تاریخ مشاهیر کرد

عرفا، علما
و
ادبا، شعرا

جلد دوم

بابا مردوخ روحانی (شیوا)
به کوشش محمد ماجد مردوخ روحانی

تاریخ

مشاهیر کُرد

عُرفا، عُلَما، اُدبا، شُعرا

جلد دوم

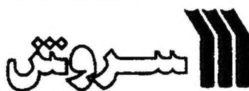
تألیف: بابا مردوخ روحانی (شیوا)

به کوشش: محمّد ماجد مَردوخ روحانی

سروش

تهران ۱۳۸۲

مردوخ روحانی، بابا، ۱۳۰۲-۱۳۶۷.
تاریخ مشاهیر کرد / بابا مردوخ روحانی «شیوا». ـــ تهران: سروش(انتشارات صدا و سیما)، ۱۳۸۲.
۳ج.
ISBN 964-376-043-X(دوره)
ISBN 964-376-040-5 (ج.۱) ۳۵۰۰۰ ریال:
ISBN 964-376-041-3 (ج.۲) ۴۰۰۰۰ ریال:
ISBN 964-376-042-1 (ج.۳) ۴۵۰۰۰ ریال:
فهرستنویسی بر اساس اطلاعات فیپا.
در چاپ جدید به علت حروفچینی مجدد تعداد صفحات هر جلد تغییر کرده است.
مندرجات: ج. ۱. عرفا، علما، ادبا، شعرا. ـــ ج. ۲. عرفا، علما، ادبا، شعرا. ـــ ج. ۳. (ب. ۲.) امرا و خاندانها.
چاپ دوم: ۱۳۸۲.
۱. کردستان ـــ سرگذشتنامه. الف. صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. انتشارات سروش. ب. عنوان.
۹۵۵/۴۲۰۹۲۲ DSR۲۰۴۷/۴۲۵م۴ر
۱۳۸۱
کتابخانه ملی ایران ۸۱ـ۴۶۵۶۵م

انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

تهران، خیابان استاد شهید مطهری، تقاطع خیابان شهید دکتر مفتح، ساختمان جام‌جم
مرکز پخش: مجتمع فرهنگی سروش، ۶۴۰۴۲۵۵

عنوان: تاریخ مشاهیر کُرد(جلد دوم)

تألیف: بابا مردوخ روحانی «شیوا»

به کوشش: محمدماجد مردوخ روحانی

چاپ اول: ۱۳۶۶ چاپ دوم: ۱۳۸۲

این کتاب در دو هزار نسخه در چاپخانهٔ انتشارات سروش لیتوگرافی، چاپ و صحافی شد.

شابک: ۹۶۴ـ۳۷۶ـ۰۴۱ـ۳(جلد دوم) ISBN: 964 - 376 - 041 - 3 (Vol.2)
۹۶۴ـ۳۷۶ـ۰۴۳ـX(دوره سه جلدی) 964 - 376 - 043 - X (3Vol.SET)

یادداشتی برای چاپ دوم

سالها پیش که شیرازهٔ این کتاب بسته می‌شد، زنده‌یاد مؤلفش مجلّدی را نیز به مشاهیری اختصاص داده بود که در حال حیات بودند؛ اما چون زمان انتشار آن فرا رسید، در عمل، درج شرح حال آثار گروهی فرزانه و ترک نام کثیری دیگر، موجد برخی محذورات و انبوهی مشکلات بود.

به پیشنهاد استاد روانشاد عبدالرحمن شرفکندی «هه‌ژار» ــ که این زمان از نزدیکترین دوستان و مشفقان صاحب تاریخ مشاهیر بود ــ از انتشار بخش اخیر صرف‌نظر گردید و موضوع کتاب منحصراً به معرفی درگذشتگان اختصاص یافت.

امّا گذر زمان و مرور ایّام، سفری لاجرم را پیش پای آدمی می‌نهد که در آن عالم و عامی همسفرند. براین قرار باید هر از چندی برگی به صفحات این تاریخ افزود و باب تازه‌ای در بیوگرافی نو سفری گشود.

سال ۱۳۷۰ (هـش) چون نوبت انتشار جلد سوم، یعنی بخش مربوط به اُمرا و خاندانها رسید، در تتمهٔ آن مجلد، با عنوان دنبالهٔ جلد دوم، شرح حال و معرفی آثار نامورانی که تا آن سال در گذشته بودند منتشر شد. اینک که در تدارک چاپ دوم این تاریخ هستیم، دُرست یک دهه از آن سال می‌گذرد و در این ده سال جمعی از مشاهیر کُرد ــ هر یک به نوعی ــ جهان فانی را ترک گفته‌اند و از آن جمله‌اند: ابراهیم احمد، فرانسوا حریری، کریم حُسامی، احمد حواری‌نسب (ابوسعید)، عباس حقیقی، جمیل روۆژبیانی، ابراهیم ستوده، ملاّ محمد ربیعی، صادق شرفکندی، محمّد قاضی، ملاّمحمدامین کلاّش، محمود گلشن کردستانی، احمد مُفتی‌زاده، مسعود محمد، نافع مظهر، محمد مولود، شیخ عثمان نقشبندی و...

خوانندهٔ هوشمند با نظری بر این اسامی درخواهد یافت که معرفی جامع و سالم برخی از این شخصیت‌ها، خود نیازمند کتابی است جداگانه و چنین حجمی در تتمهٔ این کتاب هرگز نمی‌گنجد و این تازه کمترین مشکل کار است.

کوتاه سخن آنکه: اگر عُمری بود و مجالی فراهم گشت، ادامهٔ این کتاب در مجلّدی دیگر (جلد چهارم) تنظیم و تقدیم خواهد شد.

سخن آخر قدرشناسی و سپاسگزاری از همهٔ دوستان فرهیخته‌ای است که با دلالتهای صمیمانهٔ خود، در هرچه ویراسته‌تر شدن این چاپ کوشش فرمودند؛ بویژه آقایان: دکتر عزیز فیض‌نژاد، که

مُلاحظات ارزنده‌ای ارائه دادند، اصغر مهرپرور که متن فارسی را کنترل کردند، دکتر محمدهادی مُرادی که متون و اشعار عربی را دیدند، سید عبدالله صمدی که تطبیقِ تاریخهای هجری قمری با هجری شمسی و میلادی را به عهده گرفتند.

از خدای دانای توانا، برای این عزیزان و همهٔ خوانندگان گرامی، سلامت و شادکامی می‌خواهم.

محمدماجد مردوخ روحانی

سنندج - بهار ۱۳۸۱

پیشگفتار

بِسمِ‌اللّهِ‌الرَّحمٰنِ‌الرَّحیم

ای جِلوهٔ جمالِ تو پیدا به هر نگاه — ذرّات کاینات به یکتائیت گواه
ما را به تو نیاز و تو مُستغنی از نیاز — ما بی‌پناه و ملْجأ و تو مَلجأ و پناه
بدبخت آن که هست تو را سرکش و مَرید — خوشبخت آن که اَمر تو را هست سر به راه
گر دستگیر ما نشوی روز رستخیز — باشد عَمَل هَبا و هَدَر، سعی ما تباه
ما را توانِ وصف و ثنای تو کی بود — با این همه جهالت و با این همه گناه
بپذیر عذر و حمد و ثنا را قبول کن — زیرا که نیست غیر تو ما را امیدگاه

الحمدُلله القادرِ المُتَعال * الَّذی عَلَّم الانسانَ مالم یَعْلَم * و اَلصَّلوةُ والسَّلامُ علیٰ حبیبِهِ و صَفِیّهِ سیّدِنا و مولانا اَبِي القاسمِ محمّدٍ الخاتَم * و علی آله و اَصحابِهِ الرّاضینَ المرضیّینَ الَّذینَ هَداهُمُ الله وَ طَهَّرَهُمْ * وَ بِصُحْبَةِ رسولِهِ خَصَّهُمْ و آثَرَهم * و علی مَنْ تَبِعهم بِاحسانٍ وَ اَزَرَهُمْ * و مَن حَفِظَهم بالغیبِ و عَزَّرَهُمْ*

اینک به یاری مراحم ذات باری، جلد دوم تاریخ *مشاهیر کُرد* را منتشر می‌کنیم؛ که مشتمل است بر بیوگرافی درگذشتگان قرن چهاردهم و آن عدّه از مشاهیر قرن پانزدهم که تا این تاریخ روی در نقاب خاک کشیده‌اند. اما در اطراف تراجم فضلا و ادبای کنونی کُرد ــ سَلَّمَهُمُ‌الله تعالی ــ در صورت بقای حیات فانی، با عنایت و معونت خدای بزرگ در مجلّدی جداگانه به بحث خواهیم پرداخت.

در اینجا لازم می‌دانم از کسانی که به مناسبت انتشار مجلد اول وسیلهٔ نامه یا روزنامه اظهار محبت کرده‌اند تشکر کنم؛ انشاءالله در چاپ دوم کتاب از نظرات اصلاحی ایشان استفاده خواهد شد.

بابا مردوخ روحانی

تهران دیماه ۱۳۶۵

فهرست اعلام

«ن»

قرن چهاردهم هجری قمری

ملامحمود بایزیدی

ملامحمود، دانشمندی محقّق و روشنفکر اهل بایزید ــ از آبادیهای کردستان ترکیه ــ است؛ که در حدود سال ۱۷۹۷ میلادی تولد یافته و گذشته از زبان مادری به زبان و ادب عربی و ترکی و فارسی نیز آشنا بوده و با قرآن و تفسیر و فقه، اُلفت زیادی داشته و مدتی در بایزید به امامت و ارشاد و تعلیم و تدریس پرداخته است. او آثار زیادی را از شعرای فارسی و عرب و ترک به زبان کردی ترجمه کرده و در زمینهٔ دستور زبان و تاریخ کُرد خدمات زیادی انجام داده است.

الکساندر ژابا که مدت ۲۳ سال (از ۱۸۴۶ تا ۱۸۶۹م.) در شهر ارزروم عثمانی کنسول روسیه بود، با ملامحمود آشنایی تامی به هم رسانید و از معلومات و اطلاعات وی دربارهٔ زبان و تاریخ کُرد استفادهٔ زیادی کرد و با همکاری این دانشمند توانست دستنویس‌های بسیاری از آثار کمیاب کردی را برای موزهٔ آسیایی سن پطرزبورگ (لنینگراد فعلی) جمع‌آوری کند. ملامحمود در تاریخ ۱۸۵۸ یا ۱۸۵۹م. آنچه را که دربارهٔ کُرد و کردستان نوشته بود به اتمام رسانید و ژابا آنها را به پطرزبورگ فرستاد؛ این آثار اکنون هم به خط خود بایزیدی در کتابخانهٔ عمومی شهر لنینگراد موجود است.

بیشتر تحقیقات و نوشته‌های ملامحمود دربارهٔ داستانها و فولکلور و ضرب‌المثلهای کردی است که آنها را در اختیار ژابا گذاشته و ژابا با ترجمهٔ این آثار به زبان فرانسه، به سال ۱۸۶۰م. به چاپ آنها همت گماشته است.

یکی دیگر از آثار بایزیدی کتابی است دربارهٔ آداب و رسوم اکراد که **م. ب. رودینکو** متن کردی و ترجمهٔ آن را در مسکو به سال ۱۹۶۳م. به ضمیمهٔ یک مقدمه دربارهٔ زندگی و کارهای بایزیدی چاپ و منتشر کرده است.

ملامحمود بایزیدی تا آغاز قرن چهاردهم حیات داشته است.

میژوو، دکتر کمال مظهر، ص ۱۲۶-۱۳۱. مقدمهٔ شرفنامهٔ هەژار، ص ۱۶۸ و ۱۶۹.

سَیّد یعقوب ماهیدشتی

سیّدیعقوب فرزند سیّد وَیس از مردم قمشه از دهات توابع ماهیدشت کرمانشاه به سال ۱۲۲۸ ه.ق تولد یافته و در سال ۱۳۰۱ و به قولی ۱۳۳۴ ه.ق درگذشته است.

سیدیعقوب مرد فاضلی بوده و در ادبیات فارسی و کردی اطلاعات زیادی داشته و اشعار دلنشینی از خود به یادگار گذاشته و داستان‌ها و حکایات متعددی را به کردی نظم کرده و تخلص شعری وی «سیّد» بوده است.

سیدیعقوب از سال ۱۲۵۰ ه.ق تا آخر حیات نزد محمدحسن‌خان کلهر می‌زیسته و نویسنده و ندیم او بوده است.

اینک اشعاری از این شاعر:

زاهد! حەرامەن. زاهد! حەرامەن — زاهد! زندەگی وەتۆ حەرامەن
نەشۆرت وەسەر نەپات وەدامەن — نەهەرگیز مەجلس عشقت مەقامەن
مەسجد نشینی، دور له باسانی — بێ‌خەوەر ژە ئێش مەزەی خاصانی
تەماشای ئەبرۆی خەم نەکەردەنی — ژەو خەمە، قامەت چەم نەکردەنی
سەیر نەکەردەنی گۆنای گولناری — ئاگا نیت ژەسۆز دەرد دڵداری
ژەرای دەرد عشق گومراهیت نیەن — صُراحی وەدەس **صراحیت**نیەن
ئەمینت نەدیەن وە تارشەوە — زیرەش مەوەرۆ دڵ وەغەشەوە
نازار وئاهەنگ قەطارەشەوە — **سلێمان**[1] وەوسۆز کەمانچەشەوە
پەنجەی **سەی‌مامێ**، تریکەی تەمور — نەغمەش دڵ‌مەکەی وەلانەی زەنبور
ناڵەی موطربان نەکەردنی گۆش — مەردەی یەک رۆژە بکەی فەرامۆش
خوصوص چەقوانەی رەقص **رەضایی** — نە رەقص فارسی، رەقص کەذایی
هەرگیز نەنشتی زاهد! وەلاشان — نامان نەگۆشت دەنگ هەلاشان
ئەگەر بنیشی بژنەوی وەگۆش — حەق پەرەستی وێت مەکەی فەرامۆش
ئەرتۆ وینەی‌من، ئەی گشت ئەساسان — تەماشا کەردی، نەویت هەراسان،

---

۱. کلماتی که با حروف سیاه مشخص شده‌اند، اسامی عده‌ای از نوازندگان همعصر سیدیعقوب است.

له ئــەو بــەزمگاه هــەراســان نــەویت، سەر سوجود بەردەی خالْ خاصان نەویت،
ئــەوسا مــەزانــم حــەق پــەرەستەنی له حــەق پــەرەستان بــالادستەنی
هــەرچــەن تۆ شۆرت لەمــن بێشتەرەن تۆ بێشــتەر جــەرگت ریش نشــتەرەن
ســەوگەند وەطــاق حــوجرەی دلْتــەنگت وەو پــیچ دەســتار خــالْی ژرەنگت
رای ریــوی وئــەنجیر[1] کــەردەنی و پیش ئــاغە تۆ گــورگی، هــای له جــەلْد میش
ئیــمەو تۆ وە یــەک مــەکــەیم مــەلامەت فــەردا وەعــدەمان ئــەوروی قــیامەت
تۆ وە قــــدْقامَتْ ذیکــــر نــمازان مــن قــەدو قــامەت کــەمەن درازان
هــەرکام مــەتامان مــەگــیریم وەدەس سککــەی قــەلْبمان مــەبۆ موشەخەص
ئــــیمرۆ راه تۆ دەرس ئــــیمانەن فــەردا مــەزانۆ حــەق وکیــمانەن
فــەردا مــەزانــو ئــەو کــەس شاهیدەن
حــەق وە «ســەی یــاقۆ» یــاوەزاهــیدەن

***

شۆریْ وەسەرم کــەوتیه لەم مــەستی دوچاوە هیچ جێگە نەنیشم مەگەر ئەوجێگــە شــەراوە
روخسار تۆ وەک مانگەو زولْفت وەکوو عەقرەو هەرچەن کەقەمەر عەقرەوە، راضیم وەقەضاوە
ئەم خالْو خــەطی دلْبــەرە یا لەیــلو نــەهارە یــا هــەورە رەشــە پــەردەکــەشی بــان هــەتاوە
چــاوان نگــارم وە ســپاهی مــوژە مــاچان ئەی لەشکەری خۆنــریْــژ ئــەمە وقتِ چــەپاوە
مــاچان کــەغەزالان چــەرنی شۆرە زەمــینە پەس ئاهوی من چێشە کە لەم جێگە رماوە؟
دلبەر! لە غەمت **سەییدی** بیچارە سەری شەو خــون ریْــژیە لەم دیــدە هــەتا صوبح دەمــاوە
«سەیید»وە کەلام غەیرخەطی ئەبروی دلْبــەر
مــەیلم نــەوە مــزگت نــەوە میْــراو و کــتاوە

دیوان کلیات غیرت کرمانشاهی، ص ۵۵۳. *تذکرهٔ شعرای کرمانشاه*، ص ۵۹.

وَلی دێوانه

ولی یا ولید مشهور به **دێوانه** فرزند کدخدا محمد «حەمەسوور»، از عشیرهٔ کمالەای جاف، مُقیم اورامان، در قرن سیزدهم تا اوایل قرن چهاردهم[2] حیات داشته و عاشق دختری از همان

۱. اشاره به این ضرب‌المثل است که گویند: «روباه دستش به اَنجیر نمی‌رسید، می‌گفت تُرش است.»
۲. در میژوی ئەدەبی کوردی، سال تولد و درگذشت او ۱۸۲۶–۱۸۸۱م. قید شده است، اما صابر رازی سلیمانیه‌ای ←

عشیره به نام **شَمسَه** بوده است که او را **شەم** خطاب کرده‌اند. ولی روزگاری را چون مجنونِ لیلی در هجران دوست خود به سرگردانی و پریشانی در کوه و صحرا به سر بُرد و به وصال معشوقهٔ خود نرسید و بیشتر اشعارش دربارهٔ شەم و سوز و گُداز این دلدادگی است. اینک قطعاتی از اشعار وَلی دێوانه:

یاران! لەجەرگم، یاران! لەجەرگم تیری **شەم** ئیمشەو درا له جەرگم
بەو تیری موژه ئاکامی مەرگم شەهیدم کەفەن مەکەن بەبەرگم
هەروا بەخوێنی زامی جەرگەوە بمخەنه ژێر خاک خوێن وەبەرگەوە
بەلام وەصیەتم ئەمەبێ لاتان هەرچەند کەوتوومە دوورلە ولاتان
تەنها قەبرەکەم له رێ خێلان بێ نزیک هەوارگەی عەرعەر بالان بێ
کێلێکی بەرزبێ وەقەد بالای شەم له ژور سەرم بێ، بێزیادو کەم
طاقێکی وێنەی طاق ئەبرووی ئەو کە سوجدەگاهی رۆحم بێ بەشەو
بنووسن بەخوێن جەرگی سەر کردووم کە من به تیری دەسی شەم مردووم
چونکە ئەو **شەمی** تاتاری چینه لەدەشت بێزاوە، جەبەل نشینه
بەلکو هەلکەوێ لەرِی گوزارێ رێ بخاته سەر قەبرەکەم جارێ
بزانێ کوشتەی دەسی خۆیەتی لەخاکدا مەیلی رەنگو بۆیەتی
جوابی سوئالی قەبریشم وایە
دیاری مەحشەرم شۆری لەیلایه

***

دڵ وەداخەوە، دڵ وەداخەوە ئیمشەو خەریکبی دڵ وەداخەوە
جه داخ ئەو **شەم** شەو چراخەوە تا ئاما بادێ جه ئێلاخەوە
بادێ چون نەسیم رەوضەی رضوانی قوّە بەخش رۆح نەوع ئینسانی
نەسیمێ نەفەس مەسیح ئاسایێ تەسکین بەخش زام دڵشناسایێ
هەم شارەزای رای شای جەم جەمین بی دۆس پەروەران خاطر خەمین بی
شەمیمێ جه عەطر زولف **شەم** ئەو شەو دا نەرووی دەماخ پەروانەی بێخەو
پرسام ئەی نەسیم صوبخێز سارا رۆحئەفزاو وەشبۆ چون موشک سارا
دەوندەی تیژباڵ سارا سەیرانی رەهنمای رەهبەر راگەی حەیرانی
یە چونت زانا من ئیمشەو ماتبیم پەروانەی پەشێو حەبس ظولمات بیم

← در مقدمهٔ مجموعه‌ای که در ترجمهٔ اشعار ولی به شیوهٔ سورانی به چاپ رسانیده سال تولد این شاعر را ۱۱۸۰ ه.ق ذکر کرده است.»

کێ شەمیم عەطر **شەم** نمانا پێت ئەیبۆ ئاوەردی، نەسیم! کێ داپێت

***

قیبلەم! مەردەنم، قیبلەم! مەردەنم ئامانت فەرضەن، وادەی مەردەنم
نە حالآت وەخت وەصیەت کەردەنم نە ئاکام سەخت گیان سپەردەنم
وەصیەتم ئێدەن شای شەم روخساران بێ وەبالێنم چون بەینەت داران
بێ‌خەوف‌و ئەندیش جە کەس نەکەی شەرم هۆرداره پەردەی جەماڵت بەنەرم
نەپۆشی جەمین شەمس خاوەری بۆ وە زانوودا چون حوورو پەری
بنیشه وەبان باڵینم وەناز بوانە سوورەی یاسین وەئاواز
زوان بەرێزەی شەکەر رازەوە دەنگ وەصەدای خاص وەش ئاوازەوە
جەمین وەعەرەق وەش گولاوەوە گۆناو ئەگریجەی زولف خاوەوە
جەو عەرەق نەدەور گۆنای مەهپاره جەسەر بتکیۆ بگنۆم وەچاره
گۆشم وەصەدای رێزەی رازت بۆ بەو سوورەی شەریف وەش ئاوازت بۆ
ئەر صەدجارقابض سزا مەدۆ پێم هەنی نیم وەتەنگ گیان کێشان وێم
ئەگەر بەو طەوره بکێشۆ گیانم بیللا بەرمەشۆ ئاسان رەوانم
های چووش مەبۆ ئاخر زندەگیم نە خاکپای تۆ بکەردام تەسلیم
ئەگەر وەتەحقیق صەد کۆ گونامەن
ئیشەڵلآ بەهەشت هەشتەمین جامەن

مولوی معدومی در یکی از غزلهای خود با تضمین بیتی از شاعر مورد بحث ما، چنین یادکرده است:

گا مەویەرد نەسەر هوون چەمەی چەم تەکرار مەکەرد فەرد **دێوانە**کەی **شەم**
«سەیر سەربەرزان، ئێلآخان کەردی ئەی شەم حەیفت‌کەرد من جەیاد بەردی»

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۲۰. *میژوی ئەدەبی کوردی*، ص ۵۴۳. *مجلات کُردی*. *دیوان معدومی*، ص ۵۳۷.

مَحْرُوم

مَحروم برحسب ظاهر شاعری بوده است از اهالی اورامان و معاصر ملاعبدالرحیم مولوی معدومی و تا اوایل قرن چهاردهم می‌زیسته است. یک وقت این شاعر از دو بیت خانای قُبادی استقبال کرده و در آخر اشعار خود از معدومی خواسته که نظر خود را دربارهٔ این استقبال

بیان کند و مولوی هم چند بیتی در جواب او سروده است که به ترتیب سرودهٔ هر کدام را ذکر می‌کنیم.

دو بیت خانا:

بـــەرق ســـەیف نـــازئەبرو خـەمینان   عەکس دانەی خـالْ خـوەرشید جـەمینان
ئـــەر بگـــنۆ وە کۆی قـــوللە قـەرزاڵە   مەکـەروش وە بـوول سفتەی صـەدساڵە

ابیات محروم در استقبال دو بیت فوق:

بـــەرق بـــرقەی نـاز عـیشوە فـروشان   چـەخماخەی لەنـجەی طەلا نـەگۆشـان
بـــزیسکەی نـــیگای دیـــدە شـــابازان   بـــریقەی غـــەمزەی شـەکـەرین رازان
ئەربگنۆ وەسـەنگ جـای تـەجەللای نـوور   مەکـەرۆش وەگـەرد سـورمەی کۆی طـوور
مـەعدووم! راس **خـانا** سـوزان عشـق بـی   کەی وێنەی **مەحرووم** عشقش مەشق بی؟

جواب مولوی معدومی:

نـــەوباوەی خـــەیالْ، مـــەحرووم دانـا!   رەدیـــف لەطـــیف ظـــەریف خـــانا
یـــاوا وەدیـــدەی کـــەم بـینام سـاوا   جــە نــەو بـینایی پـەی دیـدەم یـاوا
پـــەیرەوی خـــانات یـــاد ئـاوەردە بێ   ئەو ئەصلْو وێت فەرع حەساو کـەردە بێ
لاکـــین زادەی طـــەبع بۆ عـەنبەرینت   دەس رێسـەکـەی فکـر بـیکر شـیرینت
پـــەسەندیدەی فـــام عـەقل دانـا بێ   خـاستەر جـە خـەیالْ خـاصەی خـانابێ
زیـادە پـەی فـەرع وەسـەر ئـەصڵەدا
خاصەی واتەی تۆن جەی سەر فـەصلەدا

سەیف: سیف، شمشیر. **بگنۆ:** بیفتد، منعکس شود. **قەرزالە:** اسم کوهی است. **بوولْ:** خاکستر. **سفتە:** سوخته. **نوباوە:** نو رسیده. **نوباوهٔ خەیالْ:** افکار تازه، مَضامین نو. **رەدیف:** همطراز. **یاوا:** رسید، آمد. **وێت:** خودت.

دیوان مولوی، بغداد، ص ۴۶۰.

شیخ عَزیز جانَوَره

شیخ عزیز فرزند شیخ محمدبن شیخ محمود از مشایخ خاندان بست و از دودمان عارف بِنام شیخ حسن مولاناوا است که در آبادی جانوره از قُرای ناحیهٔ کَلاتَرزان (مابین سنندج و مریوان) می‌زیسته و انسانی فاضل و خوش‌خط و شاعر بوده است.

شیخ عزیز با مرحوم معدومی تاوگوزی از آغاز جوانی و ایام تحصیل در سنندج، دوستی و ارتباط نزدیکی داشته و به دفعات مولوی او را با نامه و چامه یاد کرده است؛ از جمله در غزلی از

دوری و مفارقت وی اظهار تَألُم کرده که سرآغاز آن چنین است:

نـامەکـەت یـاوا، کۆسـم کـەوتەوە   دڵەی ئـــاهرین دا وەنــەوتەوە
تاکەی تۆ بەوزام، مـن وەی دەردەوە   تۆ بـەوکاوەوە مـن بـەی هــەردەوە
تـەشریف باوەرە، جـەرگەمان جـەمبۆ   بەڵ وەیجەم، خەمێ جەلامان کەمبۆ

وفات شیخ عزیز در اوایل قرن چهاردهم اتفاق افتاده است.

یادی مەردان، برگ دوم، ص ۴۰۳ و ۴۰۴.

شیخ عبدالرَحمن جانَوره

شیخ عبدالرحمن فرزند شیخ محمد و برادر شیخ عزیز جانوره است که پیش از این از او سخن به میان آمد. شیخ عبدالرّحمن ادیب و شاعر خوبی بوده و دیوان اشعاری به شیوهٔ اورامی داشته و «رَحمان» تخّلص می‌کرده و اوایل قرن چهاردهم درگذشته است.

رحمان در آغاز جوانی نسبت به دختری از عشیرهٔ جاف به نام **آمان** تعلق خاطری داشته و در صدد بوده است او را از کسانش خواستگاری کند، اما بعد از مدتی آمان در عین جوانی ناکام به سرای باقی می‌شتابد. بیشتر اشعار این شاعر **شوریده** دربارهٔ این دلدادگی است که اینک چند قطعه‌ای از آن اشعار:

دیدەم دیسان چەرخ چەواشەی بەدخۆ   ســازان فێڵێ پــەی دووری مـن‌و تۆ
ئـــەمجار وەتـاقێـق دوری‌تۆ سـەردان   منت وینەی قەیس کـەردەن سـەرگەردان
هــەنی مـن وەکێ خـاطر کـەرو شـاد   وەبۆنـــەی کێــوە غـەم بـدەم وەبـاد
حـــەیفەن‌راز نــەرم کێ نــەگۆشـم بۆ؟   شــەوان دەست کێ نــە ئـاغۆشـم بۆ
ســابا بــناڵووم مـــن وەی زامـــەوە   وەی زام کـــاری بێ دەوامــــەوە
پــــاڵ بــدەم وەئێش زام ســـەختەوە   وەی‌زام کـــاری شـــوومی بــەختەوە
شـەڵڵای رۆی ئـەزەڵ دیـدەم کۆر بـیا   دیـــدەم! تـــا دیـدە دیـدەی تۆ نـەدیا
نـــــەوینام وەچـــەم لادێ خـــاڵ تۆ   نـەبۆسـام سـەرخـەد، لیـموی کـاڵ تۆ
نـەگێلاّم چـەنیت شـەوان کـەرۆم راز   سـەرم جـەسەودات نـەبیان سەرئەفراز
چون وەی‌طەور تـەقدیر کـەردش حـەواڵە   هـــەنی دیـــدەنی بـــالاّت مـــحاڵە
ئـــازاد کـــەر گـەردەن، ئـاخر لوامـەن   کۆچ نــــەوەدڵ ئـــــەوەونامامەن

مـن خـودا حـافیظ، تۆیش بـنیش وەشـاد
داخ بـەردم وەگڵ، مـنیش چـون فـەرهاد

این قطعه را به مناسبت بازگشت عشیرهٔ ئامان از ییلاق به گرمسیر سروده است:

دیسان سەرهەردان جەنۆ گرتەن تەم سوپای گولالان ڕێزبان وەهەم
شنۆی بای پاییز وەیشوومەی سزا وەڵگ درەختان بێ‌وادە ڕێزا
بی وەگەردەلوول کەللەی کلاوان ماتەم بی‌سەدای هاژەی وەفراوان
گەرمیش کەم‌کەردەن، سەردەن سەرهەردان وەک سەردی مۆبەت شای گەردەن زەردان
کۆچ کەرد سیاماڵ، حۆڵ‌بی وەرزاخان پەشیوکەرد زینەت زەوق ئێلاخان
سەبزی چەمەنان تەبدیل بی وەزەرد لەبەرزان ڕەزان ڕێزان هەردەوهەرد
ڕەمڕەم ئاهوان، کەڵگەل گەلەخان مەیل کەردەن ئەوزێد خاک‌گەرمیان
دیدەمەستەکەی جەیران ئاساکە سەردەلیلەکەی حەرەم جێیاکە
هێمای چون ئێلاخ هانە پەرداخدا بۆی پاییز نەدان بۆش وەدەماخدا
شەماڵ شەوگەرد! پەیک خوەش خەبەر! بویەر وەیانەی ئازیز دڵبەر
مەپەرسۆ جەڕووی گەرمی مەیلەوە چۆنەن حاڵ قەیس ویڵ دوجەیلەوە
واچە: سەراپاش سوزان نەفتەن هەردەوهەردەشەن، ساتێ نەسرەفتەن
یەند خەیاڵ تۆش هانە دەرونەدا کەفتەن وەڕووی ئێش سەخت مەجنوندا
جە زایفی ویش هەردەم مەدا پێچ شنۆی بای هیجران وەنەش مەدا گێچ
گێج مەداو مەوات وەدەم دەردەوە وەسۆز تەئسیر ئەمچەند فەردەوە:
فیدات‌بام ئازیز! شۆخ شیرین ڕەنگ چەم سیای، بووم‌زەرد، باڵا چون خەدەنگ
ڕەمڕەم ئاهوان چەمەرای ڕاتەن ئینتزار وەدین گەردەکەی پاتەن

این قطعه را هم در سوگ مرگ ئامان گفته است:

فەڵەک پەی شوومی تاڵەی سیای من جۆش‌دا وەکوورەی ئیذای ئەعضای من
پەی بەختو تاڵەی وەبەد سرشتەم سەنگ‌دا نەڕووی جام بەخت بەرگەشتەم
کۆس کۆس نۆم جەنۆ ژنیاوە باروت نەڕووی زام تازەم شنیاوە
تاو گەرمی مەیل پەنهانی یاران سەردبی چون سەردی بەرف مەزاران
خوصوص قبیلەکەی ڕشتەی دودیدەم ئەرواحەکەی تەن مەینەت کەشیدەم
دەوای ئێش ڕێش دڵەی ڕەنجوورم مەڵهەم نەروی زام سفتەی تاسوورم
طاقەت‌دەر وەجیسم خەستەی خەم‌کێشم تەفریح خاطر وەخەمان ڕێشم
دڵسۆز نازکێش، جای نیازەکەم باعیث شادی، ذەوق سازەکەم
ناگا بی وەتیر قەضای بەختەوە وە بەدی دیدەی سزای سەختەوە

پێکـــــیا وەپـــەیکان نـــادیاریوە
پێـــــچیا وەکـــالاّی ئـــازیەتباریوە

یادی‌مەردان، برگ دوم، ص ۴۰۴-۴۱۰.

اَحمد پریسی

فاضل وارسته و شاعر آزاده احمد پریسی فرزند خسرو چاوش، از عشیرهٔ میکاییلی جاف، در آبادی پریس از قُرای اطراف هلبجهٔ عراق در میان قبیلهٔ «نەورولّی» می‌زیسته. پدرش از مأمورین ارتش عثمانی بوده و اوایل قرن چهاردهم درگذشته است. احمد از آغاز جوانی به خدمت پیر طریقت، شیخ سراج‌الدّین پیوسته و در پرتو استعداد ذاتی و سیر و سلوک مداوم، در اندک مدتی مدارج ارزنده‌ای را با قدم سعی و مجاهدت پیموده و از مرحلهٔ فنا گذشته و به مقام ولایت رسیده است. در ابتدای کار چندان اهل شور و جذبه بوده که او را احمد مجذوب نیز گفته‌اند.

مولوی معدومی او را در بیتی چنین ستوده است:

بڕیـــا وەبـــالاّی کـالاّی رەئـیسی　　رجـــالُ الغـــیبه **احـــمد پـــریسی**

اینک اشعاری از احمد پریسی:

عەرضە داشت بەندەی دڵ وەخەم خارت　　سـەودایـیم کـەردەن تـاسەی دیـدارت
زەڵمو تـانجەروی دیـدەی پـڕ جـەهون　　بـیەن رەشک‌ئـەفزای فـوراتو جـەیحون
یـانێ‌هـای دیـدەم یـەند زۆر ئـاوەردەن　　رای قوفەو کەشتیو جیسرش بەند کەردەن
جە قەڵوەزەی هـوُن شـەهیدان یـەکسـەر　　بێ‌جـا کـوشتەی تـیغ نـیم‌نیگای دڵبـەر
سـارای شـارەزوُر ئـینە چـەن بـەینەن　　وێـنەی کـەلوەلای ئـیمام حـوسەینەن
رای ئـــاماو لوای قـــاصید بـــەند بـــیەن
پـــەوکـه نـامەمان ئـاموشۆش نـیەن

از یک مسمط چهار مصرعی:

ئەوسا تاچەبگەرد راست مەگەردکەم‌کەم　　ران وەبـــان ران مـەنیشتین وەهـەم
ئـیسە هـەروەختێ تـاسەی تۆمـانەن　　وەســـەودای نـــامە ئـاموشۆمـانەن

***

هـەرچـەنی شـاهین نـیم‌نیگاش پڕتـاو　　بەست پەری دڵەی تۆی دەروون کـەواو
یـــانێ چـەرخـیا ئـەولام ئـەوهەتاو　　وانـــام کـــەلیمەی (نـــیعمەلئینقلاو)

***

هـــیچچینه وەشـــتر نـــیەن نــەئافاق وەفتوای جومهور مەعشەرەی عوششاق
پەی کەسێ وەعیشق دڵ سـەودایـی بۆ دۆس نــــەبەهانەی خــــودنومایی بۆ

***

ئــەلعەجەب دیــدەم، عـەجیبتەر چێشـەن چــەندساڵەن وەتــیر عـیشقتدڵ‌ڕێشـەن
قرچەو چۆقەی جەرگ سەنگ نـەبەرتاوان هێــــمای پـــــزیسکەش وەتۆ نــــەیاوان

***

بــینایی دیــدەم! ئــەر بشــنەوان گـوڵ گــەنجئاسا تــەشریف بــەردەنی وەگڵ
پــــای وێ مــــەکێشۆ جــەدامــانشان نــــمەبو هــــەوەس بــــەرامــــانشان

اشعار ذیل را احمد پریسی به یکی از دوستان صاحب ذوق و اهل شعر و ادب و هم طریقهٔ خود به نام شیخ عبدالله داخی نوشته است:

ســــەیید بـــەندەی دڵ وەخـــەم خـەسته عــــبدالله وەئــــەمر حــەق کــەمەر بــەسته
دانــــەی خــەزانــەی لاڕێب نــەجێ پــاک مــــەمنون خـــەلات فــــاخیرەی لَــۆلاک
ڕەشــحەی بـەحر نـور چـەشمەی صـەفاریـز گوڵ‌غونچەی وەشبۆی ڕەوضەی عەطرئامێز
خـــەتتات سـەرمەشق عـیشق نـەوهالان داخ دڵ خــــاڵخـــاڵ خــــەیاڵ خــــالان
نـەسەر تـەختانچەی تـەن نـەچەمەی چـەم تــەوحید سـەرایـیش مـەیۆ صۆفـی خـەم
نـــــەوپاییز هـــیجر وە وەیشـــومەی دەرد وەڵگ ســــوەیل ڕەنگ شــــادیم بـەرئاورد
ئــــەر ئــــەدەب جـەیاد تۆنـەکـەردە بـی سفتەی تـەن شـەماڵ صـەد جار بـەردە بـی
ئــــەوڕۆ دەفــــتەردار رای مـــافي‌العَــدَم خــــامەی ســــەرنویشت دانـەڕوی ڕەقـەم
هـەر کــالای جـەلاش وەمـن سـپەردەن لیــقاشان جـەعیشق مـن پـەیدا کـەردەن
هـــالای نـــەووەهار لوطـــفت پێــوارەن جــــەو بێ‌غـونچەی عـیشق‌من نـادیارەن

ئــەرامــەندەی بــەخت بــەندەی دل ئـەوگار
چ خـــاک وەســەرکەم، وەچێش کـەمەدار؟

***

داخی نیز در جواب احمد پریسی اشعار مفصلی سروده که این چند بیت از آن است:

سـەرمەست بادەی بـەخشندەی تـەوفێـق مەجذوب جـەذبەی مـەعشۆقـەی حـەقێـق
رسوای سوق زوهد شەحنەی شەهر عەشق جورعەنۆش بەزم زومرەی مەینەت مـەشق
دێــوانــەی حـەیران وادەی مـەحروومی سەرگەشتەی پای کۆی نـەجد مـەعدوومی
ســــــەوار نــــەیجەی بـــالۆڵ دانــــا دێــــوانــــەی وەعــــیلم حـەقیقەت زانـا
شکــــار چــەنگاڵ صــاحیب جـەناحەین گــیرۆدەی کـەمەند سـەمیِ ذیِ‌النّـورَین

سـەردار سـەردار، حـەللاج ثـانی گۆیـای أنـاالحـق، پـیر سـوبحانی
جـوبەی تـەن خـالی نـەماسیوای حـەق هـوەیدا مـەملو جـە ذات مـوطلەق
نیشتەی روی مـەسنەد شـای نـەقشبەندان جـای مـەلجەو ئـومێد ئـیقبالْ بـولْەنـدان
نـامەی پڕ جـە رەمـز عـیلم حـەقیقەت ئـینشا کـەردەی نـوک خـامەی طـەریقەت
ضـیا دا وەعـەین بێتۆ بێنـورم شـیفادا وئێش دڵەی رەنـجورم
حـالْی بـیم یـەک یـەک گـلەیی کـەردەت ظـەن سـەرد مـەیلی وەیـاران بـەردەت
وەمـەرگت دڵ یـەند جـەمەیلت کـەیلەن ذەڕڕەی زیـندەگـیم ئـەربۆ، بـەومەیلەن
مـن گـیرۆدەی چـای گـونای هـاروتیم وەتـەن نـەماوای سـوفلای نـاسووتیم
تەرسون ئەر خامەی وەخـەم شـەق وەردەم تـەحریر کـەرو راز مـەخفی تۆی پـەردەم
نـاپاکـیم هـەریەند نـەحەد ئـەودەربۆ پـەی صـەفای خـاطر پـاکـان کـەدەربۆ
سـابۆ بـەشق شـایەقشبەندان گشت نـەفەس چـون شـمشیر مـیصری نـەبرشت
نـالات جـەداوەر پـەی حـالْ مـن بۆ لالاپـەی ئـەحوالْ مـەلالْ مـن بۆ
بەل ئـەی حـالْ تـەبدیل وەحـالْ خـاص بۆ شیشەی دڵ نەزەنگ عیصیان خـەلاص بۆ
«داخـی»م دڵ وەزەنگ عـیصیان خـالْخـالْم
مـوحەوەل وەلوطـف تـەحوێـل حـالْم

یادی‌مەردان، برگ دوم، ص ۴۱۶-۴۱۸، و ۴۸۸-۴۹۷.

حامد آلیجانی

ملاحامد آلیجانی از شعرای کُرد اواخر قرن سیزده و اوایل قرن چهارده هجری است که به شیوهٔ اورامی شعر می‌سروده و از او دیوانی خطی به یادگار مانده است.

ملاحامد شخص باسوادی بوده و طبعی لطیف و ذوقی سرشار داشته، از اشعار اوست:

سـاقی! هـەرتاکـەی؟ ساقی! هـەرتاکـەی؟ صـەبرم سـاوەسەن هـەنی هـەرتاکـەی؟
دەروێش! کـەف لەدەف، نـەیچی! دەر لەنـەی مـەترسن لەوەی، بـابەی جـام مـەی
هـا وەخـتەن طۆمـار عـومرم کـەران طـەی هـەرچـی بـادابـاد، هـا دێـرەن سـادەی
سـاقی! بـاوەره شـەراب گـولْ رەنگ بـنۆشـم پـەی دەفـع خـەم دڵەی تـەنگ
سـاقی! بـاوەره شـەراب گـولْگـولْ بـنۆشـین پـەرێ دەفـع دەرد دڵ
سـاقی! بـاوەره بـادەی خـولاصه نۆشـینی پـەرێ دەفـع غـەم خـاصه
سـاقی! بـاوەره بـاده و پـیالْه تـالێـم مـالوم بۆ کـامی حـەلالْه
سـاقی! بـدەر پێـم پـیالْەی پڕمـەی به عیشق ئەوکەس، کەس نیەن وەک خوەی،

سـاقی! بـاوەرە شـەراو بـێغەش وەک قەند مەزەی خوەش، سوربێ وەک ئـاتەش
سـاقی! بـاوەرە بـادەی جـامەکـە بـە عـیشق بـالاّی نـەو نـەمامەکـە
سـاقی! بـاوەرە بـادە هـەسەکـە بـدەرپێـم بـەعیشق دیـدە مـەسەکـە
سـاقی! بـاوەرە، خـوەش شـەراوەکـە بـەشەوق بـالاّی پـەلکە خـاوەکـە
«حـامِد»، قـرچـیا لەنـاو تـاوەکـە
بـاوەر بـادەیێ وەک وەفـراوەکـە

***

بـەطەعنە پـەرسا پـیر مـەیخانە ئـایا مـەزانـی مـەعنای پـەروانـە؟
بـواتـم: یـانێ پـەروا، نـەدارۆ، صـەد بسۆز وەنـار، ئـەرواح بسـپارۆ
واتش: ئـافەرین، مـەعلومەن مـەسی لەئـەهل مـەستان بـادەی هـەوەسی
وات: وادیـارە، کـەم ئـیخلاص بـوگی واتـم: نـەوک تۆ، کـەس نـەناس بـوگی

***

سـەوزە، چـاوەکـەم! سـەوزە، چـاوەکەم! سـەوزەی دیـدە مـەس! نـور چـاوەکـەم!
یـارپەلکە شۆڕ، زولْف لەولاوەکـەم! عـومرم عـەزیزم، خـوردو خـاوەکـەم!
عـەبد دوڕ نـەگۆش بـەر دەرمـاڵەکـەم ئـەنا خـوانـەکـەی تـەن زوخـاڵەکـەم
«حـامِد» ئـەوا مـرد لە دەرمـاڵەکـەت
وێش کـەردو سـەرگەرد نوختە و خـاڵەکەت

***

چـراخ! وەنـەردم، چـراخ وەنـەردم فـەڵەک نـەرد بـەد شـانا وەنـەردم
وەک فـەرهاد جـەفای بێحـاصل بـەردم وەک نـەوفەل شـەرەنگ هـیجرانت وەردم
وەک مەجنوون چەن وەخت چۆڵ گەردی کەردم
وەک یـەخ بـەند سـەرد، هـەناسە سەردم

روزنامۀ کردستان، تهران. دیوان خطی حامدآلیجانی.

حاج شیخ حسین هَزار کانیانی

حاج شیخ حُسین مَردوخیبن شیخ حَسَنبن شیخ محمد عارف که نسبش به شیخ عبدُالغفّار اَوّل مُنتهی میشود، شخصی دانشمند، متّقی، با همّت، سخی، مهماندوست و مورد احترام خواص و عوام بوده و در دههٔ دوم قرن چهاردهم وفات یافته است.

حاج شیخ حسین، طبع شعر نیز داشته و با مرحوم ملاعبدالرحیم معدومی ـ شاعر

معروف ـ گاهی به مُشاعره و مکاتبه پرداخته است. متأسفانه از اشعار خود او چیزی به دست نیامد.

سه بیت ذیل از قطعه‌ای است که مرحوم معدومی در جواب منظوم او نوشته است:

هەوای «سەرساراڵ» خوصووص وطەن بۆ　ئەرچی صەفای رۆح، راحەتی تەن بۆ
بەلام دووری تۆ یەند زۆر ئاوەردەن　دەردی وەدەرون هامدەردان بەردەن
وەهەرجا تەشریف تۆ ئەرزانیەن　هەردیدە پەی تۆ «هەزارکانیەن»

هزار کانیان نام دهکده‌ای است از نواحی «ساراڵ» و دیواندرهٔ کردستان که شیخ حسین در آنجا اقامت داشته و بر حَسَب لُغَت به معنی هزار چشمه است.

شاعر در آن سه بیت گفته است: «گر چه منطقهٔ ساراڵ وطن تو و آب و هوای آن موجب صفای روح و آسایش وجود است، اما مُفارقت و دوری تو، خاطر دوستان و هوادارانت را قرین رنج و آلم ساخته است، چه می‌شود اگر قدمی رنجه کنی و به میان دوستان خود مسافرتی فرمایی؟ زیرا هر جا که تو در آنجا باشی برای تو وطن است و هر چشمی برای تو هزار کانیانی است، یعنی مردم ترا در دیدهٔ خود جا می‌دهند. و یا مردم از مسرّت و شادمانی دیدار تو، از هر چشمی به اندازهٔ هزار چشمه، اشک شادمانی خواهند ریخت.»

حاج شیخ حسین پدر شادروان شیخ عبدالله هزار کانیانی است که شرح حال وی در جای خود خواهد آمد.

دیوان مولوی معدومی، ص ۵۴۹. یک جُنگ خطی.

سیّدمُصطفی برزَنجی

سید مُصطفی‌بن سیدبابا رسول از سادات برزنجه، به سال ۱۲۳۵ هـ.ق تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۰۲ هـ.ق درگذشته است.

سیّد مصطفی مدتی در خدمت علامه محمد فیض زهاوی مُفتی بغداد تلمُذ کرده و از او اجازه گرفته و بعد عهده‌دار شغل تدریس و اِفتا شده است. او دانشمند و شاعر متبحّری بوده و آثار و تألیفاتی هم داشته است. این بیت از اوست:

قَرَأْتُ کِتابَ آلکائناتِ فَاَنَّهُ　سُطُورُ بِتَوحیدِ آلاء لَهِ تُهَلّلُ

و مضمون آن نزدیک به مفهوم این بیت فارسی اُستاد سخن سعدی است:

بـرگ درختـانِ سبز در نظر هوشیار　هر وَرَقش دفتری است معرفتِ کردگار

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۸۸.

حاج ملا احمد نودشی اورامانی

حاج ملا احمد مشهور به «حاجی ماموّسا»، فرزند ملاعبدالرّحمن‌بن ملااحمد مُفتی سلیمانیه، از علمای متبحّر و فُقهای کم‌نظیر و از مراجع مُسَلَّم فتویٰ و تدریس بوده است که در سنهٔ ۱۲۲۸ هـ.ق در آبادی نوّدشَه، از قُرای اورامان تولّد یافته[۱] است.

مُشارالیه پس از خاتمهٔ تحصیل مدتی در سلیمانیّهٔ عراق به سر برده و پس از آن به زادگاه خود «نودشه» برگشته، و به تدریس و تعلیم طُلّاب و ارشاد مُسلمانان پرداخته و در اواخر عُمر به سال ۱۳۰۰ هـ.ق به شهر سنندج مهاجرت کرده و در یکی از مساجد و مدارس دینی که به نام «مسجد مَوْلانا» معروف است، به تدریس خود ادامه داده، و فضلای زیادی در محضر درس وی به بهره رسیده‌اند.

حاجی ماموسا گذشته از جَنبهٔ علمی دارای جنبهٔ عرفانی و از مقبولان و خُلفای مُجاز شیخ عثمان سراج‌الدّین، قُدّسَ سِرُّهُ بوده و در غُرّهٔ ماه صفر سال ۱۳۰۲ هـ.ق در سنندج وفات یافته و در قبرستان جنب خسروآباد سنندج بر بالای تپه‌ای که به نام «شرفُ‌الملک» معروف شده مدفون است.

حاج ماموسا طبع شعر نیز داشته و «فانی» تخلص می‌کرده است. ابیات فارسی ذیل از یک غزل عرفانی آن شادروان است:

ساقیا! مَی ده و بر باد ده این ما و منی را — مُطربا! نَی زن و بردار حجابِ بدنی را
تن نی و ناله‌نوا، نَی زنِ من نیست به جُز — آن لبانی که بَرَند آبِ عقیقِ یَمنی را
ناله از بس که لطیف است، به‌گوشت نرسد هیچ — گوش جان می‌شنود ناله، بِهِل گوش تَنی را
کَنده دندان وصال، آن که ز هجرش مَزّه جوید — کرده تقلید در این بحث «اُویس قَرَنی» را

«فانیا»! عود به مَی کن که بود عَوْد احمد
ساقیا! می ده و بر باد ده این ما و مَنی را

و در ضمن قصیده‌ای دربارهٔ مرشد بزرگوار خود گفته است:

قطع راهِ هفتخوان و قتل این دیو سپید — از «سراج‌الدّین» طَلَب، پیر تهمتن همّتِ است

***

اینک قطعه‌ای کردی اورامی از حاج ماموسا «فانی»:

واده‌ی پایزه‌ن، وارانی وه‌شته‌ن — که‌ژو کۆ مه‌زه‌ی نه‌وسوه‌یل چه‌شته‌ن
باز وه‌سۆ ئامای کۆنه داخانه‌ن — فه‌صلْ ته‌م‌گیری کۆه‌و زاخانه‌ن

---

۱. این مصرع مادهٔ تاریخ تولد اوست: «بود احمد خَلَفِ اَمجدِ عبدالرّحمن» که برابر سال ۱۲۲۸ است.

هەر لاسەیل هون نەسەرچەمەی چەم | گڵپەی ناردڵ، ناڵەی کورەی دەم
پڕ کەردەن شەتاو ناوانی گەردون | سوچنای **شەخەڵ** ژیای دونیای دون
تەم غەم نەسەر سەر کلاوەی دڵ | چەترەن چون گیسوی جەمین پەڕەی گوڵ
صەفحەی گۆنای زەرد ڕەنگ جە خەزان بەر | باڵا خەم کالان نە ڕەزان بەتەر
سەردی هەناسەی ئێلاخەکەی دڵ | وتەی سیاکار بەختم جەسەر چڵ
دەروێش دڵریش، ناڵەی بێ ئەثەر | ئەثەر وەبەر عەکس یاوا وە دڵبەر
لازم کەردەن لێم فەصڵەکەی پاییز | دور وستەن وەهار وەصڵەکەی ئازیز

قیبلەم! هەرکەسێ چون من ماتەمەن
وەهارش پاییز، پاییزش خەمەن

***

کوورەی دڵ دیسان جۆشش وەردەوە | کەمکەم بێهۆشی هۆشش بەردەوە
ئەسرین هەم تاف بەست وەڕوی رومەدا | طفڵ ئاسا مەدۆ وێش وە بومەدا
بەختم سیاپۆش، یەخە پارەشەن | شەرارەی ناڵەم شوم ستارەشەن
لەرزەی دڵ جە شەوق پێکانی پەیکان | ئاماج ئامانجش جارێ نەپێکان
ظاهر هەم فەڵەک کەڵەک بەستەبۆ | دیسان دڵ وەتیر دوری خەستەبۆ
دوری ئەو دڵبەر جە گیان سرشتە | دیدە وەسورمەی بەخت منرەشتە
قامەت سەروناز چەمەی نور ئاودا | نگاش دیدەی عشق نیدای وەخاودا
گیسو دڵەی شێت لێش کەردەن تەثیر | پەی پای گیان فدات بیەن وەزەنجیر
یاخۆ مەذاقش یەکی وجودەن | ڕەمزش ئەومەقام فەنا وشوهودەن

***

باز از فانی:

چەند پێم واتی: های دڵەی غافل | حەق حەقیقی، ئیضافەی باطل
پەردەی ئەو جەمال موطلەق جەئیطلاق | ئاوێنەی مەعکوس میرئاتی ئافاق
بو بەبای مواد نەشئەی صافی مەی | بەیاری مەللاح سۆز ناڵەی نەی
کەشتی غەرق کەوتن نەگێجاو وەی | یاونە وەساحیل ئی بەحر بێ پەی
با کەرۆش کۆتا گڵپەی کورەی دڵ | شەرارەی سەبون چۆڵەکەی مەنزڵ
تۆ بەتەر دامان عصیانت تەڕ بی | وینەی بەدبەختان ئاخرت شەڕ بی
هیچ نەبیت وەتەنگ دماڕۆی فەردا | دەی تا مەتاوی بدە وەسەردا

یادی مەردان. جُنگهای خطی.

حافی سمرانی

حاج شیخ محمد متخلص به «حافی»، فرزند رستم‌بیگ مشهور به آمیرآخورباشی فرزند بهرام‌بیگ بن میرزابیگ بن حاج محمدآقا امیرآخور خسروخان والی بزرگ اردلان، به سال ۱۲۴۱ ه.ق، در شهر سنندج متولد شده[1] و بعدها به علت اقامت در دهکدهٔ سَمران (از قُرای جنوبی شهر سنندج) نسبت سمرانی پیدا کرده است.

شیخ سمرانی پس از تحصیل مقدماتی در مَکاتب، وارد جَرگهٔ طُلاب و مدارس دینی شده و چند سالی به کسب دانش پرداخته و پس از آن به فکر اخذ طریقه افتاده است، چنان که خود در کتاب *معدن‌النّور* نوشته است:

«در حالت طفولیت که بعضی از این کتاب تصنیف شده بود، میل خاطر بر آن شد که آن را به درویشی از خاصان درگاه حق سبحانه هدیه بَرَم، و در آن زمان شیخ اَجَل و اَعْظَم که در میدان آزمایش، گوی عبادت را به چوگان اطاعت از دست نفس و هَویٰ در ربوده و مقامات لاهوت و جبروت را در این عالم ناسوتی به صفات مَلَکوتی قطع کرده، در یکی از دِهات بِلاد ما که «کاشتر» می‌گفتند، اقامت داشت.

هان کُدامین، شیخ با حلم و صبور سرورِ اسلامیان «عبدالغفور»

پیر هدایت و سالک راه نهایت. در بدایت، کتاب خود را برداشته و در حضرت وَی اَرمغان‌آسا گذاشتم. بعد از ملاحظهٔ تحریر، نظری بدین فقیر نمودند. گویی چراغ کُشته شوق را در مَسرجِ سینه‌ام به شعلهٔ اَنوار هدایت برافروختند؛ چنانکه مطلوبم حاصل شد، عَمّامهٔ مبارک خود را پیراهنی ساخته و دوش فقیر را به آن خلعت فاخره بنواختند، تا اندک اندک از مَیامِن عنایِت مُلازمانِ ایشان مَیل طبعم از راه ضلالت بگسیخت و کم‌کم با صحبت دراویش و فُقرا آمیخت؛ و هر ساله نیز یک بار به زیارت خادمان آن حضرت قُدِّسَ سِرُّهُ می‌رفتم و غُبار ظُلمت و غفلت را از لوحِ خاطر خود پاک می‌رُفتم. تا اینکه به سال ۱۲۷۰ه. جناب شیخ کَأْس رَحیق لَبیَک را به کام حقیقت چشیدند و رختِ اقامت را به دارِ آخرت کشیدند، رَحمهُاللّٰهُ تَعالی رَحْمَةً واسِعَةً.»

شیخ سمرانی تا آن تاریخ از مُریدان خاص شیخ عبدالغفور بوده و از محضر مقدّس این عارف بزرگوار استفادهٔ معنوی کرده است. اما پس از وفات وی، راه کردستان عراق را پیش گرفته و به خدمت قُطب‌العارفین شیخ عُثمان سراج‌الدین قُدسَ سِرُّهُ رسیده و چندی هم ملازم خانقاه ایشان شده، تا اینکه به فنای نفس رسیده است، چنان که خود گوید:

نَفس ما را شیخ ما بر باد داد ای دو صد رحمت بر آن اُستاد باد

---

۱. وفات شیخ محمد سمرانی در اوایل قرن چهاردهم ه.ق اتفاق افتاده است.

مرحوم شیخ سمرانی عالم عارفی بوده و نَفَس گرم و مُؤثری داشته و نزد مُرشد خود قُرب و مَنزلتی دارا بوده است، و کتابهایی را به نام *بارقات السّرُور* و *معدِنُ‌النّور* و غیرهِما در باب آداب طریقه و خوارق و کرامات مُرشد خود به رشتهٔ تحریر کشیده و طبع شعر هم داشته است. اینک برگُزیده‌ای از اشعار او:

بَعد صدسال ز مرگ ار به مَزارم بخرامی — خاک بشکافم و بر خیزمَت از بهر غلامی
نقد طاعات چهل ساله قبول ارشده باشد — پیشکش بهرِ نثارِ رَهَت آرم به تمامی
بهر بوسیدنِ خاکِ دَرَت ار راه بیابم — سَرِ عزّت به فَلَک سایم از این عُلو مقامی
یارب آن شاهدِ شیرین اَدَبِ شوخِ دلارام — چه بود آید و جویا شود از مِن که چه نامی؟
گفتم: ای یار پریچهره، من از هجر تو مردم — خنده زد، گفت: بلی، مُردی و افسوس که خامی
می‌دَمَد رایحهٔ پیرهنِ یوسفِ مطلوب — شَمّ یعقوب بباید، تو که معلول ز کامی
عاشقان را رُخِ زرد و دِلِ پُرسوز و گداز است — حکمت عشق چه دانی؟ تو که در قید کلامی
می‌وَزَد نفحهٔ مشک از اَثَر طُرّهٔ لیلی — حال مجنون اَگَرت نیست نه شایان مقامی

«حافی» ار دست دهد جُرعه‌ای از بادهٔ وصلش
وارَهی از مِحَنِ پیری و نایافته کامی

***

یادت به‌خیر بادا ای وقتِ نَوجوانی — بنگر چه بَر مَن آورد پیریّ و ناتوانی
هجران و عشق جانان با هم چو عهد بَستند — ما را به وادیِ غم کردند جاودانی
آر ای صبا به مجنون بویی ز زُلف لیلی — تا یک دَمَش ز غَمها با لُطف وارهانی
قَومی نیند آگاه ز اسرار و رمز این راه — در عشق و شورِشِ ما دارند، بد گمانی
حَلاّج را شنیدی چون دستها بریدند — کردی رُخِ خود از خون گلگون و اَرغوانی
تا ناقصان غافل، بیگانه زین مَسائل — از زردروئیِ او نارند بد مَظانی
چون نیستی ز تردید، همرنگ اهل توحید — خوش باش تا به تقلید خود را در آن کَشانی
شاید به یک تَجَلّی عکس جمال معشوق — روزی ترا چو برقی دریابد و بدانی

ای «حافی» پریشان! در راه وصل جانان
گر راحت است و گر رنج، می‌کُوش تا توانی

معدِن‌النّور و یکی دو بیاض خطّی.

شیخ حَمزَه قَرَه‌باغی

مُشارالیه از اُدبا و شعرای کُرد سرزمین تُرکیه است که در ۱۳۰۳ هـ.ق درگذشته و در محلهٔ

بایزید پاشا در شهر استامبول مدفون است.

شیخ حمزه آثار و تألیفات و دیوان اشعاری هم داشته است که قسمتی از آنها به زبان ترکی و پاره‌ای عربی و فارسی است.

مشاهیرالکرد، امین زکی‌بیگ.

ملا محمد مهدی دوم سنندجی

ملامحمد مهدی دوم، ملقب به «آقابها» فرزند ملااحمد، مرد دانشمندی بوده و در شهر سنندج همچون پدرش سمت شیخ‌الاسلامی داشته و در سنهٔ ۱۳۰۳ هـ.ق درگذشته است.

تاریخ مَردوخ.

کیفی کُردستانی

فَتح‌الله کَیفی، شاعری از اهالی جوانرود کردستان که تحصیلات خود را در مناطق کردنشین ایران و عراق و به خصوص شهر کوّی به انجام رسانیده است. وی با شاعر دیگر کُرد حاجی قادر کوّیی دوستی صمیمانه‌ای داشته و با او سفری به رواندز رفته و از آنجا راه استانبول را پیش گرفته، و در سنهٔ ۱۳۰۳ هـ.ق پس از هفتاد سال زندگی، دار فانی را وداع گفته است. اینک اَشعاری از کیفی:

ئەم دڵ رەقی بێ‌ڕەحمە فەرەنگیکی تەواوە — عەینی شەڕە، جێ فتنەیە، قوربان بڵێ چاوە
قەوسی بەسپەر کردوە، گرتویەتە دەستی — صەد خەنجەری خونرێز و دوصەد تیری سواوە
زەنجیری عەداڵەت نیەئەم ظاڵمە، زوڵفە — هەرچەند بنێ بەندە بەروی عەرشی خوداوە
ئەوسلسلە وا موشکی خوتەن نێوی براوە — پرپیچ و شکەن، خەم‌بەخەم و حەڵقە کراوە
لەولاوە کەلەولاوە بەئەم لاوە کشاوە — یا یاسەمەنی خاوە بەروی ڕۆژ دراوە
یادووکەڵی جەستەی منەئەوشەمعە سوتاوە — یاهەوری سیەتاوە کەمانیع لەهەتاوە
دامێ کە لەروی دانەیی خاڵت تەنراوە — زەنجیرە لەبان‌ساحیلی ئەوروتە نراوە
هەی‌هەی غەلەطم وت ئەمە ظولمەت، ئەمەئاوە — بەم‌ظولمەتە، بەم‌ئاوە، حەیاتم خڵەتاوە
دڵ‌تینوە، سوتاوە، بەبی‌طاقەت‌وتاوە — ڕێگەم بەسەر ئاوە کەدەچم ڕێم بە سەراوە

ئەو لەعلی لەب و جامی شەرابە کەتۆ دیبووت
بۆ «کەیفیە» ئاخر کەخودا بۆئەوی ناوە

مێژوی ئەدەبی کوردی، ص ۵۴۳. بیاض خطی.

عارِف کُردستانی

شیخ محمود کردستانی متخلص به «عارف» مردی فاضل و شاعری خوش‌خط بوده است، از متصوفه و پیروان طریقهٔ نقشبندی که تا اوایل قرن چهاردهم می‌زیسته است.

دیوانی از عارف با خطی زیبا در کتابخانهٔ شخصی دانشمند محترم شیخ محمد خالّ سلیمانیه‌ای ـ بنا به نوشتهٔ خود ایشان در نشریه *کوّرِزانیاری کورد* ـ موجود است که آغاز آن مقدمه‌ای است دربارهٔ شرح پاره‌ای از کلمات و عبارات و اصطلاحات صوفیه و تقریظی به نثر از ادیب و عارف شهیر ملاحامد کاتب الاسرار مؤلف *ریاض‌المشتاقین*، و قصایدی در ستایش پیامبر خاتم صلی‌الله علیه و سلم، و قصیده‌ای در بیان سلسلهٔ طریقهٔ نقشبندیه و قصایدی در مدح دو مُرشد بزرگوار این طریقه (شیخ سراج‌الدّین و شیخ بهاءالدّین)، و قصیده‌ای مربوط به شرح مسافرت خودِ مُشارالیه به سال ۱۲۹۱ ه.ق به مَعیت شیخ محمد بهاءالدین به حجاز، و پس از آن اصل دیوان شامل ۶۸۵۰ بیت به فارسی است. بعدها دیوانی از این شاعر به دستم رسید که به سال ۱۳۴۷ ه.ش به وسیلهٔ مرحوم حاج محمود محمدی حکاک جمع‌آوری و به خط خود او چاپ و منتشر شده که اینک چند غزلی را از آن در اینجا نقل می‌کنیم:

هیچ سالک ز پس پرده خبردار نشد　　تا چو منصور سزاوارِ سر دار نشد
هیچ صورت ز پس پرده نیامد بیرون　　پیش رخسار تو چون نقش به دیوار نشد
کی به اجمال پریشانی دلها داند　　آن که تفصیل بدان زلف گرفتار نشد
زان جهت درد دلِ خویش نگفتم با او　　که چنان محو شدم فرصتِ گفتار نشد
آن که در عهد اَزَل دید دو چشم مَستش　　تا ابد مست شد و هیچ خبردار نشد
آن که یک جام میِ تلخ نَزَد در دلِ شب
همچو «عارف» به حَرَم، مَحرمِ اَسرار نشد

***

آن روز که من بودم از بادهٔ احمر مست　　از دیر مُغان آمد یارم قَدَحی در دست
از میکده باز آمد آن یار بهشتی روی　　مست از می و می خواران از نرگس مستش مست
از برگِ گُلِ رویش گُلها به چمن بویا　　وَز قَدّ بلندِ او بالایِ صنوبر پست
در پیش رُخش شبها چون شمع وجودِ ما　　می‌سوخت چو پروانه تا روز ز پا ننشست
باز آ و ز نو باز آر جان در بدن «عارف»
هر چند نیاید باز تیری که بُشُد از شست

رباعی:

افسوس که دل بستهٔ نامیم هنوز　　در بند رضای خاص و عامیم هنوز

تـا پـاک شـود آیـنهٔ قـلب ز زنگ   مـا مـنتظر جُـرعهٔ جـامیم هـنوز
ای درگـهِ رحـمتت بـه روی هـمه بـاز   وی عشق تو اندر دلِ هـر صـاحب راز
هر چند گـناه مـن ز حَـد افـزون است   بـنواز بـه عـفو خـویشم ای بـنده‌نواز

***

مُـردیم و نـدیدیم دَمـی ذوق حُـضور   بـردیم تَـمَنایِ تـرا بـر لبِ گـور
یک بـار تَـجَلی نـنمودی بـه دلم   بـا آنکـه دل مـن است بـهتر از طُور

مجلهٔ *کوّرزانیاری کورد*. دیوان خط شاعر.

خَیالی آمِدی

احمد خیالی فرزند شیخ محمد شعبان کامی، از شعرایی است که بیشتر به زبان ترکی شعر می‌گفته و از او دیوانی به جا مانده و در سنهٔ ۱۳۰۴ هـ.ق در آمِد درگذشته است. تولدش را سال ۱۲۶۶ هـ.ق نوشته‌اند.

هدّیةالعارفین، ج ۱، ص ۱۹۰.

ملا هدایت شیخ‌الاسلام سنندجی

ملا هدایت فرزند ملاعباس از خانوادهٔ مَشیخةُالاسلام کردستان، شخصی فاضل و مورخی بااطلاع و قاضیی درست‌عمل بوده و مدتی هم سمت شیخ‌الاسلامی سنندج را بر عهده داشته است. وی کتابی در تاریخ اسلام نوشته که نسخهٔ آن نایاب است. این دانشمند به سال ۱۳۰۴ هـ.ق وفات یافته است.

تاریخ مردوخ.

اختَر کوّیی

امین‌آقا پسر حاج بکرآقا به سال ۱۲۵۵ هـ.ق در شهرستان کوّی عراق تولد یافته و تا سن ۱۲ سالگی نزد ملااسمعیل نامی در همان جا درس خوانده و مقدمات فارسی و قرآن مجید را نزد وی فرا گرفته است، پس از آن همراه برادرش اَسعدآقا به بغداد رفته و نزد ملا طه دیمه‌لانی تحصیل خود را ادامه داده است؛ اما به علت درگذشت پدرش بعد از دو سه سالی، به کوّی برگشته و به ادارهٔ زندگی خانوادگی پرداخته است.

امین‌آقا شخصی ثروتمند، سخی و جوانمرد بوده، که دستی فیاض و قلبی رؤوف داشته و خدمتگزار اهل علم و ادب بوده و قصبهٔ کوّی از پرتو وجود او رونق و صفای خاصی گرفته، چنان

که شاعری دربارهٔ وی گفته است:

ئەی مُحمَّد ئەی اَمینُالدّولَه ئەمرۆخاکی کۆ   جەننەتێکە، کەوتە دۆزەخ هەرچی‌لێ دور کەوتوە

او با فضلا و شعرا رابطه و مراودهٔ گرمی داشته و کسانی چون نالی، شیخ رضای تالەبانی و کیفی با او مکاتبه و مشاعره داشته‌اند.

امین‌آقا دارای ذوق شعری بوده و از خُردسالی گاهی به طبع‌آزمایی پرداخته و شعر می‌گفته؛ اما عشق رابِعه نامی در تهییج و تحریک قریحهٔ شاعرانهٔ وی تأثیر زیادی بخشیده است. امین‌آقا بسیار سعی می‌کند که رابعه را به عقد ازدواج خود درآورد، اما به عللی توفیق حاصل نمی‌کند، و رابعه همسری مرد دیگری را می‌پذیرد. امین‌آقا که «اَختر» تَخَلُّص می‌کرده است، تا آخر حیات با داغ این عشق می‌سوزد و برای تَسلی خاطر دردمند خود گاهگاهی اَشعاری می‌سروده است. اما دیوانش جمع‌آوری نشده و اشعار پراکنده‌ای از او باقی مانده است.

اختر در بهار سال ۱۳۰۵ هـ.ق در کۆی سر بر بالین مرگ نهاده و در گورستان به فری‌قەندیان کۆی مدفون است.

اینک اشعاری از اَختر:

ئەمان ساقی! دڵی شەیدا لەجەوری دیدە غەمگینە   لەنەشئەی چاوەکەی مەستت پیاڵە پڕکە، بۆم بینە

فدای چاوی سیاهت بم، کەهۆشم بوو ئەویشم چوو   بەتاراجی نیگاهت چوو، ئەگەر عەقڵەو ئەگەر دینە

لەهیجری قامەتی سەروت وەکوو قومری بەرۆژوشەو   لەباغی زندەگی پێشەم هەمیشە ئاەو ناڵینە

ئەگەر مەقصودەکەت مەرگی منە، فەرمان‌دە تا بمرم   لەتۆم رۆحچاونیە، روحم! لەبەرچی ئەم هەموو قینە

بەداغی عشقی روخسارت وەها لەت لەت بوە جەرگم   وەکوو لالە هەموو ئەعضام بەخوێنی دیدە رەنگینە

گوڵم! سووچم چبوو؟ دوچاوەکەت بێ‌رەحم و مروەت بون
دەخلیت‌بم عنایەتکە، کە «ئەختەر» زارو میسکینە

***

دو بیتی:

دەخیلت‌بم لەعوشاقت مەرەنجە   دڵ‌ودینم فدای ئەو لارو لەنجە

هەتا وەک شیری دایکت لێت حەلاڵ بێ   حەنایی‌کە بەخوێن ئەو دەستو پەنجە

***

مەکەن لۆمەم لەرسوایی رەفیقان   کەعەقل و عاشقی لێکتر جیایە

سەروماڵم لەبەرتۆ چاوی چاوم   مەڵێ ئەوساکە «ئەختەر» بێ‌وەفایە

***

تەشەککور واجبە بۆمن کەمن‌بمرم بەزەخمی تۆ   بەشەرطێ کفنەکەم بدروی بەتای زولفی پەرێشانت

دڵم مەشکێنە چونکی مەعدەنی دەردی غەمی تۆیـە فدای شەرط و وەفات بم چی بەسەرهات مەیلی جارانت؟

مجلهٔ *هیوا*، سال اول، شمارهٔ ۹، ص ۸۶، بغداد: ۱۹۵۸.

شیخ مُهاجِر سنندجی

عَلامه شیخ عبدالقادر مُهاجر، فرزند حاج شیخ محمد سعید تختی مردوخی به سال ۱۲۱۱ هـ.ق در سنندج تولد یافته و پس از رسیدن به حد رشد و تحصیل مقدمات، در محضر پدر دانشمندش و همچنین سایر علمای آن عصر، سالها تَلَمُّذ کرده تا اینکه به حدّ کمال رسیده و اجازه گرفته و پس از وفات پدر، در مدرسهٔ دارالاحسان سنندج به تدریس پرداخته است.

شیخ مهاجر، در اواخر سال ۱۲۷۱ هـ.ق بر اثر اختلال اوضاع داخلی سنندج و اغتشاش عمومی ایران به شهر سلیمانیه عراق مهاجرت می‌کند و از طرف طَبقات مختلف مردم آنجا خصوصاً علما و روحانیون، مورد استقبال و تکریم زیادی قرار می‌گیرد. حاکم سُلیمانیه ضمن معرفی شخصیت خانوادگی و مقام دینی و علمی مُشارالیه، ورود او را به دربار عثمانی گزارش می‌دهد و یک نسخه از تألیفاتش را به ضمیمهٔ نامه‌ای برای سلطان عبدالحمید می‌فرستد. از قضا آن نامه و کتاب، با مژدهٔ فتح و پیروزی سپاهیان عثمانی در خاک روسیه، در یک زمان به سلطان می‌رسد؛ سلطان ورود شیخ مهاجر را به خاک عثمانی به فال نیک می‌گیرد و این فتح را از برکت مقدم آن شادروان می‌شمارد، و نامه‌ای را به این مضمون به شیخ می‌نویسد: «بعدَالمُقَدمه‌السَّلامُ عَلیکُم، قَدْ ظَهَرَ فَضْلُکُمْ مِنْ اَثرکُمْ، وَ نَحنُ تَفاءَلْنا بِیَوْمِ قُدُومِکُمْ‌المُصادِفِ لِیوم دُخُولِ عَساکِرِنا اَلمنصُورة بَلدةَ سواستبول، فَهاٰ خَصَّصْنا لکم شَهْرِیَّةً تَکْفی مَعیشَتَکُمْ، وَاِنْ لَمْ تَکْفِ فَاکتُبُوا لَنا بَعْدَ فَراغِنا مِنْ غَوائِلِ‌الحربِ وَلاٰتَنْسَوْنا مِنَ‌الدُّعاءِ، وَالسَّلاٰم.»

شیخ مُهاجر در علوم کلام و فلسفه و حکمت نبوغ داشته و در سایر علوم متداول آن روز نیز استاد کم‌نظیری بوده است. در سلیمانیه تا روزی که توانایی داشته به اِفاده و اِفاضه و تألیف و تَحشیه و تحقیق در مسائل علمی مشغول بوده. و سرانجام به سال ۱۳۰۵ هـ.ق در سن ۹۴ سالگی همان جا وفات یافته و در گورستان گردسه‌یوان به خاک سپرده شده است.

آثار و تألیفات شیخ مهاجر: *حواشی بر شرح عقاید عَضُدِیّه*، *شرحُ‌رسالةِ‌الزّوراء*، *کشفُ‌الغِطاء* دربارهٔ ذات و صفات باری تعالی، *حواشی بر تعلیقات لاری*. امّا مشهورترین کتاب آن شادروان، شرحی است بر *تهذیب‌الکلام* علامه سعد تفتازانی به نام *تقریبُ‌المَرام*. این کتاب در حال حیات خود مؤلف از کُتب درسی حکمت و کلام طُلّاب مناطق کردنشین ایران و عراق و ترکیه بوده است. امروز هم این کتاب در بیشتر ممالک اسلامی مورد توجه مدرسین و طُلّاب علوم دینی است.

تقریب‌المرام با حواشی مُدَوَّن آن به نام وَسیمیّه یا مُحاکَمات[1]، به سال ۱۳۰۳ هـ.ق در دو جلد، در قاهره به چاپ رسیده است.

شیخ مُهاجر گذشته از مقام علمی و تبحرش در علوم عقلی و نقلی، شخص عابد و زاهدی نیز بوده و قسمتی از اوقات شبانه‌روز خود را صرف عبادت کرده است. بعد از آنکه شیخ مهاجر به سلیمانیه رفته مدتی برادرش شیخ محمد وسیم تدریس مدرسهٔ دارالاحسان را بر عهده داشته است.

مقدمهٔ *تَقریب‌المرام*، قاهره: ۱۳۰۳. *الاعلام*، ج ۴، ص ۱۶۹. *ایضاح المکنون*. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۷۲. *هدیة‌العارفین*، ج ۱، ص ۶۰۵. *علماؤنافی خدمة‌العلم والدّین*، ص ۳۰۶ و ۳۰۷.

حاج سید کاک احمد شیخ برزنجی

پیر پارسا سیدکاک احمد شیخ، فرزند عالم عارف شیخ محمد معروف نودهی برزنجی، به سال ۱۲۰۸ هـ.ق در سلیمانیه تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۰۵ هـ.ق حیات فانی را بدرود گفته است.

کاک احمد شیخ از عرفای بزرگ و اولیای معروف است که در اِتّباع سُنن حضرت رسول(ص) چنان کوشا و ساعی بوده که تنها سُنتی را ترک نگفته است. مردی بوده است وارسته، متقی، عابد، صائم‌النّهار، قائم‌الیل، سَخی، مهربان، خوشخو، خوش‌بیان و حتی مُستجاب‌الدعوه. تحصیل علوم را نزد پدر و سایر مدرسین سلیمانیه و اطراف آنجا به پایان رسانیده و بعد از آن در نزد والد ماجدش به طریقهٔ قادریّه تَمسک کرده است.

دربارهٔ مناقب کاک احمد شیخ زیاد نوشته‌اند، اما بالاتر از همه، انسان‌دوستی و خدمت به خلق اوست؛ در رفع مشکلات مردم تا پای جان کوشیده و هر مظلومی به او رجوع کرده بدون مُضایقه به داد وی رسیده است. گویند: یک وقت برای حل مُشکل بندهٔ خدایی در ظرف یک روز شخصاً چندین بار نزد متصرف سلیمانیه، در آمد و رفت بوده، تا اینکه مُلتَمَس او را برآورده است.

از کاک احمد شیخ تألیفاتی در تفسیر و حدیث و فقه به جا مانده ولی بیشتر رسائل او مربوط به آداب و اذکار و ادعِیه و نصایح است. از جمله، مکتوباتی به فارسی دارد مشتمل بر ۱۲ فصل در زمینهٔ امر به معروف و نهی از منکر و وظایف مسلمانی که مرحوم شیخ محمودِ نوه‌اش مشهور به «مَلِک» آن را در سه جلد جمع‌آوری کرده و در سنهٔ ۱۳۵۵ هـ.ق یکجا در نجف چاپ شده است. از

---

۱. *وَسیمیّه* یا *مُحاکمات*، حواشی مدونی است از شیخ وسیم برادر شیخ مهاجر بر کتاب *تقریب‌المرام* مذکور در متن.

تألیفات دیگر او شرحی است بر منظومهٔ *سُلَّمُ‌الوُصول* تألیف پدرش در علم اُصول و دیگر حاشیهٔ مُدَوَّنی بر *کمال* شرح *شافیهٔ* صرف و دیگر *رغْبَةُالطالبین* در فضیلت علم و عُلما.

مقدمهٔ مکتوبات برزنجی. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۲۴. ذیل *کشف‌الظنون*، ج ۱، ص ۵۷۵. *مشاهیرالکرد*، ج ۲، ص ۱۱۹.

صدرُالعُلَماء شیخ مُحَمَّد جسیم مردوخی

شیخ محمدجسیم بن حاج شیخ محمد سعید و برادر شیخ عبدالقادر مُهاجر که او را «صدرُالعلما» و «حجةالاسلام» نیز خوانده‌اند، از دانشمندان و نوابغ خاندان مردوخی است. گذشته از مقام علمی و شخصیت دینی، خطیب و سخنران بسیار بلیغی بوده است. چندین بار به تهران مسافرت کرده و با علما و روحانیون شیعه، مباحثه و گفتگوی مذهبی و علمی داشته است.

مرحوم شیخ جسیم رسائل و حواشی زیادی بر متون دارد، و به خط خود کُتُب زیادی را استنساخ کرده است. نثر فارسی را زیبا می‌نوشته و گاهی هم شعری می‌سروده است. از اشعار اوست:

به دور خرمنِ حُسنش به بوی دانهٔ خالش — بیا که مورچه‌ای بهتر از سُلیمانی است
کشید باز شهِ غم، عَلَم به کشور هستی — زنید کوس که هان نوبتِ پریشانی است
به خارهای مَلالَت به تیغهای مشقت — ز دوست ناله نمودن نه شأن انسانی است

***

جام دل لبریز صَهباىِ غم است — کَشتیِ تن غرقِ بحرِ ماتم است
خیره از اِدراک حُسنت چشم عقل — در مدیحت صد چو سَحبان اَبکم است

و اینک نمونه‌ای از نثر فارسی شیخ جسیم، از نامه‌ای که در اَواخر حیات به خط خود به مرحوم حاج شیخ اسمعیل کاشتری نوشته، در حالی که بر اثر رعشهٔ دست با زحمت آن را نگاشته است:

«جان فدای مشربِ عالی... قَدَمت به روی چشم دل، پای خیال و یادآوری بر مردمکِ دیده، مَن و اِنصراف از مبدأ، حاشا و کَلاً. من اگر به صورت مُنْحَرِفم، معنیً باز به صوب موطن مُنصَرفم. رَحِمَ‌اللهُ مَنْ قال: گم نخواهد کرد رهرو راه را. نی‌نی، من خاک پای نیکان و کمینه اِرادت‌کیش بستگانم. جزایِ خیر بادت، لطف فرمودی، آری ساحتِ خیال چه قدر وسیع است، مجال عَمَل صد برابر تنگ و پای اقدام بر تثبیت اُمور لنگ، فقیر این و وضع این چنین، ز عشق تا به صبوری هزار فرسنگ است. شاید باید زیستن؟ دور از وجود شریف، ناشاد باید زیستن. این من و خجلتم و آن

شما و رأفتتان؛ خدای از آن بکاهد و بر این بیفزاید. رَعشهٔ دست مانع است و الاّ در مدیحت داد معنی دادمی.

فقیر بی‌بضاعت اگر حُسنی دارم، همین انتساب به آن جناب و سلسلهٔ بَنی اعمام کرام اَنجاب است. اگر قاصرم، از بستگان آن دودمانم. به شرط حیات و فراهم بودن اسباب، نمی‌شود خود را شرمنده و خَجِل دارم. جَوارح و مَشاعِر در ما خُلِقت هِیَ لاجلِهِ اِنْ شاءَالله صرف خواهند شد. میلم کشانید به خط خود زحمت دادم که شکست حالی مُختَفی نماند. جَسیمم عِوض نشده‌ام، واَلسَّلامُ علیکُمْ و رَحمَةُالله.»

شیخ جسیم در ۲۱ ذي‌الحجهٔ سال ۱۳۰۵ هـ.ق در سنندج درگذشته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ عبدالرَّحمن مولان‌آبادی

شیخ عبدالرحمن از نسل عارف بنام شیخ حَسَن مولان‌آباد، در حدود سنهٔ ۱۲۵۰ هـ.ق متولد شده و به سال ۱۳۰۶ هـ.ق درگذشته است. او شاعر خوبی بوده و در جوانی به زنی از ایل حَمیدی جاف دلبستگی داشته و اَشعارش لطیف و شورانگیز و بیشتر دربارهٔ این دلدادگی است که از جمله آن:

دیـــدەم! ئـەر پـرسی چۆنـەن ئێلاخـان ئــاخان ئــاخانەن، زاخـان جـەداخـان
ئـەوشەوق، ئـەوزینەت، ئـەوشێوە تۆدیت ئـەوهەرد، ئـەوهەڵەت، ئـەوساپێوە بیت
ئــیسە جـەدووریت پۆشـان سیاسەنگ هــازەی قـەڵوەزان، مـاتەمەن، بێ‌دەنگ
ئــەوتاتای چـنوور، ئـەودەستەی شـەوبۆ تۆ مــەدیت نــەهەرد «بــنەسورە» کۆ
ئــــەوئەرخـــەوانـــان لیۆ شــــەتاوان ئـــەوطەوق ســـەولان نـــەپای گۆلاوان
ئــیستە نـــەئەوبۆ نـەئەوشێـوەو رەنگ نـــەئەو شادیو ذەوق، نـەئەوصەدا ودەنگ
دڵ‌تــــەنگەن جــەداخ دوری دیـدەی تۆ ویـــەرد مـەنزلگـای «دەرەی تـەنگە» کۆ
«کەس نەزان» هەرسەیل ئـەسرین مـەرێـزان تـــاف وەفـــراوان، وەهـــاران بێـــزان
«کــەللەبا» وەبـــای هــەناسان سـەرد کەللەش چون کەللەی مـن بـیەن وەگـەرد
«مێـرەش» رەش پۆشـەن،«سـاتیار»ئـازیەت‌بار «قــوجە» شـینشەن، «بـەردەرەش» ئـەوگار
«سـەرواڵە» نـەچەم رەوان کـەردەن سـەیل هەردان، هـەڵەتـان، کـاوان کـەردەن کـەیل
«تۆراخ‌تـەپ» دوریت تــەم وەنــەش‌بارەن «تــوشکەبار» غـــەمبار، دایـم زگـارەن
وەی‌طـــەور هـــەواران، کلاوان، کــاوان چـون مـن نـاڵەشـان وەگـەردون یـاوان
هــــەرهەردێ کــەتۆ مــەگێلای تێـدا ئــــیستە بـــایەقوش مـــەوانۆ پێــدا

ئێســـته هـامن چـون جـوغد هـەواران
دەور مـەدەم جـەدەور مـاوای هـەرجاران

یک جنگ خطی.

ضَیاءالدّین حیدری اربلی

ضیاءالدّین حیدر بن عبدالله حیدری اربلی، از خاندان حَیادِرَه، شخص دانشمندی بـوده و در شهر اربل سمت قَضاوت داشته، و به سال ۱۳۰۷ هـ.ق وفات یافته است.

کتاب *غایَةالمَرام فی شرحِ بُرْأَةِالإِمام* از تألیفات اوست.

ایضاحالمکنوُن، ج ۲، ص ۱۴۱. *هَدیّةالعارفین*، ج ۱، ص ۳۴۲.

سیّدعَبدالله مُدَرّس چۆری

سیدعبدالله دانشمندی از سادات چۆڕ مریوان که عُمری را در تدریس و اِفاده سپری کرده و در سنهٔ ۱۳۰۷ هـ.ق در شهر سنندج درگذشته است. مشارالیه در اواخر عمر به سنندج مُهاجرت کرده و در مدرسهٔ نصیر دیوان شغل تدریس خود را تا آخر حیات ادامه داده است.

یادداشتهای نویسنده.

سُلْطانی کلهُر کرمانشاهی

حسینقلیخان سلطانی فرزند مُصطفی قلیخان دیوان بیگی کلهر[۱]، فرزند حاجی شهبازخان کلهر کرمانشاهی به سال ۱۲۵۰ هـ.ق در کرماشان تولد یافته و در سن هفت سالگی شروع به تحصیل کرده و پس از فراگیری مقدمات، در مکتبخانهها ادبیات عرب و تـاریخ و جـغرافـی و دواوین شعرای عرب و فارس را نزد استادان اَدَب و فرهنگ آموخته است و در اندک مدتی در اثر سعی و کوشش زیاد و استعداد ذاتی و حـافظهٔ قـوی در فـنون ادب و حُسـن خـط و سـرایش و نویسندگی، مقام مهمی را احراز کرده است. یکی از استادان سلطانی در شعر و ادب، میرزا حـاج محمد متخلص به «بیدل» بوده است.

سلطانی دیوانی در حدود چهل هزار بیت عربی و فارسی از قصاید و غزلیات و مثنوی داشته و گذشته از آن کتب زیادی هم به نثر تألیف کرده است؛ از قبیل: *نَجاتُالثَّقَلَیْن*، *شکرستان*، *باغستان* به

۱. طایفهٔ کلهر که تیرهٔ بزرگی از قبایل کرد را تشکیل میدهند، اشخاص لایق و برجستهٔ زیادی از مـیان آنـان برخاسته که از آن جمله شخصیتهایی در شعر و ادب و هنر و شجاعت و امارت و اقتدار وجـود داشـتهانـد. قـبیلهٔ حاجیزادگان کرمانشاه شاخهای از ایل کلهر است.

شیوهٔ *گلستان سعدی*، *گنج بادآور*، *عَروض و قوافی* و *تذکرهٔ شعرای مُعاصر*.

سلطانی حافظهٔ قوی داشته و اشعار زیادی را از عربی و فارسی به گنجینهٔ خاطر خود سپرده است. بیشتر اوقات این مرد دانشمند صرف مطالعه و تحقیق و تتبع شده و به همین جهت مجال نکرده است که به کارهای سیاسی و مشاغل اجدادی خود بپردازد و عمری را با کتب و اهل علم و ادب سپری نموده است. سلطانی سفری به اصفهان رفته و بعد از مدتی اقامت در آنجا و مصاحبت با اهل فضل و دانش به تهران برگشته و در این شهر نیز وجههٔ همتش معاشرت با فضلا و شعرا بوده است.

سلطانی در سن ۵۷ سالگی در سنهٔ ۱۰۳۷ هـ.ق در کرمانشاه درگذشته است.

اینک چند نمونه از اشعار سلطانی:

گر غرض نقش تو در پردهٔ تقدیر نبود — گِلِ آدم به خدا قابلِ تخمیر نبود
کیمیایِ دلِ من عشق تو گردید آن روز — که نشان هیچ ز سیم و زر و اکسیر نبود
کاروان دلی از شهر برون هیچ نرفت — که نوای جَرَسش نالهٔ شبگیر نبود
ز بلندی به تو ای قصر عدالت نرسد — یا که در نالهٔ ما این همه تأثیر نبود
تا نگشت ابرو و مُژگان تو خونریز دلی — سپر تیغ نگشت و هدف تیر نبود
عادت غمزهٔ چشم تو شکار اندازی است — وَر نه صید دلِ ما قابل نخجیر نبود
عشق بر گردن کس طوقِ اِرادت ننهاد — تا به دستش ز سرِ زلفِ تو زنجیر نبود
به خط و خالِ تو گفتم نسپارم دل خویش — چکنم چارهٔ تقدیر به تدبیر نبود
خضر از نقش لَبَت زنده و جاوید بماند — وَر نه در آب بَقا این همه تأثیر نبود

غمِ هجران تو ای تازه جوان پیرش کرد
وَر نه «سلطانی» از این پیش چنین پیر نبود

از یک قصیده:

به چَمَن بار دگر رُست عَقیق یَمَنا — چو رُخِ تُرک من از شاخ برآید سَمَنا
بر گُلَش بلبل شیدا به سجود آمد باز — آن چنان کاید در پیشِ صَنم، بَرْ هَمَنا
رُخِ خورشید درخشنده ز تاریک سحاب — چون نگینِ جَم و مانند دِلِ اهرمنا
سُرمه در چشم کشد بار دگر نرگِسَکا — مُشک بر زُلف زند باردگر نَسترنا
اَبر بارنده گُهر بارد هر دم گویی — که فرود آید از آن قُرطهٔ درّعَدَنا
گر نه مانند کلیسا شده گُلزار ز چیست؟ — که چکاوک شده خُنیاگر و ناقوس زَنا
گُل صدپاره به زندان چمن دانی چیست — یوسفی کش بدریدند به بر پیرهَنا
شاخ گر کان جواهر نه چرا هر دم از آن؟ — گاه پیروزه همی روید و گه بَهْر مَنا

همه رنگار دهد سبزه به کوه و چَمَنا　　همه شنگرف دهد لاله به دشت و دَمنا
گر به شنگرف و به زنگار فتد حاجتِ خلق　　گُو بیا و ببر این هر دو به خروار و مَنا

قُرطَه: گوشواره؛ **خُنیاگر**: آوازه‌خوان، نوازنده. **بَهر مَنَ و بَهر امَن**: یاقوت سُرخ؛ **زنگار**: رنگ سبز؛ **شنگرف**: رنگ سرخ؛ **دَمَن**: به فتح دال، مخفف دامن، به قرینه دشت یعنی دشت و دامن کوه، اما به کسر دال «دِمَن» عربی است جمع دِمْنَة به معنی ویرانه و مَزْبَلَه که در اشعار فارسی با کلمهٔ اَطْلال، شُعرا آن را به کار برده‌اند.

از یک مُسمط:

دگر باد فرودین وزان شد سوی چمن　　ببار آمد از چَمَن، رخِ سُوری و سَمَن
ز بس سبزه کوه کوه، ز بَس گُل دَمَن دَمَن　　همه کِشت دَشت گَشت چُنُو تَبَّت و یَمَن
همانا ز زلف و رُخ بر افشاند یار من
عبیر اندر آن به تُنگ، عَقیق اندر این به مَن

درخشد به شاخ گُل چنان نار مُؤْصَده[1]　　و یا آتشِ سَدَه، به تاریِ شب سَدَه
و یا چون گُلی است بُت، چَمَن همچو بتکده　　هزاران چُنُو شَمَن به گردش زده رَدَه
و یا گرد آتشند، مُغان صَف به صَف زِده
عجب آتش است و مغ، عَجَب بُت، عَجَب شَمَن

یکی بین به کِشت و دشت که گشت از شَقیق پُر　　بُود با شکوفه گُل، چُنو با عقیق دُرّ
گر آزادیت هَوَس، رَحیق از رفیق! خُور　　که گردانَدَت ز غم رَحیقِ عَتیق حُرّ
رَفیقا مدار غَم گر آید رحیق مُر
بخور زان رحیقِ مُر که شیرین کند دهن

دل آمد مَرا به درد ز گردون گِرد گرد　　که گردونِ گرد گَرد نبخشد به غیر درد
گر آن ماه خُردسال ز صهبای سالخورد　　به جام آردم زلال، برآید ز درد گرد
چو مُردی[2] دهد شراب نترسد ز درد مَرد
سزد گر بُتِ جوان شراب آوَرَد کُهن

***

سَدَه: جشن باستانی ایرانیان، در شب دهم بهمن ماه؛ **شَمَن**: بُت‌پرست؛ **رَدَه**: صف، رَسته؛ **رَحیق**: شراب خالص؛ **عَتیق**: کهنه و دیرینه؛ **مُرّ**: تلخ؛ **صَهبا**: شراب.

از یک قصیده در مدح رضاقلی‌خان هدایت:

الهام خدا سزد سخندان را　　تا مدح کُند رضاقلی‌خان را

---

۱. مأخوذ از آیهٔ ۸ سورهٔ هُمَزَة «عَلَیْهِم نارٌ مُؤصَدَةٌ»، یعنی آن زرپرستان و مال‌دوستان در آتشی دربسته خواهند بود.
۲. **مُرد** (به ضم میم) **اَمْرَد**: کودکی که موی صورتش نروییده باشد.

خواهد قَلمی نگارشِ مدحش | هم رُتبه عصایِ پورُ عِمران را
دَورِ فَلَکی ندیده همتایی | بگشود چو دیده، میر دوران را
فرهنگ خِرد که نام میمونش | بُرهان هدایت است ایمان را
از فضل کز آسمان اگر جوید | گو: بیند میر آسمان شان را
و ز عکس کس آفتاب اگر خواهد | گو: بنگرد آفتاب عرفان را
یکتا گُهَر وجودِ مسعودش | شد زیب صَدف چهار ارکان را
علم است بساط میرِ فَرُخ رُخ | داراست جلالتِ سُلیمان را
یا للعَجب از وِقارِ او گویی | شاهین شِکَنَد به چرخ میزان را
شد شاهسوارِ عرصهٔ معنی | چون زین به سُخن نهاد یکران[1] را
از خدمتِ او شرف بجو کَز خضر | باید پرسید آبِ حیوان را
چون ساز سخنوری کند طبعش | دَر رقص آرد ادیب شِروان را
گر ز آنکه ز رودکی برآمد نام | اندر دو سه بیتی آل سامان را
و ز مدحتِ عُنصری شد ار پیدا | شُهرت محمودِ زابلستان را
از نامه نموده، میر ما نامی | نام سه چهار دوره سلطان را
گیتی شد روضةُالصفا تا او | تاریخ نگاشت آل خاقان را
کس نامده در سُخَن چُنُو هر چند | شهره به سخنوری فراوان را
بسیار ستاره بر فلک لیکن | قدری دگر آفتاب تابان را

او مُصْحَف ایزد است و اَقرانش
مانند به رُتبه خاج[2] رُهبان[3] را

مجمع‌الفُصَحاء، ج ۲، ص ۱۵۲، *تذکرهٔ شعرای کرمانشاه*، ص ۵۴.

شیخ اَحمد وَلی عُثمانی نقشبندی

شیخ احمد شمس‌الدین فرزند شیخ عثمان سراج‌الدّین از عُرفا و متصوّفهٔ بنام که در ۱۲۶۶ ه.ق در تهویِّلّیّ تولد یافته و در ۲۵ صفر سال ۱۳۰۷ ه.ق ناگهانی درگذشته است.

شیخ احمد از ابتدای جوانی و دورهٔ تحصیل، انسانی عابد، متقی و اهل ریاضت بوده و آمادگی زیادی برای کسب طریقه و سیر و سلوک داشته و سرانجام تحت تربیت و تعلیم والد ماجدش وارد

۱. **یکران:** اسب اصیل.
۲. **خاج:** صلیب.
۳. **رُهبان:** پارسا و عابد نَصاری.

جرگهٔ صوفیه شده و مدارج عالیهٔ طریقهٔ نقشبندیه را طی کرده و به حد کمال رسیده و به شیخ احمد وَلی شهرت پیدا کرده است.

سراج‌الطالبین، ص ۱۶۱. *الفَضیلة*.

ملاعُثمان کانی که‌وه‌یی

ملاعثمان فرزند حاج ملا اسمعیل بن ملا احمد بن ملا فاضل به سال ۱۲۲۱هـ.ق در محلهٔ دره‌گزین[1] شهر سلیمانیهٔ عراق تولد یافته و تحصیلات خود را در همان شهر و شهرهای مجاور به پایان رسانیده است. پس از آن به خدمت پیر طریقت نقشبندیه شیخ سراج‌الدین شتافته و مدتی در کُنج خانقاه ته‌ویِّلّیّ به سیر و سلوک مشغول شده، تا اینکه بر کمال مطلوب دست یافته است. آنگاه با اجازهٔ مرشد به سلیمانیه برگشته و ضمن انجام آداب طریقه و ارشاد مسلمانان، وظیفهٔ تعلیم و تدریس علوم دینیه را وجههٔ همت خود قرار داده است.

ملاعثمان انسانی زاهد، مُتقی، قانع و از آمیزش با اهل دنیا گریزان بوده و به مال و ثروت اعتنایی نداشته است.

از ملاعثمان دیوانی به عربی و فارسی و کردی، همچنین کتابی به نام *جَوهرةُالعرفان* به زبان عربی دربارهٔ تصوف، به جای مانده است. وی در سال ۱۳۰۷ هـ.ق وفات یافت.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۳۸۰ و ۳۸۱.

حاج سَیّد عبدالسّمیع بانه‌ای

حاج سید عبدالسمیع فرزند سید سلیمان فرزند سید ابراهیم فرزند سید احمد، از سُلالهٔ سادات برزنجی است که به سال ۱۲۶۴ هـ.ق در ناحیهٔ سیویل عراق تولد یافت و تحصیلات خود را در مدارس دینی آن بِلاد به پایان رسانیده و پس از آن به ایران مهاجرت کرد و در قریهٔ حمزه‌لان (جزء دهستان دشته تالّ بانه) اقامت گزید و به تدریس و امامت و خدمات دینی پرداخت و در همین آبادی متأهل شد.

در سنهٔ ۱۲۹۵ هـ.ق به روستای انجینهٔ ابراهیم رفت و در تاریخ ۱۳۰۲ به عللی آنجا را هم ترک گفت و به دهکدهٔ بنه‌خوی ــ که ملک یونُس‌خان بانه‌ای بود ــ نقل مکان کرد و مشاغل دینی را آنجا هم ادامه داد. به سال ۱۳۰۷ هـ.ق به مسافرت حجاز رفت و پس از انجام مراسم حج

---

۱. **دره‌گزین**: محله‌ای است در شهر سلیمانیه عراق که سالها پیش جمعی از اهالی دره‌گزین همدان بعد از مهاجرت از ایران به عراق، در آنجا اقامت گزیده و به نام وطن اصلی خود آن محل را نامگذاری کرده‌اند. اجداد ملاعثمان از آن مهاجرین بوده و خود را از نسل باباطاهر همدانی نام برده‌اند.

و زیارت مدینهٔ منوّره هنگام مراجعت (نرسیده به جدّه) درگذشت.

مرحوم سید عبدالسمیع مردی مُتّقی، عارف و با فضل بوده و در طریقت دست ارادت به قُطب‌الطریقه، مُرشد عالی قدر طریقهٔ قادریه، حاج کاک احمد شیخ برزنجی سلیمانیه‌ای داده است.

از سید عبدالسمیع منظومه‌ای به کُردی در عقاید و کتابی به نثر فارسی در اَحکام نکاح و طلاق و قربانی و عَقیقه به جا مانده است. اکنون نیز افرادی بافضل و تقوی از نسل آن شادروان در بانه و سقز و دهات آن اطراف می‌زیند و عهده‌دار مَشاغل دینی هستند.

یادداشتهای نویسنده.

میرزا اسدالله قادرمرزی

اسدالله قادر مرزی، مشهور به «میرزا اسدالله‌خان»، فرزند میرزا مهدی‌خان، مردی با ذوق و خوش‌قریحه بوده که علاقهٔ زیادی به شعر و ادبیات کردی داشته و با جمعی از شعرای معاصرش، به مشاعره و مکاتبه پرداخته است. همچنین منظومهٔ «باد و باران» میرزا شفیع کلیایی را استنساخ کرده و خود به پیروی، مثنوی «هەرزەکەلام» را به نظم آورده است.

به همت آقای محمد سعید مجیدی اشعار میرزا اسدالله در مجموعه‌ای به نام «گلزار اسدالله‌خان قادر مرزی» گردآوری، تصحیح و تنظیم شده‌اند؛ که مُشتمل بر «هەرزەکەلام» یا «زۆسان و شەماڵ»، «سوڵتان جومجومە»، «اسماعیل نامه» و «شینی شێخ عُثمان تەوێڵی» است.

اینک ابیات آغازین منظومهٔ «زۆسان و شەماڵ»:

هان وەتەنگەوە، هان وەتەنگەوە	فەڵەک! بەندەگان هان وەتەنگەوە
گشت جە نادانی شین وەنەنگەوە	پاڵدان وەپاڵشت سیای سەنگەوە
ئەلوەدای شیوەن چەنی سەختی ساڵ	کەس نەمەند،جە ڕەنگ زمان کەردەن لاڵ
جای بەناو مەلجەء، هەنی نیەن کەس	غەیر جە زاتی‌تۆ، قەدیمی ئەقدەس!
بەندەت گونابار، سەربارەن عیسیان	پەی وێش جەم کەردەن بی‌سەهوو نسیان
جە شەرمەساری، رای رجاش بەندەن	شەیتان وە چەن‌ڕەنگ دام نەڕاش تەندەن
تەئسیر نەمەندەن جە کەرەمی نەفس	مەر لوتفی وێت بۆ ئەی کەس بی‌کەس!
ئەڵبەت یە رەویەی ئاخر زەمانەن	قەتع مەقبووڵی دوعای پاکانەن
وەی تەور زمستان زوورئازمای زوور	جە خورشید سەندەن جیلوەی شەوق نوور
یەک رۆژەن جە بورج حەمەل ویەردەن	یەک نیشانەی خەیر زاهیر نەکەردەن
کەروێشک‌و ریوی، وەحشی‌و فەقیرحاڵ	وێڵ وێڵ مەگێلان دڵ سوختەی زوخاڵ

کـــەوو کـــەڵکێـفی قـەڵوەزان یـاتاخ | کـەفتەن وەپادەشت دڵ چـون سیا داخ
نـــەقەتارەی قـــاز چـون هـەردەجاران | نـــەسەوت عـەندەلیب مـەیۆ نـەداران
نـە قـەمەر مـەندەن بـە جـەلای جـەمین | نـە خـورشید مـەدۆ شوڵەی تـاوو تـین
نـە شـەتاو مـەندەن پـەرێ مـورغاوی | نـــە کۆ دیـارەن پـەی مـورغ کـاوی
یـاران! یـاوەران! کێ مـەندەن وەهۆش؟ | کێ دیـەن وەچـەم، یـا شـنەفتە گۆش؟
کێ واچۆ سـالێ چێ وەتـــەر بـیەن؟ | زەلالەت زوڵمـــەش نـەحەد بـەرشیەن
کـەس جـە وەریـنان تـەقریر نـەکـەردەن | نـــمەبۆ نـــاوێ تـــا وەرۆی مـەردەن

یک وقت خوانندهٔ بلندآوازهٔ کُرد، مرحوم سیدعلی اصغر کردستانی ـ که از دوستان میرزا بوده است ـ از وی دعوت می‌کند که به سنندج برود و مدتی میهمانش باشد. میرزا ـ به قول سید ـ عذر و بهانه می‌آورد. تا اینکه سید شعر زیر را می‌سراید و برایش می‌فرستد:

مـــیرزا کـــافیەن! مـیرزا کـافیەن! | عـــوزرُ بـــەهانەت بێ‌ئـینسافیەن
جەم جـەمەن، راستی دڵ ئـینتزارەن | زۆسـان تـەواوەن، وادەی بـەهارەن
پـەی ئـامات مـیرزا! رۆژشـماریمەن | جـە دووریت بـیلاَ بـێ‌قەراریـمەن
ئـەڵبـەت مـەواچی سنە ئێلاخـەن | بـەلاَم گـوڵسـتان، بێسـان‌و باخەن

تا آنجا که می‌گوید:

بـاقی وەسســەلام رەفێـق دودنـیام | بۆ هـــــاتنی تۆ ئـــیتر دڵنـــیام

این هم پاسخ میرزا:

ئوستاد فەرەحبەخش! ئەولاَدەی رەسووڵ! | ســـەیید ســـەروەر! نـیایش مـەقبووڵ
نـامەی مـوبارەک نـیام نـەڕووی چەم | ئـیستقباڵم کـەرد، چـەنی چەن قەدەم
فـــەرەح وست جـــەناو دڵ خــەمبارم | ســـارێـــزش کـەردەن ئـیش‌و ئـازارم
ئـومێـدم ئێـدەن جـەلای لامـەکـان | شـــادم بکــەری بـــە داری جـینان
ئـــومێـــدم بـــەتۆ، دانـــاو تـەوانـا! | رەجـــام هـــانایە، صـــەدهەزار هـــانا

و سرانجام می‌گوید:

هـــا ئـــامام وەلات، رەفێـــق دیـــنم | بـــاقی وەسســـەلام ئێـدەن یـەقینم

میرزا اسدالله پس از ۶۳ سال زندگی، به سال ۱۳۰۷ هـ ق، در همان زادگاهش بدرود حیات گفت.

گوڵزار اسدالله‌خان قادرمرزی، به کوشش محمد سعید مجیدی. چاپ نشده.

مُفْتی زَهاوی

علامهٔ بی‌نظیر ملا محمّد متخلص به «فَیْض»، فرزند ملااحمد فرزند حسن‌بیگ فرزند رستم‌بیگ فرزند کیخسروبیگ فرزند اَمیر باباسُلیمان از عَشیرهٔ بابان عراق، به سال ۱۲۰۸ هـ.ق در سلیمانیه متولد شده و در سنهٔ ۱۳۰۸ هـ.ق[1] بعد از صد سال زندگی در بغداد وفات یافته است.

علامهٔ زهاوی مدت ۸۰ سال تدریس کرده و ۳۸ سال مُفتی بغداد نیز بوده و در همهٔ علوم اسلامی تَبَحُّر و تَسلّط کافی داشته است.

پدر زهاوی اهل سلیمانیه و مادرش اهل زَهاو[2] بوده، و چون چند سالی پدرش سلیمانیه را ترک گفته و با عائله‌اش به زهاو رفته، به زهاوی معروف شده است.

مُفتی زهاوی برای نخستین بار نزد پدرش به تحصیل پرداخته و پس از آن چند سالی در محضر شیخ محمد معروف نودهی، علوم معانی و بیان و بلاغه و عروض را فرا گرفته است. بعد از آن به حلبجه رفته و چند صباحی نزد شیخ عبدالله خرپانی تلمّذ کرده و از آنجا راهی سنندج شده و از علامه شیخ محمد قسیم بزرگ مردوخی به فراگیری علوم حکمت و کلام و ریاضی مشغول شده است. از آنجا هم به ساباڵاخ (مهاباد فعلی) رفته و در خدمت دانشمند مشهور ملامحمّد مشهور به «اِبنُ‌الرَّسول» دروس دیگری از علوم ریاضی و هیأت را تحصیل کرده است.

زهاوی بعد از خاتمهٔ تحصیل به سلیمانیه مراجعت کرده و در مسجد شیخ باباعلی، اندک زمانی به تدریس پرداخته و بعد به شهر کرکوک رفته و مدت زیادی تدریس خود را در آنجا از سر گرفته است.

زهاوی در فاصلهٔ سالهای ۱۲۵۷ تا ۱۲۶۰ هـ.ق به بغداد مهاجرت می‌کند و در سنهٔ ۱۲۶۶ ضمن شغل تدریس رسمی، ریاست جامعهٔ مدرسین بغداد به عهدهٔ او واگذار می‌گردد و در سنهٔ ۱۲۷۰ هـ.ق رسماً مُفتی بغداد شده و تا موقع مرگ دارای این سمت بوده است. شاعر معروف عراقی، عبدالباقی عُمَری در مدح و تَهنیت این سِمتِ وی قصیده‌ای گفته است که این دو بیت از آن است:

قَدْ قیلَ لی اِذْ رُحْت أَنْشِدْ عِنْد ما   شاهَدْتَ دینَ مُحَمَّدٍ یَتَجَدَّدُ
فی مَذهَبِ النُّعمانِ بِالزَّوراء قَدْ   أَفْتَی ألامامُ الشَّافِعِیُّ مُحَمَّدُ

رُحتَ: رفتی؛ **أَنْشِد:** بر خوان، بگو؛ **نُعمان:** امام ابوحنیفه نُعمان‌بن ثابت (۱۵۰-۸۰ هـ.ق)؛ **زَوراء:** شهر بغداد؛ **امام‌الشّافعی:** اَبُوعبدالله محمدبن ادریس شافعی (۲۰۴-۱۵۰هـ.ق).

معنی دو بیت فوق: به من گفتند: هنگامی که به بغداد رفتی و دیدی که دین اسلام زیب و رونقِ تازه‌ای پیدا

---

۱. این عبارت به حساب ابجد برابر تاریخ فوت زهاوی است: غابَ نَجْمُ‌اَلمَعالِم (۱۳۰۸ هـ.ق).
۲. **زهاو یا زهاب:** ناحیه‌ای است کردنشین در مرز غرب ایران بین هورین و شیخان و قصرشیرین.

کرده است، قصیده‌ای انشاء کن و بگو: امام محمد ادریس شافعی است که در بغداد بر کرسی افتا نشسته و در مذهب امام ابوحَنیفَه فتوی می‌دهد.

شاعر در این دو بیت اشاره می‌کند به اینکه ملامحمد فیض که خود از فُقَهای مذهب شافعی بوده، به علت تَبَحُّر در فِقه همهٔ مذاهب اسلامی، مرجع تقلید حَنفی مذهبان بغداد نیز بوده است.

ناگفته نماند که: زهاوی بعد از مدتی خود نیز مذهب ابوحنیفه را تقلید کرده است.

مفتی زهاوی بسیار فاضل و باهوش بوده و حافظهٔ بی‌اندازه قوی داشته؛ به حدی که هر چه را مطالعه می‌کرده، فوراً در حافظه‌اش نقش می‌بسته است. گذشته از مقام علمی، در ادبیات عربی و فارسی قُدرت فوق‌العاده‌ای داشته و سخندان، خطیب، نویسنده، شاعر، و مرد مُناظره وجَدَل نیز بوده است. بسیاری از دانشمندان زبردستِ دور و نزدیک از سُنّی و شیعه در مقام مُجادله و مباحثهٔ علمی و دینی با او، سپر انداخته‌اند، و از قدرت استدلال و بیان او تعجب کرده‌اند. خود او در این باره در مقام تَحَدُّث به نعمت خدا گفته است:

فِكْــرى دَقـيقٌ فــى العُـلومِ لأنَّــهُ   دارَتْ عَـلَيْهِ رَحَـى الجِـدالِ سِـنينا

معنی بیت: در تیزهوشی و دقت فکر در مسائل علوم، مقام ارجمندی دارم، چه سالها اندیشه و تفکر من تحت فشار سنگ آسیای جَدَل و مناظره و بحث و گفتگوی علمی و دینی واقع شده است.

مُفتی زهاوی مردی پرهیزکار، مُتَّقی، مُحسِن و انسان‌دوست و غریب‌نواز بوده، و هر چه پیدا نموده در راه فُقَرا ایثار کرده و از غیبت و بدگویی اِحتراز داشته و هرگز نام کسی را به زشتی نبرده است. طُلّاب زیادی در حوزهٔ تدریس او به بهره رسیدند و دانشمندان برجسته‌ای در علوم مُختلف مُجاز او بوده‌اند، از قبیل: شیخ عبدالرّحمن قَرَه‌داغی، ملاعبدالله پیره‌باب، ملاعلی قزلجی ترجانی، ملامحمد کوانه دولّی، سیّد عبدالرّحمن نَقیب بغداد، شیخ عبدالوَهاب نایب، شیخ حَسَن قره‌داغی، ملا محمد محوی شاعر معروف کُرد.

مفتی زهاوی، فرزندان لایق و شایسته‌ای را نیز تربیت کرده است که یکی از آنان فیلسوف و شاعر معروف عراق جَمیل صِدْقی زَهاوی است که در جای خود از او هم جداگانه بحث خواهیم کرد. گرچه مفتی زهاوی به واسطهٔ مشاغل زیاد دینی و علمی و کثرت مراجعین، کمتر مَجال طبع‌آزمایی داشته است، اما گاهی به فارسی و عربی و کُردی اشعار نغزی گفته است که جمع‌آوری نشده و به طور مُتفرّق قَطعات و تک بیتهایی از آثار او باقی مانده است که در اینجا به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم:

رسید اینک غرور مردم ناکس بدانجایی   که بیند خویش را هر خَرمَگَس از عُجب عَنقایی
گمارد خویش را هر ذرّهٔ ناچیز، خورشیدی   شمارد خویش را هر قطرهٔ بی‌قدر، دریایی

هزاران در جهان جالُوت هست و نیست داوودی فراوان بر زمین فرعون هست و نیست موسایی
همه گُم کرده راهیم و نباشد در جهان خضری همه کُور و کَر و لالیم و پیدا نیست عیسایی
هزاران آزرِ بُتگر عیانند و خَلیلی نیست بود چون نَیْنَوا هر شهر و نبود ابن مَتّایی[۱]
از این اوضاع ناهموار بی‌هَنجار می‌ترسم
خوشا می‌یافتم «فیضی» در این گنبد دگر جایی

***

غیر از تو کس نمی‌کند این درد را دوا غیر از تو کس نیاز نسازد همی روا
خواهیم حاجت از تو خدایا، نه ماسوی با ما، در احتیاج بود ماسوی[۲]، سَوا[۳]

***

پرسید ز من لَطیفه‌گویی پنداشت که فارسی ندانَم
گفتا: که به فارسی «نَدی» چیست؟ گفتم: که به فارسی نَدی، نَم

***

تک بیت:

در فکر شَرحَه شرحه دلا همچو شانه باش آسان نمی‌توان سر زلف سُخن گرفت

***

رباعی:

خوش آنکه جان و رَه بسپاریم و بسپریم یعنی که عاریت بگذاریم و بگذریم
ما را مُیَسَّر ار نشود دیدنِ نگار لَوحی ز صورتش بنگاریم و بنگریم

***

دلا عهدی است چون بلبل در این گُلزار می‌نالم گَه از بی‌مهری گُل، گه ز جور خار می‌نالم
میان نالهٔ ما نیست چندان فَرق ای بلبل تو بر رُخسار گُل، من بر گُلِ رخسار می‌نالم

***

از اشعار عربی مُفتی زهاوی:

بانَ لی فی‌الْمِرآتِ شیخٌ کَبیر عاشَ حَتّی تَعَرَّفَ الاحوالا
قُلْتُ: کَمْ عِشْتَ؟ قالَ: تِسْعینَ عاماً قُلْتُ ماذا فَعَلْتَ فیها؟ فَقالا:
أَکَلاتٍ دفعتها فُضُلاتٍ وَ شُرُوباً أَرَقْتُها أَبْوالا
وَ ثِیاباً لَبِسْتُها فاخِراتٍ جُدُداً، قَدْ نَزَعْتُها أَسْمالاً

---

۱. **ابن مَتّی**: منظور حضرت یونس پیامبر خداست (علیه‌السّلام) که پدرش مَتّی نام داشته و اهل شهر نینوا بود.
۲. **ماسِوی**: آنچه غیر از خداست، جهان و جهانیان. ۳. **سَوا**: مقصور سَواء به معنی مساوی و برابر.

مِرْآت: آینه؛ **تَعَرَّفَ الاحوالَ:** همه چیز را درک کرد و تجربه اندوخت. **جُدُد:** جمع جَدید، نو و تازه. **اَسْمال:** جمع سَمِل، لباس کُهنه و فرتوت.

***

أُضیفَ الدُّجی مَغنیً اِلی لیلِ شَعْرِهِ فَطالَ فَلَوْلا ذاکَ ما خُصَّ بِالجَرّ
و حَاجِبُهُ نُونُ الوقایَةِ ما وَقت عَلی شرطِها فِعْلَ الجُفُونِ مِنَ الکَسْرِ

***

یارَبِّ حارَتْ فی ثَناکَ عُقُولُ ماذا عَسی فیکَ العُقُولُ تَقُولُ
اِنَّ الوُجُودَ ثَنیٰ عَلیک بِأَسْرِهِ فَثَناءُ اَهْلِ الفَضْلِ فیکَ فُضُولُ

نمونه‌ای از نثر عربی زهاوی، تقریظی است بر یکی از قصاید شاعر معروف عراق عبدالباقی عمری؛ در این تقریظ مفتی زهاوی از آیات قرآنی سُوره‌های: المُدَّثِّر و تَکْویر و اِنْفطار اقتباس کرده است:

«.. اَللهُ أکبَرُ، أنْظُروا اُدَباءَ الامصارِ، وَاعْتَبروا یا اولی الابصار، هَلْ قامَتِ‌القِیامَةُ اَمْ کَشَفَها لَنا فیِ‌الدُّنیا عَلی وَجْهِ اَلکَرامَةِ، شَیخُ‌الشُّعَراءِ السَّرِيِ، حضرةُ عبدِالباقيِ اَفندِیّ العُمریّ، مَتَّعَنا اللهُ بِبَقائِهِ، وَ عادَ عَلینا مِنْ بَرَکاتِ اِنْشادِهِ وَانْشاءِهِ فَاِنَّهُ أَطْلَعَ هذِهِ اَلقصیدةَ **فَاِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ**، وَ أَبدَعَ مَعانیها المصَیدةَ **فَاذَا اَلوُحُوشُ حُشِرَتْ**، وَ نَظَمَ کَلِمَها **فَاِذَا الکَواکِبُ انْتَثَرَتْ**، و وقرالبحر الخَفیف بِها **فَاِذا اَلبِحارُ سُجِّرَتْ**، تُتْلیٰ رَقیقَةُالالفاظِ، عَلی قاسِیَةِاَلقُلُوبِ اَلغِلاظ، **فَاِذاالجِبالُ سُیِّرَتْ**، یَسْمَعُها آلا ولِیاءُ وَالاعداءُ **فَاِذا الجَنَّةُ اُزْلِفَتْ**، و **اِذا الجَحیمُ سُعِّرَتْ**، ثُمَّ خَمَّسَها **فَجُمِعَ‌الشَّمسُ وَ اَلقَمَر** وَ قَرَنَ- للهِ درُّهُ - بَیْنَ الدَّراری وَالدُّرر، اِنَّ هذِهِ لَکَرامَةٌ اُوثِرَ بِها **لاسِحرٌ یُؤْثَر**»

تألیفات مفتی زهاوی:

۱. رساله‌ای دربارهٔ جَبر و اعتزال و مقایسهٔ آن دو با آرای اهل سُنَّت.

۲. ترجمهٔ مکتوبات امام ربّانی (شیخ احمد فاروقی سرهندی) از فارسی به عربی.

از مُفتی سؤال کرده‌اند که با این همه علم و آگاهی که شما دارید چگونه سعی نکرده‌اید تألیفاتی از خود به یادگار بگذارید؟ در جواب بر بدیهه گفته است:

عاق تدریسی عن التّألیف لکن ما أناَ مِنْ فَضْلِ رَبّی مُتَأسّف
مِنْ تَلامیذِیَ اَلّفتُ کِتاباً کُلُّ سَطرٍ مِنْهُ فیِ اَلعِلمِ مُؤلَّف

معنی دو بیت: اگر تدریس موجب شد که من مجالی برای تألیف نداشته باشم، متأسف نیستم و لطف خدا را نسبت به خود کم نمی‌بینم؛ زیرا من در طول زندگیم شاگردانی را پرورش داده‌ام که برابرند با تألیف کتابی که هر سطری از آن علمی را بازگو می‌کند.

زمانی، والی بغداد یک ساعت طلا به مُفتی زهاوی هَدیه می‌کند، کسانی از حُضار مجلس خُرده می‌گیرند و از روی حَسد می‌گویند: استفاده از ساعت طلا برای مُفتی حرام است؛ مفتی در جواب آنها بداهةً می‌گوید:

زَلْـزَلَهُم سـاعَةٌ أُوتـیتُها   زَلزَلَـةُ السّـاعَةِ شـیءٌ عَـظیم

پس از آنکه جَلَسه را ترک می‌کند، در بیرون ساختمان، کارگر فقیری را که کُوله‌بار هیزمی بر دوش داشته است، می‌بیند، او را با حضور همراهان به نزد خود می‌خواند و ساعت را به او می‌بخشد و به حُضار آن جَلَسه می‌گوید: من اگر ساعت را قبول کردم، نه برای آن بود که خود از آن استفاده کنم، بلکه نخواستم با رَدّ آن هدیه، والی را مُتَأثر و رنجیده‌خاطر سازم.

مُفتی زهاوی، شیخ محمدخال، بغداد، ۱۳۷۳ هـ.ق. *البیتوشی*. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۵۱. مجلهٔ *یادگار*، تهران، سال سوم، شمارهٔ ۹، اردیبهشت ۱۳۲۶، ص ۶۴-۶۸.

آمان‌الله فَرهنگ بیگوند کُلْیایی

آمان‌الله فرهنگ از قبیلهٔ کُرد بیگوند و از اهالی کُلیایی اطراف کرماشان، مردی ادیب وشاعری خوش‌ذوق بوده و بهِ سال ۱۳۰۸ هـ.ق با حیات فانی وداع گفته است.

این بیت از اوست:

من ز جفایِ رقیب، خون‌جگر و بی‌طبیب   درد مرا چاره نیست، دارو و درد از خداست

گُلزار ادب، تهران، ص ۱۰۰.

عبدالقادر همه‌وند

عبدالقادر مشهور به «فَقی قادر» فرزند کدخدا رسول فرزند جوامیر فرزند یادگار از قبیلهٔ همه‌وند، به سال ۱۲۴۷ هـ.ق[1] در ناحیهٔ بازیان کردستان عراق تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۰۵ بعد از پنج سال و نیم زندان در شهر کرکوک و دو سال در موصل یا بغداد، به همراه افراد عشیره‌اش از طرف دولت عثمانی به شهر بنغازی لیبی تبعید شده و به سال ۱۳۰۸ هـ.ق همان جا درگذشته است.

قادر در مدارس دینی تحصیلات خود را به انجام رسانیده و انسانی مُؤمن، حقگو،

---

۱. در روزنامهٔ ژین سال تولدش ۱۳۲۱ قید شده است.

صحیح‌العَمَل بوده است. بارها از زورگویی و مظالم حُکام وقت لب به شکایت گشوده و همین امر موجب شده است که مدتها در زندان و یا با عشیرهٔ خود آواره و سرگردان در تبعیدگاه به سر ببرد.

قادر نسبت به عارف بزرگوار کاک احمد شیخ برزنجی ارادت می‌ورزیده و از دراویش او بوده و در اشعار خود بسیار از وی ستایش کرده است.

از این شاعر، دیوانی به همت دانشمند محترم ملاعبدالکریم مدرّس مقیم بغداد به سال ۱۹۸۰م در بغداد به چاپ رسیده که، مشتمل بر هفت بخش است: ۱. فضیلتِ بنی آدم؛ ۲. پند حکیمان؛ ۳. عقیدهٔ اسلامی؛ ۴. معراجنامه؛ ۵. درودنامه؛ ۶. جبری و اَشعری؛ ۷. جُنگنامهٔ بهار و زمستان.

قادر گاهی تخلص خود را «فقی» و در بعضی موارد «درویش» به کار برده است. اینک اشعاری از این شاعر:

موغەننی! سازیّ، موغەننی! سازیّ — نەڕوی ئیلتفات دەس‌دەر نەسازیّ
جەی بەزم وەئاهەنگ سادەی ئاوازیّ — جەنەظم حیجاز بکەر ئاغازیّ
دڵەی خەمبارم خەیلێوەن خەجڵ — تەئثیر دەنگت ئەئەرکۆ نەدڵ
فدات بام ساقی هازومرەی عوششاق — داریم ئیحتیاج پەی تەکلیف شاق
کەچکەر عەرەقچین، زولفەین بەلاوکەر — عەینەین مەستت هەم سورمەساوکەر
پڕکەر پیالە، بنما جەماڵت — وەحەنا رەنگ‌کەر پەنجەی شمشاڵت
با نەشئەی بادە نەڕای حەقیق‌بۆ — رەنگش چون لەبان لەعلت عەقیّق‌بۆ
موطرب! سا بەرزکەر نەوایێ هەنی — لا یَعْقِلْ کەر دڵ نەی دونیای دەنی
خامۆش کەر کورەی فیکرو خەیاڵم — رەوشەن کەر مینای زیهن زەلاڵم
با گۆش نەصەدای ئاوازەخوان بۆ — نەشیبو فەراز جەلام یەکسان بۆ
یە کرەنگ بام نەی مەی، مەدهۆش بام نەی‌دەنگ — مەنقووش بام چون نەقش نەققاش نەڕووی سەنگ
بفەرما «فەقی» بەسەن ئەی ناڵە — بنۆشە نەی بەزم‌سەرو پیاڵە

بەڵکم نەهیممەت ئینعام دلبەر
شادبام وەحوضور شای هومایوون فەر

***

نامەکەی ئازیز، رافیع یاوەنا — تەئثیرش کورەی دڵم تاوەنا
جەرگ زوخاڵی کەرد، دەرونم وەتەم — تاسەی دیدارت تازەبی‌دەم‌دەم
خەیاڵم هەریەند جەلات بەستەن کۆ — وەختەن فانی بام جەخەیاڵ تۆ
ئەممامەندەنان نەی حاڵە حەیران — هەرگا مەیلت بۆ، دڵ مەبۆ گران

ئـەر سـەردبێ مـەیلت، سـەردمەبۆ ئـاهم | بـــەیەخ مـــەمانۆ ســـفتەی ســـیاهم
بـــەلام مـەیلتبو تـامەندەن نـەفەس | بەس نیەن بەمەیل تۆمـەبون قـەقنەس

«فــەقی» دلّ هـــاشەوق تـــەئثیرنامە
ئـــەئەر کـــەرد نـەشئەی یَـوْمُ‌القــیامَە

***

عـــید قـــوربانەن، نـــەذاریـم قـــوربان! | قـــوربانی بـــەغەیر یـەک رۆح رەوان
ئـــەر قـــەبوولتـەن مـەگـیر بـەهانە | چـــون یـــاران نـیثار ویّـمکەم رەوانـە
ئـەوابـەن خـەیلّی ئەرکەری قـیصاص | بەلّ جەکورەی نـار فـیرقەت بـامخەلاص
تـــاکـەی دلّ بـەخار مـیحنەتان ئیّشۆ | قـامەت تـاکـەی بـار خـەجلّـەتان کیّشۆ

قـوربان! «فـەقی» دلّتـەفرەقەن خـەیلّیّ
یـا قـوربانیش کـەر، یـا پیّش‌دەر مـەیلّیّ

***

ئـــاهوی تـــەتاران! ئـاهوی تـەتاران! | دەلیـــلەی ســـەررەم، ئـاهوی تـــەتاران
لەیـلای عـــەرەبوار، شـــای وەفـــاداران | وەفات مـەجنون وست نـه پـای کۆساران
بۆ ذەررەی نە عیشق مەجنون بکەر مەیل | بـــاوەر بـــەخاطر وەفـــاداری لەیـــل
بـــنما جـــەمالّت ئـاهوی ســەرڕوەیلّ | قەیس کەر بەمەجنون سەرهەردەی دوجەیل
جـەلادەر طـوررەی طـوغرای شاماران | وەفـات مـەجنون وست نـەپای کۆساران
دانگیّ شـــەو مـــانۆ کـــەژاوە کـەربار | وەرنـەکۆچ نـاقە تـاق کـەر جە قـەطار
پەی دیدەنی قـەیس سادەی جان نـیثار | رونـە جـەبەل کـەر بیّصـەبرو مـەدار
وەش دەمـــاخش‌کەر وەبۆی رەش‌مـاران | وەفـات مـەجنون وست نـەپای کۆساران
قــــامەت وەقـــەبای زەرنگـــارەوە | هـــەر هـــای نـــەخەیالّ کـــارزارەوە
رو وەش بـــەو ســـاتیّ وەلای یـارەوە | جـــەهد قـــەیست بۆ نـــەپیّـــوارەوە
بـنیش چەنی قـەیس نـەسای مـەغاران | وەفـات مـەجنون وست نـەپای کۆساران
نـە تۆی شـبستان مـەصقەلّدەر جـەبین | گۆش‌دەر وەنـالّەی قـەیس دلّ حـەزین
بگـیر نـەئاغۆش جیّش مـەکـەر نـەفرین | مـــاوەر بـــەیانە ئـــەغنام مسکـــین
بکـەر غـەمخواری شـای دلّئـەفگاران | وەفـات مـەجنون وست نـەپای کۆساران
چـــل چـەنگ وەگـیسوی تـازەشورەوە | قەیس بەیۆ جە نـەجد بەڕیەی دورەوە
کـــاسەی پڕ نـــە مـــاءُالطـــهورەوە | بـــدەر بـــەدەستش وە ســـورورەوە
تـــەسکین‌دەر وەدەرد دلەی هـــەژاران | وەفات مـەجنوون وست نـەپای کۆساران

یاشا هەر شەخصێ وەی طەور دلدار بۆ   شـیرین شێـوە بۆ، لەیـلێ رەفـتاربۆ
مـەحفوظ گـەزەند دیـدەی بـەدکار بۆ   چـون لەیـل وەریـن هـەرپایدار بۆ
هـەر مـانۆ بـەشاد پـەی دەردەداران
وەفات مـەجنوون وست نـەپای کۆساران

معنی لغات:

سەررەم: پیش‌آهنگ گله‌ورمه؛ **وست:** انداخت؛ **رووێڵ:** کاروان و قافله؛ **دوجه‌یل:** کوه و بیابانی که مجنون در آنجا می‌زیسته است؛ **طوورە** یا **طُرّه:** موی پیشانی، پرچم؛ **طوغرا** یا **طُغرا:** مُهر؛ **شامار:** کنایه از زلف؛ **وەرنە:** پیش از؛ **ناقه:** شتر؛ **تاق‌کەر:** جُدا کن؛ **جیێش:** از آن، از او؛ **وەرین:** پیشین؛ **هەنی:** دیگر بار.

مقدمهٔ دیوان چاپی شاعر. یک جنگ خطی.

ملا محمد امین قاضی کاشتری

ملامحمد امین از فضلای بنامِ عصر خود بوده و در آبادی کاشتَر از قُرای بیلوار کردستان امر قضاوت و تدریس را بر عُهده داشته و مرحوم والدم در آغاز تحصیل مدتی نزد وی تلمذ کرده است و بارها از زهد و تقویٰ و اطلاعات فقهی و صحت عمل آن شادروان ــ که گذشته از سمت استادی، پسر عمه‌اش نیز بوده ــ تعریف و ستایش می‌کرد. وفات این مرحوم سال ۱۳۰۹ هـ.ق در کاشتر اتفاق افتاده است.

یادداشتها و خاطرات من.

عَلامَه عُمَر افندی اربِلی

عُمر افندی اربلی فرزند ابوبکر افندی از عُلمای اَعلام عصر خود بوده است؛ تحصیلات را نزد عُمَر افندی خَیلانی به پایان رسانیده و پس از آن در مسجد جامع قلعه ــ که پدرش در آنجا مدرّس بوده ــ به تدریس و افاده پرداخته است.

عمر افندی شخص متمول و ثروتمندی بوده و مخارج مدرسه و طلاب را از مال خود تأمین می‌کرده است. یکی از دانشمندان مُجاز حوزهٔ تدریس وی، ملا عبدالله مُفتی دِشی است که دربارهٔ وی جداگانه بحث خواهیم کرد. وفات عُمر افندی به سال ۱۳۰۹ اتفاق افتاده است.

یادداشتهای نویسنده.

فِکری کُردستانی

فکری از شعرای خوش‌ذوق و با فضل اواخر قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم هجری بوده

است که به شیوهٔ سۆرانی شعر می‌گفته و در شهر سلیمانیه درگذشته است.

از اشعار اوست:

چەمەن چۆڵ بو لەئارادا نەما گوڵ شین نەکەم چی بکەم؟ لباسی ئیرثی مەجنونی بەبەر خۆما نەکەم چی‌بکەم؟

لەکەللەم دایە سەودای سونبولی زولفی پەرێشانی بەیادی عشقی ئەو مەشقی پەرێشانی نەکەم چی‌بکەم؟

ئەگەرئەو شۆخە بێتە سەر فرۆشی ماچی لێوی خوەی لەبازاری مەحەبیت‌دا بەرۆح سەودا نەکەم چی بکەم؟

مەتالاّی خەططی تۆ صەعبە لەبەر شەمعی روخت قوربان هەمو شەو تاسبەینی ذهنی تیژم کول نەکەم چی‌بکەم؟

ئەوەند تشنە لەبە دڵ بۆ شەرابی غەمزەیی ساقی بەدەریای علمەوە گەر رو لەمەیخانە نەکەم چی‌بکەم؟

کە جیلوەی‌دالەسەر صەفحەی‌گوڵی روت شەبنمی ئەسرین لەسەر چاوەی دڵم طۆفانی خوێن جاری نەکەم چی‌بکەم؟

شەرابی وەصڵی تۆ زەحمەت دەچێتە سەر لەبی«فکری»

بەئابی‌وەصفی حوسنت لێوی وشکم تەڕ نەکەم چی‌بکەم؟

***

خوێن لەچاوانم خورۆشاوە وفەوارەی بەستوە جاریّ نابیّ‌بێتە سەر ئەم حەوض‌و جوگەو کانیە

چاوەکانی کاڵە، لێوی ئاڵە، خاڵی ماوی‌یە کاکە تۆخوا پێ‌بڵێ: بۆ پەنجەکەی خوێناوی‌یە

ناڵەناڵی «فیکریە» وا خەڵقی خستە زەلزەلە

یانە خۆ حەشری گۆنەهکارە، وها هاواریە

یک جُنگ خطی.

قاضی عبدالفتّاح سابلاّخی

قاضی عبدالفتّاح مردی دانشمند و ادیب از خانوادهٔ مشهور قُضاة سابلاّخ مکری (مهاباد فعلی) است. مشارالیه سمت ریاست و امارت داشته و در سیاست دخالت کرده و در نتیجه از طرف دولت دستگیر و مدتی در تهران زندانی شده است. موقعی که در حبس به سر می‌برده، اشعار ذیل را به اتابک اعظم نوشته است:

کمان ابرو گمان بردی که من سام نریمانم کشیدی زیر زنجیرم، مکان دادی به زندانم

نِیَم یوسف، مرا جا دادی اندر گوشهٔ زندان و یا یعقوب، مأوی باشد اندر بیت‌الاحزانم

حدیث اکرمُواالضیف از نظرها محو شد گویا اگر من عاصِیم، آخر به اهل شهر مهمانم

مَنم آن بلبل شیدا، که جایم بود گُلشنها کنون چون جُغدها جا داده‌ای در کُنج ویرانم

ز نوکِ خامه‌ام می‌ریخت دائم لُؤلُؤ و مرجان کنون خون می‌چکد هر صبح و شام از نوک مژگانم

اگر چندی بُدم سالک میان ناجی و هالِک ستمها دیده بودم بر کسان و ایل و آقرانم

اگر با حبس من سامان پذیرد کار این کشور ندارم شکوه‌ای من، جان فدای خاک ایرانم

نبود انـدر سـرم هـرگز هـوای سـرکشی، آخـر چرا ماندن به کُنج حبس همچون سـعد سلمانم

اگــر خــود اشــتباهی کـردهام از راه نـاچاری

بفرما چارهای کُن درد را، مـن خـود پشـیمانم

قاضی فتاح پس از مدتی به شرط اینکه در تهران باقی بماند از زندان آزاد می‌شود و سرانجام در اواخر دههٔ اول قرن چهاردهم در تهران در می‌گذرد.[1]

یادداشتهای نویسنده.

مُلاعبدالله پیره‌باب

مُشارالیـه از عُلمای اعـلام و فُـقهای بـنام اهـالی اُتـمیش مَـهاباد است کـه پس از خـاتمهٔ تحصیل و اخذ اجازه از استاد عصر ملامحمد افندی خه‌تیّ و مفتی زهاوی به مهاباد برگشته و تا آخر حیات در مدرسهٔ عباس‌اقا به تعلیم طُلاب و ارشاد مردم پرداخته است. پیره‌باب، علاوه بـر اطلاعات کافی در علم اصول و فقه، در هندسه و جبر و به طـور کـلی در عـلوم ریـاضی اسـتاد کم‌نظیری بوده و حتی دانشمندان هم‌عصرش برای رفع مشکلات خود در این علوم به وی رجوع کرده‌اند.

ملاعبدالله تألیفات و حواشی زیادی در علوم مختلف داشته است از جمله: *حواشی بر جواد*، شرح *خلاصة‌الحساب*، تعلیقات بر *فرائض تحفه* در فقه، حواشی بر *اصول اقلیدس*، حواشی بر شرح *اسطرلاب* بیرجندی، و کتابی‌در هیأت و هندسه. سال وفات او را بـرخـی ۱۳۰۹ هـ.ق و جـمعی ۱۳۱۸ هـ.ق ذکر کرده‌اند.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۴۶. *سالنامهٔ فرهنگ مهاباد*

محمّد سَعید پاشا آمدی

محمد سعید پاشا آمدی بن سلیمان نـظیف آمـدی دیـاربکری، ادیـبی بـوده است مـؤرخ از اکراد ترکیه، مُتخلص به «سعید» کـه در مـاردین و چـند مـنطقهٔ دیگـر اسـتاندار بـوده است. او به سال ۱۲۴۸ هـ.ق متولد و در سـنهٔ ۱۳۰۹ در مـاردین وفـات یـافته است. از تألـیفات اوست: *تَبصِرَةُالانسان* (به ترکی)، *خُلاصَةُالمنطِق*، *مِرْآةُالصَّحَّة*، *مِـرْآةُالعِبَر فـی‌التّـاریخِ* (در چـهار جـلد)، *میزانُ‌الأَدَب*.

هَدیَّةُالعارفین، ج ۲، ص ۳۹۲.

---

۱. بنا بر تذکری که استاد شرفکندی (هه‌ژار) در این باره دادند، قاضی فتاح در جنگ جهانی اول در مهاباد شهید شده است.

میرزا مُحَمَد رَضا خَطّاط کلهُر

میرزا محمدرضا از افراد کُرد کلهر کرمانشاه و از مشاهیر خوشنویسان و استادان مُسَلّم خط نستعلیق بوده است که به سال ۱۲۴۵ هـ.ق تولد یافته و ابتدای جوانی را ضمن تحصیل به یادگیری فن سواری و تیراندازی و اشتغال به امور عشایری آغاز کرده، و گاهی هم روی ذوق و استعداد به تمرین خط پرداخته است.

میرزامحمدرضا بعد از آنکه در خود استعداد خوشنویسی می‌بیند، ابتدا نزد میرزا محمد خوشنویس خوانساری، شاگرد آقامحمد مهدی تهرانی از استادان مشهور خط نستعلیق تَعَلّم کرد و پس از آن به مشق و تمرین از روی خطوط اصلی اُستادان قدیم، مخصوصاً میرعماد همت گماشت و برای رسیدن به این کار مسافرتهایی به قزوین و اصفهان کرد و قسمتی از اوقات او صرف تمرین از روی کتیبهٔ سردَرِ یکی از حمامهای قزوین و کتیبهٔ میرفندرسکی در اصفهان شد؛ که هر دو از بهترین نمونه‌های خط میرعماد است.

پس از آنکه در نوشتن خط نستعلیق استاد مُسلم زمان خود به حساب آمد و آوازهٔ شهرتش به گوش مردم دور و نزدیک رسید، به فرمان ناصرالدین شاه قاجار، میرزارضا در ادارهٔ انطباعات، زیردست محمدحسن‌خان صنیع‌الدوله به کار پرداخت.

میرزا محمدرضا مردی هنردوست، پاکدامن، پاکیزه‌سیرت و مهماندوست و بی‌اعتنا به مال دنیا بوده و به هُنر خود عشق و علاقهٔ وافری داشته و هیچ وقت از کار خود اظهار خستگی نمی‌کرده است.

آن مرحوم شاگردان ممتازی داشته است، از جمله: حاج مهدی مازندرانی و آقا مُرتضی نجم‌آبادی و میرزاعبدالله‌خان مستوفی گرگانی. آنچه از آثار هنری میرزا محمدرضا کلهر به جا مانده غیر از تعدادی قطعه و سُطور که در مجموعه‌های خصوصی دوستانش در تهران ضبط شده است، مقداری روزنامه و کُتُب چاپی است که آنها را به میل خود و یا به تشویق دیگران نوشته و در تهران به وسیلهٔ چاپ سنگی به طبع رسیده و آنها از این قرارند:

۱. قسمتی از *روزنامهٔ شَرَف*

۲. دوازده شماره از روزنامهٔ *اردوی همایونی*

۳. *سفرنامهٔ دوم ناصرالدین شاه قاجار به خراسان*

۴. کتاب *مخزن‌الانشاء* که منتخبی است از مُنشآت عده‌ای از مُنشیان

۵. کتاب *فیض‌الدُّمُوع* تألیف میرزا ابراهیم تهرانی که به سال ۱۲۸۶ در تهران چاپ شده است.

۶. *مُنْتَخَبُ‌السّلطان* که ناصرالدین‌شاه آن را از اشعار حافظ و سعدی انتخاب کرده و مرحوم کلهر

با خط خود نوشته است.

۷. بعضی از قسمت‌های *سفرنامهٔ* کربلای ناصرالدین‌شاه

۸. *نصایح‌الملوک*

۹. *مُناجات* خواجه عبدالله انصاری

۱۰. قسمتی از *کلیات قاآنی*

درآمد میرزا محمدرضای کلهر از حق‌الزحمهٔ مشق بوده که از هر شاگردی یک تومان ماهیانه می‌گرفته است. از چاپ‌نویسی هم ماهی سه چهار تومان به وی می‌رسیده و روی هم ماهیانه حدود پانزده تا هیجده تومان عایدی داشته است. یکی از شاگردان وی میرزا زین‌العابدین شریف قزوینی معروف به مِلکُ‌الخطّاطین است که هم مشق داده و هم مشق گرفته و دیگر از شاگردهای برجستهٔ او سیدمحمد معروف به صدرُالکُتّاب بوده است.

میرزا ذوق شعر هم داشته و گاهی نیز شعری می‌گفته و پدرش محمد رحیم‌بیگ از سردسته‌های سوار کلهر بوده است.

مرحوم میرزا محمد رضای کلهر در وبای عام تهران مُبتلی شده و در روز جمعه ۲۵ محرم‌الحرام سال ۱۳۱۰ هـ.ق، در سن ۶۵ سالگی درگذشته و در قبرستان حسن‌آباد تهران به خاک سپرده شده است.

مجلهٔ *یادگار*، تهران، سال اول، شمارهٔ ۷، آذر ۱۳۲۳ ش.

حاج شیخ رضا حُسینی لوّنی

حاج شیخ رضا حسینی فرزند شیخ محمد اسکندری، از سادات محترم لوّن (از دهات بیلوار کردستان) پس از وفات پدر، به جای وی نَقابت و ریاست عشیرهٔ خود را احراز کرده است.

او مردی بوده است فاضل، پرهیزکار، بلندهمت، مهماندوست و مُوَقر و مُحتشم که در خدمت به خَلق و حَلّ و فصل امور مردم و تکیه‌داری شهرت به‌سزایی داشته، و در روزگار وی سادات لوّن از نعمت آسایش و امنیت کاملی برخوردار بوده‌اند.

همچنین در آن ایام، تحصیل دانش در این آبادی رواج و توسعهٔ زیادی یافته و مدرسهٔ علوم دینی لوّن را آن شادروان پایه‌گذاری کرده است.

حاج شیخ رضا مَرد عارفی بوده و اغلب اوقات به ریاضت و عبادت می‌پرداخته و در سنهٔ ۱۳۱۰ هـ.ق دار فانی را وداع گفته و در قبرستان لوّن به خاک سپرده شده است.

تاریخچهٔ سادات لوّن.

مُلاحَسَن موصِلی بَزّاز

ملاحسن بزّاز مردی ادیب، فاضل ومُتقی از اکراد موصل که در اواسط قرن ۱۹ میلادی شهرت به هم رسانیده و در دههٔ اخیر این قرن (حدود ۱۳۱۱ هـ.ق) به جهان آخرت پیوسته است.

دیوان اشعار عربی این دانشمند به سال ۱۳۰۵ هـ.ق به همت یکی از شاگردانش به نام محمد شیث جوانمردموصلی در قاهره به چاپ رسیده و ناشر از اشعار خود نیز قطعاتی را در آخر آن افزوده و چاپ کرده است. ملاحسن در اشعار خود از متصوفه و اصحاب طرایق، زیاد ستایش به عمل آورده و شاید خود نیز اهل طریقت بوده است.

اینک یکی دو قطعه از اشعار ملاحسن بزّاز: این دو بیت را در محبت ذات حق‌تعالی و عَمَل صالح سروده است:

لئن لم یکن فی‌الصالحات مثوبة وَلَیْسَ عَلَی اَلعِصْیانِ مِنْهُ عِقابُ،
لَطاعَتُهُ عِنْدی نَعیمٌ وَجَنَّةٌ وَ عِصْیانُهُ قَبلَ العَذابِ، عَذابُ

ترجمهٔ دو بیت: در صورتی که برای عمل نیک پاداش و اجری، و برای ارتکاب گناهان هم مجازات و کیفری در بین نباشد، با این حال اطاعت و فرمانبرداری خدا برای من نعمت و بهشت و نافرمانی او خود رنج و عذاب است.

این قطعه را در بیان سختی سرما و آمدن برف در موصل (زمستان سال ۱۲۷۷ هـ.ق) سروده است:

تَجَلّی عَلَیْنا عارِضٌ غَیْرُ ماطِرٍ وَلکِنَّهُ بِالثَّلجِ عَمَّ نَواحِیا
فَأَصْبَحَتِ الخَضْراءُ بَیْضاء قَدْزَهَتْ وَعادَتْ رُباها والبِطاحُ کَواسِیا
وَکَمْ بَسَطَتْ مِنْه یَدُاَلبَرْدِ وَالشِّتا بِساطاً عَلی وَجْهِ اَلبَسیطَةِ باهِیا
وَکَمْ جَبَلٍ رأسٍ یَقُولُ: مُفاخِراً أَلَمْ تَنْظُرُوا قَدْ عَمَّمَ الثَّلجُ راسِیا
فَقُلتُ بِهِ إذْکانَ شاذّاً وُ قُوعُهُ لِیَذْکُرَهُ مِنْ بَعْدُ مَنْ کانَ باقِیا
غَمامُ بِکانُونٍ بَدایا مُؤَرِّخاً «حَبا مِصْرنا بَرْداً مِنَ الثَّلجِ زاهِیا»[۱]

ترجمهٔ اشعار: اَبری بر سرزمین ما سایه افکند، که بارانی نداشت؛ بلکه با برف، تمام نواحی را فرا گرفت. هر جا سبزه‌ای بود، سپید پُوش گشت و همهٔ تپه‌ها و دشتها و دره‌ها زیر پوشش برف قرار گرفت،گویی دست سرما و سختی زمستان، پوشاک سفید و درخشانی بر پیکر خاک گسترده است،گویی کوه‌های سربه فلک کشیده و پابرجا، فخرکنان با زبان حال می‌گویند: آیا نمی‌بینید که برف چگونه سرما را عمامه پیچ کرده است.

من چون این برف را بی‌سابقه دیدم، دربارهٔ آن بیتی سرودم؛ تا آیندگان تاریخ آن را به خاطر آورند: ابری در ماه کانون برخاست و شهر ما را ارمغانی از برفِ سفید و تابان بخشید.

آدابُ العربیّة فی القرن التّاسع عشر، بیروت: ۱۹۲۴ م، ص ۱۰۵.

---

۱. این مصرع ماده تاریخ و برابر سال ۱۲۷۷ هـ.ق. است.

مُحمّداَمین اَفندی زَندی

محمدامین افندی از عشیرهٔ زند است در ناحیهٔ کفری «صَلاحیه» جزءِ لوای کرکوک. او به سال ۱۲۲۶ هـ.ق متولد شده و در بغداد ابتدا نزد پدرش به تحصیل پرداخته و بعد از آن، از حوزهٔ درس مدرسین آن عصر بغداد، تا سرحد کمال استفاده کرده و به اخذ اجازه نائل آمده است. پس از آن در محکمهٔ شرع بغداد به عنوان نایب قاضی به کار مشغول شده و اندکی بعد مُفتی بغداد شده است. اما در این شغل زیاد باقی نمانده و جای خود را ــ به دستور والی وقت، نامق‌پاشا ــ به دانشمند معروف محمد افندی فیض زهاوی واگذار کرده و خود به سمت نمایندگی عراق در مجلس نُوّاب مملکت عثمانی، رهسپار استانبول شده است.

پس از آنکه سلطان عبدالحمید مجلس نُوّاب را تعطیل کرد، مشارالیه به عضویت مجلس شورای دولتی انتخاب شد و تا هنگام مرگ (سال ۱۳۱۱ هـ.ق) در این شغل باقی بود.

محمدامین زندی دانشمندی بوده است فقیه، آگاه و با اطلاع در مسائل سیاسی و اجتماعی و قضائی؛ ثروت قابل ملاحظه‌ای داشته و آن را بیشتر در کارهای عام‌المنفَعَه و اُمور خیریه صرف کرده است؛ از جمله در بغداد مسجد زیبایی ساخته که به جامع کَهیا معروف بوده و برای ادارهٔ آن رَقباتی وقف کرده است. علاوه بر زبان کردی، به اَلسِنَهٔ عربی و ترکی و فارسی نیز کاملاً آشنایی داشته و آثار و تألیفاتی هم به این زبانها به یادگار گذاشته است؛ از جمله کتاب مفصلی در تاریخ که در حیات خود او در بغداد به طریق چاپ سنگی به طبع رسیده است.

از نواده‌ها و نبیره‌های این دانشمند اکنون هم رجال سرشناس و معروفی در استانبول و بغداد مصدر کارند که به خانوادهٔ کهیا[1] معروفند.

مشاهیرالکُرد، ج ۲، ص ۱۴۱.

وَحْدَت کلهُر کرمانشاهی

طَهماسب قلی‌خان فرزند رستم‌خان متخلص به «وحدت»، از خوانین ایل کلهرْ کرماشان است که در سال ۱۲۴۱ هـ.ق در این شهر تولد یافت و پس از رسیدن به حد تمیز به مکتب‌خانه رفت. پس از آن در مدرسهٔ حاج شهبازخان مدتی به تحصیل صرف و نحو و منطق و کلام و معانی و بیان مشغول شد. آنگاه به خدمت میرزاحسن کرمانی شتافت و در رشتهٔ تصوف و عرفان دست ارادت به او داد و چند صباحی مشغول سلوک شد. پس از مسافرتی به عَتَبات، به کرماشان بازگشت و چندی بعد رهسپار همدان شد و به خدمت آخوند ملا وَلی‌الله ــ که از پیروان حسین

---

۱. **کهیا**: لفظی است ترکی و به معنی وکیل است.

علیشاه بود ـ پیوست و سالیانی نزد وی به تزکیه و تصفیه روح پرداخت. پس از درگذشت مُرشد، راه تهران را پیش گرفت و مدت سی سال در مسجد آقا محمود کرمانشاهی مقیم شد و به تربیت جمعی از علاقه‌مندان همت گماشت و سرانجام در سنهٔ ۱۳۱۱ هـ.ق درگذشت و در ابن‌بابویه دفن گردید. وحدت، شاعر خوبی‌بوده و بیشتر اشعارش به صورت تغزل و مربوط به تزکیهٔ نفس و عشق الهی است. اینک نمونه‌هایی از اشعار وحدت:

آتش عشقم بسوخت خرقهٔ طاعات را / سیل جنون در رُبود رخت عبادات را
مسألهٔ عشق نیست در خور شرح و بیان / بِه که به یک سو نهند لفظ و عبارات را
دامنِ خلوت ز دست کَی دهد آن کُو که یافت / در دلِ شبهای تار ذَوق مُناجات را
هر نَفَسم چنگ و نَی از تو پیامی دهد / پَی نَبَرد هر کسی رَمز و اشارات را
جای دهید امشبم، مسجدیان! تا سَحَر / مَستم و گُم کرده‌ام راه خرابات را
دوش تَفَرجْ‌کُنان خوش ز حَرَم تا به دیر / رفتم و کردم تمام سیر مقامات را
غیر خیالات نیست عالم و ما کرده‌ایم / از دمِ پیر مُغان رفعِ خیالات را
خاک‌نشینان عشق بی مَدَدِ جبرئیل / هر نَفَسی می‌کنند سیرِ سَماوات را
در سرِ بازارِ عشق کَس نَخَرد ای عزیز / از تو به یک جَو هزار کشف و کرامات را
«وَحدت» از این پس مَدِه دامنِ رندان ز دست
صَرف خَرابات کُن، جملهٔ اوقات را

***

زاهد خودپرست کُو تا که ز خود رَهانَمش / دُرد شراب بیخودی در خُمِ هُو چَشانَمش
گَر نَفَسم به او رسد، در نَفَسی به یک نَفَس / تا سَر کُوی مَی کَشان، موی کَشان کَشانَمَش
زُهد فُروش خُودنما ترکِ ریا نمی‌کُند / هر چه فسون دمیدمش، هر چه فسانه خوانَمَش
هر چه به جُز خیال او قصد حَریم دل کند / دَر نَگُشایَمَش به رُو، از دَرِ دل برانَمَش
گر شَبَکی خُوش از کَرَم دوست دَرآید از دَرَم
سر کُنَمش نثار ره، جان به قَدم فشانَمَش

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، ص ۱۴۲. *سالنامهٔ نادر*، سال ۳۸ ش.

شیخ عبدُالرّحمن مَرْدُوخی سنندجی

شیخ عبدالرحمن فرزند شیخ جمال‌الدّین دوم، دانشمندی فصیح، مجلس‌آرا، خوش‌بیان و در فن مُناظره مُشارالیه بِالبَنان بوده و با وجود شغل قضاوت، بیشتر تمایل به کناره‌گیری و تقوا و مطالعه داشته و اغلب اوقات به عبادت پرداخته و در سنهٔ ۱۳۱۲ هـ.ق پس از ۶۵ سال زندگی

بلاعَقَب وفات یافته است.

شیخ عبدالرّحمن گاهی شعری نیز می‌سروده و این غزل از اوست:

فَـرَنگی‌زاده یـارا! دلبـری سیمین عِـذارستی — دُو اَبرو تیغ و مژگان تیر و خود آهو شعارستی
مُسلمان‌روی و کافرموی و عنبربوُی و آتش‌خو — غَـضنفروار و عـاشق‌خوار و دل‌آزار یـارستی
تو ملک عشق را بانی، به خـوبی‌یوسف ثـانی — رُخَت خجلت دِهِ مـانی، سـلیمان اقـتدارستی
سَمایِ حُسن را ماهی، به شهر دلبری شـاهی — غلط گفتم، نه چون ماهی، تو ماه تاجدارستی
حبیب وصل و هجرانی، طبیب درد و درمـانی — به حکمتهای یونانی، تو اکنون پـرده‌دارستی
یَـمینم آب رنـجوری، یَسارم بـاد مـهجوری — به سر شد خاکم از دُوری، به جانم همچو نارستی

غُـــلام دلبـــرِ جـانانه و مـینای صَـهبایم
مَرا با دانش بی‌سود و بی‌حاصل چـه کـارستی

یادداشتهای نویسنده.

شیخ عبدالله مرادویسی

شیخ عبدالله مُرادویسی از سادات تاوگۆزی است و با ادیب عارف ملا عبدالرّحیم مـعدومی مولوی نسبت خانوادگی داشته است.

شیخ عبدالله انسانی متّقی، رادمرد و کارامد بوده و طریقهٔ نقشبندیه را از پـیر طـریقت شـیخ عُثمان سراج‌الدّین تەوێڵی اخذ کرده و بعد از وفات مرشد بزرگوار، نسبت به شیخ بهاءالدّین و شیخ ضیاءالدّین نیز ارادت می‌ورزیده و در ده کێوەڕێ کردستان عراق اقامت داشته و سالها به ارشاد و نصیحت و راهنمایی مسلمانان اطراف شمیران و تـاوگۆز مـی‌پرداخـته است و جـماعت کـثیری گرویدهٔ او بوده‌اند. وی در سنهٔ ۱۳۱۲ هـ.ق دعوت حق را لبیک گفته و در گورستان کلاّوسور به خاک سپرده شده است.

یادی مەردان، برگ دوم، ص ۴۹۸.

جُنُونی

میرزاحسن [۱] متخلص به «جُنُونی»، از قبیلهٔ دَلو از شاخه‌های ایل زنگنه است؛ که در روزگار محمد پاشای جاف (متوفی به سال ۱۳۰۸ هـ.ق) می‌زیسته، و در اشعار خود از او بسیار یاد کرده و به سال ۱۳۱۴ هـ.ق درگذشته است.

---

۱. میرزاحسن را «حسن کەنۆش» نیز گفته‌اند.

تولد جنونی را سال ۱۲۶۰ هـ.ق نوشته‌اند. از جنونی اشعار زیبا و روانی به جا مانده که بیشتر صوفیانه است. اینک قطعه‌ای از جُنونی:

دڵه! هۆشت بۆ، دڵه! هۆشت بۆ — دنـــــیا مـــەویەرۆ دڵه! هۆشت بۆ
غـــافل مـــەنیشۆ، هۆش و گۆشت بۆ — بـەڵکـەم خـواوەن خـەطاپۆشت بۆ
هـــەتا مـەتاوی بـــلاڵە پـەی ویٚت — بـەڵکـەم خـواوەن رەحـم کـەرۆ لیٚت
بـــــناڵە وەزار، بـــلاڵە وجـــەخت — بترسه نەجای مأوای سەنگ سـەخت
نـە یـار نـە یـاوەر سـودیٚ نـە دارۆ — ئـاهیر چـون سیٚـلاو وەنـەش مـەوارۆ
ئەوجار چیٚش کەردەن لەوجاگە تەنگ‌دا — ئەوسا وەناچار سـەرمەین‌وە سـەنگ‌دا
بۆ وەلوطـف ویٚش بـوەخشیٚ «حـەسەن» — بەدی «جنونی» تەبدیل کـا ئـەحسەن

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۵۴. مجلهٔ دەنگ گیتی *تازه*، سال سوم، شمارهٔ ۱۰، ص ۲۱۱ و ۲۱۲.

شیخ عبدالمؤمن سوم مردوخی

شیخ عبدالمؤمن سوم، فرزند شیخ جمال‌الدین مردوخی به سال ۱۲۴۱ هـ.ق در سنندج تولد یافته و در صبح جمعه ۱۹ رجب سال ۱۳۱۴ هـ.ق همان جا درگذشته است.

شیخ عبدالمؤمن مردی دانشمند و خطیبی سخندان و بلیغ بوده و در علوم ریاضی تَبَحُّر تامی داشته و مدت ۵۲ سال امامت و خطابت جمعهٔ سنندج بر عهدهٔ او بوده است.

کتابی از آثار او باقی است به نام *رَدُّالنَّصاری*.

تاریخ مردوخ.

حاجی قادر کۆیی

حاجی قادر فرزند ملا احمد از ایل زنگنهٔ عراق، در یکی از دهات اطراف کۆی به نام «گۆرقەرەج» به سال ۱۲۳۷ هـ.ق متولد شده و در آوان طفولیت، پدرش درگذشته و مادرش به علت تنگدستی و سختی معیشت، او را با خود به کۆی برده تا در آنجا وسیلهٔ زندگی خود و کودکش را فراهم کند.

حاجی قادر در کۆی به مکتب می‌رود و پس از تحصیل مقدمات، در یکی از مساجد آنجا وارد جَرگَهٔ طُلّاب دینی می‌شود. بعدها برای ادامهٔ تحصیل به خوشناو می‌شتابد و از آنجا هم در طول سالیانی، روستاها و شهرهای زیادی را از قبیل: اربل، سلیمانیه، سردشت، سابلاخ مُکری و اشنویّه با قدم سعی و مجاهدت در می‌نوردد و در مدارس هر یک از این نقاط به فراگیری علم و ادب

می‌پردازد؛ تا اینکه موفق به اخذ پایان‌نامهٔ تحصیلی می‌شود و به کوّی مراجعت می‌کند.

حاجی قادر با ملاعبدالله جلی کویی در ایام تحصیل هم‌حُجره و از دوستان نزدیک هم بوده‌اند. یکی دیگر از یاران صمیمی او کیفی شاعر جوانرودی بوده است که برای ادامهٔ تحصیل بدانجا آمده و با حاجی آشنایی پیدا کرده است؛ و چون هر دو دارای ذوق و قریحهٔ شاعری و از لحاظ اندیشه و تفکر هماهنگ بوده‌اند، در اندک مدتی دوستی صمیمانه‌ای بین آنان ایجاد شده است. پس از مدتی کیفی به علت مخالفت با خوانین کوّی، مجبور می‌شود مخفیانه آنجا را ترک گوید و به اربل برود. حاجی نیز که میانهٔ خوبی با طبقهٔ صوفیه نداشته و در آنجا مُعتقدان اینگونه کسان زیاد بوده‌اند، مصلحت در این می‌بیند که او هم کوّی را به جا بگذارد و به دنبال کیفی راهی اربل شود. بعد از چندی هر دو از اربل به رواندز می‌روند و از آنجا هم در سنهٔ ۱۸۵۴ م راه استانبول را پیش می‌گیرند. کیفی در استانبول در رشتهٔ حقوق نام‌نویسی می‌کند و حاجی هم پس از آشنایی با خاندان بدرخانیان معلم خانگی فرزندان امیر بدرخان پاشا می‌شود.

حاجی قادر اِحساساتی آتشین و عشقی سرشار نسبت به آب و خاک و ملت و ملیّت خود داشته و پس از ارتباط با بدرخانیان، روز به روز این احساسات در نهاد او بیشتر قوت گرفته است.

در ایام سلطنت و استبداد سلطان عبدالحمید ثانی عثمانی، عضویت مجمع آزادیخواهان کُرد را می‌پذیرد و تا آخر حیات به ترویج افکار حُرّیت و تشویق جوانان برای به دست آوردن آزادی و رهایی از زیر یُوغ استبداد و ظلم و ستم، فعالانه کوشیده و در این زمینه اشعار مُهیج زیادی سروده و منتشر کرده است.

اَهَمیت مقام حاجی قادر در بین شُعرای کُرد بیشتر از جنبهٔ قوم‌دوستی و ارشاد جوانان است، نه از نظر قریحه و سبک شعری.

مجموعهٔ اشعار حاجی قادر نزد امیر عبدالرزاق‌بیگ بدرخانی بوده و در موقعی که امیر مزبور در شهر موصل به دست مأمورین عثمانی به شهادت رسیده، دیوان حاجی نیز به وسیلهٔ مأمورین از بین رفته است. بعدها در گوشه و کنار، قسمتهای متفرقی از اشعار وی جمع‌آوری شده و به سال ۱۳۴۴ هـ.ق در بغداد به طبع رسیده است.

حاجی قادر سرانجام در سن ۷۷ سالگی به سال ۱۳۱۲ یا ۱۳۱۴ هـ.ق، در استانبول جهان فانی را وداع می‌گوید. او تا آخر حیات زن نگرفته و بلاعقب درگذشته است.[۱]

شاعر مورد بحث ما ــ که به حاجی معروف شده و خود نیز «حاجی» تخلص می‌کرده ــ به حج نرفته است. شاید علت اشتهار وی به حاجی بدان جهت باشد که وی در ماه ذی‌الحجه ــ که ماه

---

۱. خود حاجی به این مسأله در این بیت اشاره کرده است:

هەرمنم ئیستە وارثی عیسی   بێ‌ژن و مــاڵ و بێ‌کــوڕو مأوا

حج است ـ تولد یافته و در مناطق کردنشین در سابق زیاد معمول بوده که متولدین این ماه را محض تبرک و تیَمُّن به نام حاجی مخاطب ساخته‌اند؛ و چون همه جا آن را مختوم به یاء نوشته‌اند، ما هم به تبعیت دیگران «حاجی» نوشته‌ایم نه «حاجّ» با جیم مشدّد.

و اینک اشعاری از حاجی قادر کۆیی:

مناجات:

ئەی بێ‌نەظیرو هەمتا! هەرتۆی کەبەرقەراری — بێ‌دارو بێ‌دیاری، بێدار و پایەداری
بۆ باغی مەردی باغی، سەرمایەکەی خەزانی — بۆ مەزرەعەی فەقیران، سەرمایەکەی بەهاری
جەبباری بێ‌فوتوری، سولطانی بێ‌قوصوری — رەززاقی مار و موری، ئاودێری دەیمەکاری
فەیروزە تەختی گەردون مەصنوعی نەقشی تۆیە — یاقوت و لەعلی رۆژە، ئەستێرەکان دوراری
جێی و مەکانی‌تۆیە، بێ‌جێی و بێ‌مەکانی — لەیل‌و نەهاری تۆیە بی‌لەیل و بێ‌نەهاری
هەرئەمری تۆ مەدارە، بۆکاروباری عالەم — هەرچەندە بی‌وەزیر و بێ‌صەدر و بێ‌موشاری
صحرانەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان — دو جاریەن شە و رۆژ بێ‌مەحمەل و عماری

مەعلومە بۆچی «حاجی» مەدحت دەکا بەکوردی
تاکەس نەڵێ بەکوردی نەکراوە مەدحی باری

از یک قطعه در پند و اندرز:

هەتا وەک ئاگری ژێر کان لەگەڵ یەک — ئەگەر طۆفان بێ‌لەشکرتان بەپووشەک
لەگوێ گا نوستوون بۆیێ کەرێوی — لەسەر ئێوە وەها شێلگیرە وەک سەگ
صەلاحی ئێوە ئیستاکە سیلاحە — طەماعی گەورەیی بێ‌چەک نەکەن نەک

هشدار به کسانی که زبان مادری خود را ارج ننهند و بخواهند آن را به دست فراموشی بسپارند:

ئەگەر کوردێک قسەی بابی نەزانی — موحەققەق دایکی حیزە و بابی زانی
وەرە با بۆت بکەم باسێ نهانی — تەفەننون خۆشە گەر چاکی بزانی
«صلاح‌الدّین» و «نُورالدّین»ی کوردی — عەزیزانی جزیر و موش و وانی
«مهلهل»، «اردشیر» و «دَیسم»ی شێر — «قباد» و «بازومیر»ی اردلانی[1]
ئەمانە پاکیان کوردن نهایەت — لەبەر بێ‌دەفتەری ون بون و فانی
کتێب و دەفتەر و تاریخ و کاغەز — بەکوردی گەر بنوسرایێ زمانی

مەلاو و پیر و شێخ و پادشامان
هەتا مەحشەر دەما ناو نیشانی

۱. برای شناخت هر یک از آن شخصیتها و سلسلهٔ آنها به بخش دوم این کتاب (جلد سوم) مراجعه شود.

از یک غزل:

کەهەستا قامەتی بەرزی لەفەرقی تاوەکوو ئەرزی — پەریشان زولفی صەد طەرزی بەیەکدا دارژاو لەرزی

حەیای چو چەتری طاوس، بارەگاکەی شەعشەعەی رۆژیش — کەمەندی توهمەتن، زنجیری داود، گورزی گودەرزی

هەڵیدا زولفی چەوگانی کورەی خورشیدی دا بەرشەق — لەوێدا چەند مەلایک بون سەمایان کرد لەسەرئەرزی

موریدان مەست و سەرخۆشن لەنەشئەی بادەیی دەستی — مەلایک جوملە بیهۆشن بەنازی چاوی پڕەمزی

مورادی من، موریدی خالسە، خەییاتیە کاری
پەری ڕەنگ، ماه ڕو، ئاهونیگاهە، «حاجیە» تەرزی

شعر و ادبیات کردی، بغداد، ۱۹۴۱. *میژوی ئەدەبیکوردی*، ص ۳۰۹-۳۲۸. *مشاهیرالکرد*، ج ۲، ص ۱۰۰ و ۱۱۱.

غمناک دوم

دو تن از شعرای کُرد به نام غمناک معروفند: غمناک بزرگ که «زبونی» نیز تخلص می‌کرد و دربارهٔ او سخن گفته‌ایم و دیگری غمناک دوم که در اینجا از او بحث خواهیم کرد.

غمناک دوم از اهالی ده قەیتول از عشیرهٔ کُرد زنگنه در اطراف کرکوک عراق است که به سال ۱۳۱۴ هـ.ق پس از ۷۵ سال زندگی درگذشته است. او با ملا فتاح جَبّاری شاعر، دوستی و مراودهٔ زیاد داشته است. ابیات ذیل از قطعه‌ای است که غمناک به ملای جباری نوشته است:

فەتتاح فتنەی لەیل، فەتتاح فتنەی لەیل — فەتتاح مەفتون فتنەی باڵای لەیل

فەتتاح! عەین‌لەیل، مەست وەسورمە کەیل، — تۆش کەردەن وەک قەیس پەی هەردەی دوجەیل

لەعیشوەی شیرین ئەو حۆری شێوە — فامت لێویان بەدتر بیت لێوە

حەڤت وەدەسەن فەتتاح فەهیم! — وارث جاگەی‌ئەرەسطوی حەکیم

هامدەرد بەهرام نمەدپۆش چین — فەرهاد کۆکەن دێوانەی شیرین

مەواچان چەنی‌ئەو لەیل پر مەیل
صەد تانە مەدۆ لە زوڵەیخاو لەیل

فام: فهم؛ **لێوە**: دیوانه؛ **کۆکەن**: کوهکن؛ **مەواچان**: می‌گویند؛ **تانە**: طعنه.

مجله کوردی *دەنگ گیتی تازە*، سال سوم، شمارهٔ ۱۳ و ۱۴.

شیخ حسن قره‌داغی

شیخ حسن فرزند شیخ‌عبدالله بن شیخ عثمان بن شیخ عبداللطیف کبیر مردوخی قره‌داغی در

خانوادهٔ علم و دانش تربیت یافت و در همهٔ علوم متداول قدیمه به حد کمال رسید و سرانجام به بغداد رفت و پس از مدتی استفاده از محضر درس ملامحمد فیض مفتی زهاوی به اخذ اجازه نائل آمد و پس از آن به قره‌داغ مراجعت کرد و به تعلیم و تدریس مشغول شد. چند سال بعد باز به بغداد رفت و به جهاتی کوشید که به کفری منتقل شود. سرانجام رسماً مأمور تدریس در یکی از مدارس دینی شهر کفری شد و تا آخر حیات (سال ۱۳۱۵ هـ.ق) در آن شهر به تدریس و انجام خدمات دینی مشغول بود. از شیخ حسن آثار و تألیفاتی هم باقی مانده است.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۱۶۵.

جهان‌آرا

جهان‌آرا بانویی بافضل و کمال و برخوردار از حسن و جمال، دختر مرحوم ملا نشأت پاوه‌ای است.

در آغاز همسر علی‌اکبرخان شرف‌الملک اردلان بوده است؛ بعدها به جهت اختلافاتی که بین آنها به وجود آمده، از وی جدا شده و با حبیب‌الله‌خان جاف وصلت کرده است. تاریخ وفات وی معلوم نیست ولی محقق تا دههٔ دوم قرن چهاردهم حیات داشته است.

اینک نخبه‌ای از اشعار این بانوی شاعره که به شوهر نخستینش شرف‌الملک نوشته است:

قیبلەم دەماخم، قیبلەم دەماخم   نەمەندەن، نیەن بەرزی دەماخم
دورجەتۆ پەردەی دەرون داخ‌داخم   زەنجیر تەقدیر کەردن یاساخم
کەم‌کەم کەردەن کەم سۆمای چراخم   پەژموردەن غونچەی گولاڵەی باخم
پەرگەندەن کلاف خەیاطەی دێزم   نمینەن نەرگس شەهلای خونرێزم
زەردەن گول‌وەرەق گۆنای گوڵنارم   کەساسەن توحفەی مایەی بازارم
لێڵەن ئایەنەی جام جەمینم   قولاخین کالای بالای خەمینم
نارەواجەن لاڵ دورج یەمانیم   بێقوربەن گەوهەر نوقڵ نهانیم
ئازیزم یەگشت مەینەت‌باری تۆن   طانەی ئەغیاران گشت سەرکۆنەی تۆن
ئەرێ بێ‌خەبەر بێ‌باک جە ئەحواڵ!   ئەری تیرئەنداز وەروی دانەی لاڵ!
تاکەی تۆ چەنی بەختم ناسازی؟   تاکەی های‌نەشۆن رای بەدمەجازی؟
تاکەی بنۆشۆ زوخ زام جەرگ   تاکەی بواچۆ؟ ئەی‌خودا سا مەرگ
تاکەی ئەسرینم ئاوپاش خاک بۆ   تاکەی هەناسەم پەخش ئەفلاک بۆ
تاکەی بواچان وەدەشت و دەردا   تافتەی رسوایش کێشان وەسەردا
تۆخوا ذەلیلی و زگاری تاچەند   توخوا خەمینی و خەمباری تاچەند

وەسوەسەی دەرون نیمەشەو تاکەی / جەنگ چەم تا صوبح چەنیخەو تاکەی
خوداوەند ئامان وسەن دەردسەر / یا نەجات یا مەرگ یا وەصڵ دڵبەر
ئیتر نەمەندەن تەوانای طانە / جەی فێشتر عەذاب پەنەم مەنمانە
جە خەزانەی غەیب تۆ چێش مەبۆ کەم / پەروانە شیادبۆ، شاد وەشۆڵەی شەم
بولبول نەکێشۆ هەنی جەفای خار / بێخەوف بگێلۆ پەیویش نەگوڵزار
باریٚ ئازیزم! شای تیرئەندازان / سەردار سپای گەردەن فەرازان
دەرونم جەعشق بالات قەقنەس‌بی / رۆحم چەنی رۆح پاکت پەیوەس‌بی
تابەرۆی مەردەن یەکلاو یەکدینم / بزانە گیانم! گیانی شیرینم
زندگی و مەرگم ئاما و لوای تۆن / حەواسم جەسەر تەفرەقەی رای تۆن
ماوام گەرمەسێر وەگەر ئیلاخەن / دەماخم وەبۆی هەوای تۆ چاخەن
تۆنی ئازیزم، تۆنی غەمخوارم / هەرتۆنی یاگەی گشت کەس و کارم
من پەی‌تۆ ویٚمکەرد مەحبوس شاران / مەحروم جەسەیران بەرز کۆساران
پەی‌تۆ دەرونم پرنێش خارەن / صەدکۆ چون شاهۆ خەمو نەم بارەن
من بادەی حەسرەت هیجرانت وەردم / جەفات پەی من‌بی صەفات پەی مەردم
جەی‌وەر کیٚ‌بیەن یار دڵدارت؟ / دیسان هەرئەوەن شەفای ئازارت
خەدەنگ غەمزەی کام‌مەهرو بەردت؟ / هەم بشۆ وەلاش پەی دەوای دەردت
جەیانەی خاڵی ئیٚمەت چکارەن؟ / دنیا گشت پەی‌تۆ مینا بازارەن
قیبلەم حەیفت کەرد جەمن ویەردی / خەیاڵیٚ وەی‌طەور نەدڵ ئاوەردی
من جەعومر ویٚم نەی دنیای فانی / پام نەنیان وەبان راگەی نادانی
چەتر ناموسم جەسەر ئەفراشتەن / پەردەی عیصمەتم هەر نگاداشتەن
بەرز مەکەر جەلام صەدای نام و نەنگ / شیشەی مەعصومیم مەدەر وەروی سەنگ
نە خودا بەردار، نە بەندە راضی / نە فتوای شەرعەن، نە حوکم قاضی
فدات‌بام پەی‌چێش پەشیمانیت بەرد / چەند سەوگەندت وەرد، چەندجار عەهدت‌کەرد
ئەر بەیۆجەلات ساتیٚ وەساڵیٚ / وەبیٚ‌رەضای من نەکەی خەیاڵیٚ
ئەرباخەن، ئەرمولک، ئەرگەنجەن، ئەرماڵ / دەخڵش هەر بەتۆن دارای کەمەر لاڵ
خاطرت جەمبۆ دڵ‌مەدەر وەدڵ / پەی‌تۆ رازیان ئی‌باغچەی پڕ گوڵ

یادداشتهای نویسنده. حدیقهٔ *سلطانی*، ص ۱۷۹.

شیخ محمود شوریجه برزنجی

شیخ محمودبن شیخ عبدالعزیز بن شیخ محی‌الدین بن شیخ حسن «گلّه‌زرده» در آبادی «ونه‌له که» از ناحیهٔ قره‌حسن تابع شهر کرکوک، تولد یافته و پس از رسیدن به حدّ رشد، تحصیلات خود را نزد ملامحمد قره‌که‌یی و دیگران به انجام رسانیده است. بعدها در سلک اهل طریق نیز درآمده، مدتی نزد عارف مشهور کاک احمد شیخ سلیمانیه‌ای و ایامی نزد شیخ حسین قاضی برزنجی مشغول سیر و سلوک طریقهٔ قادریّه بوده و پس از اخذ اجازهٔ خلافت، خدمات علمی و دینی خود را شروع کرده است.

شیخ محمود، انسانی فاضل، اهل مطالعه و خدمتگزار مُسلمانان بوده است؛ به کمک مردم مسجد و تکیه‌ای در شوریجه بنا کرده و در سنهٔ ۱۳۱۵ هـ.ق وفات یافته است.

تألیفاتی از آن مرحوم باقی است به این شرح:

۱. *الاشرفیّة فی‌أنساب السّادة البرزنجیه*

۲. *تحفةالاحباب* در وعظ

۳. تفسیر چند جزء از قرآن مجید به فارسی

۴. *عقاید اسلامی*

۵. کتابی‌به نظم فارسی دربارهٔ رجال طریقهٔ قادریه.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۵۵۸ و ۵۵۹.

حاج‌ملا امین مُفتی سلیمانیه‌ای

حاج ملا امین فرزند ملا احمد چاو مار دیلیژه‌ای، انسانی با فضل و فراست و آشنا به رُموز سیاست، بعد از وفات پدرش به سال ۱۲۸۸ هـ.ق، در جای وی به تدریس نشسته و در تاریخ ۱۳۰۸ مقام افتا را نیز احراز کرده و از طرف دولت عثمانی به علت حسن مشی و مردم‌داری علاوه بر دریافت مدال مجیدی، مورد تقدیر قرار گرفته و در سنهٔ ۱۳۱۵ هـ.ق درگذشته و از او تألیفاتی باقی مانده است.

مأخوذ از: مقدمهٔ *دیوان ملامحمود بیخود دیلیژه‌ای*.

کمال‌الدّین عبدالقادر اربلی

کمال‌الدّین عبدالقادر فرزند محی‌الدّین صدیقی اربلی قادری از فضلا و دانشمندان شهر اربل و از تلامذهٔ شیخ عبدالرحمن طالبانی کرکوکی بوده که در سنهٔ ۱۳۱۵ هـ.ق در یکی از شهرهای ترکیه به نام اورفه وفات یافته است. این دانشمند عمری را در تدریس و مطالعه و تحقیق و تألیف

سپری کرده و این کتابها از آثار او به یادگار مانده است:

۱. حُجّةالذاکرین
۲. تَفریجُ‌الخاطر
۳. اَلطَّریقَةُ الرَّحمانیّه
۴. مِرْآتُ الشُّهود فی بَیانِ وحَدةِالوُجوُد
۵. حدیقَةُالازهار فی الحِکَمِ وَ الاسرار
۶. آدابُ‌المُریدین وَ نَجاتُ‌المُسْتَرشدین
۷. شرحُ‌اللَّمَعات فخرالدّین عراقی

قسمتی از این کتابها به چاپ رسیده است.

هدیةالعارفین، ج ۱، ص ۶۰۵؛ مشاهیرالکُرد، ج ۲، ص ۳۲.

بُلْبُل

شیخ حسن سازانی متخلص به «بلبل» شاعر فاضلی بوده است معاصر مولوی ملاعبدالرّحیم مَعدومی؛ که به یکی از دختران مولوی دلبستگی پیدا کرده و در صَدَد بوده است که از او خواستگاری کند؛ اما حُجب و حیا به وی راه نداده که موضوع را با مولوی در میان بگذارد؛ تا اینکه خواستگار دیگری پیدا شده و مولوی دخترش را به عقد او در آورده است.

بلبل چون از قضیه اطلاع می‌یابد، بسیار متأثر می‌شود و قطعه شعری را مملو از گله و ناسزاگویی و نفرین می‌سراید و برای مولوی می‌فرستد که این ابیات از آن است:

نیشانەی ناوک نیگای نازاران — یانیٚ سەردەفتەر سیای خەمباران
وەغەلەط مەشهور حاڵزان دەردان — پەیوێت وەرپاکەر هەناسەی سەردان
نەتیجەی قیاس قەضیەی قەضای تۆ — تەدبیر چەنددڵ پەی نارەضای تۆ
بزیسکەی ناسوور دەرد جەستەی من — کزەی کولیای زام تۆژاربەستەی من
گەردەلوول گێج هەناسان سەرد — دوورنیەن وزۆت نەصەد گێجو دەرد
فەلەک وە کوورەی مۆرەی ساختەی دەرد — پەی تەفرەقەی وەصل بشانۆ یەک نەرد
وزوت نەگێجاو مەینەتان خەم — رۆی شادی، روی وەصل نەوینی وەچەم
تا ئاوخانەی دڵ نەکەلله سەربۆ — ئانە شیرینەن، ئەوەڵ چەمەر بۆ
پەی گەرمی کورەی مەیل دەرۆنت — هەناسەی سەردم ئاما ئەو شۆنت

مولوی معدومی نیز در جواب بلبل اشعاری گفته است که چنین شروع می‌شود:

چیشەن پەشیویم؟ ماتەمی دڵەن | یاکزەی ئامای نامەی بولبوڵەن؟
شاهید دانای گردین ئەحواڵان | وەسەن پەی راسی عەرضەی مەلاڵان
ئێش هامفەردم ئێش وێم زانان | دەرد هامدەردم دەرد وێم زانان
بە لاّم تۆ قەضاو بێتەدبیری وێت | کەردەن پێت ئانا هەرچی کەردەن پێت
کەی تۆ خەیاڵێت وەدەرون ئاوەرد | هانات کەرد ئەو من، من بێمەیلیم کەرد
تاتەئثیرێ بۆپەرێ شەوناڵەت | یاپەی هەناسەی صوب دوعا و لالەت
گۆیا جەلاویت دەرونت ئێشان | بەد دوعاییت کەرد تەصدێعت کێشان
من رۆی مامەڵەی گردین خاص و کەس | جەو راسەبازار شارەکەی ئەلەس
جەسەر دوکانچەی شای سەرتوجاران | هۆرگرتم کالاّی بەلاّی نازاران
نامان نەگۆشت مەر فەردەکەی من | فەرد وەش مەضموون بێگەردەکەی من
ئەر هەرسات دەردێ دەردێوتەر چەنی | بەیۆ ماچو ئاخ پەی دەردێ هەنی
یەکێوەن جەلام شادی و رەنجوری | کەیفی و بێکەیفی، نزیکی و دوری
مەر چون تۆ هەڵوای مەحەبەت خامێ | قەبای عشق دڵ پشت ناتەمامێ
وەشی و ناوەشی تەفاوت زانۆ | مەلێ نەزانۆ، هەرپەلێ شانۆ
ساهەر دوعاکەر باچەرخ چەپ گەرد | تا طاقەتش هەن هەربشانۆ نەرد
من وزۆ ئەو دەرد ئەو نەوسەردی مەیل | ئەو ئەو قەبایل، من ئەوکۆی دوجەیل
خصوصاً، بولبول! جەلای زامداران | دوری خاصتەرەن نە وەصڵ یاران
پەوکە خۆ گرتەی بەلاو کۆسەنان | نزیکی بێزار، دوری دۆسەنان

نەکۆی نزیکی شادی وەبادم
نە دەورەی دوری وەیادش شادم

بلبل در جواب اشعار جوابیهٔ مولوی باز قطعه شعری گفته و برای او فرستاده است که این چند بیت از آن است:

سەرشار سەرخوەش مەیخانەی ئەلەست | وەنەشئەی مینای دەس ساقی مەست
پابەستە وەقەید صەییاد مەعنی | فارغ نەصورەت فیرقەی لایَغنی

و در آخر گوید:

ئەر بێوەفایی وەر بێمەیلیت کەرد | جە بەدبەختی من، هەرچی بیوەرد

ئەمما حەیف بولبوڵ جەوێت هەراس کەرد
پەی تەنیا گوڵێ وێت کەس نەناس کەرد

یادی‌مەردان، برگ دوم، ص ۴۱۸ و ۴۱۹. دیوان مولوی.

ملا احمد کلاشی

ملا احمد از مردم کلاش باباجانی جوانرود، انسانی فاضل، دارای اطلاعات کافی در امور دیوانی و شاعری نکته‌سنج که مدتها در دستگاه حکام اردلان به‌خصوص علی‌اکبرخان شرف‌الملک عهده‌دار مشاغل مناسبی بوده و تا اوایل قرن چهاردهم حیات داشته است.

ملا احمد با «کیفی»، شاعر جوانرودی که در اسلامبول می‌زیسته، دوستی و ارتباط نزدیکی داشته و گاهی این دو با هم به مکاتبهٔ شعری می‌پرداخته‌اند.

از اشعار ملا احمد منظومه‌ای است به کردی در پند و اندرز که ابیاتی از آن را در اینجا ذکر می‌کنیم:

دڵه گۆش بدەر، دڵه گۆش بدەر — لادیٚ وه قەوڵم خاص خاص گۆش بدەر
وەسوەسەو خەیاڵ نەخاطر بەرکەر — تاواچون پەریت یەک‌یەک دەردسەر
باوجود ویٚت خاستر مەزانی — چیٚشت کەردەن چیٚش نەی دونیای فانی
راسەن جەئەزەڵ یاگەی رۆحەنی — دەروازەی سورور، رای فتۆحەنی
ظاهیر جای خالص دین و ایمانی — خەیر! شەریک بەزم نەفس و شەیطانی
جەوەخت طفلی هیچ نەییٚ ئاخت — نەبیم مندڵتەنگ بەرزی دەماخت
پات نیا نەساڵ سن بالغی — دڵه کەمکەم تۆ وەمن بیت یاغی
جەرەفیقی رۆح مەیلت سەرد کەرد — سوجده وەخاکپای دیٚو نەفست بەرد
نەفس ئەمماره حوکم میری بەرد — شەیطانیچ فەرمان وەزیری ئاوەرد
دڵه تۆیچ نامەی نادانی وەندی — بۆویٚت تەعلیٚقەی میرزایی سەندی
دڵه چەند تۆڕدام نەراکەم تەندی — چەند تۆمخەیاڵ پروپوچ شەندی
شەیطان داسەرمەشق دڵه تۆیچ وانات — منیچ کەردم مەشق فەرد تەقصیرات
دڵه شای ئیمان ماتەن نەشەشدەر — فروفیٚڵ وەهمت بەستەن رای گوذەر
دو سەردار روخ سەخت ماطڵەن — نەمەیدانەدا بیٚشا خەجڵەن
دڵه گاهیٚ مەیل خوەراسانت بی — ئیرادەی سەفەر رای ئاسانت بی
قاصد خەیاڵ گیتی نەوەردت — شاطر ئەندیٚشەی روی دونیا گەردت
طُرفةالعینیٚ مەبین رەوانه — پەری ماخولیای دەور زەمانه
چەسپانتر نەبەرق، بزیسکەی روی هەور — عەرصەی سەرزەمین دور مەدان وەدەور
ساتیٚ وەصەد لەون مەگیٚڵۆ جەرەنگ — هەی دڵ وەسەنگ بای، هەم وەنەقش سەنگ
یاغی بیت جەڕای خوداشناسی — جەفەرمودەی حەق تەمام بیت عاصی
ئەندیٚشەت نەبی‌جەدین ئیسلام — لادای جەڕای شەرع شای خیرالانام

نـــەتەنخوای گـــوڵبـــانگ الله‌اکـــبر
دای نـــەمەقامات چـــڵ‌چەنگ دڵبـــەر
دڵە کـــام‌بەد بـــی‌نەکـــەردت کـــەردت
دڵە کـــام‌بەد بـــی نـــەوەردت وەردت
چێشت بـــی‌حاصل چێشت بـــی‌دەسگیر
جـەنافەرمانیت هـیچ نـەکـەرد تـەقصیر
بـــــزانـــە دونـــیا فـــانیەن فـــانی
ویـەرد هـەرچێت کـەرد نـەڕوی نـادانـی
خداوەنـد غـەففار هـەم ڕەحـمەت پیشەن
وَلا تـــــقْنَطوا فـــەرمودەی وێشـــەن
تُـــــبْتُ إلیَ‌الله تَـــــوْبَةَ النَّـــصُوح
بـــوانـــە دایـــم هـــەر شـام و صـەبوح
بـــناڵە وەسۆز نـــەی دونـــیای بـــادی
تُـــقْبَلُ‌التَّـــــوْبَة مِـــــنَ العِـــبادِ
پـــابنیەر نـــەڕای راســـی و قـــەناعت
ویـــر بـدەر وەذیـکـر، خـولوص طـاعت
راضـــی بـەر وەئـەمر قـەضاو و قـەدەر
ئـاخێـز کـەر ئـاخێـز وادەی صـوب سـەحەر
جـــەماسوی‌الله قـــەطع ڕەجـــات کـەر
پـــەنا وەدەرگـــای تـای بێ‌هـەمتا بـەر
ســـەکـــەرات مـــەوت بـاوەر وەنـــەظەر
ســـؤال و جـــەواب نـــەکـیر و مـــونکەر
دڵە یـــاگـــەکـەت خـەیلێ دڵ‌تـەنگەن
ســـەرینت خـــاکـەن پـاینت سـەنگەن
وە بـەرزی بـالآت خـاک وەنـەت بـارەن
نـەجای نـازباڵشت سـای سـەنگ خـارەن
کـــاسەی دەمـاغت مـەبۆ خـاک‌ئـەنداز
ئـــەعضات مـەریزۆ وێـنەی مـاران‌گـاز

ابیاتی دیگر از ملا احمد کلاشی در جواب نامهٔ کیفی جوانرودی که در اسلامبول اقامت داشته است:

کەیفی نامەکەی ڕەشحەی شەکەر ڕێز
چـــاپار یـاوەناش وەشـار تـەبرێـز
بـوسام سـەراسـەر، مـوطالەعەم کـەرد
پـەیاپەی کێشـام هـەناسان سـەرد
دڵ وینەی قەقنەس شوعلەی ئایرخێز
نـــە ئـەبرێـزەدا ریـزە بـی وەریـز
بلێســـەم بـەرزبی جـە هـیجران تۆ
ئـایر دا تـەمام صـەحرا و کـەش و کۆ
ئـەر دەریـای مـوحیط بگیرۆ بـوخار
ئـەگـەر ئـەسەمول بسـوچۆ وەنـار
ئـەگـەر ترمپای ئـەسەمول نـەدۆش
ئـاوپاشیم کـەران نـمەبۆ خـامۆش
تۆنـەفت رێـزی کـەر وەدوعـاوسلآم
بـــازە «کـــلاشی» بسـوجۆ تـەمام

حدیقهٔ *سلطانی*، ص ۶۱. یادداشتهای نویسنده.

اَدیب سنندجی

میرزا اسمعیل صدرالکُتّاب مشهور به «آغه» و متخلص به «ادیب»، فرزند الله‌وردی سلطان‌بن میرزا اسمعیل داروغه، از خانوادهٔ وزیریان سنندج و از خطاطان و خوشنویسان نَسخ و نستعلیق و

مردی ادیب و شاعر و نویسنده بوده و به سال ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۵ هـ.ق روی در نقاب خاک کشیده است. این غزل از اوست:

قَسَم به چشم تو تا چشم من جمال تو دید ندید خواب به خواب و همه خیال تو دید
ربودی از نظری صبر و تاب و هوش مرا به جُرم آنکه چرا چشم من جمال تو دید
شکست روزه به ماه صیام و عید انگاشت «ادیب» واله چو ابروی چون هلال تو دید
اسیر و رام تو شد مرغِ دل ز نادانی ندید دام دو گیسوت و دانه خال تو دید
ندانم این دل وحشی چگونه کردی صید ز یک نگاه که آن چشم چون غزال تو دید
ز دل مپرس که چون برگُزیدت ای دلبر ز دیده پرس که آن عشوه و دلال تو دید
یکی است دل که ز یک تیر چشم مست تو خَست یکی است جان که صد آسیب گوشمال تو دید
نه کس به مهر و وفا در جهان نظیر من است نه کس به حُسن و صفا در بُتان مثال تو دید
ترا «ادیب» ز روی صفا از آن بگزید
که نقش خویش در آیینهٔ جمال تو دید

رباعی از ادیب:

افَسوس که مدح اشقیا کردم بس با اهل ریا، روی و ریا کردم بس
از روی و ریا چو تافتم روی کنون رو بر در ربّ کبریا کردم بس

***

به دوستی که در جشن عروسی پایش آسیب دیده نوشته است:

چون نوبت عیش در سرای تو رسید نوبت به کف گره‌گُشای تو رسید
گر در دل من خیال تو پا ننهاد درد دل من چرا به پای تو رسید

***

دو بیتی:

سخره شد دشمن تو چون با تو دَم زد از همسری و هم شانی
لاجَرَم پایمال سخره شود دامنی گر کند گریبانی

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

مُلا لُطفُ‌الله شیخ الاسْلام سنندجی

ملالطف‌الله شیخ‌الاسلام بن ملافتح‌الله قاضی بن ملامحمد ابراهیم بن ملاحسین قاضی، معروفترین و مُقتدرترین فرد خاندان موالی و قُضات سنندج است که گذشته از مقام علمی و قضایی، وجههٔ اجتماعی و سیاسی و دینی وی طوری بوده است که حکّام و امرای وقت کردستان

تحت‌الشعاع نفوذ او قرار گرفته‌اند. عظمت و سطوت این رادمرد روحانی چنان بوده که شاه قاجار عزل و نصب حُکام محلی را نیز در اختیار او گذاشته است.

ملا لطف‌الله ثروت و مکنت زیادی داشته و در بذل و بخشش، حاتم زمان خود بوده است. چندین بار به اصفهان و تهران مسافرت کرده و در یکی از سفرهایش به اصفهان، چند نفر معمار و استادکار را با خود به سنندج آورده و عمارتی به سبک ساختمانهای معمول آن روزگار برای او بنا کرده‌اند. این عمارت اکنون هم باقی است و در اختیار سازمان میراث‌فرهنگی استان‌کردستان است.

ملالطف‌الله مردی ادیب و ادب‌پرور بوده و به جمع‌آوری کتب، عشق و علاقهٔ زیادی داشته و کتابهای خطی نفیسی در کتابخانهٔ او بوده است. در آن روزگار دو کتابخانهٔ معتبر در سنندج وجود داشته: کتابخانهٔ ولات اردلان و کتابخانهٔ ملالطف‌الله شیخ‌الاسلام که متأسفانه به مرور ایام هر دو دستخوش نَهب و غارت و نابودی قرار گرفته‌اند.

فاضل مورد بحث ما خط نسبتاً خوبی‌داشته و هر جا عبارت و یا شعری، چه عربی و چه فارسی جلب توجهش را کرده با خط خود در دفتری یادداشت نموده و گاهی کتابت آن را به خوشنویسان معاصرش واگذاشته است. کشکولی را از آن مرحوم، نزد یکی از محترمین خوانین سنندج دیدم که قسمتی از مطالب و اشعار آن را به خط خود نوشته بود و یک قسمت دیگر از آن به خط ادیب دانشمند میرزاعبدالله بن میرزا جعفر مُنشی کردستانی است که اغلب در دنبال پایان مطالب، تاریخ کتابت نیز قید شده است. چنان که در جاهای مختلف آن، این سنوات هجری قمری به چشم می‌خورد: ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۹۰، ۱۲۹۲، ۱۲۹۴، ۱۲۹۷، ۱۳۰۵، ۱۳۰۹.

ملالطف‌الله قسمتی از این کشکول را که مربوط به سنهٔ ۱۳۰۵ است در اصفهان کتابت کرده و آنچه که تاریخ آن۱۲۹۴ است در کرمانشاه به رشتهٔ تحریر درآورده است. از صفحهٔ ۱۶۵ تا صفحهٔ ۱۷۹ به خط میرزاعبدالله مذکور است که در تاریخ ۱۲۹۰ کتابت کرده و چنان که از نوشتهٔ او برمی‌آید در این تاریخ ملالطف‌الله هنوز سمت شیخ‌الاسلامی پیدا نکرده و ملقب به «امین‌الاسلام» بوده است.

ملالطف‌الله طبع شعر نیز داشته و گاهی به تفنن اشعاری سروده است. اینک چند غزلی از اشعار وی به نقل از آن کشکول:

شوخیت کُن ای دوست که اغیار ندانند — کاین مردم آماده در اینجا دگرانند
تنها نه من از عشق تو رسوای جهانم — تنها به جهان بیش بدیدیم چنانند
لیلی که شده شهره، ز مجنون‌صفتی بود — عُشاق تو لیکن ز مشاهیر جهانند
ساقی بده آن باده، زمان می‌گذرد زود — و اینها که تو بینی همه ز ابنای زمانند

خوبان به جفا اهل محبت بگذارند
آنان که به ما فاتحه خوانند، کیانند؟

چـو بـنفشه اگـر از پشت درآرنـد زبـانم حاش‌لله، گـله از دوست بـه دشـمن نـتوانـم
گـله وانگـه ز مـن از یـار حکـایت بـاشد شـهدالله گـله از دوست نـیاید بـه زبـانم
مـن چـه دارم کـه نـثار قـدم دوست نـمایم دل زتو، دیده زتـو، عـمر زتـو، از تـو روانـم
همه اعضای من از مـهر تـو مـالامال است جا نـدارد کـه نشـیند دگـری در دل و جـانم
هر که بینم که خرامد، به گمانم که تو بـاشد من نه آنم که جز از دوست درآید به گـمانم
ایـن بـود آخـر پـیوند تـو ای جـان عـزیزم تو به ناز و نعم و من به چنین روز که دانـم
گر کُنی مـهر و مـحبت و گـرَم قـهر نـمایی
تو همان دلبر دیرین و مـنت کُشـته هـمانم

***

خراب و شـیفته و بـیخود و فـتاده و مسـتم نـه مَست آب رَزَم، بـلکه مست روز الستم
چه بیخودیست ندانم گرفته در سـرم امـروز جز اینکه دوست نهاده است جام باده به دستم
جـزات خـیر بـود ساقی خـجسته شـمایل ز رنج گردش گیتی به جُرعه‌ای ز تو رستم
صراحی و خم و جام و پیاله جمله دُرست است صـدای آنـچه شـنیدید، تـوبه بـود شکسـتم
می و نگار و بهار و گل است و گوشهٔ گلشن هزار توبه در ایـن روزهـا شکسـتم و بسـتم
خیال روز و شبم اینکه ره به سـوی تـویابم خوشا که عاقبت ایـنک بـر آسـتانه نشسـتم
هـزار سـلسله در زنـدگی بـبست مـرا پـای به غیر مهر تو هر عقده بود، جمله گسستم
مرا تخلصی ار نـیست هـیچ مـطلب نـیست
توام به هر چه بنامی، سپاسگوی تو هستم

مرحوم ملالطف‌الله در سنهٔ ۱۲۵۱ هـ.ق تولد یافته و به سال ۱۳۱۵ هـ.ق درگذشته و جملهٔ «غفرلهُ = ۱۳۱۵» تاریخ وفات اوست.

کشکول خطی صاحب ترجمه و یکی دو جنگ خطی دیگر.

شیخ عبدالوهاب مردوخی سنندجی

شیخ عبدالوهاب فرزند شیخ جمال‌الدّین دوم، مردی پرهیزکار، متقی و قانع از خاندان مردوخی است که در سنهٔ ۱۲۴۴ هـ.ق تولد یافته و به سال ۱۳۱۶ درگذشته است. شیخ عبدالوهاب در علم و عمل بهره‌ور بوده و تألیفاتی هم از او به جای مانده است.

تاریخچهٔ خاندان مردوخی.

شیخ محمود خَنْسی[1] نقشبندی

شیخ محمود متوفی به سال ۱۳۱۶ هـ.ق، دانشمندی با اطلاع و عارفی از مشایخ سلسلهٔ نقشبندی است که در کردستان شمالی می‌زیسته و از لحاظ دینی نفوذکلام و قدرت زیادی داشته و مردم بی‌شماری گرویده و سرسپردهٔ او بوده‌اند. شیخ محمود پدر شیخ سعید نقشبندی است که در بخش دوم این کتاب از او بحث خواهیم کرد.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۱۸۴.

نصیرالاسلام ملاباشی جوانرودی صدّیقی

نصیرالاسلام ملا احمد مشهور به «ملاباشی»، رادمردی از خاندان علم و فضیلت از اهالی جوانرود کردستان که به شهر سنندج مهاجرت کرده و سالها شغل تدریس و قضاوت داشته و در سنهٔ ۱۳۱۶ هـ.ق درگذشته است.

ملاباشی از خانواده‌ای است که نسب خود را به خلیفهٔ اول، ابوبکر صدّیق رضی‌الله‌عَنْهُ، می‌رسانند و به همین جهت او را صدّیقی می‌گویند.

ملاباشی خط نسخ را زیبا می‌نوشته و کتب زیادی را به خط خود کتابت کرده است که بیشتر آنها مربوط به علوم هیأت و ریاضی است، زیرا خود این دانشمند در این علوم تبَحُّر کافی داشته است.

یادداشتهای نویسنده.

عبدالله‌بیگ جاف میکاییلی

عبدالله‌بیگ فرزند حسن‌بیگ از عشیرهٔ جاف، تیرهٔ میکاییلی و از رشتهٔ عموزادگان مولاناخالد ذی‌الجناحین نقشبندی شهرزوری است که در حلبجه می‌زیسته[2] و همان جا به سال ۱۳۱۶ درگذشته است.

عبدالله‌بیگ اگر چه تحصیلات زیادی نکرده، اما از لحاظ ذوق شعری و اندیشه و تفکر، اشعارش ممتاز و جالب توجه است. به زبان گورانی شعر می‌گفته و در هجو و هزل مهارت زیادی داشته است.

---

۱. **خنس** شهر کوچکی است در شمال دریاچهٔ وان کردستان شمالی در سرزمین ترکیه.

۲. بنا به نوشتهٔ *تاریخ سلیمانیه*، عبدالله‌بیگ به کشاورزی و کارگری اشتغال داشته و اندک دسترنج او مخارج زندگیش را تأمین نمی‌کرده و روزگاری را در تهیدستی و فقر به سر برده است. مولوی معدومی او را زیاد دوست می‌داشته و بارها از ذوق و قریحهٔ او ستایش کرده است.

اینک اشعاری از عبدالله‌بیگ:

جێـــــران هــــەردە! جێــــرانِ هــــەردە! وەڵەدەی خـــەطا، وەطـــەن گـــوم کـــەردە
دەلیــــــل رەم‌کێش غـــــەزالان چـــین صـــەییاد ســـەرکۆی ســـەربەرزان نشـــین
مـــوشک‌ناف لەعـــەطر مـایەی عـەطاران دەمـــــاغ لەهـــەوای بـــەرزە دیـــاران
ســـتارەی زوحـــەل، فـــتنەی زەمـــانە جـــەللاد خـــوێـن‌رێـژ خـــوێش و بێگـانە
دڵەی عــــاشقان قـــیمەی کـــەباب‌کەر چـــای بـیژەن نـەجای ئـەفراسـیاب کـەر
کـــوشەندەی خـــوسرەو، شـــیرۆ بـــەدناوکەر بێــخ و بـــنچینەی هـــورمز تـــەواوکـەر
تۆ خـــوا ئـــازیز! زولفـــان عـــەنبەرین گـــوێ بـدە وەحـــەرف بـەندەی کـەمتەرین
بـا صـەدبار مـەعشوق بـانوی شیرین بێ خـــاصە جـــەللادی پڕخـــەشم و قـــین‌بێ،
بـــــالا بـــــنوێـــنە بـــە تـــەرتیبەوە بـــــەخەندەی لەعـــــلی ســـــەرەندیبەوە
بـــنوێـــنە مـــینای جـەمینت یـەکـدەم بـــەوێـــنەی جـــام جـەهان‌نمای جـەم
بۆ پـەروانـەکـەی شـەیدای شـەوق شـەم روت دەرخــــە لەتۆی عـەرەقچین کـەم‌کەم
بـــەجیلوەی چـاوت شۆخـی دیـدەمەست راضـــیم بـــەحوکمی رۆژەکـەی ئـەلەست
بـــا مـــاچ‌کەم خـــاڵت بـــە حـــیجابەوە وەک بـــەردی گۆشـــەی بـــنای کـابەوە

بـــنۆشـــم شـــەربەت لەلێـوت بێ‌خـەم
فـەرضە دەم تـەرکـا حـەججاج وە زەمـزەم

جِدّی در لفافهٔ مزاح

ئـــەوە نـــان نـــەبوو تۆدات وەبـــەنە وە هــــەوڵ قۆڵ و وەزۆری چــــــەنە
سـی سـال لەســەریەک رەمـەضانم گرت لەمـــالّی خـــوەما ئـــیفطارم نـــەکـــرد
عـــومرم وەســـەرچـو بـە پـەنجا گـەیی ســـایەی مـالّ خـوەم بـەتێـری نـەدی
وەنـــاکـــەس ئـەدەی مـاینی مـوحەننەک وەمـــــنت ئـــەدا کلاشێکــــی چـــەک

ژێرم خاک ئەکـەی سەرم سەنگ ئـەکـەی
ئـەمن دنگ نـاکـەم ئـەتۆ دەنگ ئـەکـەی؟

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، سلیمانیه، ص ۴۸. *تاریخ سلیمانیّه*، ص ۲۷۲.

شیخ عبدالوهاب نایب

شیخ عبدالوهاب نایب، مرد فاضلی بوده که در اوایل قرن ۱۴ می‌زیسته است. تحصیلاتش را در بغداد نزد ملامحمد فیض مفتی زهاوی به پایان رسانیده و بعد از آن مدتی تدریس کرده و در

آخر عهده‌دار شغل قضاوت بوده است.

شیخ عبدالوهاب در اوقات فراغت به مطالعه و تألیف پرداخته و آثاری از او به جا مانده است؛ از جمله کتابی‌است به نام *هِدایَةُالوُصوُل لِبَیانِ آلفرقِ بینَ‌النَّبِیِّ والرَّسُول* که مفتی زهاوی بر آن تقریظی نوشته و این کتاب در بغداد به چاپ رسیده است.

مفتی زهاوی، چاپ بغداد.

حاج سیدابراهیم حسینی سنندجی

حاج سیدابراهیم فرزند اسمعیل بن سیدعبدالعزیز بن سیدعبدالله، از سادات حسینی برزنجی است که به سال ۱۲۵۳ هـ.ق در سنندج تولد یافته و پس از رسیدن به حد رشد، سنندج را به قصد کسب دانش ترک گفته، مدتی در دهات کردستان و زمانی در شهرهای سلیمانیه و کرکوک درس خوانده است. ضمناً ایامی که در کرکوک بوده، نزد شیخ عبدالرّحمن خالص طالبانی به طریقهٔ قادریه تمسک کرده و ایامی به سیر و سلوک مشغول بوده است. بعد از آن راهی مصر شده و مدتی در آنجا نیز تحصیلات خود را ادامه داده و پس از آن به جانب خاک حجاز شتافته و فریضهٔ حج را به جا آورده است.

حاج سیدابراهیم در مدینهٔ مُنَوَّره به خدمت یکی از مشایخ معروف طریقهٔ نقشبندیه به نام شاه احمد سعید (۱۲۷۷-۱۲۱۷ هـ.ق) مشرف شده و طریقهٔ نقشبندیه را نیز اخذ کرده و بعد از دو سال به زادگاه خود سنندج برگشته است.

شیخ محمد مظهر مرشدزادهٔ حاج سیدابراهیم و پسر شاه احمد سعید در کتاب *مناقب‌احمدیه و مقامات سعیدیّه* که به سال ۱۲۷۷ در دهلی چاپ شده، دربارهٔ حاج سیدابراهیم حسینی در آن کتاب چنین نوشته است: «حاج سیدابراهیم کُردی، از خلفای شاه احمد سعید، صاحب حالات بلند و مقامات ارجمند کثیرُالزَّعَقات و الشَّهَقات، شدیدُالْمَحبَّة لاِستاذه، در ولایت کُبری از اِجازت و خلافت مُعَزَّز بودند.»

عارف مورد بحث پس از مراجعت به سنندج، در جنب خانهٔ خود خانقاهی ترتیب داده و به ارشاد می‌پردازد. مردم از هر طرف که آوازهٔ تقدس او را می‌شنوند بدان‌جا روی می‌آورند و به طریقهٔ وی تمسُّک می‌جویند. سرانجام پس از ۶۳ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۱۶ هـ.ق دارفانی را به جا می‌گذارد و در یکی از حجره‌های خانقاه خود به خاک سپرده می‌شود.

مناقب احمدیّه و مقامات سعیدیّه، سنندج، ص ۳۱۸.

سید جعفر برزنجی «دوم»

سید جعفر برزنجی فرزند سید اسمعیل فرزند سید زین‌العابدین بن سید محمد برزنجی، دانشمندی از خاندان برزنجه و از سلالهٔ سید جعفر اول بن سید حسن است که در مدینهٔ منوره مُقیم و مُفتی شافعیّه بوده و همان جا به سال ۱۳۱۷ هـ ق وفات یافته است.

سید جعفر تألیفاتی هم داشته، از جمله کتابی‌است به نام: *الکوکبُ‌الأنورَ عَلیٰ عِقْدِالجوهَر* که متن آن تألیف سیدجعفر اول است؛ همچنین کتاب *تاج‌الابتهاج فی‌الاسراء و المعراج*.

هَدیةالعارفین، ج ۱، ص ۲۵۶ و ۲۵۷. *علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین*، ص ۱۳۶.

افسر وقایع‌نگار «صادقُ‌الملکْ»[1]

میرزا علی‌اکبر متخلص به «افسر» و مشهور به «وقایع‌نگار»، فرزند میرزا عبدالله مُنشی‌باشی متخلص به «رَونق»، از اُدبا و شعرا و مُنشیان معروف عصر خود بوده که در ۱۳ شوال سال ۱۳۱۷ هـ ق درگذشته است.

وقایع‌نگار، روزگاری مُنشی خوانین اردلان و مدتی هم کاتب سیف‌الدین خان تیلَکویی بوده است. او در شعر «افسر» تخلص می‌کرده و شاعر خوبی بوده ولی متأسفانه از آثار و اشعار او به جُز آنچه که ذکر خواهد شد چیز دیگری به دست نیامد.

وقایع‌نگار، تألیفاتی هم داشته است، از جمله کتابی به نام *حَدیقهٔ ناصری* که نسخهٔ آن کمیاب است. در آن هنگام که عبدالحسین خان امیرتومان مُلَقَّب به «سالارالملک» نامزد حکومت کردستان بوده است، ادیب و شاعر معروف، میرزا صادق ادیب‌الممالک فراهانی متخلص به امیری، قصیده‌ای مبنی بر تظلُّم و شکایت بر سبیل مطایبه سروده برای والی مزبور می‌فرستد که در آن از افسر وقایع‌نگار شکایت کرده که مشارالیه لقب صادق‌الملکی را از نام ادیب که صادق بوده، دزدیده است. صادقُ‌الملک وقایع‌نگار، بعد از آگاهی از قضیه و دریافت اشعار ادیب، جوابی‌به گفته‌های او داده است که ابتدا قصیدهٔ ادیب‌الممالک و پس از آن اشعار جَوابیهٔ وقایع‌نگار را در اینجا ذکر می‌کنیم. اینک قصیدهٔ ادیب‌الممالک فراهانی:

خدایگانا! از دستبرد چرخ دغل — سه سال نام من از نامهٔ جهان گُم شد
چو از صحیفهٔ ایام محو شد نامم — دلم چو دیده ز اندیشه پُر تلاطم شد
برای یافتن وی به دست باد صبا — کتابتم به خُراسان و ساوه و قم شد

---

۱. او غیر از افسر وزیری (میرزا مُرتضی قُلی‌خان) متوفی به سال ۱۲۶۲ هـ ق است که در جلد اول صفحهٔ ۳۷۱ از او بحث کرده‌ایم.

نشان نیافتم از وی به هیچ شهر و دیار
شرار آهم از این رو به چرخ هشتم شد
سپس شنیدم کش برده خواجه «افسر کُرد»
بدان مثابه که خود نیز در توهم شد
گرفته نام مرا از برای خویش لقب
وزین شرف به همه خلق در تقدم شد
دلم بسوخت از این درد و دود از او برخاست
چنانکه دیدی آتش به خُشک هیزم شد
غَمین شدم که چرا کرم پیله افعی گشت
شُتُه بُدم که چرا عنکبوت کژدم شد
چگونه خود را صادق کند خطاب کسی
که او مُکَذِّبِ نصبِ امیر در خُم شد
هر آنکه بشنید این قصه در تَحیُّر ماند
هر آنکه بر خواند این نکته در تَبَسُّم شد
نِبِشتمش که خدا را به خویش نام مرا
مَبند، زآنکه نخواهد شعیر گندم شد
پلنگ باید سیّاح کوه سَهلان گشت
نهنگ باید مَسّاح بَحر قُلْزُم شد
ز نام نیکان کس نیک نام می‌نشود
ببایدت پی نیکان گرفت و مردم شد
به عجز و لابه‌ام آن سنگدل نبخشود ایچ
بلی به بَرّه کجا گرگ را تَرَحُّم شد
جواب من همه از خامه‌اش سکوت آمد
سلام من همه در حضرتش علیکم شد
چو بود جایش در آستان میر اَجَل،
کمینه نیز در آنجا پی تَظَلُّم شد
خدایگانا! بَهرِ خدا اگر روزی
به چرخ کاخ توهم سِلکِ عِقد اَنجُم شد،
بگیر نام رَهی را از او و باز فرست
که مر ترا به هزاران چو وی تَحَکُّم شد
و گر به محضر شرعم روان کنی گویم:
ز کُرگی خَرَکِ لنگ بنده بی‌دُم شد
و گر به من ندهد گوش هوش خواهد دید
که عنقریب دو گُوشش جریمهٔ دُم شد

پِیِ مُطایبه این طُرفه چامه بَر بستم
اگر چه بر صفت تسخر و تَهَکُّم شد

و اینک جوابیّهٔ صادق‌الملک افسر:

«امیری» آنکه ز خود غرق در توهم شد
ز نام و شهرتِ من سخت در تلاطُم شد
بدون سابقه بر مُقتضای طبع پلید
به نیش هجو گزیده مَرا چو کژدُم شد
فُسای[1] گند پراکند و شامه را آزرد،
ادیبِ مملکتِ ما چو در تکلُّم شد
ندانم از چه ز من بی‌دلیل رنجیده
به نزد والیِ عالی، پَیِ تَظَلُّم شد
میان جامعه گر بنده صادقُ‌المُلکَم
ز صِدق شُهرتم اینسان ز شاه و مردم شد
ولی به کودکی ار گشت نام او صادق
کنون ز کِذب و سَفَه صادقی از او گُم شد
ایا ادیب امیری! که صیتِ خُوی بَدَت
به اصفهان و فراهان و ساوه و قُم شد

---

۱. **فُسا** یا **فُساء**: بوی گند.

ز یاوه‌گوییِ تو در تَعَجُّبم کآخر
هر آنکه حرف تو بشنید در تبسم شد

نوشتهٔ تو همه ناسزا و نفرین بود
به نزد اهلِ خرَد تسخر و تهکُّم[1] شد

مَرا تَحیُّر از این است نام و شهرت من
تُرا چگونه چنین موجب تألُّم شد

چنان ز شهرتِ نیکوی من برآشفتی
که نالهٔ نَفَسَت تا به چرخ هشتم شد

مَراست عار ز همنامی کسی چون تو
تو مُدَّعی که مرا موجِبِ تَقَدُّم شد

غُرور بُرد ز یاد تو شیوهٔ مَردی
خوشا کسی پیِ نیکان گرفت و مردم شد

به من کلام و سلامی تو کی فرستادی
نوشته‌ای که جوابِ مَنَتْ علیکُم شد

تُرا ز بی‌خَرَدی خُود دُمی است غُصه مَخُور
ز کُرّگی خَرت ار لَنگ گشت و بی‌دُم شد

جواب بی‌اَدَبان گر چه هست بی‌اَدبی
ولی مرا اَدَب از مکتَبِ اَب و اُم شد

سُخن بس است نرنجم ز هرزه‌گوییِ تو
مرا به پاسخِ تو عار از تَشاتم[2] شد

ز ضعف نفس بود آنچه گفته‌ای، ز آنرو
نرنجَد «اَفْسَر» و بهرِ تو در تَرحُّم شد

بیت ذیل را وقایع‌نگار، با رعایت قاعدهٔ اخراج و اِدخال دربارهٔ عَزل فرهاد میرزا (معتمدالدّوله) از حکومت کردستان و آمدن طهماسب میرزا (مؤیدالدّوله) به جای او ضمن قطعه‌ای گفته است:

از تخت جلال رفت فرهاد
طهماسب به جای وی مکان یافت

۱۱۷۴= (۲۹۰= فرهاد) - ۱۴۶۴= تخت جلال

سال عزل اولی و نصب دومی ۱۲۹۱ هـ ق = (۱۱۷= طهماسب) + ۱۱۷۴

این بیت را هم در تاریخ بنای قلعهٔ لشکرآباد به سال ۱۲۸۹ هـ ق گفته است:

نوشت خامهٔ «افسر» به سال تاریخش
«بسعیِ مُعتمدالدّوله قلعه شد آباد»

جنگ خطی. *دیوان ادیب‌الممالک فراهانی*، ص ۱۸۴.

عاصِم سنندجی

شیخ عبدالعزیز عاصم، مردی ادیب و دانشمند از اهالی سنندج که پس از خاتمهٔ تحصیل به بغداد رفته و مدتی از محضر علامهٔ مفتی زهاوی استفاده کرده و به اخذ اجازهٔ تدریس و افتا نایل آمده و همانجا اقامت کرده است.

حاج میرزا احمد دیوان بیگی شیرازی، مؤلف تذکرهٔ *حدیقةالشعراء* که به سال ۱۲۹۷ هـ ق، برای زیارت عَتَبات به عراق رفته است؛ در بغداد با شیخ عبدالعزیز عاصم ملاقات کرده و ذکر

۱. **تَهکُم**: مسخَره و اِستهزاء.
۲. **تَشاتُم**: به همدیگر بدگفتن و دشنام دادن، مقابله به مثل.

ملامحمد فیض (مُفتی زهاوی) و پسرش جمیل صدقی زهاوی را شنیده و به ملاقات ایشان اشتیاق پیدا کرده؛ اما موفق نشده، مقداری از آثار این پدر و فرزند را از عاصم گرفته و در تذکرهٔ خود یادداشت کرده است.

مأخوذ از مجلهٔ *یادگار*، تهران، سال سوم، شمارهٔ ۹، ص ۶۴.
جُنگ خطی.

وَفائی مهابادی

حاج میرزا عبدالرّحیم فرزند ملاغفور فرزند نصرالله از طایفهٔ ملاجامی، در شهرستان سابلاّخ (مهاباد فعلی) به سال ۱۲۶۴ هـ ق تولد یافته و همانجا به مکتب رفته و پس از فراگیری مقدمات، در مدرسهٔ مسجد سور به ادامهٔ تحصیل پرداخته و از محضر فضلای آنجا مدتی استفاده کرده و مُجاز شده است.

وفایی انسانی صوفی‌مشرب، مُتّقی، خوشرو، خوشخو، متواضع و مردم‌دوست بوده و اغلب اوقات از خوردن گوشت احتراز کرده، و به گُل و گُلزار و دشت و کوهسار عشق می‌ورزیده است. طبعی وقّاد داشته و گذشته از زبان کردی، السنهٔ فارسی و عربی و ترکی را نیز می‌دانسته و بیشتر به زبان کردی شعر می‌گفته است. در مهاباد به مکتبداری امرار وقت می‌کرده و ارتزاق وی از این راه بوده است.

وفائی در سن بیست سالگی به عزم استانبول از مهاباد بیرون می‌رود؛ اما پس از رسیدن به نَهْریّه و ملاقات شیخ عبیدالله شمزینانی از ادامهٔ سفر منصرف شده همانجا می‌ماند و به طریقهٔ نقشبندیه تَمَسُّک می‌کند و یک سال بعد از آن ــ که شیخ مرشدش از سفر حجاز بر می‌گردد ــ به مهاباد مراجعت می‌کند و متأهل می‌شود.

وفائی دو بار به حج رفته است. سفر دوم که همراهانی[1] چون مرحوم شیخ سعید برزنجی و پیره‌میرد و سید احمد خانقاه کرکوکی داشته در مراجعت بین راه وفات می‌کند (سال ۱۳۱۸ هـ ق). و اینک اشعاری از وفائی:

مُسَمَّط «شیرین تەشی دەڕێسێ»

تـاییٚکی ریشـەیی دڵ بـەنووکی غـەمزە دادا   دەستیٚکی بۆ سەما بـرد روبـەندی مـاهی لادا
نافەی گوڵی عەیان‌بو، عەطری بەدەم صـەبادا   باریک و لوس و ناسک دوزولفی خـاوی بـادا

---

۱. در مجلهٔ گەلاوێژ، ضمن شرح حال حاج توفیق‌بیگ پیره مێرد نوشته است: که چون به سال ۱۳۱۸ هـ ق، مرحوم شیخ سعید و پیرەمیرد و سیداحمد خانقاه از حج مراجعت کردند، وفائی نیز همراه آنان بوده و در بین راه وفات یافته است. بعضی هم سال درگذشت وفائی را ۱۳۲۰ و برخی ۱۳۳۴ هـ ق قید کرده‌اند.

وەک شاخی گوڵ بەلادا، شیرین تەشی‌دەڕێسیٚ

کەکەوتە چەرخ‌وگەردش تەشی بەدەستی رەنگین هەوداى لەلێوو دەمدا خورشیدی سینە نەسرین
سـەمای بـەذوُذَنَب‌دا کَـفُّ‌الخُـضیب شـیرین گرتی خەطی مەدارات شەفەق بەعیقدی پەروین

سیحرێکە بۆ دڵ و دین، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

نووکی تەشی بەگەردش قوطبیٚ کە چەرخی پێوە مەجەررە بو بەداوی کـەچەرخـی کـەوتە نێـوە
وەک زوهرە دەستی کێشا کەبەندی قەوسی زیوە ئـەستیرە مـاهی‌داگـرت ثـابت‌کرا بـەپێـوە

ئارەق‌بەڕو بەڕێوە، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

کـەدەستی بـردو هێـنا بـەدولبەری بـەتادا بەچەرخی خست‌و گێڕای بـەڕانـی صـافی دادا
عـەیان‌بو پـەنچەیی رۆژ بـەخەطی ئـیستوادا بەصوبحی صادق ئەنگوت ذَنَب لەنیو سـەمادا

حیرەت لە ماسیوادا، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

پەردەی کراسی لاچوو پشکوت بەهەردو لێوان گوڵی شەکەر دەباری لەکوچە بـاخی سێـوان
زولفـی رژانـە کـوڵمـی وەدەرکـەوت لەنێـوان شەمس و قەمەر هەلاّتـن‌دوێـنی بـەنوێـژی‌شێـوان

وەفایی کەوتە کێوان، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

بۆنـــی غـــەزاڵی چـینی لەنـافەدا عـەیانە دەلێـــی لە نـــیوەشەودا سـپیدەیی بـەیانە
دەمی گوڵ‌و لەبی گوڵ دومەمکی قووتی گیانە لەبـاخی یـاسەمین‌دا، شکۆفـەیی گـولاّنـە

بەهاری بیٚ‌خەزانە، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

کەکەوتە چەرخ و گەردش تەشی بەڕانی لوسی دەکـــەوتە پـایی‌بوسی دوزولفـی ئـابنوسی
ذَنَب لەمـــانگەشەودا دەهــــاتە چـــاپلوسی لەبان بەیاضی گەردەن بەخەططی خۆشی‌نوسی

مەهتابە پای‌بوسی، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

شیفای جەراحەتی دڵ تەشی نەبو کـە رستی شاپەری خاوی خۆی‌بو پـەڕیوەبو لە مـەستی
هەتیوی کەللەشـەق‌بو بـەداوی حـیلە بـەستی لەتاوی هاتوچوی‌دا بەلێـوی خـونچە گـەستی

بەرۆح‌و دڵ، بەقەستی، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

بـەخندە زولفـی لادا لەسـەر عـذار و زاری کەشەو بـەیانی بـەردا گـوڵ‌و وەنـەوشە بـاری
دوگمەی کراسی بەربو بزوت هەوای بـەهاری صـەلای لە عـاشقان‌دا بـاخی گـوڵ‌وهـەناری

دونیا بە ئنتظاری، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

مەکـەن مـەنعی «وەفـایی» کـەخاو ودڵ‌بلاِوە بـەداودڵ دڵی خـوەی بـەداوی زولفـی داوە
سەرێکـە مـەستی نـازی دڵێـلکە بۆی نـەماوە دڵم حـەقی بـەدەستە فـتوای سـەرم دراوە

کەئەم غەزاڵەچاوە، شیرین تەشی دەڕێسیٚ

***

غزل از وفایی:

لەو رۆژە کەدور کەوتوە سایەت لەسەری مـن سوتاوە لەتـاوت هـەمو گـیان‌و جگـەری مـن
جەرگم هەمو لەت لەت بو بـەسێڵاوی سـروشکم چپکەم کەبەدەریا چوە لەعـل‌و گـوهەری مـن
دەیفەرمو: لەسەر خاکی دەری خۆی کەمنی کوشت، جەننەت بەسە بۆخوێنی شەهیدی نەظەری مـن
قەط وا دەبێ خاکی دەری تۆ تاجی سەرم بێ؟ ئەو دەوڵەتە بۆ من نیە ئەی خاک بەسەری من
زولفت کـەوەکـو شـامی غـەریبانە، لەوێدا حـاڵی چـیەداخۆ دڵەکـەی دەربـەدەری مـن
وەک بولبولی شـەیدا بـەهەزار نـەغمە دەنـاڵم جارێ گوڵەکەم! گوێبدە ناڵەی سەحەری من
دیم هاتە عەیادەت دەمی پرخـەندەبو یـەعنی روح و دڵی بیمارە، دەوای گوڵشـەکـەری مـن
بێنـورە دڵم هێـندە لەسـەریەک مـەشکێـنە رو وابکـە شـەوقێکـی بـداتـا فـەنەری مـن

خوەش بەو دەمە ساقی لەدەری مەیکەدە فەرمووی:
ئەوجامە لەمن بگرە «وەفایی» بـەسەری مـن

***

لەبەر نـازی چـاوبازان خـوردو خـەوم زوخـاوە بـەتیری تـیرئەندازان چـپکەم جـەرگم بڕاوە
هاتم بۆدانەی خاڵت، توشی داوی زولفت بوم طەیرێکی نابەڵەد بـوم. نـەمزانـی دانـە و داوە
تۆخـوا دڵم مـەشکێـنە، بـابزانـم: روت وابێـنە روتە یاگوڵ هەنارە، لێوتە یـاشەکـری خـاوە؟
بەس عومری من بەبادە روت بێنە زوڵفت لادە دڵ بۆیـە نـاموڕادە بـەو شـەوە رۆژ گـیراوە
بە دەردی بێدەرمانی کەوتومە سـەرگەردانـی بە جوابی لَـنْ‌تَرانـی چـپکەم جـەرگم سـوتاوە
باشەو بڕاو سەحەر بێباغی گـوڵان وەبـەر بێ گەر تۆمەیلت لەسەر بێ کافر ئـیسلامی نـاوە
لەبەر چاوت نـەمزانـی بێبـاغەوان گـوڵچـینم مەستبوم هۆشم لێنەبو دەمم بۆڕوت هێناوە
لەسایەی چاوەکانت بـومە رەنـدی خـەرابـات لەلای پیری مەیخانە خەرقەم لەگرۆی مەی ناوە

شێت و شەیدا و صەحرایی دەگریم هەروەک «وەفایی»
چپکەم لەدڵی سەودایی پەریان دەستیان لێداوە

***

چەمەن یەکبارە خامۆشە خرۆشی بولبولان بابێ دڵ ئەورۆ مات و مەدهۆشە خودا فەصڵی گوڵان بابێ
ئەگەر مەیلت لەسەرمانە چحاجەت ئاوی حەیوانە لەلەعلی لیوْی جانانە حـەیاتی جـاویدان بـابێ
نەماوە حاڵەتی ژینم لەدەس چو روحی شیرینم رەفیقان بێن بکەن شینم صەدای گریە و فوغان بابێ
ئەسیری تاری گێسوتم هیلاکی چاوی جادوتم شەهیدی تێغی ئەبروتم، دەسا عیسای زمان بابێ
لەباغان سەیری گوڵزارە لەهەرجێ عاشقی زارە خودا ئەو ئاهو ڕەفتارە، وەکو سەروی ڕەوان بـابێ

وەفایی گەرچی شێواوی، لەعیشقی یارێ سوتاوی
بڵێ: موطریب هەتاماوی، صەدای چەنگ و چوغان بـابێ

از اشعار فارسی وفایی:

ای به مصر سودایت صد عزیز قربانی — رحم کُن، به یاد آور حال پیر کنعانی
دل ز حسرتِ رویت روز و شب همی نالد — نغمهٔ حَزین دارد عندلیب زندانی
عیش هر دو عالم را حاضرم فدا سازم — بوسه‌ای اگر یابم زان لَبانِ رُمّانی
در خَمِ دو گیسویت، لب قرینِ لب بودن — لذّتی دگر دارد جمع در پریشانی
زُلف گیرمت گویی: راه کُفر می‌جویی — روی بوسمت گویی: نیست این مسلمانی
زان لَبان تمنایی دارم و نمی‌گویم
مذهبِ «وفایی» نیست کشف راز پنهانی

***

شنیدم با وفایی لطف کردی، یاد فرمودی — ز شاهی کم مَبادت، بنده‌ای را شاد فرمودی
دلم بشکستی اما مخزن عشقِ خودت کردی — جَزاک‌الله خرابش کردی و آباد فرمودی
پس از عمری نگاهی کردی و کُشتی «وفایی» را
کَرَم کردی که این پابسته را آزاد فرمودی

***

چند رباعی

گُل گفت به بلبل که به ما یک دله‌باش — جانباز و پُر از نیاز و با حوصله باش
هنگام سحر اگر به یک خندهٔ من — اِشکال تو حَل نگشت، پس در گله باش

***

ای بنده «وفایی»! سر و گردن مَفراز — چون بی‌آدبان بر زَبَرِ خاک مَناز
در هر قَدَمی که پای بر خاک نَهی — دارا و سکندری است خوابیده به ناز

دیوان وفایی. مجلهٔ گلاویژ.

شیخ ضیاءالدّین عُمر نقشبندی «فَوْزی»

عارف بزرگوار شیخ عُمر ضیاءالدین فرزند شیخ عُثمان سراج‌الدّین از اولیای مُسلّم و مَشایخ وارسته، در شب دوشنبه ۲۶ جمادی‌الاولی سال ۱۲۵۵ هـ.ق، در طَوّیلَیٚ کردستان عراق متولد شده و پس از ۶۳ سال زندگی، در تاریخ ۱۳۱۸ هـ.ق به سرای جاودانی شتافته است.

شیخ ضیاءالدّین پس از سپری شدن ایام کودکی به تحصیل پرداخت و در نتیجهٔ استعداد ذاتی و سعی و کوشش مُداوم در اندک زمانی با ادبیات فارسی و عربی آشنایی یافت، و اطلاعاتی در خور و مُعْتنابه از مسائل اصولی و فقهی و تفسیر و حدیث پیدا کرد. آنگاه به اَمر والد ماجدش وارد دنیای

صوفیه شد و با تمام جدیّت از همان آغاز جوانی به سیر و سلوک مشغول گشت و تحت توجه و مراقبت پدرش شیخ سراج‌الدّین و برادر بزرگش شیخ محمد بهاءالدّین، مدارج عالیهٔ طریقهٔ نقشبندیه را در اندک مدتی پشت سر گذاشت.

پس از وفات پدر، به دهکدهٔ بیاره (بیارێ) رفت و در آنجا خانقاهی برای مریدان، و مدرسه‌ای جهت طُلاّب علوم فراهم آورد، و خود به ارشاد طریقت پرداخت و برای تدریس و ادارهٔ امور طُلاّب، مدرّسین شایسته‌ای را از اطراف و اکناف به بیاره دعوت نمود و در کمترین زمانی، بیاره یکی از مراکز عمدهٔ تدریس و همچنین تعلیم آداب طریقه شد.

شیخ ضیاءالدّین ذات با برکاتی بوده و کرامات و مناقب او به حد تواتر رسیده است. اشخاص زیادی تحت تعالیم وی به بهره رسیده و عدهٔ کثیری از راه گُم کردگان، به برکت نَفَس گرم او به شاهراه سعادت برگشته‌اند.

در انشای نثر عربی‌تسلط زیادی داشته و نثر فارسی را نیز خوب می‌نوشته است. طبع شعر نیز داشته و به فارسی و کُردی اشعاری از او باقی مانده و «فَوْزی» تَخَلُّص می‌کرده است. با مرحوم حاج شیخ اسمعیل کاشتری، جدّ نویسنده، مکاتباتی به فارسی و عربی داشته‌اند که پاره‌ای از آن نامه‌ها نزد این کمترین موجود است، که هر کدام از آنها نمایانگر قُدرت نویسندگی ایشان است. و اینک نمونه‌هایی از اشعار کُردی و فارسی شادروان فوزی:

کولاّهی صححەتم نابێ کە عیللەت تاجی ذیللەتمە — کەوای عززت لەبەر ناکەم کەقیللەت بەرگی رەحمەتمە
عەیادت بۆ کەسێ چاکە گرفتاری طەبیعەت بێ — کە من مەفتونی جانانم چ‌باکی دەرد و عیللەتمە؟
ئەگەر دلبەر بلاوێنێ هەمو دەرد و بەلاّ خۆشە — لەگەڵ مەیل و رەضای جانان چ‌باکی سوقم و صححەتمە؟
کەدیم خون جاریە ئەمڕۆ لەجەرگو دڵ وەکو سەیلاب — وتم ئەم شاهدە بەس بۆحساباتی قیامەتمە
قەضای ئەو هەرچی بوبێ من‌رەضام گەر خۆشە یا تەلخە — لەگەڵ مەیل و ئیرادەی حەق جەهەننەم عەینی جەننەتمە

قوصورم زۆرە، کارم سەختە، دەردم کاریە «فەوزی»
ئەوا تەنها ئومێدو مەخلەصم عشق‌و مەحەببەتمە

***

فەقیهی مەدرەسەی تەوحیدم ئەمڕۆ — فەریدی دایرەی تەفریدم ئەمڕۆ
رضا نابم کەئەغیار بێنە مەجلیس — بەچەوگانی قەضا تەبعیدم ئەمڕۆ
لەتەنزیها نیە هیچکەس رەفێقم — چرای کاروانەرێی تەحمیدم ئەمڕۆ

عەلایق دەردی بێ‌دەرمانە «فەوزی»
رەئیسی عەسکەری تەجریدم تەمڕۆ

از اشعار فارسی فَوزی:

خرقه را در گرو مهر تو دادن اولیٰ جان شیرین به ره عشق نهادن اولیٰ
گو به رویم همه درهای جهان بسته شود که به رویم دَرِ لُطفِ تو گُشادن اولیٰ
عزّت و منزلت و مَجد نجویم هرگز همچو خاشاک به راه تو فتادن اولیٰ
ثروت و قدرت و هستی ندهد فائده‌ای همه را دادن و عشقِ تو ستادن اولیٰ
گر نه مقصود شناسایی خالق باشد
«فوزیا» از شکم مام نَزادن اولیٰ

از اشعار اورامی فوزی:

قیبله! وه‌رده‌نم، قیبله! وه‌رده‌نم جه‌وساوه ژارا و دوریت وه‌رده‌نم
چه‌نی دڵ و گیان شه‌رطێ که‌رده‌نم مه‌یل نه‌دۆ وه‌که‌س تارۆی مه‌رده‌نم
دڵ یه‌ند مه‌ینه‌تان موصیبه‌ت کرِیان تای تامڵ، ئازیز جه‌ده‌ستش برِیان
پای صبرش هالاّ شکه‌ست ئاوه‌رده‌ن په‌وکه شه‌و تارۆ ویردش ئی‌فه‌رده‌ن:
فه‌ڵه‌کداخ وه‌دڵ جه‌سته‌مدابه‌ردی
ژاراو دوری ئازیز پێم وه‌ردی

***

قیبله‌م! هابه‌ردم، قیبله‌م هابه‌ردم داغ دوری تۆ وه‌گڵگۆ به‌ردم
وه‌مه‌یل تۆوه رو وه‌چۆڵ که‌ردم ژار دوری و ده‌رد هیجران گشت وه‌ردم
یانێ ئازیزم عه‌شق تۆم نه‌سه‌ر وه‌عه‌شق تۆوه ها شیم وه‌مه‌حشه‌ر
تۆخوا به‌وه‌فاو مه‌یل وه‌رینت بنمانه جارجار وه‌من جه‌مینت
بنمانه قامه‌ت وه‌ی زامه‌ت وه‌رده په‌ری ئه‌و قامه‌ت داخ وه‌گڵ به‌رده
تاجه‌و رۆ ده‌م‌ده‌م وه‌بێ مه‌دارا قَدْقامَتْ واچون هه‌رسات نه‌و سارا
چونکه ذیکر تۆن مایه‌ی حه‌یاتم وه‌شی‌و شادی‌و شه‌وق مایه‌ی نیشاطم
جه مه‌ماته‌دا با تۆم جه‌یاد بۆ
جه‌و عالَه‌مه‌دا دڵ وه‌تۆ شادبۆ

***

وه‌شا نازارێ لاونا دڵان جه وه‌خت خه‌زان، جه‌فه‌صڵ گوڵان
دڵان وه‌شیشان جه نازارانه‌ن وه‌ش ره‌نگی گوڵان نمه‌و وارانه‌ن
ئه‌و وه‌شی و ئه‌وره‌نگ، ئێد ناله‌ی سه‌حه‌ر گردین بان وه‌فدای نیم‌نگای دڵبه‌ر

***

وفات شیخ ضیاءالدّین فوزی به سال ۱۳۱۸ ﻫ ق اتفاق افتاده و در آبادی بیاره

مدفون است.

یادداشتهای نویسنده. *یادی مه‌ردان*، برگ دوم، ص ۱۶۶ تا ۱۶۸.

باکی سقزی

صوفی با صفا و شاعر شوریده، ملا محمود از اهالی «خُورِ خورِهٔ» سقز، متخلص به باکی به سال ۱۲۵۲ هـ ق، تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۱۸ هـ ق درگذشته است. وی شخصی فاضل و متّقی و از مریدان شیخ عمرضیاءالدّین نقشبندی بوده و از شغل حکاکی امرار معاش می‌کرده است.

این غزل از اوست که خطاب به مُرشد خود گفته است:

ای بـــلای دل صـاحب‌نظران بـالایت   آتشِ خـــرمن ســوداز‌دگـان سـیمایت
قُوتِ جان طرفه نگاهی زِ دوچشم سیهت   قُـوَّتِ دل سُـخنی زان لبِ شکـرخـایت
عـیش جَـنَّت ثَـمَری از شَجِر دیدارت   تـاب دوزخ شَـرَری از غـمِ جـان‌فرسایت
مست و مخمور سر از خاک لحد بـردارد   هر کـه لَب تـر کـند از چاشنی صهبایت
گر ز شوریده‌دلان شـور قـیامت خـواهـی   جلوه ده طـلعتِ جان‌بخش جـهان آرایت
نـــازنینا بـــه ســراپـردهٔ عـزت بـاز آی   کُور آن چشم که خالی ز تـو بـیند جـایت
دیــدهٔ خــاک‌نشـینان سـر کـویت را   باز روشن کـن از آن سُرمهٔ خـاکِ پـایت
مـا بـه دامِ تـو گـرفتار و تـو از مـا بـیزار   تـو ز مـا فـارغ و مـا شـیفته و شـیدایت
جـان بـه لب آمـده پـروانهٔ دلسوخته را   شمع جان! تا بـه کـی آخـر نـبود پـروایت
ذرّه‌ای‌اَم بـــه هــوای رخِ تــو ســرگردان   والهٔ حُســن «ضـیا»، غـمزدهٔ سـودایت
نــظری بـر مـن بـیچارهٔ مسکـین فَـرما   مـن فـدایِ نَـظَر و مــنظَرِ مـهرافـزایت
باکی از «باکی» دلتنگ و پریشانت نیست
ســـرورم! آه ز بـــی‌باکـــی و اســتغنایت

یادی‌مه‌ردان، ص ۵۶۹. جُنگهای خطی.

حاج ملا احمد دیلێژه‌ای

حاج ملا احمد از اهالی روستای دیلێژه ـ تابع ناحیه قره‌داغ عراق ـ متولد سال ۱۲۵۰ یا ۱۲۵۲ هـ ق، در شهر سلیمانیه به تحصیل پرداخته و نزد علمای مشهور آنجا چندین سال تَلَمُّذ کرده و پس از آن به بغداد رفته و محضر درس علامه مفتی زهاوی را درک کرده و اجازه گرفته، و پس از آن به استانبول سفر کرده است.

در استانبول ابتدا قضاوت «شاربازێر» به او محول می‌شود و بعدها در چند جای دیگر

مأموریت قضایی خود را ادامه می‌دهد. پس از مدتی به سلیمانیه بر می‌گردد و به جای قضاوت به تدریس و تعلیم طُلّاب می‌پردازد و ضمناً با فراغت بیشتری که داشته است چند کتاب ارزنده را تألیف می‌کند که از جمله آنها رساله‌ای است در باب واجب‌الوجود و دیگری مجموعه‌ای به نام: الفتاویٰ.

ملا احمد به سال ۱۳۱۸ هـ ق در سلیمانیه درگذشته و در مزار معروف «گردشیخ محی‌الدّین» دفن شده است. ملا احمد مورد بحث ما در اینجا غیر از ملا احمد «چاومار» دیلێژه‌ای، متوفی به سال ۱۲۸۸ هـ ق است که در صفحهٔ ۴۴۵، جلد اول از او نام برده‌ایم.

کتاب مفتی زهاوی، ص ۳۰. *تاریخ سلیمانیه*.

ملا عبدالرّحمن پێنجوێنی

علامهٔ محقق و مدرس عالی‌مقام ملا عبدالرّحمن پێنجوێنی فرزند ملا محمد و از سلالهٔ شیخ نورالدّین بریفکانی، به سال ۱۲۴۴ هـ ق در پێنجوێن عراق متولد شده و پس از رسیدن به حد رشد به تحصیل پرداخته و اغلب شهرها و دهات کردستان عراق را با پای علاقه و اشتیاق و تحمل رنج و مشاق جهت کسب علم و دانش درنوردیده و آخرالامر در تُرجان مدتی نزد دانشمند بزرگوار ملا علی قزلجی تُرجانی تلمُّذ کرده و همانجا به اخذ اجازه و گواهی پایان تحصیل نایل آمده است.

ملا عبدالرحمن پس از فراغت از تحصیل، مدت ۴۰ سال در پێنجوێن به تدریس مشغول بوده و جمع کثیری از طلاب در حوزهٔ تدریس وی به بهره رسیده‌اند. وی مدتی هم به سلیمانیه مهاجرت کرده و در مدرسهٔ جامع بزرگ درس داده؛ اما دوباره به پێنجوێن برگشته و همانجا به سال ۱۳۱۸ یا ۱۳۱۹ هـ ق وفات یافته است.

از تألیفات پێنجوێنی حواشی مُدَوّن بر *گلنبوی برهان* در منطق است که در مصر به سال ۱۳۴۷ هـ ق چاپ شده، و دیگر تعلیقاتی بر *آداب‌البحث* که آن هم در مصر به سال ۱۳۵۳ به طبع رسیده است.

مقدمهٔ گلنبوی برهان. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۶۲.
مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۱۲.

شیخ محمد نسیم مردوخی

شیخ محمد نسیم بن حاج شیخ محمد سعید بن شیخ احمد علامه از فضلا و دانشمندان متّقی و پرهیزکار خاندان مردوخی است که عمری را در مطالعه و تحقیق و تدریس سپری کرده است. او در سنهٔ ۱۲۷۱ به همراهی برادرش شیخ مهاجر از سنندج به شهرزور مهاجرت نموده و به سال

۱۳۱۹ هـ ق در گُلعنبر شهرزور وفات یافته است.

شیخ نسیم اهل شعر و ادب نیز بوده و اشعار شیوایی به شیوهٔ کردی گورانی از او به یادگار مانده است، که اینک نمونه‌ای از آنها:

جـەژن یـارانـەن، جـەژن یـارانـەن ـــ ئـارۆ صـەبا رۆی جـەژن یـارانـەن
وادەی شـادی و ذەوق هـەردە جـارانـەن ـــ وەشـی و بـەشارەت گـرۆی یـارانـەن
گـلەی گـوزەشتەی هـەمقەطارانـەن ـــ گـەردن ئـازادی خـاطردارانـەن
فـەصل‌ئامشۆی شـەکـەر رازانـن ـــ دەس‌نـەمل کـەردەی ئـاوات وازانـەن
ئـارایش کـەردەی تـیپ خـاصانەن ـــ نـەظم و نـەزاکـەت شـیرین یـاسانەن
تـەرتیب مـەدان خـاڵ صونع رەببانی ـــ مەکێشـان وەچـەم سورمەی سوبحانی
بۆی عەطر و عـەبیر هـەم موشک‌شاران ـــ گـولا و پـاشیەن نـەبەین یـاران
سەر تا پـای وێشـان زەربـەفت مەپوشان ـــ دەستە بەدەستە، جوق‌جوق مـەخرۆشـان
جـوق‌جوق مـەوینان وبـانانەوە ـــ یـەکـایەک خـوێشـان مـەوانـانەوە
شـەققەی مـاچ و مـوچ، دەم لەنـاودەم ـــ کـەردەن ئـازادی مـەوازان جـەهەم
جـەو دمـا پـەی ذەوق ئـامای عید نۆ ـــ رو مەنیان پـەی دەشت، سـاراو کـەژو کۆ
نـیمێ وەسـارا، نـیمێ سـای داران ـــ بـەعضێ مـەشان سـای بـەرزەچناران
دەسـتەی خـاطر تـەنگ سیامەپۆشـان ـــ مـەشان وەمـاوای شـار خـامۆشـان
شـیوەن مـەکـەران بێ‌ئـەندازەوە ـــ بۆ مـەنیان وەبۆی گڵکۆی تـازەوە
بـەعضێ هـەم طـەناف مەرخـوز شـاران ـــ مـەوەزان نـەرووی شـاخ چـناران
یـا مـەنیان طـەناف مـەیان وەپـەرواز ـــ هاتو چـو مـەکـەن و صـەد غـەمزە و نـاز
هـەر سـاڵ بـەی وێـنە شادی تـەمامەن ـــ عـەود عـید نۆ پـەرێ گشت عـامەن
غـەیر جـەمن و تۆ خـاطر مـەینەت‌بار ـــ دورکـەفتەی وەطـەن نـەیاران پێـوار
نـەخوێش نـەدڵسۆز نـەدۆس جـاران ـــ غـەریب و بێ‌کـەس، دورکـەفتەی شـاران
نـەدەنگ هـاودەم، نـەرەنگ دڵسۆز ـــ نـەکـەس هـەن واچۆ جـەژن نۆت پـیرۆز
تەنخوای شادی و جەژن خدێمان شینەن ـــ رەفیـقمان غـەمەن، یـارمان گـرینەن
دەربـەدەر کـەفتەی شـاران نـە شـاران ـــ مـەحروم و مـەهجور جـەگشت یـاران
نـەجای ئـومیدەن، نـەفەریادرەسەن ـــ نـەکـەس مـەواچـو ئـینە چکـەسەن؟
مـەکـەرون خـەیاڵ وەشـی رۆزگـار ـــ فێشـتەر کۆی ئـەلەم وەنـەم مـەبۆ بـار
هـەرکەس غـەریبەن خـاطرپردەردەن ـــ دەرد غـەریبی عـەجایب دەردەن
ئێش دوری دۆس فـەراوان سـەختەن ـــ یـاران بـزانـدێ غـەریب بـەدبەختەن

خوصوص پەرێ من جەحەد ویەردەن غەریب پێمماچان تا وەروی مەردەن
یە «نەسیم» واتەن ئاوارەی شاران
کەس وەشی دونیاش تاسەر مەویاران

جُنگهای خطی. *علماؤنا فی خدمة العلم والدّین*، ص ۶۰۶.

آهی سُلیمانیّه‌ای

صالح افندی متخلص به «آهی»، اهل سلیمانیهٔ عراق و از شعرای اواخر قرن سیزده و اوایل قرن چهاردهم هجری است. بیشتر در کوّی زندگی کرده و گذشته از ذوق شعری، مرد دانشمندی بوده است.

این دو غزل از اشعار اوست:

خودا هەڵناگرێ چاوم ئەمەندە شێت و شەیدا بم — لە ما بەینی خەلایق‌دا وەها مەهتوک و رسوا بم
گەلێ دەفعە ئەلێم بێم دڵ بگۆرم خوەم لەوی لادەم — لە دووری‌دا خەریک دەردم بەلام واچاکە یەکرا بم
چ ئینصافێکە ئەی نەی‌قامەت و غونچە دەهان و شۆخ؟ — وەکو بولبوڵ هەمیشە هەر بەهاوارو بەغەوغا بم
هەتا کەی سا زەقومی محنەتی دوریت بچێزم من؟ — بەشێتی وێڵ و سەرگەردانی دەشت و کیۆ و صەحرا بم
دەبێ «ئاهی» لەجەژنی وەصڵی دلبەردا بەقوربانی،
قەدی باریک و لێوی ئاڵ و چاوی مەست و شەهلا بم

***

نوکتەی دەمی مەخفی لە فەلاطوونی خەیاڵە — سیرڕێکە بە صەد فەلسەفە ئیضاحی مەحاڵە
پەروانە صفەت دڵ بە چرای عارضی پاکت — سەرباختە و سووختەو و بێ‌پەر و باڵە
سەرمەست و برینداری مژە و چاوی خومارە — ماتەم زەدە و شیفتەیی پەرچەم و خاڵە
«ئاهی»! کەغولام و خەدەمی حەضرەتی یاری
ناڵێ بخەرە گۆیتەوە وەک حەڵقە لەناڵە

شعر و ادبیات کُردی، رفیق حلمی. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۱۶۰.

صدقی ماردینی

یوسف صدقی بن عمر شوقی، دانشمندی از فقهای حَنَفیّه و اهل ماردین که بعد از فراغت از تحصیل ترک دیار خود کرد و در شهر استانبول به شغل قضاوت عسکر پرداخت و از اعضای مجلس «تحقیقات شرعی» شد. یوسف صدقی تألیفاتی هم داشته است؛ از جمله: *محاسن‌الحُسام*، *معراج‌الْمُعْتمر وَالحاج*، *مَسیرُالمُوَحّدین اِلی اِحْیاء عُلُومِ‌الدّین*. وی در سنهٔ ۱۳۱۹ هـ ق

درگذشته است.

الاعلام، زرکلی، ج ۹، ص ۳۱۰. *هدیةالعارفین*، ج ۲، ص ۵۷۱.
ایضاح‌المکنون، ج ۲، ص ۴۴۰.

حاج شیخ عبدالله کمانگر ماسانی

حاج شیخ عبدالله فرزند مولانا احمد[1] کمانگر، از مشایخ بزرگ طریقهٔ نقشبندیه است که نزد پدرش تمسُک کرده و با رُموز و اسرار طریقت آشنایی یافته و در دهکدهٔ ماسان از روستاهای کردستان سنندج سالها به ارشاد پرداخته است.

حاج شیخ عبدالله، انسانی ستوده‌سیر و عارفی واقف به مدارج سیر و سلوک بوده است؛ مرحوم پدرم در سنوات ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ هـ ق، در مدرسهٔ علوم دینی ماسان تحصیل می‌کرده و در آن ایام حاج شیخ عبدالله بر مسند ارشاد متمکن بوده است؛ او بارها از بزرگواری و کرامات آن شادروان تعریف می‌کرد.

وفات حاج شیخ‌عبدالله به سال ۱۳۱۹ هـ ق اتفاق افتاده و در قریهٔ ماسان مدفون است. ابیات ذیل از قصیده‌ای است که مرحوم والدم در رثای او سروده است:

قُطب سامان رسان ز ماسان شد   نَوحَه بر اهل عالم آسان شد
رخت بَربَست سوی عالمِ غیب   چون ز صحنِ جهان هراسان شد
برکاتی شد از کف این ملک   کز کف دهلی و خراسان شد
هاتِفی خواند بهر تاریخش
«کهف ماسان بجای خاصان شد»[2]

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

احمد خُلوص اَفندی

احمد خلوص افندی فرزند شیخ اسمعیل شروانی، از دانشمندان و اُدبای اوایل قرن چهاردهم است، که بیشتر مشغَلَت وی اُمور قضایی در شهرهای ترکیه بود و ضمناً تدریس هم می‌کرده و تألیفاتی نیز داشته، و در اواخر عشر دوم قرن چهاردهم درگذشته و در شهر آماسیه مدفون است.

برای آگاهی از شرح حال پدرش به صفحهٔ ۴۰۹، جلد اول مراجعه شود.

ذیل *کشف‌الظنون*.

---

۱. برای آگاهی از بیوگرافی مولانا احمد به صفحهٔ ۳۲۸، جلد اول مراجعه شود.
۲. برابر است با سال ۱۳۱۹.

حاج شیخ اِسمعیل مردُوخی کاشتَری

حاج شیخ اسمعیل فرزند شیخ محمد فرزند شیخ‌الشُّیوخ شیخ عبدالغـفُور کـاشتری و عـارفی دانشمند از خاندان مردوخی کاشتر است.

کودکی بیش نبوده که پدرش وفات یافته و جَدّش تربیت او را به عُهده گـرفته است. در آن موقع کاشتر دارای مدرسهٔ دینی و طُلاب علوم بوده و شیخ عبدالغفور تعلیم نَوه‌اش را به مُدَرّس و طلاّب مُستعدّ آن جا می‌سپارد و خود نیز او را تحت تَوَجُّه و مُراقبت قرار می‌دهد؛ تا اینکه از هر جهت لیاقت و استعداد او شکوفا می‌شود و با جِدیَّت و پشتکار لازم، مدارج شایانی را در علوم و ادب پشت سر می‌گذارد.

مراتب فضل و ادب حاج شیخ اسمعیل به درجه‌ای بوده است که دوستان فاضل معاصرش در مکاتبه با او سپر انداخته‌اند و در نثرنویسی فارسی و عربی و همچنین سخنوری و قدرت بـیان سرآمد اقران و امثال خود بوده است. قامتی بلند و سیمایی نورانی و اخلاقی حمیده داشته و مورد احترام طبقات مردم بوده است.

اشخاص ستمدیده و محروم از هر طرف به خانهٔ او روی آورده‌اند و از نـفاذ کـلمه و وجـههٔ معنوی او جهت رفع مشکلات خود مخصوصاً رهایی از جور حُکّام و مأمـورین دولت اسـتفاده کرده‌اند.

حاج شیخ اسمعیل در کُنج خانقاه، صوفی صافی‌مشرب و در گوشهٔ مسجد، عابدی مُقَرَّب و در مجمع اُدبا و فُضلا، ادیبی سخنور بوده و گذشته از این صفات حمیدهٔ انسانی، در فنون سواری و تیراندازی برهمگنان فایق آمده است. اهل طریق و سیر و سلوک نیز بوده، و به عارف بـزرگوار شیخ محمد بهاءالدین عثمانی دست ارادت و تَمَسُّک داده است.

از اشعار و آثار او آنچه باقی مانده فقط چند رباعی فارسی و مرثیه‌ای است به عربی‌که در وفات جدش شیخ عبدالغفور در سن ۲۴ سالگی سروده است:

رباعی:

در خدمت خلق باش و با یزدان بـاش هـم بـندهٔ ایـن و هـم پـناه آن بـاش
ز امیزش اهـل زور و زر یکسـو بـاش و ازار دچـار درد را درمـان بـاش

***

از گـردش روزگـار آزرده مـباش غمگین منشین چنین و افسرده مباش
خواهی مُردن، کنون که هسـتی زنـده پـژمرده و ژولیـده و دل‌مـرده مـباش

***

کشتی شکسته بر لب دریـا نشسـته‌ام جـا مـانده‌ام ز قـافله و ز پـا نشسـته‌ام

گر ناخدا برفت، خدایا به حال زار	افتاده بر درت به تمنا نشسته‌ام

و اینک قصیده‌ای که در رثای جَدّش سروده است:

أَرىٰ فــی فُـؤادی لَـوْعَةً وَ غَـراما	غَـراماً سَقانی أَزْمَةً وَ سَقاما
وَ أَوْرَثَـنی حُـزناً حَکیٰ حُـزْنَ یُوسُفاً	إِذٰا لَـبْثُهُ فــي السِّجْنِ کانَ مُـدٰاما
وَ حَـمَّلَنی إِصْـراً مَـتیٰ مـا حَـملتُهُ	عَـلَی الارضِ ضَجَّتْ دَکَّـةً وَانْـفِصاما
فَـما حـالُ فَـرعٍ بـاتَ أَصلُهُ یـابِسا	وَ نـالَ عَـلیٰ یُـبْسِ العُـرُوقِ انْـفِصاما
وَ مـا بـالُ طَـیْرٍ قُـصَّ جُـلُّ جَـناحِهِ	و حـازَ عَـلیٰ قَـصِّ الجـناحِ سِـماما
بِـحالَیْهِما حـاشا هُـما مِـنْ کاَبَـتی	فَـقَدْ فـاتَنی مَـنْ کـانَ فـینا قِـواما
هُـوَ الوالِـدُ اَلبـرُّ العـطُوُف المُـمَجَّدُ	وَ مَـنْ کـانَ فـي التَّـقْوی اِمـاماً هُـماما
هُـوَ الوالِـدُ الـمولُودُ مِـنْ صُـلْبِ مـاجِدٍ	وَ کـانَ لابـائِی الکِـرامِ خِـتاما
بِآبـائِهِ الغُـرِّ أقـتَدی فَـاهْتدی بِـهِمْ	أُنـاسُ تَـریهُمْ سُـجَّداً وَ قِـیاما
لَـقَدْ سَـلَفوُا طُـراً بِـفَضلٍ وَ خَـلفُوا	فَـضائِلَ لاتُـحْصیٰ وَ مَـرّوا کِـراما
وَ قـامَ بِأَمـرِالله حـیناً وَ اِنَّـهُ	کـما کـانَ قَـوّاماً عَـلَیهِ اسـتقاما
فَـیا غـافِرَالذَّنْبِ ارْضَ عَـنْهُ و أَرضْـهِ	وَ بَـلِّغْهُ فـی دارِ السَّـلامِ، سـلاما
و آمِـنْهُ مِـنْ أَهْـوالِ زِلْـزالِ سـاعةٍ	بِـها النّـاسُ طُـراً یَـنْظُرُونَ هِـیاما
و یـا ربَّـنَا احْشُـرْهُ مـعَ الصَّـحبِ آمِناً	مُسَـوّی لَـهُ أَعْـلَی الجِـنانِ مـقاما

زِدِاثْـنَیْنِ وَاحْسِبْ عـامَ تـاریخِ مَـوْتِهِ
«یُـری رَمْسُـهُ لِـلْمُتَّقینَ اِمـاما[1]»

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

هائم سلیمانیّه‌ای

میرزا عبدالرّحیم از اهالی سلیمانیهٔ عراق است که در شعر و ادبیات شهرت بسزایی داشته و «هائم» تخلص می‌کرده و در سنهٔ ۱۳۲۰ هـ ق به سرای جاودانی شتافته است.

یادی ادیبان، ص ۶۶.

شیخ عبدالکریم‌بن المهاجر

شیخ عبدالکریم بن شیخ عبدالقادر مُهاجر مردوخی از دانشمندان و مدرّسین اوایل قرن

۱. ۱۲۷۰=۲+۱۲۶۸،که ۱۲۷۰ برابر است با سال وفات.

چهاردهم بوده است؛ که در آغاز جوانی به همراهی والد ماجدش و شیخ محمد نسیم عمویش به سال ۱۲۷۱ به سلیمانیهٔ عراق مهاجرت کرد و پس از وفات پدر به سال ۱۳۰۵ هـ ق به جای وی به تدریس و افاده و تعلیم پرداخت و در نهایت عزت و احترام می‌زیست و در حدود سال ۱۳۲۰ هـ ق درگذشت. از او پسری به نام شیخ عبداللطیف به جا ماند که بعد از وفات پدر مدتی به ساعت‌سازی مشغول بود؛ پس از آن شغل دندانسازی یاد گرفت و در این صنعت استاد لایقی شد.

علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین، ص ۳۱۹. *یادی‌مه‌ردان*، ص ۳۹۹ و ۴۰۲.

ملا محمد کوانه دوّلی

عالم فاضل ملا محمد از مردم قریهٔ «که‌وانه‌دوّلّ» از قضای پینجوین، به سال ۱۲۷۰ تولد یافته و تحصیلاتش را در بلاد عراق به پایان رسانیده و در بغداد از ملا محمد فیض مفتی زهاوی به اخذ اجازهٔ علمی نائل گشته است. پس از آن به سمت تدریس و وعظ در خانقین منصوب شد.

وی در حدود سال ۱۳۲۰ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین، ص ۵۲۹.

محمّد اَمین سُهروردی

محمد امین بن عبدالرّحمن بن محمد مُحسن بن محمد صالح سهروردی، دانشمندی که در بغداد می‌زیسته و در علم تاریخ شهرت بسزائی داشته است. پس از فراغت از تحصیل مدتی تدریس می‌کرده و بعد از آن به عضویّت محکمهٔ استیناف بغداد درآمده و مدتی هم شهردار سامَرا و یکی دو شهر دیگر بوده است.

محمد امین سهروردی تألیفاتی هم داشته است؛ از جمله: *تاریخ بغداد* که آن را تحت عنوان ذیلی بر تاریخ جدش محمد صالح سهروردی خطیب دارالسّلام (بغداد) نگاشته است. و مجموعه‌ای در ادبیات، و دیوان اشعار.

این دانشمند به سال ۱۳۲۰ هـ ق در بغداد درگذشته است.

الاعلام، ج ۶، ص ۲۶۹.

یُوسُف ضیاءالدّین افندی اسعردی

یوسف ضیاءالدّین افندی فرزند شیخ حسین اسعردی، از علما و دانشمندان مُعتبر اوایل قرن چهاردهم هجری است که در مدرسهٔ فخریهٔ اسعرد تدریس می‌کرده و تألیفاتی از او به جای مانده

است. تقریظی به نظم عربی بر کتاب *الهَدیَّةُ الحمیدیَّة فیِ اللّغَةِ الکُرْدیَّه*[1] دارد که این ابیات از آن است:

احــلی کــتاب فــی لغــی الاکــراد قــد   جَــمعَ الــجمیعَ وَ قَــدْ سَــماتَرْتیبا
وَ حَــوی الاصــولَ اَلغُــرَّ غــیرَ مُــغادِرٍ   فــیِ الکَشْــفِ افْــراداً وَلاتــرْکــیبا
مُــــذْتَمَّ إمْــــلاءُ الهَــدِیَّة ارّخَت   «أمْــلَی الکــتابَ ابــنُ الخــلیلِ اَدیــبا»

لُغیٰ: جمع لُغَة؛ **غُرّ** (جمع اَغَرّ): خوب و درخشان.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۲۶.

شیخ محمود افندی حَمْزوی خالدی

شیخ محمود افندی حمزوی خالدی، پسر عمّ ضیاءالدین افندی و مدرس مدرسهٔ الجامع‌الکبیر در شهر اسعرد، از دانشمندان و ادبای قرن چهاردهم است؛ تألیفات و آثاری هم داشته که برخی از آنها به چاپ رسیده است.

این دو بیت از قطعه‌ای است که در تقریظ کتاب *الهَدیَّةُالحَمیدیَّة فیِ اللُّغَةِ الکُرْدیَّة* اِنشاء کرده است.

عــوفیت مــن مــوجبات السوء و آلکـمد   وَعِشْتَ یَــا ابْــنَ کِـرامِ النّــاسِ بــالرَّغَدِ
اِذْقُــمْتَ تَــنْشُرُ انــوار المَــعارِفِ بَــغْ   دبَسْــطِکَ اَلعَــدْلَ فــیِ آلاطْراف وَآلبَلَدِ

مشاهیرالکُرد، ج ۲، ص ۱۸۵.

شیخ عبدالرحمن اسعردی

شیخ عبدالرحمن بن ملا حسین بن مصطفی، دانشمندی از شهر اسعرد که عُمری را در تدریس و افتا سپری کرده و اهل شعر و ادب نیز بوده و تا اواخر عَشر دوم از قرن چهاردهم در قید حیات بوده است.

---

۱. این کتاب تألیف یوسف ضیاءالدین پاشا خالدی مقدسی فرزند حاج‌محمد بن علی است، که به سال ۱۲۵۸ هـ ق، در بیت‌المقدس به دنیا آمده و در همان شهر در ۱۳۲۴ هـ ق وفات یافته است. پدرش از رجال دولت عثمانی و فرماندار ارزروم بوده است. یوسف مقامات عالی اداری و دیوانی را در مناطق مختلف از طرف دولت عثمانی پشت‌سر گذاشته و به علت احاطه به زبانهای ترکی و فارسی و حتی کردی، بیشتر مأموریتهایش در مناطق غیر عربی بوده و مدتی هم در مدرسهٔ السِنهٔ شرقیه تدریس کرده است. هنگامی که در بدلیس مأموریت داشته، زبان کُردی را فرا گرفته و بعدها چون دربارهٔ لغات و قواعد زبان کردی کتاب مفیدی وجود نداشته، خود به تألیف چنین کتابی اقدام کرده و آن را *الهدیةالحمیدیَة* نام نهاده و چاپ کرده است.

الاعلام، ج ۹، ص ۳۱۰.

این ابیات از قصیده‌ای است که در تقریظ *الهدیّةالحمیدیّة* تألیف ضیاءالدین پاشا خالدی مقدسی سروده و در سنهٔ ۱۳۱۰ هـ ق به ضمیمهٔ اصل کتاب در استانبول به چاپ رسیده است:

وَ غَدَتْ مَآثِرُهُ الحمیدَةُ تُکْتَبُ عَنْ سَیِّدٍ سَبَقَ الکِرامَ سَلیلا
أَعنی ضِیاءالدّین یُوسُفَ مَنْ غَدا بِقُدُومِهِ عَنًّاالعنا مَقْفُولا
شَمْسٌ بِأَرْضِ القُدْسِ شیمَ ضِیاؤُها فَتَنَوَّرت مِنْها اَلبِقاعُ شُمُولا
حَقٌّ عَلَیْنا شَرْحُ مَتْنِ ثَنائِهِ فی کُلِّ یَوْمٍ بُکْرَةً وَ اَصیلا

عَنا: رنج و مُصیبت؛ **مَقفول**: بسته شده؛ **شیم**: درخشید.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۱۴.

ملا مصطفی عاصم افندی اسعردی

ملا مصطفی عاصم افندی از علما و ادبای قرن چهاردهم هجری و مدرّس مدرسهٔ صالحیّه در شهر اسعرد بوده است. سه بیت ذیل از اشعار اوست که در تقریظ کتاب *الهَدیَّة الحَمیدیَّة* سروده است:

یَرْوی لُغَی الاکرادِ، یَکْشِفُ سِرَّها بِبَدیعِ نَظْمٍ لِلْقَواعِدِ ماهِدِ
وَ آلکُلُّ یَشْکُر فی الحَقیقَةِ هَمَّهُ لِسَلیلِ سَیْفِ اللهِ حَضْرة خالِدِ
یُوسُف ضِیاءالدین باشا الشَّهمِ مَنْ وَرِثَ آلمَفاخِر ما جِداً عَنْ ماجِدِ

سَلیل: هم به معنی دودمان و ذرّیت است از ریشهٔ سلاله و هم به معنی مَسْلول یعنی شمشیر آهیخته، در اینجا معنی دوم منظور است کنایه از خالد بن ولید صحابی مشهور که پیامبر اکرم (ص) او را لقب «سَیْفُ‌الله آلمَسْلوُل» بخشید و شاعر اشاره کرده است به اینکه یوسف پاشا از نسل خالد است و شجاعت و شهامت را از او به ارث آورده است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۱۹۳.

ملا فتح‌الله اسعردی

مُشارالیه عالمی است از اسعرد که در اوایل قرن چهاردهم می‌زیسته و اهل شعر و ادب نیز بوده و تا آخر حیات به تدریس و تعلیم طلاّب اشتغال داشته است. بر کتاب *الهدیَّة الحمیدیَّة* تقریظی به زبان کُردی کرمانجی نوشته است که این دو بیت از آن است:

ژحه‌یوانات خودی ئیشقیوه چیکرد نه‌وعی ئینسانی کودایی عه‌قلّه‌کی کامل ژوی تیّ عیلم و عیرفانی
مه‌عارف رۆژبه‌رۆژ زیده ده‌بن حه‌تتا له‌ناف کوردان ده‌که‌ین ته‌ئلیف حه‌می که‌س تیّده‌میّنن شاش و حه‌یرانی

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۱۰۳ و ۱۰۴.

شیخ حسن کرد شهرزوری

شیخ حسن از اهالی شهرزور و انسانی فاضل که در حدود سنهٔ ۱۳۲۰ درگذشته است. مشارالیه بعد از فراغت از تحصیل ترک یار و دیار کرده و در شهر حَلب اقامت گزیده و از مدرِسین مدرسهٔ احمدیّه در آن شهر بوده است.

از تألیفات او کتابی است به نام: *المُوجَز* در علم نحو، *سُلَّمُ‌المُرْتَقیٰ* در منطق و *الأمانی* در علم مَعانی و بیان.

هدیةالعارفین

ملا حُسین صبری پشدری

ملا حسین از مُدَرّسین مُحقّق و بنام بغداد بوده است از اهالی پشدر که پس از خاتمهٔ تحصیل و اخذ اجازه در محضر علامه مُفتی زهاوی، در بغداد سُکنیٰ گزیده و به تدریس در مدرسهٔ اعظِمیّه عُمری را به سر آورده و در حدود عَشر دوم از قرن چهاردهم وفات یافته است. از تألیفات او شرحی است بر تشریح *الافلاک* شیخ بهاءالدین عاملی و یکی دو کتاب دیگر در هیأت و ریاضیات. حاج شیخ عبدالحمید عرفانی کانی‌مشکانی سنندجی از شاگردان مُجاز ملاحسین بوده است.

مفتی زهاوی، ص ۳۱.

عایِشَه عِصمت تَیْمُور

عایشه عصمت تیمور دختر اسمعیل رُشْدی پاشا بن محمد تیمور کاشف، سرآمد نهضت علمی و ادبی زنان مصر است که به سال ۱۲۵۶ هـ ق تولد یافته است.

جدَّش محمد تیمور کاشف بن اسمعیل بن علی از اکراد قرَه جولان ــ در شمال موصل ــ است که اوایل قرن سیزدهم به قاهره رفته و در اثر داشتن صفات بارز و اطّلاع بر زبان‌های ترکی و عربی، خود را به محمدعلی پاشا رسانیده و در مدهٔ قلیلی از امرای مورد اعتماد او گردیده و به سال ۱۲۶۴ هـ ق وفات یافته است.[1]

عایشه عصمت تیمور از آغاز خردسالی به شعر و ادب تمایل زیادی داشت. پدرش به تعلیم و تربیت او همت گماشت و برای او معلم خانگی گرفت که عربی و فارسی و ترکی را کاملاً بیاموزد. بعدها عایشه خود در مجامع ادبی حضور یافت و محضر استادان شعر و ادب را درک کرد؛ تا اینکه در فنون ادب بدانجا رسید که کمتر زنی رسیده است. در سرایندگی نیز پخته شد و در انشاء و انشاد

---

۱. برای آگاهی بیشتر از شرح زندگانی تیمور کاشف، به جلد سوم (بخش امرا) مراجعه شود.

نادرهٔ زمان گردید.

در سنهٔ ۱۲۷۱ هـ ق، به همسری محمد توفیق‌بیگ بن محمودبیگ اسلامبولی درآمده و با او به استانبول رفت و به خانه‌داری و بچه‌داری مشغول شد و همین موضوع مدتی او را از مطالعه و شعر و شاعری باز داشت؛ تا اینکه دخترش «تَوْحیدَه» سن و سالی پیدا کرد و توانست که قسمتی از کارهای خانه را به عهده بگیرد و برای مادرش فراغتی ـ گاه و بیگاه ـ جهت مطالعه دست بدهد.

در سال ۱۲۸۹ پدرش درگذشت و در ۱۲۹۲ هـ ق، شوهرش نیز وفات یافت و او ناچار به قاهره بازگشت. از آن پس وقت خود را وقف مطالعه و تکمیل معلومات و گسترش دایرهٔ اطلاعات ادبی خویش کرد و در نتیجهٔ کثرت ممارست و تحقیق و تَتَبع به حدّ کمال رسید.

در سال ۱۲۹۴ هـ ق دخترش توحیده ـ که دوشیزه‌ای در سن هجده سالگی بود ـ ناگهانی در عین جوانی و ناکامی چون پروانه‌ای به جهان دیگر پر و بال گشود. شاعرهٔ حساسِ دیار نیل، مدت هفت سال عَزادار او شد و در اثر تَألُّمات روحی، اَشعار و مَراثی شیوا و سوزناکی در فراق دختر خود سروده است که از لحاظ ادبی شاهکار است. عایشه به زبانهای عربی و فارسی و ترکی شعر می‌گفته و قصاید بسیاری دربارهٔ تعلیم و تربیت جامعهٔ زنان سروده است.

آثار چاپ شدهٔ عصمت تیمور عبارتند از:

۱ـ *دیوان اشعار فارسی و ترکی*، که یک بار در استانبول و یک بار در قاهره به چاپ رسیده است.

۲ـ *حِلْيَةُالطَّراز*، دیوان اشعار عربی که چندین بار در قاهره طبع شده است.

۳ـ *نَتايجُ‌آلاحوال فيِ الأقوال وَالأفعال*، شامل حکایات و قِصَصی در اطراف دستورهای اخلاقی به عربی.

۴ـ *مِرْآتُ‌التَّأمُّلِ فيِ آلأُمُوِر*، کتابی است به زبان عربی در ادب و اخلاق که آن هم چاپ شده است.

عایشه عصمت تیمور به سال ۱۳۲۰ هـ ق در قاهره درگذشته است.

اینک قطعاتی از اشعار عربی عصمت تیمور:

در تفاخر و حماسه:

بِيَدِ العَفافِ أصوُنُ عِزَّ حِجابي — و بِعِصْمَتي أَسْمو عَلىٰ أَتْرابي
وَ بِفِكْرَةٍ وَقّادَةٍ وَ قَريحَةٍ — نَقّادَةٍ قَدْ كُمّلت آدابي
ما ضَرَّني أَدَبي و حُسْنُ تَعَلُّمي — اِلاّ بِكَوْني زَهْرَةَ الأَلْباب
ما عاقَني خَجَلي عَنِ آلعَلْيا وَلا — سَدْلُ الخِمارِ بِلِمّتي وَ نِقابي،

عَـنْ طَـيّ مِـضْمارِ الرِّهـانِ إذا اشْتَكتْ ‌‌ صَـعْب السّـباقِ مَـطامحُ الرُّكـابِ
فَـجَعَلْتُ مِـرْآتی جَـبينَ دَفـاتِرِی ‌‌ وَ جَـعَلْتُ مِـنْ نَـقْشِ المِـدادِ خِـضابی
بَـلْ صَـوْلَتی فـی راحَـتی وَ تَـفَرُّسی ‌‌ فـی حُسْـنِ مـا أَسْـعی لِـخَيْرِ مَآبِ

معنی اشعار

«با دست عِفّت، از عزّت و حرمت حجابم نگهداری می‌کنم؛ و با حفظ عصمت و آبرو بر همگان برتری می‌جویم.

ادب و تربیت من در سایهٔ اندیشهٔ روشن و قریحهٔ خُرده‌بین، به مَرز کمال رسیده است.

تحصیل و کسب ادب و دانش برای من ــ که زنی هستم ــ ضرری نداشته، بلکه موجب شده است که در بین جامعهٔ زنان چون گُلی جلوه‌گر باشم.

شرم و آزرم و همچنین داشتن چادر و نقاب، مرا از ترقی و رسیدن به کمال مطلوب و برتری در میدان مبارزه، برای دست یافتن به هدف باز نداشته است.

آیینهٔ من صَفَحات دفتر و کتاب و آرایش و گلگونه‌ام از نقش مداد و جوهر نوشتنی است.

قدرت من در دستهایم است ــ نه زیبایی و رنگ صورت ــ و فراست و هوش من، برای رسیدن به آیندهٔ بهتری است.

از مرثیّه‌ای است که در مرگ دخترش «توحیده» سُروده است؛

طـافت بشـهر الصـوم کـاسات الردی ‌‌ سَـحَراً وَ اَکْـوابُ الدُّمُـوعِ تَـدُورُ
وَ مَـضَی‌الَّذی أَهـوی وَ جَـرَّعَنِي اَلأَسی ‌‌ وَ غَـدَتْ بِـقَلْبِی جَـذْوَةٌ وَسَـعيرُ
نـاهيکَ مـا فَـعَلَتْ بِـماء حُشـاشَتی ‌‌ نـارُ لَـها بَـينَ الضُّـلُوعِ زَفـيرُ
انّـی أَلِـفْتُ اَلحُـزْنَ حَـتّی أَنَّـنی ‌‌ لَـوْغابَ عَـنّی، سـاءَنِي التَّأَخـيرُ
قَـدْ کُـنْتُ لاأَرْضـی التَّـباعُدَ بُـرْهَةً ‌‌ کَـيْفَ التَّـصَبُّرُ وَالبِـعادُ دُهُـورُ
أَبْکـيکِ حَـتّی نَـلْتَقی فـی جَـنَّةٍ ‌‌ بِـرياضِ خُـلدٍ زَيَّـنَتْها الحـوُرُ
هٰـذَا النَّـعيم بِـهِ اَلاءَحِـبَّةُ تَـلْتَقی ‌‌ لا عَـيْشَ إلا عـيشُهُ المَـبْرورُ
وَاللهِ لا أَسْـلُو التِّـلاوَةَ وَالدُّعـا
مـا غَـرَّدَتْ فَـوْقَ الغـصُونِ طُـيُورُ

طافت: به گردش درآمد؛ **رَدی**: مرگ؛ **أَسَی**: اندوه، غم؛ **جَذْوَة**: اَخگر؛ **سَعير**: زبانهٔ آتش؛ **ناهيکَ**: کلمه‌ای است مرکب از اسم فاعل «ناهی» و ضمیر مخاطب که در مقام تعجب گفته می‌شود؛ **حُشاشَة**: نیمه جانی که در مریض یا زخمی مانده باشد؛ **ضلوع**: دنده‌ها، جمع ضِلع.

ترجمهٔ ابیات:

«در بامدادی از ماه روزه، تا جامهای مرگ به گردش درآمد، قدحهای اشک حسرت نیز به گردش افتاد.

آن که دوستش داشتم رفت و شرنگ غم و غصه را به من چشانید و از فراق او در دلم آتشی برپا

شد.

آه از این آتشی که در بین دنده‌هایم افروخته شد و سرچشمهٔ حیاتم را خشکانید.

من با غم و رنج چنان الفت گرفته‌ام که اگر از من دور شود، از تأخیرش ناراحت می‌شوم.

من حاضر نبودم که زمان کوتاهی دوری عزیزی را تحمل کنم، اکنون که زمان مُفارقت و جدایی بسیار نامحدود است، چگونه شکیبا باشم؟

فرزندم! تا روزی که در بهشت و آن باغهای سرسبز همیشگی ــ که حُورها آنجا را آذین بسته‌اند ــ به همدیگر برسیم، از مفارقت و دوری ناله سر می‌دهم و گریه می‌کنم.

همان بهشتی که دوستان در آنجا به همدیگر می‌رسند، و در واقع زندگی خوب و رضایت‌بخش همان است.

به خدا قسم از تلاوت قرآن و دعای خیر، تا روزی که پرندگان بر شاخه‌های درختان نواخوانی کنند، کوتاهی نخواهم کرد».

غَزَل

یا بُغْیَةَ الصَّبِّ رِفْقاً بِاَلفُؤادِ فَقَدْ   أَشجاهُ ما بِکَ مِنْ تیهٍ وَ مِنْ مَیَلِ

بِالصَّد أَلْهَبْتَ قَلْباً اَنْتَ ساٰکِنُهُ   هَلاّ عَطَفْتَ عَلیٰ سُکْناٰکَ یاٰ أَمَلِي

قاٰبَلْتُ طَیْفَکَ لَیْلاً کَیْ أُعاٰنِقَهُ   وَ قُمْتُ أَلْثِمُ ثَغراً شیبَ بِالعَسَلِ

فَأَغْمَضَ الطَّرْفَ عَنّی مُعْرِضاً وَ نَأی   بِجانِبِ التّیهِ، مُذْوَلّی عَلیٰ عَجَلِ

فَمُهْجَتی أُحْرِقَتْ مِنْ حَرّ ماٰ وَجَدَتْ

وَ مُقْلَتی أُغْرِقَتْ فی دَمْعِهَا الهَطِلِ

بُغْیَة: مَرام و مطلوب؛ **صَبّ**: عاشق؛ **تیه**: تکبّر و استغنا؛ **مَیَل**: کرشمه و چَم و خَم؛ **طَیف**: خیال؛ **ثَغر**: دندان پیشین، یا دهان؛ **شیبَ**: آمیخته شده بود.

ترجمه:

«ای مطلوب عاشق! با دلی که تیر ناز و کرشمه‌ات آن را از پای در آورده است، مُدارا کن!.

ای آرزوی من! دلی را که در آن منزل گرفته‌ای، به آتش کشیدی. آخر چرا به خانهٔ خود رحمی نکردی؟.

شبانگاهی خواستم با خیال تو معانقه و معاشقه کنم. و برخاستم، لب و دندانهایی را که با شهد آمیخته شده بود، ببوسم؛ اما خیال تو چشمانش را از دیدن من برهم نهاد و دور شد و با شتاب، دنبال ناز و کرشمهٔ خودش را گرفت.

آه که دلم از حرارت عشق و شوریدگی سوخت، و مردمک دیدگانم در دریای اشک غرق گردید».

آداب اللغةالعربیه، ج ۴، ص ۲۱۴. *تاریخ مصر*، جواهرکلام. *الاعلام*، ج ۴، ص ۵. *الاداب العربیه*. مجلهٔ ماد، شمارهٔ ۲، ص ۱۸، ۱۳۲۴ ش.

عَبدالحَمید مُدَرّس خَرپوتی

عبدالحمید مدرّس فرزند حاج عُمر نعیمی بن احمد، دانشمندی از اهالی خرپوت که در سنهٔ ۱۲۴۵ تولد یافته و در ۱۳۲۰ هـ ق درگذشته است.

او عمری را در مطالعه و تألیف و تحقیق سپری کرده و این کتابها از آثار اوست:

۱ـ *بُغْیَةُ القاصِد فی جَوابِ الاسْئِلَةِ الوارِدَةِ مِنْ آمِد.*

۲ـ *السّمطُ العَبقَری فی شرحِ العقْدِ الجوهَری لِمولانا خالِدالشهرزُوری النقشبندی.*

۳ـ *البُرْهانُ المُنَوَّر فی تَحْریمِ الصُّوَرِ وَ اقْتِناء المُصَوَّر.*

هدیةالعارفین، ج ۱، ص ۵۰۷. *ایضاحُالمکنون*، ج ۱، صفحات ۱۰۷، ۱۸۰، ۱۸۹.

حاج شیخ علی سنندجی

حاج شیخ علی فرزند ارشد عارف بنام حاج شیخ شکرالله سنندجی، انسانی فاضل، مُتقی و اهل طریقت بوده و خطوط فارسی و عربی را بسیار زیبا می‌نوشته و در سال ۱۳۲۰ هـ ق در سنندج درگذشته است.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

مُلاعبدُالصَّمَد جَوانرُودی

ملاعبدالصمد از اهالی جوانرود کردستان شخصی فاضل و ادیب بوده و به کردی و عربی شعر می‌گفته، و «بهایی» تخلص می‌کرده است.

ابیات عربی زیر از قصیده‌ای است که در تاریخ ۱۳۲۱ هـ ق سروده است:

بـانَتْ حُـمَیْرا وَ دَمْـعِي اَلیـومَ مِـدْرارُ — وَ القَـلْبُ مُـلْتَهِبٌ وَ الرُّوحُ طَـیّارُ
بـانَتْ وَ نـارُ الهَـویٰ فِيالقَلْبِ تَشْتَعِلُ — وَالعَـقْلُ فـی خَـبَلٍ وَ الجِسْـمُ مُـنْهارُ
عَـلَيَّ مِـنْ مِـحَنٍ لَـمْ یَسْـتَطِعْ اَحَـدُ — بِـحَمْلِها لاٰ وَلاٰ فُـلْکٌ وَ اَقْـمارُ
آدْمـیٰ حَشـایَ وَ أَضْـنانی وَ أَذْنَـفَنی — هَـویٰ خَـدیثَةِ عـهدٍ هـجرُهاَ النّـارُ
وَ کُـلَّما عـاهَدَتْ بِـالوَصْلِ قَـدْ غَـدَرَتْ — لاٰ غَـرْوَ، اِنَّ حَـدیثَ العَـهْدِ غَـدّارُ
یـا وَیْـلَتا قَـدْ تَـناءَتْ وَهْـيَ هـاجِرَةٌ — وَ عَـنْ وُصُـولِ ثَـراٰهَـا الطَّـیْفُ قَـصّارُ
وَ مـا خَـلَتْ عَـنْ آنـینِ یَـوْمَ هـجرتِها — وَاللهُ یَـعلَمُ، آصـالٌ وَ أَسْـحارُ
أَضْـحَتْ حُـمَیْرا بِـاَرْضٍ لایُـبَلِّغُها — مِـنّی حَـدیثَ جَـوی الهِـجْرانِ، دَیّـارُ

مِدْرار: ریزان؛ **بانَتْ**: دور شد؛ **خَبَل**: دیوانگی؛ **مُنْهار** (از مصدر اِنْهیار): خراب و ویران؛ **فُلْک**: (به ضم فا و سکون

لام) در اینجا جمع فَلَک است به معنی آسمان؛ **اَدْمی**: خون‌آلود کرد؛ **لاغَرْوَ**: عجیب نیست.

حاج شیخ شکرالله نقشبندی سنندجی

عارف به حق پیوسته و از دام هوی و هوس رَسته، حاج شیخ شکرالله سنندجی، بعد از آنکه مدتی از آغاز جوانی را در تعقیب آرزوهای نفسانی، در غفلت و بی‌خبری و تَفَرج و دربه‌دری سپری کرده است، ارادهٔ ازلی باری به یاری می‌شتابد و فطرت انسانی، وی را از سرمستی غرور و خواب شباب بیدار می‌کند. ناگهانی تصمیم می‌گیرد، به جُبران مافات دست از همهٔ علایق بشوید و جز رضای حق چیزی نجوید. به همین منظور شبانگاهی یار و دیار را ترک می‌گوید و خود را به آستان راستان شیخ الطّریقه سراج‌الدّین قُدِّسَ سِرُّهُ می‌رساند. در همان دیدار نخستین دل در گرو عشق مرشد می‌گذارد و کَالْمیّت بَیْنَ یَدَیِ الْغَسّال خود را تسلیم توجهات معنوی آن پیر روشن‌ضمیر ساخته، تَمَسُّک می‌کند و سالها بدون وقفه به عبادت و ریاضت و سیر و سلوک و خدمتگزاری سالکان خانقاه می‌پردازد؛ تا اینکه مدارج طریقه را یکی بعد از دیگری پشت سر می‌گذارد و به سرمنزل فَنا و بَقای اَتَمّ راه می‌یابد. آنگاه شیخ بزرگوار خرقهٔ درویشی را زیب پیکر او ساخته، اجازه می‌دهد که به وطن خود برگردد و به امر ارشاد و خدمت به مردم از راه تعلیم طریقه و امر به معروف و نهی از مُنکَر مشغول شود.

حاج شیخ شکرالله پس از مراجعت به سنندج در جوار امامزاده «هاجَر خاتون» خانقاهی را دایر می‌کند و به ارشاد می‌پردازد. در مدت قلیلی آوازهٔ کرامات و برکات معنوی وی در شهر و روستاها می‌پیچد، گروه گروه مردم مشتاقانه به خانقاه او روی می‌آورند، و تمسُّک می‌کنند.

شادروان حاج شیخ شکرالله گذشته از مقام مشیخت، انسانی مُوَقَّر و مُعَزَّز، مُدَبّر و اندیشمند، دارای هوش فوق‌العاده و صاحب عقل سلیم بوده و طبقات مختلف مردم در کارهای خود از او نظرخواهی و کسب دستور کرده‌اند.

عارف مورد بحث ما مشهور به «شَهباز» بوده و به همین جهت افراد آن خاندان اکنون هم به نام «شهبازی» معروفند.

وفات حاج شیخ شکرالله در روز یکشنبه ۷ ذی‌العقدةالحرام سال ۱۳۲۱ هـ ق در شهر سنندج اتفاق افتاده و مَزار وی در یکی از حُجُرات همان خانقاه است.

تاریخچهٔ خاندان نقشبندیه.

خاکی سُلیمانیّه‌ای

ملا محمد خاکی از اهالی روستای «احمدبرنه» در اطراف حَلَبجه، به سال ۱۲۶۱ تولد یافته، و

پس از مدتی تحصیل در شهرهای عراق از جمله سلیمانیه به ایران مسافرت کرده و در شهر سنندج چند سالی درس خوانده و بعد از خاتمهٔ کار و اخذ اجازه، به عراق برگشته و عمری را در شهر سلیمانیه صرف تدریس و تعلیم نموده و به سال ۱۳۲۲ هـ ق، همانجا وفات یافته است.

ملا محمد انسانی فاضل، مسلط در تدریس، خاکی طبع، زاهد و گرویدهٔ طریقهٔ نقشبندیه بوده و به کردی سۆرانی و زبان فارسی شعر می‌گفته و خاکی تخلص می‌کرده است. از اشعار کردی او قصیده‌ای است شامل ۱۵۶ بیت در نعت حضرت رسول صَلّی‌اللهُ عَلَیْهِ و سَلَّم و یاران و اهل بیت او که این بیت مَطلع آن است:

بباریێ خودا بارانی هەرچی فەیض و ئیحسانە　　لەسەر ئەوباغی خەلقەوگوزیدەی جەمعی ئەکوانە

در سابق طُلاب گاهی در روزهای تعطیلی که هوا مناسب بوده است، در بیرون شهر و آبادی ساعاتی را به گردش دسته‌جمعی و ورزش و بازی گذرانده‌اند. ملامحمد که در میان طُلاب از لحاظ تقوی و ذکاوت و استعداد امتیاز بیشتری داشته است، روزی در یکی از آن بازیهای معمول بین طلاب به نام «کەوشەک» بازنده اعلام می‌شود. همبازیهایش او را مورد شماتت و ملامت قرار می‌دهند، که هنر تنها درس خواندن و صوفی‌گری نیست و یکی از آنان به نام سید احمد نقیب با این دو بیت او را هَجْو می‌کند:

ئەگەر دەروێش، ئەگەر صوٚفی لەتەکیە و خانەقادا بی　　گەدا بێ، یاخوٚ پاشابێ، خەلیفە، یاخوٚ وەستابێ
لەعەرصەی «کەوشەکا» جێما، وەکو دابە، ئەبێ دابێ　　دەبێ سەرحیزو مل کز بێ، دەبێ داماو و رسوا بێ

خاکی هم در جواب او اشعاری می‌سراید که این ابیات از آن است:

کەسێ‌پاش کوت ئەگر فەرضاً خەلاتی شای لەبەر دابێ　　ویا فێس و عەمامەی شیخ‌الاسلامی لەسەرنا بێ
دەبێ پشتی کەمانی بێ وەکو گوٚ سمتی هەڵ نابێ　　بەڵێ پشتم شکا، بابێ کەسێ مابێ بەسەرما بێ
بەجی‌مان باعثی بەدنامیە حەتتا لەیاری‌دا　　کەسێ مەقبوڵ و ماقوڵە کەچابوک‌دەست‌و ئازابێ
لەمەیدانی عبادەت‌دا بەجێما هەرکسێ بی‌شەک　　بەدایم چاو بەرەو ژێرە، دەبێ مەهتوک و رسوا بێ
بەجێ ماویش لە «کەوشەک»دا رەفیقان! هەردەبێ دابێ　　قیاس روٚشن دلیلێکە دەبێ ئەحکامی موجرابێ
ئەمە مەعلوومە لای هەرکەس چ نادان‌و چ دانایێ　　کە دابون کاری‌نادانە، کەسی‌دانابێ، دا، نابێ
فیداتان بم وەرن یاران لەمەولا رو لەمەولابێ　　دەرون عاجز لەدونیابێ، لەمالا یعنی دڵ لابێ
چەخوٚشە تەرکی خەو هەرشەو، هەمو چاوت لەخوٚدا بێ　　نەسیمی نیسبەتت بوٚبێ، وەکو شەوبوٚ لەشەودابێ
کەسی «کەوشەک» بکا «خاکی» موحەللەق‌بازو ئازابێ　　بەسورعەت هەروەکو بابێ، بەهیممەت میثلی‌با بابێ

حەریفێ دوێ لەچایخانە دڵی مەعمور و ئاوابێ
بەتەجنیس بازی دەیفەرمو جەزای چاکە دەبێ چابێ

شعر و ادبیاتی کُردی، رفیق حلمی، جزء یکم. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۸۱.

عَبدُالغَنی اَفندی زَهاوی

عبدالغنی افندی پسر ملا محمد فیض مُفتی زَهاوی و برادر بزرگتر جمیل صدقی، شاعر معروف است که در سنهٔ ۱۲۷۷ هـ ق در بغداد متولد شده و مردی فاضل و ادیب و شاعری توانا بوده و در ادبیات فارسی و عربی تسلط کافی داشته و جمیل صدقی او را در ذوق شعری قویتر از خود شمرده است.

عبدالغنی افندی به سال ۱۳۲۳ هـ ق در بغداد درگذشته است. برادرش جمیل صدقی در مرثیهٔ او قصیدهٔ مفصلی سروده که اشعار ذیل از آن است:

تَضَمَّنَ مِنکَ القبر لویعلم القبر — آدیباً بَکاهُ النّاسُ وَ العِلْمُ وَالشِّعْرُ
وَقَفْتُ عَلی قَبْرٍ طَویٰ أَقْرَبَ الوریٰ — اِلَیَّ وَ دَمعُ الحُزْنِ مِنْ أَعْیُنی نَثْرُ
فَیا قَبْرُ اَنْتَ اَلْیَومَ اَکْرَمُ بُقْعَةٍ — مِنَ‌الاَرْضِ ذاتِ العَرضِ فیها انطوی حُرٌّ
لَعَمْری قَدِ اجْتَثَّتْ یَدُ المَوْتِ دَوْحَةً — تَسامَتْ اِلی اَلعَلْیاء أَغْصانُهَا الخُضْرُ
لَقَدْ ماتَ مَنْ قَدْ ماتَ عِزّی لِمَوْتِهِ — وَ ماتَ عَزائی والسَّکینَةُ وَالصَّبْرُ
أَعَبْدَالغَنیَ! اسْمعْ، اِذاکُنْتَ سامِعاً — نِداءَ أَخٍ قَدْ نابَهُ بَعْدَکَ الضُّرُ
بِنَفْسیَ یا عَبْدَالغَنیَ وَ أُسْرَتی — وَ فاؤُکَ وَ اَلحُسْنیٰ، عَفافُکَ وَالطُّهْرُ
یَعِزُّ عَلَینا اَنْ یُلِمَّ بِکَ الرَّدی — وَ یَذْبُلَ ذاکَ الزَّهْرُ وَ الورَقُ النَّضْرُ
رَحَلْتَ عَنِ الدُّنْیا وَ خَلَّفْتَ لِلْاَسیٰ — أخاً لَکَ حُلْوُ اَلعَیْشِ فی فَمِهِ مُرٌّ
وَ ما کانَ مِنْکَ اَلعُمْرُ قَدْ بَلغَ اَلمدی — وَ لِکنَّمَا اَلاَیّامُ شیمَتُهاَ الغَدْرُ
یَقُولُونَ: صَبْراً یا جَمیلُ! عَلَی الَّذی — أَصابَکَ مِنْ رُزْءٍ وَ أَنّی لِیَ الصَّبْرُ

وَکُنّا غُصُوناً أَنْتَ زَهرَةُ رَوْضِها
وَکُنّا نُجُوماً اَنْتَ فی بَیْنِهَا البَدْرُ

دیوان جمیل صدقی، ص ۱۶۶. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۵۶.

حَیْران عَلی‌شاه ماهیدشتی

سید محمدصالح حیران‌علی شاه نعمةاللهی، از سادات حسنی، متولد سال ۱۲۵۰ هـ ق در ماهیدشت کرماشان، قلندری پرشور و مجذوب و رهبر طریقهٔ نعمةُاللهی که سالها در کرماشان مُقتدای اهل طریق بوده است و بسیاری از رجال و معاریف، سرسپرده او بوده‌اند.

حیران‌علی شاه بعد از خاتمه دادن مراحل تحصیل به کاشان رفته و از محضر حاج شیخ محمدحسن کاشانی ملقب به «عبدعلی شاه» به کسب فیض پرداخته و به کرماشان بازگشته است.

مدتی بعد به مشهد سفر کرده و در آنجا با یکی دیگر از مشایخ این طریقه به نام مَنَوَّرعَلیشاه ملاقات داشته است. پس از مسافرتی به عَتَبات به کرماشان بازگشته و مدت سی سال در آنجا به رهبری و خدمت درویشان و ارادتمندان پرداخته، و سرانجام در ۱۳ جمادی‌الثانیه سال ۱۳۲۳ هـ ق برابر با ۱۲۸۴ هـ ش در کرماشان درگذشته است.

حیران‌علی شاه حالات روحی عجیبی داشته و از او کراماتی نقل کرده‌اند. دارای طبع شعر نیز بوده و اشعار دلنشینی به کردی و فارسی از وی به یادگار مانده و قسمتی از آثار کردی عرفانیش به چاپ رسیده است. منظومه‌ای به فارسی هم در همان زمینه به نام *کنزالعرفان* از او باقی است.

حیران‌علی شاه در اشعار فارسی تخلص خود را «حَیْران»، و در اشعار کردی «سه‌ی صالحِ» آورده است.

مرحوم غیرت ـ شاعر فاضل و بنام کرماشانی ـ دربارهٔ او گفته است:

این جمله اسیران که پریشان تو اند   لب‌تشنهٔ سرچشمهٔ حَیوان تو اَند
ای دیدهٔ عاشقان به کویت شب و روز   حَیران که‌ای؟ که جمله حیران تو اَند

***

از اشعار کُردی حیران‌علی شاه:

هه‌مسه‌ران! سینه‌م، هه‌مسه‌ران! سینه‌م   گه‌نجور گه‌نج ناس له صه‌در سینه‌م
جه‌واهیر کۆکۆ هاله خه‌زینه‌م   دفن که‌رد قادر نه‌تۆی ده‌فینه‌م
کۆی طور قه‌لبم ئاته‌ش ئه‌فرۆزه‌ن   رۆشن وێنه‌ی نار له‌یل نه‌وروزه‌ن
دورج ده‌هانم گه‌وهه‌ر ئه‌فشانه‌ن   تیغ زوانم ئاته‌ش فشانه‌ن

***

هه‌ریه به‌س له‌حه‌ق فه‌رد ته‌نیای پاک   عه‌قل کول واتا: وَماعَرَفْناک
جه‌وابش ئاما له‌یه‌زدان پاک   لَوْلاکَ لَما خَلَقْتُ الافْلاک
له‌ده‌رگای داوه‌ر مه‌که‌م گه‌دایی   له‌به‌نده‌گی ده‌م کوس خودایی
قودره‌ت‌نمای بین له‌مه‌ه تاماهی   گه‌دایش مه‌که‌ن له‌عه‌ین شاهی
غافل مه‌نیشن! ئه‌و بارن وه‌یاد   هه‌ر که‌س وه‌خه‌یاڵ وێش که‌رده‌ن دڵشاد
من له‌من نیه‌ن‌هه‌رچی هه‌ن ئه‌وه‌ن   له‌رۆژ ره‌وشه‌ن کێ ماچون شه‌وه‌ن؟
گۆش دڵ بده‌ر وه‌رێزه‌ی رازم   عالّه‌م پڕکه‌رده‌ن نه‌شئه‌ی ئاوازم
خودایی خودا نیزی کوهنه‌و نۆ   ئه‌شیا ذاکیره‌ن گشت وه ذیکر هۆ
به‌و تابنیشیم، وه‌بێ قیل و قال   کَالْمَیِّت بَیْنَ یَدَیِ اَلْغَسّال

«سەی صالح»! لەپای سایەی نهاڵی
بەو تابکەیمن شوکر وصاڵی

از اشعار فارسی حیران‌علی شاه:

ما همه دُرْدکشان، ساقی صهبای همیم سَرخوش از جام مَی و مَست ز مینای هَمیم
این همه مُغْبچگان لُولیِ شیرین حرکات خادمِ پیر مُغان، عاشق سودای همیم
چونکه جَمعیم ز تفریق گذشتیم همه دست بر دست هم و خاک کف پای همیم
طعنه بَر ما مَزن ای شیخ تو از روی ریا همه درمان هَم و جمله مَسیحایِ هَمیم
ما مُناجاتی و چون اهل خَرابات، خَراب پاکبازان ره دلبر یکتایِ هَمیم
ما به هر مجلس و محفل بِر ارباب وفا صاحب نطق و بیان، طوطیِ گویای هَمیم
بر سر بزمِ طریقت ز رهِ صدق و صفا همه مجنون هَمیم و همه لَیلایِ همیم
نَعرهٔ یاربِ ما میگذرد از مَلَکوت چونکه در گلشن جان بلبلِ شیدایِ هَمیم
تا نهادم سرِ خود را به رهِ پیر طریق
من و «حیران» ز وَفا طالب و جویای هَمیم

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، از ص ۴۰ تا ۴۲. *دیوان غیرت*، ص ۳۱ و ۳۲.

حاج ملاباقر شیخ‌الاسلام

حاج ملا باقر فرزند ملا احمد شیخ‌الاسلام از رجال دانشمند و با درایت و کفایت خاندان مَوالی سنندج است که خود نیز مدتی شیخ‌الاسلام کردستان بوده و در سنهٔ ۱۳۲۳ هـ ق وفات یافته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ مُحَمَّد بَرزنجی

شیخ محمد بن شیخ علی بن بابا رَسُول، از سادات برزنجه، متولد سال ۱۲۶۹ هـ ق مرد دانشمندی بوده و به زبانهای فارسی و عربی و ترکی ـ علاوه بر زبان کردی ـ آشنایی کامل داشته و تألیفاتی به عربی از او به جا مانده و در سنهٔ ۱۳۲۴ هـ ق درگذشته است.

شیخ محمد تحصیلات خود را در سلیمانیه خاتمه داده و پس از آن به استانبول رفته (سال ۱۳۰۰ هـ ق) و مدتی بعد به سلیمانیه مراجعت کرده و رسماً مُفتی آنجا شده است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۸۵.

ثانی

کاک عبدالله فرزند علی، متخلص به «ثانی» و پدر کاک مصطفی[1] صافی، شاعر خوش‌ذوقی بوده و به‌کردی سۆرانی اشعاری از او به یادگار مانده، که قسمتی از آنها به ضمیمهٔ دیوان صافی به چاپ رسیده است. ثانی تا اواخر ثلث سوم از قرن چهاردهم در حال حیات بوده است.

اینک غَزلی از این شاعر:

دڵیشم چو، گوڵیشم چو، کەیاری گوڵعوزارم چو   نەما عەیشم لەگەڵ شادی، بەتاراجی نگارم چو

بەهاران فەصڵ گوڵ‌دایێ، صەدای بولبول لەهەرلایێ   گرینم دەنگی سەمتورە، کەغونچەی لالەزارم چو

چ‌پاشایی، چ‌دەرویشی، غەمی عشقت ئەگەر نۆشی   هەمیشە مەست و مەدهۆشی، کەدۆستی غەمگوسارم چو

ضەعیف و زەردی پاییزم، لەزستان یار گوتی زیزم   بەتەن بیمار و دڵ‌ریزم، کەهاوێن هات، بەهارم چو

بەداخی دەردی هیجرانی، بەتیری تیژی موژگانی   وەهای کردومە بریانی، ئەوا روحێ رەوانم چو

گوتم: «ثانی» لەبەرچی وا گرفتار و پەرێشانی؟
گوتی: بێچارە بوم، هەستیم لەدەس چو تا کەیارم چو

مأخوذ از *دیوان صافی*.

حاج سید حسن چۆڕی

حاج سید حسن انسانی وارسته و مدرّسی دانشمند از سادات چۆڕ مریوان و از تبار دانشمند معروف، ملاابوبکر مُصنف و پدرش سیدعبدالقادر بن سید ابراهیم بن سید عبدالرحمن است. در قریهٔ چۆڕ سمت تدریس داشته و شیخ‌الاسلام مریوان نیز بوده است.

چۆڕی تحصیلاتش را نزد علامه ملاعلی قزلجی ترجانی به پایان رسانیده و مدتی هم در مدرسهٔ ملاعبدالرحمن پینجوینی درس خوانده است.

آثار و تألیفات زیادی از حواشی و تعلیقات از این دانشمند به جا مانده که از جملهٔ آنهاست:

۱. حواشی بر *تهذیب‌المنطق*
۲. حاشیه بر *جلال منطق*
۳. حاشیه بر *تصریف ملاعلی اشنویّه*
۴. حاشیه بر *گلنبوی بُرهان*
۵. حاشیه بر *عبدالحکیم شرح شمسیّه*
۶. حاشیه بر *منظومهٔ فریده در نحو*

---

۱. ترجمهٔ حال او در جای خود خواهد آمد.

۷. *الرّسالةُالکلامیّة*
۸. حاشیه بر کتاب سعدالله در نحو
۹. تعلیق بر تفسیر *بیضاوی* تا سورهٔ القیامه.

چۆڕی در سنهٔ ۱۳۰۵ به معیت شیخ احمد شمس‌الدّین فرزند شیخ عثمان سراج‌الدّین به سفر حج رفته و در همان مسافرت طریقهٔ نقشبندیه را از شیخ احمد اخذ کرده و پس از یک عمر تدریس و تحقیق و تتبع به سال ۱۳۲۲ هـ ق وفات یافته است. مرحوم ملک‌الکلام مجدی قصیده‌ای را در رثای او سروده که این چند بیت از آن است:

ستوده سید فاضل «حَسَن» که در دانش ندیده است چو او دیدهٔ زمین و زَمَن
مِهی که بود ز هفتاد و اند سال افزون همیشه کار وی احیای علم و شرع و سُنن
شد از دیار فنا شادمان به دار بقا بدان صفت که غریبی رود به سوی وطن
نوشت از پی سال وفات او «مجدی»
«بسوی دار بقا شد روان، روان حَسَن[1]»

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۱۶۵ و ۱۶۶.
یادی مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۱۳ تا ۵۱۶.

شیخ محمود لۆنی کاکۆزکریائی

پارسا مرد دانشمند شیخ محمود بن شیخ احمد بن شیخ یعقوب از خاندان مشایخ کاکۆزکریا، پس از آنکه مدتها به دنبال تحصیل، آوارهٔ دیار غُربت بوده و محاضر اساتید زیادی را درک کرده است، سرانجام در مدرسهٔ تُرجان نزد علامهٔ عصر ملاعلی قزلجی تُرجانی، به اخذ گواهی پایان تحصیل نایل آمده و در لۆن سادات از دهات بیلوار کردستان اقامت گزیده و در مدرسهٔ آنجا به تدریس پرداخته است.

مرحوم شیخ محمود گذشته از مقام علمی، عارف ارجمندی بوده و در زهد و تقوی و عبادت و تتبع سُنن سنیّهٔ پیامبر اکرم(ص) فروگذاری نکرده و از اولیای مُسلم نیمهٔ اول قرن چهاردهم بوده است.

مرحوم پدرم رحمه‌الله تعالی که در ایام تحصیل مدتی در لۆن از محضر درس شیخ محمود استفاده کرده بود، بارها از مکارم اخلاقی و صفات حسنه و وارستگی او ستایش می‌کرد و کراماتی را که از او به چشم خود دیده بود نقل می‌فرمود.

---

۱. برابر است با سال ۱۳۲۲ هـ ق.

شیخ محمود چند سالی قبل از وفاتش به شهر سنندج مهاجرت می‌کند و تا آخر عمر در مدرسهٔ «آقاحبیب‌الله» مشغول تدریس بوده است. وفات این بزرگوار روز پنجشنبه ۲۹ شعبان سال ۱۳۲۴ هـ ق در سنندج اتفاق افتاده و در مزاری که سابق به نام «پیر غریب» بود، به خاک سپرده شده است.

خاطرات و یادداشتهای من.

مُلا عبدُالرَّزاق سنندجی

ملا عبدالرزاق فرزند ملا احمد «اُلفَت» از سلسلهٔ موالی سنندج، مرد دانشمند و نیک‌نفسی بوده و در سنهٔ ۱۳۱۵ هـ ق سمت شیخ‌الاسلامی کردستان را داشته است. به سال ۱۳۲۴ هـ ق به تهران مسافرتی کرده، در آنجا دچار بیماری می‌شود و با جهان فانی وداع می‌گوید و جنازه‌اش را با تجلیل شایان به سنندج عودت داده و به خاک سپرده‌اند.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ حَسَن برزنجی قَرَه چیوار

شیخ حسن بن شیخ عبدالکریم بن شیخ قادر بن شیخ حسن، از احفاد شیخ اسمعیل قازانقای و از شجرهٔ سادات برزنجی و یکی از رهبران طریقهٔ قادریه است که به سال ۱۲۶۴ هـ ق، در کرکوک متولد شده و در آبادی «قره‌چیوار» از روستاهای مشرق کرکوک می‌زیسته و در سن هفت سالگی پدرش را از دست داده است. کسانش او را برای تحصیل به سلیمانیه فرستاده‌اند و او در آنجا با کمال جدیت به کسب علم و دانش پرداخته و با تحصیل بهرهٔ کافی به کرکوک برگشته و نزد دانشمند معروف آنجا ملاعلی حکمت افندی موفق به اخذ گواهی پایان تحصیل شده است.

در سنهٔ ۱۲۸۹ هـ ق بار دیگر به سلیمانیه رفته و نزد عارف بزرگوار حاج کاک احمد شیخ به اخذ طریقهٔ قادریه نایل شده و پس از مدتی سیر و سلوک و اخذ اجازه مراجعت کرده و به ارشاد پرداخته است. سپس به علت افزایش جمعیت سالکین و تردد زیاد مردم برای تمسک و کسب فیض، از محل سکونت خود ــ که آبادی کوچکی به نام «قادر کرم» بوده است ــ به کرکوک می‌رود و در محلهٔ «اَخی حسین» تکیه و خانقاهی تأسیس می‌کند و تا سال ۱۳۲۴ هـ ق که رو در نقاب خاک کشیده است، به ارشاد و دستگیری مریدان می‌پردازد.

مرحوم شیخ حسن درویشی وارسته و اهل معرفت بوده و به عربی و فارسی و کردی شعر می‌گفته است.

غَزَل فارسی ذیل از اوست:

خوشا کسی که نجوید جز از رضایت دوست چنان کند که بود موردِ عنایت دوست
به عُمر خویش نخواهد به جز محبت حق که این جهان همه هیچ است جز محبت دوست
مباش غَرّه به تقوایِ خویش زاهد! چون ز گمرهی نَرَهاند مگر هدایت دوست
نسیم مرحمتی گر وَزَد به گُلشنِ دل نهال عشق شود سبز از مَوَدَّت دوست
ز مرگ بیم ندارد هر آنکه عشق گزید که هست زندهٔ باقی شهید حضرتِ دوست
گرفته آینهٔ دل غبار، یار کجاست؟ که زنگ دل بزداید جلای طلعتِ دوست
مرا ز پای درآورد درد عصیان، کو؟ دوایِ شافیِ این درد، غیر رحمت دوست
عظام جسمِ رَمیمم دوباره جان گیرد به تربتم اگر افتد گذارِ نسبتِ دوست
هر آنکه عارف و اهلِ طریق گشت «حسن»
جز از وصال نخواهد، به حق عزّتِ دوست

حَبیب سنندجی

میرزا حبیب‌الله فرزند حاجی به‌گهٔ سنندجی است که در حدود ۷۰ سال زندگی کرده و در سنهٔ ۱۳۲۵ هـ ق به دیار آخرت پیوسته است.

میرزا حبیب کارپرداز حکام وقت سنندج و مردی امین و درستکار و محل اعتماد مردم بوده، و در تصوف نیز بهره‌ای داشته و دست ارادت به حاج شیخ شکرالله سنندجی نقشبندی داده است.

طبع شعر نیز داشته و «حَبیب» تَخَلص می‌کرده و از او دیوان شعری باقی است مشتمل بر قصاید و غزلیات که بیشتر دربارهٔ مدح مُرشد و بیان مقامات و کرامات اوست.

اینک اشعاری از حَبیب:

آیا بود شبی که لبِ همچو شکرش بوسم به کام خویش و نشینم برابرش
کس صورتی چنان نکشیده است در جهان جُز حَق چُنُو، کجاست کسی را مُصَوَّرش؟
محراب ابروان بنما تا اِمام شهر دل بر کَنَد ز مسجد و محراب و منبرش
بردار شام زُلف تو از صبح جبهه‌ات تا بشنود ز جان، مَلَک الله اکبرش
راه عبور نیست در آن کوی بسکه خلق صف بسته‌اند بهر ملاقات بر درش
سرو سهی است قامت رعنای دلکشش روح مُجسم است سراپای پیکرش
دل می‌بَرَد ز عارف و عامی چو بگذرد با آن جمال و چهرهٔ بی‌زیب و زیورش
از باختر برآمده و کرده تابناک سَهْل و جَبَل دو عارض چون مِهر خاورش
گُو مهرپروری کند و مهتری کُند
هستند چون «حَبیب» بسی خلق کهترش

هـــر چـند کـنم نـاله و فـریاد جـهانگیر — هـرگز نکـند در دل چـون سـنگ تـو تأثیر
در چـاه زنـخدان تـو دل خـوار و گـرفتار — کاری است که خود کرده و خودکرده چه تدبیر
گــر بسـتهٔ زُلفـانم و گـر خسـتهٔ مـژگان — جـز مـهر و مـحبت نـبود جُـرمی و تـقصیر
گـر عشـق گـناه است، بـفرما: کـه مُـطیعم — هـر نـوع کـه خـواهـی ز مُجازات و ز تـعزیر
مـن چـیست گـناهم؟ اگـر آشـفتهٔ عشـقم — تقصیر ز من نـیست چـنین گشت چـو تـقدیر
بـا عشـق شـد آغـاز جـوانـیش «حَـبیبت»
افسـوس کـه آمـال نشـد حـاصل و شـد پـیر

***

مـــنصورصفت دیـــدن جـانان مَـزَه دارد — دار و رَســن و ســاحت مـیدان مَـزَه دارد
جـــمعیت خـــلق و هَـدَف تـیرِ مـلامت — در خـون خـود افـتادن و غـلطان مَـزَه دارد
چون شمع جگر سـوخته در مـحضرِ مـعشوق — افــروختن و ســوختن جــان مَـزَه دارد
دلداری و دیـــوانگـــی و دامـــن صـحرا — آوارگــــی کــوه و بـیابان مَـزَه دارد
لاقـــیدی و ســـرگشتگی و ســـرگردانـی — سـرمستی و مـخموریِ مسـتان مَـزَه دارد
گـــر لذت دیـدار «حـبیبت» نـدهد دست
آشـــفتگی و حســـرت هـجران مَـزَه دارد

دیوان خطی حبیب

سیّد مُحَمَّد خانگایی

سید محمد خانگایی فـرزند سـید عـبدالکـریم خسته[1]، از اهـالی روسـتای خـانگا (نـزدیک شهرستان پاوه)، در اوایل قرن چهاردهم می‌زیسته و تا حدود اواخر ثلث سوم این قـرن حـیات داشته است.

سید محمد مانند پدرش دارای قریحهٔ شاعری بوده و به زبان کردی شعر می‌گفته است.

این دو قطعه از اوست:

شـــیرین مـــه‌نمانا، شـــیرین مـــه‌نمانا — جـــه‌مین ویّـنه‌ی جـام، شـیرین مـه‌نمانا
پـــرشه‌ی نـــه‌ڕوی فـه‌رق ئـافتاب شـانا — مـــاهتاب ئـــایه‌ی آخَسَـــنث وانــا
چـــونکه ســـتاران وه‌ی ســیڕڕه زانــا — شــی نـه‌جامه‌ی مـه‌حو خـه‌جاڵه‌ت سـانا
حوّریـــان‌جه عـــه‌رش مـه‌کـه‌رون هـانا — هـــانا وه‌ی شـــه‌وقه نـــیه‌ن تـــه‌وانــا

---

۱. به صفحهٔ ۴۲۳، جلد اول مراجعه شود.

وەصـــفش دلّ جـەدەس واصیف مـەسانا مــەر وەصـــف شـیرین مـەحبوب خـانا
بـــالله ئـــەر فـــەرهاد پـەنەش مـەزانـا تیّشـــە نـــەرِوی تـاش‌ئەلّحـەد مـەشانا
ئـــەر هــەنی مــەجنون نـامەش مـەوانـا دوبـــاره نـــەخاک مـــەکـــەروش هـانا
دلّ وەزام ســـــەخت جگـــەر نـــەزانـــا وەســـــیاسەنگ بۆویّش پیّش مـــەزانـــا
تـــیریّ وەی دەســـتور نـــەجەرگم شـانا
شەهیدش کەردن هـەی قـەیس هـەی هـانا

***

ئـــەحیانەن یـــاران ئـەگـەر مـن مـەردم ئـــیحیای ویّـــرانـــەی مـــەزاران کـەردم
راســـەن مـــن وارث قـــەیس دوجـەیلم عـــالّەم بـــزانۆ مـــن کـــوشتەی لەیـلم
وەصـــیەت بۆ یـــاران، جـــەرگەی دلّداران هـــەی گـــوروّی خـەفەت، دەرون پـرخـاران
یـــاران، یـــاوەران، ئـــازیزان، خـویّشـان ئـــــەورۆ مـــــەوەرام وەســـــەر مـــــەزاران
آلـقبرُحَقّ، پـەریم نـەوانـان
هونم جەدیدەی لەیلی بسانان

ثُرَیّا اَربِلی

احمد بن ابی‌بکر بن عبدالقادر اربلی، متخلص به «ثُرَیّا»، فاضلی بـوده است از اهـالی اربـل کـه در اسـتانبول اقـامت کـرده و از بـازرسان مـدارس آنجا بـوده و بـه سال ۱۳۲۵ هـ ق درگـذشته است. از آثـار اوست: *نَـظْمُ‌الاسماءِ اَلحُسْـنیٰ*، *سـانِحاتُ‌الرَّحْـمٰن فـی مَسْأَلَـةِ خَلقِ الاَکوان*.

الاعلام، ج ۱، ص ۱۰۱. *ایضاح‌المکنون*، ج ۲، ص ۲. *هدیةالعارفین*، ج ۱، ص ۱۹۵.

حاج شیخ مُحَمّد معتمدالاسلام سنندجی

حاج شیخ محمد ملقب به معتمدالاسلام، فرزند شیخ عبدالکریم بن شیخ احـمد بـن شـیخ محمدقاسم کانیمشکانی، از دانشمندان و مدرّسین فاضل سـنندج بـوده است کـه عـمری را بـه نیکنامی و خدمت به اهل علم و مسلمانان سپری کرده و در ادبیات و فن نگارش تسلط کـافی داشته و در حدود سنهٔ ۱۳۲۵ هـ ق در سنندج وفات یافته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

بابا شیخ قَرَه‌داغی

بابا شیخ فرزند شیخ صالح بن شیخ احمدبن شیخ قادر بن شیخ عثمان بن شیخ عبداللطیف کبیر، در مدارس قره‌داغ تحصیلات دینی خود را به پایان رسانیده و پس از آن در آبادی شیوی قاضی اقامت کرده و به تدریس پرداخته است. پس از مدتی آنجا را ترک گفته و در آبادی دیگر به نام «بیسه‌ل‌مین» ضمن ادامهٔ تدریس و انجام خدمات دینی به زراعت و کشاورزی پرداخته و از دسترنج خود ارتزاق کرده و به سال ۱۳۲۵ هـ ق در عنفوان جوانی درگذشته است.

علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین، ص ۱۱۵.

قاسم اَمین

قاسم‌بیگ بن محمدامین‌بیگ، دانشمندی متفکر، محقق، جستجوگر، نویسنده و آگاه در مسائل فلسفی و حقوقی و اجتماعی به سال ۱۲۷۹ هـ ق متولد شده و در سنهٔ ۱۳۲۶ درگذشته است.

پدرش از رُؤسا و اُمرای اهل سلیمانیه بوده که از آغاز جوانی به دستور دولت عثمانی به عنوان گروگان در استانبول می‌زیسته و همانجا داخل خدمات ارتش شده و در ایام سلطنت اسمعیل پاشا خدیو مصر، با درجهٔ ضابط لشکر مأمور خدمت در کشور مصر گشته است.

قاسم تحصیلات خود را در اسکندریه شروع کرد و پس از آن به قاهره رفت و تحصیلات عالیهٔ خود را در آنجا ادامه داد. آنگاه به فرانسه سفر کرد و در یکی از شهرهای آنجا موفق به اخذ دکترای حقوق شد و به سال ۱۲۹۹ هـ ق به مصر بازگشت و به شغل وکالت پرداخت و مدتی بعد مُستشار محکمهٔ استیناف شد.

قاسم امین از مردان روشنفکر و مُتجدد مصر بود و دربارهٔ پیشرفت مِلَل شرق و حُرّیت زن مقالات زیادی در مجله‌ها و روزنامه‌ها منتشر کرد. او آرزو داشت که مردم شرق نیز بتوانند در علم و صنعت به پایه‌ای برسند که با غربیها رقابت کنند. پس از اندیشهٔ بسیار، به این نتیجه رسید که باید قبلا خانواده‌ها را بیدار کرد و قیود استعماری را از پای آنها درآورد و مخصوصاً در اصلاح وضع اجتماعی زن کوشش کرده، او را امکان داد تا با مرد در شؤون اجتماعی شریک و همگام باشد و از طلاقهای بیجا و تَعَدُّد زوجات بی‌مورد جلوگیری به عمل آید. قاسم در این کار پیشقدم شد، اما اَجَل مهلتش نداد و در سن ۴۶ سالگی حیات را بدرود گفت.

از آثار قاسم امین: *تَحریرالمرأَة*، *المرأَةالحدیثة*، *کلمات قاسم امین* و جز اینهاست.

تراجم مشاهیرالشرق، ج ۱ ص ۴۲۰-۴۲۴. *الاعلام*، ج ۶، ص ۱۹. *تاریخ آداب اللغةالعربیة*، ج ۴، ص ۲۷۱.

حاج ملا عبدالله جَلی‌زادهٔ کوّیی

حاج ملا عبدالله رئیس‌العلما فرزند حاج ملا اسعد بن‌حاج ملا عبدالله ثانی جلی بن ملا عبدالرحمن بن ملاعبدالله اول بن ملا محمد (مشهور به ملازاده)، از فضلا و دانشمندان بارز و معروف کوّی است که در حدود سال ۱۲۵۰ یا ۱۲۶۰ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را ابتدا نزد پدر شروع کرده و پس از آن محضر استادان دیگری را از قبیل علامه ملا محمد خطیّ درک کرده و در همهٔ علوم متداول آن عصر به حد کمال رسیده است. پس از فراغت از تحصیل تا وقتی که پدرش در حال حیات بوده معاونت او را در امر تدریس و ادارهٔ مدرسه و طلاب به عهده داشته و پس از درگذشت وی، مستقلاً به تدریس و افاده و تعلیم پرداخته است.

ملا عبدالله در سنهٔ ۱۲۹۲ هـ ق مسافرتی به بغداد کرد و مورد احترام و گرامیداشت از جانب ملا محمد فیض مُفتی زهاوی قرار گرفت و با بسیاری از رجال علم و ادب و شخصیتهای بغداد آشنایی و معارفه پیدا کرد.

در سنهٔ ۱۳۰۹ هـ ق از طرف دولت عثمانی مأموریت یافت که برای مذاکره با دولت ایران و رفع اختلافات فیمابین دولتین، به ایران سفر کند، ملاعبدالله در ساب‌لاخ (مهاباد فعلی) با نمایندگان دولت ایران به مذاکره نشست و در مأموریت خود توفیق یافت و مورد تقدیر دولت متبوعهٔ خود قرار گرفت.

ملا عبدالله گذشته از مقام علمی و دینی، طبع شعر نیز داشته و اشعاری به فارسی و کردی از او به یادگار مانده است.

اینک یکی دو نمونه از اشعار وی:

عمر عزیز رفت به غفلت زهی زیان — کامی ندیده بار گنه بُرده زین جهان
خارِ ستم به پای خلیده، نچیده گُل — جز رنج نیست قسمت از این باغ و بوستان
رَزّاق رزق بخشد، پس تن چرا نَهی — در زیر بار منت دونان برای نان
گر عارفی چرا عَمَلِ جاهلان کُنی؟ — ور جاهلی نشسته چرا جای عارفان؟
چون مال ظِلّ زائل و اقبال لابقاست، — دل را به حق گُذار و گُذر کن از این و آن
دامان عزم بر کَمَر همت استوار — دیوانه‌وار خود به دیار عُمَر[1] رسان

سر را فرو نیار «جلی» بهر نان به کس
از حق طَلَب اِعانه، هُوالحَیُّ مُسْتَعان

***

۱. منظورش شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی است.

دو بیت از جلی به کردی سورانی:

کەبێرییێ هاتە ناو مێگەل، سەراسەر قرمزی پۆشی   مەلائیدراکی چو، شیخیش طەریق، عارف نەما هۆشی
حەبیب دیتی رەقیب وستاوە، چاروکەی بەسەردا دا   گوتم: هەوری سیاهات، شعشەعەی خورشیدی داپۆشی

حاج ملا عبدالله با شاعر مشهور کرد، شیخ رضا تالەبانی کرکوکی همعصر بوده و با هم مراوده و مکاتبهٔ دوستانه داشته‌اند. این چند بیت فارسی از غزلی است که شیخ رضا دربارهٔ او گفته است:

عیب در ذات تو ای کان کرم معدوم است   مگر این عیب که لحم عُلما مسموم است
شعر من از همه سُو در همه کشور ساری   علم تو در همه جا بر همه کس معلوم است
می‌رود شعر من و علم جهانگیر شما   هر دو بی‌فایده تا جای اقامت روم است
نامه بنویس به هر نوع دلت می‌خواهد
همه سحر است،اگر نثر و اگر منظوم است.

و این دو بیت کردی را نیز شیخ رضا دربارهٔ ملا عبدالله گفته است:

حاجی عبدالله لە ئادەم فیلترە   با وجودی روتبەیی پێغەمبەری
ئەو بەصەد شەیطان لەکۆیێ دەرنەچوو   ئەم بەیەک شەیطان لەجەنەت دەرپەری

ملا عبدالله در سنهٔ ۱۳۱۸ هـ ق تدریس و خطابت مدرسهٔ کوّی را به فرزندش ملا محمد واگذار کرد و در تاریخ ۱۳۲۶ هـ ق به سرای باقی شتافت.

یادی مەردان، ص ۵۳۹ و ۵۴۰. *علماؤنا فی خدمة العلم والدّین*. ص ۳۵۱-۳۵۴. مجلهٔ گلاویژ کردی. کتاب خطی *ریاض المشتاقین*.

شیخ اَبوبکر هرشمی اربلی

عالم فرزانهٔ مُتقی، غیاث‌الدّین ابوبکر فرزند مولانا ملا محمد، در آبادی هرشم از قُرای اطراف اربل تولد یافت و در کنف پدر تربیت شد و تحصیلات را شروع کرد. پس از مدتی به مدارس دیگر راه یافت تا اینکه در همهٔ علوم معقول و منقول به حد کمال رسید، آنگاه به تدریس شروع کرد. در فرصتی به آبادی تەویڵێ سفر کرد و آداب طریقهٔ نقشبندیه را از مرشد بزرگوار شیخ سراج‌الدّین فراگرفت و مدتی به سیر و سلوک مشغول شد. پس از آن به شهر اربل بازگشت و ضمن تدریس و تعلیم طُلاب به ارشاد و دعوت مردم جهت پذیرش و یادگیری آداب طریقت پرداخت.

شیخ ابوبکر به تدریس تفسیر قرآن مخصوصاً *تفسیر بیضاوی* علاقهٔ بسیاری داشته و به این درس در واقع عشق می‌ورزیده و طلاب را مجبور کرده است که با سایر درسهای علوم، لااقل در

هفته یکی دوبار درس تفسیر داشته باشند. مشارالیه پس از یک عمر خدمت به شریعت و طریقت، به سال ۱۳۲۶ هـ ق وفات یافته و در شهر اربل مدفون است.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۳۲ و ۳۳. یکی دو مأخذ دیگر.

ملا عبدالقادر جاف

ملا عبدالقادر فرزند ملا عبدالمؤمن، از طلاب مُجاز حوزهٔ درس ملا عبدالرحمن پینجوینی بوده است. پس از خاتمهٔ تحصیل، در آبادی بیاره مدتی به کسب طریقت پرداخته و از مریدان شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی شده است. آنگاه زمانی در آبادی چرچه‌قه‌لاّ و ایامی در پریس و سرانجام در قزرآباد (سعدیّه فعلی) در کردستان عراق، عهده‌دار انجام امور مذهبی و تدریس علوم دینی شده و در بهار سال ۱۳۲۶ هـ ق در همان قریه از دنیا رفته است.

ملا عبدالقادر در علوم منطق و حکمت و کلام، استاد کم‌نظیری بوده و در فن انشا و نویسندگی و حُسن خط نیز شهرت داشته است. گاهی نیز شعر می‌گفته و ابیات ذیل از قطعه شعری است به زبان کردی سورانی که ضمن خطاب به دوست خود ـ به مناسبت چادرنشینی او ـ اسامی لوازمِ چادر و خیمه از قبیل میخ، دیرک و غیره را در شعرش ذکر کرده است:

فیراقی تۆ له «هه‌رده‌ی» دڵ ده‌س و ده‌م — هه‌ڵیدا «ره‌ش ده‌واری» مه‌ینه‌ت و غه‌م
به «گرویّسی» سیاتاری په‌ژاره‌م — به «میخ»ی مه‌حکه‌می ناڵه و شه‌راره‌م
«چڵه»ی فرمێسکی «قوڵف»ی چاوه‌کانم — «چه‌ڵه‌م» قامه‌ت خه‌میده‌ی وه‌ک که‌مانم
به «کۆماج»ی «هه‌سون»ی بێ ده‌ماخم — به «تیلاّ»و «چیخ»ی «ئه‌سپه‌پیچ»ی ئاخم
«سگ» و «کوچیل» و «سه‌ردرز»ی هه‌ناسه‌م — به‌سه‌یلی «دوده‌می» خوونینی تاسه‌م
له «به‌رماڵ» و له «پش‌ماڵ» تاڵه حاڵم — ده‌ناڵێنم، ده‌ڵێم وێرانه ماڵم

یادی مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۲۶.

مَحوی بالْخی

حاج ملا محمد متخلص به «محوی» فرزند شیخ عثمان بالْخی از نواحی سلیمانیه، انسانی دانشمند، عارف و شاعر توانایی بوده است که در سنهٔ ۱۲۵۳ هـ ق در بالخ متولد شده است. تحصیل علوم و کسب طریقه را نزد پدرش ـ که مُرید شیخ سراج‌الدّین بوده ـ شروع کرده؛ پس از آن مدتی در سابلاخ (مهاباد فعلی) نزد ملا عبدالله پیره‌باب و زمانی در بغداد نزد علامه محمد افندی فیض مفتی زهاوی تلمذ نموده و اجازه گرفته است. بعد سفری به حجاز رفته و پس از

مراجعت مدتی در استانبول توقف کرده و پس از آن به سلیمانیه بازگشته است.

در سلیمانیه به دستور اولیای امور برای او تکیه و رباطی ساخته‌اند و او تا آخر عمر در آنجا به تعلیم و ارشاد مشغول بوده و در نهایت عزت و حرمت می‌زیسته است. مدت زندگانی محوی ۷۵ سال بوده و روز جمعه پنجم ماه رمضان سال ۱۳۲۷ هـ ق، در سلیمانیه وفات یافته و در خانقاه خود دفن شده است. محوی به ادبیات فارسی و عربی و ترکی آشنایی کامل داشته و اشعار زیادی به کردی و اندکی به فارسی و ترکی و عربی از او به جا مانده است. دیوان اشعار کردی محوی به سال ۱۳۴۱ هـ ق در مطبعهٔ سلیمانیه چاپ شده است.

اینک چند غزلی از آثار کردی محوی:

وەک بولبولٚ ئەودلە بەگوڵی روی کەڕو دەکا — پەروانەیە زیارەتی شەمع ئارزو دەکا
من وەصڵی ئەو بەرابەری جەننەت دەگرمو ئەو — دۆزەخ بەئاهی سینەیی من روبەڕو دەکا
گەر عاشقی لەخوێنی جگەر قومدە، دەم مەدە — مەیخوارە خامکارە هەتا هاو وهو دەکا
دونیا بە حیلە مەیلی بەئەبنای ئەگەر دەبو — ئەم دایە رێزبارە بەفەرزەندی شو دەکا

تا عەکسی جیلوە دەرنەکەوێ، نەک لەچاکیە
ئەو شۆخە چاکی سینەیی «مەحوی» روفو دەکا

***

بەنوری بادە کەشفی ظولمەتی تەقوا نەکەم چی‌بکەم؟ — بەشەمعێکی وەها چارەی شەوێکی وا نەکەم چی‌بکەم؟
لەگەڵ دەستی مەلا رێک ناکەوێ زوناری زولفی یار — وەکو شیخ ئیختیاری مەذهەبی تەرسا نەکەم چی‌بکەم؟
لەرێی ئەو شۆخەدا خوەم کردە خاک و پێ‌نەنا پێما — دەسا خاکی هەمو عالەم بەسەر خۆما نەکەم چی بکەم؟
دمێکە شاری پڕشۆری مەحەببت ماتو خامۆشە — بەقانونی تەجەننون شۆرشێ ئینشا نەکەم چی‌بکەم؟
لەچاوا، نم نەما بۆ گریە نۆبەی سوجدە بەر دەریە — سیاساڵم نەبارە، نوێژی ئیستسقا نەکەم چی‌بکەم؟
لەسەر تۆم دوژمنە دونیا قەضییەم مانعُ‌الجمعە — کە تەرکی تۆ نەکەم، تەرکی هەموودونیا نەکەم چی بکەم؟
بەجێ‌ماوم لەیاران، نابەجێ ماوم ئەجەل زوبێ — بەمردن لەم قوصوری ژینە ئیستعفا نەکەم چی‌بکەم؟

ئەوا لەیلێ! بەرۆژی حەشر ئەدا وادە دەڵێ «مەحوی»
هەتا قامی قیامەت ئاه و واوەیلا نەکەم چی‌بکەم؟

***

لەدەوری خەستەخانەی عشقی ئەو سەوزەی کەوا شینە[1] — لەسەر هەرخەستەیێ یا خوێندنی یاسینە یا شینە[2]
شەهیدی غەمزەیە بەعضێ، سەقیمی عیشوەیە جەمعێ — دیارە سەرنوشتی ئەهلی دڵ یا شینە یا سینە[3]

---

۱ و ۲. **شین:** آبی رنگ، گریه و شیون.

۳. منظور از شین و سین در این بیت: شهید و سقیم است که به حرف اول هر یک از آن دو کلمه اکتفا شده است.

بەسەر دڵدا لەقـاپی فـەیضەوە دێ نـەشئە پـەی‌دەرپەی چ غەمزەی دیدە مەخمووری کە ئەمشەو کون دەکا سینە؟
هەناسەم دا بەناڵەی عەرضی حـاڵم کـەم کـەتاساوە لەخوێـنا وا دڵو جـەرگم‌لەخوێـنی کـەیلە تـا سـینە
لەعالەمدا عەلامەت صوبحی حەشر ئـەم شـەو بـەیانی‌دا خـودا عـالم لەچاکـی ئـەوغەزاڵە دەردەخـا سـینە
مەلا تەلقینی «مەحوی» دانەدا، حَبْلُ‌المَتینی ئـەو
لەجـێگەی زێڵـەزێڵـی، رەئـفەتی طـاها و یـا سـینە

***

ئەو ئەگەر بێ یا نەیێ من‌داد و بیدادێ دەکەم گوێ بداتێ یا نەداتێ ئاەو فـەریادێ دەکـەم
حەققی ئیخلاصە بەجێ هێنانی ئادابی خـولوص پێ‌بـزانێ یـا نـەزانێ مـن‌بەدڵ دادێ دەکـەم
بیستوونی عشقی شـیرینە ئـەوا هـاتوتە پێش گەر لەحەق‌بێم یا نەیێم تەقلیدی فەرهادێ دەکەم
ئاوی تێغی وەقفی هەر تشنەلەبێ کە من نەبم کارگەر بێ یا نەبێ لەم ظـالمـە دادێ دەکـەم
دەرسی عشقم هەرلە لای پەروانە یا بوڵبـوڵ بـوە بیگەمێ یا نەیگەمێ هەرمەشقی ئوستادێ دەکەم
کوشتنی ئەسفەندیاری نەفسە بەستەی مەیلی پیر گەر مەدەدکا یا نەکا لەو شاهە ئیمدادێ دەکەم
بەم نزیکانە لەبەرمە «مەحویا» رێگـایکی دور
بێتەدەستم یا نەیێ من کۆششی زادی[1] دەکەم

***

ئەسیرو قەیدی صەیدی کەید[2] و شەیدی[3] نەفسی ئـەممارەم لەدەس ئەم‌مارە بەدکارە سـیاچارەم، چـیەچارەم؟
لەهەفتا تێ‌پەرێم و حەفتەیێ بۆ دیـن و بۆ دونـیا بەکاری خۆم‌و کاری کەس نەهاتم وەی چبێکارەم
چخوەش وەقتی‌بو ئەووەقتم لەگۆشـەی بێکسـی‌دا بـوم وەکوو هایم لەدەشتی ناکەسی‌دا ئـیستە ئـاوارەم
بەناخون صوورەتی یارم لەصەفحەی سینە نوسیوە لەحەشرا وەقتی نەشری نامەکردن منم‌و سیپارەم
لەجیبم‌دا ئەگەر یەک‌پارە شک‌نابەم چپـەروامـە خودا گەر قابلی دیبم هەتاسەر جیبی صـەدپارەم
نەشەیطان و نەدوران و نەخزمانم بەمن نـاگـەن
ئەوەی نەفسی خەسیسم «مەحویا» کردویە دەربارەم

***

پـەروانـە! سـوتنم وەرە بڕواکـە، مـن نـەمام پـەروانـە! ئـیترم نـیە پـەروا، کـەمن‌نەمام
ئەو نەونەمامە کەی بەری میهر و وەفـا دەدا؟ بۆمن، لەدەستی جەورو جـەفادا کـەمن نـەمام
بازاری دەردو کونجی غەم و میحنەت‌و ئـەلەم بێ‌رەونەق و نشاط و صـەفا مـا کـەمن نـەمام
«مەحوی» کەغەمیەمەردمی غەم پەوەرێ نیە
غـەم مـایەوە بـەبێ‌کس و مـاوا کـەمن‌نەمام

---

١. **زاد:** توشە. ٢ و ٣. **کەید و شەید** (کَید و شَید): حیلە و مکر.

رُباعی

دونـــیا تـــیاتروّیـــه[1] مـەوەستە تـیا بڕوّ کیّ مـــایەوە تـــیا کـــەنەبوبیّ تـــیاتڕوّ[2]

رو تـورش و روخـوەشە لەڕوێکا لەیـەکدەما قـەهری درۆیـە، مـیهری درۆ، هـەردو هـەردروّ

***

ئەهلی عیبرت ماوەگەر بیّ سەیری ناصرشا بکات دولەدوسی کەم[3] شەهی کردو کشێکی ریّ نەهات

هاتی واسەیری نەهاتی کەن کەصەد تیپی سەوار پاسەبانی بون لەناو بەستا، پیادیّ کردی مات

***

دو رباعی فارسی از محوی:

آن باد که چادر از سرت بیرون کرد صدها چو من شیفته‌ات مجنون کرد

گـویی کـه ز اشـتیاق دیـدارت بـاد دیـوانه شـد و حـملهٔ بـی‌قانون کـرد

***

بـــزدای ز دل مـــحبت دنـــیا را مـفروش بـه نـعمتِ جـهان، عُـقبی را

ز ایـنجا بـه کـف آر تـوشهٔ آخـرتت فـــردا نـــدهند رایگـــان آنـــجا را

دیـوان مـحوی. گـولّدەسـتەی شـوعەرای هـاوعەسرم، ص ۳۶-۳۹. *مشاهیرالکرد*، ج ۲، ص ۱۶۲.

سیّداَحمد نقیب سُلیمانیّه‌ای

سید احمد فرزند سید حسین قاضی فرزند سید محمود نقیب، به سال ۱۲۷۶ در سلیمانیه تولد یافته و پس از وفات پدرش به نقابت و ریاست اشراف و سادات سلیمانیه رسیده است. او مرد دانشمندی بوده و آثار و تألیفاتی هم دارد و به کردی و فارسی شعر می‌گفته است.

به سال ۱۳۲۷ هـ ق به مسافرت حجاز رفته و همانجا وفات یافته است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۳۹.

حَریق

ملا صالح متخلص به «حَریق» فرزند ملا نصرالله به سال ۱۲۷۱ هـ ق در دهکدهٔ زیویه از نواحی سورداش تابع لوای سلیمانیه عراق تولد یافته است.

پدرش ملا نصرالله اهل روستای کاشتر از دهات بیلوار کردستان بوده است که پس از خاتمهٔ

۱. **تیاتروّ**: تئاتر و نمایش. ۲. **تروّ**: رسوا.

۳. **دولەدوسی‌کەم** (۵۸=۲-۲×۳۰) برابر مدت سلطنت ناصرالدّین‌شاه.

تحصیل در مناطق کُردنشین ایران و عراق، در زیویه اقامت گزیده و همانجا تأهل کرده است.

حَریق ابتدا نزد پدرش مقدماتی را فرا می‌گیرد و پس از آن مدتی در قره‌داغ و ایامی در پینجوین و بیاره و سلیمانیه درس می‌خواند، پس از آن راهی سابلاخ می‌شود و در آنجا تحصیلات خود را به پایان می‌رساند. آنگاه به خدمت شیخ یوسف «شمس‌الدین برهان» مشرّف می‌شود و بعد از تمسُّک به طریقه نقشبندیه و یک مدت سیر و سلوک، به سابلاخ برگشته، تأهل می‌کند و در یکی از مدارس آنجا به تدریس می‌پردازد، و عاقبت در اواخر سال ۱۳۲۶ یا ۱۳۲۷ هـ ق در سن ۵۶ سالگی همانجا به دیار آخرت می‌پیوندد.

حَریق از شعرای خوش‌ذوق و بلیغ کُردی سورانی است. اشعارش بیشتر تَغَزّل و غَرامی و مملو از صنایع و مُحَسّنات لفظی و معنوی است. به فارسی و عربی نیز شعر گفته و دیوانش به سال ۱۹۳۸ م در بغداد به چاپ رسیده است.

و اینک اشعاری از حریق:

عاشقی سەروی قەدت قومری صفەت زاری ئەکا — روی گوڵی تۆ بوڵبوڵی دڵ فێری غەمخواری ئەکا

خوەت وەکو سوڵطان و چاوت حاکم و ئەبروتە شیر — تیری موژگانت وەزیرە مەشقی خونخواری ئەکا

کەوتە نێو ظوڵماتی زوڵفانت دڵی ئەسکەندەرم — خضری زیندەی ماچی لێوت، کەی‌دێ رزگاری ئەکا؟

من بەمیزانی طەبیعەت گەوهەر ئەفرۆشێ دڵم — والەسایەی زوڵفی تۆدا کەسبی عەطاری ئەکا

مورغی دڵ برژا لەبەر قرچەی هەتاوی فرقەتت — تابەکەی داوی سەری زوڵفت گرفتاری ئەکا؟

مەستی بادەی چاوی ئەومو پێم ئەڵێ مەستی مەیە — سەیرکەن بوختانی ناحەق چۆن بەلەب جاری ئەکا

بێرە مەیدانی فەصاحەت ئەسپی خۆت‌لنگ‌دە «حەریق»
تابزانم کێ بەشعرت صوحبەتو یاری ئەکا؟

***

چاوەکەم ئەمرۆ لەگوڵشەن گوڵ بەعیشوە خوەی نواند — نەک نمەک گیربم بەمەرگی تۆقەسەم هیچ نەمدواند

گوڵ بەتۆزی پێنەوە لاف و گەزافی لێ ئەدا — خواشوکر سۆزی نەسیمت هات ئەویشی لێ‌ستاند

نشتەری موژگانی تۆ هاتۆتە سەر صەفحەی دڵم — هەر خەطێ بۆ غەیری خەطّی سەبزی تۆپاکی کراند

لەشکەری ئاهم لەگەڵ جەیشی حەبەش دەعوا ئەکا — حەیرەتم ماوە کەچۆن ئەودڵبەرە دڵمی رفاند؟

بۆگوڵی روت هاتمو پەرچەم ئەبینم بۆیەوا — ماهی نەوروزم وەکو ماهی موحەررم خوەی‌نواند

تۆ لەئەووەڵ گۆی وەفات هێنایە نێو مەیدانەوە — ئیستەچەوگانی خیلافت پشتی صەد وەعدەی شکاند

تۆ خودا قەط غیرەتە بۆتۆ ئەرێ سەروی رەوان؟ — گوڵ بەبێ‌تۆ والەباغا خێوەتی خۆی لێ‌چەقاند

با وجود ئینصاف بدەم چاکە گوڵیش موشتاقتە
هەرلە شەوقی تۆیە سەرپۆش و گریبانی دڕاند

***

بەڵەک بوکێوو صەحراوەک دەڵەک خوەی دزیەوە زستان / زەیستان چون بەری خست ئیتتفاقە هێزی پێ مابێ

خەڵاتی شاهی نەوروزی ئیشارەی ئاتەش ئـەفروزی / نەسیم هێنای بەدڵسوزی کەسوزی کەس جەفای نابێ

رەئیسی هەورە، تۆپچی‌رەعدە، تۆپ بەرق و نیظام باران / صەبا پێشرەو، طەلیعە تەرزەیە، فـەرراشـی رێ بـابێ

نەفەس دەم، دیدە پرئاب و سەماوەر سینە، جەرگ ئاتش / کەلامم قەندە، گەر ساقی لەگەڵ من ئارەزووی چابێ

***

غزل زیر را حریق چند روزی پیش از مرگ خود سروده است:

لەخەرمانی ئەمەل مێروی عەمەڵ جەذبی نەکردانێ / لە ضەیقەتخانەدا ترسم هەیە ئاخر سـەری دانێ

تەریدەی نەفس و شەیطان قافڵەی طاعاتی غارەت کـرد / ئەگەر جاسوسی ئیمانی نەبێ دەرناچێ ئینسانێ

تەرازوی طاعەتت لەنگە، هەتاکەی ئـەمسەر ئـەوسەرتە / بەپارسەنگی حەیا دەس‌هەڵبرە، بنوارە میزانێ

مسی بێ‌طاعەتی روکەش، مەلەک صەررافی ئەعمالە / موحەصصیل نەقدی قـەڵبو نـارەوا نـاباتە دیـوانێ

ئەوا بەردی ئەجەڵ هاتو لەشـوشەی عـومری‌دا، سـادەی / بەقوربانی پیاڵەی چاوەکەت بم تێکە فـنجانێ

حەیات خۆ چو لەنێو جامەی حەیاتی عاریەت بێ‌عار!

ئەواداوای ئەکەن چی بکەم «حەریق» رێگەی رەجاکوانی؟

مجموعهٔ شعر و *ادبیات کردی*، جزء یکم. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۵۹. میژوی‌ئەدەبی‌کوردی، از ص ۳۸۶-۳۹۹.

مستی اَفندی

رسول مستی افندی، دانشمندی از اکراد شهرزور متولد ۱۲۳۹ هـ ق است، که مدتها در مناطق مختلف عراق و ایران، از جمله سنندج تحصیل کرد و سرانجام بعد از اخذ گواهی‌پایان تحصیل نزد ملا محمد خەتێ رواندزی، به استانبول رفت و داخل مدرسهٔ رسمی آنجا شد و با علوم جدید نیز آشنایی پیدا کرد و کتابی در علم فیزیک نوشت که مورد تأیید و تقریظ استادان آن فن قرار گرفت و از طرف سلطان عثمانی به دریافت جایزه و تقدیر نایل شد. آنگاه به استخدام دولت درآمد و مدتها در مدارس موصل و کرکوک و مصر به تدریس پرداخت. پس از آن به استانبول برگشت و با سمت ریاست معارف در شهر وان رهسپار آنجا گردید. پس از چند سال دوباره به مصر سفر کرد و زبان فرانسه را به خوبی یادگرفت و از آنجا به اروپا رفت و پس از یک سال دوباره به استانبول مراجعت کرد و عاقبت در سنهٔ ۱۳۲۷ هـ ق، درگذشت.

مستی افندی تألیفاتی هم داشته است، از جمله: *الادراکِ لِتَشْریحِ اَلافلاک*، *اِثباتُ واجبالوجود*، *حوادث عَناصر*، *زلزله و راه جلوگیری از خسارات آن* و فیزیک جدید؛ که قسمتی از این کتابها به

چاپ رسیده است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۵۰.

شیخ رضا تالّه‌بانی[۱] کرکوکی

شیخ رضا فرزند حاج شیخ عبدالرحمن خالص کرکوکی از ایل زنگنه، در قریهٔ قوّخ از دهات بازیان نواحی چمچمال از استان کرکوک عراق به سال ۱۲۵۴ هـ ق متولد شده است. تحصیلاتش را ابتدا در کرکوک نزد سید محمد بلاغ کرکوکی و حاج سعید افندی حلمی‌زاده شروع کرد و پس از آن مدتی در کوی و ایامی در سلیمانیه به کسب دانش پرداخت. پس از خاتمهٔ تحصیل به مسافرت حجاز رفت و از آنجا راهی استانبول شد و زبان و ادب ترکی را نیز فرا گرفت و با نامق کمال ــ شاعر معروف ترک ــ دوستی و مراوده پیدا کرد.

شیخ رضا سیاحت و مسافرت‌های زیادی کرد و مدت پانزده سال در کشورهای ترکیه، مصر، شام، ایران و شهرهای عراق به گشت و گذار پرداخته است. به زبانهای عربی و فارسی و ترکی آشنایی کامل داشته و با این سه زبان و همچنین زبان مادری خود «کُردی» شعر می‌گفته است.

اشعار شیخ رضا در نهایت انسجام و سلاست و شیوایی و مشحون از صنایع ادبی است.

انواع شعر را از قصیده، غزل، رباعی و قطعه و همچنین مضامین مختلف، استادانه در قالب الفاظ ریخته است؛ به خصوص در سرودن اشعار هَجو ومزاح و هَزل، قدرت فوق‌العاده‌ای داشته و از جریر عَرَب و سوزنی سمرقندی و عُبید زاکانی در این میدان گوی سبقت ربوده است.

دیوان شیخ رضا مملو از هَزل و قدح و ذمّ اشخاص و سخنانی است بیرون از پردهٔ عفت و آزرم و خواننده با ملاحظهٔ آنها یقین حاصل می‌کند که سرایندهٔ این اشعار انسانی بوده است لاأُبالی، مَیْخواره و دور از جادهٔ عفت و ادب که به هر مُنکری دست یازیده و هر عمل خلافی را مرتکب شده است؛ در صورتی که واقعیت چنان نبوده و چنانکه معاصرین وی نوشته‌اند: شیخ رضا درویشی بوده است سجاده‌نشین، زاهد و مُتقی و اهل طریق و در اِتّباع سُنن و انجام وظایف دینی بی‌اندازه اهتمام ورزیده است.

شیخ رضا در سنهٔ ۱۳۱۸ هـ ق کرکوک را ترک گفته و در بغداد اقامت گزیده و همانجا به سال ۱۳۳۸ هـ ق، رخت به سرای آخرت کشیده و در جوار مرقد سلطان‌الاولیا، شیخ عبدالقادر گیلانی مدفون است.

اشعار و آثار این شاعر چندین بار به صورت دیوان‌های کوچکی در بغداد و غیره چاپ شده

---

۱. **تالّه‌بان** روستایی است در اطراف چمچمالْ کرکوک که ایل هه‌مه‌وند در آنجا زندگی می‌کنند و ملا محمود زنگنه اعلی جدّ شاعر مورد بحث ما در آنجا اقامت داشته است.

است؛ اما متأسفانه اغلاط آن از حَیّز شماره بیرون و قسمت زیادی هم از اشعار وی به چاپ نرسیده است.

شیخ رضا در آغاز کار «لامع» تخلص می‌کرده و بعدها همان نام خود «رضا» را به عنوان تخلص برگزیده است.

از اشعار فارسی شیخ رضا، ترجیع‌بندی است در ستایش پیامبر اکرم علیه‌السلام که این چند بند از آن است:

ای جهان‌آفرین ثنا گویت — وی دو عالم مُعطر از بویت
ساکنان سرادقِ مَلَکوت — همه قُربان یک سر مویت
گُل ز خونین دلان رُخسارت — سرو مایل به قدّ دلجویت
لاله در راغ داغدار رخت — نافه دلریش خال هندویت
نسخهٔ کاینات و هر چه در اوست — شرح رَمزی ز مُصحَف رویت
عرش کمتر بهای مُشت گِلی — که بر او آرمیده پهلویت
سرمه مَفتون چشم ما زاغت — شَبَه از هندوان گیسویت
عارضت وَالضُّحی، خَطت وَاللیل — قُلْ هُوالله حِرز بازویت
قاب قوسین را نمی‌دانم — جز کمانهای هر دو اَبرویت
روز و شب جبرئیل در پرواز — بی سر و پا همی دود سویت
روضه‌خوانی کنم به روضهٔ تو — همچو درویش بر سر کویت

کَز سراپردهٔ مقدس ذات
بر سراپای انورت صلوات

***

ای مُنادیٰ به کاف، ها، یا، عین — وی مُنادی: اناالنَّبی بِحُنَیْن
جبرئیل امین به امر خدا — وَحْیَت آورد ای شَهِ کَونین
خیز و بر نه قَدَم به کُویِ قِدَم — خیز و بَر کَش عَلَم ز عِلْم به عَیْن
به مقامی درآمدی که در او — نه مَتی را مَجال بود و نه أَیْن
قابَ قوسَیْنِ کان أوْأدْنیٰ — بَیْنَ مَوْلَی الوریٰ وَ بَینکَ بَیْن
ای به کُویَت سعادتِ اَبَدی — وَی ز رویت شرافت حَرَمین
قَسَمَت می‌دهم به جان «حَسَن» — به سر «مُرتضی» و خونِ «حُسَین»
روز واُمَّتاً چو پیش روی — به امیدِ شفاعت ثَقَلَیْن
اندر آن روز یا رَسُولَ الله — نَظَری کن مَرا به گوشهٔ عَیْن

بـنواز و مـرانَـم از لبِ حَـوض تَـر کُـن از آب کـوُثرم شَـفَتَین
مـا ز امرِ تـو غـافل و تُـو بـه مـا مُشـفق و مـهربانتر از اَبَـوَین
در مَـزار ایـن درود مـی‌خوانـم بـاز پُـرسند کَـز تُـوام مَـلَکَیْن،
کَـز سَـراپـردهٔ مُـقَدَّس ذات
بـر سَـراپـایِ انـورت صـلوات

ای هـمه کـائنات خـار و تـو گُـل وی هُمه ممکنات جُـزء و تـو کُـل
خـواجـهٔ انـبیا و خَـتم رُسُـل هـادیِ خـلق و پـیشوایِ سُـبُل
لَـمْ تَـلِدْ مِـثْلَکَ النّساءُ فَـتی لَـمْ یَـجِدْ مَـثْلَک الزَّمانُ رَجُـل
صَـفَتِ شـانِئَت هُـوالابـتر لَـقَبِ بـاغِضَت زَنـیم و عُـتُلّ
در قـیامت چـو ذُوالجـلال تَـرا مـی‌دَهد رُخـصتِ شـفاعتِ کُـلّ
آیـد از بـارگاه قـدس اِلَـه لَکَ مـاشِئْتِ یـا نَـبِیُ، فَـقُلْ
فکر مـن کـن کـه کـرده‌ام تَسبیح در خَـرابـات رَهـن شـاهد و مُـل
تا مَرا چون تو شافعی است چه باک ز آتشِ دوزخ و سَـلاسِل و غُـلّ
فـیل مـحمودیم نـمی‌ترسم از دَمِ کَـرّنا و بـانگ دُهُـل
بـه هَـوایِ تـو مَست و بـی‌پَروا نَـغت‌گُویان خَـرامَـم از سر پُـل
کَـز سـراپـردهٔ مـقدسِ ذات
بـر سـراپـای انـورت صَـلَوات

غَزلی در مناجات به فارسی:

ای ریـزه‌خور خـوان نـوالت مـه و مـاهی جُـودت چـو وجـودت اَبـد و نـامُتناهی
بـرنامهٔ اعـمال سـیاهم قَـلَم عَـفو برکش که بدل شد بـه سفیدیم، سیاهی
بیرون شدن از ساحتِ ملک تو محال است هر جا که روم عـبد تـوام خـواه نـخواهی
از عَـفو و عُـقُوبت نـبود سود و زیـانت این هر دو به نزد تو مساوی است، اِلَـهی!
بودم من اگـر بـنده‌ای از خـواجـه گـریزان بـاز آمـدم ای بـندگیت دولتِ شـاهی
ایـن دیدهٔ گـریانم و ایـن سینهٔ سـوزان بر صدق سُخن می‌دهدم هـر دو گـواهی
صدگونه امید است «رضا» را به تو، هر چند
سر تا قـدمش غـرق گـناه است و مـناهی

***

قصیده‌ای است که در مدح قُطب‌الطّریقه حُسام‌الدین علی نقشبندی سروده است:

نه سر از مـطلع گـیلان بـه در آرد مـاهی نـه عَـلَم بـرکشد از سمت بُخارا شـاهی

نـه ز کـاشانه بـه بـازار انَاالحـق گـویان — مَست و سرخوش گـذرد پـیر فَـنافیِ‌اَلـلّهی
نه به دامـن چَکَـد از دیـدهٔ گـریان اَشکـی — نه به کـیوان جَـهَد از سینهٔ سـوزان آهـی
نــه زِ رنـدان صَـبُوحی‌زدهٔ بـزم اَلَسْت — هــایهویی، طَــرَبی، خـندهٔ قـاهاقاهی
زیـر ایـن گُـنبد فـیروزه نـیابی امـروز — پَـی بـه حـق بـرده، ز اَسـرار خـدا آگـاهی
اوحدی احمد جـامی و جُـنید و مـعروف — بایزیدی، حَسَنی، خـواجـه عُـبَیدالَـلّهی
کـرده هـر مُلْحدکی جامهٔ تـقویٰ در بَـر — که مَنَم قُطب زمان، تا به کف آرد جـاهی
قُرب یزدان نَتَوان جُست به هـر اهـرمنی — دست بـیعَت نـتوان داد بـه هـر گُـمراهـی
بُود هر جا درِ فـیضی هـمه را قُـفل زدنـد — اِلتـجا کـار خِـرَد نـیست بـه هـر درگـاهی
فَیض‌خواهی ز مُریدان **حسام‌الدیـن** شـو — آنکه پیش کَرَمَش کُوه کَـم است از کـاهی
چون نشیند ز پی ختم بـه خـلوت، گـویی — خَـیمه بـر وادیِ وَحْـدت زده شـاهنشاهی
آنکه با یک نظرش دست دهـد سـالک را — قُـرب صد سال عـبادت بـه سـلوک مـاهی
چه غم از رَهزنیِ نفس گرت بَدْرقهٔ اوست — پـنجه بـا شـیر عـلی چـون بـزند روبـاهی
آرد از هــمت او دامــن مـقصود بـه کـف — دست از دامن مـقصود، چـو مـن کـوتاهی
حاسدی گر کُند اِنکار کـمالش چـه عَـجَب — یُـوسفی ار فکـند دست حَسَـد در چـاهی
ای مَـتاعِ دو جـهان جایزهٔ یک نگـهت — خواهم از چشم «رضا» عطف نگاهی گاهی
از ثَـنا زود عِـنان بـاز کشـیدم کـه نـداشت — در خـور طـبع روان قـافیه جـولانگاهی

به وجودت کـه بُـود تَـعْبیه از جـوهر جُـود
نَـرَسد رَنجی و عـارض نشـود اِکـراهـی

از اشعار فکاهی شیخ رضا دربارهٔ کُشتی گرفتنش با عَمُوی خود سَتّار نام:

سـتّار آن کـه هست بـه نـیرو تـهمتنا — ایــزد نــیافریده چــو او آهـــریمنا
دُوشـم ز در درآمـد و غـرّید کـای رضا! — اَنْتَ الَّــذی تُــصارِعُنی؟ قُـلْتُه: انـا
خـندید قـاه قـاه کـه روبـاه چـون زنـد — با شیر پـنجه، تـا تـو زنـی پـنجه بـا مـنا
گفتم: به جای خود بنشین، این قدر مـناز — بـا آن سـتون سـاعد و آن مـیل گـردنا
گر تو به زور بـازو خـود بـهمنی، مَـن آن — غُـــرّنده اَژدرم کـــه بـــبلعید بـــهمنا
چون این سخن شنید بر آشفت از غَضَب — گـردن کشـید و زد بـه کَـمَر عـطف دامـنا
دسـتی دراز کـرد و گـریبان مـن گـرفت — تـا افکـند بـه خـاک مـن شـیر افکـنا
هر چند سعی کرد، تن مـن تکـان نَـخُورد — کـز جـای خـود تکـان نـخورد کـوه آهـنا
نیروی او چـو نـیک بـه مـن آشکـار شـد — جَسـتم ز جـای چـون پسـرِ کـاوه، قـارنا
دســتی کشـیدم و بگـرفتم کَـمرگهش — بـربودمش ز خـاک چـو یک دانـه ارزنـا

او را ز روی خشم چنان بر زمین زدم — کز مُردنش هنوز دلم نیست ایمنا
آواز زیر و بم ز درونش بلند شد — دربارگاه مَقْعَدش افتاد شیونا
آهی ز دل کشید چو نادم به گاه مرگ — گویی حَیاتُهُ ذَهَبَتْ، مَوْتُهُ دَنا
بر قُوّت شجاعت «لامع‌رضا» به دل
اِقرار کرد و گفت: تو مَردی و من زَنا

***

در شکوه از روزگار و گردش گردون به طریق هزل:

از دست تطاول زنامه — کس نیست نخورده تازیانه
ای بیهده‌گرد مردم آزار — ناهی ز گناه و خود گُنهکار
تو مُجرم و عامل گناهی — وز بی‌گنهان جریمه خواهی
آدم به دسیسهٔ تو اِغوا — نه حَیّه سَبَب شد و نه حوّا
من سنگ زدم به فرق هابیل؟ — ای راهنمای صد چو قابیل
خود ظالم و از مَنَتْ شکایت — دانی به چه ماند این حکایت؟
ماند به حدیثِ گرگ محجوب — یوسف ندریده، پیش یعقوب
یحیای نَبی، ذبیح من بود؟ — آن هم عَمل قبیحِ من بود؟
من پای خلیل را ببستم؟ — دندان حبیب را شکستم؟
من دست یزید را کَشاندم؟ — بر مسند قدرتش نشاندم؟
من جامهٔ کعبه را دریدم؟ — دُمِّ خر وَیْس را بریدم؟
نگسسته رگی، نَخَسته جانی — سنگی نزده بر استخوانی
ای چرخ، ستمگریت تا کی؟ — وَی گُرگ شکم‌دریت تا کی؟
ای کاسه سیاه سفله‌پرور! — مینا شکن دلِ هُنرور!
ای باعث نامرادیِ مَن! — شَرمی ز نکونهادی من
ای چرخ که در کَفت اسیرم — گر آوردت خدا به گیرم،
ریش زُحَلَت برآرم از بیخ — بُبریده نَهَم به کون مریخ
حوت و حَمَلَت کباب سازم — ثَوْرت مَزَهٔ شراب سازم
انگشت عُطاردت بِبُرّم — عمامهٔ مُشتری بِدَرّم
جَوْزات دهم به خُورد خرچنگ — نافِ اسدت به خون کُنم رنگ
آتش بزنم به کهکشانت — درهم شکنم شکوه و شانت
هم زَهْرهٔ زُهره‌ات کُنم چاک — مِهرت فکنم چو زَهره بر خاک

عُـــمر سَـــرَطانْتْ را سَـــر آرم　دُود از دُمِ عَــــقربت بـــرآرم
شـيرت بُكشـم بـه سَـمّ قـاتل　دَلْــوت فكـنم بـه چـاه بـابل
نــه خَـيمه گـذارمَت نـه خَـرگاه　چَـرمَت بكـنم چـو چـرم روبـاه

***

دو بیت عربی از شیخ رضا:

لا ابـالی و ان امـرت بـقتلی　أنـاراضٍ بِـما عَـلَیْهِ رضـاکـا
لِـجمَیعِ الوَریٰ بَـقاکَ مُـفیدٌ　أسْألُ اللهَ اَنْ يُـدیَم بَـقاکـا

غَزَلی به کُردی سورانی

رۆژێ نـەبو ئـەمدڵبـەرە بێرحـمە وەفـاکـا　جـارێ نـەبو ئـەمکافرە شـەرمێ لەخـوداکـا
حـەیرانـن ئـەطبا لەعـەلاجی مـەرەضی مـن　لوقـمانی وصـاڵت مـەگـەر ئـەمدەردە دەواکـا
کارێ کـەغەم و دەردی فـیراقت بـەمنی کـرد　سـەرما بـەهەتیو، با بـەدەواری شڕی ناکـا
دێوانەیە شەخصێ کـەلەغەیری لەبـی لەعـلی　وەک شاهی سکەندەر طەڵەبی ئاوی بـەقاکـا
تاب و تەبی ئاتەشکەدەیی هجری وەکو شەمع　نـەزدیکە مـنیش واردی صـەحرای فـەناکـا
لەمڕێگـەیە تـەقدیری ئـەزەل و ابـو کـەئێـمە　پاماڵی جـەفابین و رەقـیب سـەیر و صـەفاکـا
رۆح و دڵ و دین هەرسێ دەکەم بەذل و نثاری　کـامی دڵی مـن گـەر لەلەبـی لەعـلی رەواکـا

سەر دانێ لەرێ عشق، «رەضا» لازمە عاشق،
بۆیار سـەر و مـاڵی سپەری تـیری قـەضاکـا

***

دەمکوژێ حوکمە دەزانم بـەخودا دەردی حـەبیب　وەرە سا بەشقی خودا دەس لەیەقەم بەردە طەبیب!
طـالعم نـەحسە دەتـرسم کـەبەئازاری فـیراق　بمرمو رۆژێ نەبێ دەوڵەتی وەصڵم بەنەصیب
چـاوی فـەتتانی تۆ کـاری هـەمو جـادوگەریە　کەبەیەک عیشوە ئەدا عابدی سەد ساڵە فەریب
تالەتۆ دورە دڵی غەمزەدە ئـەیراحـەتی جـان　مەشرق و مەغربە مابەینی لەگەڵ صەبرو شەکیب
بێفەراز نابێ نەشیب، ئەمقصە تەحقیقە وەلێ　من لەرێعشقی تۆ نەمدی بەخودا غەیری نەشیب
شیخ دەگۆڕێتەوە گەر چاوی بەزوڵفت بکەوێ　خەرقە و سوبحە وسـەجادە بـەزونار و صـەلیب

طاقەتی طاقبوە بێچارە لەژێر بـاری فـیراق
بکە رەحمی بە «رەضا» چاکە تەرەحوم بەغەریب

دیوان شیخ رضا، چاپ بغداد، ۱۳۴۶ هـ ق. میژوی ئـەدەبی کوردی، از ص ۳۴۱-۳۶۲.

مُحَمَّد رَشید پاشا زَهاوی

محمد رشید پاشا فرزند ملا محمّد فَیض مُفتی زهاوی است که به سال ۱۲۶۴ هـ ق، در بغداد تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۲۷ هـ ق، همانجا درگذشته است.

محمد رشید پاشا مردی ادیب، نویسنده، باهوش و متفکر بوده و در پاره‌ای از نواحی و شهرهای عراق و سوریه سمت قائم‌مقامی داشته و بعد عضو محکمهٔ استیناف بغداد شده. و آخرین مأموریت وی وکالت در کربلا بوده است.

او برادر بزرگ جمیل صدقی زهاوی شاعر معروف و سرشناس عراق است و جمیل در مرگ او مرثیه‌ای گفته که این اَبیات از آن است:

یــا ضَــریحاً فــیهِ الرَّشــیدُ یَـنامُ　　مُـطْمَئِنّا، مِـنّی عَـلَیْکَ السَّـلامُ
أکْــبَرَتْ لَــیْلَة الرَّشــیدِ اللَّـیالی　　وَ مَــضَتْ فــی إکــبارِها الایّـامُ

تا آنجا که گوید:

اَلْــمنایا یَــرْمینَنا کُــلَّ یَــوْمٍ　　بِسِــهامٍ فَــلا تَــطیشُ السِّـهامُ
هَـدَّ رُکْـنَ آلبیتِ الزَّهـاوِیِ خَـطْبٌ　　جَـــلَلٌ جـــاءَهُمْ وَرُزْءٌ جُســـامُ
أکـــلَةٌ لاتَسُــوغُ ثُــمَّ شَکــاةٌ　　ثُــمَّ داءٌ فــي الجـوفِ ثُـمَّ حِـمام
جِــئتُ صُــبحاً أُسـائِلُ القـبرَعنه　　و عَــلَی القَــبْرِ هَــیْبَةٌ وَاحْـتِشامُ
أیُّــها القــبرُ کـیف فـیک رشـیدُ　　أشَــدیدٌ کــذا عَـلَیْهِ السِّـقامُ؟

لاتَکُــنْ فــی وَجْــهِ الرَّشــیدِ عَـبُوساً
فَــهْوَ فــی وَجْــهِ ضَـیْفِه بَسّـامُ

هَدَّ: ویران کرد؛ **خَطْب:** پیش آمد بزرگ و سخت؛ **جَلَل:** بزرگ؛ **رُزْء:** مصیبت بزرگ؛ **جُسام:** به ضم جیم، مفرد است به معنی بزرگ و جمع آن جِسام به کسر جیم است؛ **اَکْلَة:** لُقمه؛ **لاتَسُوغُ:** سازگار نباشد؛ **شَکاة:** درد و مرض؛

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۵۶. *دیوان صدقی زهاوی*، ص ۱۵۹.

عَیْشی سَنندجی

میرزا احمد مُتخلص به «عَیشی» و ملقب به «سلطانُ‌الشُّعرا» مردی بوده است عاشق‌پیشه، با طبعی روان و قریحهٔ سوزان که در جوانی سر بر بالین خاک لَحَد نهاده است. اشعار زیادی گفته که خود، آنها را به هفت بخش تقسیم کرده و هر بخش را به نامی خوانده است. ۱ـ جَنَّةُالانبیاء؛ ۲ـ جَنَّةُالعُلَما؛ ۳ـ جَنَّةالعُرَفا؛ ۴ـ جَنَّةالاشَراف؛ ۵ـ جَنَّةالاُمَراء؛ ۶ـ جَنَّةالعاشقین؛ ۷ـ جَنَّةالخواتین.

مَن از میان آنها فقط بر کتاب جَنَّةالعاشقین دست یافتم؛ که بیشتر آن داستان دلدادگی خود او است. این کتاب را «گُلستان ابراهیم» نیز نام نهاده است. تاریخ پایان نظم این منظومه سال ۱۳۲۸

هـ.ق است که در همین سال خود ناظم درگذشته است.

و اینک اشعاری از عیشی:

تخمیس بر یکی از قصاید سعدی:

مَطلع دیوان ز نَعتِ خالقِ یکتا — از رَقَم کلک گشت زینت طُغرا
گُفت به دیباچه اسم حق کنم اِنشا — «اَوَّلِ دفتر به نامِ ایزدِ دانا»
«صانع و پروردگار و حَیّ و توانا»

تا که به تقدیر شد اِراده چو توأم — کَنز خَفی را جَلی نمود به یکدم
ساخت ز یک امر کُنْ فَکانْش فراهم — «اکبر و اعظم خدای عالَم و آدم»
«صورتِ خوب آفرید و سیرت زیبا»

بنده اگر خود عراقی است و حجازی — هندی اگر هست یا ز مردم رازی
رزق فرستد که رازقی است نه بازی — «از در بخشندگی و بنده‌نوازی»
«مُرغِ هوا را نَصیب، ماهی دریا»

مرد غَنی گر به مال از همه شد بیش — هست اگر بینوا ز فقر جگر ریش
رزق کسی را ز قسمتش نَدَهد بیش — «قسمت خود می‌خورند منعم و درویش»
«روزی خود می‌بَرند پَشه و عَنقا»

داده از آب مَعین حیات به هر حَی — زر دهد از خاک و گُل ز خار دهد وَی
از صدف آرد گهر، ربیع پس از دی — «جانور از نطفه می‌کند، شکر از نَی»
«برگ تر از چوب خشک و چشمه ز خارا»

فرع فراوان کند اصیل‌تر از اصل — میوه ز چوب آورد، رُطب دهد از نخل
قَز دهد از کرمکی و خاره کند لعل — «شربت نوش‌آفرید از مگس نحل»
«نَخل تناور کند ز دانهٔ خرما»

خلق اگر خود مخالفند و موافق — بنده اگر کاذب است یا همه صادق
هست ز گنج نَوال بر همه مُنفِق — «از همگان بی‌نیاز و بر همه مُشفق»
«از همه عالم نهان و بر همه پیدا»

مُرغ خِرد کَی رسد به اوج کمالش — عقل بشر را نه‌ره به عرش جلالش
برتر از آن است و هم کرده خیالش — «پرتو نورِ سُرادقات جمالش»
«از عَظَمت ماورای فکرتِ دانا»

ذکر وَرا ماسوی نکرده فراموش — جمله به جوش و خروش و یکسره خاموش
چشم و سر و بینی و لب و دهن و گوش — «خود نه زبان در دهان عارف مدهوش»

«حَمد و ثنا می‌کند، که موی بر اَعضا»

قادری و واحد و علیم و مُقدّر	مر قَلَمِ تُست بر میاه مُصَوّر
شمس و قمر را تویی مُدیر و مُدَوّر	«بار خدایا مُهَیْمِنیّ و مُدَبِّر»

«وز همه عیبی مُنزّهی و مُبَرّی»

اَی تو مُعَرّی ز مرگ و خوردن و خفتن	چون تو خبیری، چه چیز از تو نُهُفتن؟
ما که ندانیم دُرّ نَعتِ تو سُفْتَن	«ما نتوانیم حقّ حمدِ تو گفتن»

«با همه کَرُّوبیان عالَمِ بالا»

«عَیْشی» شَیدا به سِر نگفته، عَلَن گفت	با دو صد افغان به سانِ مرغ چمن گفت
وصف وَی از روی جهل، نی ز فطن گفت	«سعدی از آنجا که فهم اوست سُخن گفت»

«وَر نه کمالات وهم کَی رسد آنجا»

***

غزل:

جُز کویِ تو مرغِ دلِ من لانه ندارد	جُز گندم چاه زَنَخت دانه ندارد
عهد است که غیر از لب تو باده ننوشد	پیمان پس از این بر سر پیمانه ندارد
در باغ بَسی لاله و گُل هست و لیکن	یک گل چو گُلِ طلعتِ جانانه ندارد
گرد رُخِ چون شمع تو پروا نکند دل	قربانی تو باک چو پروانه ندارد
دل بُردی و تضمین کنم این بیت و بیارم	شاهد که کس این شاهد شاهانه ندارد
«در سینه دلم گم شده تهمت به که بندم	غیر از تو کسی راه در این خانه ندارد»

دلتنگ مَشو زین سخنان، زآنکه ز عشقت
«عیشی» ادب و فهم چو دیوانه ندارد

***

رباعی:

امروز میان دلبران طاق تویی	شاهنشهِ شاهدان آفاق تویی
مسموم ز زَهر هجر دیدار توأم	زنهار، بیا بیا که تریاق تویی

***

در هجر توأم جای چه بغداد و چه بلخ	بی وصل توأم آب چه شیرین و چه تلخ
تا کی به امید غُرّهٔ ماه رخت	هر ماه که آید، رسد از غُرّه به سَلخ

باز غزلی از عیشی:

جانا از آتش عشق وین تابش و شراره	ای تو خلیل ثانی فرما کنم چه چاره؟

تو نوبهار حُسنی، گو تا نسیم لُطفت بر من وزیده، کاهَد زین سوزش و حَراره
فرمانروای جانی، فرمانده قلوبی با حُشمتِ سلیمان خوش می‌کنی اِماره
اقلیم دل گرفتی با گوشهٔ نگاهی بی زحمت پیاده، بی منتِ سواره
ای در لطافتت گُل، حیران و پای در گِل گُل را چگونه باشد، خاطر چو سنگ خاره
گاهی نوازشی کن عشّاق بینوا را تا چند دیده ریزد خوناب چون فَواره
قربانی تو گر شد شوریده حال «عیشی»
باشد، تو دلبری کُن بر کام دل هماره

جَنّةالعاشقین عَیشی.

ملا محمّد حَسَن تُرجانی

ملا محمد حسن فرزند علامه ملا علی قزلجی ترجانی به سال ۱۲۷۵ هـ ق در تُرجان مهاباد تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۲۸ هـ ق، همانجا وفات کرده است. او مرد دانشمندی بوده و عمری را در تدریس و مطالعه سپری کرده و از تألیفات او کتابی است در شرح فرائض پدرش ملاعلی.

یادداشتهای مؤلف.

شیخ یوسف شمس‌الدّین برهانی

شیخ یوسف ملقب به شمس‌الدّین، به سال ۱۲۴۵ یا ۱۲۴۶ هـ ق در آبادی «ماوەت» از قرای شارباژێڕ کردستان عراق تولد یافت. پدرش زارع بود و او در آغاز کودکی تا اوایل جوانی در کارهای کشاورزی یار و همکار پدر بود؛ تا جایی که در امور روستایی بصیرت و مهارت درخوری پیدا کرد. پس از آن بر اثر ذوق و استعداد ذاتی دنبال کسب دانش رفت و در سلک طلاب به مدارس عدیده‌ای راه یافت و معلومات ارزنده‌ای اندوخت. بعد از خاتمهٔ تحصیل به آبادی «تەوێڵێ» روی نهاد و به قطب‌الطریقه شیخ عثمان نقشبندی گروید. پس از تمسک، ضمن انجام آداب طریقه، مدتی در خانقاه آنجا به منظور تزکیهٔ نفس به کار آبکشی و رفت و روب خانقاه مشغول بود؛ تا اینکه اندک اندک مدارج عالیه را طی کرد و با اخذ اجازه و احراز مقام خلافت به دستور شیخ مرشد به جانب مکری روانه شد و در آبادی «برهان» اقامت گزید، و بر تعلیم طریقهٔ نقشبندیه و خدمت به مسلمانان از راه امر به معروف و نهی از منکر همت گماشت.

شیخ یوسف دانشمندی نیک‌سیرت و عارفی ستوده سریرت بوده است؛ مردم را به اطاعت خدا

و انجام اوامر دینی دعوت کرده و از ریاکاری و تظاهر و ابراز کشف و کرامات و قبول کمک مالی از مریدان و منسوبان ابا داشته است. خود شخصاً در همان آبادی به امر کشاورزی پرداخته و از مردم خواسته است که در این کار او را یاری کنند. او از مالکان آبادی، زمین را اجاره می‌کرد و به همراهی مردم به زراعت می‌پرداخت، و با کدّ یمین و عرق جبین معاش و مخارج زندگی خود و زایران و مهمانان را فراهم می‌آورد که این خود درسی بود برای همهٔ مردم آن سامان که از تنبلی و تن‌آسایی و زندگی اتکالی بپرهیزند و با سعی و تلاش و رعایت مقررات و آداب دینی از دسترنج خود ارتزاق کنند. سرانجام بعد از مدتی از بهرهٔ محصول فلاحت سرمایه‌ای جهت خانقاه فراهم آمد که از آن روستایی به نام «شرفکند» خریداری شد و در محلی از حومهٔ آنجا به نام «سوّلاوکان» خانقاهی بنا شد که شیخ بعدها آبادی دیگری را به نام «آتابلاّغی» خریداری کرد و آن را موقوفهٔ خانقاه قرار داد.

عزت‌نفس و همت‌بلند و تقوای شیخ یوسف موجب شد که مردم از هر طرف به خانقاه وی روی نهاده و خود را تسلیم تعلیم و تلقین طریقه کنند؛ حتی بسیاری از علما و ادبای طراز اول مکری و شکاک نیز سرسپرده و از مریدان او بوده‌اند؛ از قبیل: سیدمحمد سعید کلیجی، ملامحمد وسیم مشهور به «ملای گوروّمه‌ری»، ملا سراج‌الدّین شکاک، ملا احمد یارالّی، سید رشید، ملا محمدصادق مرزینگ، مصباح‌الدیوان، سیف‌القُضاة مکری، حیدری مهابادی (سالار سعید) و...

انبوه مردمی که شبانه‌روز در خانقاه شیخ یوسف جمع شده‌اند شبها سرگرم تهجد و تلاوت قرآن و ذکر و فکر و ختم مرسوم طریقه بوده و روزها به کار فلاحت و امور خانقاه پرداخته‌اند.

شیخ یوسف بارها تأکید و توصیه کرده بود که مَشیخت ارثی نیست و بعد از من هیچ یک از اولاد و احفاد من حق مشیخت ندارند و نباید مریدان کسی را از آنان به عنوان شیخ بپذیرند و اگرچه دارای فرزندان متعدد و شایسته‌ای بود، بعد از وفات او هیچ یک از آنها بر مسند ارشاد و مشیخت قرار نگرفت؛ اما خانقاه تا این اواخر همچنان دایر بوده و زوار و مستمندان از موقوفهٔ آن پذیرایی می‌شده‌اند.

شیخ یوسف به سال ۱۳۲۸ هـ ق وفات یافت و بر تپهٔ بلندی در نزدیکی خانقاه به خاک سپرده شد. مقبره‌اش هم اکنون مطاف زایران است. این عبارت قرآنی: «واجْعَلْهُ ربّ رَضِیّاً» به حساب ابجد برابر با سال وفات شیخ یوسف است.

مستفاد از یادداشت استاد شرفکندی (هه‌ژار). *یادی مه‌ردان*، برگ دوم، ص ۵۰۳ و ۵۰۴.

میرزا عبدُالقادر پاوه‌ای

میرزا عبدالقادر از مردم شهرستان پاوه، فرزند کدخدا محمد، به سال ۱۲۶۶ هـ ق متولد شده و پس از فرا گرفتن مقدماتی در زادگاه خود، برای ادامهٔ تحصیل به روستای کاشْتَر ـ از آبادیهای بیلوار کردستان ـ که در آن اوقات دارای مدرسهٔ علوم دینی بوده، مسافرت کرده است.

در مقدمهٔ منظومه‌ای از آن مرحوم به نام «کوله و عاینه‌مه‌ل»، که داستانی است از مَلخ و سار و در سال ۱۳۴۰ هـ ش، ضمیمهٔ روزنامهٔ کردستان در تهران به چاپ رسیده، نویسندهٔ آن، استادِ میرزا عبدالقادر را در کاشتر، عارف بزرگوار شیخ‌عبدالغفور کاشتری نام برده است؛ اما این مطلب به دو دلیل صحیح نیست: ۱ـ مرحوم شیخ عبدالغفور به سال ۱۲۷۰ هـ ق وفات یافته، که در این تاریخ میرزاعبدالقادر فقط چهار یا پنج سال سن داشته است؛ ۲ـ شیخ عبدالغفور خود شخصاً مجالی برای تدریس نداشته و در مدرسهٔ کاشتر ـ که بانی و سرپرست و اداره‌کنندهٔ آن خود شیخ بوده ـ کسان دیگری به تدریس مشغول بوده‌اند، از قبیل: ملا مُصطفی چَمیالّه‌ای و ملافتح‌الله پاوه‌ای و غیرهما. واقعیت آن است که در ایام تحصیل میرزا عبدالقادر، سرپرست و اداره کنندهٔ مدرسه و خانقاه کاشتر، حاج شیخ اسمعیل نوهٔ شیخ عبدالغفور بوده است که در ادبیات تسلط فراوانی داشته و خود نیز شاعر خوبی بوده و ممکن است میرزاعبدالقادر قسمتی از دروس ادبی را از محضر او استفاده کرده باشد.

باری میرزای شاعر ما پس از خاتمهٔ تحصیل به پاوه برمی‌گردد و تا سن ۴۶ سالگی در آنجا می‌ماند و مدت دو سال هم در جوانرود نزد مرحوم محمدبیگ از رؤسای ایل جوانرود به شغل مُنشی‌گری پرداخته است. در سن ۵۳ سالگی به علت نابسامانی اوضاع پاوه و جوانرود، به کاشتر مراجعت می‌کند و چند صباحی در آنجا می‌ماند و پس از آرام شدن وضع پاوه دوباره به مسقَطُ‌الرّأس خود بر می‌گردد. اما طولی نمی‌کشد و به جهاتی برای همیشه پاوه را ترک گفته، در کرماشان تَوَطن می‌کند.

میرزاعبدالقادر در کرماشان با شاعر و قَلَندر و عارف بنام «سیدصالح حیرانعلی شاه» بنای آشنایی و مُراوده می‌گذارد و از محضر سودمند او بهرهٔ وافی می‌گیرد.

طبیعت زیبای کوهستانی اورامان، به خصوص مناظر دلنشین «شاهۆ»، از آغاز جوانی در دل و جان میرزاعبدالقادر اثر نهاده و طبع او را که خود ذاتاً خمیره‌ای از ذوق خدادادی داشته است، تحریک کرده و عاقبت در نتیجهٔ استعداد فطری و تمرین و مداومت، از او شاعری توانا، خوش‌ذوق، نکته‌سنج و باریک‌بین به وجود آورده است.

میرزا عبدالقادر آثار و اشعار زیادی داشته که متأسفانه یک قسمت از بین رفته و یک قسمت به طور پراکنده باقی‌مانده است. این شاعر غیر از غزلیات، منظومه‌های دلنشینی دربارهٔ موضوعهای مختلف دارد که هر کدام در ادبیات کُردی شاهکاری است، از قبیل: داستان «کوله و عاینه‌مه‌ل» و سرگذشت «چنار هه‌وڵی» و «ئاسمان‌و زه‌وی».

میرزاعبدالقادر در شعر «قادر» تخلص می‌کرده و در سنهٔ ۱۳۲۸ هـ ق، در سن ۶۲ سالگی در شهر کرماشان درگذشته و همانجا مدفون است.

و اینک اشعاری از میرزا عبدالقادر پاوه‌ای:

ئـیمشه‌و قـبله‌کـه‌م له‌مـن کـه‌فته‌ن دور — دور بۆڵه‌دیـــده‌ش، دیـده‌م بـیه‌ن کـور
ئـــیمشه‌و نـــازارم له‌مـــن پێـــواره — عـــه‌قل‌و فـــام مـــن بـــیه‌ن ئـاواره
ئـــیمشه‌و ئـــازیزم، دونـیاو دیـنه‌کـه‌م — مـه‌حبوب شـیرین مـه‌ه جـه‌بینه‌کـه‌م،
بـــالای ظـــه‌ریفش لێـــم نـــادیاره‌ن — کـوره‌ی ده‌رونـم چـون کـوره‌ی نـاره‌ن
ئـــیمشه‌و مـــه‌واچـی عـه‌زا داریـمه‌ن — جـــــه‌داخ دڵبـــــه‌ر، ده‌ردکـــاریمه‌ن
ئـیمشه‌و شـه‌و نـیه‌ن، داخ ده‌یـجوره‌ن — جـــه‌دوری بـــالات دیـده‌م بێ‌نـوره‌ن
کـــاشکای نـه‌کـه‌ردام ئـی ئـاشنایی — وه‌ی طـه‌ور نـه‌چه‌شتام مـه‌زه‌ی جیایی
کـاش وه‌رۆی ئـه‌زه‌ل‌تۆ نـه‌دیام وه‌چـه‌م — تاوه‌ی طه‌ور قـه‌رین نـه‌بیام چـه‌نی خـه‌م
یـاخوا کـه‌س بـاده‌ی هـیجران نـه‌نۆشۆ — جـــه‌رگش وه‌ئـــایر حـرمان نـه‌جۆشۆ

قطعه‌ای دیگر از اشعار میرزا عبدالقادر:

هاوار جه‌«هاوار»[1]، هـاوار چێش کـه‌رون؟ — هـــاوار هـــاوارم وه‌لای کێ بـــه‌رون؟
هـــاوار هـــامسه‌ران! هـــاوارم بێ‌هۆن — هـاوار جـه‌«هـاوار»، هـاوار پـرسم کۆن؟
هـاوار، مـه‌ترسون جـه‌ڕوی نـه‌دامـه‌ت — «هـــاوار» بـی زێـدم تـاڕۆی قـیامه‌ت
هـاوار، مـه‌ترسون «هـاوار» بۆ وه‌جێـم — چـون گۆر غـه‌ریب کـه‌س نـه‌زانۆ پێـم
پێـــم بۆ وه‌حـــه‌سره‌ت دیـــدار یـاران — هـــــاوارم بگـــنۆ وســـه‌ر مـــه‌زاران
مـه‌گـه‌ر هـه‌م خـاڵۆم شـای نـامداران — ئێـــل‌به‌گـــی بـلوک خێـل خـانه‌داران
بـــپۆشۆ وه‌تـــه‌ن خـــه‌ڵات خـــانان — بـــــنیشۆ وه‌شـــاد له‌بـــه‌رزه بـــانان
گـــا عـه‌زم سـه‌یران «خانه‌گـا» و «پـاوه» — گا سه‌رسه‌ختانان «سـه‌رده‌ره» و «شـاوه»
گـــانه‌صه‌فای رای هـــه‌رد «بـیدمیر» — جـارجـار نـه‌ڕوی لوطـف بـاوه‌ڕۆم نـه‌ویر
وه‌رنـــه تـــا مـه‌حشه‌ر نـه‌هاواره‌نـان — ئـــاواره‌ی وه‌طـــه‌ن: یـارو دیـاره‌نان

---

۱. **هاوار**: نام محلی است در اورامان که شاعر مدتی در آنجا بوده است.

«قـــادر» تـــائه‌به‌د هـــه‌رنه هـــاواره‌ن
ئـــاواره‌ی وه‌طــــه‌ن، یـــارو دیـــاره‌ن

***

من‌هه‌ر تۆم[1] هه‌نی نه‌ک واچی تۆم[2] بۆ — تۆم[3] بۆ چـــه‌نی عـام نـیه‌ن چـه‌نی تۆ
تۆ تۆتۆی[4] ده‌رون بگیڵـــــه پیشـــدا — ئـه‌رتۆ تۆیێ دیت غـه‌یر جـه‌تۆ تێشـدا
تۆخـــوا ویت‌ئـــاسا بـاوه‌ره‌ش وه‌بـه‌ر — وه‌مـــه‌ودای ئـه‌بروت پـاره‌پاره‌ش کـه‌ر

***

مُناجات، از مقدمهٔ منظومهٔ «کوله و ئاینه‌مه‌ل»:

یـــاکـــه‌ریم حـه‌ق، یـاکـه‌ریم حـق! — یـــافه‌رد بێـــچوون، یـاکـه‌ریم حـق!
یـــابینای بێ‌بـاک، مـوجود مـوطلّـه‌ق — یـا سازنده‌ی چه‌رخ بێ‌ستون مه‌وله‌ق
یائاگا جه‌ده‌نگ په‌نجه‌ی پای په‌خشه — نـــه‌زادو نـه‌مر، جـه‌کـه‌س نـه‌له‌خشه
یـــاتای بێ‌هـــه‌متا قـه‌دیم ئـه‌قده‌س — سیوای تۆ هـیچ کـه‌س نـیه‌ن بـالاده‌س
یـــاڕه‌ونـــه‌ق‌نمای گـــولان شـــه‌وبۆ — یـــــازبان‌ئامۆز ده‌یـــــریان کۆ
یـــابێ خـــه‌نده‌وشین، نـه‌زاو نـه‌مه‌رده — یـا عـالم اَلعِـلْم تـه‌حصیل نـه‌کـه‌رده
یـــابێ‌مأواو زێـــد بـــی‌یارو ره‌فێـــق — یـــابی‌میثل‌و ره‌نگ، دانـای بـه‌ته‌حقیق
یـــاسازنده‌ی قـه‌لب بـنیادەم جـه‌خاک — یـــا عـــیشق‌ده‌ر وه‌دڵ مۆمـنان پـاک
یا مـالِکَ المُلْک سه‌مای سه‌ر بیسات — جـه‌ده‌س «مـه‌له‌خ» پێمان‌ده‌ی نـه‌جات

مـــه‌علومه‌ن بێ‌تۆ پـــه‌شێـوه‌ن حـاڵم
یـه جـه‌ور «مـه‌له‌خ»، یه‌جه‌فای ظالم

چند بیتی از پایان همین منظومه:

گشت وه‌ده‌ست تۆن دانـای کـول حـاڵ — «مـه‌له‌خ» پـه‌ی مـه‌ردم کـه‌ردی وه‌زه‌واڵ
«ئـــاینه‌مه‌لت» کـــه‌رد وه‌زه‌واڵ ئـــه‌و — رۆی ڕۆشـــن کـه‌ردی لێش تـاریکه‌شه‌و
ئـــومێـــدم وه‌تۆن کـــه‌ره‌م فـــراوان! — گۆشه‌ی لوطف تۆ په‌ی گشت که‌س یاوان
مـــه‌علوم هـــه‌ر ظـــولمێ زه‌واڵی داروٚ — هـــه‌ر تۆزو گـــه‌ردێ شـــه‌ماڵی داروٚ
هه‌ر شادی وذه‌وقێ شینێش هانه‌شۆن — تـــه‌نیای بێ‌زه‌واڵ ذات پـــاک تۆن
ســـــیوای ذات ویت شـــاه بێ‌زه‌واڵ — نـه‌شۆر، نـه‌شیرین، نـه‌ترش‌و نـه‌تاڵ،

---

۱. تۆم: مرکب از «تۆ» ضمیر منفصل مخاطب و «م» ضمیر متصل متکلم.
۲ ۳ تۆم: مرکب از «تو» به معنی نفاق و دورویی و «م» ضمیر متکلم.
۴. تۆ: لایه، ورقه.

یـــەکســەر فــانیەن ویّــرانــەن مــاڵش ‌ ‌ ‌ هــەرکەس کــەسیّوەت کـەرد وەزەواڵش
ئـافەریدەی جـینس ئـەشیا گـرد تۆنی ‌ ‌ ‌ نـــەهەرجـا هـەنی، نـمەز جـە کۆنـی
ئەرصەد هەمعاصی، هـەم گـونام بیٚشۆن
«قــادر» ئـــومیّــدش وەئـەلطاف تۆن

روزنـامهٔ کـردستان، تـهران، ۱۳۳۵ ش. مقدمهٔ مـنظومهٔ «کولەو ئاینه مەل» ضمیمهٔ *روزنامهٔ کردستان*، ۱۳۴۰ ش.

کَوْثَر سقزی

قاضی ملا محمدکریم سقزی متخلص به «کَوْثَر»، خَلَف ملامُصطفی قاضی بن مـلامحمد سلیم بن ملا شریف قاضی به سال ۱۲۶۵ هـ ق در سقز متولد شده و تـحصیلات خـود را نـزد ملامحمد، مدرس مسجد جامع سقز و ملاعبدالسّلام مدرّس بانه به پایان رسانیده است. مدتی هم در شهر بوکان نزد ملامحمد شریف و دو سال در اُتُومیش نزد ملاعبدالله پیرەباب و دو سال در تُرجان در خدمت ملاعلی قزلجی‌ترجانی استفاده کرده است. پس از خاتمهٔ تحصیل، در سقز به شغل قضاوت و اوقاتی هم به تدریس مشغول بوده و در تاریخ ۱۲ جمادی‌الاخُریٰ سـال ۱۳۲۸ هـ ق پس از شصت‌وسه سال زندگی وفات یافته و در سقز مدفون است.

کوثر از مریدان شیخ عمر ضیاءالدّین و گرویدهٔ طریقهٔ نقشبندیه بوده و خط زیبایی داشته و دیوان اشعاری از او باقی است، که چند غزلی از آن را در اینجا ذکر می‌کنیم.

گلچینی از یک مناجات:

ای آن که در حجاب تَقَدُّس نـهان تـویی ‌ ‌ ‌ بر هر صحیفه‌ای ز صحایف عـیان تـویی
تــنها تـویی خدای زمـین و زمـان هـمه ‌ ‌ ‌ بـخشندهٔ روان تـوی و جـان‌ستان تـویی
از مــاسِوای تــو سـخن آخـر بـود هـدر ‌ ‌ ‌ ذاتی که لایق است به مدح و بیان تـویی
در بــوستان عشـق تـو، از رهـزن هـوس ‌ ‌ ‌ جان را چه غم که حافظ آن بوستان تویی
مــا را کــه میهمان و غـریبیم در جـهان ‌ ‌ ‌ فکر وطن کجاست که خود مـیزبان تـویی
تــو واجبُ‌الوُجُـود و شــریک تـو مُمْتَنِع ‌ ‌ ‌ مــا مُـمْکنیم و خــالقِ اِمکــانیان تـویی
وقتِ نَــوال، بــاد صـبا را تــوی مُـعین ‌ ‌ ‌ گــاهِ غَـضَب دلیـلِ سُمُومِ خَزان تـویی
مــــاییم کــاروانــیِ بــی‌زاد و نَــو سَـفَر ‌ ‌ ‌ تــوفیق ده کـه رهـبرِ ایـن کـاروان تـویی

***

شب و روز بی‌قرارم تو مگر خـبر نـداری؟ ‌ ‌ ‌ ز جـفای روزگـارم تـو مگـر خبر نـداری؟
به هوای سروِ قَدَّت، ز دو دیده اشک ریزم ‌ ‌ ‌ ز ریاض و جویبارم تو مگـر خـبر نـداری؟

شده دَر خَمِ دو زُلفت دلِ من نهان و گوید — نکنید آشکارم تو مگر خبر نداری؟
چو مُنَجمان شبانه به هوای روی ماهت — همه نجم می‌شمارم تو مگر خبر نداری؟
ز فغان و نالهٔ من دلِ خلق سوخت آخر — همه گریه است کارم تو مگر خبر نداری؟
ز کرم تَلَطُّفی کُن که ز پا فتاده‌ام من — به جُز از تو کس ندارم تو مگر خبر نداری؟

تو مرنج زآنکه «کوثر» به دَرَت فتاده مُضْطر
که نباشد اختیارم تو مگر خبر نداری؟

***

تا دیدهٔ من دیده گُزین یار بیاره — گشته است دلم عاشق رُخسار بیاره[1]
هر چند به تن دورم از آن جای مُبارک — لیکن شده جان بلبل گُلزار بیاره
در دیدهٔ من هست بس ارزنده‌تر از لَعل — خاشاک و خس کوچه و بازار بیاره
باشد پی ارباب صفا در طلب دوست — بهتر ز گل باغ جِنان، خار بیاره
از پنجهٔ شیرانِ عَرین باک ندارد — روباه نَظَر کردهٔ اَبْرار بیاره
آه این چه نَسیمی است نوازشگر جانها — کآید همه‌دم از در و دیوار بیاره
صوفی شده در رقص که آیینهٔ دل را — داده است جَلا نسبت عطار بیاره
آید به تَمَنی، مَلک ار خیمهٔ تَعلیم — بر پا کند آن رهبر غمخوار بیاره

«کوثر» شود آبی که بر آن نیک بتابد
عکسی ز رخ پیر مددکار بیاره

اِسمعیل حَقّی‌بیگ بابان

اسمعیل حقی‌بیگ پسر مُصطفی ذِهنی پاشا از رجال خاندان بابان و یکی از اعضای گروه اتحاد و ترقی و مردی حقوقدان، فاضل و نویسنده‌ای توانا و اندیشمند بوده است.

او در دورهٔ حکومت عثمانی مدتی پست وزارت معارف را در اختیار داشته[2] و از مَعاریف عصر خود بوده و تألیفاتی از او به جای مانده است؛ از جمله: *حقوق اساسی* و *عراق مکتوبلری*. حَقی به سال ۱۳۲۹ هـ‌ق در اسلامبول درگذشته و شاعر معروف کُرد، جمیل صدقی زهاوی دربارهٔ او مرثیه‌ای گفته که ابیات ذیل از آن است:

جاءَتِ الصُّحُفُ حامِلاتٍ نَعِیاً — أَکْبَرَتْهُ اَلاَسْماعُ فی بَغْدادِ

---

۱. این غزل را شاعر در یاد مُرشد و دارالارشاد وَی (بیاره) سروده است.

۲. از مرثیه‌ای که جمیل صدقی دربارهٔ او گفته، پیداست که اسمعیل حقی در پارلمان استانبول نمایندگی عراق را داشته است.

فَبَکَتْ فی بَغْدادَ «حَقّی» عُیُونُ کانَ حَقّی مِنْها مَکانَ السَّوادِ
کانَ مَندُوبَها و کانتْ تُباهی بِرَجاجاتِهِ جَمیعَ اَلبِلادِ
فَبَکَیْنا شَبابَهُ وَبَکَیْنا جَلَداً فیهِ راسِخَ اَلأَوْتادِ
رَقْدَةٌ فی مَلْحُودَةٍ سَبَقَتْها وَقَفاتٌ لَهُ بِصَدْرِ النّادی
ماتَ فی مَیْعَةِ الشَّباب اِذِالْعَزْ مُ صَدیقٌ، اِذِالزَّمانُ مُعادِی
قَدْ لَبِسْنا ثَوْبَ الْحِدادِ عَلَیْهِ
اَنَا وَاَلعِلْمُ وَالْحِجیٰ وَ بِلادی

صُحف: روزنامه‌ها؛ **نَعِیّ**: پیام‌آور مرگ، خبرآورنده از مرگ و عَزا؛ **سَواد**: مردمک چشم؛ **مَندُوب**: نماینده؛ **رَجاجات**: امتیازات، برتریها، ارزشها؛ **جَلَد**: قدرت و ثبات و صبر و استقامت؛ **رَقْدة**: خواب؛ **مَلحودة**: گور، آرامگاه؛ **نادی**: مجلس، انجمن؛ **مَیْعَة**: آغاز؛ **مُعادی**: دشمن؛ **حِداد**: جامهٔ سیاه عزا و سوگواری؛ **حِجی**:خِرَد و هوش و دانایی.

یمین لشکر

میرزا محمدرفیع یمین لشکر (لشکرنویس). فرزند میرزا اسمعیل مُشرف (سررشته‌دار فوج ظَفَر کردستان، متوفی در ۱۳۰۶ هـ ق) فرزند میرزا محمدرفیع مشرف، از ادبا و خوشنویسان معروف کردستان بوده است، که با وجود مشغلت زیاد و تصدی کار سررشته‌داری و دبیری ارتش آن زمان، اوقات فراغت به تمرین خط و کتابت پرداخته و با کوشش و جدیت زیاد به مرحلهٔ استادی رسیده و قَطعات و سیاه‌مشقهایی از او به یادگار مانده و به سال ۱۳۲۹ هـ ق رخت به سرای باقی کشیده است. او پدر مرحوم عبدالعزیز یمین لشکر است که انسانی فاضل، متقی و اهل طریق و خوشنویس بود.

افراد این خانواده شهرت «مشرفی» دارند و از میان آنان چه در گذشته و چه در حال حاضر افراد شایستهٔ زیادی برخاسته‌اند که در فضل و تقوی و نکوکاری و خدمات اجتماعی مشهورند.

نگرشی کوتاه بر خوشنویسی در کردستان، چاپ ۶۲، ص ۲۱
و یادداشتهای مؤلف.

ملاعارف بالکی

ملاعارف بن ملاعبدالصمد در حدود سال ۱۲۹۰ هـ ق در بالک از آبادیهای مریوان تولد یافته و تحصیلات خود را ابتدا نزد پدر شروع کرده و پس از آن داخل جرگهٔ طُلاب علوم

دینی شده و به مدارس زیادی در مناطق مختلف کردستان جهت کسب علم و دانش راه یافته و سرانجام به اخذ اجازه نایل آمده است. بعد از آن در آبادی دورود از قُرای مریوان به خدمت شیخ علاءالدین عثمانی نقشبندی پیوسته و بعد از اخذ طریقه، امامت و امور ختم خانقاه را بر عهده گرفته است.

پس از جنگ جهانی اول تدریس مدرسهٔ دورود را نیز عهده‌دار شده و تا سال درگذشتش (۱۳۳۰ هـ ق) خدمات دینی و علمی خود را ادامه داده است.

ملاعارف انسانی فاضل، پارسا و نیک‌نفس بوده و خطی زیبا و صدای دلنشینی داشته است.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۲۵۸.

شیخ عَزیز مردوخی تخته‌ای

شیخ عزیز از مشایخ مردوخی ساکن آبادی تخته و از مریدان شیخ ضیاءالدین عثمانی نقشبندی و اهل ادب و دارای ذوق شعری بوده و در حدود سال ۱۳۳۰ هـ ق درگذشته است.

ابیات ذیل از قصیده‌ای است که دربارهٔ مرشد خود سروده است:

سخن تا کی نهان دارم که بوی یار می‌آید | نسیم آستان حضرت دلدار می‌آید

به هر گلشن که گُل چینم به هر وادی که بنشینم | نسیم بامدادی با شَمیم یار می‌آید

من دیوانهٔ صحرانشین مدهوش و سرمستم | ز بوی موی و روی وی کزین کُهسار می‌آید

ز فیض حضرت قُطب‌الیقین، پور سراج‌الدین | مرا از مبدأ فَیّاض حق أنوار می‌آید

به هر جا بگذرم، هر گوشه‌ای منزل کنم آنجا | نسیم نسبت یار از در و دیوار می‌آید

«عزیزا» چون نباشم شاد؟ کاینک مژده آوردند
مرا بهرِ ورود آستانش بار می‌آید

جُنگهای خطی، یادی‌مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۶۱.

حاج شیخ عَلی تالّه‌بانی کرکوکی

حاج شیخ علی فرزند حاج شیخ عبدالرحمن تالّه‌بانی، از مشایخ و عرفای طریقهٔ قادریه و از علمای بزرگ حَدیث و تفسیر بوده است که در کرکوک به سال ۱۳۳۰ هـ ق، پس از ۷۰ سال زندگی وفات یافته است.

مرحوم حاج شیخ علی عَلاوه بر قرآن مجید، حافظ اَحادیث صحیح بُخاری نیز بوده و بیشتر اوقات به تدریس علم حدیث می‌پرداخته است.

جُنگهای خطی، مقدمهٔ دیوان شیخ رضا تالّه‌بانی.

ناجِم شهرزوری

عبدالرحمن ناجِم[1] بن عبدالله از اهالی شهرزور، تحصیلات خود را در مناطق مختلف کردستان شروع کرده و سرانجام به بغداد رفته و بعد از یک مدت استفاده از محضر درس مُفْتی زهاوی، اجازه گرفته است. پس از آن به استانبول مسافرت کرده و در وزارت معارف آنجا استخدام شده و به عنوان بازرس مطبوعاتی به کار پرداخته است. مدتی بعد به وزارت عَدْلیّه (دادگستری) منتقل شده و در محاکم مختلف استانبول تا آخر حیات خدمت قضایی خود را ادامه داده است.

ناجم مرد دانشمندی بوده و تألیفاتی داشته است، از جمله: *مَجْمُوعَةُالآثار فِی المَنْثوُراتِ وَ الاشْعار*. *هَدیَّةُالأُمَم* و *یَنْبوُعُ آلاداب وَالْحِکَم* در چندین جلد که جلد اول آن در بیروت چاپ شده است.

دورهٔ زندگانی ناجم نیمهٔ اول قرن چهاردهم بوده است.

ایضاح‌المکنون، ج ۲، ص ۴۳۸. *هدیةالعارفین*، ج ۱، ص ۵۵۹.

شیخ معروف نرگسه‌جاڕی

شیخ معروف[2] فرزند شیخ عبدالرحمن فرزند شیخ عبدالقادر به سال ۱۲۸۰ در آبادی نرگسه‌جاڕ تولد یافته و تحصیلات مقدماتی را همانجا آغاز کرده است. پس از آن به حلبجه رفته و در جرگهٔ طلاب علوم دینی داخل شده است. بعد از مدتی به کردستان ایران آمده و در دولت‌آباد ــ از آبادیهای اطراف روانسر ــ تحصیل خود را ادامه داده است. آنگاه به حلبجه برگشته و پس از چند صباحی نزد شیخ محمود مُفتی، فرزند شیخ عبدالله خرپانی به حد کمال رسیده و اجازه گرفته است.

شیخ معروف پس از فراغت از تحصیل به امر شیخ محمود در حلبجه می‌ماند و به تدریس در مدرسهٔ استادش مشغول می‌شود و در فرصتی به بیاره سفر می‌کند و در خدمت شیخ ضیاءالدین به طریقهٔ نقشبندیه مُتمسّک می‌شود. ده سالی پس از آن همسرش ــ که دختر استادش بوده ــ درمی‌گذرد و او از شدت تأثر حلبجه را ترک می‌گوید و به زادگاه اصلی خود نرگسه‌جاڕ بر می‌گردد و سپس به آبادی احمد برنده نقل مکان می‌کند. آنجا تا آخر عمر به تعلیم و تدریس و ارشاد مشغول بوده است.

شیخ معروف انسانی خیّر، پارسا و خدمتگزار مسلمانان بوده و در نوازش و تربیت و تعلیم ایتام و اطفال بی‌سرپرست زیاد می‌کوشیده و عدهٔ زیادی را از میان آنان به بهره رسانیده است. تنها از

---

۱. **ناجم**: به معنی ظهور یافته و نابغه است. نَجَمَ فی بیروت شاعِرٌ: اِذانَبغَ.

۲. سلسله نَسَب اجداد شیخ معروف، به عارف مشهور شیخ ابوالوفا تاج‌العارفین مُنتهی می‌شود.

دسترنج خود ارتزاق می‌کرده و هر جا اقامت داشته از طریق اجارهٔ زمین و امر کشاورزی معاش خود وخانواده‌اش را تأمین می‌نموده و پس از ۵۱ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۳۱ هـ.ق وفات یافته است.

یادی مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۳۲–۵۳۸.

اَدَب مُکْرِیانی

عبدالله‌بیگ ملقب به «مصباح‌الدیوان» و متخلص به «اَدَب»، فرزند احمدبیگ فرزند ابراهیم‌بیگ فرزند رستم‌بیگ فرزند سیف‌الدین از خانوادهٔ بابامیری مُکْریانی، در دهکدهٔ آرمنی بلاغی بین بوکان و میاندوآب به سال ۱۲۷۷ هـ ق تولد یافته است.

ادب مدتی در سابلاخ (مهاباد فعلی) تحصیل می‌کند و پس از آن پدرش احمدبیگ برای او و برادرش علی‌بیگ سالار سعید حیدری، شخص فاضلی را استخدام می‌کند که در خانه، آنان را درس دهد. مدتی بعد به دستور پدرش برای ادامهٔ تحصیل به تهران می‌رود و یکی دو سال هم در آنجا درس می‌خواند. ادب اگر چه زیاد تحصیل نکرده است، اما ذوق و استعداد سرشاری داشته و از حافظهٔ خوبی برخوردار بوده و با ادبیات فارسی و نقاشی و علوم ریاضی و موسیقی نیز آشنایی کامل داشته و کتابهایی را هم تألیف کرده است.

مصباح ادب عاشق دختری به نام نصرت بوده است که بیشتر اشعار وی تَغَزُّل و حکایت از عشق و علاقه‌ای بوده که به نصرت داشته است. اگرچه بعدها با او ازدواج کرده و به مراد دل دست یافته، با این حال تا آخرین روز حیات همچنان به او عشق می‌ورزیده و در شعر خود از چشم و ابرو و قامت و گیسوی او سخن گفته است.

ادب در اواخر حیات به مرض فَلَج دچار می‌شود؛ او را برای معالجه به روسیه می‌برند؛ اما بهبودی حاصل نمی‌کند و پس از مراجعت به سال ۱۳۳۱ هـ ق درمی‌گذرد.

دیوان اشعار این شاعر در اثنای جنگ جهانی اول (۱۹۱۴–۱۹۱۸ م)، هنگام ورود سپاهیان روسیه به مهاباد از بین می‌رود. بعدها از گوشه و کنار قسمتی از آثار او را جمع‌آوری می‌کنند که پس از تدوین به همت شخصی به نام بشیر مُشیر در بغداد به سال ۱۹۳۹ به چاپ رسیده است.

اینک اشعاری از ادب:

گوتم: باکه‌م بنالینم، نه‌ڵێم ده‌ردم به که‌س چاکه　　گوتی: ناڵینی جارجارت له‌دور بێوه‌ک جه‌ره‌س چاکه

گوتم: مورغی ره‌وانی من ره‌وانه له‌و ته‌نه بێتۆ　　گوتی: ئه‌ومورغه بێباڵه له‌لای من بێ قه‌فه‌س چاکه

گوتم: مه‌نعم ده کا زولفت له‌پابه‌ندی له‌بی شه‌هدت　　گوتی: شه‌هدی ده‌هانی من به‌بێنێشی مه گه‌س چاکه

گوتم: دیلی دو هندوتم هه‌تا مه‌ستی خه‌یاڵی تۆم　　گوتی: مه‌ستی خه‌راباتی له‌نێو به‌ندی عه‌سه‌س چاکه

گوتم: بۆگوڵبونی قه‌ددت خه‌یاڵی گول چنینم کرد　　گوتی: بێسه‌روی ئازادم گوڵستان بۆهه‌ره‌س چاکه

گوتم: میهری بوتان تاکەی، خەیاڵم عوزلەتە جانا — گوتی: عشقی پەریرویان هەتا ئاخر نەفەس چاکە
گوتم: بۆچ ڕێم نیەجارێ بەگوڵزارت گوڵی نەورەس
گوتی: گوڵزاری گوڵ خێزم «ئەدەب»! بێخارو خەس چاکە

***

نامرێ هەرکەس کەیارێکی وەفاداری هەیە — هەر سەحەرگاهان صەبوحی جامی سەرشاری هەیە
هەرکەسێ عومری لەگەڵ شەککەر لەبێکا ڕانە بورد — ئەلحەق ئەوشەخصە عەجەب ڕەنجێکی دوشواری هەیە
ذیللەتی دونیا ئەوە یارێکی غەمخوارت نەبێ — بەخت بێدار ئەوکەسە دڵداری غەمخواری هەیە
هەرکەسێ وەصڵی دەوێ طاقەت ئەبێ بێنێ بەغەم — گوڵچنین ناچاریە هەرزەحمەتی خاری هەیە
موددەعی فەخری بە گەنجی گەوهەرەو من گەنجی طەبع — پیاوی دانا تێدگا کێ گەنجی زەخاری هەیە؟
دەفتەری فەضلو هونەر باوی نەما لەم عەصرەدا — فاضل ئەو نادانەیە ئەمرۆ کەدیناری هەیە
با نە کاقیمەت «ئەدەب» لەم عەهدەدا کاڵای هونەر
هەرچلۆنێ بێت مەتاعی تۆ خەریداری هەیە

***

گەر مەطڵەعە بۆماهی موقەننەع چەهی نەخشەب — ماهی مە طولوعی لەچەهی غەبغەبە هەرشەب
گوڵزاری جەماڵە موتەشەککیل بەدو سونبوڵ — یابەدری درەخشندە لەمابەینی دووعەقرەب
ئەی سەروی چەمانی، قەمەری نوری، قەمەررو — ئەی غونچە دەهانی، شەکەری نوطقی، شەکەرلەب
تاکەی بەجەفا ئێمە خەطاکارو گونەهـ بار؟ — تاکەی بەستەم ئێمە گرفتارو موعەذەب؟
گەر لوطفە هەتاکەی لەگەڵ ئەغیارە خطابت؟ — وەرقەهرە هەتاکەی منی بێچارە موخاطەب؟
صەد حەیف کەبۆ دەردی دڵی من دەمی وەصڵت — فرصەت کەمو شەو کورتەو طولانیە مەطلب
گەر بادە فەرەح بەخشە بەیادی لەبی تۆیە — نەشئەی چیە بێشەهدی لەبت جامی لەباڵەب
گەر لەومەیە، گەر مەنعە، ئەگەر کوفرە، گەر ئیسلام — گەر تابعی قانوونە، ئەگەر خارجی مەذهەب
تاجانی لەتەن دایە «ئەدەب» تۆ دەپەرەستێ
زونناری ملم زولفی خەمت، قیبلەمە غەبغەب

***

نگارانی دیاری مە[1] شەکەر لەب گوڵعوزارانن — هەمو تورکی کەمانداران هەمو عەنقا شکارانن
دزی دڵ ئافەتی جانن شکەستی دینو ئیمانن — نەبەستەی عەهدوپەیمانن نەخەستەی جان سپارانن
قەدەحدارو مەی ئاشامن دڵازارو دڵارامن — دەمێ وەحشی، دەمێ ڕامن، چەئاهو جیلوەدارانن؟

---

۱. مە: مخفف ئێمە بە معنی ما.

هەمو سیمین بناگۆشن هەموو ماهی زەری پۆشن — دەمێ نێش‌و دەمێ نۆشن چەجادوگەر نگارانن؟
هەمو غیلمان بەچەن سادە، پەری نەسڵن، پەری‌زادە — بە خەندە نەشئەیی بادە بەغەمزە مەیگوسارانن
بە قامت نەخلە کەی طورن بەطەلعەت کۆمەڵەی نورن — بەصورت هەروەکوو حورن بەئەبرو جان‌شکارانن
بەدولەب جوتی گوڵنارن بەغەبغەب سێوی خونسارن — بە گیسوو دوسیامارن بە چاو ئەفسونی مارانن
بە باڵا سەروی ئازادن بە گیسو دامی صەییادن — لەصەیدی دڵ چئوستادن چەماهیر جان شکارانن

«ئەدەب» چیبکا لەیارانی لەجەرگەی نازدارانی؟
دەمێ خونخواری بێباک ودەمێ غەمخواری جارانن

دیوان اَدَب، چاپ بغداد، ۱۹۳۹م.

ملا مُحَمَّد مُدَرِّسِ نیَری

ملامحمد مدرّس فرزند علامه مولانا عبدالمجید مدرس نیری مرد فاضلی بوده که پس از خاتمهٔ تحصیلات به معیّت پدرش در مسجد داروغه در سنندج به تدریس مشغول بوده است؛ اما مرگ چندان او را امان نداده و در ۷ ربیع‌الاول سال ۱۳۳۲ هـ ق (یک سال پیش از وفات پدرش) درگذشته است.

از او تألیفاتی در علم کلام و منطق به جا مانده است که بر کمال بصیرت و هوش و اطلاعات او بهترین گواه است.

یادداشتهای نویسنده.

شیخ مُحمّد اَمین نقشبندی اربلی

شیخ محمد امین بن شیخ فتح‌الله دانشمندی از دیار اربل که تحصیلات خود را نزد علمای اربل به انجام رسانید و پس از آن طریقهٔ نقشبندیه را از قُطب‌العارفین شیخ عمر ضیاءالدین بیاریّ اخذ کرد. آنگاه به حجاز رفت و در مدینهٔ منّوره مدت ده سال توقف کرده به تدریس در یکی از مدارس آنجا مشغول شد. پس از آن راه قاهره را پیش گرفت و در رواقُ‌الاَکْرادِ جامعُ‌الازهر به مطالعه و تکمیل معلومات خود پرداخت و پس از چندی، سرپرستی و ادارهٔ رَواق به خود او رسید و با کمال فراغت به تدریس و تألیف پرداخت و کتابهای زیادی نوشت و تعدادی از آثار و تألیفات فارسی امام غزالی را به‌عربی ترجمه کرد. حدود ۱۲ تألیف و ترجمهٔ او در قاهره به‌چاپ رسیده است.

از جملهٔ تألیفات اوست:

۱. *تَنْویرُالقُلُوب* در تصوّف
۲. *هدایَةُالطّالِبین لِاَحْکامِ‌الدّین* در فقه

۳. *اِرْشادُالمُحْتاج اِلی حُقُوقِ اْلازواج*
۴. *فتحِ اْلمَسالِک فی ایضاحِ اْلمَناسِک*
۵. *العُهُودُاَلوَثیقَة*
۶. *دیوانُالخُطَب*
۷. *سَعادَةُالمُبتدئین*

شیخ محمدامین انسان مقدسی بوده و علما و ادبای مصر با دیدهٔ احترام او را نگریسته‌اند. در ۱۲ ربیع‌الاول سال ۱۳۳۲ هـ ق در قاهره وفات یافته و در قرافه مدفون است.

الاعلام، ج ۶، ص ۲۶۹. *المعجم‌لاعلام‌الشرق و الغرب*، ص ۴۳۵. *ذیل کشف‌الظنون*، ج ۲، ص ۱۳۱.

شیخ محی‌الدین قزلّبلاّخی

شیخ محی‌الدین اهل آبادی قزلّبلاّخ و از خاندان مشایخ خورخورِه از دهات اطراف سقز است که برای ادامهٔ تحصیل به عراق رفته در آبادی بیاره مدتی درس خوانده و مجاز شده است. پس از آن دست ارادت به شیخ نجم‌الدین فرزند شیخ ضیاءالدین داده و اخذ طریقهٔ نقشبندیه کرده است. آنگاه به سِمَتِ تدریس و امامت در حلّبجهٔ عراق مشغول انجام وظیفه شده و در سنهٔ ۱۳۳۲ هـ ق درگذشته است.

شیخ محی‌الدین مرد ادیبی بوده و طبع شعر نیز داشته و «مُحیی» تخلص می‌کرده است. ابیات ذیل از قصیده‌ای است که در ستایش مُرشد خود گفته است:

ای آرزوی عاشق مسکین لقای تو — بادا روانِ بندهٔ مسکین فدای تو
می‌خواهم از خدا که بجویم رضای تو — چون در رضای تُست رضای خدای تو
انوار مُرشدان دگر مُقْتَبس بود — از کوکبِ سراج[1] گرامی نیای تو
خاک است اگر وجود کثیفم، طلا شود — از فیضِ پرتو نظر کیمیای تو
فرقم به تاج شاهی عالم همی رسد — باشد چو زیر سایهٔ بال هُمای تو
از رشک معَنْ زائده پیچد به خود چو مار — گر بشنود چو حاتم طایی سخای تو

«محیی» چه‌سان ستایش ذات تو را کند؟
از اَبکمی چو او که نیاید ثنای تو

یادداشتهای نویسنده.

---

۱. منظور از سراج در اینجا شیخ عثمان سراج‌الدین جَد شیخ نجم‌الدین کوکب است.

حاج شیخ محمدباقر سنندجی

حاج شیخ محمدباقر ملقب به غیاث‌الدین خلف یوسف‌بیگ بن محمدشریف‌بیگ از نسل کهیا صالح است. کهیا صالح رئیس یکی از عشایر کردستان ترکیه بوده است که با قبیلهٔ خود به عللی از خاک عثمانی به ایران مهاجرت کرده و در بخش هوباتو و قره‌توره و مریوان ــ از مناطق کُردنشین ایران ــ اقامت گُزیده‌اند.

حاج شیخ محمدباقر در آغاز جوانی ــ بر حَسَب معمول جوانان ایلات و عشایر ــ بیشتر اوقات را به سواری و تیراندازی و شکار و کوهنوردی سپری کرده و چندان پای‌بند درس و مدرسه نبوده است. اما پدرش بسیار علاقه داشته که او درس بخواند و معلوماتی داشته باشد و سرانجام با زور و اجبار، رام می‌شود و مدتی به تحصیل و فراگیری مقدماتی از فقه و اصول می‌پردازد؛ تا اینکه خوابی می‌بیند و در اثر آن خواب تصمیم می‌گیرد که مانند طلاب علوم دینی به دنبال کسب دانش راه سفر پیش گیرد و ناگهان بدون اینکه کسان خود را مطلع سازد به همراهی یکی از طلاب، شبانگاهی به طرف خاک عراق راه می‌اُفتد. پس از چند روز، گذار آنها به آبادی ته‌ویّلیّ، دارالارشاد شیخ عثمان سراج‌الدین قُدِّسَ سِرُّهُ می‌افتد. حاج شیخ محمدباقر به رفیقش می‌گوید حال که ما به اینجا رسیده‌ایم چه ضرری دارد به خدمت این شیخ که همه از او تعریف می‌کنند برسیم و برای موفقیت خود در تحصیل استمداد بجوییم؟ طالب همراهش موافقت می‌کند و دو نفری به حضور شیخ می‌رسند و پس از دستبوسی و التماس دعای خیر بر می‌خیزند که به راه خود ادامه دهند؛ اما شیخ محمدباقر می‌بیند که قادر به حرکت نیست و نمی‌تواند گامی بردارد، ناچار به رفیقش می‌گوید: تو می‌توانی بروی، من اینجا می‌مانم. نیم ساعت می‌گذرد و او همچنان ایستاده و بدون حرکت در آنجا می‌ماند. ناگاه شیخ او را به نزد خود فرا خوانده، امر می‌کند که در برابر او بنشیند و پس از دلجویی و اظهار ملاطفت زیاد، ناگهانی چنان مورد توجه قرارش می‌دهد که مانند مرده بر زمین می‌افتد. پس از لحظاتی شیخ دستور می‌دهد او را به خانقاه میان سالکان ببرند و تحت مراقبت قرار دهند و پس از اینکه حالی پیدا کرد با آداب طریقه آشنایش سازند.

حاج شیخ محمدباقر به این ترتیب در جرگهٔ مریدان راه می‌یابد و یکی از خُلفای بزرگ خانقاه، او را به راه و رسم و ذکر و فکر طریقت نقشبندیه آشنا می‌کند. از آن لحظه تا مدت سی سال شخص مورد بحث ما در ملازمت مُرشد بزرگوار خود به سر می‌برد و چون سالکان دیگر، قسمتی از اوقات خود را به عبادت و انجام آداب طریقه سپری می‌کند و قسمتی را هم به دستور پیر روشن ضمیر به سرپرستی کارهای خانقاه و ادارهٔ امور مریدان و زایرن می‌پردازد؛ تا اینکه از هر جهت اهلیت و شایستگی احراز مقام ارشاد را پیدا کرده و به اخذ خلعت خرقهٔ درویشی و اجازه از طرف مرشد نایل می‌گردد. آنگاه به سنندج مراجعت می‌کند و در کنار مسجدی در محلهٔ جَنَّت،

خانقاه و تکیه‌ای بنا می‌نهد و به ارشاد و تعلیم طالبان طریقه مشغول می‌شود. این مسجد و خانقاه از آن تاریخ به نام خانقاه حاج شیخ محمد باقر شهرت یافته است.

چیزی نمی‌گذرد که از هر طرف مردم جهت توبه و تمسک به طریقه، بدانجا روی می‌نهند و از برکت نفس گرم وی، گروه کثیری مُتَدَرّجاً به بهرهٔ معنوی می‌رسند.

مرحوم حاج شیخ محمدباقر در تاریخ یازدهم ربیع‌الاول سال ۱۳۳۲ هـ ق، دار فـانی را وداع می‌گوید. جنازه‌اش را با تجلیل شایانی به گورستان «سه‌رته‌پ» خُسروآباد که در جنوب غربی شهر سنندج است تشییع کرده، به خاک می‌سپارند؛ که بعدها بقعه‌ای بر آن بنا کرده‌اند.

خاطرات و یادداشتهای من.

وَهْمی کُردستانی

وهمی شاعری بوده است در اواخر نیمهٔ اول قرن چهاردهم کـه در مـریوان مـی‌زیسته و از مریدان شیخ نجم‌الدین کوکب عثمانی نقشبندی و اهل شعر و اَدَب بوده است.

وهمی به کُردی سورانی و همچنین زبان فارسی شعر می‌گفته است. این چند بیت کردی از غزلی است که در جُنگی به نام وهمی درج شده است:

ئه‌ریّ هه‌ی‌قبیله‌که‌ی دیـنم، ئـه‌توّ بروانـه بت‌بـینم — که‌من مردم بکه‌ی شینم، که‌شینی توّیه یاسینم

مه‌که‌ئیظهاری بیّزاری هه‌تا سـاتیّ بـه‌بیّ‌زاری — بیّ ئیمکانی ته‌سکینی دلّی بیمارو غـه‌مگینم

چناری قه‌ددی توّم‌دی، واسوروشکم چاوه‌کم! بوبو — به‌جوباری چناری چه‌م که‌شایه‌د بیّته ته‌سکینم

ته‌ماشای چه‌ندشیرینه ده‌لّیی جه‌یرانـه بـیبینه — سـه‌راپا ئـافه‌تی دیـنه کـه‌وا بـردی دلّ‌ودیـنم

مه‌داری فه‌خره‌بوّ «وهمی» وه‌کوصه‌عوه، به‌لّی دائم
گرفتار چه‌نگی بازم من، ئه‌سیری نازی‌شاهینم

مأخوذ از جنگ‌های خطی.

شیخ ملا علی افندی حُسامی کرکوکی

عالم فاضل و صوفی مُتّقی و کامل، شیخ ملاعلی افندی فرزند دانشمند بزرگ مـلا ابـوبکر افندی مشهور به «گچکه‌ملا»، از مُدرّسین و محترمین اربل و از خلفای شیخ محمد بهاءالدین نقشبندی و خَلَف گرامیش شیخ علی حسام‌الدین بوده و در شهر کرکوک می‌زیسته است. آثار و تألیفاتی هم در اطراف تصوف و طریقه نوشته است؛ از جمله کتابی دارد به نام *سراجُ‌الطّالبین* به فارسی در مناقب شیخ حسام‌الدین قدّس سِرُّهُ که به سال ۱۳۱۵ هـ ق آن را تألیف کرده و در ۱۳۳۲ در کرکوک به چاپ رسیده است.

شیخ ملاعلی حسامی به فارسی و کردی سورانی شعر می‌گفته است.

مأخوذ از مقدمهٔ *سراجُ‌الطّالبین*.

مُلا ابراهیم شیخ الاسلام سنندجی

ملا ابراهیم شیخ الاسلام فرزند ملا مصطفی بن ملا لطف‌الله شیخ‌الاسلام از خاندان معروف موالی و مشایخ‌الاسلام سنندج و آخرین فردی است از این سلسله که به مقام شیخ‌الاسلامی رسیده است.

ملا ابراهیم شخص فاضلی بوده و به سال ۱۳۲۴ به سمت شیخ‌الاسلامی کردستان رسیده و تا هنگام مرگ ـ سال ۱۳۳۲ هـ ق ـ دارای این سمت بوده است.

تاریخ مردوخ.

سید سعدالدّین اَمینُ‌السّادات حُسینی

سید سعدالدین ملقب به «اَمین‌السادات»، فرزند مرحوم سیدمحمد سعید بن سیدمهدی بن سید رحمت بن سید سعدی از سادات حُسینی باینچۆ و از تبار سیدشیخ احمد ولی معروف می‌باشد که در باینچو مدفون است.

سید سعدالدین در قریهٔ سنگ سفید (کوچْک چه‌رمَگ) می‌زیسته و مردی متقی و پرهیزگار بوده که سال‌ها صَوْم داودی را ترک نگفته و در قیام و صیام نمونه‌ای از زُهاد و سلف صالح بوده و در عین حال قدرت و ثروت چشمگیری داشته و در مهمانداری و بذل و بخشش، حاتم روزگار خود بوده است.

بارها به تهران رفته و با رجال دینی و مقامات دولتی و معاریف پایتخت ملاقات کرده و همه جا مورد تکریم و احترام قرار گرفته است.

آن مرحوم در تاریخ روز دوشنبه بیست و دوم ذیحجه سال ۱۳۳۳ هـ ق دار فانی را وداع گفته و در قریهٔ سنگ سفید به خاک سپرده شده است.

خاطرات و یادداشتهای من.

ملاعبدُالمجید مُدرّس نیرَی

عَلامه ملا عبدالمجید مدرّس از اهالی دهکدهٔ «نیەر» جزء دهات ژاورود کردستان، دانشمند متبحری بوده که بعد از فراغت از تحصیل در مسجد داروغه ـ از مساجد شهر سنندج ـ سالیان متمادی به تدریس پرداخته و هفته‌ای دوبار هم جلسهٔ وعظ داشته است.

ملا عبدالمجید انسانی بسیار متقی و محترم و موقر بوده، قامتی کشیده و محاسنی بلند و زیبا و سفید داشته که بر اُبهت معنوی او افزوده است. مسلمانان نسبت به وی ارادت فوق‌العاده‌ای داشته‌اند و از دستورهایش تَخَطی نکرده‌اند. به سال ۱۳۳۳ هـ ق در شهر سنندج به رحمت ایزدی پیوسته و در گورستان تایله مدفون است.

یادداشتهای نویسنده.

شیخ طاهر مائی

شیخ طاهر فرزند ملاعبدالرحمن و برادر کوچک شیخ طهٰ مایی و از رجال علم و اَدب و آشنا به زبان عربی و فارسی بوده است. او در آبادی «مایی» از قُرای بادینان در شمال کردستان عراق می‌زیسته و آثار و تألیفات و اشعار زیادی به عربی و فارسی و کردی داشته است که بیشتر آنها بعد از مرگ خود او در حوادث سال ۱۳۴۳ هـ ق طعمهٔ آتش‌سوزی شده، و فقط اندکی از آنها، از جمله کتابی در علم آداب و مناظره به نام *مرقاةالطُّلاب* باقی مانده است.

این دانشمند در سنهٔ ۱۳۳۳ هـ ق وفات یافته است.

الاکراد فی بادینان، ص ۲۱۰.

حُسین عونی

حسین عونی بن عبدالله بن محمد بن احمد، فاضلی است عراقی، اجدادش در کردستان سُکنی داشته و به شغل تجارت مشغول بوده‌اند. پدرش به بغداد رفته و در آنجا اقامت کرده و حسین در بغداد تولد یافته و پس از فراغت از تحصیل قاضی نجف شده است. به سال ۱۳۳۴ هـ ق، در اعظمیه بغداد درگذشته و همانجا مدفون است.

حسین عونی مقالاتی به عربی و ترکی و فارسی و کُتبی هم به عربی در منطق و معانی و بیان و نحو نوشته که برخی از آنها به چاپ رسیده است.

الاعلام، ج ۲، ص ۲۷۳.

شیخ نعمةالله مَرْدُوخی هَزار کانیانی

شیخ نعمةالله فرزند شیخ عبدالکریم از مشایخ مردوخی رشتهٔ هزارکانیان به سال ۱۲۵۹ هـ ق در روستای هزارکانیان تولد یافته است. تحصیلاتش را ابتدا نزد پدر شروع کرده و پس از آن مدتی در مدارس دینی سنندج درس خوانده و بعد از آن یکسالی هم از محضر دانشمند بزرگ شیخ عبدالقادر مهاجر استفاده کرده و به اخذ اجازه نایل آمده است. پس از آن به مسافرت و گشت‌وگذار

در شهرهای عراق از جمله سلیمانیه و دیداری از شهر استانبول پرداخته و هنگام مراجعت به شهر اربل رفته و همانجا اقامت کرده و تا دم مرگ ـ سال ۱۳۳۴ هـ ق ـ در آن شهر به شغل تدریس مشغول بوده است.

شیخ نعمةالله مردی فاضل و متدین بوده و شروح و تعلیقات زیادی بر کُتُب مختلف درسی در علوم منطق وآداب و عقاید نوشته و کتابی در علم هیأت و دیگری در علم صرف و نحو به رشتهٔ تحریر کشیده است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۱۶.

فانی سنندجی

ملا احمد شهید فرزند ملاعبدالکریم، جوان فاضل و با استعدادی بوده است اهل سنندج، که پس از خاتمهٔ تحصیل به تدریس و تعلیم طلاب پرداخته است؛ اما پس از یکی دو سال جنگ جهانی اول شروع می‌شود و روسها به ایران و مخصوصاً کردستان لشکرکشی می‌کنند و به تاخت و تاز می‌پردازند.

در یکی از جنگها که در گردنهٔ «ئاریَز» ـ چند فرسخی غرب سنندج ـ بین قوای روس و عشایر و مردم کُرد اعم از اهالی شهر و روستاها رخ می‌دهد، عدهٔ کثیری از روحانیون و طلاب علوم دینی نیز شرکت داشته‌اند. ملا احمد نیز یکی از مجاهدین بوده است که در کمرکش کوه مورد اصابت تیر دشمن قرار می‌گیرد و به شهادت می‌رسد (سال ۱۳۳۴ هـ ق).

ملا احمد طبع شعر نیز داشته و «فانی» تخلص می‌کرده است. غزل ذیل از اوست:

تا عطر دو گیسوی تو در انجمن افتاد — صد نقص به بازار گُل اندر چمن افتاد

چون قامت زیبای تو را سرو چمن دید — پایش به گل اندر شد و حیران چو من افتاد

گویید: به عطار دگر مُشک نساید — کز عطر دهن، مُشک خُتن بی‌ثَمن افتاد

جانا تو ببین محفل عشاق و نگه کُن — تا چند کس از حسرت تو بی‌کفن افتاد

مستور نماند که توی قاتل جمعی — این راز به هر محفل و در هر دهن افتاد

«فانی» که در این دارفنا گشت از اول
با حلقهٔ موی تو چنین در مِحَن افتاد

یادداشتهای نویسنده

عِرفان سَنندَجی (حاج شیخ عبدالحمید)

دانشمند فرید حاج شیخ عبدالحمید متخلص به «عرفان» فرزند شیخ عبدالکریم بن شیخ

احمد از مشایخ خاندان معروف کانیمشکانی قُصَیْرانی در دهم ماه رمضان سال ۱۲۷۳ هـ.ق در شهر سنندج تولد یافته و تحصیلات مقدماتی را نزد پدر و برادرش حاج شیخ محمد معتمدالاسلام آغاز کرده و پس از آن به دنبال کسب دانش، سنندج را ترک گفته و مدتی در پنجوین از محضر ملا عبدالرحمن پنجوینی استفاده کرده است. آنگاه به بغداد رفته و پس از چند سال تلمذ نزد اساتید آنجا و رسیدن به حد کمال ـ به سال ۱۳۰۵ هـ.ق، از علامه حسین صبری مدرّس اَعْظَمیّه بغداد به اخذ اجازهٔ تدریس و افتا نایل آمده است. مُتَعاقباً از آنجا رهسپار حجاز شده، و در اواسط سال ۱۳۰۶ هـ.ق به سنندج برگشته و به تدریس و تعلیم طالبان علم اشتغال ورزیده و تا آخرین سال حیاتش در مدرسه و مسجد «رشید قلعه‌بیکی» در شهر سنندج، خدمات دینی و علمی خود را ادامه داده است.

مرحوم حاج شیخ عبدالحمید، فقیهی کم‌نظیر، ادیبی توانا، فاضلی نیک‌محضر، نُکته‌سنج و اهل مزاح بوده، طبعی روان و ذوقی سرشار داشته و نظم و نثر عربی را شیوا می‌نوشته و به فارسی و کُردی نیز شعر می‌گفته است. در ایام جوانی گاهگاهی به تمرین سواری و تیراندازی نیز می‌پرداخته و در این فنون مهارت کامل یافته و به اصطلاح، صاحبُ‌السَّیْف وَالقَلَم بوده است.

یکی دو بار محضر عارف عالی‌قدر شیخ علی حسام‌الدّین نقشبندی را درک کرده و از مُریدان آن بزرگ‌مرد بوده است. تألیفات و حواشی و آثار و اشعار زیادی داشته که متأسفانه جز اندکی باقی نمانده است.

مرحوم عِرفان در أثنای جنگ بین‌الملل اول (۱۹۱۴–۱۹۱۸م) به علت حَمَلات پی در پی روسها به شهر سنندج، به یکی از دهات اورامان به نام «رەزاو» مهاجرت می‌کند و پس از چند صباحی اقامت در آنجا، بر اثر عارضهٔ بیماری، روز پنجشنبه ۲۶ شعبان سال ۱۳۳۴ هـ.ق به سرای جاودانی کوچ می‌کند.

اینک اشعاری از مرحوم عرفان:

ای ساخته ز مهر دل انور آینه — دیده در او هر آنچه درآید در آینه
در فکرتت بود صور عقل و حس عیان — مانا که فکرت تو بود دیگر آینه
آیینه گر مثال نماید بدیع نیست — عین وجود راست دلت مظهر آینه
آیینه را مدیح چه گویی که اوفتاد — از عکس مهر طبع تو پشت سر آینه
کی دیده‌ای برابر هر بدگهر شود — صافی ضمیر خویش چو بدگوهر آینه
در پای همت تو کمین پایه آسمان — در پیش فکرت تو کهین چاکر آینه
چون آفتاب طبع تو تابد، فتد ز برق — آتش به خرمن رخ مه‌منظر آینه

اشـراقـیان اگـر بـه ضـمیرت نـظر کـنند مـنکر شـوند سـادهٔ صـورتگر آیـنه
اعمال زشت غیر نبینی بـه چشم از آن
کـاخلاق نـیک خـود بـودت بـهتر آیـنه

در جنگی که بین نیروهای مدافع اسلام تحت فرماندهی شیخ محمود برزنجی مشهور به ملک و سپاهیان مُهاجم روس در کردستان رخ داده و پیروزی با نیروی شیخ محمود و مسلمانان بوده، حاج شیخ عبدالحمید قصیدهٔ عربی مفصلی حدود ۷۵ بیت در این باره سروده است که اینک گزیده‌ای از آن قصیده:

حَـبَّذا فَـیلَقٌ و حَبَّ اللّـواءُ جِـزْبُ حَـقٍّ یَـها بُـهُ اَلاَعْـداءُ
رایـةٌ کـالْعقابِ یَـخْفقُ مِنْ هِزَّ تِـهِ النَّسْـرُ فـی السَّـما وَالسَّـماءُ
فَـیْلَقٌ کـاللُّیوثِ یَـوْمَ نَـزالٍ أُسْـدُ غـابٍ فَـریُسهَا الرُّوسـاءُ
رُجَّتِ الاَرْضُ مِـنْ سُیُولِ خُیُولٍ ضاقَ عَـنْهَا اَلْفَلا وَضاقَ اَلْفَضاءُ
رَکْبُ خَـیْلٍ یَـوْمَ اِلْلّقاءِ «أَشِـدّا ءُ عَـلَی اَلْکُـفْرِ بَـیْنَهم رُحَـماءُ»
خَـیْلُ رَکْبٍ بَرُّوا و کَرَوا وَ جَـرّوا فِـتْیَةٌ فـيِ اَلْـوغی لَـهُمْ بَـأْساءُ
یـا لَـقومٍ سَلُّوا السُّیُوفَ فَمِنْهُمْ سُـعَداءُ وَ مِـنْهُمْ شُـهَداءُ
جـاهَدوا الانـجلیزَ وَالرُّوسَ حتّی مِنْ دِما هُـمْ قَـدْ سالَتِ البَطحاءُ
تَرَکـوهُمْ قَـتْلی وَجَـرْحی وَطَـرْحی وَ قَـناسیلهم لَـهُمْ أَسَـراءُ
أَوقَـدواالنّـارَ فـی فَـیالِقِ عُـبّا دِالصَّـلیبِ کَأَنَّـها سَـیْناءُ
یـا لَـها مِـنْ کَـتیبَةٍ قادَهَا القَرْ مُالذّي اسْـتَأْنَسَتْ بِـهِ الأَحْـیاءُ
قَرْمُ اجـدادُهُ شُـمُوسُ سَمَا الفَضْ لِ وَکُـلُّ الوری لَـهُمْ حِـرْباءُ
فَـرْعُ سَعْدٍ نَـما مِنْ أَصْلٍ سَعیدٍ طـابَ مِنْ طیبِ أَصْلِهِ السُّعَداءُ
هُـوَ «مَحمودٌ» إذصُنُوفُ البَرایا حَـمِدَتْهُ لاسِـیَّما الْکُـمَلاءُ
وَرِثَ اَلمـجَدَ وَالمکـارِمَ و اَلسـو دَدَ والْـجُودَ وَالْـعِدی شُـهَداءُ
سـاسَ أَمْـرَ الْـمُجاهِدینَ مـعَ الُروسِ التَحُوسِ الذي اعْتَراهُ البلاءُ
قُـرِءَتْ مِـنْ حُسـامِهِ سُورةُ اَلفَتْ حِ وَ قَـدْ جَـوَّدَتْ بِـهَا القُرّاءُ
تُـلِیَتْ مِـنْ لِـوائِـهِ آیَـةُ النَّـصْ رِ وَ قَـدْ أَفْـصَحَتْ بِـهَا الْخُطَباءُ

و در آخر آن گوید:

یـا هُـماماً اِلَـیْهِ شُـدَّ الرِّحـالُ وَ نَـوَتْهُ الْـقوافِـلُ الشَّـعْثاءُ
لَـمْ تَـزَلْ نـاصِراً لِـدینِ النَّـبیّ الْ مُـصْطَفی و المَـوْلی لَکَ الْـوَقاءُ
دُمْتَ بـالعزّ مـابَقی اللَّـیْلُ تَـغْشی و عـقیب الدُّجـی تَـجَلّی الضِـیاءُ

عِشْ عَــــزیزاً یَــــفُزْ بِک الْــفُقَراءُ   دُمْ کَــــریماً یَــــفُزْ بِکَ الضُّــعَفاءُ
وَاغْــنَمِ اَلْمَـدْحَ اِنَّ فــی مَـدْحِ «عِـزْفا
نِکَ» بِــــالحَقّ تــــاهَتِ العُــرَفاءُ

یکی از دوستان با سر و گردن و صورت خون‌آلود به ملاقات مرحوم عرفان می‌آید. او علت را جویا می‌شود. آن مرد پاسخ می‌دهد که زنش «صاحِبَه» او را کتک زده و از خانه بیرون کرده است، بداهتاً مرحوم عرفان این دو بیت را در این باره می‌سراید:

یا ضَرْبَةً مِنْ ذاتِ لَطْمٍ غَدَتْ   کــاتِبَةً وَلَــیْسَتِ الکـاتِبَه
قَــدْ رَسَّمَتْ بِعارِضَیْ بَعْلِها   هذا جَزاءعَبْدٍ عَصی صاحِبَه

معنی لغات: حبَّذا وحَبَّ: چه خوب، زها؛ **فَیلَق**: سپاه؛ **لِواء**: پرچم؛ **رایَة**: بیرق و درفش؛ **هِزَّة**: تکان و جنبش، اهتزاز؛ **غاب**: (جمع غابة): جنگل انبوه؛ **نِزال**: برخورد و تلاقی سپاهیان دو طرف؛ **فَریس**: کُشته؛ **رُجَّت**: به لرزش درآمد؛ **فَلا**: جمع فلاة: دشت وسیع؛ **وَغی**: جنگ؛ **سَلُّوا**: آهیختند، شمشیرها را از غلاف بیرون کشیدند؛ **قَناسیل**: جمع قنسول به معنی کنسول؛ **عُبّادالصلیب**: خاج‌پرستان، مسیحیان؛ **کَتیبَة**: ستونی از سپاه؛ **قَرْم**: بزرگ، رئیس؛ **سُودَد**: بزرگواری؛ **ساسَ**: سیاست به کار برد، خوب اداره کرد؛ **هُمام**:بزرگوار، سردار و سالار؛ **شَعثاء**: مؤنث اَشعث: پراکنده و متفرق؛ **وَقّاء**: نگهدارنده؛ **تاهَتْ**: درماندند، به حیرت افتادند؛ **لَطْم**: سیلی؛ **ذاتُ لَطم**: زنی که سیلی بزنند؛ **عارِضَی**: مثنی، مفرد آن عارض به معنی رخسار،گونه؛ **بَعْل**: شوهر.

خاطرات و یادداشتهای من.

عایشهٔ تُرجانی

عایشهٔ تُرجانی بانویی وارسته و دانشمند فرزند عَلامه ملاعلی قزلجی ترجانی، که از محضر پدر خود حداکثر استفاده کرده و از همهٔ علوم متداول آن عصر بهرهٔ کافی گرفته و به اخذ اجازهٔ تدریس نایل آمده و پس از آن تا آخر عمر در تعلیم و تربیت طبقهٔ نسوان و همچنین جوانان ذکوری که از اقوام نزدیک وی بوده‌اند ساعی و کوشا بوده است.

عایشهٔ تُرجانی در نتیجهٔ جَودت قریحه و هوش سرشار و حافظهٔ قوی و اطلاعات کافی، کمتر کسی را یارای مناظرهٔ علمی و دینی با او بوده است؛ حتی برادرانش ملاحسین و ملاحسن ــ که هر دو از فضلا و مدرسین مُعتبر عصر خود بوده‌اند ــ او را در هوش و استعداد و کثرت محفوظات بر خود برتری داده‌اند. مُشارالیها تا نیمهٔ اول قرن چهاردهم می‌زیسته است.

از یک جنگ خطی خاندان ترجانی.

نَجْمی

شیخ محمد فرزند شیخ نجم‌الدّین بن شیخ عمر ضیاءالدّین، در آبادی بیاره تولد یافته و تحصیلاتش را در مدرسهٔ دینی همانجا به انجام رسانیده و در عنفوان جوانی در حدود سال ۱۳۳۵ هـ ق درگذشته است.

شیخ محمد انسانی شایسته، با فضل و کمال و دارای استعداد و ذوق شعری نیز بوده و در اشعار خود «نَجمی» تخلص می‌کرده است.

این غزل از اوست:

ز دلبر جز جفاکاری نیاید — از او هرگز وفاداری نیاید
دل و جان را بدو دادم ولی حیف — کزو جز دشمنی، یاری نیاید
چو گردون زآن نگار نازپرور — به غیر از مردم‌آزاری نیاید
مرا در خواب رفته است اختر بخت — و زانم بوی بیداری نیاید
ز عشقش خانهٔ دل مُنهدم شد — فغان کز دوست معماری نیاید
چسان بر مشکل خود فایق آیم — گرم توفیقی از باری نیاید
گرفتارم به درد عشق و کاری — ز دستم جز غم و زاری نیاید

چه باید کرد؟ «نجمی»، قطره‌ای چند
ز ابر رحمت ار جاری نیاید

باز از نجمی:

چو آن مَه دلبری دیگر نباشد — وگر باشد مرا دلبر نباشد
کُنم قربان وی این جان ناچیز — مرا جز این هوس در سر نباشد
از اینجا رفت و من افتاده‌ام زار — چو مرغم حیف بال و پر نباشد
نباید زندگانی گفت عمری — که یار نازنین در بر نباشد
گرفتارم به دردی سخت و جانکاه — کَسَم جُز لُطف حق یاور نباشد
تحمّل چون کنم این رنج هجران — گرم فریادرس داور نباشد
مرا گنجی است از فقر و قناعت — چه باک است ار زرّ و زیور نباشد
جز آن پیر بزرگم دستگیری — در این ویرانه بوم و بر نباشد
امیدم گوشهٔ چشمی است از وی — که غیر از وی مرا سرور نباشد

تو خود جانا مرا گه مهتری کُن
چو «نجمی» جانفدا کهتر نباشد

جنگ خطی. *یادی مەردان*، برگ دوم، ص ۲۸۵.

شیخ محمد اَبُوالوفا سُلَیْمانیه‌ای

علامه شیخ محمد ابوالوفا از اکراد ساوجبلاغ (مهاباد فعلی) است که چون در سلیمانیه تحصیل کرده و مدتی آنجا توقف داشته به سلیمانیه‌ای معروف شده است.

ابوالوفا دانشمندی بوده است شایسته و متدیّن که به دنبال تحصیل به قاهره رفته و در رواقُ‌الاکراد[1] اقامت گزیده و به سال ۱۳۰۴ هـ.ق خود شخصاً به ریاست و مشیخت رواق‌الاکراد رسیده و تا ۳۰ رمضان سال ۱۳۳۵ هـ.ق، دارای این سمت بوده و در این سال وفات یافته است.

مشاهیرالکُرد، ج ۲، ص ۲۱.

حَمْدی سُلَیْمانیَه‌ای

ملا حمدون متخلص به «حمدی»، شاعری توانا و بلیغ که از نعمت بینایی محروم و کور مادرزاد و دارای حافظهٔ بسیار قوی بوده است. قرآن مجید را حفظ داشته و به فارسی و کُردی شعر می‌گفته است.

ملا حمدون یک وقت به استانبول مسافرت می‌کند و زبان ترکی را یاد می‌گیرد و همانجا در سن ۶۵ سالگی در سنهٔ ۱۳۳۵ هـ.ق دار فانی را وداع می‌گوید. اشعار کردی ذیل از قصیدهٔ مفصلی است که پیرامون جنگ بین‌الملل اول سروده است:

ئـــەمڕۆژە چڕۆژێکـــە؟ کـەدونیا شڵـەژاوە   هەرکەس بە جـەخارێ جگـەری قـیمە کـراوە
دونـیا پـری ئـاشوبە، خـەلایق بـەعوومومی   ئـاسایشی لێمـەنعە ئـەڵێی جـونبوشی ئـاوە
وەک تەرزە ئەبارێ بەهەمودەم ئەسەفو غەم   هەوری غەضەبو قەهری خودا توندو بە تاوە
ئەموەضعەکەناوی بە«سـەفەربەر» ئـەبەن ئـەمڕۆ   فەرمانی بـەخوێـن ڕشـتنی ئـەم عـالەمە داوە
گـیرۆدەیـە ئـەمعالەمە هـەرکەس بـەسیاقێ   کـەوتوتە کـەشاکـەش بـەقوماندەی ئومەراوە
جەندەرمە ئەسورێـتەوە وەک واشـەی بـرسی   بۆلاشـەی مـیللەت بـە فڕوفێڵـی غـەزاوە
فـەوتاوە لەبـەر سـوخرە کـەرو قـاطر و یـابو   حوشتر سەقەطو شەل‌بوە، گـا پشـتی شکـاوە
کـەر شـەوقی زەرینی نیە حـتی لە بـەهارا   ترسی هەیە نەک بیخەنە ژێر بـاری قـەضاوە
بۆگـرتن‌و بۆکـوشتنی ئـەمعالەمە یـەکسـەر   ئەمعەرصەیی ئـافاقە ئـەڵێی حـەڵقـەیی داوە
نیک‌و بـەدی ئـەمعالەمی ئـیسلامە بـەجارێ   کەوتونەتە ژێـر حـەڵقـەی زەنـجیری بـەڵاوە
هەرشەش جهەتی گرتوە ئاشوب‌و مـوصیبەت   مـــیشولە مـــەجالی نـــیەبفرێ بـەهەواوە
ئـەمظالمی سـەفاکی سـەفەربەرلکە ئـەمڕۆ   نـامەی فـەرەحی داوە بـەدەم بـادی صـەباوە

---

۱. **رواقُ‌الاکراد اَلایوُبیَّه**: شعبه‌ای از دانشگاه الازهر قاهره است که از روزگار ایّوبیان اختصاص به دانشمندان و دانشجویان کُرد داشته و دارد.

دەشتو جەبەلو شیوو جەزیرەی هەمودونیا
گولّگولّ بوە سەرپاکی بەخوێنی شوهەداوە

طەییارە بەئەسبابی شەڕۆ فتنەوە دایم
جەولانی ئەلّیی هەورە بەسەر مەرکەزی باوە

بالّۆنی هەلّۆشێوە لەگەلّ دیتە بزوتن
عالەم لەنەظەریایە، دەلّیی پۆری خوراوە

ئەمجوتە بەلاّزادەی بالّندەیە ئەمڕۆ
سەییارەیە، سەییالەی بەرقی بەهەواوە

بەرقو غەضەبی دانەو نارنجەکو بومبا
ئاگر ئەپژێنێ بەزمیندا لەسەماوە

لەوروژەوە دونیا هەیە تائەمدەمە بێشەک
مەغلوبەی بەم غایەتە نەبوەو نەکراوە

بنچینەی دەرکەوتوە ئاثاری شەریعەت
یەکسەر هەرەسی بردوە تانێکی نەماوە

ئەمدینە لەپێشا وەکو زەمزەم بو بەڕونی
هیچ غەششی نەبو ئیستە دەلّیی لیّلی قوڕاوە

یاڕەببی لەبەر خاطری پەیغەمبەرەکەی خوەت
رەحمی بکە بەم کۆمەلّی ئیسلامە کەماوە

لەتلەت بوە بەم چەکوشە سەعاتی دلّی عالەم
رەققاصو جەرو زەمبەرەکو چەرخی سواوە

«حەمدی» دلّی یەخسیری فەرەنگی غەمە ئەمڕۆ
بەربونی بە بەربونی گروّی بەصرەو فاوە

جەخار: غم و غصه؛ **سەفەربەر:** جنگ بین‌الملل اول، جنگ عمومی؛ **قوماندە:** ارتشی، کوماندو؛ **خوراوە:** خورده شده؛ **بالّندە:** پرنده؛ **دانە:** دینامیت؛ **رونی:** روشنی؛ **زەمبەرەک:** فنر ساعت.

گولّدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ۲۳-۲۶.

شیخ عبدالرَّحْمن قَرَه‌داغی

شیخ ابومحمد عبدالرحمن فرزند شیخ محمد «ابن‌الخیاط»، به سال ۱۲۵۳ هـ ق در قره‌داغ از نواحی اطراف سلیمانیهٔ عراق متولد شده و بیشتر تحصیلات خود را نزد پدرش به انجام رسانیده است. در سن ۲۱ سالگی به بغداد رفته و مدتی در آنجا از محضر علامه محمد افندی فیض مفتی زهاوی استفاده کرده و به اخذ اجازه نایل آمده است. در سنهٔ ۱۲۷۶ هـ ق از بغداد به قره‌داغ بر می‌گردد و چندی بعد به آبادی تەویّلّی رفته، در خدمت شیخ عثمان سراج‌الدّین نقشبندی اخذ طریقه می‌کند و به دستور مُرشد، مدتی در آنجا می‌ماند تا اینکه به بهرهٔ کافی می‌رسد و آنگاه به قره‌داغ بر می‌گردد. در سنهٔ ۱۲۹۹ هـ ق به کرکوک مسافرت می‌کند و به تدریس می‌پردازد. به سال ۱۳۰۳ هـ ق به دعوت والی بغداد، کرکوک را ترک می‌گوید و در شهر بغداد ــ تا پایان عمر ــ به تدریس و تألیف و مطالعه می‌پردازد. عدهٔ زیادی از فضلا مجاز حوزهٔ درسی او بوده‌اند.

وفات شیخ عبدالرحمن به سال ۱۳۳۵ هـ ق در شهر بغداد اتفاق افتاده و همانجا به خاک سپرده شده است.

شیخ عبدالرَّحمن تألیفات زیادی داشته است که از جملهٔ آنهاست:

۱. *دَقایِقِ‌الحقایق* در علم نحو

۲. *الا یقاظ* در شرح رسالهٔ وضع الفاظ

۳. *مواهبُ‌الرَّحمن* در علم بیان

۴. *مُلَخَّصُ‌الاَقْوال* دربارهٔ مسألهٔ خَلق اَعْمال و افعال

۵. *اَسْنی المَطالب* در بیان علم واجب

۶. *تُحْفَةُ‌اللَّبیب* در علم منطق

۷. *تِبْیان* در بیان ناسخ و منسوخ آیات قرآنی

۸. *اَلأَجْوِبَةُ‌البَهِیَّه*.

۹. *اَلتَّحْقیقُ‌العالی* در شرح قصیدهٔ امالی در علم کلام

۱۰. *مَنْهجُ‌الوصول* در علم اُصُولُ‌الفِقْه

۱۱. *تَنْبیه‌الاَصْدِقاء* در بیان تقلید و اجتهاد و استفتاء و افتاء؛ این کتاب را در سنهٔ ۱۳۱۶ تألیف کرده و در سنهٔ ۱۳۳۰ هـ ق در زمان حیات خود او به چاپ رسیده است.

مقدمهٔ کتاب *تنبیهُ‌الأَصْدِقاء*. *تاریخ سلیمانیّه*، ص ۲۶۲، *الاعلام*، ج ۴، ص ۱۱۰. *مشاهیرالکرد*، ج ۲، ص ۱۱ و ۱۲.

قاضی عبدُالفتّاح اِفتخارالشَّریعَه

مشارالیه فرزند ملامحمّدرضا از اهالی دهکدهٔ پایگلان از روستاهای ژاورود کردستان سنندج است؛ که پس از خاتمهٔ تحصیلات در مناطق مختلف، به بغداد رفته و در آنجا پس از مدتی استفاده از محضر ملامحمّد سعید بن عبدالقادر نقشبندی، مُدَرّس مدرسهٔ اعظمیّه، به اخذ اجازهٔ علوم و اِفتا نایل شده و به سال ۱۳۰۰ هـ ق به شهر سنندج مهاجرت کرده است.

قاضی عبدالفتاح مرد فاضلی بوده و مدت‌ها به کار قضاوت پرداخته و خط زیبایی هم داشته و کتاب‌های زیادی را در ایام تحصیل به خط خود نوشته است. وی در ۲۵ ذی‌اَلْقَعِدَهٔ سال ۱۳۳۵ هـ ق در قریهٔ ماسان ــ از قُراء جنوبی سنندج ــ وفات یافته و همانجا دفن شده است.

یادداشتهای نویسنده.

ملا مُحَمَّدحُسین تُرجانی

ملا محمدحسین فرزند علامه ملاعلی ترجانی قزلجی، متولد سال ۱۲۷۸ و متوفی به سال ۱۳۳۵ هـ ق، از مدرسین و فضلای معروف عصر خود بوده است که تحصیلات را نزد پدرش به

پایان رسانیده و پس از آن به تدریس پرداخته است.

ملا محمدحسین تألیفاتی هم داشته، از جمله کتابی در مصطلحات علم حدیث و دیگری در نحو و سومی در حکمت و الهیات است.

یادداشتهای نویسنده.

عارِف صائِب

عارف صائب فرزند ملا قادر، به سال ۱۳۰۷ هـ ق در شهر سلیمانیهٔ کردستان عراق تولد یافته و تحصیلات دینی و ادبی خود را همانجا شروع کرده است. پس از آن به اربل رفته و در آنجا در آموزشگاه تربیت قُضاة درس خوانده و بعد از موفقیت در امتحانات، مأمور قضاوت در شاربازێرِ شده است. بعدها به کارهای دیگری پرداخته و در سنهٔ ۱۳۳۴ مُنشی مخصوص شیخ محمود مِلک بوده و یک سال بعد (سنهٔ ۱۳۳۵ هـ ق) در قریهٔ قَرّه‌چتان عراق به شهادت رسیده است.

عارف صائب مردی با استعداد، اندیشمند و شاعری خوش‌ذوق و نویسندهٔ لایقی بوده و دیوان اشعاری به فارسی و کردی داشته که پس از شهادت خود وی، از بین رفته است.

این سه بیت از اوست که از وضع پریشان خود و همچنین ستمکاریهای مأمورین تُرک و ژاندارم عثمانی شکوه کرده است:

کافر بەزەوی دێتەوە بەم حاڵە پەشێوە وا دەربەدەرو قورِ بەسەرو توشی بەلاّ خۆم

بۆشاری سولەیمانیە فەریادو فوغانم دایم لەخەیاڵو غەمو تەبدیلی هەوا خۆم

کەوتومەتە ناو طاقمی جەندەرمە خوامەرگ

دوچاری هەزار دەردی سەرو قەهرو سزا خۆم

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۶۱. *شیعر و ادبیاتی کوردی*، رفیق حلمی.

ملا رحمةُالله گُل

ملارحمةالله گل فرزند احمد فرزند مصطفی از قبیله گُل، ساکن آبادی قره‌بلاغ از دهات اطراف کرکوک عراق، که در سنهٔ ۱۳۳۶ هـ ق، همانجا درگذشته است. وی انسان فاضلی بوده و به زبان‌های کردی و عربی و ترکی و فارسی شعر می‌گفته و بیشتر اشعارش شکوه و ناله از ظُلم بیدادگران و ستمگری مأمورین عثمانی و بیچارگی و ذلت قوم خود بوده است.

مجلهٔ دنگ گیتی *تازه*، سال سوم، شمارهٔ ۱۹، ص ۴۰۶.

حاج ملاعبدالکریم سنندجی

حاج ملاعبدالکریم دانشمندی از سلسلهٔ موالی مردوخی[1] است که به سال ۱۲۵۰ هـ ق تولد یافته و مدتی را به دنبال کسب دانش در دیار غُربت سپری کرده و پس از اخذ گواهی پایان تحصیل به سنندج برگشته و در مسجد فاروقیّه به تدریس اشتغال ورزیده و سرانجام در سنهٔ ۱۳۳۶ هـ ق وفات یافته است.

مرحوم ملاعبدالکریم، خوشنویس زبردستی بوده و کُتُب زیادی را به خط نَسخ و نَستعلیق نگاشته است.

از او دو تألیف باقی است:

۱. یک دوره فقه و احکام اسلامی مطابق مذهب امام شافعی به فارسی.

۲. رساله‌ای در قراءت و تجوید.

از آن مرحوم سه فرزند ارجمند بجا مانده است:

ملاعلی شکیبا، مدرّس مدرسهٔ فاروقیه، ملاحسین شکیبا، رئیس معارف وقت در همدان و کردستان و کرماشان و ملاحسن شکیبا، که مدتی شغل معلمی داشت و بعد از آن کناره‌گیری کرد و کتابفروشی معتبری در سنندج دایر نمود.

یادداشتهای نویسنده

حاج شیخ اسمعیل مَجذوب

حاج شیخ اسمعیل فرزند شیخ شهاب‌الدّین بن شیخ محمدامین، از تَبار حاج شیخ مُصطفی تختی، عالم عارفی بوده است که در سنندج می‌زیسته و دست ارادت به پیر طریقت حاج شیخ محمدباقر غیاث‌الدّین داده و عمری را به ذکر و فکر و عبادت و تربیت مُریدان سپری کرده و چندان اهل شور و جَذبه بوده که به «مجذوب» شهرت یافته است. وفات آن شادروان در حدود سال ۱۳۳۶ هـ ق اتفاق افتاده است.

تاریخچهٔ خاندان مردوخ

فائز اَفَندی برزنجی

فائز افندی، سیداحمد بن سیدمحمود بن سیداحمد بن سیدعبدالصمد فضل‌الدّین بن شیخ حسن گلّه‌زرده‌ای سعدانی، به سال ۱۲۵۸ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را نزد علامه ملا احمد

---

۱. نَسَب وَی به ملا عباس بن مولانا گُشایش مردوخی می‌رسد.

نودشی و سیدمصطفی برزنجی و احمد افندی پیرحسنی (مفتی سلیمانیه) به پایان رسانیده و پس از آن مناصب و مشاغلی را از تدریس و قضاوت و غیره در شهرهای مختلف از قبیل: کوّی، کوُت، منتفک، کربلا، قسطمونی و موصل عهده‌دار شده است. آخرین شغل او عضویت مجلس کبیر معارف دراستانبول بوده و در اثنای همین شغل به سال ۱۳۳۶ هـ ق، دراستانبول وفات یافته است.

فائز افندی مردی دانشمند، ادیب و نویسنده بوده و تألیفات زیادی داشته که از جملهٔ آنهاست:

۱. *رَوْضَةُالأَزْهار فی شَرْحِ غایَةِالاخْتِصار* در فقه به زبان فارسی
۲. *خلاصَةُالعَقیده* به عربی در اصول دین
۳. *اِرْشادُالعِباد اِلی صَحیحِ الاعْتِقاد*
۴. *أَنْفَسُالفَوائِد*، در علم کلام
۵. *خَیْرُالأَثَر* در مدح سید بشر (ص)
۶. *اَلسَّیْفُالمَسْلوُل* دربارهٔ آباء و اجداد رسول اکرم علیه‌السلام
۷. *تُحْفَةُالاخْوان* در علم معانی و بیان
۸. *البَدْرُالکامِل* در تصریف و اشتقاق کلمات
۹. *اَلْحَمیدیَّه* در صرف و نحو به زبان ترکی
۱۰. *اَلدُّرُّ الْمَنْظُوم فی ایضاحِ مایَشْتَمِلُ عَلی سَبْعَةِ عُلُوم*
۱۱. *زُبْدَةُالآمال* دربارهٔ اهل‌بیت و عترت پیامبر اکرم صَلَّی‌اللهُ عَلَیْهِ وَ عَلَیْهِمْ وَ سَلَّم
۱۲. *السِّحْرُالحلال فی تعریفاتِ العُلُوم* که در استانبول به چاپ رسیده است.
۱۳. *کُنْزُاللَّسین*، که شامل یازده جدول است و هر جدولی از آن دربارهٔ یکی از علوم است.

هدیةالعارفین، ج ۱، ص ۱۹۳. *الاعلام*، ج ۱، ص ۱۸۳. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۳۶. *ایضاح‌المکنون*، ج ۱، ص ۱۳۵ و ۱۳۶.

طاهربیگ جاف[۱]

طاهربیگ فرزند[۲] عثمان پاشا فرزند محمدپاشا فرزند کیخسروبیگ جاف، در سنهٔ ۱۲۹۵ هـ ق

---

۱. عشیرهٔ جاف از طوایف بزرگ کُردند، که در سابق بیشتر از طریق ییلاق و قشلاق زندگی کرده و چادرنشین بوده‌اند و به دو گروه تقسیم شده‌اند: جاف مُرادی که بیشتر در عراق به سر می‌برند و جاف جوانرود که در ایران سکونت داشته‌اند.

۲. مادر طاهربیگ، عادله خانم دختر قادربیگ صاحبقران، از زنان باکمال عصر خود بوده و مدتی در سنندج اقامت داشته و طاهربیگ بارها برای دیدار مادر خود از عراق به سنندج آمده و در مدت توقف در این شهر با دواوین شعرای فارس بیشتر آشنایی یافته است.

در شهر حلبجه از شهرهای کردستان عراق تولد یافته و همانجا تحصیلات مُقَدماتی فارسی و عربی را آغاز کرده و بعد از آن به دنبال فراگیری علوم دینی و ادبی، مدتی را در کرکوک و سلیمانیه سپری کرده است. طاهربیگ دارای استعداد و ذوق سرشاری بوده و از ابتدای ایام شباب مطالعهٔ دواوین شعرای کرد و فارس را وجههٔ همت قرار داده و خود نیز به سرودن شعر پرداخته است. بعدها نیز ــ که قائم‌مقام حلبجه بوده ــ باز دست از مطالعه نکشیده و اوقات فراغت را به مصاحبت شعرا و ادبای معاصر خود سپری نموده و گاهی هم شعری می‌سروده و «طاهر» تخلص می‌کرده است.

طاهربیگ گذشته از زبان کردی با اَلسِنَهٔ عربی و فارسی و تُرکی و انگلیسی آشنایی تام داشته و مختصری فرانسه هم می‌دانسته است. اشعار زیادی به کردی و فارسی و ترکی داشته که قسمت اعظم آنها از بین رفته و تنها دیوان کوچکی از اشعار او باقی مانده است؛ که یک بار در بغداد به سال ۱۳۵۵ هـ ق، و بار دیگر در سلیمانیه به سال ۱۳۵۷ به چاپ رسیده است.

طاهربیگ در سنهٔ ۱۳۳۷ هـ ق، وفات یافته و در آبادی «عه‌بابه‌یلیٚ» در نیم فرسخی شهر سلیمانیه مدفون است.

اینک اشعاری از طاهربیگ:

قوربانی روخت بم که‌شکستی به‌قه‌مه‌ردا — حه‌یرانی له‌بت بم که‌ڕه‌واجی به‌شه‌که‌ردا
هه‌ر له‌حظه ئه‌ده‌ی وه‌عده‌ی وه‌صڵ‌و نیه ئه‌صڵی — کارت وه‌کو دونیایه هه‌ر ئه‌مڕۆیه به‌فه‌ردا
مه‌قصودی له‌سه‌ر کوشتنی عوششاقی ضه‌عیفه — وه‌ختیٚ که‌ده‌کا خه‌نجه‌ری تیژی به که‌مه‌ردا
هه‌رچه‌ند ده‌که‌م سه‌عی له‌به‌ر خۆینی سوروشکم — خاکیٚ نیه بیکه‌م به‌هه‌وه‌س گاهیٚ به‌سه‌ردا
ناحه‌ق نیه ناوه‌ستیٚ ئه‌گه‌ر پردی ته‌حه‌ممول — سیروانی سوروشکم که‌ئه‌کا هاژه له‌سه‌ردا
دڵ رویشتوه قوربان! له‌وجودم به‌خه‌یاڵت — دایم له‌سه‌فه‌ردایه ئه‌گه‌رچی له‌حه‌ضه‌ردا

مه‌یلت هه‌یه «طاهر» که بپرسی له‌برینم؟
بڕوانه که‌ئه‌و شۆخه چ‌تیری له‌جگه‌ردا!

***

فدای روخساری ئاڵت بم ده‌ڵێی خورشیدی تابانه — به‌لاٚگه‌ردانی بالاٚت بم ده‌ڵیٚی شمشادی بوستانه
له‌سایه‌ی تیغی ئه‌بروی تۆ له‌رۆژی حه‌شردا جانا! — بِحَمْدِاللهِ حِیسابی من له‌گه‌ڵ جه‌معی شه‌هیدانه
له‌ئاهم گه‌ر بسوتیٚ ئاسمان باوه‌ڕبکه‌ن ئه‌مشه‌و — ئیتر یاران چه‌باکم من له‌سه‌ردی فه‌صڵی زستانه
که‌زولفی عارضی پۆشی، وتم: یارب چ‌سحریکه؟ — له‌لاییٚک ظوڵمه‌تی کوفره له‌لاییٚ نوری ئیمانه
ده‌بیٚ کاول بیٚ‌مۆلکی دڵ به‌تاراجی سپاهی غه‌م — هه‌تا شاهنشه‌هی عشقت له‌ویٚدا میثلی سوڵطانه
به‌ده‌س بادی صه‌با چونکه په‌شیٚوا نه‌ظمی زولفانت — منی چاره‌سیا بۆیه هه‌مو نه‌ظمم په‌ریشانه

مەکەن تیماری زەخمی جەرگی «طاهر» ئەیطەبیب ئاخر
بزانن تالەحەشرا ئـەو شـەهیدی تـیری مـوژگانە

غزل ذیل را طاهربیگ و شاعر دیگر کُرد: «ناری» با هم سرودەاند:

بەغەمزەی چاوی مەخموری سیاهی مەستی مەی کردین
بەماچی لێوی موستەغنی لەئەنواعی مەزەی کردین

ترازا بەندی سوخمەی ئاڵی گـوڵنـاری بـەئاهی مـن
کەچی دەستی لەسەردانا لەسەیری باخی بەی کردین

بەهەوری پەرچەمو ئەبرۆی، روخو زولفی کـەداپۆشـی
لەشەوقی رۆیەتی بەدرو هلالی یەکشەوەی کردین

ئەگەرچـی کـوشتمی خۆ قـابِضُ‌الاروا‌حـی مـوژگانی
بەقانونی مەسێحایی لەخەندەی لێویحەی کـردین

عەلاجی دەردی دڵ «ناری» لە «طاهربەگ» تەمەننا کە
بەڵی ئەمرۆ گوڵ‌ئەندامێ بەتیرێ جەرگی پەی کردین

***

موقەددەر گەرنەبێ ئاخر لەمیهری مەه روخانم چی
لەناڵەنـاڵی نـیوەیشەو لەئـاهی بـەربەیانم چـی

نیشانەی ئیفتیخاری من لەسینەم داغی هیجرانە
برۆ ئەی ناصحی موشفق لەروتبە یـانیشانم چـی

لەبازاری مەحەببەت موشتەری هەرنەوعە جنسێکم
بەسە من هەرخەریدارم لەسود یـاخۆ زیـانم چـی

غەرەض وابو موقابیل کەم لەگەڵ گوڵ، رەنگی روخسارت
وەگەرنە بێ‌قەدی سەرۆت لەسەیری گوڵستانم چی

کە من میحرابی ئەبروی تۆ هەمیشە سوجدەگاهم بێ
ئیتر وەک زاهدی خودبین لەمیعادی جـنانم چـی

شەوم وەک رۆژی روناکە لە شوعلەی رومەتی ئاڵت
لەسەیری شەوقی سەییارەو لەماهی ئاسمانم چی

بەنەیرەنگی فەڵەک جانا لەدڵما دەرنەچو میهرت
کە من یەکرەنگ و یەکنەوعم لە تەبدیلی زەمانم چی

وتم: بێ‌ئالەتی کوشتن مەکە تۆقەصدی جانی من
وتی: من خاوەنی غەمزەم لەشمشێرو کەمانم چی

بەمن قەط نادرێ تەفسیری ئایاتی سەری کوڵمت
مەحاڵە «طاهرا» شەرحی، لەتەفسیرو بـەیانم‌چی

***

تابەکەی قوربان بناڵم مـن بـەئێش‌و دەردەوە
دەس بەئەژنۆ، قوربەسەر، دایم بەرەنگی زەردەوە

رۆژی ئەووەڵ بو کە زانیم من ئەبێ دێوانە بم
عاشقی تۆم، نەوعی مەجنون وابە کێـوو هـەردەوە

مەرحەمەت کـە زوبرۆ قـاصد بڵێ دەردی دڵم
نازی پاپۆشت ئەکێشم مـن بـەتۆزو گـەردەوە

هەروەکو قەوس‌وقەزەح بادەس لەگەردەن دانشین
تۆ بەسوخمەی ئاڵ‌و سـورو مـن‌بەرەنگی زەردەوە

یەکنەفەس چاکی نەهێنا کەعبەتەینی بەختەکـەم
شەش‌دەرم گیراوە دامـاوم بـەدەستی نـەردەوە

ئیلتماسی «طاهر»ی بێچارە قەط سودی نـیە
تۆکە دایم شەڕ فرۆشی بـەودڵەی وەک بـەردەوە

***

دونیا که هەمولەحظە بە مەعشوّقی کەسیّکە بنوارە کەچەن قەحبە؟ چکوّنەتەرەسیّکە!
عالەم هەمو وەک طەیرە، طەمەع دانە، ئەمەل داو صەییادە ئەجەل، ساحەتی دونیا قەفەسیکە
لەم حوجرەیی شەش گوّشە کە ڕێ مەعبەری عامە یارەبّ چیە؟ هەرکەس بەهەواوو هەوەسیّکە
صەد قافلەرابوردو ئەتوّ غافلّی ئەی دلّ! گویّ بگرە لەهەرلاییّ کەنالّەی جەرەسیّکە
شادی و غەم و ئەندوە چیە؟ هەر زەحمەت و رەنجە ئیقبال وزەوالّیش بەخودا هەر نەفەسیّکە

«طاهر» مەبە ئازوردە، زەمان عادەتی جەورە
دونیا کە هەمو روّژیّ ژنی بوالهەوەسیّکە

قطعەای بە کُردی اورامی:

یاران! فەرهادم، یاران فەرهادم جانشین خاص قەوم فەرهادم
ئەوروّ کە فەرهاد پوّشانوّ کەفەن ئەرواش کەرد فدای شرین ئەرمەن
پەرسا نام یەک یەک دەرون پڕدەردان هەردە گیّلانان، هەناسە سەردان
وەیس و رامین و مەجنون غەمبار یەکسەر تەعداد کەرد ئەو روّژ شومار
وات کیّ بوّ لایق پەی مەقام من؟ گوم نەبوّ تاحەشر سەودای نام من
من کەرد گوزیدە پەی وارثی ویّش سپەردش وەمن کالاّی ئیّش و نیّش
شیّتی و مەدهوّشی و ویّلّی سەر کیّوان عەذاب دوری دەرد بیّ دەرمان
بیّ خوردو خاوی، سەودای ئیشتیاق ئاگری هیجران، زوخاوی فیراق
نویسا نەدەفتەر وەهون زامان یەک یەک پەریّ من هەرچی پیّش ئامان
وات: یەسەرمەشقەن پەی توّ بزانی ئیسمت مەشهور بوّ فەرهاد ثانی!
یاران فەرهاد مەرد وەناکامەوە پەری ئاخ و داخ من هەرماهەوە
شەرط بوّ چون فەرهاد شیّت دەروەدەر ویّم کەم وەسەرگەرد خالاّن دلّبەر
بلّ ویّنەی فەرهاد دیّوانەی شیرین خەلاص بم جەدەس ئیدونیای نەنگین

یە «طاهر» واتەن، دەرون پرجەغەم
زامش جەزامان فەرهاد نیەن کەم

***

شەمالّ! یارنەدیت؟ شەمالّ! یارنەدیت؟ وەختیّ توّ ئامای، دیدەم یار نەدیت؟
ئەودیدەی سەیوان پرخومار نەدیت؟ ئەوطورڕەی چین چین سیامار نەدیت؟
دلّدار دلّبەر ستەمکار نەدیت؟ ئاهوی ختەنی خوەش ڕەفتار نەدیت؟
ئەوپەنجەی قرمز حەنایی نەدیت؟ ئەو نوور دیدەی بینایی نەدیت؟
سینەی سیم بەور پەروەردش نەدیت؟ غونچەی نەشکوفتەی بیّگەردش نەدیت؟

نـــەدیت تۆ بـــەیۆ بـــەعشوەو نـــازێ — بـــپەرسو ئـــەحواڵ مـــن لە ڕێـــوازێ؟
تـــەحقیـــق‌بۆ شـــەماڵ ئـــەوشوخ شـــەنگە — نـــەدیدەی شـاباز ئـەودڵ چـون سـەنگە
هـیچ نـیەن وەتـەنگ مـەینەت بـەردەکـەش — بێ‌قـەیدەن نـەحاڵ خـەستەی دەردەکـەش
وەی لە هـــەرکەسێ‌بێ‌وەفـــاو مـــەیلەن — دەرون وەبـــادەی بێ‌مـــەیلی کـــەیلەن

بـــەوێـــنەی «طـــاهر» هـەردەردەدار بۆ
دیـــدەی مـــەخمورش دایـــم بـــیمار بۆ

از اشعار فارسی طاهربیگ:

گـــلبرگ تَـــنا! بُـرقع نـیلی ز سـر انـداز — آتش بـــه مـــن ســـوختهٔ دربـه‌در انـداز
بـــنمای بـه عشّـاق دو چشـمان سـیاهت — صد تیر ز یک غـمزه به جان و جگـر انـداز
بـر رغـم حسودان صنما! خیز چو ساقی — گُـــلفام مـی کُـهنه تـو در جـام زر انـداز
بـــردار حـــجاب ســـیه از روی لطـــیفت — صـد وَلْـوَله در زُهـره و شـمس و قـمر انـداز
امـــروز عـــلی‌الرغـم رقـیبان مَکُـنَم دور — ایـن جـور و جـفا را تـو بـه روز دگـر انـداز

کس نـیســـت سـتـاند ز بُتان داد دل تـو
«طـاهر» تـو شکـایت بـه بـرِ دادگـر انـداز

***

ز ســتمهای تــو دل هـیچ مُکـدّر نکـنم — خـاک پـای تـو به صد گـنج بـرابـر نکـنم
من کـه مـحراب دو ابـروت بـود سجده‌گَـهم — قـبله‌گـاه دل خـود مسـجد و مـنبر نکـنم
گـفته بـودم کـه بـده بـوسه‌ای از قـند لبت — چـو نـدادی دگـر ای دوست مکـرَّر نکـنم
مـن دگـر مـیل بـدان دیـدهٔ نـرگس نـدهم — تکـــیه بـــر وعـدهٔ آن دلبـر کـافر نکـنم
هیچ شب نیست که تا صبح من از درد فـراق — ســـینه را زآتش غـم کـورهٔ مَـجْمَر نکـنم

اگـرم بـخت شـود یـار از ایـن پس «طـاهر»!
تکـیه جـز بـر کـرم حـضرت داور نکـنم

دیوان طاهربیگ، سلیمانیه، ۱۳۵۵. *گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم*، علی کمال، ص ۳۰-۳۳.

سالِم سَنَندجی

فاضل وارسته شیخ محمدسلیم متخلص به «سالم» فرزند شیخ احمد بن شیخ عبدالکریم بن شیخ عبدالغفار، از نسل شیخ احمد علامهٔ مردوخی به سال ۱۲۷۴ هـ ق در قریه تخته از روستاهای اطراف سنندج متولد شده است. پس از رسیدن به حدّ رشد، مقدمات فارسی و عربی را نزد پدر

آموخته و بعد از وفات پدر مدتی در سنندج نزد شیخ محمد فخرالعلما مردوخی دَژَنی به فراگیری ادبیات پرداخته است. سپس از سنندج به ساوجبلاغ رفته و چندی هم از محضر ملاعبدالله پیره‌باب استفاده کرده و از آنجا راه عراق را پیش گرفته و در شهر سلیمانیه اواخر حیات علامه شیخ عبدالقادر مهاجر را درک نموده و چند درسی از اصول و کلام را نزد وی آموخته است. آنگاه به بیاره رفته و همانجا نزد ملاعبدالقادر مدرس بیاریْ به اخذ اجازه نایل آمده است.

سالم مُتعاقب ختم تحصیل، دست ارادت به شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی داده و در سلک متصوفه درآمده و مدتی را به سیر و سلوک سپری کرده و پس از کسب اجازهٔ ارشاد، به سنندج برگشته و بقیه عمر را به تدریس علوم و تعلیم طریقه مشغول بوده و سرانجام در سن ۶۳ سالگی در تاریخ ۱۳۳۷ هـ ق وفات یافته است.

مرحوم شیخ سلیم دارای طبعی روان و ذوقی سلیم بوده و به فارسی و کردی و گاهی عربی اشعاری سروده که بیشتر جنبهٔ عرفانی دارند و بر بسیاری از کتب درسی و ادبی نیز حواشی و تعلیقاتی نوشته است.

مزار آن مرحوم در مقبرهٔ شیخان سنندج است.

اینک اشعاری از سالم به زبان کردی:

تەمو خەمو هەم، جەم بەستن وەهەم   گەرتەن گرداگرد روی چەرخ نۆهەم
نەمەز یەچێشەن چنێش‌و ئیشەن؟   دود هەناسەی کێهە دڵرێشەن؟
نەمەز بەزم عەیش نۆش عاشقان   شێویان‌و دێویان دەرد وامقان
یاخۆ نەخسووف بەدر دوهەفتەن   زوڵفش نەصەفحەی جەمین ئاشوفتەن
وەشنۆی رازت دڵەی دۆسانت   دۆسان راسان پالآبۆسانت
وەش‌کەر، مەدهۆش کەر، جەگرد عەلایق   بێ‌عەلاقەکەر جەگشت خەلایق
حەیفەن، مێمانەن بێ‌تۆ بێ‌ناز بۆ   بێ‌نەشئەی بادەی دۆس، مەینەت گازبۆ
هۆرێزە دەورێ دەر وەپیاڵە   جوان کەر وەمەی پیر صەد ساڵە
ماەمونەووەر! وەخت طولۆعەن   پەرێ تۆغوروب عەیبو مەمنۆعەن
وەختێ کەقەمەر ئاشکارا بۆ   سوهەیل مەحاڵەن جلوەش‌یارا بۆ

غەیر جە تۆم نیەن دیارالبشر
قەسەم بەرەوضەی پاک پەیغەمبەر(ص)

از اشعار فارسی سالم:

ای عالم و آگه ز فعال من جاهل   هستم زعبادت کسل و غافل و کاهل
در بندگی نفس و هویٰ مُسرع و چابک   در کسب معاصی و گنه عامل و شاغل

از مشرعِ شرعِ نبوی کام نَشُد تَر — اما ز سرم تا به قدم غرق رذایل
نه دین و نه دنیا و نه عُقبی، همگی شد — پامال خیال تبه و فکرت باطل
شد وقت نفیسم همه در غفلت عصیان — شد عمر عزیزم به عبث ضایع و عاطل
نه درس و نه تعلیم و نه ذکر و نه تصوف — نه کسب معانی نه مبانی نه جداول
نه شاغل تحقیق ز اسفار فنونم — نه راغب افکار رسائل نه مسائل
نه مانع دعوی و نه ناقض نه معارض — نه مایل تحریر دعاوی نه دلایل
نه ناقل و نه مُنتقل و مُثبت و نافی — نه مدعیم من نه مُحاکم نه مُجادل
نه شایق آداب و نه منقول و نه معقول — نه میل اصول و نه فروع و نه محافل
نه شاعر و نه کاتب و نه فلسفه بافم — نه قوّت تألیف، نه تصنیف رسائل
دانند مرا پرهنران عاصیِ عامی — خوانند مرا بی بَصران عالمِ عامل
افسوس که اینانم هرگز نشناسند — خود نیک شناسم که نشد هیچم حاصل
با این همه نومیدنیم از کرم حق — نومید نگردد ز کرم بندهٔ سائل
لاحَوْلَ وَلاقُوَّةَ إلاّ بِک یارب — احوال مرا نیک کن از رحمت شامل
با کاملهٔ قدرتِ تو کُنْ فَیَکوُن است — امر مُتَعَسّر چه به عاجل چه به آجل

إصلاحِ تو ای «سالم» عاصی بود آسان
گر نیم نگاهی فکند مُرشد کامل

از یک قصیدهٔ عربی که در ستایش مُرشد خود شیخ عمر ضیاءالدّین گفته است:

زَهَقَ الباطلُ و الحَقُّ ظَهَر — عن «ضیاءِ» وجْهِ مَولانا «عُمَر»
قَدْبَدا کَالبَدْرِ مِنْ بُرجِ السَّنا — فی سَمواتِ المَعالی وَالخَطَر
أَصْبَحَتْ تَتْلُوِلسانُ الْحالِ له — دَنَتِ السّاعَةُ وَانْشَقَّ القَمر

تا آنجا که گوید:

قُلْ لِمَنْ لَمْ یُذْرِکوا وَاستَکبَرُوا — بِئْسَتِ الشّیمَةُ، کَلاّ وَ القمر
ساءَ ماکُنْتُمْ زَعَمتُمْ أَنَّهُ — قَدْ نَجَوْتُمْ عَنْهُ، کَلاّ لاوزر

و در مقطع گوید:

رَبَّنا قَلْباً «سلیماً» هَبْ لَنا
راسِخاً فی حُبّ مَولانا عُمَر

علماؤنا فی خدمةالعلم والدین. یادداشتهای نویسنده.

مُلاعَبدالله عِرفان

ملا عبدالله بن ملا رسول مردی دانشمند و شاعری مشهور به «عرفان» به سال ۱۲۷۶ هـ ق تولد یافته و عمری را به تدریس سپری کرده و به زبان عربی وفارسی وترکی آشنایی داشته است.

ملا عبدالله از شاگردان مرحوم ملا عبدالرحمن پینجوینی بوده و نزد وی اجازه گرفته و در علوم ادبی و ریاضی تسلط کافی داشته و در سنهٔ ۱۳۳۷ هـ ق، درگذشته است.

بنا به نوشتهٔ شیخ محمدخالْ درگۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، عرفان تألیفاتی هم داشته است؛ از جمله:رساله‌ای دربارهٔاسطرلاب ورساله‌ای دربارهٔ رُبع مُجیّب که از ترکی به عربی ترجمه کرده است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۷۱، *گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد*، ص ۶۸۹، سال ۱۹۷۳ م.، بغداد.

حاج ملاعبدُالعَزیز دەرەتفیٚ

حاج ملاعبدالعزیز بن سلیمان از مردم آبادی «هەرگێنە» ـ نزدیک روستای پینجوین ـ متولد به سال ۱۲۸۰ هـ ق است. تحصیلاتش را نزد علامه ملاعبدالرحمن پینجوینی خاتمه داده و اجازهٔ تدریس گرفته است. پس از آن در قریهٔ «دەرەتفیٚ» از دهات مریوان به شغل تدریس و امامت منصوب شده و عمری را در خدمت طلاب علوم دینی و مسلمانان سپری کرده و به سال ۱۳۳۷ هـ ق درگذشته است.

حاج ملا عبدالعزیز مردی فاضل و اهل مطالعه و تحقیق و خوش محاوره بوده و به صلاح و تقوی و نیکنامی شهرت داشته است.

علماؤنا فی خدمةالعلموالدّین، ص ۲۹۸.

شیخ طه مایی

فاضل فرزانه شیخ طه فرزند ملاعبدالرحمن قاضی به سال ۱۲۵۹ هـ ق در یکی از قُرای بادینان به نام «مایی» تولد یافت و در حجر پدر تربیت و تعلیم مقدماتی پذیرفت. پس از آن مدتی نزد عمویش قاسم ضریر مایی درس خواند و چون سن و سالی پیدا کرد، به آبادی اُتروش رفت و در مدرسهٔ شیخ عبدالهادی یحیوی بن علامه ملایحیی مزوری به ادامهٔ تحصیل پرداخت. آنگاه راهی موصل شد و در خدمت علامه عبدالله عُمری ـ رئیس‌العلمای موصل ـ تلمذ نمود و پس از اخذ اجازه به مسقط‌الرأس خود بازگشت؛ اندکی بعد مجذوب طریقهٔ نقشبندیه شد و دست ارادت به شیخ محمد بامرنی داد و در سلک گروندگان طریقهٔ نقشبندیه درآمد.

شیخ طه علاوه بر مقام علمی و عرفانی و شخصیت اجتماعی، در ادبیات نیز دست داشته و به

کُردی و فارسی و عربی شعر می‌گفته و تألیفاتی هم داشته، که از جمله آنها: *قَلائِدُالفَرائد* و *منهاجُالوصول* است.

از اشعار عربی شیخ طه، قصیدهٔ مفصلی است به زبان عربی در ستایش حضرت رسول(ص) که این بیت از آن است:

لا تَعْجَبَنَّ لِمَنْ أسْری بِهِاللهُ   مِن قابَ قَوْسین اَوْأَدْناهُ، أَدْناهُ

اشعار کردی این شاعر دانشمند به شیوهٔ کرمانجی و دارای رقّت و لطافت خاصی است؛ که اینک نمونه‌ای از آن:

مه دەرزیکەک هەبو ئەمما چەدەرزی؟   نەبو ئاسن ژوی‌رەنگی ئو تەرزی

کەسی جارەک وەرارەک پیّدوروبا   دبو بیّ خیری خوّ خەیباطو تەرزی

بیشتر تألیفات و اشعار این دانشمند شاعر به سال ۱۳۴۳ هـ ق در اثر حملهٔ انگلیسیها به مناطق شمالی کردستان عراق از بین رفته و سوزانیده شده و از آن آثار به جز اندکی باقی نمانده است.

شیخ طه مایی به سال ۱۳۳۷ هـ ق درگذشته است.

الاکراد فی بهدینان، ص ۲۰۸ و ۲۰۹.

اَسَدالله زَنگنهٔ کرماشانی

اسدالله‌خان فرزند حسین‌قلی‌خان زنگنه در ۱۳ رجب سال ۱۲۶۴ هـ ق تولد یافته و در ۲۷ رمضان ۱۳۳۸ هـ ق، در کرماشان درگذشته است.

اسدالله‌خان از محضر حاج شیخ محمدحسن کرماشانی ملقب به عبدعلی‌شاه کسب فیض کرده و اجازه دریافت نموده و تخلص خود را به این مناسبت «عَبْدعَلی» برگزیده است.

اینک اشعاری از او:

وقت آن شد که دَرِ خلوت دل باز کنیم   دست در گردن آن دلبرِ طنّاز کنیم

ساغر و شیشهٔ مَی را به میان بنشانیم   مطربان فلکی را همه آواز کنیم

با بُتی، سیم‌تنی، لاله‌رُخی در خلوت   مجلس خالی از اوهام جهان ساز کنیم

سالکان را ز نظر پردهٔ غفلت بدریم   با خبرشان هم از انجام و هم آغاز کنیم

چشم دل را بگشاییم و تماشای رُخَش   با بُت خویش در راز نهان باز کنیم

تا رسد ساغر می از نظر «عبدعلی»

بر سرِ مُلک و مَلَک از عظمت ناز کنیم

***

ای اسیر تَصوُّرات و خیال   چند گردی به گرد این وسواس

چند باشی ز خویشتن غافل کی شناسی تو ناس از نسناس
قدمی نه برون از این ظلمت تا بدانی ز حق که راست لباس؟

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، ذیل ص ۱۴۵.

ملاعبدالقادر مُدَرّس کانی کبودی

عالم جلیل ملاعبدالقادر فرزند ملاعبدالرحمن بن ملایوسف در سنهٔ ۱۲۸۰ هـ ق[1]، در روستای «کانی‌که‌وه» در ناحیهٔ بازیان عراق تولد یافته و بعدها به دنبال کسب علم و دانش، روستاها و شهرهای زیادی را دیده است. پس از آنکه اطلاعات مناسبی پیدا کرده، مدتی در پینجوین از محضر ملاعبدالرحمن پینجوینی استفاده نموده و بعد از آن به خدمت علامه حاج ملا احمد نودشی پیوسته و اجازه گرفته است.

ملا عبدالقادر بعد از خاتمهٔ تحصیل، مدتی در مدرسهٔ آبادی سنگ سفید (کوچْک چه‌رمْگ)، از دهات حسین‌آباد کردستان سنندج سمت تدریس داشته است. اندکی بعد شیخ عمرضیاءالدین او را به «بیاره» دعوت کرده که در مدرسهٔ او عهده‌دار تدریس شود. ملا عبدالقادر دعوت شیخ را پذیرفته و به سال ۱۳۰۲ هـ ق بدانجا رفته و تا آخر عمر به تعلیم و افاده و افتا در آنجا مشغول بوده و ضمناً در سلک مُریدان شیخ ضیاءالدین درآمده و بعد از رسیدن به حد کمال از طرف مرشد، اجازهٔ خلافت نیز دریافت کرده است.

ملا عبدالقادر در امر تدریس بسیار موفق بوده و جمع کثیری از علمای اخیر کُرد مجاز حوزهٔ تدریس او بوده‌اند؛ گذشته از مقام علمی، از لحاظ تقوی و عبادت نیز انگشت‌نما بوده و معاصرینش او را عارف و ولی شرعی نام برده‌اند.

ملاعبدالقادر در سنهٔ ۱۳۳۸ هـ ق وفات یافته است.

مقدمهٔ *دیوان ملاحسن شاهوّ*، چاپ بغداد. *علماؤنا فی خدمة العلم والدّین*، ص ۳۰۷ و ۳۰۸.

حاج ملا رسول دیلیژه‌ای

حاج ملا رسول فرزند ملا شریف به سال ۱۲۸۰ هـ ق در دیلیژه متولد شده و پس از رسیدن به حد رشد شروع به تحصیل کرده و از محضر اساتذهٔ بسیاری بهره گرفته تا بر کمال مطلوب دست یافته است. پس از آن به بیاره رفته و در خدمت شیخ نجم‌الدین عثمانی نقشبندی تمسک کرده و

---

۱. برخی تاریخ تولد او را ۱۲۷۲ هـ ق، قید کرده‌اند.

مدتی به سیر و سلوک پرداخته و پس از آن در سلیمانیه اقامت گزیده و به امامت و خطابت و وعظ مشغول بوده و به سال ۱۳۳۸ هـ ق، همانجا وفات یافته است.

حاج ملارسول، فاضل باذوقی بوده و به فارسی و کردی شعر می‌گفته و (فوزی) تخلص می‌کرده است.

علماؤنا فی خدمةالعلم‌والدّین، ص ۲۰۹.

مُجْرِم جَیْحُون آبادی دینوری

حاجی نعمةالله جیحون‌آبادی مُکْری، فرزند میرزابهرام متخلص به «مُجْرِم»، یکی از رهبران فرقهٔ اهل حق و سرسپردهٔ خاندان شاه حیاس، از اهالی مکری است که در سال ۱۲۸۸ هـ ق در دهکدهٔ جیحون‌آباد از بخش دینور کرماشان متولد شده و تحصیلات خود را در دینور و کرماشان به انجام رسانیده و از سال ۱۳۱۸ در زادگاهش راه خلوت و انزوا را گزیده و ضمن مسافرتی به عراق به قصد زیارت عتبات با کُردان کاکه‌ای[۱] ملاقات کرده و در آخر به سال ۱۳۳۸ هـ ق، دیده از جهان فرو بسته است.

مجرم جیحون‌آبادی کتاب منظومی به نام *شاهنامهٔ حقیقت* نوشته مشتمل بر شرح حال سران اهل حق و آداب و رسوم و عقاید عمومی آنان که ۱۱۱۱۶ بیت است. این کتاب از طرف قسمت ایران‌شناسی انستیتو ایران و فرانسه در سال ۱۳۴۵ شمسی به تصحیح آقای دکتر محمد مکری در تهران به چاپ رسیده است.

از اشعار *شاهنامهٔ حقیقت*:

تو اسلام چون دانه بادام دان — شکسته شود چون به دور زمان،
برون آید آن مغز اندر دلش — بود اندر آن مغز حق منزلش
که آن مغز دین حقیقت بود — همان پوست جام شریعت بود
شده حق به بطن شریعت نهان — شریعت چو دری است در بحر و کان

---

۱. نام اصلی جماعت اهل حق «یارسان» و «طایفه‌سان» است که یارسان مخفف کلمهٔ یارستان و بنا به گفتهٔ خود آنها منظور یاران حق است. از کتابها و کلامهای اهل حق دفتر «سرانجام» یا «پردیور» است به لهجهٔ گۆرانی نوشتهٔ سلطان سحاک (سلطان اسحق).

سلطان اسحق یا به گفتهٔ خود آنها سهاک یا سحاک ملقب به صاحب کرم، محل تولدش گویا برزنجه از ناحیهٔ شهرزور کشور فعلی عراق است. او در قرن هفتم می‌زیسته و پدرش شیخ عیسی و مادرش خاتون ایراک نام داشته، ملقب به «رمزبار». بعد از فوت شیخ عیسی فرزندش سلطان اسحق از برزنجه به ناحیهٔ شیخان از مناطق اورامان آمده و تا آخر عمر همانجا توقف داشته و درگذشته است؛ سنین عمرش بیش از صدسال بوده و او را مؤسس مسلک اهل حق می‌شمارند.

چو بیرون شدی در ز بحر یقین   شود سفته آن در ز آیین دین
یکی گوهر از بطن آن درّ پاک   برون می‌شود منجلی زان مغاک
حقیقت بود آن گهر از هدف   که گوهر ز درّ بود و درّ از صدف
صدف هست اسلام در هر مصاف
بود از ازل تا ابد پاک و صاف

مُجرم، دیوانی به زبان کردی گورانی نیز دارد که این ابیات به نام «تلقین» از آن است:

فلاّن کەس مەردەن، فلاّن کەس مەردەن   یاشا[1] ئەمانەن فلاّنکەس مەردەن
گەر گوناکارەن، ئەر کردار کەردەن   وەدین یاری[2] حەسرەتش بەردەن
پەنا وەدەرگای سولّطان ئاوەردەن   خیانەت وەدین یاری نەکەردەن
یاشا! قەبولکەر لاڵەو رەجامان   بوگذەر جە تەقصیر جورمو گونامان
روّح فلاّنکەس وەفانی ویەرد   وەبار گونا روش وەعوقبا کەرد
یاحەق نەسازی نگون عەذابش   هەرچی بپرسون ئیّدەن جەوابش
ئەولّش یارەن ئاخرش یارەن
پیرش بنیامین، شاخاوندگارەن

سرسپردگان، چاپ تبریز، سال ۱۳۴۹ ش.

شیخ عبدالسَّمیع برزنجه‌ای چناره‌ای

شیخ عبدالسمیع بن شیخ احمد بن شیخ علی بن شیخ فاضل بن شیخ نظام‌الدین از مردم قریهٔ چناره از توابع حلبجه به سال ۱۲۶۳ هـ ق، تولد یافته و پس از فراگرفتن مقدمات، مدتی نزد ملاعبدالله کوی و زمانی در خدمت ملاعبدالقادر بیاره تَلَمُذ کرده، پس از آن به اربل رفته و علوم هیأت و فلکیات را در محضر استاد این علم، ملاافندی آموخته و اجازه گرفته است. به سال ۱۳۱۵هـ ق به حلب مهاجرت کرده و تا آخر عمر در آنجا مانده و به تدریس و تعلیم مشغول بوده و شهرت زیادی به هم رسانیده و کسانی چون حاج محمد راغب افندی طبّاخ، مؤلف *اعلام‌النُّبلاء* از حوزهٔ درس او استفاده کرده‌اند.

پس از درگذشت شیخ حسن مدرّس کُرد، تدریس مدرسهٔ احمدیه حلب ــ که مخصوص علمای کُرد بوده است ــ به وی واگذار شده و در تاریخ محرم سال ۱۳۳۸ هـ ق، وفات یافته است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۶.

---

۱. **یاشا:** ای خدا.   ۲. **دین یاری:** آیین یارسان.

کَوْکَب نَقشبندی

عارف عالی‌مَنْقَبَت شیخ نجم‌الدین بن شیخ عمر ضیاءالدین عثمانی نقشبندی به سال ۱۲۸۰ هـ ق، تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۳۷ یا ۱۳۳۸ هـ ق درگذشته است. وی از آغاز کودکی با آداب طریقه ـ در خدمت عمویش شیخ محمدبهاءالدین ـ آشنایی پیدا کرده و پس از آن تحت تعلیم و تربیت پدرش به سیر و سلوک مشغول شده و مدارج ترقی معنوی را درنوردیده است.

همچنین به تحصیل علوم همت ورزیده و به مقدار کافی از صرف و نحو و فقه و تفسیر آگاهی به هم رسانیده است.

شیخ نجم‌الدین بعد از وفات پدرش در دهکدهٔ بیاره عهده‌دار امر ارشاد و ادارهٔ خانقاه و تعلیم و تربیت مُریدان شد و تا پایان حیات لحظه‌ای از ارشاد و نصیحت مسلمانان و تلقین آداب طریقت نیاسود. خود نیز همگام با مریدان و سالکان، همواره در جلسات ختم و ذکر و فکر و سیر و سلوک و جمعه و جماعات شرکت می‌جُست. بسیار فروتن و متواضع و درویش‌مسلک و اهل قناعت و ریاضت بود؛ طبعی خاکی داشت و در نیک‌نفسی و حُسن خلق مشهور بود. کسانی که محضر او را درک کرده و با او محشور بوده‌اند، دربارهٔ مزایای اخلاقی و صفات حسنه و حتی کرامات وی داستان‌ها نقل می‌کنند.

شیخ نجم‌الدین طبع شعر نیز داشته و «کَوْکَب» تخلص می‌کرده و اشعار عارفانه‌ای از او به یادگار مانده است. که اینک یکی دو غزل از آثار آن شادروان:

به راهش صرف کردن نقد ایام جوانی را — که شاید در جوار دوست یابم زندگانی را
من اینجا شادمانی را نمی‌خواهم، نمی‌خواهم — به جُز اندر کنار وی نجویم شادمانی را
در این دنیا نخواهم کامرانی را بدان امید — که آنجا با عزیزانت بیابم کامرانی را
خدایا این حیات فانی از من گیر و رحمی کُن — به لطف خود نصیبم کن حیات جاودانی را

به اوج آسمان جا دارد ار سایم کلاه فخر
که باشم بندهٔ ناچیز مر فاروق ثانی را

***

بی‌حالیم از دست دل زار و زبون است — گه عاشق و گه خسته و گه مست جنون است
از داغ فراق رخ دلدار جفا جو — هر ساعتم از چشم، روان چشمهٔ خون است
عشقت ز کفم رشتهٔ تدبیر برون کرد — دل بسته به تقدیر و ندانیم که چون است
ما سالک راهیم، در این راه خدایا! — ناامنی و بیراهه و اشکال فزون است

مرغ دل «کوکب» ز غم حملهٔ صیاد
فریاد و فغانش ز فلک رفته برون است

یادداشتهای نویسنده

اسمعیل پاشا بابانی

اسمعیل پاشا بن محمدامین افندی بن امیرسلیم متوفی به سال ۱۳۳۹ هـ ق، از دانشمندان قرن چهاردهم، مردی پژوهشگر، مورخ، اهل مطالعه و تَتَبع از خاندان معروف بابان است که سه کتاب ارزنده از تألیفات وی باقی مانده است:

۱. *ایضاحُ‌المکنون* در ذیل *کشف‌الظنون* که از ۱۲۹۶ تا ۱۳۲۰ مشغول تألیف آن بوده و برای بار اول به سال ۱۳۶۴ هـ ق در اسلامبول چاپ شده است.

۲. *هدیةُالعارفین* دربارهٔ اسامی مؤلفین در ۲ جلد که آن هم در ۱۳۶۴ هـ ق به طبع رسیده است.

۳. *آثارالمُصنّفین* در ۲ جلد.

الاعلام، ج ۱، ص ۳۲۵. مقدمهٔ جلد اول *کشف‌الظنون*، چاپ افست تهران، ۱۳۸۷ هـ ق.

مُحَمَّد تیموربیگ

محمدتیموربیگ فرزند احمد تیمور پاشا بن اسمعیل پاشا[1]، متولد به سال ۱۳۱۰ هـ ق، و متوفی در سنهٔ ۱۳۳۹ هـ ق در مصر، نویسنده‌ای بوده است توانا و شاعری شیوا و داستان‌نویسی ارزنده. پس از خاتمهٔ تحصیل دبیرستانی، ابتدا به برلن رفت که در آن جا رشتهٔ طب را دنبال کند؛ اما به عللی پس از مدتی راهی فرانسه شد و در رشتهٔ حقوق تحصیل کرد و پس از سه سال به مصر بازگشت و به نمایشنامه‌نویسی گرایید و در این فن به استادی رسید و چندین پیس نمایش خانوادگی نوشت که خود قهرمان و مؤلف روایات آن بود. اما متأسفانه در سن ۳۰ سالگی مرگ زودرس او را از میان برداشت و فعالیتهای او ناتمام ماند.

از آثار اوست:

۱. *و میض‌الرّوح*، مشتمل بر مجموعه‌ای از آثار نظم و نثر او.

۲. *حیاتناالتّمثیلیّه*.

۳. *اَلْمَسْرَحُ‌المصری*.

از اشعار اوست:

لَیلَةٌ کُلُّها عَناءٌ وَ هَمٌّ وَ شَقاءٌ وَالقَلْبُ مِنْها مُعَذَّب

ذُقْتُ فیها المُصابَ کَأْساً دِهاقا ضاعَ رُشْدی فیها وَ لَمْ أَلْقَ مَهْرب

فَفُؤادی مِنْ نارِهِ یَتَلَظّی وَ دُموعی مِنَ المَحاجِرِ[2] تُسْکَب

---

۱. برای شناخت ریشه و نژاد این خاندان به بخش دوم این کتاب «ویژهٔ امرا» مراجعه شود.

۲. **مَحاجِر**: جمع مَحجَریا مَحْجِر به فتح یا کسر جیم، که به معنی گرداگرد چشم و به معنی خود چشم استعمال کنند.

قَـدْ دَعَـوْنی فَـتَی القَـریضِ وَ حَسبی مِـــنْهُ فـــيِ القَـــلبِ جَـمْرَةٌ تَـتَلَهَّبْ
مـــا نَــظَمْتُ القَـریضَ أبْـغی نَـوالاً مِـــنْ کَـــبیرٍ، ولا أُحـــاوِلُ مَکْسبْ
بَـــلْ أَقُـــولُ الاَشْـعار کَـیّمْا أُنـاجی کُـــلَّ حُـــرٍّ مِـــنْ بُـــؤْسِهِ یَـتَعَذَّبْ
ذاکَ رَأیـــی فـــیما أُسَـــمّیهِ شِـعْراً
وَ لِکُـــلٍّ فـی الشّـعْر رَأْیٌ وَ مَـذْهَب

الآداب‌العربیه، بیروت، جزء سوم، ص ۹۷. *الاعلام*، ج ۶، ص ۲۴۷.

خاتون خورشید مریوانی

خاتون خورشید دختر شیخ معروف که‌لوس، و از سادات «ته‌راته‌وه‌ن» است. پدرش به علت ناسازگاری روزگار، از مریوان به سنندج کوچ کرده است و دخترش خاتون خورشید در کودکی، در خانهٔ یکی از زنان محترم اردلان به سر بُرده و او وسایل تحصیلش را فراهم نموده است؛ تا آنجا که در ادبیات فارسی اطلاعات شایسته‌ای به هم رسانیده و تا حدودی با علوم صرف و نحو و بیان و منطق و عقاید و زبان عربی آشنا شده است.

خاتون خورشید کتابی را به فارسی دربارهٔ آداب خانه‌داری و بچه‌داری و تربیت فرزند از ابتدای ولادت تا هنگام بلوغ تألیف کرده و دیوان شعری نیز از او به جای مانده که هیچ‌کدام چاپ و منتشر نشده است. این بانو در فن قالی‌بافی هم استاد بوده و مخصوصاً در زمینهٔ نقش و نگار و نوع رنگ‌آمیزی قالی و تهیهٔ رنگهای متنوع آن شهرت داشته و نقشه‌های او را اکنون هم در کردستان «خورشیدی» می‌خوانند. این بانوی هنرمند تا دههٔ چهاردهم حیات داشته است.

خاتون خورشید مادر شاعر معروف کُرد «قانع مریوانی» است.

اینک قطعه شعری به زبان کردی سوّرانی که خاتون خورشید در نصیحت دخترش «عادله» سروده است:

کـــچم! روّڵه‌ی کـزوّڵه‌ی بـورده‌باریم چـرای رونـاکـی بیٚ‌دستی‌و هـه‌ژاریم
کـچم! پـارچـه‌ی نـه‌ژاکـاوی زه‌مـانه‌م نـتیجه‌ی ئـیهتمامی خـویٚـنده‌واریـم
وه‌ره گـــویٚ راگـره بوّپـه‌ندی دایکت فـه‌ره‌ح بـه‌خشی ده‌رونـی بیٚ‌قـه‌راریم
نـه‌خوه‌ی هـه‌رگیز فـه‌ریبی ساده‌رویان نـــه‌بینه هوّی زیـادی شـین‌و زاریـم
کچم! هوّشی حـه‌یاو نـاموسی خوّت بیٚ نه‌که‌یت کـاریٚ زیـادکه‌ی ده‌ردی کـاریم
کچم! هوّشیاری خوّت‌به تـاکو مـردن وه‌کـو مـن بـه زره‌نگـی‌و هوّشیاریم

کچم! واللە هەمو داخی کچانە نەخوشین و کزەی بێئیختیاریم
نەتەنها وەصیەتم بۆتۆیە رۆڵە
هەواداری کچانی کوردەواریم

گوڵاڵەی مەریوان، بند یکم، ص ۷۰. *دەشتی گەرمیان*، بند پنجم.

ملا رسول مَنفی بیتوشی

پدر منفی به نام ملامحمود مرد فاضلی بوده است از اهالی بیتوش که بعد از خاتمهٔ تحصیل به کۆی مهاجرت کرده و ملارسول در این شهر تولد یافته و پس از اتمام تحصیل، به شغل تعلیم و تربیت روی آورده است؛ و در اثر جدیت و کوشش مداوم و استعداد کافی، شهرت و معروفیت زیادی به هم رسانیده است.

مشارالیه از ذوق شاعری نیز برخوردار بوده و در اشعار خود «مَنفی» تخلص می‌کرده و تألیفاتی هم داشته و به سال ۱۳۴۰ هـ ق با دنیای فانی وداع گفته است.

روژمیری چیا، سال ۱۳۶۴ ش.

ملاسعید مُفتی سُوَیْلی

ملاسعید متولد سال ۱۲۹۵ هـ ق، اهل آبادی «سوەیل» از قُرای اطراف سلیمانیه، مرد دانشمندی بوده و تحصیلات را نزد ملاعبدالرحمن پێنجوینی به پایان رسانیده و پس از آن مفتی ناحیهٔ کفری در کشور عراق بوده و در سنهٔ ۱۳۴۰ هـ ق، درگذشته است.

علماؤنا فی خدمة العلمِ والدّین، ص ۲۲۵.

شیخ مُلاطَهٰ بالیسانی

شیخ ملاطه بالیسانی بن شیخ علی از اهالی دهی در اطراف خوشناو از نواحی اربیل است. تحصیلاتش را نزد پدر شروع کرد، بعد از آن به شهر اربل رفت و از محضر علما و دانشمندان آنجا به کسب دانش پرداخت و به حد کمال رسید. پس از اخذ اجازه به زادگاه خود برگشت و به تدریس و امامت مشغول شد.

بعد از آنکه پدرش درگذشت (سال ۱۳۲۶)، به بیاره رفت و دست ارادت به شیخ نجم‌الدین عثمانی نقشبندی داد و مدتی مشغول سلوک شد. هنگامی که شیخ نجم‌الدین وفات یافت، دوباره به بیاره برگشت و با شیخ علاءالدین عثمانی که به جای آن مرحوم به مسند ارشاد نشسته بود،

تجدید عهد کرد و چند صباحی ـ به امر شیخ ـ تدریس مدرسهٔ بیاره را برعهده گرفت؛ اما چندان دوام نیاورد و به وطن خود بازگشت و به زراعت و کشاورزی پرداخت.

شیخ طه انسانی دانشمند، متدین، مُتقی، اهل ذکر و فکر و مفید به حال طلاب و مسلمانان بوده است. از دسترنج خود ارتزاق کرده و در مهمانداری و پذیرایی از مستمندان دریغ نداشته و بدون قبول منّت دیگران، وظایف علمی و دینی خود را به نحو اَحْسَن انجام می‌داده است.

شیخ ملاطه در بالیسان خانه‌ای را برای خود و عائله‌اش بنا می‌کند و پس از اتمام آن، شبانگاهی سقف خانه فرو می‌ریزد؛ و خود شیخ که در آنجا خوابیده بوده، زیر آوار در می‌گذرد (سال ۱۳۴۰ هـ ق).

علماؤنا فی خدمة‌العلم‌والدّین، ص ۲۵۲.

أَمین فَیضی‌بیگ سُلیمانیّه‌ای

امین فیضی‌بیگ از مردم سلیمانیه عراق، افسری دانشمند و ادیبی ارتشی بوده است که در زمان حکومت عثمانی در مکتب عسکری بغداد سمت مدیریت و ریاست داشته و مدتی هم در سلیمانیه خدمت کرده و بعد از آن تا درجهٔ سرلشکری ارتقا یافته و در سنهٔ ۱۳۲۶ هـ ق، بازنشسته شده است.

امین فیضی پس از بازنشستگی وقت خود را به سیاحت و جهانگردی و مطالعه و مقاله‌نویسی سپری کرد؛ مدتی به اروپا رفت و بقیه عُمر را در استانبول به سر برد. در علوم ریاضی و طبیعی بسیار مطلع و آگاه بود و کتابی در این دو رشته به ترکی نوشته است به نام *اجمالی نتایج*. کتابهای دیگری نیز تألیف کرده است از جمله *تفرقهٔ ریاضیهٔ فی قواعد الجبر* و *هوای نسیمی* و دیگر از آثار او دیوان اشعار است به نام *شُعاعات*.

اندکی پیش از مرگش کتابی را به نام *انجمن ادیبان* در استانبول چاپ و منتشر کرد؛ که اگرچه من آن را ندیده‌ام ولی گویا در آن عده‌ای از شعرای کُرد را با ذکر آثارشان نام برده است.

امین فیضی، شاعر خوبی بوده و با شیخ رضا تالّه‌بانی کرکوکی مکاتبه و مشاعره داشته است. شیخ رضا در جواب اشعاری از امین فیضی چنین نوشته است:

ز نُطفهٔ قَلَمت در مشیمهٔ قرطاس　　نتیجه‌هاست به قیمت گرانتر از الماس
صَحیفه مُعجزه پیراست بسکه چون مریم　　به بر گرفته موالید عیسوی انفاس
هزار سال بمانی که این عجب نبود
بشر نبیند مگر خضر زنده و الیاس؟

هنگامی که امین فیضی نسخهٔ کتاب *هوای نسیمی* را پس از چاپ برای شیخ رضا فرستاده است شیخ رضا ابیات ذیل را سروده و برای او که در آن وقت در یمن بوده، ارسال داشته است:

آلا ای هنرمند یار قدیمی / توی خسروان را سزای ندیمی
ز حکمت بپرداختی نامه‌ای را / که دادی در آن نامه داد حکیمی
«هوای نسیمی» از آن گشته نامش / که جان پروراند هوای نسیمی
به دانش ترا هیچ همتا ندیدم / مگر جوهر فرد و دُرّ یَتیمی
تو خواهی سفر در «یمن» دورتر کُن
اَمین فَیضیا در دلِ من مُقیمی

و باز شیخ رضا به او نوشته است:

تا به ضرب‌المثل همی گویند / که دُعا از برای آمین است
خاطرش شاد باد امین فیضی / زآنکه دریای دانش و دین است

متأسفانه از اشعار خود امین فیضی تنها این سه بیت به دست نگارنده رسید:

گەر رەفێقت یاری صادق بێ چباکی رێگەتە؟ / گەرکەسێ بەدخو لەگەڵتا بێ جەهەننەم جێگەتە

*

کەجەیشی غەم هوجومی کرد، نظامی عومری من تێک چو / ئیتر مومکن نیە ئاسایشی حاڵی پەرێشانم
بنای بورجی بەدەن روخا بە گلوللەی حادثات ئەمڕۆ / نەما قوەت لەئەژنۆما، بڕا پشتم، شکا شانم

وفات امین فیضی‌بیگ حدود سنهٔ ۱۳۴۰ هـ ق، اتفاق افتاده است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۴۳. *شعر و ادبیات کردی*، رفیق حلمی.

فَخْرُالکُتّاب سَنندجی

میرزا شُکرالله سنندجی مُلقب به «فخرالکتّاب» پسر میرزاعبدالله خطاط و پدر میرزا عبدالمجید مَجدالممالک و جدّ دانشمند و ادیب گرانمایه شادروان استاد عبدالحمید بدیع‌الزّمانی، از رجال دانشمند و بصیر نیمهٔ اول قرن چهاردهم بوده است. خط زیبایی داشته و نثر را خوب می‌نوشته و در سرودن اشعار نیز دارای ذوق و قریحهٔ خاصی بوده است. آثار و تألیفاتی هم داشته که متأسفانه از آنها تنها کتابی به دست من رسید که *تحفهٔ ناصریه* نام دارد. این کتاب در تاریخ وقایع و رویدادهای ایام فرمانروایی حکام کردستان است که تا سال ۱۳۱۹ هـ ق، دورهٔ حکومت ناصرالملک قراگوزلو ادامه دارد و مقدمهٔ آن هم مختصری از اوضاع جغرافی کردستان ایران می‌باشد. فخرالکتّاب این کتاب را به نام ناصرالملک قراگوزلو که به قول خود او از این حاکم خیری ندیده تألیف کرده و برخلاف حقیقت، عدل و انسانیت او را نسبت به اهالی ستوده است. پس از

آنکه کتاب تمام می‌شود نسخه‌ای از آن را با خود به تهران می‌برد و به شاه قاجار ناصرالدین شاه اهدا می‌کند؛ به امید اینکه به نوایی برسد و مقامی احراز کند.

تولد فخرالکتّاب برابر آنچه خود در آن کتاب نوشته است، سال ۱۲۷۵ هـ ق اتفاق افتاده است. او در آغاز جوانی کارپرداز و منشی سلیمان‌خان شرف‌الملک بوده و بعدها به تهران رفته و در خدمت میرزا علی‌اصغرخان اتابک به انجام خدمات مرجوعه پرداخته است.

و اینک اشعاری از فخرالکتّاب:

ای ذات تو بر کل ممالک مالک　　وی راهروان راه عشقت سالک

من حمد تو از کلام تو می‌جویم　　أَنْتَ الْباقی و کُلُّ شَیءٍ هالک

***

افسوس که عمر در جوانی بگذشت　　ایام بهار زندگانی بگذشت

تا قوت کار بود، غافل بودم　　هشیار شدم، تاب و توانی بگذشت

***

غزل:

دیگر هوای کار، من از سر به در کنم　　تا کی ستیزه با فلکِ بدسیر کنم

تا کی کنم تملق بیجا به این و آن　　تا چند عُمر صرف به بُوک و مگر کنم

من پایمال غصه شدم، دوست زنده باد　　از مُلک او جلا به بلاد دگر کنم

دستی به دست اهل و عیال شکسته بال　　دست دگر برآرم و خاکی به سر کنم

چون از کلام خویش ندیدم اثر کنون　　این شعر خواجه آرم و ختم سمر کنم

«باید شدن به میکده گریان و دادخواه
کز دست غم علاج دل آنجا مگر کنم»

فخرالکتّاب به سال ۱۳۴۰ هـ ق درگذشته است.

تحفهٔ ناصریه. یک جنگ خطی.

مَقْصود افندی کُردستانی

مقصود افندی دانشمندی مُبَرّز در علوم تفسیر و اصول دین که مدتها در مملکت عثمانی می‌زیسته و اواخر عُمر در شام اقامت گزیده و همانجا درگذشته است. از تألیفات اوست:

۱. شرح *الشّافیه*
۲. شرح *کلمة‌التوحید*
۳. تعلیق بر *تفسیر بیضاوی*

مقصود افندی تا اواسط قرن چهاردهم حیات داشته است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۰۳.

ملامحمد سعید زهاوی

ملامحمد سعید افندی مُفتی فرزند ملامحمدفیض مفتی زهاوی به سال ۱۲۶۸ هـ ق، متولد شده و تحصیلات خود را در بغداد نزد والد ماجدش و سایر علمای بغداد به پایان رسانیده و پس از وفات پدر مقام افتای بغداد را احراز کرده است. پس از برچیده شدن حکومت عثمانی و استقلال عراق، مدیریت کل اوقاف عراق به عهدهٔ او سپرده شده و به سال ۱۳۴۱ هـ ق درگذشته است.

محمدسعید مفتی زهاوی گذشته از اینکه از لحاظ علم و دانش دارای مقام ارجمندی بوده است، از جهت تقوی و صداقت و حُسن عَمَل و مردمداری و خدمت به شریعت اسلام و اهل علم نیز شهرت بسزایی داشته است. وی پدر دانشمند بنام بغداد اَمْجَد زهاوی است.

زندگانی مفتی فیض زهاوی. علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین.

حاج عبدالقادر اَفندی عَوْنی سیورکی

حاج عبدالقادر افندی عونی فرزند محمدعلی‌آقا در سال ۱۲۶۵ هـ ق در شهر سیورک از شهرهای کردستان شمالی متولد شده و در تاریخ ۱۳۴۱ هـ ق، درگذشته است. وی فقیهی آگاه، دارای اطلاعات کافی در همهٔ علوم عقلی و نقلی و در طلاقت گفتار و حُسن بیان و صراحتِ لَهجه کم‌نظیر و مورد احترام همهٔ طبقات مردم بوده است.

مدت پنجاه سال در مدرسه فَیْضیّه سیورک به افاده و افاضه و تدریس مشغول بوده و اوقاتی را هم به وعظ و خطابت اختصاص داده و بیشتر با لهجهٔ محلی خود (کرمانجی) سخن می‌گفته و به زبان فارسی و ترکی نیز آشنایی داشته است.

چندین بار از طرف دولت عثمانی منصب قضا و افتا به وی پیشنهاد شد؛ اما او قبول نکرد. بعد از آنکه مدارس دینی در ممالک عثمانی تحت برنامهٔ رسمی درآمد، مشارالیه به سمت ریاست هیأت مدرسین (چرموک) مأمور و اعزام شد و او پذیرفت و سه سال در آن مأموریت انجام وظیفه کرد و پس از آن به سیورک برگشت.

حاج عبدالقادر در فروع از امام ابوحنیفه تقلید می‌کرده و در طریقت، مشرب نقشبندیه داشته و به تمام معنی ولی شرعی و از نام و شهرت و مقام گریزان بوده است. او پدر محمد علی عونی است که شخص دانشمندی بوده و در مصر به سر می‌برده و کتاب *کوردان به ناوبانگ* تألیف

مرحوم امین زکی‌بیگ را ترجمه کرده و *مشاهیرالکرد* نامیده و در مصر به چاپ رسانیده است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۳۱ و ۳۲. *الاعلام*، ج ۵.

خالِص تالّه‌بانی

شیخ محمد متخلص به «خالص» فرزند دانشمند و شاعر مشهور شیخ رضا تالّه‌بانی، به سال ۱۲۹۰ هـ ق تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۴۱ هـ ق، در بغداد درگذشته است. وی انسانی شریف و شاعر فاضلی بوده و به کُردی و فارسی شعر می‌گفته است. متأسفانه از آثار وی به جز مرثیه‌ای که در تاریخ ۱۳۲۶ هـ ق به مناسبت شهادت مرحوم شیخ سعید برزنجی فرزند عارف بزرگوار کاک احمد شیخ سلیمانیه و پدر آزاده مرد کُرد، شیخ محمود ملک سروده است، چیزی به دست نویسندهٔ این کتاب نرسید. اینک ابیاتی از آن قصیده:

جهان بی‌مروّت را کجا با کس صفا باشد؟ مکن باور که گردون را به جُز جور و جفا باشد

نه گردون را به کام بنده‌ای بوده است گردانی نه زال چرخ را در دیده آزرم و حیا باشد

گهی با ابن‌مُلْجَم، شیر یزدان را زند ناوک گهی همدست شمر اندر مصاف کربلا باشد

سرِ آن نوجوان را چون برید آن مرد دون همت؟ که می‌دانست رویش بوسه‌گاه مصطفی باشد

سری کز عرش برتر، بسترش آغوش پیغمبر(ص) به خاک انداختن پیش یزید این کی روا باشد؟

گذشتم ار چه شایان گذشتن نیست کردارش پس از آن ماجرا، آخر چرا این ماجرا باشد؟

«سعید» آن پورکاک احمد، حفید شیخ برزنجی به ناحق کشته و در خون خود غلطان چرا باشد؟

به قتلش تازه کردی ای فلک زخم دل حیدر خدا زیر و زبر سازد ترا، کان خون بها باشد

بسی را کُشتی از پاکان دین ز آغاز تا فرجام ترا آخر نباید گاه شرمی از خدا باشد؟

بریزان اشک حسرت «خالصا» از دیدگان هر دم که آل فخر عالم را ولا اندر بلا باشد

گوڤار کوّر زانیاری کورد و مقدمهٔ دیوان شیخ رضا تالّه‌بانی.

ملا اَحمد دُوَیْسَه

عارف نامی و فاضل گرامی ملااحمد بن ملا فتح‌الله از اهالی آبادی دُوَیْسه از قُرای اطراف سنندج، شخصی مقدس و باتقوی و نیک‌نفس بوده که از او کراماتی نیز نقل می‌کنند. او مدتها در قریهٔ «کوچِک چه‌رمگ»، در مدرسهٔ سیدعالی نسب «سیدسعدالدین امین‌السادات» سمتِ امامت و تدریس داشته و در تاریخ شنبه بیست و دوم ماه رجب سال ۱۳۴۱هـ ق همانجا

وفات کرده است.

یادداشتهای نویسنده.

شیخ شَمس‌الدّین کَس‌نَزانی

شیخ شمس‌الدّین فرزند شیخ فضل‌الله بن شیخ شریف از نسل ملا ابوبکر مُصنّف چوّری مریوانی، مردی دانشمند و متّقی ساکن قریه «که‌س‌نه‌زان» از قرای اطراف سقز بوده است؛ که پس از خاتمهٔ تحصیل به بیاره رفته و نزد قطب‌العارفین شیخ عُمَر ضیاءالدین، طریقهٔ نقشبندیه را اخذ کرده و مدتی در آنجا به یادگیری آداب و رسوم طریقه پرداخته و با اجازهٔ ارشاد از طرف مرشد، به زادگاه خود برگشته و عمری را در طاعت و عبادت و خدمت به مسلمانان سپری کرده و به سال ۱۳۴۲ هـ ق دار فانی را وداع گفته است.

مدفن شیخ شمس‌الدین در قریه «هه‌رشه‌ل» از دهات میدان عراق است.

علماؤنا فی خدمة‌العلم‌والدّین، ص ۲۳۴.

عَلاّمه مُفْتی دِشی کُردستانی

ملا عبدالله فرزند ملا محمود دشی به سال ۱۲۷۳ هـ ق در قریه دشه از قرای اورامان تولد یافته است. هشت ساله بوده که پدرش درگذشته و تا سن پانزده سالگی به علت نداشتن سرپرست، چندان به تحصیل رغبت نشان نداده است؛ تا اینکه شیخ محمدبهاءالدین عثمانی نقشبندی به پاس اینکه از یک طرف خود شاگرد ملامحمود و از طرف دیگر ملامحمود مُرید و مجاز والد ماجدش شیخ سراج‌الدّین بوده است، شخصاً تربیت فرزند را بر عهده می‌گیرد و او را برای ادامه تحصیل به مسافرت وا می‌دارد.

ملا عبدالله ابتدا در شهر سنندج و اطراف آن مدتی درس می‌خواند؛ آنگاه به آبادی نوّدشهٔ اورامان می‌رود و نزد علامهٔ شهیر آن عصر حاج ملا احمد نودشی تلمذ می‌کند. پس از مدتی با کسب اجازه از شیخ بهاءالدّین راه اربل را پیش می‌گیرد و نزد استاد فرجاد حاج عمر افندی اربلی مدتی درس می‌خواند و به سال ۱۲۹۹ به اخذ اجازه موفق می‌شود. پس از آن چند صباحی در قریهٔ گُلْپ عراق به تدریس می‌پردازد؛ اما به علت گرفتاری خانوادگی از آنجا به زادگاه خود دشه برمی‌گردد و با کمال جدیت تدریس و تعلیم طلاب را وجههٔ همت خود قرار می‌دهد.

ملاعبدالله در سنهٔ ۱۳۱۳ هـ ق به سنندج مسافرتی می‌کند؛ خواص شهر ــ که از میزان علم و دانش وی آگاه بوده‌اند ــ وسایل اقامتش را در آن شهر فراهم می‌کنند. آن مرحوم دعوت مردم را

می‌پذیرد و در مسجد امام‌زاده پیرعُمر در آغاز کار به سمت تدریس منصوب می‌شود.

در سال ۱۳۲۵ هـ ق، به تهران مسافرتی می‌کند و با بسیاری از علما و رجال معروف آن عصرِ پایتخت آشنایی به هم می‌رساند و در اغلب محافل و مجالس با بیانی شیوا و منطقی مُستدل ضمن مباحثه علمی و دینی، مراتب فضل و دانش خود را به همگان ثابت می‌کند و در همین سفر به دریافت لقب مُفْتی نایل می‌گردد. پس از مراجعت به سنندج در مدرسهٔ دارُالاحسان تدریس خود را از سر می‌گیرد. وی تا پایان حیات به نشر علوم دینی و ادبی و ترویج دین و سخنرانیهای مذهبی اهتمام ورزیده است.

مرحوم ملاعبدالله مفتی در همهٔ علوم متداول فرید عصر خود بوده است. حافظهٔ بسیار قوی و هوش و استعداد سرشاری داشته و در طلاقت بیان و قدرت استدلال کسی به پای او نرسیده است؛ در نهایت فروتنی و تواضع و نیک‌نفسی و تقوی و پرهیزکاری و مهماندوستی می‌زیسته و به مال دنیا چندان توجهی نداشته است. نثر و نظم را خوب می‌نوشته و آثار و تألیفات زیادی داشته که قسمتی از آنها در آمد و شد شهر و روستا از بین رفته و آنچه باقی‌مانده از این قرار است:

۱. کتابی به فارسی در فرایض و مواریث.

۲. کتابی در نحو به نام *اَکبریّه*.

۳. رساله‌ای به عربی در اثبات نبوت حضرت خاتم صَلَّی‌الله عَلَیهِ وَ سَلَّم با دلایل عقلی.

۴. رساله‌ای در علم کلام و عقاید.

۵. عقیده به زبان کردی اورامی.

مرحوم ملاعبدالله مفتی شب سه‌شنبه ۲۵ ربیع‌الاخر سال ۱۳۴۲ هـ ق در سنندج دار فانی را وداع گفته و با تجلیل شایان، بر تپهٔ شیخ محمد صادق به خاک سپرده شده است.

اینک اشعاری از مفتی دشی، منتخب از یک قصیده که در جواب دوستی نوشته است:

چه نکهتی است معطر در این ستوده سحر / که شد دماغ ز عطرش بری ز رنج و کدر

زدود زنگ ملالت ز صفحهٔ خاطر / ربود گرد کسالت ز جسم این احقر

مگر نسیم صبا بود و امر لیلی شد / که کرد بر سر مجنون دلفگار گذر

و یا به مژدهٔ شیرین، به دیدن فرهاد / به بیستونش فرستاد خسرو خاور

بلی به پرسش این بندهٔ ارادتمند / زبان گشاده به لطف آن مه بلند اختر

سپهر مجد و جلالت، قرین حشمت و جاه / انیس جود و سماحت، الیف فضل و هنر

عَدوی ظلم و ستم، دوستدار عدل و کرم / ظهیر حُکم و حِکم، همرکاب فتح و ظفر

شبی چو صبح سعادت به خواب شد چشمم / زهی منام که صدره زیَقظَتم بهتر

ز خاک پای تو وام تاج فخر بر سر بود / ز گرد راه تو وام دیده گشت روشنتر

نظر به روی توام همچو شمس و حربا بود — فدای بدر جمالت کتان تن یکسر
گهی به لطف و مودّت، گهی به قهر و عتاب — خطاب عالیت از بنده برد هوش و خبر
چو دیده بازگشودم، نیافتم رویت — فرو دوید ز چشمم، ز غصه خون جگر
در این ملالت و افسوس ناگهم قاصد — چو جان به جسم درآید، نمود روی از در
پس از ستایش و اکرام رُقعه‌ات خواندم — نه رُقعه بلکه یکی دُرج پر ز دُرّ و گُهر
از اینکه شفقت و الطاف کرده‌ای اظهار — وز آنکه بود گلایه در آن بسی مضمر
نثار اَنْتْ نمودم به صدق جان و جنان — ز شرم اِثنْت عرض گشت جِزم قلب و جگر

***

و اینک ابیاتی از منظومهٔ عقاید کُردی:

هەرچی مەوجوود بۆ ئەزەڵ تائەبەد — جەخەیرو جەشەڕ، جەنیکو جەبەد
خـواه جە کەردەوەی ئیختیاری بۆ — خواه هەر وەقودرەت ذات باری بۆ
گرد جەڕۆی ئەزەڵ حەق مەعلوم کەردەن — یە کسەر وەرشتەی تەحریر ئاوەردەن
وەر جە کاینات قەڵەم بی‌مەئمور — جە لَوْحُ‌المحفُوظ کەردەنش مەسطور
بێ‌قەضاو قەدەر، بێ‌تەقدیر حەق — مەتاوۆ نەسیم بجمنۆ وەرەق
نەواچی وەختێ گرد وەتەقدیر بۆ — مەشیۆ ئیختیار بەستەی زەنجیر بۆ
تەکلیفو عەبدی فاییدەش نیەن — هەرچێوە کەرۆ موقەددەر بیەن
چونکە جوابت پێسە مەداوە — زەمانە نیەن وەلای خوداوە
ئەزەڵ تائەبەد مەعلوم بیەن لێش — کاینات یەکسەر هەرکام نەجای وێش
جەمێعش زانان، جەلاش ویەردەن — جەدمای زانان، تەقدیرش کەردەن
عیلمش موحیطەن، یوەن رودادی — نەجەبرەن پەی وێش نەپەی عیبادی
مەزانۆ هەرکەس فیکرش مەجموعەن — عیلم تابعەن، عەمەڵ مەتبوعەن
زەمان مەتبوع ئەرصەد لاحیق بۆ — واجبەن بِالذّات هەر ئەوسابیق بۆ

ئینە کافیەن پەی ئەهلو فامی
شەرحت گەرەکەن، علیم و کەلامی

دو بیت عربی در مناجات با اشاره به یک مسألهٔ فقهی از مرحوم ملاعبدالله مفتی دشی:

یـارَبِّ أعْضاءَ الوضُوءِ عَتَّقْتها — مِنْ فَضْلِکَ الوافی وَاَنْتَ آلواقی
وَالْعِتقُ یَسرِیْ فِي آلفتی یا ذالْغِنی — فَامْنُنْ عَلَی آلفانی بِعِتْقِ الباقی

اَبیات ذیل از قصیده‌ای است که مرحوم پدرم (شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی) در مرگ مُفتی دشی سروده است:

ای مُفتی اسلام به خاک ار خُفتی
غم نیست که منزل به فلک بگرفتی
ای کاش که زندگی نماندی کس را
روزی که تو ترک زندگانی گفتی
صد رشته ز معرفت گرفتیم به کف
از بسکه گُهرهای حقیقت سُفتی
بس غنچه ز مشکلات علمی هر صبح
از نـاشئهٔ نسیم تو بشکفتی
چون خواجهٔ بیهقی به مأخَذ قائل
هر مسأله را که شافعی بنهفتی
اَفسوس که شد خار بُنِ جهل ستَبر
رفت آنکه خس و خار جهالت رُفْتی

غم نیست اگر تو ترک ما کردی، چون
زی ایزد بی‌نیاز رفتی، مُفتی!

یادداشتهای نویسنده.

شیخ نجم‌الدّین حُجّةُالاسلام

شیخ نجم‌الدّین‌بن شیخ جلال‌الدّین بن شیخ محمد وسیم دوم، دانشمندی از خاندان مردوخی است که پس از خاتمهٔ تحصیل، علاوه بر شغل تدریس و تعلیم، در امر قضاوت شرعی نیز مرجعیت عامه داشته و مورد اعتماد و اعتقاد مسلمانان بوده و رسائلی مشتمل بر فتاوی و مسائل فقهی از او به یادگار مانده است.

شیخ نجم‌الدّین در نهم ماه‌جمادی‌الثانیه سال ۱۳۴۲ هـ ق در سنندج حیات را بدرود گفته است.

تاریخچهٔ خاندان مردوخی.

ملا صلاح‌الدّین پاوه‌ای

ملا صلاح‌الدّین فرزند حاج عوض، عارف وارسته‌ای بوده است از اهالی شهرستان پاوه، متمسّک به طریقهٔ نقشبندیه، و از مریدان شیخ عمر ضیاءالدّین بیاریّ، که در سنهٔ ۱۳۴۲ هـ ق وفات کرده است. او پدر ملامحمد ضیائی از فضلا و مدرسین معروف فعلی پاوه می‌باشد. مرحوم سید بهاءالدّین شمس قریشی مرثیهٔ مفصلی در مرگ ملاصلاح‌الدّین گفته است؛ که این ابیات نخبه‌ای از آن است:

سەر کەرد نە دیدەم سێلاو هۆنین
سەفیدی نامە جەهون بی‌رەنگین
سەودا وەجەرگم تاسێم بەردەوە
زام کۆنەونۆم تازە کەردەوە
حەسرەتا پەری مەولانای دینم
شای آشرف‌الحاج صلاح‌الدّینم
شارەزای شارِای سارای طەریقەت
هومای هەوای ئەوج سەمای حەقیقەت
رەوشەنی خەڵوەت ریاضەتکێشان
نور بینایی دیدەی دەروێشان

جـــەسەرملەی کۆی فـــەنا ویـــەردە | مەنزڵ وەطاقچەی رەضـای حـەق بـەردە
چەم وەسورمەی نور لەقـای حـق رەشـتە | دڵ مـەزەی چـەشنی عـبادەت چـەشتە
هەڵمەت پەی هیممەت مەعریفەت بەردە | صەحرای ناهەموار عـیرفان طـەی کـەردە
مـــوطیع فـــەرمان صـــاحبان شـــەرع | دارای قـــەناعت ئـــەهل تـــەقواو وەرع
بـــەڵەد وە ئـەوضاع عـالەم تـەقدیس | دانـــا وە رەویـــەی تـــەعلیمو تـــەدریس
تـــەشریفش بـــەردەن پـــەی دارالبـقا | چۆڵ کـەردەن حـوجرەو مـزگیو خـانەقا
یـاران، یـاوەران، قـەومانو خـوێشـان | بـدان وەسـەردا هـەرکام پـەی وێشـان
پـــاوەی جـــەپاوە یـــانەش نـــەمانۆ | بـــایەقوش نـــە دەور یـــانەش بـــوانۆ
بـای فـەنای پـاییز جـە بـاخان خێزۆ | گـــــەڵای نـــەمامان بێوادە رێـــزۆ
صـــەدای شـــەتاوان بـاهەر نـەجنیۆ | ئـاو جـەسەر سـەراوهـەولی نـەکـنیۆ
نـەسیم نـەویەرۆ بـا جـە سـەر بـەرزان | نـــەدۆ نـــەدەماغ رایـــحەی تـــەرزان
ئێلاخ نشـــینان وەفـــراو نـــەنۆشـان | تۆخـــدا بـــاسپیاڵ مـــاتەم بـپۆشـان
شـــەرطبۆ تـامەحشەر، نـەبۆ وەتـەزویر | بـــەرنەشۆ حـــاجی صـــەلاحم جـــەویر
جەی دونیای بێسود پەی وێش خاصش کەرد | تەشریف وەجەنەت سـەرای ئـەبەد بـەرد
هـــەزارو سێـــصەد، چـــلودو تـــەمام | ئـیحرام بـەست حـاجی پـەی دارالسّلام

حدیقهٔ *سلطانی*، از ص ۱۳۷ـ۱۴۰.

میرزادهٔ عشقی

سیدمحمدرضا میرزادهٔ عشقی فرزند حاج سیدابوالقاسم کردستانی در تاریخ ۱۲ جمادی‌الاخر سال ۱۳۱۲ هـ ق برابر با ۱۲۷۲ هـ ش در شهر همدان تولد یافته و در سنین کودکی در مکاتب محلی و بعد در آموزشگاه‌های آلیانس به تحصیل فارسی و فرانسه پرداخته و قبل از گرفتن گواهینامه از مدارس مذکور، در تجارتخانهٔ یک نفر بازرگان فرانسوی به شغل مترجمی استخدام شده و در اندک مدتی زبان فرانسه را به خوبی فرا گرفته است.

عشقی در اوایل جنگ بین‌المللی اول (۱۹۱۴–۱۹۱۸م.) در همدان به سر می‌برد و به هواخواهی عثمانیها با هزاران نفر ایرانی که از غرب ایران به استانبول رهسپار شدند، او هم به آنجا رفت و چند سالی را در استانبول به سر برد و در شعبهٔ علوم اجتماعی و فلسفه در دارالفنون باب عالی جزء مستمعین آزاد حضور یافت. پیش از این هم یک بار به همراهی آلمانیها به مناطق کردستان ــ مسقط‌الرّأس اجدادی خود ــ مسافرت کرده بود.

در سال ۱۳۳۳ هـ ق *نامهٔ عشقی* را در همدان انتشار داد و در ۱۳۳۶ *نوروزنامه* را در استانبول

به رشتهٔ نظم کشید و در همانجا به چاپ رسانید و منتشر کرد.

عشقی از استانبول به همدان برگشت و سپس به تهران رفت و چند سال آخر عمرش را در پایتخت سپری کرد و قطعهٔ «کفن سیاه» را با مُسَمَّط «ایده‌آل مرد دهقان» نوشت. گاهگاهی هم در روزنامه‌ها و مجلات، اشعار و مقالاتی منتشر می‌ساخت که بیشتر جنبهٔ ملی و اجتماعی داشته است. چندی هم شخصاً روزنامهٔ *قرن بیستم* را با قطع بزرگ انتشار می‌داد که امتیازش به خود او تعلق داشت؛ اما طبع آن از هفده شماره تجاوز نکرد.

عشقی جوانی غیور، حساس، و شاعری آزاده و میهن‌پرست و خون‌گرم و دارای سری پرشور بوده است. از اوضاع فلاکت بار ایران در آن عصر سخت آشفته و ناآرام بوده و روی همین اصل احساسات و افکار و آثار وی تند و آتشین است. بیشتر اشعار او مربوط به وطن و ملت است و اغلب دم از خون و خونریزی زده است؛ چنانکه عنوان یکی از مقالات خود را «عید خون» نام نهاده بود و از سخنرانیهای وی در مجامع تهران، همدان و جاهای دیگر نیز بوی خون استشمام شده است.

عشقی در شکایت از حوادث روزگار و نابسامانی اوضاع جهان و بدی ایام در ابیاتی چنین گوید:

باری از این عمر سفله سیر شدم سیر   تازه جوانم زغصه پیر شدم پیر

هنگامی که سردار سپه و نخست وزیر وقت خواسته است بساط سلطنت قاجاریه را از میان برچیند، عشقی بار دیگر روزنامهٔ *قرن بیستم* را منتشر کرد؛ اما فقط یک شماره از آن انتشار یافت و در اثر مخالفت با سردار سپه و هدفهای او، روزنامه‌اش توقیف شد و خود او نیز به دست دو نفر در بامداد ۱۲ تیرماه سال ۱۳۰۳ هـ ش برابر با سنه ۱۳۴۳ هـ ق در خانهٔ مسکونیش در تهران مورد سوءقصد قرار گرفت و مقارن ظهر همان روز در بیمارستان زندگی را بدرود گفت. دوستان و هواخواهانش جنازه‌اش را با احترامات شایان تا مسجد سپهسالار حرکت دادند و فردای آن روز از مسجد سپهسالار با بدرقهٔ مُشایعت‌کنندگان بیشماری در ابن‌بابویه به خاک سپردند.

اینک اشعاری از عشقی:

صد افغان خویش را بی‌خانه دیدن   خود اندر خانهٔ بیگانه دیدن
سپس بیگانهٔ بی‌خانمان را   به جای خویش صاحبخانه دیدن

در زیر عکسی از خود نوشته است:

مکش که بیهده این نقش می‌کشی نقاش   که خون بگریی، اگر پی بری به احوالم
چه حاجت است پس از من بماند این تمثال   فلک چه کرد به من، تا کُند به تمثالم

*

من ای پیری! جوانی را نخواهم   بمیرم زندگانی را نخواهم
چو نام نیک باشد زندگی چیست   چو باقی هست فانی را نخواهم

عشق وطن:

خاکم به سر ز غُصه به سر خاک اگر کنم / خاک وطن چو رفت، چه خاکی به سر کنم
آوخ کُلاه نیست وطن تا که از سرم / برداشتند، فکر کُلاهی دگر کنم
مرد آن بود که این کُلَهَش بر سر است و من / نامردم ار که بی‌کُله آنی به سر کنم
زیر و زبر اگر نکنی خاک خصم را / ای چرخ زیر و روی تو، زیر و زبر کنم
جایی است آرزوم، اگر من به آن رسم / از روی نعش لشکر دشمن گذر کنم
بد هر چه می‌کنی بکن ای دشمن قوی / من نیز اگر قوی شوم از تو بتر کنم
من آن نیم به مرگ طبیعی شوم هلاک / وین کاسه خون به بسترِ راحت هدر کنم
معشوق عشقی ای وطن ای مهد عشق پاک / وی آنکه ذکر عشق تو شام و سحر کنم،
عشقت نه سرسری است که از سر به در شود / مهرت نه عارضی است که جای دگر کنم

عشق تو در وجودم و مهر تو در دلم
با شیر اندرون شد و با جان به در کنم

***

در هفت آسمانم الا یک ستاره نیست / نامی ز من به پرسنل این اداره نیست
بی‌اعتنا به هیأت کابینهٔ فلک / گردیده‌ام که پارتیم یک ستاره نیست
بیچاره نیستم من و در فکر چاره‌ام / بیچاره آن کسی است که در فکر چاره نیست
من طفل انقلابم و جز در دهان من / پستان خون دایهٔ این گاهواره نیست
احوال من نموده دل سنگ خاره نرم / آخر دل تو سنگ‌تر از سنگ خاره نیست

من عاشقم گواه من این قلب چاک چاک
در دست من جز این سند پاره پاره نیست

***

هزار بار مرا مرگ به از این سختی است / برای مردم بدبخت، مرگ خوشبختی است
گذشت عمر به جان کندن ای خدا مردم / زدست این همه جان کندن، این چه جان سختی است
رسید جان به لبم، هر چه دست و پا کردم / برون نشد، دگر این مُنتهای بدبختی است
رجال ما همه دزدند و دزد بد نام است / که دزد گردنه بدنام و دزد، پاتختی است

بمیر «عشقی» ار آسایش آرزو داری
که هر که مُرد شد آسوده، زنده در سختی است

کلیّات مصور عشقی و مقدمهٔ آن، چاپ تهران.

حِکمت اَفَندی سِیامَنصوری

علی حکمت افندی از دانشمندان و مدرسین عصر خود بوده است؛ از قبیلهٔ سیامنصور در اطراف کرکوک، فرزند حاج عبدالوهاب بن اسمعیل بن مُحیی‌الدّین. به سال ۱۲۶۰[۱] هـ ق در شهر کرکوک تولد یافته و همانجا تحصیلات خود را شروع کرده و پس از آن به قصبهٔ کوّی رفته و نزد دانشمند محترم حاج ملاعبدالله جَلی‌زاده مدتی دیگر درس خوانده و اجازه گرفته و به کرکوک بازگشته است.

علی حکمت در کرکوک مدتی در مسجد حاج احمدآقا و زمانی در خانقاه سیداحمد و ایامی در مدرسهٔ میدان، طلاب علوم را از معلومات و دانش خود بهره‌مند ساخته و روی هم رفته در مدت حیات خود حدود ۷۰ نفر طلبه را به حد کمال رسانیده و اجازه داده است. او در علوم حکمت، منطق، فلسفه، کلام، ریاضی و حتی طبیعی و تاریخ و جغرافی تخصص داشته و به علت مهارت در رشتهٔ حکمت و فلسفه به «حکمت» شهرت پیدا کرده است.

از آثار او: *حواشی بر شرح مطالع*، *حواشی بر شرح مواقف*، *حواشی بر شرح تجرید* شیخ طوسی و *حواشی بر فناری منطق* است.

علی حکمت به زبان فارسی، عربی و ترکی، گذشته از زبان مادری خود (کُردی) آشنا بوده و گاهی هم لب به شعر گشوده است. مدتی ـ توأم با تدریس ـ شغل قضا نیز داشته و سرانجام در سنهٔ ۱۳۴۳ یا ۱۳۴۸ هـ ق، در شهر کرکوک وفات یافته است.

مجلهٔ کردی دەنگ *گیتی تازه*، ص ۴۱ و ۴۲، سال ۱۹۴۵ م.
علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۴۰۳.

شیخ عبدالله فَیضی مُوشی

شیخ عبدالله فیضی از اهالی مُوش (از مناطق کردنشین ترکیه)، در نیمهٔ اول قرن چهاردهم در استانبول می‌زیسته و مردی دانشمند، ادیب و شاعر خوبی بوده و به زبان عربی و کردی کرمانجی شعر می‌گفته است.

فیضی گرویدهٔ طریقهٔ نقشبندیه نیز بوده و اوقات شبانه‌روز را قسمتی در تدریس و مطالعه و پاسی در انجام وظایف دینی و آداب طریقه سپری کرده است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۴۸.

---

۱. مؤلف کتاب *علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین* سال تولد حکمت را حدود ۱۲۷۵ نوشته است.

شُکْری فَضلی

شکری فَضلی دانشمندی ادیب از کردهای عراق مقیم بغداد، متولد به سال ۱۲۹۹ هـ ق است که زبان عربی را بیاموخت و به زبان ترکی و فارسی نیز آشنایی کامل پیدا کرد؛ آنگاه در استخدام دولت درآمد و برای چندین روزنامه از روزنامه‌های عراق مقالاتی می‌نوشت. به سال ۱۳۴۱ هـ ق، به ریاست دبیرخانهٔ نخست وزیری عراق رسید و تا موقع مرگ در سال ۱۳۴۴ هـ ق در این شغل باقی بود.

فضلی تألیفاتی هم داشته است، از جمله:

۱. *تاریخ عراق از ادوار باستانی تا قرن چهاردهم*.

۲. مکتبة*الفضلی* در علوم مختلف.

شکری شعر نیز می‌گفته و اشعاری به عربی، فارسی، ترکی و کردی از او باقی مانده است.

الاعلام، ج ۳، ص ۲۵۱.

مَجْدی ـ مَلِک الکَلام کُردستانی

میرزا عبدالمجید مُتخلّص به «مَجْدی» و مُلقب به «ملک‌الکلام»، فرزند میرزاکریم بن میرزا رجب بن شیخه‌بیگ از سلسلهٔ معروف امیراختیارالدّینی است، که از قدیم‌الایام تا سال ۱۳۰۹ هـ ق، حکومت بانه را در اختیار داشته‌اند.

مرحوم ملک‌الکلام از ستارگان درخشان آسمان علم و ادب است که در سنهٔ ۱۲۶۸ هـ ق در سقز ولادت یافته و تحصیلات خود را همانجا به پایان رسانیده و در نتیجهٔ استعداد جبلّی و لیاقت ذاتی، در اندک مدتی در فنون ادب و نویسندگی ــ نظم و نثر و کتابت ــ شهرت فوق‌العاده‌ای کسب کرده است.

ملک‌الکلام در آغاز جوانی پدرش فوت کرد؛ اندکی بعد از آن راه سفر پیش گرفت و از چندین شهر ایران از جمله: سنندج، کرماشان، همدان، تبریز، تهران و اصفهان دیدن کرد و در هر کدام از این بلاد، به صحبت ارباب فضل و ادب نایل گشت؛ مدتی بعد در شهر سنندج توطّن نمود و مُنشی حاج ظفرالملک اردلان شد.

در سنهٔ ۱۳۰۶ هـ ق، به حج رفت و پس از مراجعت به سنندج، ریاست دارالانشای حکومت را به عهده گرفت. و در دورهٔ حکومت حسنعلی‌خان امیرنظام گروسی (سال ۱۳۰۹)، و همچنین حکومت ابوالقاسم‌خان ناصرالملک قراگوزلو (سال ۱۳۱۸) همچنان در این سمت بود و در این فواصل، از طرف دولت به دریافت خلعت و لقب «ملک‌الکلامی» نایل گشت.

ملک‌الکلام در حدود سال ۱۳۳۰ هـ ق، به انگیزهٔ اینکه فرزندانش در محیط بزرگتری تحت

تربیت و تعلیم قرار گرفته و با علوم جدید نیز آشنایی پیدا کنند، به تهران مهاجرت کرد. خود او در ضمن قصیده‌ای علت این مهاجرت را بیان کرده و چنین گفته است:

مَـــرا دوازده طـــفلند زیـــرک و دانـــا　　که هر یکی به مَثَل یوسفند و من یعقوب
بـــه ســـوی قـــاهره و لَـــندنم بـــباید شـد　　بـــرای تـــربیت کـــودکان، ز روی وُجـــوب

اما به واسطهٔ پیشامد جنگ جهانی اول از ادامهٔ سفر باز ماند و در تهران برای همیشه اقامت گزید و تا آخرین روزهای حیات در این شهر ایام خود را به مطالعه و تحقیق و تتبع و افاده و تألیف سپری کرد. آنچه از آثار شعری ملک‌الکلام باقی مانده، از صدهزار بیت بیشتر است؛ که متأسفانه فقط جزوهٔ کوچکی از آن به طبع رسیده است.

دیوان اشعار ملک‌الکلام دارای مطالب و نکات فراوانی از ادبی، اجتماعی، تاریخی، علمی و فکاهی است به صورت قصیده، غَزَل (عشقی و عرفانی)، مثنویات، ترجیعات، رباعیات، مراثی و ماده تاریخهای بدیع.

دیگر از آثار او: *سفرنامهٔ حجاز*، *مقالات*، *مُنشآت*، رساله‌های مختلف در زمینهٔ الهیات و توحید و عرفان و اندرز و تحقیقات حکیمانه است.

شاعری در توصیف دیوان او گفته است:

گنج پنهانی بود دیوان مجدی، لاجَرَم　　تا نگردد آشکارا، کس نمی‌داند که چیست
نیست پیغمبر ولی از همت روحُ‌القدس　　نظم و نثرش در فصاحت تالی نَصّ جلی است

ملک‌الکلام از نوابغ علم و ادب قرن اخیر بوده است؛ صفای باطن، لطافت طبع، زیبایی الفـاظ و رقّت مـعانی بـا آن جـودت ذهـنی و احـاطهٔ کـامل بـر نکـات ادبـی و عـلمی تـوأم با خوی نوع‌دوستی، خیرخواهی و حسن اخلاق، آن مرحوم را در میان دانشمندان و اُدبای عصر خود ممتاز ساخته بود. او در سرودن اشعار عربی و کردی و فارسی و حتی ترکی مهارت تام داشته است.

حسنعلی‌خان امیرنظام گروسی ــ که خود مردی ادیب و دانشمند کاملُ‌العیاری بوده ــ دربارهٔ ملک‌الکلام مجدی چنین نوشته است: «ایالت کردستان به مثل شما مُنشی و ادیب دانشمندی، بر ایالات دیگر شرف دارد». مرحوم محمدحسین‌خان فروغی «ذکاءالملک» در جواب مکتوبی، برای او چنین نوشته است: «آیات بَیّنات فضل و هنر یعنی غُرَر دُررخامهٔ مشکین آمهٔ حکمت اثر جنابعالی با این تن خسته، آن کرد که مومیایی با استخوان شکسته و باران با گیاه نورسته؛ راستی را نامه نبود شفای بیمار بود، و معجزه و کرامت نمود؛ جواب آن چنان مکتوب به همان سیاق بدیع و اسلوب مرغوب کار حضرت فیل است، و **صاحب** و **صابی** در این پهنه میدان، مقهور و ذلیل، ما سپر انداختیم و تسلیم شدیم، از روی حقیقت نه از راه فروتنی...»

یک وقت ادیب‌الممالک فراهانی از اسب به زمین می‌افتد و دستش می‌شکند، ملک‌الکلام این دو بیت را سروده، برای او فرستاده است:

چون یافت سپهر دون بر آزار تو دست — هم دست تو را شکست و هم روی تو خَست
بر بَست دَرِ عیش به روی من از آنک — نه دستِ تو را، دل مرا هم بشکست

ادیب‌الممالک نامه‌ای در جواب او می‌نویسد که این دو جمله از آنست: «قول داده‌ام جواب شعر جنابعالی را بدهم هر چند در این میدان فَرَسی خَشبی و قَمَری نَخْشبی است. واقعاً از مجارات و استقبال ابیات جنابعالی استعفا دادم که: لَمْ یُدْرِکِ الظّائعُ شَأوَالضَّلیع».

ظائع: ضعیف و لاغر؛ **شَأو**: غایت و نهایت هر چیز؛ **ضَلیع**: مرد قوی و درشت اندام.

معنی مثل: انسان ضعیف در برابر انسان قوی و نیرومند ناتوان است و به گردپای او نمی‌رسد.

ملک‌الکلام مجدی روز سه‌شنبه بیست‌وششم ذی‌القعدهٔ سال ۱۳۴۴ هـ ق، مطابق با هفدهم خرداد ماه ۱۳۰۵ هـ ش، پس از ۷۵ سال زندگی بدرود حیات گفته و در قبرستان آب‌انبار قاسم‌خان در تهران دفن شده است.

اینک نمونه‌هایی از اشعار مجدی:

کردی سورانی

لەدولا زوڵفی لەولاوە لەسەروی قامەت ئاڵاوە — خەمو پێچی هەمو داوە، چلەم‌لاوە چلەولاوە
موژەی وەک نێشی پەیکانە، هەمیشە کاری پێکانە — دڵی هەر خوێش و بیگانە، بەئەم پەیکانە، پێکاوە
لەجەوری غەمزەکانی تۆ کەبێچارە کوژەو جادو — چ‌خوێنیێ بو، چ‌جەرگێ بو کەنەڕژاوەو نەبرژاوە
صەبا بێنێ ئەگەر بێنێ لەزولفت دین و دڵ دێنێ — وەلیکن کەی دڵ‌و دینێ لەبۆعوششاقی تۆ ماوە؟
نەیاقوتە کەدەی‌بینی لەنێوی کان بەرەنگینی — لەرەشکی لێوی تۆ خوێنی دڵی کانە کەگر ساوە
لەداوی طورڕەیی پەرچەم دڵی ئاشوفتە ناکارِەم — کەئازادی لەقەیدی غەم خودا لەم‌داوە پێداوە

وەرە بە لَکەم نەجاتم دەی لەمەوجی قولزمی بێ‌پەی
لە «مەجدی» غافڵی تاکەی؟ کەبێ‌تۆ غەرقی گێژاوە

فارسی:

چو ذات پاک تو را عقل در نیافت کماهی — ترا چه داند؟ چون من جَهول ساهی و لاهی
زهی که سیر خرد در سُرادقات جلالت — نمو موی بود در فضای نامتناهی
فضای نامتناهی کجا و موی ضعیفی — که غایتش دو سه گز در دمیدن است و تباهی
همه تو بینم، وین طُرفه کز منی تو نُهفته — ندانمت که از این غیبت و حضور چه خواهی؟
ندید ماهی زآبِ محیط هیچ نشانی — نبیندار چه جز آب محیط دیدهٔ ماهی
چه قطره‌ای است که بر قدرت تو نیست دلیلی — چه ذرّه‌ای است که بر ذات تو نداده گواهی

زبـان حـاجتم از عـجز بسـته است و نـدانـم   جـز ایـنکه گـویمت از روی اضـطراب، الهـی!
زبان حـال مـن از تـو کـند سؤال کـه یـارب!   حَــلال ده چـو مَـرا بـازداشـتی ز مـناهی
کسان به جاه و حشـم فـخر مـی‌کنند ولیکـن
اسیر حُکم تو «مجدی» به فضل تُست مباهی

***

ای نگارین کرده دست و پا به بطْحا کی رسی؟   لَـمْ تَکُـونُوا بـالِغیه اِلاّ بِشِـقّ‌الأنْـفُسِ[1]
بـر نـتابد لطـف انـدام تـو گـرمای حـجاز   کـز تـو سـایه‌پروری، هـرگز نـیاید قـقنسی
گـاه عـزم حـج کُـنی و گـاه گـویی چـون روم   کـودکان مـن تَـلَف خـواهـند شـد از بـی‌کسی
از تــردد هــیچ کــاری بـر نـیاید مـر تـرا   صدق ایمان باشدت اینجا معین نـه پَـیْخسی
پیش و بـیش کـار دنـیا بـاورت را سست کـرد   زیـن سـبب از کـاروان راه **بـطحا واپـسی**
از پی مردارخواری تا بـه کـی خـواری کشـی؟   همچو شاهین شو، الا بگذر ز خـوی کـرکسی
«مجدیا» خاموش شو از پند گفتن، زآنکه پـند
بـــهر کـــرّ آرد زبـــان پـندگو را اخْـرسی

بَطْحا: مکه؛ **پَیْخَس**: تردید و گمان و شک؛ **اَخْرَس**: لال.

***

رباعی:

ای گشـــته دم مســیح وقـف دهـنت   از جـــان فـــرشته آفـــریدند تـــنت
از غـــایت نـــاز کـی خَـراشـد بـدنت   ســـازند اگـــر ز بـوی گـل پـیرهنت

*

ای بَس که به خون تپیدم از دیدهٔ خویش   نادیده کس آنچه دیـدم از دیـدهٔ خـویش
چون شمع شب فـراقت از سـر تـا پـای   بگـداخـتم و چکـیدم از دیـدهٔ خـویش

*

فـرمانبر حـق هـمیشه حـق بـین بـاشد   نـظمِ دو جـهان ز دیـن و آیـین بـاشد
دیـندار اگـر چـه هست گـوساله‌پرست   صـد بـار بـه از کسـی کـه بـی‌دین بـاشد

*

ای رفـــته بـــه سـیر بـرگ‌ریزان رزان   جـان از لب تـو بـه حسـرت انگشت‌گزان

---

۱. اشاره به آیهٔ ۷ از سورهٔ نَحْل: وَ تَحمِلُ أثقالَکُم اِلی بَلَدٍ لَمْ تکُونوا بالِغیهِ اِلا بِشِقِ الْأنْـفُس» **معنی**: دامها و چهارپایان بارهای سنگین شما را از شهری به شهری و از جایی به جایی دیگر حمل می‌کنند که شما جُز با مشقّت و زحمت زیاد نمی‌توانستید خود را بدان جاها برسانید.

هــــــرگز نشـــــنیدیم و نـــــدیدیم، رود غـیر از تــو بــهاری به تـماشای خـزان

*

هـر چـند بـه هـر کـار نکـوکاری به بـه هـر کـه ستمکار، ستمکاری بـه
آزردن آنکـــــه مـــــردم‌آزار بـــود عـدلی است کـه صـدره از نکوکاری به

*

تـا هست تـرا جـان، مشکـن پـیمانی ورهست تـــرا دلی مـــرنجان جـــانی
هـــر خـار کـه در پـای نـژندی بـرود انـــدر دل اهـــل دل بـــود پـــیکانی
ای زُلف تــو چــون مشک تـتاری، تـاری چون جان و خرد ز عیب و عـاری، عـاری
انـدر دل مـن کـه مـزرع مـهر و وفـاست از نـــاوک غـمزه زخـم کـاری، کـاری

منتخب *دیوان مجدی*، چاپ تهران. *مجلهٔ ماد*، شمارهٔ ۱ و ۲، چاپ تهران، ۱۳۲۴ هـ ش.

طاهر فُؤاد کَرکُوکی

شیخ طاهر پسر شیخ‌عبداللطیف بَیْدری از سلسله سادات برزنجه متخلص به «فؤاد»، به سال ۱۳۱۰ هـ ق در شهر کرکوک متولد شده و بعد از رسیدن به حدّ رشد، نزد شیخ محمد بیدری و علی حکمت افندی سیامنصوری به تحصیل پرداخته است؛ اما پیش از آنکه به نتیجهٔ مطلوب برسد، به علت شروع جنگ جهانگیر اول و خرابی اوضاع، به جبههٔ جنگ اعزام می‌شود. بعد از یک سال دوری از وطن، به کرکوک بر می‌گردد و تا پایان جنگ در میان دهات سیداحمد خانقاه بـه سـر می‌برد. و در سنهٔ ۱۳۴۱ هـ ق متأهل می‌شود.

طاهر فؤاد انسانی خوش‌ذوق، ادب‌دوست و اجتماعی بوده، در خانهٔ مسکونی خود در شـهر کرکوک، اُتاقی را به صورت کتابخانه و قرائتخانه اختصاص داده کـه هـر روزه شـعرا و فـضلای همشهری او در آنجا جمع شده‌اند و به مطالعه و مباحثه پرداخته و هر کدام شعر تازه‌ای داشته‌اند برای دیگران قرائت کرده‌اند. فؤاد به زبان فارسی و ترکی نیز آشنا بوده و با این دو زبان نیز شعر می‌گفته است. قسمتی از دیوان اشعار او را فاضل ادب‌دوست مرحوم «گیو مُکْریانی»، بـه سـال ۱۳۸۹ هـ ق در چاپخانهٔ کردستان اربیل به چاپ رسانیده است.

بنا به نوشتهٔ گیو مکریانی در ص ۷۹ دیوان طاهر فؤاد، هنگام چاپ آن یعنی سـال ۱۳۸۹، مدت ۴۵ سال از مرگ خود شاعر گذشته بوده است؛ با این حساب باید مرگ طاهر فـؤاد سـال ۱۳۴۴ هـ ق اتفاق افتاده باشد که سنش از ۳۵ سال بیشتر نبوده و به جوانی، داعی حق را لبیک گفته است.

طاهر فؤاد به مناسبت جنگ جهانی اول قصیدهٔ مفصلی به زبان کردی سورانی سروده است، که قطعهٔ ذیل بخشی از آن است:

وەه وەه! لەم ئاگرەی کەلە دونیا کرایەوە — ئەم داوی فتنەیە کەبۆ عالەم نرایەوە
دەرگای راحەتو طەرەبو ئەمن داخرا — ئاشوبو دەردو حادثە دەرگەی کرایەوە
سەمتوری بەزمی عشرەتی یاران لەنەغمە کەوت — مەجلس بەتاڵو صوحبەتی یاران برایەوە
ئەو مەنظەرەی صەفاو سورورەی کەدیتمان — وەک پەردەیی تەیاترۆ زو دادرایەوە
هەر عەیش‌و نۆش‌و شادی‌و دڵخۆشییٚ کەبو — بەم میحنەت‌و فەلاکەت‌و دەردە درایەوە
لاڵ بم کەنەقشی شێوەیی میهرووەفا «فوئاد»
وەک ناوی تۆ لەسینەیی عالەم سڕایەوە

ئاوێنەی حەقیقەت:

وەرە ئەی‌دڵ هەتا شەمعی حەواست پەرتەوی ماوە — بەغەفڵەت فەیضی هۆشت دامەنێ فرصەت کەیەک تاوە
ئەگەر فعلت لەمەیدانا نیەقەوڵت لەکارابێ — عەمەڵ گەر غەیر مومکن بو، نەظەر رێگەی نەبەسراوە
لەبەزمی زندەگی‌دا مفتە گوفتارو تەماشایی — زمان تابەندی نەپساوە، چرای دیدە نەکوژراوە
لەخوارو ژوری ئەم‌دونیایە دققەت کە بزانی تا — زەمین بۆ وا زکی داوە، فەڵەک بۆپشتی کۆماوە؟
لەکونجی عالەمی تەجریدو تەوحیدا تەئەممول کە — لەبۆچی جوزءو کول تەعبیری‌دوتۆیە کە یەک‌داوە
بەدوربینی خیرەد سەیرێکی ئەجرامی سەماوی کە — بزانە دەستی صونعی حەق چ تەرتیبێکی داناوە
بەئیمعانی نەظەر ئەوضاعی ئەم‌جیرمانە بڕوانە — کەخوا هەریەک بەحکمەت قودرەتێکی خاصی پیداوە
فەضایی ئەم جیهانەوا بەتاڵی تێ‌مەگە هەرچی، — لەعەرصەی کایناتایە بەبێهودە نەخوڵقاوە
لەتەختی خاکەوە تاسەطحی ئەفلاک هەرچی تێدایە — هەمو فەردێ وەظیفەو رێگەیگی پێ‌سپێراوە
موعەممایێکە ئەم کەونە کەهەر نوقطەی تەماشاکەی — لەهەر جوزئێکیا سڕڕی هەزاران نوکتە شاراوە
هەتا لێ‌ورد ئەبی ئەرواحە تادەڕوانی ئەجسامە — نە کەس ئەنواعی زانیوە، نەئەقسامی ژمێراوە
نەحەدد وعەددی مەعلومە، نەئاغازو نەئەنجامی — گەلێ ئەهلی فنون بەم‌داخەوە هەروا سەری ناوە
حەکیمانێ کەواشەمسی ذوکا تیمثالی حسیانە — لەکەشفا غەیری حەیرەت ذرەیێکیان بۆ نەبینراوە
کەوابێ لافی دانایی گەزافە، جەهلە بۆئێمە — کەخالق هەرمەگەر بۆخۆی بزانێ چی بناناوە
بەنی‌ئادەم کەپایەی عەقڵ‌و نوطقی پێ‌بەخشراوە
بەلوطفی صورەت‌و حوسنی طەبیعەت هەڵبژێرراوە

***

بەخودبینی وەها ئەسپی غوروری خوەت مەکە پڕتاو — کەئەم‌مەیدانە زۆر سواری وەکوتۆ تاوی لێداوە
مەکێشە رەنجی خۆڕایی لەگەڵ ئەم کەیدی دنیایە — عەبەث تەعمیری سەربانی مەکە، دیواری روخاوە

لەیەک لاوە ضیاعی وەقتو لایێ بی‌ثباتی عومر — لەهەردو لایەوە هەریەک‌برینێکە دەمی داوە
قەناعەت موشکڵەو حرصیش دەوای نایێ چیە تەدبیر؟ — هەمو ئەربابی عەقلو فەن سەری لەم‌کارە شێواوە
بەچاکی‌بیّو خەراپی زندەگی دەڕواتە سەر ئەمما — جەفایی طەعنەیی لائەم‌لەئینسان ئیشی تێک‌داوە
ئەگەر قانع بەهیچی پێت ئەڵێن بێکارەیەو دونە — ئەگەر سەعییش لەکەسبا کەی دەڵێن دینی بەلاناوە
بەلاّ زوّرو بەدەن بی‌طاقەتو ژینیش وەها ناسک — دڵی سەرگەشتە چییکالەم هەمو دەردە کە ئالاّوە

دیوان فؤادطاهر، چاپ اربیل، ۱۹۶۹ م.

شَریعتمدار سنندجی

شیخ محمدامین ملقب به «شریعتمدار» فرزند حاج شیخ محمد حافی سمرانی؛ که در صفحات جلد اول جداگانه از او سخن گفته‌ایم ــ مرد دانشمندی بوده است از دیار کردستان سنندج، متولد آبادی «سمیّران»[1] که بعدها به سنندج مهاجرت کرده و در مسجدی که به نام او معروف است به تدریس پرداخته و در حدود سال ۱۳۴۵ هـ ق وفات یافته است.

مرحوم شریعتمدار مرد عارفی بوده و طریقهٔ نقشبندیه داشته است. سال ۱۳۰۲ به تهران مسافرتی کرده و به عللی اقامتش در این شهر تا سال ۱۳۰۶ هـ ق طول کشیده و بعد به سنندج بازگشته است. در مدت اقامت تهران کتابی را به نام *ریاض‌المعصومین* دربارهٔ مناقب ائمّه و یاران پیامبر اکرم صَلَّی‌الله علیهِ و سَلَّم به رشتهٔ تحریر کشیده وجز این کتاب در مسائل فقهی و عقاید نیز تألیفاتی داشته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

دکتر فؤاد فیّسجی‌زاده

دکتر فؤاد فرزند حسین‌بیگ فیّسجی‌زاده از اهالی دیاربکر و از جملهٔ قربانیان کُرد ترکیه در راه آزادی فکر و قلم و مبارزه با مظالم حکومت دیکتاتوری عثمانی است. او مرد دانشمندی بوده و در رشتهٔ حقوق درس خوانده و قلم آتشینی داشته است؛ که برای آزادی قوم خود از زیر یوغ ظلم و استبداد ــ چه در داخل و چه در خارج ــ مبارزه و کوشش زیادی کرده و عاقبت به سال ۱۹۲۶م. برابر ۱۳۴۵ هـ ق به دست مأمورین تُرک به قتل رسیده است.

قانع شاعر کرد در این باره گفته است:

ئەی دوکتورفوئاد! ئەی شێری نەمر! — هەتا قیامەت بۆ کورد کەڵک‌گر

---

۱. دهکده‌ای است در فاصلهٔ راه سنندج به کرماشان.

نەمردوی، نامری، نەخشی دڵمانی — ئێمە بوڵبوڵین تۆهەم گوڵمانی
سەرتەقەکێشی، نیشتمان پەروەری — لاوی دلێری، کانی جەوهەری
هەرچەند کەئیستە لاشەت پنهانە — ذەخیرەو مێژوی بۆ ئەم زەمانە
قارەمانی گەل، شێری رۆی مەیدان — ئاخر لەسەرچی واتۆیان خنکان؟
بۆیێ واتۆیان هەڵکێشا بەدار — کەهەوڵت ئەدا بۆچینی هەژار
کۆششت ئەکرد لەدەورەی دەوران — ئەتوت ئازادبن گەلی بێ‌دەستان
سوچت ئەوەبو کەئەتوت کوردم — کوردی بەناموس بەدەستو بردم
سوچت ئەوەبو فەرموت نیشتمانیم — بیشم خنکێنن، هەرکوردسانیم
سوچت ئەوەبو دوژمن هۆز نەبوی — سوچت ئەوەبو جاسوس کۆز نەبوی
ئاخر بۆ کوژرای؟ هەسێرەی کوردان — چرای روناکی هەناسە سەردان
تۆ هەرگیر نامری هەر لەپێش چاوی — له مێژومانا خاوەنی ناوی
تۆ هەرگیز نامری قوربانی کوردان! — رووناکی دڵی وێلێ بن‌بەردان
تو هەرگیز نامری لاوی نیشتمانی — لەدڵێ دەرناچی تۆ بەئاسانی
رۆحت بێداربێ کەگەل هۆشیارن — ئیستە چاوبەربو، چاک خویندەوارن
تازە بە پارە ناخڵەتێن بۆکەس — رێگای راستی بەرنادەن لەدەس
وەها نەزانی کەئیستەش کاسن — دوژمنی خوەیان زۆرباش ئەناسن
چلادێ، چشار، خەریک هاتوچون — خەریک وەرگرتن حەیاو ئابرون
کچان دەس‌ئەگرن بەدەس برایان — ئەسورێنەوە لەدوی هیوایان

***

وقتی که دکتر فؤاد را برای دارزدن آماده کردند، از او خواستند که در برابر مردم به زبان ترکی از نژاد خود اِبا کند و بگوید من کرد نیستم و از کُرد بیزارم؛ اما او به زبان ترکی با صدای بلند شعری برخواند که معنی آن چنین است: «که می‌تواند مرا از بهشت کردستان منع کند؟ این آب و خاک کردستان میراث پدر و نیاکان من است. سعی من بر آن است که آن را از غاصبان پس بگیرم». هنوزش گفتار تمام نشده بود، که او را به دار زدند.

بند چهارم *دیوان قانع* (شاخ هەورامان)، ص ۸۷ و ۸۸، چاپ بغداد. یادداشتهای نویسنده.

ملا مُحمد مولانا

ملامحمد مشهور به «مولانا» فرزند ملاعارف فرزند علامه حاج احمد نودشی مشهور به

«حاجی ماموّسا» از مدرسین و علمای بنام سنندج بوده که در طلاقت بیان و سخنوری و قدرت استدلال شهرت داشته است.

بعد از وفات پدرش تا روزی که در حال حیات بوده، در مسجدی که به نام خود آن خانواده به «مسجد مولانا» معروف است، تدریس می‌کرده و در حدود سنهٔ ۱۳۴۵ هـ ق، از این جهان فانی رخت بربسته است.

تألیفاتی هم از او به یادگار مانده، از جمله کتابی است به نام: *تُحْفَةُالاَبْرار فی حُرْمَةِالَتزَیی بِزِیَّ الْکفّار*.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ شَمس‌الدّین حُسینی لوّنی

شیخ شمس‌الدّین حسینی فرزند عارف بزرگوار حاج شیخ رضا از سادات اصیل «لوّنِ سادات» ــ از قُرای بیلوار کردستان ــ زاهدی وارسته و فاضلی شایسته بوده است؛ با همتی بلند و اخلاقی ستوده که به سال ۱۳۱۰هـ ق، پس از وفات پدرش، ریاست سادات و ادارهٔ مسجد و مدسهٔ لوّن را بر عهده گرفت و نسبت به وضع مدرسه و طلاب آن اهتمام زیاد ورزید. چنانکه در روزگار وی حدود بیست نفر طلبه در آن مدرسه سرگرم تحصیل بوده‌اند.

شیخ شمس‌الدّین پیرو طریقهٔ نقشبندیه و اهل سیر و سلوک و ذکر و فکر بوده و در میان طبقات مردم احترام خاصی داشته و به سال ۱۳۴۶ هـ ق زندگی فانی را وداع گفته است.

تاریخچهٔ سادات لوّن.

ملامحمّد سعید عُبَیْدی

ملامحمدسعید عُبیدی فرزند احمد فرزند فتّاح، به سال ۱۳۰۰ هـ ق در آبادی عه‌بابه‌یلیّ (آباعُبَیْده) متولد شده و پس از رسیدن به حد رشد و فرا گرفتن مقدمات خواندن و نوشتن، مدتی در حلبجه به تحصیل پرداخته و پس از آن به شهر کرکوک رفته و دو سالی نزد علی حکمت افندی به یادگیری دروس منطق و ریاضی اشتغال داشته است. آنگاه راه بیاره را پیش گرفته و در محضر مدرّس عالی‌مقام ملاقادر کانی کبودی ــ پس از مدتی استفاده ــ به اخذ اجازه نایل آمده و به عه‌بابه‌یلی برگشته است و تا آخر حیات سرگرم تدریس بوده و طلاب زیادی از حوزهٔ درس او بهره گرفته‌اند؛ که یکی از آنها فاضل محترم ملامحمد کریم، مدرّس فعلی اعظمیه بغداد است که در سنوات ۱۳۳۹ و ۱۳۴۱ متناوباً تلمیذ او بوده است.

ملا محمد سعید عبیدی انسانی متواضع، قانع، زاهد، صوفی و دارای اخلاقی ستوده بوده و از طریق داد و ستد ارتزاق می‌کرده و به سال ۱۳۴۶ هـ ق در عه‌بابه‌یلی وفات یافته است.

علماؤنا فی خدمةالعلم‌والدّین، ص ۵۵۰ و ۵۵۱.

شیخ عَبدُاللّطیف قاضی قَرَه‌داغی

شیخ عبداللّطیف‌بن شیخ محمدبن شیخ عبداللّطیف سوم بن شیخ عبدالله بن شیخ عثمان بن شیخ عبداللّطیف دوم (کبیر)، ابن شیخ معروف بن شیخ عبداللّطیف اوّل، از مشایخ مردوخی قره‌داغ عراق است که در حلبجه حدود سال ۱۲۹۰ هـ ق تولد یافته و پس از مدتی تحصیل نزد پدرش، به بیاره رفته و از محضر ملاقادر ـ مدرس آنجا ـ اجازه گرفته و به زادگاه خود مراجعت کرده است.

پس از آنکه پدرش وفات یافته، تدریس مدرسهٔ او را برعهده گرفته و بعد از خاتمهٔ جنگ جهانی اول، قضاوت محکمهٔ شرع حلبجه را نیز متصدی شده و سرانجام در سال ۱۳۴۶ هـ ق در همانجا درگذشته است.

شیخ عبداللّطیف انسانی فاضل، زاهد، نیک‌نفس و بی‌توجه به مال و منال دنیا بوده و تألیفاتی از او به جا مانده است.

علماؤنا فی خدمةِالعلم والدّین، ص ۳۶۷.

شیخ عارف شهبازی

حاج شیخ عارف شهبازی، خلف مرحوم حاج شیخ شکرالله سنندجی، مرد عارف و فاضلی بود که در حجر پدر ستوده سیرش تربیت پذیرفت و از آغاز جوانی با سالکان و مریدان خانقاه پدر همدم و همراز بود. بعدها به خدمت قطب‌الطّریقه شیخ علی حسام‌الدّین قُدّس سِرُّهُ پیوست و دست ارادت به او داد و پس از مدتها ریاضت و سلوک به مقام ارشاد رسید و در سنهٔ ۱۳۴۷ هـ ق وفات یافت.

خاطرات و یادداشتهای من.

سیدمحمد ظهیرالاسلام قاری حنفی

سیدمحمد ملقب به ظهیرالاسلام، فاضلی متّقی و فقیهی نیک‌سیرت، که سالها در شهر سنندج عهده‌دار شغل قضاوت شرعی و مرجع فتوی ـ بر مبنای مذهب امام ابوحنیفه رضی‌الله عنه ـ بوده و چون قرآن مجید را تماماً از حفظ داشته، به «سیدقاری» معروف شده است.

مرحوم ظهیر انسانی ورزیده و ورزش‌دوست بوده و در فن کُشتی و میل‌گردانی و وزنه‌برداری شهرت بسزایی داشته و تا سالهای آخر حیات برنامهٔ ورزش خود راکم و بیش ادامه داده است و در اطراف زور بازو و قدرت جسمانی آن مرحوم داستانها نقل کرده‌اند. وی پس از یک عمر طولانی در حدود سال ۱۳۴۷ هـ ق حیات فانی را بدرود گفته است.

افراد خاندان «ظهیراعظمی» از احفاد و نواده‌های آن مرحومند.

یادداشتهای نویسنده

ملاعبدالله نارنجی باشماقی

پارسامردی دانشمند که از آغاز تحصیل به زهد و تقوی معروف و به حُسن‌سیرت و صفای سریرت موصوف بوده است. وی با مرحوم ملاعبدالله مُفتی دشی، هنگام تحصیل در سفر یار شاطر، و در حَضر غمگسار خاطر همدیگر بوده‌اند. ملاعبدالله نارنجی بعد از اخذ اجازه، به ناحیهٔ لَیْلاق از نواحی کردستان سنندج برمی‌گردد و در آبادی باشماق (از دهات لیلاق) عمری را به تدریس و امامت و ارشاد مردم آن سامان از طریق امر به معروف و نهی از منکر، سپری می‌کند و در حدود سال ۱۳۴۷ هـ ق، راه نعیم ابدی را پیش می‌گیرد.

ورع و تقوای ملاعبدالله به درجه‌ای بوده است که دعوت مردم را نمی‌پذیرفته و هر وقت به مسافرت رفته یا به خانهٔ دوستی وارد شده، مقداری توشه همراه داشته و از آن تغذیه می‌کرده است. گذشته از آن خود در آن آبادی تا وقتی که توانایی داشته به کشت و کار می‌پرداخته و نان خود و عائله‌اش را شخصاً تأمین می‌نموده است.

یادداشتهای نویسنده.

مُحَمَّد اَسْعَدالصّاحِب خالدی شهرزوری

شیخ محمداسعد نقشبندی فرزند شیخ محمودصاحب و برادرزادهٔ مولانا خالد ذی‌الجَناحَیْن نقشبندی، به سال ۱۲۷۱ هـ ق در دمشق متولد شده و همانجا در سنهٔ ۱۳۴۷ هـ ق[۱]، درگذشته است.

او مردی دانشمند و عارفی ارجمند بوده و تألیفاتی ارزنده دربارهٔ تَصَوُّف و متصوّفه از وی به جا مانده است، از جمله: *اَلجَواهِرُالْمکنونة*، *نورُالهِدایَةِ وَالعِرفان*، *الْفُیوضاتُ الخالدِیَّة*، *جمعُ‌القَلائِدِ وَ مَجمعِ‌الشَّوارِدِ فی فَرائِدِ مَوْلاناخالِد*، *بُغْیَةُ الْواجِدِ فی مَکتوباتِ حضْرَةِ مَوْلانا خالِد*.

۱. در کتاب *علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین*، ص ۵۰۵، اشتباهاً تاریخ ولادت به جای تاریخ وفات ذکر شده است.

محمداسعد در خانقاه سلطان سلیمان‌خان در مروج‌الاخضر دمشق شام به امر وعظ و خطابه و ارشاد می‌پرداخته است.

الاعلام، ج ۱، ص ۲۹۴. *ذیل کشف‌الظُّنون*، ج ۱، ص ۳۹۷. *بغیةالواجد*، چاپ دمشق.

اَحْمد تَیمور پاشا

احمدتیمور فرزند اسمعیل پاشا[1] رشدی تیمور فرزند محمد، از تبار کرد و از دانشمندان و ادبای معروف و موّرخین معتبر و از اعضای مجمع علمی عربی است؛ که تحقیقات و تتبُعاتش به روش تحقیق دانشمندان اروپا بوده و آثارش در پیشگاه اهل نظر، مورد اعتبار و اعتماد است. او در فن تاریخ‌نویسی، استاد قرن اخیر بوده و گذشته از آن در سایر فنون شعر و ادب نیز مهارت سرشاری داشته است.

احمدتیمور به سال ۱۲۸۸ در قاهره متولد شد و در سه ماهگی پدرش را از دست داد، و خواهر دانشمندش عایشه‌تیمور، در تربیت او بسیار کوشید. مبادی علوم را در مدرسهٔ فرانسوی فرا گرفت و ادبیات را از ادبا و علمای عصر بیاموخت. در سن ۲۹ سالگی همسرش درگذشت و بعد از او زن دیگری اختیار نکرد که مبادا همسر بعدی به حال فرزندانش مفید نباشد.

پدر احمدتیمور کتابخانه‌ای داشته است که احمد پس از آنکه بزرگ شد و مایه و پایه‌ای در دانش و ادب پیدا کرد، در تنظیم و ترتیب آن کوشید و از سال ۱۳۱۹ هـ ق خود نیز به جمع‌آوری کتب مشغول شد و هنگام مرگ، آمار کتابهای کتابخانه‌اش که به «اَلخزانةُالتَّیمُوریَّه» معروف است به هجده هزار مجلَّد می‌رسیده که قسمت اعظم آنها نسخه‌های خطی و نفیس و نادر بوده است. مرحوم تیمور پاشا بر غالب آنها مقدمه و حواشی و دامنه نوشته و فهارسی برای آنها ترتیب داده و در باب هر یک از آن تألیفات و مؤلف آنها ملاحظات مُحققانه‌ای نوشته است. این کتابخانهٔ گرانبها پس از وفات او به موجب وصیت خودش به کتابخانهٔ ملی مصر اهدا شد و اکنون در جای مخصوصی به نام آن مرحوم نگهداری می‌شود.

احمدتیمور مردی بوده است کریم‌النَّفس، فروتن، خوش‌قلب و از مطالعه و تحقیق هیچوقت خسته نشده است؛ تا اینکه یکی از پسران خود را به نام محمد در سنهٔ ۱۳۴۰ هـ ق، از دست داد و این مصیبت در روحیه او بسیار اثر کرد؛ به طوری که دچار حملهٔ قلبی گشت و عاقبت به مرگ او

۱. برای آگاهی از بیوگرافی اسمعیل رشدی پاشا و چگونگی مهاجرت افراد این خاندان به مصر، به بخش دوم (ویژهٔ امرا) رجوع شود.

انجامید (سال ۱۳۴۸ هـ ق).

و اما آثار و تألیفات احمد تیمور:

۱. *التَّصْویرُعِندالعَرب*
۲. *نَظْرَةٌ تاریخیة فی حُدُوثِ المَذَاهب الْأربَعَةِ*
۳. *تصحیحُ لِسانِ العَرَب*
۴. *تصحیحُ القاموسِ الْمُحیط*
۵. *اَبُوالعَلاءِالمَعَرّی وَعَقیدَتُهُ*
۶. *الیَزَیدِیَّةُ و مَنْشَأُ نِحلتهم*
۷. *ضبطُ الاَعْلام*
۸. *قَبْرُالسُّیوطی*
۹. *اَعْیانُ القَرْنِ الرّابع عَشَرَ*
۱۰. *الآثارُ النَّبویّه*
۱۱. *تَراجِم المُهَنْدسینَ العَرَب*
۱۲. *التَّذْكِرَةُالتَّیمُوریّه*
۱۳. *قامُوسُ الکَلِماتِ العامیّه*
۱۴. *ذَیْلُ طَبقاتِ الأطِبّاء*
۱۵. *ذَیْل تاریخ الجِبْرِتی*
۱۶. *مُعْجَمُ الفَوائِد*
۱۷. *الاَلْقابُ والرُّتَب*
۱۸. *نقدُالقِسْم التّاریخیِّ مِنْ معارفِ فَرید وجْدی*
۱۹. *اَلبَرْقیّات لِلّرِسالَة وَ المقالة*
۲۰. *فهرسٌ لِخِزانَةِ الأدبِ لِلْبغدادِی*
۲۱. *الالفاظُ العامیَّةُ المِصْریَّة*
۲۲. *اوهامُ شُعَراءِ العَرَبِ فِی المَعانی*
۲۳. *تاریخُ الأُسْرَةِ التَّیمُوریَّه*

تاریخ آداب اللغةالعَرَبیّه، ج ۴، ص ۱۰۶. مجلهٔ یادگار، سال سوم، ص ۳۱، شمارهٔ ۳. مجلهٔ ماد، شمارهٔ ۲، ص ۲۸، ۱۳۲۴ش. الاعلام، ج ۱، ص ۵۹.

شیخ محمّد وسیم خطّاط

شیخ محمد وسیم مشهور به «شیخ آقابرا» فرزند شیخ جلال‌الدّین و نبیرهٔ علامه حاج شیخ محمد سعید تختی، مرد فاضل و دانشمندی بوده و انواع خطوط نسخ و نستعلیق و ثلث را زیبا و استادانه می‌نوشته و از خطاطان عصر خود به شمار می‌رفته است؛ که در حدود سنهٔ ۱۳۴۸ هـ ق درگذشته است.

تاریخچهٔ خاندان مردوخ.

شیخ اسمعیل لۆنی کاکۆز کریایی

شیخ اسمعیل لۆنی متولد در حدود سال ۱۳۰۱ هـ ق، فرزند فاضل پارسا شیخ محمود مدرّس لۆنی کاکوزکریایی است، که پیش از این دربارهٔ پدرش نیز سخن گفته‌ایم.

مُشارالیه تحصیلات خود را در پاره‌ای از قُرا و بلاد کردستان به پایان رسانید و پس از خاتمهٔ کار به زادگاه خود مراجعت کرد و تا روزی که حیات داشت، عهده‌دار تدریس و تعلیم مدرسهٔ دینی آنجا بود.

شیخ اسمعیل انسانی فاضل، ذکی و بسیار باهوش بوده، اخلاق ستوده و صفاتی حمیده داشته و اوقات فراغت را در عبادت و مطالعه سپری می‌کرده و گاهی هم خود شخصاً به امر کشاورزی می‌پرداخته و در حدود سنهٔ ۱۳۴۸ هـ ق وفات یافته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

ملا مُحَمَّد رشید مُدَرّس مَریوانی

ملامحمد رشید از اهالی مریوان است که پس از خاتمهٔ تحصیل به شهر سنندج مهاجرت کرد و عمری را در مدارس این شهر از جمله در مدرسهٔ دارالاحسان به تدریس سپری کرده است. مشارالیه از مریدان و خُلفای شیخ علی حسام‌الدّین نقشبندی و شخص عارف و زاهدی نیز بوده و در حدود ۱۳۴۹ هـ ق دار فانی را وداع گفته است.

یادداشتهای نویسنده.

مُحَمَّد ماجِد کُردی

محمد ماجد بن محمد صالح بن شیخ فیض‌الله کُردی مَکّی، جَدّش از بلاد کردستان به مکهٔ مکرمه مهاجرت کرد (اوایل قرن سیزدهم)، و او در آنجا متولد شد و پس از رسیدن به حد رشد، تحصیلات خود را شروع کرد، و در نتیجهٔ هوش و استعداد زیاد و کوشش و پشتکار فوق‌العاده در

اندک مدتی بر کمال مطلوب دست یافت.

محمدماجد در همان ایام تحصیل به علت علاقهٔ فراوانی که به کتاب و کتابخانه پیدا کرده بود، به تحصیل و جمع‌آوری کُتب پرداخت و بعدها با سرمایهٔ خود چاپخانه‌ای دایر کرد و کار طبع و نشر کتب را پیشهٔ خود ساخت و کتابخانهٔ بزرگی در مکه تأسیس نمود. پس از آنکه سلطنت حجاز به آل سعود رسید، به نمایندگی از طرف مردم در مجلس شوری راه یافت. مدتی بعد وکیل ادارهٔ معارف عامه شد و پس از آن مدیریت اوقاف را بر عهده گرفت، و در سنهٔ ۱۳۴۹ هـ ق درگذشت.

از این دانشمند کتب و رسائلی به جا مانده است از جمله: *کَنْزُالعُمّال*، *مُعْجَمُ‌التَّخامیس*، *المُنْتَخَباتُ‌الْماجِدِیّه*.

الاعلام، ج ۷، ص ۳۲۸.

اِعْتِضادُالاِسْلام مَعْرِفَت

مرحوم حاج شیخ یحیی معرفت ملقب به «اعتضادالاسلام» فرزند شیخ عبدالحمید از سلسلهٔ مشایخ مردوخی است که به سال ۱۲۹۰ هـ ق در شهر سنندج متولد و در سنهٔ ۱۳۵۰ هـ ق، وفات کرده است. مشارٌالیه گذشته از علوم ادبی و دینی، در رشته‌های ریاضی و محاسبات نیز اطلاعات کافی داشت و در هیأت و اسطرلاب متخصص بود.

اعتضادالاسلام انسانی بود دانشمند، روشنفکر، دارای هوش و ذکایی سرشار و استعدادی فراوان، با قلمی شیوا و خطی زیبا. من فقط یک بار به دیدار وی نایل آمدم و آن در سال ۱۳۴۷ هـ ق بود، که در مکتب درس می‌خواندم، آن مرحوم در این تاریخ روزی به خانهٔ ما آمده بود و از پدرم می‌خواست که اهلیت و شایستگی وی را در امر فتوی گواهی کند و اجازه‌نامه‌ای در این مورد برایش بنویسد. یادم هست پدرم لای کتابی را باز کرد و گفت: همچنانکه وعده کرده بودم، قبل از آنکه شما بیایید، آن را نوشته‌ام؛ خوب شد خودتان آمدید. اینک بگیرید و بخوانید. مرحوم معرفت نوشته را با صدای بلند خواندند و تشکر کردند. فردای آن روز یک نسخه چاپی دیوان مستورهٔ کرد را ــ که خود ایشان جمع‌آوری و چاپ کرده بود ــ به نام من فرستاده بودند.

مرحوم معرفت برای تنویر افکار عمومی و مبارزه با بیدادگری و استبداد و طرفداری از مشروطه و مشروطه‌خواهان و آزادی‌طلبان، به وسیلهٔ نشر مقالات و تأسیس روزنامهٔ محلی کوشش زیادی کرد و مدرسه‌ای را هم با سبک جدید و به نام مدرسهٔ «معرفت» تأسیس و دایر نمود؛ که بر اثر مخالفت جمعی، بعد از مدتی برچیده شد. به سال ۱۲۹۹ شمسی به سمت ریاست معارف کردستان منصوب شد و مدتی هم کفالت معارف غرب را برعهده داشته است.

معرفت آثار و تألیفاتی هم داشته است از جمله یک دوره تعلیمات دینی برای محصلین مدارس کردستان به نام *شرعیّات معرفت* که چندین سال چاپ و منتشر شده است؛ و کتابی دربارهٔ تصوف به نام *خَیْطالسَّبحات*.

دیگر از کارهای ارزشمند معرفت گردآوری و تصحیح دیوان شاعرهٔ کُرد (مستوره) است که برای بار اول به سال ۱۳۰۴ هـ ش آن را در تهران به چاپ رسانیده است.

معرفت در شهر همدان به سال ۱۳۱۰ هـ ش برابر با سال ۱۳۵۰ هـ ق دار فانی را وداع گفته، جنازه‌اش را با تجلیل شایان به سنندج انتقال داده و در مقبرهٔ خانوادگی به خاک سپرده‌اند.

اینک غزلی از اشعار مرحوم معرفت که مُتَضمن اصطلاحات نجومی است.

سیه روزم ز هجر ای صبح وصل یار تنویری — ز روز تیرهٔ خود خسته‌ام ای شام تأخیری
دل اندر عُقدهٔ بعد و رقیب اندر میان حائل — رُخ دلبر گرفته اوج حُسن از چرخ تدویری
به خواب اندر قمر با ذوُذنب دیدم شده طالع — رُخ و دنبالهٔ چشمت کند زین خواب تعبیری
چه نیکو شد قرین، بدر جمال و زهرهٔ خالت — ولی بختم ندید از این قرانِ سَعد تأثیری
دو زلفت همچو مار و نار و عقرب خویش بنماید — به هر صورت ز اوضاع شب هجر است تفسیری
ز زخم غمزه در دلها هزاران نقش بنمودی — که اقلیدس نداند کرد از این اشکال تحریری

سواد تار مویت گشته در کوی ذَقَن ظاهر
ز تَدویرات موهومی بر افلاک است تصویری

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ جَلال قَرَه‌داغی

شیخ جلال قره‌داغی فرزند شیخ عبداللطیف بن شیخ عبدالله بن شیخ عثمان بن شیخ عبداللطیف کبیر، در حدود سال ۱۲۹۵ هـ ق متولد شده و در مدرسهٔ پدرش در قره‌داغ تربیت یافته و مدارج تحصیل را با قدم سعی و کوشش یکی بعد از دیگری پیموده و اجازه گرفته، و پس از آن در یکی از مساجد سلیمانیه به امامت و تدریس منصوب شده است. علامه شیخ عُمر ابن القره‌داغی ــ که با او خویشاوندی نزدیک داشته ــ در هر مناسبتی به دیدن او رفته و در صحبت و همنشینی او احساس درک فیض و صفای خاطر کرده و او را به اسم عمو خوانده است.

شیخ جلال انسانی فاضل، زاهد و متخلق به اخلاق سَلَف صالح بوده و در هر محفل و مجلسی حضور به هم رسانیده، زبان به پند و اندرز گشوده است.

مشارالیه به سال ۱۳۵۰ هـ ق دار فانی را وداع گفته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۳۹ و ۱۴۰.

ملا عُمَر سَردشتی

فاضل جلیل ملا عمر سردشتی اهل دهکدهٔ «واشه‌مه‌زین» نزدیک سردشت، به سال ۱۲۸۵ هـ ق متولد شده و تحصیلاتش را در بیاره نزد ملاعبدالقادر، مدرس آنجا به پایان رسانیده و پس از آن به زادگاه خود برگشته و تا آخر عمر به تدریس مشغول بوده و در سنهٔ ۱۳۵۰ هـ ق، درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِ‌العِلْمِ وَالدّین، ص ۴۱۴.

وَحشت کردستانی

فرج‌الله وحشت شاعر با فضلی بوده است از مردم اطراف سنندج که در حدود سال ۱۳۵۰ هـ ق درگذشته است.

وحشت به لهجهٔ سورانی شعر می‌گفته و این غزل از اوست:

چاوه‌که‌ت فه‌تتانه تۆ ته‌علیمی ده‌ستانی مه‌که فێری مه‌شقی شیری ئه‌برو، تیری موژگانی مه‌که

نوری روخسارت که‌جه‌بری کوفری زوڵفی کردوی زوڵفه‌که‌ی لێ لامه‌ده، ئه‌مجار له‌ئیمانی مه‌که

حاجه‌تی شانه‌ی نیه، ته‌رتیبی زوڵفت تێک‌مه‌ده ده‌س بزیوه ئه‌م‌قه‌له فێری گوڵستانی مه‌که

دڵ که‌په‌روه‌رده‌ی وصاڵه ده‌ردی دوری پێ‌مه‌ده تابی ئه‌م‌باره‌ی نیه غه‌مباری هیجرانی مه‌که

ئه‌ی ره‌فیق بیستومه یار ته‌دبیری قه‌تڵی کرووم لێ گه‌رێ بابمکوژێ توخوا په‌شیمانی مه‌که

گه‌ربڵێن «وه‌حشه‌ت» له‌هیجرت خوێن‌ده‌گریێ ئه‌وده‌ڵێ:
فێڵه‌ده‌یکا لێ گه‌رێ، قه‌ط گوێ له‌گریانی مه‌که

از یک جُنگ خطی.

شیخ مُحمّد طَه شیروانی

شیخ محمد فرزند عارف دل‌آگاه شیخ اسمعیل ــ که در جای خود دربارهٔ وی سخن گفته‌ایم ــ فرزند حسن‌بیگ شیروانی به سال ۱۲۵۰ هـ ق در شهر اربل تولد یافته و همانجا رشد کرده و به تحصیل پرداخته است. پس از فرا گرفتن مقدمات عربی و فارسی، به مدارس دینی راه یافته و از محضر دانشمندانی چون ملا محمد و ملا احمد و ملا رسول از علمای اربل و همچنین ملا محمد امین قلاسنجی استفاده کرده است. آنگاه مدتی در سلیمانیه از مُرشد بزرگ طریقهٔ قادریّه، کاک احمد شیخ برزنجی بهرهٔ معنوی گرفته و پس از آن در طوێڵێ نزد مسندنشین طریقهٔ نقشبندیه (شیخ محمدبهاءالدّین) اخذ طریقه کرده و مدتی در آنجا به فراگیری آداب و وظایف سالک و مرید پرداخته است. سفری هم به بارزان رفته از مشایخ آنجا نیز مُستفید شده و بعد از آن به وطن خود

مراجعت کرده و متعاقباً راهی بغداد شده است. در آنجا نیز مدتی نزد علمای مُبَرّز به تکمیل معلومات خود پرداخته تا اینکه به حد کمال رسیده و اجازه گرفته است.

شیخ محمد طَه پس از خاتمهٔ تحصیل در بغداد مقیم شده و عمری را در مطالعه و تدریس و تألیف و ارشاد مسلمانان و انجام خدمات دینی سپری کرده و در سوم ماه محرم‌الحرام سال ۱۳۵۰ هـ ق وفات یافته و در مقبرهٔ شهدا، در جانب کرخ دفن شده است. فضلا و شعرای هم‌عصرش در مرگ وی مراثی زیادی سروده‌اند؛ از جملهٔ آنها قصیده‌ای است به عربی از شیخ محمود افندی مجموعی خطاب به برادرش به این مطلع:

أنـورَالدّیـن یـا مَـن قَـدْتَجَلّی   بِأَرْدِیَـةِ المـعارفِ وَالکـمالِ
شَـقیقُکَ فـی جِـنانِ‌الخُـلْدِ «طَهٰ»   غَـدا للهِ ضَـیْفاً ذیِ‌الجـلالِ

و دیگر مرثیه‌ای است از فاضل ادیب حاج محمد رشید افندی به این مطلع:

لَعَمْرُکَ ما شخصٌ مِنَ الهَمّ خالیاً   فَـمِنْ أیْـنَ تَـصْفُو للانـامِ اللَّـیالیا

شیخ طَه تألیفاتی هم داشته است از جمله کتابی به نام *شرح‌اصول‌النّحو*.

لُباب‌الالباب، محمد صالح سهروردی.

صارم اردلان

سیف‌الله‌خان اردلان (صارم‌السلطان) فرزند حبیب‌الله‌خان، فرزند عباسقلی‌خان سرتیپ، فرزند امان‌الله‌خان والی اردلان، به سال ۱۲۴۵ شمسی در سنندج متولد شده و تحصیلاتش را در سنندج و مناطق دیگر به انجام رسانید و سپس وارد خدمت ارتش شد و تا درجهٔ سرهنگی ارتقاء یافت.

صارم در سن ۶۵ سالگی در سنهٔ ۱۳۱۰ شمسی، برابر با سال ۱۳۵۰ هـ ق در تهران دار فانی را وداع گفت.

مرحوم سیف‌الله‌خان به شعر و ادبیات علاقهٔ وافر داشت و در اوقات آزاد بیشتر به مطالعهٔ دواوین شعر و کتب ادبی می‌پرداخت و گاهی در مجامع و انجمن‌های ادبی نیز شرکت می‌جست و خود نیز از ذوق شعری برخوردار بود و صارم تخلص می‌کرد.

از اشعار اوست:

دلم از حلقهٔ گیسوی تو وا نتوان کرد   پای دیوانه ز زنجیر رها نتوان کرد
گفتمش مُشک ختا بر سر گیسوی زدی   گفت خاموش که تشبیه خطا نتوان کرد
خواستم دل بنهم در سر زُلفش دیدم   بسکه دل بر سر هم ریخته، جا نتوان کرد
در وجودی به ودیعت بود ار یک جو جود   چیست کامِ دلِ سائل که روا نتوان کرد
ذرّه‌ای نور هدایت بودت گر در دل   نیک‌دانی که طلب جز ز خدا نتوان کرد

گر بپرسند ز من حد نکوکاری چیست گویم آنست به تحقیق که تا نتوان کرد
قسمتم روز ازل کرد قضا خون جگر چون کنم چاره که تغییر قضا نتوان کرد
هست «صارم» ز تو نومید، که حافظ فرمود:
«تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد»

***

آنکه پشت همه عالم به عبادت خم از اوست خالق کون و مکان است و همه عالم از اوست
شادی و غم همه مخلوق وی‌اند و ما را گر نشاط است هم از اوست، و گر ماتم از اوست
آنچه در ما ز بد و نیک عیان می‌گردد که بدان نام گذاریم سرور و غم از اوست
رزق مقسوم کم و بیش به هر کس برسد کم نما ناله و فریاد! که بیش و کم از اوست
سر در بندگیش روی تَضَرُّع بگذار زخم اگر می‌رسدت باز بدان مرهم از اوست
نه همان نغمه به داوود کرامت فرمود هر صدا خیزد از آفاق ز زیر و بم از اوست
سستی پایهٔ پیمانِ نکویان زو دان
عاشقان را همه، بنیاد وفا محکم از اوست

خاطرات و یادداشتهای من.

حاج شیخ اَمین خالّ سلیمانیه‌ای

حاج شیخ امین خالّ فرزند شیخ محمد بن شیخ اسمعیل بن شیخ مصطفی از سلالهٔ ملا ابوبکر مُصنّف چۆری، دانشمندی برجسته و عارفی وارسته از اهل سلیمانیهٔ عراق که در سنهٔ ۱۲۵۹ یا ۱۲۶۰ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را ابتدا نزد پدر و بعد از آن در خدمت شیخ عبدالقادر مهاجر به انجام رسانیده است.

بعد از خاتمهٔ تحصیل به حضور شیخ محمد بهاءالدین نقشبندی رسیده و متمسک به طریقه شده و مدتی را به سیر و سلوک سپری کرده است.

حاج شیخ امین انسانی متقی و خدمتگزار مردم بوده و با ادبیات عربی و فارسی و کردی آشنایی تام داشته و گاهی خود نیز اشعاری سروده است. در شهر سلیمانیه هم به تدریس کتب دینی و ادبی اشتغال ورزیده و هم به ارشاد طریقه پرداخته و از آمیزش با ارباب امور و دنیا دوستان گریزان بوده و در سنهٔ ۱۳۵۰ هـ ق جهان فانی را وداع گفته و در گورستان «گردی سه‌یوان» سلیمانیه مدفون است.

دانشمند محترم و محقق کُرد شیخ محمد خال نوهٔ حاج شیخ امین خال است.

تاریخ سلیمانیه، ص ۲۳۱. *یادی مه‌ردان*، ص ۵۰۹-۵۱۰.

قاضی میرزاعلی مهابادی

قاضی میرزاعلی بن قاضی میرزا ابوالقاسم بن میرزا محمود از خاندان قضاة ساوجبلاغ مکری است که نسلاً بعد نسل حدود سه قرن قضاوت داشته و به علم و فضل و رفعت مقام، مشهور بوده‌اند.

قاضی میرزاعلی در محرم سال ۱۲۷۹ هـ ق در شهر ساوجبلاغ (مهاباد) متولد شده و همانجا تحصیلات خود را به پایان رسانیده و از مرحوم ملا عبدالله پیره‌باب اجازه گرفته است. بعد از آن به تدریس و قضاوت پرداخته و مدت چهل سال در خدمت مردم به سر برده است. او عالمی آگاه، نیک‌سیرت، مُتقی، جوانمرد و خطیب و نیز نویسندهٔ خوبی بوده و در محل خود سمت ریاست و زعامت داشته و خانه‌اش همیشه به روی مردم باز بوده و در راه آزادی و سرافرازی قوم خود صدمات و لطمات فراوانی دیده و چندین بار نیز زندانی شده است.

قاضی، پیرو طریقه نقشبندیه بوده و به شیخ یوسف برهانی دست ارادت داده است. آثار و تألیفاتی هم داشته که با سایر کتب کتابخانه‌اش در مهاباد، هنگام جنگ جهانی اول و حملهٔ روسها، سوخته و از بین رفته و فقط شرحی بر منظومه «بانت سعاد» باقی مانده است.

قاضی علی پس از ۷۲ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۵۰ هـ ق درگذشته و در مهاباد مدفون است.

شادروان قاضی محمد مهابادی و میرزا ابوالقاسم صدر قاضی ــ که هر دو به سال ۱۳۲۴ ش به دست دژخیمان پهلوی اعدام شدند ــ فرزند قاضی علی هستند.

مشاهیر الکرد، ج ۲، ص ۸۶. *روزنامهٔ کردستان*، شمارهٔ ۷، سال اول، چاپ مهاباد.

ملا محمد سعید نقشبندی

ملامحمد سعید نقشبندی فرزند عبدالقادر، دانشمند معروفی از کردستان است که اواخر تحصیلات خود را در بغداد نزد علامه ملامحمد فیض زهاوی به انجام رسانیده و بعدها در مدرسهٔ اعظمیه بغداد به سمت وعظ و تدریس منصوب شده و تا اواسط نیمهٔ دوم قرن چهاردهم حیات داشته است.

یادداشتهای نویسنده.

سیّدمحمّد حکیم

سیدمحمد الیاسی مشهور به حکیم و ملقب به اشرف‌الحکماء، فرزند سیدخضر از طایفهٔ سید رحمتی باینچوب است؛ که در سال ۱۲۵۲ هـ ش دیده به جهان گشود و پس از رسیدن به سن

رشد، به ناحیهٔ اورامان رفت و تحصیلات علوم دینی خود را نزد علمای آن دیار به انجام رساند و سپس در سلک رهروان اهل طریقت وَ پیروان پیر پارسا، مرحوم شیخ ضیاءالدین درآمد.

پدران و احفاد سیدمحمد غالباً در علم و فن طبابت سررشته داشته‌اند و در واقع می‌توان گفت که این رشته، موروثی خانوادهٔ ایشان بوده است. بویژه سیدمحمد، که در سنین جوانی به فراگیری روشهای مختلف معالجهٔ بیماران همت گماشت و سرامد طبیبان و جرّاحان زمان خود شد. و چنان که نقل می‌کنند و اظهارنامه‌های مکتوب نشان می‌دهند، بیماریهای نادر و صعب‌العلاج را به سرعت تشخیص داده است و با اطلاعات وسیعی که در زمینهٔ طب گیاهی و خواص گیاهان دارویی داشته، بیماران مختلف را در زمان کوتاهی معالجه کرده است. همچنین در رشتهٔ جراحی و شکسته‌بندی نیز کم‌نظیر بوده و سخت‌ترین شکستگیهای استخوان را با مهارت زیاد بهبود بخشیده است.

سیدمحمد حکیم در عین حال مردی متدین، مردم‌دوست و خدمتگزار بوده که بیشتر اوقات عمرش را صرف مداوای دردمندان کرده است و بدون توجه به مقام و موقعیت بیماران و بی‌انتظار مادی از آنان، خدمت بی‌دریغ به همنوع را ــ از فقیر و غنی ــ وجههٔ نظر داشته است.

آن طور که سالمندان نقل می‌کنند، طبیب مورد بحث ما، برای پیشگیری از ابتلای مردم به بیماریهای مُسری و خطرناک، روشی داشته که به واکسیناسیون امروزین شباهت دارد؛ مثلاً اگر شخصی به آبله دچار می‌شده، مقداری از ترشحات تاولهای بیمار را به زیر پوست اطرافیان وی منتقل می‌کرده و بدین ترتیب و با ایجاد مصونیت در اطرافیان، مانع شیوع بیماری می‌شده است.

تعریف می‌کنند که روزی یکی از دولتمردان ــ که اتفاقاً تنومند هم بوده است ــ از ناحیهٔ لگن، دررفتگی پیدا می‌کند و به حال وخیمی می‌افتد؛ طوری که طبیبان مرکز از معالجه‌اش عاجز می‌مانند. از قضا یکی از نزدیکان بیمار ــ که مدتی در کردستان بوده است ــ سیدمحمد حکیم را به یاد می‌آورد و ترتیبی می‌دهند که حکیم را بر بالین بیمار ببرند.

سیدمحمد ضمن معاینه در می‌یابد که جا انداختن چنین استخوانی با آن عضلات نیرومند، نیاز به نیرویی بسیار و در عین حال رو به تزاید دارد. امر می‌کند که گاومیشی را بیاورند. مقدار زیادی نمک را همراه با انبوهی علف خشک به گاو می‌خوراند. روز بعد بیمار را به ترتیبی خاص بر پشت آن می‌گذارد و هر دو پای او را زیر شکمش محکم می‌بندد. آنگاه ظرف بزرگی پر از آب را جلو گاو تشنه می‌گذارد. گاو با نوشیدن آب، شکمش بزرگ و بزرگتر می‌شود و فشار بی‌امان آن، ناگهان در یک لحظه، استخوان از لگن در رفته را جا می‌اندازد.

آوازهٔ سیدمحمد حکیم در امر طبابت تا آنجا رسید که در سال ۱۳۱۰ هـ ش بنا به درخواست قریب به اتفاق علما و رجال شهر سنندج، از سوی حکومت وقت او را لقب «اشرف‌الحکماء» دادند.

اما درگذشت این طبیب ارجمند نیز داستانی دارد که بسیار پندآموز است:

در آن روزگار تلاشهای زیربنایی صهیونیزم برای پایه‌ریزی حکومتی صهیونیستی در آینده، از طریق در اختیار گرفتن امکانات اقتصادی و در کنار آن موقعیت‌های سیاسی و اجتماعی ممالک مختلف، جریانی فعال داشت. نمود این تلاشها در کردستان ــ و بویژه شهر سنندج ــ با در انحصار گرفتن دو حرفهٔ زرگری و پزشکی بود؛ و روزگاری رسید که در تمام این شهر طبیب یا زرگری غیریهودی وجود نداشت. اما تا فرا رسیدن این دوران، ای بسا دسیسه‌ها که چیدند و ای بسا جنایتها که مرتکب شدند.

با این توضیح کوتاه روشن می‌شود که وجود طبیبی چنان حاذق و توانا، در عین حال مؤمن و مردمی و بالطبع مشهور و محبوب، تا چه اندازه مردم را از طبیبان صهیونیست بی‌نیاز می‌کرد و مانع کسب اعتبار ایشان می‌شد؛ لذا در سال ۱۳۱۴ هـ ش با طرح توطئه‌ای سیدمحمد حکیم را مسموم کردند و به شهادت رساندند. وی در این زمان ۶۳ سال داشت.

اظهارنامهٔ جمعیِ علما و رجال سنندج به تاریخ ۱۳۱۰ شمسی با مُهر و تأیید امضای شهربانی (نظمیه وقت). یادداشت آقای سیدجعفر الیاسی. یادداشتهای نویسنده.

فرجُ‌الله زکی مریوانی

فرج‌الله زکی فرزند کدخدا عبدالرحیم مریوانی متولد حدود سال ۱۳۰۰ هـ ق، مرد فاضل و فعال و پژوهشگری بوده که تحصیلات خود را در مناطق مختلف کردستان ایران و عراق شروع کرده و برای ادامهٔ آن راهی ممالک عربی شده، و سرانجام در قاهره برای همیشه اقامت گزیده است. پس از خاتمهٔ تحصیل به منظور تأمین زندگی و همچنین خدمت به علم و دانش اسلامی، به فکر چاپ و نشر کتابهای درسی کمیاب می‌افتد و برای نیل به این هدف به کمک یک عده از فضلا و دانشجویان، شرکت خیریه‌ای ترتیب می‌دهد که خود سرپرست آن بوده است.

متعاقب آن ماشین چاپی خریداری می‌کند و چاپخانه‌ای به نام «مطبعهٔ کردستان» در قاهره دایر می‌سازد و کتابهای متعددی را در این چاپخانه با همکاری چند نفر دیگر از دانشمندان و دانشجویان کرد مقیم آنجا، از جمله شیخ محی‌الدّین صبری کانیمشکانی به چاپ می‌رساند. برخی از آثار منتشر شده توسط فرج‌الله زکی عبارتند از: شروح *تلخیص* در چهار جلد، شروح شمسیّه، شروح عقاید، *المحاکمات فی‌ماجری بین علماء مصر و العراق من الاستعارات*، تاریخ شرفنامهٔ بدلیسی و جُز اینها.

فرج‌الله زکی سرانجام در اواخر حدود سال ۱۳۵۰ یا ۱۳۵۱ هـ ق با جهان فانی وداع می‌گوید.
یادداشتهای نویسنده.

مظهَرالاسِلام سنندجی

اَبُوالبَقاء سنندجی ملقب به مظهرالاسلام فرزند حاج شیخ محمد معتمدالاسلام سنندجی کانیمشکانی، به سال ۱۲۹۹ هـ ق در شهر سنندج متولد شد و در حِجْر پدر بزرگوار و همچنین عموی دانشمندش حاج شیخ عبدالحمید عرفان ــ که هر دو از فضلا و مجتهدین بنام آن زمان بوده‌اند ــ پرورش یافت و علوم متداول آن عصر را در مکتب این دو بزرگوار به پایان رسانید.

حاج مظهر از همان ایام تحصیل متوجه شده بود که برای جبران عقب‌ماندگی جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، قبل از هر چیز، نیاز به یک تحول فرهنگی و تأسیس مدارسی است به طرز نوین که جوابگوی احتیاجات روز باشد. اما او نه شخصاً از نظر مادی توانایی اقدام به چنین کاری داشت و نه محیط عقب‌افتاده و افکار مردم آن روز اجازهٔ چنین تحولی را می‌داد. تا اینکه در سال ۱۳۲۳ هـ ق ــ که سالارالدّوله به حکومت کردستان منصوب گردید ــ میرزا نصرالله ملک‌المتکلّمین خطیب و آزادیخواه معروف در معیت او به کردستان آمد. مرحوم مظهرالاسلام که از جهت مسلک و مرام به او علاقه پیدا کرده و با او مأنوس و محشور شده بود، در آن امر مهم از او استمداد نمود. آن مرحوم که برای ترویج فرهنگ و بیداری مردم سر پرشوری داشت، در انجام منظور مظهر پافشاری زیادی کرد تا عاقبت سالارالدوله را به تأسیس یک دبستان شش کلاسه در سنندج وادار نمود و این دبستان به نام مدرسهٔ «سالاریّه» نامگذاری شد که سرپرستی و مدیریت آن با مرحوم مظهر بود. با این ترتیب آرزوی چند سالهٔ مشارالیه برآورده شد و مردم نیز از این اقدام مفید حُسن استقبال نموده، فرزندان خود را روانه این دبستان کردند. اما پس از آنکه جلال‌الدوله به حکومت کردستان رسید به جهت مخالفت عده‌ای، این مؤسسهٔ فرهنگی تعطیل شد.

پس از سپری شدن دورهٔ استبداد و اعلام مشروطیت و تشکیل دوائر دولتی ــ طبق نظام جدید ــ مرحوم مظهر به خدمت در وزارت مالیه درآمد؛ ولی همیشه به فکر تشکیل مجدد مدرسه و تسهیل امر تحصیل کودکان همشهری خود بود؛ تا اینکه با مساعدت و همیاری عده‌ای از روشنفکران آن دوره، مانند: حاج فتح‌الملک اردلان و حاج شیخ یحیی معرفت و صارم‌السلطان اردلان و میرزاحبیب‌الله اصفهانی «انتخاب‌الممالک» ــ که در آن وقت رئیس گمرک کردستان بوده است ــ مجدداً مدرسه افتتاح شد.

مرحوم مظهر نه فقط در این خدمت بزرگ توفیق حاصل نمود، بلکه در آن ایام، که مخالفین

مشروطیت و طرفداران استبداد از هیچ اقدامی خودداری نمی‌کردند، به معیت کسانی مانند: حاج شیخ ابراهیم و مرحوم سالار اشرف کمانگر به مبارزه علیه استبداد و مستبدین و مرام آنها قیام کرد. علاوه بر آن برای تنویر افکار عمومی و روشن کردن اذهان مردم، نشریه‌ای به نام «روزنامهٔ تمدن» منتشر نمود که به علت نبودن وسایل چاپ در کردستان با ژلاتین کُپی می‌شد و از ترس مخالفین آزادی و دموکراسی در خفا و شبانه طبع و توزیع می‌گردید.

مرحوم مظهر آثار و تألیفاتی هم داشته است، از جمله: *السَّیفُ‌الْمَسلوُل عَلی شانِئِ اِبن الْبَتول* و *حدیقَةُ الْوَرْد* شرح *لامّیة الکُرد*[1] به عربی، کتاب *جغرافیا* به فارسی جهت تدریس در مدارس ابتدایی، *خَشْفُ‌الاسرار* در ردّ کتاب *کشف‌الاسرار* به فارسی. دیوان اشعار شامل قصاید و غزلیات.

مظهر از سال ۱۲۹۸ شمسی به تهران منتقل شد و در قسمت‌های مختلف وزارت دارایی دارای مشاغل مهمی گردید. سرانجام در سنهٔ ۱۳۵۰ قمری برابر سال ۱۳۱۰ شمسی بر اثر یک عمل جراحی جهان فانی را بدرود گفت و به دار آخرت پیوست.

روزنامهٔ شگرف تهران، سال ۱۳۳۱ شمسی.

علامه أَسْعَد افندی خیلانی رواندزی

اَسعد افندی فرزند حاج عمر افندی از عشیرهٔ خیلانی اطراف رواندز و از علما و مدرسین مشهور است که در شهر رواندز عراق سالها سمت تدریس و قضاوت داشته است. وی متمسک به طریقهٔ نقشبندیه و از مریدان و خلفای بزرگ پیر طریقت شیخ علی حسام‌الدین نیز بوده و در تقوی و پرهیزکاری و عبادت و اطاعت خدا توفیق زیادی داشته و تا سال ۱۳۵۰ هـ ق در قید حیات بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۸۹.

شیخ مسعود دژنی مردوخی

شیخ مسعود بن شیخ اسمعیل بن شیخ امام‌الدین مردوخی در سنهٔ ۱۲۷۵ هـ ق در آبادی «دژن» از دهات ژاورود کردستان تولد یافت و تحصیلات ادبی و دینی خود را در شهر سنندج به پایان رسانید و مدتی از محضر عمویش ادیب اریب، دانشمند گرانمایه شیخ محمد فخرالعلما «حیران» بهره گرفت و به اخذ اجازه نایل آمد.

شیخ مسعود انسانی فاضل، متقی، نیک‌نفس، خوش‌محضر و خاکی‌طبع بود؛ اخلاقی حمیده و

---

۱. لامیّة‌الکُرد قصیده‌ای است به عربی از مرحوم حاج شیخ عبدالحمید عرفان سنندجی که در برابر لامیّة‌العرب و لامیّة‌العجم سروده است.

صفاتی پسندیده داشت؛ خط نسخ و نستعلیق را زیبا می‌نوشت و از هوش و حافظهٔ بسیار خوبی برخوردار بود.

مشارالیه در تاریخ ۱۳۵۰ هـ ق در زادگاه خود رو در نقاب خاک کشید.

تاریخچهٔ فضلای خاندان مردوخی.

شیخ عبدالله هزار کانیانی مردوخی

شیخ عبدالله فرزند حاج شیخ حسین بن شیخ حسن بن شیخ محمد عارف از سلالهٔ شیخ شمس‌الدّین ولی مردوخی، در یکی از روستاهای کردستان سنندج در منطقهٔ سارالّ به نام هزارکانیان می‌زیست، قدی بلند و قیافه‌ای برازنده داشت؛ خوب صحبت می‌کرد و بیانش گیرا و شیوا بود.

طبیبی بود حاذق، آشنا با طب قدیم و آگاه از طب جدید. کتابهای زیادی در طب قدیم از جمله: قانون شیخ‌الرئیس ابن‌سینا را مطالعه کرده بود. پس از فراغت از تحصیل مدتی دستیار و معین پزشک یکی از اطبای مشهور و تحصیل‌کردهٔ امریکا و اروپا به نام دکتر سعیدخان «پیروز» کردستانی بود و از هر جهت اطلاعات و تجارب زیادی داشت. گیاه‌شناس نیز بود و بیشتر با داروهای گیاهی به مداوا و معالجه می‌پرداخت. کتابی هم دربارهٔ شناخت پاره‌ای از امراض و راه معالجه و مبارزه با آنها و همچنین بعضی از گیاهان ناشناختهٔ دارویی و بیان خاصیت هر کدام به رشتهٔ تحریر کشیده بود، که بعد از درگذشت خود او معلوم نشد نسخهٔ آن به دست چه کسانی افتاد؟

مرحوم شیخ عبدالله هر ساله یکی دو بار بنا به تقاضای مردم به شهر سنندج می‌آمد و به مداوای بیمارانی که به او مراجعه می‌کردند، می‌پرداخت. در یکی از این سفرها در همین شهر بیمار شد و مدتی بستری بود که منتهی به مرگش گردید (ششم ماه شوال سال ۱۳۵۱ هـ ق).

من این سفر اخیر او را ــ گرچه کودک دوازده ساله‌ای بودم ــ به یاد دارم؛ زیرا در همسایگی خانهٔ ما در یکی از حجره‌های مسجد شریعتمدار منزل گرفته و یک نفر از کسان خود را جهت انجام کارها و پذیرایی از مهمانان به همراه آورده بود. مرحوم پدرم به او علاقهٔ زیادی داشت و اغلب او را با خود به منزل می‌آورد و گاهی هم خودش به دیدن او می‌رفت. من در آن هنگام تازه خواندن صرف را شروع کرده بودم؛ با مهربانی از من صیغه‌ای را سؤال کرد و ریشهٔ آن را پرسید و من هنوز آن کلمه را به یاد دارم، از قضا جواب صحیح دادم و او درباره‌ام دعای خیر کرد.

مَزار وی در بالای تپه‌ای است در غرب شهر سنندج به نام «تپهٔ شیخ محمد صادق».

مرحوم شیخ عبدالله طبع شعر نیز داشته است که تنها این چند بیت از یک غزل او به دست آمد:

بکش خنجر بزن بر سینهٔ من — مبادا دیگری در دل نشیند
دریغم آید اندر خانهٔ تو — کسی دیگر در آن مسکن گزیند
ز چشم خویش بیزارم چو بینم — اگر خواهد کسی غیر از تو بیند
ندارم تاب آن بینم کسی را — که زان گُلبن گلی از بوسه چیند
تعالی‌الله از آن صورتگر پاک
چه زیبا نقشها می‌آفریند؟

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ شُکرالله خَطیب سنندجی

شیخ شکرالله امام جمعه و خطیب سنندج فرزند شیخ عبدالوهاب مردوخی به سال ۱۲۸۴ هـ ق، تولد یافته و در سال ۱۳۵۱ هـ ق درگذشته است. او انسانی بود فاضل، محترم، نیک‌نفس، مهربان، دست و دل‌باز و سخی. باغ و مزرعه‌ای داشت در جنوب شرقی شهر سنندج به نام «ویّله» که هر ساله چندین بار از علما و محترمین و سایر طبقات مردم دعوت می‌کرد و در آن باغ روزهای متوالی از بام تا شام از آنان پذیرایی می‌نمود. در ایام جنگ بین‌الملل اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) که هزارها نفر در سنندج و اطراف آن بر اثر قحطی و گرسنگی و مرض وبا از بین رفته‌اند، مرحوم شیخ شکرالله گذشته از آن که همه گونه تلاش می‌کرد تا بتواند به گرسنگان لقمه نانی برساند و به بیماران از جهت مراقبت و پرستاری نیرویی ببخشد، از طرف دیگر شخصاً آستینها را بالا می‌زد و به شستشو و کفن پوشاندن امواتِ وبازده می‌پرداخت تا دیگران نیز از او تأسی جویند و از انجام این واجب کفایی هراسی نداشته باشند. آن مرحوم در مسجدی که نزدیک خانهٔ شخصی خود ایشان بود، و به نام مسجد امام معروف است با هزینهٔ خود ـ تا در حال حیات بود ـ دو سه نفر طلبه را اداره و نگهداری می‌کرد و در اوقات فراغت آنان را درس می‌داد.

یادداشتهای نویسنده.

شیخ نجیب قره‌داغی

شیخ نجیب بن شیخ عبداللطیف بن شیخ عبدالله بن شیخ عثمان بن شیخ عبداللطیف کبیر در حدود سال ۱۲۸۳ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را در مناطق مختلف عراق به انجام رسانیده و نزد عموی دانشمندش شیخ حسن قره‌داغی به اخذ اجازه نایل شده است.

شیخ نجیب بعد از خاتمهٔ تحصیل در قره‌داغ تدریس می‌کرده و از علما و مدرسین مُبرز عصر خود بوده است که بارها دانشمند معروف، شیخ عُمَر ابن‌القره‌داغی از فضل و دانش او تعریف و تمجید کرده است.

آن مرحوم در تاریخ ۱۳۵۱ هـ ق وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۶۰۳.

شیخ محمدجعفر امین‌الشّرع

حجة‌الاسلام شیخ محمد جعفر امین‌الشرع فرزند شیخ جلال‌الدین بن شیخ محمد وسیم دوم، از علمای مُبَرز خاندان مردوخی است که به دلیل زهد و تقوی و صداقت و صحت عمل مورد توجه عامه مردم بوده و ضمن شغل تدریس، قضاوت امور شرعی را نیز برعهده داشته و در تاریخ ۲۲ جمادی‌الثانیه سال ۱۳۵۱ هـ ق در سنندج درگذشته است.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ اَحمدابن‌المُهاجر

حجة‌العلما شیخ احمد مشهور به «ابن‌المهاجر» فرزند علامه شیخ عبدالقادر مهاجر بن شیخ سعید تختی مردوخی پس از وفات پدرش به سال ۱۳۰۵ هـ ق در شهر سلیمانیه، به موطن اصلی خود شهر سنندج بر می‌گردد و عمری را در تدریس و انجام وظایف دینی و خدمت به خلق سپری می‌کند و در شب شنبه ۱۷ ماه رمضان سال ۱۳۵۱ هـ ق حیات فانی را وداع می‌گوید.

خاطرات و یادداشتهای من.

اَدیب زندی

ملا رسول ادیب فرزند ملا صادق فرزند خلیفه عبدالرحمن زندی در سنهٔ ۱۲۹۱ هـ ق در دهکدهٔ «شاوه‌ڵی» تولد یافته و از شاگردان وفایی شاعر و ادیب معروف مهابادی است.

ادیب انسانی خوش‌سخن و خوش‌قلب، سنگین و متین، سخی و مهماندوست و خوش‌خط بوده و گذشته از ادبیات، با طب قدیم نیز آشنایی داشته و در صنعت نجاری و آسیابانی هم دارای سررشته بوده است. وی به زبان فارسی و عربی و کردی اشعاری دارد و دیوانی از وی در اربل به چاپ رسیده است.

ادیب در ۱۲ جمادی‌الاولی سال ۱۳۵۱ هـ ق در اشنویه درگذشته است.

اینک اشعاری از ادیب (مُسَمَّط کُردی):

روت شەمسی تەموزە هەمو پرتابش‌و تاوە ئەگریجەیی چین چینە لەروت پەخش‌و بەلاوە
حەیرانی دەمت بم بەمەسەل شوشە گولاوە قوربانی دوزولفت کەدەلێی سونبولی خاوە
مەیلت ئەوە چەن رۆژە لەسەر وەعدە نەماوە

رۆژێ نیە مەستانە کەعەهدێ نەشکێنی وەک کاهرِوبا ئەو دڵی مسکین نەرفێنی
وەک قەوس‌و قەزەح ساتێ بەرنگێ نەنوێنی بێگیان، بەدەنی خەستە جگەر! بۆچی دەمێنی
وەک شوشەی ناسک دڵی بێچارە شکاوە

پێم فەرمو گوناهم چیە ئەی‌سەروی دلارام چیدی مەکە دڵرەنجە ئەسیری منی ناکام
کوا طاقەتی ئەو جەورە هەمو تاب‌و توانام ئەبرۆوی کەچت حاڵی دەمی مەرگی نیشان‌دام
تەهدیدی سەری تیری موژانت بەعەلاوە

ئاوارەو بەدبەخت مەگەر وامقی عەذرام لەومەم چدەکەن کوشتەو سەرگەشتەیی لەیلام
غەرقی غەم‌و سەودا سەرو ئاشوفتەو شەیدام بۆدانەیی خاڵت بەفریب چوم دڵی کێشام
سەر تاسەری دەوری قەمەرت دانەو داوە

سێوی چەنەکەت ئاوی حەیات‌و چەهی زەمزەم ئەی گیانی عەزیزم بەفدای ئەو سەرو پەرچەم
ئەورۆ کەدەڵێم خاکی هەمو دەر وەسەرم کەم پرسیم: چیە دەرمانی برینی دڵی پرِخەم؟
فەرموی کە دەوای سەختە «ئەدیب» کاری تەواوە

غزل:

چاوەکەت مەستە بەناحەق فیری مەیخانەی مەکە لێگەرێ مەخموری بەزمی دوردی پەیمانەی مەکە
زولفی سازاوت دەسا تەرتیب‌و چینی تێکمەدە حەیفە توشی جەوری ریشوکێشی لەرزانەی مەکە
پەرچەمت جێ ئاشیانەی بولبولی طەبعی منە چونکە کێشکچی شەوە، تۆمەنعی هێلانەی مەکە
گەردنم پێ‌خۆشە حەلقەی تای طەنافی زولفەکەت چاوەکەم ئیتر حەواڵەی طەوق‌و زولانەی مەکە
دڵ بەمەیلی خوەی دەمێکە عاشقی بالاکەتە تۆخودا مایل بەغەریری خۆت‌و بێگانەی مەکە
هەر لەئەوڵ تۆ دڵت بردوم بەنازی چاوەکەت تازە فێری راەورەسمی طەبعی پەروانەی مەکە
عاشقی خونچەی دەمت تاکەی دەبێ ئاوارەبێ مەحرەمی رازە حواڵەی چۆڵ‌و وەیرانەی مەکە
خۆت دەزانی وەک «ئەدیب» کەس‌بەندەگی پێ‌ناکرێ
وا بە رسوایی لەناو ئەم‌خەلقە ئەفسانەی مەکە

دیوان *اَدیب*، چاپ اربل.

عبدالرَّحمن اَفَندی صبَری ماردینی

عبدالرّحمن افندی صبری، فرزند ابوبکر فرزند عمر، به سال ۱۲۹۲ در ماردین متولد شده و نزد عمویش ملاطّهٰ مشکینی و عده‌ای دیگر از علمای ماردین تحصیلات خود را به پایان رسانیده و پس از آن وارد خدمات دولتی شده، و آخرین شغل رسمی او بازرس عالی دیوان کیفر استانبول بوده است.

صبری انسانی متدین، صحیح‌العمل، خوش‌قلب و خدمتگزار مردم بوده و گذشته از زبان کردی به فارسی و عربی و ترکی نیز کاملاً آشنایی داشته و به این زبان‌ها کتابهایی تألیف کرده و به سال ۱۳۵۱ هـ ق، در ماردین وفات یافته است. او پدر دانشمند مُبَرّز شیخ عُمر وجدی است که در قاهره به سر می‌برده و در رواقُ‌الاکراد جامع الازهر سمت ریاست و نظارت اوقاف و تدریس آنجا را داشته است.

مشاهیرالکُرد، ج۲، ص ۱۶.

اَحمد شَوْقی

احمد شوقی‌بیگ فرزند علی‌بیگ فرزند احمد، از مشاهیر شعرای قرن چهاردهم مصر است که او را لَقَب «امیرالشُّعراء» داده‌اند، در قاهره به سال ۱۲۸۵ هـ ق تولد یافته و همانجا در سنهٔ ۱۳۵۱ هـ ق، درگذشته است. شوقی از نژاد کُرد است، چنانکه خود گوید:

سَمِعْتُ بِأُذْنی مِنْ اَبی وَهُوَ قائِلٌ   مِنَ‌الکُرد اَصْلی، جِئتُ فِي العُربِ ناشِئا

شوقی در قاهره تحصیلات خود را شروع کرد، مدتی را در مکاتب قدیمی درس خواند و بعد از آن به مدارس جدید راه یافت و دورهٔ ابتدایی و متوسطه را به پایان رسانید و وارد مدرسهٔ حقوق شد و دو سال هم در رشتهٔ ترجمه در همان مدرسهٔ حقوق کار کرد. آنگاه خدیو توفیق پاشا به سال ۱۸۸۷ م. او را به فرانسه اعزام داشت و او در آنجا مدت چهار سال به تحصیل حقوق و ادبیات فرانسه پرداخت و پس از آن در سنهٔ ۱۸۹۱ م. به مصر بازگشت و در دفتر خدیو عباس حلمی پاشا مُنشی مکاتبات فرانسه شد.

در ایام جنگ جهانی اول ــ که دولت انگلیس خدیو را خلع کرد ــ شوقی به اسپانیا تبعید شد (سال ۱۹۱۵م.)، و پس از خاتمه جنگ (سال ۱۹۱۹م.)، به مصر بازگشت و از اعضای مجلس شیوخ درآمد و تا هنگام مرگ در این سمت باقی بود.

شوقی از فُحُول شُعرای مصر است و در انواع شعر از مدیحه، غزل، قصیده، مرثیه، توصیف و... استاد است. در شعر او هیچ تکلف و تعقیدی به چشم نمی‌خورد، تا به جایی که سلامت الفاظ و سلاست جملات و رقت معانی و ابتکارات او مورد اعجاب است. شعر شوقی بر همهٔ زبان‌ها در

ممالک عربی جاری و در تمام مراکز ادبی ساری است. زندگی او سراسر شعر بوده و همواره از مشاهدات و حوادث الهام گرفته و به سرایش پرداخته است. شوقی را همتا و هم‌پای شاعر معروف عرب «مُتَنبّی» به شمار می‌آورند. او بود که با قدرت نبوغ فکری و الهامات روحی خود، شعر عرب را ـ که رو به انحطاط نهاده بود ـ دوباره به اوج عزت رسانید و از خود اثری همیشگی باقی گذاشت.

شوقی به ثروت زیادی رسید و زندگی مرفهی داشت. او اولین کسی است که داستانهای نمایشی را در شعر عربی به صورت زیبایی گنجانید و کسانی را که قبل از او دست به این کار زده بودند، پشت سر گذاشت. و اما آثار او:

۱. *اَلشَّوقیّات*، در چهار جزء که دیوان اشعار وی می‌باشد.

۲. *اَسْواقُ الذَّهَب*

۳. *دُوَلُ العرب و عُظَماءُ الاِسلام*

۴. مجنون *لیلی*

۵. مَصْرَعُ *کلیوپاترا*

۶. *اَمیرَةُ الأندلس*

۷. فتحُ *مِصْر*

۸. علی‌بیگ کبیر

۹. *السّتّ هُدی*

۱۰. *عَذْراء الهِنْد*

۱۱. *روایة آخرِ الفَراعنه*

۱۲. *روایَةُ الآس*

و چند داستان دیگر.

نویسندگان، شعرا و دانشمندان زیادی دربارهٔ شوقی، رساله و مقاله نوشته‌اند. از جمله: امیرشکیب ارسلان، عباس محمود عقاد، انطوان جمیل، محمود حامد شوکت، عُمَر فرُخ. پسرش حسین شوقی نیز شرح مفصل و مبسوطی تحت عنوان «پدرم شوقی» نگاشته است.

و اینک اشعاری از آثار شوقی:

از یک قصیدهٔ مفصل دربارهٔ میلاد حضرت رسول اکرم صَلَّی‌الله عَلَیْه وَ سَلَّم:

وُلِدَالْهُدیٰ، فَالْکائِناتُ ضِیاءُ   وَفَمُ الزَّمانِ تَبَسُّمٌ و ثَناءُ

الرّوحُ وَالْمَلأُ الْمَلائِکُ حَوْلَهُ   لِلدّینِ وَالدُّنْیا بِهِ بُشَراءُ

وَ العَرْشُ یَزْهُو وَالحَظیرَةُ تَزْدَهی   وَالْمُنْتَهی وَالسِّدْرَةُ الْعَصْماءُ

وَ حَـدیقَةُ الفُـرْقانِ ضـاحِکَةُالرُّبا ‌ ‌ بِـــالتَّرْجُمانِ شَـــذِیَّةٌ، غَـــنّاءُ
وَ آلوحْیُ یَقْطُرُ سَلْسَلاً مِنْ سَـلْسَلٍ ‌ ‌ واللَّـــوحُ وَالقَـــلَمُ آلبَـــدیعُ رُواءُ
نُظِمَتْ أَسامِی الرُّسْلِ فَهْیَ صَحیفَةٌ ‌ ‌ فـِی اللَّوْحِ، وَ اسْمُ مُحَمَّدٍ طُغْراءُ
إِسْـمُالجَـلالَةِ فـی بَـدیعِ حُـروُفِهِ
أَلِـفٌ هُـنالِکَ وَ اسْـمُ طَـه الباءُ

***

خَـــدَعُوها بِـــقَوْلِهِمْ حَسْـــناءُ ‌ ‌ وَآلغَـــوانـــی یَـغُرُّهُنَّ الثَّـــناءُ
أَتُـــراهــا تَـناسَتِ اسْـمِیَ لَـمّا ‌ ‌ کَـثُرَتْ فـی غَـرامِـهَا آلاَسْـماءُ
إِنْ رَأَتْـنی، تَـمیلُ عَـنِّی کَأَنْ لَمْ ‌ ‌ تَکُ بَـــیْنی وَ بَـــیْنِها أَشْـــیاءُ
نَـــظْرَةٌ، فَـــابْتِسامَةٌ، فَســـلامٌ ‌ ‌ فَکَـــــلامٌ، فَـــمَوعِدٌ، فَـــلِقاءُ
فَـــفِراقٌ یَکُـــونُ فـــیهِ دَواءُ ‌ ‌ آوْفِـــراقٌ یَکُـــوُن عَـــنْهُ الْـداءُ
یَـوْمَ کُـنّا ـ وَلاتَسَـلْ: کَـیْفَ کُنّا؟ ‌ ‌ نَـــتَهادی مِـنَ الْـهَوی مـانَشاءُ
وَ عَـــلینا مِـــنَ‌العَـفافِ رَقـیبٌ ‌ ‌ تَـــعِبَتْ فـی مِـراسِـهِ آلأَهْـواءُ
جـاذَبَتْنی ثَـوْبِی الْـعصی وَ قـالَتْ ‌ ‌ أَنْـــتُمُ النّـــاسُ أَیُّـــهَا الشُّـعَراءُ
فَـــاتَّقُواللهَ فَـــی قُـلُوبِ العَـذاری
فَـــالعذاری قُـــلُوبُهنَّ هَـــواءُ

***

لامَ فـــیکُمْ عَـــذولُهُ وَ أَطـــالا ‌ ‌ کَـــمْ إِلی کَـــمْ یُـعالِجُ الْـعُذّالا؟
کُـــلَّ یَـومٍ لَـهُمْ أَحـادیثُ لَـوْمٍ ‌ ‌ بَـــدَأَتْ راحَـــةٌ، وَ عـادَتْ مَـلالا
بَـعَثَتْ ذِکْـرَکُمْ، فَـجاءَتْ خِـفافاً ‌ ‌ وَ اقْتَضَتْ هَجْرَکُمْ، فَراحَتْ ثِـقالا
أَیُّـــهَا المُـــنْکِرُ الغَـــرامَ عَـلَیْنا ‌ ‌ حَسْبُکَ‌اللهُ، قَدْ جَـحدْتَ الْـجَمالا
آیَـــةُ‌ألحُسْـــنِ لِـلْقُلُوبِ تَـجَلَّتْ ‌ ‌ کَـیْفَ لاتَـعْشِقُ آلعُـیُونُ أمـتثالا؟
لَکَ نُـصْحی وَ مـا عَـلَیْکَ جِدالی ‌ ‌ آفَـــةُ النُّـصْحِ أَنْ یَکُـونَ جِـدالا
وهبَ‌الرُّشْـــدَ أَنَّـــنی أَنَـا أَسْـلُو
مـا مِـنِ العَـقْلِ أَنْ تَـرُوَم مـحالا

مَلأ: آشراف؛ **اَلمَلأالملائِک، المَلأالاعلی:** عالَم فرشتگان؛ **بُشراء:** جمع بشیر به معنی مژده دهندگان؛ **یَزْهو، تَزدَهی:** می‌درخشد؛ **حَظیره یا حظیرةالقُدس:** بهشت؛ **عَصْماء:** جائی که کسی نتواند بدان دسترس داشته باشد، مکان ممنوع؛ **شَذیَّة:** مُعَطِّر؛ **غَنّا:** خوش‌آهنگ و باغ سرسبز و آباد و پر گُل؛ **سَلسَل:** آب گوارا؛ **رُواء:** طراوت و زیبایی چهره؛ **نَتَهادی:** به همدیگر می‌بخشیدیم، هدیه می‌کردیم (عشق را) به همدیگر؛ **مِراس:** چاره و علاج؛ **عَذاری،** جمع

عَذْراء: دوشیزه؛ **عَذوُل**: سرزنش‌کننده؛ **عُذّال**: سرزنش‌کنندگان؛ **جَحَدْتَ**: انکار کردی.

الأعلام، ج ۱، ص ۱۳۳. *عُصُورُالأَدَبِ‌العربی*، ص ۱۳۶. *تاریخ ادبیات عرب ترجانی‌زاده*، ص ۳۰۴. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۵۶. مجلهٔ *ماد*، شمارهٔ ۲، ص ۲۸، سال ۱۳۲۴ ش.

والِه کَلْهُری

علی‌نقی آزادی متخلص به «والِه» پسر آقاخان از خاندان کُرد کلهر، متولد[1] سال ۱۳۰۰ هـ ق، انسانی با فراست، هوشمند، مُستعد و برازنده و آگاه از ادبیات و تاریخ بوده و به فارسی و کردی شعر می‌گفته است. از آغاز جوانی مُنشی و کارپرداز جوامیر (جوانمرد) خان ضرغام‌الدوله و پدرش داودخان امیراعظم کلهر بوده است. کتابی را دربارهٔ تاریخ کلهر به رشتهٔ نظم کشیده، در حدود یازده هزار بیت، که هنوز به چاپ نرسیده است. بعدها به قصرشیرین مهاجرت کرده و در یکی از دهات اطراف آنجا به نام «شوهانه گمره» می‌زیسته است. در یکی از شماره‌های مجله کردی گه‌لاوێژ تَخلّص این شاعر «لاله» و نام پدرش «آقاشوان» نوشته شده است و در همان مجله دو بیت فارسی به نام این شاعر درج شده که ظاهراً غلط چاپ شده است:

بشنو از کلکم چه سان دم می‌زند　　رشحه‌اش برنار دل دم می‌زند
گوید: آن دستی که زد با تیشه‌ام　　جان نبرد از پیشه و اندیشه‌ام

و این هم قطعه شعری به زبان کردی از واله:

لەتەقدیری فەڵەک رۆژێک رویم بۆ «قەصر»، سا چەم دی؟
شەکەت هەم ماندوو برسی، نەمێنم، قاتلی خوەم‌دی
شنەفتم ئەومەکانە بەزمی خەسرەو عەیشی شیرینە
سرودی باربود، دەنگی نەکیسا، صەوتی مەریەم دی

متأسفانه بقیهٔ این اشعار به کلی مخدوش بود، بنابراین از درج آنها خودداری شد.

روزنامهٔ *خورنشین*، چاپ تهران. مجلهٔ *گه‌لاوێژ*، چاپ بغداد.

حاج شیخ مُحَمّد سنندجی، آیةُالنَّبی

حاج شیخ محمد آیةالنبی بن حاج شیخ عبدالکریم بن حاج محمد نقشبندی متولد سال ۱۲۶۲ هـ ق، و متوفی در ۲۱ ذی‌الحجه سال ۱۳۵۱ هـ ق، شخصی بود فاضل، شاعر، اهل طریق و مُرید

---

۱. گویا به سال ۱۳۶۷ هـ ق درگذشته است.

و مُجاز شیخ بهاءالدین محمد نقشبندی. تألیفاتی هم داشته است؛ از جمله کتابی به نام *گُلشن معرفت* در شش مجلد شامل مطالب و مباحث زیادی اَعَمّ از فقهی، ادبی، تاریخی، عرفانی و دیگر کتابی به نام گنجینه به همان سبک و روش کتاب قبلی که در آن گذشته از مسائل اصولی و فروعی و عرفانی، قسمت زیادی از اشعار فارسی و عربی و کردی خود را ذکر کرده است. اینک دو نمونه از اشعار آن مرحوم:

کُردی در مُناجات:

یاحەی! سپەردم، یاحەی! سپەردم — دونیاودین وێم بەتۆ سپەردم
هەرتاکە تاوام، تاوانان کەردم — ئانە عەفو تۆ، ئینە روی زەردم
ئەر مەلاوەنیم، وەر مەتاوەنیم — مەقصوود هەر ئێدەن بەوێت یاوەنیم
وەرنە من‌تابیم مەینەتی دڵ‌ڕێش — تۆمێم نەکێڵان دڵ وەش‌کەرۆ پێش
موی سیام نەپای عصیان سفیدکەرد — راگەی راس خاصان‌ها جەیادم بەرد
سیاهەی ئەعماڵ بەدیم تەمامەن — خوا سامەرگێ رزگاریم کامەن
ئارۆ عەداڵەت حوکمت بۆ فەردا — مەشیۆ من‌کام خاک کەرۆن وەسەردا؟
یارەب من بەندەی پەسەندیدەی تۆم — هەرچی هەم ئاخر ئافەریدەی تۆم
تۆ کەردی ئیجاد جەعەدەم ماوا — تاکە خَلَقْتُ‌الخَلْقَ فەرماوا
ئەرچی طاعەتم هیچ‌ناما جەدەس — «وَلاتَقْنَطُوا»ت ئومیدم هەن بەس
تۆ صاحیب ئیحسان من دەروێش ڕێش — ئیحسان ئەوخاصەن پەرێ ئەهل وێش
ساخۆ ئەر ئەهلەن، وەگەر نائەهلەن — هەردو جەلای‌تو موساوی‌و سەهلەن
بەو بدیە وەڕوی بێ‌ئیختیاریم — وەرەنگ پەشێو خەجاڵەت‌باریم

فانظر بعینِ اللطف الینا
کُنْ لنا ولاتکنْ عَلینا

مەلاوەنیم: نوازش کُنی مرا؛ **مەتاوەنیم**: مَرا بگذاری، به من توجهی نکنی؛ **بەوێت یاوەنیم**: مرا به خودت رسانی؛ **بەو**: بیا، بفرما؛ **بدیە**: ببین، نگاه کن.

قطعهٔ دیگر از اشعار کُردی آیةالنّبی

کاکە یەکتاکەی جەرگەی مەفاخر — سەرلێ شێویاکەی زەمانەی ئاخر
بۆچ هەوەسیاگی خاوی غەفڵەتی؟ — تاکەی خەواڵوی خاو خەجڵەتی؟
ئەڵبەت نیشانەی ئاخر زمانە — کەبەختی زەمان هەر لەنەمانە
ناشوکری نەوێ لەگشت جێ‌و ماوا — خوەر لەئەنبیاو وەلی بو ئاوا
بەرەکەت لاچو، دین کەوتە کوربەت — ئیسلامو ئیمان کەوتەن نەغوربەت

هـــــاوار لەمڕۆژە لەگـــــرفتاری فــەریاد لەکــەردەی ڕێ بــەدکرداری
دەس بــەکــار نــیە، تــادڵ بــەکــاربێ دڵ بێـــدارنـــیە تـــادۆس دیـــاربی
نــازانـــم چـــیە بـــی‌ڕەحمی یـــارە؟ یـــابەدئیقباڵی خۆمـــە دڵ‌تـــارە؟
ئـەڵبـەت کـەمەحرووم نـەظرگای پـیرم خـــوەم خــەطابارم، صــاحیب تــەقصیرم
خەطای کەس نیە هـەرخـەطای خـوەمە
نـەتیجەی ئـیخلاص خـدمەتم کـەمە

از یک مُخَمَّس فارسی:

ای دوست بـیا روی تـمنا بـه خدا کُن آسـوده شـو از خـلق و ره کـبر رهـا کـن
در راه طَـلَب تـرک هـمه روی و ریـا کـن پروانه‌صفت نـقد دل و جـان بـه فـدا کـن
تـا شـمع دلت بـاد درخشـنده چـو اختر
افسوس بـر ایـن عُـمر گـرانـمایه کـماهی بگــذشت بـه بـیحاصلی و رنـج و تـباهی
وامـــانده‌ای انـــدر پس دیـوار مـناهی در دفـتر اعـمال بـه جز نـقش سیاهی
چیزی دگـرت نـیست بـرای صـف مـحشر
امشب مـن و دل هـر دو گـرفتار فـراقیم تـا صـبح گـرفتار دو صـد بـند نـفاقیم
آزرده ز چپ‌گـردی ایـن سـبع طـباقیم گــه در یــمن و گــه بـه بـیابان عـراقیم
ای بـاد سـحر! مـژدهٔ وصـلی بـه مـن آور

خاطرات و یادداشتهای من. با استفاده از *گلشن معرفت* و *گنجینهٔ صاحب ترجمه.*

مُفْتی سَقزی

ملا عبدالعزیز مفتی ملقب به «صدرالعلما» به سال ۱۲۵۶ ش برابر با ۱۲۹۶ هـ ق در سقز متولد شد؛ پدرش حاج شکرالله انسان با تقوایی بوده و شغل معماری داشته است.

مفتی سقزی پس از فرا گرفتن علوم مقدماتی به دنبال ادامهٔ تحصیل به مهاباد رفت و مدتی در آنجا درس خواند، بعد از آن راه بیاره عراق را پیش گرفت و در خدمت دانشمند آن عصر ملاعبدالقادر مدرس بیاره‌ای چندی تلمُّذ کرد و به اخذ اجازهٔ تدریس و افتا نایل شد. آنگاه به ایران بازگشت و در ده «ینگی‌که‌ند» به تدریس پرداخت. بعد از چند سالی به زادگاه اصلی خود ــ شهر سقز ــ مراجعت نمود و در مسجد پیر غزایی تدریس خود را ادامه داد و به دلیل ابراز لیاقت، در اندک مدتی مورد توجه مردم و دولت قرار گرفت و به «صدرالعلما» ملقب شد.

در سال ۱۳۳۸ هـ ق به ریاست معارف و اوقاف سقز منصوب گشت و ضمناً قضاوت محکمهٔ

شرع سقز نیز به عهدهٔ او واگذار شد و از این تاریخ عنوان مُفتی رسمی آنجا را هم پیدا کرد.

مفتی سقزی انسانی مورد اعتماد مردم و در دوستی ثابت قدم و مردکار و فعالیت بود و به سال ۱۳۵۲ هـ ق در تهران بر اثر سکتهٔ قلبی حیات را بدرود گفت و در قبرستان آب‌انبار قاسم‌خان به خاک سپرده شد.

نشریهٔ فصلی فرهنگ سقز، سال ۱۳۳۸ شمسی. یادداشتهای نویسنده.

مُحیِ‌الدّین صبری نعیمی

محی‌الدّین صبری نعیمی فرزند شیخ محمد نعیم بن شیخ محمد نسیم «نه‌وه‌ره»بن شیخ شمس‌الدّین ــ از مشایخ سلسلهٔ کانیمشکانی[1] ــ دانشمندی متدین، جستجوگر و اهل تحقیق و تتبع بوده است.

صبری تا سال ۱۳۱۲ هـ ق در شهر سنندج اقامت داشته و تحصیلاتش را در همین شهر شروع کرده و از طلاب مدرسهٔ دارالاحسان بوده است. به سال ۱۳۱۳ هـ ق به دنبال کسب دانش ترک یار و دیار گفته و تا سال ۱۳۱۶ در «طرسوس» ــ از شهرهای «اطنه» در کشور ترکیه ــ به سر برده است.

به سال ۱۳۲۰ هـ ق، از آنجا راهی ممالک عربی شده و سرانجام در قاهره رحل اقامت افکنده و در دانشگاه الازهر به ادامهٔ تحصیل پرداخته است.

پس از چند سالی روی علاقه به وطن مألوف خود و دانشمندان ایرانی به خصوص امام محمد غزالی و امام فخر رازی به فکر چاپ و نشر تألیفات و آثار طبع نشدهٔ آنان می‌افتد و برای نیل به این هدف در جستجوی کتابهای خطی معاریف ایرانی در کتابخانه‌های مشهور آن عصر در قاهره و سایر بلاد اسلامی دامن همت بر کمر می‌زند، و از کتابخانه‌های اسلامبول و قونیهٔ ترکیه و دمشق و حلب سوریه و خزانةالکتب جامع زیتونیّهٔ تونس و... دیدن می‌کند.

صبری در سنهٔ ۱۳۴۸ هـ ق به زادگاه خود سنندج مسافرتی کرده است؛ تا از تألیفات و آثار علمای هم‌زبان خود نیز برای چاپ و نشر، نسخه‌هایی با خود به قاهره ببرد.

از جملهٔ کتابهایی که به همت وی به چاپ رسیده است: *اَلأَرْبَعین فی اُصُولِ الدّین* تألیف امام محمد غزالی است که دو بار آن را چاپ کرده است؛ بار اول به سال ۱۳۲۸ و بار دیگر در سنهٔ ۱۳۴۴ هـ ق، و همچنین چاپ *مِعْیارُالعِلم* غزالی که آن را در ۱۳۲۹ به طبع رسانیده است.

---

۱. کانیمشکان از دهات جنوب غربی سنندج است که اجداد مشایخ قُصیرانی در آنجا می‌زیسته‌اند.

صبری در رَواقُ‌الاکراد جامع الازهر قاهره می‌زیسته و اوقاتش را بیشتر صرف مطالعه و تحقیق می‌کرده و یکی دو نفر دیگر به نام شیخ عبدالقادر کُردی و شیخ حَسَن نعیمی با وی در امر چاپ و نشر کتب همکاری داشته‌اند[1] و بیشتر این کتابها را در مطبعهٔ «کردستان العلمیهٔ» قاهره ـ که متعلق به فَرّج‌الله زکی کُردی بوده است ـ به طبع رسانیده‌اند.

از جمله کتابهای مفیدی که صبری برای نخستین بار در سنهٔ ۱۳۵۲ منتشر کرده است، منظومهٔ *اَلعَقیدةُالمرضیّه* است در بیان عقاید اسلامی در دو بخش فارسی و کُردی؛ تألیف دانشمند معروف ملاعبدالرحیم معدومی تاوگوزی کُرد اورامی مشهور به مولوی.

زکریا محی‌الدّین، از افسران و رجال عالی‌رتبهٔ مصر در زمان زمامداری جمال عبدالناصر، فرزند همین شیخ محی‌الدّین صبری کانیمشکانی است.

مأخوذ از لابه‌لای حواشی و خاتمهٔ *العقیدةالمرضیه* به قلم صبری و مقدمهٔ استاد هه‌ژار بر *شرفنامهٔ* بدلیسی.

شیخ محمدعلی تالّه‌بانی خالصی کرکوکی

شیخ محمدعلی فرزند حاج شیخ علی افندی فرزند شیخ عبدالرحمن خالصی تالّه‌بانی به سال ۱۲۷۳ هـ ق، در کرکوک متولّد شده و در حجر پدر ستوده سیرش تربیت یافته و مدتی را به تحصیل صرف و نحو و عقاید و فقه اسلامی مشغول بوده است. پس از آن به فراگیری آداب طریقهٔ قادریه پرداخته و پس از یک مدت سیر و سلوک در جای پدر بر مسند ارشاد تکیه زده است.

شیخ محمدعلی، درویشی متواضع، جوانمرد، سخی و متّقی بوده و به سال ۱۳۵۲ هـ ق در کرکوک وفات یافته، و پسرش حاج شیخ جمیل به جای او نشسته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۵۲.

ملا محمّد بَرْلوُتی

ملامحمد از اهالی روستای برلوت جزء بخش کلار از نواحی کردستان عراق به سال ۱۲۸۵ هـ ق، تولد یافته است. پس از رسیدن به حد رشد، شروع به تحصیل کرده و مقدماتی را در زادگاه خود فرا گرفته و پس از آن راه غربت را پیش گرفته و در دهات و شهرهای کردستان سال‌ها درس خوانده و سرانجام در بیاره نزد ملاعبدالقادر مدرس کانی کبودی اجازه گرفته است. متعاقب خاتمهٔ تحصیل در بیاره، نزد شیخ عمر ضیاءالدّین نقشبندی تمسک کرده و بعد از آن به زادگاه خود

---

۱. صبری در چاپ و نشر *شرفنامهٔ* بدلیسی نیز با مرحوم فرج‌الله زکی و مرحوم عونی همکاری داشته است.

برگشته و به افاده و افاضه پرداخته و عدهٔ کثیری نزد وی به بهره رسیده‌اند.

ملا محمد مرد مقدس و پرهیزکاری بوده و به کار کشاورزی می‌پرداخته و تعدادی دام هم نگهداری می‌کرده است؛ تا از دسترنج خود زندگی کند و محتاج دیگران نباشد. با این حال همیشه در خدمت مردم بوده و از نصایح و خیرخواهی و ارشاد اهالی و تعلیم طلاب کوتاهی نورزیده و اوقاتی را هم به طاعت و عبادت و انجام آداب طریقه سپری کرده و به سال ۱۳۵۳ هـ ق وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۶۱.

مُلا محمود مَزْناویٚ

ملا محمود اهل آبادی مَزناویٚ[1] در سنهٔ ۱۲۷۵ هـ ق، متولد شده و تحصیلاتش را در پشدر شروع کرده و پس از آنکه استعدادی به هم رسانیده، به سلیمانیه رفته و مدتی در مدارس آنجا به کسب دانش پرداخته و عاقبت نزد علامه شیخ عبدالقادر مُهاجر یکسالی تلمّذ کرده و اجازه گرفته است.

ملامحمود به علت انتسابی که به شیخ علی افندی خالصی کرکوکی داشته پس از خاتمهٔ تحصیل به کرکوک رفته و در یکی از جوامع آنجا عهده‌دار تدریس و تعلیم شده و در سنهٔ ۱۳۵۳ هـ ق، درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۶۰. و یکی دو منبع دیگر.

حاج شَیخ عَبْدُالقادِر کَمانگر مولانایی

حاج شیخ عبدالقادر مولانایی کمانگر، فرزند حاج شیخ عبدالله ماسانی فرزند مولانا احمد «کوٚله‌ساره» ـ که جداگانه دربارهٔ پدر و جدش در این کتاب بحث کرده‌ایم ـ عارفی آگاه، با اطلاع، مُحسن و نیک‌نفس و مهربان و مهمان‌نواز بود. طریقهٔ نقشبندیه را نزد پدر آموخت و تا پایان حیات در ماسان به ارشاد و تعلیم مریدان و اصلاح کار مسلمانان اشتغال داشت و به سال ۱۳۵۳ هـ ق در سن ۸۲ سالگی دار فانی را وداع گفت. ابیات ذیل را پدرم در مرگ او سروده است:

مسند آرای مقام جد و باب   پاک‌طینت، مرشد والانصاب

---

۱. **مزناویٚ**: از آبادیهای لوای کرکوک، محل زندگی عشیره‌ای به نام شیخ بزینی و شوان است.

عکس روی خـواجگـان نـقشبند　　نـقش خـال دودهٔ تـحت‌القُـباب
یـادگار حـزب نـیکوسیرتان　　بـاده‌بخش جسـتجویان شـراب
شـیخ عـبدالقـادر آن روشـن‌ضمیر　　عـارف دریـادل و عـالی‌جناب

تا آنجا که گوید

اَلـغَرَض در سِـنّ هشـتاد و دو سال　　رخ کشـید آن آفـتاب انـدر نـقاب
گفت هاتف مژده «کای اصحاب دین!
پـیر مـاسان را ارم بـاشد مآب»[۱]

خاطرات و یادداشتهای من.

نهانی کۆیی

شیخ محی‌الدّین نهانی فرزند شیخ عبدالکریم، فاضلی از شهر کۆی کـردستان عـراق کـه در ۱۲۸۲ هـ ق تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۴۱ هـ ق از کوی به شهر حلّبجه کوچ کرده و به سال ۱۳۵۳ هـ ق در همانجا وفات یافته است.

شیخ محی‌الدّین شاعر خوبی نیز بوده و «نهانی» تخلص می‌کرده است.

رۆژ ژمێری چیا، سال ۱۳۶۵ ش.

ملا احمد رۆژبه‌یانی فرقانی

ملا احمد رۆژبه‌یانی (روزبهانی) فرزند بکر آقا بـیرقدار، فـقیهی فـاضل و عـالمی عـامل، در روستای فرقان (فه‌رۆخان) ـ که خود در آنجا صاحب سهم بوده ـ می‌زیسته و به تدریس اشتغال داشته است. بعد از آنکه ملک محمود برزنجی به سال ۱۳۴۱ هـ ق از بند و تبعید دولت انگلیس در هندوستان رهایی یافت و به سلیمانیه مراجعت کرد، ملااحمد را به سلیمانیه فرا خواند و تدریس مدرسهٔ بزرگ آنجا را توأم بامنصب اِفتا به وی واگذار کرد؛ اما بر اثر آشفتگی اوضاع چیزی نپایید و بعد از دو سال به «باداوا» رفت.

در سنهٔ ۱۳۴۵ هـ ق علامه حکمت افندی ـ دانشمند و مدرس معروف کرکوک ـ درگذشت و از ملااحمد فرقانی دعوت به عمل آمد که به کرکوک رفته مدرسهٔ علی حکمت را اداره کند، لیکن آنجا نیز عده‌ای به مخالفت با وی برخاستند و او را به ترک کرکوک و مراجعت به باداوا مجبور کردند.

در تاریخ ۱۳۴۹ هـ ق به زادگاه خود (فرقان) بازگشت و در آنجا تدریس و خدمات دینی خود را

---

۱. برابر است با سال ۱۳۵۳ هـ ق.

از سر گرفت و سرانجام به سال ۱۳۵۳ هـ ق در یکی از وقایع به شهادت رسید.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ حیدر تەویڵەای

شیخ حیدر فرزند شیخ علی تەویڵەای به سال ۱۲۶۵ هـ ق متولد شده و تحصیلات خود را در مناطق مختلف به پایان رسانیده و اجازه گرفته و بعد از آن در تەویڵێ از آبادیهای کردستان عراق توطّن نموده و به تدریس و انجام وظایف دینی مشغول بوده و بـه سـال ۱۳۵۳ هـ ق در بـیاره درگذشته است.

شیخ حیدر در طول زندگی تأهل اختیار نکرد و از کسی کمک مالی نپذیرفت و با دسترنج خود زندگی نمود. دست ارادت به قطب‌العارفین شیخ محمدبهاءالدین داده بود و بعد از وفات ایشان به شیخ عمرضیاءالدین بیارێ پیوست. اوقاتش را در طاعت و عبادت و تدریس سپری کرد و با خط خوبی که داشت به استنساخ کتب دینی و درسی طلاب می‌پرداخت و از هر جهت شخصی وارسته و آزاده و متقی بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۸۱.

اَحْمَد مُختاربیگ جاف

احمدمُختاربیگ[1] بن عثمان پاشا و برادر طاهربیگ جاف ـ شاعری که پیش از این از او سخن گفته‌ایم ـ به سال ۱۳۱۶ هـ ق[2] در شهر حلبجه از شهرهای کردستان عراق دیده به دنیا گشوده است. پس از رسیدن به حد رشد، در مکاتب و مدارس غیررسمی به فراگیری دانش پرداخته و در سایهٔ استعداد فطری و قریحهٔ خدادادی در اندک مدتی از محضر استادان خود بهرهٔ زیادی گرفته و ذوق و علاقهٔ جبلی، او را به مطالعهٔ کتب ادبی و دواوین شعرا و یادگیری زبانهای فارسی و عربی و ترکی و انگلیسی سوق داده است.

احمد مختار طبع شعر خوبی داشته و به زبان کردی اشعار لطیفی سروده و گاهی هم به فارسی شعری می‌گفته و در حُسن خُلق و مردمداری و جوانمردی نیز شهرت داشته است. شاعر مـورد بحث ما در سنهٔ ۱۳۴۲ هـ ق، قائم‌مقام حلبجه شد و در ۱۳۴۴ به نمایندگی پارلمان عراق رسید. مشارالیه در سنهٔ ۱۳۵۳ هدف تیر ناجوانمردی قرار گرفت و به شهادت رسید. جنازه‌اش را به

---

۱. مادر احمدبیگ، بانویی به نام عادله خانم صاحب قران است که از شیرزنان شایستهٔ عصر خود بوده و همسری عثمان پاشا جاف را داشته است.

۲. خود عبارت: «احمدمختاربگ» به حساب ابجد برابر ۱۳۱۶ و مطابق سال تولد اوست.

عەبابەیلیٚ انتقال داده در آنجا به خاک سپردند.

اینک اشعاری از احمدبیگ جاف:

گـرپەو گڕەی تـەنورە بلێسـەی هـەناوەکـەم
سیروان‌و تانجەروێیە خوڕەی ئاوی چـاوەکـەم

شێواوی زوڵفی خاوی کـەسێکـم مـنی هـەژار
بۆیـە پـەشێوە ئێستەکـە بیری بڵاوەکـەم

ڕۆژیٚ بـــەپێکـــەنینەوە، یـار پیٚوتـم وەرە
بۆ پاسی نیوەشەو، سەگی قول هەڵ کراوەکەم

ئەم کۆمەڵی گـوڵاڵە کـەسورن لەدەشت‌و کێو
ئـاویان دراوە گشـتی بـەخوێـنە ڕژاوەکـەم

تۆبی و خودا دەسا وەرە ئەی نوری چاوەکـەم
سـارێـژکە زامـی لەتـلەقی جـەرگە بڕاوەکـەم

باوەڕمەکەن ببن بەعەرەب کـوردی شـارەزور
بیٚتـرس ئـەلێـم، لەڕاسـی دڕاوە کڵاوەکـەم

ئەی گیانەکەم بەچاوی ڕەشت سوێند ئەخوەم کەمن
بۆدینی چاوی تۆیە کـەهەر چـاوەچاو ئـەکـەم

***

بەبەردی فیرقەتت شیشەی دڵی ئاوارە مەشکێنە
لەناو زومرەی ڕەقیبان عاشقی بێچارە مەشکێنە

ئەگەر ڕوح‌و دڵ‌و ئیمان طەڵەب‌کا بیدەریٚ عاشق!
کەطفڵ‌و خوردساڵە قەط دڵی ئەویارە مەشکێنە

دەخلیم ئەی‌نەسیمی صوبحگاهی، مەسکەنی دڵمە
پەرێشانی مەکە تۆ زوڵفی ئەونازدارە مەشکێـنە

کەمن پەروانەیی شەمعی سەری دوکوڵمی تۆم جانا
دڵی «ئەحمەد» بەفتنەی ئەوسەگی پەتیارە مەشکێنە

***

لەخەو هەڵسن، درەنگە، میللەتی کوردا! خەوضەرەرتانە
هەمو تاریخی عالەم شاهدی فەضڵ‌و هونەرتانە

دەسا تێکۆشن ئەی‌قەومی نەجیب‌و بیٚکەس‌و مەظلوم
بەگورجیٚ قەطعی‌کەن ئەورێگە دورە والەبەرتانە

بخوێنن، چونکە خوێندن بۆدیفاعی تێغی دوژمـنتان
هەموو ئان‌و زەمانیٚ عەینی قەڵغـان‌و سـپەرتانە

بەخۆڕایی لەدەستی بەرمەدەن ئەم خاکـە مـەحبوبە
کەتۆزی وەک جەواهیر سورمەو کوحلی بەصەرتانە

بەبیٚقەدری بەسەریا رامەبوورن، حورمەتی بگرن
گوڵاڵەسوورەی ئەم سەحرایـە، خـوێـناوی جگـەرتانە

دەمێکە ئەم‌وڵاتە وائەسیری پـەنجەیی جـەهلە
لەسایەی علمەوە ئەمڕۆ ئیتر نەوبەی ظەفەرتانە

زبانی حاڵی «ئەحمەد» هەرئەڵیٚ وریابن، ئەی‌میللەت
بزانن بەردی ئەم‌شاخانە، ئە ڵماس‌و گـوهەرتانە

***

کەدڵبەر خوەی نواند، خوەرشیدی خاوەر زوفەراری کرد
خەجاڵەت‌ماو بەزەردی عەزمی پشتی کۆهساری کرد

بەسۆزی سینە ناڵانی لەفەصڵی پایزا بـوڵبـوڵ
کەڕوێیە ناو گوڵستان‌و خەیاڵی نەوبەهاری کرد

خودا ڕۆژی ئەزەل ئەو بەژن‌و باڵایەی کە تەصویر کرد
لەشەوقی ئەوبو، خەلقی عەرعەرو سەروو چناری کرد

وتی: میسکی‌خەتا، بۆمن خەطایە، لافی بۆن خۆشی
کەهاتو بۆنی عەطری پەرچەمی شێواوی یاری کرد

رەقیب وەختێ کەدی یار میهرەبانە دەرحەقی عاشق — تەقی کرد وەکسەگو تۆپی لەداخا ئینتحاری کرد
لەحەسرەت لێوی لەیلا بو کەمەجنوون شێتو رسوابو — بەجارێ کەوتە کێوو دەشتو صەحرا، تەرکی شاری کرد
کەبیستی موژدەیی تەشریفی تۆ، عاشق لەخۆشیدا — گیانی مابو تەنهاوو ئەویشی زو نیثاری کرد

بژی ئەوشاهی حوسنە والەروی لوطفو کەرەمکاری
کەوا یادێکی حالی «ئەحمەد»ی روتو هەژاری کرد

***

دێتەگوێم دەنگێ بەسۆزو شیوەنو گریانەوە — نالەیی دڵمە لەداخی خاکی کوردستانەوە
ئیسمی وجدان و عەدالەت بێموسەممایەو درۆ — بۆسیاسەت ئەم قصە کەوتۆتە سەر لێوانەوە
ئەمقەراری عوصبە واخەڵکی ئەڵێن بۆکورد ئەبێ — هەرقصەی روتەو قصەش ناچێتە ناو گیرفانەوە
ئەمرۆ باوابێ بەڵام رۆژێ ئەبێ ئەولادی کورد — دێنەوە مەیدان بەعلیمو صەنعەتو عیرفانەوە
نەوجەوانانی وەطەن تەوحید ئەکەن ئەم میللەتە — هەرلەکرماشان هەتا ورمێو سنەو بۆکانەوە
رێکئەخەن وضعیەتی وانو جزیرە سەربەسەر — عەقرەو زاخۆ ئەبەستن رێک بەقەد بۆتانەوە
خانەقینو مەندەلی، خاکی لوروستان یەکبەیەک — وەک وەسا ئەدرون بەباڵای مەنطقەی بابانەوە
بەچکە شێرانی عەشایر بوقڕانی دوژمنان — هەروەکوو رۆستەم ئەکەونە هاتنو جۆ ڵانەوە

پاش قڕانی موددەعی دەست پێئەکەن تەعمیری موڵک
ریگەیی ئاسن ئەچێتە شاخی هەورامانەوە

ادبیات و شعر کردی، رفیق حلمی. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۴۲. *گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم*، ص ۵ و ۶ و ۷ و ۸. مجلهٔ *ماد*، چاپ تهران. *میژوی ئەدەبی کوردی*، از ص ۵۰۰.

ملامُحمّد خواهرزاد پێنجوێنی

ملامحمد بن سعید از اهالی پنجوین به سال ۱۲۸۷ هـ ق، متولد شده، و چون مادرش خواهر علامه ملاعبدالرحمن پنجوین بوده به «خواهرزاد» شهرت یافته است. وی بعد از رسیدن به سن رشد و فراگرفتن مقدمات به دنبال کسب دانش و ادامهٔ تحصیل به مسافرت رفته، چندی در ترجان و مهاباد درس خوانده و پس از آن به پنجوین برگشته و نزد دائیش ــ علامه ملاعبدالرحمن ــ مدتی تلمّذ کرده و اجازه گرفته است. بعد از آن چند سالی در یکی از دهات مریوان و ایامی در نساره از دهات مجاور پنجوین به تدریس مشغول شده و کم‌کم شهرت و معروفیت زیادی به هم رسانیده و با اِحراز مقام قضاوت به پنجوین مراجعت کرده است.

ملا محمد مردی دانشمند، اهل مطالعه و تتبع بوده و قرآن مجید را در چندین مجلد به زبان

کردی ترجمه کرده و آن را تەذکاری ئیمان بۆقەومی کوردان نام نهاده است. بعد از استقلال عراق همچنان معزّز و محترم بوده و به تدریس و قضاوت خود ادامه داده تا اینکه به سال ۱۳۵۴ هـ ق، در پنجوین وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۳۸.

صدقی زهاوی

جمیل صدقی شاعر و متفکر بزرگ عراق در روز چهارشنبه آخر ماه ذی‌الحجهٔ سال ۱۲۷۹ هـ ق، در بغداد تولد یافته است. پدرش مفتی بزرگ عراق ملامحمد فیض زهاوی است و نسبش به خاندان معروف بابان می‌پیوندد.

شهرت جمیل و پدرش به «زهاوی» بدان جهت است که جد جمیل صدقی (پدر ملامحمد فیض مفتی) به نام احمدبیگ از سلیمانیه به زهاو (زهاب) ــ که ناحیه‌ای است از استان کرماشان ــ کوچ می‌کند و مدت دو سال در آنجا سکونت می‌گزیند و همسری از اهل زهاب اختیار می‌کند؛ که مفتی ملامحمد فیض از او متولد می‌شود. بعد از آنکه این خانواده به سلیمانیه بر می‌گردند به زهاوی شهرت پیدا می‌کنند.

جمیل صدقی علوم قدیمه را نزد پدر و سایر علمای بغداد تحصیل کرد و بسیاری از علوم جدید را نیز از راه مطالعهٔ کتب عربی و ترکی و با استفاده از اساتید متخصص در این علوم فرا گرفت.

جمیل شعر و شاعری را از آغاز جوانی به زبان فارسی شروع کرد و بعدها به عربی شعر گفت. در مجلات و روزنامه‌های عراق، مصر، بیروت، شام و ترکیه از او مقالات و قصاید زیادی انتشار یافته است.

جمیل نخستین کسی است که در عراق از حقوق زن دفاع کرد و در برابر استبداد، در عهد سلطنت سلطان عبدالحمیدخان عثمانی به پا خاست. در سن ۳۰ سالگی با زنی به نام زکیه از یک خانوادهٔ شریف ترک ازدواج کرد و این زن در ایام پیری و کهولتِ صدقی بهترین یار و یاور او بود؛ اما از او اولادی نداشته است.

صدقی در آغاز جوانی (سال ۱۳۰۳) به سمت عضویت در مجلس معارف بغداد راه یافت. پس از آن مدیر مطبعهٔ دولتی و دبیر قسم عربی روزنامهٔ رسمی «الزَّوراء» شد. در سنهٔ ۱۳۱۶ هـ ق به قصد آستانه (پایتخت عثمانی) بغداد را ترک گفت؛ ابتدا به مصر رفت و در قاهره با رجال علم و ادب و سیاست آنجا ملاقات کرد. پس از مدتی به جانب استانبول شتافت و از آنجا با سمت عضویت در جمعیت اصلاحی، مأمور وعظ و خطابه و ارشاد در کشور یمن شد و مدت ۹ ماه در آنجا ماند. پس از آن به استانبول برگشت و با آزادیخواهان ترک تماس نزدیک برقرار نمود و در

اجتماعات آنها ــ که علیه نظام استبدادی برخاسته بودند ــ شرکت و همکاری کرد و قصایدی را با نام مستعار برای روزنامه‌ها و مجلات مصر در آن زمینه فرستاد و منتشر ساخت که در نتیجه او را به عراق باز گردانیدند.

جمیل صدقی پس از اعلان مشروطیت، دوباره به استانبول رفت و به سمت استاد فلسفه و آداب عربی در دانشگاه آستانه منصوب شد. پس از یک سال به بغداد مراجعت کرد و در دانشکدهٔ حقوق به تدریس قوانین مدنی پرداخت و دو مرتبه به نمایندگی مجلس مبعوثان در پایتخت عثمانی انتخاب شد؛ که در این مأموریت از حقوق ملت عرب دلیرانه دفاع کرد و خدمات ارزنده‌ای انجام داد.

متعاقب جنگ جهانی اول و استیلای دولت انگلیس بر عراق، مدتی به عنوان عضویت در انجمن معارف و علوم و پس از آن به سمت ریاست انجمن ترجمهٔ قوانینی از ترکی به عربی به کار پرداخت. پس از آنکه ملک فیصل به پادشاهی عراق رسید، صدقی به مصر رفت و از آنجا هم به سوریه و بیروت مسافرت نمود. مشارالیه به هر جا وارد می‌شد، در جلساتی که به مناسبت بزرگداشت او ــ که از طرف ادبا و دانشمندان تشکیل می‌یافت ــ به بحث و سخنرانی می‌پرداخت. همچنین در مجلات مصر و شام و بیروت قصایدی از او منتشر شد.

پس از اعلان مشروطه در عراق، جمیل هم به آنجا برگشت و به سمت عضویت مجلس شیوخ منصوب شد و مدت چهار سال در این سمت باقی بود.

صدقی عمری را سراسر در مبارزه و کشمکش گذرانید و همواره از نابسامانیهای اوضاع و ناکامیهای هموطنان خود رنج می‌برد. بارها او را تبعید کردند؛ یکی دو بار هم در استانبول به زندان رفت؛ اما او سر پرشوری داشت و بیدی نبود که به این بادها بلرزد. در هر فرصتی به میان مردم می‌رفت و سخنرانی می‌کرد و مفاسد دستگاه را یکی یکی بر می‌شمرد. او دربارهٔ خود چنین گفته است: «در کودکی مرا به علت حرکات نامأنوسم دیوانه می‌خواندند و در جوانی بی‌پروا و سبک‌مغز و در پیری بی‌باک و نترس و در شیخوخت زندیق می‌نامیدند؛ زیرا افکار فلسفی خود را بی‌باکانه فاش می‌ساختم.»

جمیل صدقی از سن ۱۵ سالگی به شعر گفتن پرداخت و این بیت از نخستین شعرهای او است:

أمــا آنَ أَنْ نَأْبــى عَـلَى الوطَـنِ الْـعارا　　فَــنَرْكَبَ أَخْــطاراً وَ نَــقْضِيَ أوْطــارا

به هر جهت، جمیل صدقی یکی از ستارگان درخشان آسمان ادبیات عرب است و به حق او را می‌توان در عصر خود امیرالشُّعَرای عراق گفت؛ وی گذشته از آن، فیلسوف و متفکری اندیشمند و گرانمایه و بزرگ است؛ تا آنجا که دربارهٔ مرگ و حیات بعد از مرگ و مسألهٔ آفرینش و مسائل

بی‌شماری از علوم، نظرات و سخنان متناقض و مبسوطی دارد؛ از جمله می‌بینیم در اشعار ذیل، در نتیجهٔ قاضی قرار دادن حواس ظاهر، بدون اندیشه و مراجعه به وجدان سالم در آغاز همه چیز را منکر شده است:

وَلَیس یُبالی میّتٌ فی حَفیرةٍ بِأَنَّ ضَریحاً فیهِ قَدنام، ضَیّقُ
وَ سائِلَةٍ هَلْ بَعْدَ أَنْ یَعْبَثَ الْبِلی بِأجْسامِنا، نَحْیی وَ نَزنُو وَ نَنْطِقُ
فَقُلْتُ مُجیباً إنّنی لَسْتُ واثِقاً بِغَیْرِ الَّذی حِسّی لَهُ یَتَحَقَّقُ
وَ هَیْهاتَ لاتُرجی الْحیاةُ لِمَیِّتٍ اِلَیهِ البلی فی قَبْرِه یَتَطَرَّقُ

اما وقتی که آرامشی به او دست داده و شدت هیجانات روحیش کاهش یافته، در ضمن قصیده‌ای با آفریدگار خود این چنین به راز و نیاز پرداخته است:

اِلَیْکَ اِلهی! فی بُکاءٍ أُجیدُهُ قَصیداً إذا ما نابَنی الخَطْبُ أَضْرَعُ
اِلیکَ بِداجِی اللَّیل فی الْبحر اِنْ طَغی، اِلَیکَ إذاما ریعَ قَلْبِیَ أَفْزعُ
قَرَأْتُ اسْمَکَ المحمودَ فِي اللَّیلِ وَالضُّحی إذَا الشَّمْسُ تَسْتَخْفی، إذَا الْشمس تَطْلعُ
فَأَیْقَنْتُ اَنَّ الْکَوْنَ بِاللهِ قائِم و آمَنْتُ أَنَّ الله للکَوْنِ مُبْدِعُ
وَ أَنَّکَ مَعْنیً وَ الخَلیقَةُ لَفْظَةٌ
وَ أَنَّکَ حُسْنٌ وَالطَّبیعةُ بُرْقعُ

اَنْ یَعْبَثَ: بازی و استهزاء کند، به مسخره بگیرد؛ **بِلی**: فرسودگی، پوسیدگی؛ **نَزنُو**: شادمانی کنیم؛ **أجیدُ**: از مصدر اجاده به معنی خوب ساختن؛ **خَطْب**: مُشکل، کار سخت؛ **بُرْقع**: مِقنعه، چادر.

در جشنی به مناسبت سالگرد میلاد پیامبر اکرم صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ و سَلَّم ــ که در اَعْظَمیّه بغداد برگذار می‌شود ــ از جمیل صدقی دعوت می‌کنند که حضور به هم رساند و قصیده‌ای را نیز برخواند. او دعوت را می‌پذیرد و قصیده‌ای را انشاد می‌کند که این دو بیت از آن است:

قالُوا اُمْتَدِحْ خَیْرالبریَّةِ اَحْمَدا بِقَصیدةٍ تَشْدُو بِرِفْعَةِ شانِهِ
فَأَجَبْتُهُمْ ماذا أَقُولُ بِمَدْحِ مَنْ أَثْنی عَلَیْهِ اللهُ فی قُرْآنِهِ

تَشدو: از مصدر شَدْو به معنی اعلام با صدای بلند و رسا.

معنی: گفتند: ستایش کن بهترین مردم (احمد ص) را؛ با قصیده‌ای که عظمت مقام او را اِعلام کند. در پاسخ گفتم: من چگونه می‌توانم ستایش کنم؟ کسی را که خدا در قرآن مجید از او تعریف کرده است.

امثال این اشعار نشان می‌دهد که شاعر مورد بحث ما ــ برخلاف آنچه برخی تصور کرده‌اند ــ به خدا و پیامبر و مقدسات دینی معتقد بوده است، و اگر گاهی مانند بسیاری از حکما و فلاسفه چون حکیم عُمَر خیام و اَبوالعَلای مَعَرّی و یا برخی از عرفا چون منصور حلاج، شَطَحاتی در

گفتارش مشاهده می‌شود، عوارضی بوده است آنی و بی‌دوام که نتوانسته برای همیشه در دل و وجدان او رسوخ کند و جایی را برای خود اشغال سازد.

میرزا احمد دیوان بیگی شیرازی مؤلف تذکرهٔ *حدیقة‌الشعرا*، که به سال ۱۲۹۷ هـ.ق به عتبات رفته است؛ در آنجا از شیخ عبدالعزیز عاصم سنندجی ذکر ملا محمدفیض مُفتی زهاوی و پسرش جمیل صدقی را شنیده و آرزو داشته که به ملاقات ایشان برود؛ اما موفق نشده است. مقداری از اشعار فارسی این پدر و فرزند را از عاصم سنندجی گرفته و در تذکرهٔ خود ذکر کرده؛ که در آن موقع جمیل حدود بیست سال داشته است. این دو نمونهٔ زیر از اشعار فارسی جمیل صدقی است که در سن هفده سالگی سروده و نسخهٔ آنها را عاصم به دیوان بیگی داده است:

عـاشق یکـتا نـمی‌باشی الا ای دل چـرا؟ — می‌شوی هر لحظه بر معشوقه‌ای مایل چرا؟
می‌کنی از امر ایزد، خویش غـافل تـا بـه کـی — دوری از حق مـی‌کنی، گیری ره بـاطل چـرا؟
گر نداند مُرغ چون میرد، زَهَـد از هـر غـمی — آن قدرها رقصد از شادی چو شد بِسمل چرا؟
در درون تست مـطلوب تـو ای مجنون زار — بـهر لیـلی مـی‌روی انـدر پـی مـحمل چـرا؟

جاهلان را هر که هم‌صحبت شود جاهل شود
می‌شوی بر اهل دنـیا «صـدقیا» مـایل چـرا؟

***

بـی‌رقیب انـدر جـهان دلدار کـو؟ — انـدر ایـن گُـلشن گُـل بـی‌خار کـو؟
گـر فکـند از رُخ نـقاب آن آفـتاب — دیـده‌ها را طـاقت دیـدار کـو؟

***

صدقی یک سال و نیم قبل از وفاتش یعنی اوایل مهر ماه ۱۳۱۳ ش به نمایندگی از طرف دولت عراق به همراهی شاعر بزرگ دیگر آن کشور «احمد حامدالصَّراف» در جشنهای هزار سالهٔ تولد فردوسی شرکت جُست و به تهران آمد و احساسات ایرانی خود را در چکامه‌ای به وزن اشعار *شاهنامه* که دربارهٔ فردوسی گفته بود نشان داد که ابیات زیر از آن است:

بـه فـردوسی از مـن سلامی بـرید — پس از عـرض حـرمت پیامی بـرید
کـه ای شـاعر خـفته در زیـر خـاک — نـهان از نـظر دور از جـان پـاک
سـر از خـاک بـردار وانگـه بـبین — چه شوری است بهرت به روی زمین
فـرو ریـخت اعـجاز از خـامه‌ات — بـیفزود از آن قـدر شـهنامه‌ات
جـهانی بـرای تـو جمع آمـده — بـرای ثـنای تـو جمع آمـده
ز هـر مـملکت صـد صدا مـی‌رسد — ز هـر سـر نـوایـی جـدا مـی‌رسد
چو پـر شـد ز شعرت زمـین و زمان — سـتودند نـام تـو در هـر زبـان

هــزار است در قــبر خــود خــفته‌ای
ولی زنــده است آنــچه تــو گــفته‌ای

***

اشعار جمیل بیشتر عربی و به چاپ رسیده است؛ اما آثار فارسی و کردی او بسیار اندک است.

تألیفات صدقی زهاوی:

۱. *الکائنات* ـ در فلسفه
۲. *الجاذِبیّةُ و تعلیلُها* در علم طبیعی
۳. *الدَّفعُ العام و الظواهر الطّبیعیّة و الفلکیّة* ـ در هیأت
۴. *العابُ الداما*
۵. *الفجرالصّادق فی اثبات الخوارق*
۶. *المُجْمَلُ مِمّاأَری*
۷. *خَطَراتُ الفلْسَفَة*
۸. *رسالةٌ فی النّور*
۹. *رسالةٌ فی البصر*
۱۰. *الخطُّ الجدید*
۱۱. *رسالةُ الحمام*
۱۲. *لیلیٰ و سمیر*
۱۳. حکمت اسلامیه درس *لری* (به ترکی)
۱۴. ترجمه رباعیات خیام از فارسی به عربی
۱۵. *عیونُ الشّعر*
۱۶. *رسالةُ الخیل و سباقُها*.
۱۷. *مُحاضَرَةٌ فی الشّعر*

و اما دواوین اشعار او:

۱. *الکلم المنظوم*
۲. *اللُّباب*
۳. *الاوْشال*
۴. *دیوان الزّهاوی*

جمیل در اواخر حیاتش بیمار گشت و سرانجام در بغداد به سال ۱۹۳۶ م. برابر با ۲۹ ذی‌القعدهٔ سال ۱۳۵۴ هـ ق درگذشت و در اعظمیّهٔ بغداد به خاک سپرده شد.

ترکیب‌بند زیر را استاد ملک‌الشعراء بهار در رثای جمیل صدقی زهاوی سروده است:

دجلهٔ بغداد بر مرگ زهاوی خون‌گریست — نی خطا گفتم که شرق از نیل تا سیحون گریست
اشک‌ریزان شد عراق از ماتم فرزند خویش — همچو یونان کز غم هجران افلاطون گریست
زین بلای عام یعنی مرگ سلطان سخن — مردم شهری به شهر و بدو در هامون گریست
از غم شعر روانش فکر از گردش فتاد — در فراق طبع پاکش لفظ بر مضمون گریست
زد گریبان چاک، نظم و ریخت بر سر خاک، نثر — از غم او هر یکی موزون و ناموزون گریست
دوش بر خاک مزارش خیمه زد ابر بهار — خواست تا در هجرش از چشم «بهار» افزون گریست

خنده‌ای دندان‌نما زد برق و گفتا کای حسود
قطره کمتر زن، تو آب‌افشانی و او خون‌گریست

***

رشوه دادیمش ز عمر، ار مردنش دادی امان — ور پذیرفتی فدا، پیشش فدا کردیم جان
قرنها بگذشت تا آمد زهاوی در وجود — نیز چون او باز نارد قرنها، دور زمان
گر به مرگش صبر بنماییم از بیچارگیست — وان بواقع یأس و نومیدی است نی صبر و توان
دل بسوزد در فراقش دیده گرید در غمش — هر زمان گویی خلد در چشم دل تیر و سنان
وز پس مرگش مصائب خوار شد در چشم خلق — زانکه از این سخت‌تر نبود مصیبت در جهان
بود یاران را دریغ از مردنش و اکنون چو رفت — هر که خواهد گو بمیر و هر که خواهد گو بمان

رفت و ما نیز از قفایش رخت برخواهیم بست
کاندرین دنیای فانی کس نماند جاودان

شد زهاوی خسته و زین دهر پر غوغا گذشت — دست‌افشان پای‌کوبان از سر دنیا گذشت
بود عمری سرگران از زحمت غوغای دهر — زین سبب پیرانه‌سر زین دهر پر غوغا گذشت
برگ امیدش ز دلها چون شقایق زود ریخت — لیک داغش لاله‌سان، کی خواهد از دلها گذشت
عالمی فضل و ادب را برد با خود زیر خاک — گرچه از این خاکدان خود یکه و تنها گذشت
تلخکامی‌ها کشید از دهر لیکن در سخن — کام گیتی کرد شیرین پس به استغنا گذشت
در بر کیهان اعظم کیست انسان ضعیف — کش توان گفتن که شد فرتوت یا برنا گذشت

عمر اگر یک روز اگر صد سال، می‌بایست مرد
نیکبخت آنک از جهان آزاده و دانا گذشت

ایهاالزّورا تو استادان فراوان دیده‌ای — شاعرانی فحل و مردانی سخندان دیده‌ای
گر ندیدستی لبید و اخطل و اعشی و قیس — دعبل و بوطیب و بشار و مروان دیده‌ای
بونواس و بوتمام و بوالعلا و بوالاسد — ابن معتز و ابن خازن و ابن حمدان دیده‌ای

راست پرسم راست گو، مانندهٔ صدقی جمیل　　کی وطنخواهی سخن‌گستر به دوران دیده‌ای؟
زان کسان نشنیده‌ای الانشید مدح و فخر　　یا هجاپرداز یا رند غزلخوان دیده‌ای
بگذر از بوطیب و بر بند چشم از بوالعلا　　گر به حکمت شعرهایی چند از ایشان دیده‌ای
زان حکیمان کهن کی چون زهاوی شعر نو
در وطنخواهی و آبادی و عمران دیده‌ای؟

هیچ کس را در جهان جز مدتی معدود نیست　　غیر ذات حق تعالی جاودان موجود نیست
بر زهاوی نوحهٔ من نوحهٔ علم است و فضل　　نوحه‌ام بر پیکری مشهود و نامشهود نیست
نوحه‌ام بر فوت الهامات و طبع شعر اوست　　ورنه موجود است جانش جسمش ار موجود نیست
نوحه‌ام بر طبع گوهربار و شیرین‌لفظ اوست　　کانچنان هرگز به قیمت لؤلؤ منضود نیست
پربهائی از میان گم شد که هر گمگشته‌ای　　هر چه باشد پربها، در جنب او معدود نیست
ماتمش زد رخنه‌ای در کاخ دانش کان به عمر　　همچو چاک جیب یاران هیچ گه مسدود نیست
ایزد آمرزیده است او را که از راه کرم
چون زهاوی بنده‌ای زان آستان مردود نیست

هیچ شادی نیستی گر در جهان غم نیستی　　نیستی گر هیچ غمگین، هیچ خرم نیستی
روح را رنج دمادم خسته سازد در جهان　　کاشکی اندر جهان رنج دمادم نیستی
گر زهاوی رفت، از وی چند دیوان باز جاست　　رنج ما پیوسته‌تر بودی، گر این هم نیستی
در بهشت است او ولی فخر از جهنم می‌کند　　نیز کردی فخر اگر شعر جهنم نیستی
زاهد از طامات اگر بد گفت او را باک نیست　　نیستی خفاش اگر عیسی‌بن مریم نیستی
حکمت و اخلاق کافی بودی اندر فضل او　　فی‌المثل گر ملک شعر او را مسلم نیستی
خشک ریش درد، ماندی در دل از داغ غمش
گر خود از شعر ترش در سینه مرهم نیستی

گفتم از ری رخت بربندم سوی بغداد من　　پیشواز آید شوم از دیدنش دلشاد من
جای سازم در وثاقش، طرف بندم از رخش　　بهره‌ها برگیرم از دیدار آن استاد من
دیدنم را سرکند از دل مبارکباد، او　　دیدنش را سر کنم از دل مبارکباد، من
بر کران دجلهٔ بغداد بنشینیم شاد　　چامه‌ای بر خواند او، شعری کنم بنیاد من
وصف‌ها گوید ز لطف دامن البرز، او　　شعرها خوانم به وصف دجلهٔ بغداد من
کی گمان بردم زهاوی جان سپارد وانگهی　　مرثیت گویم من اندر ماتمش، ای داد من
از کفم یاری چنان این چرخ کج بنیاد برد
داغ‌ها دارم به دل زین چرخ کج بنیاد من

غم مخور ای دل که خوب و زشت عالم بگذرد — سور و ماتم هر دو بر فرزند آدم بگذرد
آنچه بگذشته است، وهم است آنچه آینده است وهم — زندگانی یکدم است آن هم دمادم بگذرد
زندگی گر بهر این ده روز ناچیز است و بس — به که انسان زود از این مطمورهٔ غم بگذرد
ور کمالی هست نفس آدمی را در قفا — خود همان بهتر کز این در شاد و خرم بگذرد
شد زهاوی زین جهنم سوی فردوس برین — اهل فردوس است هر کس کز جهنم بگذرد
تا که دانا زنده باشد چرخ با او دشمن است — چون که دانا بگذرد آن دشمنی هم بگذرد

مردن شاعر حیات اوست زیرا چون گذشت
رشک و کین با او، اگر بیش است اگر کم بگذرد

***

روح صدقی در جنان شاد است گویی نیست هست — جاودان از محنت آزاد است گویی نیست هست
در بهشت خاطر و گلخانهٔ افکار خویش — همنشین با سرو و شمشاد است گویی نیست هست
روح شاعر غیر زیبایی نجوید در جهان — خاصه آن کو پیر استاد است گویی نیست هست
هر که زیبایی بجوید غرقه در زیبایی است — زانکه خود زیبا ز بنیاد است گویی نیست هست
روح چون زیبا بود او را خداجویا بود — این حدیثم از نبی یاد است گویی نیست هست
نیست مشگل گر به حق واصل شود روح جمیل — گر جز این گوییم بیداد است گویی نیست هست

غرق غفران باد روحش وین دعا را بی‌خلاف
جبرئیل آمین فرستاد است گویی نیست هست

اینک قطعاتی از اشعار عربی صدقی زهاوی:

انّنا غَریبانِ ههُنا:

لَقَدْ کُنْتُ فی دَرْبٍ ببغدادَ ماشِیا — و بَغْدادُ فیها لِلْمشاةِ درُوُبُ
فصادَفْتُ شَیْخاً قَدحَنیالدَّهْرُ ظَهْرهُ — لهُ فِي الصِّراطِ المُستقیم دبیبُ
عَلَیْهِ ثیاب رَثَّةٌ غَیْر اَنَّهُ — نظافٌ فَلَمْ تَدْنَس لَهُنَّ جُیُوبُ
یسیرُ الهُوَیْنا والجماهیرُ خَلْفَهُ — یَسُبُّونَهُ، والشَّیخُ لَیْسَ یُجیبُ
لَهُ وَقْفَة یَقْوی بِها ثُمَّ شَهْقَةٌ — تَکادُ لَها نَفْسُ الشَّفیقِ تَذُوبُ
تَدُلُّ غُضُونٌ فی وسیعِ جبینه — عَلی أَنَّهُ بَیْنَ الشُّیُوخِ کَئیبُ
فَساءَلْتُ مَنْ هذا، فَقال: مُجاوِبٌ — هُو «الْحقُ» جاءَ الیَومَ فَهو غَریبُ
و قُلْتُ لَهُ: إنا غریبانِ ههُنا — و کُلُّ غَریبٍ لِلْغریبِ نَسیبُ

فَجئتُ إلیه ناصراً و مُؤاذِراً
و دمعی لإشفاقی علیه صبیبُ

دَرْب: راه، گذرگاه جمع آن دُرُوب؛ **مُشاة**: جمع ماشی، رهرو پیاده؛ **حَنی**: خم کرده بود؛ **دَبِیب**: کسی که از شدت ضعف و ناتوانی خمیده راه رود؛ **رَثّة**: کهنه و فرسوده؛ **هُوَیْنا**: مُصغّر هونی و هونی مؤنّث اهْون به معنی آهسته و آرام؛ **شَهقَة**: ناله، فریاد؛ **غُضون**: جمع غَضْن به معنی چین و چروک؛ **کَئیب**: پریشان؛ **مُؤاذِر**: یار و یاور؛ **صَبیب**: ریزان.

غزل:

قَــدْأتانی طَــیف لَــیْلی لَــیْلَةً　　بَــعْدَ صَــدٍّ و الدُّجــی مُــعْتکرُ
فــتعا تــبِنْا عــلی طـولِ النَّــوی　　و کــــلانا حــــالِفٌ مُــــعتذِرُ
و بکـــــینا ســــاعَةً کــامِلَةً　　بِــــعُیُونٍ دَمْــــعُها یَــنْهمِر
و تَـــعَا نَـــقْنا و فــی أَحْشـائِنا　　لَــــوْعةٌ نــیرانُــــها تَسْــتَعِرُ
قَــــبَّلَتْنی مِــــثْلَما قَــبَّلتُها　　وَ هُــناکَ النَّـجْمُ عَـیْنٌ تَـنْظُرُ
و تـــــحادثْنا اِلی ان طَــلعَ الـ　　صــبحُ وَ انـجابَ الدُّجـی یَـنْحَسِرُ
فَــمضَی الطَّــیْفُ ووَلَّــی هــارِباً
وَ هــو لایَــلْوی ولا یَــنْتَظِرُ

طَـیف خیال؛ **مُـعْتکر**: بسیار تـاریک؛ **یَـنْهمِرُ**: مـی‌ریزد؛ **تَسْـتَعِرُ**: شعله‌ور است؛ **اِنْـجاب**: بـرطرف شـد، پایان یافت؛ **اِنجابالدُّجی یَنْحَسِرُ**: تـاریکی بـه پـایان مـی‌رسید؛ **لایَـلْوی و لایَـنْتظِرُ**: نـمی‌ایستد و مـنتظر نمی‌ماند.

در جواب کسانی که دربارهٔ عقیدهٔ او سؤال کرده‌اند:

یُسـائلنی عَـنْ مَذْهَبی و عـقیدتی　　فـریقٌ مِـنَ‌الاشـیاخِ مـا أَنَـا مِـنْهُمُ
فَـقُلتُ لَـهُمْ: اَمّـا السُّـؤال فـبارِدُ　　و امـا جـوابـی فـهْوَ اَنّـیَ مُسْلِمُ
و لکــنَّنی مــاکُــنْتُ یَـوماً مُـقلداً　　یری اَنَّ حُکْمَ العَقْلِ فی الدّین مأثَمُ
فما القلْبُ مِـنّی بـالسَّخافات مـولعُ　　وَلا الرَّأْسُ مِنّی بِاالْخُرافـاتِ مُـفْعَمُ

مَأثَم: گناه؛ **سَخافات**: جمع سَخافَة: کم خردی، نادانی؛ **مُولع**: عاشق و گرفتار و علاقه‌مند؛ **خُرافات**: جمع خُرافَة یعنی یاوه و بیهوده؛ **مُفعَمْ**: پُر.

از یک قصیده، متضمن اظهار پشیمانی و ندامت و بازگشت به ایمان.

انــــا فــیما أبْـدَیْتُهُ مِــنْ مــقالٍ　　مُـخطئٌ لَـیْسَ لی أَقَــلُّ اسْتنادِ
اِنّــنی قَـدْ أَسَـأْتُ ظَـنّی و ربـیّ　　واقــــفٌ لِــلْمُسیءِ بِــالمرصادِ
اِنّــنی قــد نَـدمتُ غُـفرانک الّـلـ　　هُمَّ مِنْ سُوء مَـذْهبی وَ اعْـتقادی

إنَّـــنی قَـدْ زرعْتُ إثْـماً فَـویْلی ثُـمَّ ویْـلی اِنْ حانَ وقْتُ الحِصاد
ویــح نَـفسی فَـقَدْ سَلَکْتُ طَـریقاً لَـیْسَ فـیهِ إلی الحـقیقةِ هـادی
وَیحَ نَفْسِي من رَوْعِ یَوْمِ التَّقاضی وَیح نَفْسی مِـنْ هـولِ یـوم التَّـناد

مِرْصاد: کمین؛ **حِصاد**: درو؛ **وَیحَ نَفْسی**: وای بر من؛ **یَوْمُالتَّقاضی**: روز داوری، قیامت؛ **یَوْمُالتَّنادَ** یا یومُالتّـنادِ: بـه تشدید و تخفیف دال، به معنی روز قیامت.

اِلی الامام:

مــافی التَّــوقُّف مــن سَـلامِ فــاِلی آلاَمــامِ، اِلی آلاَمــامِ
اِنَّ التَّـــــوقُّف سُــبَّةٌ تُــزْری بِأنْســالِ الکِــرامِ
اِنّـــا لفـــی عـــصر بِـــهِ یُــودِی التَّــوقُّفُ بِــاْلانامِ
اِنّـــا لفـــی عَــصْرٍ بِــهِ یُـقْصِی الْـقُعُودُ عَـنِ الْـمَرامِ
اِنّـــا بِــــعَصْرٍ اَهْــلُهُ یَــتَیَقَّظوْنَ مِـــنَ الْــمنامِ
عَــصْرٌ بِــهِ ألإنْسـانُ طـا رَ مُــحَلّقاً فَــوْقَ الْــغمامِ
عَـــصْر التَّــدَرُّعِ بِــاْلمعا رِفِ لِــلدِفاعِ عَـــنِ الذّمــامِ

***

اَمّـــا الرّجـــال فَــنُجْحُها فــی فِــعْلِها لافــی الْکَـلامِ
و اِذا الْـــخطُوبُ تَــتابَعتْ فَــهِیَ السّــهامُ عَـلَی السـهامِ
و اِذَا الشُّـــعُوبُ تَــخاصَمَتْ فَــالْحَقُّ فـــی حَــدِّ الحُسـامِ
اِنَّ الْـــیَراعَ اِذا ونـــی فَـــالسَّیْفُ أحْــفَظُ لِــلذّمامِ
اَلحُـــرُّ لا یــــخْشی اِذا قــالَ الْــحَقیقةَ مِــنْ مــلامِ
و لَـــقَدْ بَـــدَأنا نَــبْتَنی وَالله یَکْـــفُلُ بِـــالتَّمامِ
وَ الْـــعْلمُ اِنَّ العِـــلْمَ بُـــرْ ءُ لِــلنُّفُوسِ مِـــنَ السَّــقامِ
یـــا عِـــلْمُ اِنْ لَــمْ تَـرْوِنی یـــا عِــلْمُ مِتُّ مِـــنَ ألأُوامِ
مَـــزِّقْ کَــبَرقٍ خـاطِفٍ
یـــا عِــلْمُ أحْشــاءَ الظَّــلامِ

سُبَّة: عیب و عار؛ **تُزری**: خوار می‌کند؛ **یُودی**: هلاک می‌کند؛ **یُقْصی**: باز می‌دارد؛ **تَدَرُّع**: آمادگی؛ **ذِمام**: حُرمة و حق و حقوق؛ **نُجح**: پیروزی و موفقیت؛ **حُسام**: شمشیر؛ **یراع**: قَلَم؛ **ونی**: سست شد، نتوانست کاری از پیش ببرد؛ **نَبْتَنی**: می‌سازیم؛ **بُرْء**: بهبود، صحّت؛ **سقام**: بیماری، درد؛ **اِنْ لَمْ تَرْونی**: مرا سیراب نکنی؛ **أُوام**: تشنگی؛ **مَزِّقْ**: پاره کُن؛ **خاطِف**: خیره‌کننده؛ **احشاءالظَّلام**: پرده‌های تاریکی.

از دو بیتیهای صدقی زهاوی:

یـا لَـیتَنی کُـنْتُ یـالِیْ لِیْ فـی حَـیاتِی أَدْری
أَتَـذْرِفینَ اِذا مِـتُ دَمْـعَةً فـوق قَـبْری

***

اِذا تَسـاهَلَ شَـعْبٌ مَشـی اِلَـیْهِ الشَّـتاتُ
لِـلنّاسِ فـي الْعَفوِ مَوْتٌ و فـي الْـقِصاصِ حَـیاةٌ
لاتُـطِلْ شِـعْرکَ و اَبْـذُلْ کُـلَّ جـهْدٍ اَنْ تُـجیدَه
رُبَّ بَـیْتٍ هُـوَ اِنْ أَحْسَـنْتَ خَـیْرٌ مِـن قَـصیده

* **أَتَذْرِفینَ**: آیا می‌ریزی؟؛ **شَعْب**: ملت؛ **شتات**: پراکندگی.

الزّهاوی (دراسات و نصوص)، بیروت ۱۹۶۶. *الاعلام*، ج ۲، ص ۱۳۲؛ *تاریخ ادبیات عرب*، تُرجانی‌زاده، ص ۳۱۰. *دیوان زهاوی*، مصر، ۱۳۴۳ هـ ق. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۵۳. مجلهٔ *یادگار*، شمارهٔ ۹، سال سوم، ص ۶۴–۶۸ و سال پنجم، شمارهٔ ۱ و ۲، ص ۹۲.

ملاعبدالرّحیم مدرّس نه‌یی

ملاعبدالرحیم فرزند ملاعثمان فرزند ملاحیدر از مردم آبادی «بناوه‌سوته»، انسانی فاضل، وزین، مؤدب و خدمتگزار مسلمانان بوده است. در خُردسالی پدرش را از دست داده و بدون سرپرست مانده است. بعدها خود به دنبال تحصیل رفته و پس از آنکه استعدادی به هم رسانیده، در مدارس دینی متعددی راه یافته و آخر بار در بیاره به اخذ گواهی پایان تحصیلی نایل آمده است. آنگاه به دعوت اهالی قریهٔ نه‌ی از قرای مریوان به آنجا رفته و تا آخر حیات به تدریس و انجام خدمات دینی اشتغال ورزیده و در سنهٔ ۱۳۵۵ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۸۹.

ملا احمد رَبّانی

ملااحمد ربّانی مشهور به «ملا لاسور» فرزند ملاخسرو، متولد به سال ۱۲۸۵ هـ ق در آبادی پیر یونس از علما و مدرسین معروف ناحیهٔ مُکریان است که در علوم کلام و حکمت و منطق شهرت بسزایی داشته و بر کتب درسی این علوم حواشی ارزنده‌ای نوشته است.

این دانشمند پس از فراگیری مقدماتی در علوم آلی، مدت چهار سال در مدرسهٔ ترجان، نزد

ملامحمدحسن قزلجی درس خوانده و بعد از آن مدتی هم در شهر مهاباد از محضر درس ملامحمدحسن برهانی استفاده کرده و موفق به اخذ اجازهٔ افتا و تدریس شده است. از آن پس در آبادی خوش‌قشلاق و مەرخوز در اطراف سقز به شغل تدریس پرداخته و پس از ۷۰ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۵۵ هـ ق درگذشته و در مەرخوز مدفون است.

یادداشتهای نویسنده.

ملاعبدالله بانه‌ای

ملاعبدالله از مردم آبادی (نەمەشیر) از قراء بانه به سال ۱۳۱۲ هـ ق متولد شده و پس از خاتمهٔ تحصیل و اخذ اجازه، مدتی در روستای «گولّپ» و پس از آن در دهکدهٔ دره‌شیش تا آخر حیات (سال ۱۳۵۵ هـ ق) به تدریس و خدمت به مسلمانان اشتغال داشته است.

ملا عبدالله انسانی شریف، مُتّقی و فقیه زبده‌ای بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۶۲.

شیخ عبدالسّلام بیّسارانی

شیخ عبدالسلام از نسل عارف مشهور باباشیخ بیّسارانی و از تبار مشایخ کاکۆزکریا به سال ۱۲۹۵ هـ ق در بیّساران ژاورود تولد یافته و پس از خاتمهٔ تحصیل در سلک منسوبین قُطب‌العارفین شیخ علی حسام‌الدین درآمده و مدتی به سیر و سلوک و فراگیری آداب طریقه نیز مشغول بوده تا اینکه از طرف مُرشد، اجازهٔ مراجعت به زادگاه خود دریافت کرده است.

شیخ عبدالسلام، صوفیی صافی‌ضمیر و فاضلی خوش‌بیان و خوش‌تقریر بوده و در بیساران عمری را در خدمت به طالبان علم و مسلمانان سپری کرده و به سال ۱۳۵۵ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۹۱.

اِبْنُ الْقَرَه‌داغی

فاضل شهیر و استاد نحریر شیخ عمر قره‌داغی مردوخی معروف به «ابنُ‌القَرَه‌داغی»، فرزند عالم عارف شیخ محمد امین غفاری بن شیخ معروف بن شیخ عمر بن شیخ عبداللطیف کبیر، به سال ۱۳۰۳ هـ ق در سلیمانیه متولد شد و پس از رسیدن به حد رشد نزد والدش شروع به تحصیل کرد و پس از آن از حوزهٔ درس سایر مدرسین آن شهر استفاده نمود و سرانجام نزد عمویش شیخ محمد نجیب قره‌داغی مدتی تلمّذ کرد و به اخذ اجازه نایل آمد و متعاقب آن با برادرش (شیخ معروف) در مدرسهٔ اجدادی با هم به تدریس پرداختند. پس از جنگ جهانی اول (سال ۱۳۳۸)،

خانقاه سابق مولانا خالد را در شهر سلیمانیه ــ که رو به خرابی نهاده بود ــ تعمیر و مرمت کردند و شیخ عمر تدریس آنجا را بر عهده گرفت.

شیخ عمر با اینکه عمر زیادی نکرده، در تدریس و مطالعه و تحقیق و نشر علم و دانش بسیار موفق بوده و جمع کثیری از خرمن فضل و دانش وی به بهره رسیده و اجازه گرفته‌اند.

تألیفات زیادی هم داشته که قسمتی از آنها به چاپ رسیده است، از جمله:

۱. حواشی مدون بر *تهذیب‌الکلام*

۲. حاشیه بر *جمع‌الجوامع*

۳. حاشیه بر *تشریح‌الافلاک* شیخ بهاءالدین عاملی

۴. حاشیه بر *اشکال التأسیس* شیخ بهایی

۵. *ربع مجیّب و مُقَنْطرات*

۶. حاشیه بر *گلنبوی بُرهان*

۷. حاشیه بر *آداب گلنبوی*

۸. حاشیه بر *تصریف ملاعلی اُشنوی*

۹. حاشیه بر *فریدهٔ* شیخ سیوطی در نحو

۱۰. شرح بر *مقولات عَشر*

۱۱. شرح *منظومهٔ فرائض قزلجی*

۱۲. کتاب شرح و متن در *فرائض و مواریث* و غیر از اینها.

ابن القره‌داغی به سال ۱۳۵۵ هـ ق[۱] پس از ۵۳ سال زندگی در سلیمانیه درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۴۱۵. *تاریخ سلیمانیه*، ص ۲۷۷. *الاعلام*. ج ۵، ص ۱۹۹.

ملا محمد امین چیچوڕانی

ملامحمد امین از مردم آبادی «چیچوڕان» از دهات بانه، به سال ۱۲۸۰ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را نزد علامه وقت ملاعبدالرحمن پنجوینی خاتمه داده و به سمت تدریس در آبادی چرچه قه‌لاّ (از دهات کردستان عراق) منصوب شده است. پس از مدتی به بانه برگشته و چند سالی در آنجا تدریس کرده و در حدود سنهٔ ۱۳۴۵ به دهکدهٔ ره‌شه‌دێ (از دهات مریوان) کوچ کرده و تا حدود سال ۱۳۵۵ به تدریس و امامت اشتغال داشته و در این سال وفات

۱. در کتاب *یادی مه‌ردان*، ص ۴۱۷، سال وفات ابن‌القره‌داغی ۱۳۵۳ قید شده است.

یافته است.

ملا محمد امین گذشته از جنبهٔ علمی، انسانی زاهد، متّقی و خلیق و خوش‌برخورد بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۴۵.

وَجْدی سَقْزی

میرزاعبدالصَّمد متخلص به وجدی برادر کوچک دانشمند و شاعر معروف ملک‌الکلام مجدی (متوفی به سال ۱۳۴۴ هـ ق)، شاعری خوش قریحه و فاضل بوده که تا اواسط قرن چهاردهم می‌زیسته است.

وجدی مدتی ترک وطن کرده و در بلاد عراق و ترکیه مخصوصاً استانبول به گشت و گذار پرداخته و پس از مراجعت به وطن در سقز تا آخر حیات می‌زیسته است. وجدی شاعر خوبی بوده؛ ابیات ذیل از قصیده‌ای است که خطاب به برادرش مجدی نوشته است:

از حال خود چه شرح دهم کاتش محن — چون شمع کرد در تن من استخوان مذاب

بی‌آنکه هیچ معصیتی سر زند ز من، — بی‌آنکه هیچ سیّئه‌ای سازم ارتکاب

پیوسته از خدای شدم مورد غضب — دایم ز کردگار شدم مهبط عقاب

هزگز نگشتم از فلک ایمن که همچو طفل — در خویشتن به لحظه بدیدم صد انقلاب

گر پرسیم کنون که چه‌سانی ز فرط ضعف — نتوانَمَت ز دل به زبان برکشم جواب

پیش آمده مرا سفر ملک نیستی — ناچار عَنقریب نَهم پای در رکاب

بر روی موج حادثه زد خیمه هستیم — تا دم زنم به سر شودم عُمر چون حُباب

دیگر روا مدار کزین بیش در سقز

گردم همی محل شماتت ز شیخ و شاب

یادداشتهای نویسنده و چند جنگ خطی.

ملاعبدالفتّاح شیخ‌الاسلام سنندجی

ملاعبدالفتاح بن ملاهادی بن ملاعباس شیخ‌الاسلام، از خاندان موالی و مشایخ‌الاسلام سنندج و شخصی فاضل، خوش‌نیت، نیکوسیرت، فقیه و اهل تاریخ و سیر و انسانی مؤمن و رقیق‌القلب و محترم بود. در آغاز، عزّةُالاسلام لقب داشته و بعدها مدتی شیخ‌الاسلام سنندج بوده و در سال ۱۳۵۵ هـ ق وفات یافته است.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

حَمْدی صاحِبقَران[1]

احمدبیگ متخلص به «حمدی» فرزند فتاح‌بیگ بن حاج ابراهیم‌بیگ بن محمودبیگ بن احمدبیگ بزرگ صاحبقران، به سال ۱۲۹۵ هـ ق در سلیمانیه متولد شده و همانجا تحصیلات خود را شروع کرده است. او با مصطفی‌بیگ کُردی و عبدالرحمن‌بیگ سالم (دو تن دیگر از شاعران کُرد)، از یک خانواده‌اند.

احمدبیگ با زبان فارسی نیز آشنایی داشته و شاعری بلندنظر، متهوّر و شوخ‌طبع بوده است. اشعارش بیشتر به زبان کردی سورانی است و گاهی به فارسی نیز شعری می‌گفته است. مدتی ریاست گمرک و ایامی ریاست شهرداری را داشته و چند صباحی هم از ملازمان مرحوم شیخ محمود برزنجی بوده است. دیوان اشعارش در یک آتش‌سوزی از بین رفته و بعدها دوباره دیوانی فراهم آورده و به سال ۱۳۵۵ هـ ق در سلیمانیه درگذشته است.

اینک اشعاری از احمدبیگ:

نازی گەردون بۆ ئەکێشم ئەو بەرۆژی روتەوە — من بەماهی نەخشەبێکی شوعلەوەر وەک روتەوە

بەر دەخا ئاهوی خوتەن بۆ نافەیێکی موشکبۆ — عەنبەری سارا فرۆشم من بەسایەی موتەوە

طاقی ئەبروتم مورادە رو بەقبلەم بۆ نوێژ — ئەهلی قبلە چی‌بەسەر میحرابی طاق‌و جوتەوە

تا قیامت من منەت‌باری خەمی هجرانی تۆم — ئەو ئەخۆم‌و عامیانە نیم بەتەنگی قوتەوە

بۆ گەدایی کۆی جانان سەلطەنەت هەرمردنە — گەرخودا رەحمی لەدڵ نیّ، بیّ‌لەتەک تابوتەوە

عشقی شیرینت ببیّ عاشق! لەگەڵ ئەم‌وەصفەدا — کۆوە کەندێکی چحەققت تۆ بەسەر بازوتەوە

دڵبەرت‌رۆیی، رەقیبت کەوتە دوی خاکت بەسەر
«حەمدی» بنوارە! سەگێکە وا بەدوی ئاهوتەوە

***

---

۱. خاندان صاحبقران از احمدبیگ شروع می‌شود. احمدبیگ یکی است از ۱۲ سوارهٔ مشهور مریوان که در فنون سواری و تیراندازی و رشادت و شجاعت و بی‌باکی نظیر نداشته‌اند و به همین جهت احمدبیگ را صاحبقران گفته‌اند که منظور از این کلمه موفق و پیروز و صاحب نگین بوده است. یکی از پسران احمدبیگ به نام محمودبیگ به خاک بابان مهاجرت کرده و سمت فرماندهی تفنگچیان حاکم بابان را داشته است. او دارای پنج پسر بوده است: امین‌بیگ، حمیدبیگ، مصطفی‌بیگ، داودبیگ، ابراهیم‌بیگ. امین‌بیگ به استانبول رفته و بعد از مدتی مأموریت حجاز را پیدا کرده و در مکه درگذشته است. حمیدبیگ به ایران آمده و در سنندج اقامت کرده و او را پسری بوده است به نام قادربیگ پدر عادله خانم زن عثمان پاشای جاف. مصطفی‌بیگ از شعرای مشهور کرد است متخلص به کُردی که درجای خوداز او بحث کرده‌ایم. داودبیگ به مکه رفته و با برادرش امین‌بیگ می‌زیسته و همانجا درگذشته و از او دو پسر بجا مانده است به اسامی حاجی عثمان‌بیگ و حاجی حسین‌بیگ. حاجی عثمان‌بیگ هم دو پسر داشته: صالح زکی‌بیگ و داودبیگ. ابراهیم بیگ در سلیمانی می‌زیسته و پسری داشته به نام فتاح‌بیگ، پدر شاعر مورد بحث ما، احمدبیگ صاحبقران.

سوبح بیّناکەنیّ، تا بیّنەوایی شەو بەدڵ نەگری | گوڵی ناپشکویّ تا بلبلی سوبحی بەکوڵ نەگری
بەری نابیّ درەختی باغی عالەم تا هەمووەکیەک | بەیەک سۆزو بەیەک شۆرو بەیەک دەم چڵ‌بەچڵ نەگری

***

خوزگە ئەم‌زانی بەسەرمانا فەلەک بۆچ ناز ئەکا؟ | حیفظی ئادابی قەواعید بۆچ بەئەمری شاز ئەکا؟
تیّ نەگەیوە ئیّمە ئەیزانین موسەبیب هەرئەوە | حوشترە قەززاز، مریشکە هیّلکە هەروەک قاز ئەکا
شینە شاهۆیە لەئەوجی کەهکەشان‌دا وەک شەهیّن | بۆشکاری قورصی‌مانگ‌و جیرمی رۆژ پەرواز ئەکا
ساقی کویّرە، کاسە کەل، بادە نەصیبی شیّت‌و شەل | موطربی ناسازە تاری بەزمی عالەم ساز ئەکا
جاهل‌و کەم‌فامە دایم گەیوەتە وەصلی نیگار | ماچی سەر کوڵمی لەطیفی هەر بەجوتەوگاز ئەکا
کەر لەکویّ کەوتو، لەکویّ کوندە دراوە سەیری کەن؟ | ئاشەوان دانی نیە، بەردئاشەکەی بیراز ئەکا

طەبعی «حەمدی» دەستگاهیّکە بە معماری غەزەل
نەوبەری هاوعەسرەکانی ئەلبسەی مومتاز ئەکا

***

ئەحواڵی ئەم‌زەمانە لەکایەی مناڵ ئەچیّ | دونیایەکی چ پووچە لەظەرفی بەتاڵ ئەچیّ
لەم‌باغە هەردەمە کەدەگا میّوەیّ ئەڵیّی: | ئەم کۆنە گومبەزە لەدوکانی بەقاڵ ئەچیّ
نەقص‌و کەماڵی ئەهلی جیهان موعتەبەر نیە | هەردو موحەقەقە کەبەدەستی زەواڵ ئەچیّ
ئیقباڵ‌و شومی تابیعی عیلم‌و جەهل نیە | ریّ‌کەوتە، بازە ئەمرۆ، سبەینیّ لەداڵ ئەچیّ
بازاری دەهرە قیمەتی ئەشیا بەجیّگەیە | میّشیّ لەروی نیگاریّ بنیّشیّ لەخاڵ ئەچیّ
هەرناڵە، والە بورجی جەلالا وەکوهیلال | هەرماهە، والە کونجی مەلالا لەناڵ ئەچیّ
بەو عومرەوە کەبویەتی «نوّح»یش وتویەتی | دونیا لەرحلەتا لەخەوی بیّ‌خەیاڵ ئەچیّ
زۆرتر لە بیّنەوا، بەمەنافیع ئەگا غەنی | ئەم تابیّ تەنەززول ئەکا، ئەو بەباڵ ئەچیّ

تاریخ سلیمانی، ص ۲۴۱. گولّدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۱۹. میژووی ئەدەبی کوردی، از ص ۴۳۶.

حافظ مُحَمَّد آماسیّه‌ای

حافظ محمد ثبات‌الدین از مردم آماسیّه، به سال ۱۳۰۹ هـ ق، در یک خانوادهٔ کُرد به دنیا آمده و تحصیلات ادبی و علوم دینی را در بلاد کُردستان ترکیه و عراق به پایان رسانیده و به فارسی و عربی و کردی و ترکی شعر می‌گفته و در حدود دههٔ ششم قرن چهاردهم درگذشته و دیوان اشعاری از او باقی است. خانوادهٔ وی به نام شکیوی معروفند.

این ابیات از اوست:

به هر جا رو کنی یا جلوه‌ات در اهتزاز آری — میان دلبران تنها تویی صد امتیاز آری
اگر من بنده‌ام تو خسرو خوبان، چه خواهد شد؟ — چو محمود ار گهی ای دوست! یادی از آیاز آری
کشیدم رنج آزارت، چشیدم زهر نازت را — از این پس از تو می‌خواهم که ناز آری، نیازاری
تو را گاهی جفا گر بود، دنبالش وفایی بود
کنونم انتظار آنست آن رفتار باز آری

مجلهٔ گلاویژ و یک جُنگ خطی.

حاج ملا محمد باڵەقوڵو

حاج محمد باڵەقوڵو، مشهور به «حاج خلیفه» فرزند ملاسعید در ۲۷ ربیع‌الاول سال ۱۲۷۳ هـ ق متولد شده و در تاریخ ۲۷ رمضان سال ۱۳۵۶ هـ ق در مهاباد وفات یافته است. مشارالیه پس از فراگیری مقدماتی نزد پدرش به عراق می‌رود و در شهر سلیمانیه به تحصیل می‌پردازد. پس از آن به ایران باز می‌گردد و در شهر سنندج به اخذ پایان‌نامهٔ تحصیلی نایل می‌آید. آنگاه به دیار خود مراجعت می‌کند و سالها در روستاهای باڵەقوڵو و جام‌بلاغ و یکی دو جای دیگر متناوباً عهده‌دار امور شرعی مسلمانان می‌شود. بعدها در شهر مهاباد اقامت می‌کند و در خانقاه نهری تا آخر حیات به تدریس و انجام خدمات دینی اشتغال می‌ورزد. حاج ملامحمد انسانی فاضل، باتقوی، نیک‌نفس و خوش‌بیان و از مریدان سیدعبدالقادر گیلانی‌زاده بوده است؛ سه بار به حج رفته و دربارهٔ شرح مسافرت‌های خود به حجاز کتابی نوشته است.

حاج ملامحمد طبع شعر نیز داشته و «بها» تخلص می‌کرده است، این غزل از اوست:

نگاری مەهوەشی زیبا نیقابی شەرمی لاداوە — لەشوری عاشقان ئەمڕۆ دەڵێی مەحشەر هەڵستاوە
بەغەمزەی چاوی مەستی ساحری صەیدی دڵی واکرد — وەکو بیژەن لەچای ئەفراسیابی مەینەتا ماوە
لەجیلوەی قامەتی سەروەت خەجاڵەت سەروی جۆبارە — لەبەر غونچەی دەمت ئەی‌جان فداتبێ، غونچە داماوە
لەبەر موشکی دوگیسوت بای صەبا وا عەنبەرئامێزە — لەبازاری خوتەن‌دا موشکی ئەذفەر بێ‌ڕەواج ماوە
مەگەر ماری ضوحاکە، قاتڵی خەڵکە سیازولفت؟ — وەیا ڕەش‌ماری گەنجە، دەوری گەنجی رومەتی داوە
وەیا هەوری ڕەشە بەورەنگە پۆشی ماهی روخسارت؟ — شەوی دەیجورە، یازولفە کەرۆژی روتی پۆشاوە؟
مەگەر گوڵباخیە رووت واکە سورو نازو پڕئاوە؟ — کە هەر کەس دێ وەکو بولبول دەبێ شەیدا هەتا ماوە
پەری یاخۆ فرشتەی وا لەطیفو دڵبەرو شۆخی؟ — وەها لەو حوسنی شیرینت خەلایق گشت عەجەب ماوە
بلۆرە گەردەنت یا کەهروبا یا شوشە یا زێڕە — لەطیفو زەردو صافو دڵبەرە، پڕتابو پڕئاوە
بەدەن گوڵباخ، لیباس گوڵنار، چشیرین ئیتتفاقێکە — عەجەب مەششاطەیێ بەو گوڵبونە ئەوبەرگی پۆشاوە
«بەها» رۆحی فیدای دوچاوی جادوی مەستی غەممازت
بەغەمزە صەد وەکو هاروتو ماروتی فریبداوە

روزنامهٔ کردستان، چاپ تهران، سال ۱۳۳۶ ش.

حَسَن بامرنی

ملاحسن بن ملا احمد بابک به سال ۱۲۸۴ هـ ق در آبادی «بامرنی» از دهات بادینان تولد یافته و همانجا در سنهٔ ۱۳۵۶ هـ ق درگذشته است. اجداد وی نَسَب خود را به حضرت ابوبکر صدیق رضی‌الله عَنْهُ می‌رسانند و از میان آنان افراد شایسته و برجستهٔ زیادی برخاسته‌اند.

حسن در حجر پدرش تربیت یافت و تحصیلات خود را در بامرنی و جاهای دیگر دنبال کرد و به اخذ اجازه نایل آمد؛ پس از آن به بامرنی بازگشت و به مطالعهٔ کُتُب ادبی و دواوین شعرا اهتمام ورزید و بر اثر ذوق و استعداد ذاتی خود به سرودن شعر نیز پرداخت.

اشعار حسن بیشتر به شیوهٔ کرمانجی و در نهایت فصاحت و روانی است.

الاکراد فی بادنیان، ص ۲۱۰ و ۲۱۱.

ملامحمد سعید فاضل دربندی

ملامحمد سعید از اهالی «دربند» از قرای اطراف دیوان‌درهٔ سنندج، اسماً و معناً مرد فاضلی بود؛ بویژه در ادبیات فارسی تسلط کافی داشت و بر دواوین و آثار اساتیدی چون فردوسی، سنایی، عطار، حکیم نظامی و کلیم دارای احاطهٔ کامل بود.

پس از خاتمهٔ تحصیل به شهر سنندج مهاجرت کرده بود و ضمن انجام وظیفه در یکی از محاکم شرعی، ساعاتی هم در شبانه روز به تدریس متون ادبی فارسی می‌پرداخت و با جزئی درآمدی که داشت، زندگی را توأم با مسکنت و قناعت و بردباری و عزت‌نفس به پایان رسانید و در پاییز سال ۱۳۵۶ هـ ق به دیار آخرت پیوست.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

فریق حاج مُصطفی پاشا

مشارالیه یکی از افسران کُرد در ارتش عثمانی بوده است که پس از تجزیه عثمانی و استقلال عراق، در ارتش تا درجهٔ سرتیپی ارتقا یافته و مشاغل عدیده و مهمی را نیز عهده‌دار بوده است.

فریق حاج مصطفی، مرد دانشمندی بوده و در سال ۱۹۲۲ م روزنامه‌ای را به نام «*بانگی کوردستان*» امتیاز گرفته است. این روزنامه به طور هفتگی شامل مطالب ادبی و علمی به زبان کردی تا چهارده شماره در سلیمانیه منتشر شده است. در سنهٔ ۱۹۲۵ م نیز سه شمارهٔ دیگر از آن انتشار یافته و بعد تعطیل شده است. در *میژووی ئەدەبی کوردی*، سال تولد حاج مصطفی پاشا سنهٔ ۱۸۶۸ م، برابر با ۱۲۸۶ هـ ق، و سال وفاتش ۱۹۳۶ م. مطابق ۱۳۵۶ هـ ق ذکر شده است.

میژووی ئەدەبی کوردی، ص ۵۵۰ و ۵۵۳.

شیخ مُصطفی حَلَبجه‌ای

شیخ مصطفی مفتی حلبجه فرزند شیخ محمود فرزند علامه شیخ عبدالله خرپانی متولد در حلبجه به سال ۱۲۹۵ هـ ق، تحصیلات خود را نزد پدرش شروع کرد و قبل از اینکه به حد کمال برسد، از نعمت وجود پدر محروم شد (سال ۱۳۱۹)؛ ناچار به بیاره رفت و در خدمت ملاعبدالقادر مدرس، بعد از مدتی تلمّذ اجازه گرفت و به حلبجه بازگشت و در جای پدر عهده‌دار امامت و خطابت و تدریس شد و به سال ۱۳۵۷ هـ ق همانجا درگذشت.

شیخ مصطفی انسانی دانشمند، مهماندوست، خدمتگزار اهل علم و تقوی و خانه‌اش مجمع فُضلا بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۶۷ و ۵۶۸.

حاج‌سید عبدالعزیز شیخ‌الاسلام سنندجی

حاج سید عبدالعزیز فرزند سید عبدالمجید ناظم‌السادات بن سیدعبدالرحمن بن سیدعبدالرحیم بن سید محمود بن سیدزکی شیخ‌الاسلام، از علمای بنام سنندج است که تحصیلات خود را نزد علامه ملا عبدالله مُفتی دشی به پایان رسانیده و بعد از آن در مسجد و مدرسهٔ وزیر شهر سنندج به شغل امامت و تدریس پرداخته و پس از مدتی سمت نیابت شیخ‌الاسلام وقت را پیدا کرده و سرانجام در سنهٔ ۱۳۳۸ هـ ق خود شخصاً به مقام شیخ‌الاسلامی رسیده است.

مرحوم سیدعبدالعزیز مردی آگاه، شریف، موقر و متشخص و بی‌نیاز بود. در ادبیات فارسی و عربی اطلاعات کافی داشت، گاهی هم شعر می‌گفت و نثر فارسی را خوب می‌نوشت. گرچه شغل قضاوت و سمت شیخ‌الاسلامی، وقت زیادی برای او باقی نگذاشته بود، با این حال تا اواخر حیات همچنان تدریس خود را تعطیل نکرد و اغلب در منزل به درس طلاب هم می‌رسید.

دو بیت ذیل از مرحوم سیدعبدالعزیز شیخ‌الاسلام است، در ترجمه دو بیت عربی از صحابی معروف حسان بن ثابت رضی‌الله عَنْه، که در شأن حضرت رسول صَلی‌الله‌عَلَیْه و سلَّم سروده است:

زهی طلعت حضرت فخر عالم   که بسته است از نور راه تماشا
چنان در نکویی فزون است، گویی   که خود خالق و آفریده کماشاء

این هم دو بیت حسان:

وَ أَحْسَنُ مِنک لَمْ ترقطُ عَیْنی   وَأَجمَلُ مُنک لَمْ تَلِدِ النّساءُ
خُلقْتَ مُبَرّأً مِنْ کُلّ عَیبٍ   کَأَنَّکَ قَدْ خُلقْتَ کَماتشاءُ

آن مرحوم در مصرع آخر شعر حسان کلمهٔ «خُلقْتَ» را به صورت «خَلَقْت» معرب ساخته و

ترجمه‌اش را نیز برابر این اعراب به صورت فعل معلوم درآورده و نوشته است که اگر معلوم خوانده شود شیواتر و بلیغ‌تر است.

یک وقت جهت استفسار از حکم حلیّت و حرمت استماع آواز از گرامافون با این عبارت از مرحوم پدرم استفتا کرده بود: «أری تَری الکرامافون کَأَصْلِهِ فی جِنْسِهِ وَ فَضْلِه والسّلامُ علیکم و علی من لدیکم.»

تولد آن مرحوم به سال ۱۲۸۱ هـ ق و وفاتش در سنندج سنهٔ ۱۳۵۷ هـ ق اتفاق افتاده. ابیات ذیل را مرحوم پدرم در مرثیهٔ وی گفته است:

یـا لحَـبْرٍ حَـلاّلِ أَلْـفِ رُمُـوزِ بِـبدیعٍ مِـنَ الکـلام الوجـیزِ
خَـیْرِ أَخْـیارِ زُمْـرة آلاذْکِـیاءِ جَـوْهرِ الفَـضْلِ خـالِصِ الإِبـریزِ
شـیخِ‌الاسـلامِ غُـصْنِ دَوْحِ الرّسالَه آلْـحسَیبِ النَّسـیب «عـبْدِالعَـزیزِ»
خَـلَستهُ یَـدُالْـمنیّةِ مـنا قَـصْدَ صَـوْنٍ لَـهُ بِـحِزْزٍ حَـریزِ
مـدْفنِ آلالِ مَـهْبِطِ النُّـور مأوی اَهْـل بَـیْتٍ فـازُواباُوْفـی تَـمیز
أَسـفا مِـنْ فـراقِـهِ أَلْـفَ أَلْـفٍ اِذذَوی عُـودُ غُـصْنِهِ الْـمهزُوز
قَـدْتَرَکت العُـیُونَ ذات دُمُـوعٍ سـیّدی والصُّـدُور ذاتَ أَزیـزِ
ذَهَبَ الرُّوح و النُـها وَالسُّکـونُ یَـوْمَ تَشْـییع نَـعْشک آلمـجْنُوز
هـاتِفُ قـالَ: إِذ حَـلَلْتَ ثـراکـا
«جَـنَّةَ الخُـلْدِ حَـلَّ عَـبْدالعَـزیز[۱]»

حَبْر: بزرگمرد، دانا و صالح؛ **اِبریز**: طلای خالص؛ **دَوْح**: جمع دَوْحَة به معنی درخت؛ **ذَوی**: خُشک شد؛ **أَزیز**: صدا، ناله.

خاطرات و یادداشتهای من.

حاج ملا عبدالله پەسوێ

حاج ملاعبدالله از اهالی «پەسوێ» از آبادیهای منطقهٔ لاجان، دانشمندی متخصص در علوم حکمت و کلام و منطق و ریاضیات و عارفی بسیار متّقی بوده است که حتی‌المقدور نماز تهجُّدش ترک نشده و پس از فراغت از تدریس، اوقات شبانه روز را بیشتر به انجام آداب طریقه و ذکر و فکر و عبادت سپری کرده است.

پس از خاتمهٔ تحصیل، دست ارادت به شیخ عمر ضیاءالدین داده و به طریقهٔ نقشبندیه

---

۱. به حساب ابجد برابر ۱۳۵۷ است.

متمسک شده و بعد از آن به دعوت مرحوم حاج‌ئیلخانی مدتی در آبادی ایشان و بعد از آن در ترجان تا آخر حیات به تدریس مشغول بوده و از هر طرف طلاب علوم برای استفاده از محضر وی بدانجا روی نهاده‌اند. وفات آن مرحوم به سال ۱۳۵۷ هـ ق اتفاق افتاده است.

یادی مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۲۲ و ص ۵۲۳.

میرزاجناب کردستانی

میرزا حبیب‌الله آموزگار، مشهور به میرزا جناب کردستانی متولد حدود سال ۱۳۰۰ هـ ق، یکی از خطاطان و خوشنویسان فاضل سنندج بود، که عمری را به سمت آموزگاری و تعلیم خط سپری کرد، و در تاریخ ۱۳۵۷ هـ ق درگذشت.

مرحوم میرزاجناب انسانی نیک‌نفس، متواضع و وارسته بود و سالهای اواخر عمر را در فقر و ناتوانی و بیماری به پایان رسانید.

خاطرات و یادداشتهای من. نگرشی بر خوشنویسی در کردستان، ص ۱۶.

ملاعبدالله عَبابَیْلی

ملا عبدالله بن شیخ قادر از مردم آبادی عبابیلی (عه‌بابه‌یلیٚ) به سال ۱۲۹۵ هـ ق تولد یافته و پس از رسیدن به حد رشد، تحصیلات خود را شروع کرده و برای نیل به مقصود، جاهای زیادی رفته و محضر اساتید متعددی را درک نموده و سرانجام در مدرسهٔ بیاره ـ پس از اخذ اجازهٔ افتا و تدریس ـ در سلک مریدان قُطب‌العارفین شیخ عُمرضیاءالدین درآمده است.

ملاعبدالله انسانی فاضل، زاهد، قانع و اهل عبادت و ذکر وفکر بوده و از برکات و کرامات او داستانها نقل شده است. گذشته از تدریس، مرجع فتوی نیز بوده و در نشر شریعت و تبلیغ احکام اسلامی و آشناکردن مردم با مبانی دینی تا پایان عمر (۱۳۵۷ هـ ق) فروگذاری نکرده است.

ملا عبدالله آثار و تألیفاتی نیز داشته که از جمله کتابی است در علم وضع به نام *وضع محمدی* که برای یکی از فرزندان خود تألیف کرده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۵۹ و ۳۶۰.

شیخ محمدامین قریشی

سید پارسا و عارف بی‌ادعا، شیخ محمد امین قریشی، فرزند مرحوم سید فتح‌الله و از سُلالهٔ بابا شیخ احمد باینچوب است؛ که در سال ۱۲۶۱ هـ ش در روستای «که‌وڵه» واقع در هفتاد کیلومتری

شمال سنندج چشم به جهان گشود. سالهای عمرش هنوز به سی نرسیده بود که به فاصلهٔ کمی، همسر و تنها فرزندش را از دست داد. سوز این فراق او را منقلب گردانید و موجب شد که جهان مادی و لذایذ دنیوی در نظرش خوار گردند و روی‌گردان از آنها، دل در گرو خالقش بگذارد و تنها به رضای او بیاندیشد؛ بدین گونه از آن پس، صفحهٔ تازه‌ای از زندگیش رقم خورد و شور و حال دیگری گرفت.

وی با آنکه نسبتاً ثروتمند بود، زندگی بسیار ساده‌ای را برگزید و بیشتر دارائیش را به دستگیری از مستمندان و دیگر امور خیریه اختصاص داد. پرهیزکاری را به حدی رسانده بود که دعوت کسی را قبول نمی‌کرد و بر سفرهٔ غیری نمی‌نشست. اگر به مسافرتی می‌رفت، توشه‌ای ــ که غالباً نان خشک بود ــ با خود برمی‌داشت و تنها از آن تغذیه می‌کرد.

با تمام اینها، شیخ محمد امین هرگز گوشهٔ انزوا نگزید و از راهنمایی مردم و ترویج خداشناسی و درستکاری در آن منطقه غافل نشد. البته تکیه و خانقاهی بر پا نکرد و مسجد و خانه‌اش را محل پذیرایی از مردم و ارشاد آنان قرار داده بود.

درگذشت این پیر روشن‌ضمیر را سال ۱۳۱۷ هـ ش ثبت کرده‌اند.

یادداشتهای نویسنده.

ملاّحَسَن خَطّاط

ملاحسن فرزند ملارضا فرزند ملافضل‌الله، در سنین جوانی مصادف با آغاز جنگ اول جهانی از روستا به سنندج آمد و ضمن ادامهٔ تحصیل به علت علاقه به خوشنویسی، نزد استادان این فنّ، تعلیم خط گرفت و از روی خطوط خوشنویسان به مشق خط پرداخت و در نتیجهٔ ذوق و تمرین و کثرت ممارست به تدریج در عداد خوشنویسان درآمد.

بیشتر استعداد ملاحسن در خط ثلث و نوشتن طُغرا و قطعات بود. از آثار قلمی او ــ اَعَمّ از سرمشق و قطعه ــ تعدادی باقی‌مانده که نزد بعضی از خانواده‌های سنندجی نگهداری شده است. ملاحسن در اواخر حیات تک و تنها در گوشهٔ مساجد سنندج به خطاطی می‌پرداخت و در همان گوشهٔ انزوا می‌زیست و بیتوته می‌کرد و بسا از فروش آثار خود امرار معاش می‌نمود.

وی به سال ۱۳۵۸ هـ ق سر بر بالین مرگ گذاشت. گویا جدّ آن مرحوم از خاندان معروف موالی و مشایخ‌الاسلام‌سنندج بوده که به عللی شهرنشینی را ترک گفته و در یکی از آبادیهای اورامان به نام «نۆدشه» اقامت گزیده و ملاحسن در آنجا تولد یافته است.

خاطرات و یادداشتهای من. *نگرشی بر خوشنویسی در کردستان*، ص ۱۴.

حاج سیّداحمد ولی سَجّادی سَنندجی

عالم عامل حاج سیداحمد سجادی مشهور به «ولی»، فرزند سیدمحمد صادق بن سیدسعدالدین بن سیدمجید، از سادات حسینی کلُجینی، در تاریخ یکشنبه ۱۴ صفر سال ۱۲۹۲ هـ ق در شهر سنندج تولد یافته و تحصیلات خود را در همین شهر نزد اساتید وقت به انجام رسانیده و پس از مدتی استفاده از محضر علامه بزرگ ملاعبدالله مفتی دشی، اجازه گرفته است. بعدها به بیاره رفته و در خدمت شیخ عمرضیاءالدین تمسک کرده و به سنندج بازگشته است. حاج سیداحمد از همان ایام تحصیل انسانی عابد و متقّی بوده و به «ولی» شهرت پیدا کرده است. او در یکی از مساجد معروف سنندج به نام مسجد میرزا فرج‌الله امام راتب بود. گاهی هم دو نفر طلبه را در یکی از حجرات آنجا نگهداری می‌کرد و درس می‌داد؛ اما بیشتر اوقاتش را در طاعت و عبادت سپری می‌نمود. هر شب برای تهجد بر می‌خاست و تا صبح به ذکر و فکر می‌پرداخت و پس از نماز صبح به تلاوت قرآن مشغول می‌شد و تا چاشتگاه دیری سرگرم راز و نیاز با خدای خود بود و بیشتر ایام را با روزه به سر می‌برد. روی اعتقاد خاصی که مردم به وی داشتند، همه‌گونه او را خدمت می‌کردند؛ اما او شبانه در کوچه پس‌کوچه‌های شهر راه می‌افتاد و از جنس و نقد آنچه داشت در بین خانواده‌های مُعیل و کم‌درآمد و مردم از کار افتاده تقسیم می‌کرد و برای خود و عائله‌اش قُوت لایموتی باقی می‌گذاشت.

این مرد مقدس به سال ۱۳۵۸ هـ ق به اورامان مسافرتی کرد و در بین راه بیمار شد و در آبادی «نجیّ» از دهات ژاورود، داعی حق را لبیک گفت و در همان دهکده دفن شد.

خاطرات و یادداشتهای من.

رُسْتَم حَیْدَر

محمد رستم بن علی حیدر از یک خانوادهٔ کُرد مهاجر عراق به سال ۱۳۰۶ هـ ق در بعلبک تولد یافت و پس از رسیدن به حد رشد در دمشق به تحصیل پرداخت. پس از آن به آستانه رفت و در مدرسه ملکیّه مدتی درس خواند؛ آنگاه به اروپا رفت و در رشتهٔ علوم سیاسی ــ در پاریس ــ تحصیلات خود را به پایان رسانید و در تأسیس جمعیت «العربیة الفتاة» شرکت نمود. بعد از آن به سوریه برگشت و در مدرسهٔ سلطانیهٔ بیروت به سمت تدریس منصوب شد و از آنجا به مدرسهٔ «صلاحیّه» در قدس، انتقال یافت و مطالب درسی خود را در این دو مدرسه در کتابی به نام *تاریخ قدیم* و *تاریخ اسلام* و *قرون وسطی* و *آغاز تاریخ نوین*، جمع‌آوری و تدوین کرد.

در اواخر جنگ جهانی اول با عده‌ای دیگر مخفیانه به امیرفیصل بن حسین پیوست. مدتی بعد به اروپا رفت و در کنفرانس «ورسای» به عنوان نمایندهٔ حجاز حضور یافت و چندی در پاریس

توقف کرد. پس از آنکه فیصل بر تخت عراق نشست (سال ۱۹۲۱ م.) رستم حیدر را به عنوان دبیر و رئیس دفتر مخصوص خود برگزید. مدتی بعد وزیرمختار در ایران شد. پس از آن در تاریخ ۱۹۳۴م. به سمت وزیر دارایی عراق به کار پرداخت. در عهد سلطنت ملک غازی (سال ۱۹۳۷م.)، از اعضای مجلس نواب بود و متعاقب آن بار دیگر وزیر دارایی عراق شد و در همین مأموریت به دست یک افسر پلیس به نام حسین فوزی که از کار برکنار شده بود، ترور شد (سال ۱۳۵۸ هـ ق).

رستم حیدر از پیشروان سیاسی عراق بود و به زبان‌های ترکی و عربی و انگلیسی به خوبی آشنایی داشت. کتابی را به فرانسه به نام *محمدعلی در سوریه* تألیف کرد که به عنوان پایان‌نامهٔ تحصیلی به دانشگاه سوربون تقدیم نمود. او در مدتی که در آغاز سلطنت پهلوی نمایندهٔ فوق‌العادهٔ عراق در تهران بوده، برای برقراری روابط دوستانه بین دو کشور ایران و عراق کوشش زیادی کرده است.

الاعلام، ج ۶، ص ۳۶۰. مجلهٔ *ماد*، شمارهٔ ۲، ص ۲۷، سال ۱۳۲۴ ش.

شیخ علی حُسامُ‌الدّین نقشبندی

خاتم پیران پارسا قطب‌الطریقه شیخ علی حسام‌الدین عثمانی نقشبندی فرزند ارجمند شیخ محمد بهاءالدین بن شیخ عثمان سراج‌الدین، به سال ۱۲۷۸ هـ ق در قصبهٔ تەوێڵێ به دنیا آمد. پنج شش ساله بود که جدّش شیخ سراج‌الدین روی در نقاب خاک کشید و بیست ساله بود که پدرش شیخ بهاءالدین نیز زندگی را بدرود گفت. از آن تاریخ ارشاد طریقه و تکیه‌داری را به عهده گرفت و تا هنگام درگذشت، مدت شصت سال تمام به ارشاد و رهبری طریقه پرداخت.

حضرت حسام‌الدین در سه محل، خانقاه و دارالارشاد داشت و به مناسبت فصول سال، گاهی در خانقاه «تەوێڵێ» و ایامی در «خُلّمار» و اوقاتی را در «باغەکۆن» به سر می‌برد و همیشه خانقاهش مملو از سالکان و مریدان و زوّار بود.

شیخ بزرگوار ما حسام‌الدین، ذات با برکاتی بود که از علم و دانش دینی بهرهٔ کافی داشت؛ مصاحبت علما و دانشمندان را مغتنم می‌دانست و از آنان می‌خواست که در حضور وی به بحث و مذاکرهٔ مسائل دینی و علمی بپردازند و مخصوصاً از تفسیر آیات و احادیث و اخبار بحث کنند. هیبت و هیمنهٔ خدایی داشت و چون به گفتگو می‌پرداخت، همگان ــ از خواص و عوام ــ سراپا گوش بودند.

شیخ حسام‌الدین با هر کس مطابق فهم و استعداد خود او سخن می‌گفت. هنگامی که برای خواص بحث می‌کرد، دیگران از درک مفاهیم سخنانش عاجز بودند. عارفی بود بلندهمت، در نهایت حشمت و عزت، هم فقرا را می‌نواخت و هم به اغنیا می‌پرداخت؛ تا اینان را هشداری دهد و بر ریش خاطر خستهٔ آنان مرهمی گذارد و آنان را از افتادن در چاه غفلت و ابتلا به باد نخوت بازدارد و تا آنجا که بتواند هر دو گروه را به شاهراه سعادت هدایت کند. بزرگترین کرامت وی، شخصیت فوق‌العاده و وقار و متانت و فصاحت بیش از حد او بود. خدمات حسام‌الدین قدس سرُّهُ نسبت به مردم تنها جنبهٔ ارشادی نداشت؛ هر کس برای هر کاری به وی پناه می‌آورد، در اصلاح آن می‌کوشید.

اقامتگاه وی در مرز سه کشور ایران و عراق و ترکیه قرار گرفته بود و او چنان می‌زیست که اولیای امور و مرزنشینان هر سه کشور در بزرگداشت و رعایت احترام وی ذره‌ای فروگذاری نمی‌کردند و مأمورین در تسویه و تسهیل کار هر کسی که از طرف شیخ سفارش و توصیه‌ای داشت، با کمال علاقه و جدّیت می‌کوشیدند. در مکتب پُر برکت آن حضرت رجال زیادی بهره یافتند و عدهٔ کثیری به مقام ولایت معنوی رسیدند؛ که از جملهٔ آنان دو فرد شاخص آن عصر: مرحوم شیخ مدرس روحانی پدر نگارندهٔ این اوراق و شادروان اسعد افندی خیلانی روانْدزی هستند.

اینک اسامی عده‌ای از خلفای مشهور ایشان که عمری را به سیر و سلوک و یا خدمت به مردم در خانقاه و دستگاه ارشاد مرشد خود سپری کردند و یا در نواحی مختلف مأموریت ارشاد داشتند: شادروان حاج شیخ عبدالله شهبازی، مرحوم سید طه حسینی لوّنی، مرحوم حاج شیخ علی اویّهنگی، مرحوم ملامحمد صادق اویّهنگی، شیخ عارف شهبازی، سیدعلی نویّنی، علامه حاج شیخ عبدالحمید مدرس سنندجی کانیمشکانی، سیدصابر صلوات‌آبادی، سیدعبدالرحیم هیبةاللهی، سیدعبدالله حضرتی، سیداحمد هویه‌ای، شیخ محمد دادانه، ملامحمدرشید مدرس مریوانی، سیدبهاءالدین کیّلانه، شیخ عبدالقادر سیویه، شیخ حبیب‌الله حسامی خواشتی و میرزاعبدالله کاتب سنندجی.

وفات آن حضرت در زمستان سال ۱۳۱۸ شمسی برابر با ماه ذیحجه سال ۱۳۵۸ هـ ق اتفاق افتاد و در «باغه‌کوّن» ــ از دهات کردستان عراق ــ به خاک سپرده شد.

شیخ بزرگوار گاهی در ایام تابستان برای ملاقات و دیدار مریدان و منسوبان به خاک ایران می‌آمد و در مصیفی از اورامان به نام «کراویه دوّلّ» ــ که جایی باصفا و کوهستانی بود ــ دو سه ماه اقامت می‌کرد تا اهالی این سامان به آسانی و بدون زحمت بتوانند به خدمت ایشان برسند. من حقیر دوبار در کراویه دول به زیارت آن حضرت نایل شدم. بار اول سن و سال زیادی نداشتم؛

اما بار دوم تابستان سال ۱۳۱۸ شمسی بود (همان سالی که شیخ پس از مراجعت به عراق در فصل زمستان دار فانی را وداع گفت)؛ من در این سفر از آن ذات بزرگوار کرامات و خوارق عاداتی دیدم که در روحیه‌ام تأثیر زیادی داشت و موجب شد که ارادت خاصی به آن حضرت پیدا کنم.

اشعار ذیل از قصیده‌ای است که در وفات آن شادروان سروده‌ام:

دردا از این عزای مِحَن‌زای جان گزا — یعنی وفات قُطب جهان پیر پارسا
شیخ الشیوخ عارف آزادهٔ هُمام — سلطان دین، نظام زمین، آیت خدا
فرزانه آیتی ز مکاتیب نقشبند — برجسته رهبری ز دبستان اصفیا
یعنی «حُسام ملت و دین»، شمع انجمن — تنها نمونه‌ای ز نیاکان اتقیا
سَبّاح بحر معرفت آفریدگار — بر کشتی طریقت نقشیّه ناخدا
پور «بها»، نوادهٔ پاک «سراج‌دین» — شمع هُدی، حبیبِ خدا، کوه اعتلا
بگزیده مُلْهِمی که به قرن اخیر بود — فرخنده پیر محرم دربار کبریا
خلقی ز یُمن همّتِ انفاس پاک او — با ذات حق شدند به کام دل آشنا
عُمر شریف وی ز ثمانین گذشت و بود — افزون ز شصت سال بر این خلق مقتدیٰ
افشاند از غبار علایق دو آستین — مردانه زد به نفس فریبنده پشت پا

***

یا سیدی تو رفتی و ما را گذاشتی — با داغ مرگ خویش قرین دو صد بلا
امروز از وفات تو ای مرشد مُراد — در ماتمند جمله مریدان بی‌ریا
هم صوفیان به سان پدرمرده غمزده — هم مخلصان به درد فراق تو مبتلا
ما راست در عزای تو ای شیخ مستطاب — جان خسته، دل شکسته، زبان بسته، تن دوتا
گر ما ز محضر تو به ظاهر شدیم دور — خود شادمان گزیده مکان نزد مصطفی
مشمول رحمت و کرم ذات ایزدی — با جرگهٔ مقدس اقطاب اولیا
یارب بلنددار مقامات آن بزرگ — وز ما به خیر، خدمت او را بده جزا
یارب هماره همت وی باد دستگیر — ما را به تنگنای جهانِ پر از عَنا

خاطرات و یادداشتهای من.

ملا عبدالعظیم حَسَن‌آبادی

ملاعبدالعظیم دانشمندی مُعَمَّر که در آبادی حسن‌آباد از قرای حومهٔ جنوبی شهر سنندج می‌زیست و سالها گذشته از ادارهٔ امور دینی اهالی آنجا تا روزی که توانایی داشت خود شخصاً در قطعه زمینی که مالک آبادی در اختیارش گذاشته بود کشاورزی می‌کرد. من در آغاز تحصیل یکی

دوبار به خدمتش رسیدم و او را مردی پارسا و مبارک یافتم که بیش از ۹۰ سال از سنّش می‌گذشت؛ با این حال هنوز اهل مطالعه و درس و بحث بود و دو سه نفر طلبه از محضرش استفاده می‌کردند. کتابهای درسی خود را در ایام تحصیل از ابتدا تا انتها با خط خود نوشته و نگهداری کرده بود. گاهی به فارسی و کردی شعر می‌گفت و در حدود ۱۳۵۹ هـ ق وفات یافت. آن مرحوم از تلامذهٔ مجاز علامه ملاعلی تُرجانی بوده است.

خاطرات و یادداشتهای من.

فهیم سنجابی

ترجمهٔ زندگی این شاعر را دوست دانشمندم آقای سیدطاهر سیدزادهٔ هاشمی از کرماشان برای درج در این کتاب ارسال داشته بودند، اینک عین عبارت ایشان را نقل می‌کنیم:

«مرحوم میرزا فتح‌الله فهیم، شاعری بود فرزانه، طبعی غَرّا و قریحه‌ای بلند و هوشی سرشار و حافظه‌ای قوی داشت. بذله‌گو و شیرین سخن بود. ولادتش در حدود سال ۱۳۱۵ هـ ق در دهکدهٔ زالواب از قرای بخش سنجابی کرماشان روی داده است. در صغر سن بر اثر ابتلا به مرض آبله از نعمت بینایی محروم مانده بود؛ اما هوش فوق‌العاده و قریحه خدادادی، جبران این نقیصه را کرده بود، خود گوید:

اگر چه مرا در جهان رنج داد   به پاداش طبعی سخن‌سنج داد

اندکی پس از نابینایی، پدر و مادرش نیز بدرود حیات گفتند. یکی از رؤسای خَیّر سنجابی به نام خدا مروت‌خان سرپرستی او را به عهده گرفت و فهیم را وادار کرد که داستان‌ها و حکایات را از فارسی و کردی حفظ کند. او ابتدا داستانهای *امیرارسلان* و *اسکندرنامه* و غیره را فرا گرفت؛ سپس به یادگیری حکایات و داستانهایی از شاهنامه و کتابهایی در آن ردیف پرداخت. ضمناً از کتابهای عشقی و حماسی کردی نیز مانند: *شیرین و فرهاد* ملاولَدخان گوران، *هفت لشکر* ملاالماس کنوله‌ای، *خسرو و شیرین* خانای قبادی، و امثال آنها بهره گرفت. بعد از آن خود به شعر گفتن پرداخت و آثاری از خود به جای گذاشت. اولین اثر وی کتابی است به کردی منظوم مربوط به داستانهای حماسی و ایلی سنجابی شامل ۱۲ هزار بیت. بعد از آن به سرودن شعر پارسی شروع کرد.

فهیم در سال ۱۳۵۹ هـ ق برابر با سال ۱۳۱۹ در قریه زالواب سنجابی، جان به جان‌آفرین تسلیم کرد.

اینک قسمتی از آغاز داستانی که دربارهٔ رزم نیروی دولتی با اورامیها، که در سنهٔ ۱۳۱۰ شمسی به رشتهٔ نظم کشیده است:

نـخستین بـه نـام خـداونـد پـاک — خـداونـد پـروین و بـهرام و خـاک
خـداونـد جـان و جـهان و سـپهر — خداوند صاحب فـرّ و قـهر و مـهر
اگـرچـه مـرا در جـهان رنـج داد — به پاداش طـبعی سـخن‌سنج داد
«دری را بـه حکـمت بـبندد خـدا — بـه درهـای دیگـر شـود رهـنما»
گـناهم بـبخش ای شـه دادگـر — ز چـون و چـرا گـفتنم درگـذر
در این داستان هوش‌بخشم تـوی — فکندم چو این مـهره نـقشم تـوی
من این نـغز بـازی بـه پـایان بـرم — ز شـاه جـهان گـنج شـایان بـرم
چـه گـنجی بـود بـهتر از داد او — حـرام است بـاده ابـی‌یاد او
بـده سـاقی آن آب آتش بـه مـن — بـه گـردون بـرآرم درفش سـخن
ز رزم‌آوران و ز نـام‌آوران
بسنجم، بگویم: یکی داستان

یادداشتهای نویسنده.

وَهبی کرکوکی

ملاعبدالفتاح مـتخلص بـه وهـبی مـرد فـاضلی بـوده و شـعر را نـیکو مـی‌سروده؛ تـولدش به سال ۱۲۹۶ هـ ق در شهر کرکوک و درگذشتنش به سال ۱۳۵۹ در شهر موصل اتـفاق افـتاده است.

یادی ادیبان، ص ۴۴.

شیخ بابا عَلی تکیه‌ای

شیخ بابا علی فرزند شیخ علی ملا، انسانی فاضل و متدین که در سال ۱۲۷۵ هـ ق در آبادی تکیه (از اطراف قـره‌داغ) تـولد یـافته و در سـال ۱۳۵۹ هـ ق در سـلیمانیه درگـذشته است. وی تحصیلات علمی و دینی خود را در سلیمانیه و جاهای دیگر به انجام رسانیده و یک سالی هم در اربل از محضر علامهٔ وقت حاج عمر افندی اربلی استفاده کرده و به اخذ اجازه نائل آمده است. پس از آن به سلیمانیه بازگشته و تا آخر عمر در همانجا به تدریس پرداخته و عدهٔ زیادی را در مدت حیات از علم خود بهره‌مند ساخته و اجازه داده است. شیخ باباعلی دانشمندی با تقوی و اهل ذکر و فکر و صاحب کرامت بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۱۳.

مُلاطَه شَقْلّاوی‌ّ

ملاطّه از اهالی «شَه‌قلّاوی‌ّ» دانشمندی مُبرز در علوم فقه و اصول و استاد در هیأت و ریاضیات و از مریدان و منسوبان قطب‌العارفین شیخ حسام‌الدین بوده است؛ که پس از شصت سال زندگی در سنهٔ ۱۳۶۰ هـ ق در شقلاوی وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِ العِلْمِ وَالدّین، ص ۲۵۴.

ملا عبدالعزیز پریسی

عالم جلیل ملاعبدالعزیز فرزند محمد از عشیرهٔ هورحسن، اهل آبادی سیدصادق شهرزور به سال ۱۳۰۳ هـ ق تولد یافته و تحصیلات خود را در حلّبجه و عه‌بابیلیّ و بیاره به انجام رسانیده و مجاز شده است. پس از آن در سلک مریدان شیخ نجم‌الدین کوکب عثمانی نقشبندی درآمده و مدتی را به یادگیری آداب طریقت در خانقاه بیاره به سر برده؛ آنگاه در آبادی پریس به امامت و تدریس و خدمات دینی پرداخته است.

ملاعبدالعزیز انسانی عارف، اهل تقوی و مورد احترام طبقات مختلف مردم بوده و به سال ۱۳۶۰ هـ ق در پریس درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِ العِلْمِ وَالدّین، ص ۲۹۹.

میرزاخانی هه‌رسینی

کربلایی علی‌خان معروف به میرزاخانی کلانتری فرزند نعمةالله‌خان از خاندان مکری در یکی از قُرای تابعهٔ هرسین تولد یافته و انسانی متموّل، ثروتمند و در عین حال مؤمن و معتقد بوده و آنچه داشته در راه خدمت به مستمندان و دستگیری فقرا و پذیرایی از مهمانان و غُربا خرج کرده است.

میرزاخانی به ادبیات چه فارسی و چه کردی علاقهٔ زیادی داشته و تا حدودی به زبان عربی نیز آشنا بوده و در سن شصت سالگی در سنهٔ ۱۳۶۰ هـ ق درگذشته است. حامد توکل ملایری در فوت او گفته است:

شب شنبه چهار از ماه شوال — به سال یکهزار و سیصد و شصت
علی‌خان بن نعمت‌خان مکری — از این دنیای فانی رخت بربست
چو از خاصان درگاه خدا بود — به خاصان خدا در خُلد پیوست

و اینک اشعاری از آن مرحوم:

موفارقه‌ت سه‌خت، موفارقه‌ت سه‌خت — ده‌رد نیه‌ن وێنه‌ی موفارقه‌ت سه‌خت

هـــیجران ئـەویار تـازە بـەربەست رەخت — مەخصوص پەی کەسیٚ هەرچون من بەدبەخت
وەتـــەوفیٚـــق حـــەق وەرەنـــج گـیانی — وەدەست ئـــــاوەردم دوٚس روٚحــــانی
ژدیـــدار ئـــەو مـــوددەتیٚ بیٚـــم شـــاد — ئـــاخر دەس تـــەقدیر شـادیم دان وەبـاد
هـــەی هـــاوار ژەی بـەخت دڵگـیریمەوە — ژەی غـــــەریبکەفتەی ئـــەسیریمەوە
ئـــــاتەشگیر بـــیەن دڵەی پـــردەردم — رو بـــــەرنەمارۆ روخســـارەی زەردم،
بـــوینم صـــورەت عـــەزیز بـــرادەر — طـــــەلعەت زیـــبای والا کلاّنـــتەر
خـــدمەتش نـــەبو پـــەریم مـــویەسسەر — دیـدەن ئـەو دیدار کـەفت وەروٚی مـەحشەر
فـــەرمودەی شـــەریف شـــاەمەردانـــەن — فـــیراق دوٚســـان بـــارگرانـــەن
بـــەی طـــەورە دادن مـــەدار دونـــیا — خـــالقُالأشـــیا، حـــەکـیم دانـــا
دونـــیا جـــای رەحـــمت فـیراقو دەردەن — کـەسیٚ نـەی دونـیا دڵخـوەش نـەکـەردەن
مـــنهەنی پـــیریٚئـــوفتادەی شکـــەست — عـــومرم رەســـیدن تـــا وەسـاڵ شـەست
دوٚس عـــــەزیزیٚ ئـــاما وەدەســـتم — لوطـــفو کـــەرمش بـــیوە پـــابەستم
نـــاگـــاه تـــەقدیر ئـــەو لەدەس سـەندم — کـــەرد وەقـــەید غـــەم گـــرفتار بـەندم

وەهــــــەر حـــاڵەتیٚ خـــودا یـــارش بوٚ
دوعـــــای ئـــــەهل دڵ نگـــەدارش بوٚ

حدیقهٔ *سلطانی* از ص ۲۳۲. یادداشتهای نویسنده.

حاج ملاعبدالله ولزی

حاج ملا عبدالله از مردم آبادی ولز (از روستاهای عراق) است که در حدود سال ۱۲۸۵ هـ ق تولد یافته و پس از فراغت از تحصیل و اخذ اجازه در بیاره، دست ارادت به شیخ عمرضیاءالدین داده و به طریقهٔ نقشبندیه گرویده است. آنگاه به مکریان مهاجرت کرده و به تعلیم و تدریس و خدمت به مسلمانان از راه وعظ و اندرز پرداخته و در سنهٔ ۱۳۶۰ هـ ق درگذشته است.

حاج ملاعبدالله در علوم عقلی و نقلی، مخصوصاً ریاضیات و فلکیات اطلاعات کافی داشته و انسانی صالح و متقی و اهل ذکر و فکر بوده است.

علماؤُنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۵۸.

مَجْدَت سَنَندجی

عبدالمجید فرهی ملقب به «مجدالممالک» و متخلص به «مجدت»، فرزند میرزاشکرالله

فخرالکتاب سنندجی ــ که پیش از این از او سخن گفته‌ایم ــ و پدر عبدالحمید مهی[۱] بدیعُ‌الزمانی است؛ که مدتها در سنندج مُنشی میرزایوسف مشیردیوان وزیری بوده و بعد از آن در خدمت دولت درآمده و در چندین شهرستان ریاست آمار و ثبت احوال را به عهده داشته و پس از آن تا آخر عمر در تهران به سر برده و در حدود سال ۱۳۶۰ هـ ق همانجا درگذشته است.

مجدت شاعری دانشور و ادیب و نویسنده‌ای خوش‌خط بوده و در اطراف تاریخ کردستان کتابی به رشتهٔ تحریر کشیده که به چاپ نرسیده است.

قطعهٔ ذیل در پند و اندرز از اوست:

اگر سعادت و اقبال جاودان خواهی — نَصیحتی کُنمت نیک بشنو ای فرزند!

به جز به فضل خداوند اعتماد مکن — به هیچ چیز، بُرندت اگر چه بند از بند

چو اعتماد نمودی به فضل بار خدای — به روی خویش در کسب و سعی نیز مبند

به غیر خویش مکن اعتماد و پست مباش — کز اعتماد به نفس است قدر مرد بلند

ز دسترنج خود ار جامه از پلاس کنی — نکوتر است که پوشی ز دست غیر پرند

به کار نیک گرای و ثبات ورز در آن — که کار نیک کند مرد را سعادتمند

همیشه پند، تو از کار دیگران بر گیر — نه آنکه دیگری از کار تو بگیرد پند

هر آنچه را نپسندی ز دیگران بر خویش — برای دیگری آن را ز خویشتن مپسند

ز دور چرخ، جفا، گر رسد مشو غمگین — وگر زمانه به کامت شود مشو خرسند

هوای سروری اندر سرت اگر باشد — به سوی خلق نکو مردوار تا ز سمند

به گوش هوش نیوش این نصایح «مجدت»

که کام روح از آن پُر شود ز شکّر و قند

یادداشتهای نویسنده.

سیدعارف حسینی لۆنی

عارفی دانشور و سیدی ستوده‌سیر از خاندان لۆن سادات است که در حدود سال ۱۳۶۰ هـ ق پس از ۷۰ سال زندگی درگذشت.

او انسانی محترم، بزرگ‌منش، حلیم و بافضل و نویسنده و خوش‌خط بود، مدتها در آبادی لۆن ــ گذشته از شغل تدریس و قضاوت شرعی ــ امامت جمعه و جماعت را برعهده داشت.

یادداشتهای نویسنده.

---

۱. ترجمهٔ زندگی او در صفحات بعد خواهد آمد.

مدرّس روحانی

عالم ربّانی ادیب اریب ابومسلم شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی فرزند حاج شیخ اسمعیل[1] بن شیخ محمد بن شیخ الشیوخ عبدالغفور[2] کاشتری و والدماجد نویسندهٔ این کتاب، به سال ۱۲۸۷ هـ ق در روستای کاشتر تولد یافته و پس از رسیدن به حد رشد در مدرسهٔ همان آبادی ــ که در آن ایام دایر بوده است ــ تحصیل را آغاز کرده و تحت توجه و مراقبت پدر بزرگوارش، مراحل اولیه را با سعی و جدّیت به انجام رسانیده است. آنگاه طبق معمول طُلاب آن عصر، زادگاه خود را ترک گفته و در یکی از دهات مجاور به نام «لوّن سادات» مدتی از محضر شیخ محمود لونی کاکوزکریایی ــ که انسانی شریف، فاضل و عارف بوده است ــ تحصیلات خود را ادامه داده و پس از دو سال از آنجا به قریهٔ «ماسان» رفته و ایامی هم در مدرسهٔ آنجا تلمذ کرده است.

در سنهٔ ۱۳۰۸ هـ ق به امر پدرش، جهت ادامهٔ تحصیل به شهر سنندج می‌شتابد و در مدرسهٔ «داروغه» محل تدریس علامه ملاعبدالمجید مدرس نیری اقامت می‌کند و در مدت سه سالی که آنجا بوده، گذشته از درس استاد، خود نیز به مطالعهٔ سایر کُتُب علمی و ادبی و دینی می‌پردازد و هر جا کتاب خوبی را سراغ می‌کند، به امانت می‌گیرد و می‌خواند. چنانکه خود می‌گفت: بیشتر اطلاعات تاریخی و ادبی وی مربوط به مطالعهٔ شبانهٔ اوقات تحصیل در آن دو سه سال بوده، که فرصت بیشتری داشته است. در سن بیست و سه سالگی اجازه می‌گیرد و متعاقب آن با دختر استادش ازدواج می‌کند و به زادگاه خود (کاشتر) بر می‌گردد.

در این اوقات چون هنوز پدرش در قید حیات بوده و برادران دیگری بزرگتر از خود داشته است، با فراغت خاطر، مدرسهٔ کاشتر را سر و سامان تازه‌ای می‌بخشد و به تعلیم و تدریس و مطالعه می‌پردازد. در فرصتی تصمیم می‌گیرد که مانند پدران و گذشتگان خود به تصوف و عرفان نیز گرایشی داشته باشد. در این مورد با پدرش مشورت می‌کند و به اجازهٔ او به جانب کردستان عراق راه می‌افتد. ابتدا در بیاره به حضور قطب‌العارفین شیخ عمر ضیاءالدین می‌رسد و چند صباحی از محضر پر برکت وی کسب فیض می‌کند؛ سپس به «باغه‌کوّن» ــ دارالارشاد حضرت حسام‌الدین ــ می‌رود. آنجا بعد از یکی دو روز در وجود خود دگرگونی عجیبی احساس می‌کند؛ به طوری که بی‌اختیار تسلیم توجهات معنوی شیخ قرار گرفته به آداب طریقهٔ نقشبندیه می‌گرود و در شمار مریدان حضرتش قرار می‌گیرد. پس از دو ماهی سیر و سلوک با اجازهٔ مرشد به کاشتر برمی‌گردد و کمافی‌السابق به تعلیم و تدریس طلاب و رسیدگی به امور مراجعه کنندگان می‌پردازد؛ ضمناً در به کاربستن نصایح و دستورهای پیر طریقت و انجام آداب معموله و مراقبت و مشغولیت

---

۱ و ۲. به صفحات ۴۰۷، جلد اول و ۸۱ همین جلد مراجعه شود.

طریقه، جدیت کافی به عمل می‌آورد؛ تا اینکه پس از یک سال از جانب شیخ حسام‌الدین به اخذ اجازه و لبس خرقهٔ خلافت نایل می‌شود. اما او مانند اسلاف و نیاکان خود از ارشاد و تعلیم طریقه به دیگران ابا داشته و بلکه می‌کوشیده است، از راه تدریس و نشر معارف اسلامی و تبلیغ احکام دینی، دین خود را نسبت به مردم ادا کند.

در تاریخ ۱۳۲۰ هـ ق پدرش حاج شیخ اسمعیل به دیار آخرت می‌پیوندد و به علت زحمت تکیه‌داری و پذیرایی از آیندگان و روندگان و رتق و فتق مشکلات دینی و اجتماعی اهالی آن سامان، چندان مجالی برای ادامهٔ تدریس وی باقی نمی‌ماند. لذا در پی فرصت مناسبی بوده است که به جای دیگری کوچ کند تا فراغت بیشتری برای مطالعه و تحقیق و تعلیم داشته باشد. سرانجام به سال ۱۳۴۴ هـ ق به شهر سنندج مهاجرت می‌کند و در مدرسهٔ عبدالله‌بیگ به سمت تدریس منصوب می‌شود. در این مدرسه همیشه دو حجره به طلاب اختصاص داشت که در هر کدام از آنها چهار نفر سرگرم تحصیل بودند. آن مرحوم هر روز صبح زود، در همهٔ فصول سال با اینکه مسافت خانه تا مدرسه زیاد بود، این راه را پیاده طی می‌کرد و به تدریس می‌پرداخت و بعد از نماز ظهر به خانه باز می‌گشت. بعضی از روزها هم بعد از ظهرها طلاب به خانه می‌آمدند و در رشته‌هایی که در تخصص ایشان بود، از قبیل تفسیر، حدیث و ادبیات عرب، به استفاده می‌نشستند. در مدت کوتاهی که پدرم در شهر سنندج اقامت داشت عدهٔ زیادی در حوزهٔ تدریس و افادهٔ وی به بهره رسیده و اجازه گرفتند که از جمله آنها: ملاحامد شاهینی، عبدالحمید بدیع‌الزمانی مِهی، ملابهاءالدین شادمان سنندجی، ملاحیدر اویهنگی، شیخ ملاحسن طالشی، ملانجم‌الدین تجره‌ای، شیخ محمد قسیم مردوخی و... بودند.

مرحوم شیخ روحانی از حافظهٔ خوبی برخوردار بود، و از مطالعه و تماشای کتب خسته نمی‌شد. در ادبیات مخصوصاً ادبیات عرب استاد مسلم و بی‌نظیر عصر خود بود. در فقه و تفسیر و سنن نیز تسلط کافی داشت. به ویژه با احادیث صحاح به خوبی آشنا بود و بسیاری از آنها را با اسناد در حفظ داشت. اهل بیت کرام و اصحاب عظام حضرت رسول صلی‌الله علیه و سلم، و تابعین اخیار و رجال علمی و دینی را یکایک به خوبی می‌شناخت و از چگونگی جزئیات زندگی اخلاقی و دینی هر کدام از آنان مُطلع بود. در هر مجلس و هر جایی حضور می‌یافت همهٔ حاضران به انتظار صحبت او گوش فرا می‌دادند و او با بیانات شیوا و سخنان گرم و دل‌نشین خود، مجلس را رونق و صفای روحانی می‌بخشید.

اغلب روزهای سه‌شنبه و جمعه از ساعات اول صبح برای پذیرایی مردم ـ از خواص و عوام ـ در منزل می‌نشست. به محض اینکه یک عده جمع می‌شدند، شروع به صحبت می‌کرد و با صدای بلند و شمرده به بحث دینی و تاریخی می‌پرداخت و همه را مجذوب و متوجه بیانات

خود می‌کرد.

این مرد بزرگوار هر شب به نماز تهجد بر می‌خاست. قبل از نماز صبح نیز بستر را ترک می‌گفت و به تهیهٔ وضو و مقدمات نماز می‌پرداخت و پس از بجا آوردن نماز صبح و مسنونات و تعقیبات آن، مدتی رو به قبله به رابطه و مراقبه مشغول بود. پس از آنکه هوا روشن می‌شد تلاوت قرآن مجید را آغاز می‌کرد.

اغلب به یاد خدا بود؛ بسا در موقع تنهایی اشعاری زمزمه می‌کرد و سیل اشک از دیدگانش جاری می‌شد. قدی بلند، جمالی نورانی و محاسنی زیبا و سفید، اما وجودی نحیف و تنی ضعیف داشت. در سالهای آخر عمر بسیار شکسته و رنجور بود؛ مع‌هذا اظهار عجز و ناتوانی نمی‌کرد و تا آخر حیات بدون استفاده از عینک، ریزترین خطها را می‌خواند و می‌نوشت. اغلب کتابهای درسی را هنگام تحصیل به خط خود نسخه گرفته بود. خط نسخ و نستعلیق، هر دو را خوب و زیبا می‌نوشت. به فارسی و عربی شعر می‌گفت. گذشته از نمازهای واجب یومیه و رواتب، همهٔ نمازهای نافله را چه در حضر و چه در سفر به جا می‌آورد؛ همچنانکه روزه‌های مستحب را هرگز ترک نگفت.

از مال دنیا چیز قابل ذکری نداشت؛ با این حال همیشه مهمانخانه‌اش از مسافران شبانه‌روزی، آشنا و بیگانه مملو بود. تا روزی که از دنیا رفت نتوانست خانه و کاشانه‌ای برای خود فراهم کند. وفات وی شب یکشنبه عرفهٔ عید قربان سال ۱۳۶۰ هـ ق، برابر هفتم دی‌ماه سال ۱۳۲۰ هـ ش اتفاق افتاد. فردای آن شب با تجلیل فراوان در گورستان «شیخان» سنندج به خاک سپرده شد.

آثار و تألیفات شیخ روحانی:

شادروان پدرم آثار و اشعار زیادی از عربی و فارسی داشته است که بیشتر آنها به دست این و آن افتاده بود. بعد از وفات او، قسمت زیادی از آثار و تألیفات منظوم و منثور او را با زحمت پیدا کردم و نسخه گرفتم. قسمتی را هم هر چه تلاش کردم و جویا شدم نیافتم.

آنچه را که توانسته‌ام به تدریج جمع‌آوری کنم عبارتند از:

۱. *شرحُ الصَّدر بالتَّوسُّلِ باهْلِ البَدْر*، که منظومه‌ای است به عربی شامل ۱۲۰ بیت در مناجات و توسل به اصحاب بدر با اشاره به نام یکایک آنان.

۲. *النَّظمُ الاسْنی فی التَّوسُّل بأسْماءِ الله الحُسْنی*، منظومه‌ای است به عربی شامل ۵۹ بیت در مناجات و توسل به یکایک اسماءالله.

۳. نظمُ *شمایل النَّبی*، ارجوزه‌ای است مشتمل بر ۵۰۶ بیت در بیان شمایل و سیرت حضرت رسول(ص).

۴. *اسمعیل‌نامه*، منظومه‌ای است به فارسی مشتمل بر داستان قربانی حضرت اسماعیل پیامبر خدا.
۵. *غایةُالسّول فی نظم سیرةِالرَّسوُل*، منظومه‌ای است مشتمل بر ۶۳۰ بیت در بیان زندگی حضرت محمد صلّی‌الله‌عَلَیْه و سلّم از ولادت تا وفات به عربی.
۶. *بدْرنامه*، منظومه‌ای است به فارسی در بیان غزوهٔ بدر شامل ۱۴۵۰ بیت.
۷. رساله‌ای به نثر فارسی دربارهٔ چگونگی رابطه در عُرف مشایخ طریقهٔ نقشبندیه.
۸. *باکورةُالنَّحو*، ارجوزه‌ای است به عربی شامل ۱۹۲ بیت در علم نحو.
۹. *نُخبةُالادَب*، ارجوزه‌ای است به عربی شامل ۸۱۰ بیت در علم بدیع و محسنات شعری.
۱۰. *نظمُ‌الاداب*، ارجوزه‌ای است به عربی در علم آداب‌البحث.
۱۱. تخمیس بر قصیده بُرْدهٔ شیخ بوصیری.
۱۲. تشطیر قصیدهٔ بردهٔ شیخ بوصیری.
۱۳. تشطیر قصیدهٔ مضریّهٔ شیخ بوصیری.
۱۴. *حدیقةُالفوائد*، منظومه‌ای است از بحر رجز در بیان حروف و مفُردات عربی.
۱۵. رساله‌ای به فارسی در بیان ولادت حضرت خاتم‌الانبیا(ص).
۱۶. ارجوزه‌ای به عربی در بیان بعثت و غزوات حضرت رسول(ص).
۱۷. مجموعهٔ فتاوی.
۱۸. خُطبه‌های عربی.
۱۹. دیوان اشعار فارسی وعربی.
۲۰. اجازه‌نامه‌ها و رسائل و مکتوبات.

اینک چند نمونه از آثار منظوم و منثور آن شادروان:

اهوال مرگ و فتنهٔ قبر و غم سؤال — هنگامهٔ قیامت و بازار بازخواست
اظهارنامهٔ عمل و ورطهٔ صراط — در دوزخ اوفتادن خلق از چپ و ز راست
افسوس در مزاج تو باری اثر نکرد — وز غفلت و غشاوَهٔ[1] تو ذرّه‌ای نکاست
از هول سوء خاتمه و کار آخرت — بگداخت سنگ خاره و از کوه ناله خاست
در حیرتم «حبیب» کز این هول جانگداز — چونت جگر دو لخت نگشت و دلت به جاست

در روز رستخیز امیدی اگر بود
تنها شفاعت و کرم ذات مصطفاست

***

۱. **غشاوه**: پرده و مانع وکنایه از غفلت و قصور.

هان ای اجل بیا ببر این جان خسته را / برهان ز جور حادثه جسم شکسته را
هر روز از تو پیک و پیامی همی رسد / تهدید می‌کند تن از هم گسسته را
موی سفید و سستی اعصاب و پشت کُوژ / بستند شاهراه حواس خجسته را
چون جسم کاست جان به ضرورت به در رود / دام شکسته گشت سبب مرغ رسته را
زینسان که کاستم نبری ترسم از اجل / زین نخل بن، نصیب نه خرما نه هسته را
فرتوت گشته‌ام من و تو دیر می‌کنی / مُشکل رسی به بِسْمِلِ از حَبس جَسته را

در مُناجات به تاریخ شعبان سال ۱۳۵۹ هـ ق:

ای وصف تو لایُسْأَلُ عَمّا یفْعَل / میدان خدائیت اَبد همچو ازل
داد از ستم پهلوی کافر کیش / غارت کن مال و دولت و علم و عمل
خاموش کن مشعلهٔ چارده قرن / دستور ده خلاف وحی منزل
برداشت حجاب از رخ و دستار ز سر / کاوید دل امثل ثُمَّ الاَمْثل
خون همه ایتام و محاجیر مکید / بربود زر و سیم و سواد و صیقَل
جوری است نه چون جور غلام ثقَفی[1] / دوری است نه دور پُور دخت بجُدل[2]
عصری است در او ادیب فرزانه، کئیب / منظوم در او مختل و سالم معتل
دلها همه مجروح و جگرها بریان / بدعت همه مستعمل و سنت مهمل
معبد همه ویران و مفاسق آباد / مسجد همه معبر شد و طاعت مختل
از بستن راه حج نباشد کس را / پروا که شده است استطاعت منحل
بسته است ره چون و چرا برعالم / خواهد که بود همچو خدا لایُسْأل
دجال نگر منازعت می‌ورزد / با عِزَّت و کبریای حق عَزَّوجَل
لاحَوْل ولاقُوَّةَ الاّ بِالله / والاَمرُ الیَهْ اِنْ قَضی اواَمْهَل
یارب همه بندگانت افسرده دلند / چون مُرغ فتاده‌اند اندر بسمل
از زندگی خویش به جان آمده‌اند / تا کی بود این مُشکل ما لاینحل
وقت است خدایا که فرو اندازی / این جرگهٔ ظلم را به درک اسفل
یارب مدهش مهلت و درهم شکنش / زان سان که شکست شرع شاه مُرْسل

ای عزّت حق به دفع ظالم بشتاب
وَی حفظ خدا به سوی مظلوم اعجل

***

۱. **غُلام ثقفی:** حجاج‌بن یوسف.

۲. **پوردخت بجدل:** یزیدبن معاویه.

از یک قصیدهٔ عربی خطاب به پیامبر اکرم صَلَّی‌اللهُ عَلَیْه و سلَّم:

یـا رسولَ الهدی جُعِلتُ فداکا — لَـیْسَ لی مَـنْ بِـهِ أَلوذُ سـواکا
قَـدْ أَتَـیْتُ الذُّنُـوب حـتّی بدالی — أَنَّـــنی نـلْتُ شـقْوَةً و هِـلاکـا
و اتَّـبَعتُ الهَـوی و أَسْرَفْتُ فـیهِ — وَ نَسـیتُ الْـهُدی بِـتَرْک هَـواکا
و اقـترفتُ الْـحِجابَ لِلْقَلْبِ حَـتّی — خُـــرم الاتّـــعاظَ وَ الإدراکـــا
فَـــإذاکـــانَ فـی القـیامةِ نُـودی — مَـنْ أَشَرُّ الْـورَی، لَقُمْتُ هُـناکا
لَـــیْسَ لی قُـرْبَةٌ بِـها أَسْـتَقیلُ — مـاتعاطیتُ مِـن خـلاف رضـاکا
غَــیْرَ أَنّــی امـرُؤٌ کـثیرُ الغـرام — هـــائِم البـالِ مـولعٌ بـهواکـا
خـــالطَتْ مـنّی الْـعِظامَ وَلَـحْماً — و عُـــرُوقاً مَـــحبّتی إیـــاکـــا
أَنْتَ یـــا سَـــیّدی أَحَبُّ الانـامِ — و أَعَـــزُّ عَـلَیَّ مِـمَّنْ سِـواکـا
لَیْسَ و اللهِ فـیِ الْورَی لی حَـمیمُ — اَوْخَـــلیلُ مَـــحَبَّةً ســـاواکـــا
فـــاذامـــا یُــنشَرُ الامْـــلاکُ — صُـحُفَ الْمُسْلِمین تَحْتَ لِواکا
فَـقَدوُا فـی صَـحیفَتی و کـتابی — طـــاعةً اَوبِـــضاعَةً غَـیْر تـاکـا

***

ابیاتی از سرآغاز منظومهٔ بدرنامه:

حـمد خـدا را کـه ره دیـن نـهاد — بـــر رخ عـــالم در احســان گشــاد
در دل هر قوم که شمعی فـروخت — دیـدهٔ ایشـان بـه‌رخ خـویش دوخت
جـان و تـن و مـال فدا ساختند — خـــانه ز بـــیگانه بـــپرداخـــتند
سـهل شـد انـدر نـظر آن گـروه — بـــاختن جـان و جـلال و شکـوه
مـقصد از آنجا که بـود ذُوالجـلال — سـهل بـود بـاختن جـان و مـال
عـقل بـر آن قـوم بسـی تـهنیت — خواند که جـانان و جـنان شد دیت
از سُـحُب فـیضِ حـق آید فـرود — صـــافی بـــاران ســلام و درود
بـــر گـــل گـلزار سـماح و صـفا — هاشمی پاک‌نسب «مصطفی» (ص)
شـاه رسـل هـادی خـیرالسُّـبُل — شـــاهد قُـلْ قـافله سـالار کـلّ
نــافهٔ تــاتاری «عـبدالْـمناف» — سِـــرّ لایـــلافِ قُـــرَیْشِ اِلاف
بُــلبل بُسـتان جـلال «قـصی» — شـــمع شـبستان کـمالِ «لُـؤَیْ»
تــرجــمهٔ مَـنْقبت «آل کـعب» — أُتْــرُجَهٔ گُـلشنِ آمـالِ «کـعب»
مُـنعکس از پـرتو وی چـهر «فـهر» — «نضْر» ز وی تافته چون مهر، چـهر
سُـؤْل «بـراهیم» و نـوید «مسیح» — گـــوهر درج دو جـوان «ذبـیح»

واسطهٔ عصمت کشتی «نوح» آب رخ «آدم» صاحب فتوح
آیینهٔ صافی ذات خدا نُسخهٔ اخلاق و صفات خدا
ماه شب افروز بساط زمین نیّر شب‌سوز بسیط برین
مَشْعلهٔ صومعهٔ اهل دل مشعلَهٔ باطنِ دل مُشتعل
حقهٔ پُرغالیهٔ معرفت جُونهٔ عَطار جلالت صفت
گلبن باغ شرف و اِجْتبا رایحه‌افشان چو نسیم صبا
مَنْشأ پاکیزگی قُدسیان سِرّ سبک روحی روحانیان
مهبط فرمان «لقَدْ جاءَ کُمْ» هر دو جهان از عملش صد یکم
رابطهٔ عصمت افلاکیان واسطهٔ منقَبت خاکیان
حاصل این کارگه «کُن فَکان» گوهر غالی ثَمن این دکان
علت غائیّ جهان وجود پرده برانداز جمال شهود
شحنه هنگامهٔ ردّ و قبول صاحب حکم «ویکون‌الرّسُول»
قلعه‌گشای طبقات فلک
حلقه زن حجلهٔ روح ملک

***

از مقدمهٔ منظومهٔ غایةالسُول در بیان سیرت حضرت رسول(ص):

یا نبیاً ساد الأنامَ وَ فاقا بِعلی شَأْوه الّذی لَنْ یُطاقا
کُلُّ مرقاةِ کبریاءٍ فَقد أرْ قیت نحو الالَهِ کی تتَلاقی
کَیف تلْقاک الانبیاءُ وَمَرقا کَ بِمَرْأیً مِنْهُ الالهُ لحِاقا
اِنْ تقاصَرْت فی مدَی الْعُمر منْهُمْ فَلَقَدْ طُلْتَهُمْ هُدیً و سبا قا
کُلُّ آیٍ أتَوا بِها اِرْهاصُ لَکَ، اِذْأنت سرُّهُمْ أطباقا
إنَّهُمْ مِنْ منابعٍ وردوها جَرَعوُا فائِزین کَأساً دِهاقا
فَارْتَووا صادِرینَ وَ اسْتَیْقَنوا أنْ
بِکَ لاقَواروَیً و ذاقُوا ذَواقا

شَأو: گام، نهایت، همیت؛ **بعیدُالشَّأو**: بلندهمت؛ **ارهاص**: اثبات، دلیل؛ **دهاق**: پُر؛ **رویً**: سیرابی؛ **ذَواق**: چشیدن.

***

این هم یک بند از ترجیع‌بند «دستاویز رهایی»:

معمار رواق هر دو عالم بر یاد تو ساخت خشت آدم
میلاد شریف تُست کافکند در بتکده‌ها صیاح و ماتم

مشکـــات دلت پـر از مـصابیح　　روشـــن شــد از آن هـزار عـالم
مـیقات کـلیم اگـر بـه طـور است　　مـعراج تـو فـوق عـرش اعظم
مـیعاد تـو خـود مـقام محمود　　مـــمدوح کـــلیم و پـور مـریم
مـــیدان ضـــراعت و شـفاعت　　گـرم از تـو و بـر تـو شـد مسلم
مـــــیتاز کـــه امـــیتاز داری　　خـــاصانت در انـــتظار و مـاهم
هـــر چـــند اثـیم و شـرمسارم
امـــــید شـــفاعت تـــو دارم

***

این هم نمونه‌ای از نثر عربی شیخ روحانی که مقدمه‌ای است بر منظومهٔ *شرحُ‌الصَّدر فی التَّوسُلِ باهْلِ بدْر*:

«بِسمِ‌اللهِ والحمدُلله والصَّلوةُ والسَّلام علی سیّدنا محمَدٍ رسول‌اللهِ و علی آلهِ و أصحابِهِ‌الَّذین جاهَدُوا واجْتهدوا فی الله. و بعْدُ فَقَد دهمنی همٌّ لا طاقةَ لی بتحملِ کربِهِ، و زاحمنی خَوْفٌ منْ أذی ظالِمٍ لا قدْرةَ لی بحرْبِهِ فَاشْتَدَّت‌الحالُ و صعُبَتْ، و ضاقتْ علَیَّ الارضُ بِمارحُبتْ، فَـقَصدْتُ اِلی نَظْمِ اسماء اصحاب بَدْر، و التَّوسلِ بهم فی تفْریج الشّدَّةِ و شرح الصَّدر، و قدْ سبق منّی نَظْمٌ آخَرُ جلیلٌ لهامِنْ بحرالطَّویلِ، و أحببتُ نظمها الآنَ مِنْ بَحْر الخَفیف، تفؤُّلاً بالتَّخفیف، فجاءَ بحمداللهِ نظماًرائقاً فائقا، و لکیدالباغین اِنْ شاءالله تعالی حاجِباً و عائقا، و لعنایةِ اللهِ تعالی جالباً و سائقا، صَدِّقَ الله تَعالی بِفَضلِهِ الْعمیم فالی، و آمَنَ بمَنّهِ العظیمِ روعی و أَحْسَنَ حالی، و خَفَّفَ أَثْقالی، و کَشَفَ أَهوالی، و عَمَّ بنوالی، و بِالخیْرِ نوی لی...»

این رباعی هم از شیخ روحانی است که در پشت کتاب صحیح بخاری آن را نوشته است:

افسوس که نادیده رخت جان دادم　　با حسرت دل سر به لحد بـنهادم
لیک از کلماتت گهری چند مسلسل　　انـدوختم و از ایـن غـنیمت شـادم

این دو بیت نیز از اوست:

سـیرم از زنـدگی و زحـمت دهـر　　بــــا دل زار تـــــمنا دارم
بـــه هـــواداری اولاد رســـول　　رو بـــه صـحرای عـدم بگـذارم

قصیدهٔ ذیل از ادیب دانشمند مرحوم سیدمحمدباقر رکن‌الاسلام «حیرت» است که در رثای شیخ روحانی سروده است با رعایت صنعت «توشیح[1]»:

---

۱. از ترکیب نخستین حروف ابیات با همدیگر به ترتیب از آغاز تا پایان، مصرع مـاده تـاریخ «گشت روحـانی حبیب‌الله امام قدسیان» بیرون خواهد آمد، و این را در اصطلاح علم بدیع «توشیح» گویند و چنین قـصیده‌ای را «موشح» خوانند.

گشت چون ماتمزده گریان زمین و آسمان   در عزای رحلت شیخ‌الشیوخ انس و جان
شیخ عیسی دم «حبیب‌الله روحانی» که بود   در کمال زهد و تقوی همسر روحانیان
تار بادا چشم انجم تا نبیند بعد شیخ   شیخی اندر زمرهٔ اقطاب واوتاد جهان
رهروان کعبهٔ مقصود را خیر الدّلیل   رهزنان وادی دین راسنان جان ستان
وه که آن روح مُجسم را نبد بالاتفاق   در شریعت، در طریقت، در حقیقت شبه‌ومان
حافظ عهد الست و ساقی بزم بلی   بلکه مست دائمی از جام امر کن فکان
آن یگانه نایب نُواب پیغمبر که بود   ختم بروی حلم و عدل و شرم و علم بی‌کران
نام او چون نام حق حرز روان شیخ و شاب   ذکر او چون ذکر حق ورد زبان عارفان
یاد حق مضمر بود در یاد او، زیرا که هست   مضمر اندر یاد او آرام دل، قوت روان
حُسن خَلق و خُلق بیش از حد آن شیخ جلیل   می‌دهد بر منتهای فضل حق با وی نشان
بی‌حضور او محاضر چون دل دور از سرور   بی‌شهود او مشاهد چون تن خالی ز جان
یاد ایامی که بودم در جوار لطف او   با نشاط انباز و با عیش و طرب همداستان
بر سماط فضل او بودم کهینه ریزه‌خوار   بر کلام معجزآسایش کمینه ترجمان
الله‌الله ای همای عُلو علیّون علم   از چه رو پرواز کردی ناگهان از آشیان
لاف هستی کز هما دور است، وی را نیست عار   ز آشیان مختصر خاصه که باشد زاستخوان
هر سبب کاینجا به وهم آید مسلم نیست جز   جلوهٔ جَلَّ شَأْنُه عَنْ تفاسیرالبیان
آری، آری جلوهٔ حق است کاهل الله را   باز دارد از خیال ما سوی الحق جاودان
مرگ را صدها گزیند بر حیات آنکس که او   کردهٔ خود را چنان بیند، دم رفتن شیان
آفرین بر «شیخ روحانی» که فرمود ابتیاع   جلوهٔ حق را به بذل نفس و جان و خان و مان
ماند از بیمایگی از حج جسمانی و لیک   از پی تکمیل قدر و جاه آن صدر زمان،
قائد توفیق شام حج اکبر، پیر را   گشت رهبر تا به کام دوست با بخت جوان،
در جوار خاص مکه حجةالاسلام را   شد به جان حاضر به سان کعبهٔ مُحرِم نشان
سال حج جان شیخ از حرفهای اوّلی   زین موشّح نظم می‌گردد مریدان را عیان
یارب از فضلت بر اخلافش به رحمت کُن نظر   ویژه «باباشیخ» بهتر شاخ بیخ دودمان
از پیِ تاریخ سال رحلتش تازین سپس   شمسی و هجری نگردد مشتبه بر همگنان،

نک[1] به هجری سال فوتش خامهٔ «حیرت» نوشت
«گشت روحانی حبیب‌الله امام قدسیان»[2]

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

۱.نک: مخفف اینک.
۲. برابر است با سال ۱۳۶۰ هـ ق.

شیخ عَبدالرَّحمن ذوقی ازْهری

شیخ عبدالرحمن ذوقی بن احمد بن محمد از مردم نواحی بدلیس به سال ۱۲۷۷ هـ ق متولد شد و در بدلیس و سایر شهرهای اطراف و اکناف کردستان به تحصیل پرداخت. پس از آن به جانب مصر شتافت و در جامع‌الازهر قاهره تحصیلات خود را به پایان رسانید و همانجا اقامت گزید.

در ربیع‌الاول سال ۱۳۱۳ هـ ق به سمت تدریس در رواق‌الاکراد ازهر منصوب شد و پس از آنکه به سال ۱۳۳۵ شیخ مصطفی سلیمانی ــ که دربارهٔ او پیش از این سخن گفته‌ایم ــ وفات یافت، ریاست و مشیخت رواق‌الاکراد به شیخ عبدالرحمن تفویض گشت و او در این شغل تا هنگام درگذشت (ذی‌قعدهٔ سال ۱۳۶۰ هـ ق) باقی بود.

شیخ عبدالرحمن مردی صالح، پرهیزگار، درویش‌منش و بسیار دانشمند بوده و بر اثر لیاقت و درایت کافی از طرف علامه شیخ محمد عبده مفتی مصر، امامت مسجد رواق عباسی ازهر را نیز بر عهده داشته است.

مشاهیرالکرد، ج ۲، ص ۲۰ و ۲۱.

ملا عابد عُبیدی

پارسا مردی صوفی‌مشرب و اهل شور و جذبه از اهالی دهکدهٔ عه‌بابه‌یلی متولد سال ۱۳۲۵ هـ ق است که پس از خاتمهٔ تحصیل نزد ملاقادر صوفی اجازه گرفته و پس از آن مدتی در عه‌بابه‌یلی و ایامی در نرگسه جار و سرانجام تا آخر حیات (به سال ۱۳۶۰ هـ ق) در بیاویلّه (شمال حلبجه) شغل امامت و تدریس داشته است.

علماؤنافی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۵۷.

نورالدّین شیروانی

شیخ نورالدین افندی‌بن شیخ اسمعیل شیروانی‌بن شیخ حسن‌بیگ به سال ۱۲۸۳ هـ ق در شهر اربل تولد یافت و پس از سپری شدن ایام طفولیت به مکتب رفت و بعد از آن تحصیل علوم دینیه را آغاز کرد. هنگامی که برادر بزرگوارش (شیخ طه‌افندی شیروانی) مأمور تدریس در مدارس کربلا شد، نورالدین هم با او به آنجا رفت و از محضر فضلا و دانشمندان آن شهر از جمله میرزاباقر یزدی استفاده کرد. ضمناً در جنب درسهای دینی و ادبی، مدتی هم از دو طبیب معروف آن عصر نظام‌الدین‌بیگ و توفیق‌بیگ صوفی به فراگیری علم طب پرداخت و پس از مراجعت از کربلا ــ چه در شهر اربل و چه در شهر بغداد ــ تحصیلات خود را ادامه داد و از هر جهت به حد

کمال رسید و به اخذ اجازه نایل آمد. آنگاه رسماً وارد خدمت شد و مشاغل عدیده‌ای را عهده‌دار گشت، از جمله: تدریس در مدرسهٔ رشدیهٔ بغداد، تدریس در مدرسه رشدیه بصره، تدریس در یکی از مدارس دینی، مدیریت بیمارستان غربا، عضویت در مجلس معارف بغداد، مدیریت دارالمعلمین بغداد و تدریس دروس فلسفه و علوم تربیتی و اخلاق در آن مدرسه، مدیریت دارالمعلمین کرکوک، و ریاست دانشکدهٔ اعظمیهٔ بغداد به مدت شش سال. پس از آن بنا به تقاضای خودش بازنشسته شد و بقیهٔ عمر را به تدریس در مدرسهٔ دینی ازبکیه و وعظ و خطابه در جامعهٔ حاجامین در جانب کرخ بغداد سپری کرد.

نورالدین مردی دانشمند، متقی، صحیح‌العمل و مردم‌دوست بود و در اوقات فراغت به مطالعه و تألیف و تحقیق می‌پرداخت.

آثار و تألیفات چاپ شدهٔ شیخ نورالدین:

۱. خلاصة *تاریخ الاسلام*.

۲. *الفلسفة العلمیة والفلسفةالاخلاقیة*.

۳. *حقیقةالحقایق* ـ دربارهٔ ماوراءالطبیعه.

۴. *المنطق‌القدیم و المنطق‌الجدید*.

۵. *الفلسفةالعلیا*.

۶. *زبدةالهندسة*.

۷. *تاریخ التربیة*.

تألیفات چاپ نشدهٔ آن مرحوم:

قانون المناظره، *آداب البحث*، *البعثُ‌بعدالموت*، *علم‌الخلاف*، *تاریخ‌القرون‌الاولی*، *مختصر تاریخ بیزانس القسطنطنیه* به زبان ترکی، *السنوحات‌الالهیه فی شرح‌احوال السلسلة‌النقشبندیه* و جز اینها.

وفات شیخ نورالدین در حدود سال ۱۳۶۰ هـ ق اتفاق افتاده است.

لب‌الالباب، سهروردی.

شیخ محمد سعید مولوی

فاضل ارجمند شیخ محمد سعید فرزند سیدمحمد بن سیدعبدالرحیم مولوی معدومی، به سال ۱۲۹۰ هـ ق در قریهٔ «سه‌رشانه» متولد شده و در سنهٔ ۱۳۶۰ هـ ق در آبادی «گونده» درگذشته است.

شیخ محمد سعید اهل طریق نیز بوده و به شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی ارادت می‌ورزیده و

در آبادی شمیران عراق مدتی سکونت کرده و پس از آن به دهکدهٔ گونده، میان عشیرهٔ نەوروڵی رفته و خدمات علمی و دینی خود را تا آخر حیات همانجا ادامه داده است.

علماؤنافی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۴۹.

ابوبکر افندی اربلی «ملاگچکه»

علامه ابوبکر افندی اربلی دوم فرزند حاج عمر افندی‌بن ملا ابوبکر اول بن ملاعثمان، از اعیان و معاریف علمای اربل بوده است که در علوم عقلی به خصوص هیأت و ریاضیات تخصص داشته و طلاب علوم پس از خاتمهٔ تحصیل، از مناطق دوردست خود را به اربل رسانیده‌اند تا چند صباحی از آن دریای زخار علم و دانش نیز بهره‌ای بگیرند.

اعلی جد این خانواده اهل دهکدهٔ صلوات‌آباد، از آبادیهای حومهٔ شرقی شهر سنندج بوده که به اربل رفته و آنجا اقامت گزیده است.

ابوبکر افندی مرد دین و دنیا بوده و ثروت و مکنت زیادی داشته و مخارج طلاب و مدرسه و مدرسین جزء را از مال خود تأمین می‌کرده است. همچنین در دهات مجاور آبادی خویش، مدارسی را با خرج خود اداره می‌کرده و مدرسین و طلاب این مدارس در رفاه کامل می‌زیسته‌اند.

محل تدریس ملا ابوبکر افندی مسجد و مدرسه قەڵا(قلعه) در شهر اربل بوده و خود در دهکدهٔ «باداوا» در شش کیلومتری اربل اقامت داشته و هر روز به شهر اربل رفته و بعد از خاتمهٔ درس برگشته است.

ابوبکر افندی بسیار متین، موقر، محترم و مورد اعتماد ملت و دولت عراق بوده و در نهایت عزّت و قدرت و شرافت می‌زیسته و مهمانخانه‌اش شبانه‌روزی به روی مسافران آشنا و بیگانه باز بوده و هر کس برای هر کاری به وی رجوع کرده است بدون مضایقه در اصلاح و جابجا کردن آن کوشیده و نیاز حاجتمندان را تا آنجا که توانسته برآورده است.

«گچکه» در زبان کُردی به معنی کوچک است و او را چون همنام جدّش بوده به این نام خوانده و «ملاگچکه» گفته‌اند.

ابوبکر افندی به سال ۱۳۶۱ هـ ق درگذشته است.

علماؤنافی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۴-۳۶. و یکی دو منبع دیگر

شیخ عبدالکریم خانه‌شوری

شیخ عبدالکریم فرزند سیداحمد بن سیدمحمد بن سیدعبدالرحیم، در حدود سال ۱۳۰۳ هـ ق

در آبادی «خانه‌شور» از دهات باباجانی تولد یافت و همانجا شروع به تحصیل کرد. پس از آنکه مقدماتی فراگرفت به شهرزور رفت و در آبادی احمدبرنده نزد شیخ معروف نرگسه‌جار مدتی درس خواند. پس از آن به حلّبجه سفر کرد و در آنجا با شیخ بابا رسول بیدنی برزنجه‌ای ـ که او هم مشغول تحصیل بود ـ آشنا شد. این دو طالب چنان با هم الفت گرفتند که در حضر یارشاطر و در سفر غمگسار خاطر همدیگر بودند. هر دو از حلّبجه به پریس و از آنجا به جاهای دیگر از جمله سلیمانیه و بیاره سفر کردند و تحصیلات خود را به نحو احسن ادامه دادند.

به سال ۱۳۳۱ هـ ق شیخ معروف نرگسه جار مدرّس آبادی احمد برنده وفات یافت و به دعوت اهالی آنجا و تصویب شیخ نجم‌الدین نقشبندی، شیخ‌عبدالکریم به آن روستا رفت و تدریس و امامت آنجا را تا آخر حیات برعهده گرفت.

شیخ عبدالکریم انسانی صوفی‌مشرب، کریم‌الاخلاق و خیرخواه مردم بود.

گاهی به فارسی و کردی شعر می‌گفته و «فانی» تخلص می‌کرده و در سنهٔ ۱۳۶۱ هـ ق درگذشته است.

ابیات زیر از قصیده‌ای است که در مرثیهٔ مصطفی خان قبادی ـ که در جنگ با قلخانیان در سال ۱۳۲۷ هـ‌ق به شهادت رسیده ـ سروده است.

این چه غوغایی است می‌خیزد ز ارکان جهان / شور محشر شد هویدا در زمین و آسمان
داغدار و سوگوار این مصیبت مرد و زن / واله و سرگشتهٔ این ماجری پیر و جوان
از تنور دیده شد بسط زمین طوفان اشک / سرخ شد از جوش سیل خون دل هفت آسمان
شد پریشان خاطر مجموع اعیان زمین / گرد حسرت بر جبین بنشست ارکان زمان
کاکل زیبارخان ببریده از تیغ جفا / سنبل زلف بتان پژمرده از باد خزان
زانکه آن میر نکوسیرت به ناحق شد شهید / وز دم تیغ عدو غلطید در خون ناگهان
در مصاف کافران مانند شاه کربلا / جان به جانان داد و از دنیای فانی شد نهان
«مصطفی‌خان قبادی» رادمرد پاک‌دین / مرغ روحش شد طفیل مصطفی اندر جنان
از وفاتش سبعهٔ سیاره بی‌تاب و توان / وز عزایش چشمهٔ چشم ثوابت خون‌چکان
«فانیا» کوتاه کن آه و فغان زیرا کنون / او بود آسوده خاطر در نعیم جاودان

خاصهٔ دست قضا بر لوح خاطر زد رقم
رمز سالش: «خیمه زد بر مأمن دارالامان»[1]

کردی سورانی:

---

۱. این عبارت به حساب ابجد برابر است با ۱۳۲۷.

وەرە ئەی دڵ وەکو پەروانە باڵی عیشق پەیداکە
بەدەوری شەمعی شەرعی ئەنورا صەدسۆز بەرپاکە

لەطەعنەی شێتەکانی وەک حوبارای رێگە لێ‌گوم‌بو
مەرەنجەو بێ‌بەیەک شوعلە هەمویان تەفرو توناکە

طەرەفدای شەرێعەت شێرە وەک صیددیق‌و فارووقە
لەحیزە فێڵی ربۆی‌بووڵەهەب یاجەهل بێ‌باکە

ئەگەر باوڕ بەمن ناکەی وەرە تۆزێ بەچاوی دڵ
تەماشای حوسنی ئیقدامی مودیری«وارماوا» کە

دەسا ئەی ئەهلی فەضڵ‌و مەعریفەت هەردەم بەسۆزی دڵ
تەمەننای نەصرت‌و تەوفیقی ئەم‌ذاتە بکەن‌چاکە

قوبوڵی‌کەی بەلوطفی خۆت خودایا‌ئەم‌تەمەننایە
بەحەققی ئەوکەسەی فەرمووتە پێی (لولاک لولاک)

یادی مەردان، برگ دوم، ص ۶۱۸–۶۲۸ و یک جُنگ خطی.

ملاعبُدالله بیتواتی اربلی

ملاعبدالله بیتواتی فرزند ملا محمدامین، دانشمندی از اهالی اربل که در مدرسهٔ حاج قادر در شهر اربل به تدریس اشتغال داشته و در حدود سنهٔ ۱۳۶۱ هـ ق درگذشته است. پدرش نیز مرد فاضل و دانشمندی بوده و این پدر و فرزند متفقاً در مدرسهٔ نامبرده تدریس می‌کرده‌اند.

از آثار و تألیفات ملاعبدالله کتابی است به نام *المنحةُالوهبیّة* که شرحی است بر رسالهٔ *الارادةُ الجُزئیّه* از مولانا خالد ذی‌الجناحین شهرزوری. این کتاب به سال ۱۳۴۷ هـ ق به چاپ رسیده و در این تاریخ پدر ملاعبدالله نیز در قید حیات بوده است.

مقدمه‌*المنحةالوهبیه*.

صافی هێرانی

حاج شیخ مصطفی مشهور به «کاک مصطفی»، فرزند ملاعبدالله فرزند شیخ علی ــ که نسبش با هفت واسطه به شیخ سلیمان[1] میرسوران منتهی می‌شود ــ در سال ۱۲۹۴ هـ ق در آبادی «هێران»[2] تولد یافته است. ابتدا نزد پدرش خواندن و نوشتن را شروع کرده و بعد به سایر مدارس دور و نزدیک زادگاه خود، از قبیل: اربل، رواندز و کۆی راه یافته و در هر کدام مدتی به تحصیل پرداخته است. چند صباحی هم به لاجان رفته و در آنجا نیز مدتی تحصیل کرده و سرانجام در علوم دینی و عربی بهرهٔ کافی یافته است.

پدر صافی شاعر بوده و ثانی[3] تخلص می‌کرده و از پدر ذوق شعر و شاعری را به ارث برده

---

۱. شیخ سلیمان ــ که به میرسۆران شهرت یافته ــ منسوبِ طریقهٔ قادریه بوده و مرشدوی شیخ طه‌بدلیسی است.
۲. «هێران» و «نازنین» دو آبادی از ناحیهٔ خوشناو جزء استان اربل هستند.
۳. برای آگاهی از بیوگرافی «ثانی» به صفحهٔ ۹۷ همین جلد مراجعه شود.

است. مخصوصاً عشق و علاقهٔ صافی به همسرش «زیبا»، و همچنین دلبستگی وی به مناظر طبیعی کوهستانهای «هیّران و نازنین» دست به دست هم داده، و ذوق و استعداد او را در اندک مدتی شکوفا کرده است.

صافی تا وقتی پدرش حیات داشت،دنبال گشت و گذار و تفرج و تَغَزُل بود؛ پس از آنکه پدرش را از دست داد، همچون پدران و اجداد خود، مسلک درویشی اختیار کرد و پیرو طریقهٔ قادریه شد. علاقهٔ صافی به همسرش یک طرفه نبوده و خاتون زیبا نیز به وی بسیار علاقه داشته و در جلب رضایت شوهرش کوشیده است. پس از مرگ صافی، همسرش نیز چندان نپاییده و درگذشته و در کنار او دفن شده است.

صافی مردی احساساتی و رقیق‌القلب بوده و هر جا صدای آوازی را می‌شنیده سیل اشک از دیدگانش جاری می‌شده است. به زبان کردی و فارسی و ترکی شعر می‌گفته و دیوان کوچکی از وی بامقدمه‌ای از مرحوم استادعلاءالدین‌سجادی در بغداد به سال ۱۹۵۳ م به چاپ رسیده‌است.

شیخ مصطفی صافی در سنهٔ ۱۳۶۱ هـ ق بعد از یک مدت بیماری در آبادی «هیران» درگذشته و همانجا دفن شده است.

اینک اشعاری از صافی:

جانا! لەفیراقی تۆ پەشێواوە دڵی من   پەروانەیی شەمعی تۆوە، سوتاوە دڵی‌من
سەرتا بەقەدەم غەرقەیی خوێناوە دڵی‌من   وەحشی صفەتە بەستەیی نێو داوە دڵی‌من
دڵ ئەلبسەیی خۆینی هەمودەم کەلەبەردا   دەیزانی فەلەک کینەیی وی مابو لەسەردا
چەندعاشقی کوشتوون‌و خوێنی بەهەدەردا   لەم‌طالعی بەرگەشتەیە چون ماوە دڵی من؟
دایم کەلەدەست جەوری زەمانە بەجەفایە   پەیوستە بەجەورو ئەلەم‌و دەردو بەڵایە
بۆ عاشقی بێچارەیە ئەم عادتە وایە   بۆیە کەلەگۆشەی غەمەدا ماوە دڵی‌من
طابوری بەڵا وا لەدولا هاتەوە یاران   بۆقەتلی سەری عاشق‌و مسکین‌و هەژاران
مەعلومە کەدەرناچێ لەبەرتیری سواران   چەند دەفعە لەدەم قازەخیان داوە دڵی‌من
سەرقافڵەچی! دەستی منت دامەنە قوربان   ماژۆ بەعەجەل مەحمەلی لەیلی بەهەموئان
مەجنون صفەتان مانەوەلەم رێگە پەرێشان   بێچارە لەیارانی بەجی‌ماوە دڵی‌من
دایم لەهەوای قامەتی تۆ حاڵی پەشێوە   هەردەم لەفیراقی تۆوا کەوتوە جێوە
ئەم‌قورِ بەسەرە رۆحی گەییشتە سەری لێوە   دەرمانی بکە تاکو نەفەوتاوە دڵی‌من
ئەی‌بادی صەبا! قاصیدی جانانی روح‌ئەفزا   نامەی غەم‌و دەردو ئەلەمم تۆبەرە بەغدا

تاچەند لەئەومیحنەتەدا بێ‌سەگی دەرگا
موددەیکە وەکو «صافی» کەشێواوە دڵی‌من

ئەی پەرتەوی ڕەنگت بەمەئەل عەینی چرایە
وەی حەلقەی زولفت شەبەهی دامی بەلایە
کردوتە نیشانەی سەری موژگانی خەدەنگت
بۆیە دڵەکەم بێکەسە، لەمگۆشە خزایە
سەوداسەری تۆم، مەمخەرە زیندانی جودایی
حەیفە کەدەخەی بەندە لەئەوچاهی بەلایە
بێیارو دەلیل پامەنێ ڕێی عەشقی جوانان
چەند سە لەسەر ئەمڕێگە لەسێدارە درایە
پەروای‌نیە ئەصلا لەقسەی زاهیدی خودبین
مەعلومە حەیای عاشقی بێچارە ڕژایە
گیراوی سەری زولفی تۆتامردنە قوربان
چۆن باوەڕە حەپسی تۆ لەئەم قەیدە ڕەهایە

خۆینم برژێ صورەتی ناوی تۆ دەکێشێ
تانەمکوژی نازانی کە «صافی» بەوەفایە

***

لەتاوی چاوەکەی مەستت دوچاوم پڕلە خوێناوە
حەنایی پەنجەکەی دەستت بەخۆینم ڕەنگی هێناوە
ئەوی دەردی فیراق پێ‌کردوم ئەسلا بەیان‌نابێ
لەنێو ئیسلامدا نەبوە، لەلای کافر نەقەوماوە
هەتامردن بناڵێنم لەغەم تەسکینی دڵ‌نایە
لەسۆزی فیرقەنی جانان وەها مەفتون‌و شێواوە
دەوای وەصڵی نەبێ ئەسلا شفای دەردی دڵم نابێ
لەڕێ ڕەببا عیلاجم کەن، نەفەس تاکو لەسنگ ماوە
بڵێسەی ئاوری دوریت وەها جیسمی منی سوتاند
بەدایم دوکەڵی ئاهم دەچێتە عەرشی ئەعلاوە
لەبەدبەختیمە بۆیە لەیلەکەم بێ‌مەیلە دەرحەق من
سەبەب طولی شەوی هیجرانە، طالع هەرلە خەوماوە

لە «صافی» گەردەپرسن بۆچی واپەژموردەیە ئیستە؟
لەخزمەت یاری‌دورە بۆیە واغەم دەوری لێ‌داوە!

من و دل:

قطعه شعری است از سه شاعر به صورت مُسَمَّط، سه مصرع اول هر بند از صافی، و مصرع چهارم از طاهربیگ جاف، و مصرع پنجم از نالی است:

من‌و دڵ ئەمرۆ ئەوشۆخە لەخۆشی یەکبەدەی کردین
لەجامی لەعلی سەرخۆشو، موقیمی مەیکەدەی کردین
هەتا مەحشەر خومارو مەستی نازو نەشئەکەی کردین
بەغەمزەی چاوی مەخموری سیاهی، مەستی‌مەی کردین
بەماچی لێوی موستەغنی لەئەنواعی مەزەی کردین

بەئەو یارە بڵێن یاران! چیە سوچو گوناهی من؟
نەسیم ئەنگوتو شەو ڕوێی چەمەن والابوماهی من
چەقەوماوە؟ مەگەر قوربان کەوا بەستوتە ڕاهی‌من
ترازا بەندی سوخمەی ئاڵی گوڵناری بەئاهی من
کەچی دەستی لەسەر دانا، لەسەیری باخی بەی کردین

لەبۆ یەکمەرحەبایێ چومە لای یارم بەسەر خۆشی
نقابی خستە ڕوخسارو بەجارێ کەوتە خامۆشی
کەوام دی ڕوێی ئارامی دڵ‌و سەبرو فەرامۆشی
بەهەوری پەرچەمو زوڵفی ڕوخو ئەبرۆری کەداپۆشی
لەشەوقی ڕوئیەتی بەدری هیلالی یەکشەوەی کردین

رەفیقانم! کەسێ عاشق نەبێ لەمسیڕڕە نازانی — لەلایێ یار حەیاتبەخش و لەلایێ قابضی جانی
لەهەردو لاوە تەسلیمم بلێن دستم بەدامانی — ئەگەرچی گوشتمی خو قابضُ‌الازواحی موژگانی
بەقانونی مەسیّحایی بەخەندەی لیوّی حەی کردین

لەبەر خوێن‌ڕێژی عوششاقان نیگارم گەرچی بێ‌باکە — وەلێ ئەی‌دڵ! لەروی ئوممیدوە جارێ تەماشاکە
مەلێ «صافی» زەمان ئاخر بو کەس ئیمدادی کەس ناکا — دەوای دەردی دلی «نالی» لە «طاهربەگ» تەمەنناکە
بەلێ ئیمروێ گوڵەندامێ بەتیرێ جەرگی پەی کردین

***

ئەی نیگارا! بەسیە بادەرکەی وەفا بکرێتەوە — تابەکەی دڵ هەرلەزیندانی جەفا بکزیتەوە؟
صەبری ئەییوبم لەکوێ بو، عومری نوّحم بوّچیە؟ — پێنج‌ودو روّژێکی ماوە روّح کەچو نایێتەوە
پەردەیی رو هەڵگرە جانا وەفای توّ، صەبری من — وەک حەیایی عاشقان قەطرەیێکە بانەتکێتەوە
دڵ لەقەیدی زولفەکەی هیندەی پەشیوی دیتوە — تانەفەس ماوە مەفەرمو جارێتر ناسێتەوە[1]
روّژی هیجران تاری‌یە، یاخوّ شەوی بەختی منە؟ — یالەسەر زولفی شێواوی توّ دیوّ دەخولێتەوە
«صافی»! بەدمیهری زەمان‌و قیسسەیی روّژی وەفا
لێم‌مەپرسە توّخودا بازامی دڵ نەکولێتەوە

مُسمَّط مربع به کُردی ـ استقبال از غزل خواجهٔ شیراز به این مطلع:

«چندانکە گفتیم غم باطبیبان — درمان نکردند مسکین غریبان»

وەرنە تەماشا دوست‌و ئەحیبان — ئەو بی‌رەحمیەی دیم لەموحیببان — خەبەری دەردم چەندان طەبیبان
دەرمانیان نەکرد زامی غەریبان

بولبول کەدایم بەشین‌و زارە — حەقیە کەغونچەی لەدەست ئەغیارە — ئەوگوڵ هەمو دەم هەرلەلای خارە
بوّ شەرم ناکا لە عەندەلیبان؟!

بوّیەلەلای یار من هاوارم کرد — رازی دلی‌خوم پاک ئیظهارم کرد — دەردەکەی پەنهان عەرزی یارم کرد
چونکی ون‌نابێ دەرد لەطەبیبان

خوایە شادی‌بێ، بەس‌بێ غەمگینی — بوّدڵی موشتاق هەرتوّی موعینی — یارەب ئەوجارەش بیکەی بیبینی
چاوی موحیببان رویی حەبیبان

قوربان بابەس‌بێ ئەوقاتی فەصڵت — لەرێگەی خودا بەوکانی ئەصڵت — ئەی شاهی خوبان لەخوانی وەصلت
تاکەی هەرمن‌بم لە بی‌نەصیبان؟!

ئەی‌دڵ! لەمشورە قەط نابوی شەیدا — گەرمەیلت کردبا وەلایی بەغدا — «صافی» شوەک«حافظ»کەی دەبو رسوا؟
ئەگەر گوێ دابا پەندی ئەدیبان

---

۱. **ناسیتەوە**، ناحەسیتەوە: آرامش نیابد.

ملارشیدبیگ بابان

ملارشیدبیگ‌بن فتاح‌بیگ از خاندان امرای بابان عراق به سال ۱۳۰۰ هـ ق، در سلیمانیه تولد یافته و تحصیلاتش را در مدارس سلیمانیه شروع کرده و سرانجام در پینجوین نزد علامهٔ وقت ملاعبدالرحمن پنجوینی مدتی تلمذ کرده و اجازه گرفته است. پس از آن به سلیمانیه برگشته و در مدرسهٔ شیخ سلام به سمت تدریس منصوب شده است. بعد از جنگ جهانی اوّل به استانبول مهاجرت کرده و تا آخر حیات (سال ۱۳۶۲ هـ ق) در آنجا به تعلیم و تدریس در مدارس قدیم و جدید پرداخته است.

ملا رشیدبیگ تألیفاتی هم داشته است؛ از جمله: شرحی بر منظومهٔ فریده، تألیف شیخ جلال‌الدین سیوطی در علم صرف و نحو، و شرحی بر احادیث صحاح بخاری و مسلم، به نام *اِقْترانُ النَّیِّرَیْنْ فی مَجْمعِ اَلْبَحْریت* که به چاپ رسیده است.

علماؤنافی خدمةالعلم‌والدین، ص ۲۰۷ و ۲۰۸.

پیروز ـ دکتر سعیدخان کردستانی

دکتر سعیدخان کردستانی متخلص به «پیروز» از پزشکان و اطبای بسیار حاذق و معروف و دانشمند نیمهٔ اول قرن چهاردهم است که در سنهٔ ۱۲۴۲ هـ ش در سنندج تولد یافته است.

پدرش ملارسول، مرد متدین و باسوادی بوده است از اگراد مرز ترکیه که در اوایل قرن سیزدهم به ایران مهاجرت کرده؛ ابتدا مدتی در مریوان و پس از آن در سنندج اقامت گزیده و در این شهر به پیشنمازی و مکتب‌داری پرداخته است.

سعید که دارای استعداد و هوش فوق‌العاده‌ای بوده است تحت مراقبت و تعلیم پدر، با جدیت و علاقهٔ فراوان به تحصیل مشغول شد؛ اما در سیزده‌سالگی از نعمت وجود پدر محروم ماند؛ ناچار ضمن درس خواندن مجبور شد کاری برای خود دست و پا کند و وسیلهٔ معاش خانواده‌اش را فراهم سازد. عاقبت به رهنمایی دوستان و آشنایان پدرش به چند خانواده‌ای معرفی شد که در مقابل مزد ناچیزی، ساعاتی را در شبانه‌روز به منزل آنهابرود و کودکانشان را درس بدهد.

در سنهٔ ۱۲۵۸ هـ ش یک نفر کشیش به نام یوحنّا از ارومیه به سنندج می‌آید و درکلیسای این شهر اقامت می‌کند. یوحنا که با زبان پارسی زیاد آشنا نبوده است، دنبال کسی می‌گردد که او را زبان پارسی یاد دهد؛ مردم سعید را به او معرفی می‌کنند که در این وقت خود در یکی از مدارس دینی می‌خوانده و او را ملاسعید گفته‌اند. کشیش یوحنا بعد از مدتی با او بی‌نهایت دوستانه و از روی صمیمیت رفتار می‌کند و کتابهایی را در اختیار او می‌گذارد که به مطالعهٔ آنها بپردازد. این کتابها جنبهٔ تعلیمات مذهبی داشته و سعید ـ که جوانی نورسیده، فقیر و محتاج و چشم و

گوش‌بسته بوده ـ با کمک‌های مالی کشیش و محبتهای بی‌دریغ او و مطالعهٔ چنان کتابهایی ـ که از لحاظ چاپ و عکسهای رنگی برای او بسیار جالب می‌نمود ـ کم کم به طرف مسیحیت کشیده می‌شود و به مطالعهٔ کتاب مقدس و آشنایی به زبان سریانی علاقهٔ شدیدی پیدا می‌کند.

در سال ۱۲۶۰ هـ ش، یکی از مأمورین تبلیغ دین مسیح در همدان به نام جیمزهاکس ـ که معلم درس فارسی نیز بوده ـ فوت می‌کند؛ از سعید دعوت می‌کنند که به همدان برود و تعلیم آنجا را بر عهده بگیرد. سعید دعوت را می‌پذیرد و شبانگاهی سنندج را ترک می‌گوید و پس از یک مدت توقف در همدان، دین مسیح را می‌پذیرد و زبان انگلیسی را هم کاملاً یاد می‌گیرد و به عنوان دستیار و مترجم دکتر الکساندر مشغول کار می‌شود و اندک اندک در درمانگاه این دکتر به علم طبابت علاقه پیدا کرده، مصمم می‌شود که آن را به خوبی یاد بگیرد.

سعید پس از چندی راهی تهران می‌شود و در این شهر، مسیونرهای تهران در حق وی محبت زیادی می‌کنند و از هر جهت او را نسبت به خود و مذهب مسیح علاقه‌مند می‌سازند.

در بهار سال ۱۲۶۶ هـ ش، دکتر الکساندر سعید را از تهران با خود به همدان بر می‌گرداند و در خرداد ۱۲۶۷ او را وادار می‌کند که با دختر کشیشی به نام سیمون ازدواج کند. این دختر ربکا نام داشته و تا آخر عمر همسر وفادار سعید بوده است.

سعید کم‌کم تحت تعالیم الکساندر در فن پزشکی مهارت پیدا می‌کند و به عیادت و معالجهٔ بیماران می‌پردازد و ضمناً مطالعهٔ کتب طب قدیم و همچنین طب مدرن را وجههٔ همت خود قرار می‌دهد. در سنهٔ ۱۲۷۰ هـ ش به رضائیه (ارومیهٔ فعلی) سفر می‌کند. پس از مراجعت به همدان به علت کناره‌گیری دکتر الکساندر و تعطیل درمانگاه و بنا به تقاضای مردم، سعید حاضر می‌شود تا آمدن دکتر جدیدی از آمریکا، معالجهٔ بیماران را به عهده بگیرد و درمانگاه را اداره کند، و با کوشش خستکی‌ناپذیری کلیهٔ مسؤولیتهای کلینیک را اعم از پزشکی، داروسازی، و حتی پرستاری و مراقبت و نگهبانی شبانه می‌پذیرد.

در فروردین سال ۱۲۷۲ هـ ش دکتر هالمز از آمریکا به عنوان جانشین دکتر الکساندر وارد همدان می‌شود. سعید که در این وقت دکرت سعید خوانده می‌شد و تا این تاریخ مدت ۱۲ سال با کمال صداقت و جدیت و وفاداری به نام معلم زبان، دستیار پزشک و بالاخره پزشک مسؤول انجام وظیفه کرده بود، از خدمت در میسیون استعفا داد و تصمیم گرفت به خارج سفر کند؛ به همین منظور از دوستان خود مبلغی پول قرض کرد و با صرفه‌جویی و قناعت به کشور سوئد رفت.

در تاریخ نهم ژوئیه سال ۱۸۹۳ وارد استکهلم شد و پس از توقف کوتاهی از آنجا به انگلستان رفت.

دکتر سعید مدت دو سال در لندن با دکتر وارن به همکاری پرداخت. دکتر وارن یکی از

پزشکان معتبر انگلستان بود که وسیلهٔ ادامهٔ تحصیلات پزشکی دکتر سعید را فراهم نمود. سرانجام دکتر سعید دوره‌های تخصصی رشتهٔ کالبدشکافی و فیزیولوژی را در دانشگاه کوک لندن گذرانید. همچنین ساعاتی از وقت خود را صرف مطالعه دربارهٔ داروسازی و میکروب‌شناسی نمود. اما او به اینها اکتفا نکرد و در رشتهٔ چشم‌پزشکی نیز تخصص گرفت و بعد از آن به بیمارستان سن جرج مراجعه نمود و تخصص دیگر خود را در یک نوع بیماری مناطق گرمسیری کسب کرد.

دکتر سعید پس از دو سال و نیم، در مهرماه ۱۲۷۴ هـ ش به ایران بازگشت و در همدان به خانوادهٔ خود پیوست و به طبابت پرداخت. در بهار سال ۱۲۸۱ هـ ش بار دیگر به انگلستان رفت و در این سفر به عضویت پلی‌کلینیک لندن درآمد و در رشته‌های نوع‌شناسی و میکروب‌شناسی و تکمیل فن چشم‌پزشکی به تحصیل پرداخت، همچنین برایش فرصتی پیش آمد که توسط دوست قدیمیش دکتر پاتریک با دکتر هانس کاشف باسیل‌های مرض جذام آشنا شود و معلوماتی را در خصوص این بیماری مهلک از اوکسب کند. یک سال بعد به ایران بازگشت.

دکتر سعیدخان در سنهٔ ۱۹۰۵ م. همدان را ترک گفته به تهران کوچ کرد و هفت سال اقامت وی (از ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۱ هـ ش) در مرکز طول کشید، او این مدت را به طبابت و مداوای بیماران که از همه جا به او رجوع می‌کردند، سپری کرد. و در اواخر همین سال برحسب دعوت وکیل‌الملک کردستانی و سیدنجم‌الدین امروله‌ای پس از سی سال دوری از وطن، به سنندج بازگشت. چند روزی هم به امروله رفت و از آنجا به دعوت خوانین اورامان بدان جانب شتافت و در نهایت عطوفت و مهربانی بدون چشمداشت مزد به معالجهٔ بیماران پرداخت و پس از دو ماه‌ونیم به همدان بازگشت.

در کودتای سال ۱۲۹۹ هـ ش در تهران به سر می‌برد و منزل و مطبش در مرکز شهر قرار داشت و مورد احترام و اعتماد تمام طبقات بود.

در تابستان سال ۱۳۱۵ بار دیگر بنا به دعوت مردم به سنندج برگشت و مدتی را در میان همشهریهای خود به مداوای مرضی و بیماران گذرانید.

دکتر سعیدخان انسانی روحانی‌مشرب و علاقه‌مند به معنویات بود. از کمک به مستمندان و درماندگان مضایقه نمی‌کرد. با همشهریهایش به زبان مادری خود به صحبت می‌نشست و در صفا و صمیمیت نظیر نداشت.

تابستان سال ۱۳۱۶ هـ ش بار دیگر تهران را ترک گفت و به همدان بازگشت؛ در همین ایام روزی دو نفر مأمور شهربانی به خانه‌اش آمده او را دستگیر می‌کنند و به زندان شهربانی تحویل می‌دهند. بعداً معلوم شد علت دستگیری و توقیف وی کشف نامه‌های دوستانه‌ای بوده که بین او و یکی از سران عشایر کردستان رد و بدل شده است. دکتر در بازجویی گفته بود: «من به سیاست و

کارهای سیاسی علاقه ندارم؛ اما مردم کردستان ــ که هم‌نژاد من هستند ــ برای مداوا به من مراجعه می‌کنند و من هم طبق تعهد پزشکی و وظیفهٔ وجدانی و انسانی خود عمل می‌کنم؛ در نتیجه محبت می‌کنند و برایم نامه می‌نویسند و البته نامه‌های دوستانه را باید جواب بدهم». مدت زندانی دکتر سه ماه و نُه روز طول کشید. پس از آزادی مطب را تعطیل کرد و خانه‌نشین شد و وقت خود را در مطالعه و نوشتن کتب صرف کرد. اما باز بیماران راه خانهٔ او را پیش می‌گرفتند و او هم تا آنجا که توانایی داشت از پذیرایی و معالجه دریغ نمی‌کرد.

درسنهٔ ۱۳۱۸ هـ ش همسرش ربکا درگذشت و مرگ او بر دکتر سعید ــ که سن زیادی از او گذشته و بیمار هم بود ــ سخت گران آمد. سرانجام دکتر در سال ۱۳۲۱ هـ ش (برابر ۱۳۶۱ هـ ق) در خانهٔ ییلاقیش در همدان دنیا را وداع گفت.

دکتر سعیدخان مردی متکی به نفس و خودساخته بود و کورکورانه حرف کسی را نمی‌پذیرفت. زبان عبری را به خوبی آموخته بود تا بتواند انجیل را به زبان اصلی مطالعه کند. به زبان عربی نیز آشنایی داشت. گاهی شعر نیز می‌گفت و «پیروز» تخلص می‌کرد. کتابی را به زبان کُردی اورامی به نام *نزانی* به رشتهٔ نظم کشیده و به سال ۱۳۰۹ هـ ش چاپ کرده بود.

طبیب محبوب، ترجمه از انگلیسی ج. رسولی و دکتر کیدی آلن، چاپ تهران.

احمد فَوزی

ملااحمد فرزند حاج علی متخلص به «فَوزی»، دانشمندی از اکراد عراق متولد شهر حلّبجه که بعدها به ساблاّخ (مهاباد) مهاجرت کرده و در دهی در آنجا به نام «کولیجه» اقامت گزیده و سمت مکتبداری داشته است.

شاعر معروف کرد «هێمن» ــ که در آغاز جوانی مدتی در کولیجه نزد فوزی درس خوانده است ــ در مقدمهٔ دیوان خود به نام «تاریک و روون» از معلومات و اطلاعات و سجایای اخلاقی فوزی بسیار ستایش کرده و او را در ادبیات فارسی و کردی، از صاحبان بصیرت و آگاهی کامل و دارای ذوق شعری نام برده است. اگر چه اشعارش را نسبت به معلوماتش قابل قیاس ندانسته و همو، سال درگذشتنش را ۱۳۲۲ هـ ش برابر با ۱۳۶۲ هـ ق ذکر کرده است؛ اما مؤلف مێژووی ئەدەبی کوردی سنهٔ ۱۹۲۳ م برابر ۱۳۴۳ هـ ق را قید کرده که علی‌الظاهر نوشتهٔ استاد هێمن مطابق واقع است.

اینک قطعه شعری از فوزی که در مرگ ملاقادر جاف فرزند ملاعبدالمؤمن متوفی به سال ۱۳۲۶ هـ ق سروده است:

دیـده از هـجر دوست شد بی نور | جـان و تـن از وفـات او رنـجور
گـاه در بـحر اشک غرقه بـه خون | گـه ز فـریاد و نـاله دل پـر شـور
حســرت و آه در دل افــزون شـد | کـه عـدو شـد ز مـردنش مسـرور
در بــیابان هـــجر او دائـم | مـی‌کنم نــاله بــا دل مکســور
آنکــه او بــهر مــغلقات عـلوم | حـیدری بـود در جـهان مشـهور
ولَـــد حــیدر و حـبیبِ اله | مُـتّقی هـمچو قـاسم و طـیفور

هــاتفی در وفــات او نــاگــاه
قــالَ تــاریخُ مَــوتِهِ «مَـغْفُور[1]»

مـقدمهٔ تـاریک و روون. مـیژوی‌ئه‌ده‌بی کـورد، ص ۵۴۹.
یادی‌مه‌ردان، برگ دوم، ص ۵۲۶.

سید محمد رؤوف صائب حُسینی

سیدمحمد رؤوف صائب‌بن سیدعبداللّه‌بن حاج شیخ محمدبن حاج شیخ احمد حسینی، در آبادی لوّن سادات تولد یافت و از آغاز جوانی به کسب دانش پرداخت و زبان پارسی و عربی و علوم دینی را به خوبی آموخت و در حدود سال ۱۳۱۰ شمسی در شهر سنندج به اخذ اجازه‌نامهٔ پایان تحصیل نایل آمد. بعد از آن به زادگاه خود برگشت و تأهل کرد. پس از مدتی به آبادی اَلک ــ از روستاهای اطراف کامیاران ــ مهاجرت کرد و در آنجا عهده‌دار شغل امامت و اِفتا و تصدی امور دینی مسلمانان شد. گاهی هم یکی دو طلبه را نگهداری می‌کرد و به آنان درس می‌داد. اما امتیاز صائب در ورع و تقوی و قناعت او بود؛ شبها کمتر می‌خوابید و به عبادت و مطالعهٔ کتب تفسیر و احادیث و فقه می‌پرداخت. در بجا آوردن مستحبات و سنن سنیهٔ حضرت رسول صَلَّی‌اللّه عَلَیْه و سَلَّم زیاد می‌کوشید؛ کمتر سخن می‌گفت و بیشتر به ذکر و فکر و یا تلاوت قرآن مشغول بود. چون نام گرامی پیامبر اکرم(ص) را می‌شنید، رنگ رخسارش تغییر می‌کرد و از حال طبیعی خارج می‌شد و در واقع فنافی الرّسول بود.

زندگی بخور و نمیری داشت و سالهای آخر حیات را با بیماری به پایان رسانید و در حدود سال ۱۳۶۲ هـ ق رخت به سرای جاودانی بست.

خاطرات و یادداشتهای من.

---

۱. برابر است با سال ۱۳۲۶ هـ ق.

ملا اِسحق هجیجی دیواندره‌ای

ملا اسحق فاضلی شایسته، آگاه و خوش‌بیان از اهالی «هه‌جیج» از روستاهای مرز اورامان بود؛ که به دنبال تحصیل زادگاه خود را ترک گفت و مدتها در مدارس کردستان ایران و عراق با جدیت زیاد درس خواند تا اینکه به حد کمال رسید و مجاز شد. پس از آن به دعوت اهالی دیواندره جهت تصدی مشاغل دینی در آن آبادی سکونت کرد، و تا آخر حیات مدرس و امام آنجا و قاضی شرع روستاهای آن ناحیه بود، و در نهایت عزت نفس و شرف و تقوی به امور مذهبی مسلمانان رسیدگی می‌کرد و مورد توجه و احترام قاطبهٔ اهالی بود و در حدود سال ۱۳۶۲ هـ ق وفات یافت.

از کتاب *خاطرات و یادداشتهای من*.

شیخ محمداَمین کانیمشکانی ـ نَوید

شیخ محمداَمین از مشایخ کانیمشکان مدرسی بود فاضل، متقی، خوش‌بیان، با قامتی بلند و اندامی درشت و ریشی انبوه و سفید که در سن کهولت به سال ۱۳۶۲ هـ ق در سنندج روی در نقاب خاک کشید. من تا آنجا که یادم هست دوبار آن مرحوم را از نزدیک دیده‌ام. بار اول به سال ۱۳۱۹ هـ ش، که برای ملاقات پدرم آمده بود. بار دیگر در مهمانیی که همهٔ علما و فضلا و طلاب سنندج را مرحوم شیخ شکرالله ــ امام جمعه و خطیب وقت سنندج ــ به باغی در جنوب شرقی سنندج به نام «ویّله» دعوت کرده بود و مرحوم شیخ محمد امین نیز در آن مجمع حضور داشت. مشارالیه عده‌ای از طلاب را در گوشه‌ای از آن باغ دور خود جمع کرده بود و دربارهٔ کلماتی که در یکی از بازیهای مرسوم بین طلاب و جوانان رد و بدل می‌شود، با حرارت زیادی سخن می‌گفت و داستانی راجع به آن نقل می‌کرد. متأسفانه من اکنون چیزی از سخنان وی را در آن باره به خاطر ندارم؛ اما آن طور که می‌گفتند، او کتابی را در اطراف انواع بازیها و مسابقات مشروع و سالم تدوین کرده و جزئیات هر یک را مشروحاً بیان داشته است.

مرحوم شیخ محمد امین در علوم ریاضی و هیأت دارای اطلاعات عمیقی بود و در مدرسه و مسجد «رشید قلعه‌بیگی» تدریس می‌کرد.

خاطرات نویسنده.

مُحمّد افندی جلی‌زادهٔ کوّیی

ملامحمد افندی فرزند حاج ملا عبدالله جَلی[1]، دانشمندی محقق و پژوهشگر از خاندان

---

۱. برای آگاهی از بیوگرافی او به ۳۳۷، جلد اول مراجعه شود.

جلی‌زاده، به سال ۱۲۹۷ هـ ق، در شهر کوّی متولد شد و در حجر پدر تربیت یافت و به تحصیل پرداخت. در سن هجده سالگی بر اثر استعداد ذاتی و سعی و جدیت کافی به حد کمال رسید و پس از اخذ اجازه به تدریس و مطالعه و تحقیق و تألیف مشغول شد. بعد از وفات پدرش به سال ۱۳۲۶ هـ ق،[۱] «رئیس العُلَما» لقب گرفت و در سنهٔ ۱۳۳۹ هـ ق قاضی کوّی شد و متعاقب آن به نمایندگی در مجلس مؤسسان عراق راه یافت. پس از آن چند بار دیگر به عنوان نمایندگی مجلس به بغداد رفت. و در ۱۳۴۷ هـ ق، از تمام مشاغل رسمی دست کشید و کار خود را منحصر به مطالعه و تحقیق و تدریس کرد.

محمد افندی دانشمندی بود اهل فلسفه و شعر و ادب و بیشتر اشعارش پند و اندرز و دعوت مردم است به اتفاق و رعایت حقوق هم‌کیشان و هم‌زبانان.

و اما تألیفات وی:

۱. *المعقول فی علم الاصول*.

۲. *القائد فی علم العقاید*.

۳. *اَبهی الْمآرِب فی اِثْباتِ الواجِب*.

۴. *کَشْفُ‌الأستار فی مَسْأَلةِ ٱلاخْتیار*.

۵. *الألِه و الطَّبیعَةُ و اَلعَقْلُ والنَّبُوَّةُ والمعْجزاتُ والکرامات*.

۶. *اَلْمَشاهد علَی طِرازِ اَلموَاقِفِ وٱلمقاصِد*.

۷. *اَلْحَدْسُ سُلَّمُ الأرْتِقاء*.

۸. *غایتی و أملی فی عِلْمی و عَمَلی*.

۹. رساله‌ای در حقیقت اسلام.

۱۰. رساله‌ای در حقیقت ایمان.

۱۱. *خرابُ‌العالَم*.

۱۲. عقیدهٔ اسلامی به زبان کُردی.

۱۳. *دیوان اشعار کُردی*.

۱۴. داستان کُردی «خه‌ون و که‌رامه‌ت».

۱۵. فرِی فرِی، قه‌ل‌فرِی.

همچنین کتابها و رساله‌های دیگری در اصول، منطق، حکمت و ادبیات، که قسمت زیادی از این تألیفات به چاپ رسیده است.

---

۱. در *الاعلام* سال ۱۲۹۸ ذکر شده است.

ملا محمد جلی‌زاده به سال ۱۳۶۲ هـ ق در کوّی وفات یافته است.

علماؤنافی خدمةالعلم، ص ۵۳۴ و *الاعلام*، ج ۷، ص ۱۲۴.

ملاعبدالصَّمد اَمین الاسلام سنندجی

ملاعبدالصمدبن ملا مسیح‌بن ملا نصرالله‌بن ملا عباس شیخ‌الاسلام، از سلسلهٔ موالی و مشایخ‌الاسلام کردستان، به سال ۱۲۹۴ هـ ق تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۶۲ هـ ق درگذشته است.

وی انسانی بود نیکوسیرت، خوش‌نیت، متمکّن، متین و محترم، فاضل و مورخ و منشی. در اواخر عمر به گوشه‌گیری و مطالعه و عبادت اوقات می‌گذرانید و در امور اجتماعی و سیاسی شرکت نمی‌کرد.

یادداشتهای نویسنده.

شیخ بابا رسول برزنجی بیدنی

عالم جلیل‌القدر شیخ بابا رسول فرزند شیخ احمدبن شیخ عبدالصمدبن شیخ سلیمان برزنجی، به سال ۱۳۰۳ هـ ق در آبادی بیدن از قرای اطراف سلیمانیه تولد یافته و تحصیلات را در بیدن، هـبجه و قزل‌رباط و سلیمانیه و بیاره به انجام رسانیده و نزد ملاعبدالقادر مدرس بیاری اجازه گرفته است. پس از ان دست ارادت به عارف معروف شیخ نجم‌الدین کوکب عثمانی داده و به طریقهٔ نقشبندیه گرویده است و تا سال ۱۳۳۷ هـ ق ـ سالی که شیخ نجم‌الدین به دیار آخرت پیوسته ـ زاویه‌نشین کُنج خانقاه و مدرسهٔ بیاره بوده و به سیر و سلوک و گاهی هم به تدریس اشتغال داشته است.

در سنهٔ ۱۳۳۸ هـ ق ملاعبدالقادر مدرس بیاریّ نیز وفات یافته و شیخ بابا رسول از طرف مرشد وقت بیاری (شیخ علاءالدین) مأمور تدریس در مدرسهٔ آنجا شده است؛ اما او پس از دو سال بیاره را ترک گفته؛ چند سالی در مدارس سوّله و یکی دو محل دیگر از دهات شهرزور به تدریس پرداخته و عاقبت در سنهٔ ۱۳۴۶ هـ ق، تدریس مدرسهٔ عه‌بابه‌یلیّ را به عهده گرفته و تا هنگام وفات (سال ۱۳۶۲ هـ ق) وظیفه علمی و دینی خود را به نحو احسن در آنجا انجام داده و عدهٔ زیادی از برکت علم و صحبت وی بهره‌مند شده‌اند.

شیخ بابارسول دانشمندی ممتاز و زاهدی اهل جذبه و حال بوده و به فارسی و کردی گاهی شعر می‌گفته و تخلص خود را «ملول» و «بابا» برگزیده، و تألیفاتی هم داشته است.

اینک یکی دو غزل از اشعار فارسی و کردی او:

ناطیقەی حاڵی وەطەن، دەرسی وەطەن تەقریرئەکا — کاتبی دڵحەرفەکانی یەک‌بەیەک تەحریرئەکا
گفت‌وگۆییێکی خوەش‌و پرمەغزە دایم دێتە گویم — وائەزانم هاتیفێکی غەیبی‌یە تەفسیر ئەکا
پێم‌ئەڵی بۆغەم ئەخۆی، سوڵطانی سەییاسی وەطەن — هەربەقانونی مەحەببەت دوژمنی تەسخیرئەکا
عاقیبەت میعماری فیکری ئیتتفاقی قەومی کورد — دارالاحسانی بیلادی کوردەکان تەعمیرئەکا
سیلسیلەی کاکۆڵی ئاڵۆزاوی مەحبووبی وەطەن — وابزانە زوبەزو واعاشقی زەنجیر ئەکا
خزمەتی خاکی وەطەن، فەرضێکی عەینە بۆهەمو — داخڵی ئەم‌حوکمەیە، کێ‌فەرقی جوان‌و پیرئەکا
ظوڵمەتی جەهل ئەرچی زۆری سەندوە باکت نەبێ — نوری عیلمی عالمێکە، عالەمێ تەنویرئەکا
هەرکەسێ فکری مەزاری باوک‌و باپیری هەبێ — بۆ بەقای ئیعزازی خاکی خۆی چلۆن تەقصیرئەکا؟
پیاوی دانا دائما نەفعی عومومی مەطلەبە — جاهیلی ناپیاوە هەربۆ نەفعی خۆی تەدبیرئەکا
لوتی وەرچەرخان لەشوشەی پر گوڵاوی شیعری من — مونکیری ئاثاری کوردی بۆنی پیازو سیرئەکا
کەعبەکەچ نابێ بەکوردی بەحثی کوردوستان ئەکەم — پی‌بڵێن واعیظ بەتورکی بۆچی من تەکفیرئەکا

غزلی به فارسی:

من گوی بلادیدهٔ چوگان فراقم — حیران و سراسیمهٔ میدان فراقم
از حال من شیفته جانا خبرت نیست — عهدی است که در گوشهٔ زندان فراقم
تو فارغ و آسوده و سرمست وصالی — من ساکن ویرانهٔ کنعان فراقم
تو ساقی بزم حضر یار، ولی من — دُردی‌کش میخانهٔ هجران فراقم
از یوسف خود دورم و محروم عزیزا — ماتم‌زدهٔ کلبهٔ احزان فراقم
عمری است گرفتارم و رنجور و پریشان — سودازده و بی سرو سامان فراقم
پروانهٔ بی‌بال و پرم از اثر هجر — شبهاست که من شمع شبستان فراقم
می‌نالم و این سوز نهان می‌کنم اظهار — دل سوختهٔ آتش سوزان فراقم

از نام و نشانم خبر ار هست و گر نیست
«بابا»ی جفا دیدهٔ حرمان فراقم

علماؤنا فی خدمة العلم والدّین، ص ۱۱۶ تا ۱۲۰، *یادی مەردان*، برگ دوم، ص ۵۹۱ تا ۶۱۷.

غیاث‌الدّین نقشبندی عمادی

غیاث‌الدّین نقشبندی پسر ارشد شیخ بهاءالدّین از اهالی عمادیه متولد سال ۱۳۰۷ هـ ق از رجال علم و سیاست کردستان عراق است که در اکثر علوم اطلاعات کافی داشته و اجازهٔ علمی را

از دانشمند بنام شکری افندی مفتی عمادیه اخذ کرده است.

غیاث‌الدین شاعر و ادیب نیز بوده و به زبان و ملیت قوم خود دلبستگی و علاقهٔ زیادی داشته و یکی دو دوره در پارلمان عراق از ناحیهٔ شمال دارای سمت نمایندگی و نیابت مجلس بوده و در همان ایام نمایندگی، در بغداد به سال ۱۳۶۳ هـ ق درگذشته است.

الاکراد فی بهدینان، ص ۲۱۱.

فایق بێ‌کەس

فایق متخلص به بێ‌کەس فرزند عبدالله بیگ از اهالی سلیمانیه در سنهٔ ۱۳۲۰ هـ ق متولد شد و تحصیلاتش را در همین شهر شروع کرد. پس از آن به دارالعلوم بغداد راه یافت و زبان عربی را به خوبی فراگرفت و با انگلیسی نیز آشنا شد. پس از آن به سمت معلمی در استخدام دولت درآمد و در مناطق مختلفی از جمله: سلیمانیه و حلّه به تدریس پرداخت.

بێ‌کەس در کودکی از نعمت وجود پدر و مادر محروم شد و بر اثر مرض آبله یکی از چشمان خود را هم از دست داد؛ بعدها هم به عللی از جمله حقایق‌گویی و صراحت لهجه و همچنین بی‌بند و باری به مصائب زیادی دچار شد و چون انسان آزاده‌ای بود و زیر بار زور نمی‌رفت، از اقوام و کسان خود نیز محبتی ندید. ناچار همه را ترک گفت و شاید به همین جهت برای خود تخلص «بێ‌کەس» برگزیده بود. او هر چه می‌دید و می‌شنید به صراحت و با صداقت بیان می‌کرد و حاضر نبود از حقایق چشم بپوشد و معایب را نادیده بگیرد. در انواع شعر طبع‌آزمایی کرده و در سرایش، ذوق و قریحهٔ خوبی داشته است.

بێ‌کەس به سال ۱۳۶۳ هـ ق درگذشته و در سلیمانیه مدفون است.

اینک اشعاری از او:

سکالاّ لەتەک مانگ

ئەی‌مانگ! من‌و تۆ هەردو هاودەردین — هەردو گرفتار یەک‌ئاهی سەردین
تۆ وێڵ‌و رەنگ‌زەرد بەئاسمانەوە — منیش دەربەدەر بەشارانەوە
دخیلتم ئەی‌مانگ! قبلەی دڵداران — دەرمانی دەردی دڵی بیماران
شەوێکە ئەمشەو بگەرە فریام — بێ‌یارو هاودەم عاجزو تەنیام
دڵزارو بێزار خەیلێ غەمگینم — گیرۆدەی داوی لەیل شیرینم
دڵ‌بەندی عەشقی ئەوبەڵەک چاوەم — شێت‌و شەیدای ئەو ئەگریجە خاوەم
لەوساوە ئەوم کەوتوتە خەیال — گریانە پیشەم، بومە کۆی زوخاڵ
ئەی‌مانگ! تۆ شوعلەی عەشقی پیرۆزی — تۆ نەشئەبەخشی دڵی بەسۆزی

قـەسەمت ئـەدەم بـەعەشق‌و جـوانـی ‌ بـــەنەسیمەکـــەی بـــەری بـــەیانی
بـــەسەرهاتی خۆت بۆمـــن بـــەیان‌کە ‌ دەردی گـــرانـــم نـــەختێ ئـــاسان‌کە
دوچـــاری چـــی بـــوی واپـــەشێـواوی؟ ‌ لەبـــەرچـــی پـــەست‌و مـــات‌و دامـاوی؟
پێـم بڵێ تـوخوا چـەن جـوانـانت دی؟ ‌ چـەن جـوتە یـاری دەس لەمـلانت دی؟
چـــەن کۆڕی بـــەزمی عـــاشقانت دی؟ ‌ چەن قەوم‌و میللەت، چـەن شـارانت دی؟
چـــەن کـفنی ئـاڵی شـەهیدانت دی؟ ‌ چـــەن بێ‌کـــەسانی پـەرێشـانت دی؟
چـــەن دەربـەدەرو مـاڵ‌وێـرانت دی؟ ‌ چـەن چاوی سوری بەگـریانت دی»؟
ئەی‌مانگ! ئەوندە سـەیری دونیات کـرد ‌ سـەیری نـفاق و ظـوڵم‌و ریـات کـرد
تـــاوا بـــەم‌رەنگە کـــاری لێ‌کـــردی ‌ رەنگ‌و شـــوعوری بـــەجارێ بـــردی

ئەی‌وەطەن

ئەی‌وەطەن! مەفتونی تۆم‌و شیوەتم بیرکەوتەوە ‌ وەختی بەدبەختی‌و ئەسارەت پێ‌بەبەندی کۆتەوە
من‌لە زیکرو فیکری تو غافل نەبوم، واتێ‌نەگەی ‌ حەپس‌و تێ‌هەڵدان‌و ذللەت تۆی‌لەبیر بردۆتەوە
بەو خوایـەی بـی‌شەریک‌و لامـەکان‌و واحـدە ‌ عـەشقی تـوجۆرێ لەدڵما ئاگری کـردوتـەوە
ئاگرێکی واهـەزار سـاڵ ئـاوی بـرژێـنیتە سـەر ‌ قەط گڕۆ کڵپەو بلێسەی تـائەبەد نـەکوژێـتەوە
باسی مەحزونی‌و کـەساسی خـوەت نـەکـەی تۆخوا وەطـەن ‌ چونکە بەوباسە برین‌و زامەکـەم ئـەکولێـتەوە
ماتەمینی تابەکەی؟ دەی پێ‌کەنەو سەر هەڵبڕە ‌ موفتەخەربە، شوهرەتت واعـاڵەمـی گـرتۆتـەوە
نەگبەتی لاچو، سـەعادەت بۆتـە پشـتیوانـی تۆ ‌ کەوکەبی بەخت‌و فریشتەت بەرزە ئەدرەوشێنەوە
گەرچی بەینێکە ذەلیل‌و دیلی دەستی ظـاڵمی ‌ نەوبەتی شادیتە، ئـەمجا نـاحەزت لیک‌بێـتەوە
بەسیە طەعنەم لێ‌مەدە هەرروڵەکەی جارانـتم ‌ هێندە حلمت‌بێ هەتاکو دەست‌و پێم ئەکرێتەوە

شەرطە شەرطی پیاوەتی بێ گەرخودا دەستم بدا
دوشمنت پەت‌کەم، وەکووسەگ بیخەمە ژێرپێتەوە

پرسیارووەرام

تۆچـیت؟ مـن‌گوردم، نـەتەوەی کـوردم ‌ خۆ تـرسنۆک نـی؟ نـەخەیر، نـەبەردم
چـی‌تۆی زەبـوون کـرد؟ دودلی‌و نـیفاق ‌ چۆن رزگـــارئەبی؟ هـــەر بـــەئیتتفاق
بلێ چـیت‌دەوێ؟ بـــەرزی وەطـــەنم ‌ بـــەخۆرایـــی؟ نـــا! بـــەگـیان‌و تـــەنم
کـــوا چـەکت‌چیە؟ سـەودای ولاتـم ‌ ئـــەی‌پشتیوانت؟ عـــەزم‌و ثـــوباتم
چـــیت لەبـــارایـــە؟ خۆ بـەخت‌کردن ‌ بۆچـــی؟ لەرێگـــەی مـــیللەتا مـردن
راسـتت پێ‌بڵێـم؟ فـەرمو، گـوێـم‌لێـتە ‌ بـــەواتـەم ئـەکـەی؟ سـەرم لەرێـتە
بـەراسـتی‌و پـاکی هـەوڵ‌و تێ‌کۆشین ‌ لەکـــورتی‌و کـــینەو درۆ چـاوپۆشـین

ئــــەمانەت نـــەبیّ، کـــارت زۆر لەقــە
بـــەشْت هـــەمیشە سوّکـــیەو شـەقە

از یک مسمط کردی

دڵیّ لەخوّیـــا دایـــم تـــەڕ نـەبیّ سەرخوّشی بادەی روی دڵبـەر نـەبیّ
مـەفتونی بـالاّی قـەد عـەرعەر نـەبیّ لە راز دڵداری بــــــاخەبەر نــــەبیّ
سا، خوا ئەودڵە دایم پەستی کەی
دڵیّ هێـلانەی عـەشقی یـار نـەبیّ بـــەتیری نـــازی بـــزیندار نـەبیّ
کـوشتەی ئـەودیدەی پڕخـومار نـەبیّ بـــەجامی شـەراب نـەشەبار نـەبیّ
سا، خوا ئەودڵە دایم پەستی کەی

شعر و ادبیات کردی، رفیق حلمی.

ملا عبدالرَّحیم هەوشاری[1]

ملاعبدالرحیم از اهالی منطقهٔ «هەوشار» در حدود سال ۱۲۹۵ هـ.ق تولد یافته و تحصیلات پایانی خود را در بیاریّ به انجام رسانیده و همانجا به طریقهٔ نقشبندیه نیز تمسک کرده و پس از آن به هەوشار مراجعت نموده است.

ملاعبدالرحیم انسانی صوفی‌منش و اهل مطالعه بوده و تا هنگام وفات (سال ۱۳۶۳ هـ.ق) به تدریس و امامت و خدمت به مسلمانان می‌پرداخته است.

علماؤنا فی خدمة العلم والدّین، ص ۲۹۰.

صالح زکی‌بیگ صاحبقران

صالح زکی بیگ فرزند حاج عثمان بیگ بن داود بیگ بن عمر بیگ بن احمد بیگ بزرگ از خاندان معروف صاحبقران و از رجال ادبی و سیاسی کردستان عراق بوده است که خدمات ملی و سیاسی و ادبی ارزنده‌ای نسبت به جامعه و ملت خود انجام داده و مشاغل دولتی مهمی را در کشور عراق به عهده داشته است. مشارالیه کتابی را دربارهٔ اوضاع تاریخی و جغرافی کردستان به زبانهای کردی و عربی و ترکی در تاریخ ۱۳۴۴ هـ.ق منتشر کرده و به سال ۱۳۶۳ هـ.ق سر بر بالین خاک گذاشته است.

مجلهٔ گەلاوێژ.

---

۱. **هەوشار**: ناحیه‌ای است کردنشین در اطراف سقز.

ملا محمود جوانرودی

ملا محمود از اهالی جوانرود، در حدود سال ۱۳۰۰ هـ ق تولد یافته و پس از طفولیت شروع به تحصیل کرده و به مدارس زیادی در کردستان ایران و عراق راه یافته و سرانجام در شهر کرکوک نزد علامه علی حکمت افندی در سنهٔ ۱۳۳۰ هـ ق مجاز شده است. آنگاه به ایران بازگشته و در آبادی بالک از قرای مریوان مدت یازده سال تدریس کرده و بعد از آن به جهاتی به آبادی دیگر مریوان به نام دهٔ‌تفیّ رفته و تا هنگام مرگ (سال ۱۳۶۳ هـ ق) در آنجا تدریس و خدمات دینی و اجتماعی خود را ادامه داده است.

ملا محمود فردی دانشمند، خطاط، منشی، آشنا به ادبیات فارسی و متخصص در علوم ریاضی و فلکیات بوده است.

علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین، ص ۵۶۳.

عبدالله‌بیگ اورامی

عبدالله بیگ بن محمد شفیع بیگ از خوانین عشیرهٔ حسن‌سان اورامان تخت، طبع موزونی داشته و شعر کردی اورامی را نیکو می‌سروده است. در سنهٔ ۱۳۵۰ (سال ۱۳۱۰ هـ ش)، عدهٔ زیادی از سران عشایر و رجال مناطق کردنشین به دستور رضاشاه دستگیر و هر چند نفر در یکی از شهرهای ایران از جمله تهران، اصفهان، دامغان، سمنان و... زندانی می‌شوند. عبدالله بیگ نیز در زندان شهربانی اصفهان به مدت ده سال محبوس بوده و بیشتر اشعار خود را در زندان سروده است. از آن جمله قطعه شعری است که این چند بیت از آن است:

یاران، هامسەران! ئیمشەو خاوێ دیم — جەزندان سەخت عەجەو خاوێ دیم
ئازادی وەطەن، هەورامانم دیم — ئێلاّخانی چوڵ، کۆسالاّنم دیم
وەنەوشەی وەشبۆ چنور هەردان — ئاما نەخاوم، پەی دەوای دەردان
چەنی هامسەران نشستەبیم شاد — بەکەیفو ئاهەنگ غەم مەداموەباد
گۆش وەصەدای ساز، چەم وەنگاوە — جە قاوەخانەی کەمالاّواوە
لێو بەپیاڵەی عەقیق رەنگەوە — گاهێ پربەشەوق، گاه بەخەندەوە
جەی عەیش‌و نشاط جەی خەوی‌بەتاڵ — زندانم ئەصلا نامان وە خەیاڵ
هەرپاسەم زانان، وێم شەهریارم — چەرخی کەج کردار نەدان ئازارم
پاسەم مەزانا شای خاوەن بەختم — نەزانام مەظلوم زندان سەختم

و در پایان گفته است:

یارب! هەرکسێ ئەوڕۆش نەهات بۆ — زام زەدەی تەقدیرجەڕوی بسات بۆ

کــەشتی نگـینش هـەرسەر نگـونەن نـەگێـجاوی گـیج رودی جـەیحونەن
مۆرەی ئـیقبالش دوشـەش نـاوەردەن چـەنی بـەدبەختی مـامەڵەش کـەردەن
خــــوردو خــــوەراکش ژاراوی زەردەن خـــاوی شـیرینش هــەرئێش‌و دەردەن
یارب! بـەحاجەت رەسـووڵی حـەبیب(ص)
خـاکـی غـەریبیم نـەکـەری نەصیب

عبدالله بیگ به سال ۱۳۶۳ هـ ق در سن ۶۷ سالگی درگذشته است.

پیرشالیار، ص ۵۷-۵۹.

شیخ صالح خانقینی

شیخ صالح بن ملا محمود بن ملا عبدالرحمن بن ملا محمد ابن الخیاط قره‌داغی، انسان دانشمندی بوده است اهل طریق و مرید شیخ نجم‌الدین کوکب بیاریّ. پس از وفات پدرش در خانقین به تدریس و امامت و وعظ و ارشاد اشتغال داشته و شبها را بیشتر به ذکر و فکر و انجام آداب طریقه پرداخته و از یاد خدا غفلت نکرده و در سنهٔ ۱۳۶۳ هـ ق، در همان شهر درگذشته است.

علماؤنا فی خدمة العلم والدّین، ص ۲۴۳.

سیّدالدّوله هاشمی

سید قیدار هاشمی ملقب به «سیدالدّوله» فرزند سیدعبدالقادر بن سید رسول، از خاندان معروف سادات سوّله از سلسلهٔ سادات برزنجه است. افراد این خاندان مدتها در عراق و ایران مشعلدار علم و عرفان و مرجع ارشاد طریقهٔ قادریه بوده‌اند.

سیدالدوله به سال ۱۳۰۰ هـ ق در قریهٔ دولت‌آباد (از قراء روانسر) متولد و در سنهٔ ۱۳۶۳ هـ ق همانجا وفات یافته است. مشارالیه قامتی بلند و اندامی برازنده داشت؛ از منطقی قوی و بیانی شیوا برخوردار و در نکته‌سنجی و سخن‌پردازی کم‌نظیر بود. گذشته از مشغلت ارشاد، در مسائل اجتماعی و سیاسی مردم نیز شرکت می‌کرد و در خدمت به همنوعان خود، از هیچ گونه کمکی مضایقه نداشت و اهل فضل و ادب و شعر و شاعری نیز بود.

در سنهٔ ۱۳۱۰ هـ ش به علت نفوذ محلی با رؤسای عشایر، بازداشت و در زندان شهربانی اصفهان محبوس گردید و تا انقلاب شهریور سال ۱۳۲۰ هـ ش در زندان به سر برد. پس از رهایی از بند و مراجعت به کردستان، تا آخرین روز حیات در آبادی دولت‌آباد به گوشه‌گیری و انزوا و تکیه‌داری و پذیرایی از مهمانان و آیندگان و روندگان مشغول

بود.

شاعر توانا آقای سیدطاهر سیدزادهٔ هاشمی ـ که فعلاً در کرماشان اقامت دارد ـ از فرزندان آن مرحوم است.

اینک قصیده‌ای از مرحوم سیدالدوله که در زندان اصفهان در نعت پیامبر بزرگوار(ص) والتجا به آن ذات مبارک سروده است:

کی توان وصف جمال تو نمودن، کی به جا؟ حسن روی تو کجا، فهم من اخرس کجا
وصف آن مو چون توانم، ایزدش واللیل گفت مدح آن رو کی بدانم، گفته ایزد والضُحی
تو به زیبایی و خوبی فرد و فخر عالمی گر کنم با هر چه تشبیه تو خبط است و خطا
بدر بر بام فلک دعوی همتایی نمود غیرت سرپنجهٔ حسن تو بنمودش دو تا
یافت گر تشریف نعل سم یکرانت هلال تا قیامت نور از آن می‌کرد خورشید استضا
گر نبودی نور تو در جسم و جان بوالبشر چون فرشته سجده می‌کردند او را در سما؟
رحـمة للعالمینی و شفیعُ‌لمُذْنبین جز در امید تو نبود محل التجا
عاصی گم کرده راه و مذنب برگشته بخت دارد امید شفاعت از تو و عفو از خدا
یا رسول‌الله! غریبم، بی‌کس و رنجور و پیر دردمند و زار و زندانی، پریشان و گدا
رنج من رنجی است آنرا کس نمی‌داند علاج درد من دردی است کانرا کس نمی‌فهمد دوا
نی ز تن خارج شود تب لحظه‌ای در روز و شب نی ز دل غم می‌شود کم ذره‌ای صبح و مَسا
نی ز سوزش سینه‌ام فارغ شود یک ثانیه نی ز ریزش دیده‌ام از اشک و خون گردد رها
نی ز آه آتشین ساکت نشینم لمحه‌ای نی پذیرد محنت و رنجوری من انتها
در پریشانی چو زلف مهوشان آشفته‌ام در سیه روزی چو بخت عاشقان بی‌نوا
هر قدر زشت و تبه‌کار و پلیدم، سیدی! عترتم، عترت ندارد مَلجأی جز مصطفی(ص)
حق کریم‌العفو باشد، تو شفیع مذنبین «قَیْدر» بدبخت تا کی باد در قید بلا؟

باد صلوات و سلام از ذُوالجلالِ مُستَعان
بر تو و بر آل اطهار تو تا روز جزا

خاطرات و یادداشتهای من.

ناری

ملا محمد، مشهور به «کاکه‌حه‌مه» و متخلص به «ناری»، فرزند ملا احمد بن ملا عبدالرحمن به سال ۱۲۹۱ هـ.ق در قریه کیّکن از قُرای شلیّر و ناوخوان متولد شد و پس از رسیدن به حد رشد و فراگرفتن مقدماتی نزد پدرش به دنبال تحصیل به مدارس زیادی در کردستان ایران، عراق و

ترکیه، از جمله پنجوین، سنندج، سلیمانیه، بانه، مهاباد، وان و اربل راه یافت و سرانجام در رواندز ــ بعد از مدتی استفاده از محضر علامه اسعد افندی خیلانی ــ اجازه گرفت و به مریوان بازگشت و در زادگاه خود (کیکن) به جای پدر ــ که در این وقت وفات یافته بود ــ به تدریس و تعلیم طلاب و انجام خدمات دینی پرداخت و پس از سه سال تأهل اختیار کرد. در سنهٔ ۱۳۲۵ هـ ق، به دعوت حسین‌بیگ ــ مالک قریهٔ بیّلو، از آبادیهای مریوان ــ عازم آنجا شد که تا آخرین روز حیات در آن دهکده به امر تدریس مشغول بوده است.

ناری انسانی فاضل و ادیب و شاعری توانا بوده و اشعارش مشحون از صنایع شعری و لطافت و رقّت و معانی بکر است و در سلاست و روانی و ظرافت کم‌نظیر. به طریقهٔ نقشبندیه تمسک کرده و از مریدان قطب‌العارفین شیخ علی حسام‌الدین بوده و اخلاقی ستوده و صفاتی پسندیده داشته و در عین فقر و نداری، با عزّت‌نفس و قناعت، عمری را به پایان رسانیده و در سنهٔ ۱۳۶۳ هـ ق در بیّلو حیات فانی را بدرود گفته است.

اینک اشعاری از ناری:

نەفەس سەمتورە، سینەم سازو دڵ نەی　　حکایەت خوانی دوری تۆن پەیاپەی
بە ذکری تۆ وەکو صۆفی هەمیشە　　مەقاماتی فەنافی‌الله ئەکەم طەی
چ شیرینە لەگەڵ شەهدی حوضورا　　لەمن‌خەندەو لەتۆ ئاوازی ئۆخەی
ئەگەر سایەی سەری تۆبێ بەتاجم　　چ موحتاجم بەتاجو ئەفسەری کەی
غەزەل قەط نابڕێ هەرگیز بەبالاّت　　ئەزانم بۆ کەوا مایل بەتاقەی
هەزارپەیمایی‌ی ئەوجی فیراقت　　بەطەییارەی صەبوری کەی دەبێ طەی؟
لەمەیخانەی خەیاڵی شەوقی تۆدا　　بەنەشئەی یادی تۆ دڵ‌مەستە بێ‌مەی
لەوشکی وانەمامی باخی نەظمم　　بەپوشی ریشی صوفی‌بو شکۆفەی
بەسەرچو دور لەتۆ باخی خەیالاّت
نەبونی ما نەبۆنی ما نەغونچەی

یکی از فرزندان ناری که مشغول تحصیل بوده است، نامه‌ای به پدرش می‌نویسد و از او تقاضا می‌کند که قطعاتی از اشعار خود را برای او بفرستد. ناری غزل ذیل را در جواب درخواست او سروده است:

طالب کەهەمو لەحظە خەریداری غەزەل بێ　　زەحمەت، بەخودا مەیلی لەسەر عیلمو عەمەل بێ
طالب ئەوەیە، طالبی دیوانی خودا بێ　　طالب ئەوەیە غەرقی خەیالاّتی ئەزەل بێ
فەرزەندی مەلا، رۆڵە! ئەبێ صەرفی حەیاتی　　وۆدیقفەتی«بیضاوی»وتەفسیری «جَمَل» بێ
بێ‌جیلوەیە تەسبیحی کەفو جەذبەیی صۆفی　　تافیکری مەی‌و دەنگی نەی‌و سازی ئەمەل بێ
گەر شوربی دەوا، عاقبەتی نەفعی نەبێ هیچ　　لای خەستە وەکو زەهرە، ئەگەر عەینی عەسەل بێ

ئەفسوسە ببێ مورغی هوما فەرعی بـە قـالاو   زۆر موشکیلە گەر بازی سپی، فەرعی بە قەل بێ

گــەر دوری، ئــەتۆ! وارثـی ئـادابی پـدەر بـە
نەزدیکە پدەر یارو هـەمئاغۆشـی ئـەجەل بێ

***

چـاوەکـەم! بۆیێ بـەدایـم کـارو پـیشەم زاریـە   حاکمی چاوت لەگەلّ مـن مـایلی غـەدداریـە
شۆرش‌و نالێنی کەس بی‌وەجە و بێ عیللەت نیە   ئاهی من، فەریادی بولّبولّ، ئێشی بێغەمخواریە
من هەرئەو ڕۆژەدەسم شۆری لەرۆحی خومم کەدیم   حەضرەتی خونخواری ئەبرۆت مەشرەبی خونخواریە
گەر دەپرسی بۆچی‌بێ نەشئەو مەلول‌و عاجزی؟   رومــەتی زەردم عـەزیزم! شـاهیدی بێیـاریە
کەم بەخەندە بێبەلام‌و حەیفە تانەم لێمـەدە   لێم گـەڕێ تۆ بـی‌وخوا ئـەمجارە دەردم کـاریە
دلّ لەشامی پەرچەمی روتا بـەدایـم بێخـەوە   چونکە کێشکچی بـەشەودا عـادەتی بێداریـە
حیکمەتی پڕمەسئەلەی کولّمت لەبۆکێ حـەلدەبێ   هەر صەحیفە صەدئیشارەو رەمزی تێدا جاریە
خالّی روخسارت «هدایەت» بەخشە شەرحی زولّفـەکـەت   «قاضی» ئاسا حاشیەی ئەگریجە کانت «لاری» یە

روت وەکو ئاتەش، موژەت وەک شیشە، ئەبرۆت قیمەکێش
مـیروەحەت زولفـو کـەبابت جـەرگی پـارەی «نـاریە»

***

موددەتێکە من گورفتارم بەدەس سـەوداتـەوە   بوم بەداوی چینی زولفـو پەرچـەمی تـاتاتەوە
گەر دەپرسی حالّی پەروانەی دلّم دور بێ لەروت   وا لەسۆزشدا لەسایەی شـەو چـرای گۆنـاتەوە
مێشی رۆحم نافڕێ بەس باوەشێنی کە بـەناز   چونکە پابەندە بـەشەهدی رومـەتی زیباتەوە
مەنعی قوللابی موژەت ناکەم لەراکێشانی دلّ   چون ئەسیری زولفی خاوی خوێەتی، ئەیباتەوە
واسەرم دانا بەعەزمی بـەردەبازی ڕێگـەکـەت   مەرهەمی دەردی سەری من وا بەگەردی پاتەوە
شاهی چاوت مولّکی صەبرو طاقەتی بردم بەزۆر   موصحەفی روی تۆ بە گژیاچێ ئەگەر نەمداتەوە
چاوی خۆین‌خواری بەخوێنم فێرە وەک لێوی بەمەی   لێگەڕێن ئێوەو خودا، ئەوشۆخە با بیخواتـەوە
شین‌و واوەیلایە، ئاثاری قیامەت هـەلّدەسێ   گولّبەدەن ئەمڕۆ رووەو مەشریق ئەگەر لاکاتەوە
لەبشەکەر! فەرمو بەزولّفت باوەشێنی بەس‌بکا   میشی رۆحم گەر بنیشێتەو تەو بەقەندی چـاتەوە

خەططی دەرسی عیشقی «ناری» وەک رقومی خالّەکەت
وا بــەلەوحی گــەردەنی بێگــەردی وەک مــیناتەوە

در ستایش پیامبر اکرم صلی‌اللّهُ عَلَیْهِ و سَلَّم:

سورەتی «یس» کەوەصفی حەضرەتی لەولا ئەکا   ئەهلی‌دلّ مایل بەجیلوەی صورەتی «طه» ئەکا
ئاسمان وەک موشتەری هەردەم بەمیزانی وەفا   کەسبی هەرشاهی بەیادی دولّەتی ئەسرا ئەکـا

گەر تەصەوورکا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعظەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی رەفعەتی عیسی ئەکا

نوری عەشقی کەوتە سەر طوری دڵی موسی مەگەر
واڵە سەرسینەی بەشەوقی دڵ یەدی بەیضا ئەکا

خاکی بەر دەرگاهی قەصری گەر بەسەر داکا کەسێ
تا ئەبەد نەفرەت لەتاجی قەیصەرو دارائە کا

بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوطفت بێ
ناری نەمرودی بەصحنەی جَنَّةُالمأوی ئەکا

طاقی کەسرا بۆ بەبەرقی نوری حوسنی شەق نەبێ؟
سەیلی حوکمی ناری فارس زایل‌و ریسوا ئەکا

نەرگسی مەستی سیاهت عەینی مازاغ‌البصر
شەمعی بێ‌سایەی وجودت شەرحی کرّمنا ئەکا

ئادەمی خاکی، بەسەر زومرەی مەلەکدا بێ‌گومان
تۆی سەبەب، نازش بەروتبەی عَلَّم‌الأسما ئەکا

کاشفی واللیله طورڕەی پەرچەمی شەبرِنگی تۆ
ئافتابی طەلعەتت تەفسیری والضُّحی ئەکا

ئایەتی میعراجی پایەی قاب‌قەوسەینت عەجەب
وەصفی ئیعزازت لەتەختی نازی أوْأدْنی ئەکا

عەکسی ئەلفی قامەت‌و ئەبروتە گەر نون‌والقلم
صدقی مەضمونی کەلامت کەشفی ماأوْحی ئەکا

با وجودی پەرتەوی میهری جەمالی ئەنوەرت
کێ‌خەیالی قصری خولدو سایەیی طوبی ئەکا؟

سەلسەبیلی لوطفی تۆ بێ‌شک لەعەرصەی مەحشەرا
تەشنە لەب فارغ لەبادەی جامی أعْطَیْنا ئەکا

چی‌لەدەوڵەت کا ئەسیری بەندی عەشقی احمدی(ص)
عەشقی مەحمودی بەعاشق کەسبی ئیستغنا ئەکا

«ناریا» وەصفی جەمالی حەضرەتی خَیْرُالبشر
کەی بەصەد دەفتەر هەتا مەحشەر بەشەر ئینشا ئەکا

***

در مدح مُرشد خود شیخ حسام‌الدین گفته است:

بەمەولا گەر لەمەولا دڵ بەقوربانت نەبێ نابێ
بەدڵ گەر دڵ موطیع‌و بەندەفەرمانت نەبێ نابێ

کەسێ مەقصودی کەسبی دەوڵەتی قوربی حەقیقەت بێ
غولامێ بۆ غولامانی غولامانت نەبێ نابێ

رەواجی نەقدی بێ‌سککەی وجودی کەس لە عالەمدا
هەتا مەقبولی صەرڕافانی دەربانت نەبێ نابێ

ظوهوری نوری طوری مەعریفەت بۆ چاوی بێ‌نورم
بە تۆزی سورمەڕەنگی خاکی دامانت نەبێ نابێ

فەلەک مەشهورە لافی ئیقتداری رەفعەتی ئەمما
وجودی بۆسەریری سەطحی ئەیوانت نەبێ نابێ

سەرم سەمتورە، سینەم نەی، صوراحی دیدە، ئەشکم‌مەی
مەزەی مەی بانەویدی نەی لەدیوانت نەبێ نابێ

لەبۆگوڵ شۆری بولبوڵ، شۆرشی طوطی لەبۆ شەککەر
لەشەوقی لەعلی لێوی شەککەر ئەفشانت نەبێ نابێ

بەلالەی مەعریفەت تەعمیری قەطعەی «باغەکۆنی»[1] دڵ
هەتامیعماری بەسطی فەیضی ئیحسانت نەبێ نابێ

لەرۆژی کەشمەکەشدا «ناریا» هرگیز نەجاتی دڵ
«حسام‌الدین» کەفیلی باری عصیانت نەبێ نابێ

*

---

۱. **باغەکۆن**: از آبادیهای شهرزور عراق که دارالارشاد شیخ حسام‌الدین بوده است.

تَخمیس غزلی از حافظ:

ئەی بلوری گەردەنت ئاییەنەی قودرەت‌نما پەرتەوی خورشیدی حوسنت زینەتی ئەرض‌وسەما
سێبەری دوچەتری زولفت مەیمەنەت بەخشی هوما «ای فروغ ماه حُسن از روی رخشان شما»
«آب روی خوبی از چاه زنخدان شما»

چینی ئەگریجەت بەسەر لەوحی جەبینا دامەدە رشتەیی زولفت بەعەزمی گرتنی من بامەدە
بۆ زیارت هاتوم چاوم لەسەر ڕێم لامەدە «عَزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده»
«باز گردد یا درآید چیست فرمان شما»

موددەتێبو، تۆ بەعدمدا بوی بەقەتڵم موشتەری کوشتمت ئاخر بەناحەق بوم لەوەصڵت بێبەری
چاکی خۆت هەڵکە بەسەرما رامەبورە سەرسەی «دوردار از خاک و خون دامن چو بر ما بگذری»
«کاندرین ره کُشته بسیارند قُربان شما»

بێنەگەردش تۆخودا شیشەی بلورین دەم‌بەدەم گەر صوراحی پڕنەکەی بۆمن دەسا چی‌بکەم‌لەغەم؟
چونکە هەر ئێوەن دەکەن ئەمڕۆ لەدڵ دەفعی ئەلەم «عمرتان بادا مُدام ای ساقیان بزم جم»
«گرچه جام ما نشد پر می‌به دوران شما»

دور لەبەزمی یاری جانی زامی خەستەم هاتەسۆ رولممن‌کە تۆخودا ئیشم هەیە قاصید! مەڕۆ
چونکێ من بۆمەحرەمی بیستومە کەس نابێ بەتۆ «ای صبا با ساکنان شهر یزد از ما بگو»
«کای سر حق ناشناسان گوی چوگان شما»

عشق من نسبت به ارباب وفا مستور نیست در جهان ما را به جز خاک درت منظور نیست
جسم اگر محروم باشد، باز دل مهجور نیست «گرچه دوریم از بساط قرب، همت دور نیست»
«بنده شاه شماییم و ثناخوان شما»

من گدایی کوی حوسنی تۆم کوانێ نیعمەتی کەعبە کەچ نابێ ببینم من لەتۆگەڕ ڕەحمەتی
بگرە دەستم کەوتووم تۆ بیوخودا بێ‌زەحمەتی «ای شهنشاه بلند اختر خدا را همتی»
«تا ببوسم همچوگردون خاک ایوان شما»

رو لەمن کە لەحظەیێ ئەی‌نەونەمامی مشک‌بو حەیفە ئیستغنا هەتاکەی وا بەمەغروری مەڕو
بەس دڵی بشکێنە «ناری»، مەصلەحەت واچاکە تو «می‌کند حافظ دعایی بشنو و آمین بگو»
«روزی ما باد لعل شکرافشان شما»

و این هم نمونه‌ای از نثر کردی ناری از یک نامه که برای شیخ بابا علی، پسر شیخ محمود ملک که در آن وقت در قاهره به تحصیل مشغول بوده، نوشته است: «ئەی قیبلەیی ئەربابی وەفا! شەمعی شەبستانی صەفا، ڕەونەقی دیوانی ئەدیبانی لەبیبانی دەبستانی هونەرپەروەرو ئەهلی عورەفا، تاجی وجوهی شورەفا، صەدری عومومی نوقەبا، فەخری جەمیعی نوجەبا، لالەیی گوڵزاری

عەلی، گوڵبونی باغو چەمەنی تاقمی ئەقطابو وەلی، کانی گوهەر، نوری بەصەر، ئەفسەری سەر، کەوکەبی فەرخوندە سیەر، تاکو لەسەر دەورەیی ئەمچەرخە بـبێـتو، بگـەڕێ شـەمسو قـەمەر، جیسمی رەئووفت بەئەلەم عاجزو ئەفسوردە نـەبێ، ذاتـی لەطـیفت بـەهەم و مـیحنەتو غـەم هەمدەمو پەژموردە نەبێ. بۆمنی بێبەرگو نەوا، یەعنێ بەقانونی وەفا، ویردی زەبـانم ئـەمەیە، ذیکری جەنانم ئەمەیە، مـەظهەری ئـەلطافی خـودابـی، لەحـەوادث بـەریو بێغـەمو بێدەردو بەلابی، لەهەمو مەحفلو مەجلس فەرەحانگیزی دڵێ ئەهلی دڵو عوقدەگوشابی، بەدڵئـاسودە لەنازو لەگریشمەو نەظەری دڵبەری شیرین کەمەرو سیمبەرو وجیلوەگەرو شۆخو زوڵەیخا صفەتی میصریو تورکانی خەتا بی. بەخەطا پەنجەیی تەرسا بـەچە یـا مـوغبەچەیێ ـ وەک جگـەری من ـ بەدەمی جامەیی تۆ پارە نەکا؛ تۆبەغولامی قەدی وەک عەرعەرو دونـەرگسی جـادوگەرو فەتتانو جەفاپیێشەو خوانخوارە نەکا. بینە سەر بەحثی گلەو عـیللەتی بێمـەرحـەمەتی، یـەعنێ دەلیلم ئەمەیە شێوە خەطی ئەحسەنی تۆ، نیسبەتی پـیراهـەنی تۆ، مـەطلەبی عـوشاقە نـەبو؛ دەوڵەتی موشتاقە نەبو، گەنجی دڵی یارە نەبو، ئافەتی ئەغیارە نەبو، کونجی هەواخـواهـە نـەبو، رەنجشی بەدخواهە نەبو. مەخفیو پۆشیدە نەبێ، چاکە لەروتا کەئەگەر روتە وەیا طاقی دوئەبروتە وەکوو کەعبە وەهایە، بەسەری تۆ دڵەکەی من بەمەئەل قیبلە نمایە. لەهەمو بەخششو جوودی قەڵەمت، قانعو راضی بە سلاوێکو دوعایە.»

مێژوی ئەدەبی کوردی، ص ۴۲۲. *جُنگها و مجلات کردی.*

مُلاّ اسعد احمدی نۆدشی

ملا اسعد بن ملا زین‌العابدین بن علامه حاج ملا احمد نۆدشی، انسان فاضلی بود و اخلاقی مرضیه و حمیده داشت. چند سالی قبل از وفاتش از نودشه به سنندج مهاجرت کرد و در مسجد و مدرسهٔ جدش «مسجد مولانا» به شغل امامت و تدریس و خدمات دینی پرداخت و در حدود سنهٔ ۱۳۶۳ یا ۱۳۶۴ هـ ق با جهان فانی وداع گفت.

خاطرات و یادداشتهای من.

ملاعبدالقادر جلالی نۆدشی

عالم فرزانه ملاعبدالقادر جلالی فرزند ملا جلال‌الدین بن ملا عبدالرحمن و برادرزادهٔ حاج ملا احمد نۆدشی (حاج ماموّسا) در حدود سال ۱۲۹۰ هـ ق در آبادی نۆدشه از قُرای اورامان متولد شده و پس از رسیدن به حد رشد تحصیلات خود را ابتدا در نۆدشه شروع کرده و پس از آن به مدارس دیگری در روستاها و شهرهای کردستان از جمله بیاره راه یافته و سرانجام در سنندج، ایامی را نزد

پسر عمش عالم عامل ملاعارف مولانا و سایر مدرسین تلمّذ کرده و اخیراً نزد حاج شیخ عبدالحمید عرفان به فراگیری ادبیات فارسی و عربی پرداخته و به اخذ اجازه نایل آمده است. پس از خاتمهٔ تحصیل در یکی از روستاهای اورامان به نام دگاگا اقامت گزیده و تا پایان حیات (پاییز سال ۱۳۶۴ هـ ق) به تدریس و افتا و قضاوت شرعی اشتغال داشته است. مرحوم ملاعبدالقادر انسانی موقر، مسلط در تدریس و مُنشی و خوش‌خط بوده و با عزت‌نفس و مناعت‌طبع می‌زیسته است.

یادداشتهای نویسنده. *علماؤنا فی خدمة‌العلم والدّین*، ص ۳۱۵.

معروف رصافی

معروف رصافی بن عبدالغنی بن محمود از عشیرهٔ کرد جباری (اهالی جنوب کرکوک) به سال ۱۲۹۴ هـ ق در بغداد متولد شد و پدرش در ایام طفولیت او درگذشت. آنگاه مادرش به سرپرستی وی قیام نمود و در راه تعلیم و تربیتش فداکاری و از خودگذشتگی زیادی به خرج داد.

معروف مدتی در مکتب رصافه بغداد و زمانی در مدرسه رشدیه عسکری درس خواند. پس از آن نزد محمود شکری آلوسی ــ که یکی از دانشمندان و ادبای طراز اول بغداد بوده است ــ تلمذ نمود و چنان در تحصیل کوشید که در اندک مدتی در ادبیات عرب تسلط و مهارت کافی پیدا کرد. پس از آن معلم یکی از مدارس بغداد شد و مدتی بعد در مدرسه الاعدادالملکیه به تدریس پرداخت.

رصافی در سال ۱۳۲۷ هـ ق به استانبول رفت و در مدرسهٔ ملکیه مشغول تدریس شد و در همین ایام در آنجا مجله‌ای را به نام *جریدةالعرب* منتشر کرد. در سنهٔ ۱۳۳۱ به سمت نمایندگی از شهرستان منتفک عراق انتخاب شد. بعد از پایان جنگ بین‌المللی اول از استانبول به فلسطین رفت و در قدس به سمت استادی ادبیات در دانشسرای‌عالی به کار پرداخت. پس از آن که عراق از عثمانی مجزی شد، به عراق برگشت و در آکادمی زبان عربی سمت بازرسی پیدا کرد. اما رصافی خود مایل به این کار نبود و چندی بعد استعفا داد و روزنامه‌ای را به نام *الامل* منتشر ساخت که پس از مدتی توقیف شد. ناچار رصافی بغداد را ترک گفت و به استانبول رفت و در آنجا ایامی را سپری کرد و باز به بغداد برگشت و در سنهٔ ۱۹۳۰م. در شورایی که برای پیمان بین دولت انگلیس و عراق تشکیل گردید، عضویت یافت. در تاریخ ۱۹۳۷م. به نمایندگی پارلمان عراق رسید و پس از آن نیز مقامات علمی و سیاسی زیادی را طی کرد تا این که در سنهٔ ۱۳۶۴ یا ۱۳۶۵ هـ ق در بغداد وفات کرد.

رصافی در همان ایام تحصیل به گفتن شعر پرداخت و اندک اندک در این هنر نبوغ یافت و پیش از تجزیه عثمانی زیباترین قصایدش را دربارهٔ اجتماع و انقلاب و قیام در برابر ستم و زورگویی سرود. در دورهٔ کودتای رشید عالی گیلانی در بغداد (اوایل جنگ جهانی دوم) سرودهای انقلابی خود را منتشر کرد و از خطبای آن ایام بود.

رصافی مردی بود آزاده و آزادیخواه و دانشمندی روشنفکر و شاعری توانا، با جمیل صدقی زهاوی ـ دانشمند و شاعر دیگر کرد ـ هر کدام در مسیری، در تنویر افکار مردم می‌کوشیدند. رصافی همیشه فقیر و ندار بود و وقتی که مُرد چیزی جز کهنه حصیری نداشت.

اما آثار او:

۱. *آراءُ ابی العلاء المعَرّی.*

۲. *المحاضرات فی الادب العربی* در دو جزء.

۳. *نفحُ الطّیب فی الخطابةِ والخطیب.*

۴. *حلّ اللّغر المُقَدَّس* ـ در اطراف زندگی حضرت خاتم‌الانبیاء صلی‌الله علیه و سلم.

۵. *کتاب الالةِ والادوات.*

۶. *دفعُ الهُجْنَة.*

۷. *الرَّسائل و التَّعْلیقات.*

۸. *الأناشیدالمدْرسیَّه.*

۹. دیوان اشعار.

در تشییع جنازهٔ رصافی گروه کثیری از رجال علمی و ادبی و سیاسی بغداد شرکت می‌کنند و با تجلیل و تکریم شایان و ایراد خطابه‌ها و مرثیه‌ها او را در قبرستان اعظمیهٔ بغداد پهلوی مَزار دوست و هم‌نژادش مرحوم جمیل صدقی زهاوی به خاک می‌سپارند.

و این هم اشعاری از رصافی:

عاهَدْت نَفْسی والایّامُ شاهِدةٌ — اَنْ لاأقرُّ علی جَور السَّلاطینِ
وَلاأصادقَ کذّاباً ولَوْ مَلکاً — ولا أخالِطَ اخوان الشَّیاطینِ

***

أُشربْتُ حُبَّ بلادٍ مانَشأتُ بها — اِلاّ لأذفَع عَنْها کُلَّ عُدْوانِ
أخْلَصتُ حبّی لها حتّی نَسیتُ بِهِ — نَفْسی وَأهْلی وَأحْبابی و خلانی
یا مَوْطناً لَسْتُ مِنْهُ فی مُوادعةٍ — عِشْ بَعدَ موتی عیشَ الوادِعِ الهانی
اِنْ سَرَّک الدَّهْرُ یَوْماً سرَّنی و اذا — آذاک بِاْلمعْجزاتِ الدَّهْرُ اذانی
آلَیْتُ مُنْذُبَلَغْتُ الحُلْمَ فی وطَنی — أنْ لاأُقابِلَ نَعْماءَ بِکُفْرانِ

وَأنْ اَكُــــونَ لَــهُ عَــوْناً أُوازِرُه
بِـــــالنَّصر، اَوَّلَ أنْـــصارِ وَأعْــوانِ

معنی ابیات:

مهر و محبت این آب و خاک چنان در وجود من رسوخ کرده است،گویی پرورش من در آنجا فقط برای این است که در برابر هرگونه تجاوز و ستمی از آن دفاع کنم.

تا آنجا به آن دلبستگی دارم که هم خود و هم همهٔ کسان و دوستان و احبابم را فراموش کرده‌ام.

وطن عزیز! من تو را هرگز از یاد نمی‌برم و آرزو دارم که تو بعد از مرگ من همیشه آباد و شاد و سرفراز باشی.

اگر روزگار با تو بر سر مهر و محبت باشد، به من محبت کرده است و اگر تو را بیازارد مرا آزرده است.

من از آغاز رشد، قسم یاد کرده‌ام که هرگز نعمتی را با ناسپاسی جواب نگویم و همواره برای وطنم یار و یاور باشم؛ و پیش از همهٔ کسانی که بخواهند برای مساعدت و خدمت و دفاع از آن قیام و اقدام کنند، آماده و کمربستهٔ این کار باشم.

و این هم ابیاتی از یک قصیده دربارهٔ مقام مادر:

هِــي الاخْــلاقُ تَـنْبُتُ كَـالنَّباتِ — إذا سُــــقِيتْ بِــماء المكْــرماتِ
تَــــقُومُ إذا تَــــعَهَّدَها الْــمُرَبّي — عَــلى ســاقِ الْــفَضيلةِ مـثمراتِ
وَاَخْــلاقُ الْــوليدِ تُــقاسُ حُسْــناً — بِأخْــــلاقِ النّســــاء الْــوالداتِ
وَلَــمْ أرَ لِــلْخلائقِ مِــنْ مَــحَلٍّ — يُــــهَذِبُها كــحِضْنِ الامَّــهاتِ
فَــحِضْنُ الامّ مَــدْرَسَةٌ تَســامَتْ — بِـــتَرْبيةِ البَـــنينَ اَوِالْــبَناتِ
وَلَــيْسَ رَبــيبُ عــالِيةِ الْـمَزايـا — كَـمِثْلِ رَبــيبِ ســافِلَةِ الصّــفاتِ
وَلَــيْسَ النَّــبتُ يَــنْبُتُ فــى جِــنانٍ — كَــمِثْلِ النَّـبْتِ يَــنْبُتُ فــي الْـفلاةِ
فَــياصَدْر الْــفَتاةِ رحــبت صَــدْراً — فأنت مَــــقَرُّ اَسْــنَى الْــعاطِفاتِ
نَــراكِ إذا ضَــمَمْت الطِّـفلَ لَـوْحاً — يَـــفُوق جَــميعَ اَلْــواحِ الحــياةِ
لاخْــلاق الصَّــبيّ بِكِ انْــعكاسٌ — كَـما انْـعكَسَ الْـخيالُ عَـلَى المراة
و مـــاضَرَبانُ قَـــلْبِكِ غَــير دَرْسٍ — لِـــتَلْقين الْــخصالِ الْــفاضِلاتِ
فَكَــيْفَ نَــظُنُّ بِــالأبناء خَــيْراً — إذا نَشَأوا بِـــحِضْنِ الجــاهِلاتِ
وَهَــلْ يُــرْجى لأِطْــفالٍ كَـمالٌ — إذا ارْتَـــضَعُوا ثُـــدىَّ النَـاقِصاتِ
أَلَـمْ نــر فــي الْـحسانِ الغـيد قَـبْلاً — أوانِس كـــاتِباتٍ شـــاعِراتِ
وَقَــدْ كــانَتْ نســاءُ القَــومِ قِــدْماً — يَــرُحْنَ اِلى الْــحُروبِ مـعَ الغُزاةِ
يَكُـــنَّ لَــهُم عــلى الأعْــداء عَـوناً — وَيَــضْمُدْنَ الْــجُروُحَ الدّامــياتِ
وَ كَـــمْ مِــنْهُنَّ مَــنْ اُسِــرتْ وذَاقَتْ — عــذَابَ الْــهُونِ فــى أسْرِالعِـداتِ

فَـماذا الْـیَوْمَ ضَـرَّ لَـوِالْـتَفَتْنا   اِلی أَسْـلافِنا بَـعْضَ التِـفاتِ
فَـهُمْ سـارُوا بِـنَهجِ هُـدیً وَسِـرْنا
بِـمِنْهاجِ التَّـفَرق والشَّـتاتِ

معنی ابیات:

اخلاق و عادات همچون نباتات اگر با آب فضیلت و کرامت آبیاری شود، رشد و نمو می‌کند. و اگر مربی در پرورش آن بکوشد بر ساقهٔ شرافت و فضیلت می‌نشیند.

اخلاق پسندیدهٔ کودک با اخلاق مادر مقایسه می‌شود؛ اگر خلق و خوی مادر خوب باشد، کودک نیز آن را از او به ارث می‌برد.

من گمان نمی‌کنم هیچ محلی مانند دامن و کنار مادر در تهذیب و تربیت اولاد مؤثر باشد.

دامن مادر همچون آموزشگاهی است که در پرورش پسران و دختران سهم بسزایی دارد.

راستی کودکی راکه زن با هنر و نیکومنشی تربیت کرده باشد، با آنکه در دامن زنی که از اخلاق خوب بویی نبرده است، قابل مقایسه نیست.

سبزه‌ای راکه دست باغبانی در باغ پرورش کرده باشد، با آنچه در بیابانی روییده است تفاوت زیادی دارد.

ای زن والامقام! دلت شاد و سعهٔ صدرت بیش باد؛ تویی که سرچشمهٔ لطیف‌ترین احساسات و عالی‌ترین عواطفی.

به نظر ما بینندگان، هنگامی که کودک را در آغوش محبت می‌فشاری و او را نوازش می‌کنی، این عمل تو بر همهٔ لوحه‌های افتخار برتری دارد.

همانند صفحهٔ آیینه‌ای که از خطوط چهرهٔ تماشاکننده، نمایانگر فکر و خیال اوست، اخلاق کودک هم انعکاسی از روش و رفتار توست.

مادر! ضربان قلبت همچون درسی است که روشها و آداب پسندیده را به کودک می‌آموزد.

چگونه می‌توانیم، از کودکانی که در دامن زنان نادان پرورش یافته‌اند، انتظار خیر و سعادت داشته باشیم؟!

چگونه امیدوار باشیم کودکانی که از پستان زنان بی‌بهره از علم و کمال شیر خورده‌اند، به سرمنزل کمال برسند؟

مگر در میان آن زنان حوروش پیشین، افرادی تحصیل کرده و شاعر و نویسنده وجود نداشته‌اند؟

آری بودند پیش از این زنانی که پا به پای مردان در میدان جهاد می‌جنگیدند و همراه رزمندگان سلحشور به نبرد بر می‌خاستند.

آنان هم یار و یاور مردان خود در برابر دشمنان بودند و هم به پرستاری و مداوای زخمیها می‌رسیدند.

و بسا از آنان که در میدان نبرد اسیر می‌شدند و تلخی ذلت و اسارت را از دست دشمنان می‌چشیدند.

آیا امروز هم می‌شود که اندکی به گذشتگان و پیشینیان خود نظر بیفکنیم و به آنان تأسی جوییم؟

به راستی آنان شاهراه هدایت و سعادت را پیش گرفتند ولی ما بیراههٔ تفرقه و پراکندگی را دنبال می‌کنیم!
الاعلام، ج ۸، ص ۱۸۴، *عصورالادب‌العربی*، تألیف کاظمی.

مُلا معرُوف کُوکه‌ای

ملا معروف مشهور به «ملا مارف» از اهالی روستای کوّکه از توابع بوکان به سال ۱۲۵۳ هـ ش برابر با ۱۲۹۱ هـ ق در یکی از دهات اطراف مهاباد به نام «حاجی خوش» تولد یافته است. پدرش ابراهیم‌بن عبدالقادر بن عبدالعزیز مشهور به «په‌ربه‌لاّو» بوده است.

ملا معروف در کودکی پدرش را از دست داد؛ بعدها خود راه عراق را پیش گرفت و مدت دو سال و نیم در سلیمانیه تحصیل کرد و در سنهٔ ۱۲۶۹ هـ ش به ایران بازگشت و مدتی با برادرانش در آبادی کوّکه به سر برد. پس از آن برای ادامهٔ تحصیل به ترجان رفت و نزد ملامحمد صالح قزلجی مدتی تلمّذ کرد. بعد از آن ایامی را در زنبیل و درویشان به امامت و تدریس پرداخت و در سنهٔ ۱۳۰۳ هـ ش به مهاباد مهاجرت کرد و در یکی از مساجد آنجا وظیفهٔ دینی امامت و تدریس و تعلیم خود را از سر گرفت و سرانجام در تاریخ ۱۹ رمضان سال ۱۳۲۴ هـ ش برابر با ۱۳۶۴ هـ ق همانجا درگذشت. ملا معروف انسانی فقیر و کم‌چیز بوده و روزگاری را در مسکنت و پریشانی سپری کرده و گویا در سن ۴۰ سالگی هم از نعمت بینایی محروم گشته است. وی علاوه بر کُردی به فارسی و عربی هم شعر می‌گفته و اشعار کُردی و فارسی او در مهاباد در سال‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۴۱ ش به چاپ رسیده که متأسفانه سراسر مخدوش و مغلوط است.

اینک یکی دو نمونه از اشعار کردی و فارسی ملا معروف:

از یک قصیده:

مشوّش و مکدر و آزرده از نیامدنم | اسیر قید بلا و مصیبت و محنم
قضا به دام قدر بسته دست قدرت من | که دامن تو بگیرم، به پات سر فکنم
بیا ببین به هوای گل گلستانت | گهی چو قمری و گاهی چو بلبل چمنم
گمان مبر ز خیال تو فارغم یارا | ببین که خار فراقت دریده پیرهنم
اگر نظر کند آن سرور ستوده سیر | ز راه لطف به عمق قریحه و سخنم،
یقین کند که به یاد جمال شیرینش | به بیستون محبت نظیر کوهکنم

ز لوح حافظه بیرون نمی‌شود نامت
وداع تا نکند تن ز جان و جان ز تنم

از لابه‌لای اشعار ملا معروف چنان بر می‌آید که از مریدان خاص حضرت حسام‌الدین علی نقشبندی بوده است:

خواهی رسی به مطلب دنیا و دین «ادب» رو خــاک آســتانهٔ پــور بــها نَسَب
نــایب مــناب فـخر عـجم، سـرورِ عـرب یعنی حسام ملت و دین شاه خـوش لقب

و اینک غزلی از اشعار کردی ملا معروف کوکه‌ای:

صۆفی وەرە! هەنگامی گوڵو فەصڵی بـەهارە وەقتی طەرب و عەیشو مەیو گەشتو گوذارە
پــیشەو عــەمەلت حـیلەو تـەزویرو ریـایە تو بەشقی خـودا پێم بـڵێ ئەم کـارە چکـارە؟
تێفـیکرە، تـماشاکـە لەکـوچەو لەخـیابان سۆزی نەیە، نەشئەی مـەیە، ئـاوازەیـی تـازە
رای خستوە فەرڕاشی صەبا فەرشی زومورڕود وەک ئەطلەسی یەک ڕەنگە بەبێ گەردو غوبارە
دەرژێنێ لەئاوپاشی فەلەک ئاوی مـوقەططەر ســەققای رەبـیعی بـەقەطارە و بـەمەتارە
سەرتیپی بـەهاری لەگـوڵو لالەیـی رەنگین چـەن تـیپی لەسـان‌دا، لەپـیادە و لەسـەوارە
موستەحفظو نەوبەتچیە بـو بـاغو گـوڵستان کـەبکی دەریو بـوڵبوڵو قـومری و قـەنارە
سۆســەن بـەزمانێکـی تـەڕو تـازە خـەریکە بومەدحو ثەنای صانعی ئـەم نـەقشو نگـارە
صەحرایە لەبەر عەطری گوڵو لالەو سـونبول وەک دەشتی خەتاو خوتەنو مـوڵکـی تـەتارە

شاعیر! وەرەتۆ بەشقی خودا رو لەچەمەن کەین
صوحبەت لەگەڵ ئەم عـالەمە،هـەردەردو چـەغارە

دیوان ملا معروف کوکه‌ای، چاپ مهاباد.

ملا احمد محی سنندجی

ملا احمد بن ملا محی‌الدین از مدرسین و فضلای شهر سنندج بود که حدود ۸۰ سال زندگی کرد و عمری را در تدریس و مطالعه و امامت و خدمت به مسلمانان از راه وعظ و اندرز و ارائهٔ احکام اسلامی سپری نمود و در حدود سنهٔ ۱۳۶۴ هـ ق درگذشت.

آن مرحوم مرد زاهد و قانعی بود؛ به چیزی جز کتاب دلبستگی نداشت. در علم صرف و نحو و معانی و بیان بسیار مسلط بود و طلاب سعی می‌کردند در این علوم از محضر وی استفاده کنند.

خاطرات و یادداشتهای من.

سَیف‌القُضاة مُکری

میرزا حسن ملقب به «سیف‌القُضاة» فرزند میرزا قاسم قاضی فرزند میرزا محمود و برادر میرزا علی قاضی، از خاندان معروف قُضاة ساوجبلاغ مکری است؛ که اَباً عَنْ جَدّ قـضاوت و ریـاست محلی داشته‌اند.

سیف‌القضاة دانشمندی فرزانه، خوش‌خط و شاعری توانا و مردی با همت بوده و آثاری بـه

فارسی و عربی و کردی از او به یادگار مانده است. تحصیلات علوم دینی و ادبی را در محضر دانشمندانی چون ملا شفیع بوکانی و ملا حسن قزلجی و ملا صالح صدرآبادی (سەدرئاباتی) خاتمه داده و پس از آن در دهی به نام «گوێگجەلی» در اطراف میاندوآب، اقامت گزیده و تا آخر حیات در این آبادی ضمن انجام خدمات دینی و اجتماعی، به کارهای کشاورزی و امور باغداری توجه خاصی داشته و از همین طریق ارتزاق کرده و اوقات فراغت را در مصاحبت اشخاص دانشمند و با مطالعه سپری نموده است.

سیف‌القضاة متمسک به طریقهٔ نقشبندیه و از مریدان شیخ شمس‌الدین یوسف برهان بوده و هر ساله مدت یک ماهی را در خانقاه شرفکند در جوار مرقد مرشد خود به سیر و سلوک و عبادت پرداخته است. مدت ۶۷ سال زندگی کرده و در اواخر سال ۱۳۲۳ ش برابر با سنهٔ ۱۳۶۴ هـ ق، دار فانی را وداع گفته و در خانقاه شیخ برهان به خاک سپرده شده است.

از آثار فارسی وی چیزی به دست نیامد و اینک چند قطعه‌ای را از اشعار کردی آن مرحوم که در دسترس بود، نقل می‌کنیم:

طـفڵـی دڵم بـە نـاڵەو زاریو فـوغان ئـەڵێ — خوەش بەوشەوە کەرۆژی روخی دڵبەرم هەڵێ
زولفت وەلادە روت بـنوێـنە بـەدەفعەیێ — شـەو رابـرێ، سـتارە نـەمینێ، قـەمەر هـەڵێ
بەو زولفی میروەحەت مەکە مەنعم لەشەهدی لیۆ — طـەیرێکـە دڵ ضـەعیفە، دەتـرسێ لەداوەڵێ
طـفلێ دڵم گـرۆی شـەکـەری لیۆی گـرتوە — بـەو دوهـەناره ژیـری‌کەوە بـیخە بـاغەڵێ

ئەو قافیەت بەسانی دڵی موددعی «حەسەن»
تەنگە، درنگە، مەیلی بەجەنگە، هەڵێ، مەڵێ

آه و ناله از مظالم پهلوی و بیچارگی قوم کرد ـ گلچینی از یک قطعهٔ مفصل:

بۆچـی زمـانی دایکـی لەئـیمە مـەنع‌کرا؟ — ئەو هێندە ظولمو فەرقو جودایی وجەفا چیە؟
دەکرانە دیلو بونە ئـەسیری لەنیۆ عـەجەم — هـەورامـی، سـابلاخـیو عێـلی جـەلالیە
هیندێکی بۆ ئـەراکو بۆ سمنان و دامـوغان — دەستەیکی بۆ ئەوێنە کەجێ شێخی سەعدیە
یـا دەرکـراوی مـەوطنە یـاحەبسی بی‌گوناه — کوردێکـی مـەزنو عـاقلو مێردی حـیسابیە

هەرماڵە کوردێکی کە دەچوی دەت‌دی شیوەنە
ئەورۆ کـەهەردێکـی دەچـوی سـەیرو شـادیە

***

غزل:

عـەنبەری زوڵفت بـەدەم صـەبادە — لەسەر مـانگی روت، هـەوری مـوت لادە
تـارۆژ وەکـو شێت روله کێـوان کـا — تۆزێ غـوصەو غـەم، هـەستە بـەبادە

لەعەشقت مردم وەصیەتبێ لەتۆ   بۆخۆت بمنێژە، تەلقینم دادە
تابڵێن ضوحاک مار لەسەر شانی،   تایەک لەزولفی چین چینت بادە
بەجامی دیدەی جەمشیدی جەمە   بەتەختی سینەی وەک کەیقوبادە
گوتم: کوشتمت بەغەمزە، فەرمووی: شێوەم شیرینە، پیشەت فەرهادە
تاکو پامالێ خوێنی مەظلومان   پەنجەی شمشاڵت، رەنگوە خەنادە
بەهومێدی وەم بێ بۆسەر قەبرم
بۆیە وا «حەسەن» بەمردن شادە

***

تأسف از نفاق و ناسازگاری:

چون دژمنین دەگەڵ یەکو نیمانە ئیتتحاد   رامان دەدەن بەجارێ لەهەورازێ بۆنشێو
فکرێ بەحاڵی خۆکەن‌و بگرین بەحاڵی خۆ   هی بێ‌سەری‌و عەداوەتی خۆتانە دێتە رێو
رەشماڵە ماڵ‌و کەشک‌وپەنیرە مەتاعی مە
قەصرو سەرایی خەڵکی دیە پڕلە زێڕو زێو

دیوان سیف‌القضاة، چاپ تهران ۱۳۶۱ ش. *دەنگ گیتی تازە*، شمارۀ ۱۶، سال سوم، ص ۳۴۲.

افتخارالسُلْطان ناهید سقزی

عبدالله ناهید، مشهور به «افتخارالسلطان» پسر مصطفی‌بیگ پسر آقاشیربیگ پسر آقا فیض‌الله بیگ از سلسلۀ عشیرۀ فیض‌الله بیگی است که نژاد آنها به بابا عمر ملقب به «بابامیر» می‌رسد. تولد او به سال ۱۲۶۸ هـ ش در دهکدۀ سلیمانکندی از توابع سقز ـ که ملک موروثی خود او بود ـ اتفاق افتاده و تحصیل را همانجا آغاز کرده و بعد به مهاباد رفته است.

در مهاباد مدتی در مدرسۀ مرحوم قاضی علی ـ از محترمین و دانشمندان آنجا ـ به فراگیری علوم عربی و ادبی پرداخته و سپس به محل خود مراجعت کرده و ضمن کار کشاورزی و رسیدگی به امور آبادی، اوقاتی را هم به مطالعه مشغول بوده است و در اثر استعداد ذاتی و ذوق فطری به تمرین هنر نقاشی و یادگیری اصول موسیقی و نواختن تار، وسیلۀ سرگرمی خود را فراهم کرده است. بعدها با پیداکردن استادی آشنا به زبان فرانسه و تهیۀ چند کتاب به آموختن این زبان پرداخته و کم و بیش با زبان روسی نیز آشنا شده؛ همچنین در تاریخ و جغرافی و هیأت هم دارای اطلاعات مناسبی بوده است.

افتخارالسلطان مردی دانشمند، ساده و بی‌آلایش، مهربان و مهمان‌نواز بوده و به مباحثۀ

علمی و صحبت با اهل علم و فضل بسیار علاقه داشته و اوقات فراغت و تنهایی را به مطالعهٔ کتب گذرانیده است. از آثار هنری او تابلوهای نقاشی رنگ و روغنی است که به گفتهٔ اهل فن در نهایت دقت و استادی کار شده است.

تألیفاتی هم از او باقی است از جمله:

۱. *پهلوانان گمنام* در ۳ جلد که دو جلد آن به چاپ رسیده است.

۲. *چگونه به مریخ رفتم*.

۳. *مصاحبه با شیطان*.

۴. *خاطرات من*، چاپ تهران، ۱۳۶۲، به کوشش احمد قاضی.

افتخار در جنگ اول بین‌المللی در نتیجهٔ سیاست و کفایت و کاردانی، سهم بسزایی در حفظ آرامش منطقه داشته است. به سال ۱۳۱۶ هـ ش به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد و تا سال ۱۳۲۱ نمایندگی او ادامه یافت و در سنهٔ ۱۳۲۴ ش برابر با سال ۱۳۶۴ هـ ق در زادگاهش (روستای سلیمانکندی) درگذشت.

نشریهٔ *فصلی فرهنگ* شهرستان سقز، سال ۱۳۳۸ ش، شمارهٔ ۳.

آزادی کَلْهُری[۱]

عباس‌خان آزادی فرزند آقاخان از عشیرهٔ کلهر، انسانی محترم، نیکنام و شاعری فاضل و خوش‌ذوق بوده و در سن ۷۵ سالگی در تاریخ ۱۳۶۴ هـ ق درگذشته است.

از اشعار اوست:

هامسەران! فانی، هامسەران! فانی ‌ ‌ ‌ بەقا نەدارۆ ئەی دونیای فانی

پیرمەوی دڵڕێش وەپەشیمانی ‌ ‌ ‌ بەقا نەدارۆ ئەی دونیای فانی

عەقڵو هۆشو فام لەلات رەم مەبو ‌ ‌ ‌ زەرەی جوانیت یەکجار کەم مەبۆ

دانایيت حیساب کەر وەنادانی ‌ ‌ ‌ بەقا نەدارۆ ئەی دونیای فانی

دوصەف دەندان نەصب جای دەهەن ‌ ‌ ‌ یەکایەک وەگاز مەبۆ ریشەکەن

ئەورِیزو رازان شەکەرین چێو قەن ‌ ‌ ‌ کەس نمەواچو کەلامت وەچەن

قەدر جوانی وێت نمەزانی ‌ ‌ ‌ بەقا نەدارۆ ئەی دونیای فانی

ذەرەی ظەریفی پێت نمەمانۆ ‌ ‌ ‌ ئەصلاّ وەقەدرت کەس نمەزانۆ

عەیب بەشەریت ئاشکار مەبۆ ‌ ‌ ‌ عەیاڵو ئەولاّد لیت بێزار مەبۆ

---

۱. وی برادر علی‌نقی آزادی متخلص به «واله» است که در صفحهٔ ۲۰۹ از او بحث کرده‌ایم.

مـەردەن خـاصتەرەن جـەی زنـدەگـانی | بـــەقا نـــەدارۆ ئـــەی دونـیای فـــانی
ئـەگـەر وەجـاگـەی جـەمشید شـا بیت | خاوەن سـەڵطـەنەت، تـیپ و سـپا بـیت
چـون داراو خـەسرەو غـەنیو دارا بیت | جـــە گشت عـــاڵەمیٚ فـەرمانرەوا بــیت
بـــنیشی لەبـــان تـــەخت کـــەیانی | بـــەقا نـــەدارۆ ئـــەی دونـیای فـــانی
ئەر چـون فـریدون ضحاک لەبـن کـەی | ئـاویٚـزان لەنـاو چـای دەمـاون کـەی
درەفش کـــاوەی ئـیمداد بـوڵەن‌کـەی | هەفت ئەقلیم قسمەت وەسیٚ فـەرزەن کـەی
ویٚت وەشـــاهەنشای عـــاڵەم بـزانـی | بـــەقا نـــەدارۆ ئـــەی دونـیای فـــانی
ئەر چون مەنوچهر عاڵەم یـەکسـەر کـەی | سـام وەسـپەدار سـپاو لەشکـەر کـەی
دنـیا لەنـاڵەی شـەیپورت کـەڕ کـەی | سـپای سـەلمو تـور زیٚـرو زەبـەر کـەی

ئـەوان سـەرگوم کـەی هـەرویٚت بـمانی
بـــەقا نـــەدارۆ ئـــەی دونـیای فـــانی

از یادداشتهای نویسنده.

مُلا مُحَمَّد صادق امامت اویهنگی

ملامحمد صادق امامت متولد حدود سال ۱۳۰۰ هـ ق در روستای «ئەویٚـهەنگ» از قُرای ژاورود کردستان است که تحصیلاتش را ابتدا در همان آبادی شروع کـرد و پس از آن رهسپار سنندج شد و مدتی را در مدارس دینی این شهر با کمال جدیت درس خواند و مراحل پایانی را در محضر علامه ملا عبدالله مُفتی دشی به انجام رسانید و اجازه گرفت. آنگاه به زادگاه خود برگشت و تا آخر عمر به تدریس و افتا و وعظ و خدمات دینی نسبت به مسلمانان اشتغال ورزید.

ملامحمد صادق با طریقهٔ نقشبندیه نیز پیوندی داشت و از مُریدان شیخ بزرگوار حسام‌الدین بود. از دسترنج خود ارتزاق می‌کرد و به بـاغداری و کشـاورزی مـی‌پرداخت و در زهـد و تـقوی نمونه‌ای از علمای سلف بود و به حق او را ولی شرعی لقب داده بودند.

طبع شعر نیز داشت و منظومه‌ای در علم فرائض از آثار او باقی است. وفات آن مرحوم به سال ۱۳۶۵ هـ ق در همان روستا اتفاق افتاد.

علماؤُنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۴۶.

مُلا حسن دزلّی (مردوخی)

عالم فرزانه، فقیه آگاه و درد آشنا و شاعر توانا، ملاحسن دزلّی، مُتخلّص به «هجری» است؛ از خاندان مردوخیانِ اَورامان. تولد وی را بـه سـال ۱۲۷۵ هـ ق در روسـتای «وەیسیا»ی اورامـان

نوشته‌اند.

این دانشمند از شش سالگی تحصیل را نزد پدرش (ملا محمد) در روستای دزلی آغاز کرد و همان جا مقدمات را فرا گرفت. سپس در اَوان نوجوانی به روستای «دگاشیّخان» رفت و در محضر حاج شیخ یوسف، صرف ونحو عربی و منطق را آموخت. آنگاه در آغاز سنین نوجوانی رو به سوی منطقهٔ مکریان نهاد و هر جا استاد دانشوری یافت، به حضورش شتافت؛ تا آنکه سرانجام مُجاز استاد «هه‌ولێری» گردید و اجازهٔ افتاء و تدریس گرفت.

چنان که از آثار و اشعار ملا حسن بر می‌آید، وی فتاوا و نقطه‌نظرهایی دارد که با باورهای معمول عالمان دینی آن روزگار و بلکه سال‌ها پس از آن در تضاد است. از جمله در موضوع طلاق ـ چنان که نظر اکثر قریب به اتفاق علمای فقه شافعی است ـ جاری شدن لفظ طلاق ثلاثه بر زبان مرد ـ به هر دلیل و در هر حالت روحی و عصبی ـ موجب وقوع طلاق می‌گردد و زن و مرد در چنین حالتی، راهی جز متارکه ندارند.

این فتوا در طول سالیان دراز، بسیار خانواده‌ها را از هم پاشیده و بروز انواع ناهنجاری‌های اجتماعی را در پی داشته است. مردی از خروسخوان سحر، در مزرعه به کار جانفرسای کشاورزی سنتی مشغول، تنگ غروب خسته و گرسنه و عصبی، با مشکلی تازه برخورد می‌کند؛ طلاق می‌خورد (!) که چنین و چنان خواهد کرد؛ که در حقیقت از عهده‌اش خارج است. چون ساعتی می‌گذرد و آرام می‌شود، به خود می‌آید و به بی‌پایگی و نادرستی سوگندش وقوف می‌یابد و شاید خنده‌اش می‌گیرد؛ غافل از آن که به فتوای فقیهان، زن بینوا و از همه جا بی‌خبرش، باید دست از زندگی و فرزندان بشوید؛ خانه‌اش را ترک گوید و به دنبال سرنوشت تاریک و شومش برود.

مُلا حسن با شهامت تمام، اولاً استفاده از لفظ طلاق را به جای سوگند ـ که خود ناشی از همین فتواست ـ مردود می‌شمارد؛ ثانیاً وقوع طلاق را منوط به تصمیم مرد به جدایی از همسرش می‌داند؛ آن هم به شرطی که هنگام جاری کردن لفظ طلاق بر زبان، آرامش کامل داشته و به دور از عصبیت بوده باشد. و تازه فلسفهٔ طلاق سه‌گانه را، داشتن سه بار فرصتِ رجعت و انصراف از تصمیم به جدایی و جلوگیری از فروپاشی خانواده عنوان می‌کند و در نتیجه وقوع هر سه طلاق در یک نوبت را نقض غرض و باطل می‌خواند.

نقل است که روزی شخصی بدو مراجعه می‌کند و داستان خود را می‌گوید که چگونه ناخواسته و بدون هیچ ارتباطی با همسرش، لفظ طلاق را ـ به جای سوگند ـ بر زبان آورده است و اکنون طبق رأی تمامی ملایانی که بدانها مراجعه کرده است، زنش به او حرام شده و دیگر پای رفتن به خانه را ندارد.

ملا حسن به صراحت فتوا می‌دهد که هیچ طلاقی واقع نشده و هیچ اتفاقی نیفتاده است و او

می‌تواند با آرامش خاطر، به خانه‌اش برگردد.

خبر این ماجرا ــ که در حوالی شهر حلبجه اتفاق افتاده است ــ به حاکم شرع کرکوک و از آنجا به مفتی بغداد می‌رسد. والی بغداد ملاحسن را احضار می‌کند و مجلسی برای مناظره ترتیب می‌دهد؛ که یک طرف مفتی شهر و دیگر علمای طراز اول بغداد بوده‌اند و طرف دیگر، ملاحسن دزلّی.

باری بحث در می‌گیرد و در پایان ملای مورد بحث ما، همگان را مُجاب می‌کند. والی بدو پیشنهاد منصبِ قاضی‌القضاتی بغداد را می‌دهد؛ اما ملا حسنِ تشنهٔ معرفت، از والی می‌خواهد که او را به مدینه یا قاهره بفرستد. بدین ترتیب راهی مصر می‌شود و در دانشگاه الازهر به ادامهٔ تحصیل می‌پردازد.

چنان که در دیوان اشعار و شرح احوال ملاحسن آمده است، وی پس از یازده سال تحصیل و تدریس در جامع‌الازهر، دلش سخت هوای وطن می‌کند؛ شیفته و بی‌قرار، دست از کُرسی استادی می‌شوید و راهی اورامان می‌شود و می‌سراید:

شەرتە هەورامان بەجێ نەهێڵم مەگەر ئەوساتە کە بەجێ‌دێڵم

از دیگر جنبه‌های شخصیت ملاحسن مردوخی، برخورد روشنگرانه‌اش با شکلی از عرفان و تصوف در کردستان است؛ که تا این اواخر به صورت یک آسیب بزرگ اجتماعی درآمده بود. وی از قضا هم‌عصر قطب‌الطریقه شیخ حُسام‌الدین نقشبندی است؛ که در ص ۲۴۲ همین مجلد شرح احوال ایشان آمده است.

به دلیل نفوذ فوق‌العادهٔ شیخ در میان همهٔ طبقات جامعه و انبوه مریدان جان بر کَفَش ــ که مقامش را گاهی به حدّ الوهیّت می‌رساندند ــ کمتر کسی از علما و مجتهدین جرأت اظهار مخالفت یا انتقاد نسبت به این اوضاع را داشت.

ملاحسن بدون ترس و ملاحظه ــ که شیوهٔ او بود ــ در هر فرصتی انتقادات عالمانه و سخت گزنده‌اش را مطرح ساخته و با انواع بی‌مهری و تهدید و اهانت و لاجرم محرومیت مواجه شده است.

زمانی شیخ او را به اقامتگاه خود فرا می‌خواند و چون وی را مردی دانشمند و پارسا می‌یابد، مقدمش را گرامی می‌دارد و سعی در جلب نظرش می‌کند و می‌خواهد که با قلم شیوایش ــ از قول شیخ ــ نامه‌ای برای یکی از خلیفه‌هایش[۱] بنویسد و او را پندی چند دهد. از محتوای این نامه می‌توان به بینش توحیدی نگارنده پی برد.

اکنون خلاصه‌ای از آن:

«بسم‌الله الرحمن‌الرحیم. اَلحمدُلله الّذی خلق اَلإنسانَ مِنْ ذَکَرٍ وَ اُنثی... والصلوة والسلام عَلَی

---

۱. شخصی را که تحت نظر قطب‌الطریقه مدارج را طی کرده و اجازهٔ ارشاد گرفته باشد، خلیفه می‌گویند.

عَبْدِهِ وَ رسولِهِ و علی مَنْ اتبعه بِاِحْسان الی یَومَ لایَنْفَعُ مالٌ و...

سپاس خداوندی را سزاست که دستور داد برابرش سجده کنند و کسی را به مشارکت در خلق و امر و تأثیر دعوت نکرد. و پیغمبری را ستود که بزرگترین افتخارش عبودیت بود. خدایی که خود را «وَحْدَه»، «لاشریک»، «لَمْ یَلِدْ»، «رحمان» و «رحیم» خواند؛ و اجازت نداد «نَعْبُدْ» و «نَسْتَعین» را دیگران ــ که مخلوقند ــ تصاحب نمایند. خدایی که خود را خالق و همهٔ موجودات را مخلوق خواند؛ بی‌تأثیر در الوهیت و غفاریت و قهاریت. چه کسی را یارای ادعای شراکت در نظم و خلق؟... عباد صالح خدا آنانند که در راه رضای او گام بردارند و خود را برتر و مؤثر در شفا و روزی و بهشت و جهنم ندانند...

...مگر می‌توان مدعی قطبیت بود و خورد و خوراک را از خلق خدا جدا کرد؟ مگر می‌شود ادعای عبدیت خدا را داشت؛ اما عبد شکم و زمین و اسب و باغ و... بود؟ مگر می‌توان مُرشد شد و خود هدایت نشده باقی ماند؟...

... آگاه باش! مرگ در کمین است. جواب او را چه خواهید داد که: من در بستر نرم، زمستان، گرم و تابستان، خنک با «ماتَشْتَهی الانْفُس» زیستم و مردم را وعدهٔ بهشت دادم و مدعی شفا بودم... پس بدان در چنین روزی من هم نمی‌توانم برایت کاری کنم. آیا جواب خدا را توانی داد؟...

... از خاک هستی و به خاک باز خواهی گشت؛ زیادی فاصله با فقرا زیادی فاصله با خداست. به خدا قسم نمی‌شود آن چنان زیست و با خدا بود. تلخی نچشیده، رنج ندیده، غصه نخورده و شبها را با ناله و راز و نیاز با خدا به روز نرسانیده، چگونه چنین و چنان شده؟

این کُلاه و این عبای خرقه‌پوش　　می‌تواند راه‌زن گیرد به دوش

نصیحتم گوش کن، لذت عشق نوش کن؛ دنیا را آغوش مکن؛ خدا را فراموش مکن!...»

***

با این همه می‌بینیم که ملاحسن در رثای شیخ حسام‌الدین ــ به خواهش یکی از دوستانش و به نام او ــ مثنوی سوزناکی می‌سراید. آیا ملاحسن تا این درجه تحت‌تأثیر رفتار حکیمانه و منش متعالی شیخ قرار گرفته است که درگذشتش این قدر وی را اندوهگین سازد؟ اگر چنین است، چرا مانند قریب به اتفاق عالمان و ملایان دیگر، دست ارادتی به وی نداد که آسایشی بیابد؟ و برعکس با وصف چنین علاقه‌ای، از چه روی آن همه فرسایش را به جان خرید؟!

اما شهرت ملاحسن دزلی، بیشتر به عنوان شاعری طنزپرداز و هزل‌گوی است. وی علاوه بر اورامی، سوّرانی را نیز خوب می‌دانسته و به هر دو لهجه اشعار زیبایی دارد. گاهی هم ــ با توجه به تسلطی که بر عربی و فارسی داشته ــ از سر طنزپردازی و شوخ‌طبعی، مُلمّعاتی شیرین و دلنشین سروده است.

اینک چند نمونه از اشعار وی:

بـرا هـەتاکـەی ئـەم دەردی سـەرە؟ ئێـژی ئـەو سـەگەو ئـەویتر کـەرە!

ئـــەوە نـافامیٚ، بـەچکە عـەوامـە ئـەویان نۆکـەری بـاوکـو بـاوامـە

سـەییدگیان! تـوخوا چـاویٚ کـەرەوە خـوّت بۆلای زەمـان بـاوات بـەرەوە

ئەولادی حوسەین! مەبە بە یەزید بۆچـی گـیانیدا سـەرداری شـەهید؟

بۆ دەس‌مـاچ‌کردن؟ یـا بۆ نـان‌وئاو؟ یا هەرچیٚ بیٚژیٚ، بیٚژن بەسەرچاو؟

مـامۆسـتای گـەورەم! لەجیٚ رافیعی نـەوەوی مـەسلەک، مـوفتی شـافیعی

عـەمەلٚ بـەگـفتەو عیلمت واجیبە مـن بـمرم تـرس‌و فـلس حـاجیبە!

یا شیٚخ بەگیانی غەوسی گەیلانی شـای نـەقشبەندو پـیری رەبـبانی

خوّت بـە پـەیڕەوی رەفـاعی زانـی بۆچی خوت ناونا بە غەوسی سانی؟!

شیٚخی مارو تیخ، زەرگ‌و بەردو دار؟ دیـن‌و مـارو زەرگ؟! هـەزاران هـاوار

بۆخـاتری پـیری هیندو غەجدەوان پـیری سـەمەرقەند، پـیری هـەمەدان

تەپلـەکـەت لیٚـدە بەرەو هیندوستان ئـیتر بـەسیانە خـەڵکی کـوردستان

وتـیان شـارەزوو خۆشـە بۆ مـیوان میوان دوسەدساڵ؟! ئامان سەد ئامان

ئـەگەر نۆبـەیش‌بیٚ، ئیٚمە بەسمانە بـەش کـوڕاوکـوڕو هـەرچی کـەسمانە

ئـاغا بۆخـاتر هـەلاکـووو تـەیموور عـــــەنازو... زەڵم‌و شــــارە زوور

چۆن بـووگە ئیٚـوە ساحیبی دنیان؟! سـەرەوەرو سـالار دنـیاو مـافیهان؟!

چۆن ئیٚـوە سـاحیٚـو موقەددەراتـن؟ ساحیب جەریمەو خاوەن خەڵاتـن؟

هـەرچـەن ئـەزانـم تۆ بیٚ‌تـاوانـی فیٚـرکراوی، خوّت بـەهەق ئـەزانـی

خـودا مـن بگـریٚ، لەسـەر هـەتا پام حـەڵالم کـرد بۆت بـە فـتوای حـەرام

بــە خـاتر کـراس یـا تـەغاریٚ جۆ ئــەم هــەژارانـەم خسـتە بـاوکەڕۆ

فــتوامـــان بۆدان، بـووبە قـەواڵە کیٚ ئیٚـــژیٚ حـــەرام زوانـــی لاڵە؟

نــە خۆت، نـە باوات، نـە باواگەورە نە ئەم زەمانەو نـە هـی ئـەو دەورە

نــە رۆژیٚ جـووت‌و نــە رۆژیٚ گیٚـرە خـاتوونیش نـە دەشت نـە ڕانـەبیٚـرە

کیٚ دیویە مالیک بۆ ئیحیای مەوات پاچیٚ هـەڵگـریٚو بۆ کیٚویٚک بڕوات؟

سـاڵەهـا هـات‌و سـاڵەهـا چـیوە کیٚ رۆژیٚ کـاری مـالکی دیـوە؟

گـیرام خـاوەنی زەویـن‌و بـاخی خـاوەنی مـولک‌و مووچەو ئـوجاخی

بیٚ‌ئـیجازەی تۆ مـازوو نـاکـریٚ! بـەبیٚ دەسـتوورت بـە ڕوو نـاخوریٚ!

کـچ بـە بیٚ‌ئـیزنت نـادریٚ بـەشوو خاوەن ئیرادەی، لە بـووک‌و خـەسوو

ئـاتوخوا کـاکـه نـاوەکـەت بێـژە! لە دەســتەڵاتت ســەرم زۆر گێـژە
ئـەرتۆ خـالیقی یـا فـەردی ئـەعزەم خـودایش وانـاکـا، هـەربەخوا قـەسەم
خۆ خــوا جــوزئێ ئــیختیاری دا تۆ لێت سـاندمەو، موفتو مـەرحـەبا
هاوار ئـەم خـەڵکە چی لێ قـەوماوە ئــیختیار مـاڵو خـەیزان نـەماوە!
ڕەش‌و ڕووتـەکـان! بـەخودا قـەسەم بـەگـیانی ئێـوەی بێ‌نـەوا قـەسەم!
گـوریسی زوڵم هـەتا مـەحکەم بێ زووتــر ئـەبڕیـەت، خاترت جـەم بێ
ڕۆژێ ئــــەبینن لەم شــارەزووره لەم دێ نــزیکەو لەو دیــە دووره
نـە دەنگـی تـەپڵو هـەراو هـوریایە تــاپۆی ڕەش‌و مۆر ڕووبـە فـەنایە
نــاوی مــالیکو ئـاغا نـەماوە ئـەبێـتە عـەیبە، ئـەم بـەزمو باوە
ئــەبیتەو خــاوەن ژن‌و مــناڵت خــاوەنی ڕەنــجو وەزعو ئـەحواڵت
ریش‌و مێــزەره، بــەقەتعو یـەقین جێگـەیان ئـەدەن بـەعیلمو بەدین
ئەو ڕۆژە «حەسەن» ئەگا بە ئـاوات ئێـژێ بـەدیدار موحەممەد سەڵوات

***

این مُلمّع را وسیلهٔ قاصدی برای یکی از دوستانش به نام محمد امین هەمەوندی در ساوجبلاغ مُکری فرستاده است:

ای عازم ساوجبلاغ! عرض سلام این حزین بر خوان برای آن که نامش در دهانم انگبین
چابک هەمەوندی که او در وقت غارت بـارها بر کنده بُزها پوست را، درویشها را پوستین
.... اول مـحمد آمـده، آخـر نـقیض للأمـین
باری اگر مرسولەای ننوشت سوی این طرف منعش نباشد زان مکان، گر غافل است از ما چنین
شهر سیەچشمان وی همچون غزالان خُتن تعطیر ناف دلبرش، چون نـافهٔ آهـوی چین
پیکان مژگان سیه بر سینهٔ هر کس زند فـوّارەاش بـالا رود تـا آسمان هـفتمین
بـــەرخوّلةٌ، دووشَحمةٌ، تـاقانةٌ فـی بـلدةٍ قـتالةٌ بـالغمزة، بـا آن دو چشم نـرگسین
لَوْ عـانَقَ الانسانُ بـالبِنْتِ التی من قـربکم صادر شود بی‌اختیار از وی ریاح فا و سین
درویشهای کولّکنین، ریش نێری و زورناکـەپۆ سەر چۆلەکەی گون کوولەکە، مانند جاموس بطین
بینند چون آن لُعبتان، چون دیوشان در برکشند با بۆڵەبۆڵ و فیشەفیش، با لرفەلرف و ئاخنین

***

این هم ملمّعی دیگر در شکایت از نابرابری:

...چ هاوارو هـەراو هـوریایە بـوالأخـبازو بـرسی سک
بـە سێـحەی إنّـناجُعْنا، بـە بـرسیمە دەبێ بـچڕی

فەڵەک ئاوێکی بۆ ڕشتین، ئەبێ برسیو کزو کوێربین
احامیرو اکالب، شَحمو لَحمو تویش ئەبێ بقرِی
وەکوو من ذکری گێتەو وێردی چایی، سەرفی عیلمی‌کە
وەگەرنە ریحی اَمعاءِو آوارِگ زیاد ئەکاو ئەترِی
بەکام دەستوورو کام یاسا، اَعالِم رووتو برسی‌بن؟
لە هەر بوالعلمو بولزانین دەپرسم، قالَ: لاأذْری
حەسەن! ڕۆژێ ئەبێ عالیم ببێتە ساحیبی عالەم
اولوالأ زوار! اولول سەروار! اولولدینار! ئەبێ بمری
ئەگەر ڕۆژێ عیلم جێگای «اولول» بگرێتەوە کاکە!
کەرو بل باوی نامێنی، وەکوو کۆلارە هەڵدەفرِی

***

در پاسخ عالی‌جنابی که وی را به همکاری دعوت می‌کند:

...قودرەتو سەرووەت، جاەو جەلالت — پێشکەش بەوانەی پێیان شیرینە
سەد تفو لەعنەت لە قوربان، قوربان — لە «ئاغا فەرمووی» یەکجارم قینە
خۆم زەلیل ناکەم بۆ فلسو دینار — ئەویش لەسایەی عیزەتی دینە
پێم خۆشە نانی جۆی ڕەشی عەباڵ — دوینەی خەجیجەو فاتەو جەمینە
کاڵەو کلاشی کاری هەورامان — نایدەم بە قونرەی چەرمی سەکینە
ئیسلامو عیزەت، عیلمو کەرامەت — کوردو شەرافەت، ڕەسمی دیرینە
هەی‌هوو، چەن دوورین منو نۆکەری! — ئەمەش هەر جۆرێ کاسە لێسینە
«سەلام سەییدی»، «ویرمەنە دینار»، — خۆیەکی پیسو زۆر ناشیرینە
ناکەومە پینەی درۆی ئاغایان — کەوشو کراسی خۆم ئەکەم پینە
ئاخر من قورئان وا لەسەر سینەم — «الطیباتُ للطیبینه»
من هەڵۆی بەرزی لووتکەی دالانیم — هەرگیز وەک قالاو ناکەومە چینە
«حەسەن» بۆ مەقام نۆکەری ناکا — سەدجار ریامە ئەو جۆرە ژینە

***

این دو بیت هزل را هم از زبان دوست کَفشدوزش سروده است:

وەفیدای بالاتبام وەگر کەسمەوە — ئینە لنگوو تۆن ئینا دەسمەوە
هەردوولنگ سافو چەرمەی بلوورەن — وەسەت پەی زینەت، خالێوەش سوورەن

***

ملاحسن حدود ۹۰ سال عمر کرد. هر چند که همه عمر قناعت پیشه کرد و با تنگدستی زیست؛ اما ده سال آخر را در نهایت فقر و بی‌چیزی گذراند و در حالی که به سختی راه می‌رفت، برای تهیهٔ سوخت زمستانش، ناچار بود خود به کوه و دشت برود و پُشته هیزم حمل کند. مردی که هرگز طرف مقامی نرفت و هیچ منصبی را نپذیرفت؛ همواره هدایای کوچک و بزرگ مالکین و متمکنین را پس فرستاد و این بیت را زمزمه کرد:

مـــن هـــەڵۆی لوتکـەی بـەرزی دڵانـیم هـــەرگیز وەک قـــاڵاو نـاکـەومە چـینە[1]

آخر پیری و در عین از پا افتادگی، با یک دنیا علم و معرفت، ناچار شد حکم واجب «سدّجوع» را تمکین کند و هر شامگاه کاسه‌ای به دست گیرد و بر در ارباب روستا برود و آشی برای خود و همسر ناتوان‌تر از خودش بگیرد.

شاید روزی فرزندانمان شرح احوال و آثار چنین مردان و زنانی را از نظر بگذرانند و دریابند که بزرگترین بد اقبالی آنان جز این نبود که بسیار از روزگار خویش پیش بودند.

این دانشمند سرانجام به سال ۱۳۶۵ هـ ق در روستای دزلی چشم از جهان فرو بست و همانجا به خاک سپرده شد.

دیوانی مەلا حەسەنی دزلّی مەردوّخی، چاپ ۱۳۸۰، به کوشش احمد نذیری. چیّشتی مجیّور، هەژار، ص ۱۲۳ و ۱۲۴، چاپ ۱۹۹۷، پاریس.

شَمس قُرَیْشی

سیدبهاءالدین شمس قریشی ملقب به «شمس‌الاَشْراف» و مُتخلص به «شمس» فرزند سید محمد فرزند سید عبدالمطّلب پاوه‌ای، مردی بود بافضل و شاعری شیرین‌بیان که به فارسی و کردی شعر می‌گفت و در یکی از مساجد سنندج به نام «مزگته‌هه‌ژاره» سِمَت اِمامت داشت و در یکی از حجرات همان مسجد مکتبخانه‌ای دایر کرده بود و به کودکان و نوجوانان درس قرآن و خواندن و نوشتن فارسی می‌آموخت. شمس مُرید قُطب‌العارفین شیخ عُمر ضیاءالدین و متمسک به طریقهٔ نقشبندیه و انسانی پارسا و عبادت‌گزار و بسیار اهل قناعت بود.

چندین منظومه از شمس به جا مانده است، از جمله: *شمس‌العقاید* به زبان کردی، *معراج‌نامه* و *مولودنامه*؛ که هر سه به چاپ رسیده است. همچنین عقایدی به نظم فارسی و دیگر دیوان اشعار فارسی و کردی.

---

۱. گـر بـر اوج فـلکم بـاید مُـرد عُـمر در گـند بـه سر نـتوان بُـرد

مرحوم شمس قدی کوتاه، ریشی متوسط و در عین حال قیافه و سیمایی نورانی داشت. وفاتش در حدود سنهٔ ۱۳۶۵ هـ ق اتفاق افتاد و سنّش به قرینهٔ این بیت کُردی خود او از ۷۰ سال بیشتر بوده است:

دوای حەفتا ساڵ عومر ویەردە دڵ ژەنگ قەسوەت عیصیان ئاوەردە

قطعهٔ کُردی ذیل از آثار اوست که از گوشه‌گیری و قناعت خود بحث کرده است:

عیلمی بی‌بەهرەو درەختی بێ‌ئەمەر من نامەوێ چاوی بێ‌ئەشک‌و فوغانی بێ‌ئەثەر من نامەوێ
عاشقێ کوڵمی لەڕەنگی ئەشکی چاوی سور نەبێ ڕۆژ نەناڵێ، شەو نەسوتێ تاسەحەر من نامەوێ
ئەو دڵە دایم نەڕێژێ خوێنی پەیکانی موژە بێ‌مەزەی تیری نگای گۆشەی نەظەر من نامەوێ
هەردڵێ فارغ لەعشقەو هەرسەرێ سەودای نیە ئەو لەجوملەی خەڵقی ئینسان‌و بەشەر من نامەوێ
گەر لەسەر سینەی نیشانی داغی هیجران سورنەبێ یالەدەردی دڵ نەبێ کون‌کون جگەر من نامەوێ
دڵبەرێ گەر خوڵقی چاک‌و لەفظی شرینی نەبێ گەربیێ حوسنی وەکو شەمس‌و قەمەر من نامەوێ
خەرقە پۆشی‌و گۆشە گیری، بۆ ڕەضای خالق نەبێ بۆ مەعاش‌و جەلبی دونیا الحذر من نامەوێ
ماڵی دونیا غەیری حەسرەت عاقبەت سودی نیە زادی ئیمان تۆشەیە، باقی هەدەر، من نامەوێ
چاو لەموڵکی جەم بکە، تاموڵکی دونیا جەم نەکەی تاجی شاهی داکەوێ ئاخر لەسەر من نامەوێ
بۆچ لەبەر کەم ئەطڵەس‌و دیبای حەریرو پەڕنیان غەیری کفنێ تۆ نەکەی ئاخر لەبەر من نامەوێ
فەقری خوەم چاکە بەئاسان طەی دەکەم ڕێگەی روین کۆڵی سەنگین‌و سەفەر، ڕێگەی خەطەر من نامەوێ
دەو ڵەتی دونیا حسابی سەختە ڕۆژی ئاخرەت ئیقتداری موڵک‌و باغو دەشت‌و دەر من ناومەوێ

بەم هەژا ریمە لە «مزگەوتە هەژارە»، گۆشەگیر
گەر بدەن «شەمسا» جیهانم سەربەسەر من نامەوێ

تخمیسی از شمس بر غزلی از حافظ:

جلوهٔ نور جمال و کشف ظلمت امشب است نشئهٔ جام وصالِ ذات وحدت امشب است
وعدهٔ دیدار یار و بزم قربت امشب است «آن شبِ قدری که گویند اهل خلوت امشب است»
«یارب این تأثیر دولت از کدامین کوکب است»

مُشت خاک اندر کَفَت شد کوری چشم حسد گردن خصم تو آمد رشتهٔ حَبل المَسَد
دست بد آید به سویت قطع باشد از جسد «تا به گیسوی تو دست ناسزایان کم رسد»
«هر دلی در حلقه‌ای از ذکر یارب یارب است»

تیر مژگان تو را هر کس نکرده جان هدف یا ندارد شور عشقت کی بود اهل شرف
بستهٔ زلفم، نباشد رشتهٔ عقلم به کف «کُشتهٔ چاه زنخدانِ توام کز هر طرف»
«صد هزارش گردن جان زیر طوق غبغب است»

دانـــهٔ خـالش گـرفته خـرمن عـمرم گـرو   کـــرده داس ابـــروانش سـبزهٔ جـانم درو
تیر مژگان بر کمانش بین، چه خوش آید به دو   «تاب خوی بر عارضش بین کـافتاب گـرم‌رو»
«در هوای آن عرق تا هست هر روزش تب است»
مـن گدای کـوچه و او شاه بـر تـخت بـرین   کـی رسـد دست گدایـان دامـن شاه چـنین
می‌کشد از لاغـری نـعش تـنم مـوری حزین   «اندر آن موکب که بر پشت صبا بندند زیـن»
«با سلیمان چون برانم من که مورم مرکب است»
حاتم طی، از عـطای وی شـدش آوازه طـی   ریــزه‌خوار خـوان او کـیخسرو و شـاهان کـی
فاش گـوید «شـمس» هـمراه نـوای سـاز نـی   «من نخواهم کرد ترک لعل یـار و جـام مـی»
«زاهــدا مــعذور داریـدم کـه ایـنم مـذهب است»

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ محمد صادق نقشبندی عُثمانی

شیخ محمد صادق خلف شیخ مـحمدبهاءالدیـن و بـرادر کـوچک شیخ عـلی حسام‌الدیـن نقشبندی، متولد سال ۱۲۹۰ هـ ق در قریهٔ طویّلی است. تحصیلات را ابتدا در مکتب شروع کرده و پس از آن نزد ملاجاسم سلیمانیه‌ای علوم دینیه را به پایان رسانیده و متعاقب آن تحت تربیت و تعلیم برادر بزرگوارش حسام‌الدین به فراگیری آداب طریقت نقشبندیه پرداخته و مدت زیادی به سیر و سلوک مشغول بوده است. بعد از آن در قریهٔ گُلپ (از روستاهای کردنشین عراق) اوقات خود را صرف خدمت به مردم و تعلیم طریقه نموده است.

مرحوم شیخ محمدصادق در ادبیات فارسی اطلاعات خوبی داشته و طالبان آشنایی با ایـن زبان در عراق برای رفع مشکلات خود، مخصوصاً در دیوان حافظ و مثنوی مولانا جلال‌الدیـن رومی، به وی مراجعه کرده‌اند.

وفات شیخ محمدصادق در حدود سنهٔ ۱۳۶۵ هـ ق اتفاق افتاده است.

تاریخ‌المشاهیر الالویةالعراقیة، جزء اول، ص ۱۶۲.

ملامحمد سعید دیّلیژه‌ای

ملامحمد سعید بن حاج ملا احمد دیّلیژه‌ای، از علما و معاریف کردستان عراق است کـه در سنهٔ ۱۳۰۴ هـ ق در شهر سلیمانیه مـتولد شـده و پس از خـاتمهٔ تـحصیل در یکـی از مـدارس هــمان شــهر بـه نـام «خـوم‌خانه» بـه تـدریس پـرداخـته و در تـاریخ ۱۳۶۵ هـ ق درگـذشته است. آن مرحوم آثار و تألیفاتی هم داشته است، از جـمله: کـتابی در عـلم فـرایـض و مـواریث

به زبان کردی.

تاریخ‌المشاهیر الالویةالعرقیة، ج ۱، ص ۱۵۷، *علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین*، ص ۵۳۹.

حاج شیخ عبدالله شَهبازی

حاج شیخ عبدالله شهبازی خلف صالح و شایستهٔ عارف نیکوسیر حاج شیخ شکرالله[۱] سنندجی، بزرگ‌مردی از خلفای معتبر شیخ حسام‌الدین نقشبندی بود که بعد از وفات پدرش در سنندج به امر ارشاد و خدمت به مسلمانان پرداخت و عمر خود را با زهد و تقوی و عزت و مناعت طبع سپری نمود.

مشارالیه در بین طبقات مختلف مردم وجههٔ خاصی داشت و بسیار مورد احترام و اعتماد و اعتقاد اهالی بود؛ مخصوصاً بازاریان در بیشتر کارهای اجتماعی و حتی شخصی خود از نظرات خیرخواهانهٔ وی تبعیّت می‌کردند و کمتر کاری را بدون مصلحت و اجازهٔ آن مرحوم انجام می‌دادند.

حاج شیخ عبدالله به سال ۱۳۶۵ هـ ق پس از ۷۰ سال زندگی وفات یافت و کنار مزار والدش، جنب مسجد هاجرخاتون به خاک سپرده شد.

پس از وی فرزند ارجمندش حاج شیخ عبیدالله شهبازی به ارشاد پرداخت که او هم در حدود سال ۱۳۸۵ هـ ق با دنیای فانی وداع گفت.

خاطرات و یادداشتهای من.

سیّداحمد شیخ احمدی

سیّد احمد فرزند سید حامد از احفاد بابا شیخ احمد باینچوب است که در سال ۱۲۷۹ هـ ق در روستای «کوچِک چه‌رمَگ» متولد شد و در مدرسهٔ همانجا تحصیلات ابتدایی علوم دینی را زیر نظر پدرش به انجام رساند. پس از آن به روش طالبان علم، جهت ادامهٔ تحصیل راه سفر پیش گرفت و زمانی در مدارس علوم دینی سنندج و سقز و مریوان و روزگاری در حوزه‌های علمی سلیمانیه و قره‌داغ و حلبجه، محضر مدرسینِ نامدار زمان خود را دریافت و خویش را به زیور علم بیاراست؛ تا آن که به بیاره رفت و نزد مرحوم مُلاقادر کانی کبودی اجازه‌نامهٔ تدریس و افتا گرفت. پس از آن به خدمت شیخ عمر ضیاءالدین رسید و در حلقهٔ مریدانش نشست و اهل طریق شد و مدتی را در ریاضت و تهذیب نفس گذراند. سپس به اشارهٔ مرشدش راه وطن پیش گرفت و در

---

۱. برای آگاهی از شرح حال وی به صفحهٔ ۹۲ همین جلد مراجعه شود.

قریهٔ «هه‌مروّله»، نزد پیر طریقه، شیخ نجم‌الدین ــ که از بزرگان سادات باینچوب بود ــ سکنی گزید و همانجا سالها به کار تدریس علوم اسلامی و قضا و افتا پرداخت و در حل و فصل مشکلات و مسائل دینی مردم آن منطقه کوشید.

سید احمد به دلیل وارستگی و روحیهٔ عدالتخواهی، بین مردم محبوبیت ویژه‌ای داشت و مورد توجه و احترام درویش و غنی بود. او که به لحاظ علمی نیز از اساتید دانشمند به شمار می‌رفت، در همین ایام توانست شاگردان فاضلی را پرورش دهد و به مراتب بالا برساند.

پس از درگذشت سید نجم‌الدین در سال ۱۳۳۸ هـ ق، سیداحمد به قریهٔ «کیـله‌چه‌رمگ» از حوالی حسین‌آباد کردستان رفت و آنجا از عواید ملکی که خریده بود گذران زندگی کرده، به کار تألیف و ترجمه مشغول شد. او سرانجام در سال ۱۳۶۵ هـ ق بدرود حیات گفت.

از سید احمد آثار خطی زیر به جای مانده است که تا امروز هیچ‌یک چاپ نشده‌اند.

۱. ترجمهٔ *احیاءالعلوم*، امام محمد غزالی، تا رکن عبادات.

۲. کلام حضرت علی(ع) به ترتیب حروف ابجد.

۳. ترجمهٔ *عین‌الفرایض* به فارسی.

۴. ترجمهٔ برخی از فتاوای حدیثیهٔ شیخ ابن حجر.

۵. حاشیه بر کتاب *اعانة‌الطالبین* (عربی).

۶. حاشیه بر کتاب *عقیدة‌المرضیه* در علم کلام (عربی).

۷. *واجبات دینی*، در عبادات و معاملات (فارسی).

۸. *ایمان و اسلام*، در باب عقیده (کردی).

برگرفته از یادداشتهای آقای سیدمحمود شیخ احمدی.

ملا عصام‌الدّین ماجدی

عالم بزرگوار و دانشمند نامدار، مرحوم ملاعصام‌الدین ماجدی، فرزند علامه قاضی عبدالکریم ماجدی، به سال ۱۲۸۲ هـ ش در روستای «درگاسلیّمان» از توابع شهرستان سقز چشم به جهان گشود و تحت توجه و مراقبت پدرش پرورش یافت.

وی ابتدا آموزش قرآن و مقدمات علوم اسلامی را در مدرسهٔ زادگاهش، کنار دیگر طلاب و در حلقهٔ درس پدر آغاز کرد و سپس به شهر سقز رفت و در سلک شاگردان مرحوم حاج ملا عبدالقادر خلیفه‌زاده درآمد و مدتی نزد آن استاد به کسب و فراگیری مقدمات مشغول شد. چند صباحی هم به روستای «هیّجانان» در جنوب سقز رفت و محضر خلیفه ملا عبدالرحیم هه‌وشاری را دریافت؛ آنگاه به حضور ملا صادق سردرآبادی در قریهٔ «ئالّکه‌کوّ» شتافت و یک چندی آنجا ماند.

عصام‌الدین جوان که در این زمان مستعدی باهوش به حساب می‌آمد، بیشتر از هر وقت دیگر تشنهٔ آموزش و یادگیری بود؛ لذا به رسم معمول طالبان علم، بار سفر بست و به ناحیهٔ شهر زور در کشور عراق رفت و در حلقهٔ درس مرحوم ملاعبدالعزیز مدرس ــ که در روستای «پریس» تدریس می‌کرد ــ حاضر شد و مدتی نسبتاً طولانی به فراگیری علوم مختلف اسلامی پرداخت و همانجا نزد آن استاد مجاز گردید.

ملاعصام‌الدین با آنکه اجازه گرفته بود، از کسب علم باز نایستاد و پس از آن نیز مدت زیادی را به عشق دانستن و با قدم سعی، دور و نزدیک نقاط و نواحی کردستان را درنوردید وهر جا استاد بادانش و مبرزی یافت، مدتی در خدمتش آرام گرفت و با اشتیاق به فراگیری پرداخت. از آن جمله به روستای «ره‌شه‌وێ» از توابع مریوان رفت و نزد ملا محمد امین مدرسی به پاسخ برخی از سؤالاتش رسید و از سوی همان استاد نیز مجاز گردید. سپس به منطقهٔ زادگاهش بازگشت و نزد اساتیدی چون حاج بابا شیخ سیادت در «جه‌میان»، ملاسیدحسین در «کانیه‌ڕه‌ش»، حاج ملاعبدالکریم در «باغچه» و بالاخره ملاعلی حفیدولزی در «تُرجان»، دیرزمانی به تکمیل آموخته‌هایش پرداخت و آخر سر در همان «دارالعلم ترجان» نیز اجازهٔ افتا و تدریس گرفت.

ملاعصام‌الدین در این زمان ــ که به تصدیق اساتید نامبرده یکی از علمای جامع روزگار خود بود ــ کار تدریس و ارشاد و داوری در امور مورد اختلاف مردم را آغاز کرد و به مدد وسعت معلومات و بیان گرمش، توانست بسیار زود محبوب خاص و عام شود و منشاء آثار خیر بین مردم گردد.

وی در طول دوران تدریسش، بزرگانی را پرورد که هر کدام به نوبهٔ خود از نامداران علم و ادب کردستان بودند؛ که برای نمونه از مرحومین ملا محمد امین شریعتی، ملاحسین علایی و حاج ملا صالح رحیمی یاد می‌کنیم.

متأسفانه آفتاب عمر این وجود ارزشمند، بسیار زود غروب کرد و در بهمن ماه سال ۱۳۲۵ ه‍ ش، در حالی که تنها ۴۳ سال از نخستین بهار عمرش گذشته بود و در اوج مقام علمی و توان کار قرار داشت، چشم از جهان فرو بست و دریایی از اطلاعات و معلومات ارزنده را با خود به زیر خاک برد.

به نقل از خانوادهٔ ماجدی و روزنامهٔ شه‌هاده، سال چهارم، شمارهٔ ۱۶۵، ص ۳.

مُلافیض‌الله غریب

ملافیض‌الله دانشمندی از اهل خانگا (از روستاهای اطراف پاوه) است، که بعد از خاتمهٔ تحصیل در بلاد کردنشین عراق، در یکی از دهات اطراف خانقین به سمت تدریس و امامت و

انجام خدمات دینی مدت ده سال به سر برد؛ پس از آن به ایران بازگشت و بعد از سه سال توقف در زادگاه خود (خانگا)، به دعوت مرحوم علی‌خان شجاع‌الممالک بهرامی کمانگر به سمت تدریس و امامت مدرسه و مسجد قریهٔ ولی‌آبادکوره‌دره مشغول خدمت شد و حدود سال ۱۳۶۵ هـ‌ق درگذشت.

آن مرحوم از مدرسین و فقهای زبدهٔ عصر خود بود که گاهی هم شعر می‌گفت و شهرت و تخلص «غریب» را برای خود برگزیده بود.

خاطرات و یادداشتهای من.

مصطفی مظهر سلیمانیه‌ای

مصطفی مظهر از دانشمندان کردستان عراق است که به سال ۱۳۰۷ هـ ق در سلیمانیه متولد شده و در تاریخ ۱۳۶۵ هـ‌ق وفات کرده است. وی مقدمات علوم دینی را ابتدا در سلیمانیه فراگرفت و پس از آن به بغداد رفت و دورهٔ دانشسرای مقدماتی را در آنجا به پایان رسانید (سال ۱۳۲۲). آنگاه در یکی از مدارس نجف به تدریس پرداخت و پس از آن در چند شهرستان دیگر شغل معلمی خود را ادامه داد. مدتی هم بازرس مدارس استان کرکوک بود. در سال ۱۳۴۸ با سمت بازرسی به شهر اربل گُسیل شد و از آنجا هم با همان سمت به موصل رفت و مدتی به معاونت و ریاست معارف کرکوک رسید و همانجا درگذشت.

مصطفی مظهر به زبان‌های فارسی و عربی و ترکی آشنایی کامل داشت و انسانی فاضل، نیکومنش، جوانمرد، و خدمتگزار و خیرخواه مردم بود. ابیات ذیل از قصیده‌ای است که ملا محمود بێخود سلیمانیه‌ای در مرگ او گفته است:

دیسان هەوری بەڵا هات، سایقەی وەصڵی گوڵان ڕۆیی — شەوی ماتەم پەیا بو، ڕۆژی خۆشی بولبولان ڕۆیی

تەمی غەم تا قیامەت بۆچی دانەگرێ وڵاتی کورد؟ — کەذاتیکی وەفادارو نەجیبو خانەدان ڕۆیی

بچوک بۆ قوڕ نەپێوێ، گەورە تۆخوا بۆ بەکوڵ نەگری — کەعاصای دەستی پیرو هێزی ئەژنۆی گەنجەکان ڕۆیی

صەدای باوکو براڕۆی خەلقو گرمەی سینە، ناڵەی دڵ — وەکو ڕەعدی بەهار ئەمڕۆ زەمین تا ئاسمان ڕۆیی

مشۆرخۆری گەلی میللەت جەنابی «موصطەفا مەظهەر» — کە بانگی حوسنی خوڵقی بۆ هەمو کوردوستان ڕۆیی

لەغایب بونی ئەوباوکی فەقیرو خادمی قەومە — لەسەر هۆشو لەدڵ صەبرو لەتەن تابو تەوان ڕۆیی

ئەگەر چی میللەتی کوردی دوچاری دۆزەخی غەم کرد — بەڵام شوکری‌خوا، خوەی بۆ بەهەشتی جاودان ڕۆیی

موحاسیب موهمەلی ئەم‌شعرە گەر جەمعو جبایەت کا — ئەزانێ کەی‌ڕەوانی پاکی بۆ باغی جنان ڕۆیی

وەطەن «بێخود»! وەکوو منداڵەکانی بۆچ نەناڵێنێ — «مودیری دایرەی بەزری مەعارف ذی‌نشان ڕۆیی»

مصطفی مظهر از سادات برزنجه، رشتهٔ خاندان قازانقای است.

دیوان بیخود و مجله‌های کردی.

شیخ عبدالوهاب نرگسه‌جار

شیخ عبدالوهاب بن شیخ عبدالقادر بن شیخ عبدالرحمن از مردم نرگسه‌جار در حدود سال ۱۳۳۰ هـ ق تولد یافته و در همان آبادی تحصیلات خود را شروع کرده و پس از مدتی به جاهای دیگر رفته و شاهد مقصود خود را دنبال گرفته است. سرانجام بعد از چند سال به سلیمانیه رفته و بعد از یک مدت استفاده از محضر علامه ابن القره‌داغی مجاز شده و به نرگسه‌جار مراجعت کرده و تا آخر عمر به تدریس و امامت و خدمت به مسلمانان مشغول بوده و به سال ۱۳۶۶ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۶۸.

زیور سُلیمانیّه‌ای

ملاعبدالله متخلص به «زیور» متولد سال ۱۲۹۲ هـ ق از اهالی سلیمانیه، فرزند ملامحمد بن ملارسول، تحصیلات ادبی و دینی را در زادگاه خود شروع کرد و بعد برای ادامهٔ آن به مناطق مختلف، از جمله: مریوان، مهاباد، بانه، رواندز، اربل، و کرکوک مسافرت نمود و سرانجام به اخذ اجازه توفیق یافت. پس از آن مدتی به تدریس علوم دینی مشغول شد و در تاریخ ۱۳۴۱ هـ ق در مدرسهٔ رشدیهٔ عسکری به سمت معلمی استخدام گردید و تا سال ۱۳۶۰ از معلمین ادبیات فارسی و عربی و ترکی و کردی بود و بعد بازنشسته شد. و در تاریخ ۱۳۶۶ هـ ق پس از ۷۳ سال زندگی در سلیمانیه حیات را بدرود گفت.

زیور در ادبیات کردی تبحر داشت و به زبان ترکی و فارسی نیز به خوبی آشنا بود و به این زبانها شعر می‌گفت.

آثار نظم و نثر زیور تنها مربوط به یکی دو موضوع نیست. بلکه در هر مقوله‌ای از مباحث دینی، ادبی، اجتماعی، میهنی و عشقی، اشعار و مقالاتی از او به یادگار مانده است.

اینک اشعاری از زیور:

جه‌ژنی ره‌مه‌ضان هاته‌وه، ئه‌ییامی سوروره — هه‌رجێگه که‌من سه‌یری ئه‌که‌م مه‌جمه‌عی نوره

لایێ به‌نه‌وای عودو نه‌ی‌و چه‌نگ‌و چه‌غانه — بازارو ده‌رو کوچه‌و کۆ وادیی طوره

واعیظ ده‌می به‌سراوه، وه‌کو فندق‌و بادام — یار پسته ده‌هه‌ن موحیی ئه‌مواتی قوبوره

زاهید سه‌ری کز کردوه، بازاری که‌ساسه — شاهید غه‌می ده‌ر کردوه، خوه‌ی‌شه‌معی حوضوره

به‌م‌شاره بڵێم جه‌ننه‌ته ته‌صدیقی ئه‌که‌ن زو — لایێ هه‌مو غیلمانه، له‌لایێ هه‌مو حوره

ئه‌م‌جه‌ژنه که‌وا مه‌نبه‌عی صه‌درحمه‌ت‌و لوطفه — ئه‌وشۆخه له‌گه‌ڵ ئیمه به‌عینوان‌و غوروره

بۆکوشتنی من کیسوه‌تی جه‌للادی له‌به‌ر کرد — بالای سه‌راپا که‌ئه‌ڵێ ئاگری سوره

جەمعییەتی خەڵکی هەمو وەک جەمعی صەحیحە   شادی لەدڵی ئێمە وەکو جەذری کوسورە
«زیوەر» چیە؟ تۆ بیخەیە بەرتیری مەلامەت
تۆشاهی سولەیمانیو ئەوهەر وەکوو مورە

***

عەرەق ناخوەم کەتوشی دەردی سەربم   گرفتاری هەزار ئێشو خەطەربم
هەچی خوا حەظ بکا ئەیکەم بەسیرِی   ئیتر بۆ شەرمەساری ناو بەشەربم
عەرەق ناخوەم کەعومرم کورتو کەمبێ   بەگەنجی بۆ گرفتاری ضەرەربم
عەرەق ناخوەم کەدوچاری وەرەم بم   هیلاکی خەستەگی قەلبو جگەربم
لەبۆنو بوگەنی بێزارە طەبعم   فدای ئەمری خوداوو پەیغەمەر بم
ئەگەر فەضلو هونەر لەمکارە دایە   لەخوا خواستەم وەهایە بیهونەربم

***

تکانی ئابرِوی چەمەن بەرِوی ئابدارەوە   شکانی نرخی نەستەرەن بەزولفی موشکبارەوە
چمە لەمەی، لەنەی، لەجام، ئەگەر بەلەنجە بێتە لام   بەروی تابدارەوە، بەچاوی پورِخومارەوە
عەرق نیە لەعالەما کەلابەرێ لەدڵ خەما   جگە لەقەطرە عارەقێ لەروت کەدێتە خوارەوە
نیشاطی من جەمالی تۆ، بەراتی من وصالی تۆ   خەیاڵی من لەخاڵی تۆ بەعیشوە لێم مەشارەوە
عەزیزەکەی حەبیبی من، نگارەکەی طەبیبی من   کەشەقبەرێ رەقیبی من وەرە بەصەد وقارەوە
فدای خەددو قەددی تۆ، چەمەن بەفەوجی گوڵیەوە   بەبولبولو بەچڵیەوە، بەقومریو چنارەوە
فەرەنگروو زەنگمو، عەجەم سیاقو روس خو   ئەناسرێ کە کوردەزو بەپێچی لارو خوارەوە
نثاری زولفی عەنبەری هەمو ولاتی گو لەمەر   بەعەردو بەردو دارەوە، بەئاوی سەرچنارەوە
ئەمن گەیاندمە «ئەنوەری»، فنونی شعرو شاعری
ئە تۆش گەیانتە سامری، بەچاوی سحرکارەوە

***

باعثی دوریتە گەردڵ ناڵەو ئەفغانئەکا   دەردی هیجرانە سەبەب گەردیدە خون ئەفشان ئەکا
هەرزەمان ناری فراقت دێتە ناوکورەی دەرون   میروەحەی ناڵەم لەهەرلا ئاگرێ پەخشان ئەکا
تۆکەجەلادی بەئە لَماسی موژەت دڵ کونمەکە   زەخمی ئەبرۆت کاریە چارەی لەهەردەرمان ئەکا
شەمعی روت کەوتۆتە ناوظوڵمانی زولفی وەک شەوەت   دڵ وەکو پەروانە هەردەم مەیلی خۆ سوتان ئەکا
نەوغەزاڵێکی تیایە دڵرفێنو دڵبەرە   سا بەخۆرایی نیەدڵ مەیلی «کانیەاسکان»[1] ئەکا

---

۱. **کانیئاسکان:** به معنی چشمهٔ آهوان، نام محله‌ای است در سلیمانیه.

قەط بەمەقصودو مەرامم ئـاسمان دەوری نـەدا باغی خەڵکی دڵگوشادو باغی من وێران ئـەکا
گەرهیلالی ئەبروانت بێـتە عـەرصەی ظـاهری
صەد وەکو «زیوەر» بەجارێ دێتوخوەی قوربان ئەکا

سۆزنیشتمان، گوڵدەستەی شوعەرای هـاوعەسرم، ص ۳۴.
مجلهٔ *هیوا*، سال اول، شمارهٔ ۹، ص ۴۱.

ملاعبدُالْعزیز فَوْزی مُفتی سلیمانیه‌ای

ملاعبدالعزیز متخلص به فوزی فرزند حاج ملا محمدامین بن حاج ملااحمد چاومار به سال ۱۲۹۲[1] در سلیمانیه تولد یافت و تحصیلات خود را در بلاد کردنشین عراق به پایان رسانید و نزد ملاعبدالرحمن پنجوینی اجازه گرفت و به سلیمانیه مراجعت کرد و در جای پدرش به تدریس و امامت پرداخت و پس از مدتی رسماً به عنوان مفتی شناخته شد و ضمناً به عضویت در مجمع علمی عثمانی درآمد. در سنهٔ ۱۳۱۸ هـ ق، به سمت مفتی «بروسه» از شهرهای ترکیه مأموریت یافت اما او قبول نکرد و در تاریخ ۱۳۲۰ مأمور در شهر اورفه شد که باز از قبول آن استنکاف ورزید و همچنان در سلیمانیه باقی ماند. پس از استقرار حکومت عراق کماکان مفتی شهر سلیمانیه بود و ریاست مجمع «الهدایةالاسلامیه» را نیز برعهده داشت.

ملا عبدالعزیز مورد احترام تمام طبقات مردم بوده و مقامات دولتی نیز در رعایت شخصیت علمی و اجتماعی وی فروگذاری نکرده‌اند. او پس از یک عمر نیکنامی و خدمات علمی و دینی به سال ۱۳۶۶ هـ ق وفات یافته است.

ملاعبدالعزیز شاعر نیز بوده و «فوزی» تخلص می‌کرده و این ابیات از اوست:

پڕزمـــانو دڵمـــە یـــارب! قُـلْ هُوَاللهُ اَحَـد ذیکـرو فـیکری ظـاهرو بـاطنمە اللهُ الصَّمد
گێژەلوولەی مەعصیەت ڕێگەی هدایەت ون ئەکا لَمْ یلِدْ! ڕەوشەن کە بەرچاوم وَلَمْ یـولَدْ! مـەدەد
نەفیو ئیثباتە کەذیکری ڕێ بەحەق پیشان ئەدا وامنیش ڕێبواری ئەوڕێ یەم خودا بمکەی بەڵەد
مەشرقو مەغرب لەدەرکی ذاتی تۆ کوێرو کەڕن لَـمْ یَـلِدْ واللە ئـەزەل چـەشتت وَلَـمْ یُـولَدْئەبەد
عاقبەت مەحمودی کردی چونکە ئیخلاص ئـاخری
لَمْ یَکُنْ لَهُ کاری پێکـهێـنای لەگـەڵ کُـفواً اَحَـد

مقدمهٔ *دیوان ملا محمد بیخود*، ص ۳۱ همان دیوان. *عُلماؤُنا فی خدمةالعِلْم والّدین*، ص ۲۹۵.

---

۱. در کتاب *علماؤنا*، ۱۲۸۸ ذکر شده است.

مُلا مَحَمّد جَوانرودی

ملامحمد فرزند سیدمهدی جوانرودی متولد به سال ۱۲۸۵ هـ ق، انسانی دانشمند و عارفی ارجمند بوده است که پس از خاتمهٔ تحصیلات در بیاره نزد ملاعبدالقادر مدرس کانی‌کبودی به اجازهٔ علمی نایل آمده و بعد از آن دست ارادت به شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی داده، و پس از یک مدت سیر و سلوک، به کفری رفته و در مدرسهٔ امیرحسین بن سلیمان بیگ جاف به تدریس و امامت مشغول شده است. پس از دو سال از آنجا به خانقین مهاجرت کرده و در خانقاه شیخ عمر تا آخر حیات سمت تدریس و امامت و وعظ و ارشاد داشته و در سنهٔ ۱۳۶۷ هـ ق همانجا درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۳۱.

مولانا عبدالعظیم مُجتهد سنندجی

مولانا عبدالعظیم مجتهد فرزند ملاعبدالمجید فرزند ملا حمزهٔ حکاک فرزند ملا عباس مشهور به «ایاز»، از نسل زاهد معروف سلیمان بیگ بانه (مدفون در مدینه منوره) است که سلسله نسب آنان به مشایخ کاکوزکریا منتهی می‌شود.

مولانا عبدالعظیم چهارم ماه رمضان سال ۱۲۸۵ هـ ق در شهر سنندج متولد شده و در صبح روز جمعه بیست و سوم ماه رمضان سال ۱۳۶۷ هـ ق، برابر با هشتم مردادماه ۱۳۲۷ هـ ش، در همان شهر وفات یافته است. تحصیلاتش را ابتدا نزد پدرش ملاعبدالمجید که شخص فاضل و دانشمندی بوده شروع کرده و بعد از آن مدتی در مدرسهٔ نصیر دیوان سنندج، نزد سیدعبدالله مدرس چوِّری درس خوانده است.

پس از وفات سیدعبدالله به سال ۱۳۰۷ هـ ق، راه عراق را پیش گرفته و چند صباحی در بیاره، خدمت علامه ملاعبدالقادر مدرس کانی کبودی تلمُّذ نموده و سرانجام اجازه گرفته است. متعاقباً همانجا از محضر پر برکت حضرت ضیاءالدین عمر نقشبندی به کسب فیض و اخذ طریقه پرداخته و مدت هفت سال در ملازمت خانقاه مرشد مشغول سلوک بوده و پس از دریافت خرقهٔ فقر و اجازهٔ خلافت، به سنندج برگشته و تا آخر حیات در چندین مدرسه، از جمله مدرسه و مسجد طوبی خانم به تدریس و تعلیم و تحقیق مشغول بوده است.

مرحوم مجتهد دانشمندی آزاده و فاضلی فرزانه بود که عمری را به نیکنامی و عزّت‌نفس به نشر شریعت و تدریس و مطالعه و تألیف سپری کرد. بسیار با خدا و اهل تقوی و به مال دنیا بی‌علاقه بود و به چیزی جز کتاب دلبستگی نداشت. در خانهٔ محقری در نهایت سادگی می‌زیست؛ با همگان از فقیر و غنی، اداری و بازاری، کشوری و لشکری معاشرت داشت؛ مورد احترام و تکریم

همهٔ طبقات مردم بود. تدریس را به خاطر حضور مهمانانش ـ از هر طبقه و صنفی ـ تعطیل نمی‌کرد و بدون هیچ ملاحظه‌ای به تقریر و بحث خود ادامه می‌داد. طلاب بسیار علاقه‌مند بودند که در حلقهٔ تدریسش بنشینند و از مائدهٔ معلومات ارزنده‌اش فائده برگیرند و ریزه‌ای بچینند.

تألیفات و آثار زیادی از او به جا مانده است، از جمله :

۱. حواشی بر *جمع‌الجوامع* در اصول.
۲. تعلیقات بر *تقْریب‌المرام* در حکمت.
۳. حواشی بر *تحفهٔ* شیخ *ابن* حجرهیتمی مکی در فقه.
۴. حواشی بر *خلاصة‌الحساب* و *تشریح‌الافلاک* شیخ بهاءالدین عاملی.
۵. رساله‌ای در اثبات واجب.
۶. رساله‌ای دربارهٔ تصوف.
۷. رساله‌ای مُستدل دربارهٔ وجوب غسل پا در وضو.
۸. رساله‌ای دربارهٔ تحریم مُتْعه.
۹. رساله‌ای دربارهٔ اجتهاد.
۱۰. رساله‌ای در رد مذهب وهابی.
۱۱. رساله‌ای دربارهٔ ایمان ابوطالب پدر حضرت علی رضی‌الله عَنْهُ.

یادداشتهای نویسنده.

حسین حُزْنی مُکْریانی

سیدحسین حُزنی متخلص به «داماو»، فرزند سید عبداللطیف مکریانی به سال ۱۲۹۶ هـ ق، در مهاباد متولد شد و از آغاز جوانی ـ پس از مدتی تحصیل ـ به مسائل کردشناسی و تحقیق دربارهٔ زبان و ادبیات کردی و همچنین روزنامه‌نگاری روی آورد. او از سن ۱۲ سالگی به دنبال تحصیل مهاباد را ترک گفت و در مناطق مختلف عراق به گشت و گذار پرداخت. مدتی مهرسازی و حکاکی و عکاسی را پیشهٔ خود ساخت؛ بعد از آن به فکر تهیهٔ ماشینی برای چاپ کتابها و روزنامه‌های مورد علاقهٔ خود افتاد و سرانجام موفق شد مطبعه‌ای را به سال ۱۹۱۵ در آلمان خریداری کرده و نخستین بار آن را به نام چاپخانهٔ کردستان در شهر حلب دایر نمود.

به سال ۱۹۲۵م. به رواندز رفت و چاپخانه‌اش را به نام «زاری کرمانجی» در آنجا به کار انداخت. حُزنی نخستین روزنامه‌نگار کُرد و اولین کسی است که به چاپ و نشر آثار کردی و تحقیق دربارهٔ تاریخ کرد و کردستان دست یازیده است.

مینورسکی مستشرق روسی دربارهٔ او گفته است: «حقیقت این است که حزنی در راه روشن

کردن مسائل تاریخی و شناساندن ملت خود از هیچ کوششی دریغ نکرده است».

پرفسور واسیلی نی‌کی‌تین نیز چنین نوشته است: «حُزنی، برگردن من و همهٔ مُستشرقین مِنّت بزرگی دارد».

حُزنی در ماه آوریل سال ۱۹۴۷م. برابر با سال ۱۳۶۶ هـ ق در شهر بغداد به دست عُمال انگلیس مسموم شد و درگذشت. جنازه‌اش را به اربل انتقال دادند و به خاک سپردند.

و اما آثار چاپ شدهٔ حُزنی:

۱. *خونچه‌ی به‌هارستان*، چاپ حلب، سال ۱۹۲۵م.

۲. *خۆشی و تورشی*، چاپ رواندز، ۱۹۲۵ م.

۳. *پرورش کرم ابریشم* «ترجمه».

۴. *ئاورێکی پاشه‌وه*، در ۳ جلد.

۵. *کوردستانی موکریان*، رواندز ۱۹۳۸.

۶. *پێشه‌وای ئایینی*، ۱۹۲۶.

۷. *وێنه گه‌ری وکوڵین*.

۸. *مێژوی کورد و نادرشاه‌له له‌خاکی ئیراندا*، رواندز ۱۹۳۴.

۹. *مێژوی زه‌ند*، رواندز ۱۹۳۴.

۱۰. *مێژوی ناودارانی کورد*، رواندز ۱۹۳۴.

۱۱. *مێژوی میرانی سۆران*، رواندز ۱۹۳۵.

۱۲. *کوردی زه‌ند*.

و دهها کتب دیگر چاپ نشده از او باقی است.

روزنامه‌هایی که حُزنی اداره کرده است:

۱ـ *گۆڤاری روناکی*، در اربیل سال ۱۹۳۶ م.

۲ـ *زاری کرمانجی*، رواندز، سال ۱۳۴۴ هـ ق.

روزنامه‌نگاری در کردستان، چاپ مهاباد، از ص ۶۲ تا ۶۴.

الاکراد فی بهدینان.

ملاحسین پسکندی

عالم پرهیزکار ملاحسین فرزند حاج‌خلیفه پیروت پسکندی، به سال ۱۲۸۲ هـ ق در روستای پسکند متولد شده و پس از فراگرفتن مقدماتی در محل خود، به شهر سلیمانیه رفته و تحصیلات خود را ادامه داده و بعد از آنکه استعداد کاملی به هم رسانیده، نزد ملاعبدالرحمن پنجوینی ــ که در

آن ایام در سلیمانیه تدریس می‌کرده ـ به تلمّذ پرداخته است. بعدها که ملاعبدالرحمن به پنجوین بازگشته، ملاحسین هم در ملازمت وی به آنجا شتافته و تا خاتمهٔ تحصیل از محضر آن دانشمند بزرگ استفاده کرده و به اخذ اجازه نایل آمده است. آنگاه به سلیمانیه بازگشته و در یکی از مدارس به شغل امامت و تدریس منصوب شده و در اواخر عمر مدتی مدرّس جامع کبیر سلیمانیه بوده و در ۲۸ ذی‌القعدهٔ سال ۱۳۶۷ هـ ق درگذشته است.

ملاحسین انسانی شریف، متدیّن، متمسک به طریقهٔ قادریه، مرید کاک احمد شیخ سلیمانیه و از علمای مبرز عصر خود بوده و جمع کثیری از فضلای متأخر از جمله علامه شیخ عمر ابن القره‌داغی از شاگردان حوزهٔ تدریس او بوده‌اند.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۷۶.

مُحَمّد امین زکی‌بیگ

محمد امین زکی‌بیگ دیپلماتی دانشمند و مورخی معروف از مردم سلیمانیه، متولد به سال ۱۲۹۷ هـ ق، فرزند حاج عبدالرحمن بن محمدآقا است. ابتدا در مکاتب عراق مقدمات کردی و فارسی و عربی را فرا گرفت و پس از آن در سنهٔ ۱۳۱۲ در مدارس رسمی تحصیلات خود را مدتی در سلیمانیه و بعد در بغداد ادامه داد. آنگاه به استانبول رفت و در دانشکدهٔ افسری (رشتهٔ مهندسی) ثبت‌نام کرد و پس از اتمام دورهٔ آن با درجهٔ ممتاز فارغ‌التحصیل شد. در سنهٔ ۱۳۲۲ هـ ق به فرماندهی لشکر ششم به بغداد اعزام شد و یک سال بعد با سمت مهندسی به لشکر دوم اورفه انتقال یافت.

در سال ۱۳۳۳ به مَعیّت چند نفر دیگر از افسران عراق برای مطالعه و کسب معلومات بیشتر به کشور فرانسه رفت و پس از یک سال توقف به اسلامبول بازگشت. در تاریخ ۱۳۳۴ در لشکر یکم ستاد ارتش اسلامبول مأمور خدمت شد و یک سال بعد مدیر و مسؤول مخابرات بغداد گردید.

پس از سقوط بغداد با نیروی خود به اسلامبول رفت و در سنهٔ ۱۳۳۶ هـ ق مُعاونت فرماندهی لشکر هفتم آتاترک (مصطفی کمال پاشا) به وی محول گردید. یک سال بعد مأمور جبههٔ جنگ در فلسطین شد و تا سال ۱۳۳۸ در آنجا باقی ماند و پس از آن به طرف قفقاز مأموریت یافت.

اواخر سال ۱۳۴۴ هـ ق به عراق برگشت و با درجهٔ سرتیپی به سمت ریاست دانشکدهٔ افسری به کار پرداخت. در سال ۱۳۴۵ از استان سلیمانیه به نمایندگی پارلمان بغداد انتخاب شد؛ پس از آن به وزارت کار و مواصلات رسید و در ۱۳۴۷ وزیر معارف عراق و مدتی بعد برای بار دوم وکیل

مجلس شد.

از ۲۸ نیسان ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۱ هـ ق عهده‌دار وزارت دفاع بود و از این تاریخ به بعد به دفعات وزیر کار و مواصلات، وزیر معارف، وزیر اقتصاد، وزیر راه و شوارع و نمایندهٔ مجلس بوده است.

در سنهٔ ۱۳۶۳ هـ ق به علت بیماری رماتیسم و خستگی مفرط از کار کناره‌گیری نمود و سرانجام در تاریخ ۱۳۶۷ هـ ق درگذشت.

امین زکی‌بیگ امیری کاردان، دانشمندی ارجمند، سیاستمداری خدمتگزار ملت و آب و خاک و زبان و ملیت خود بوده است. به زبانهای عربی، فارسی، ترکی، انگلیسی و فرانسه، علاوه بر زبان مادری خود آشنایی کامل داشته و گاهی به کُردی شعر هم می‌گفته، و در علم تاریخ به ویژه تاریخ مشرق‌زمین مرجع تحقیق بوده است.

آثار و تألیفات ارزنده‌ای به زبانهای عربی و ترکی و کردی از آن مرحوم باقی مانده که از جملهٔ آنهاست:

۱. عثمانلی *اردوسی*، چاپ بغداد، ۱۳۲۴ هـ ق.

۲. عثمانلی *اسفاری حقنده تدقیقات*، اسلامبول، ۱۳۲۶ هـ ق.

۳. *عراق نصل غایب ایتدک*، اسلامبول، ۱۳۲۶ هـ ق.

۴. حرب عمومیده عثمانلی *جبهه‌لری وقایعی*، اسلامبول ۱۳۲۷ هـ ق.

۵. *سلمان پاک، میدان محاربه‌سی‌وذیلی*، اسلامبول ۱۳۳۸ هـ ق.

۶. *عراق سفری الرّمز*، اسلامبول ۱۳۳۷ هـ ق.

۷. بغداد *وصول حادثه ضیاعی*، اسلامبول ۱۳۳۸ هـ ق.

۸. *عراق تاریخ حرب مختصری*، اسلامبول ۱۳۳۹ هـ ق.

۹. کرد و کردستان در سه جلد، به زبان کُردی، چاپ بغداد.

۱۰. *کُردانی به ناو بانگ*، به زبان کردی، چاپ بغداد.

۱۱. تاریخ *سلیمانیه* به زبان کردی، چاپ بغداد.

گذشته از این کتابها مقالات زیادی هم از آن مرحوم در روزنامه‌ها و مجلات اسلامبول و بغداد به چاپ رسیده است.

گوڵده‌سته‌ی شوعه‌رای هاوعه‌سرم؛ علی کمال باپیرآغا، ص ۱۰. *الاعلام*، ج ۶، ص ۳۷۰. مجلهٔ گه‌لاوێژ.

سالار مؤیّد ملک‌الکلامی

میرزا ابوالبها ملک‌الکلامی ملقب به سالار مؤید فرزند دانشمند و شاعر بنام میرزاعبدالمجید

ملک‌الکلام مجدی، مرد فاضلی بود و بیشتر با شعر و ادبیات سروکار داشت. او بیشتر در تهران می‌زیست و در یکی از ادارات دولتی به انجام وظیفه مشغول بود و در سنهٔ ۱۳۶۷ هـ ق در سن ۶۳ سالگی درگذشت.

از اشعار اوست:

فداکاری در راه میهن

شنیدم که در جنگ ژاپن و روس / چو بر شد ز هر دو سپه بانگ کوس
زن و مرد ژاپن به راه وطن / گذشتند از هستی خویشتن
زنی بود زان قوم بشکسته بال / بدیده بسی گردش ماه و سال
یکی نوجوان داشت هشیار و گُرد / به هر کار و هر پیشه با دستبرد
پسر روز رفتی پی کسب مال / که شب مادرش خسبد آسوده حال
قضا را شبی مادر و آن پسر / به دریای فکرت شده غوطه‌ور
به مادر چنین گفت پور دلیر / که ای مادر نیک‌رأی و هژیر
شنیدم من امروز کز دشت جنگ / به گردون شده بانگ توپ و تفنگ
ز غُریدن توپِ خارا شکاف / شده قتلگاه جوانان مصاف
ز روسی سپاهی گران و گشن / نموده است حمله به سوی وطن
جوانان رزم‌آور این دیار / همه گشته تازان سوی کارزار
مرا نیز باید شدن سوی جنگ / نزیبد در این کار لختی درنگ
مبادا ز دشمن زیانی رسد / وطن را غم ناگهانی رسد
چه گویی کنون، رأی و فکر تو چیست؟ / پس از من نگهدار و یار تو کیست؟
بدو گفت مادر که ای بچه شیر / روان شو به میدان چو شیر دلیر
به میدان کین تاز با تیغ تیز / مکن همچو نامرد فکر گریز
اگر خواهی ای نو رسیده جوان / که گردد روانم ز تو شادمان
سر و جان به راه وطن کن نثار / که این است آیین مردان کار
یقین دارم ای پور باهنگ و فر / چوگیری پی جنگ راه سفر
دلت سوی این مادر خسته است / که دل بر چو تو نوجوان بسته است
پی آنکه نبود خیالت پریش / شتابان شوی در پی کار خویش
هم اکنون کنم خویشتن را هلاک / مکان سازم اندر دل تیره خاک
بگفت این و نوشید یک جام زهر / خبر منتشر گشت در کوی و شهر
که اینگونه جان داد یک پیرزن / به صد شادمانی به راه وطن

وطـن را چـنین حـفظ بـاید نـمود   کـه گـوی سـعادت ز مـیدان ربـود
کســـی کـو نـدارد وطـن را عـزیز   تـو دیوانـه خوانش، نـه اهـل تـمیز
وطن همچو جسم است و ما جان او
بـــه جـان بـود بـاید نگـهبان او

خاطرات و یادداشتهای من.

ملا بهاءالدین اِمام

ملابهاءالدین فرزند محمد متولد به سال ۱۲۹۵ و متوفی به سال ۱۳۶۸ هـ ق، زاهدی دانا و فاضلی به حق آشنا بود که تحصیلاتش را در مکریان نزد ملاعبدالله ولزی و در بیاره نزد ملاعبدالقادر مدرس کانی کبودی به انجام رسانید. پس از آن در خدمت شیخ ضیاءالدین‌عمرنقشبندی تمسک نمود و بعد از یک مدت سیر و سلوک، چنان گرویدهٔ مرشد خود شد، که وطنش را فراموش کرد و در بیاره باقی ماند. پس از درگذشت شیخ ضیاءالدین به سال ۱۳۱۸ هـ ق و استقرار شیخ نجم‌الدین پسرش بر مسند ارشاد، ملابهاءالدین در خدمت وی تجدید عهد کرد و همچنان ملازمت خانقاه بیاره را ادامه داد و در سنهٔ ۱۳۳۰ تأهل نمود.

در تاریخ ۱۳۳۷ هـ ق شیخ نجم‌الدین نیز به سرای جاودانی شتافت و ملابهاءالدین مدتی بیاره را ترک گفت و به زادگاه خود رفت؛ تا اینکه شیخ علاءالدین به بیاره بازگشت و خانقاه را سر و صورت تازه‌ای بخشید و به امر ارشاد پرداخت. آنگاه ملا بهاءالدین دوباره به بیاره برگشت و به امر شیخ سرپرستی خانقاه و امامت و تعلیم آداب طریقه را به عهده گرفت و تا روزی که حیات داشت، گذشته از انجام این امور در یکی از حجرات خانقاه به مطالعه و ذکر و فکر و عبادت مشغول بوده است.

یادداشتهای نویسنده. علماؤنا فی خِدْمَةِ‌العِلْمِ وَالدّین.

اَسَدالله‌خان کُردستانی

اسدالله‌خان یکی از سران آزادیخواه صدر مشروطیت و از اهالی سنندج است؛ او در صغر سن مقدمات علوم را بیاموخت و بعد با پدرش به اسلامبول رفت و در مدارس آنجا به تکمیل معلومات خود پرداخت. پس از آن به معیت پدرش به ایران بازگشت و به تهران رفت و در مدرسهٔ دارالفنون تحصیلاتش را ادامه داد.

اسدالله‌خان هوش و استعداد فوق‌العاده‌ای داشت. زبان فرانسه را چنان خوب آموخته بود که در صحبت کردن مشکل بود کسی ناآشنا او را غیر فرانسوی بداند. به زبان ترکی و انگلیسی نیز

آشنایی داشت. در نهضت آزادیخواهی در کردستان با قوای دولتی به جنگ برخاست و به سختی مقاومت کرد و با اینکه در کار توپ‌اندازی اطلاعی نداشت، تنها با یک توپ کهنه ــ که به دست آزادیخواهان افتاده بود ــ نیروی دولت را شکست داد؛ در حین همین عمل گلوله‌ای به بازوی او اصابت کرد، اما او بدون بستن دستش چندین ساعت در پای توپ پایداری نمود. در دورهٔ دوم قانونگذاری از کردستان به نمایندگی مجلس شورای ملی رسید و یکی از لیدرهای فرقهٔ اجتماعیون و انقلابیون بود. در صفحهٔ ۲۲۶۴ *لغتنامه*، شرح مبسوطی دربارهٔ کارهای اسدالله‌خان درج شده که از آن جمله است: «در آن وقت که مجاهدین دمکرات دست به یک سلسله ترور و آدمکشی زده بودند، اسدالله‌خان کردستانی در دو نطق معروف خویش ــ که در صورتجلسات مجلس شورای ملی مضبوط است ــ با بیانی سخت شیوا و دلنشین هر دو فرقه را به جلوگیری از هرج و مرج دعوت کرد. آن بیانات در مجلس به طوری مؤثر واقع شد که غالب وکلای هر دو حزب گریستند. لکن حزب دمکرات از این معنی سوءاستفاده کرده و ننگین‌ترین عملی را که در تاریخ آزادی ایران هست مرتکب شدند...».

وفات اسدالله‌خان در تاریخ ۱۳۲۷ هـ ش برابر با ۱۳۶۸ هـ ق اتفاق افتاده و در مزار ظهیرالدوله در شمیران به خاک سپرده شده است.

دایرةالمعارف یا فرهنگ دانش و هنر، ج ۱، چاپ ۱۳۵۲ ش، ص ۷۹۵. *اطلاعات عمومی ریاحی*، ص ۱۲۱. *لغتنامهٔ دهخدا*، ص ۲۲۶۴.

اَمیرُالکُتّاب مَلِک‌الکَلامی شرقی

حاج میرزا عبدالحمید ملک‌الکلامی ملقب به «اَمیرُالکُتّاب» و مُکَنّی به «ابُوسَعید» و متخلص به «شَرْقی» یکی از خطاطان بنام این اواخر است که آثار نفیس و گرانبهایی از او به یادگار مانده است. او علاوه بر فن خطاطی، در نقاشی و شعر و شاعری و نویسندگی نیز در عداد هنرمندان و ادبای توانای ایران به شمار می‌رفت. پدرش میرزاعبدالمجید ملک‌الکلام (مجدی) کردستانی است که جداگانه در این کتاب از وی یاد کرده‌ایم.

امیرالکتّاب ذوق سرشار و قریحهٔ بلند را از پدر به ارث برده بود. در سال ۱۳۰۲ هـ ق برابر با ۱۲۶۲ هـ ش در شهر سنندج تولد یافت و در شب چهارم مهرماه سال ۱۳۲۸ ش مطابق با سوم ذی‌حجه ۱۳۶۸ هـ ق در تهران درگذشت.

مرحوم ملک‌الکلامی در انواع فنون و صنایع ظریفه دارای ذوق سرشار بود و با استفاده از خطوط و آثار قلمی اساتید، در کلیهٔ اقسام خط از نسخ، نستعلیق، ثلث، شکسته و رقاع، استاد مسلم

عصر اخیر بود. همچنین در فن نقاشی و حکاکی و رسامی و گراورسازی مهارت کامل داشت.

از آثار برجستهٔ آن مرحوم کتیبه‌های حجاری کتابخانهٔ ملی و موزهٔ ایران باستان و سردر دبستانهای نوبنیاد تهران و اغلب شهرستانهاست؛ ولی از مهم‌ترین و نفیس‌ترین آثار او کتیبه‌های آرامگاه خواجه حافظ شیرازی است که با خط ثلث نوشته و در واقع از شاهکارهای هنر خطاطی به شمار می‌رود.

مرحوم ملک‌الکلامی ابتدا در سنندج منشی مخصوص حکام وقت بود. پس از چندی به تهران رفت و سالها در دفتر وزارت دارایی انجام وظیفه کرد. در سال ۱۳۰۷ هـ ش از وزارت دارایی به دفتر ریاست وزراء (نخست‌وزیری) منتقل شد و در تیرماه ۱۳۲۸ ش بنا به تقاضای خود، بازنشسته گردید.

امیرالکتاب مدارج خدمت را در نهایت درستی و پاکی و صداقت و عزت‌نفس و عُلُو طبع طی کرد. او مردی نیک‌فطرت و خَیّر بود اما از اوضاع دل خوشی نداشت و نسبت به مسائل زیادی بدبین بود. در اواخر عمر نیز حدّت طبع و تندخویی پیدا کرده بود.

غالب اشعارش انتقادی است و به همین جهت آنها را در دیوان خود ثبت نکرده است؛ اما خود همهٔ آنها را از بر داشت و برای کسانی که طرف اعتمادش بودند از حفظ می‌خواند. دارای حافظهٔ بسیار قوی بود؛ به نوعی که غالب اشعار گذشتگان را به خاطر داشت و در موقع لزوم مورد استشهاد قرار می‌داد. با یک بار مراجعه به قصیده‌ای از قصاید غیرمشهور استادان شعر و ادب، تمام آن را به خاطر می‌سپرد. گذشته از علوم ادبی، در حکمت و طب قدیم و جدید و تاریخ ملل و نحل و نبات‌شناسی و پرورش گل نیز اطلاعات عمیقی داشت.

اینک اشعاری از ملک‌الکلامی شرقی:

به خواب اندرون دید صاحبدلی — چو وامانده بُد سخت در مشکلی
که بر وی عیان گشت ذات خدا — چو اهل جهان با کلاه و ردا
پس آنگه به دامانش زد هر دو دست — که ای از تو گشته همه نیست، هست
کُنم دامنت آنگه از کف رها — که سازی مرا عقده از کار وا
چو ابرام از حد طاقت گذشت — از آن خواب آشفته بیدار گشت
به دست اندرون دید دامان خویش — از این ماجرا گشت حالش پریش
بر عارفی رفت و خوابش بگفت — به تعبیر از این گونه از وی شنفت
که ای گشته از حال خود بی‌خبر — توی در جهان مصدر خیر و شر
به خوابت نمودند کاگه شوی — به راه خرد پویی ار رهروی
که از خود بخواه آنچه خواهی ز حق — که ما و توی نیست در این ورق

تـو را هـمچو خـویش آفـریدیم ما   تـو را از جـهان بـرگزیدیم مـا
تـوانـائیت دادهایـم آن چـنان   که گر چُست بندی به کاری میان،
هـمه مشکـلی بـر تـو آسان شود
خسک‌زار از تـو گـلستان شـود

***

دختری بـود بـه خوبی چون ماه   چشـم صـد عـاشق زارش بـر راه
روی او آب رخ گـل بـرده   مـوی او تـاب ز سُـنبل بـرده
لب او چـارهٔ درد بـیمار   سـروپا در گـل از آن خـوشرفتار
از قـضا بـود در آن شـهر شـهی   کـه یکـی روز بـدیدش بـه رهـی
دل بـدو داد و عـنان بـاز کشـید   گفت کـای آنکه چو تو دیـده نـدید
خواهی ار زان کـه شوی همسر مـن   مـی‌نهم در کـف پـایت سـر و تـن
پـاسخش داد چـنین پس دخـتر   کـه مـرا بـوده پـدر بـا مـادر
هـمچو دُرّ زاده ز هـر عـیبی پـاک   دور از آلودگـی گـوهر خـاک
چون کـه مـن پـای نـهادم بـه جـهان   پـرورانـدند مـرا از دل و جـان
آب و نـان بـود مـرا شـیر و شکـر   شسـتیم دایـه بـه هـر شام و سحر
تـندرستی چـو مـرا حـاصل شـد   هـم تـوانـایی مـن کـامل شـد،
لاجـرم از پـی تـعلیم شـدم   وز هـنر شـهرهٔ اقـلیم شـدم
بـر نشـینم چـو بـر اسب تـازی   یـا کـنم روی بـه چـوگان بـازی،
بـوسد از فـخر رکـابم بـهرام   کـز هـنر یـافته‌ام بـهره و کـام
پـرورش یـافته‌ای گـر تـو چـو مـن   وز هـنر بـاشدت ار زیـنت تـن،
مـن بـه هـم‌خوابگـیت گـردم یـار   ورنـه از دیـدن تـو دارم عـار
این سخن چون که شنید از وی شاه   گشت از بـی‌خبریها آگـاه
کـه خـردمند فـرو نـارد سـر
بـه کسـی جـز کـه بـود اهـل هُـنر

***

رباعی:

«شرقی» تـو اگـر دیده‌ور و راهـروی   هان تا پی وسواس شیاطین نـروی
مـوجود ز مـعدوم نـیاید بـیرون،   از نـیست نـیامدی کـه معدوم شـوی

*

ای آنکه دلت به عشق و مستی است گرو — جز بر پی آنچه عقل گفته است مرو
در نزد خرد مستی و عشق است جنون — ای عاشق بیچاره برو نادان شو

*

ابیات ذیل را مرحوم علی‌نقی هشیار در مرثیه و تاریخ مرگ شرقی گفته است:

ای دریغا که اوستاد هنر — رخت بر بست از این سرا ناگاه
«حاج عبدالحمید شرقی» رفت — زین جهان خراب، واأسَفاه
«میر کتاب بوسعید» که بود — خود به ملک سخن‌سرایی، شاه
خَلَّدَ الله روحهُ فی‌الخلد — جَعَل الله جنَّةً مثْواهُ
به وی الهام شد چو دعوت حق — بانگ زد: لااله اِلاَّ الله
ارجعی را به جان و دل لبیک — گفت و زد در جوار حق خرگاه
گفت: «هشیار» در چهارم مهر — که به ذی‌حجه بود سوم ماه

نیمهٔ شب به سال خورشیدی
«مات عبدالحمید، طابَ ثراه»[۱]

مجلهٔ *اطلاعات ماهیانه*، سال ۱۳۲۸ ش، ص ۲۴ و ۲۵ و ۳۶.
مجلهٔ *ماد*، چاپ تهران.

یونس دلّدار کوّیی

یونس دلّدار فرزند ملارؤوف فرزند ملا محمود فرزند ملا سعدی خادمُ‌السَّجاده، به سال ۱۳۳۷ هـ‌ق در شهر کوّی تولد یافت. پدرش رئیس آمار رانیه بود و با اهل و عیال خود مدتی در آنجا می‌زیست.

دلّدار در سن ده سالگی در رانیه به تحصیل شروع کرد و چون بعدها پدرش به کوّی برگشت، او هم تحصیلات ابتدائیش را در شهر کوی تمام کرد و در سال ۱۳۵۴ برای ادامهٔ تحصیل به شهر اربل رفت. در ۱۳۵۹ هـ ق تحصیلات متوسطه را خاتمه داد و به دانشگاه بغداد راه یافت و در سنهٔ ۱۳۶۵ در رشتهٔ حقوق فارغ‌التحصیل شد و سه سال پس از آن یعنی به سال ۱۳۶۸ هـ ق، در عین ناکامی جهان فانی را ترک گفت.

دلدار از کودکی با دواوین و اشعار شعرای کرد سر و کار داشت و هر جا شعری از شعرای کُرد به دستش می‌رسید، آن را می‌نوشت و یا حفظ می‌کرد؛ مخصوصاً به اشعار وفایی، پیره‌میّرد، مصطفی‌بیگ کردی، حاجی قادر کوّیی، بی‌کس و زیور بسیار علاقه داشت و همچنین از مطالعهٔ

۱. مطابق است با سال ۱۳۲۸ هـ ش.

کتب تاریخ کُرد از جمله تألیفات امین‌زکی‌بیگ و حزنی مکریانی و جلال نوری زیاد لذت می‌برد.

دلدار جوانی بافضل، با ذوق، هوشمند، غیور و علاقه‌مند به آب و خاک و ملت خود بود؛ اما اجل او را مجال نداد که به آمال و آرزوی خود برسد؛ با این حال در مدت زندگی کوتاه خود آثار ارزنده‌ای بجا گذاشته که از آن جمله است:

۱. *فی طریقی الی معرفةِ الْحقایق*.

۲. *گفتاری دربارهٔ عُمر خیام*.

۳. *زبان کردی و ادبیات*.

۴. *اقتصادنا الوَطَنیُّ*.

۵. *مذاکرات یونس رؤوف دلدار*.

اشعار دلدار یک قسمت غرامی و عشقی است و یک قسمت میهنی و ناسیونالیستی و یک قسمت تصنیف و ترانه.

اینک چند نمونه‌ای از اشعار این شاعر:

بادی شه‌ماڵ

ئه‌ی‌بادی شه‌ماڵ! ئه‌ی‌بادی شه‌ماڵ! — پۆسته‌ی هه‌وایی، دڵه‌ی پڕزوخاڵ
ده‌ستم دامێنت، په‌یک موژده‌به‌ر — ئه‌گه‌ر هاتو ڕێت که‌وته کۆی دڵبه‌ر
وه‌ک عاره‌ب ده‌خیل که‌چویته ئه‌ولا — مه‌وه‌سته تاکو خیوه‌تی له‌یلا
مه‌وه‌سته تاکولای شوخێ که‌وا — تیری نیم‌نیگای له‌دڵدا ڕوا
پێ بڵێ گیانه له‌م‌ڕێگه‌و بانه — له‌م چه‌م‌و بێشه‌و هه‌ردو کێوانه
شێتێکی شه‌یداو ڕوت‌و قوتم دی — فرمێسکی ئاڵی وه‌ک یاقوتم دی
ڕوی له‌خوێن خاڵی، زه‌عفه‌رانم دی — چاوی لێڵ‌و وێڵ پڕ گریانم دی
بڵێ هه‌یکه‌لی وه‌ک ئیسقانم دی — قه‌دی چه‌ماوی وه‌ک که‌وانم دی
بڵێ خه‌یاڵی به‌ژن‌و بالاکه‌ت — تیشکی ڕوناکی شه‌وقی لالاکه‌ت
نێرگسی شه‌هلای چاوی خومارت — خه‌رمانه‌ی زولفی ماهی ڕوخسارت
فریشته‌ئاسا ساتێ هه‌زار جار — خۆ نیشان ئه‌دا، خۆی ئه‌دا حه‌شار
بڵێ ئیسته‌که‌ش ئه‌وماڵ وێرانه — ئه‌وکه‌ژ مه‌سکه‌نه‌ی وێڵی شارانه
هه‌ر به‌ئومێدی جه‌ژنی وساڵه — نازانێ تۆ نیت وێنه‌ی خه‌یاڵه

جارجاریش له‌دوای ناڵه‌ی دڵه‌ی زار
فرمێسک ئه‌رژێنێ وه‌ک هه‌وری به‌هار

***

ئەی رەقیب

ئەی رەقیب! هەر ماوە قەومی کورد زوبان   نــــای‌رمێـــنی رانـــەیی تۆیـــی زەمـــان
ئێــمە رۆلەی رەنگــی سوورو شۆرشین   ســـــەیریکە خـــۆیاویە رابـــوردومان
کـەس‌نەڵێ کـورد مـردووە، کـورد زیـندوە   زیـــندوە هـــیچ نـانەوێ ئـاڵاکـەمان
چـەندهەزار لاوانــی کـوردی نـەرەشێر   بـون بـە قـوربانی و هـەمویان نێژران
لاوی ئێســـــتاش حـــازرو ئـــامادەنە   جـــانفیدانـــە، جـانفیدانـە، جـانفیدان
لاوی کـــورد هـەڵسانەسەرپێ وەک دلێر   سا بـەخوین نـەقشیئەکـەن تـاجی ژیـان
کەس نەڵێ کـورد مـردووە، کـورد زیـندوە   زیـــندوە هـــیچ نـانەوێ ئـاڵاکـەمان

***

قەڵوریوی (ترجمه از قطعه شعری از لافونتین فرانسوی)

رۆژێ لەرۆژانـــــا قـــــەلێ   راوەســــــتابوو لەســــــەر چلێ
ســـەلکێ پـــەنیری لەدەنـوک   ویســـتی کـــەبیخواو لێ‌هــەلێ
رێـــوی بـــەلایدا تێ پـــەری   چـاوی بـەقەل کـەوتو مـەلێ
ویســـتی بـــەفیڵێ لێ سـەنێ   دەســـی پێ‌کـــرد پێ هـــەڵبلێ
وتـــی: ئـەی بـولبولی زەمـان   ئـەی نـەغمەخوانی سەر تـەلێ
بــیستومە مــن نـاوبانگی تۆ   تۆ خـــوا گـــورانـــیم بۆ بلێ
قـــەل وەخـــتی زاری داچران   پـــەنێـــری کـــەوتە بـن‌تەلێ
ریۆی پــــەنیری قۆزتـــــەوە   بـەلام لەپێش ئـەوەی هـەلێ،
وتـــی: ئـــەوجا بـــەسە نـەفام   گـــوێت لێ‌بێ رێـــوی بۆت بلێ
وەخـــتێ شـــتێکت گـرتە دەم   کــــەرمەبە، گۆرانـــی مـــەلێ
ئــەمەیش کـــەرانـــەبێ کـەوا
تــــــەفرە دەراوی تۆچـــــەلێ

کوردستان

کوردستانی خوش! نیشتمانی جوان!   تۆ قـــیبلەگــاهی مـنی بێ‌گـومان
چـــاوم پشکـــووتوی شـاخەکـانتە   فێـــــری ژیـــانی بـــاخەکـــانتە
دەنگـــی شـمشاڵی شـوانـەکـانت   زریـــقو بـــاقی جـوانـەکـانت
قـاسپەی کـەوانـی قـەد کێوەکـانت   خـورەی ئـاوەکـەی نشێـوەکـانت
ئـەمانە هـەمو گـوێیـان کـردمەوە   هـەوێـنی شـیعری دڵیان گـرتمەوە
نـــەونەمامێ بـوم لەم‌خـاکـە رِوام   بـــەخۆشـــەویستی ولات ئـــاودرام

بــەڵێ کــوردستان! تۆ مـنت خـوڵقـان تۆ منت خولْقان، پێت به خشیم ژیـان
خۆشـــی ژیـــانم خۆشـــی ژیـنته ئێشـــی ژیـنی مـن رۆژی شــینته
چونکه کـوردستان، نـیشتمانی جـوان!
تۆ قـــبیلەگـــاهی دڵی بێگـــومان

***

زەدەی تیری نیگاهی فیتنەپەردازی نگارێکم گیراوی داوی زوڵفی مُشکباری گوڵ عوذارێکم
ئەوەی نەیدیبێ ئێشی دڵ وەیا ئازاری دڵداری، چوزانێ من لەئێشانی چ سوتاو و فگـارێکم؟
لەدەشتی نائومێدیدا بەدەم بایی قەدەر هەروەک پەلاشێ وام کەهەرساته لەگۆشه یاکەنارێکم
بەرۆژ ترساوو تاساوی زرەی کاسەی شەوی پێشوم بەشەو سەرخۆش‌و مەستی جامی قەهری رۆژکارێکم
سەرو مایەی جوانی خۆم‌لەرێگەی رازی ئەودانا لەدەرگانەی وەفای هێشتا هەژارو لێو بەبارێکم
ئەبێ چۆن پشت بەدڵداریم ببەستم تاکو ئێستێکه
گەلێ دورین لەیەکتر ئەولەباریێ من لەبارێکم

نیشتمان دیشی دەوێ:

دڵ بەدوی ئەفسانه کەوتو وای ئەزانی وا ئەبێ ئێشی دونیا رەنجی پێناوێ بەخۆی کۆتا ئەبێ
نەیدەزانی ئەو بـەئارەق داری ئـومێـد ئـاو بـدا گەر بەخوێن پەینی بکا ئەوجا ئەمەر پەیدا ئەبێ
لەفظی «نابێ» نابێ‌بیزانی کەلاوی کـوردی تۆ هەربه کۆشش دێتەبەر، باغی ئەمەل ئیحیا ئەبێ
طالع‌و ئـیقباله وەهـمی پـایەبەندی بێ‌هـونەر عەزمی مەردانت هەبێ هەرچیت نیازبێ وا ئەبێ
ئـەی‌برا! لادە لەفـیکری کۆن‌و زو سـا راپـەڕە کارەکەت جا رێک‌بخه، رەنجت هەبێ خوێ چا ئەبێ
مــردنه ژیــنت بـەبێ‌کـاری لەســتی لابـدە
هەربەرەنجی لاوی وەک تۆنیشتمان ئاوا ئەبێ

دیوان دلدار، چاپ اربل، ۱۹۷۱ م.

میرزا عبدالقادر طوێڵەای

میرزا عبدالقادر فرزند محمد یوسف فرزند استاد محمد، متولد به سال ۱۲۹۱ هـ ق و متوفی به سال ۱۳۶۹ هـ ق، از اهالی آبادی طوێڵێ در کردستان عراق، انسانی با اطلاع و دارای طبعی روان بوده که به فارسی و کردی اورامی شعر می‌گفته است.

در کتاب پیر *شالیار* از او ذکری رفته و از آثارش فقط یک قطعه شعر درج شده است که آن را به سال ۱۳۲۹ هـ ق سروده و به مردم توصیه کرده است که در فکر تهیهٔ آذوقه برای خود و علوفه برای احشام باشند؛ چون سال سختی در پیش است؛ مبادا در بحبوحهٔ سرمای زمستان دچار

زحمت شوند.

اینک چند بیتی از آن اشعار:

تاریخ جەهەزار، سێ‌صەد، بیست‌ونۆ ئەوضاع ئەم‌ساڵ جەلات مەعلوم بۆ
هەر کەس ماڵدارەن بارزقش جەم بۆ نەکای جەوەهار، ئەوضاعش کەم بۆ
رەوغەنو گەنم، برنجی شاران ئاماده کەردێ بێ‌حەدو پایان
بێ‌دەوڵەت! دودەس بدە وسەرتا پەلاس وەقایم بکە وەبەردا
بەبێ تۆزو گەرد بەڕوی هەواوە شی‌پەرێ «شاهۆ» جەپشت «پاوه»

پیرشالیار، ص ۶۱.

مولانا محمد صادق منبری نیَری

مولانا محمد صادق منبری متولد دهکدهٔ «نیەر» از دهات ژاورود کردستان به سال ۱۲۸۸ هـ ق، فقیهی دانشمند و مدرس عالی‌مقامی بود که در علوم دینی و درسی تسلط کافی داشت و بویژه در اصول و فقه و هیأت قدیم استاد بود. روزگاری را به تدریس و افتا و تقوی سپری کرد و در نهایت زهد و پاکی و پاکدامنی به سر برد. از اختلاط و معاشرت با ارباب امور گریزان بود؛ اما با سایر طبقات مردم آمیزش داشت و در راهنمایی و رهبری آنان ــ از راه پند و اندرز و امر به معروف و نهی از منکر ــ به شدت می‌کوشید و تا روزی که حیات داشت از احترام خاصی برخوردار بود.

به سال ۱۳۶۹ هـ ق در سنندج وفات یافت و در گورستان پیر غریب سنندج به خاک سپرده شد.

خاطرات و یادداشتهای من.

شیخ محمّد طاهر اربلی

شیخ محمد طاهر فرزند شیخ عبدالقادر، دانشمندی صوفی‌مشرب و متدین از مردم اربل است که تحصیلات خود را در «جامع‌الازهر» مصر در «رواق‌الاکراد» خاتمه داده است.

از تألیفات او رساله‌ای است به نام *تُحفَةُالعباد فی حقُوق الزَّوجین والوالدین و الاولاد* که در سنهٔ ۱۳۴۷ هـ ق ــ در حال حیات خود مؤلف ــ به چاپ رسیده است.

پدر شیخ محمد طاهر نیز مرد فاضلی بوده است.

مقدمهٔ تحفةالعباد.

پیره مێرد سلیمانیه‌ای

حاج توفیق‌بیگ پیره مێرد، پسر محمدآقا پسر حمزه آقای مصرف، به سال ۱۲۸۵ هـ.ق در شهر سلیمانیه تولد یافت و تحصیلات را همانجا شروع کرد و پس از مدتی برای ادامهٔ آن به بانه و یکی دو جای دیگر مسافرت نمود و پس از آن به سلیمانیه برگشت. در سال ۱۳۰۱ هـ.ق مأمور آمارگیری و سرشماری شهر سلیمانیه شد. و چهار سال بعد ریاست دفتر دادگاه شاربازێڕ به او محول گردید. سپس در تاریخ ۱۳۱۴ هـ.ق به سمت معاونت دادستانی شهر کربلا مأموریت یافت. در سنهٔ ۱۳۱۷ به معیت شیخ سعید حفید به استانبول رفت و در سال بعد هر دو از آنجا به مسافرت حج رفتند.

پیره میرد پس از مراجعت از سفر حجاز به استانبول بازگشت و یک سال بعد وارد مدرسهٔ حقوق شد و پس از پایان دورهٔ آن به اخذ دانشنامه توفیق یافت. در سنهٔ ۱۳۲۴ هـ.ق به شغل وکالت دادگستری پرداخت و ضمناً از این تاریخ برای برخی از مجلات و روزنامه‌ها در استانبول مقاله و گفتار ـ به فارسی و ترکی ـ تهیه می‌کرد و حتی برای روزنامهٔ *شفق سرخ* و *فرهنگ* در تهران مقالاتی می‌نوشت و به وسیلهٔ یک نفر همدانی در استانبول ـ که شغل لوازم‌التحریر فروشی و نمایندگی نشریه‌های ایرانی را داشته ـ آنها را با امضای «سلیمانیه توفیق، یا س. ت» می‌فرستاد.

پیره میرد در سنهٔ ۱۳۲۸ هـ.ق قائم‌مقام جوله میرگ و در ۱۳۳۷ متصرف آماسیه شد. در تاریخ ۱۳۳۴ به وطن مألوف خود سلیمانیه برگشت و یک سال بعد سرپرستی و ادارهٔ روزنامه *ژیان* را به عهده گرفت که صاحب امتیاز آن حسین ناظم شهردار سلیمانیه بود.

به سال ۱۳۵۱ هـ.ق حسین ناظم درگذشت و پیره میرد تا سال ۱۳۵۶ به تنهایی کوشش خود را برای ادامه و ادارهٔ آن روزنامه به کار برد. در این تاریخ امتیاز روزنامهٔ دیگری را به نام «*ژین*» گرفت و یک دستگاه ماشین چاپ هم جهت ادارهٔ روزنامه‌اش خریداری کرد و این روزنامه تا آخرین روز حیات پیره میرد بدون وقفه انتشار یافت.

پیره‌میرد شاعری بوده است آزاده، با خدا، دوستدار مردم و در راه وطن و نژاد خود فداکار و خدمتگزار و مدافع حق و حقوق کرد. طبعی روان و قریحه‌ای خدادادی داشته و دیوانش مملو از اشعار میهنی، اجتماعی، سیاسی، عشقی و فکاهی است. او گذشته از لهجهٔ سۆرانی به لهجهٔ گورانی نیز آشنا بوده و زبانهای فارسی و عربی و ترکی را نیز به خوبی می‌دانسته و گاهی به فارسی و ترکی نیز شعر می‌سروده است.

مرگ پیره میرد در تاریخ ۱۳۶۹ هـ.ق در شهر سلیمانیه اتفاق افتاد و در گورستان «گردمامه‌یاره» به خاک سپرده شد.

دیوان پیره میرد به سال ۱۳۸۷ هـ ق به تصحیح و تحشیهٔ **محمدرسول‌هاوار** در بغداد به طبع رسیده است.

و اینک نمونه‌هایی از اشعار پیره میره:

دیاری

گیانه وەنەوشەو چنور لەگەڵ گوڵ — سەودای دیدەنی تۆیان کەوتە دڵ
چنور لەکێوان، وەنەوشە لەچەم — گوڵ لەگوڵستان یەکیانگرت سەرجەم
هاتنە لام وتیان: تۆ رابەرمان بە — ئەمەمان بۆبکەو تاجی سەرمان‌بە
ئەوا هەرسێکم بەستن بەدەستە — هاتنە خزمەتت‌بەدەستی بەستە
هەریەک بەرەنگی مەرامی پێتە — بۆ نیازی خۆی خاکی بەرپێتە
چنور بۆزوڵفت لولو پەشێوە — وەنەوشە مل‌کەچ خاڵی لای‌لێوە
گوڵ کەنازکی گۆنای تۆی دیوە — چەقڵی خۆی لەژێر پێی هەڵچەقیوە

تۆ پایەبەرزی شای‌شیرین ئەندام
بالە سایەتا بگەن بەمەرام

من وئەستیرەکان

ئەستێرە بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بەشەو — وەک من بەداخەوەن، ئەسرەوتیان هەیەو نەخەو
چەند ساڵە ئاشنای شەوی بێداری یەکترین — وەک سەرسەرین، شەوێ سەرناکەینە سەرسەرین
من خوارو ژور لەدەس چوەکەی بێوڵەتم ئەوان — وەک خێڵێ خوارو ژور کەری کورد، ویڵی ئاسمان
شەو شەونمی ئەوانە چەمەن ئاو ئەخواتەوە — رۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەریەخاتەوە
دوێ‌شەو بەری‌بەیان بو ئەگریان بەسەرمنا — منیان کەساس ئەبینی لەناو دوست‌و دوژمنا
دڵسۆزی وام نەدیبو، کەبۆم بگری وەک‌خەشیم — فرمیسکەکەی ئەوان بو بەئاونگی تیگەییم
بام‌راسپارد بڵێ کەخەفەت بو چ ئەخۆن ئەوان؟ — وەک ئیمەنین نزیکتری لای بارەگای خوان
راسپیری هاتەوە کەبڵێ خەڵکی سەرزمین — نابێ لەدەستی کردەوەتان بێ‌خەفەت بژین
ئاەو نزای کوردی شمال گەییە ئاسمان — بەو دوکەڵی هەناسەیە ئاودێ لەدیدەمان

***

بۆ خزمەتی یار، بۆ خزمەتی یار — ئەمشەو رێکەوت بو بۆ خزمەتی یار
نەرێی حەسحەس بو نەبەد نەئەغیار — تەنها سەعاتێک تەنها من‌و یار
شەو خەرقەی نیلی قەطرانی پۆشا — کەڵەشیر بێدەنگ نەدەخروشا
مورغی عەرش لەجێی خۆی هەڵ‌نیشتبو — دیاربوو ماندوێتی رۆژی چیشتبو
کاکێشان باری کەری کەوتبو — کای رەشکەی لەسەر رێ هەڵرشتبو

گـای حـەوتەوانـە کـای زۆڕ خـواردبو هـەوساری بـەدەست قـوطب سپاردبو
ئەوشەوە لەیلاو مەجنون یەک کەوتن بـەلام لەخـوشیا هـیچ نـەئەسرەوتن
ئـاواتـەخوازی خـەڵکـهـاتبوەدی لەرێـی ئـەفلاکـا جـوڵەت نـەئەدی
هـەستام خۆم گـورجکـرد، ئازا، شێرانە نـەمئەوت هـیچکەس لەلام ئـینسانە
خـەرقەی شـەوگەردیم کێشـا بـەسەردا چـاکـی داوێـنم کـرد بـەکـەمەردا
رویـم تـاگـەییمە بەردەرگاکەی لەیـل لەوێ بـوبومە قـەیسەکـەی دوجـەیل
چـومە ژور سـەری لەنـیوەشەودا ئێشکـچی کـچان هـەمو لەخـەودا
لەسـەرخۆ پێـمنا، چـومە سـەرینی مـاچمکرد خـاڵی لێـوی شـیرینی
چـاوی هـەڵبـری سـەوڵی خـەرامـان یـەخەی کـردەوە سـەرتا بـەدامـان
وتـی: کـام بێشـەرم لەنـیوەشەودا؟ راسـتی کـردمەوە لەشـیرین خـەودا
بـەرقی روخسـارم بـدات لەجـەستەی هـەڵی قـرچێـنێ ئـەندامی خـەستەی
وتـم: ئـەیشەمعی روی نـازەنینی پـەروانـەکـەت هـات تـابیسوتینی
بـەئومیدی سـەر نـەهاتمە ئێـرە مـن قـوربانی تۆم بـمکوژە لێـرە
مـن شۆڕی عـەشقت بێتـرسی کـردوم هـەرچـەند کـەزیندووم لەرێـزی مـردوم
بـەلام چـاوی تۆ کـەوا بـیمارە
بـاش نـیە لەلای ئـەوئەم کـوشتارە

رۆژی تازە

رۆژی تـازە، سـاڵی تـازەی ئیمە هـات رۆژ هەڵات، رۆژێ هەڵات، سەرما هەڵات
بای بەهار هـات خـاکـی زیـندوو کـردەوە بۆیـە نـیرگس چـاوی مـەستی کـردەوە
نـەوجوانـی هـاتو پـیری بـردەوە تـیشکی رۆژ دەرکەوت تـەمی لابـردەوە
هەردە سەوزو مۆرە وینەی بـەرگی بوک شـایی دەنـوێـنێ چـراخـانی گـڵوک
شـەونمی نـاو لالە بـادەی بـولبـولە بـەو مـەیە سـەرخۆشـە واشـەیدای گـوڵە
چـونکە خـوشئاوازە هـەم ئـاواتـەخواز زۆر بـەسۆزە نـاڵەکـەی وەک سۆزو ساز
هاتە جونبوش ئـاوو سـەوزە، بـاخودەشت دەوری کـانی بـو بـەگـوڵزاری بـەهەشت
ئەو بەهەشتە خۆشە جێی بەزمی جـەمە دەم بەدەم جێی یـەکـدەگـیری هـەمدەمە
بـورجی بـەرخـە رۆژ سـەرئەفرازی ئـەکـا
بـەرخـی ئێـمەش بۆیـە وا بـازی ئـەکـا

***

دڵ بریندار بێنەوەک ناسۆری تیری تـانە بێ سینە چاکیچاکە بۆتیری مـوژەی نـیشانە بێ

عەشق کە کەوتە کەڵلەوە، هەرڕێ‌یەبگرێ ڕێ‌ی‌ئەوە یە کسیاقە حەق‌پەرەستی، کەعبە یابوتخانە بێ
خوا پەرەستی باطنێکی پاکو بێ‌گەردی ئەوێ سوبحەطەوقی زاهدە، صەدجار ئەگەر صەد دانە بێ
پێکەنینی دولبەران مقداری عصمەت کەم ئەکا لێوی غونچە هەرئەوندە نازکە تاوا نەیێ
خاڵەکانت دانەدانەن، چاوەکەم چاوی منیش تابلێن چاو لەو ئەکا فرمیسکەکەی بادانە بێ
خوا ڕەقیب ئاوارەکا ساتێک لەپێش چاوم نەبێ
خۆشە لام ئەو تانەبێ، تاکەی لەچاوما تانەبێ

سەرمەستی‌روسور (مناجات)

خوایە! ئەم‌دڵەم هێزێکی بەرێ کەغەم لەناو خۆی بکاتە دەرێ
من خۆم نازانم چی بۆ من چاکە؟ تۆ بەمەیلی خۆت دڵم ئاواکە
پایەی تۆ ناسین ئەگەر دەرکەوێ ئیتر کێ دونیاو دیناری ئەوێ؟
من کەدێوانەی تۆبم بەتەنیا شەقێک هەڵئەدەم لەهەردو دونیا
دڵم هەمیشە یادی تۆ ئەکا گیان لەرێی تۆدا جستو جۆ دەکا
بەهەشت مدح‌ئەکەن بەناووداوێ من‌لیقای تۆم‌بێ بەهەشتم ناوێ
عاشق کەبەراست دەستی‌لەگیان شت پەکی سەیران‌و گەڕانی خۆی خست
دیارە کەیاری ئەو وەفایە دی کامی وصاڵی بۆ دێنیتە دی
خوایە! ئەیزانی کەمن تۆم ئەوێ مەعشوق چەرایەی بەتۆ دەکەوێ
خوایە! نامەوێ طاعەتم زۆربێ نەوەکا نەفسم بەوە مەغرور بێ
خۆم بەگوناکار ئەدەمە قەڵەم
تۆخۆت فەرموتە حەظ لەعەفوئەکەم

نەوروز

ئەمرۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی‌و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئیمە پێ‌پەستبو تاکو پار هەرخۆینی لاوەکان بو گوڵی ئاڵی نەوبەهار
ئەورەنگە سورە بو کە لە ئاسۆی بوڵەندی کورد موژدەی بەیانی بۆگەلی دورو نزیک ئەبرد
نەوروز بو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە لاوان بە عشق ئەچون بەبەرەو پیری مەر گەوە
وا رۆژ هەڵات، لەبەندەنی بەرزی وڵاتەوە خۆینی شەهیدە رەنگی شەفەق، شەوق ئەداتەوە
تائیستە روی نەداوە لەتاریخی میللەتا قەلغانی گوللە سنگی کچان بێ لەهەڵمەتا
پێی ناوێ‌بۆشەهیدی وەطەن شیوەن‌وگرین
نامرن ئەوانە والە دڵی میللەتا ئەژین

آثار چاپ شدهٔ پیره میرد:

۱. *نمایشنامهٔ مەموزین.*
۲. *دوازده سوارهٔ مریوان.*
۳. *دیوان اشعار.*
۴. ترجمه *رُمان کمانچه‌زن* ـ در دو جلد.
۵. *گالته و گەپ* (فکاهیات).
۶. تعلیق و حواشی بر دیوان مولوی معدومی کُرد.
۷. پند پیشینیان.
۸. *شەریف هەمەوەند.*
۹. *محمود ئاغای شیوه کەل.*

دیوان پیره میرد، چاپ بغداد، سال ۱۹۷۰م. *مێژووی ئەدەبی کوردی*، ص ۴۱۸، چاپ بغداد.

حاج ملا محمد مدرس گُرجی

حاج ملا محمد مدرس گرجی فرزند ملاعبدالکریم مدرس، فاضلی بود وارسته و آزاده، متقی و پرهیزکار، با چهره‌ای گشاده و دلی مملو از نور معرفت و خالی از کینه و بدبینی. زندگانی بسیار ساده‌ای داشت؛ وقتی به تدریس می‌نشست و طلاب دور او حلقه می‌زدند، سعی می‌کرد آنچه را می‌داند، در یک جلسه تفهیم کند. دوستانه و رفیق‌وار با شاگردان خود رفتار می‌کرد و از فضل‌فروشی بیزار بود و برعکس همیشه از نقض معلومات خود اظهار تأسف می‌نمود. در منطق و حکمت و فقه و اصول استاد مبرّزی بود. دعوت دوستان و طبقهٔ ضعفا را به طیب خاطر می‌پذیرفت؛ اما از قبول دعوت اشراف و اغنیا معذرت می‌خواست. لباس ساده می‌پوشید و از هر گونه تجملی بیزار بود. من یکی دو سال از محضر آن بزرگ‌مرد استفادهٔ درسی می‌کردم و در قناعت و زهد و عزت‌نفس، او را کم‌نظیر یافتم.

مرحوم مدرس گرجی به طریقهٔ نقشبندی بستگی داشت و از مریدان شیخ عمر ضیاءالدین نقشبندی بود. تحصیلاتش را نیز در بیاره و نزد مدرس معروف آنجا ملاعبدالقادر کانی کبودی خاتمه داده بود. پس از هفتاد و اند سال زندگی در سنهٔ ۱۳۶۹ هـ ق درگذشت.

محل تدریس آن مرحوم مسجد معروف ملاجلال سنندج بود؛ که شادروان پدرش ملاعبدالکریم نیز در آنجا تدریس می‌کرده است.

خاطرات و یادداشتهای من.

ذِبیح جَواهری سنندجی

میرزا اسمعیل ملقب به «افتخار دفتر» و متخلص به «ذبیح» فرزند آقامحمد سلیم جواهرشناس فرزند آقامولان فرزند عبدالرحمن‌بیگ از خاندان کهیا صالح عثمانی است که در سنهٔ ۱۲۵۳ هـ ش متولد و در ۲۴ خرداد ماه سال ۱۳۲۶ هـ ش برابر با سال ۱۳۶۷ هـ ق در سنندج وفات یافته است. او مرد دانشمندی بود؛ بخصوص در تاریخ، اطلاعات عمیقی داشت و شاعر و شعرشناس بود. مدتها در دستگاه حکام کردستان انجام وظیفه کرد و در سالهای آخر حیات به علت پیری و بیماری بازنشسته شد.

افتخار به طریقهٔ نقشبندیه بستگی داشت و از مریدان حضرت حسام‌الدین علی بود. قصیدهٔ ذیل از اوست که در آن به مرشد خود و همچنین به مشرب تصوف و درویشی اشاره کرده است:

ای دل اندر هوای درویشان　　سر و جان کن فدای درویشان
صد شرف بر شهنشهی دارد　　خادمی در سرای درویشان
خنک آن شاه کو کمر بسته،　　چاکرانه برای درویشان
محرمان حریم لاهوتند　　ساکنان سرای درویشان
منزلی نیست در جهان حق را　　جز دل باصفای درویشان[1]
هر دم از خوان غیب مائده‌ای　　می‌رسد از برای درویشان
هست پاک از غبار کبر و ریا　　دامن کبریای درویشان
نیک‌بخت آن که کرد در گردن　　طوق مهر و وفای درویشان
سر و جانم فدای آن که بود　　سر و جانش فدای درویشان
نظر لطفم از «حسام‌الدین»　　شد نصیب از خدای درویشان
آن وجود منزه از هر نقص　　هادی و رهنمای درویشان
ذات پاکش بود به روز جزا　　رهبر و پیشوای درویشان
در دو عالم به کس نیم محتاج　　غنیم از غنای درویشان
جز به ذاتی که عارف است به حق　　جز به فضل خدای درویشان

بلکه روزی رسد «ذبیح» شود
رستگار از دعای درویشان

از یک قصیده:

برخیز ساقیا تو در این فصل نوبهار　　دوری بده ز باده در آن جام خوشگوار

۱. اشاره به حدیث «قَلبُ‌المؤمنِ عرش الرحمن» است.

زان راح روح‌بخش فتوحی به روح‌ده — جام صبوح ده، برهانم ز هجر یار
لبریز کن دو رطل گران زان می و بریز — در کام، تا به ریشهٔ انده زنم شرار
در پیریم هوای جوانی به سر فکن — سیراب کن تو خشک لبم را ز لعل یار
تا تر شود دماغ و شوم مست و بذله‌گو — شادی کنم ز مقدم آن یار با وقار
و آنگاه شادمانه بگویم مدیحه‌ای — در خور برای حضرت سردار کامگار
گویم ثنای آن که ز فرّ عزیمتش — از یک بشارتی «سنه» باشد امیدوار
اهل سنندج از دل و جان با کمال میل — هستند جملگی به قدومت امیدوار
مخصوص قلب زار علیلی که بوده است — زین پیش بهر دفتر حکام «افتخار»
اکنون دِو سال بلکه فزون است کو شده — از جور دهر و حملهٔ اعدا ذلیل و خوار
مأیوس عودجاه و حقوقم ز خلق، لیک — بر حُسن خُلق و لطف توام بس امیدوار
با صد رجا به لطف و امید از عطوفتت — افکنده‌ام به ساحت تو این دل نزار

تا دور آسمان و شب و روز ثابت است
بادا مدار شادی و عمر تو برقرار

خاطرات و یادداشتهای من.

ملا حَسَن عُبیدی

ملاحسن بن محمد رحیم، فاضلی نیکوسیر از اهالی روستای «عه‌بابه‌یلیٚ» عراق است که در حدود سال ۱۳۳۰ هـ ق تولد یافت، و بعد از مدتها تحصیل در مدارس مناطق مختلف عراق به خدمت علامه شیخ بابا رسول بیدنی پیوست و ضمن استفادهٔ درسی از محضر این استاد به خدمتگزاری و انجام امور مرجوعهٔ وی در کمال صداقت و صمیمیت قیام کرد و پس از مدتی ــ با اجازهٔ استاد ــ طلاب مدرسه را نیز درس می‌داد و از هر جهت مورد وثوق و اعتماد او بود. پس از وفات شیخ بابا رسول به سال ۱۳۶۶ هـ ق مستقلاً تدریس مدرسهٔ عه‌بابه‌یلی را بر عهده گرفت و در نهایت جدیت به تعلیم طلاب و انجام وظایف دینی پرداخت؛ اما اجل او را چندان مهلت نداد و در حدود سال ۱۳۷۰ هـ ق وی نیز به دیار آخرت پیوست.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۶۹.

ملا اسعد ریاضی پایگلانی

ملا اسعد از سلسلهٔ موالی خاندان مردوخ، متولد آبادی «بۆریەر» از دهات ژاورود کردستان، شخص فاضلی بود و در علوم حکمت و ریاضی تبحر داشت. تحصیلات خود را در دهات ژاورود

شروع کرد و بعد از آن به کردستان عراق رفت و در محضر اسعدافندی رواندزی علوم فقه و اصول و حکمت آموخت. آنگاه راهی کرکوک شد و مدتی هم نزد عالم جلیل ملاعلی حکمت افندی سیامنصوری علوم ریاضی و هیأت فرا گرفت و به اخذ اجازه نایل آمد. پس از آن به سال ۱۳۳۴ هـ ق به بۆریدر مراجعت کرد و پس از چند سالی به آبادی پایگلان (یکی دیگر از دهات ژاورود) رفت و در آنجا عهده‌دار تدریس و افتا شد؛ و در حدود سنهٔ ۱۳۷۰ هـ ق[1] درگذشت.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۸۹. و یادداشتهای متفرقه.

اَثیری کرکوکی

شیخ عبدالخالق اثیری فرزند شیخ حسین متولد سال ۱۳۰۸ هـ ق، انسانی متدین، درویش‌مسلک و اهل فضل و ادب بوده است که به فارسی و کردی و عربی شعر می‌گفته و بیشتر اشعارش دربارهٔ حُب وطن و حماسهٔ ملی است و در بسیاری از مجلات کردی، از جمله *هاوار* آثاری از او چاپ شده است.

اثیری در حدود سال ۱۳۷۰ هـ ق درگذشته. اینک غزلی از این شاعر:

بێره کوردستان عەزیزم گەر تۆ سەیرانت ئەوێ — بتبەمە قەندیل ئەگەر گوڵزاری کویستانت ئەوێ

بتبەمە پای‌بیستون وطاقی سەرپێڵ وزەهاو — پێت نشاندەم صەدهەزار ئاثاری ساسانت ئەوێ

ئاوی صافو روشەنی داوێنی چەشمانی چیا — لێ بنۆشە دەم‌بەدەم گەر ئاوی حەیوانت ئەوێ

لاوی کوردی‌من! لەبەرکە شاڵی زاخۆو ئامیدی — گەر تۆ صەدچاکتر لەرەنگی شاڵی کرمانت ئەوێ

هە ڵسە گەشتی چیمەن‌و گوڵزاری کوردستان بکە — گەر لەبۆ دەردی دەرونت داوو دەرمانت ئەوێ

ڕۆح‌و ماڵت صەرفی ڕێگەی میللەتت‌کە، ڕۆحە کەم! — گەر لەخوا لوطفی عەمیم‌و جودو ئیحسانت ئەوێ

ئەی «ئەثیری» هێندە عەشقی میلللەتی کوردت هەیە
بیشمری لام‌وایە قەبری «گردی‌سەیوانت» ئەوی

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۸. *یادی ئەدیبان*، ص ۵۵.

عارف عَرْشی سَنندجی

عارف عرشی فرزند حاج شیخ عبدالحمید مدرس (عرفان)، شخص فاضلی بود و طبعی روان و ذوقی سرشار داشت. عمری را در خدمات فرهنگی سپری کرد و در اوایل پاییز سال ۱۳۳۰ شمسی

---

۱. در کتاب *علماؤنا* اشتباهاً سال ۱۳۵۵ قید شده است.

برابر با ۱۳۷۰ هـ ق در شهر همدان دار فانی را وداع گفت. از اشعار اوست:

زمانه یافت جمال و جمال یافت کمال زهی جمال زمانه، خَهی کمال جمال
مزیّن است زمین و منوّر است فضا معطّر است صبا و مُعنبر است شمال
ز شادی آمده در وجد خشک زاهد شهر ز خرمی به نشاط آمده دل ابدال
گرفته جای هیاهوی مردمان اینک نوای چنگ و صدای رباب و نالهٔ نال
بیا به طرف گلستان ببین چه غوغایی است که باغ و راغ به وجد آمد و سهول و جبال
به بوستان بنگر نیکوان سیمین‌تن به لاله‌زار نگر دلبران مشکین‌خال
نوای مرغ و صدای سرود و نغمهٔ چنگ خروش بربط و بانگ جلاجل و خلخال
ز بس که با هم آمیخته‌ست نیست عجب اگر سپهر به رقص آید و زمانه به حال
که شد بهار نو و نوبت امید آمد گذشت شام فراق و رسید صبح وصال
برفت صولت سرمای بهمن و اسفند
فرا رسید ز ره فرودین خوش اقبال

روزنامهٔ خورنشین، شمارهٔ ۱۱ و ۱۲، بهمن ماه سال ۳۰.

رشید یاسمی

غلام‌رضاخان رشیدالسلطان (رشید یاسمی) شاعر و مورخ و استاد دانشگاه تهران، به سال ۱۲۷۴ هـ ش برابر با ۱۳۱۴ هـ ق در کرماشان متولد شده است. پدرش محمد ولی‌خان میرپنج از قبیلهٔ گوران کرماشان و مرکز زندگی این ایل قصبهٔ «گهواره» بوده است.

پدر رشید یاسمی گذشته از مهارت در فنون سواری و تیراندازی، مردی باسواد، خوش‌خط، ادب‌دوست و شاعرپیشه و آشنا به فن نقاشی بوده و در وبای عام سال ۱۳۲۲ هـ ق درگذشته است.

جد مادری رشید یاسمی، محمدباقر میرزا خسروی نویسندهٔ داستان معروف «شمس و طغرا» نیز شاعری توانا بوده و رشیدالسلطان ذوق شعری را از دو طرف به ارث برده است.

رشیدیاسمی دوران کودکی و آغاز جوانی را با لباس کردی در دامنهٔ کوه‌های زادگاه خود به ویژه در «دالاهو» به تفریح و گردش و شکار و تیراندازی و سواری پرداخت و از طبیعت زیبا و لطافت هوای آزاد درس صفا آموخت. تحصیلات ابتدایی را در کرماشان آغاز کرد، بعد از آن به تهران رفت و پس از طی کلاس‌های متوسطه به مدرسهٔ سن لوئی داخل شد و زبان فرانسه را یادگرفت و با ادبیات فرانسه آشنایی یافت.

معلم ادبیات فارسی او در آن مدرسه نظام وفا ــ شاعر مشهور ــ بود؛ او اشعار خود را برای شاگردانش می‌خواند و آنان را تشویق می‌کرد که هر کدام ذوق و قریحهٔ شعری دارند به آزمایش

طبع خود بپردازند. همین امر موجب تقویت روح شاعرانهٔ رشید شد و به سرایش پرداخت. اندک اندک با شاعران و نویسندگان جوان آشنا شد و در انجمن ادبی دانشکده با ملک‌الشعرای بهار و کسانی چون عباس اقبال آشتیانی و سعید نفیسی و دیگران انس گرفت و در نگارش و تدوین مجلهٔ *دانشکده* همکاری نمود. هنگامی که دشتی پس از کودتا، جریدهٔ *شفق سرخ* را دایر کرد، رشید یاسمی هم ــ که در کرماشان با او آشنا شده بود ــ در آن روزنامه به نگارش یک سلسله مقالات انتقادی به عنوان *انتقادات ادبی* پرداخت و همین موضوع مایهٔ شهرت ادبی او گردید. از آن پس در غالب روزنامه‌ها و مجلات آن زمان به نشر مقالات ادبی، تاریخی، فلسفی و انتقادی دست یازید و مقالات و اشعارش در مجلات معتبر از قبیل *نوبهار*، *آینده*، *ارمغان*، *تعلیم و تربیت* و *مهر* چاپ و منتشر شد. زندگی ادبی رشید مدت ۱۵ سال (از ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ ش) پُر ثمر بود و کتابهای زیادی در این مدت نوشت که از آن جمله‌اند:

۱. *تتبع در آثار و احوال سلمان ساوجی*.

۲. *تتبع در احوال ابن‌یمین*.

۳. *تاریخ ملل و نحل*.

۴. *تاریخ مختصر ایران*.

۵. *تاریخ ادبیات معاصر*.

۶. *کُرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او*.

۷. ترجمهٔ *تاریخ ایران در زمان ساسانیان*، تألیف کریستن سن دانمارکی.

۸. ترجمهٔ جلد چهارم *تاریخ ادبیات ایران*، تألیف دکتر ادوارد براون.

۹. ترجمهٔ *ایین دوست‌یابی*، تألیف کارنگی.

۱۰. ترجمهٔ *تاریخ چنگیز*.

۱۱. ترجمهٔ *تاریخ نادرشاه*، اثر مینورسکی.

۱۲. تصحیح و طبع *دیوان محمدباقر خسروی*.

رشید به زبان فرانسه کاملاً آشنا بود و عربی و انگلیسی را نیز می‌دانست. زبان پهلوی را از هرتسفلد آلمانی فرا گرفته و چندین رسالهٔ پهلوی را به فارسی ترجمه کرده بود. در فلسفه نیز اطلاعات کافی داشت و مدتها نزد میرزاطاهر تنکابنی استفادهٔ درسی کرده بود.

رشید به سال ۱۳۱۳ شمسی به استادی دانشگاه رسید و به تدریس تاریخ ایران بعد از اسلام مشغول شد.

در سال ۱۳۲۴ شمسی برای مطالعات ادبی به فرانسه رفت و پس از دو سال بازگشت. در این زمان دچار بیماری فشارخون شده بود و معالجه می‌کرد. در یازدهم اسفندماه سال ۱۳۲۷ ش طبق

برنامهٔ قبلی در تالار دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران دربارهٔ تأثیر عقاید و افکار حافظ در گوته سخنرانی می‌کرد. جمعیت بسیار بود و او با حرارت زیاد سخن می‌گفت. ناگهان زبانش لکنت گرفت و کلماتش نامفهوم شد. او در اثر هیجان و فشار روحی سکته کرده و نیمی از بدنش فلج شده بود. از آنجا به بیمارستانش بردند و مدتی تحت مداوایش نگاهداشتند؛ اما نتیجه‌ای نبخشید. بعد از یک ماه برای معالجه به فرانسه رفت و دو سال در شهر نیس دور از یار و دیار در بیمارستان به سر برد. پس از آن به تهران برگشت و سرانجام در صبح چهارشنبه ۱۸ اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۰ ش مطابق با ۲ شعبان ۱۳۷۰ چشم از جهان فرو بست.

رشید از استادان مسلم ادب فارسی و عضو پیوستهٔ فرهنگستان ایران و استاد تاریخ در دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران بود. وی شاعری توانا و در قصیده‌سرایی سبکی آمیخته از خراسانی و عراقی داشت؛ انسانی مؤدب، مهربان، نکته‌سنج و شیرین‌سخن و باهوش بود.

اینک اشعاری از رشید یاسمی:

غزل:

آوخ که دوست رشتهٔ الفت گُسست و رفت — زنجیر عمر را به امیدی ببست و رفت
چون طایر شباب هراسان زود سیر — بر شاخسار عمر زمانی نشست و رفت
آن شیشهٔ امید که دل بود نام او — سنگین دلی ربود و فکندش ز دست و رفت
او جان عشق بود و چو دریافت فرصتی — از تنگنای صحبت یاران بجست و رفت
تابی به زلف داد و دل از من گرفت و برد — دوری به چشم داد، مرا مست کرد و رفت
صیاد بود لیک ندانست رسم صید — دشتی شکار دید، یکایک بخست و رفت
رسمی عجب گذاشت در آیین صفدری — آن صف‌شکن که خاطر یاران شکست و رفت
مرغی حقیر یافت دریغ آمدش به دام — صیدی ضعیف دید، بینداخت شست و رفت

گفتم: روا مدار که نالد ز غم «رشید»
گفتا: بنال، ناله ترا بهتر است و رفت

پرواز عمر

پرواز کرد عمر و از او آشیانه ماند — مشت پری ز نعمت هستی نشانه ماند
از سوز و ساز دل اثری آشکار نیست — جز دود آه ما که به دیوار خانه ماند
عمری فسانه‌ها دل ما در فسون گرفت — افسانه جو به خواب شد و زو فسانه ماند
از دام و دانه بیم و امیدی نصیب بود — بیم و امید طی شد و زو دام و دانه ماند
گر شعر سوزناک سرایم عجب مدار — شمع نشاط مرد و از او این زبانه ماند
در ملک عشق لایق تاج نوازش است — این سر که جاودانه بر آن آستانه ماند

گر نیست باورت که به مستی چه دیده‌ام / زان باده نوش کن که به جام شبانه ماند
دانی که چیست شرح سفرنامه‌های عمر / این با کرانه طی شد و آن با کرانه ماند
آن را که عشق‌پیشه بود عمر باقی است / رفتیم و مهر هستی ما بر زمانه ماند
چون عشق جاودانه بماند مرا چه غم
گر این تن «رشید» دمی ماند یا نماند

مِهر

هر روز کآفتاب سر از کوه بر زند / اوّل شعاع خویش بر این چشم تر زند
در انتظار دیدن رویش نشسته‌ام / زآن پیشتر که مرغ سحر بال و پر زند
فراش خواب را، ز شب دوش گفته‌ام / تا خیمهٔ نزول به جای دگر زند
هر اندهی که شب به سرم لشکر آورد / چون نور مهر بیند کوس سفر زند
بسیار جسته‌ام به جهان و ندیده‌ام / خوشتر ز ساعتی که در او مهر سرزند
ای خرم آن دمی که در او جیش آفتاب / بر بازماندگان سپاه سحر زند
کُحل سیاه‌شب بزداید به آب نور / و آنگاه در دو چشم جهان کحل زرّ زند
ناگاه تیغ مهر درخشان و بی‌قرار / از خاوران برآید و بر باختر زند
کوه پلاس‌پوش ز تشریف آفتاب / چندین هزار دامن زرّ بر کمر زند
هر سنگ را که بینی از کیمیای شمس / صد طعنه بر فروغ و جمال قمر زند
در ابر نور او چو فتد گوئیا کسی / در توده‌های پنبه به عَمْدا اثر زند
خونین شود سحاب که فصّاد آفتاب / از صد هزار جای بر او نیشتر زند
گوید فلک به ماه که دیگر مزن تو تیغ / بگذار تا که او زند، او خوبتر زند
دانی چکاوک از چه خروشد به بامداد / این بانگ عبرتی است که بر بی‌بصر زند
کاین مهر چرخ، آیت مهر است و مردمی / کاینسان شعاع خویش به هر بوم و بر زند
نزدیک او تفاوت پست و بلند نیست / هم در مغاک تابد و هم در کمر زند
گر غار تیره‌دل بپذیرد شعاع مهر / خود را زیان ندارد و او را نه ضرّ زند
آن کو چو مهر، مهر جهانی به دل گرفت / هر چند ذره باشد، پهلو به خور زند
زین کیمیای مهر هر آن کو زند به دل / خاکی دلش چو زر شود اما اگر زند
گر این هنر ندارد بیچاره جاهلی است
بیچاره‌ای که لاف ز فضل و هنر زند

تَوأمان

صبح چو مرغان باغ نغمه‌سرایی کنند / ز خواب خوش کودکان دیده گشایی کنند

از آشـیان‌های شب عـزم جـدایـی کـنند | کرده ز تأثیر خـواب دیـده بـه رنگ شراب
هـر یکـی انـدر دو لب نـهفته خمیازه‌ای | چو غنچهٔ سرخ گـل بسـته بـه لب غـازه‌ای
وآن دو لب نـیم بـاز هـمچو گـل تـازه‌ای | تـبسمی پـر ز نـاز نـهفته زیـر نـقاب
مرا دو توأم بود بـه خـانه چـون مـاه ومـهر | نه چون مه و مهرشان فرقی در شکل و چهر
آیت لطفند و حسـن، لایـق عشـقند و مـهر | آفت مـردند و زن، فـتنهٔ شـیخند و شـاب
یکی «سیاوش» به نام، یکی «سیامک» به نام | یکسان در خَلق و خُلق، یکسان در شکل و فام
کسـی نـداند کـه ایـن کـدام یـا آن کـدام | چه در سؤال و جواب، چه در درنگ و شتاب
چـو دایـه نـزدیک خـود بـیند زآن دو یکـی | به حیرت افتد که این «سیا» بود، یا «مکی»
شگـفتی دایـه‌شان افـزون شـود انـدکی | چـو نـام آرد از ایـن و آن بگـوید جـواب
چو این یک از خرمی خندهٔ خوش سر کـند | آن دگـری در زمـان خـنده مکـرر کـند
چو ناگه این از غمی دیده چو گـل تـر کـند | فشاند آن دیگـری سـرشکها چـون سـحاب
به خانه اندر، انیس، بـه یـاری انـدر شـفیق | به خواهش اندر شریک، به بازی اندر رفیق
هر دو به ظاهر جمیل، هر دو به باطن خلیق | شـبیه هـم در کـلاه، نـظیر هـم در ثـیاب
مـوی چـو زرّیـنه تـار ریـخته بـر دوششـان | حـلقهٔ زریـن زده گـرد بـناگـوششان
لخـتی آشـفته‌وار ز خـفتن دوششـان | حلقه پر از پیچ و خم، تار پر از پـیچ و تـاب
روی بشویند و مـوی بـه دست شـانه کـنند | ز شانه ترسان شده دست به سر بـر نـهند
به ناگه از زیر دست چـو آهـوان بـر جـهند | شـانه فـتد بـر زمین، ریـزد آب و گـلاب
چـیست از ایـن خوبتر زیـر کـهن آسـمان | کـه بـاشد انـدر بـرت دو کـودک تـوأمان
به یک نظاره دوبار شوی خوش و شـادمان | به یک پیاله شـوی دوگـونه مست و خـراب
مهر دو توأم فـزون ز مـهر دو کـودک است | زانکه به عین دوی نیک چو بینی یک است
و آنِ دو طـفل جـدا ز یکـدگر مـنفک است | هیچ تو دیدی که دو یکی شود در حسـاب؟
چه خوش بود دیدگان به دیده‌شان دوخـتن | وز آتش عشـق پـاک خـرمن غـم سـوختن
چـو گـردد ایـن مشـعله گـرم بـرافـروختن | مـیان جـانهای مـا، بـدن نـماند حـجاب
مرد که عشقی نباخت چگـونه مـردم شـود؟ | عشق چو پیدا شود، هر چه جز او گـم شـود

چـنانکه هـر بـامداد لشکـر انـجم شـود،
نـهفته رخ چـون بـتافت مشـعلهٔ آفـتاب

مُستَزاد

بـاد گـر از جـانب مشکـوی تست | مُشک‌ساست
خـاک گـر از راه سـر کـوی تست | کیمیاست

رنگ گـل سـرخ و شـمیم نسیم ای ندیم
گـر نـه ز رخسـار تـو و روی تست از کجاست؟
خار که در دست تو افتد گـل است مقبل است
سرخ گل ار زآن که به پهلوی تست بدنماست
دُرّ سخن گر چه لطیف است و پاک تابناک
آنـچه نـه زان رشتهٔ لؤلؤی تست بی‌بهاست
شـیخ کـه دم مـی‌زند از آبـرو تا که او
دور ز تأثـیر دو جـادوی تست پارساست
دل سـوی درگـاه تـو آرد نـیاز در نماز
روی روان وقت دعـا سـوی تست این دعاست
آنـچه بـود تـنگتر از آن دهـن قلب من
و آنچه سیه‌فام چو گیسوی تست روز ماست
ایـن دل رنـجور کـه سوزد ز تب روز و شب
گـر نـه نـصیبیش ز داروی تست بی‌دواست
گـر بـه جـهان ای صنم خلّخی پاسخی
در خـور گـفتار بـی‌آهوی تست مرحباست
چـون بـر تـو شعر فـرستد هـمی «یاسمی»
قـوّتش از طـبع سـخنگوی تست این به جاست

سالی دگر گذشت

سالی دگـر گـذشت و امـیدی دگـر گـذشت آوخ کـه تـا شـدیم خـبر بـی‌خبر گـذشت
تـقویم مـاند چـون قـفسی خـالی از هـزار عمر از میانه همچو هـزاری بـه پـر گـذشت
لفظی به جای ماند و ز معنی نشانه نـیست دودی به چشم رفت و فـروغ شـرر گـذشت
هـر روز بـی‌قرارتـر از روز پـیش بـود هـر مـاه از مـه دگـر آشـفته‌تر گـذشت
نـادیده فـرودین مـه اردیـبهشت شـد خـرداد و تـیر، تـیر صفت از نـظر گـذشت
مـرداد رفت و دولت شـهریوری و مـهر آبان به یک دو موج چو آبی ز سـر گـذشت
آذر چـو بـرق آذر و دی هـمچو بـاد دی بـهمن سـپندوار بـرون جست و در گـذشت
گـویند عـید مـی‌رسد و نـوبهار عـیش فـصل شـتا و لشکـر بـیدادگـر گـذشت
شادم که آن بیاید و این شد ولی چه سود کان بی‌نتیجه بگـذرد، ایـن بـی‌ثمر گـذشت
بـار دگـر زمـینِ شـتابان و بـی‌قرار دوری به گـرد چشمهٔ خـورشید بـر گـذشت

آنـی دگـر ز مـدت عـمر جـهان بـرفت — روزی دگــر ز دور حـیات بشـر گـذشت
مـا و تـو نـیستیم ولی روشـنان چـرخ — یک روز بـنگرند کـه دور قـمر گـذشت
از خـاندان شـمس پـراکـنده شد بساط — عزت ز مه گذشت و جلالت ز خـور گـذشت
خاموش گشت زهـره و بشکست پشت تـیر — ایـام مشـتری چـو نسـیم سحر گـذشت
مـریخِ سـرخ روی ز غـم گشت زرد رخ — کـیوان ز حـلقهٔ زرّ و طـوق کـمر گـذشت
نـپتون یـتیم‌وار اورانـوس را بـبرد — از خـاندان شـمس وز ارثِ پـدر گـذشت
خـورشید را حـرارت کـانون فـرو نشست — زان جذب و دفع و کشمکش و کرّ و فرّ گذشت
گـر دیـدهٔ گشـاده بـود انـدر این زمـان — مـر خـاک را بـبیند فـرجام و سـرگذشت
بـیند کـه کـوهسار بـه دریـا در اوفـتاد — دریاً ز جا بـر آمـد و بـر بـوم و بـر گـذشت
دریـای بـاختر بـه سـوی خـاوران کشید — کـهسار خـاوران بـه در بـاختر گـذشت
جان زمین به قهقهه خندد به عمر خـویش — گوید: که دور فتنه چه خوش مختصر گذشت
هر فتنه‌ای کـه بـود در این کـهنه دلق بـود — مـنت خدای را کـه زمـان بی‌خطر گـذشت
بگسست قید صورت و شکل و طلسم جسم — ایـام سـود آمـد و وقت ضـرر گـذشت
اکـنون زمـان راحت و آزادی است و نـاز — بر رغم آن زمان که بـه رنـج سـفر گـذشت
نـاگـه ز غـیب بـانگ زنـد هـاتفی بـر او: — کای جان گمان مبر که همه خیر و شر گذشت
باقی است کار، گرچه نمانده است جای کـار — برجاست معنی ارچه به ظاهر صـور گـذشت
چون تو مهندسی، چه غم ار خانه شد خراب — چـون تـو مؤثری چـه زیـان گـر اثـر گـذشت
بـرخـیز و زیـن مـواد یکـی کـاخ نـو بـرآر — فرمان چـنین ز مـلک قـضا و قـدر گـذشت
ایـن کـارخـانه هـیچ نـیاساید از عـمل — باقی است کار، گـرچـه بسـی کـارگر گـذشت
هـر ذره‌ای کـه بـینی از اجـزای کـاینات — هـم رنـجبر بـیامد و هـم رنـجبر گـذشت
ای دل دژم مـباش کـه تـقویم گـویدت: — سـال دگـر ز عـمر چـو لمح بـصر گـذشت
فـرصت شـمار بـاقی ایـام و کـار کـن — فـرصت دگـر بـه دست نـیاید اگـر گـذشت

روزی اگـر بـه خـیر گـذاری هـزار بـار
بهتر ز سالهاست که در خواب و خور گذشت

مجلهٔ *اطلاعات ماهانه*، شمارهٔ ۳۹، خرداد ماه ۱۳۳۰ ش، ص ۱. *شعرای معاصر*، ص ۱۳۴.

فکری سلمانی

میرزا عبدالله که تخلص شعری خود را متناسب با شغلش «سلمانی» انتخاب کرده بود، در سنهٔ

۱۲۸۶ هـ ش در سنندج متولد شد و در تاریخ ۱۳۳۱ شمسی برابر با ۱۳۷۱ هـ ق همانجا درگذشت.
فکری اهل ذوق و مطالعه بود و از حسن خط نیز بهره داشت و اوقات فراغت را بیشتر با صاحبان فضل و ادب می‌گذرانید.

این غزل از اوست:

به قتل عاشق مسکین شتاب باید کرد / اساس هستی ما را خراب باید کرد
به قول ساغر و فتوای چنگ و نالهٔ نی / علاج غصه به جام شراب باید کرد
به عاشقان مکنید این قدر جفا، یاران / حذر ز پرسش روز حساب باید کرد
به رأی قاضی ما می‌بود حرام، و لیک / به خون خلق دو دستت خضاب باید کرد
ببند لب تو از این قیل و قال ای واعظ! / حیا ز صاحب ام‌الکتاب باید کرد
رسید نوبت تجدید رای و حیرانم / از این گروه که را انتخاب باید کرد؟
برای چارهٔ این هرج و حق‌کشی و ستم / علاج نیست جز این انقلاب باید کرد

مشو تو غافل از احوال خویش «سلمانی»
پی وصول مقاصد شتاب باید کرد

یادداشتهای نویسنده.

جَلادت بدرخان

جلادت بدرخان فرزند امین عالی پاشا از خاندان بدرخانیان[1] به سال ۱۸۹۷م. در شهر استانبول چشم به دنیا گشود و تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در همان شهر به پایان رسانید.

پس از روی کار آمدن آتاترک ــ مانند سایر افراد آزادهٔ بدرخانیان ــ به مصر رفت و از آنجا هم بعد از مدتی راهی آلمان شد و پس از فراگرفتن زبان آلمانی، در رشتهٔ حقوق به اخذ لیسانس نایل گشت. پس از قیام شیخ سعید پیران در ترکیهٔ عثمانی، جلادت با برادر دیگرش دکتر کامران از اروپا به کردستان ترکیه بر می‌گردند و به سازماندهی نیروهای کُرد و مبارزه با دولت زورگوی ترک می‌پردازند؛ اما بعد از مدتی این انقلاب سرکوب می‌گردد و جلادت و برادرش بار دیگر کردستان را ترک می‌گویند (سال ۱۹۳۰م.) و با عبور از سلسلهٔ جبال کردستان بین ترکیه و سوریه، به این کشور پناهنده می‌شوند.

جلادت بدرخان تا پایان عمر همچنان در سوریه باقی می‌ماند و در نهایت عسرت و تنگدستی، وجود خود را جهت خدمت به زبان و ادب کردی وقف می‌سازد. از جمله کارهای

۱. برای شناخت خاندان بدرخانیان و آشنایی با سایر افراد این خانواده به جلد سوم این کتاب مراجعه شود.

ارزنده‌اش انتشار دو مجله است به نامهای هاوار و روناهی و تألیف چندین فرهنگ به کردی و فرانسه که پاره‌ای از آنها به چاپ رسیده است. اثر دیگر او کتاب القضیةالکردیه است به زبان عربی و فرانسه، زیر نام مستعار «دکتر بله‌چ شیرکوه» که در قاهره به سال ۱۹۳۰م. چاپ شده است.

جلادت بدرخان به سال ۱۳۷۱ هـ ق در دمشق وفات یافته و در خانقاه مولانا خالد نقشبندی دفن شده است.

میژوو، دکتر کمال مظهر. *روزنامه‌نگاری در کردستان*، ص ۶۴ تا ۶۶.

ملاعبدالقادر صوفی

ملاعبدالقادر فرزند محمد فرزند صفر از اهالی روستای ژاله‌ناو و از عشیرهٔ «شاطری»، حدود سال ۱۲۹۰ هـ ق متولد شد و پس از رسیدن به حد رشد به تحصیل شروع کرد و با قدم سعی و مجاهدت به مدارس زیادی راه یافت؛ درس‌ها آموخت و مایه‌ها اندوخت تا این که به «بیاره» رسید. پس از مدتی تحصیل در آنجا اجازه گرفت و متعاقباً به طریقهٔ نقشبندیه نیز تمسک کرد و در جرگهٔ مریدان شیخ عمر ضیاءالدین درآمد و تا سال ۱۳۳۳ هـ ق بیاره را ترک نگفت و در کنار سایر سالکان خانقاه به سیر آفاق و انفس و تزکیهٔنفس مشغول بود. آنگاه به روستای شمیران رفت و به تدریس و امامت در آنجا منصوب شد. در سنهٔ ۱۳۳۹ هـ ق آنجا را ترک گفت و به ده «فه‌قێ جنه» مرکز بخش «وارماوا» رفت و به انجام وظایف علمی و دینی خود پرداخت. در تاریخ ۱۳۶۳ از آنجا نیز کوچ کرد و در روستای «بانی‌خێڵان» اقامت گزید و تدریس و تعلیم خود را از سر گرفت و سرانجام در سنهٔ ۱۳۷۲ هـ ق شبانگاهی در ده «بانی‌خێڵان» هنگام نماز سکته کرد و با جهان فانی وداع گفت.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۱۳.

ملاعبدالله مُفتی توتونچی «پێنجوێنی»

ملاعبدالله پسر ملاکریم پێنجوێنی متخلص به «مفتی» متولد ده بیستان به سال ۱۳۱۲ هـ ق و متوفی به سال ۱۳۷۲ هـ ق است. شاعری آگاه و با ذوق، که از راه کسب و کار ارتزاق می‌کرده و شغلش توتون‌فروشی بوده است. مسمط کردی ذیل از اشعار اوست:

مه‌ردانه له‌ده‌س وه‌حشه‌تو نادانی هه‌ڵاتم حاشا له‌هه‌مو نعمه‌تو خۆرشتو به‌راتم
هه‌ستان له‌خه‌وی غه‌فڵه‌ته ئه‌سبابی نه‌جاتم نایده‌م به‌فه‌له‌ک زه‌مزه‌مه‌و شۆری وڵاتم
قوربانی ئه‌که‌م ڕۆحو سه‌رو ماڵو حه‌یاتم

ڕێ‌ڕاستیه بی‌شه‌ک له‌هه‌مو عه‌قڵ ڕه‌هابون گه‌رتێکی نه‌دا هۆش‌و خه‌یاڵم ده‌سی گه‌ردون
چیم‌داوه له‌فێل‌و ته‌ڵه‌که‌ی واعیظو ئاخون شیخ نیم که‌به‌ته‌زویرو ریاو بازی‌و ئه‌فسون

وەک ئاش بەدانەی ئەمو ئەولا بێنشاطم

پیم خۆشەسەپانیک دەرو دەشتو ئەرەض کێڵ نەکبم بەدوعا نوس‌و بروۆم روکەمە نـاو خێڵ

یاخۆ بەخەڵیفەیکی مـل‌ئەستوری رەدین بێڵ یـاکۆلکـەمەلاییٚ بـەعەباو مێزەری پڕفێڵ

دەرێوزەیی ئیحسان‌کەمو سەرفطرو زەکاتم

تێهەڵدە لەژینی تـەمەڵی‌و حیزی‌و سستی یـانانی کـەثیفی بـەتەمای خـذمەتی پـەستی

وریـام‌بەدڵ‌و دوژمـنی بێـهۆشـی‌و مـەستی دورم لەمـــەعاش‌خۆری‌و بێگـانە پـەرستی

ئـیثباتی ئـەکا ژینمو عـاداتـی حـەیاتم

لەعنەت لەکەسیٚ بێبەوەطەن خاین‌و نـاپاک روحێکی نەییٚ بەرزو دڵێکی گـەش‌و رونـاک

حـەق‌بێژمو حـەق‌نوسمو بێتـرسمو چـالاک کوردێکی دلێـرم لەهـەمو مـەعرەکە بێبـاک

رۆڵەیکـی وەفـادارمو پڕعــەزمو ثـەباتم

بێدەنگ‌و صەدا دڵ لەکولاٚ نایی بەصەد جۆش واحـاڵیـە دوژمـەن کـە ورو گێـژمو بێهۆش

با پێبکەنیٚ پێـم، بـژی ئێـستە بـەدڵی خۆش وەک شێری ژیان، جاریٚ کەمن ماتمو خامۆش

صەیادی کەمین چاوەڕییٚ رۆیشتن‌و هـاتم

«موفتی» وەکو خەڵقی مەبە طالب بەزرو زیـو بێـهودە مـەسورێ لەبـیابان‌و چـەمو شـیو

نـاحەظ وەکـو دابـەستەزکی پڕلەبـەزو پـیو من‌نیمە طەمەع، نیمە ریـاو مـەغڵـەطەو ریـو

ئـازادی‌و سـەربەستی‌یە دڵخـوازو ئـاواتـم

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۳۹.

عونی سیورکی

محمدعلی عونی فرزند حاج عبدالقادر[۱] به سال ۱۳۱۶ هـ ق در شهر سیورک از بلاد دیاربکر متولد شده است؛ پس از رسیدن به حد رشد، تحصیلات خود را در مناطق مختلف ترکیه به انجام رسانیده و پس از آن به مصر مهاجرت کرده و در دانشگاه «الازهر» قاهره به اخذ دانشنامه توفیق یافته و در آنجا رحل اقامت افکنده است.

عونی به زبان فارسی و ترکی و فرانسه به خوبی آشنایی داشت و نویسندهٔ خوبی بود. پس از مدتی در وزارت دربار مصر به سمت مترجمی به کار پرداخت و برای برخی از مجلات و روزنامه‌ها هم مقالاتی می‌نوشت.

عونی برای نخستین بار حواشی و مقدمه‌ای برای تاریخ *شرفنامهٔ بدلیسی* نوشت و در مطبعهٔ

---

۱. در صفحهٔ ۱۶۸ همین جلد، جداگانه دربارهٔ پدر عونی بحث کرده‌ایم.

کردستان فرج‌الله زکی در قاهره به چاپ رسانید (سال ۱۳۵۰). بعدها آن را از فارسی به عربی ترجمه کرد؛ اما چاپ این ترجمه پس از مرگ خود او به سال ۱۹۵۸م. انجام گرفت. دیگر از آثار عونی *خلاصة‌الکرد والکردستان* و *تاریخ الدُّول و الأمارات‌الکردیه* هستند که از کردی به عربی ترجمه کرده و اصل آنها از مرحوم امین‌زکی‌بیگ است. گذشته از آنها آثار دیگری نیز دربارهٔ کرد و کردستان از او به یادگار مانده که هنوز به چاپ نرسیده است.

عونی به سال ۱۳۷۲ هـ ق در قاهره درگذشت و نزدیک مقبرهٔ عارف و ادیب مشهور مصری، عمربن الفارض به خاک سپرده شد.

الاعلام، ج ۷، ص ۱۹۸. *لغتنامه*، ص ۴۳۶. مقدمهٔ هـه‌ژار بر *شرفنامهٔ بدلیسی*، ص ۵۲ و ۵۳.

سید احمد خانقاه کرکوکی

سید احمد خانقاه فرزند سید حسن فرزند سید احمد سردار[1] کرکوکی، متولد سال ۱۲۹۰ هـ ق، از رجال و معاریف خاندان برزنجی است که همچون جدش در کرکوک مسندنشین نقابت و تکیه‌داری بوده و در بذل و بخشش و احسان و دستگیری ضعفا و مستمندان و ارشاد مسلمانان و خدمت به اهل علم شهرت بسزایی داشته و خانه و خانقاهش همیشه به روی غربا و مهمانان باز بوده است. این مرد بزرگوار عمری را در عزّت و شرافت و نیکنامی و کسب اعمال خیریه و فریادرسی مظلومان سپری کرد و در تاریخ ۱۹۵۲م. برابر با سال ۱۳۷۲ هـ ق وفات یافت.

مێژوی ئه‌ده‌بی کوردی، ص ۵۴۴.

فایق زیور

فایق زیور فرزند محمد افندی، شاعری از مردم سلیمانیه عراق است که در ۱۳۳۱ هـ ق متولد شده و به سال ۱۳۷۲ هـ ق با دنیای فانی وداع گفته است.

غزل کردی ذیل از اوست:

داغی حه‌سره‌ت نه‌قشی گرت ئه‌مساڵ له‌ته‌ختی سینه‌ما — بو ئه‌وانه رائه‌که‌ن سه‌ربه‌ست ئه‌چن بۆ سینما

کێ ئه‌ڵێ حه‌ربه‌و گرانی، زۆرپه‌ریشانه جیهان — تۆبچۆره سینما واتێ‌ئه‌گه‌ی برسی نه‌ما

کور له‌باوک، کچ له‌دایک شه‌میان لاخستوه — سینما کارێکی وای کرد هیچ‌مناڵ ترسی نه‌ما

بو ئه‌ماشازۆر کوروکچ بونه هاوڕێ باوک‌ودایک — هیچ‌غه‌می باوکیان نیه وادیرهه‌مو فلسی نه‌ما

---

۱. به جلد اول مراجعه شود.

یەک‌بەیەک کوشش ئەکەن تازو بچن بۆ ژوورەوە باهەزارجار بانگ‌بکەن خۆ لۆجەو کورسی نەما
عیلمو فەننی ئوروپا فێربون کەسەیری وێنەبێ ئاگری حەسرەت ئەمینێ هەر لە لەوحی سینەما
پێم‌بڵێن تائیستە چی‌فێربون منیش‌دیم جار بە جار
تانەڵێن پێم‌پاشملە «زیور» ئەواشانسی نەما

یادی‌ئەدیبان و یکی دو مأخذ دیگر.

مُحَمّدبیگ کُردعلی

محمد بن عبدالرزاق بن محمد مشهور به «کردعلی»، مؤسس و رئیس مجمع علمی عربی در دمشق و صاحب امتیاز مجلهٔ *المُقْتَبَس* و یکی از دانشمندان و نویسندگان بزرگ متولد به سال ۱۸۷۶ م است. پدرش از اکراد سلیمانیهٔ عراق است که ابتدا شغل دوزندگی داشته و بعد از مدتی به تجارت پرداخته و سرمایهٔ مناسبی فراهم آورده و به شام رفته است. چندی بعد در غوطهٔ دمشق در دهی به نام «جسرین» مزرعه‌ای را خریداری کرده و به کشاورزی مشغول شده است.

محمدبیگ در آن ده تولد یافت و او را در ابتدای کودکی «فرید» لقب دادند که بعدها به محمد کردعلی شهرت پیدا کرد. او در شش سالگی به مدرسه رفت و در همان سنین کودکی فن سواری و شنا را در آن ده فرا گرفت. در سنهٔ ۱۳۰۴ هـ ق به دبیرستان رفت و از آن تاریخ به بعد با جدیت و کوشش زیاد به مطالعه پرداخت و هر جا کتابی را سراغ می‌کرد، آن را می‌گرفت و می‌خواند تا جایی که سلامت تن و چشم او به خطر افتاد. در سیزده سالگی مطالعهٔ روزنامه‌ها و مجلات را هم آغاز کرد و زبان ترکی را نیز فرا گرفت و پس از آشنایی با زبان فرانسه به مطالعهٔ کتب و نشریات فرانسوی پرداخت. در سن ۱۶ سالگی در جراید روز مقالاتی نوشت. و برای تکمیل معلومات علمی و ادبی خود از محضر درس استادانی چون شیخ سلیم بخاری، شیخ محمد مبارک و شیخ طاهر جزائری استفاده کرد و در فرهنگ قدیم و جدید مطالعات خود را ادامه داد به طوری که هنوز دورهٔ دبیرستان را تمام نکرده بود، در عربیت شناخت کاملی بهم رسانید و ادبیات فرانسه را هم در مدرسهٔ عازاریه فرا گرفت. در سنهٔ ۱۳۱۰ هـ ق پس از خاتمهٔ دورهٔ دبیرستان وارد مشاغل اجتماعی شد و به زبان‌های عربی و فرانسه و ترکی به نویسندگی و ترجمه پرداخت. در سن ۲۲ سالگی در اولین جریدهٔ دمشق به نام *شام* به نگارش مشغول شد و مدت سه سال با این جریده همکاری کرد و در عین حال به درس و مطالعهٔ خود ادامه داد و بسیاری از اشعار متنبّی و مقامات حریری را حفظ کرد و مقالاتی هم برای روزنامه‌های مشهور مصر از قبیل *المُقْتَطَف* نوشت و فرستاد. در سنهٔ ۱۳۲۰ هـ ق دمشق را به قصد فرانسه ترک گفت. ابتدا به مصر رفت، پس از مدتی توقف، جمعی از دوستانش از جمله سید محمدرشید مدیر مجلهٔ *المنار*، از او خواستند که در مصر بماند؛ او

هم پذیرفت و در جریدهٔ *الرّائدُ المصری* به مدیریت «نقولاشحاده» مقالاتی منتشر کرد و از این راه توفیق ارتباط و صحبت با دانشمندان بزرگ مصری را پیدا کرد و هفته‌ای دو جلسه به استماع درس تفسیر علامهٔ کبیر و مصلح شهیر شیخ محمد عبده ــ که در رواق عباسی الازهر به تدریس می‌نشست ــ پرداخت و در همان رواق با نویسندگان و دانشمندان معروفی چون قاسم امین، فتحی زغلول، ابراهیم یازجی، یعقوب صروف، حافظ ابراهیم، احمد زکی، احمد تیمور، خلیل مطران، جرجی زیدان و عبدالعزیز فهمی آشنا شد و از محضر شیخ محمد عبده هم حداکثر استفاده را برد. پس از دو ماه توقف به علت بروز مرض وبا به دمشق برگشت؛ اما در دمشق جماعتی به مخالفت وی قیام کردند و والی آنجا را نسبت به او بدبین ساختند؛ تا جایی که مجبور شد بعد از مدتی اختفا، دوباره به سال ۱۳۲۴ هـ ق راهی مصر شود.

در مصر با روزنامه‌ای به نام *الظاهر* به کار پرداخت و پس از مدتی رئیس تحریر آن شد و در همین اوقات مجلهٔ معروف *المقُتبس* را منتشر ساخت. او در این مجله آنچه را که غربیها در جراید روز خود از ابتکارات به کار می‌بردند، دنبال کرد و از تمدن و فرهنگ و پیشرفتهای علمی و اختراعات جدید بحث کرد و مقالات خود را با مطالب و مسائل تازهٔ روز بیاراست و در ضمن کوشید از کتب قدیم نسخه‌های نایاب پیدا کند و آنها را چاپ و منتشر سازد. مجموعهٔ مجلهٔ *المقتبس* از گرانبارترین ذخائر مکاتب عربی جدید است؛ مشتمل بر مطالب علمی، لغوی، ادبی، اشعار، تاریخ و جهانگردی و معرفی کتابهای ارزشمند خطی در کتابخانه‌های مشهور ــ که به ۹ مجلد در ۶۵۰۰ صفحه به انتشار مجدد رسیده است.

محمد کردعلی تا سال ۱۳۲۷ هـ ق در مصر باقی ماند. آنگاه به دمشق بازگشت و انتشار *المقتبس* را به صورت روزنامه ادامه داد و در آن تراجمی هم از ادبا و شعرای معروف شام، لبنان، عراق و مصر از قبیل: شوقی، رصافی، زهاوی و غیره افزود که برادرش استاد احمد کردعلی در این کار با او همکاری می‌کرد؛ اما در نتیجهٔ صراحت لهجه و واقعیت‌گویی از طرف مقامات دولتی عثمانی مورد تهدید قرار گرفت، ناچار به لبنان و از آنجا ــ از راه دریا ــ به فرانسه رفت (سال ۱۳۲۸ هـ ق، سن ۳۴ سالگی).

پس از مدتی از پاریس به استانبول رفت و از آنجا به دمشق مراجعت کرد؛ در حالی که در دل خود نقشه‌هایی را برای آزادی و آبادی آن دیار طرح کرده بود؛ اما به محض رسیدن به منزل باز برای او تهدیدنامه‌هایی رسید، مبنی بر اینکه زبان و قلم خود را نگاه دارد. ناچار تصمیم گرفت روزنامه‌نگاری را کنار بگذارد و دست از سیاست بکشد و کار خود را به بحث و فحص در اطراف مسائل علمی و تاریخی منحصر سازد و مخصوصاً کتابی دربارهٔ شام و تمدن قدیم و جدید آن ــ چنانکه روش مستشرقین و غربیهاست ــ بنویسد و برای اینکه بتواند از کتابخانه‌های غرب

نیز استفاده کرده باشد به ایتالیا رفت. پس از رسیدن به رم و مشاهدهٔ کتابخانه‌های آنجا به سویس و مجارستان و از آنجا به استانبول رفت و از استانبول به دمشق برگشت. ایامی بعد دوباره به استانبول سفر کرد و توانست از کتابخانهٔ سلطنتی و کتب خطی آنجا دیدار کند.

پس از سقوط دمشق به دست مُتفقین به سال ۱۳۳۷ هـ ق به دمشق مراجعت نمود و می‌خواست مجلهٔ *المُقتبس* را بار دیگر منتشر کند؛ اما حاکم نظامی او را از این کار منع کرد و ریاست دیوان معارف را به او واگذار نمود. او به امید اینکه منشأ خدمتی برای فرهنگ و تمدن و بالابردن سطح معلومات مردم شام باشد قبول کرد. در این مأموریت نخستین سنگ بنای مجمع علمی دمشق را پی‌ریزی نمود؛ که کار این مجمع تحقیق و تتبع در لغت و فرهنگ و میراث عربی بود و خود محمد کردعلی ریاست آن را برعهده داشت.

محمد کردعلی دو بار به مقام وزارت رسید. نخست به سال ۱۳۳۹ هـ ق که در خلال آن برای بار سوم به اروپا سفر کرد و از بلژیک و هلند و انگلستان و اسپانیا و آلمان و سویس دیدن کرد. بار دوم به سال ۱۳۴۷ بود که باز در آن اثنا به اروپا رفت و از انگلستان و فرانسه و بلژیک دیدن نمود و در این مسافرت‌ها رجال علم و فرهنگ غرب و مستشرقین آن بلاد را ملاقات کرد و از کتابخانه‌ها و موزه‌ها بازدید به عمل آورد و در انجمنها و سخنرانیها و مصاحبه‌ها و کنفرانسها شرکت جست. به سال ۱۳۴۳ هـ ق، (در سن ۵۰ سالگی) در دانشگاه دمشق به تدریس پرداخت و در مدت تصدی وزارت علوم، تأسیس دانشکدهٔ الهیات را نیز فراهم ساخت.

محمد کردعلی هر وقت که از مشاغل روزانه فراغتی پیدا می‌کرد، به تألیف و تصحیح می‌پرداخت تا آنجا که به تدریج شدت کار و کوشش، او را ضعیف و ناتوان کرد و چشمانش نیز رو به ضعف نهادند.

مجمع لغوی مصر او را به عضویت پذیرفت و او پاییز هر سال به مصر می‌رفت و در مذاکرات و محاضرات آنجا حضور می‌یافت. در سنهٔ ۱۹۲۸ هم به سمت نمایندگی و عضویت انجمن مستشرقین در آکسفورد رسید.

سرانجام در دوم نیسان سال ۱۹۵۳م. برابر با ۱۳۷۲ هـ ق قلبش از حرکت باز ایستاد و جهان علم و ادب را داغدار کرد.

و اینک فهرستی از تألیفات و تحقیقات محمدبیگ کردعلی:

۱. *خطط‌الشّام*، ۶ مجلد، چاپ دمشق، ۱۹۲۵، ۱۹۲۸م.

۲. *تاریخ‌الحضارة*، ۲ جلد، (ترجمه از فرانسه) چاپ مصر، ۱۹۰۸، ۱۹۴۶م.

۳. *غرائب‌الغرب*، ۲ جلد، چاپ مصر، ۱۹۱۰م.

۴. *الاسلام والحضارةالعربیّة*، ۲ جلد، چاپ مصر، ۱۹۳۴م.

۵. *امَراءُالبیان*، ۲ جلد، چاپ مصر، ۱۹۳۷م.

۶. *دمشق مدینةالسّحر والشّعر*، چاپ مصر، ۱۹۴۴م.
۷. *أقوالنا وأفعالنا*، چاپ مصر، ۱۹۴۶م.
۸. *غُوطةُ دَمشق*، چاپ دمشق، ۱۹۴۹م.
۹. *المذکرات*، ۴ جلد، چاپ دمشق، ۱۹۴۸، ۱۹۵۰م.
۱۰. *کُنوزُ الأجْداد*، چاپ دمشق، ۱۹۵۰م.
۱۱. *القدیم والحدیث*، چاپ مصر، ۱۹۳۵م.
۱۲. *سیرةُاحمد بن طولون*، چاپ دمشق، ۱۹۳۹م.
۱۳. *رسائل البلغاء*، چاپ مصر، ۱۹۰۸، ۱۹۴۶م.
۱۴. *الفضیلةُ والرَّذیلة*، چاپ مصر، ۱۹۰۷م.
۱۵. *المُجْرم البریء*، ۴ مجلد، چاپ مصر، ۱۹۰۷م.
۱۶. *الأَشربَة*، چاپ دمشق، ۱۹۴۷م.
۱۷. *تاریخ حُکماء الاسلام*، چاپ دمشق، ۱۹۴۶م.
۱۸. *المُستجادُ من فَعَلات ألأجواد*، چاپ دمشق، ۱۹۴۶م.
۱۹. *البیزرة*، چاپ دمشق، ۱۹۳۵م.
۲۰. *البعثةُ العلمیة الی دارالخلافة*، چاپ بیروت، ۱۹۱۶م.
۲۱. *غابرُالأنْدَلُسِ و حاضرها*.

محمد کردعلی (حیاته و آثاره)، دمشق ۱۹۵۵م. *الاعلام*، ج ۷، ص ۷۳. *الاداب العربیه فی‌القرن التاسع عشر*، جزء اول و دوم.

شیخ عَلاءُالدّین نقشبندی

خاتمهٔ پیران نقشبندی از خاندان عثمانی، شیخ علاءالدین فرزند شیخ عمر ضیاءالدین فرزند شیخ عثمان سراج‌الدین، به سال ۱۲۸۱ هـ ق در آبادی «ته‌وێڵێ» کردستان عراق متولد شد و تحصیلاتش را نزد شیخ محمد قره‌داغی به انجام رسانید و همزمان با اشتغال به تحصیل، در سلک مریدان والد ماجدش درآمد و خود را به ریاضت و شب‌زنده‌داری و تقوی و تزکیهٔ نفس عادت داد و به اخذ اجازهٔ ارشاد نایل آمد. بعد از وفات پدر بزرگوارش به سال ۱۳۱۸ هـ ق و جلوس برادرش شیخ نجم‌الدین بر مسند ارشاد در بیارێ، شیخ مورد بحث ما بیاره را ترک گفته به ایران آمد و در دهکدهٔ «دورِوٚ» از دهات اورامان اقامت نمود و در آنجا تکیه و خانقاهی برپا کرد و مشغول ارشاد شد و در جنب خانقاه، تأسیس و ادارهٔ مدرسهٔ دینی و تأمین مخارج زندگی مدرس و طلاب

آن را وجههٔ همت خود قرار داد.

به سال ۱۳۳۷ هـ ق شیخ نجم‌الدین درگذشت و شیخ علاءالدین به بیاره مراجعت کرد و در خانقاه اجدادی ارشاد را از سر گرفت و مدرسهٔ علوم دینی بیاریّ را سر و صورت تازه‌ای بخشید.

مرحوم شیخ علاءالدین ضمن ارشاد و سیر و سلوک، قسمتی از اوقات خود را صرف مطالعهٔ کتب طب و گیاه‌شناسی و داروسازی و روان‌شناسی نموده و از این راه اطلاعات و معلومات ارزنده‌ای به دست آورده بود؛ چنانکه همه‌گونه بیماران روحی و معنوی و جسمی به وی مراجعه می‌کردند و او به معالجهٔ آنان می‌پرداخت و تا پایان حیات خود به خدمت دینی و انسانی خود نسبت به مردم ادامه داد و به سال ۱۳۷۲ هـ ق برابر با نوروز سنهٔ ۱۳۳۳ هـ ش به دار باقی شتافت.

یادداشتهای نویسنده.

حَیدری مَهابادی

میرزاعلی خان حیدری، مُلقب به «سالار سعید» از مردم مهاباد، فرزند احمدخان وکیل‌الرعایا در سال ۱۲۹۰ هـ ق در دهکده‌ای به نام رحیم‌آباد متولد شد. نیاکان وی[1] در ساوجبلاغ مکری حکومت و امارت داشته‌اند. پدرش در زمان سلطنت ناصرالدین شاه از سرداران لشکر در جنگ هرات و بوشهر بوده و هنگامی که از شیراز به زادگاه خود مراجعت کرده، بهار شیروانی را ــ که از ادبا و شعرای معروف بوده است ــ از تهران به همراه خود به ساوجبلاغ آورده که فرزندانش[2] را آموزش دهد و تعهد می‌کند سالانه مبلغ ۳۶۰ تومان نقد، علاوه بر لباس و خوراک و منزل و سایر مخارج ضروری، به وی بپردازد. حیدری ادبیات فارسی و عربی را نزد بهار شیروانی فرا گرفت و با شعر و شاعری آشنا شد و در سن بیست سالگی وارد خدمت دولتی گردید و مدتی در ساوجبلاغ (مهاباد فعلی) نایب‌الحکومه بود و بعدها چند دوره از همانجا به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد. و در سنهٔ ۱۳۷۳ هـ ق درگذشت.

اینک چند غزلی از اشعار او:

غـم دوری خورم و غُصهٔ هـجران تـا کـی؟ — جـور گـردون کشم و محنت دوران تـا کـی؟

غـیر سـرگشتگیم نـیست نـصیبی از عشـق — در ره عشـق سـراسیمه و حـیران تـا کـی؟

خـانهٔ صـبر دل از دست فـراق است خـراب — دل بـی‌صبر در ایـن خـانهٔ ویران تـا کـی؟

حـال عشـاق پـریشان ز غـم دوری تست — حال این جمع چو زلف تـو پـریشان تـا کـی؟

---

۱. پدر حیدری، احمدبیگ فرزند ابراهیم‌بیگ فرزند رستم‌بیگ فرزند سیف‌الدین از خاندان بابامیری است.

۲. فرزند دیگر احمدبیگ ــ که با برادرش نزد بهار شیروانی درس خوانده است ــ عبدالله‌بیگ مصباح الدیوان «ادب» است، که او هم شاعر بوده و پیش از این از او بحث کرده‌ایم.

درد عشقت همه دانند ندارد درمان پس امید من پر درد به درمان تا کی؟
عاشق روی تو از کعبه و بتخانه گریخت چند از کفر سخن، قصه ز ایمان تا کی؟
ما اسیریم و جهان محبس و نعمت زنجیر یارب این سلسله در پای اسیران تا کی؟
«حیدری» آن بت سنگین دل بی‌مهر و وفا
تا کی از جور و جفا نیست پشیمان، تا کی؟

***

جان به کف تا ننهد دوست به جانان نرسد کس به جانان نرسد تا به لبش جان نرسد
تا که در مصر محبت نشود خوار و اسیر به عزیزی و شهی، یوسف کنعان نرسد
یک شبی نیست به کوی تو که از جور رقیب تا سحر نالهٔ عشاق به کیوان نرسد
دل که در عشق چو پروانه پر و بالش سوخت باز ترسم که به آن شمع شبستان نرسد
هر شبی را و غمی را به جهان پایانی است جز شب هجر و غم ما که به پایان نرسد
نیست در وعدهٔ خوبان چو وفا هیچ، دلا جهد کن کار تو با یار به پایان نرسد
ساقی ساده و این باده چو باشد بگذار
قسمت «حیدری» از کوثر و غلمان نرسد

***

نگار تا ز سر زلف رو به ما آورد به سجده رفت دل و شکر حق به جا آورد
بتی که از دهنش بوی شیر می‌آید ندانم این همه ناز آخر از کجا آورد
ز بهر صید سر زلف حلقه کرد و بسی به دام خویش دل رند و پارسا آورد
چو هست موی تو مشکین و بوی مشک‌افشان خطاست باد اگر بویی از ختا آورد
سپید شد سرم از دست هجر زلف سیاه بتا به موی تو هجرم به سر بلا آورد
مریض درد فراقیم وصل چارهٔ ماست طبیب بهر علاجم چرا دوا آورد؟
چو غنچه پیرهن از شوق «حیدری» زده چاک
نسیم صبح مگر بوی آشنا آورد

***

شوم قربان آن پیکی که پیغامی ز یار آرد فدا گردم نسیمی را که بویی زان دیار آرد
بود از توتیا بهتر اگر باد صبا از لطف غبار کوی جانان را به چشم انتظار آرد
منجّم از سیه‌روزی حساب سال و مه گم کرد ز زلف و رخ نگار من ز بس شام و نهار آرد
بیا ساقی به جای می به جام من محبت ریز محبان را از آن می ده که بی‌رنج خمار آرد
محبت بین که چون غنچه کند پیراهن خود چاک برای ماتم بلبل اگر زخمی ز خار آرد

به جانش می‌خریدم مرگ اگر دانستمی جانان ز بـعد مـردنم روزی گـذر سـوی مـزار آرد
کند خود را حساب از عاشقانت «حیدری» اما
گدا را در در شاهان کسـی کـی در شـمار آرد؟

یک غزل کردی:

خەستەو و بیماری تۆم ئەی‌ڕۆحی شیرینم وەرە چاوەڕێ دیداری تۆم، ئەی‌یاری دیـرینم وەرە
ڕۆحەکەم پەرژینە بۆحفظی گوڵی باغی روخت ئەی گوڵی گوڵزارەکەی نەوباغو پەرژینم وەوە
دەردی عشقی تۆ نەخۆشی خستوم هـاتومە مـەرگ نەک ئەجەڵ موهڵەت نەدا باتاوێ بت‌ببینم وەوە
دڵ بـریندارم بـەتیری نـازی چـاوی بـازی تۆ بۆ تەماشای زەخمی دڵ، بو سەیری ناڵینم وەوە
بەڵکە ئەمجارەیش شەفامبێ من‌لە دەردی سەختی هیجر بۆ مـوداوا ئـەی‌طەبیبم! تـاکـو بـاڵیـنم وەرە
مـن‌لە دونـیادا بـەتەنها طـالبی مـاچێکـی تۆم طـالبی مـاچین، نگاری‌چین‌و مـاچینم وەرە
مـن‌نەهاتیم بـو، نـەهاتی تـاژیام بۆ دیـتنم بارێ وەختی مەرگ‌و وەختی دەفن‌و تـەڵقـینم وەرە
غەیری «شمس‌الدین» نەماوە ئارەزووی دینی کەسم
«حـەیدەری» بۆیێ دەڵێ: ئـەی‌شەمسەکـەی دیـنم وەرە

غزل دیگر به فارسی:

دوش تا کردی پریشان زلف مشکین را به دوش روزگـار مـا سیه‌تر شـد ز زلف دوش، دوش
تـا نـماند نـجم دل در زیـر ابـر درد و غـم ای مـه مـن! آفتاب روی بـا مـعجر مـپوش
بلبل از هـجر گـلستان، مـن ز هـجر دلسـتان روز و شب جفتیم با فریاد و افـغان و خـروش
ای صـنم تـنها غـلام آسـتانت مـن نـیم آسمان هم از مه نـو، حـلقه‌ها دارد بـه گـوش
دی ز راه پـند بـا مـن گـفت پـیر مـیکده: گر تو عقل و هوش داری با نگاری می بنوش
شرط کردم بعد از این باشم مقیم کوی دوست عهد بستم زین سپس باشم به سوی می فروش
چون که شرط اعظم عشق است اوّل ترک جان
«حیدری» در راه جانان بهر جان دادن بکوش

سخنوران نـامی مـعاصر، ص ۹۱، *مـجلهٔ ارمـغان*. *مێژوی ئەدەبی کوردی* ضمن ترجمهٔ *مصباح‌الدیوان ادب*، ص ۴۰۱.

شیخ احمد مختار اربلی

شیخ احمد مختار افندی اربلی، فرزند شیخ عبدالله بن شیخ احمد، بـه سـال ۱۳۰۴ هـ ق در سلیمانیه متولد شد و در حجر پدرش ــ که مرد فاضلی بود ــ پرورش یافت و به تحصیل شروع کرد. مدتی را در آغاز نزد پدر درس خواند و پس از آن به گشت و گذار پرداخت و به مدارس زیادی

راه یافت؛ تا اینکه به حد کمال رسید و پایان‌نامهٔ تحصیلی را از مدرسین بنام آن عصر اخذ کرد.

شیخ احمد افندی پس از خاتمهٔ تحصیل در ناحیهٔ قره‌داغ و اندکی در «قَطیف» از نواحی بصره، مأمور قضاوت شرعی شد. دو سال بعد به بغداد رفت و در کلاس قضایی مدرسهٔ «قضاوت شرعی» شرکت کرد و پس از طی دورهٔ آن به اخذ شهادتنامهٔ رسمی نائل آمد. آنگاه ابتدا در شاربازێر و بعد در مناطق دیگری از جمله: نصیبین، وان و دهوّک متناوباً مأموریت قضایی یافت. مدتی در اربیل قضاوت کرد و پس از آن به سلیمانیه اعزام شد. آخرین مأموریت شیخ احمد افندی، قضاوت در محکمهٔ تمیز شرعی بغداد بوده و به سال ۱۳۷۳ وفات یافته است. شیخ احمد دانشمندی بسیار آگاه، بصیر به امور قضا، درست‌عمل و مردی مؤمن و پاکدامن بوده است.

تاریخ‌المشاهیر الالویةِ العراقیة، جزء اول ص ۱۵۰.

شفیعی بوکانی

ملا عصام‌الدین فرزند ملامحمدشفیع از علما و مدرسین بنام، به سال ۱۳۰۰ هـ ق در آبادی انبار از روستاهای بوکان تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۷۴ هـ ق در بوکان وفات یافته است.

وی پس از خاتمهٔ تحصیل و اخذ اجازهٔ افتا و تدریس، همت خود را صرف تعلیم طلاب علوم دینی کرده و از هر جهت مدرس شایسته و برازنده‌ای بوده است؛ به علم بلاغه و ادبیات عشق می‌ورزیده و تألیفاتی هم در این زمینه داشته و گاهی هم شعر می‌گفته است؛ که اینک اشعاری از آن شادروان:

لەعیقدی ئەو برۆیەم لێ‌یەقین‌بو نەقضی پەیمانت — بەغەمزە کەوتە غەممازی ئیشارەی چاوی فەتتانت
بەصوغرای ئەودەمەو کوبرایی چاوت مەطلەبێکم‌بو — بەصەد دەورو تەسەلسول هاتەپیش زوڵفی پەرێشانت
لە وەصڵو فەصڵی من‌ئیجازو ئیطنابت مورەتتەب کرد — لەفونەشرت موشەووەش‌بێ ئەدی کوا مەیلی جارانت
بەدەوری قوطبی دەم، خەططی عیذارت دایرەی کێشا — ئوفوق بوتە موعەددل، پیم غەریبە هەیئەتی جوانت
لەشەرحی رەوضەیی روت دیومە بو توحفەی مەلا چاکە — لەسەر ئەنواری روخسارت کومەثرایی زەنەخدانت

شەهیدی عشقمو جایز نیە نوێژم لەسەر بکرێ
لەمیحرابی برۆتدا بۆ بەصەف ویستاوە موژگانت؟

***

رۆح وا لەسەری لێومە بوماچی دەمی‌تۆ — ناڵێم ئەوە سەودایە، کەمی من، کەرەمی تۆ
باڵات وەکو ئالایە لەژێر پەرچەمی زوڵفت — کێ‌بێ کەبەپێ‌خوەی نەیەتە ژێر عەلەمی تۆ

***

مـن کەشیدایی عشقی‌تۆم مەستم — چـی‌دەڵێ دوژمنم، چەدەربەستم

لێوی لەعلت جنێوی دابو بەمن　قینی بەنیادەمە، منیش گەستم

از اشعار فارسی شفیعی:

هر تازه ورق که سبز گشته　بر روی خط قدرتش نوشته
کین نقش ببین و نقشگر جوی　سبحانهُ لاشریک‌له گوی
حیران شده عقل در صفاتش　تا خود چه رسد به کُنه ذاتش

جنت ثمری ز باغ مهرش
دوزخ شرری ز داغ قهرش

***

خطا کرد آن مرد شیرین بیان　سخن گفت در وصف شیرین لبان
که لیلی قد و قامتش راست بود　زلیخا مه بی‌کم و کاست بود
خدایا ستایش سزاوار تست　که این نقش زیبا ز کردار تست
تو رخسار آنها بر افروختی　بدیشان چنان شیوه آموختی
ز پرگار صُنعت فلک جدولی　ز انوار قدست قمر مشعلی
چو خواهی به افتاده عزّت دهی　به فرق خسی تاج گل می‌نهی
به چوگان تأدیب، ای لایزال!　سر سرکشان را دهی گوشمال
وگر دست قهرت فروهشت چنگ　شهنشه ز چوپان خورد چوب و سنگ

ز تختی که بر چرخ می‌داد بوس
سرازیر شد امپراتور روس

کاروان دل

دوش در باغ بزم و غلغله بود　چمن آشوب و پر ز ولوله بود
ماهرویی نشسته در سنبل　آفتابی میان سنبله بود
شکن زلف و پرتو رویش　شب تاریک پُر ز مشعله بود
گرد چشمش کشیده حلقهٔ زلف　مست بود و سزاش سلسله بود
برقع افکنده در برابر خور　قمر آنگاه در مقابله بود
خنده می‌زد زمین که ماه من است　فلک از ماه خویش در گله بود

کاروانهای دل به دنبالش
دل من پیشوای قافله بود

جنگهای خطی و یادداشتهای نویسنده.

دهشت سقزی نقشبندی

شیخ جلال‌الدین نقشبندی متخلص به «دهشت» فرزند حاج شیخ محمد عارف سقزی، به سال ۱۲۶۵ هـ.ق متولد شده و پس از خاتمهٔ تحصیلات علوم دینیه، نزد پدر با آداب طریقه آشنا شده و به سیر و سلوک پرداخته و پس از وفات پدر بر مسند ارشاد تکیه زده است.

شیخ جلال‌الدین طبع شعر نیز داشته و از او اشعاری به فارسی و کردی به طور پراکنده باقی مانده است. همچنین رسائلی داشته که بیشتر آنها در زمینهٔ پند و اندرز و بیان آداب طریقه است. درگذشت دهشت به سال ۱۳۳۳ هـ.ش برابر با ۱۳۷۴ هـ.ق در شهر سقز اتفاق افتاده است. ابیات زیر از منظومه‌ای است که دهشت به سال ۱۳۴۷ هـ.ق دربارهٔ عقاید اسلامی سروده است:

بـه بِسْمِ‌اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحیم ئـه‌مه‌وی تـه‌وفیّق له‌خوای کـه‌ریم
صه‌لّوات‌و سه‌لاّم بیّ‌حه‌ددو حیساب له‌سه‌ر محمد(ص) هه‌م ئال‌و ئه‌صحاب
اَلْحَمْدُلِلّهِ رَبِّ العالمین هـدایه‌تی دایـن بۆدینی موبین
بۆ نـه‌ظم‌کردن ئـه‌م‌عه‌قیده‌یه ئـه‌م‌موخته‌صه‌ره‌ی زۆر موفیده‌یه
له‌پـاشان لازم له‌سه‌رگشت کـه‌سه ئـه‌مه‌بزانیّ بۆدیـنی بـه‌سه

و در پایان آن نظم چنین سروده است:

نه‌ظمم کـرد، نوسیم ئـه‌م‌موخته‌صه‌ره له‌حـه‌وت سـاعه‌تا مـن‌له سه‌رده‌ره
رۆژی پـه‌نجشه‌نبه پانزده‌ی صه‌فه‌ر وه‌خت صـاعقه‌و مـه‌جی‌ئی مـه‌طه‌ر
سـالّی تـاریخی هـه‌زارو سیّ‌صـه‌د چل‌وحه‌وت له‌پاش هیجره‌ت احمد(ص)
بـو ئـه‌رجومه‌ندی سه‌عاده‌ت مه‌زید رۆح‌شـیرینم کـاک احـمد سـعید
بـه‌لّکو جارجاریّ له‌جه‌زای چاکی دوعـاییکی خـه‌یر بکـا بۆ کـاکـی
غـه‌ریقی بـه‌حری پرخـه‌وف‌و مـه‌لال
ئومیده‌واری ره‌حمی حه‌ق، «جه‌لال»

یادداشتهای نویسنده.

حاج سیّد بابا شیخ آلّمانه

حاج سید بابا شیخ فرزند شیخ عبدالله فرزند شیخ محمد کاژاوی است؛ از نسل حاج سید خالد کاژاوی حفید شیخ ابوالوفا تاج‌العارفین نرجسی ـ مدفون در قریهٔ پوشین در جنوب آبادی برزنجه ـ که نسبش به سید محمود مظفری منتهی می‌شود.

حاج سید بابا شیخ در شهر بانه حدود سال ۱۳۰۲ هـ.ق متولد شد و در مدرسه‌ای که به پدرانش اختصاص داشت، تحت تربیت و تعلیم قرار گرفت. پس از آن به دنبال تحصیل، راه غربت را پیش

گرفت و روستاهای زیادی گشت و در مدارس متعددی درس خواند؛ در آن اثنا پدرش درگذشت و عمویش شیخ یحیی به جای وی به تدریس نشست. خبر مرگ ناگهانی پدر اگرچه بر سیدبابا شیخ بسی گران آمد، اما در روحیهٔ او تزلزلی راه نیافت و او با کوشش بیشتر به تحصیل خود ادامه داد و سرانجام بعد از مدتی تلمُذ در مدرسهٔ بیاره نزد ملاعبدالقادر کانی‌کبودی به اخذ گواهی پایان تحصیل نائل آمد و پس از تمسک به طریقهٔ نقشبندیه در خدمت عارف بزرگوار مرحوم شیخ نجم‌الدین کوکب بیاری به بانه برگشت و به معیت عمویش شیخ یحیی مشغول تدریس شد. در تاریخ ۱۳۳۶ هـ ق نابسامانی اوضاع در نتیجهٔ جنگ جهانی اول موجب آوارگی این خانواده شد. ابتدا به قریهٔ «چویسه» نزدیک پنجوین مهاجرت کردند و شیخ یحیی در آنجا به رحمت ایزدی پیوست. بعد از مرگ او، سید بابا شیخ با عائلهٔ خود و عمویش در عین قحطی و گرانی راه اورامان را پیش گرفتند و قریب دو سال در یکی از روستاهای آنجا به نام «بارم‌ئاوا» اقامت کردند که در آن مدت مرحوم شیخ علاءالدین بیاری به همه نوع کمکی از مادی و معنوی آنان را یاری کرد.

حاج سید بابا شیخ پس از آن به آبادی «ئالّمانه» از قرای مریوان رفت و فرج‌الله‌بیگ مالک آنجا به خوبی از او و عایله‌اش پذیرایی کرد. و سید مورد بحث ما ضمن تدریس و امامت و وظایف دینی به داد و ستد و بازرگانی دست یازید، تا از دسترنج خود زندگی کند.

سرانجام بعد از مدتی توانست سرمایه‌ای به هم رساند و خود در آن آبادی صاحب آب و زمین شود. سید بابا شیخ در تاریخ ۱۳۷۵ هـ ق وفات یافت.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۱۲۱.

حاج شیخ عبدالله نیّزلی

حاج شیخ عبدالله نیّزلی فرزند حاج شیخ احمد شمس‌الدین فرزند قطب‌العارفین شیخ عثمان سراج‌الدین قُدّس سرُّه، عارفی با بصیرت و فاضلی ستوده‌سیرت بود که در یکی از آبادیهای «که‌لاّته‌رزان» سنندج اقامت داشت و سالها همچون اجداد خود به ارشاد و تربیت طالبان طریقت همت می‌گماشت و در سنهٔ ۱۳۳۴ شمسی، ۱۳۷۵ هـ ق وفات یافت.

آن مرحوم دارای ذوق شعری نیز بود و «عبدی» تخلص می‌کرد. این ابیات از مرثیه‌ای است که در تاریخ ۱۳۰۸ ش در مرگ یکی از فرزندان خود به نام «زاهد» سروده است:

یاران! زاریمەن، یاران! زاریمەن	یاوەران! وادەی دڵ ئەفگاریمەن
بانگ‌و واوەیلای هیجران باریمەن	هەسارەی ئیقباڵ رو نە تاریمەن
طالع نافەرجام مەینەت باریمەن	جە حەیات تەلخ ویّم بیّزاریمەن
هەورەکەی دەرون پەردەدا جە خەم	قەضا راحەتیم کەرد وەتارو تەم

باران حەسرەت نە سەرچەمەی چەم گۆل بەستەن نەدڵ، سەیلاو کەرد نەچەم
جەردەی بەدبەختیم سەرەڕێی شادیم غارەت کەرد شیرین مەتای فەرهادیم
گێجەلول تۆز چەرخ کەچرەفتار شەهد شەوق دڵ کەرد وەزەهرمار
فەوت بێوادەی فەرزەندم: «زاهید» یاونان ئاهو ناڵەم وەناهید
حەداد حەسرەت دەس وەبالاّ بەرد شیشەی صەبوریم چەکوشکاری کەرد
کۆچ خێرت بۆهای پەی چیش کەردی جەسەی نەفتینم وەنار سپەردی
غەمخواران! هانا تەن بی وە قەقنەس زام نەسرفتەم، «زاهید» شی نەدەس
قەضا درەوکەرد کشت جوانیش بای ئەجەڵ ڕێزا وەڵگ خەزانیش
قابض دەس‌ئاوەرد، خونچەش کەندەوە بار خەم پەرێ بابۆش مەندەوە

«عەبدی» مەندەن گیج دەریای مەهجوری
مەر هەر خوداوەند بدۆ صەبوری

دو بیتی:

فەلەک پەیکانێ شانا وەجەرگم جە دود دەرون سیابی بەرگم
خاپور کەرد بینای قەلاّی ئومیدم هیچ نەبی وتەنگ سککەی سفیدم

خاطرات و یادداشتهای نویسنده. ڕوژمێری چیا، سال ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ ش.

اَمین بطحایی سنندجی

میرزا محمد امین بطحایی فرزند خلیفه عبدالقادر، متخلص به امین به سال ۱۲۹۲ هـ ش در سنندج متولد شده است. او مردی متدین، فاضل، خوش‌بیان و با ذوق بود؛ به فارسی و کردی شعر می‌گفت و اشعارش روان و منسجم بود. شغل آموزگاری داشت. مدتی در روستاهای کردستان سنندج و اخیراً در خود سنندج به تعلیم و تربیت نوباوگان و دانش‌آموزان می‌پرداخت و از معلمان بسیار خوب و جدی و دلسوز بود؛ بویژه سعی می‌کرد که محصلین را معتقد و پای‌بند به اصول دین و مبانی اسلامی بار بیاورد و عملاً آنها را تشویق می‌کرد که نماز بخوانند و در مدرسه وسایل نماز جماعت را برای کودکان فراهم می‌ساخت و خود امام آنها می‌شد. به سال ۱۳۳۴ هـ ش برابر با سال ۱۳۷۵ هـ ق در سنندج به دیار آخرت پیوست.

اینک دو قطعه شعر از آن مرحوم (**غزل فارسی**):

برای غارت بوسه اگر زنم شبخون طلایه‌دار دو زلف تو کی گذارد و چون؟
برای دیدن رویت عجب نباشد اگر دلم ز روزنهٔ دیده سر کشد بیرون

چه دیده، دیده که سیل سرشک در دیده چنان بگردد گویی که موجی از جیحون
کسی نپرسد حالم ز فرقت خالت کسی چه داند حال طپیدن اندر خون؟
تو تازه کردی بازار عشق را ور نه هزار سال گذشت از حکایت مجنون
کمین گرفت «امین» تا ز غم امین گردد
ولی ز عشق تو افتاده است سخت زبون

کُردی

شەمال! چەندیٚ‌وەن نامان بۆی شنۆت لەدەس‌چو قووەی شامە پەری بۆت
ذایقەم تالەن پەی دلنەوازیت تەوان دلٚبریان پەی پیٚشوازیت
حەکیم ئامانەن! حیکمەت بنمانە عالەم ئینتظار دەوای لوقمانە
جەمەن جە چەمەن گولان پەی ئامات چنور چون دەرویٚش ویٚسان پەی خەلات
صەف‌کیٚشان چنار چمان سەربازەن بیٚ‌سەردار سپا هەمو بیٚ‌نازەن
شکۆفە حاضر پەری قوربانیت گولٚ‌زەرد ناظر پەی زەرئەفشانیت
شەوبۆ قەراولٚ شەو بیٚداریتەن گولٚ‌گولاو رەفیق رۆژگوذاریتەن
بەرەزا راضی بەرەضای دەرون پەی پابۆسی پات خەم‌بیەن چون نون
زەنبەق یاساولٚ خیابان تۆن سۆسەن جارۆکەش دەروبان تۆن
تەمام ئینتظار تەشریف فەرماتەن پەریٚ ئامانت دۆسانت ماتەن
طاقەی کشمیری فەرش زمینەن فەرش سەرچەمەن جەدیبای چینەن
شەمالٚ! ئامانەن وەتەعجیل وەجەخت بارکەرە وەنەخت، فەرماوە وەتەخت
دەوا بنمانە پەریٚ دەردەدار ویٚنەی مانگ نەو بنمانە روخسار
بە لکەم غونچەی گولٚ بشکۆفیٚتەوە
«ئەمین»! بیٚ‌صەدا، شەمالٚ تیٚتەوە

یادداشتهای نویسنده.

غیرت کرمانشاهی

سیدعبدالکریم غیرت فرزند سید عباس فرزند سید رضا، از سادات حَسَنی که نسب آنان به عبدالله محض ابن حَسَن مُثنی فرزند امام حسن مجتبی عَلَیْهِم‌السَّلام می‌رسد؛ در غُرّهٔ ماه ذی‌الحجهٔ سال ۱۲۹۵ هـ ق برابر یازدهم آذرماه ۱۲۵۷ هـ ش تولد یافته است. تحصیلات ابتدائی را در همدان شروع کرده و در سنهٔ ۱۳۰۴ که پدرش به کرماشان بازگشته در این شهر، در مکتب ملاعلی کزّازی و بعدها در مدارس قدیمهٔ دینی و ادبی، درس خوانده و مدتی هم نزد حاجی میرزا

بابا خطاط به مشق خط و فراگیری علوم ادبی پرداخته است.

غیرت در ایام تحصیل، جوانی مستعد، باهوش و تشنهٔ کسب کمالات بوده و برای یادگیری رشته‌های مختلف علوم آن روز ذوق و علاقهٔ فراوانی داشته و در نتیجهٔ این گونه صفات و کوشش و پشتکار و تمرین زیاد، خط را نیکو می‌نوشته و شعر را خوب می‌سروده و در سن هفده سالگی در انجمن‌های ادبی آن زمان شرکت جسته و به طبع‌آزمایی پرداخته است.

غیرت در جوانی به ورزش علاقهٔ زیادی داشته و از ورزشکاران معروف بوده است.

در سن بیست سالگی در جرگهٔ اهل طریق درآمده و به قلندر معروف سید محمد صالح حیرانعلی شاه‌نعمة‌اللهی دست ارادت داده است. در مبارزات سیاسی نیز سهم بسزایی داشته و با آزادیخواهان و مشروطه‌طلبان همکاری نموده و در روزنامه‌های محلی آن عصر مانند: *بیستون* و *غرب ایران* به نشر مقالات پرداخته است.

مرحوم غیرت از صدای دلنشینی برخوردار بوده و با موسیقی نیز آشنایی داشته است.

وی از طریق تجارت قماش امرار معاش می‌کرده است.

از سال ۱۳۲۸ ش. کرماشان را ترک گفت و در تهران اقامت گزید و در تاریخ سیزدهم خردادماه سال ۱۳۳۵ هـ ش برابر ۲۳ شوال سال ۱۳۷۵ هـ ق درگذشت.

بعد از کودتای سال ۱۲۹۹ ش. اشعار غیرت در بسیاری از مجلات و روزنامه‌های محلی از قبیل *اُخُوَّت*، *صَباح*، *بیستون*، *رهبر*، *کرمانشاه* و *کوکب غرب* انتشار یافته و دیوان اشعار او را فرزند ارجمندش آقای سیدمحمد سعید غیرت با کلیهٔ آثارش و آنچه دیگران دربارهٔ او نوشته‌اند، یکجا به نام *کلیات غیرت* به سال ۱۳۳۸ هـ ش در تهران به چاپ رسانیده است.

اینک اشعاری از غیرت:

عادت تفتیش

من دوست به جز این دل درویش ندارم — دشمن اگرم هست به جز خویش ندارم
خود هیچم و با هیچ کسم کار نباشد — اندیشه‌ای از سعی کم و بیش ندارم
هر چند طلب می نکنم نوشی از این دهر — یک دم به جهان بی اَلَم نیش ندارم
بگذشته جهان از من و من هم گذرانم — زین پس خطر حادثه در پیش ندارم
در دل بوَدم کیش، نیم اهل تظاهر — بدخواه کسی نیستم، این کیش ندارم
معشوق من آن بود که عمری گذراندم — اکنون دگر اندوه کم و بیش ندارم
چون نیست مرا آنچه که دزدش به کمین است — از رهزن این قافله تشویش ندارم

گفتی که نپرسد دگرم «غیرت» از احوال
قربان سرت! عادت تفتیش ندارم

مردم بازار

هـر کـه انـدر لوح خـاطر مـهر جـانانی نـدارد | زنده نتوان گفتنش زیـرا بـه تـن جـانی نـدارد
عشق بر هر درد بی‌درمان بود درمان ولیکـن | خویشتن دردی است بی‌درمان که درمانی ندارد
عشـق از اول در گـل آدم مـخمر بـود، ورنـه | غـیر آدم زان امـانت عـهد و پـیمانی نـدارد
روز چون روشن شود، پروانه را شـوقی نـماند | جز بـهاران بـلبل از عشـق گـل افغانی نـدارد
شاهد گلچهر من از دیده چـون غـیبت نـماید | ایـن دل شـوریده دیگـر فکـر سامانی نـدارد
عقل دوراندیش، منعم می‌کند از عشق خوبان | جـز نـظر در عـافیت در دست بـرهانی نـدارد
ره به کوی دوست نزدیک است، می‌گویند اما | آنکه پیموده است مـی‌دانـد کـه پایانی نـدارد
شیخ را گفتم که تا کی بی‌خبر از عشـق مـانی | گفت بگذر زین سخن کز بهر من نانی نـدارد
ارزوی وصل را در دل نهفتم گـر چـه چـندی | دیگر این دل بیش از اینها تاب چندانی ندارد

نزد ارباب سخن شـایسته آمـد نـام «غـیرت»
گـرچـه نـزد مـردم بـازار عـنوانـی نـدارد

***

نـیکی ز یـاد آدم نـیکو نـمی‌رود | امـا بـه خـرج مـردم بـدخو نـمی‌رود
از مـن بگـوی زاهـد مـردم فـریب را | کاین ره که می‌روی تو به مـینو نـمی‌رود
بـا مـدّعی ذمـائم اخـلاق زشت را | گـفتم، ولی چـه فـایده از رو نـمی‌رود
هـر چند بـردبارم و جـویای صلح، لیک | آب مـن و رقـیب بـه یک جـو نـمی‌رود
سعی طـبیب از پـی تـن‌پروران نکـوست | مـجروح عشـق از پـی دارو نـمی‌رود
طبع مـن است مـریم و فـرزند او مسیح | بکـری چـنین دگـر ز پـی شـو نـمی‌رود

«غیرت» مقیم کـوی دلارام دلبـری است
تا سوی او شناخت بـه هـر سـو نـمی‌رود

رباعی

در کـودکیم خـدمت خـلق آیـین بـود | پـاداش بـه پـاس خـدمت مـن ایـن بـود
گـفتند بـه مـن: پسـر بـرو پـیر شـوی! | بـالله کـه دعـا نـبود و ایـن نـفرین بـود

*

گـر عـلم لَـدُنّی هـمه در بـر داری | بـا ایـن چـه کـنی کـه نـفس کـافر داری
سـر را بـه زمـین چـو مـی‌نهی بـهر نـماز | آن را بـه زمـین بـنه کـه در سـر داری

*

حـاجی! حـرم کـعبه تـمنا کـردی | رفـتی و هـزار عـیب پـیدا کـردی

مـــانند زرّ قـــلب زدنـدت بـه مـحک خـود را بـه حـجر زدی و رسـوا کـردی

*

بـــا عـــلم اگـر عـمل بـرابـر گـردد نـــام دو جـهان هـر دو مـیسر گـردد
مغرور به خـود مشو کـه خوانـدی ورقـی زآن روز حـــذر کـــن کـه ورق بـرگردد

کلیات غیرت، چاپ تهران، ۱۳۳۸ ش.

ملا صالح ایوبی مکریانی

ملا صالح ایوبی فرزند ملا احمد فرزند ملا محمد امین، از علما و مدرسین مشهور مکریان است که به سال ۱۳۱۶ هـ ق در روستای باغچهٔ بهی از دهات بوکان تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۷۵ هـ ق در یکی از بیمارستان‌های تهران درگذشته و در امامزاده عبدالله مدفون است.

ملا صالح انسانی بوده است به زیور فضل و کمال آراسته، دارای اخلاقی ستوده و صـفاتی حمیده که به تدریس و امامت و انجام خدمات دینی و شرعی اشتغال داشته است.

یادداشتهای نویسنده.

بیّخود سلیمانیّه‌ای

ملامحمود متخلص به «بیخود» فرزند حاج ملا محمد امین مفتی فرزند حاج ملااحمد مفتی مشهور به «چاومار» فرزند ملا محمود پیرحسنی فرزند ملا احمد دیلیژه‌ای، به سال ۱۲۹۶ هـ ق[۱] در سلیمانیه متولد شد و نزد علمای مشهور آن عصر تحصیلاتش را به پایان رسانید و در حدود سنهٔ ۱۳۲۰ به سمت حاکم حلّبجه بدانجا اعزام شد و در آنجا علاوه بر مأموریت خود به معیّت دانشمندانی چون رفیق حلمی و زیور بدون اینکه از دیناری حقوق استفاده کرده باشد، مدتها به تعلیم نوباوگان پرداخته است. بیخود تا وقتی برادرش ملاعبدالعزیز مفتی سلیمانیه، در حال حیات بود، در حلّبجه می‌زیست؛ اما پس از درگذشت وی، به سلیمانیه برگشت، و تا آخر حیات (سـال ۱۳۷۶ هـ ق) مفتی سلیمانیه بوده است.

بیخود انسانی بود متدین، عفیف، سخی، دارای مناعت طبع و عزت‌نفس و اطلاعات علمی و ادبی و فقهی، متمسک به طریقهٔ نقشبندیه و مرید ولی زاهد شیخ نجم‌الدین کوکب عثمانی.

بیخود نسبت به پیامبر بزرگوار اسلام صلی‌الله‌علیه‌وسلم عشق می‌ورزیده و بیشتر اشعارش در مـدح و سـتایش آن حـضرت است. دیـوان اشـعار بـیخود بـه سـال ۱۹۷۰م. در چـاپخانهٔ

۱. این آیه شریفه را به حساب ابجد با حذف دو الف تنوین نصب برابر با سال تولد بیخود نوشته‌اند: «عسی أنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً محموداً»، که مساوی است با ۱۲۹۶.

سلمان‌الاعظمی‌در بغداد به چاپ رسیده است.
اینک اشعاری از بیخود:
در ستایش پیامبر اکرم از یک قصیده

ای مهر چهره‌ات سحر آرای کاینات — زلف تو آب داده به یلدای کاینات
از چشم نیم مست تو ای گلشن مراد — شد باز چشم نرگس شهلای کاینات
وز انعکاس لعل تو ای گوهر یتیم — مرجان شده است لالهٔ حمرای کاینات
خال تو حسرت حجرالاسود وجود — روی تو رشک کعبهٔ علیای کاینات
ای سینهٔ تو مخزن اسرار ایزدی — وی گفتهٔ تو گوهر یکتای کاینات
کوی تو معبد همه کرّوبیان قدس — محراب درگه تو مصلای کاینات
گردِ ره تو صیقل آیینهٔ دو کون — خاک در تو ناصیه پیرای کاینات
یک ذره از ضیای تو خورشید آسمان — یک قطره از سخای تو دریای کاینات
ای نرگس تو ساغر صهبای کاینات — وی گردن تو مایهٔ مینای کاینات
در عرصهٔ سمند تو ای شهسوار دین — آمد به تنگ فسحت بیدای کاینات
آن یوسفی، که دید تو را چون به خواب ناز — جان باخت در ره تو زلیخای کاینات
آن موسیی، که در شب معراج بوسه زد — پای تو را رخ و ید بیضای کاینات
آنی که نه سپهر به چوگان رفعتت — افتاده همچو گوی به صحرای کاینات
من کیستم؟ چه‌ام؟ که به نعت تو دم زنم — لال است در نعوت تو گویای کاینات
از چار یار پاک تو ای زبدهٔ قریش — شد پایدار چار زوایای کاینات
یارب به حق احمد مختار و آل او — یارب به امّهات و به آبای کاینات
یارب به حق عزت سبطین مصطفی — یارب به اشک دیدهٔ زهرای کاینات
«بیخود» ز کید اهرمن و غول آرزو — گم کرده ره به دشت تمنای کاینات

امروز اگر، مدد نکند خضر رحمتت
فردا نه من، نه انس، نه جن، وای کاینات

*

بیخود بر رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر، مخمساتی دارد که از جملهٔ آنهاست:

اسکندر اگر گرفت کیهان از توست — خاتم به کف از دست سلیمان از توست
ای در دو جهان قدرت سلطان از توست — «در مملکت وجود فرمان از توست»

«وارامِ دلِ بی‌سر و سامان از توست»

*

«بیخود» که چو او به دهر بیماری نیست غیر از تو کسش طبیب غمخواری نیست
لیکن چو بود لطف تو آزاری نیست «ما را به دوای درد دل کاری نیست»
«درد از تو، دل از توست و درمان از توست»

بیخود ترکیب‌بندی به فارسی در مناجات دارد که حروف ابتدا و انتهای ابیات هر بند یکی از حروف الفباست و اینک بندی از آن:

دادگرا! داد ز نفس پلید تاجورا! شکوه ز دیو مَرید
دل بَرَدَم آن به جحیم گناه جان کشدم این به عذاب شدید
دست من و دامن تو ای رحیم فرق من و پای تو روز وعید
دیدهٔ گردون به فضای وجود چون من بی‌توشه کسی را ندید
دفتر عصیان مرا مشکل است صفحه شمارند رقیب و عتید
دود درونم به فلک سر کشد چون شنوم آیهٔ هل من مزید
دارو دردم چو توی ای کریم از کرم خود نکنم ناامید
دوش من از بار گنه گشته خم عجز مرا بین که به غایت رسید
در گذر از «بیخود» مُذنب که او
روی سیه دارد و موی سپید

***

کُردی

دڵم مەفتونی چاوی دڵبەرێکی نوکتە پەردازە کەمەحضی حوسنە، عەینی شۆخیە، سەرچاوەیی نازە
لەباغی نازکیدا موعتەدل سەروێکی عەنبەر بۆ لەدیوانی چەمەنزاری دلا، فەردێکی مومتازە
بەزۆری حوسنی خوەی ئیقلیمی ئەرض‌و ئاسمانی گرت لەسە رتەختی زەمین، شاهی زەمان، ماهی فەلەک تازە
سوەیدای پەرچەمی وەک فەجری کاذب ظولمەت ئەفشانە بەیاضی گەردەنی وەک صوبحی صادق پەرتەو ئەندازە
حەریمی چاوو بەیتی رومەت و طاقی خەمی ئەبروی مەطافی نازە، کەعبەی ئیمتیازە، قیبلەیی رازە
لەبازاری مەحەبەتدا هەزار لەومەم بکەن خەڵکی ئەڵێم: ئەم‌یوسوفە، پێغەمبەرێکی صاحب‌ئیعجازە
دەخیلت‌بم بڵێ دووڕاجی دڵ خوی دەرنەخا «بیخود»
کەئەم کەرکوکە جێ راوی شەهین‌و واشەو بازە

***

لەو رۆژەوە رۆیشتوە، تۆراوە دڵی من هەرچەند ئەگەڕێم بێ‌سەرو شوێن ماوەدڵی من
ئاخۆ بەچ‌شاخێکەوە گیرساوە دڵی من؟ یاخۆ بەچ‌داخێکەوە سوتاوە دڵی من؟
ئەوهەمدمی غەمخوارو نەدیمی منە یارەب کەوتوتە چە بەحرێکەوە خنکاوە دڵی من؟

مـەجنونی دوگیسویی چ لەیلایەکـە ئـاخۆ؟ یـا وامـقی جـادویی چ عـەذرایـەکـە ئـاخۆ؟
دێـوانـەیی ئـاهویی چ صـەحرایـەکـە ئـاخۆ؟ کـام چـیهرەپەری دیـوە کـەترساوە دڵی مـن؟
ئـەتلێـتەوە گـاهێ بـەخـەیاڵی خـەطو خـاڵی ئەخولێتەوە گـاهێ بـەچرای شـەوقی جـەماڵی
نازانی ئـەگـەر چۆنـە بـەدەس دەردەوە حـاڵی وەک پـوش‌و پلاشێکـە بـەدەم‌باوە دڵی‌مـن
لەو چۆڵ‌و بـیابانە ئـەبێ یـاوەری کێ‌بێ؟ یا بەو کـەژو کێـوانـەوە سـەوداسـەری کێ بێ
یالەت لەت‌و ئەفگاری موژەی خەنجەری کێ‌بێ؟ چون مـاوە کـە کـوژراوە لەصـەدلاوە دڵی‌مـن
بۆچی نەڕژێ سەیلی سروشکم وەکـو بـاران بۆچی وەکو یەعقوب نـەبمەشوهرەیی شـاران
لەویۆسـفە پـرسیومە لەبـیگانەو یـاران هـەرگیزنیە سـوراخـی لەهیچ‌لاوە دڵی‌مـن
چـیبکم چـی بڵێم بۆدڵەکـەم؟ کـاریە دەردم شاهیدی منن مووی سپی‌و چـیهرەیی زەردم
خۆڕایـی نـیە نـاڵەیی گـەرم‌و دەمـی سـەردم هـەڵبـەت بـەبەلاییکـەوە ئـالاوە دڵی‌مـن
بۆخۆەی بگـریم یـانەفەسی پـەردە دڕاوی؟ یـابۆجگـەری کـون کـون‌و صـەدپارە کـراوی؟
چی کردوە یـارەب کـەخەو وخـواردن‌و ئـاوی؟ دائـم خـەم‌و بێـداری‌و خوێـناوە دڵی مـن
ئـەوسینە لەغـەش خـاڵیە ئـەوبێ‌رق‌و کـینە ئەوخادمی شەرعی نـەبەوی‌و مـیللەت‌و دینە
مـەعلومە چـوبۆ خـزمەتی سـالاری مـەدینە وامزانـی کـەفەوتاوە، نـەفەوتاوە دڵی مـن
قـوربانی کـەسێ بـم کـەبەقوربانی نـەبی بێ وەک بەندە سەگی دەرگەهی شاهی عەرەبی بێ
شاهی عەرەبی یەعنی قورەیشی نـەسەبی بێ جەرگی بەدو ئـەبروی ئـەوە جـنراوە دڵی مـن
ذاتێکـی وەهـای گـرتوە رۆحـم بـەفدای ئـەو شاهان شەوو رۆژ دێنە قەدەم‌بۆسی گەدای ئەو

«بیخود»! مەبە ئـیتربەئومێدو بـەتەمای ئـەو
نـاییـتەوە لات واسـەری‌دانـاوە دڵی مـن

نەشئەی چەمەن

دیسان نەشەی چەمەن لەبەهەشتی بەرین ئەکا گوڵغونچە هەم لەلێوی دەمی حۆری‌عین ئەکا
ئـاخۆ چ مـەوسمێکـە کـەصەحراو شـاخ‌و داخ؟ زەنگارو زەردو سورو سپی‌و سەوزو شین ئەکـا
بـەربوکی نـەوبەهارە بـەئەنواعی رەنگ‌و بۆ ئـارایشـی کـچانی گلۆکـی زەمـین ئـەکـا
ناگاتە سەروی قامەتی ئەو شۆخە ئـاهی مـن ئەوجیلوەیی صـەبا بـەقەدی یـاسەمین ئـەکـا
بۆدەفعی ژانـەسەر رەشـەڕێحانە یـەک‌چڵـی کاری هەزار صەندەل وصەدموشکی چین ئەکا
رۆح بۆ نـەکـا فـدای صـەبا بـولبـولی فگـار هەرطاقە سروەییکی دەوای صـەدبرین ئـەکـا
بولبول خەریکە طەوقی سەری هـەڵکەنێ بـەچنگ گوڵچین کەدێتە باغ‌و تەمای گوڵ‌چنین ئـەکـا
زاهد کەسەیری پەرچەمی سونبول ئەکا ئـەڵێ ئـەم‌رشتە بـادراوە لەحـبل‌الـمتین ئـەکـا
هەرفەجری کـاذبە کـەئەشوبهێ بـەزولفی یـار هەر صوبحی صادقە لەبەیاضی جەبین ئـەکـا

هەرلالەیە بەرەنگی شەفەق سور ئەچێتەوە هەر ژالەیە لەئەنجومی چەرخی بەرین ئەکا

هەربەردی جۆیبارە سپی‌وصافە وەک صەدەف هەر شەونمە لەدانەیی دورڕی ثەمین ئەکا

هەریاکەریمی قومری‌یەتەئثیر ئەکا لەدڵ هەر ذیکری عەندەلیبە لەناڵەی حەزین ئەکا

هەرطەیرو طورە وەک من ئەخوێنن لەخۆشیا هەرباخەوانە ئارەزوی هەڵپەرین ئەکا

ئەی‌باخەوان! مەزانە کەزستان گەڕایەوە موژدەم بەرێ‌کەبۆ چلە ئەمبەفرە شین ئەکا

ئەمشادی‌و سوورورە لەشەوقی بەهارە یا عەشقی گوڵێ‌کەعەفوی هەمو موذنبین

ذاتێکی وابەرەحمە لەرۆژی شەفاعەتا هەرچی جەهەننەمی هەیە جەننەت نشین ئەکا

رۆح فەرشی رێ کەسێکە کەمەجموعی کاینات بۆ پێ موبارەکی لەپەڕەی دڵ سەرین ئەکا

پەیغەمبەرێ کە لەیرەوە تاعەرشی ئیزەدی طەیی ئەوندە رێگە بەیەکدەم یەقین ئەکا

خورشیدی مەحض ئەگەر نیە یاران لەئایەتا ناوی شەریفی بۆچی خودا «ی» و «س» ئەکا

قوربانی ئەوخودایە کەطفلێکی بێ‌پەدەر صاحیب سپاو رایەتو تەختو نگین ئەکا

ئیحیای مەسیح ئەگەر نەفەسێ بوجەنابی‌ئەم تارۆژی یومینفخُ ئیحیای دین ئەکا

چون خەتمی نەعتی ئەو بەمن ئەکرێ کەواخوا؟ هەربەو رەسولە خەتمی هەمو مورسەلین ئەکا

«بێخود» لەفەیضی نەعتی علیه السلامەوە

هەرکەس کەلامی تۆببێ ئافەرین ئەکا

بیخود رباعیی را که منسوب به لطفعلی‌خان زند است به کردی سۆرانی ترجمه کرده که اینک به ترتیب هر دو رباعی را ذکر می‌کنیم:

رباعی لطفعلی‌خان زند

یارب ستدی ملک ز دست چو منی دادی بـه مُخَنَّثی، نـه مـردی، نـه زنـی

از گـردش روزگـار معلومم شد پیشِ تـو چـه دَف‌زنی، چـه شمشیر زنی

رباعی بیخود

سەندت لەدەسم خودا هەچی موڵکی منە دات بەو تەرەسە کەوا نەپیاوە، نەژنە

لەم گەردشی چەرخە تێ گەییم ئەی‌بێ‌باک شیر لێدەرو دەفزەنت وەکو یەک لەکنە

دیوان بێخود، چاپ بغداد، ۱۹۷۰م.

معروف سلیمانیه‌ای

معروف سلیمانیه‌ای مشهور به میرزا مارف فرزند ملااحمد، به سال ۱۳۱۳ هـ ق متولد شده و تحصیلات عالیهٔ خود را در شهر سلیمانیه به پایان رسانیده و بعد از آن در ادارهٔ دارایی عراق به استخدام دولت درآمده است.

میرزا مارف مردی فاضل، ادیب، فلسفی‌مشرب و شاعر بوده و در تاریخ ۱۳۷۶ هـ ق وفات یافته است، از اشعار اوست:

وەکو طاوس چیە ئەمڕۆ بەنازەو خوەت ئەنەخشێنی | پەنا بەخوا بەچاوتا دیارە دیسان دڵ ئەلەرزێنی
نەکەی بەرد هەڵگری بۆشیشەیی دڵشێتە کە! خۆدڵ | لەتۆ زیاتر کەسێکی تیانیە بۆتێکی ئەشکێنی
لەلای خۆتە وەکو ئاوێنە بێگەردە تەماشاکە! | بەدایم خۆتی تیا بنوێنە ئەیکە بۆچی ئەشکێنی
لەتوڕەبونی دوێنێ تۆ نەترسا دڵ کەئەیزانی | ئەمانە گاڵتەیە بینی کەلیوی لێ ئەقرچینی
هەزار جەورو جەفام دەر حەق بکەی من هەرئەڵێم خوایا | مناڵە، دڵڕەقە، خوەی چائەبێ تۆڵیمی نەستێنی
دەزانی من بەسەوادی تۆوە عومرم بردەسەر، تازە | بەدەر کردن لەئەم قاپی موڕادەم چۆن ئەترسێنی
گەیشتمە بەردەمی دەرگانەکەت،کەعبەی طەوافی دڵ | لەلام یەکسانە روت داپۆشی یاخۆ بۆمی بنوێنی

ئەوا کەوتومە بەندی پەرچەمی ئەوشۆخە من «مارف»
خەیاڵی خاوە تۆ بتوانی لەم‌بەندەم کەدەربێنی

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۴۱. *یادی ئەدیبان*، ص ۴۲.

آقا عنایت هدایتی

آقا عنایت فرزند آقا هدایت بن ملا نشأت با خوانین جوانرود قرابت و نسبت داشته و مشاور سران این ایل بوده است. در دورهٔ سلطنت رضاشاه او هم با سران عشایر دستگیر شد و پس از ده سال زندان در اصفهان، به سال ۱۳۲۰ شمسی آزاد گردید.

آقا عنایت انسانی فهیم، وزین و اهل شعر و ادب بود و در سنهٔ ۱۳۳۵ هـ ش برابر با سال ۱۳۷۶ هـ ق، در سن ۷۵ سالگی در قریهٔ کەلێ جوانرود درگذشت.

اینک قطعه شعری از آن مرحوم که در جواب محمدبیگ رستمی جوانرودی سروده است:

دۆسەکەی گیانی، روستەمی نەژاد! | نامەی شەریفت خەمان داد وەباد
ئەشعار مەربوط مەعدەن شوعور | صەیقەلی شەففاف بەوێنە بلور
موناجات خاص دڵ پەسەندیدە | وانامو ساوام وەهەردو دیدە
ئەشعار وەش‌ئاهەنگ شیرینت وەندم | جە دوڕئەفشانیت من حەیران مەندم
ئەشعارت جەلام وێنەی شەکەرەن | من جەواتەی وێم قەلبم پەکەرەن
حەیفەن قاتی بۆ ئەو شیرین وەی تەڵخ | ئەو ئاو صافەن ئێد لەجەن هەم بەڵخ
ئەو دانەی گەوهەر، ئێد سەنگ خاران | ئەو پارچەی حەریر، ئێد کۆنەی شاران
ئیسە ئەساسەی تەحریرم نیەن | پەی سەبتش ئایر نەقەلبم شیەن
نگاش مەداروٚ تا دەرجش کەرون | هەروەخت وەسیلەش وەدەس باوەرون

قــاتی پــاتی‌بۆ خـاص چـه‌نی خـراو تـابۆ وه‌شـه‌ربه‌ت شـه‌کـه‌ر چـه‌نی ئـاو
یـــادگاریه‌ن پـــه‌ی کـــه‌سێ مـــانۆ
شـــایه‌د دوعـــایێ پـــه‌یمان بکـــیانۆ

از اشعار فارسی آقا عنایت که در زندان گفته است:

خداوندا! چه باید کرد، شد عمری گرفتارم به زندان بلا محکوم مأمورین غدارم
نه انصافی ز مأمورین، نه رحمی از توام شامل گناهم چیست، تاکی روز و ماه و سال بشمارم؟
رجال ملک، نابینا ز تشخیص کس و ناکس من بیچاره پندارند گرگ آدمی خوارم
بسی بگذشت سال و ماه و من محبوس و مأیوسم کسی ننمود رحمی بر تن رنجور و بیمارم
در رحمت گشایش کُن خدا، آگاه هر حالی که آنان کور و نابینا، توی بینا و ستّارم
ز هجران کسان خود به سان دیگ می‌جوشم ز تنهایی سرشب تا سحر نالان و بیدارم
به جان مشتاق مرگم تا رهم زین رنج بی‌پایان ز بس ماندم ته زندان، ز جان خویش بیزارم
شکایتها به دل دارم از این حکام خون‌آشام که پندارند چون آنانم و فردی تبه کارم
«عنایت» را جگر خون است زین اوضاع آشفته
مگر با لطف خود کاری کند خلاق دادارم

حدیقهٔ سلطانی، از ص ۲۱، یادداشتهای نویسنده.

سعید نورسی

علامه سعید نورسی مشهور به «بدیع‌الزمان» به سال ۱۲۹۳ هـ.ق در یکی از قرای هێرات از نواحی بدلیس کردستان ترکیه تولد یافت و با برخورداری از حافظهٔ قوی و استعداد فوق‌العاده و پشتکار و جدیت کافی در اندک مدتی تحصیلات علمی و دینی خود را به پایان رسانید و در بسیاری از علوم بخصوص تاریخ و جغرافی و ریاضی و فلسفه بصیرت و تبحر سرشاری پیدا کرد و به تدریج با چندین زبان آشنایی یافت و از همان آغاز جوانی به خاطر آزادسازی مردم از قید استعمار و حاکمیت قانون آسمانی و الهی به پا خاست و برای تنویر افکار هموطنان خود، دهها کتاب و رساله به زبانهای ترکی و عربی و کردی منتشر کرد که یکی از آنها رسالهٔ نور است.

شیخ سعید به سلسلهٔ نقشبندیه انتساب داشت و گروه بیشماری از مردم مناطق مختلف دست ارادت به او داده بودند و برای پیشبرد مقاصد خیرخواهانهٔ مرشد خود از هیچ کوششی دریغ نداشتند.

این دانشمند تلاشگر و نستوه می‌خواست جامعهٔ بزرگی در شهر وان تأسیس کند که زبان و ادب کردی نیز در آن تدریس شود؛ مقدمات را فراهم کرد و دولت عثمانی را نیز در این زمینه

متقاعد ساخته بود؛ اما بروز جنگ جهانی اوّل موجب شد که در این کار توفیق حاصل نکند.

شیخ سعید پس از تجزیهٔ عثمانی و استقرار حکومت کمال آتاترک صدمات و لطمات زیادی متحمل شد. هر روز او را به گونه‌ای به پای میز محاکمه می‌کشیدند و او را به جرائمی از قبیل تجزیه‌طلبی، آشوبگری، دعوت نبوت و... متهم می‌کردند. چندین بار به مناطق مختلف تبعید و به کرات زندانی شد. سرانجام در زندان شهر اورفه در سن ۸۶ سالگی در ۲۷ رمضان سال ۱۳۷۹ هـ ق با جهان فانی وداع گفت.

مجلات کُردی

مِهری - بُرهانُ‌الاسلام

ملا محمد مشهور به «مهری» و ملقب به «برهان‌الاسلام» فرزند علامه ملاعبدالله مفتی است که به سال ۱۳۰۶ هـ ق در قریهٔ دشه از قُرای اورامان تولد یافت و اندکی بعد که والد ماجدش به سنندج مهاجرت کرد، مهری تحصیلاتش را در این شهر شروع نمود و در سن ۱۹ سالگی در نتیجهٔ استعداد فوق‌العاده و حافظهٔ قوی و پشتکار زیاد، شایستگی اخذ اجازه را پیدا کرد و متعاقباً در یکی از مدارس سنندج به تدریس پرداخت. اما او آرزو داشت که با رضای پدر به دیگر کشورهای اسلامی مسافرت کند و دنبال تحصیلات خود را بگیرد و از هر گوشه‌ای توشه‌ای فراهم آورد؛ ولی هر بار که صحبت می‌کرد با مخالفت پدر روبرو می‌شد. عاقبت شبانگاهی در تاریخ سال ۱۳۲۶ هـ ق بدون اجازهٔ پدرش سنندج را ترک گفت و راهی کشور عراق شد.

مهری مدتی در شهرهای مختلف عراق به سیر و سیاحت پرداخت و مدارس زیادی را دید و با مدرسین مشهور آن دیار ملاقات کرد. پس از آن به جانب استانبول رفت و در مدرسهٔ تخصص علوم تفسیر و حدیث به نام «مدرسةالمتخصصین» پس از آزمایشی که از او به عمل آوردند، ثبت‌نام کرد و با موفقیت دورهٔ آن را به پایان رسانید و با احراز رتبهٔ اول به شهادتنامهٔ تخصصی نایل گشت. اندکی بعد در همان مدرسه به تدریس پرداخت و تا پایان قدرت امپراتوری عثمانی در این شغل باقی بود. پس از تجزیهٔ عثمانی و استقرار جمهوری ترکیه به سمت وکیل دعاوی در وزارت عدلیهٔ ترکیه مشغول کار شد و ضمن آن خود را برای کنکور در رشتهٔ حقوق آماده کرده دورهٔ سه سالهٔ آن را با موفقیت به انجام رسانید.

مرحوم مهری تا پایان زندگی علاوه بر مشغلت وکالت رسمی دادگستری، در یکی از دانشگاه‌های استانبول سمت تدریس ادبیات عرب را نیز داشته و در ایام فراغت کتابهایی به عربی و ترکی و فارسی تألیف کرده است. مهری در نظم و نثر عربی و کردی بسیار مسلط بوده و نثر فارسی و ترکی را نیز خوب می‌نوشته و گاهی هم به فارسی شعر می‌گفته است.

اما او پس از آنکه در ترکیه اقامت نمود، دیگر به وطن مألوف خود مراجعت نکرد. تا در حال حیات بود گاهی برای اقوام و کسان خود نامه می‌نوشت؛ اما پس از آنکه درگذشت، فرزندانش ـ که با زبان کردی و فارسی چندان آشنا نبودند ـ با کسان خود در ایران قطع رابطه کردند. بدین جهت معلوم نشد که آثار و تألیفات ارزندهٔ آن مرد دانش و ادب به چه سرنوشتی دچار آمده است.

وفات مهری در بهار سال ۱۳۳۶ هـ ش برابر با ۱۳۷۶ هـ ق در دیار غربت اتفاق افتاد.

قصیده‌ای را مرحوم مهری به مناسبت ملی شدن صنعت نفت ایران به سال ۱۳۳۱ هـ ش و مجاهداتی که مرحوم آیةالله کاشانی در این راه متحمل شده بود، سروده و از استانبول برای ایشان فرستاده بودند که چنین است:

قائِد العَنقاء! فی أنْحاء حَی — عَنّ عَنّی «آیةالله» وَحَی
آیةَ الله الّذی قَدْ أشْرَقَتْ — مِنْ سَنا أفکارِهِ آراءُ «ری»
عالِمٌ قَدْ نالَ اِرْثَ الأنْبیا — «آبدان» بَذْرُهُ وَالنِّفْتُ فَی
سَیْفُهُ التَّسْبیحُ فی حَلّ الأمُوُر — لایُبالی بِلَعَلَّ اَوْ بِکَیْ
وَ اِذا اَلْقی عَصا تَدبیره — فَهو ثُعْبان لِلَقْف کُلّ حَیّ
وَ مَتی قالَ بِ «کاشان» وَ «قُمْ»: — قُمْ بِاِذْنِ الله فَالْمَیْتُ کَحَیّ
ذوُفَقارٍ عَزْمُهُ، و خَصْمُهُ — مَرْحَبْ، عَمْروٌ و کَعْبٌ و حُیَیْ
فِکْرُهُ ذِکْر و تَذْکارٌ لَنا — میزُ جوعانٍ وللعطْشانِ ریّ
رَأْسُهُ عِنْدَ السُّجُود فیِ الثَّری — وَ لَهُ فَوْقَ رُؤوس النّاس فی
فَألبَیه بِفتْیانٍ انتموا — لِ «علی» و «معاذٍ» و «لُؤی»
وَ نَمَوا فی رَوْضَةِ القُرآنِ و الْ — علمِ مِنْ فَضْلِ ابی و مِنْ «أبَیّ»
انْ نأتْ عَنّی بِلادی اَوْ أنَتْ — فَأنا «ذوُالرُّمه» وَالْ «ایرانُ»، «مَیّ»

اِنَّ «مهری» شَیخ سَیّاراتِهِ
وَمَدارُ سَیْرهِمْ فی مُلکِ «کَی»

یادداشتهای نویسنده.

جَوهَری، سعید دیوان سنندجی

میرزا محمد ملقب به «سعید دیوان» و متخلص به «جوهری»[1] فرزند میرزا حسن صندوق‌دار

---

۱. مدتی تخلص وی «حسرت» بوده است.

فرزند آقا محمد سلیم جواهری، فرزند آقا مولان فرزند عبدالرحمن بیگ بن عبدالغفار بیگ بن عبدالله سلطان بن حاج یعقوب بیگ بن کهیا صالح، به سال ۱۲۵۹ هـ ش در سنندج متولد شده است. پدرش به جهت اینکه جواهرشناس و جواهرفروش بوده به جواهری شهرت یافته و اخلاف وی تا امروز به جواهری معروفند.

جوهری تحصیلات دینی و ادبی خود را در شهر سنندج شروع کرده و خاتمه داده و انسانی با اطلاع در علوم فقه، تاریخ و تفسیر بود؛ در ادبیات فارسی آگاهی و اطلاعات بیشتری داشت و از قریحهٔ شعر و شاعری برخوردار بود و قصیده را نیکو می‌سرود.

مدتها در ادارهٔ آمار و ثبت احوال سنندج و چند شهرستان دیگر انجام وظیفه می‌کرد و در اواخر سال ۱۳۲۸ هـ ق بازنشسته شد و پس از آن بیشتر اوقات خود را در مصاحبت اهل علم و فضل سپری می‌کرد. به طریقهٔ نقشبندیه بستگی و پیوستگی داشت و از مریدان حضرت حسام‌الدین علی بود.

جوهری در تاریخ یازدهم تیرماه سال ۱۳۳۶ هـ ش برابر با سنهٔ ۱۳۷۶ هـ ق درگذشت و در مقبرهٔ شیخان در مزار خانوادگی به خاک سپرده شد.

اینک اشعاری از جوهری:

سەیلی ئەشکم وا کە دەی‌بینی دەمادەم جاریە — لەت‌لەتی جەرگە بەچاوما دێ کەوا گوڵناریە
عاقڵم ئەمما لەبۆ عشقی وەطەن مەجنون صفەت — ڕۆژ دەناڵم، شەو پەشێوم، کاروبارم زاریە
وامەزانن ئاەو ناڵەی من درۆیەو بێ‌جهت — ئەی موسڵمانان مەکەن مەنعم کەدەردم کاریە
گا بەدەستی پاسەوانان سەرلەخوارو پێ‌لەبەند — گاه دەسبەندم بەدەستی ئەفسەری ژانداریە
شێویا ڕەفتم لەرەفتاری کەچی ئیرانیان — ئیستە ڕەفتارم ئەسیری دەستی بەدرەفتاریە
ئەمخەرابی وەضعە لای منخۆ قوصوری میللەتە — عاریە میللەت لەفیکرو کاری هەربێ‌عاریە
کورد بێچارەو زەبونە والەنێوی میللەتان — چونکە ڕەویەی دەوڵەتان تەبعیض‌و کوردئازاریە

«جەوهەری» بیستومە دیکتاتۆر گۆڕی گوم‌بوە
گەردرۆ بێ‌چارەمان ئەمجارە هەرناچاریە

در اصطلاحات شطرنج به کردی

نە هەرکە پیادە بێتە مەیدان لاتە — نەشایچ کەوەزیرو فیلی‌بڕیا ماتە
گەرئەسپی‌نەما حەریفەو لیتی کش کرد — خۆت‌لادە بەروخ‌بگرە، جلەو ئەوشاتە

از یک قصیدهٔ فارسی

این چه شور است و فغان در کوشهٔ صحرای دل — می‌رسد هر دم به گردون ناله و غوغای دل
گشته بی‌دلبر دلم سرگشته چون زلف نگار — زان نباشد جز به چین پرچمش مأوای دل

آن غـزال شـیرگیر از بـهر آهـوی دلم / مـی‌نهد هـر لحـظه دام عشـق انـدر پـای دل
دل نـدانـد غـیر کـوی دوست مأوای دگـر / ورنـه جُستی راهـی انـدر صـحنهٔ پـهنای دل
بـا هـمه بـیچارگی نـارد بـه عـالم سـر فـرود / آی بسـا داد و فـغان از عـزّ و اسـتغنای دل
تا کی ای غـافل ز نـادانـی بـه مـاوای کسـان / نـاکسـان را ره دهـی در مـنزل والای دل
دل به صاحبدل ده ای غافل اگر صـاحب‌دلی / ورنـه سـرگردان شـوی یکـباره در بـیدای دل
گـوهر مـقصود را خـواهـی اگـر آری بـه کـف / غوطه‌زن مـردانـه در ژرفـای ایـن دریـای دل
گرشوی بـا نـاخدا هـمداسـتان در ایـن بـحار / از خـدا یـابی آمـان از مـوج مـحنت‌زای دل
دست زن در دامن صـدر جـهان، کـهف امـان / «شـه حسـام‌الدیـن» یگـانه مـرشد والای دل
آن که چون در بحر فکرت در شود آرد به کف / بـی‌تعب یکـدم هـزاران لُـؤلُؤ لالای دل
آن که از کثرت به وحدت چون نماید یک نظر / وحـدت انـدر کـثرتش گـردد عـیان از رای دل
خاک کویش را که بـاشد سرمهٔ چشـم قـلوب / گاهی انـدر دیـده‌کش تـا بشکـفد گـلهای دل
شکـرلله ذوجـناحین است و سـالار اجـل / بـر قـدش بـادا مـبارک خـلعت زیـبای دل
ای جـوان بـختی کـه پـیر دهـر دیگـر نـاورد / چون تو پوری مـقتدر در عـرصهٔ احـیای دل،
چون منی را گر تو بـپذیری نـباشد نـقص تـو / در کـمالت مـی‌فزایـد خـالق یکـتای دل

«جوهری» را گر زر و دولت نـباشد، گـو مـباد
. گـوهر مـعنی است او را نـقد روح‌افـزای دل

رُباعی

من ناکسم و نیست مرا غیر تـو کس / بـا بـی‌کسی ار کسـم تـوی، ایـنم بس
من بـی‌کسم و کسـی بـه دادم نـرسید / آه ای کس بـی‌کسان بـه فـریادم رس

*

هر کار کـه بُـردم پـی انجامش دست / از تـیر قـضا بـازو تـدبیر شکست
مـحکوم قـدر مـاندم و مقهور قـضا / یـعنی کـه ز تـقدیر نـمی‌شاید رست

*

ای خفته به عیش و نوش سر بر بستر / وز نوع تو صد هـزار بـر خِشـتش سـر
از حـالت زیـر دست خـود یـاد آور / زان پیش که بسترت شـود زیـر و زَبَـر

*

گر تلخ و اگـر خـوش گـذرانـی، گـذرد / هر چند کنی تـو سـخت جـانی گـذرد
جان مـی‌کنی و ز کـندن جـان نـرهی / بگـذر ز جـهان، جـهان فـانی گـذرد

*

ای خواجه اگر دمی تو را فرصت هست با عجز و نیاز سوی حق بگشا دست
کامروز دو دست ار به دعا برداری فردا نشود به نزد حق دست تو پست

خاطرات و یادداشتهای من.

سید محمد رشید قریشی

سید محمد رشید مشهور به «ئاغه‌ڕه‌شه»، فرزند مرحوم سید فتح‌الله و از اخلاف بابا شیخ احمد باینچوب است؛ که به سال ۱۲۵۹ هـ ش در روستای «که‌وڵه»از توابع دیواندرهٔ کردستان به دنیا آمد و چون به سن رشد رسید، به دنبال کسب علم، از موطن خود خارج شد و سالها در مدارس علوم دینی کردستان ایران و عراق به تحصیل پرداخت و محضر و کلاس درس بسیاری از اساتید آن دوره را دریافت و چون تحصیلاتش به پایان رسید و اجازهٔ افتاء و تدریس گرفت، به زادگاهش برگشت و از راه کشاورزی به امرار معاش پرداخت.

سید محمد رشید مردی متدین، آگاه، شجاع، خوش‌بیان و صریح‌اللهجه بود که هرگاه به داوری خوانده می‌شد، دوست و دشمن در نظرش تفاوتی نمی‌کرد و هر چه را حق می‌دانست، بی کمترین ملاحظه اظهار می‌داشت؛ و همین امر در نهایت، موجب اعتماد و خشنودی همگان بود. تا آنجا که منزلش به طور طبیعی به صورت محل دادخواهی مظلومان و مکان حل اختلافات و داوری بین مردم درآمده بود.

در دوران ملوک‌الطوایفی و ناامنی کردستان، درِ خانه‌اش به روی عموم باز بود و ای بسا که آنجا بست می‌نشستند و پناه می‌یافتند. به دلیل نفوذ کلام و احترامی که بین مردم داشت، بارها در جریان اختلاف و درگیری عشایر و خوانین آن سامان، وساطت‌های او کارساز بود و مانع از خونریزی و برادرکشی می‌شد. همچنین با وجود او مأموران حکومتی کمتر به خود اجازهٔ آتش‌افروزی و تجاوز به حریم مردم را می‌دادند. مقامات محلی نیز با توجه به موقعیت خاصی که داشت، از وی حرف‌شنوی داشتند و غالباً به توصیه‌هایش عمل می‌کردند.

ئاغه‌ڕه‌شه سرانجام در زمستان سال ۱۳۴۲، پس از عمری خدمت بی‌چشمداشت از مردم، در انتظار رحمت و مغفرت الهی، چشم از جهان فرو بست.

یادداشتهای نویسنده.

گۆران

عبدالله بیگ گۆران فرزند سلیمان بیگ فرزند عبدالله بیگ به سال ۱۹۰۴م. برابر با سال ۱۳۲۲

هـ ق در شهر حلبجهٔ عراق متولد شد و همانجا تحصیلات خود را شروع کرد. در سنهٔ ۱۳۳۸ پدرش درگذشت و اندکی بعد از آن به همراه کسانش از حلبجه به اورامان رفت. در تاریخ ۱۳۴۰ به کرکوک سفر کرد و در مدرسهٔ علمیهٔ آنجا ثبت‌نام نمود؛ اما پس از چند ماه مجبور شد به نـزد مـادرش برگردد. به سال ۱۳۵۷ هـ ق در یکی از ادارات دولتی عراق استخدام شد و ضـمن خـدمت، بـه مطالعه و فراگرفتن زبان عربی و انگلیسی و فارسی پرداخت و به سرودن شعر نیز روی آورد و در آغاز کار از شیوهٔ سنتی شعر تبعیت کرد.

در تاریخ ۱۹۵۸ در دانشگاه بغداد به سمت استاد شعر و ادب کردی راه یافت؛ اما اجـل او را مهلت نداد و در ۲۱ دسامبر سال ۱۹۶۲م. برابر با ۱۳۸۲ هـ ق، این ستارهٔ تابان شعر و ادب کردی ناگهانی درگذشت.

گوران در آغاز کار شعر و شاعری ـ چنانکه گفتیم ـ مانند دیگران پای‌بند قواعد عروضی بود؛ اما بعدها یکباره از زیر بار تقلید شانه خالی کرد و به قول خود او کوشید تا طبیعت شعر کردی را در سروده‌های خود حفظ کند و اسیر اوزان عروضی نباشد. او در این کار چنان موفق شد که آثار و اشعارش رونق تازه‌ای به ادبیات کردی داد.

اشعار گۆران دارای آهنگ خاصی است، گویی در آن نوای موسیقی نهفته است.

در سنهٔ ۱۹۳۳م. قسمتی از اشعار گوران به نام «گه‌شتی‌هه‌ورامان» چاپ شد، و در سنهٔ ۱۹۵۰ مجموعهٔ دیگری از اشعارش به نام «به‌هه‌شت‌ویادگار» در بغداد به طبع رسید؛ در هـمان سـال قسمتی دیگر از سروده‌هایش به نام «فرمێسک و هونه‌ر» در مطبعهٔ معارف بغداد انتشار یافت.

سلیمان‌بیگ پدر گوران نویسندهٔ خوبی بوده و به زبان فارسی کـاملاً آشـنایی داشـته است. همچنین عبدالله‌بیگ ـ جدش ـ نیز فارسی را به خوبی می‌دانسته و اهل شعر و نویسندگی بوده است.

اینک اشعاری از گوران:

هەڵبەستی دەروون

هەرچەن ئەکەم، ئەوخەیاڵەی پێ‌مەستم، بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم
لێکدانەوەی دەرون، قسەی زمانم بۆچی وەها دورن لەیەک، نازانم؟!
ئەمویست دەرون بکرایەوە وەک‌تۆمار دەرکەوتایە دونیای جوانتر لەبەهار
دەرکەوتایە ئاوات، هیوا، خەوبینین پرشنگدارتر لەئەستێرەی قوبەی شین
دەرکەوتایە مانای مەنگی دەریایی کە نەرمەبا لەڕوی‌ئەدا ئەسپایی
دەرکەوتایە ئەو دونیایە کەشعری بی‌فرمێسکەو زۆرتر لەفرمێسک ئەگری
زەردەخەنەی بی‌ئاوێنەی دەمو چاو تیژکێک ئەدا روناکترە لەهەتاو

بـەڵام ئـەفسوس! کـەئەوشعرە جـوانـانە   بـــاڵداریـّـــن جیّنــــاهیڵـن هیّــلانە
لەنــــاوەوە ئـــەجریویّــنن، ئـــەخویّـــنن   هـــەرگیز قـــەڵەم بـــەکـــاغەزا نـــاهیّـــنن!

*

ئافرەت و جوانی

بـــــەئاسمانەوە ئـــەستیّـــرەم دیـــوە   لەبــــاغچەی بـــەهار گـــوڵم چـــنیوە
شـــــــەونمی درەخت لەڕوم پــــــڕژاوە   لەزەردەی زۆرکــــــەل ســــەرنجم‌داوە
پـــەلکەزێـــرینەی پـاش بـارانـی زۆر   چـــەماوەتەوە بـــەرامـــبەر بـــەخۆر
هـــــەتاوی نــــەوروز، مـــانگی جۆ درەو   زور هــــاتون‌و چـــون، بـــەرۆژو بـــەشەو
خـــورەی قـــەڵبەزی کـەفزیۆینی چـەم   لەهـــــەزار چـــــەشنە پـــرشنگی نـــاوتەم
مـــیوەی گـــەیشتوی زەردو ســوری بــاخ   جــــریوەو جـــوکەی دارســـتانی شـاخ
لەگـــــەڵوی شـــمشاڵ، لەتـــەلی کـــەمان   گــــــەلیّ هــــــەڵساوە ئـاوازەی جـوان،
ئــــەمانە هـــــەموو جـــوانــن، شــیرینن   رۆشـــــــنکەرەوەی شــــــەقامی ژیــــنن
بــەڵام طـــەبیّـعەت هـــەرگیزاو هـــەرگیز   بیّرونــــــاکــــــییە بیّبــــــزەی ئـــازیز
بــــــیئاوازەیــــــە، دەنگــە نــەرمەکـــەی   بـا نـەیدا لەگـویّم، تیّـر نـەلیّم ئۆخـەی!
کام ئـەستیّـرەی گـەش، کـامگوڵی کیّـوی،   ئـــاڵە وەک کـولمـی، گۆیمـەمکی، لیّـوی؟
کـــــامرەشی ئـــەگــا بـــەرەشی چــاوی؟   بـــرژانگــی، بـــروی، ئـەگـریجەی خـاوی؟
کام بەرزی جـوانـە وەک بـەرزی بـاڵای؟   کـام تـیشک ئـەگـاتە تـیشکی نیّـونگای؟

کـــامتاسە، کـــامەیل، کـــام چـاوەنواڕی؟
تـــــــەلیسماویە وەک هــــــیدڵداری

جوانی لەلادیّ

ئیّــواریــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەیـــی تـــازە   ریّی کانیقوبان مونتەزیری جلوەیی نازە
بەر دەرگەکەتان قیبلەیی روی ئەهلی نیازە   ئیّــواریــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەیـــی تـــازە
سەرجادە موعەططەرکە بەبۆی خونچەو میّخەک   بەولەنجەیەوە بەستە بلیّت ورشەیی خامەک
هاڕڕەی کەمەرەو پلپلەو و گوارەوو کرمەک   ئیّـــوارەیـــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەیـــی تـازە
چەن‌جوانی بەرەومەغریب ئەچی زەردە ئەدا لیّت؟   پرشنگی خشڵ ئەبلەق ئەکا دەورو بـەری ریّت
رۆژی دەمی کەل حاضرە بۆپیّشکەشی بەرپیّت   ئیّـــــوارەیـــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەی تـــازە
ئیّـواریـەوا دەرکـەوەسا جـوانـەکـچی دیّ!   ئەیویردی قصەو بەستەیی گشت کورگەلی سەرریّ
سوتاوی جوانیتن هەمو کیّ کـوڕی کیّبـی؟   ئیّـــوارەیـــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەیـــی تـــازە
وەختیّ کە ئەکەی چەشنی نەسیم لەنجە بەرەو ماڵ   ئەگریجەیی تەر پەخشە لەسەر کولم‌و خەطو خاڵ

شەڕیانە شەماڵ پەنجە لەسەر ڕەنگی‌ڕەش‌و ئاڵ ئێـــوارەیـــەوا هـــەڵگـــرەسا گۆزەی تـــازە

***

ئەڕوێ ئۆغر

کلاولار، گورجی کەورەفتار، نەظەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟ لەتیری ئاهی ناکامیم حەذەر ناکەی ئـەڕوێ ئۆغـر؟
بەدوتا ئەشکی حەسرت خوێن ئەبارێنێ بەسەر دەشتا تـەماشای لالەزاری را گـوذەرناکـەی ئـەڕوێ ئۆغـر؟
لەلای خەڵقی گەدایە گەردی زێرپێ مولکـی دڵداری بەسایەت وەک هوما تاجم لەسەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟
بەلەرزەو زەلزەلەی ئـەوپلـپلانـەی دەوری پۆشـینت بنای هەستم هەمو زێرو زەبرناکـەی ئـەڕوێ ئۆغـر؟
ئەوا واعظ ئەڵێ لادە لەقـیبلەی عـەشق‌و جـوانـی‌رو سەماعی وەعظی سەرتاپا ضەرەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟
فریشتەی یا پەری یا حۆری؟ ئەی‌شۆخـی مـەلەک شێـوە! بەعشوەو خۆ، لەهاو جنسی بەشەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟
بەتای دوری‌غەزەل ئەچنم لەحـەسرەت رشـتەیی گـیسوت مەتای عومری درێژ کردوم لەبەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟

ئەڕوێ ئۆغر؟ ئەڕوێ ئۆغر؟ نەظەرناکەی ئەڕوێ ئۆغر؟
حەیام، عەقڵم، دڵ‌ودینم هەدەرناکەی ئەڕوێ ئۆغـر؟

روزنامهٔ *کردستان*، چاپ تهران، *دیوان گوران*، چاپ سلیمانیه.

شیخ نوری سلیمانیه‌ای

شیخ نوری فرزند شیخ صالح فرزند شیخ غنی، شاعری خوش‌ذوق، دارای فکر و اندیشهٔ نو و از پیشروان اشعار رومانتیک کردی است که در سال ۱۳۱۵ هـ ق در سلیمانیه تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۷۸ هـ ق درگذشته است.

از اشعار اوست:

پەشێوی پەرچەمی شۆخێکی بێ‌پەرواو بێ‌باکم موحەقەقمە کەمردم بێ‌گونە هـ،لایُسْأل و پاکم
بزانم ڕۆحی شیرینم بەقوربانت ئەکـەم، گـیانا! لەساڵێکدا ئەگەر بۆفاتحایێک بێیتە سەر خاکم
سەرم وەک توپی فوتباڵ والەمەیدانی شـەقا ئـەمڕۆ ئەسیری دەست‌و بردی قەڵعەداری چوست‌و چالاکم
کەمیحرابی برۆی تۆم دی ئیتر لەو وەختەوە دائم خەریکی ئامشوی مزگەوت‌و نوێژو ویردو میسواکـم
قصەوطەعنەی ڕەقیبی سەگ صفەت قەط مەگرەرە گوێ خوەت بەلێدان‌و جنێویشت ڕەضام عەبدێکی واچاکم
لەئامشۆو ڕەفتی کۆی تۆ مـن ئـەگـەر دەس هـەڵگـرم، کـوێـربم لەبەر پێتا ئەمین‌بە تاقیامەت خاک‌و خاشاکـم

دڵ‌و دینم نثاری خاکی بەرپێ تۆ ئەکەم بـالله
تەنەززول گەر بفەرموی بیتە لام‌و بمکەیەحاکم

و درباره شهادت شیخ محمود ملک گفته است:

چەنوکی خەنجەرێ بو!؟ وا بڕی ریشەی دڵ‌و گیانم چەتینی ئاگرێ بو!؟ وابەجارێ جەرگی سوتانم

لەسەر چاوەی تەقیوی دڵمەوە خوێناوی ئاڵو گەش — بەناو شریانەکانا دێتە سەرچاوەی دوچاوانم!
لەگەڵ دودی هەناسەم تیکەڵاوی یەک ئەبێ ئەوسا — ئەبێتە دانەیی فرمێسکی خوێن، ئەڕژێتە دامانم!
تومەز شیری خەفەت بەندی جگەرمی واکوناو دەرکرد — گەیاندویە بەیەکتر تانجەڕوو زەڵمی دواوانم!
ئەپاڵێوێ پەڕەی دڵنمنمەی خوێناوی لێڵو وێڵ — ئەڕێژێنێ موژەی چاو قەطرە قەطرە ئەشکی گریانم
وەرن سەیری طەبێعەت کەن لەهەوری ئاەو خوێنی دڵ — کەچۆن تاوێکی هێناو باریە سە رمەزرەعەی ژیانم!
پەژاری غەم سەری هێنایەدەر بەم تاوو بارانە — وەری پۆپکەی هەمو عەیشو نیشاطی سەرچنارانم!
ئەمەل نێژرا لەناو خاکدا، ئەلەم گۆپکەو چرۆی دەرکرد — بەجارێ هەڵکرووزا سەبزەزاری ناو بەهارانم!

بەکۆچی تۆوە بو مەحبوبی حەق «محمود»ی رەببانی
وەکوو غەزنە بەچۆڵی مایەوە شاری سلیمانم

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۴۲، ۴۳. دەقەکانی *ئەدەبی کوردی*، بغداد، ص ۱۰۵ و ۱۰۶.

مهدی فرهپور سنندجی

مهدی فرهپور مشهور به «صدیق دفتر» فرزند آقا محمد قناد سنندجی در هشتم ذیالقعدهٔ سال ۱۲۹۷ هـ ق برابر با مهرماه ۱۲۵۸ هـ ش به دنیا آمد. پدرش کاسب بود و شغل قنادی داشت و مهدی ــ که ارشد اولاد او بود ــ ناگزیر در قنادی، پدر را یاری میکرد؛ اما این کودک خردسال گاهی کودکانی را میدید که کتابها و دفاتری زیر بغل دارند و دنبال درس به مکتبخانه میروند. بارها این صحنه را دیده بود و آرزو میکرد که او هم میتوانست به مکتب یا مدرسه برود و خواندن و نوشتن یاد بگیرد. عاقبت با موافقت پدرش به دنبال تحصیل رفت و مدتی در مکتبخانهها درس خواند. پس از آن به مدرسهٔ آلیانس شهر سنندج راه یافت و بر اثر هوش سرشار و استعداد فطری و سعی کافی در مدت کمی پیشرفت شایانی حاصل کرد؛ تا آنجا که زبان فرانسه را به خوبی فرا گرفت و با آمد و شد به مدارس دینی، با زبان عربی و ادبیات هم آشنایی پیدا کرد وزبان ترکی را نیز کم و بیش آموخت. بعد از آن در ادارهٔ کارگزاری کردستان وارد خدمت شد. پس از چندی به همدان رفت و در ادارهٔ مالیهٔ آنجا به سمت ناظر مالی به کار پرداخت. چیزی نپایید جنگ جهانی اول شروع شد. فرهپور نیز داخل جرگهٔ احرار و آزادیخواهان شد. هنگامی که نظامالسلطنه مافی به معیّت بیش از شصت نفر از نمایندگان آزادیخواه از تهران مهاجرت کرده به جانب قم راه افتادند، روسهای تزاری که مخالف سرسخت آنان بودند، از بیراهه آنها را دنبال کردند. در نزدیکی شهر قم آزادیخواهان از قضیه باخبر شده، مصلحت ندیدند به آنجا وارد شوند؛ بلکه به دو دسته تقسیم شدند؛ یک دسته از آنها به طرف اصفهان حرکت کردند و دستهٔ دیگر از

راه گلپایگان به شهر بروجرد رفتند و در آنجا سران عشایر لر به منظور پشتیبانی از آنها حضور یافته با هم به طرف کرماشان رهسپار گشتند. فرهپور نیز با آزادیخواهان کمیتهٔ مقاومت ملی به کرماشان رفته و پس از آنکه آزادیخواهان در آنجا حکومت مهاجرین را تشکیل دادند، میرزامحمدعلی‌خان فرزین به سمت وزیر دارایی معلوم شد و فرهپور سمت معاونت او را پیدا کرد.

در همان ایام فرمانده اردوی عثمانی از ماژور حبیب‌الله‌خان شیبانی ــ رئیس ژاندارمری ــ چند نفر مترجم خواست. او فرهپور را که به زبان ترکی نیز آشنا بود، به او معرفی کرد. فرهپور در اندک مدتی مورد توجه و تقدیر مأمورین عثمانی قرار گرفت و عنوان «صدیق دفتر افندی» پیدا کرد. در خلال همین ایام فرهپور روزنامهٔ *رستخیز* را در کرماشان دایر کرد و همانجا باقی ماند.

بعد از انقلاب روسیه و خاموش شدن آتش جنگ با مرحوم میرزاکاظم ملک‌زاده روزنامهٔ *غرب ایران* را تا شمارهٔ ۲۰ منتشر کردند و پس از آن به همراهی ابوالقاسم لاهوتی روزنامهٔ *بیستون* را انتشار دادند و اندکی بعد ادارهٔ این روزنامه را خود فرهپور به تنهایی عهده‌دار شد و حدود سی سال انتشار این روزنامه ادامه پیدا کرد.

فرهپور در خلال جنگ به خدمت معارف درآمد و به شغل معلمی و تدریس در مدارس آن روز پرداخت و رفته رفته به علت احاطهٔ کامل در علوم تاریخ و جغرافی به سمت دبیر این دو رشته در دبیرستانهای کرماشان مشغول خدمت شد. مدتی هم به ژاندارمری رفت و به علت پشتکار و ابراز لیاقت تا درجهٔ ستوان دومی ارتقا یافت؛ اما دوباره به معارف بازگشت و شغل معلمی را از سر گرفت.

در نبردهایی که در خاک کرماشان و همدان هنگام تهاجم روسها با آنها درگرفت، فرهپور نیز شرکت داشت و بر اثر ابراز لیاقت به دریافت مدال جنگی نایل آمد. سفری هم با آزادیخواهان تا بغداد رفت و پس از مدتی دوباره به وطن بازگشت.

چنانکه گفتیم فرهپور در فن تاریخ و جغرافی اطلاعات ارزنده‌ای داشت و مدتها از طرف وزارت معارف، تاریخ و جغرافی وی، کتاب درسی محصلین ابتدایی بود و در همین زمینه به اخذ نشان درجه ۳ علمی نایل آمد.

معروف‌ترین اثر تاریخی و جغرافیایی فرهپور سلسله مقالاتی است به نام «از الوند تا مدائن» که در شماره‌های مسلسل روزنامهٔ *بیستون* چاپ شده است. همچنین *جغرافیا برای ارتش* و *تاریخ پرچم ایران* و *عناصر اربعه*.

در مقدمهٔ *تاریخ پرچم ایران* گفته است:

هر ملتی به پرچم خود دارد افتخار　　هر پرچمی به ملت خود هست پایدار
نقش و نگار پرچم و الوان پرده‌اش　　باشد گواه قدرت میدان کارزار

هر ملت غیور نگهبان پرچم است   هر قوم زنده پرچم خود راست جان‌نثار

فرهپور در سنهٔ ۱۳۱۷ هـ ش از طرف دادگاه نظامی به علت پاره‌ای اتهامات سیاسی مورد تعقیب قرار گرفت و از خدمت فرهنگ برکنار گردیده مدتها زندانی بود. وی عاقبت در سنهٔ ۱۳۳۸ هـ ش برابر با سال ۱۳۷۸ هـ ق، پس از هشتاد سال زندگی، جهان فانی را بدرود گفت.

از اشعار فرهپور است:

جهان است شادان ز پندار نیک   ز پندار نیک است گفتار نیک

چو پندار و گفتار تو نیک شد   نیاید ز تو غیر کردار نیک

هامش *کلیات غیرت*، ص ۲۳۸ و ۲۳۹. *تذکرهٔ شعرای کرمانشاه*، ص ۹۳. *روزنامهٔ کردستان*، چاپ تهران.

سلام سلیمانیه‌ای

شیخ سلام فرزند شیخ احمد از مشایخ عازبان اطراف حلبجهٔ کردستان عراق به سال ۱۳۱۰ هـ ق متولد شده و بعدها در سلیمانیه اقامت گزیده است. او شاعری خوش قریحه و فاضل بوده و با چند زبان آشنایی داشته و مسافرت‌های زیادی کرده و تجربه‌ها اندوخته و در سنهٔ ۱۳۷۹ هـ ق ندای حق را لبیک گفته است. گذشته از دیوان اشعار، چندین داستان هم به نثر کردی از شیخ سلام به یادگار مانده است از جمله: «شاری‌ولادێی»، «قصابخانه» و «جوله‌که‌ی کۆڵ‌گیر» و جز اینها.

از اشعار اوست به نام **له‌بیابانی چۆڵ**:

مه‌جنون! به‌یادت، مه‌جنون! به‌یادت   به‌یاد دڵه‌ی شه‌یدای ناشادت

روم نیا وه‌ڕوی بیابانه‌وه   به‌ئاهو ناڵه‌ی بێ‌سامانه‌وه

وێڵ‌وێڵ خول ئه‌خوم به‌دیاراندا   به‌ده‌شت‌و چۆڵ‌و کوچه‌ی شاراندا

سه‌رم شێواوه، گرانه ده‌ردم   وه‌ک «معدوم» شێوا قافیه‌که‌ی فه‌ردم

له‌جیاتی شنۆ و سروه‌که‌ی شه‌ماڵ   ئه‌یدا به‌روما لم‌و خاک‌و خۆڵ [!]

ماوای تۆم بینی هه‌رده‌که‌ی دوجه‌یل   گوذه‌رگای خێڵی باوانه‌که‌ی له‌یل

زۆر قه‌دو باڵای عه‌رعه‌ر طه‌رزم دی   خاوه‌ن له‌نجه‌ولار، گه‌رده‌ن به‌رزم دی

زۆر لێوی ئاڵ‌و چاوی کاڵم دی   رومه‌تی ناسک، خه‌ط‌و خاڵم دی

نه‌مدی وه‌ک له‌یلێ عاشق شه‌یداکون   منیش وه‌کو تۆ شێت‌و رسواکون

من زو به‌تیری گۆنا گوڵ‌ره‌نگێ   شۆخێ، نازارێ، شه‌نگێ، قه‌شه‌نگێ

حۆری له‌قسایێ، به‌له‌نجه‌و لارێ   ئاسکۆڵه‌ی خه‌تا، له‌رێی کۆساری

سەرو کلاوزەڕ بەپشتە سەرە لولەی مێخەکبەند، هارەی کەمەرە
کوردیٚ، خاڵوردیٚ، بالاٚشمشاڵیٚ مشکی، سرکەای، سەرو دەسماڵیٚ
ڕۆژەکەی ئەلەست دڵمی پێکاوە عەشقی ئەمو ئەو خەیاڵی خاوە

خوەزگە ئاواتی من ئەهاتە دی
مەجنون! تۆڵەیلای کوردانت ئەدی

غزلی دیگر با رعایت صنعت مُستزاد:

دڵە! کوورەی غەم، کۆمەڵی زوخاو سادەی خرۆشیٚ
موشەدمەکەی هەناسەی پرتاو دەخیلە جۆشیٚ
گۆمی خوێنینی چەمی گریانم هانا خوێناویٚ
بناوانەکەی جوگەی چاوانم ئاویٚ، لافاویٚ
سادەی بابروا بزیسکەت بەتاو شەماڵەی ئاگر
بۆ جەرگو دڵو ناوزکو هەناو یەک گڵپە، یەکگر
سەربکا پیچ پیچ دوکەڵ لە دەرون وەکو هەوری تار
تاریکو نوتەک روی سەماو گەردون چەرخی کردگار
بدابەیەکدا هەورەکەی بەهار سەرشاخ وەسەرشاخ
رو بەروی چیاو هەردەو کۆهسار ئێلاٚخوە ئێلاٚخ
پیرەمەگرونو گویژەو زمناکو بیزڵەو بەمو
پەیکولی زەردە، کاژاو، داڵەهۆ شەندنەروی شاهۆ
گشتی دابگرە، سەراسەر بەتەم وەکو دڵ بەغەم
باران برێژە بەتاوو خوڕدڕەم فرمێسکەکەی چەم
تەپونم داکە بەشارەزوردا نەک بە رەهێڵە
هەواری «شەم» بو لەخوارو ژوردا ریٚ بازی خێڵە
کەی رژا باران بەکورستاندا؟ گوڵگوڵی خوێنین
هەناسەی منە لەبەر بەیاندا دەمی گریەوشین

ابیاتی است که در مرگ شاعر معروف حمدی صاحبقران (احمدبیگ) متوفی به سال ۱۳۵۵ هـ ق سروده است:

بڵێسەی گڕی دەرونی پرکوڵ بۆچ ناسوتینیٚپەرەی رەشی دڵ؟
هەرهەڵئەقرچیٚ، بۆچنەبو بەئاو؟ بۆ نەتکا تکتک، بۆ گلینەی چاو؟
دوگۆمی خوێنە هەردو جێگەی چاو سوتاو هەڵقرچا، دڵ نابیٚ بەئاو

بۆ شیوەن دڵم کانگەو ئەساسە — کۆستی کەوتوە، بازاڕ کەساسە
بۆ شیوەن بەرزە نەوئاوازەکەت — شادی دەس نادا لە دەروازەکەت
بەکوڵ گەرمیتۆ هەناسە سەردم — منیش کۆمەڵی زوخاوو دەردم
زایلەم بەرزە وەک بولبول بۆگوڵ — داماوی کزەو قرچەی جەرگو دڵ
لە زایلەی دڵ دەم وا دریاوە — وەجاغی «کوردی» و «سالم» بڕیاوە
خاوەنی دیوان، شعری جوانمرۆ! — شاعری بەرزی کوردستانم رۆ!
میرم! تۆ دیلی ژێر خاکو سەنگی — وێڵ‌وێڵ خول ئەخوم، من بە دڵتەنگی
میرم! هاودەمت لوطفی رەحمانی — مام بەکەساسی من لەسلێمانی

دڵبۆ تاریخی، پەردەی خۆی دڕی:
«روحی شرینی شاعر» هەڵ فڕی

در بیت آخر جملهٔ «روح شرین شاعر» به حساب ابجد برابر است با ۱۳۵۵، سال درگذشت احمدبیگ.

از دیگر آثار شیخ سلام، ترجمهٔ رباعیات خیام است به زبان کردی.

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۴۵۰. روزنامهٔ *کوردستان*، چاپ تهران. و یکی دو منبع دیگر.

شیخ عمر وجدی

شیخ عمر وجدی فرزند شیخ عبدالرحمن افندی صبری ماردینی از علما و مدرسین معروف است که به سال ۱۳۵۱ هـ ق تدریس رواق الاکراد دانشگاه الازهر قاهره به وی واگذار شده و تا دههٔ هشتم قرن چهاردهم حیات داشته و دارای این سمت بوده است. عمر وجدی در چاپ *شرفنامه* با محمدعلی عونی همکاری داشته و همو برنامهٔ بخش کردی رادیو قاهره را نخستین‌بار سرپرستی و اداره کرده است، آثار و تألیفاتی نیز از او باقی است.

مقدمهٔ *شرفنامهٔ هەژار*.

ملامحمدصالح زاله ناوی

ملامحمدصالح فرزند ملاعبدالقادر بن خدابخش از عشیرهٔ «وەلّی» در حدود سنهٔ ۱۳۳۰ هـ ق تولد یافته است. بعد از خواندن مقدمات فارسی و عربی به مدرسهٔ دینی بیاره رفته و سالها در آنجا به تحصیل مشغول بوده و از هر جهت به حد کمال رسیده است. آنگاه در قریهٔ «قلاّتەبزان» مدت هشت سال به تدریس و امامت پرداخته و بعد از آن به آبادی «دەربندیخان» کوچ کرده و در آنجا

تا سال ۱۳۸۰ هـ ق خدمات دینی و علمی خود را به انجام رسانیده و در این سال درگذشته است.

در کتاب *علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین* سال تولدش ۱۳۳۸ و سال وفاتش ۱۳۸۴ هـ ق قید شده است.

خاطرات و یادداشتهای من.

رفیق حلمی سلیمانیه‌ای

رفیق حلمی فرزند صالح افندی از اهالی سلیمانیه و از ادبا و شعرای بنام است؛ که در معارف بغداد سمت بازرسی داشته و به عربی و فارسی و کردی آثاری چه نثر و چه نظم از او باقی است. از جمله: مجموعه‌ای به نام *یادداشت* در حدود ۶۵۰ صفحه و کتابی دربارهٔ شعر و ادبیات کردی که هر دو در بغداد به چاپ رسیده است. مشارٌالیه در تاریخ ۱۳۸۰ هـ ق درگذشته است.

این ابیات از اوست:

هیممه‌تی ئه‌ربابی عیرفان بیستون ئیحیا ئه‌کا — ئه‌وکه‌سه‌ی دڵسۆزی میللەت بێوەطەن ئاوا ئەکا

نوری عیلم‌و مه‌عریفت واشه‌رق‌و غه‌ربی گرتوه — قه‌ومی ئیمه تازه ته‌علیمی خه‌طو ئیملائه‌کا

به‌سیه فیکری بێسه‌مه‌ر ئه‌مرۆکه‌عه‌سری غیرته — خاکی کوردستان له‌ئێمه هیممه‌تێ داوائه‌کا

ئیسته بێعیلم‌و هونه‌ر، ژینی به‌شه‌ر مومکن نیه — چون له‌فه‌ننی عه‌سری حاضر کوردی ئیستئنائه‌کا؟

ئوروپاکه‌شفی زبانی چۆله‌که‌وه‌مه‌یمونی کرد

تازه کوردستانی ئێمه‌باسی ئه‌لف‌وبا ئه‌کا

گوڵده‌سته‌ی شوعه‌رای هاوعه‌سرم، ص ۵۵. *یادی شه‌هیدان و ئه‌دیبانی کوردستان*، برگ یکم، ص ۳۲.

علی سیدوٚ گوٚرانی

اجداد علی سیدوٚ از عشایر دشت گوران دیاربکرند. پدرش به سال ۱۸۸۰م. برابر ۱۲۹۸ هـ ق به معیت سربازان عثمانی به اردن رفت و علی در سنهٔ ۱۳۲۷ هـ ق در شهر عمان ــ پایتخت اردن ــ تولد یافت و تحصیلات ابتدایی و متوسطه‌اش را در فاصلهٔ سنوات ۱۳۳۴ هـ ق تا ۱۳۴۳ در آن شهر به پایان رسانید. بعد از آن به لبنان رفت و در آموزشگاه امریکایی بیروت ثبت‌نام کرد و در تاریخ ۱۳۴۷ هـ ق به اخذ گواهی موفق شد.

علی سیدوٚ پس از مراجعت از لبنان در یکی از مدارس متوسطهٔ عمان به سمت تدریس زبان انگلیسی به کار پرداخت و بعد از آن مدت پنج سال در مدارس متوسطهٔ شهرهای عمان، کرک، سلط و اربد سمت بازرسی داشت؛ چند سالی هم منشی وزارت کار و یکی دو وزارتخانهٔ دیگر بود.

سنواتی هم در سفارتخانه‌های اردن در ممالک عربی سعودی و یمن و سوریه مأموریت داشت و آخرین شغل وی وزیرمختاری بود.

سیدوّ در سن ۲۷ سالگی به فراگرفتن زبان اجدادی خود پرداخت و از چند مرد پیر دیاربکری در این کار استفاده کرد و بعد از آن به مطالعهٔ مجلهٔ کردی *هاوار* و *روناهی* پرداخت. به سال ۱۳۵۱ هـ ق عمان را ترک گفت و از مناطق کردنشین عمادیه، اربل، شقلاویّ، رواندز، کوی، موصل، سلیمانیه و کرکوک دیدن کرد و در این مسافرت با طبقات مختلف هم‌نژادان خود در هر شهر و دیاری ملاقات نمود و حاصل مطالعات خود را پس از بازگشت در سنهٔ ۱۳۵۹ هـ ق در کتابی به نام *من عمان الی العمادیة اوجولة فی کردستان الجنوبیة* منتشر کرد. یکی دیگر از آثار او کتابی است دربارهٔ سفارت و نظام آن به زبان عربی و همچنین فرهنگی عربی ـ کردی و مقالات زیادی که در مجلات به چاپ رسیده است تحت عناوین: «لُر و لُرستان»، «زردشت و آیین زردشتی»، «زبان و ادب کردی»، «کرد قبل از اسلام» و جز اینها.

میژوو، کمال مظهر، ص ۱۹۲ تا ۱۹۸.

شکیبی کردستانی

میرزا فضل‌الله متخلص به «شکیبی»، شاعری خوش‌ذوق و فاضل از دیار سنندج بوده است. مشارٌالیه تحصیلات خود را در سنندج شروع کرد و به تمرین خوشنویسی نزد اساتید این فن مدتی مشغول شد؛ سپس به همدان رفت و در مدارس آنجا به فراگرفتن علوم جدید و بخصوص زبان انگلیسی پرداخت. آنگاه بر اثر ابراز لیاقت و داشتن حسن خط و انشای خوب در دستگاه بهاءالملک قراگوزلوی همدانی راه یافت و در اندک مدتی علاوه بر انجام امور دفتری و نویسندگی، سمت پیشکاری او را نیز پیدا کرد و مدت سی سال عمر خود را با او به سر برد و سرانجام در اواخر تیرماه سال ۱۳۴۰ هـ ش برابر با ۱۳۸۰ قمری درگذشت.

از اشعار اوست:

گر چه دورم ز برِ یار، رخش در نظر است　　وین عجب یار هم از سوز دلم با خبر است

گرچه گفتند مرو پای منه در ره عشق　　که به هر گام در این بادیه چندین خطر است،

پند ناصح نشنیدیم و برفتیم، کنون　　در شب و روز مرا خون جگر ماحضر است

سرگذشت من و دلدار جفاپیشهٔ من　　داستانی است که از قصهٔ مجنون بتر است

حالیا فرقت او جان و تنم می‌کاهد

سرّ این نکته مجویید که رمزی دگر است

از جُنگهای خطی.

ملاعارف پێنجوێنی

ملا عارف پسر ملا محمود کوخلانی، انسانی با معرفت، دانشمند و اهل تحقیق در مسائل دینی و علمی بوده و به سال ۱۳۸۰ هـ ق در پنجوین وفات یافته است. وی مدتی در سنندج نزد ملاعبدالعظیم مجتهد و ملا محمدرشید مدرس مریوانی و زمانی در سلیمانیه درخدمت شیخ بابا علی و ملا عزیز پریس و شیخ عمر ابن القره‌داغی تلمُّذ کرده و پس از خاتمهٔ تحصیل در پنجوین به تدریس و امامت و وعظ تا پایان حیات اشتغال داشته است.

ملاعارف مردی باتقویٰ و مرید شیخ علاءالدین بیارێ و اهل شور و جذبه بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۶۱.

مولانا محمود مُفْتی

مولانا محمود مفتی فرزند علامه ملاعبدالله مفتی فرزند ملا محمود دشه‌ای، یکی از روحانیون بنام و مدرسین متبحر و عالی‌مقام کردستان بود که در سنهٔ ۱۳۱۶ هـ ق متولد شد و در شهریور ماه ۱۳۳۹ هـ ش برابر با سال ۱۳۸۰ هـ ق وفات یافت. او در همهٔ علوم دینی به خصوص فقه و اصول و فلسفه تسلط کافی داشت. دانشمندی بود استدلالی با حافظه‌ای بسیار قوی و ذهنی وقّاد و بیانی شیوا و فصیح.

بعد از وفات والد بزرگوارش، مفتی و قاضی محکمهٔ شرع کردستان سنندج شد و سال‌ها تدریس مدرسهٔ دارالاحسان سنندج را برعهده داشت و همیشه یک عده طلاب نخبه در حوزهٔ تعلیم و تدریس او به استفاده و استفاضه سرگرم بودند.

مرحوم ملا محمود مفتی بسیار مورد احترام و تکریم طبقات مختلف مردم بود. هرگز زیر بار زور نمی‌رفت و قدم و قلمی برخلاف دستور شریعت اسلامی و مخالف مصالح مردم بر نمی‌داشت؛ به علت پاکی و راستی و تقوی دارای نفوذ کلمه بود و آنچه حق بود می‌گفت؛ از کسی نمی‌ترسید و از هیچ قدرتی نمی‌هراسید. اولیای امور و مأمورین دولت از اعلی تا ادنی در رعایت شخصیت علمی و دینی او می‌کوشیدند و نظرات خیرخواهانه او را در امور دینی و اجتماعی می‌پذیرفتند. بنا به دعوت دانشگاه تهران جهت تدریس در سال چهارم قضایی به تهران رفت؛ اما یک سال بیشتر نپایید و ناگهانی در ایام تعطیل همان سال دنیای فانی را بدرود گفت. رسائل و تألیفاتی از او باقی است که متأسفانه هنوز هیچ کدام به چاپ نرسیده است.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

ملا محمد امین بیژوی

ملامحمد امین فرزند ملا احمد سراوی متولد روستای «بیّژوه» حدود سال ۱۲۷۷ هـ ق، انسانی فاضل و عالمی عامل بوده است. در ایام تحصیل به مدارس زیادی راه یافته و در علوم دینی و ادبی به حد کمال رسیده و سرانجام در بیاریّ نزد ملاعبدالقادر کانی کبودی به اخذ اجازه نایل آمده است. پس از آن همانجا دست ارادت به شیخ عمرضیاءالدین داده و مدتی به سیر و سلوک پرداخته و با اجازهٔ مرشد به قریهٔ بیژوه مراجعت کرده و به تدریس و انجام خدمات دینی و ارشاد مسلمانان و منسوبان اشتغال ورزیده است.

ملامحمد امین بسیار متقی و اهل عبادت و ذکر و فکر بوده و اضاعهٔ وقت را بدون یاد خدا و یا اشتغال به تدریس و مطالعه و نشر احکام اسلامی غبنی فاحش دانسته و در سنهٔ ۱۳۸۰ هـ ق پس از یکصدوپنج سال زندگی، درگذشته است.

علماؤنا فی خِدمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۴۷ و ۵۴۸.

بدیع مدیری

میرزا عبدالباقی بدیع مدیری فرزند حاج محمد بن محمد صالح سنندجی در تاریخ ۱۲۹۸ هـ ق به دنیا آمده است. خانوادهٔ وی اهل کسب و بازرگانی بوده‌اند، اما او بعد از رسیدن به حد رشد به مکتب رفت و پس از آن به مدارس دینی راه یافت. در سنهٔ ۱۳۲۰ هـ ق به منظور ادامهٔ تحصیل راه غربت را پیش گرفت و مدتی در شهرهای عراق و زمانی در بلاد شام و ایامی در کشور مصر هدف خود را تعقیب کرد و در رواق‌الاکراد دانشگاه الازهر قاهره از محضر شیخ ابوالوفا کردی و سایر مدرسین آنجا استفاده کرد و پس از آن از راه بغداد به ایران مراجعت کرد و ایام قلیلی در زادگاه خود (سنندج) به شغل آزاد پرداخت؛ اما چون به این کار علاقه‌ای نداشت از آن دست کشید و به استانبول رفت و زبان ترکی را کاملاً یاد گرفت. بعد از آن به بغداد شتافت، و در دارالمعلمین آنجا نام‌نویسی کرد و پس از اختتام دورهٔ آن و اخذ گواهی، به شهر بصره اعزام شد و در یکی از مدارس آنجا به نام «تحسین سیرت» عهده‌دار تدریس تاریخ و جغرافی شد.

به سال ۱۳۳۲ هـ ق ــ آغاز جنگ جهانی اول ــ به ایران بازگشت و در شهر کرماشان به سمت نظامت و تدریس در یکی از دبستانهای جدیدالتأسیس مشغول خدمت شد، مدتی بعد به سنندج انتقال یافت و در ایام ریاست معارف مرحوم سیدمحمد باقر حیرت (رُکنُ‌الاسلام) در سنندج، مدتی در امور اداری با ایشان همکاری نمود. پس از آن مأمور خدمت در شهر سقز شد و از سقز به همدان انتقال یافت و در آنجا مدتی سمت دبیری داشت و بعد به سنندج بازگشت و به تدریس تاریخ و جغرافی و تعلیم فن نقاشی در دبیرستانهای این شهر به ادامهٔ خدمت پرداخت و

سرانجام در سنهٔ ۱۳۲۹ هـ ش بازنشسته شد و در حدود سال ۱۳۳۹ هـ ش برابر ۱۳۸۰ هـ ق درگذشت.

مرحوم مدیری گذشته از اطلاعات وسیعی که در علوم تاریخ و جغرافی داشت، زبان عربی و ترکی را نیز به خوبی می‌دانست و بسیار اهل مطالعه بود. نقاشی می‌کرد و شعر می‌گفت و به هر جهت اهل فضل و هنر وانسانی خلیق، خوش‌محاوره و متدین و خداپرست و متمسک به طریقهٔ نقشبندیه بود و به عارف بزرگوار حاج شیخ شکرالله سنندجی ارادت می‌ورزید. از بدیع مدیری آثار و تألیفاتی به جا مانده است به این شرح:

۱. منظومهٔ *بدایع بدیع*، که قسمتی از آن مربوط به پیشوایان ادیان است به سبک مثنوی.

۲. *سرگذشت و مولودنامه و معراج‌نامهٔ حضرت رسول اکرم(ص)*، که به چاپ رسیده است.

۳. *تاریخ شهریاران*.

۴. *تاریخ مُفَصل رجال عالم باستانی* به نثر فارسی، که هنوز چاپ نشده است.

و اینک اشعاری از زندگینامهٔ حضرت رسول(ص):

شکل حضرت را شمایل گفته اند — خوی نیکش را خصایل گفته‌اند
بود او را بهترین حُسن جمال — خُلق و خویَش بود در حد کمال
شیوه‌اش دلکش رخش سرخ و سفید — هوش و ادراک و ذکا در آن پدید
چهره‌اش چون بدر و موهایش سیاه — دیدگان جذاب و رخشان در نگاه
هر دو ابرویش کمی پیوسته بود — گونه‌هایش اندکی برجسته بود
بینیش نازک، جبین پهن و لطیف — دیدگان نرگس‌آسایش ظریف
همچو لؤلؤ بود دندانهای او — جلوه‌ای خوش داشت وقت گفتگو
موی ریش و شاربش را می‌گرفت — آن قدر کز مو نگردد لب نهفت
قامتش زیبا، نه بالا و نه پست — هم به بالایش مناسب پا و دست
بود حُسن از پای تا سر پیکرش — خالی از هر عیب ذات انورش
باوقار و با ادب می‌رفت راه — داشت دایم پیش پای خود نگاه
بود خوشرو با اناث و با ذکور — صاحب اندیشه، با رأی و فکور
نعت آن حضرت نیاید در قلم — هر چه بنویسم ز وصفش هست کم

پس سخن را با درود و با سلام
بر خود و آلش نمایم اختتام

بدایع بدیع.

رُکنُ‌السلام ـ حیرت سَجّادی

سید محمد باقر رکن‌الاسلام حیرت سجادی فرزند سید محمد سعید کَلْجینی[۱] فرزند سید سعدالدین فرزند سید مجید بن سید احمد، به سال ۱۲۹۷ هـ ق در شهر سنندج تولد یافت، و پس از رسیدن به سن رشد به فراگرفتن مقدمات پرداخت؛ سپس وارد مدارس دینی شد و با کوشش و پشتکار کافی تحصیلات خود را ادامه داد و از علوم صرف و نحو و منطق و بلاغه و حکمت تا فقه و اصول و تفسیر و حدیث و سیره، بهرهٔ کافی به دست آورد. آنگاه هَمّ خود را مصروف یادگیری ادبیات کرد و ضمن استفاده از محضر اساتذهٔ شعر و ادب به مطالعهٔ دواوین شعرا و کتب ادبی فارسی و عربی پرداخت و در نتیجهٔ سعی و کوشش و استعداد ذاتی و قریحهٔ خدادادی در اندک مدتی بر همگنان فایق آمد و شاهد مقصود را در آغوش گرفت و خود نیز به سرودن شعر آغاز کرد. بعد از آن وارد خدمات اجتماعی شد و از سال ۱۳۲۸ هـ ق برای پیشرفت و گسترش امر تعلیم و تربیت قدمهای مؤثری برداشت و در آغاز تأسیس سازمان معارف و مدارس جدید، شخصاً ریاست معارف و اوقاف سنندج را بر عهده گرفت و بعدها نیز مدتی در همدان و پس از آن در سنندج تا هنگام بازنشستگی به کار دبیری و تدریس در دبیرستانها اشتغال ورزید.

مرحوم حیرت سجادی پس از بازنشستگی قسمتی از اوقات شبانه‌روزی خود را به مطالعهٔ کتب فقه و احادیث و تفسیر و تاریخ و ادبیات می‌پرداخت و قسمتی را هم به جوابگویی کسانی که برای رفع مشکلات درسی خود به حضورش می‌رسیدند، اختصاص داده بود. او دانشمندی بود ادیب و شاعر، نویسنده‌ای توانا، دارای حافظهٔ قوی و اطلاعات فراوان در سیر و تاریخ و ادب؛ اخلاقی ستوده و صفاتی حمیده داشت و مردی بود موقر و محترم. بعد از بازنشستگی، انزوا و گوشه‌گیری اختیار کرد؛ با این حال همیشه محفل وی مجمع ادبا و فضلا و مکتب افاده و افاضه بود و پس از یک عمر نیکنامی به سال ۱۳۸۲ هـ ق به دار بقا پیوست و در مقبرهٔ شیخان ــ از مقابر معروف سنندج ــ به خاک سپرده شد.

اینک قطعاتی از اشعار حیرت:

چو عاشقان به سر زلف یار پیوستند	ز هر چه در همه آفاق بود بگسستند
مگر که شاخهٔ طوبی است قامت تو که خلق	به منتهای امید از تو طرفه بر بستند
مگر چو سرو به پا خاستی و افکندی	ز رخ نقاب که خورشید و ماه بنشستند
هزار مردم هشیار را دهد مستی	نسیم کوی کسانی که از رُخت مستند
ز غیر چشم و دل پر ز اشک و شعله چو شمع	ز هر چه یاد کنی عاشقان تهی دستند

---

۱. **کلجینی**: منسوب به «کلجی»، و آن دهی است از اورامان که بیشتر اهالی آن ساداتند.

خدای را مشنو آنچه حاسدان گفتند که تهمتی است که بر جان ناتوان بستند
جز از جمال تو باید که دیده بردوزند کسان که در طلب دیدن بهشتستند
به بوسه‌ای ننوازندم از کرم، گویی طریق خواجگی و بندگی ندانستند
به هر چه یار کند عاشقند، آنان کو
به سان «حیرت» درس وفا نبشتستَند

از قصیده‌ای که در پاسخ قصیدهٔ عربی مرحوم پدرم سروده است،

ای دل دردمند خون‌آشام ای همه روز و سال و ماهت شام
غم و شادی چو هر دو درگذر است چه توطن به نوبه‌ات چه به شام
چون ز جام اجل گریزی نیست چه به شامش به سرکشی چه به جام
کام ناکام چون بباید شد زین سرای سپنج دشمن کام،
چه تفاوت تو را دم رفتن وطن از غربتت، ری از بسطام
با قضا و قدر ستیزه چه سود شیشه را نیست تاب سنگ رخام
کی حلال است جستن رزقی که وصولش شده‌ست بر تو حرام
هر چه از حق رسد بدان خوش باش با دل پر امید و میل تمام
کُل شیءٍ من الظّریف ظریف مَثَل سائر است در اقوام

*

نشد ایمن از این عجوزه کسی از صغیر و کبیر و پخته و خام
حکما را در این مقام بود از پی تسلیت فنون کلام
ویژه فرزانهٔ مهین که مرا تسلیت گفته از ره اکرام
کاشف رمز معضلات نُبی وارث علم انبیای عظام
آفتاب کمال «روحانی» ماه روحانیان سدره مقام
آن که قاضی چرخ بی‌رأیش نکند هیچ حکم را ابرام
زُحل اندر فضای حکمت او تاه عَقلا وهام کالأوهام
گشته از فضل حق، شموس هدی رایض زهد و ورع او را رام
پند و اندرز حکمت آرایش توسن آز را بهینه لگام
ای همایون نژاد روحانی! کعبهٔ جانم، اوستاد هُمام!
چامه و نامهٔ تو «حیرت» را ذکر شام است و ورد موقع بام
کلماتت چو آیت قرآن از پی تیغ هر بلیه نیام
ذکر الطاف تست بر من فرض شکر اعطاف تست بر من وام

مـــر مـــرا عـــذر نـــه در ایـــن چـــامه | کـــه تـــرا نـــیست در خـــور اعـــظام
کـــز غـــم مـــرگ نـــونهالانم | وز چـــنین شـــغل شـــوم اســـتخدام
گشـــته پـــژمرده گـــلشن طـبعم | چـــون گـــل از بـــاد ســـرد بـــی‌هنگام
مـــن و ایـــفای حـــق تـــو هـــیهات | نگـــذرد مـــور هـــرگز از طـــمطام
از مـــن بـــینوا بـــه هـــر دو ســـرا | دهـــــدت اجـــــر ایـــــزد مـــنعام
نـــخل بـــالای نـــجل دلجـــویت | بـــــاد دور از حـــــوادث اعـــوام
گـــردد انـــدر جـــوار تـــربیتت | شـــهرهٔ شـــهر و مـــرجـع اعـــلام
کـــام از یکـــدگر فـــرا گـــیرید | بـــه تـــمنای دوســـتان کـــرام
تـــا شـــود دلربـــا ز فـــیض بـــهار | از گـــل و لاله، گـــلشن و آکـــام،

بـــوستان امـــید هـــر یک بـــاد
ایـــمن از آفت ســـموم و ســـجام

رباعی

گـــر بســـته ره لطـــف تـــرا مـــعصیتم | ور نـــیست شـــفیع مـعصیت مـعذرتم
تـــا در غـــم مـن شـاد نـخندد ابـلیس | یـــارب بـــه کـــرم قـــبول کـن مسألتم

خاطرات و یادداشتهای من.

ناصر آزادپور

آزاد مردی شریف که عمری را ــ هر چند کم و کوتاه ــ به نیکنامی و عزت سپری کرد و تندباد اجل بناگاه درخت برومند وجودش را درهم شکست. مرحوم آزادپور فاضلی اندیشمند، مُتقی، صحیح‌العمل، باصفا و صمیمیت، ستوده کردار و پسندیده‌رفتار بود؛ خطی خوش و انشایی دلنشین و ذوقی سلیم در شعر و ادب داشت؛ به معماری و نقاشی عشق می‌ورزید و خود نقاش چیره‌دستی بود. در ایام تحصیل از شاگردان برجسته به شمار می‌رفت و تحصیلات دانشگاهی را با تز عالی گذرانید.

ناصر پس از خاتمهٔ تحصیل خدمات فرهنگی را بر شغل قضا ترجیح داد و ضمن قبول ریاست آموزش و پرورش شهرستانهای تابعه و اخیراً ریاست اوقاف سنندج، تدریس را نیز کماکان وجههٔ همت خود قرار داد. طبع بلند و علو نفس و متانت و استقامت و ایستادگی در برابر قدرتها و زورگوییها و خدمت به همنوع از ویژگی‌های اخلاقی او بود. حسن عمل و خدمات ارزنده‌اش در مدت تصدی اوقاف محبوبیت چشمگیری را در میان مردم برای او فراهم آورده بود.

در اثر سعی و همت ناصر، مساجد متعددی در سنندج و روستاهای تابعه در استان کردستان

تجدید بنا و یا احداث گردید. از آن جمله: مسجد سیدمصطفی، مسجد فاروقیه، مسجد ملالطف‌الله شیخ الاسلام، مسجد اویهنگ، حمام هانیس، مدرسهٔ مولوی کرد و...، در تأسیس مدرسهٔ علوم دینی کردستان نیز سهم بسزایی داشت. در سال ۱۳۳۸ شمسی از طرف مردم سنندج شهردار انتخابی شد اما او از قبول این پست استنکاف ورزید.

از آثار آن مرحوم:

۱. امتیاز و انتشار روزنامه‌ای به نام *زاگروس*.

۲. تحشیه و چاپ *تاریخ اردلان*، تألیف مستوره شاعرهٔ کرد.

۳. تدوین مجموعه‌ای از فلکلورها و امثال کردی.

و چند اثر دیگر که اجل نابهنگام کارهایش را ناتمام گذاشت و دفتر حیاتش را بست و در شب پنجشنبه سوم آبان ماه ۱۳۴۱ برابر سال ۱۳۸۲ هـ ق پس از یک هفته بیماری در سن ۴۲ سالگی درگذشت.

یادداشتهای نویسنده، یادنامهٔ مرگ آن مرحوم، به قلم برادرش سرهنگ عباس‌آزادپور.

ملامحمد چرستانی

ملامحمد فرزند ملاعبدالرحیم به سال ۱۳۱۲ هـ ق در آبادی «آبلاخ» ـ اطراف سلیمانیهٔ عراق ـ متولد شده و پس از رسیدن به حد تمیز، مقدماتی را نزد پدرش فرا گرفته و بعد از آن در مدارس دینی سلیمانیه و اربل و کوّی تحصیلات خود را دنبال گرفته است. در ایام جنگ جهانی اول، در «پشدر» و «رانیه» به سر برده و بر اثر بمباران رانیه به وسیلهٔ هواپیماهای انگلیسی خانه‌اش ویران شده و او ناچار آنجا را ترک گفته است. مدتی بعد به سلیمانیه مراجعت کرده و تا آخر حیات در این شهر می‌زیسته و به تعلیم و تدریس و امور دینی می‌پرداخته است.

ملا محمد انسانی فاضل، باهوش و خوش‌ذوق بوده و با ادبیات فارسی و عربی و کردی آشنایی تام داشته و در سنهٔ ۱۳۸۲ هـ ق درگذشته است.

ذیل مقدمهٔ *دیوان نالی*، چاپخانهٔ سپهر تهران، ۱۳۶۴ ش، ص ۷ و ۸.

ملاسعید کابان

ملاسعید کابان مرد فاضلی بوده و مدتها در مدرسهٔ محمودیه در شهر سلیمانیهٔ عراق تدریس می‌کرده است. وی دستوری برای زبان کردی در سنهٔ ۱۳۴۷ هـ ق تألیف کرده و کتابهای دیگری

هم نوشته است. تولد این دانشمند در سنهٔ ۱۲۸۶ هـ ق و درگذشتش در ۱۳۸۲ هـ ق اتفاق افتاده است.

یادداشتهای نویسنده.

ناصر نظام مستوفی

میرزا نعمةالله مستوفی ملقب به «ناصرنظام» فرزند میرزا عنایت‌الله مستوفی کردستانی، مرد کریم‌الاخلاق و محترمی بود، از خانواده‌ای شریف و اصیل، دارای فضیلتی تام و خطی زیبا که هم نسخ را خوب می‌نوشت و هم نستعلیق را. در ادبیات فارسی و تاریخ و مسائل دینی صاحب بصیرت بود و گاهی هم به مناسباتی شعر می‌گفت. از اشعار اوست (منتخب از یک مرثیه):

باز از جفای آسمان افتاد شوری در جهان — رفت از زمین تا آسمان فریاد هر خرد و کلان

دردا ز دور دهر دون کز جور آن خلقی زبون — وز دیده جاری سیل خون، همراه با آه و فغان

گویی قیامت شد عیان، وز هول رستاخیز آن — مرد و زن و پیر و جوان گشتند حیران ناگهان

افسوس کان کان هنر، وان زاهد نیکو سیر — و آن عالم با هنگ و فر از دیدهٔ ما شد نهان

با یاد حق زین رهگذر، بر بست بار این نو سفر — ناخورده از دنیا ثمر، پوشید چشم از خان و مان

آن مقتدای اهل دل چون بود با حق متصل — شد از علایق منفصل، فردوس را کرد آشیان

او رفت و شد از ما جدا، و آسود در دار بقا

ماراست صد رنج و عنا از دوری وی جاوان

درگذشت مرحوم ناصر نظام حدود سال ۱۳۸۲ هـ ق اتفاق افتاد.

خاطرات و یادداشتهای من.

ملا عارف چنگیانی

عالم عابد ملا عارف فرزند ملاقادر از مردم روستای چنگیان از قرای شارباژێر ــ شمال شهر سلیمانیه ــ حدود سال ۱۳۰۰ هـ ق متولد شده است. تحصیلاتش را ابتدا نزد پدر شروع کرد و پس از آن به سایر مدارس دینی و علمی مناطق کردستان عراق راه یافته و پس از خاتمهٔ تحصیل به چنگیان برگشته و به معیت پدرش که هنوز حیات داشته، به امور امامت و خطابت جمعه و تدریس پرداخته است.

پدر ملا عارف در آن آبادی باغهایی داشته و از فروش محصول آن ارتزاق کرده و ملاعارف هم تا در آنجا بوده از همین راه و با دسترنج خود زندگی روزمره‌اش را تأمین می‌نموده است.

ملاعارف انسانی متدین، محسن و فاضل بوده و با ادبیات، بخصوص کردی سروکار بیشتری

داشته و از دوستان نزدیک ملامحمود بیخود ـ شاعر معروف ـ بوده است. در سنهٔ ۱۳۷۳ هـ ق به سلیمانیه رفته و در یکی از مساجد آنجا به تدریس و امامت مشغول شده و به سال ۱۳۸۳ هـ ق همانجا دار فانی را وداع گفته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۶۰ و ۲۶۱.

ملا رضا واعظ کرکوکی

ملا رضا فرزند ویسی از عشیرهٔ زنگنه و اهل کرکوک در تاریخ ۱۳۸۳ هـ ق وفات یافته و حدود یکصدسال زندگی کرده است. وی پس از خاتمهٔ تحصیلات در بغداد و اخذ اجازه از محضر علامه ملا محمد فیض مفتی زهاوی به کرکوک بازگشته و در خدمت حاج شیخ علی افندی خالصی به کسب طریقهٔ قادریه پرداخته است. بعد از آن در مدرسه و خانقاه مرشد خود به تدریس و وعظ و ارشاد مسلمانان مشغول شده و در اواخر عمر به بغداد رفته و همانجا پس از مدتی درگذشته و در مقبرهٔ اعظمیهٔ بغداد دفن شده است.

ملارضا به زبانهای عربی و فارسی و ترکی و کردی کاملاً آشنایی داشته و هنگام محاوره و گفتگو و وعظ از اشعار و امثالِ این زبانها مدد گرفته و استشهاد جسته و در مجموع انسانی دانشمند و فصیح و باتقوی بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۰۵.

ملا محمد قزلجی ـ ترجانی‌زاده

ملامحمد ترجانی‌زاده فرزند ملاحسین بن علامه ملاعلی قزلجی ترجانی در تاریخ ۱۳۱۳ هـ ق در ترجان متولد شد و پس از رسیدن به حد تمیز به تحصیل پرداخت و به مدارس زیادی در مناطق کردنشین عراق و ایران راه یافت. سپس به مصر رفت و در آنجا هم مدتی از محضر فضلا و علمای قاهره استفاده کرد. آنگاه به عراق مراجعت نمود و به سال ۱۳۳۱ در بغداد مقیم گشت و در اندک زمانی از مدرسین مشهور و بنام آنجا شد و در مدرسهٔ اعظمیه بغداد به تدریس و وعظ پرداخت.

ملا محمد از اساتید علوم دینی و فلسفهٔ اسلامی بود؛ در مجلات معتبر علمی و دینی عراق سلسله‌مقالات ارزنده‌ای می‌نوشت. کتابهای زیادی تألیف کرده است، از جمله: *مساجدالسلیمانیه*، شرحی بر ربع‌مجیَّب و یک دوره حواشی بر *لباب‌الاشارات* امام فخر رازی. ملامحمد قزلجی طبع موزونی داشته و به کردی و عربی شعر می‌گفته است، این ابیات از مسمطی است که تمام آن در دسترس نبود:

قەستەم بـەسورەی والتـینیٚ لەئـــەلف و بیٚتــا چــەغمینیٚ ئەیدەم بەهای پیٚکەنینیٚ
قەستەم بەسورەی والفجریٚ چاو دەبیینیٚ و دڵ بۆی دەگریٚ ....
بەسەر قەبرمدا هات رابوارد و بـیرم کــەوت یــاری قــەدیم یَحْیَی العِظَام وَ هَی رَمیم

این دانشمند در تاریخ ۱۳۸۳ هـ ق[1] در بغداد درگذشته و در اعظمیهٔ بغداد مدفون است.

یادداشتهای نویسنده. *علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین*، ص ۵۲۲.

انورمائی

انورمائی فرزند شیخ محمد، فرزند ملاعبدالرحمن ئالّەکی مائی از خانوادەای معروف، به سال ۱۳۳۲ هـ ق در ده مائی ـ نزدیک آمِد ـ متولد شده و تحصیلاتش را در مساجد بامەرنی و دهوک و زاخو و آمد و اربل تمام کرده و در سنهٔ ۱۳۵۵ هـ ق در مدرسهٔ قوبان در منطقهٔ بادینان نزد علامه شکری افندی مفتی عمادیه و مدرس مدرسهٔ نامبرده درس خوانده و مجاز شده است.

انورمائی از آغاز جوانی با برخورداری از ذوق خدادادی به سرودن شعر پرداخته و تـخلصش «لاوی‌چیا» بوده است. مهمترین آثار منتشرهٔ او: *کوردی بادینان* است که در سنهٔ ۱۳۸۱ آن را به نام *الاکراد فی بهدینان*، به زبان عربی چاپ کرده است. مائی در تاریخ ۱۳۸۳ درگذشته است.

میٚژوو، تألیف دکتر کمال مظهر از ص ۱۷۹ تا ۱۸۲. *الاکراد فی بهدینان*، ص ۱۸۸.

گُویا کرماشانی

غلامعلی گویا فرزند غلام‌حسین به سال ۱۲۸۲ شمسی برابر با ۱۳۲۱ هـ ق، در کرماشان تولد یافت و تحصیلات متوسطهٔ خود را در همان شهر به پایان رسانید و پس از آن به تهران رفت و در دانشسرای‌عالی موفق به اخذ لیسانس شد. در سنهٔ ۱۳۰۴ ش به خدمت وزارت فرهنگ درآمد و مراحل خدمات فرهنگی را از آموزگاری تا دبیری و ریاست دبیرستان و بازرسی فنی در کرماشان و سنندج عهده‌دار شد و از سال ۱۳۲۱ ش در چند شهرستان از جمله شهر قم سمت ریاست فرهنگ را داشت و پس از یک عمر خدمت صادقانه و کسب نام نیک در مهرماه سال ۱۳۴۲ ش برابر با ۱۳۸۳ هـ ق دار فانی را وداع گفت. وی در شهرستان قم مدفون است.

مرحوم گویا انسانی متدین و درویش‌مسلک و اهل طریقت و از خدمتگزاران واقعی فرهنگ بود. در رشتهٔ ادبیات تخصص داشت و خود نیز مرد شعر و ادب بود، و «گویا» تخلص می‌کرد؛ اما

---

۱. مؤلف کتاب *علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین*، سال تولد ملا محمد را ۱۳۱۰ و مرگش را ۱۳۸۰ نوشته است.

در آغاز کار مدتی تخلصش «زجاجی» بوده است.

اینک غزلی از این شاعر:

به بزم، چون بت من جام می به دست بگیرد — اساس توبه عجب نیست گر شکست بگیرد

به دست عشق اثر نیست باده را مگر آن دم — که جامی از صنمی شوخ و می پرست بگیرد

چنان به تیر نگه‌کشت چابکم که دو صد جان — اگر که بود، سزا بود ناز شست بگیرد

گرفت تاب و توانم به نیم غمزه و ای کاش — ز من به نیم دگر جانی ار که هست بگیرد

بلای جان تو شد هوش ناتمام تو «گویا»

بهل به غمزه‌اش آن چشم نیمه‌مست بگیرد

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، ص ۱۰۶.

مُصطفی صَفْوَت دێلێژه‌ای

ملا مصطفی فرزند حاج ملا رسول فرزند ملاشریف دێلێژه‌ای قره‌داغی در سنهٔ ۱۳۲۴ هـ ق در سلیمانیه متولد شده است. پس از فرا گرفتن مقدمات خواندن و نوشتن، به مدارس دینی راه یافته و از محضر دانشمندانی چون شیخ عمر ابن القره‌داغی و شیخ بابا علی و شیخ محمد امین بیژوی استفاده درسی کرده و مجاز شده است. آنگاه در مسجد «بارچاوش» در سلیمانیه به سمت تدریس منصوب شده و تا آخر حیات (سال ۱۳۸۳ هـ ق) مرجع افتاء و تدریس بوده است.

علماؤُنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۷۲.

حافدی قزلجی

محمدسعید حافدی فرزند ملا رحیم بن مرحوم ملامحمدحسن فرزند علامه ملاعلی‌قزلجی ترجانی در دهم ربیع‌الاول سال ۱۳۳۲ هـ ق در بوکان متولد شده و تحصیلات خود را ابتدا نزد پدرش شروع کرده و سپس برای ادامهٔ آن به سقز رفته است. اوایل سال ۱۳۱۱هـ ش راه عراق را پیش گرفته و در سلیمانیه مدتی درس خوانده و در اواخر ۱۳۱۲ ش به مهاباد برگشته و در آنجا نزد پسرعموی پدرش ملا احمد ترجانی‌زاده تا سال ۱۳۱۶ ش به فراگرفتن دانش و فضیلت مشغول بوده است. اوایل سال ۱۳۱۷ ش در دادگستری به استخدام دولت درآمده و پس از یک مدت خدمت در شهرستان‌های مختلف، سرانجام به کرماشان انتقال یافته و تا آخر حیات در این شهر معاون دادسرای آنجا بوده است.

مرحوم حافدی گذشته از اطلاعات کافی در علوم دینی و ادبی، تا حدی با علوم جدید نیز آشنایی داشت؛ زبان انگلیسی و ترکی نیز می‌دانست و در اثنای شغل دولتی موفق به اخذ لیسانس

الهیات شد.

حافدی شعر کردی را نیکو می‌سرود و به فارسی و عربی نیز شعر می‌گفت. به موسیقی علاقه زیاد و آواز خوبی داشت. حافظه‌اش قوی و محفوظاتش زیاد و در دوستی ثابت‌قدم بود.

در حدود سال ۱۳۴۲ شمسی در کرماشان درگذشت و همانجا به خاک سپرده شد. این قطعه شعر به نام «اخلاق و ایمان» به زبان کردی سۆرانی از مرحوم حافدی است:

چیە دونیا؟ هەمو دەردو بەڵایە — لەهەر لاوە شەڕۆ هەڵاو هەرایە
وەبیری نایێ ئاغا حاڵی نۆکەر — رفێقیش بۆ رەفیقی بێوەفایە
نیە خزمایەتی، دۆستی نەماوە — جەفاو زەحمەت لەدۆست بۆ ئاشنایە
بەقین باووک لەکوڕ، کچ دوژمنی دایک — براتینوو بەخوێنخۆری برایە
لەعەیش‌و کەیفی شەو تارۆژە ئەشراف — گەدا برسی‌و بەئاواتی کەوایە
لەڕایەت مالک‌و ئاغا بەقینە — بەکارگەر، کاردەر بێئیعتنایە
بەدەس جەورو جەفای ئەرباب، دهاتی — بەشارا خول ئەخوا، ئێژی گەدایە
دوکانداریش لەدەستی کاربەدەستان — لەشاران دەرکراوو هەڵوەدایە
شەڕی دەروێش‌و صۆفیش قورسە ئەمما — هەمو شەڕیان لەسەر لێفەی مەڵایە
ژن‌و شوش لەمقڕە بێبەش نەماون — بەرەڵایی ژنان عەینی حەیایە
لەهەرلا زەلزەلەو سەیل‌و خەسارەت — کولەو ئافاتی ئەرضی یاسەمایە
ئەمانە پاک لەبەر بێدینی‌و جەهل — نەتیجەی ئیشی زشت‌و نارەوایە

عەلاجمان یەکیەتی‌و راستی‌و دروستی
رەوشتی چاکی فَخْرُالأنْبیایە

یادداشتهای نویسنده.

ملا محمدرشید خالدی مفتی‌زاده

ملا محمد رشید خالدی فرزند شادروان علامه ملاعبدالله مفتی‌دشی و برادر مرحوم ملا محمود مفتی کردستان ـ که شرح حال ایشان گذشت ـ در سنهٔ ۱۳۲۳ هـ ق در شهر سنندج تولد یافته و تحصیلاتش را همانجا به پایان رسانیده است.

او در سنهٔ ۱۳۵۱ هـ ق به قصد زیارت قطب‌العارفین شیخ‌علی‌حسام‌الدین قدّس‌سرّهُ راهی کشور عراق می‌شود و پس از کسب طریقهٔ نقشبندیه، مدتی در خانقاه تەوێڵێ به سیر و سلوک می‌پردازد؛ پس از آن به عزم سیاحت ممالک عربی و زیارت اماکن مقدسهٔ آن بلاد از راه سلیمانیه و کرکوک به بغداد و از آنجا به کربلا و نجف می‌رود و در هر کدام از این شهرها ایامی را به زیارت

مشاهد متبرکه و ملاقات با صاحبان دین و دانش سپری می‌کند. آنگاه راه سوریه و شامات و اردن را پیش می‌گیرد، مدتی در حلب و دمشق و زمانی در بیت‌المقدس و عمان و سایر شهرهای آنجا به گشت و گذار می‌پردازد. پس از آن در ایام حج وارد حجاز می‌شود و بعد از بجا آوردن فریضهٔ حج و زیارت مدینهٔ منوره و سایر بقاع متبرکهٔ آنجا به لبنان بر می‌گردد. بعد از توقف کوتاهی در بیروت و آشنایی با مردم مسلمان آنجا ـ به خصوص روحانیون ـ در یکی از مساجد، به نام «جامع‌الخضر» به سمت امامت و خطابت و وعظ منصوب می‌شود، و برای همیشه در بیروت اقامت می‌گزیند. اما هر ساله یکی دوبار به سوریه نیز آمد و شد داشته و با عرفا و دانشمندان آن کشور آشنایی کامل به هم می‌رساند. بارها خود آن مرحوم از رجال علم و معرفت آن ایام در سوریه ستایش می‌کرد و به محض نام بردن و ذکر محامد آنان اشک از دیدگانش جاری می‌گردید. از قضا یکی از بزرگان علم و عرفان آنجا به نام شیخ شریف یعقوبی بعد از آشنایی و تکرار ملاقات با شخص مورد بحث ما، فریفتهٔ زهد و تقوی و اخلاق حسنهٔ او می‌شود و روی علاقهٔ خاصی که به او پیدا می‌کند، او را به دامادی خود پذیرفته، دخترش را به عقد نکاح وی در می‌آورد.

ملا محمد رشید پس از استقرار و تأهل در لبنان هر ساله برای برادر بزرگش مرحوم ملا محمود مفتی و کسان خود در سنندج نامه‌هایی می‌نوشت. نامه‌هایش در سنوات اخیر رنگ دیگری داشت و از سیر و سلوک معنوی و اطلاعات عمیق عرفانی و پختگی و کمال او حکایت می‌کرد. بعدها یکی دوبار به مصر و مراکش هم سفر کرده و دو بار دیگر به حج رفته بود. در حدود سال ۱۳۷۰ هـ ق به منظور ملاقات برادر بزرگترش ملا محمد برهان‌الاسلام مهری، مقیم اسلامبول ـ که مردی ادیب و دانشمندی کم‌نظیر بود ـ به ترکیه می‌رود و از مساجد و مدارس دینی آنجا نیز دیداری به عمل می‌آورد.

ملا محمد رشید در زمستان سال ۱۳۷۵ هـ ق برای بار نخست به سنندج بازگشت و مدتی را به دیدار اقوام و کسان خود در این شهر گذرانید. در سنهٔ ۱۳۸۳ نیز بار دیگر به سنندج مراجعت کرد. چون برادر بزرگوارش ملا محمود مفتی این بار وفات یافته بود، میزبانی ما را قبول کرد و مدت یک هفته‌ای به همراهی همسر و مادرزن و یگانه پسرش آقای عبدالله خالدی ـ که جوانی فاضل، متدین و شایسته بود ـ مهمان ما بودند. و من این بار از نزدیک بیشتر با اخلاق و روحیه و تقوای او آشنا شدم.

ملامحمد رشید عارفی بود روشن ضمیر و آگاه و خوش‌بیان. وقتی به صحبت می‌نشست با شور و هیجان خاصی دنبال مطلب را می‌گرفت. بحث او بیشتر روی تفسیر آیات قرآنی و معارف اسلامی دور می‌زد.

قرآن مجید را اگرچه مرتب حفظ نکرده بود، اما در نتیجهٔ کثرت تلاوت و ممارست، با آن

حافظهٔ خوبی که داشت تمام آیات را از بر می‌خواند. شبها زود می‌خوابید؛ اما هر شب برای ادای نماز تهجد برمی‌خاست و با تهیهٔ وضو ساعاتی به نماز و راز و نیاز با خدا و تلاوت قرآن مشغول بود و باز قبل از طلوع فجر بستر را ترک می‌گفت و برنامهٔ عبادت خود را دنبال می‌کرد و پس از بجا آوردن نماز صبح و مسنونات آن و قرائت اوراد و اذکار، به تلاوت قرآن با ترتیل و صدای آرام می‌پرداخت و اشک می‌ریخت.

ملا محمد رشید روی آشنایی با علم حروف و اعداد و یا از روی بصیرت و صفای باطن وقایعی را از آیات قرآنی استخراج می‌کرد و خبرهایی می‌داد که به وقوع می‌پیوست. بسیار مایل بود که من وقت داشته باشم و از او اسرار و رموزی را که از آیات استنباط کرده بود، استفاده کنم، اما من در آن هنگام گرفتار تدریس و مدرسه بودم و خود را به دانستن این مسائل هم زیاد علاقه‌مند نشان ندادم. به هر جهت وی مرد مقدسی بود که از معنویات بهره‌ای داشت. در سَخا و بخشش افراط می‌کرد و حتی در برخورد با مستحق، لباس تن خود را در کوچه و معابر در می‌آورد و می‌بخشید و برایش مهم نبود که بدون جامه به منزل مراجعت کند.

سید محمد عربی ادریسی حسنی، مُحدث و مرجع فتوی در لبنان در کتاب *اتحاف ذوی العنایه* ــ که تذکره‌ای دربارهٔ علما و عرفای شام و لبنان است ــ در ص ۸۷ راجع به ملا محمد رشید خالدی چنین نوشته است: «و منهمُ أُستاذُ البرکَةِ الصّالحُ‌الصُوفی الشَّیخُ محمد رشید مُفتی‌زاده خطیب و امام و مدرس بِمسجدالخضر عَلیهِ‌السَّلام، تعرَّفْتُ بِهِ فی بیروتَ عندَ نُزُولِهِ و سُکْناهُ بِها، فألْفَیْتُهُ صاحِبَ احْوالٍ معَ کرمٍ و افضالٍ؛ یتکلَّم بِاِشاراتٍ صوفیَّةٍ و یفسّر کثیراً من الأیات القُرآنیَّة مِن طَریقِ الاشارات الصُوفیَّةِ، و یَستنبِطُ مِنْها اَخباراً کَوْنیَّةً، ادامهُ‌الله وَ نَفعَ بِهِ».

مرحوم ملا محمد رشید به اهل‌بیت اطهار ارادت فوق‌العاده‌ای داشت و به یکایک آنان عشق می‌ورزید. به اشعار حافظ دلبستگی و علاقه‌مندی زیادی نشان می‌داد و تقریباً همهٔ آن را حفظ کرده بود و در تفسیر و توجیه سخنان حافظ داستانها می‌گفت و شواهدی از قرآن و اخبار بیان می‌کرد و مدعی بود که از دیوان حافظ می‌توان راجع به پاره‌ای وقایع اشاراتی استخراج کرد و به نظر وی حافظ به حق لسان‌الغیب است.

رساله‌ای را به عربی از بیروت برای من فرستاده بود، مشتمل بر شرح مبسوطی دربارهٔ جهان خلقت و سرآغاز پیدایش عالم و حقیقت ایجاد آدم تا ظهور خاتم(ص) و آن بنا به نوشتهٔ خود او فصلی بوده است از کتاب مفصلی که دربارهٔ رموز آفرینش به رشتهٔ تحریر درآورده است.

مرحوم ملامحمد رشید در اواسط سال ۱۳۸۴ هـ ق برابر با اوایل سال ۱۳۴۳ هـ ش در بیروت وفات می‌کند؛ طبق وصیت خودش دوستان و آشنایان جنازه‌اش را از بیروت به دمشق حمل

می‌کنند و در یکی از مقابر آنجا به نام باب‌الصَّغیر، جنب مزار مرحوم شیخ شریف یعقوبی ــ پدر زنش ــ او را به خاک می‌سپارند.

من نظر به ارادتی که به آن مرحوم داشتم، در تاریخ ۴۳/۴/۷ قصیده‌ای عربی در رثای او سروده و برای خلف ارجمندش آقای عبدالله خالدی در بیروت فرستادم که قسمتی از آن را در اینجا ذکر می‌کنیم:

عَبَراتٌ مَنْظومة

مــا هــذهِ الدُّنــيا بِــدار قــرار ... لافــی هُــناک مآرِبٌ و امــانی

لَــیْس الزَّمــان مــؤاخــیاً و مــؤازراً ... شــیم الزَّمــان خُـصُومةُ الانســانِ

مــنْ بـــات فــیها ظــافراً اوخــائباً ... أردتــهُ یــوماً حَــزْبةُ الحــدثان

طُــوبی لِــمن لمْ یبغِ فــیها غَــیْر ما ... أوْحــی بِــهِ الرَّحــمن فــی الْـفرقان

طُــوبی لحُــرّ طَــلَّق الدُّنــیا و لمْ ... یــهْتَمَّ بــالمال وَلا الْــعُنوانِ

طُــوبی لِــصُوفیّ تــقی زاهــدٍ ... لَــمْ تــلْهِه أنْــعم دارِ فــانِ

إنَّ «الرَّشــید مُــحمَّداً» أودی وَأصْـ ... ـبحَ ضَــیْف کــوثر سیّد العــدنانِ

مــولیً لهُ فــی‌النـاس ذکــر ســائر ... بــصفاء آراء و حُــســن بــیان

یــعزی لقــوم ســادة «کــردیَّة» ... بــیتِ العــلوم و مَــعْدن الْــعرفانِ

الحــائزین ذری الشّــرافــةِ والعُــلی ... والفــائزین بِــنعْمةِ الرّضْــوان

نــالُواالسّــیادةَ والرِّیــاسةَ والإمــا ... مَــةَ فــی اتّــباع شــریعَةِ الرَّحــمن

نَسَب لَهُمْ کـالشَّمسِ معْ حَسَبٍ هُما ... مُــتلأ لِــئانِ کِــلاهُما ســیّانِ

مِــنْ مَــعْشَر الإفــتاء قَــدْورثوا الکَــرا ... مَــةَ کــابِراً عَــنْ کــابرٍ ذی شــانِ

*

یــا عــالِیَ الخُــطُواتِ فی سُبُلِ الهدی ... یــا ذاکِــراً فــي السّــرّ والإعْــلانِ

یــا مــحسْناً قَــدْ فــاقَ مَــعْنَ الزّایــدَه ... فــی عَــصْرنا بِــالجودِ والاحْســانِ

یــا کــعبةَ المــعروف، یــا مُحیی النَّدی ... یــا مــنبعَ الایــقانِ والایــمانِ

یــا مَــنْ لَــهُ خُــلُقٌ جَمیلٌ عَــرْفُهُ ... فــی طــیبهِ کَشَــقایِقِ النُّــعمانِ

فــی عــصْرنا إنْ کــان رکــنُ ثــابتُ ... لِــلمُهَذَّبِ الاَخْــلاق، انتَ الْــبانی

قَــدْ کُــنْتَ مُــنْقطع الْـقرینِ عَــدیمهُ ... ذارِقَّــةٍ مِــنْ خَشْــیةِ الرَّحــمن

قَــدْ کُــنْت قــواماً خَشُــوعاً خــاضعاً ... بَکّــاءَ حــینَ تــلاوَةِ الْــقُرْان

کــانَتْ عُــیُونُکَ دائــماً مَــبْلولةً ... مِــنْ خَــوفِ نــیرانٍ و شَــوْقِ جــنان

طُــوبی لقــومٍ مــوتهم کَــحَیاتِهِمْ ... ولک المــماتُ الآن عُــمْرٌثان

قـدْ غِـبْت عَـنْ وطـنٍ سنينَ وَقَـدْ ثـوَيـ تَ بأرض شـــامٍ اَوثَـــری لُـــبنان
والله كُـنْتَ مُـقيم مُـهْجَتِنا، كـما شـاهَدْت حـينَ زيـارةِ الاوطـانِ
واهاًلِــفَقْدِكَ يــا عـزيزُ فَـمِصْرنا مِــنْ نَــعی يُـوسُفَ بـلْدةُ الاحـزانِ
حَـمَلُوک مِـنْ بـيروت نَـحْوَدِ مَشْقَ والا أحْـبابُ حَـوْلَکَ فـی بُکـیً وَحـنانِ
مُـــتأسّفين، مُشَـــيّعينَ، تـــفيضُ اَعْـ يُــنُهم جَـویً وَنَـوی بِـدَمعٍ قـانِ

*

مِـــنّیالسَّـــلامُ لمـن ثَـویٰ دارَالسَّـلا مِ قَـــريرَ عـــينٍ مُسْـــتَنيرَ جَـــنانِ
مِــــنّی إلَــيْهِ تَـحيَّةٌ مشـفُوعةٌ بــزفير وَجْـد الْـقلْب ذی الْـهَيَمان
وَ سَـــحائِبُ الرّضـوان تَسـقی رمْسـهُ مِـنْ کُـلّ مُـزْن هـاطِلٍ هَـتّان
أدعـــو و أسألُ مـــن الهـــی اَنْ يَـحُ فَّ ذويـــه بـــالتَّسليم والسّـــلْوان

*

أرَّخْتُ رحْـــلَتَهُ بـــبيتٍ مـلهِمٍ هـــجْرية يُـغنيک عَـنْ تـبيان
«أمسـی الرَّشـيدُ بـجهددين الْـمُصطفی مَـلَکاً يـحومُ اليـوْم حَـوْل جِـنانِ»[۱]

خاطرات و یادداشتهای من. اتحافُ ذوی‌العنایه، ص ۸۷، چاپ بیروت.

سیّد حبیب‌الله نَعْلَیَنی

سید حبیب‌الله نعلینی انسانی محترم، نیک‌نفس، اجتماعی، متدین و مردمدار بود؛ که به سال ۱۳۰۲ هـ ق تولد یافت. او در یکی از روستاهای اطراف روانسر به نام خراجیان می‌زیست و از طریق کشاورزی و امور روستایی امرار معاش می‌کرد. در بهمن ماه سال ۱۳۱۰ شمسی که عدهٔ کثیری از رؤسای عشایر و مردم سرشناس کرد گرفتار شدند، نعلینی هم دستگیر شد و مدت ده سال (تا شهریور ۱۳۲۰) در شهر اصفهان زندانی بود. پس از آزادی به آبادی خود برگشت، و تا آخر حیات به ادارهٔ روستا و سرپرستی کشاورزان اشتغال داشت.

مرحوم نعلینی علاوه بر مهارت در فنون سواری و تیراندازی، اهل مطالعه و کتاب بود و با دواوین شعرا به خصوص خمسهٔ نظامی الفت تامی داشت و گاهی هم به زبان کردی شعر می‌سرود. سرانجام در تاریخ ۱۳۴۳ شمسی برابر با سال ۱۳۸۴ هـ ق درگذشت و در روانسر به خاک سپرده شد.

---

۱. تمام این بیت با حساب ابجد برابر با ۱۳۸۴ هـ ق است.

اینک قطعه شعری از آن مرحوم، دربارهٔ شکایت از تلخی زندگی و رنج گرفتاری و مشقت زندان:

یـــاران، عـــەزیزان! دەردم کـــاریەن — زوخـــاو دەرون چـون سـەیل جـاریەن
مـەحبوس‌و ذەلیـل، بیٚ‌تـەقصیر ویٚـمان — رای نـەجات تـاریک، بیٚ‌تـەدبیر ویٚـمان
دورکـەفتەی وەطـەن غـەریب، بیٚچارە — صـــەرعی خـــاطرتەنگ ســـیاستارە
توٚخـــــودا یـــاران، رەفیٚـــقان چوٚڵ! — یادکەن غـەریبان خـەستەی خـەموە کوٚڵ
هـــەرساتیٚ هـــەوای آزادی هـــەردان — گـەشت‌و صـەیادی‌و گـوذرگای زەردان
چـــەنی رەفیٚـقان جـویا پـەی نـەچیر — بیٚ‌خـەم مـەست شـەوق وەسوٚز دڵگیر
جـەرگەی کـەڵ‌رمـان، نـاڵەی ماردمان — صەدای هەی‌دەس‌وەش دەرون بیٚ‌خەمان
نـــەسیم بوٚی عـــەطر چـنورو شـەوبوٚ — گشت بـــی‌وەخەیاڵ، وەی وەیـــانەم ڕوٚ
مـــەیوٚ وەیـــادم چـون خـاو شـەوان — نـــەفەس قـــەطع‌مەبوٚ، لاڵ‌مـەبوٚ زوان
دیســـان گـــرفتار چـــەرخ گـەردونیم — وەگـــیان یـــاران تـــەمام زەبـــونیم
جەی قەفەس تەنگ حەبس ئـەصفەهان — ریشـەی شـادیمان جـەبیخ هوٚرکـنیان
ئـەگـەر بـەیان کـەم هـەزاریەک دەردم — مـــەبوٚ وەســـەربار هـەناسەی سـەردم
بـــاز هـــەم پـەنامان وەذات حـەقەن — وەلوطـــف بیٚـچون فـەرد مـوطڵـقەن
کـەرەم بیٚ‌شـومار، مـەر وەلوطـف ویٚش — وەفـەضڵ‌و رەحـمەت، وەرنـە چارەییٚش

یـە «حـبیب» واتـەن وەی گشت دەردەوە
دڵ وەهـــەناسەی ســـیای ســـەردەوە

حدیقهٔ *سلطانی*، ص ۱۸۸. یادداشتهای نویسنده.

نَجْمُ‌الدّین مُلاّ سلیمانیّه‌ای

نجم‌الدین‌ملا فرزند ملاغفور فرزند ملا ابراهیم به سال ۱۳۱۱ در سلیمانیه چشم به جهان گشود و نزد پدرش و حاج شیخ مصطفی قاضی به تحصیل پرداخت و پس از اختتام تحصیل مدت کوتاهی به کارمندی دولت درآمد.

به سال ۱۳۴۷ هـ ق به معیت فاضل پژوهشگر کُرد، حسین حُزنی مکریانی، اقدام به نشر مجلهٔ *زاری کرمانجی* نمودند. نجم‌الدین ملا مدت چهل سال کتابخانه‌ای را که خود بنا نهاده و آن را **«کشتی نوح»** نامگذاری کرده بود، اداره کرد. او مردی آگاه و اهل مطالعه بود و مطالب زیادی را دربارهٔ کُرد و تاریخ این قوم گردآوری نمود و قسمتی از یادداشتها و تحقیقات خود را در روزنامهٔ ژین به چاپ رسانید و در همان روزنامه ستون ویژه‌ای را در اختیار داشت که در آن برای کودکان

داستان می‌نوشت. چندین کتاب و رسالهٔ خطی از او به جا مانده که هنوز به چاپ نرسیده است.
درگذشت نجم‌الدین‌ملا سلیمانیه‌ای به سال ۱۳۸۴ هـ ق اتفاق افتاده است.

روزنامه‌نگاری درکردستان، چاپ ۱۳۵۷ هـ ش، ترجمهٔ احمد شریفی، ص ۶۱ و ۶۲.

نافع یونُس اربلی

نافع یونس در سنهٔ ۱۳۴۷ هـ ق در شهر اربل تولد یافته و در ۱۳۶۹ در رشتهٔ حقوق دانشگاه بغداد فارغ‌التحصیل شده است.

نافع قبل از آنکه تحصیلاتش را به پایان برساند، به صفوف مبارزین پیوست و یکی از افراد مؤثر سازمان‌دهی تشکیلات مبارزان عراق بود. به سال ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ در سازمان انقلابی «**شۆڕش**» راه یافت و در تاریخ ۱۳۶۹ دستگیر و برای مدت ده سال به زندان مرکزی بغداد منتقل شد.

پس از انقلاب تموز سال ۱۳۷۹ نافع و عده‌ای دیگر از همفکران او اقدام به انتشار روزنامهٔ *آزادی* به زبان کردی ــ در کرکوک ــ نمودند و پس از مدتی انتشار، آن را به بغداد منتقل کردند؛ اما نافع مدتی بعد دوباره دستگیر و زندانی شد و به سال ۱۳۸۴ هـ ق در زندان درگذشت.

روزنامه‌نگاری درکردستان، چاپ ۱۳۵۷ هـ ش، ترجمهٔ احمد شریفی، ص ۷۰.

شیخ رسول تکیه‌ای

شیخ رسول فرزند شیخ محمد از سادات حسینی متولد در آبادی تکیه در حدود سنهٔ ۱۳۰۳ هـ ق است. تحصیلاتش را در همان آبادی شروع کرده و بعد از آن به مدارس دیگری در سایر نقاط شهرزور راه یافته و به اخذ اجازه نایل آمده است. آنگاه در حلّبجه اقامت گزیده و تا هنگام وفات (سال ۱۳۸۵ هـ ق) عهده‌دار خدمات دینی و امامت و تدریس در آنجا بوده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۰۸.

شیخ عبدالعزیز برزنجی دۆڵ پەمۆیی

شیخ‌عبدالعزیز فرزند شیخ‌محمد بن شیخ‌رسول بن شیخ‌حسن بن شیخ‌عبدالله بن شیخ‌علی

کۆسه نودهی، در سنهٔ ۱۳۰۵ هـ ق در روستای «دولّ‌پەمۆ» از نواحی برزنجه تولد یافته و همانجا شروع به تحصیل مقدمات کرده است. پس از آن در سایر مدارس آن اطراف همچون دیگر طلاب علوم دینی به گشت‌وگذار پرداخته و علوم صرف و نحو و بلاغه و منطق را فرا گرفته و پس از آن هَمّ خود را صرف یادگیری علم فقه کرده و پس از تکمیل به آبادی خود برگشته و به تدریس و ارشاد و خدمت مسلمانان اقدام کرده است.

شیخ عبدالعزیز انسانی اهل تقوی و عبادت و قناعت بوده و به سال ۱۳۸۵ هـ ق وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۳۰۱.

قانع مریوانی

شیخ‌محمد فرزند شیخ‌عبدالقادر که‌لوس فرزند شیخ‌سعید فرزند شیخ‌محمد دولاش، از سادات کهنه‌پوشی ــ شاخه‌ای از آن به نام ــ کابلی است که در سنهٔ ۱۳۱۸ هـ ق در آبادی ریْشیّن از دهات شهرزور متولد شده و چهل روزه بوده، پدرش را از دست داده و در چهار سالگی مادرش نیز درگذشته است. آنگاه مرحوم سیدحسین چۆری او را تحت سرپرستی خود قرار داده و به تربیت او همت گماشته و به مکتبش فرستاده است.

قانع در سن ۱۲ سالگی دنبال تحصیل را گرفته و بعد از مدتی گشت‌وگذار در شهرهای سلیمانیه، سنندج، سقز، کوی و کرکوک به سلیمانیه برگشته و چندی نزد علامه ابن القره‌داغی تلمّذ کرده است؛ اما به علت گرفتاری‌های خانوادگی ترک‌تحصیل نموده و مدتی به شغل امامت و مکتب‌داری ــ متناوباً در دهاتی چند ــ مشغول شده است.

قانع در همان ایامی که در سنندج درس می‌خوانده، بر اثر ذوق و استعداد فطری به گفتن شعر پرداخته است. پدر و اجداد قانع هم اغلب شاعر بوده‌اند؛ مادرش نیز دارای ذوق شاعری بوده و همچنین سه فرزندش به نام‌های: «خنجر»، «کوته‌ک» و «وریا» نیز طبع موزون دارند.

قانع به فارسی و کردی شعر می‌گفته و بیشتر اشعارش در شکایت از اوضاع روزگار و انتقاد از وضع نابسامان محیط زندگی خود اوست، چه او با داشتن معلومات کافی و ذوق ادبی و قدرت اندیشه و بیان خوب، جز بدبختی و دربه‌دری بهره‌ای از زندگی نداشته و همیشه با دیو رنج و حرمان در نبرد بوده و همین امر او را نسبت به جهان و جهانیان بدبین ساخته است؛ با این حال او عزت‌نفس داشته و همیشه سعی کرده است از دسترنج خود لقمه‌نانی فراهم کند. به همین جهت در طول حیات به مشاغل عدیده‌ای از قبیل: نویسندگی، مکتب‌داری، معلمی، باغبانی، کشاورزی، خرده‌فروشی، آسیابانی، هیزم‌فروشی، و حتی کارگری دست یازیده است؛ اما چون اهل تملق نبوده

و هیچ وقت زیر بار زور نرفته، در هیچ کاری نتوانسته است دوام بیاورد.

از آثار و اشعار قانع تاکنون پنج مجموعه به چاپ رسیده است به این شرح:

۱. *گولاڵەی مەریوان.*

۲. *باخچەی کوردستان.*

۳. *چوارباخی پینجوێن.*

۴. *شاخی هەورامان.*

۵. *دەشتیگەرمیان.*

که همهٔ اشعار این پنج مجموعه کردی سۆرانی است و اشعار فارسی وی هنوز به چاپ نرسیده است.

قانع به سال ۱۳۸۵ هـ ق در آبادی «لەنگەدێ» از دهات پینجوین عراق سر بر بالین خاک نهاده و از رنج جهان فانی رهایی یافته است.

اینک قطعاتی از اشعار قانع:

لەخوێنی جەرگ پارشێو کەم

کەدولبەر بادەنۆشی کا، ئەبێ من خزمەتی مێوکەم　　بەشەو ئاودێری باخات‌و بەرۆژ دەفعی چڵوچێو کەم

ئەوندە یاس‌و بێزارم لەچەرخ‌و ئەهلی ئەم‌چەرخە　　ئەبێ تەقلیدی مەجنون‌و خەیاڵی ژینی سەرکێو کەم

چ‌رۆژێکە خوا! ئەمڕۆ کەهاواری بریندارییم　　نەوێرم بانگی بۆهەڵدەم بەبۆڵەبۆڵی ژێر لێو کەم

موقەددەر باڵی توند بەستم دەری کردم لەناو یاران　　مەگەر ئەمجا بەناچاری رەفیقی جنی‌و دێو کەم

کەباخی ئارەزوم ئەمڕۆ نەبێ، زاهید! لەمەحشەردا　　ئیتر بۆچ ئارەزوی باخی هەنارو قەیسی‌و سێو کەم؟

خەیاڵم وابو گۆچانی نەصیحەت هەڵگرم بۆ ڕان　　وەکو موسا لەدەشتی ئەقدەسا شوانانە هەرعێو کەم

شوعەیبێکم نەدی‌شەرتی شوانیم بۆ بەجێ بینێ　　ئیتربۆچ خزمەتی ڕانی بەبی‌سودو بەبێ‌خێو کەم؟

چ‌خۆشە «قانع»ی ئەمڕۆلەدهشتی وەحدەتا وەک تۆ
بەهیوای جەژنی سەربەستی لەخوێنی جەرگ پارشێوکەم

تَشطیر غزلی از حافظ

ئەگەر شەو بێتە سەر جێگەم کەوا تاقەی کراس خارا　　«به خال هندوش بخشم سمرقند و بخارا را

وتم: پێ کوێ بە دڵتویە؟ بە عیشوە پێ‌کەنی‌و فەرموی　　«کنار آب رکن‌آباد و گلگشت مصلی را»

سەرو زولف‌و برۆ، چاوو خەطو خاڵ‌و لەبی لەعلت　　«چنان بردند صبر از دل، که ترکان خوان یغما را»

نە تنها من لەرەمزی تاقی میحرابی برۆت ناگەم　　«که کس نگشود و نگشاید به حکمت این معما را»

سڵامم کرد لەیاری خوم، وتی: هەی ناعَلَێک، ئەبلەها!　　«جواب تلخ می‌زیبد لب لعل شکر خارا»

کەحوسنی یۆسفم بینی، سەعاتەن‌بۆم موحەققەق بو　　«که عشق از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخا را»

به میثلی شەکروچا بێیەک صەفایان لێ نەبینراوە «جـوانـان سـعادتمند (و) پـند پـیر دانـا را»
ڕەواجی دەفتەرت «قانع» ئەبێ مونکیر چلۆن بیبا
«کە بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را»

***

ئەی لەکونهی ذاتی پاکت کوێرو نابینا منم — وەی لەبازاری صفاتت بێسەرو سەودا منم
گەر خوداناسی وەهابێ پێشەواکان کردیان — قوڕ بەسەرخۆم لەمزەمانە هەرزەوو ڕسوا منم
هەر کەسێ بۆخوی طەریقی حەقشناسی گرتەپێش — کەس نەناس و بەشبڕاوو سەر کزو شەیدا منم
لَیس للانسان الاماسعی نەمگرتە گوێ — بۆیە ئیستە موستەحەققی ئاگری عوقبا منم
ئاگری هەوڵم بەجۆش و هەڵمەتی حرصم گران — دائیما غەرقی خەیاڵی پوچ و بیمەعنا منم
واعیظێ گەرخەیری خوی وەعظم بدا من پیێ ئەڵێم — ژاوەژاوت لابە واعیظ، مفتی و مەللا منم
موژدەبێ «قانع» کەوا ڕەحمی خوا بۆعاصییە
جا کەوابو موستەحەققی ڕەحمەتی عولیا منم

***

قانع در حدود سال ۱۳۴۲ با پسرش «وریا» در زندان قصر تهران، هر کدام در یک سلول جداگانه محبوس بوده‌اند، قطعهٔ ذیل را در حالی که مریض بوده و از پسرش هیچ گونه اطلاعی نداشته، در زندان سروده است:

کونجی بەندیخانە

ئاخرین ماڵی ژیانم کونجی بەندیخانەیە — ئەم کەلەبچە، مەرهەمی زامی دڵی دێوانەیە
زۆر دەمێکە چاوڕوانی، زرزری زەنجیر ئەکەم — سەیری ئەمزنجیرەکەن! وەک زیوەری شاهانەیە
بوکی ئازادیم ئەوێو خوێنم خەنەس بۆ دەستو پێ — حەڵقەحەڵقەی پێوەنم وەک پڵپڵەو لەرزانەیە
گەرچی دوژمن وائەزانێ من بەدیلی لاڵ ئەبم — باش‌بزانی، کونجی زیندانم قوتابی‌خانەیە
بیری ئازادیم لەزیندانا فراوانتر ئەبێ — قوڕ بەسەر ئەو دوژمنەی هیوای بەبەندیخانەیە
گرتن و لێدان و کوشتن عاملی ئازادیە — تۆپ و شەستیرو کەلەبچە، لام وەکو ئەفسانەیە
چاوڕوانی شوڕشێکم، عالەمێ ڕزگار بکا — میللەتم بۆئەو مەبەستە، کردەوەی شێرانەیە
گەر بەئازادی نەژیم، مردن خەڵاتە بۆلەشم — نۆکەری و سەردانەواندن، کاری نامەردانەیە
«قانع»م ئەمڕۆ لەزیندانا، بەئازادی ئەژیم
صەدهەزار لەعنەت لەوەی وا نۆکەری بێگانەیە

***

تشطیر دیگری بر اشعار حافظ

تۆخوا زولف خەناوی زەمانی وەصڵت کامە «انّی رأیت دهْراً مِن هجرک القیامه»
ئیظهاری عشق‌بازی تاکەی بکم بەبێ‌سود؟ «لَیْسَتْ دُمُوعُ عَیْنی هذی لَناالعلامه»؟
من ئیمتحانی بەختم ئەکەم وەلێ ئەزانم «مَنْ جَرَّبَ المجرَّب حَلَّتْ بِهِ النَّدامه»
تەی‌دڵ! لەیاری بی‌مەیل، بی‌مەیل‌بە، چونکەراسە «فی بُعدها عَذابُ، فی قُرْبِها السَّلامه»
صوفی ئەڵێ بەبی‌رەنج وصالی دولبەرمهەس «والله مارأینا حبّاً بِلا مَلامَه»
دوێنێ لەبەختی من‌یار چارشێوی شەرمی لادا کالشمس فی ضُحیها تبدْو مِنَ الغمامه

«قانع» لەشەوقی چاوی عاشق بەجامی مەی‌بو
«حَتی یذوق منهُ کأساً مِنَ الکرامه»

دواوین چاپ شدهٔ قانع.

خورشید نما داواشی

خورشیدنما دختر داواشی‌محمد و خواهر میرزا احمدمحمدی‌داواشی، بانویی آگاه، باتقوی و گرویدهٔ طریقهٔ قادریه بوده و مانند برادرش در سرودن اشعار کردی و بدیهه‌گویی ذوق سرشاری داشته و به سال ۱۳۸۵ هـ ق پس از ۶۵ سال زندگی بدرود حیات گفته است.

اینک قطعه شعری از این شاعره که دربارهٔ مرشد خود، سیدصفاءالدین برزنجی هاشمی، سروده است:

یە خوەرشید واتەن، دایم غەمینەن غەمین دوری صفاءالدینەن
یاخودا مەرگی نەوێنم وەچاو نەیژنەفم وەگۆش نەیوێنم وەخاو
جادار عەزیز پیر ئیرشاد بۆ وەکێڵ زیندەی غەوث بەغدادبۆ
ناڵەی مەستانەی تەکیەش هەربەرز بۆ پەناگای دەروێش ئەبداڵ مەرز بۆ
مەیخانەی مەعنیش هەربەرقەرار بۆ باخەبەر جەئەمر لەیل‌و نەهار بۆ
جەلای سینەی سەرد گوناباران بۆ ئوستاد سەرمەست رۆزگاران بۆ
زەنجیر لوطفش نیان وەگەردەن ئەهلی‌و رامم کەرد تاوەرۆی مەردەن
بەڵکەم جە ئەلطاف وێنەی ئەوشایێ رابەعەی دەوران، گومکەردە رایێ
بگنۆ وەسەر رای طاعەت کاری‌دا بەر بەیۆ جەحوکم سەنگساری‌دا

بواچو سەرمەست بادەی شاکریم
کەلب ئاسانەی عبدالقادریم

حدیقهٔ *سلطانی*، از ص ۲۴۷. یادداشتهای نویسنده.

صادق نگلّی

ملا محمد صادق احمدزاده، فرزند احمد فرزند حسین در تاریخ نهم مهرماه سال ۱۲۸۰ هـ ش در روستای نگلّ متولد شد؛ چون پدرش کشاورز بود، او هم از آغاز رشد بـه شـغل کشـاورزی و باغداری روی آورد و در امور روستایی کمک و دستیار پدرش بود. اما سال‌ها بعد در نتیجهٔ استعداد ذاتی دنبال کسب دانش رفت و بعد از فرا گرفتن مقدماتی، در سلک طلاب علوم دینی در آمد؛ مدتی در زادگاه خود نزد ملاقطب‌الدین و زمـانی در آبـادی «ئـه‌ویـّهه‌نگ» در مـدرسهٔ مـرحـوم ملامحمد صادق مدرس، و ایامی در مریوان تحصیلات خود را دنبال گرفت و به سال ۱۳۱۹ ش ــ پس از اخذ اجازه ــ چند سالی در روستاهای «نیژلّ» و «که‌لاّتیّ» از آبادیهای «که‌لاّته‌رزان» به شغل امامت و مکتبداری پرداخت. پس از آن به نگلّ برگشت و تا آخر عمر در این آبادی خدمات دینی خود را ضمن کشاورزی و باغداری ادامه داد و در تاریخ نوزدهم تیرماه سال ۱۳۴۵ هـ ش برابر با سال، ۱۳۸۵ هـ ق درگذشت.

ملاصادق انسانی کریم‌النفس، مهربان و سازگار بود؛ ساده و آزاده می‌زیست و از دسترنج خود قوت لایموتی فراهم می‌کرد و از کسی انتظار و توقعی نداشت و بیشتر از ده سال آخر حیاتش را به علت فقر و بیماری در نهایت عُسرت و سختی سپری کرد.

او دارای ذوق شعری بود و به لهجهٔ سورانی و گوّرانـی شـعر مـی‌گفت و «صـادق» تـخلص می‌کرد؛ مدتی هم تخلصش «بیّ‌ده‌س» بوده است.

صادق به وطن خود عشق می‌ورزید و از رژیم ستمشاهی دلّ خونینی داشت و بسا در اشعار خود از اوضاع ناهنجار روزگار لب به شکوه گشوده است.

اینک یکی دو قطعه از اشعار آن مرحوم:

زارعی زه‌حمه‌ت که‌شم بۆ نه‌فعی عامه کارئه که‌م   گیانی‌خۆم صه‌رفی فه‌لاحه‌ت‌بۆگوڵی‌بیّ‌خارئه که‌م

گه‌ر فه‌له‌ک بیلّیّ به‌دلّ خدمه‌تگوزاری مه‌ردمم   مالّو هه‌ستیم سه‌ربه‌سه‌ربۆ قه‌ومی‌خۆم ئیثارئه که‌م

گه‌ر خودام ياربیّ به‌زۆری قۆڵو بـازو زوبـه‌زو   باغچه‌ی خۆم وه‌ک‌جینانی تحتهاالانهار ئه‌که‌م

نان بیّ‌مه‌ینه‌ت حه‌رامه‌و نه‌نگه، ناخۆم نـانی‌وا   خۆم به‌تیکوشین‌و زه‌حمه‌ت‌دور له‌نه‌نگ‌و عارئه‌که‌م

ره‌نج‌ئه‌ده‌م، گه‌نجم زه‌مین‌وزاره، یاری‌خ ٚوشه‌ویست!   تا که‌بتوانم ئه‌کۆشم، خاکی‌خۆم گولزار ئه که‌م

شیری مه‌ردیم ده‌رئه‌هیّنم من له‌کیّلان عاقبه‌ت   قه‌طعی ده‌ستی غاره‌تی غاره‌تگه‌ری غه‌ددار ئه که‌م

بادی عه‌زم‌و هیممه‌تی بازوم که‌بجمیّ‌و بیّته جۆش   دوژمنی ئه‌م‌خاکه وه‌ک خاشاک تارومار ئه که‌م

عاشقیّکم «صادق» ئه‌ی‌خاکی وه‌طه‌ن! بۆیێ وه‌ها
ره‌نج‌ئه‌کیّشم خۆم به‌قوربانی ره‌ضای دلّدار ئه که‌م

***

هەرچی تێکۆشیم لەئەوجی غیرزەتا بگرم قەرار — بەند بەدبەختی دەس‌و و پ ێ بەستمو هانیمیە خوار
شەو بەبێناڵە نەخەوتم، رۆژی بێ‌رۆرۆ نـەبوم — ناسلاّمەت تەن یەکێ‌بو میحنەت‌و دەردم هەزار
ئـیختیاریکم نـەبو لەم عـومرەدا، یـاللأسف — خۆ بەدەستی خوەم نەبو تاکو بکەم خۆم بەختیار
کوشتمی بێـچارگی دامـاوەکـانی قـەومەکـەم — تۆ خودا تاکـەی بـبێ ئـەمظوڵم‌و زۆرە پـایدار
بەس‌هەراسانم لەئەم ژینە، چیە چارەم رەفیق!؟ — خۆشە مردن نەک ژیانی رنجەرۆیی‌و ناگـەوار

من پەژارەم دەردی بێ‌دەرمانی تەنها خۆم‌نـیە
لەیرەدا زۆرن وەکو «صـادق» گـرفتارو هـەژار

یادداشتهای نویسنده.

شیخ نوری تکیه‌ای

شیخ نوری فرزند شیخ باباعلی بن شیخ علی مدرس تکیه‌ای به سال ۱۳۰۵ هـ ق در سلیمانیه متولد شده و همانجا تحصیلات خود را به پایان رسانیده و پس از آن مدتی تدریس کرده و سالیانی هم به مشاغل دیگری پرداخته است.

شیخ نوری انسانی فاضل، اندیشمند، غیور با حمیّت و مفید به حال مردم بوده و در سنهٔ ۱۳۸۷ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۶۰۹.

وجدی جواهری

محمدعلی جواهری شاعری از دیار سنندج که «وجدی» تخلص می‌کرده و در حدود سال ۱۳۸۷ هـ ق درگذشته است. او برادر یکی دیگر از شعرای کردستان است به نام محمد جوهری ملقب به سعید دیوان که پیش از این در جای خود از او سخن گفته‌ایم.

وجدی به سال ۱۳۴۳ هـ ش، مجموعه‌ای از اشعار خود را در سنندج به چاپ رسانیده که یکی دو غزل از آن را در اینجا نقل می‌کنیم:

آشـــفته‌تر ز حـال مـن بـی‌قرار نـیست — کس چون منِ فلک‌زده بی‌اعتبار نیست
دیـدی کـه سالها ز فـراقت چـه مـی‌کشم؟ — صد حیف از این که رسم وفا پـایدار نـیست
هـر چـند بـر فـراق صـبورند عـاشقان — چـون مـن و لیک شـیفته و بـردبار نـیست
دادی نوید وصـل و بـه سر رفت وعـده‌ات — با این امید کیست کـه در انـتظار نـیست؟
گر در نثار مـقدم تـو جـان دهـم چـه بـاک — جـان مـی‌دهم، و لیک مـرا اخـتیار نـیست

«وجدی» اگرچه شعر تو مقبول نیست، لیک
جز شـعر تـحفه‌ای دگـرت بـهر یـار نـیست

خواهم از این دیار به ناگه سفر کنم باری محبت وطن از دل به در کنم
جز شرّ ندیده‌ام من از این بوم و می‌روم جایی که خیر بینم و هم دفع شر کنم
عمری است رنج می‌کشم اندر وطن چه سود تا چند کار بی‌هدف و بی‌ثمر کنم؟
کنجی گزینم و نکنم اختیار رنج گر گنج نیز هست من از آن حذر کنم
تا کی کنم تملق بیجا به این و آن؟ خود را حقیر و پست چو خاک گذر کنم
بهر تلاش رزق به هر ناکس و کسی با چشم انتظارِ معونت نظر کنم
تا کی کشم ملامت و منّت برم ز خلق؟ بهتر که کسب قوت ز خون جگر کنم
دیگر بس است ضعف و زبونی در این دیار ز اینجا روم به جای دگر کسب فرّ کنم
چون کارها به حکم قضا و قدر بود من خویش را مطیع قضا و قدر کنم
«وجدی» امید هست به توفیق کردگار
این شام را به صبح سعادت سحر کنم

یادداشتهای نویسنده.

حاج عبدالرَّحمن آقا مُهتدی

حاج عبدالرحمن آقا مهتدی، فرزند حاج بایزید آقا از خاندان معروف حاج ایلخانی و از رجال دین و دانش و صاحبان حرمت و شخصیت و مکنت بود؛ در دهی از اطراف شهر بوکان به دنیا آمد و در شهر بوکان درگذشت.

پدرش مرد متدین و فاضلی بود؛ و به خصوص در علم تاریخ و سیر، اطلاعات زیادی داشت و به قطب‌العارفین شیخ حسام‌الدین ارادت می‌ورزید؛ و در گرامیداشت و خدمت اهل علم و طلاب دینی و رعایت حال مستمندان فروگذار نبود.

حاج عبدالرحمن آقا نیز به همان روش زندگی می‌کرد و همواره خانهٔ او مجمع اهل دین و علم و ادب بود؛ در علوم تفسیر و سیر و تاریخ اسلامی و ادبیات تسلط کافی داشت و از سایر علوم اسلامی نیز بی‌بهره نبود. عمری را به نیکنامی و شرافت و عزت سپری کرد. در بیان مطلب صراحت لهجه داشت و بدون هیچ گونه ملاحظه‌ای آنچه را که حق بود می‌گفت. گفتارش قاطع و مستدل بود و برای کسی مجال اعتراض باقی نمی‌گذاشت.

مرحوم مهتدی چند سالی قبل از بدرود حیات به تهران آمد و در دانشکده الهیات به سمت استادی فقه و اصول مذهب شافعی منصوب شد. یکی دو کتاب را از عربی به فارسی ترجمه و یکی دو کتاب را هم تألیف کرده بود؛ که می‌خواست آنها را به چاپ رساند؛ اما اجل نابهنگام او را مهلت نداد و در حدود سن شصت‌وپنج سالگی در سنهٔ ۱۳۴۶ هـ ش برابر با ۱۳۸۷ هـ ق بر اثر

بیماری سرطان جهان فانی را وداع گفت.

خاطرات و یادداشتهای من.

حاج شیخ نظام‌الدین غیاثی سنندجی

حاج شیخ نظام‌الدین غیاثی فرزند شیخ حسین فرزند عارف نامی حاج شیخ محمدباقر غیاثی، زاهدی بود خلوت‌گزین و عارفی گوشه‌نشین که عمری را به عبادت و تعلم و تعلیم سپری کرد. از آغاز جوانی به علایق دنیوی پشت پا زد و به کسب کمالات انسانی پرداخت. پس از تحصیل مقدمات علوم دینی از قبیل: صرف و نحو و منطق و فقه و کلام و اصول، همّ خود را صرف یادگیری و حفظ احادیث شریفه کرد و سالیان دراز، شبانه‌روز این امر خطیر را دنبال نمود تا آنجا که به حفظ متون احادیث صحیح *بُخاری* موفق شده و قسمتی را نیز با اسانید و معنعن به خاطر سپرده بود. او به سایر کتب احادیث و اخبار نیز توجه کامل داشت و ضمناً به مطالعهٔ قسطلانی و دیگر شروح احادیث، و همچنین کتب تفسیر و فقه و سیر و تراجم احوال عرفا می‌پرداخت و هر جا به مشکلی بر می‌خورد در نهایت فروتنی از دیگران می‌پرسید و هرگز از پرسیدن عار نداشت و ابداً نشانه‌ای از نخوت و خودخواهی و غرور علمی در سیمای او مشاهده نمی‌گردید و تا وقتی که پدرم ــ که حقاً یگانه محدث روزگار خود بود ــ حیات داشت، از او کسب فیض می‌کرد.

مرحوم شیخ نظام‌الدین در یکی از حجره‌های مسجد جدش (حاج شیخ محمدباقر) به سر می‌برد؛ حجرهٔ کوچکی بود که به زحمت چند نفر در آن می‌توانستند بنشینند. جنب آن، حجرهٔ دیگری بود که گاهی یکی دو طلبه را در آنجا نگهداری می‌کرد و به آنان درس می‌داد. خانه و کاشانه‌ای نداشت و در مدت عمر تأهُل اختیار نکرده بود. برای صرف غذا گاهی به منزل برادرش مرحوم شیخ علاءالدین غیاثی می‌رفت و با هم غذا می‌خوردند و گاهی غذایش را از همانجا به حجره می‌آوردند. چایی را خود شخصاً در همان حجره تهیه می‌کرد؛ سماور و قوری و وسایل لازم آن همیشه در کنار دستش بود. مردم از هر قبیل به دیدنش می‌آمدند؛ بعضیها برای ملاقات و مباحثهٔ دینی و استفادهٔ علمی و گروهی هم به منظور زیارت و کسب برکت و شنیدن سخنان ارزنده و نصایح دینی. در نهایت فروتنی و مهربانی از مهمانان پذیرایی می‌کرد و خود برای آنها چایی می‌ریخت. حجره‌اش از جانماز فرش شده و بسیار نظیف و مرتب بود.

مرحوم شیخ نظام‌الدین به طریقهٔ نقشبندیه نسبت داشت و در شبانه روز اوقاتی را به ختم و ذکر و فکر و انجام آداب صوفیه می‌گذرانید. ساعات بامدادی را تا بعد از نماز ظهر به خود اختصاص داده و از پذیرایی مردم معذور بود؛ اما بعد از ظهرها درِ حجره‌اش به روی همه باز بود و هر کس می‌توانست با او ملاقات کند. ده سال آخر عمر به جایی نمی‌رفت و دعوت کسی را

نمی‌پذیرفت و از دید و بازدید خودداری می‌کرد و بیشتر سرگرم کار خود بود.

این مرد پارسا پس از یک مدت بیماری، به سال ۱۳۸۷ هـ ق به لقای حضرت احدیت پیوست و با تجلیل فراوان از طرف اهالی سنندج در گورستان شرف‌الملک و در مقبرهٔ خانوادگی به خاک سپرده شد.

خاطرات و یادداشتهای من.

عاشق حسامی

حاج شیخ محمد حسامی متخلص به «عاشق» فرزند شیخ سعدالله از مشایخ خاندان مردوخی، مقیم دهکدهٔ دادانه از روستاهای اطراف سنندج، متولد سال ۱۳۱۲ هـ ق، و از مریدان و خلفای قطب‌العارفین شیخ علی حسام‌الدین، مردی با اطلاع و صوفی ضمیر و دارای ذوق و قریحهٔ شعری بود و در سنهٔ ۱۳۸۷ هـ ق درگذشت.

از او قصیده‌ای به زبان کردی در مدیحهٔ حضرت رسول صلی‌الله علیه و سلم و توسل به آن واسطهٔ عظمی به جا مانده است، بر وزن «مستفعِلُنْ فَعُولنْ» که در تاریخ ۱۳۸۷ هـ ق برابر با سال ۱۳۴۶ هـ ش آن را سروده و همان سال با خط زیبای فاضل ارجمند آقای احمد حواری‌نسب گراور و چاپ شده است؛ چنانکه خود در یکی از ابیات به این تاریخ اشاره کرده است:

چرایێ حەق هەڵیکا بۆ عالەم ئەشێ وابێ — ئەلف‌و هەشتادو سێصەد، حەفتە هەر ڕۆشنتر بێ

و اینک ابیاتی از آن قصیده:

صەڵوات‌وسڵامی حەق لەسەرفەخری بەشەربێ — بەقەد عیلم‌و حلمی‌ئەو، کلُ‌ئانێ باهەربێ
مُحمَّدە لەزەمین، محمودە لەئاسمان — موختارئیین موختارەو موصطەفای نێوی مضربێ

و در آخر گوید:

بێ‌یارو زۆر غەمبارم روزەردو شەرمەسارم — کەس بێ‌کەس تۆی سەردارم! فەرمو باغەم ئاخربێ
عاشق تۆمو دەناڵم حەیفە بۆفەخری عالەم — بەظوڵمی نەفس‌و شەیطان هاوناوی دەربەدەر بێ
رەحمەت مەقرون بەتەعظیم‌سلام‌الله‌الکریم — لەسەر شافیع موذنبین، سەوزەی باڵاعەرعەر بێ

یادداشتهای نویسنده.

عرفانی سنندجی

سرهنگ غلامحسین عرفانی فرزند نصیرالکتاب به سال ۱۲۷۰ ش در سنندج تولد یافته و تحصیلات را همانجا شروع کرده و از علوم صرف و نحو و منطق و بیان و بدیع و ادبیات فارسی بهرهٔ کاملی به دست آورده و با ادبیات عربی نیز تا حدودی آشنایی یافته است. مدتی هم به

فراگیری زبان‌های فرانسه و روسی پرداخته و در هر دو زبان تسلط کامل پیدا کرده و بر اثر ذوق و قریحه با صنعت حکاکی و هنر نقاشی نیز آشنا شده است. خطوط فارسی و عربی را در نتیجهٔ تلمّذ نزد استادان این فن و استعداد ذاتی و تمرین، در کمال ظرافت و زیبایی می‌نوشته و گاهی به آزمایش طبع پرداخته و شعر نیکو می‌سروده و «عرفانی» تخلص می‌کرده است.

سرهنگ عرفانی مدتی در دادگستری و زمانی در کابینهٔ حکومتی کردستان به انجام وظیفه مشغول بوده و در سنهٔ ۱۲۹۹ ش داخل خدمت ارتش شده و در ۱۳۱۷ ش به درجهٔ سرهنگی رسیده است. مشارالیه ضمن مأموریتهای ارتشی در تاریخ ۱۳۱۵ ش فرماندار گرگان و در ۱۳۱۸ فرماندار شهرستان بروجرد و در ۱۳۲۰ ش به علت ایستادگی و دفاع از وطن در برابر هجوم قوای روس دستگیر و مدت چهار ماه در عشق‌آباد زندانی بوده است. پس از آزادی و مراجعت به ایران به علت بی‌توجهی و قدرنشناسی اولیای ارتش در تاریخ ۱۳۲۴ ش بر حسب تقاضای خودش بازنشسته شده و تا آخر حیات ــ حدود سال ۱۳۸۷ هـ ق ــ به امور کشاورزی سرگرم بوده است.

سرهنگ عرفانی تألیفاتی هم در علم بیان و فن استعاره دارد که به چاپ نرسیده است. اشعار عرفانی در نهایت انسجام و سلاست و سلامت از عیوب است.

اینک چند نمونه از اشعار آن شادروان. **غزل:**

ابراز وفا بی‌شمع، کس دیده ز پروانه؟ | پروانه منم بی‌تو می‌سوزم و پروا، نه
دیوانه گر آن باشد کز عقل بود نومید | نومید ز تو بدتر صد بار ز دیوانه
بیگانه شدم از خویش با یاد تو پیوسته | نومید ز تو بیزار از خویش و ز بیگانه
تجدید نظر در گل هر سال کند بلبل | تجدید لقای تو افسوس که ما را، نه
جانا نتوان دیگر در هجر به سر بردن | جانانه مرا دریاب این عرصه مرا جا، نه
دیوانه شده این دل زان لحظه که تو رفتی | مر خانهٔ بی‌صاحب آبادی آن را، نه

پیمان تو «عرفانی» هر چند بود ثابت
ترسم شکند روزی پیمان تو پیمانه

از یک ترکیب‌بند که در مرثیهٔ پسرش، هوشنگ عرفانی ــ که در اثنای تحصیل در امریکا فوت کرده ــ سروده است:

بر سر خاک تو هر لحظه گذر خواهم کرد | خاک‌پایت ز سر سوز به سر خواهم کرد
نظر ار منظره‌ای جز سر کویت جوید | به وفایت ز نظر، صرف‌نظر خواهم کرد
تا به پایت نرسد دست، ز کویت نکشم | از سرم هر چه جز این است به در خواهم کرد
خواب دیدم که سحر در قدمت جان دادم | حُسن تعبیر گر این شام سحر خواهم کرد

بس که دل تیره شد از دوری آن ماه رخت — همه شب شکوهٔ دل را به قمر خواهم کرد
باقی عمر بر آرامگهت معتکفم — تو مپندار که من کار دگر خواهم کرد
تا زبر خوانم و زین هدیه تو را شاد کنم — هر چه آیات و دعا هست ز بر خواهم کرد
بعد از این چشم تعلق ز جهان بربندم — به دیاری که بود یار، سفر خواهم کرد
رفت «عرفانی» و در دل اثر هجر بماند
اگر از دل گذرم رفع اثر خواهم کرد

جان ز اندوه بود بر لب و لب بر لب گور — تا مگر بوسه زند پای تو را دورادور
دیگر این چشم نخواهم چو نبیند رویت — این قدر اشک بریزم که شود چشمم کور
هر دمم ناله و آه است از این ناکامی — تا تو ناکام در این خاک بخفتی رنجور
چون مرا آن گل نشکفتهٔ ناکام برفت — زندگی خار به چشم است و دل از غم بی‌نور
قامتی راست کن و بین چه قیامت بر پاست — تا ندانند جدا نالهٔ دل از دم صور
این دو چیزم ز خداوند تمناست، دهد — مر ترا رحمت غفران و مرا روح صبور
دست از حق وفایت نکشد «عرفانی»
گر برندش به سر دار جفا چون منصور

در مرگ همسرش به نام «ناهید» گفته است:

یار بر تافت رخ ز یارانش — بهر تسلیم جان به جانانش
زخم دل را به مرگ تو ای دل — نبود غیر مرگ درمانش
پیش هر کس که راز دل گفتم — بار غم شد هزار چندانش
آن که باید بمیرد اندر هجر — چه تفاوت کند ز زندانش
دل چو پابند روی و موی تو شد — نیست در بند کفر و ایمانش
من و دل را فدا کند آخر — سیل اشکی که نیست پایانش
سر به «ناهید» می‌رسد از فخر — گر رسد دست من به دامانش
در غمت جان سپرد «عرفانی»
چه کند نیست بیشتر زانش

رباعی

من عکس تو را همیشه در بر گیرم — وز تنگدلی به دیدهٔ تر گیرم
ور دیده شود سراب بر سر بنهم — تا عُمر به سر رسید، از سر گیرم

باز رباعی در مناجات:

اندر دو جهان به جز تو کس نیست مرا — برتر ز رضای تو هوس نیست مرا

خواهم نفسی سپاس فضلت گویم — افسوس در این نفس، نفس نیست مرا

یادداشتهای نویسنده.

رضا ناصر مُستوفی

رضا ناصر مستوفی فرزند مرحوم نعمةالله ناصر نظام سنندجی در سنهٔ ۱۲۹۰ شمسی تولد یافت و پس از پایان تحصیلات دبیرستان در فرهنگ (آموزش و پرورش) استخدام شد و تا هنگام بازنشستگی (سال ۱۳۴۲) مدتی را در فرهنگ سنندج و سنواتی را در وزارت فرهنگ به انجام وظیفه مشغول بود و در حدود سال ۱۳۸۷ هـ ق حیات فانی را بدرود گفت.

رضا مستوفی انسانی خوش‌خط، با استعداد و اهل شعر و ادب بود. این غزل فارسی از اوست:

دل آسوده نداری، ز تن آرام مجوی — بخت و اقبال در آیینهٔ اوهام مجوی

گردش گنبد خضرا چو به کام ما نیست — تکیه بر وی مکن و هیچ از او کام مجوی

به ازل هر چه مقدر شده مقدور شود — بی‌محابا مدد از نقطهٔ ابهام مجوی

روح را شاد نگهدار، به پندارِ نکو — شادی از غم مطلب، پختگی از خام مجوی

عشق در مکتب عطار بباید آموخت — بر حذر باش ز پیمانه و از جام مجوی

روی در هم مکش از تلخی ده روزهٔ عمر — کار خود کن، دگر آسایش از ایام مجوی

مشکلی در همه احوال گرت پیش آید — غیر استاد خرد از کسی الهام مجوی

کمک از کس مطلب، تکیه به نفس خود کُن — استعانت به جز از ایزد دادار مجوی

عزت نفس نگهدار «رضا» تا هستی
وز ره روی و ریا نان مخور و نام مجوی

یادداشتهای نویسنده.

شیخ محمدغریب حسینی برزنجی

شیخ محمد غریب حسینی بن شیخ حسین بن شیخ عبدالصمد بن سید محمد بن سید حاج عمر بن سید نظام‌الدین چناره‌ای، از خاندان معروف علم و عرفان و سیادت برزنجی است که در سال ۱۲۸۵ هـ ش در قریه چناره از روستاهای کردستان عراق به دنیا آمد و تحصیلات ابتدایی را در همان قریه شروع کرد؛ سپس به شهر سلیمانیه رفت و در مدرسهٔ شیخ محمد خالّ به فراگیری دانش دینی پرداخت.

بعد از آن به خدمت شیخ محمود ملک برزنجی رفت و مورد توجه و عنایت وی قرار گرفت و مقارن همین ایام به طریقهٔ قادریه متمسک شد و مدتی را به سیر و سلوک سپری کرد. بعدها با

تصویب شیخ محمود رهسپار کشور ایران شد؛ ابتدا در قریهٔ کلاش‌باغان از قرای جوانرود اقامت گزید. پس از دو ماه از آنجا به آبادی نیالاوره از روستاهای منطقهٔ سنجابی نقل‌مکان کرد و در سنهٔ ۱۳۰۵ ش مسجد و تکیه‌ای را در آن دهکده بنا نهاد و ضمن ادامهٔ سلوک و اشتغال به آداب طریقت، به تبلیغ احکام دینی و دعوت مردم به فراگیری مبانی و مسائل اسلامی و انجام امور مذهبی همت گماشت و چون خود انسانی عارف و وارسته بود، مردم آن سامان اندرزهایش را به گوش جان می‌شنیدند و جمع کثیری در سلک مریدان و منسوبان او در آمدند. پس از چهار سال توقف در آن آبادی به ریژاب مهاجرت کرد و در آنجا نیز تا آخر حیات، ارشاد دینی خود را به نحو احسن ادامه داد و مجاهدات و مساعی وی در روحیهٔ مردم ناآگاه آن مناطق تأثیر بسزایی بخشید.

مرحوم شیخ محمد غریب انسانی اندیشمند، مرشدی شایسته و پیری متقی، فروتن و مردم‌نواز و مورد احترام همهٔ طبقات بود. پس از ۶۳ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۴۸ شمسی برابر با سال ۱۳۸۸ هـ‌ق وفات یافت و در محوطهٔ گورستانْ اصحاب النبی در ریژاب به خاک سپرده شد.

اکنون هم خانقاه آن مرحوم در ریژاب دایر است و خلف ارجمندش شیخ محمد فرح حسینی در ادامهٔ رویهٔ سلف صالح، کوشا و ساعی است.

این هم ابیاتی است از مرثیه‌ای که آقای سیدطاهر هاشمی در مرگ شیخ محمد غریب سروده است:

نسل پاکان زبدهٔ ولد رسول — نجل نیکان، نخبهٔ آل بتول
پور حیدر، فخر اولاد حسین — پیر کامل، رأس اشیاخ عدول
عارف عامل، بهای شرع و دین — مرشد بر حق، سر اهل وصول
در حسب محسوب ز اصحاب کمال — در نسب معدود ز ارباب قبول
راسخ اندر شرع شاه فاستقم — متّبع اندر فروع و در اصول
ای دریغ آن قدوهٔ نیکوخصال — ای دریغ آن رهبر رحمت‌حصول
آن محمد کش غریب آمد لقب — شیخ دانا مرشد صاحب عقول
روح پاکش رفت زی مأوای صدق — بدر رویش یافت از دنیا اُفول
او ز روی یار باقی گشت شاد — ما ز جور دهر فانی بس ملول
«طاهرا» شرح غمش پایان‌پذیر — نیست گر خود بازگویی در فصول

باد اولاد کرامش در بقا
نیکنام و شادمان دور از خمول

یادداشتهای نویسنده.

صالح قفتان

صالح قفتان از نویسندگان فاضل اخیر کردستان عراق است که از وی مقالات زیادی در مجلات عربی و کردی به چاپ رسیده است. آخرین اثر مهم وی کتابی است دربارهٔ تاریخ کرد تحت عنوان میژووی نه‌ته‌وه‌ی کورد که در بغداد به سال ۱۹۶۸م. در ۴۰۸ صفحه منتشر شده است.

صالح قفتان تحصیلاتش را در دانشکدهٔ افسری عثمانی خاتمه داده و در سنهٔ ۱۹۶۸م. برابر با ۱۳۸۹ هـ ق درگذشته و در مقبرهٔ گردسه‌یوان شهر سلیمانیه مدفون است.

مێژو، تألیف دکتر کمال مظهر، ص ۱۷۵ تا ۱۷۸.

آواره

ملا احمد فرزند ملا محمد امین همه‌وند، از اهالی دهکدهٔ شلماش سردشت، به سال ۱۳۵۳ هـ ق متولد شده و نزد پدر تحصیلات خود را شروع کرده و پس از آن وارد جرگهٔ طلاب دینی شده، از این آبادی بدان آبادی و از این مدرسه به آن مدرسه ـ در مناطق مختلف کردستان ـ راه یافته و تحصیل خود را با کمال جدیت ادامه داده است.

آواره انسانی فاضل، آگاه، متدین، با حمیت و مردم‌دوست بوده و در همان اوقات تحصیل از مشاهدهٔ وضع نابسامان طبقهٔ محروم و به طور کلی اختلاف طبقاتی و ستم و زورگویی هیأت حاکمه رنج می‌برد و خون‌دل می‌خورد؛ سرانجام تصمیم گرفت جهت مبارزه با این اوضاع ناهنجار مردانه قد علم کند و به فعالیت سیاسی بپردازد و از هیچ گونه فداکاری در راه رستگاری ملت خود دریغ نورزد. آنگاه در حزب دمکرات کردستانِ آن زمان نام خود را قید کرد و در سال ۱۳۸۷ هـ ق با سایر کادر فعال حزب از عراق به کردستان ایران برگشت و در نواحی سردشت و بانه و آلان و چند جای دیگر به گشت و گذار و فعالیت سیاسی پرداخت و طبقات محروم و مستضعف را با هدف حزب خود آشنا ساخت.

آواره در میان رنجبران کردستان پایهٔ ارجمندی داشت و بسیار مورد احترام آنها بود؛ زیرا او مردم را نسبت به ظلم و ستم شاه و درباریان و طبقهٔ حاکم و فئودال روشن کرده بود؛ به زبان ملت شعر می‌گفت، سرود می‌ساخت و در میان مردم پخش می‌کرد. آنها هم به جان و دل خریدارش بودند و گفته‌ها و سروده‌هایش را حفظ می‌کردند.

آواره ـ که خود از طبقهٔ روحانیون بود ـ به هم‌کسوتان خود می‌گفت: وظیفهٔ روحانیت تنها تدریس و خوردن و خوابیدن نیست؛ ملت ما ملتی مظلوم و عقب‌مانده است که سهمش در این کشور از طرف شاه جلاد و همدستانش بدبختی و آوارگی و نابودی است. وظیفهٔ ما این است که

فکر و هوش آنها را بیدار کنیم و راه درست زندگی را بدانها بیاموزیم و دوش به دوش طبقات مستضعف و محروم، برای رستگاری آنها بکوشیم. او خود این راه مقدس را پیش گرفت و از چیزی نهراسید.

آواره تنها با نظام ننگین امپریالیزم و سلطنت نمی‌جنگید، بلکه با هرگونه قدرت ناروای خانخانی در مبارزه بود.

حکومت دیکتاتوری محمدرضا پهلوی از حرکت و فعالیت مردم کرد برای کسب آزادی و رستگاری خود، بسیار هراس داشت و سخت نگران بود. به همین جهت به جلاد معروف خود «اویسی» دستور داد با همکاری ساواک برای پاکسازی کردستان ایران در ظرف سه ماه از امثال ملا آواره و سایر افراد همدست او بکوشد و امنیت را در آذربایجان غربی برقرار سازد. در این رهگذر عدهٔ زیادی را گرفته و زندانی کردند و جوانان بسیاری را کشته و سر به نیست نمودند. ملا آواره را نیز با حیله و نیرنگ، ساواک در یکی از دهات به نام «دیوالان» دستگیر کرده با دو جوان دیگر از همکارانش به جلدیان بردند و در آنجا در دادگاه صحرایی آنان را به اعدام محکوم کرده، هر سه را تیرباران نمودند (سال ۱۳۸۸ هـ ق).

اینک نمونه‌ای از آثار او:

«هاواری تووتنەوانێکی ناوچەی سەردەشت»

(۱)

تووتنەوانێکی هەژارم | بێ‌خانوو زەوی‌و زارم
بێ‌پوڵ‌و باغ‌و بزن‌و مەڕ | دورم لەخێر، نزیک لەشەڕ
منالّم روت‌و برسیە | ژیانم پڕ مەترسیە
قەرزارم‌و دەردەدارم | شەرمەندەی خەڵکی دی‌و شارم
روم نیە بچمە نێو خەڵک | بێ‌بەرگ‌و پێڵاو بێ کەڵک
خەڵکی پێ‌وایە تەمبەڵم | بێ‌کەسب‌و کارو چەپەڵم
بەلاّم چبکەم، چارەڕەشم | خەرمانم زۆرەو بێ‌بەشم
هەرکات گوتیان سەری ساڵە | وادەی جوت‌و کشت‌و کاڵە،
خوم‌و خێزان، گەورەو بچوک | رادەپەڕین وەکو هەلوک
هەڵدەبەزین لێرەو لەوێ | بەڵکوو کارێکمان دەس‌کەوێ
یاقورەکاری‌و خشت‌بڕین | یاجوتەو زەوی‌هەڵدڕین

(۲)

وا بەهارە، دەرکەوت گوڵ | جێگە خۆش دەکری بۆ شەتڵ

به گاسن، پیمه‌ره، به‌پاچ … به‌چنگ‌و نینۆک‌و به‌قاچ
ئه‌وجا تو شه‌تڵ پێ‌ده‌کرێ … به‌چیلکه‌و چاڵ سه‌ری ده‌گرێ
دوو رۆژ جارێک ئاوی ده‌وێ … تا شین ده‌بێ‌و ده‌ر ده‌که‌وێ
بزاری چه‌ند ناخۆش‌و ورده … پێشه‌ی کوڕو کێژی کورده
شه‌وو رۆژ خه‌و ناچێته چاو … که‌نگێ به‌رم ده‌که‌وێ ئاو
زه‌ویه‌که‌م بۆره، دێڕ بکه‌م … نه‌وه‌ک سیس ببن شه‌تڵه‌که‌م
به شوبرین‌و وه‌ردو خه‌ت … کێڵان ده‌گاته پێنج که‌ره‌ت
دێراو هه‌ڵدان، خاکاوکردن … کوڕه‌ کچ وه‌کۆوه‌کردن
ناخۆشه تووتن چه‌قاندن … هه‌ڵتروشکان، پشت چه‌ماندن
له ئاو داشتن سستی نه‌که‌ی! … تاده‌گۆڕێ وشکی نه‌که‌ی
نۆره‌ی پشک‌و بزاربره … جه‌رگ‌بڕه، بزار پڕه
وانێوکول کرا، ئاودرا … له دووره‌وه به‌رچاو کرا

(۳)

کلاو که‌رگه‌ری، ده‌رکه‌وت … ئه‌ژنۆم شکا نێوکم که‌وت
ره‌ببی کوێربێ‌و چاوی نووسێ … به‌زیادم له‌سه‌ر نه‌نووسێ
ده‌ردی پێرارم نه‌گاتێ … نه که‌سریم‌بێ‌و نه چیم‌داتێ
تووتن‌نووس! بۆخاطری خودا … روحمێ‌بکه به‌منی گه‌دا
مه‌ی‌سوتێنه ره‌نجی ساڵم … خاوه‌نی کوشیک منداڵم
ئه‌و زه‌ویه ئی چڵ‌پووت نیه … مه‌ی‌نوسه ره‌وای حه‌ق‌نیه
ئاغا! تۆبی‌و په‌روه‌ردگار … روحمێ بکه به‌منی هه‌ژار
بڕوانه روخساری زه‌ردم … کزه‌ی ده‌روون ئاهی سه‌ردم
بێ‌ده‌نگ‌به ئه‌ی‌گێژی نه‌فام! … من کاری‌خوم کردوه ته‌مام
تازه هه‌ڵی‌وه‌شێنمه‌وه؟ … بشمری نایکوژێنمه‌وه
من کاربه‌ده‌ستی ده‌وڵه‌تم … دوژمنی خاک‌و میلله‌تم
زۆری له‌به‌ر پاڕامه‌وه … بێ‌پوول جوابی نه‌دامه‌وه
نووسی به‌چڵ‌پووتی ته‌واو … ته‌پڵه‌به‌سری دوابڕاو
به‌فیزه‌وه سواربوو رۆویی … بۆمن چێ‌ما، ره‌نجه‌ڕۆویی
ئه‌وجا بارین ده‌ردوبه‌لا … بۆ تووتنه‌وانی بێ‌سه‌لا
به له‌رزوتا، به‌ده‌ردی چاو … سیس‌بووم وه‌ک تووتنی به‌ر هه‌تاو

بێ‌پوول‌و پاره، بێ‌خەرمان بێ‌دوکتورو دەواو دەرمان
کرم‌و مڵەش، کولەو گەزۆ لەتووتن تایین بوون وەکۆ
ئەویش وەکمن سیس‌و داماو چورچ‌و بێ‌شفاف‌و ژاکاو
نەخۆش‌و هەژاریم بران کارم زۆره، دەردم گران
جوچکە، وەچەو سەرپساندن بن‌پەل تەره، داشکاندن
چارداخ‌و بەند پێوەکردن وەبەر تاودان‌و وشک‌کردن
تیلیس‌و شریت، حەمباڵی خەسارنەکەی نیو مثقاڵی
ئەوا داگیراو دانرا پەتەی بارکردنی درا
خۆشی‌خۆشی دڵم‌شاده خاوەنی قەرض بەس خۆباده
تووتنەکەم زۆر جوان‌و رەنده بۆن‌خۆش‌و باش‌و پەسەنده
ئەورۆ سبەی باری دەکەم وارید بە ناوشاری دەکەم
«دوخانیه» چاکم لێ دەکڕێ پوولێکی باشم پێ دەبڕێ
هەر قەرضێکی بەسەرمەوە دەیدەمەوە بەگەرمەوە
جلک‌و پیلاو دەسرەو کلاو برنج‌و رۆن بۆچلاوپلاو
هەرچی پێویسته بۆ ماڵم بۆ خۆم‌و ژن، بۆمنداڵم
هەموی دەکڕم بەهەرزانی لەچاو سالان بە مەجانی
قەرض‌دارنیم، نەخت‌کڕم چیدی‌ناڵێم، بەرگ‌شڕم

(۴)

حاجی‌قادر! عەلی‌قەصاب! چایی بێنن لەگەڵ کەباب
شەو لە ئوتیل، لەسەر فەنەر دەخۆم‌و دەنووم بێ‌خەطەر
بەرۆژ تاشەو بازارپێوان بەفیزوه قەدەم لێدان
دەگەڕێم دوکان بە دوکان سەودا دەکەم جلکی بوکان
لە دەرزی تاکو پەشمینه هەرشتێ جوان‌و رەنگینه
نرخ‌و قیمتی دەپرسم توتنم هەیه چاو نەترسم
منداڵیش تلی‌تلیانه لەماڵێ خۆشی‌خۆشیانه
باب لەشار دەگەڕێتەوه هەموشتێکمان بۆ دێتەوه
دەرۆژ بەمجۆره رام‌بوارد بەقەرض نان‌و چاییم‌خوارد
دڵ‌پڕ لەئاهەنگ‌و خۆشم ئەمرۆ ئووتنەکەم دەفرۆشم
ئاغای رەئیس وەدەرکەوت ئوخەی نۆرەم وەبەر کەوت

دەفەردە تووتن ڕێزکراو ... لەبەر شەوقی هەڵنایێ چاو

بۆدیتنو چاولێ کردن ... هەموی پەرتو بەلاوکردن

سەروبنی هەڵتەکاندن ... نیوەییێکی لێ وەراندن

منیش لەجیێ خۆ هەستاوم ... بەبێزمان راوەستاوم

لەناکاو هاتەگوێم دەنگێ ... دای لەجەرگم وەک خەدەنگی

گوتی: لێدەن بە واگوزار ... ئەمساڵ خەرابترە لەپار

بەڕویکی ترشو تاڵەوە ... گوتی: زو بگەڕە ماڵەوە

دەپوتت کەسری لەسەرە ... بیهێنە، بێبێنەوبەرە

کە گوێم گرت لەم دەنگو صەدا ... رەق بوم لەوێ وەک موقەبا

پاش‌تاوێ تاسان، حەپەسان ... بەدەنگێکی پڕ لەترسان

هاتمەزمان، هاوارم کرد ... لێم کۆ بون درشتو ورد

گوتم: هەی‌دادو هەی هاوار ... هەی لەرێگەی پەروەردگار

ئاغای‌رئیس! قەرض‌دارم ... نەخۆشم، برسیم، هەژارم

هیچ‌نەبێ قەرضی ئەمساڵم ... فوتی خێزانو مندالم

بمدەنێ با ئەربابەکەم ... هەقی‌چایو کەبابەکەم

راضیبکەم بیدەمەوە ... رێم‌ببێ بۆشار بێمەوە

یابمگرن یا بمکوژن ... یا کەسریم لەسەر هەڵگرن

بم‌بەخشن لەرێگەی خودا ... خەرجیم‌نیە بۆدادگا

هەڵدەلەرزیم، هەڵدەچۆقام ... نەڕاندی بەسەرما، تۆقام

ئەی‌بێ‌شەرمی پەردەدڕاو! ... ئەی چڵمنی پیسو گلاو!

بێ‌دەنگ‌نەبی بێ‌ئابڕو ... تێت هەڵدەدەم بەئارەزو

داکوڕینە لێرەی دەرکەن ... نەک‌لێرە، شاربەدەری‌کەن

(٥)

بەم‌چەشنە دەریان پەڕاندم ... بەرهەمی ساڵیان فڕاندم

بەدزی خاوەن قەرضو ئەرباب ... بێ‌پولی قاوەچی‌و کەباب

ملم‌بۆنا بە لارەوە ... دەرکەوتم لەناو شارەوە

بەچاوی پڕگریانەوە ... بەدڵێکی زۆر بریانەوە

هاتمەوە ناو خاوو خەیزان ... وەک بارانی گەلاڕێزان

فرمێسکی روتی‌و هەژاری ... لەچاوی گشتمان دەباری

(۶)

دوژمـن تـاکـەی بدەم باجْت؟ دەک وەگـەڕێ تـەختو تاجْت!
ئەی وەرزێران! ئەی جوتێران! ئـەی تـوتنەوانـی مـاڵوێـران!
بـا بـەیەکدڵو یـەک زبـان بـا بـەخەباتی شـیل گـیرمان
تـادوا پشـو هـەوڵ بـدەین شـەق دەو رژیـمه هـەڵبدەین
یـەکگـرتن هۆی سـەرکەوتنه خـەبات رێگـەی دەسکـەوتنه
ئەگەر یەکبینو یەکبگرین لەگـەڵ یـەکدا بـژین، بمرین
زاڵدەبـینو سـەردەکـەوین بـەرزدەبینو نـانەوین
هـەوڵو تـەقەلای بێوچـان بێمـاندویی‌و بێپشـودان
تـاقەرێگـەی ئـازادیـە
هێـنەری رۆژی شـادیه

لایەلایەی دایکێکی دڵسۆز بۆکۆرپە ساواکەی

رۆڵە کۆرپـەکـەم ئـارامـی گـیانم خـونچەی گـوڵزاری بـاخچەی ژیـانم
جگـەرگۆشـەکـەم بەرهەمی ژینم سـەروەتو مـاڵم، ئـایینو دیـنم
هێـزو تـەوژمم، بـینای چـاوانـم هـاودەنگی بـەزمی رۆژو شـەوانـم
رۆڵەگـیان مـەگری، مەگرەبەهانه بـنو درەنگـە، بـەری بـەیانه
هـەی لایـەلایه کۆرپـەی سـاوایـە
کـوێربێ ئەوچاوەی بەتۆ هـەڵنـایە
هـەرچەن تۆ دگری جەرگم کەبابە مـن بۆتۆ چۆنـم تۆش بۆمـن وابـە
تۆ شـاگوڵی جـوان، مـن پاسەوانـم نـازت دەکێشـم هـەتا دەتـوانـم
دایک ئـەوکاتەی دڵی دەسـرەوێ کە کۆرپەی ساوای بێخەم وەرکـەوێ
یـان بە بزەی‌لێو، بەخەندەی زاری ئـاڵوگۆڕیـانکا گـریان و زاری
هـەی لایـەلایه کۆرپـەی سـاوایـە
قـەزات لەگـیانم تـاقانەی دایـە
هـەتا ئـیستاکـە منداڵی‌و وردی خـەڵفو نـەمامی بێسـتانی کـوردی
شـلکی، نـاسکی، نـەتداوە بـایباڵ دەرتنـەکـردوە پەڕو خـەتو خـاڵ
بێزمـان، بێبـیر، بێهۆش‌و طاقەت خـەمبارم ئەکەی بەگریەو زاقـەت
بـەلام بـەهێـوای دواڕۆژم سـادەی نـەکەی رۆڵەگیان رەنجم بەبادەی

هەی لایە لایە کۆرپەی ساوایە
دایەت ماندوە بۆچ خەوت نایە؟

هیوام زۆر پێتە وەک باب و کاکت
بە خێوت ئەکەم بەگیان و بەدڵ
زاناو خوێندەوار، چاوو دڵ تێربی
لاوێکی گورج و خاوەن هۆش و بیر

ببیە سەربازی نەتەوەو خاکت
نەکەی بترسی و لەهیچ بکەی سڵ
رۆژی تەنگانە پڵنگ و شێربی
نەترسی لەبەند، لەکۆت و زەنجیر

هەی لایە لایە رۆڵە لای لایە
کۆرپەم دواڕۆژ لاوی ئازایە

کورم! تۆ کوردی، تۆ بێچوە شێری
باب وباپیرت، خزم و کەس وکار
بۆ پارێزگاری ناموس و ماڵیان
تۆش وەک ئەوان بە، نەترس و نەبەز

نەتەوەی کاوەی ئازاو دلێری
زۆریان کێشاوە مەینەت وئازار
قەت رانەوەستا دەس و گۆپاڵیان
بازی کێوی بە، نەک کەوی قەفەز

هەی لایەلایە رۆڵە لای لایە
هیوای دواڕۆژم لەدەس تۆدایە

دواوین مەلائاوارە.

حاج شیخ احمد ضیاءالدّینی

حاج شیخ احمد ضیاءالدینی فرزند شیخ‌محمد سلیم بن شیخ احمد بن شیخ عبدالکریم بن شیخ عبدالغفار بن شیخ محمدکریم بن شیخ محمود بن علامه شیخ احمد بن حاج شیخ مصطفی‌تختوی‌مردوخی به سال ۱۳۲۰ هـ ق در سنندج تولد یافته و تحصیلات عالیهٔ خود را در مدرسهٔ والدش به پایان رسانیده و بعد از آن در همان مدرسه عهده‌دار شغل تدریس بوده است و چند سالی در اواخر حیات نیز در مدرسهٔ علوم دینی سنندج به امر تدریس و تعلیم طلاب اشتغال داشت. مرحوم شیخ احمد انسانی وارسته و عارفی آراسته به زیور علم و دانش بود؛ در نهایت وقر و متانت می‌زیست و بیشتر به یاد خدا بود. از خودنمایی و فضل‌فروشی و معاشرت با ارباب امور هراس داشت و هرگاه در مجلسی حضور می‌یافت بیشتر سکوت می‌کرد. وی سرانجام در ۲۷ شهریورماه سال ۱۳۴۹ شمسی برابر با سال ۱۳۹۰ هـ ق به دیار آخرت شتافت.

یادداشتهای مؤلف.

رَمزی سلیمانیّه‌ای

محمد رمزی افندی پسر ملامعروف افندی قاضی از سادات پیرخضران به سال ۱۳۲۱ هـ ق در شهر سلیمانیهٔ عراق تولد یافته و پس از خاتمهٔ تحصیل در یکی از ادارات عراق به استخدام دولت درآمده است.

رمزی اهل ادب بوده و به شیوهٔ کردی سورانی شعر می‌گفته و در حدود سنهٔ ۱۳۹۰ هـ ق درگذشته است. اینک نمونه‌ای از اشعار رمزی:

خەڵکی گەیشتە مەنزڵو گشت ئێستە سەربەخۆن هەرکوردە مایەوە لەهەوارێکی چاڵوکۆن
ئەسبابی یەکنەکەوتنە، پێش‌ناکەوێن لەکەس باعیث بەیەکنەگرتنە، دواکەوتو رەنجەرۆن
کوردینە ئەمنیفاقە لەبەینا هەتاکوکەی؟ هەروا دەوامئەکاتو لەگەڵ یەکتری دەهۆن
تاکەی ئەوندە هوگری چەوتیو خراپەبون؟ تاکەی ئەوندە طالبی ناراستیو درۆن؟
تاکەی وەکو گەزندە قولو قاچی یەک گەزین؟ تاکەی وەکو دڕندە دڵو جەرگی یەک ئەخۆن؟
تاکەی لەبەحری وشکی هەوادا پەلەی مەلە؟ تاکەی بەدەشتی ئارەزوا بێدەلیل ئەڕۆن؟
تاکەی خەریکی کوشتنو فەوتانی یەکترین؟ تاکەی بەواتەیێکی درۆی غەیرەدەس‌خەڕۆن؟
خەڵکی سورای فەن‌بوە وا گەییە ئاسمان ئیوەیش خەریکی یاری هەلوکێنو هەڵمەقۆن
گاهێ لەڕوی جەهالەتەوە دەبنە ئەجنەبی گاهێ لەڕوی نەزانیەوە ئەبنە فەرمەسۆن
وا تێدەگەن بەباییکی زک ئەبنە فەیلەسوف یاخۆ بەشەپقە کردنەسەر ئەبنە ئادیسۆن
بۆفتنەییو بەدی نەبێ کەی ئامشۆی بەڕاست؟ بۆباسی یەکتری نەبێ کەی فێری گفتوگۆن؟
هەر غەیبەتی ئەمو ئەوە هەر مەجلسێ ئەچی هەر کردنی شەنو کەوە هەر کۆمەلێ کەکۆن
بۆ غەیرەبەستنی کەمەری نوکەری بەگەرم بۆ دەوڵەمەند لەبەرچیە وا خوارو سەرفرۆن؟
ریویو مەژن لەبەردەمی بێگانەدا کەچی وەک گورگی هارو شێری دڕی جەنگی خوبەخۆن

وەک پۆری باڵشکاوو کەوی دەستەمۆی مناڵ
هەرچەند نەوەی شەهێنو بەهەڵمەت وەکو هەڵۆن

گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، ص ۴۷. *یادی ادیبان*، ص ۴۲.

صحرایی

عباس صحرایی فرزند مرحوم حبیب‌الله در سال ۱۳۱۴ هـ ق در هرسین کرماشان تولد یافته و پس از یک مدت تحصیل، ابتدا وارد خدمت در ارتش و ژاندارمری شده و پس از آن به استخدام وزارت کشور درآمده است.

مدتی در نهاوند و زمانی در کرماشان و ایامی در زهاب و چهار سال در قصرشیرین و پس از

آن در گیلان غرب، تا سال ۱۳۷۹ هـ ق به انجام وظیفه و سمت بخشداری مشغول بوده و در حدود سال ۱۳۹۰ هـ ق درگذشته است.

مشارالیه دارای ذوق شعری بوده و این غزل از اوست:

آزمودم هر فرح را، هست در پی ماتمی / وز پی هر شادمانی عاقبت آید غمی
پای تا سر سوختم از آتش هجران تو / گر نمی‌دادی برون سرچشمهٔ چشمم نمی
یا مکن مجروح دلهای پریشان از جفا / یا بنه بر ریش درویشان ز رأفت مرهمی
درد بی‌درمان هجرانت مرا از پا فکند / جان ز تنهایی به لب آمد خدا را همدمی
حالت افسرده‌ام یابد حیات جاودان / گر گذارد بر سرم پا، چون تو فرُّخ مقدمی
درد دل را از تو پنهان کی توانم داشتن / زانکه دل را نیست غیر از تو به عالم محرمی
جز خیال روی تو، کو کرده دلها را اسیر / کی شنیده روبهی را صید سازد ضیغمی
آن که می‌گوید نباشد عالمی دیگر، کجاست؟ / من به هر آنی کنم طی بی‌حضورت عالمی

کرده جا عشقت به دل «صحرایی» اندر حیرتم
چون محیطی جا کند اندر درون شبنمی

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، ص ۷۸.

احمد مخلص عمادی

احمدعمادی متخلص به «مخلص» در قریهٔ بامرنی ـ از روستاهای عمادیه ـ متولد شد. پدرش امین نام داشت و شغلش نعلبندی بود؛ اما احمد علاقه‌ای به شغل پدر نشان نداد و به تحصیل روی آورد. پس از فراگیری مقدمات، به آبادی «مایی» رفت و در آنجا مدتها از محضر دو ادیب دانشمند شیخ طه و شیخ طاهر مایی استفادهٔ درسی کرد و با رموز شعر و شاعری نیز آشنایی کامل یافت.

احمد مخلص از استعداد و ذوق سرشاری برخوردار بوده و اشعارش روان و دور از هر گونه تکلف و تعقیدی است. دیوان اشعار او به شیوهٔ کردی کرمانجی و قسمتی هم فارسی و عربی و در حدود چهار مجلد است؛ مشتمل بر غزل، قصیده، مناجات، مدح و هجا، توصیف، مرثیه و نصیحت و اندرز.

مخلص در تاریخ ۱۳۷۷ هـ ق در عمادیه می‌زیسته و در حدود ۷۰ سال سن داشته و تا سال ۱۳۹۰ هـ ق در قید حیات بوده است.

اینک نمونه‌ای از اشعار ملمع مخلص که حاکی است از مَشقاتی که در زندگی متحمل شده بدون اینکه بتواند همسری به دلخواه خود پیدا کند:

طُفْتُ شرقاً ثُمَّ غرباً، بل‌جنوباً و شمال / ئه‌ز بخو ژنکا دگه‌ر هام دالمه هل‌بیت ئیک شه‌مال

چـومه زاخـو، زاخ‌مـه‌داخـو بـیله‌یاخو پـیره‌میر
چوم دهوکی، که‌تمه‌شوکی، ئاف له‌جوکا من نه‌هات
چومه موصل، ئیْ‌چل‌وزل، کل بـالکل جـینه‌بو
قـلت: انـی شـاعر الاکـراد ابـطال العـراق
وه‌ختی وان‌ژیْ گۆیه‌من: کرهه‌وار ده‌ست‌قوتان

ئه‌وچیاییْ به‌فری لی‌که‌ت چو، لوی‌وه‌ختو مه‌جال
بیْ‌ژن و تو لازوکه‌چ، ئه‌ز بوم له کن‌وان ترش‌و تال
گوت: توکوردی، ئه‌م‌عه‌رب، نفره‌ت‌زمن‌کربی فه‌سال
من یکن منکُنَّ زوجی، نـالت العـیش الزّلال
کردی کردی، مـانریدک، لاتـطل هـذا المـقال

الاکراد فی بهدینان، ص ۲۱۴ و ۲۱۵.

حاج ملااحمد فائز دیْلیْژه‌ای

حاج ملااحمد فائز فرزند حاج ملارسول فرزند ملاشریف دیْلیْژه‌ای قره‌داغی در حـدود سـال ۱۳۱۵ هـ ق در سلیمانیه تولد یافته و پس از خاتمهٔ تحصیل و دریـافت اجـازه از شـیخ بـاباعلی تکیه‌ای، در یکی از مدارس دینی سلیمانیه به سمت تدریس و امامت منصوب شده است. در سنهٔ ۱۳۴۵ هـ ق سلیمانیه را ترک گفته، ایامی را در یکی از قرای نواحی اربیل و پس از آن تا روزی که درگذشته (سال ۱۳۹۰ هـ ق) در شهر خانقین می‌زیسته و خدمات علمی و دینی خود را در آنجا به نحو احسن انجام داده است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۸۳.

شیخ مُصْطفی قره‌داغی

شیخ مصطفی فرزند شیخ محمد نجیب فرزند شیخ عبداللطیف فرزند شیخ عبدالله و از سلالهٔ شیخ عبداللطیف کبیر به سال ۱۳۰۳ هـ ق در قره‌داغ تولد یافته و تحصیلاتش را در مدرسهٔ پدرش خاتمه داده و به دریافت اجازهٔ افتا و تدریس نایل آمده است. آنگاه تا پدرش در حال حیات بوده، ملازمت او را ترک نگفته و معاونت و همیاری وی را در امر تدریس و رسیدگی به امور شرعی و سرپرستی مدرسه و طلاب برعهده داشته و پس از وفات پدر، مستقلاً خدمات دینی و علمی خود را در نهایت جدیت انجام داده است.

شیخ مصطفی انسانی جوانمرد، مردم‌دار، شریف، سخنور، با شهامت و مدافع حق و حقیقت بوده است؛ هرگز زیر بار زور نرفته و تحت تأثیر نفوذ ارباب امور قرار نگرفته و با منطقی قوی و قاطع در برابر زورگوییها ایستادگی کرده و یار و یاور طبقات محروم و مستضعف بوده است.

قره‌داغی در علوم ــ چه عقلی و چه نقلی ــ تسلط کافی داشته و از هر جهت جامع صـفات حسنه بوده و چند تألیفی از او به جا مانده که هنوز به چاپ نرسیده است.

شیخ مصطفی در اواخر عمر به سلیمانیه مهاجرت کرده و در مسجد شیخ عبدالرحمن عازبانی

تدریس خود را ادامه داده و در سنهٔ ۱۳۹۰ هـ ق درگذشته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۶۸ و ۵۶۹.

اَبوالْوفا معتمدی کردستانی

طه ابوالوفا معتمدی کردستانی فرزند علامه حاج شیخ محمد معتمدالاسلام، دانشمندی از دیار سنندج است؛ از خاندان معروف قُصیرانی کانیمشکانی که اباً عَنْ جَدّ به فضل و دانش و تقوی شهرت داشته‌اند.

تولد وی به سال ۱۲۶۵ هـ ش برابر با ۱۳۰۵ هـ ق است. تحصیلات ابتدائی را نزد یکی از بنی‌اعمام خود به نام شیخ لطف‌الله ــ که مرد صالح و مبارکی بوده ــ شروع کرده و پس از آن مدتی در محضر پدرش درس خوانده و روزگاری هم نزد عموی دانشمندش حاج شیخ عبدالحمید عرفانی به تحصیل پرداخته و سرانجام در حوزهٔ تدریس علامه ملاعبدالله مُفتی دشی حضور یافته و به اخذ اجازه نائل شده است. پس از خاتمهٔ تحصیلات به سال ۱۲۴۹ ش به استخدام دولت درآمده و متجاوز از سی سال متصدی مشاغل مختلفه در وزارت دارایی بوده که پنج سال از این مدت را در کردستان و سه سال در خراسان و بقیه را در تهران گذرانیده و در سنهٔ ۱۳۲۸ ش بازنشسته شده است.

مرحوم ابوالوفا معتمدی در اکثر علوم اسلامی بصیرت داشت و با علوم جدید نیز آشنا بود. عربی و فارسی هر دو را فصیح و شیوا می‌نوشت. مرض خودنمایی و خودستایی نداشت؛ فروتن و کریم‌النفس بود.

در ایام بازنشستگی ــ که فرصت بیشتری داشت ــ کتابهایی را تألیف کرده که از جملهٔ آنهاست:

۱. *اصول فقه شافعی*، به زبان فارسی که در ۱۳۳۲ ش در تهران چاپ شده است.

۲. *ارث در اسلام و طریقهٔ حل مسائل آن*، به فارسی، چاپ ۱۳۳۴ ش، تهران.

۳. *کلمة فی الجمعة و تعطیلها*، به زبان عربی، چاپ ۱۳۴۳ش، تهران.

۴. رساله‌ای به عربی در باب اجتهاد در مذهب تسنن، چاپ سال ۱۳۳۶ ش.

۵. کتابی دربارهٔ خلق اعمال، از مسائل کلامی به فارسی.

وفات آن مرحوم در آذرماه سال ۱۳۵۰ هـ ش برابر با ۱۳۹۱ هـ ق در تهران اتفاق افتاده است.

یادداشتهای مؤلف.

شاهوّ بیاره‌ای

ملاحسن قاضی فرزند ملاعبدالقادر کانی کبودی، متخلص به «شاهوّ» به سال ۱۳۰۳ هـ ق در

بیاره تولد یافته و تحصیلاتش را همانجا خاتمه داده و قبل از جنگ جهانی اوّل به بغداد رفته و از آنجا راهی استانبول شده است. پس از یک مدت توقف و فراگرفتن زبان ترکی و آشنایی با ادبیات این زبان به سلیمانیه برگشته است. به سال ۱۳۴۷ هـ ق به عنوان قاضی، ابتدا به هلبجه و در ۱۳۵۲ به چوارتا اعزام شده و در سنهٔ ۱۳۵۸ هـ ق به بغداد انتقال یافته و در دادگاه تمیز شرعی آنجا به خدمت قضایی خود ادامه داده است.

پس از مدتی به کرکوک و چهار سال بعد به اربیل منتقل شده و در سنهٔ ۱۳۷۱ مأموریت قضاوت در چمچمال را پیدا کرده و در تاریخ ۱۳۷۴ بازنشسته شده و به حلبجه برگشته و تا آخر عمر در آنجا اقامت گزیده و اوقات خود را به مطالعه و انجام امور مذهبی سپری کرده و در ۱۳۹۲ هـ ق درگذشته است.

ملاحسن شاهۆ انسانی بافضل و شاعری باهوش و خوش‌ذوق بوده و به زبانهای فارسی و عربی و ترکی ــ علاوه بر زبان کردی ــ آشنایی داشته است. در آغاز «شایق» تخلص می‌کرده و بعد آن را به «شاهۆ» تغییر داده است. قسمتی از اشعار این شاعر در زمان حیات خود او به سال ۱۳۴۵ هـ ق به چاپ رسیده و در سنهٔ ۱۳۹۷ هـ ق دیوانی از وی به همت مرحوم محمد امین کاردوخی در سلیمانیه طبع شده است.

اینک اشعاری از شاهۆ:

نەورۆزە، جەژنە، شاخو چیا، کێوو دەشتو دەر — تارایی سەوزی‌دا بەسەرا، سەوزی کردەبەر
رازایەوە بەرەنگی گوڵان نیشتمانی کورد — بوژایەوە درەختو چرۆی جوانی کەوتەدەر
خونچە بەبای نەسیمی بەیان کەوتە پێکەنین — سۆسەن گەشاوە، یاسەمەنیش تاجی نایەسەر
لالەو بەنەوشە، نەرگسو نەسرینو گوڵ زەمەق — هەریەک بەنەشئەییێکەوە وادێتە بەر نەظەر
شەوبۆ، چنورو سورەهەراڵەو کەماو لۆ — تازە لەژێری بەفرەوە سەریان دەهێننەدەر
نەغمەی حەزینی بولبولی شەیدا لەعشقی گوڵ — تەئثیر ئەکاتە ناو دڵی غەمبارو ناو جگەر

قاسپەی کەووچریکەیی طەیروطیوری کێو
خۆشی ئەدەن هەمو بەدڵی ماتی پڕ کەدەر

***

ئەی‌یاری خۆشەویستی وەفاداری راستڕەو — وەی جێ ئۆمێدی موخلصی خەمباری تیرەشەو
وەختێ کە کارتی جەژنەکەتم دیتو خوێندمەوە — وەک نوستوێ کەڕاشڵەژێو ڕاچەنێ لەخەو
تیمثالی حاڵی قەومەکەمی میثلی سینما — هێنایە بەرنەظەرمو لەپڕ ڕاپەریم بەدەو
تۆزێ کەسەیری ئەوشریتەم کردو تێگەییم — دەستم گەیاندە خامە وەکو بەرقی تێژڕەو
نوسیم بەخوێنی دیدە لەصەفحەی سیاهی دڵ — ئەحوالی کوردی قوڕبەسەرو بەختی شومی ئەو

کورد رەنجەرۆیە، گوڵبونی عەیشی خەزانی کرد
شانی لەژێری باری خەما گشتی بو جەدەو

***

باری گونام گرانە بەسەر شانی رێشەوە — ئەتلێمەوە هەمیشە لەتاوا بەئێشەوە
نەفسم ئەوندە سەرکەشە سەرشێتی کردووم — توشم بوە بەتوشی شەڕی گورگەمێشەوە
شەیطانە کوێرە نەگبتەکەیش خۆ بەبێ وچان — چیم بۆ خەرابە، ئەومە ئەکات هەر بەریشەوە
بێجگە لەمانە کۆمەڵی خێڵی یۆشوسیش — چەکئاودەرە، بەزاری پڕئازارو ئێشەوە
هەڵمەت ئەهێننە سەر دڵی رێشم بەڕۆژو شەو — ئەویان بەتیرو شیرو ئەمیتر بەنێشەوە
دوژمن ئەوندە زۆرو منیش پیرو ناتەوان
بۆجەنگی ئەمگورۆهە بەچی بچمە پێشەوە؟

***

تاتایی سەری زوڵفی رەشی پەرچەمی یارم — وەک طەوقی غەضەب چۆتە ملی قەلبی هەژارم
تابوری موژە دەس بەسەنان بۆمنی بێکەس — ئامادەیە وەک عەسکەری خونرێژی تەتارم
شمشێری بروی حاضرە بوگەردەنی عاشق — وەکشێری عەلی چۆنبوە بۆجەیشی کوفارم
ئەوخاڵە بەسەر رویەوە وادیاریە «شایق»
بۆ مورغی دڵان دانەیە دایناوە نیگارم

دیوانی شاهۆ، ۱۹۷۶م؛ سلیمانیه.

علی کمال باپیر سلیمانیه‌ای

علی کمال فرزند باپیر آقایوزباشی، از ایل اسمعیل عزیری به سال ۱۳۰۵ هـ ق در شهر سلیمانیهٔ عراق تولد یافته و تحصیلاتش را در مدارس علمیه به انجام رسانیده و پس از آن وارد خدمت دولتی شده است.

در ایام تحصیل مدتی در کردستان ایران به سر برده و تا تهران هم مسافرت کرده و با زبان و ادب فارسی آشنایی کامل یافته است.

علی کمال از طبع روان و هوش و قریحه و استعداد خوبی برخوردار بوده، اشعارش بیشتر غرامی و از تکلف و تعقید خالی است. از آثار او مجموعه‌ای است در ۵۶ صفحه به نام *گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم*، در تراجم احوال جمعی از شعرای عراق؛ که به سال ۱۳۵۸ هـ ق در چاپخانهٔ ژیان سلیمانیه به طبع رسیده است.

مرگ این شاعر در تاریخ ۱۳۹۲ هـ ق اتفاق افتاده است.

اینک غزلی از علی کمال باپیر:

پــــەلکەزێرێـــنە، پــەلکەزێرێـــنە! تۆبـــــیتۆ خـــودا پــەلکە زێرێـــنە!
هــەرچـەن دیـمەنت جـوان‌و شـیرینە شێـــوەت بـەڕاسـتی گـەلێ ڕەنگـینە،
ئــەمما پێــم‌بڵێ: ئـەوڕەنگـە زەردەت وەک ئاڵتـون جـوان‌و پـاک‌و بێ‌گـەردەت،
جـــوان‌و لەطــیفە یــا ڕەنگــی زەردم یــا پــەلکەی زەردی گــەردەن بێ‌گـەردم
گـــاهێ کــرژو لول، گـاهگاهێ خـاوە ڕەگـــی ڕۆحـــمە زەرکــفت کـــراوە
ڕەنگـە سـورەکـەت کە وەک گوڵـنارە ئــەلێێ شــەوقی ڕوی یــاری نـازارە
تـوخوا ئـەو جـوانـە یـالێـوی نگـار؟ ئــەو لێـــوە ئـاڵەی صـونعی کـردگار
مـردوی صـەدساڵە حـەی ئـەکا دەرحـاڵ خـــەندەی شــرینی ئـازیزی چـاوکاڵ
قـــامەتت کـــەوا خـــەمەو چـــەمیدە وەک طـاقی خـەمی بـرۆی سـەردیدە،
جـــوانـــە یــــا طــاقی بـرۆی دڵدارم مـــــیحرابـــی دڵەی پــــەشێــــوو زارم
دەخـــیلم تۆخـــوا پـــەڵکـــە زێرێـنە لەمـــــەولا ئــیتر تۆ خۆت مـــەنوێـنە

نقل از مقدمهٔ *گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم*، ص ۴. و یکی دو مجلهٔ کردی.

سیف‌الله اللّهیارخانی

سیف‌الله فرزند یعقوب از مردم قریه دوچقا از قُرای تابعهٔ دهستان اللهیارخانی ـ جزء بخش مرکزی کرماشان ـ به سال ۱۲۶۷ هـ ش تولد یافته و در سنهٔ ۱۳۵۱ ش برابر با ۱۳۹۲هـ ق چشم از جهان فرو بسته است.

مشارالیه انسانی باهوش، آگاه و دارای اطلاعاتی در نجوم و ذوق شعری بوده است.

این قطعه را حسب‌الحال پیری خود سروده است:

دۆســـان! حـــاڵ وێـم بـواچـم پێـتان هـــەرکامتان مـــەنیەن یـــەهاورێـتان
وەمـــەرگتان قـــەسەم دەرون پڕداخــم کـەم‌کەم پیری هـات گـرتەن سـەرشاخم
راســـە وەگـــوفتار خـــەیلێ جـوانـم وەکـــردار پـــیرو هــــەم نــاتەوانـم
ســـەرتاپا مـــەعیوب زامـم قـەهارەن عـــەیبیەل پــــیریم کــول ئـاشکارەن
قامەتم چون قەوس چەم‌و خەم وەردەن مـــەجروح‌و بــیمار هـــەزار دەردەن
مـەغزم لەکـاسەی کـەللەم نـەمەنەن پـیری عـەقڵ‌و فـام وەدەسـم سـەنەن
چـەم بـیەن دوربـین هـەوای تـەموتار گــــاگــا مـــەوینێ دوان وەچـــوار
صـەدای طـەبڵـەکەی گۆشم خـەفتیە چـــو ئـــاسیاو بێ‌دان ئـاوی کـەفتیە

لویت چـون ئـاوەزای کـەڵوەزان سـەخت مـەتکیێ تک‌تک لە وەخت‌و بیٚ‌وەخت
دەم بـیەن وەنـای ئـاسیاو خـراوە پـەلە مـەشینیٚ وەهـەردک لاوە
ئـەو گـوفتار خـاص، شـرین شـەکەردار تـەڵخ بـیەن ویٚـنەی ژار حـەڵق‌مـار
مـامەڵەی پـیری وەی طـەور پیٚـم‌کەردەن
قـافلـەی جـوانـیم وەتـاراج بـەردەن

حدیقهٔ *سلطانی*، از ص ۲۸۲ تا ۲۸۴ و یادداشتهای نویسنده.

ملامحمدباقر مدرّس بالکی مریوانی

دانشمند روشن‌خاطر ملامحمد باقر فرزند حسین‌آقا در تاریخ سال ۱۳۱۶ هـ ق در آبادی نزاز ـ از روستاهای ۵۰ کیلومتری جنوب غربی سنندج ـ متولد شد و پس از فراگرفتن مقدماتی در زادگاه خود به دنبال تحصیل علوم دینی و عربی راه غربت را پیش گرفت. مدتی در قرای ژاورود کردستان نزد ملا اسعد مدرس بوریدری و دیگران درس خواند و پس از آن به سنندج رفت و از محضر ملا محمد مولانا مدرس نوّدشی، به کسب دانش پرداخت و پس از اخذ اجازهٔ افتا و تدریس به دهکدهٔ چوّرِ مریوان مسافرت کرد و تا سال ۱۳۱۴ هـ ق در آن آبادی سمت پیشنمازی داشت؛ آنگاه به یکی دیگر از روستاهای مریوان به نام بالک کوچ کرد و تا آخر حیات در آنجا به تدریس و تعلیم و ارشاد مسلمانان اشتغال داشت.

مرحوم ملامحمد باقر استعداد و حافظهٔ خوبی داشت و در تدریس کتب درسی بسیار مسلط بود و عدهٔ کثیری از محضر پر برکت وی به بهره رسیده و اجازه گرفتند.

آن مرحوم اهل طریق و سیر و سلوک نیز بود و به شیخ علاءالدین نقشبندی بیاره‌ای ارادت می‌ورزید.

ملامحمد باقر در علوم اسلامی بویژه فقه و کلام آثار و تألیفاتی دارد و نیز آثاری به نظم از او باقی است و «غریق» تخلص شعری اوست. وی در اوایل زمستان سال ۱۳۵۰ شمسی برابر با ماه ذی‌القعدهٔ سال ۱۳۹۲ هـ ق با جهان فانی وداع گفت.

فاضل محترم ملاعبدالکریم مدرس در کتاب تراجم خود، زادگاه ملاباقر را دهکدهٔ هەنیمن و سال تولدش را ۱۳۲۰ هـ ق ذکر کرده است؛ که برابر گفتهٔ کسان آن مرحوم هیچ کدام مقرون به صحت نیست.

یادداشتهای نویسنده.

قدری‌جان

قدری‌جان شاعری معروف از کردستان ترکیه است که در اوایل قرن بیستم میلادی دیده به جهان گشود و بعد از شکست قیام شیخ سعید پیران (سال ۱۹۲۶م.) به شام مهاجرت کرد و در تاریخ ۱۹۷۲م. (۱۳۹۳ هـ ق) در شهر دمشق درگذشت و همانجا به خاک سپرده شد.

آثار قدری جان به لهجهٔ کردی کرمانجی است و در مجلهٔ *هاوار* و *روناهی* اشعار فراوانی از وی به چاپ رسیده است.

اینک نمونه‌ای از آن اشعار:

دۆستێ من، دژمنێ پوستێ من، به‌گی ئاخرزه‌مان.
ئه‌وزه‌نبیلا توپێ‌هاتی، نه‌ماداتێ ژئه‌زمان
به‌نێ‌وێ رزیایه لناڤارێ قه‌تیایه، ئوکه‌ت
که‌ت ناقا ده‌ریاسۆر. ده‌ریاسۆر ژێرا بوگۆڕ.
ده‌ریاسۆر، ژتیر خاوه‌نو خودایێ بچوکرا. بوکه‌فه‌ن.
موساو موریدێن وی هه‌می. بی‌پرو بێ‌گه‌می.
ژوری ده‌رباس بون.
ژجه‌ور جه‌فایێ ل‌ورخه‌لاس بون.
نه‌مرودێ بچوک. مه‌به ئاگر دترسینه.
پف مه‌شکلاڤالا... ئه‌ی که‌ڤنارێ ئێ‌سالا!
باوریا دلێ مه، تاقه‌تا ملێ‌مه، ژئیمانێ ئیبراهیم، بێتره. نه‌کێمتره.
ڤێ‌یانبران. ئه‌ی پیخه‌مبه‌رێ دزان!
دوستێ‌من دژمنێ پۆستێ‌من. به‌گی ئاخرزه‌مان
ئه‌وزه‌نبیلا توپی هاتی. نه‌ما داتێ ژئه‌زمان
مه‌زناتی. نه‌بپاره ئوماله. نه‌ژی بگه‌رما کاله.
مه‌زناتی بجه‌وهه‌رێ ئینسانه، بعلیمو عیرفانه.
به‌لێ ئه‌مخزانێ مالن. لێ‌زه‌نگینێ که‌مالن. زه‌نگینێ ئیدئالن
ریاراسته، ریامه. ئه‌وه پیخه‌مبه‌ریامه: زنجیر شکاندن، ئارمانج گهاندن.
بابیلوسکان بستان. دیرۆکاراستان. دبێژه، بێژه:
گۆه‌مه‌ده ئه‌فسانه یێ‌دێوان. بشوندا نه‌مینه ژکارڤان.
کارڤانێ مه‌ده‌نیه‌ت. گروهێ به‌شه‌رییه‌ت.
خولاصه، پیشیو پاشیا فیلۆسوۆفه. فیلۆسوۆفیامه، ئه‌ڤه.

دین، مەذهەب، ئیمان... ببەئینسان، ببەئینسان.
دوستیّ من، دژمنیّ پوستیّ من. بەگی ئاخرزەمان
ئەو زەمبیلا توپیّهاتی. نەماداتیّ ژئەزمان.

تاریخ ادبیات کردی، ص ۱۷۷ تا ۱۸۹، پرفسور قەنات کوردۆ، چاپ استکهلم.

ملاصالح کۆزەپانکەای

ملاصالح از اهالی دهی به نام «کۆزەپانکه» از قُرای نواحی اربل بوده که پس از خاتمهٔ تحصیلات و اخذ اجازه از ملافتاح خەتیّ، به تدریس و تعلیم طلاب پرداخته و عدهٔ زیادی در مدرسهٔ وی به حد کمال رسیده‌اند. وی دانشمندی متدین، متکی به نفس، طرفدار حق و حقیقت و مروج شریعت بوده و اوقات فراغت را بیشتر صرف مطالعه و تألیف کرده است. گاهی شعر می‌گفته و در ادبیات صاحب ذوق و قریحه بوده و به سال ۱۳۹۳ هـ ق در شهر اربل وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۴۴.

دانشور سنندجی

میرزا ابراهیم دانشور فاضلی بود از مردم سنندج، اهل تقوی و عبادت و آگاهی و اطلاعات خوب و دارای خطی زیبا که پس از ۷۲ سال زندگی در تاریخ شنبه یازدهم ذیحجهٔ سال ۱۳۹۳ هـ ق، بعد از توفیق بر انجام مراسم حج، در مکه معظمه درگذشته و در قبرستان جنةالمأوی به خاک سپرده شده است. او کارمند دولت بود و در شهربانی مشاغل اداری داشت و در نهایت پاکی و درستی انجام وظیفه می‌کرد و در عین حال به امور مذهبی خود نیز می‌رسید و اوقات فراغت را به مطالعهٔ کتب دینی و عرفانی و اخلاقی می‌گذرانید. کتابی را تحت عنوان *ایمان و اسلام* با خط زیبای خود نوشته و در پایان هر بخش، قسمتی از اعتقادنامهٔ مولانای جامی را درج کرده بود که به سال ۱۳۹۲ هـ ق به همت نیک‌مرد شریف آقای صدیق وزیری گراور و چاپ شده است.

یادداشتهای نویسنده.

محمد رشید هەمەوندی

محمد رشید همەوندی، مشهور به «فەقی‌رشید»، فرزند احمد فرزند عزیز، از طایفهٔ هەمەوند، انسانی باسواد و ادب‌دوست و آگاه بوده و برای پاره‌ای از مجله‌ها و روزنامه‌های کردی از جمله ژین، گفتارها و مقالاتی نوشته است. چنانچه در شمارهٔ ۱۲۸۳ سال ۳۱ همان مجله مقالهٔ

مبسوطی از وی دربارهٔ شاعر معروف هم‌نژادش، عبدالقادر هەمەوندی چاپ شده است.
سال مرگ او را ۱۳۹۴ هـ ق در سلیمانیه نوشته‌اند.

کۆمەڵەی شیعری فەقی‌قادر، ص ۴، چاپ ۱۹۸۰م.

امیر توکُل کُرد زعفرانلو

با نام این دانشمند از مطالعهٔ روزنامهٔ *اطلاعات* شمارهٔ ۱۴۵۳۶ مورخهٔ ۲۷ مهرماه سال ۱۳۵۳ هـ ش آشنا شدم؛ که به مناسبت درگذشت مشارالیه، مقالهٔ مفصل و مشبعی در یکی از صفحات آن درج شده بود؛ که اینک فشرده‌ای از آن را در اینجا نقل می‌کنم:

«امیر توکل کرد زعفرانلو، معروف به «کامبوزیا» کشاورز ساده‌ای که از کنار کویرلوت با برجسته‌ترین دانشمندان جهان مکاتبه داشت، دیده از جهان فرو بست (۱۳۵۳ ش برابر ۱۳۹۴ هـ ق). او روزها در مزرعه عرق می‌ریخت و از شنزار، کشتزار می‌ساخت و شبها آخرین مقالاتی را که به زبان‌های فرانسه یا روسی راجع به جغرافیا و اقتصاد نوشته شده بود، مطالعه می‌کرد.

کامبوزیا در سال ۱۲۸۳ ش در تهران به دنیا آمد و پس از پایان تحصیلات در تلگرافخانه مشغول کار شد. از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۷ رئیس دارایی بلوچستان شد و پس از مدتی به کلاته‌رزاق رفت.

در سال ۱۳۱۴ راهی زاهدان شد و محلی را در چهار کیلومتری آنجا در دامنهٔ کویر انتخاب کرد؛ محلی که بایر و لم‌یزرع بود. آنجا نه آبادیی وجود داشت و نه آبی. او در دل این کویر به تدریج کتابخانه‌ای به وجود آورد. کتابخانه‌ای بزرگ، مشتمل بر دایرةالمعارفهای قطور و متعدد و کتابهای خطی و نادر در حدود ۲۳ هزار جلد علمی و متنوع.

کامبوزیا با تلاش پی‌گیر، آن منطقهٔ کویری را تبدیل به یک مزرعهٔ سرسبز و پربار کرد. او از همین مزرعه با دانشمندان و متخصصان در زمین‌شناسی و جغرافیای اقتصادی رابطه برقرار کرد و به مکاتبه و تبادل‌نظر پرداخت. کامبوزیا را دانشمندان بزرگ جهان می‌شناختند و با او مکاتبه داشتند.

بسیاری از همین دانشمندان بارها رنج سفر را تا کلاته رزاق ــ همانجایی که او آباد کرده بود ــ بر خود تحمل کردند تا از گنجینهٔ دانش و عقاید و نظرات او دربارهٔ مسائل مورد پژوهش خود بهره بگیرند.

وی به چندین زبان زندهٔ دنیا از جمله: عربی، فرانسه و روسی تسلط کافی داشت و دوران جوانی خود را با کار در ادارات دولتی و مترجمی سپری کرده بود.

کامبوزیا در نهایت سادگی می‌زیست. لباس ساده می‌پوشید و از هر گونه تشریفات بیزار

بود و با همان لباس ساده‌اش متخصصین و اهل فن و مهمانهای خود را از هر طبقه‌ای می‌پذیرفت و در زیر درختان مزرعهٔ خود با آنها به بحث و گفتگو می‌نشست. مردی مهربان و خوش‌صحبت بود؛ مردم را به کار و جدیت و مطالعه دعوت می‌کرد؛ دشمن سرسخت تنبلی و بیهودگی بود. با وجود کهولت از بامداد تا شامگاه تراکتور می‌راند و به امور مزرعه‌اش می‌رسید.

به جوانها می‌گفت: شرط فهمیدن و صاحب‌نظر شدن تنها دانشگاه رفتن نیست؛ اگر شوق و علاقه باشد، انسان می‌تواند در دل کویر یا در خانهٔ کوهستانی نیز ناشناخته‌ها را بشناسد.

امیر توکل بزرگترین مایهٔ فخر خود را ایجاد مزرعه‌ای که برای دهاتیهای گرسنه غذا تهیه می‌کند، می‌دانست؛ نه موفقیتهای علمی خود. با این حال برای ارباب علم و دانش و صاحبان فکر و اندیشه ارزش فراوان قائل بود.»

روزنامهٔ *اطلاعات* مورخهٔ ۵۳/۷/۲۷.

آیت‌الله مردوخ سنندجی

جمال‌الدین‌محمدمردوخ مشهور به «آیت‌الله مردوخ» فرزند شیخ‌عبدالمؤمن بن شیخ جمال‌الدین بن شیخ عبدالمؤمن بن شیخ‌جمال‌الدین بن شیخ‌عبدالمؤمن اول بن شیخ جمال‌الدین اول، متولد سال ۱۲۹۸ هـ ق، دانشمندی بود که عمری را در مطالعه و بحث و فحص و شرکت در مبارزات سیاسی و امور اجتماعی سپری نمود و تألیفات و آثار زیادی را از خود به یادگار گذاشت؛ که به جز تعداد اندکی همهٔ آنها را شخصاً در حال حیات خود به چاپ رسانید.

مردوخ مردی بود با قامتی بلند و اندامی کشیده و خوش‌سیما، دارای بیانی شیوا و قلمی توانا؛ نثر را چه فارسی و چه عربی در کمال روانی و فصاحت و سادگی می‌نوشت و هیچ گونه تکلف و تصنعی در نوشته‌ها و مکتوبات وی مشاهده نمی‌شود. گفتارش جاذبهٔ خاصی داشت و در مناظره و مباحثهٔ علمی و مذهبی دارای شیوهٔ خاصی بود و با این شیوه اغلب طرف صحبت را وادار به سکوت می‌کرد. بسیار خوش‌برخورد و خوش‌صحبت و حاضرجواب و متکی به‌نفس بود. تألیفات و بیانیه‌های وی، برخی دربارهٔ مسائل دینی و مذهبی و بعضی مربوط به مسائل فلسفی و اجتماعی و قسمتی تاریخی است.

مرحوم مردوخ برابر آنچه در مقدمهٔ یکی از کتابهایش به نام *جان‌نما* نوشته است: تا سن شانزده سالگی ــ که پدرش در قید حیات بود ــ به علت تمرین فنون سواری و تیراندازی و کوهنوردی چندان به تحصیل اهتمام نکرده است. تا اینکه مرگ پدر او را از خواب غفلت بیدار می‌کند و متوجه می‌شود که اگر دیر بجنبد، تدارک مافات جبران‌پذیر نیست. با تصمیم و ارادهٔ

خلل‌ناپذیری همه چیز را به جز کتاب کنار می‌گذارد و شب و روز خود را وقف مطالعه و فراگرفتن درس می‌کند و با برخورداری از استعداد ذاتی و نیروی تعقل و حافظهٔ خوب و کوشش و جدیت مداوم، در اندک مدتی به کمال مطلوب و سرمنزل مقصود می‌رسد.

مردوخ در بیشتر علوم اسلامی بصیرت داشت و در برخی هم متخصص بود. پاره‌ای از علوم غریبه را نیز می‌دانست و بدون اینکه تلمذ استادی را کرده باشد، در فن نقاشی مهارت داشت. از ذوق و قریحهٔ شعر و شاعری نیز برخوردار بود و به تناسب موضوع و موقعیت تک بیتهای شیوایی می‌سرود؛ اما کمتر شعر می‌گفت و آثار منظومش بسیار اندک است.

اینک صورت قسمتی از آثار چاپ شدهٔ مردوخ:

۱. فقه محمدی به فارسی مطابق مذهب امام محمد شافعی.
۲. رموز آفرینش به فارسی.
۳. *نداءُ الاتحاد فی مبحث الاجتهاد* به عربی.
۴. منطق مردوخ به فارسی.
۵. سرمایهٔ هدایت به فارسی.
۶. *ندای اتحاد* به فارسی.
۷. نسیم رستگاری به فارسی.
۸. در جواب معترضین به فارسی.
۹. جان نما به فارسی.
۱۰. جام جان و جین به فارسی.
۱۱. خلاصةالاحکام شرح منظومهٔ کفایةالاسلام.
۱۲. چارهٔ بدبختی.
۱۳. اصول مردوخ.
۱۴. نحو مردوخ.
۱۵. صرف مردوخ.
۱۶. حساب مردوخ.
۱۷. هدف‌نما.
۱۸. نالهٔ «الاسلام».
۱۹. تاریخ مردوخ دربارهٔ کرد و کردستان (در دو جلد).
۲۰. فرهنگ مردوخ (در دو جلد).
۲۱. شطرنج‌نامه به فارسی.

۲۲. *شطرنج‌نامه به کردی.*

۲۳. *طب مردوخ.*

آیت‌الله مردوخ در رمضان سال ۱۳۵۹ هـ ق برابر با ۱۳۵۴ شمسی بعد از یک مدت بیماری در سنندج وفات یافت و فردای آن روز جنازهٔ وی ــ برحسب وصیت خود او ــ با شرکت اکثر طبقات مردم و با تجلیل فراوان تا دهکدهٔ «نەوەڕە» ــ که در چند کیلومتری غرب سنندج است ــ تشییع شد و در محلی که خود معلوم کرده بود به خاک سپرده شد.

دکتر سعیدخان کردستانی (پیروز) که علاوه بر طبابت و پزشکی در شعر و ادب نیز دست داشت و کتابی را به نام *نزانی* به کردی گورانی به رشتهٔ نظم کشیده بود، نسخه‌ای از آن را برای آیت‌الله مردوخ می‌فرستد و مرحوم مردوخ هم در جواب وی این قطعه شعر کردی را سروده و برای وی ــ که در همدان اقامت داشته ــ فرستاده است:

ئارام دڵەی پڕ جە خارەکەم   دەرمان دەرون پڕ ئازارەکەم
نامەی «نزانی»ت وەلای من یاوا   بۆسامو نەڕوی دودیدەم ساوا
یاوا وەسەردەم کوشتەکەی تیرت   مەڵهەمدا نەزام خەستەی زەنجیرت
یاسای دڵداریت وەجێ ئاوەردەن   بووچک نەوازیت پاوەجێ کەردەن
ویرەگەل شیرین شەکەر ڕێژەکەت   واژەگەل ظەریف عەنبەر بێژەکەت
نەدڵێ صەددڵ فریفتەش مەبۆ   هەزارێ چون من شیفتەش مەبۆ
کوڵەی دڵەکەت جۆش‌ئاوەردە بۆ   کزەی دوریەکەت قصەکەردە بۆ
من‌خۆ کەم زوخاو چەپگەردم وەردەن؟   ئەمجار ئەمکزە سامان‌ساش کەردەن
دێوناتەو دودی کورەی دەرونم   کولناتەو زامان دڵەی پرهونم
من جەدوری تۆ دڵم پڕدەردەن   ویرو وەژارەم جەهەردو بەردەن
هەرسادیم وەچەم نەوهاڵ بالاّت   کاروبام یاوا وەلاڵ ئالاّت
دیسان دیمەوە گۆنا زەردەکەت   بۆسام دوڕدانەی قەطران وەردەکەت
ئانە ڕۆژ جەژن شادمانیمەن   ئانە نەووەهار زندەگانیمەن
وەرنە ئیسە منهون دڵ وەردە   گیانم سنگین‌بار تەن خەزان‌کەردە
جەرگم وەمەودای دوریت بیەن‌ڕێش   بێ‌درۆ ئازیز «نزانی»م پەی‌چێش

من وەیاد تۆ هەمیشە شادم
ساراو سەرزەوی نمەیو یادم

یادداشتهای نویسنده.

سواره ایلخانی‌زاده

سواره ایلخانی‌زاده فرزند احمدآقا فرزند بایزید آقا، در یک خانوادهٔ محترم عشایری بوکان به سال ۱۳۱۶ شمسی تولد یافت. پس از رسیدن به حد تمیز تحصیلات خود را تا آخر دبیرستان در بوکان و سقز و تبریز به پایان رسانید و برای ادامهٔ آن راهی تهران شد و در رشتهٔ حقوق دانشگاه تهران ثبت‌نام کرد.

سواره زبان عربی و انگلیسی را نیز می‌دانست و اهل مطالعه بود. در ادبیات فارسی و کردی ذوق و قریحهٔ سرشاری داشت. شعر را ــ چه فارسی و چه کردی ــ نیکو می‌سرود و نثر را نیز زیبا می‌نوشت. مدتی در رادیو ایران مسؤول تهیه برنامه‌های ادبی کردی بود و در دی‌ماه سال ۱۳۵۴ شمسی برابر با ۱۳۹۵ هـ ق در عین جوانی و ناکامی دیده از این جهان ناپایدار فرو بست.

از اشعار فارسی آن مرحوم در تهنیت سالروز میلاد دوست:

این باد خوش که می‌وزد از سوی جویبار — آرد پیام مقدم آن سرو گلعذار
شاید که فخر بر همه روز خدا کند — این روز بیست و شش ز مه دوم بهار
روزی خجسته، مطلع خورشید روی تو — فرخنده ساعتی ز وجود تو یادگار
دامان مادرت چو بهار است گل نشان — آری بهار معجزه‌گر دارد این نگار
درمانده‌ام چه هدیه کنم بر تولدت — گل چون فرستمت که توی نفس لاله‌زار
درویش تنگدست به شاه دیار حسن — جز جان بی‌بها چه تواند کند نثار
اردیبهشت همچو بهشت است دلفریب — میلاد حور من چو در او گشت برقرار
گر قامت کشیدهٔ تو جلوه‌ای کند — سر خم کند به سجده سهی سرو جویبار
در موسم بهار نه از عشق روی گل — از یمن مقدم تو فتد شور در هزار
باد صبا که از دم عیسی سبق برد — یکدم گذشت از بر آن زلف مشکبار

ای لاله‌روی، غالیه‌موی بهاربوی
صدها بهار شاد بزی، باش پایدار

مثنوی کردی زیر را سواره با اقتباس از عقاب الکساندر پوشکین و ترجمهٔ کردی آن اثر استاد هه‌ژار، سروده است:

هه‌ڵۆ

پاییزه، دار و ده‌وه‌ن بێ‌به‌رگه — دڵ په‌شۆکاوی خه‌یاڵی مه‌رگه
هه‌رگه‌لایێ که له داریێ ده‌وه‌رێ — نووسراوێکه به‌ناخۆش خه‌وه‌رێ
تاو هه‌ناوی نیه، وا مات و په‌شێو — له‌شی زاماری ئه‌کێشێته نشێو
ڕۆژپه‌ڕه، سارده، کزه‌ی بای زریان — کاته بۆ ژینی له ده‌س‌چوو، گریان

دڵی پڕبـــــو لە پـــــەژارەو لە دڵۆ ژیـــنی خۆی هـــاتەوە بـیر، پـیرەهەڵۆ
بـــەقسە خۆشـــە مـــەترسی مـــردن تـــاڵە ئـــەوهەستی بـــەمردن کـردن
کـــاتی کۆچکـــردنە، وەختـی سـەفەرە داخـــەکـەم سـەختی نـەمانم لەبـەرە
تۆبڵـــێ ئـــەوخەوە هـــەستانی بێ؟! یـــانە ئـــەوقافڵـــە وەســـتانی بێ؟!
تۆبڵـــێ پـــاشی نـــەمان ژیـنێ بێ بۆ لەشـــــی ســـاردەوەبو، تێـــنێ بێ
شـــارەزای ڕێگـــەی مـــردن کێیـە؟ چـــیە ئـەومەنزڵە، کـوێـنەی جێیـە؟
پـــاشەروکێکـــی بکـــەم لەو بـــاخە تـــاکـــو بـاڵوپـەڕی مـن پـەرداخـە
نـابمە ڕێـبواری گـەلی هـاتو نـەهات چـارەکـەم بەشکو ئـەوا هـاتو نـەهات
خۆی بەخۆی گوت کە: دەچم بولای قەل کـەیخودای پیری بەبیری گـەلو مـەل

*

هـــەڵفڕی ڕاوکـــەری زاڵی کـەژو کێـو لە چـیای بـەرزەوە، ڕوی کـردە نشێـو
کـەوتە ئـەو دەشتە لەتـرسا تـەقو ڕەو دەرپـەڕی «کـوڕکـوڕ»و کـڕمـایەوە «کـەو»
هـاتە لای قـەل بـەکـزیو بێـوازی! قـــەل، وتـی: «مـامەهەڵۆ نـاسازی»!!
وتـــی: قـــالاوە ڕەشـــەی پســـپۆڕم پـــــیرمو پـێ لەلچـــــانی گۆڕم
بـــاخی ژیـــنم بـــەخەزان ژاکـــاوە کـــاتی مـــەرگەو ئـەجەلیش نـاکـاوە
تۆ بڵێ چۆنـــە کـــە تۆ هـــەر لاوی زۆر بـــەساڵ پـــیری بـەلام چاماوی
قـەل وتـی: بـاشە کـەگـوێ رادێـری پـەندی مـن پـاکـی بـەدڵ بسپێری
ئـەو دەمـەی بابی بەهەشتی مـن مـرد، دور لەتۆ، دەردو بـــەلای ئێـوەی بـرد،
پێوتـــم: ڕۆڵە! هـــەوای زارو نـزار، هـــەیەتی دەردو نـــەخۆشـی بـەهەزار
«دیـق» و «زەرتوێـی» و «ئـاهو» و«وەرهـەم» بـەگـژەی بـای بـەقەوەت دێـن بـەرهەم
گۆشـتی کـەو چەندە کـە تـامدارە بەناو هـــەنگو هـــالاوێ، دەهـــەنوێـتە هـەناو
کـــەرە تۆپێـــوو کـەلاکـی گـوێـڵک، هـــەڵی دڵڕون کـــەرەوەی ســـەرگوێـلک
پێکـــەوە چـــینە بکـــەین لەو پـەینە بۆی ســـەنێـر مـــەڵهـــەمی بـیرو زەینە
پـــەینو پـــاڵێ کـــە لەپاڵی دێیـە، مـــەنزڵی نۆکـــەری خۆتـــی لێیـــە
وردبـــــەوە چـــەندە بـــەمانا قـــوڵە! مـــەسەلەو گـــوفتی قـــەلی مـــاقوڵە!
بـیکە سـەرمەشقی ژیـان ئـەو ئـیشە هـــەر لە ســـەرداری نـــەوی هـــەڵنـیشە

*

هـــاتەوە بـــیری هـــەڵۆ ڕابـــردوی پـــاکـــــی بـــوژانـــەوە یـــادی مـــردوی
گـــوڵ کـــرا ڕاخـــەرو پـــایەندازم! چـــەندە ئـــاژوا لەشـــی کێـو ئـاوازم؟!

چـــــەند ڕوانـــیمە زەوی لەوبـــانە؟! کێـوو دەشت، لەوسـەرەوە چـەندجوانـە؟!
چــەن چکۆلەن پــەلەوەر لەو بــەرزە ئـاخ کـەچەن خـوێڕیگرە ئـەم عـەرزە!
چـــەندە ڕاوی کـــەوو کـــەوبارم کــرد دوژمـــنی تـــاقمی شـــمقارم کـــرد؟!
حـەوتەوانـــان بــو مـەدالێ شـەڕی مـن! چەندە شۆڕاوە، بەخوێـن، شاپەڕی مـن؟!
کۆلکـــەزێڕیــنە وەکــو طــاقی ظــەفەر ئـاسمان بۆمــنی بـەست کـاتی سـەفەر!!
ئـــیستە وامـــن رەبـــەنو دامـــاوم مـن «هــەلۆ»! چـاو لەدەمـی قـالاوم!!
ســـاکـــە ئــەوکارە وەهــا ســاکــارە، مـــەرگە مـــیوانـــی گـــەداو خـــونکارە،
وتــی: واژیــنی درێـژ پێشکـەشی خـوت! گۆشـــتی مـــردارەوەبو هـــەربەشی خۆت!
ژیـــــنی کـــورتو بـــەهەلۆیـــی مـردن نـــەک پــەنا بۆ قــەلی ڕووڕەش بــردن!

*

لای هــەلۆی بــەرزەفڕی بــەرزە مـژی، چۆن بژی شەرطە، نەوەک چەندە بـژی!

یادداشتهای نویسنده.

ملاصاحب تەوێلّی

ملاصاحب فرزند ملانذیر از مردم آبادی تەوێلّی، متولد سال ۱۳۲۵ هـ ق است. اگرچه در کودکی پدرش را از دست می‌دهد، اما مشیّت ازلی ذات باری به یاری او می‌شتابد و چراغ هدایت را فرا راه او قرار می‌دهد. به دنبال کسب دانش با قدم سعی و جدیت لازم از این مکتب به آن مکتب و از این مدرسه به آن مدرسه رو می‌نهد؛ از هر مائده‌ای و از هر چهره‌ای بهره‌ای تحصیل می‌کند. مدتی در بیاره و ایامی در حلّبجه درس می‌خواند و سرانجام در قره‌داغ تحصیلات خود را نزد شیخ نجیب قره‌داغی به پایان می‌رساند و اجازه می‌گیرد. پس از آن به تەوێلّی برمی‌گردد و به تدریس و امامت و خطابت می‌پردازد.

ملاصاحب انسانی متقی و مقدس بوده و در ارشاد مسلمانان از راه وعظ ونصیحت کوشش زیادی کرده است. در اواخر عمر از تەوێلّی به حلّبجه رفته و به سال ۱۳۹۵ هـ ق در آنجا وفات یافته است.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۲۴۵.

محمد توفیق وردی

محمد توفیق از نویسندگان فاضل و آگاه کردستان عراق است که مقالات و نوشتارهای زیادی را در روزنامه‌ها و مجلات دربارهٔ کرد و کردستان به زبان کردی و عربی منتشر کرده و چندین کتاب ارزشمند نیز در زمینهٔ زبان و ادب و تاریخ کردی از وی انتشار یافته است. از جمله:

۱. چونی *بارزانیانی قاره‌مان بۆیه‌کیه‌تی سۆفیه‌ت.*
۲. *خانزادوله‌شکه‌ری.*
۳. ده‌رسێک *له‌جوغرافیای کوردستان.*
۴. سه‌ره‌تاییک *له‌مێژوی کورد.*
۵. شۆڕشی *چوارده‌ی ته‌موز.*
۶. *فولکلۆری کوردی.*
۷. *مامه‌یاره‌ی قاره‌مان.*

محمد توفیق وردی به سال ۱۳۹۶ هـ ق درگذشته است.

از اشعار وردی:

زڕه‌ی زه‌نجیری ناو به‌ندیخانه — بۆ ئێمه له‌جێی عودو که‌مانه
هه‌ر حه‌ڵقه‌ییکی له‌یه‌ک خراوی — له جێی مه‌داڵەو نیشانی شانه
خشتی بناغه‌ی کۆشکی ئازادی — له له‌شی سوری فیداکارانه
نه‌قش‌و نیگاری دیواره‌کانی — کفکفه‌ی خوینی گه‌شی ئه‌وانه
ئه‌گه‌ر دوصه‌د جار من بده‌ن له‌دار — ڕێگام هه‌ر ڕیگه‌ی تێکۆشه‌رانه

ئه‌گه‌ر بمرمو زیندو ببمه‌وه
ڕیگه‌ی گرتومه هه‌رئه‌یگرمه‌وه

مێژو، دکتر کمال مظهر، ص ۲۳۰ متن و حاشیه. یکی دو مأخذ دیگر.

سلیمان بهرامی کمانگر

سلیمان بهرامی فرزند میرزاعلی‌خان «شجاع‌الممالک» فرزند حاج آقا محمودخان «نظام‌الممالک» فرزند بهرام‌بیگ مارابی از خاندان معروف کمانگر به سال ۱۳۲۶ هـ ق در دهکدهٔ ماراب از روستاهای شمال غربی کرماشان، متصل به خاک کردستان متولد شده است. او کودک سه چهارساله‌ای بوده که پدرش از ماراب به قریهٔ «کۆڕه‌دره» ـ که در خاک کردستان و سه فرسخی شمال ماراب قرار دارد ـ مهاجرت کرده است.

مرحوم شجاع‌الممالک پدر مرحوم سلیمان بهرامی پس از استقرار در کۆڕه‌دره، پیش از هر کاری مسجد و مدرسه‌ای بنا می‌نهد و یکی از روحانیون فاضل را جهت تدریس و امامت و ادارهٔ امور شرعی به آنجا دعوت نموده، وسایل آسایش و محل سکونت مناسبی را برای او و عایله‌اش فراهم می‌سازد و دو حجره از حجرات مسجد را به طلاب اختصاص می‌دهد. به تدریج چندین نفر

طلبهٔ مستعد و شایسته به آنجا روی می‌آورند و به تحصیل می‌پردازند. سلیمان بهرامی نیز در همان مدرسه تحصیلات خود را شروع می‌کند و در نتیجهٔ هوش و استعداد فطری و مراقبت و توجه پدر نیکوسیرتش در مدت قلیلی خود شخصاً توانایی مطالعه و استفاده از کتب مقدماتی را پیدا می‌کند و هر جا کتابی را متناسب با معلومات خود به دست می‌آورد، با علاقهٔ زیاد به خواندن آن می‌پردازد.

از آنجایی که مرحوم شجاع‌الممالک از خانواده‌ای سرشناس و خود نیز انسانی شریف، محترم و محسن بوده است، مردم از دور و نزدیک به کوره‌دره روی آورده‌اند و همیشه مهمانخانه‌اش مملو از طبقات مختلف مردم بوده است؛ که در میان آنان صاحبان فضل و ادب و شعر زیاد وجود داشته‌اند؛ و بسا روزهای متوالی مورد پذیرایی گرم میزبان دانش‌دوست و کریم خود قرار گرفته‌اند.

سلیمان بهرامی که عاشق کسب فضیلت و یادگیری دانستنیها بوده است، از محضر مهمانان دانشمند پدر حداکثر استفاده را کرده و اطلاعات علمی و ادبی زیادی را از این رهگذر به دست آورده است. اوقات فراغت نیز به سواری و تیراندازی و شکار پرداخته، تا اینکه در حدود سن بیست سالگی از هر جهت جوانی شایسته و برازنده بوده که هم از صفات و خصایص عشایری بهره داشته و هم به زیور ادب و فرهنگ آراسته بوده است.

بهرامی کمانگر حافظهٔ خوبی داشت؛ اوقات فراغت و تنهایی را به مطالعه سپری می‌کرد. کمتر سخن می‌گفت و بیشتر در فکر و اندیشه بود؛ اما وقتی شروع به گفتگو می‌کرد، بسیار سنجیده و فصیح سخن می‌گفت. نثر و نظم فارسی را هر دو خوب می‌نوشت ولی کمتر به سرودن شعر می‌پرداخت. به سال ۱۳۱۷ هـ ش به علت نابسامانی وضع روستا و زورگویی مأمورین دولت، ده‌نشینی را ترک گفت و به کرماشان رفت و در ادارهٔ دارایی استخدام شد و مشاغل و مأموریتهای مختلفی را در طول خدمت خود در آن اداره عهده‌دار گردید. مدتی رئیس دارایی کرند و ایامی رئیس دارایی پاوه شد و زمانی هم مأمور دارایی در قصرشیرین بود و سرانجام چند سالی قبل از مرگ بازنشسته شد.

سلیمان بهرامی ـ بنا به عادت خانوادگی ـ در کرماشان نیز همیشه مهمانان زیادی داشت و تا روزی که دار فانی را وداع گفت، در خانهٔ اجاره‌ای می‌زیست و قادر نبود که محل سکونتی خریداری کند. مردی موقر و پای‌بند رعایت آداب بود. نماز و روزه‌اش ترک نمی‌شد و نماز را با خشوع خاصی انجام می‌داد. در وضوگرفتن، زیاد بر خود سخت می‌گرفت که به حد وسواس رسیده بود. در خردادماه سال ۱۳۵۶ هـ ش برابر با ماه جمادی‌الثانیه سال ۱۳۹۷ هـ ق به علت بیماری سرطان معده در کرماشان، از جهان فانی به دار باقی شتافت. جنازه‌اش با احترام شایانی به ماراب انتقال داده شد و در آنجا در مقبرهٔ خانوادگی دفن گردید.

اینک اشعاری از آن مرحوم (یک غزل فارسی):

این چه دردی است حریفان که دل از وی خون شد؟ دامن عیش ز سیلاب غمش جیحون شد
کاخ امید فرو ریخت ز بیداد جفا خیمهٔ صبر ز باد ستمش وارون شد
تیر آه است که از بخت سیه شب انگیخت به درون خسته جگر مشعلهٔ کانون شد
یا سواد رقم ناسخ پیمان نگار مر مرا خط سیه‌روزی روزافزون شد
بوی حرمان مگر از نوفل کوشش بشنید شیفته قیس خرد باز سوی هامون شد
باز زال فلک افسانهٔ یأس آمد، کز خون فرهاد دلم جامه به تن گلگون شد
به دل چرخ کهن کین من از نو جا کرد یا جوان یار مرا مهر ز سر بیرون شد
طالع شوم نگر کز اثراتش یک دم این سه احوال پدید از حیل گردون شد
بیخ شادی من و عهد صنم، قلب رقیب بگسست و بشکست و ز شعف مشحون شد
مرد از این غصه «سلیمان» و دریغا نشنید
پاسخی زان بت کان خو ز چه دیگرگون شد؟

رباعی:

دل آینه از بهر تماشای تو باشد زان رو همه دم مظهر سیمای تو باشد
و آن خال سیه نیز که خوانند سویداش داغی است که بنهاده زسودای تو باشد

*

ساقی! هوس باده به سر شور افکند وز رخ صنم ساده به دل نور افکند
برخیز و بَطِ جام به کف نه زان پیش کاین زاغِ شب آن بیضهٔ کافور افکند

*

دل سرد شد ز زندگی گرم باد «قصر» شام بلاست بر من، هر بامداد قصر
بیهوده نسبتی است به «شیرین» بنای آن جز تلخیش نبوده به دوران نهاد قصر

*

غزلی به شیوهٔ کردی سوّرانی:

لەشێواوی دەرون یەکسەر پەشێوە طەرزی گوفتارم لەبەر ئەندوهی بێ‌سامان لەسامان ماوەرەفتارم
من‌و فیکری وصاڵی تۆ، ئەتۆ قەصدی فیراقی من دەسا لەمجەمعو تەفریقە چ حاصل بێتە ڕێوارم؟
ئەگەرچی بولبولی گولزاری حوسنی تۆ هەزارانە وەلێ گیانا لەنێویاندا هەزار ئەر بێ‌منی زارم
لەبەزمی وەصڵدا دایم ڕەقیب مدهۆشی دیدارە لەکونجی محنەت‌و غەمدا منیش مەنقووشی دیوارم
معاذالله لەنێشی خنجەری موژگان بناڵێنم بەشەفقەت گەر بکا ئەو نەرگسەی بیمارە تیمارم
لەئیقلیمی مەحەبەت‌دا کەتۆی سولطانی مەحبوبان لەجەوری غەم خیلافی عەدلە وامن بەرزە هاوارم

نگینی عشقی تۆم ئەمرۆ لەدەس‌دا وەک «سلیمان» من
رەقیبی دێو صفەت ئاخر لەپەی دابو بەئازارم

اشعار ذیل را بنا به‌تقاضای یکی از خویشان خود به نام«فارس‌بیگ» که‌مخطوبه‌اش«ظریفه» نام از اهالی تخته‌زنگی در بهار جوانی و ناکامی درگذشته بود، به‌کردی اورامی سروده است:

هامسەران! فریاد، هامسەران! فریاد — فریادەن جەدەس چەرخ بێ‌بنیاد
کێ‌جە جەور ئەو فارغەن وەشاد؟ — کێ بۆ جەظوڵمش بمانۆ ئازاد؟
کێ چەنی دڵەی پڕەردو غەمناک؟ — وە تیر قەهرش نەڕێزا وەخاک
کێ‌بو خەرقەی دەرد ئەوش نەپۆشان؟ — کێ‌بو بادەی مەرگ ئەوش نەنۆشان؟
عاڵەم جەدەستش نالآن‌و زارەن — مەئیوس جەحەیات، جەگیان بێزارەن
تیپێ زەنجیرەن وەقەید خەمان — تیپێ غەرێقەن نەبەحر حرمان
تیپێ سەرگەردان خدعە بازیشەن — تیپێ پەرێشان شێوە سازیشەن
تیپێ نەماتەم هیجران یارەن — تیپێ نەشیوەن کۆچ دڵدارەن
تیپێ جەفیراق ئایر وە جەرگن — جەناموارادی راضی ومەرگن
فەڵەک! چێش کەرون جە بێ‌وەفاییت؟ — کام گڵ وەسەر کەم جە بەدئەداییت؟
من کە سەرگەردان ساراو دوجەیلم — سیاپۆش بەرگ فیراق لەیلم
دڵ وەقرچەی ئێش زام سەختەوە — تەن گیرۆدەی دەس شومی بەختەوە
مەرگ نازاران وەرێم ئاوەردی — گرەی نایرەی دڵ تازە کەردی
یەکێ جەئەوان یاران هامدەم — «ظەریف»ەن دیتان‌مەرگش دیم وە چەم
زەخم نەسرفتەی دڵەی پرجەدەرد — کۆچ بێ‌وادەی «ظەریف» تازەش کەرد
دریغ ئەوبالآ، ئەوشێوە، ئەورەنگ — ئەوزوڵفان، ئەوخاڵ، شی وەژێر سەنگ
دریغ ئەو بەدەن سیم زەرعەیار — طوعمەی مۆران بۆ یا خوراک مار
صەد حەیفم پەری نەرگسان مەست — ئەفسوس پەی ئەوقۆڵ، ئەوبازو، ئەودەست
ئەو خدێن ئاڵ، شەمع شوعلە بێز — ئەو لەبان لەعل، شەهد شەکەرڕێز
ئەو عیقد عەقیق موروارێ ئاگین — ئەو ساق ئەو گەردەن صاف بلۆرین
ئەو طەرز قامەت سەروو صنەوبەر — ناگا بێ‌خەبەر گۆڕ گرتەش نەبەر
نەمەز کێ سەرخێل نەو نەهالآن بۆ؟ — کێ وەپێشاهەنگ چەم غەزالآن بۆ
کێ‌جیلوە بدۆ نەحەڵقەی سەما؟ — چون ئەوطەور، ئەوطەرح، ئەوقەد، ئەوبالآ؟
کێ جەدمای ئەوطەرلان طەڕار — نەکۆسار تەن دڵ‌کەرو شکار؟
گوڵان وەهار جە وەفاداری — پەی مەرگش یەک‌یەک مەکەرەن زاری

نەسرین پەی دیدەش ئەسرینمەڕێزۆ   نەجەرگ خونچە هوناو مەخێزۆ
جەدمای ئەوشۆخ شیرین شەمایل   مەصلحەت ئێدەن بنیشم وەگل
فەڵەک جە«ماراو» زەخمی نەدڵبەرد   نە «تەختەزەنگی» نمەکرێزش کەرد
هیچ کەس وەپەیمان فەڵەک شاد نەبو   کەس پشتگەرم وەچەرخ بێبنیاد نەبۆ
دەک فەڵەک چون من بەختت وەقیر بۆ
تیر ئاه من نەجەرگت گیر بۆ

خاطرات و یادداشتهای من.

بَدیع‌الزّمانی مهی سنندجی

استاد فرجاد عبدالحمید بدیع‌الزمانی یکی از نوادر روزگار و افراد کم‌نظیری بود که عمری به خدمت فرهنگی و معارف اسلامی و زبان و ادبیات عرب پرداخت و گذشته از مطالعات و تحقیقات در زمینهٔ علوم اسلامی و الهیات و تألیف کتب ارزنده و مقالات سودمند، از آغاز جوانی تا اواخر حیات در انجام وظیفهٔ مقدس و محترم تدریس و تعلیم قصوری نورزید و جمع کثیری را از این راه به بهره رسانید؛ چنانکه گروه زیادی از دانشمندان بزرگ امروز از محضر پر برکت وی مستفید و بهره‌مند گشته‌اند.

سه سال پیش از وفاتش از او خواسته بودند که ترجمهٔ اجمالی و زندگی‌نامهٔ خود را مرقوم دارد. اینک با توجه به آنچه خود وی نگاشته است و اطلاعات دیگری که شخصاً در این زمینه دارم، به شرح زندگانی این استاد بزرگ می‌پردازم.

ادیب اریب بدیع‌الزمانی، کنیه‌اش «ابوعبدالله»، ملقب به «مجدالدین» و نامش «عبدالحمید»، از آغاز تحصیل به علت فرط هوش و استعداد، او را «بدیع‌الکتاب» و سپس «بدیع‌الزمان» و یا به طور اختصار «بدیع» خوانده‌اند. از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۴ نام خانوادگیش «مهی‌فرهی» بوده که در شعر هم «مهی» تخلص می‌کرده است؛ اما از آن به بعد نام خانوادگی را از مهی فرهی به «بدیع‌الزمانی» تغییر داده است.

پدر وی عبدالمجید مجدالممالک فرهی متخلص به «مجدت»، فرزند میرزاشکرالله فخرالکتاب فرزند میرزاعبدالله خطاط متخلص به عرفان فرزند میرزا جعفر خطاط سنندجی است.

بدیع در تاریخ پنجم ذی‌القعده سال ۱۳۲۲ هـ ق برابر بیست و یکم جدی ۱۲۸۳ ش در شهرستان سنندج دیده به دنیا گشوده است. والدینش در همان ایام خردسالی وی، به علت اختلاف فیمابین و عدم توافق اخلاقی از هم جدا می‌شوند؛ پدر راه تهران را پیش می‌گیرد و مادر هم پس از چندی شوهر می‌کند و این نوباوهٔ باهوش و مستعد در شرایط سخت زندگی، پس از

رسیدن به حد معمول به مکتب رفته است. در آغاز به مکتب ملاعبدالکریم جناب ــ که بعدها نام خانوادگی او دبیر شده است ــ و بعد به مکتب حاج باقر و پس از آن به مدرسهٔ اتحاد و سپس به مدرسهٔ احمدیه راه یافته و مدتی هم در مدرسهٔ کلدانی آلیانس سنندج درس خوانده و در این دو مدرسه با زبان فرانسه نیز آشنا شده است. آنگاه به مدارس دینی روی آورده و پس از شکوفایی استعداد و فراگیری مقدمات در خدمت عالم عارف و متقی ملامحمد مدرس پسر ملا عارف بن علامه مولانا احمد نودشی کتابهایی را در صرف و نحو و منطق و فقه و معانی و بیان و تفسیر بیضاوی می‌خواند. بعد از آن با ورود مرحوم شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی کاشتری به سنندج، به محضر او می‌پیوندد و به تحصیل کتب ادب و مصطلحات حدیث و تفسیر و فرائض شرح منهج و ابوابی از *تحفهٔ* شیخ ابن حجر مکی هیتمی و قطعاتی از *آغانی* ابوالفرج اصفهانی و *وفیات‌الاعیان* ابن خلکان و *مقامات* حریری و *مقامات* بدیع‌الزمان همدانی می‌پردازد و متعاقب آن چند صباحی هم نزد فقیه متبحر مرحوم ملاعبدالعظیم مجتهد قسمتهایی از *تحفه* و تفسیر *روح‌المعانی* آلوسی و *تهذیب‌الکلام* و *جمع‌الجوامع* را استفاده می‌کند.

مرحوم بدیع پس از خاتمهٔ تحصیلات مدتی در کابینهٔ حکومتی کردستان مشغول خدمت می‌شود و در حدود دو سال در روانسر به تعلیم فرزندان مرحوم عباس‌خان سردار رشید اردلانی می‌پردازد. در سنهٔ ۱۳۰۸ ش به خدمت فرهنگی درآمده و مدیر دبستان ممتازیه سنندج شده است. به سال ۱۳۱۲ ش به کرماشان انتقال یافته و در دبستان پهلوی آنجا به کار می‌پردازد و متعاقب آن به ادارهٔ نظام وظیفه و بعد به دبیری دبیرستان نظام کرماشان منتقل می‌شود.

بدیع در اواخر سال ۱۳۱۹ به ستاد ارتش در تهران انتقال می‌یابد و در مرداد ۱۳۲۰ ش بنا به تقاضای خودش از خدمت ارتش بیرون می‌آید. چند سالی در روزنامه‌ها و مجلات به کار نویسندگی می‌پردازد. چندی هم در سفارت عربستان سعودی مترجم بوده است. از اوایل سال ۱۳۲۱ شمسی مجدداً به فرهنگ برمی‌گردد و به سمت دبیری، ابتدا در دبیرستان دارالفنون و امیرکبیر و ادیب و گوهرشاد به انجام وظیفه مشغول می‌شود و سرانجام در سال ۱۳۴۲ ش با تقاضای خود بازنشسته می‌شود. ضمناً از تاریخ سال ۱۳۳۵ ش تا اواخر حیات ــ به دعوت دانشگاه تهران ــ به سمت استادی در دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی و الهیات و بعد در دورهٔ دکترای ادبیات و الهیات راه یافته است.

مرحوم بدیع‌الزمانی بی‌شک از نوادر روزگار بود. آقای احمد مهدوی دامغانی که به گفتهٔ خودش مدت سی سال مستمراً از محضر او استفاده کرده است، در یادنامهٔ وی چنین نوشته است:

«بدیع‌الزمانی از حسنات دهر و برکات عصر بود، و در حد اعلای شرف و دینداری و تقوی و نجابت و سلامت نفس و سماحَت ذات و ظرافت طبع و لطافت ذوق و عُلُوّ روح و سعهٔ صدر و صفا

و سادگی و فروتنی و بردباری بود. بسیار دین‌باور و با اخلاص کامل به مبانی و معتقدات مذهبی دل‌بسته و پای‌بند و به آداب و اخلاق اسلامی متأدّب و متخلق. از رفتار و گفتارش خشوع ایمان و خضوع به مذهب و تعشق به حضرت ختمی مرتبت صلی‌الله علیه و آله وسلم مشهود بود. در عمل مستحباتش ترک نمی‌شد؛ تا چه رسد به فرائض. از لحاظ اصول اعتقادی تابع امام ابوالحسن اشعری و از لحاظ فروع پیرو امام محمد شافعی رضوان‌الله علیهما بود و خدا را به شهادت می‌گیرم که در محبت اهل‌بیت صلوات‌الله علیهم اجمعین نیز صادق بود. آن چنان عواطف رقیق و احساسات لطیفی در قلب صافی و سینهٔ بی‌کینهٔ او جای داشت و به اصطلاح اشکش در آستین بود که هر وقت ـ خواه در حین افاده و تدریس و یا در هنگام مذاکره و محاضره ـ به آیه‌ای از آیات مبارکات وعده و وعید یا روایتی که حاکی از سیرهٔ مرضیهٔ رسول اکرم صلی‌الله علیه و سلم یا بزرگان دین و مشایخ متصوفه بود و یا حتی به شعر لطیفی می‌رسید، اشکش جاری می‌شد. مرحوم بدیع‌الزمانی از آن رو که به طوری مرتب و درست و منطبق با سنت متَّبع و معهود درس خوانده بود، در کلیهٔ علوم اسلامی از فقه و تفسیر و حدیث و رجال و اصول فقه و کلام و فلسفه و عرفان وارد و متفنن و در حدیث و خصوصاً «غریب‌الحدیث» متبحر بود و در ادب عرب و مباحث آن عموماً از صرف و نحو و معانی و بیان و عروض استاد مسلم و در لغت و نقدالشعر و معرفت غریب‌الآثار (از شعر و حدیث) بی‌هیچ مبالغه وحید عصر و فرید زمان و از ائمهٔ بلامنازع و بی‌همتای آن بود. نه فقط در ایران، بلکه در سرتاسر عالم وسیع اسلام کم‌نظیر و شاید بی‌بدیل بود. او از نظراء و اقران ادبا و استادانی چون شیخ محمدامین و شیخ محمود شنقیطی و سید بن علی‌مرصفی و شیخ احمدمحمد شاکر و عبدالعزیز میمنی‌راجکوتی و شیخ محمدرضا شبیبی و شیخ عبدالقادر مغربی و حسن‌حسنی عبدالوهاب و عبدالسلام هارون و ادیب نیشابوری بزرگ (شیخ عبدالجواد متوفی به سال ۱۳۰۴ ش) رحمةالله علیهم اجمعین به شمار می‌رفت.

علاوه بر این فضایل، آن مرحوم خطی خوش داشت که نستعلیقش به پر طاووس و نسخش بر عارض عروس طعنه می‌زد.

این بنده قریب سی سال مُستمراً ریزه‌خوار خوان علم و فضل آن بزرگوار بودم و وقتی که به سعادت درک محضر پر برکت ایشان نایل شدم، یک دوره سطح و ادبیات عرب را خوانده و مُغنی ابن‌هشام و مطوَّل تفتازانی را در خدمت استادی مانند مرحوم شیخ محمدتقی ادیب نیشابوری کوچک (متوفی به سال ۱۳۹۶ق) تلمذ کرده بودم و از خرمن بزرگانی چون مرحوم مبرور علامهٔ قزوینی قدس‌سره و مرحومان فاضل تونی و بهمنیار و تدین و فروزانفر رحمهم‌الله‌تعالی به قدر استعداد خود خوشه‌چینی کرده بودم؛ اما همین که به حضور استاد بدیع‌الزمانی رحمةالله علیه رسیدم، دیدم که گویا شاعر وصف‌الحال مرا سروده که:

آفاق را گردیده‌ام مـهر بُـتان ورزیـده‌ام   بسیار خوبان دیده‌ام، اما تو چیز دیگری

قطع نظر از مقام معلوم و مکان مـحمود او درعـلم و «مـلائی»، از لحـاظ انسـانی مـرحـوم بدیع‌الزمانی در حد اعلای کمال نفسانی و فضیلت روحانی و ورع و وارستگی بود. با آنکه همواره گردآلود فقر بود، هیچ گاه آبروی فقر و قناعت را نبرد؛ زیرا که همت والایش او را از اینکه به آب چشمه خورشید دامن تر کند، مُستغنی و مترفع می‌داشت و با استغنا و قدرت، دردهای نـهان را تحمل می‌فرمود و آهی نمی‌کشید. همهٔ اهل نظر و اطلاع بر عربیت می‌دانند چه حق مـعنوی عظیمی از او ضایع شد با این حال ابداً نشنیدم که از کسی غیبت و عیبجویی و تنقیصی کند و یا بر مقام و منصب زودگذر و عناوین اداری و یا مال و منال کسی العیاذبالله حسد برد؛ بلکه همواره با آرامش و طمأنینه می‌فرمود: اللهُمَّ رضنی بما قسَمْت لی یا ارحَمَ‌الرّاحمین. اگـر بگـوییم مـرحـوم بدیع‌الزمانی کاملاً به مقام رضا که به قولی نهایت مقامات و به قولی از مقامات نهایی سلوک است واصل شده بود، گزافه نباشد. همواره دل و زبانی شاکر و ذاکر داشت...»

آقای دکتر محمود انوار استاد دانشگاه تهران و یکی دیگر از شاگردان دانشمند بدیع‌الزمانی در همان یادنامه دربارهٔ استاد مورد بحث ما چنین آورده است:

نـور شـمع آفـرینش اوسـتاد عـبدالحـمید   آن که وصف دانشش را پیر و برنا کرده‌اند
درّ یکتای زمان بودی و چون او کس ندید   تا که غواصان دانش، غوص دریا کرده‌انـد
بـد جـهانی را حـمید و عـالمان را افـتخار   در عزای مرگ او بنگر چه غوغا کـرده‌انـد
بد زمانی را بدیع و داشت جانی حق‌پرست   حق‌پرستان را بهشت عدن مأوی کرده‌انـد
بر پـرید از خـاک تـیره تـا پـر افـلاکـیان   زانکه او را جایگه بر عرش اعلی کـرده‌انـد

«... چون به تدریس می‌پرداخت، گویی زمخشری تفسیر می‌گوید و یا ابوتمام شرح غوامض شعر می‌نماید و یا فیروزآبادی در اقیانوس قاموس غواصی مـی‌کند. از حـافظه‌ای بسـیار قـوی برخوردار بود و اغلب دانشجویان را به اسـم کـوچک ایشـان مـی‌شناخت و بـعد از فـراغ آنـها از تحصیل، نامشان را به خوبی می‌دانست و پس از سالها دوری اگر به دانشجویی می‌رسید به نام او را می‌خواند و محبت می‌فرمود. در مدت ده سالی که در گلستان علم و ادب آن استاد علامه به گلچینی پرداختم و در ساحل دانش و فضلش مرواریدهای معنی و ادب برمی‌چیدم، هیچ گاه اتفاق نیفتاد که سؤالی را بدون جواب نیکو و صحیح و عالمانه بگذارد...».

باری من ناچیز، کودک شش هفت ساله‌ای بودم که بدیع را می‌دیدم هر روز به خانهٔ ما می‌آمد و از محضر پدرم درس می‌گرفت و یا با او به مباحثه و گفتگو می‌نشست. یکی دو سال بعد که خواندن و نوشتن را شروع کرده بودم، در حجرهٔ مسجدی که نزدیک خانهٔ ما بـود، آن مـرحـوم مکتبی دایر کرد و حدود شش هفت کودک را بنا به تقاضای پدرانشان از صبح تا ظهر می‌پذیرفت

و درس می‌داد که من نیز یکی از آنها بودم. اما یکسالی بیشتر طول نکشید که ایشان دنبال کار دیگری رفتند و مکتب تعطیل شد. من در آن مدت کم اگرچه سن و سال زیادی نداشتم، اما به هر حال از نزدیک تا حدودی با روحیه و اخلاق او آشنایی یافتم. بعدها نیز در مسافرتهایم به کرماشان و تهران هر بار به خدمتش می‌رسیدم و ساعاتی از محضر پر فیضش بهره می‌گرفتم. به راستی بدیع زمان خود بود؛ ایمان و اعتقادی راسخ داشت. در انجام وظایف دینی خود سخت کوشا و پای‌بند و به تمام معنی، پاک و پاکیزه و بی‌آلایش و متقی و دانشمند بود. هیچ گونه آلودگی نداشت و حتی از سیگار و دود سخت متنفر بود. گذشته از مقام علمی و ادبی، انسانی وارسته و عارفی خجسته و متخلق به همهٔ اخلاق حسنه بود. گمنامی و کناره‌گیری را بر شهرت و مقام ترجیح می‌داد؛ از خودستایی و خودنمایی و خودبینی به دور بود. با این حال اهل فضل و ادب همه جا در جستجوی او بودند تا از محضر انورش فیض بگیرند و به فوز برسند.

کتابخانهٔ مفصلی داشت؛ هر کتابی را که می‌خرید از ابتدا تا انتها مطالعه می‌کرد و اغلب با خط زیبای خود در حواشی آن نظریات خود را می‌نوشت. آثار و تألیفاتی هم داشت که تا خود در حال حیات بود برای چاپ آنها اقدامی نکرد. از جملهٔ آن آثار:

۱. تصحیح *مجمل‌التواریخ و القصص* که در مجلهٔ گوهر چاپ شده است.
۲. تعلیقات بر کتاب *التَّوسُّل الی التَّرسُّل*.
۳. تعلیقات بر *قاموس فیروزآبادی* در لغت.
۴. ذیلی برای تاریخ *وفیات‌الاعیان* قاضی‌ابن خلکان.
۵. *مخزن‌الادب*.
۶. *نخبُ‌الادب*.
۷. *معیارُالقریض* در عروض (به فارسی).
۸. شرحی بر قصیدهٔ *بانت سعاد*.
۹. *بدائع‌الفوائد*.
۱۰. *موائدالفوائد*.
۱۱. *دیوان اشعار* (فارسی و عربی).

مرحوم بدیع‌الزمانی از اوایل سال ۱۳۵۶ شمسی در بستر بیماری افتاد و پس از مدتی در بیمارستان داریوش تهران بستری شد و عاقبت آن مرد خدا و آن انسان بافضیلت و تقوی در ساعت ده و نیم بعدازظهر روز پنجشنبه پنجم آبانماه برابر سیزدهم ذی‌القعدةالحرام سال ۱۳۹۷ هـ ق بر اثر بیماری سرطان غدد لنفاوی حنجره و گردن، به سرای باقی شتافت و به جوار رحمت الهی پیوست. جنازهٔ آن فقید سعید در روز شنبه هفتم آبانماه با تجلیل فراوان تشییع و در گورستان

بهشت‌زهرا مدفون گردید.

ماده تاریخ درگذشت آن مرحوم از شادروان استاد جلال‌الدین همایی:

چون بدیع این زمان عبدالحمید اوستاد — آن که در فن ادب بد «صاحب» و «ابن‌العمید»
در زبان و شعر تازی پایه‌دار و مایه‌ور — با ذکای طبع و حفظ سالم و قول سدید
زین جهان فانی اندر جنّت باقی شتافت — با ضمیر پاک و قلب روشن و روی سپید،

سال فوت او «سنا» بر هجری شمسی نوشت
«خیمه بر ملک بقا زد زین جهان عبدالحمید»[1]

این هم قصیده‌ای است از آقای دکتر مظاهر مصفا در رثای بدیع‌الزمان:

ابن‌العمید دیگر، عبدالحمید ثانی — بی‌مثل در بلاغت، بی‌بدل در معانی
اُستاد در درایت، حمّاد در روایت — در حُسن خلق آیت، از مکرمت نشانی
بهتر ز بوالمعالی در نثر و در ترسُّل — مهتر ز ابن‌مُقفع هنگام ترجمانی
در حفظ بس توانگر امُ‌الکتاب دیگر — اُمّ‌الکتابش از بر از ناس تا مثانی
جسته به پای عزت از بند حرص و شهوت — رسته به بال همت از ورطهٔ امانی
کرده فدای بینش بنیان تندرستی — داده به راه دانش سرمایهٔ جوانی
شهره به نرم‌رویی، آیت به گرم‌خویی — دور از همه دو گویی، عاری ز هر گرانی
ای یکه مرد میدان با فرّ بوسعیدی — سلطان اهل دردان با فرّهٔ کیانی
زرینه گام عزت بر فرق خاک کوبی — سیمینه رخش همت تا فرقدان جهانی
ریزد ز هر بیانت درّ هزار معنی — خیزد ز هر کلامت صد نکتهٔ بیانی
بود آن که در مبادی شاگردت از سر صدق — آمد به چیره‌دستی اُستاد در مبانی
هم پایهٔ کسایی همتای ابن‌مالک — مشهورتر از اینی، محبوبتر از آنی
گر کس نمی‌شناسد حق تو، من شناسم — گر هیچ کس نداند قدر مرا، تو دانی
گفتم: به شادمانی مانی و تندرستی — گفتم به تندرستی مانی و شادمانی
چشمت به دور از درد ای طایر بهشتی — دور از تو چشم نامرد ای مرد آسمانی
باغت چرا خزان کرد ای باغ پر ریاحین — سروت چرا نوان شد ای سرو بوستانی
مشکت چگونه شد شیر، شیرت چه‌گونه شد قیر — چون گشت روشنت تیر، تیرت کند کمانی
بهر چه شد شکسته یک پارچه درستت — چون گشت ارغوانت یک راه زعفرانی
در دست دردماندی ای آفتاب پر مهر — وز پا در اوفتادی از باد مهرگانی

---

۱. به حساب ابجد برابر است با ۱۳۵۶هـ ش.

کـی بـود بـاور مـن از زبـده سـرور مـن　　پـاگـیری از سـر مـن در حسـرتم نشـانی
رفتی دلم نوان شد، از دیده خون روان شد　　بـالایم ارغـنون شـد، رخسـارم ارغـوانـی
از تو، به جا سخن ماند، یادت در انجمن مـاند　　دردت به جان من ماند، ماندم به ناتوانـی
فرمان حق چو دیدی، رستی، به حق رسیدی　　بـوی بـقا شـنیدی، جسـتی ز دار فـانی
تاریخ تو چو جستم دل گفت: گو صد آوخ
ابـن‌العـمید دیگـر، عـبدالحـمید ثـانی

نگارنده هنگام درگذشت استاد بدیع‌الزمانی در سنندج اقامت داشتم و نتوانستم به موقع خود را به تهران برسانم و در تشییع جنازه‌اش ــ که بر من حق استادی داشت ــ حاضر شوم؛ اما برای شرکت در جلسهٔ تأبینی که در هفتهٔ درگذشت آن مرحوم از طرف دانشگاه تـهران و کسان و دوستان وی برپا شده بود، به تهران آمدم و برای روز بعد که قرار بود جهت زیارت آرامگاه استاد در بهشت زهرا، حضور پیدا کنیم، شبانه این اشعار را شتابانه در رثای آن بزرگوار سرودم:

بـه نـاگـه خـزان تـاخت بـر بـوستان　　نـه از گـل نشـان مـاند و نـز بـاغبان
بـــپوشید رخت عــزا شــاخسار　　فــتاد از نـــوا بـــلبل نـغمه‌خوان
بـــه تـــاراج کـالای رنگـین بـاغ　　وزان شـــد دژم بـــاد سـرد خـزان
بـدانسـان کـه یـغماگـر مـرگ کـند　　درخت ادب را ز بـــن نـــاگـــهان
نشســـتند در سـوگ اربـاب فـضل　　مـــهان ســـخن‌سنج شـیوا بـیان
کـــه «اسـتاد عـبدالحـمید مـهی»　　هـمی رخت بـر بست زیـن خـاکدان
ادیـــبی مـــحقق کـــه مـانند وی　　دگـــر نـــاورد کـــهنه مـام زمـان
هـــــنرمند دانـــا، لبـــیب اریب　　گـــزین مـــعرفت‌پرور نکـــته‌دان
بـه شـعر دری شـاعری چیره‌دست　　بـه سـرواد تـازی «بـدیع‌الزمـان»
گـــزین پـــارسا عـابد حـق‌پرست　　مـــــهین دانشــــومند والا روان
گــریزان ز شـهرت ولیکـن گـرفت　　مـــرآوازهٔ وی کـــران تـــا کـــران
نـبودش انـیسی جز از اهـل فـضل　　نـبودش بـه غـیر از کـتب هـمزبان
دریـــغا کـــه بـــربود دست قـضا　　چـــنان نـــغز گـــنجینهٔ شـایگان
دریـغا کـه او مـرد و بـا او بـرفت　　فـــــرآورده ســـرمایهٔ ســالیان
دریـــغا جـــهانی ز عـــلم و ادب　　دفـــین گشت زیـر لحـد جـاودان
دریـــغا کـــه آن چـــهرهٔ تـابناک　　بـــه یکـباره شـد از نـظرها نـهان
مـــرا بـود اسـتاد و شـایسته است　　بـــپالایم از دیـــده خـــون روان
خـــدایش بـــه رحـــمت بـیامرزدا　　قـــرین سـازدش نـعمت بـی‌کران

بـــه اولاد و اخـــوان و یـــاران او دهـد ذات حـق اَجر و صبر شیان
چـنین است سـال وفـات «مـهی»:
«بـهشت است جـای بـدیع‌الزمـان»[۱]

چنانکه پیش از این گفتیم نام خانوادگی این استاد بزرگ در اوایل «مهی فرهی» بود، که در شعر فارسی هم «مهی» تخلص می‌کرد، اما بعدها آن را به بدیع‌الزمانی تغییر داد و در شعر عربی «بدیع» تخلص داشت. در رباعی زیر به هر کدام از اینها اشاره کرده است:

ایـــن بـنده کـه اربـاب ادب را رهـیم خـالص بـه عـیار چـون زرِ دهـدهیم
رخشـــــــنده، دُرِ تـــاج ادب فـــرّهیم کـــردم، ز ســـنندجم، بـدیعم، مـهیم

و اینک یک غزل فارسی (ملمع حاجبدار) از مهی:

مـــهم کُـــو بـــنای مـعادا نـهاده ز دسـتش دلم یک سـر از پا فـتاده
حــبیب مـلیح‌تری‌الـحُسن طـوعاً الیـــهِ مـــعَ‌العـــزّ اُلقـــی قـیاده
عـــزیزٌ تَـــمَلّک مـــصرَ فـــوادی دوصـد یـوسفش چـون زلیـخا ستاده
شَـــقیقُ غـــزالٍ بِـــرشقِ نِـــبالٍ رمـی الْـقلب مِـنّی فأصـمی فُؤاده
حـبیبی! لَـقَدْ ظَـلَمَ الهَـجْرُ طَـرْفی فأرْدی کـــراهُ وأخْـــیی سُـــهاده
نخسبد به شب هفت پروین وز آن پس دو چشمم نـه و بـعد از آنـها سُـها، ده
وَ أَصْلَی الْـهوی مُـهْجتی ثُـمَّ جسمی و اُلـــقی لکـــیدٍ عـــلَیْها رمـــاده
الا ای ســـپهدار خـــوبان گـــیتی بـــه ابـروی چـون خـنجر آبـداده
الا ای کـــه مـــانند تـــو آفـتابی در آفـــاق خـــود مـام دنـیا نـزاده
نگـاهی بـه ایـن زار سرگشته فـرما که عشـق تـواَش عـیش بـر بـاد داده
و فـــی فـیک خـمر و عَـیْنُ حـیاةٍ و فـی تـیْنِ لِـلْخَلق اُوفـی سَـعادَه
وَلَـــمّا اُنـــالَکَ مـــولاکَ هــذی فـبا لُلْـطف جُدْ واشفِ منها عِـباده
و مـــالی سِـوی قُـبلة مِـنْکَ حـظٌّ بـه جـانت نگـارا نـخواهـم زیاده
بـــه شکـــرانـهٔ ایـن جـمال دلارا تــرحـــم عــبیدک، (مـولاک زاده)
ندانم خـدایا چـه سـری است پـنهان در انـــدام ایـــن خـوبرویان سـاده
چه سری است کز جان و دل خلق یک سر بـه درگـاهشان جان و سـرها نـهاده
بده سـاقی از لطـف بـر رغـم چـرخـم بـه یـاد دو لعـلش یکـی جـام بـاده
قـدح پُـر کـن از راح و در ده پـیاپی فـــلیْسَ لنـــا غَـــیْر هـــذا عِـباده

---

۱. به حساب ابجد برابر است با ۱۳۹۷ هـ ق.

ندانم چه خواهد ز ما بخت تیره چه دارد همی چرخ با ما اراده؟

«مهی» را مگر لطف صهبا رهاند

وگرنه به دام بلایا فتاده

*

در تذییل این دو بیت عربی شیخ بهاءالدین عاملی:

«یا ساکِنِی ارْض الْهراة أما کفی هذَالْفراقُ؟ بلی، و حقّ المصطفی

عَوْداً علیَّ فَرَبعُ صبری قدعفا والجَفْنُ مِنْ بَعْدِ التَّباعُدما غَفا»

قصیدهٔ مفصلی به تاریخ ۱۳۴۷ هـ ق سروده است که این ابیات از آن است:

والله یا أحْباب قَلْبی بَعْدَکُمْ اِنَّ السُّرور مِنَ الفُؤاد قدانتفی

مِنْ بینکم عینی همتْ و مدامعی سالَت ویمُّ الحُزن منّی قد طفا

کدُرت مَسرَّةُ مستهامکُمْ من الـ بینِ الشُّطُون و شَجْوُ قَلْبی لی صفا

فی مهجتی من بعدکم یا بهجتی داءُ ذُعاقٌ مِنْهُ قد بعدَ الشفا

قدکان أقْوم مِنْ قوام الرُّمح قَدْ دی ثُمَّ مثل القوس أصبح أجْنفا

ماضرّ کمْ یاسادتی اِنْ ترحموا من مِن هواکُمْ صار مُضْنیً مدنفا

بالله عودوا و أذنو الی اَنْ اُقبْ بلَ رجلکُم و أری هوای تلطُّفا

اِنْ تأذنوا فی ذاک لی أحییتموا قلبی و نلت کرامةً و تشرُّفا

و هوی الفؤادُ کحیل طرفٍ نائم الـ أجفان مِغطیر الْمعاطِفِ أهیفا

رشأٌ ولکن قلْبُهُ أقْسی و اَصْ لَبُ مِنْ صُخُور الرّاسیات مشنَّفا

یا مَنْ جُعِلْتُ فِداهُ نظْرَةَ مُنْجد لمتیَّمٍ تنجی فؤاداً أغلفا

یا روح لوأبْصَرت سیل مدامعی لرحمتَ عَینی بالْمودَّة والصَّفا

عطفاً علی صبٌ کئیبٍ تائقٍ طیبُالرُّقاد لَهُ مِنَ الْعیْنِ اخْتفی

لازلْت قُطْباً لِلْجمالِ ولَنْ یزا لَ الْمغْرمونَ عَلی و صیدِک عُکَّفا

ماسالت العَبَراتُ واشتاق الفؤا د إلی الحبیبِ و ما انْتفی منهُالوفا

اِنَّ «البدیع» فؤادُهُ بِک مُغْرمُ

دَغْهُ لیَجْنی من جناک و یقْطِفا

قصیدهٔ عربی ذیل رهاوردی است از مرحوم بدیع‌الزمانی برای مرحوم پدرم، هنگامی که به سال ۱۳۱۷ ش بعد از یک مدت دوری از زادگاه خود و اقامت در کرماشان به سنندج مراجعت کردند و چند روزی توقف داشتند:

نَفْسی تَتوقُ اِلی دیار «سنندج» حَیْثُ المطاف بِها و لَمّا یُحْجَجِ

حَيْثُ الظَّباءُ الْعينُ فی عَرَصاتِها — تَسبی العُقول بكلّ طَرْفٍ اَدْعج

حَيْثُ المها تَبْدو حواسِر بِالضُّحی — تُضمی النُّهی بِتَبَرُّجٍ وَ تَغَنجِ

مَرَّت عَلَیَّ سِنُونَ سِتٌّ لَمْ أزَلْ — أرْجُو اِلَيْها الْعوْد بَعْدَ المخْرَجِ

لازلْتُ أبْغی عَوْدةً لمُديدةٍ — ولسوء حظّی لَمْ أنَلْ ما أرْتجی

فَدَعوت ربّی ضارعاً مستصرخاً — فأغاث ربّی وَ هُوَاَكْرَمُ مَنْ رجی

يا قَلْبی الْعاني المعانی كُرْبَةً — مِنْ عُظْمِ هَمّ هائِلٍ لَمْ يُفْرجِ

أبْشِرْ فَقَدْ حانَ التَّدانی و انْجلی — لَيْلی بِصُبحٍ واضحٍ مُتَبَلج

أزف التَّرحُّلُ نَحْوها فَتَقَشَّعی — يا لَيْلَتی عن وجْهِ فَجْرٍ أبْلج

شَمّرْ و أزْمِعْ رِحْلَةً مِنْ غيْرما — وَهْنٍ وأوّب فی المسير وأدلج

ازْكب علی اسم الله فی سيّارةٍ — أجری و أسری مِنْ حصاف و أعوج

طرفٍ كريمٍ ليس يدری ماالونی — متدحرجٍ مترجرجٍ متزلج

عِلْق كَمِثْل سكاب إلاّ أنَّهُ — باعتهُ‌ايدی الصّانعين ببهْرج

لَمْ تُمْن يوْماً بالنّوی بلْ بِالْهوی — و بقلبها النيرانُ ذات تاجج

لاتدرک النُّجبُ العتاق غبارها — ولَوَ انَّها فَوق الحزونِ و دغْلجِ

فاحمِلْ بِها أهْليکَ حَتّی تَنْتهی — لِسنَندجٍ فَعلی ذراها عَرّجِ

وجُب الفيافِی والظّراب ولاتعجْ — إلا علی ربعٍ لرهطک مبهج

فانزل بهامُترنّماً متغزّلاً — و تَغَنَّ فی تلکَ‌المعاهد واهزَجِ

فاذا وصلت إلِی سنندجَ فالْتثم — تُرْبَ الهُدی و بشكْرْ رَبّک فَالْهجِ

أرْضٌ بهاالعُلماءُ يَهدون الوری — لِسُلُوک دين الحقّ اقوم منهج

لاسيَّما سندی و استاذی الَّذی — فضل الافاضل عِنْده كَنُموذَجِ

شَيْخی «حبيب‌الله» من بتلَمُّذی — لجنابهِ متيَقّنٌ أنّی نجی

نَشل الكرام الصّالحين ذَوی التُّقی — و سُلالَةِ الجحجاحِ زيدِ الأبْلج

أعزِزْ بِمُنقطعِ القرين عديمِهِ — يُمْلی رفيعَ‌المتن غَيْر مُدَبّج

سَنَدِ الثِّقات وَ مَنْ يَظَلُّ مُمسّكاً — بصحيح مايرْويه كلُّ مُخَرّج

رُكْن‌المكارم كَعْبَةِ الفُقهاء وَالْـ — فُضَلا وَ مَنْ بِذُراهُ كُلُّ يَلْتجی

تُلْفی اليراعَةَ حينَ تَلْمسُ كَفَّهُ — أنْدی مِنَ الْمزْن الْهتُونِ الْمُرهِجِ

تَبْغی عُفاة الْعلْمِ نادِیَ فَضْلِهِ — فَتَراهُ فیِ الإفْضال كابْنِ الحَشْرَجِ

جَمعَ الفكاهَةَ والنَّباهَةَ والتُّقی — أكْرِمْ بِهِ مِنْ مازِحٍ مُتَحرج

يا سيّدی اعْذِرْنی لئنْ قَصَرْتُ فی — مَدْحيكُمُ و غَدَوْتُ كالْمُتَلَجْلج

أنّـــى يـــتيحُ لِـــیَ المـديحُ لِـحَضْرةٍ ... قُسّ لَـــــدَيْها ذُولِســـــانٍ مُـــرْتج
قَسَـــماً بِـــمَنْ أمَّ الطَّـــوائـــفُ بَـيْتَهُ ... فَـــوْقَ الضَّـــوامِـــرِ أوْبِبطْن الْـهَوْدَجِ
إنَّ الفُـــــؤاد بِـــــحُبِكُمْ مـــتمَسّکٌ ... وَبِـــغَيْرِ ذلکِ مُـــهْجتی لَـــمْ تَـــثْلج
يـــا حـــبَّذا زَمَـــنٌ نَـــعُبُّ لَـدَيْكُمْ ... جُـــرَعاً مِـــنَ الآدابِ کَـــالْفالوذَجِ
يـــا طـــيب يَـــوْمٍ فـی ذراکَ مُـقَصِّر ... خـــضل کَـيَوْمِ جِنانِ عَـدْنٍ سَـجْسجِ
عِـــنْدی مـــجاجاةُ اليـــراعَـةِ مِـنْكُمْ ... أغْـــلَی وَأثْـــمَنُ مِـــنْ سبيكةِ زِبْـرِجِ
يـــا أيُّـــها المـــفْضالُ دونکَ حُـــلَّةً ... أحَـــدُ عَـــلی مِـــنْوالِهـــا لَـمْ يَـنْسج
بـــاتَتْ تُـــحبّرُها صَـناعُ قَـــريحتی ... فَـــغَدَتْ کَـــمَوْشِیٍّ يَـــرُوقُ مُـــدَبَّجِ
خَـــلَبَتْ عُـــقُول أُولِی النُّـــهی فَكَأنَّـــها ... فـــی فِـــعْلِها ابْـنَةُ کَـرْمَةٍ لَـمْ تُـمْزَجِ
زُفَّتْ اِلَيکَ کَـــــغادةٍ لَـــــمّا تـــجد ... کُـــفُواً سِـــواک لَـــها فَـلَمْ تَـتَزَوَّجِ
جُـــعِلَتْ مَـــعانيها قِـــلادَةَ جـــيدِها ... وَفَـــرائِـــدُ الألْـــفاظِ مِـــثل الدُّمـــلُجِ
مـــــاللِّمديحِ ولی وَلَـــــوْلا أنْـــتُمُ ... وَحَـــياتِكُمْ اَبَـــداً بِـــهِ لَـــمْ ألْـــهجِ
فَـــاقبَلْ هُـــديتَ هَـــدِيَّةٌ بَـعَثَتْ بِـها ... اَيْـــدِ «البـــديعِ» النّـازِحِ الدّار الشّـجی
مَـــنْ لَـــمْ يَـــزَلْ يَـــهواكُـــمُ وَلأَجـلِكُمْ ... يَـــفْدی بِـــمُهْجَتِهِ دِيـــارَ سَـــنَنْدَجِ

و در پايان آن چند سطری را به طريق نثر اين چنين نوشته است:

هذهالقصيدهُ هديَةٌ من‌العبد المسكين المستكين المرتجی، بديع‌الزمان مهی‌السّنندجی، الی سيّده و سندهِ، و استاذهِ و ملاذهِ، الحبر البَحْر، و عَلاّمةِ الدّهر، ابی‌مُسْلمٍ الشّيخ حبيب‌الله المدرّس الرّوحانیّ الكاشتری، لازالتْ زُهرالايام بوجوده مزهرة، و مساندُالتّدريس بجنابهِ مفتخرة، والمرجوُّ مِنْ مكارم حضرتِهِ، والماُمولُ من معالی سدَّتِهِ، اَن يتقبّلها بِقبولٍ حسنٍ، و يجدِّدَ بِهِ عَلَیَّ الافْضالَ والمنن، و يَدْعُولی بِحُسْنِ الختام، و حُلُول دار السّلام، و صلّی‌الله عَلی خيرْ خَلقِه سيّدنا و مولانا ابی القاسمِ مُحَمّدالمُصطفی، و عَلَی آلِهِ و اصحابِهِ و آزواجِهِ و ذُرّياتِهِ و اَهْل بَيْتِهِ و حَمَلَةِ علمِهِ و مُحِبّيهِ اجمعين، اِلی يَوْم‌الدين، والحمدلله ربّ‌العالمين، و افقّ انشاؤهايوم ۱۷/۴/۱۴=۶ ج ۵۷/۱ بكرمانشاه.

يک غزل فارسی از بديع:

نـهادم تـاج عـزت بـر سـر امروز ... کـه خـود ديـدم جمال دلبـر امـروز
بـه کـوی کـامرانـی پـا نـهادم ... که غم بيرون شد از دل يک سر امروز
شـبيخونی زدم بـر شـام هـجران ... چـو بـر مـن تـافت مـهر خـاور امـروز
گـرفتم خـطّهٔ شـادی سـراسـر ... کـه يـارم گشت يـار و يـاور امـروز
مـرا بُـد دفـتر اقـبال فـرتوت ... شـدم شـيرازه بـهر دفـتر امـروز
گـمانم نـيست مـرگم رو نـمايد ... کـه ديـدم عـارض جـان‌پرور امـروز

مـرا شـد از وصـال دوست حـاصل　　حـیاتی تـازه، عـمری دیگـر امـروز
مـرا ایـن فُـرصت نـیکو سرانـجام　　فـراهـم شـد ز لُـطف داور امـروز
«مـهی» از پـرتو لعـل لب اوست　　که نظمش گشته رشک شکّر امـروز

مجلهٔ *دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی*، سال ۱۳۵۶، یادنامهٔ استاد بدیع‌الزمانی. یادداشتهای نویسنده.

وجیه هاشمی

سیدوجیه‌الدین سیدزادهٔ هاشمی فرزند مرحوم سید قیدار «سیدالدّوله» به سال ۱۳۲۲ هـ ق در آبادی دولت‌آباد روانسر متولد گردید و در ماه ربیع‌الاول سال ۱۳۹۹ هـ ق برابر با بهمن ماه ۱۳۵۷ شمسی درگذشت. او انسانی بافضل و کمال و دارای ذوق شعری بود و تا حدودی با زبان عربی و فرانسه نیز آشنایی داشت.

از اشعار اوست:

فراق سرو بـالایی دلم را هـمچو خـون کـرده　　روان گـردیده از دیـده، کـنارم لاله‌گـون کـرده
چو بار دوش گردیده است جان من ز رنجوری　　غم هجران یارش آن چنان زار و زبـون کـرده
ز شیرین‌دلبری، لیلی‌وشی مجنون و شیدایـم　　که چون فرهاد صد خسرو شهید بیستون کرده
بـه صحرای تـجنّن هـر دلی آواره مـی‌بینی　　دو چشم مست او، وی را گرفتار جـنون کـرده
یقینم سامری تـمرین درس سـحر و جـادو را　　از آن چشمان شوخ دلفریب پـر فسـون کـرده

به دلبر گو: «وجیها» راستی درد و غم هجرش
مرا سیر از حیات خـویش و ایـن دنـیای دون کـرده

یادداشتهای نویسنده.

شیخ حبیب‌الله حُسامی خواشتی

صوفی باصفا و عارف به حق‌آشنا شیخ حبیب‌الله حُسامی فرزند محمدبیگ بن عبدالله‌بیگ از بیگزادگان آبادی خواشت[1] است که نژاد آنان با طایفهٔ بوبان و بابان یکی است.

در قدیم این خانواده شهرت خانی و بیگی داشته‌اند؛ اما از زمان ارشاد شیخ‌عثمان سراج‌الدین قُدّس‌سِرُّهُ، کُلاً گرویدهٔ طریقهٔ نقشبندیه شده و در سلک متصوفه در آمده‌اند و از میان آنان افرادی بر اثر سیر و سلوک مداوم و تحمل ریاضت و تعبد به مرحلهٔ عرفان راه یافته‌اند. از جمله شخص

۱. **خواشت:** دهکده‌ای است کوهستانی در ژاورود، از استان کردستان.

مورد بحث ما از آغاز جوانی به خدمت قُطب‌الطریقه حسام‌الدین علی پیوست و پس از تمسک و آشنایی با آداب طریقه، در سلک سالکین خانقاه آن شادروان درآمد و در اندک مدتی با ابراز لیاقت و شایستگی و به یاری استعداد ذاتی جهت درک فیض، مورد توجه خاص مرشد خود واقع شده تا آنجا که مرشد بزرگوار او را ملازم و ندیم و نمایندهٔ مورد اعتماد خود قرار داد و بعد از مدتی سرختمی و سرپرستی امور خانقاه را به عهدهٔ او گذاشت و هر وقت کار مهمی ایجاب می‌کرد که با اولیای امور ــ چه در عراق و چه در ایران ــ تماسی حاصل شود، مرحوم شیخ حبیب‌الله حُسامی نامزد این گونه مأموریتها بود و همیشه در این کارها و مأموریتها ــ که بیشتر به منظور رفع مزاحمت از مسلمانان مخصوصاً مُریدان بود ــ، موفق و سرافراز مراجعت می‌کرد. ضمناً از طرف شیخ اجازهٔ ارشاد نیز داشت و اغلب تعلیم کسانی که برای بار اول جهت تمسک به خانقاه مراجعه می‌کردند، به وسیلهٔ او انجام می‌گرفت. مدت سی سال تمام به جز یکی دو ماه در سال ــ که اجازهٔ مراجعت به خواشت جهت دیدار خانواده و فامیل خود داشت ــ بقیهٔ اوقات را در ملازمت شیخ و یا در مأموریتهای ویژهٔ ایشان بود.

نگارندهٔ این سطور در سفری که همراه پدرم در «کراویه دوڵ» ــ اقامتگاه تابستانی حضرت حسام‌الدین ــ به زیارت آن بزرگ‌مرد نایل شدم، از نزدیک ناظر خدمات صادقانهٔ شیخ حبیب‌الله حُسامی بودم و می‌دیدم که تا چه اندازه او در تلاش و کوشش است که هم امور خانقاه به نحو احسن روبراه شود و هم آیندگان و روندگان خشنود و راضی و با خاطرهٔ خوب به محل خود مراجعت کنند. آن نیک‌مرد سعادتمند حتی به وضع آشپزخانهٔ خانقاه رسیدگی می‌کرد و مواظب بود که از لحاظ غذا کم و کسری پیش نیاید. لازم به توضیح است که تراکم جمعیت شبانه‌روزی در آن مصیف گاهی بیش از هزار نفر بود.

مرحوم شیخ حبیب‌الله بعد از وفات شیخ به سال ۱۳۱۸ ش به آبادی خواشت برگشت و در میان قوم و فامیل خود تا آخر حیات در نهایت عزت و احترام می‌زیست. اوقات تنهایی را در تلاوت قرآن و عبادت و مراقبت سپری می‌کرد و به شب‌زنده‌داری عادت داشت؛ قبل از اذان صبح راه مسجد را پیش می‌گرفت و اغلب خود اذان می‌گفت و به تمجید می‌پرداخت و بسا خود نیز امامت می‌کرد. با این اوصاف او اهل معاشرت نیز بود؛ با صغیر وکبیر، غنی و فقیر، عالم و جاهل نشست و برخاست داشت. از حافظهٔ بسیار خوبی برخوردار بود؛ هر جا حضور می‌یافت، رشتهٔ سخن را در دست می‌گرفت و به مقتضای مجلس به بحث دینی می‌پرداخت. اگر دانشمند و فقیهی حضور داشت مسائلی را مطرح می‌کرد و به انتظار جواب می‌نشست که هم خود و هم دیگران استفاده کنند و اگر نه خود شخصاً پند و اندرز می‌گفت و با ذکر داستانهایی از بزرگان دین، محفل را رونق و صفای خاصی می‌بخشید و شنوندگان را به وجد و گاهی جذبه وا می‌داشت. وی

تا آخر حیات اگر چه سنش از نودگذشته بود، از بنیهٔ نسبتاً سالمی برخوردار بود و هر روز یکی دو ساعت ــ در هنگام فراغت ــ به‌گردش و پیاده‌روی می‌پرداخت. هر ساله به سنندج سفر می‌کرد و دو سه ماهی را به دیدار اقوام وکسان خود وهمچنین ملاقات دوستان و آشنایان و مریدان می‌گذرانید.

در آخرین سفرش به سنندج مریض شد و بعد از مدتی در تاریخ ۲۰ فروردین سال ۱۳۵۸ه‍ ش برابر ۱۱ جمادی‌الاولی سنهٔ ۱۳۹۹ ه‍ ق وفات یافت و در گورستان «تپهٔ شیخ سلام» به خاک سپرده شد.

یادداشتهای نویسنده.

بیدار کرماشانی

محمدحسین جلیلی متخلص به «بیدار» فرزند آیت‌الله حاج شیخ محمدهادی کرماشانی از تبار نادر زنگنه به سال ۱۲۹۸ ه‍ ش در یک خانوادهٔ علم و ادب چشم به دنیا گشود. پس از گذراندن دوران صباوت تا سن هجده سالگی تحصیلات دبستانی و دبیرستانی را به پایان رسانید و ضمناً در اوقات فراغت نزد پدرش و علامه سردار کابلی به فراگیری علوم دینی و عربی مشغول شد. در سنهٔ ۱۳۱۸ش به تهران عزیمت کرد و در دانشکدهٔ علوم معقول و منقول ثبت‌نام نمود. پس از اخذ لیسانس درتاریخ ۱۳۲۲ ش به کرماشان برگشت. ابتدا در بانک ملی به کار پرداخت؛ اما چون این شغل با روحیه و قریحهٔ او سازگار نبود، بعد از مدتی استعفا داد و به استخدام فرهنگ درآمد و در دبیرستانهای کرماشان به سمت دبیری استخدام گشت و بعد از یک عمر خدمت و کسب نیکنامی سرانجام در تاریخ ۳۰ آبان ماه سال ۱۳۵۸ ش برابر با سنهٔ ۱۳۹۹ ه‍ ق درگذشت.

بیدار از همان آغاز تحصیل در دبیرستان بر اثر ذوق سرشار و طبع خدادادی به سرودن شعر آغاز کرد. غزلیات وی دلنشین و روان و حاکی از قدرت طبع در بیان اندیشه و احساسات است.

گذشته از دیوان اشعار، تألیفاتی هم دارد؛ از جمله کتابی در صرف و نحو عربی و دیگری کتابی به نام *ابکار الافکار*.

اینک اشعاری از آن مرحوم:

شب است و باز به خاطر هوای اوست مرا ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ چو جام خنده به لب گریه در گلوست مرا
دمید موی سپیدم به سر، جوانی رفت ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ هنوز مونس جان یاد موی اوست مرا
کنار چشمهٔ چشمم دمی به ناز خرام ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ هوای دیدن سرو کنار جوست مرا
تو خواه مهر به من ورز و خواه کین بنما ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ که مهر و کین تو اندر نظر نکوست مرا
مرا برانند به خواری ولی عیان بینم ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ کز آن نگاه نهانی به جستجوست مرا
فغان و درد که با غیر نرم چون موم است ‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏‏ گلی که سنگدل و تند و فتنه‌خوست مرا

ز دشمنم نبود شکوه بر زبان «بیدار»
ز دست دوست بنالم که سوخت دوست مرا

***

من کیستم اسیری از روزگار خسته — دست دعاش بسته، پای طلب شکسته
محجوب و سر به زیری همچون بنفشهٔ باغ — چون لاله داغداری در خون خود نشسته
گاهی فراخته قد چون سرو از تکبر — گاهی زبون چو سبزه بر خاک ره نشسته
همچون نسیم با سر هر ره سپرده آخر — با دوست بسته پیمان وز عالمی گسسته
رفتیم و خوب رفتیم ما از دل رفیقان — چون باد با شراری کز سنگ خاره جسته
خوشبو دهان غنچه از مهر خامشی شد — ای خوش لبی که بر وی این مهر نقش بسته

در نظم و نثر «بیدار» می‌برد رنج بسیار
اینک ز نثر بیزار وز نظم گشته خسته

***

ز تُرکتاز حوادث نه ذوق ماند و نه حالی — حدیث عشق تو گویی که خواب بود و خیالی
حساب سال و مه از من مپرس بی‌خبرم من — چو در دیار محبت نه ماه ماند و نه سالی
سلام ما به رفیقان مگر صبا برساند — که سنگ حادثه نگذاشت بهر ما پر و بالی
نه فرصتی که بگویم ز وصل دوست حدیثی — نه حالتی که بگویم غزل به وصف غزالی
صباح وصل نکویان دهد پس از شب هجران — شب فراق تو تنها نداشت صبح وصالی
خدنگ قد من از بار دوریت بشکسته — فدای چشم تو، حسن ترا مباد زوالی

به شعر دلکش «بیدار» زهره دست فشاند
بهوش باش که آویز گوش سحر حلالی

***

زندگانی گرچه بر ما تلخ و جان‌فرسا گذشت — شکر یارب نیک یا بد هر چه بود از ما گذشت
ای خوش آن شامی که با هجر مهی آید به سر — خرم آن روزی که با وصل بتی رعنا گذشت
دور عیش و کامرانی، نوبهار وصل دوست — هر چه بود از ما گذشت ار زشت و ار زیبا گذشت
همچو نرگس گرچه جام از کف نخواهم هشت لیک — تر دماغی بعد از این از ساغر صهبا گذشت
بنده‌ام جان‌بازی پروانه را در پیش شمع — نقد هستی را ز کف بنهاد و بی‌پروا گذشت
جای امنی نیست دنیا بهر بینازان حیات — چشم تا بگشود یکسر از سر دنیا گذشت
ما غریبان را ز سیر و گشت کس دل وانشد — لاله را بین داغدار از گوشهٔ صحرا گذشت

کس به بزمش ره ندارد، کم بکوش ای مدعی
عمر «بیدار» حزین یکسر در این سودا گذشت

می‌روم از کویش اما تاب تنهاییم نیست / گر شکیبایی تو ای دل، من شکیباییم نیست
همچو نی از بند بندم ناله می‌آید برون / فاش گویم دور از آن لب تاب تنهاییم نیست
زلفِ خود را باز جو، در سینهٔ من دل نماند / روزگاری شد خبر زین مرغ هرجاییم نیست
یک نظر دیدیم رویت را و از خود رفته‌ایم / فرصتی تا بار دیگر ما به خود آییم نیست
چون حبابی دیده بگشودیم و در دریا شدیم / هر چه هست از اوست حرفی از من و ماییم نیست
من تنم‌رنجور و بار هجر سنگین است وسخت / رحمی ای نامهربان دیگر توانا ییم نیست

من نه جغدم تا به کرمانشاه ویران جا کنم
طوطیم «بیدار» از آن ذوق شکر خاییم نیست

***

هر که همچون صبحدم دارد هوای نیمشب / گرد غم از دل زداید باصفای نیمشب
گر وصال دوست خواهی یک زمان از کف منه / ناله‌های نیمروز و گریه‌های نیمشب
الفتی دارم خدایا با دل شب واگذار / نیمه شب را بهر ما، ما را برای نیمشب
طلعت دلدار در شب جلوه زانرو می‌کند / تا شود بیگانه از خود، آشنای نیمشب
صد چو ملک نیمروزش هست در زیر نگین / آری آری پادشه باشد گدای نیمشب
مرغ حق از کاروان رفته همی‌گوید سخن / بی‌خبر در خواب غافل زین درای نیمشب

محنت گفت و شنود مردمم «بیدار» کُشت
آفرین بر خلوت راحت‌فزای نیمشب

تذکرهٔ شعرای کرمانشاه، چاپ ۳۷ ش، ص ۱۷. *تذکرهٔ شعرای معاصر ایران*، جلد دوم، چاپ ۳۷ ش، ص ۵۶.

تمکین

کریم کوهساری متخلص و مشهور به «تمکین»، در سال ۱۲۹۹ هـ ش در کرماشان به دنیا آمد. پدرش محمود کوهساری، درآمد مختصری داشت و زندگی ساده‌اش را به سختی می‌گذراند. کریم شش ساله بود که مادرش را از دست داد و بدین سان فقر مالی و بی‌مهری نامادری موجب شد که وی نتواند مانند همسالانش به مدرسه برود و درس بخواند؛ ناچار به کارگری و شاگردی رفت و کمک‌خرج خانواده شد.

وی چهارده‌ساله بود که برای نخستین بار به درس و تحصیل روی آورد و یک سال به مکتبخانه رفت و در این مدت خواندن و نوشتن و قرائت قرآن را فرا گرفت و چند کتابی از جمله *تَرَسُّل* و *نصاب‌الصبیان* را آموخت. سپس با اشتیاق به مدرسه رفت و در کلاس سوم ابتدایی

پذیرفته شد؛ اما پس از دو سال، به دلیل عدم امکان مالی، ناچار به ترک مدرسه و تحصیل گردید.

در همین سالها ذوق و توان شعر سرودن را در خود سراغ دید و تخلص «غمگین» را برگزید و دفتر اشعارش را با شعرهای بسیاری زینت بخشید. متأسفانه این اشعار را در دوران خدمت سربازی از دست داد و بعدها هرگز اثری از آنها نیافت.

«غمگین» پس از پایان خدمت، به درخواست غیرت کرمانشاهی، عنوان شعری خود را تغییر داد و «تمکین» تخلص کرد.

تمکین با آنکه سه سال بیشتر فرصت نیافت که در کلاس درس حضور یابد و برایش هرگز میسر نشد که بی‌دغدغه به تحصیل علم بپردازد، اما به دلیل عشق و علاقهٔ بسیارش به شعر و ادبیات، با استفاده از هر امکانی به تحصیل علوم ادبی و بویژه صنایع شعری همت گماشت و از این طریق اندک اندک اطلاعات مفیدی کسب کرد؛ به طوری که با آن ذوق سرشار و به مدد این معلومات، توانست اشعار زیبایی را به زبانهای فارسی و کردی بسراید و محافل و انجمنهای ادبی شهرش را با سروده‌هایش بیاراید.

در سال ۱۳۴۰ هـ ش، تمکین به همراهی و مساعدت جمعی از شعرا و اُدبای شهر کرماشان، «انجمن ادبی سخن» را تأسیس کرد و خود از اعضای فعال این انجمن شد. پیش از آن نیز در «انجمن ادبی دانشوران» و «انجمن ادبی کرمانشاه» شرکت می‌کرد و از افراد سرشناس این دو انجمن بود.

به علاوه از آنجا که سالها قبل از این تاریخ، یعنی از سال ۱۳۲۸ هـ ش، عضو «انجمن نویسندگان» کرماشان شده است، لابد دستی هم به قلم داشته و در زمینهٔ نویسندگی، پیش از شعر و شاعری، دارای سوابقی بوده است؛ که متأسفانه ما از آن بی‌اطلاعیم.

شاعر مورد بحث ما با آنکه در فن شاعری چیره‌دست بود، اما از این طریق ارتزاق نمی‌کرد و اشعار آبدارش را بیشتر برای دل خود می‌سرود. در سال ۱۳۲۷ هـ ش به استخدام ادارهٔ پست و تلگراف درآمد و بالاخره پس از سی سال خدمت، به سال ۱۳۵۶ بازنشسته شد.

بیشتر اشعار تمکین را مدیحه و مرثیهٔ امامان علیهم‌السلام، بیان مسائل و مشکلات اجتماعی، نصایح و نکته‌های اخلاقی و طبع‌آزماییهای شعری تشکیل می‌دهند. اینک چند نمونه از این اشعار:

بوی شیر از لب آن غنچه‌دهان می‌آید — شیر یعنی چه؟ کز او نکهت جان می‌آید

جلوهٔ عارض او نطق مرا گویا کرد — در بر آینه طوطی به زبان می‌آید

پری از شرم جمال تو نهان گشته، بلی — ماه از دیدن خورشید نهان می‌آید

گرچه خط، گلشن رخسار تو را داد صفا — این بهاریست کز آن بوی خزان می‌آید

در خم طرّهٔ شبرنگ تو نالد دل من — زانکه شب، درد به بیمار گران می‌آید
شدم از غصه دوتا، از چه نیایی به برم؟ — غالباً تیر در آغوش کمان می‌آید
مگر از زلف تو شد باد صبا نافه‌گشا — که چنین با نفس مشک‌فشان می‌آید
دل به همدستی مژگان بَرَد آن چشم سیاه — زور شاهین همه از پنجه عیان می‌آید

تا گرفت از لب او کام، جوان شد «تمکین»
زانکه از آب بقا پیر جوان می‌آید

به بویت عاشق از خواب عدم چالاک برخیزد — ز شوق عارضت چون گل، گریبان چاک برخیزد
ز تیر غمزه‌ات صیدی که بر خاک هلاک افتد — ز جا هر دم به ذوق حلقهٔ فتراک برخیزد
جنون کآمد، ز اسباب تعلق خانه پردازد — بلی آنجا که سیل آید خس و خاشاک برخیزد
خوش آن افتاده کز فیض سبک‌روحی در این گلشن — به جذب مهر همچون ذره بر افلاک برخیزد
کند روشن فروغ روی جانان خانهٔ دل را — اگر زنگ خودی زآیینهٔ ادراک برخیزد
به بزم دختر بی‌عصمت رز آن که بنشیند — اگرچه پاک باشد، عاقبت ناپاک برخیزد
میامیز ای پسر با ساده‌رویان، تا شوی ایمن — کز آنان فتنه همچون دختران تاک برخیزد

به داغ و درد عشقت چون که بگذشت از جهان «تمکین»
بدان کز تُربتش گلهای آتشناک برخیزد

رباعی

از تاب غمت مرا جگر می‌سوزد — پا تا به سرم از این شرر می‌سوزد
ز آه دلم، اشک دیده سوزد، آری — آتش چو گرفت، خشک و تر می‌سوزد

غزلی به کردی کرماشانی

بولبولِ گولزارِ عیشقم، بالِ پەروازم نیە — تا وەسوزِ دلْ بنالم، کەس هەماوازم نیە
رەنجە لە خار فیراقم، راحەتی بەخشم کووە — ئارەزوودارِ وسالم، یار تەنەنازم نیە
دەردەدارم روو وە کوو بەم تاکە دەردم چارە کەن؟ — رازِ دلْ ئیفشا وەکی کەم چونکە هەمرازم نیە

بردیه تا دڵ وەدەستم، عەقڵ و هووشم چی وەسەر — لەو چەوەمەخمووره مەستم، مەیل بەگمازم[1] نیه
دەردعیشقیّ هالەگیانم، تاقەت و سەبرم چیه — سووز دڵ دیری بەیانم، حاجەت سازم نیه
لەو روخِ گوڵگوونه دیری حەسرەتِ ماچیّ دڵم — بەسکِ روونەرمم خودایا، تاو ئیبرازم نیه
یا وەوەسڵی زندگی کەم، یا لەهیجرانی مڕم — غەیر یه چیشتی ترەک ئەنجام و ئاغازم نیه

شیعر کوردی هەریەسه، ئەرخاسه «تەمکین» یا خراو
دی لەیه بیتر چەبووشم، سیحر و ئیعجازم نیه

***

تمکین این اواخر به گیاه‌شناسی و طب گیاهی علاقه‌مند شد و در این رشته نیز پیشرفتهایی هم کرد؛ اما متأسفانه اجل زودرس مهلتش نداد و در سال ۱۳۵۷ هـ ش دیده از جهان فرو بست.

دیوان تمکین کرمانشاهی، به کوشش فرشید یوسفی، چاپ و انتشارات غرب، پاییز ۱۳۶۹. یادداشت آقای رؤوف محمدی مقدم.

هُشیار سنندجی (دبیرمخصوص)

علینقی دبیرمخصوص، متخلص به «هشیار»، فرزند میرزا کاظم فرزند آقامحمدرحیم معمارباشی کردستانی، به سال ۱۲۶۶ ش برابر با سنهٔ ۱۳۰۶ قمری در سنندج تولد یافته و در مکاتب زادگاه خود در آغاز، مقدماتی را فرا گرفته است. پس از آن در مدارس دینی با زبان عربی آشنا شده و از علوم صرف و نحو و مبانی دینی بهرهٔ مناسبی کسب کرده است. مدتی هم در آموزشگاه آلیانس سنندج به تحصیل زبان فرانسه پرداخته و ضمناً از استادان فن خط نسخ و نستعلیق به مشق و تمرین حسن خط مشغول شده است.

پس از آن مدتی در دستگاه یکی از خوانین سنندج به شغل دبیری و نویسندگی استخدام شده و به سال ۱۳۳۳ هـ ق راه تهران را پیش گرفته و وارد خدمت دولتی شده است. مدت هجده سال در دفتر نخست‌وزیری، منشی مخصوص و کفیل دفتر بوده و چند سالی هم در دادگستری سمت نویسندگی و دفترداری داشته است. در سنهٔ ۱۳۱۴ شمسی به وزارت کشور منتقل شده و در آنجا مشاغلی از قبیل ریاست کارگزینی وزارتی و فرمانداری شهرستان یزد، مراغه، خوی، سمنان و دامغان را دارا بوده است. پس از آن به تهران بازگشته و پس از یک مدت بازرسی وزارت کشور، در سنهٔ ۱۳۲۸ ش بازنشسته شده و عاقبت در تاریخ ۱۳۵۸ ش برابر با سنهٔ ۱۳۹۹ هـ ق به دیار آخرت

---

۱. **بەگماز**: شراب.

پیوسته است.

مرحوم هشیار مرد فاضلی بود، و به ادبیات فارسی عشق می‌ورزید و خود نیز شعر می‌گفت و از ذوق و قریحهٔ خوبی برخوردار بود.

از اشعار اوست:

این دفتری است رشحهٔ طبع روان من — وین خط بود تراوش کلک و بنان من
«هشیار» شهرت من و نامم «علینقی» — «کرد» است اصلم و «سنه دژ» شارسان من
پیدایشم ز عالم هستی ز عشق بود — زان یافت روشنی دل و افروخت جان من

خود عمر جاودانم اگر نیست، باک نیست
هست این سروده‌ها اثر جاودان من

***

ز انتظارت دوخته بر ره دو چشم زار دارم — جلوه‌ای کن تا سرو جان در رهت ایثار دارم
روی و موی تو همی جویم ز نقش سنبل و گل — اینکه بینی میل دیدار گل و گلزار دارم
بر من مهجور مشتاق از ره رحمت نظر کن — کز حد افزون اشتیاق جلوهٔ دیدار دارم
شوق دیدار تو از یک بار دیدن کم نگردد — گر دو صد بارت ببینم، میل دیگر بار دارم
گیر و دار زلف تو در خون کشید آخر دلم را — آه از این حاصل که من زان طرفه گیر و دار دارم
نرگس بیمار تو افکند تا بر من نگاهی — زان اثر دایم دل شوریده و بیمار دارم
از تپش واماند و مکثی کند هر دم دل من — از غمت ای سنگدل از بس که بر دل بار دارم

گر به ظاهر ذرّهٔ بی‌ارج و خوارم، خود به معنی
چون اتم طبعی گهربار و دلی «هشیار» دارم

***

در انتظار بماندم که کامم از تو برآید — روا مدار که عُمرم در انتظار سر آید
بیا و باز کن از زلف خویش پیچ و شکن را — ز کار بستهٔ من تا که پیچ و تاب برآید
در انتظار تو جانم به لب رسید، خدا را — درای از در من پیش از آنکه جان بدر آید
مرا به تیر نگاهی ز پا فکندی و رفتی — فدای تیر نگاهت که خوب کارگر آید
حلاوت دهنت را چگونه وصف کنم من — سخن به وصف دهان تو خوشتر از شکر آید
تو را چه حاجت آرایش است و زیور و زینت — عزیز من! که ترا سادگی قشنگتر آید
چه رنجها که کشیدم به راه خدمت دولت — بدان امید که پاداش نیک در نظر آید
دریغ و درد که بر باد داد زحمت و رنجم — همان که از ستم وی فغان به چرخ برآید

امید هست به فرخنده سال و عید همایون
نهال کوشش «هشیار» نیز بارور آید

دانی چه بود منظور از خوب آفریدن | جان آفرین همی خواست رُخسار خوب دیدن
یک لحظه دیدن یار، گر دست داد زیبد | بر عُمر جاودانی آن لحظه برگزیدن
معنای زندگانی دانی که چیست؟ ای دل! | یاری نکو گرفتن، مهرش به جان خریدن
گر بخت کرد یاری، اندر کنار یاری، | فرخنده روزگاری، آسوده آرمیدن
رفتن به طرف گلزار چون سایه در پی یار | و آنجا ز باغ حُسنش گُلهای کام چیدن
گاه از زبان سوسن با وی حدیث گفتن | گاه از دهان غنچه پاسخ ز وی شنیدن
بر هر چمن نوایی با چنگ و نی سرودن | بر هر گلی لبالب جامی ز می کشیدن
یوسف اگر بدیدی آن چاک پیرهن را | چون من نداشت چاره جز پیرهن دریدن
گر مقصد تو دور است، ای دل مباش نومید | کاخر توان به همت روزی بدان رسیدن

حکمت در آفرینش عشق است، ور نه «هشیار»
باور نمی‌توان کرد، بیهوده آفریدن

***

هەرسەر کەشەیدای دڵبەرو سەرگەرمی عشقی یار نەبێ | سەرباره‌ئازیز! ئەوسەره، خواکا، سەرێ سەربار نەبێ
لامپێ کە سوتیاوێ لەبەرق چون پوچو پوکو بێفەرە | هەروابزانە هەرسەرێک، سەرگەرمی سەودای یار نەبێ
بێعشق بونم موشکڵە، هەم زندەگیم بێحاصلە | عەمری نەمێنێ ئەودڵە بەستە بەموی دڵدار نەبێ
وەک مەنقەڵی ئاتەشکەدەم هەڵگرسیابو دڵ مودام | تاوێلە تاوعشقا نەبو ئەم کووره ئاگربار نەبێ
ئیسەیچ کەچەرمگ بوگە موم مەستم بەعشقی مەرزو بوم | بێفەهمیە لەم نەشئەگەر هەرکەس سەری سەرشار نەبێ
ئیستەم گرفتاری وەطەن، عاشق بەدیداری وەطەن | کۆشام کە گوڵزاری وەطەن، جێ درک و داڵ و خار نەبێ
مەفتونی ئەودەشت‌ودەرەم سەودازدەی بومو بەرەم | یانێ ئەکۆشم سەرزەویم ژێر قودرتی ئەغیار نەبێ
ئەفسوس کە تەنیام و هەژار، تەنیا گوڵێ نایرێ بەهار | بۆچ وائەشێ بۆخاکی کورد کەس یاوەرو غەمخوار نەبێ؟

هۆش ئافەتی گیان و تەنە، تەک یاری خوەیدا دوژمنە
خەصمی منیش هۆشی منە، یاخواکەسێ «هوشیار» نەبێ

خاطرات و یادداشتهای من.

گیومُکریانی

عبدالرحمن مکریانی مشهور به «گیو»، در تاریخ ۱۳۲۱ هـ ق در مهاباد مکریان متولد شده و در سن ده سالگی با برادرش مرحوم حسین‌حزنی به شهر حلب رفته‌اند. گیو در آنجا تحصیلات خود را تا سال ۱۳۴۵ هـ ق ادامه داده و از آن به بعد برای یادگیری زبان فرانسه راهی شهر بیروت شده است. پس از یک سال به حلب مراجعت کرده و با برادرش حزنی راه عراق را پیش گرفته‌اند.

گیو در سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۲ هـ ق در شهر رواندز با حسین‌حزنی در ادارهٔ مجلهٔ *زاری کرمانجی* و *روناکی* همکاری کرده و بعد از آن نیز تا روزی که برادرش در قید حیات بوده (سال ۱۳۶۷ هـ ق) همکاری خود را در سایر خدمات چاپی و انتشاراتی ادامه داده و پس از آن مستقلاً ادارهٔ چاپخانه را به عهده گرفته است.

از کارهای بعدی گیو انتشار مجله‌ای بوده است به نام *هه‌تاو* در شهر اربل و همچنین مقدمه‌نویسی بر دواوین عده‌ای از شعرای معروف کرد از جمله: ملای جزیری، نالی، سالم، حاجی قادر کویی، ادب، ادیب و طاهربیگ جاف.

گیو سرانجام در سال ۱۳۹۷ هـ ق در سن ۷۴ سالگی در شهر اربل درگذشته است.

اینک تعدادی از تألیفات آن مرحوم:

۱. *رابه‌ر* (*المرشد*)، که فرهنگی است عربی، کردی.

۲. *کوّلکه زیّرینه*، مشتمل بر لغات کردی، پارسی، عربی، فرانسه و انگلیسی.

۳. *گیونامه*.

۴. *خودآموز زبان و خط کردی*.

۵. *فه‌رهه‌نگی مه‌هاباد* (کردی ـ عَرَبی)، ۷۸۴ صفحه، چاپ ۱۹۶۱، هه‌ولیّر.

۶. *فه‌رهه‌نگی گیو* (کُردی ـ کُردی).

مأخوذ از مجلات کردی.

دکتر کامران بدرخان

دکتر کامران بدرخان فرزند امین‌عالی‌بدرخان از رجال برجستهٔ ادب و لغت کرد و از پایه‌گذاران روزنامه‌نگاری کردی است. او با برادرش مرحوم جلادت عالی بدرخان سهم بسزایی در انتشار مجلهٔ *هاوار* و *روناهی* در فاصلهٔ سال‌های ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۴م. در دمشق داشت. در بیروت هم مجلهٔ *روّژانو* و *ستیر* را به زبان کردی و فرانسه منتشر کرد و سالها در مدرسهٔ شرقی تابع دانشگاه سوربن عهده‌دار تدریس زبان و لغت کردی بود؛ که در اثر کوشش و تلاش پیگیر آن شادروان یک دوره تدریس زبان و ادب کردی در آن دانشگاه دایر شد.

کامران بدرخان تا آغاز جنگ جهانی اول در آلمان می‌زیست و دکترای حقوق را در همان کشور اخذ کرد؛ بعدها مدتی در سوریه و بیروت با برادرش جلادت بدرخان به سر برد و پس از آن راهی پاریس شد و سرانجام پس از ۸۳ سال زندگی در سنهٔ ۱۳۹۹ هـ ق روی در نقاب خاک کشید.

اینک قسمتی از آثار و تألیفات آن مرحوم:

۱. *دستور زبان کردی*، چاپ دمشق، سال ۱۹۵۶م.

۲. *الفبای مصور کردی برای نوآموزان*، چاپ دمشق، سال ۱۹۳۸م.
۳. دستور زبان کردی به *فرانسه*، چاپ پاریس، ۱۹۵۳م.
۴. تعلیم زبان *مادری جهت نوآموزان*، دمشق، ۱۹۶۸م.
۵. تعلیم زبان کردی به *ترکی*، چاپ ۱۹۷۶م.
۶. ترجمهٔ *رباعیات حکیم عمر خیام* به کردی، دمشق، ۱۹۳۲م.
۷. فرهنگ کردی به *فرانسه* و *فرانسه* به کردی، شامل ۹۵۰۰۰ لغت. (که متأسفانه تاکنون منتشر نشده است).
۸. *امثال* کردی و ترجمهٔ آنها به زبان فرانسه، با همکاری لوسی پول مارگریت، پاریس، ۱۹۳۸.
۹. ترجمهٔ نخبه‌ای از اشعار شعرای کرد به زبان آلمانی، با همکاری فون کورت و ندرلینج، برلن، ۱۹۳۵.
۱۰. مجموعه‌ای دربارهٔ دین اسلام و احادیث نبوی(ص)، به زبان کردی، دمشق، ۱۹۳۸م.
۱۱. تفسیر *قرآن به زبان کردی*.
۱۲. اشعار غنایی کردی و ترجمهٔ آنها به زبان فرانسه، پاریس ۱۹۷۳م.

مجلهٔ *رۆژی کوردستان*، شمارهٔ ۵۵، سال ۱۹۷۹م.، ص ۱۹ تا ص ۲۱.

ملا محمد کۆماسی

ملا محمد فرزند شکرالله، متولد سال ۱۲۹۹ هـ ش، در آبادی مام‌والّه از روستاهای کۆماسی، انسان فاضل و هوشمندی بوده است که تحصیلات خود را در کردستان ایران و عراق خاتمه داده و پس از آن تا پایان حیات به تدریس اشتغال داشته و در سال ۱۳۹۹ هـ ق در آبادی ونینهٔ عُلیا درگذشته است.

رۆژمیری چیا، سال ۱۳۶۴ شمسی.

ملامحمد رئیس

ملامحمد رئیس متولد سال ۱۳۲۵ هـ ق و مجاز علامه شیخ‌عمر ابن‌القره‌داغی سلیمانیه‌ای است؛ که در همهٔ علوم معقول و منقول صاحب بصیرت بوده و با مسائل دینی از فروع و اصول آشنایی تام داشته است. بعد از خاتمهٔ تحصیل در آبادی گه‌لاّله از نواحی سلیمانیه اقامت گزیده و در نهایت عزت و احترام به تدریس و انجام وظایف دینی پرداخته است. طلاب علوم از هر طرف به مدرسهٔ وی روی آورده و جمع کثیری در حوزهٔ تدریس او به حد کمال رسیده و اجازه گرفته‌اند. ملامحمد در حدود سال ۱۳۶۵ از آن آبادی به سلیمانیه مهاجرت کرده و تا هنگام وفات (سال

۱۳۹۹ هـ ق) همچنان بر افاده و تعلیم و نشر شریعت اسلامی موفق بوده است.

علماؤنا فی خدمةالعلم والدّین، ص ۵۳۷.

سید محمد مظهر علوی

سید محمد مظهر علوی فرزند سید عبدالکریم از سادات حسینی و از سلالۀ پیر خضر شاهوّیی به سال ۱۳۲۱ هـ ق در دهکدۀ «چاولکان‌حاجی» از دهات مریوان تولد یافته و تحصیلات خود را در علوم فقه و اصول و ادبیات فارسی و عربی نزد اساتید مبرز به پایان رسانیده است. پس از مدتی به دارالارشاد بیاریّ رفته و بعد از تمسک و اخذ طریقۀ نقشبندیه از شیخ علاءالدین، همانجا اقامت گزیده و اوقات خود را به سیر و سلوک و مطالعۀ کتب ادبی و دینی سپری کرده و پس از مدتی به سمت خطابت و امامت جمعه در همان آبادی منصوب شده است. متعاقب آن بر اثر آشنایی با ادبیات فارسی، به تدریس ادب فارسی و نیز تعلیم خط پرداخته و ضمناً کار نویسندگی مرشد خود را به عهده گرفته است.

مرحوم علوی به علت پاره‌ای مسائل در سنۀ ۱۳۲۵ هـ ق به سنندج بازگشت و در یکی از مساجد این شهر به نام «میرزافرج‌الله وزیر» به امامت و ارشاد و وعظ مشغول شد. پس از آنکه مدرسۀ رسمی علوم دینی در این شهر تأسیس گشت، از مشارٌالیه برای تدریس در آنجا دعوت به عمل آمد و او تا آخرین روز حیات این دو خدمت دینی و فرهنگی را ادامه داد.

مرحوم سید مظهر علوی انسانی شریف، متدین و دانشمند ارزنده‌ای بود؛ اوقات فراغت خود را به مطالعه و تألیف می‌گذرانید و مورد احترام طبقات مختلف مردم بود.

از آثار او آنچه که من دیده‌ام، کتابهایی است به این شرح:

۱. کتابی در رد مسلک بهایی.

۲. کتابی در احتجاج بر اهل بدعت.

۳. کتابی در رد کسانی که زایرین قبور صلحا را تکفیر می‌کنند.

۴. کتابی در اثبات مسائل ضروری دین اسلام با ادله و برهان عقلی و نقلی.

شادروان علوی درتاریخ شب جمعه ۲۰ ماه صفر سال ۱۳۹۹ هـ ق برابر با ۲۹ دیماه ۱۳۵۷ ش وفات یافت و در گوشه‌ای از حیات مسجدی که در آنجا امام و خطیب بود، دفن گردید.

اینک اشعاری از آن مرحوم:

خطاب به مُرشد خود سروده است:

حضرت سلطان مدار وجود　　مظهر انوار خدای ودود

طایر اوج فلک ارتقا　　مصدر ارباب شهود و لقا

پیشرو فرقهٔ روحانیان　　کاشف اسرار خفی چون عیان
رونق بازار متاع یقین　　سرّ سویدای قلوب حزین
راحت روح و دلِ دل‌مردگان　　نشو و نمای گل افسردگان
شوق جمال تو مجالم برید　　تیغ غمت پردهٔ صبرم درید
تا به کیم زار گذاری چنین؟　　در کف آزار سپاری چنین؟
چند در این مرحله در جا زنم؟　　راه نپیموده، چنان پا زنم؟
اضطَرَبَتْ حالتنا فی اشتیاق　　و اقتربَتْ ساعَتُنا مِنْ فراق
روی کرم سوی من آور دمی　　بر دل ریشم بفکن مرهمی
همتی ای مُرشد والامقام　　تا که در این راه نهم چند گام
شاید از این مرحله برتر پرم　　وز خطر نفس و هوی بگذرم
همت تو گر شودم دستگیر　　سهل بود طی مسیر خطیر
«مَظهر» سرگشته و امیدوار　　با طمع دانه به دامت دچار
منتظر لطف توام پیر من!
چیست؟ بفرمای تو تدبیر من

قطعه شعری است کردی که به مناسبت انتشار مجلهٔ دەنگ گیتی *تازه* سروده است:

دەنگی گیتی تازە دێت، گوێ بگرە کوردە! نەوبەتە　　دەنگی تازەت وەر گرە ئەمڕۆ کەرۆژی فرسەتە
ئەرضە کەت ئەرضێکی حاصڵخێزو پرخەیرە وەلێ　　بۆتۆ قازانجی چیە ئەمڕۆ کەمایەت غەفلەتە؟
کردەوەو زانینە ئەمڕۆ گیانەکەم، مایەی ژیان　　قەومی بێعلمو عەمەڵ دایم بەشی هەر ذللەتە
خوڵقی پاک، ئایینی چاک، بۆت تەختئەکەن ڕێگەی مەرام　　میللەتی بێدین سەرئەنجامی زیان‌و نەکبەتە
خدمەتی هاوتیرەتە سەرمایە بۆ سەرکەوتنت　　گەر لەبۆ خوت هەرخەریکبی ئاخرت هەر وەحشەتە
وائەزانم تێدەگەی، مەستی‌و قومارو سەرسەری　　خوەرنشینانی گەیاندە ئەوبوڵەندی عیززەتە؟
هەوڵ‌و تێکۆشین‌و عەزم‌و یەکیەتی‌و علم‌و هونەر　　دیت چلۆن رووناکییێکی خستە نێو ئەم‌میللەتە
ڕۆژ دەڕێژی ئارەق‌و ئەیدەی بەئارق بۆشەوت　　پارەکەت چیت بۆدەمینێ بۆقومارت حاجەتە
دۆست لەدۆست بێگانەو بێزارئەکا گیانە قومار　　بەسیە بۆشومی‌و خەراپی ئەو کەمایەی نفرەتە
هەردو میکروبن لەبۆ ئەندامی کۆمەڵ بێگومان　　جا نە خوازەالله عەرەق میکرۆبی عەقڵ‌و سەروەتە
رەهزەنی ئایین و حورمەت، دوژمنی ماڵ و کەماڵ　　بۆ حەیاوو بوحەیاتی ئیقتصادیت ئافەتە
مایەیی فتنەو فەسادە، هەڵکەنی ریشەی شەرەف　　کاری شەیطانی لەعینە، راستە نەصصی ئایەتە
نووستنت بێسودە، مایەت پووچە گەر بێدار نەبی　　ڕۆژی هەوڵ‌و یەکیەتی‌و زانین‌و بیرو غیرەتە

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

ملا نظام‌الدین جلالی

عالم فرزانه و متّقی ملا نظام‌الدین جلالی نودشه‌ای از خاندان علم و فضیلت، فرزند ملا عصام‌الدین بن ملا جلال‌الدین بن ملا عبدالرحمن بن ملا احمد اول، در آبادی نۆدشه از روستاهای اورامان در حدود سال ۱۳۱۳ هـ ق متولد شد. پس از رسیدن به حد رشد شروع به تحصیل کرد و با سعی و کوشش خستگی‌ناپذیر از محضر اساتذهٔ آن عصر به فراگیری علوم پرداخت و به اخذ اجازه نایل آمده به زادگاه خود مراجعت نمود. بعد از تأهل و تشکیل خانواده به خدمت مسلمانان کمر همت بست و عمری را به افاده و تعلیم و افتا و قضاوت شرعی سپری کرد و در سنهٔ ۱۳۵۸ شمسی برابر با ۱۳۹۹ هـ ق در نودشه وفات یافت. آن مرحوم خود جزئی علاقه‌ای در آن آبادی داشت و بیشتر از طریق باغداری و محصول درختان مثمر امرار معاش می‌کرد. از ملانظام‌الدین فرزندان فاضل و تحصیل‌کرده و محترمی به جا مانده‌اند که سالهاست در آموزش و پرورش کرماشان و پاوه و شهرستانهای دیگر انجام وظیفه می‌کنند.

ابیاتی است به کردی سۆرانی از شادروان ملانظام‌الدین جلالی که با اشاره به فرا رسیدن فصل بهار، در مرگ دختر ناکام خود سروده است:

ئاخ‌و داخ دیسان فەصل وەهارەن ‏ ‏ وادەی تەماشای گوڵ‌و گوڵزارەن
دڵەی غەمبارم زویرو زارن ‏ ‏ نۆبەی حەسرەتان فەصڵ وەهارەن
پەخشەن بەڕەزای بەرزی مەغاران ‏ ‏ جاسوسەن پەری ئەووەڵ وەهاران
وەنەوشەی وەشبۆ بەرگش خومینەن ‏ ‏ پەی یار پارین خاطر خەمینەن
چنور نەکاوان قامەت چەم وەردەن ‏ ‏ ئینتظار پەری ئازیزان کەردەن
غەوغای بوڵبوڵان نەسەر چڵانەن ‏ ‏ فەصل شکوفتەی خونچەی گوڵانەن
خێڵی‌نازاران، دیدە سیاوان ‏ ‏ جەم وەردەن بەناز نەپای بەفراوان
هەرکەس پەری وێش نەسارای چەمەن ‏ ‏ چەنی یار وێش خاطرش جەمەن
دڵەی من تەمام زویرو زارەن ‏ ‏ فەصل وەهارم چون ژار مارەن
چونکە ئازیزم نەتۆی مەغاکەن ‏ ‏ گوڵان وەهار جەلام خاشاکەن
دیدەکەم! عومرم وەئاخر بەردەن ‏ ‏ ها وادەی وەصڵت وەپێش ئاوەردەن
چەنی تۆ نە خاک تەن مەبۆ بەگەرد ‏ ‏ خاکمان یەکسان مەبۆ چەنی هەرد
بەرمەیۆ نەخاک سەوزەی وەهاران ‏ ‏ یاران جە لامان مەیان، مەویاران
مەواچان داخۆ ئینە قەبر کین؟ ‏ ‏ جە سەوزەی وەهار بیەن وەرەنگین
دمای چەند ساڵێ کەس نمەزانۆ ‏ ‏ خاکمان کامەن، فاتحێو وانۆ

ئاخم پەی مەردەن، داخم پەی مەردەن
ئینە گشت خەطای چەرخ چەپ گەردەن

خاطرات و یادداشتهای من.

ملاعَلی صَبّار

ملا علی صَبّار انسانی بود بافضیلت، نیک‌نفس، پرهیزگار، دور از هوی و هوس و دارای هوش و فراست و استعداد زیاد از مردم بیّساران (از دهات ژاورود کردستان) که پس از خاتمهٔ تحصیل در مناطق کردنشین ایران و عراق، مدتی در سلیمانیه و کرکوک عهده‌دار مشاغلی شد و ضمن کار و مشغلت به تکمیل زبان عربی و فراگرفتن انگلیسی پرداخت و همانجا تأهل کرد و در حدود سنهٔ ۱۳۳۰ هـ ق به سنندج بازگشت و در فرهنگ (آموزش و پرورش) استخدام شده به تدریس فقه و عربی و زبان انگلیسی در دبیرستانها اشتغال ورزید.

مرحوم صبار به کتاب عشق می‌ورزید و هر جا کتاب خوبی می‌یافت، می‌خرید و کتابخانهٔ مناسبی را در طول خدمت فرهنگی خود فراهم آورده بود. اوقات تنهایی را به مطالعه سپری می‌کرد؛ در علوم تفسیر و سیر و ادبیات و فقه بصیرت و اطلاعات کافی داشت و در غیر ساعات رسمی نیز به افاده و تعلیم مشغول بود و از محصل دبیرستانی و طلاب علوم دینی گرفته تا کارمندان و مأمورین اداری و کارکنان بازاری از محضرش استفاده می‌کردند.

مرحوم صبار تنی نحیف و وجودی ضعیف داشت و یکی دو سال اواخر عمر از بیماری آسم و تنگی نفس رنج می‌برد و سرانجام در بهار سال ۱۳۵۸ ش برابر با ۱۳۹۹ هـ ق درگذشت.

از او تألیفاتی در فقه و غیره به جا مانده که پاره‌ای از آنها به چاپ رسیده است.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

حاج ملا خالد مُفتی

حاج ملا خالد مفتی خلف علامه ملاعبدالله مفتی دشه‌ای به سال ۱۳۲۳ هـ ق در آبادی دشه از قرای اورامان تولد یافت و دورهٔ صباوت و مقدمات خواندن و نوشتن را در سنندج آغاز کرد. پس از آن برای ادامهٔ تحصیل رهسپار عراق شد و در مدارس دینی چندین محل از جمله رواندز به خواندن صرف و نحو و منطق پرداخت و همانجا اصول الفقه و اصول دین را در محضر علامه اسعد افندی رواندزی فرا گرفت. بعد از آن به شهر اربل رفت و علوم هیأت و ریاضی و سیر را در خدمت ملا افندی اربلی تحصیل کرد و قسمتی از تفسیر بیضاوی و دروسی از صحیح بخاری را نیز در همان شهر نزد سایر علمای آنجا تلمذ نمود و موفق به اخذ اجازه شد. بعد از آن به قصبهٔ

تەوێڵێ ــ که در آن ایام مرکز ارشاد قطب‌العارفین شیخ علی حسام‌الدین نقشبندی بود ــ بازگشت و به امر شیخ جهت تدریس به آبادی زەڵم رفت. در حدود سنهٔ ۱۳۱۹ شمسی از طرف اوقاف عراق مأمور تدریس در پنجوین شد و مدت پنج سال در آنجا وظیفهٔ خود را به نحو احسن انجام داد.

در سنهٔ ۱۳۲۴ شمسی زلزلهٔ سختی پنجوین را درهم کوبید و مرحوم ملاخالد در اثر آن صدمات زیادی دید و از جمله یکی از پسران خود را از دست داد. ناچار پنجوین را ترک گفته به سنندج بازگشت، مدتی در مسجد امین‌الایاله و زمانی در مدرسهٔ نصیر دیوان به تدریس و امامت اشتغال ورزید. مدتی بعد رسماً مدرس و امام مسجد و مدرسهٔ وزیر شد.

پس از آنکه به سال ۱۳۸۰ هـ ق برادر بزرگترش علامه مولانا محمود مفتی کردستان دار فانی را وداع گفت، مفتی و حاکم شرع رسمی کردستان گردید و تا یکی دو سال قبل از مرگش از مدرسین مدرسهٔ رسمی علوم دینی سنندج نیز بود؛ سرانجام در ۲۶ رمضان سال ۱۴۰۰ هـ ق، برابر با ۱۷ مرداد ماه سال ۵۹ شمسی در تهران وفات یافت و برابر وصیت خود آن مرحوم جنازه‌اش را به کرماشان و از آنجا به کوه معروف به بێشکۆ جنب مزار وَیْس‌اَلْقَرَن، رضی‌الله عنه حمل کرده، در آنجا به خاک سپردند.

مرحوم ملاخالد انسانی فروتن، خلیق، مردمدار و دانشمندی آگاه و خوش‌بیان بود. طبع شعر نیز داشت؛ اما کمتر به شعر گفتن می‌پرداخت.

قطعهٔ ذیل را به برادر بزرگترش برهان‌الاسلام که در اسلامبول اقامت داشت، نوشته است:

هـای‌شەماڵ! پـەیکی گشت دەردەداران — مەحرەم ئـەسرار جـەخزمەت یـاران
پێشڕەوی ئـامای سـپای وەهـاران — ئـارایش‌دەری هـەردو کۆسـاران
شـادکەری دیـدەو دڵی بـوڵبـوڵان — وەلادەر پـەردەی روخسـار گـوڵان
فـەڕاش فـەرش زمڕوتـی چـەمەن — مـەششاطەی رومـەت لەعل‌و یـاسەمەن
نـەرگس بێـدارکـەر جـە لانسـاران — بـەخشندەی تـاجی شکۆفـەی داران
خـولاصە هـەرچـی مـەوینۆ وەچـەم — جـەتۆ دڵ شـادەن، ئـاسودەن جـەغەم
بـەوبەشق شـنۆی صـوب سـەحەرانت — وەلادان زوڵف مـەه پـەیکەرانت
وەعـەطر ئـامێزیت جە یـەخەی یاران — پـەی شـەفای داغ گشت دەردەداران
رەحـمێ‌کـەر وەحـاڵ دڵەی ذەلیـلم — بۆ چـەند صـەباحێ بۆ وەدەلیـلم
هۆرگێـرە گـەردێ جـەسفتەکـەم، بـووڵ — پـەی رانـماییت هـەتا ئـەستەمووڵ
ئـانا سـەیل چـەم جـاگـە جـەم وەردەن — دودەریـا وەهـەم ئـامێتە کـەردەن
یـەکێ وێـنەی بـەخت سیاوو شوومەن — ئـەویەک نـیشانەی سـفیدی موومەن
پـەی شـاهدی حـاڵ زارو غـەمینم — مـەوج وەردەن جـەدەور قـبلەکـەی دینم

جا، ویّت جیای من قوربان بالاّش کەر   پەی دیدەم داوای گەرد پالاّش کەر

ئەر پرساش چەنەت حالّم ئەو سەروەر   جەروی لوطفەوە پیّش ئەوجواوەر

واچە ئەوحالّەو ئەودەردەو ئەو غەم   من دیم یاخوا تۆ نەوینیش وەچەم

ئەسرین مەریّزنا جەدیدەی تاردا   چون واران جەشەو تاری وەهاردا

وەختیّ هۆشمدا وەدەرد کاریش   ئینەم حالّی بیّجەسۆز زاریش

های شەمالّ! ئامان جەگولّ پەیکەریّ   نامان ریشەی غەم جەدل پەی کەریّ

ناکیاستەن ئومیّددونیاو دینەکەم   نامە پەی مەرهەم روی برینەکەم

دوی کوورەی دەرون ئایر بەردەوە   سەیلاو ئەسرین لافاو کەردەوە

باغچەکەی شادی توی دلّەی ئەوگار   بەربادا یەکجارکەرد وەشۆرەزار

پەیک خەیالّش پەی تەسکین دەرد   گاهیّ بیّزەحمەت وەدلاّ مەویەرد

ئیسە تەنخوای گولّ خیّزیان پەیکولّ   جەلاش ئەذیەتەن پابنیۆ وەدلّ

گیانیچ وەتەنیا بیّقەرار بیەن   قەفەس بەدەن لیّش بیّزار بیەن

واچە ئەر گوناش نەداروّ حەساو   چینە زیاتەر مەوازوّ عەذاو

بەلاّم تۆ پەی ویّت کەردەنت یاسا   مەفهومی أَحْسِن اِلی مَنْ اسا

هۆرکەر جۆی حەیات وەنوکی قەلّەم   بامالّۆ جەدلّ خەسو خار غەم

بەلّ ریشەی شادی ئاویّ وەردەوە   خونچەی باغچەکەش تاویّ کەردەوە

خەیالّش جارجار پابنیّو پیّش‌دا

گیانیش ساکت بۆجەیانەی ویّش‌دا

ترجمه و اقتباس از سعدی:

قسەکاتیّ دەکا پیاوی ژیر   یاکو پەنجە دەکا لەپارو گیر

گەر نەلّیّ بوّگەلی زیانی بیّ   وەر نەخوا ئافەتی ژیانی بیّ

بۆیە دایم وتەی لە سودایە   خواردنی لەش‌خوەشی لە دودایە

و این هم سه بیت سعدی:

سخن آنگه کند حکیم آغاز   یا سرانگشت سوی لقمه دراز

که ز ناگفتنش خلل زاید   یا ز ناخوردنش به جان آید

لاجرم حکمتش بود گفتار   خوردنش تندرستی آرد بار

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

قرن پانزدهم هجری قمری

میرزا احمد داواشی

میرزا احمد محمدی فرزند داواشی‌محمد فرزند مُراد، به سال ۱۳۱۸ هـ ق در آبادی روانسر تولد یافته و تحصیلاتش را نزد ملامحمدحسن جوانرودی در قریهٔ «تەم‌تەم» روانسر شروع کرده و بعدها هم تا سن نوزده سالگی کم و بیش درس خوانده و پس از آن دستیار و مددکار پدرش بوده، و بعد از درگذشت پدر، تا مدتی در سلک ملازمان عباس‌خان اردلان (سردار رشید) درآمده است.

میرزا احمد انسانی خوش محاوره، دارای ذوق شعری، مسلط بر بدیهه‌گویی و برخوردار از حافظهٔ بسیار خوبی بوده و به سلسلهٔ قادریه ارادت می‌ورزیده است.

اشعار زیادی به کردی از او باقی است مشتمل بر غزل، قصیده، داستان، مراثی و غیره. آن مرحوم در دوازدهم ذیقعدهٔ سال ۱۴۰۱ هـ ق برابر با ۱۳۵۹ ش درگذشته و بنا به وصیت خودش در جوار مقبرهٔ اویس قرنی رضی‌الله عنه به خاک سپرده شده است.

اینک قطعاتی از اشعار آن شادروان:

وصیت شاعر

ئـــازیزم! مـــەیلم، ئـــازیزم! مـــەیلم — جـــە نۆ تـــازەبی جـە لای تۆ مـەیلم

جۆش ئـاوەرد دڵەی جـە خـەمان کـەیلم — جـاریەن هــەرشەو جۆی ئـەسر سـەیلم

ساتۆیچ بەو چون لەیل سەوزەی سەوسەن خاڵ — تـــاڵێ زوڵفـــەکـەت بـدەر وەشـــەماڵ

پـــەی ســاکـنی دەرد، شـەفای ئێش زام — چـــەنی نـــەسیمش بـــاوەروش وەلام

وەشــــەن ئـــەر شـــەماڵ بـەیۆ ژ ڕاوە — چەن تـایێ جـە زوڵف تۆش هـان وەلاوە

وەمــەرگت قــەسەم شـەکـەر ڕێـزەی‌ڕاز — جـەو دەم ئـەرواحــم مـەشو وەپێشـواز

ڕاضـیمن جـەڕای تـای گیسوی دڵبـەر — نـــەجای مـزگانی بـدەم گـیان‌و سـەر

ئـەحیانەن ئـازیز! ئـەگـەر مـن مـەردم — گــیان جـەڕای طـوغرای زوڵفت سپەردم

ئـــیمجا جـــەو دمـــا شۆخ نـــازدارم! — تـەشریف بـار وەپـای سـەنگ مـەزارم

وەحــــــەسرتەوە نــــــەونەمام نۆم — پـــــەنجەت بـــماڵە وەخـــاک گڵکۆم

ئـــامانت فـــەرضەن، دۆس شـــیرینم　　میقراض گازەکەت شیکەر پەیشینم
زوڵفت چون ڕێحان پەخشکەر نەدەورم　　دەرســـاعەت مـەبۆ بـەهەشت قـەورم
نـەیاگـەی تـەڵقـین، سورەی یاسینم　　بـــــملاوێـــنەرەو ئـــیمانو دیـــنم!
دەمبـــنیە وەبـــان گڵکۆی تـــازەکـەم　　واچـــە هـــەیشەهید تـیر نـازەکـەم
مەست بادەی عشق لەب تەڕ نەکەردە　　فـــراوان حـــەسرەت وەگڵکۆ بـــەردە
سـەر هۆردار لەیلم خـاطر ئـەوگار تۆم　　زام بـــە سۆکـــەفتەی پـای مـەزار تۆم
بـدیە مـن پـەی تۆ جـەرگم پڕنێشـەن　　وەتـــیغ نـــاخون روخســـارم ڕێشـەن
ئـــەوسا نـــەپرسام چێشـــەن ئـازارت　　ئـــیستە مـــەناڵم نـــەپای مـــەزارت
ئـەرچـی بێسـودەن لەو سـەرووەختەدا　　زاریکـــەی وەبـــان خـارای سـەختەدا
وەلێ بـــەو وەیـــاد ویـەردەی وەریـن　　لە چـــەمان مـــەست بڕێـزە ئـەسرین
بەڵ قەطرەی ئەسرت بگنۆ وەرِوی خاک　　وەحـــەسرەتەوە خـاککـەرۆ نـمناک
جەو دەم پەی مـەڵهەم زامان خـەستەم　　نـــە گڵکۆمـــەوە بگـــنۆ وەجـــەستەم
بە وێنەی ئەنفاس مەسیحای مـەریەم　　ئـیحیام مـەکەرو قـەطرەی ئـەسر چـەم
وەرنـە خۆ «احـمد» بـەدڵ مـەردەی تۆن
تـائەبەد، سـەوزەم! ئیمان هـەردەی تۆن

***

قـبیلەم! ئـیعدامـم، قـیبلەم! ئـیعدامـم　　حـەققەن صـادرکەی حـوکم ئـیعدامـم
ئـیعدام وەشـتەرەن هـەی نـەونەمامم!　　نـەک هـەرئان نـمەک بـدەی وەزامـم
بـــارەحمتنەیۆ، ئـــەرچـــی بێـچارەم　　بـەو بـەیسزای سـەخت بـدەرقەنارەم
ئـــەمر بـــفەرمو فـــەرِراشـــان چـاو　　پـــەتم لەزوڵفت هـــەڵخـــەران وەتـاو
لەحـەڵقـەی زوڵفت حەڵقئاوێزم کـەن　　دوچـــار عـــەذاب رەسـتاخێـزم کـەن
وەنێش مـــوژەت بـــزمار رێـــزمکـەن　　لەدار بـــالآت ســـەرئاوێـــزم کـــەن
راضـــــیەن «احـــمد» وابـــەفدات بۆ　　وە شـەرطێ قـەبرش بـە سـەرەرِات بۆ
پـــــابنیە پێشـــدا وەنـــاز بـــویاری
نـەقش پـات وەسـەن پـەی یـادگاری

حدیقهٔ *سلطانی*، از ص ۲۶. یادداشتهای نویسنده.

سید بابا احمد شهیدی

سید بابا احمد مشهور به «ئاغەبابا» فرزند سید رحمت‌الله و از سلالهٔ سید محمد زاهد مشهور

به پیرخضرشاهوّیی است. وی در سال ۱۲۸۰ هـ ش در روستای عباس‌آباد (حه‌سارچه‌رمگ) از توابع گروس کردستان دیده به جهان گشود و در میان خانواده‌ای اهل ایمان و باتقوی پرورش یافت.

ئاغه‌بابا مردی متدین، بسیار بخشنده، مهمان‌نواز و متواضع بود. زندگی ساده‌ای داشت و روی‌گردان از اشرافیت و مال‌اندوزی بود. بیشتر آنچه را که از طریق کشاورزی و دامداری به دست می‌آورد، به مصرف پذیرایی از میهمانان و مسافران می‌رساند. وی بعدها به روستای «زاغهٔ سفلی» واقع بر سر راه سنندج ـ سقز نقل مکان کرد و آن روستا را به برکت وجود خود صفای ویژه‌ای بخشید. خانه‌اش غالباً مملو از میهمانانی بود که از دور و نزدیک می‌رسیدند و آنجا مدتی اقامت می‌گزیدند. اگر غریبه‌ای هم به میهمانخانه‌اش ــ که درب و حیاط نداشت ــ وارد می‌شد، چنان گرم به استقبالش می‌رفت، انگار سالهاست که با وی سابقهٔ انس و دوستی دارد.

سید بابا احمد شهیدی این اواخر به دلیل کهولت و بیماری، در شهر سنندج اقامت کرد و سرانجام در آذرماه سال ۱۳۵۹ هـ ش دیده از جهان فرو بست و به دیدار خالق کریم شتافت.

یادداشتهای نویسنده.

احمد تُرجانی‌زاده

احمد ترجانی‌زاده فرزند ملاحسین فرزند علامه ملاعلی قزلجی‌ترجانی، به سال ۱۳۱۹ هـ ق در شهر مهاباد متولد شد. از پنج سالگی بر اثر استعداد و هوش فوق‌العاده به تحصیل الفبا و جُزءعَمّ شروع نمود و تا سن هشت‌سالگی قرآن‌مجید را ختم کرد و به خواندن کتب مقدماتی فارسی و مشق خط پرداخت. بعد از آن تحت مراقبت و سرپرستی پدرش به تحصیل مقدماتی عربی شروع کرده به ترتیب: *تصریف زنجانی*، *عوامل جُرجانی*، شرح سعدالله و شرح مُغنی چارپردی و *تصریف* ملاعلی و *کفایهٔ* بیتوشی و *کافیة* ابن الحاجب و شرح سیوطی بر *الفیهٔ* ابن مالک و ایساغوجی منطق و حاشیهٔ ملا عبدالله یزدی بر *تهذیب‌المنطق* و قسمتی از *گلنبوی برهان* و فصولی از شرح جلال *دوانی* و *تقریب‌المرام* شرح *تهذیب‌الکلام* شیخ مهاجر و مختصر *تفتازانی* و قسمتی از *مفتاح‌العلوم* سکاکی را در محضر برادر دانشمند خود ملا محمد قزلجی فرا گرفت. سپس در اصول الفقه، کتب *جمع‌الجوامع* و *مختصرالمنتهی* و در حکمت، شرح *هدایهٔ* قاضی لاری میبدی و *لباب‌الاشارات* امام فخر رازی، و در هیأت، *تشریح‌الافلاک* عاملی و بیست *باب* ملا مظفر و شرح *رسالهٔ اسطرلاب* و ربع مُجَیَّب، و در فقه، *فتح‌المعین* و شرح منهج و قسمتی از *تحفهٔ* شیخ ابن حجر مکّی، و در ادبیات عرب سبعهٔ *معلّقه* و *لامیة‌العرب* و *لامیة‌العجم* و *مقامات* حریری را تا سن بیست و یک سالگی در نزد اساتید این علوم خاتمه داده و بعد از آن ایامی مشغول فراگرفتن

حساب و هندسهٔ جدید و قسمتی از جبر و مقابله و فیزیک و شیمی و زبان انگلیسی و فرانسه بوده است. از سن بیست و دو سالگی تا سی و چهار سالگی جز تدریس و تعلیم طلاب علوم دینی شغل دیگری نداشته و اوقات فراغت را در این مدت به مطالعهٔ تألیفات شیخ محمد عبده، مفتی مصر و آثار منفلوطی و شیخ حسین صبری و سید کواکبی و سایر فضلا و نویسندگان مصر و سوریه و عراق سپری کرده است. از آثار شعرای عرب، با *دیوان ابن‌الفارض* و *بهاءالدین زهیر* و *مهیار دیلمی* انس تامی داشته و از دواوین و آثار نظم و نثر فارسی به *کلیات سعدی* و *دیوان حافظ* و *مثنوی مولوی* و *خمسهٔ نظامی* و *مقامات حمیدی* و *کلیله و دمنه* و کتبی از نویسندگان معاصر توجه خاصی داشته است.

ترجانی‌زاده به سال ۱۳۱۵ هـ ش در استخدام وزارت معارف درآمده و مدت شش سال ضمن انجام خدمت، سعی کرده است وقت فراغت خود را باز به مطالعهٔ کتب قدیم و جدید ادبیات فارسی بگذراند.

ترجانی‌زاده یک سال در فرهنگ رضائیه (ارومیهٔ فعلی) و چهار سال در مشهد و یک سال در آذربایجان شرقی و سپس تا خرداد ماه سال ۱۳۲۷ ش در تهران شغل دبیری و دانشیاری داشت و مدتی هم به نام بازرس عالی وزارت و زمانی به عنوان خطیب سیار فرهنگ انجام وظیفه کرد. پس از آن به سمت استادی دانشگاه تبریز منصوب شد و تا سال‌های آخر حیات، استاد دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی این دانشگاه بود. و سرانجام در اوایل آبان ماه سال ۱۳۵۹ هـ ش برابر با سال ۱۴۰۱ هـ ق در تبریز درگذشت.

آثار و تألیفات ترجانی‌زاده:

۱. *تاریخ ادبیات عرب از دورهٔ جاهلیت تا عصر حاضر* به فارسی، چاپ تبریز، سال ۴۸.

۲. *شرحی بر سبعهٔ معلقه* به فارسی.

۳. *الاستاذالاجل سعدی الشیرازی* به عربی که به سال ۱۳۲۹ ش در معهداللُّغات‌الشرقیهٔ دانشگاه فؤاد قاهره برای دانشجویان و طلاب مصری به صورت خطابه ایراد کرده است، چاپ دانشکدهٔ ادبیات تبریز.

۴. داستان منظوم *مکتبدار بصره* به فارسی، چاپ سال ۴۲ ش.

۵. *علوم معانی و بیان* به فارسی.

۶. کتابی در مسائل و احکام فقهی.

۷. رساله‌ای در رد معتقدین اقانیم ثلاثه.

۸. *آداب المناظره*.

۹. *دیوان اشعار*.

۱۰. *رسالةالحذف.*

ترجانی‌زاده دارای طبع شعر نیز بود و به فارسی و عربی شعر می‌سرود. غزل زیر را به استقبال غزلی از حافظ بر همان وزن و روی و ردیف گفته است:

تاج سر شهنشهان بندهٔ خاکپای تو / خیل ملک هم از فلک مفتخر از ولای تو
دل به هوای وصل تو بال و پری همی زند / جان به طرب روان شود در طلب لقای تو
سلطنتی است مر ترا رشک روان خسروی / غایت فخر پادشه آن که شود گدای تو
در دل پاک روشنان تختگه ولایتت / لوح ضمیر انورت جام جهان‌نمای تو
وقت بهار و فصل گل جلوه‌ای از جمال توست / عطر نسیم فرودین از دم جانفزای تو
رقص و سماع قدسیان از جذبات عشق توست / شعر و سرود عرشیان محمدت و ثنای تو
سرّ جمال مهوشان در رخ دلفریب تو / شعشعهٔ ستارگان پرتوی از ضیای تو
جاه و مقام و منزلت، مال و منال و مرتبت / جمله نثار راه تو، باد همه فدای تو
دست حسود کوته است از شرف رفیع تو / حرز و حفاظت از بدان مرحمت خدای تو
در شب و روز می‌کنند از سر صدق و سوز دل / انجمن فرشتگان پیش خدا دعای تو
هر که به شوق زد قدم در ره عشق و معرفت / باد همیشه بر سرش سایهٔ چون همای تو
پایگه بلند تو در خور فهم کی بود / کلک سخن سرا دهد تا به سخن سزای تو
مطرب خوش نوای ما! راه حجاز می‌زنی / ای دل و جان عاشقان شیفتهٔ نوای تو
در ره کعبهٔ وفا بر سر شوق آورد / قافلهٔ حجاز را زمزمهٔ درای تو
شمع و شراب و شهد را گوی مباش در میان / جان به طرب درآورد نغمهٔ دلگشای تو

این غزل لطیف را نغز و بدیع زد رقم
از دم کلک عنبرین طبع ترانه‌زای تو

غزل آتی را به سال ۱۳۱۶ ش در انجمن ادبی تهران ــ که آن زمان در منزل مرحوم شهزاده افسر میرزای قاجار تشکیل می‌یافته ــ ایراد کرده است. موقعی که این دو بیت مشهور طرح شد که شعرای معاصر از آن استقبال کنند:

این خط جاده‌ها که به صحرا نوشته‌اند / یاران رفته با قلم پا نوشته‌اند
سنگ مزارها همه سربسته نامه‌ای است / کز آخرت به مردم دنیا نوشته‌اند

و اینک غزل ترجانی‌زاده:

این کارنامه‌ها که به دنیا نوشته‌اند / از بهر عبرت دلِ دانا نوشته‌اند
اَسرار حکمت است در اوراقِ کاینات / در کوه و دشت و وادی و صحرا نوشته‌اند
تقدیس کبریا و جلال و جمال او / در مسجد و کُنشت و کلیسا نوشته‌اند

از خط سیر مور که بینی به راه خویش درسی برای مردم بینا نوشته‌اند
بهر صلاح حال، به ابنای روزگار آبای دهر لوح الفبا نوشته‌اند
در چشم عارفان خدابین حق‌شناس توحید ذات در همه اشیا نوشته‌اند
هرچ آن نوشته‌اند ز نعت صفات دوست یک از هزار و قطره ز دریا نوشته‌اند
یک لمعه از تجلی عشق جمال اوست هر قصه‌ای ز وامق و عذرا نوشته‌اند
آنان که غافلند ز انعام و فضل او در نامه‌های خویش خطاها نوشته‌اند
منشور شوربختی و ادبار خویشتن بر صورت و قیافه و سیما نوشته‌اند
در خود چو بنگرند نهان‌ها شود پدید کانجا رموز حل معما نوشته‌اند
بنگر چه رمزهاست که از حسن دلبران بر روی خوب و نرگس شهلا نوشته‌اند
این نقطه‌های خال چه نیکو نهاده‌اند وین خطهای سبز چه زیبا نوشته‌اند
پیوسته ابروان دلارای مهرخان تفسیر قاب قوس اوادنی نوشته‌اند
با خامه‌های مشک‌فشان زلف دلبران بر روی ماه سورهٔ اسری نوشته‌اند
بر خاک آستان خداوند، عارفان با کلک فرق حرف تمنا نوشته‌اند

«ترجانی» این صحائف و اوراق در نورد
کاین بحث را رجال توانا نوشته‌اند

و این هم ابیاتی است از پایان منظومهٔ «مکتبدار بصره»:

نظم کردم داستانی بس دقیق نقل از دیوان آثار عتیق
تا بود از من به دوران یادگار من نماندم، او بماند پایدار
این حکایت را کز ایام قدیم در صدف مانده است چون درّ یتیم
من برون آوردم از قعر بحور شاهدان را تا شود عقد نحور
ور نباشد در برونش زیوری می‌درخشد در درون چون گوهری
در دل دریا شدن با صبر و جد کار غواصان بود ای مجتهد
تا برون آرند از بحر عظیم درّ و گوهرهای رخشان و کریم
لعل کان و گوهر بحر اجاج زینت این سینه‌های همچو عاج
لیک مروارید دریای زمان زیور دل آمد و زیب روان
الحق این پیشینیان نکته یاب با بیان روشن و فکر صواب
عبرت‌آور داستانها گفته‌اند لُؤلؤ لالای معنی سفته‌اند
آفرین بر طبع گوهربارشان بر صریر خامهٔ سرشارشان
ای خوشا آن دل که غواصی بود نخل معنی را چو خواصی بود

مـرحـبا بـر آن زبـان خـوش‌بیان کـو بـود اسـرار جـان را تـرجـمان
مرحبا بـر کـلک و بـر مـایسطرون روشـــنی‌بخشان اســـرار درون
لَـــوْحش الله از اشـارات لطـیف وز نکـات طـرفه و نـغز و ظـریف
حَـــبَّذا نـقش نگـارین نـامه‌ها و آن گُهرافشان و مُشکین خامه‌ها
خـــرّما صـــورتگران پـاکـباز چـــهره‌پردازان بـــتهای طـــراز
آفـــرین بـــر نـقشبندانِ گُـزین و آن هُـــنرکاران مـعنی آفـرین
شـــاد بـادا روح آن روشـندلان کـــز بـــرای اِنـــتباهِ مُـقبلان
در دلِ کـوه و کـتاب و بـر حَجَر نَـقش‌ها بسـتند از پـند و عِـبَر
لَـوْح اَبْـجَد بـهر مـا بـنگاشتند عِـلم و حکـمت را عَـلَم افـراشتند
آفـرین بـر روشـنان پـاک دیـن
رحـــمةالله عَـــلیْهِمْ اَجـــمعین

معنی لغات:

عقد: به کسر اول، گردن‌بند؛ **نحور**: جمع نحر به معنی سینه؛ **اُجاج**: به ضم اول، تلخ و شور؛ **لُـؤلُؤلالا**: گـوهر درخشان؛ **صریر**: آواز قلم؛ **خواص**: به فتح خا و تشدید واو به معنی فروشندهٔ برگ خرما، از **خوص** به معنی برگ خرما؛ **مایسطرون**: آنچه را می‌نگارند؛ **لوْحش‌الله**: ترکیبی است در مقام تعظیم و استعجاب و تحسین آن را به کار می‌برند، اصل آن: **لااَوْحشَهُ‌الله** است یعنی خدا او را از وحشت نگهدارد؛ **طریف**: نادر و کمیاب؛ **حبَّذا**: کلمهٔ مدح، چه خوب، خوشا؛ **اِنْتباه**: بیداری؛ **مقبلان**: جمع مقبل به معنی خوشبخت و سعادتمند؛ **عِبَر**: به کسر اول جمع عبرت، پند و موعظت؛ **عَلَم**: پرچم.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

ملامحمَّد عبیدی

ملامحمد بن ملاعبدالله بن شیخ‌عبدالقادر از اهالی دهکدهٔ عه‌بابه‌یلی (اباعبیده) در اطراف حلّبجهٔ عراق به سال ۱۳۲۵ هـ ق تولد یافته و تحصیلات را در همان آبادی شروع کرده است. بعد از فراگیری معلومات ابتدایی و مقدمات اولیه، نزد پدرش به تلمذ پرداخته و با جدیت و کوشش کافی، مدارج عالیه را پیموده تا به مرحلهٔ نهایی رسیده و به اخذ اجازه از طرف پدرش و بابا رسول عه‌بابه‌یلیّ نایل شده است.

ملا محمد ابتدا در آبادی سوّله مدتی اقامت کرد و مشغول تدریس شد؛ پس از آن به حلّبجه رفت و در آنجا به کمک و همیاری مردم، مدرسه‌ای بنا کرد و به تدریس و امامت و انجام امور دینی و خدمت به مسلمانان پرداخت و به سال ۱۴۰۱ هـ ق درگذشت.

مشارالیه انسانی فاضل، اهل مطالعه، موقر، مؤدب و محترم بوده و کتابهایی را هم تألیف کرده است که از جملهٔ آنها رساله‌ای است در اطراف طلاق ثلاثه.

علماؤنا فی خِدْمَةِالعِلْمِ وَالدّین، ص ۵۴۰.

محمد صالح وکیل سنندجی

محمدصالح وکیل فرزند محمدخان وکیل‌الملک، به سال ۱۳۰۷ ش در سنندج تولد یافت و در همانجا تحصیلات ابتدایی و متوسطه را به پایان رسانید و در سنهٔ ۱۳۲۸ ش به تهران رفت و در دانشکده‌های ادبیات و حقوق به تحصیلات عالیه پرداخت و در ۱۳۳۱ ش موفق به اخذ لیسانس شد.

وکیل از آغاز جوانی بر اثر سابقهٔ فکری و ذایقهٔ خدادادی، طبعش به ادبیات گرایید، و شعر گفتن آغاز کرد و نخستین سروده‌هایش ــ که ترجمه‌ای بوده است از فرانسه به فارسی ــ در مجلهٔ *گلهای رنگارنگ* به چاپ رسید.

به سال ۱۳۳۲ وارد خدمت دولتی شد و تدریس ادبیات فارسی و تعلیمات دینی را در دبیرستانهای کرماشان به عهده گرفت. در سنهٔ ۱۳۳۵ ش به شهر سنندج انتقال یافت و از آن تاریخ تا اواخر حیات در دبیرستانهای این شهر خدمات فرهنگی و ادبی خود را ادامه داد و در تاریخ ۱۳۴۳ ش به حجاز سفر کرد و به انجام دادن مراسم حج توفیق یافت و سرانجام در اوایل تیرماه سال ۱۳۶۱ هـ.ش مطابق رمضان سال ۱۴۰۲ هـ.ق دار فانی را وداع گفت.

مرحوم صالح وکیل، در ادبیات فارسی اطلاعات کافی داشت و شعر نیکو می‌سرود و «صالح» تخلص می‌کرد. دیوان اشعارش را که هنوز به چاپ نرسیده است، خود «شکوفه‌های جاودان» نام گذاشته بود. چند اثر دیگر از او به جا مانده است از جمله:

۱. کتابی در تاریخ ادب فارسی به نام *از رودکی تا بهار*.
۲. *تاریخ هندوستان از قرن هجدهم تا آغاز استقلال آن*، چاپ ۱۳۵۲.
۳. سیری در *تاریخ فلسفه و فرهنگ*، چاپ ۱۳۵۳.
۴. رساله‌ای دربارهٔ دستور زبان فارسی.

اینک اشعاری از وکیل:

مهر ماه

مهری که در وجودی و شوقی که در سری ــ ماه بلند پایه و بدر منوری
ظاهر چو آدمی و به سیرت فرشته‌ای ــ در پاکی و خلوص درخشنده گوهری
فرزانه‌ای و گوهر تو فرّ و زیب تو ــ در عالم کمال خرد، زیب و زیوری

روشن ز توست روز من ای سرو ماهرو　　در شام تار من چو فروزنده اختری
پروانه‌وار شمع رخت شد مطاف من　　شمع دلی و لیک روان را چو آذری
رود نشاطبخش چو شهرود رودکی　　یا باده‌ای و صبحگهان مستی آوری
تابنده همچو نور به صبح امید من　　در گاه هجر بر دل زارم چو اخگری
والاتر از مثالی و بالاتر از قیاس　　در بارگاه عقل ز حجت فراتری
محبوبتر ز چنگی و زیباتری ز شعر　　مطبوع‌تر ز زادهٔ کلک هنروری
الهامی از گلی و نشانی ز نسترن　　در لاله‌زار حسن ز گل دلرباتری
هستی‌ده حیات و همای سعادتی
بر بام ما ز لطف و صفا سایه گستری

خط یادگار

کتابی ورق می‌زدم صبحگاه　　به جوفش یکی چامه زان تو بود
بدیدم خط دلفریب تو را　　که در رمز هستی نشان تو بود
به دل پرتو افکند نوری چو ماه
زدود از دلم خاطرات سیاه
به یاد آمدم خاطراتی بدیع　　از آن خاطرات خوش رفته‌ها
سرودی ز پرواز مرغ و بشر　　به تقلید سعدی گهر گفته‌ها
چنین شعر نغز از کلام تو بود
لغتها و معنی غلام تو بود
غلام توام دوستدار عزیز　　تو ای ماه من، مشعل زندگی
فروغ من و عشق و امید من　　تو را چون معانی کنم بندگی
دو جسمیم و یک روح، جان منی
حبیب عیان و نهان منی
توی آفتاب کمالات و حسن　　به دفتر خط تو مرا یادگار
نیازم به دیگر اثرهای توست　　اثرهای زیبنده و شاهکار
دهم دیدهٔ تار از آن روشنی
که در زندگی خود تو نور منی

یادداشتهای نویسنده.

کاردۆخی[1] نقشبندی

شیخ محمدامین فرزند مرحوم کاک شیخ و نوهٔ شیخ محمدبهاءالدین نقشبندی تەویڵەای، در تاریخ بیست و پنجم ماه مارس سال ۱۹۱۶ میلادی در قصبهٔ تەوێڵێ به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را از همان آغاز کودکی شروع کرد و در سنهٔ ۱۹۲۹م. به مدرسه رفت و پس از اتمام دورهٔ ابتدایی راهی بغداد شد و در دارالمعلمین روستایی بغداد به تحصیل پرداخت و پس از اخذ دیپلم در سال ۱۹۳۹م. به استخدام فرهنگ عراق درآمد و مدت ۳۱ سال در مناطق مختلف عراق، از جمله: تەوێڵێ، بیاره، عەبابەیلێ، حلّبجه، سلیمانیه و بغداد به خدمت فرهنگی اشتغال داشت و پس از آن در تاریخ ۱۹۷۰م. بازنشسته شد.

کاردوخی از ابتدای خدمت به مطالعهٔ کتب ادبی از فارسی و کردی و عربی علاقه نشان داد و اوقات بیکاری را با جدیت و کوشش زیاد به تکمیل معلومات خود پرداخت و مخصوصاً تحقیق و بررسی در ادبیات کرد و جمع‌آوری و تصحیح تعدادی از دواوین شعرای هم‌زبان خود را وجههٔ همت قرار داد و خود نیز ــ که طبعی خداداد و ذوقی شاعرانه و سرشار داشت ــ به سرودن شعر آغاز کرد. متأسفانه زمانی که در سلیمانیه مشغول انجام وظیفه بود، کلیهٔ کتب و اشعاری که از خود و دیگران گرد آورده بود، طعمهٔ آتش ستم بیدادگران قرار گرفته از بین رفت که از جملهٔ آنها دیوان اشعار میرزاعبدالقادر پاوه‌ای و دیوان صیدی اورامی و چندین نمایشنامهٔ کردی را می‌توان نام برد.

از جملهٔ کارهای کاردوخی:

۱. ترجمهٔ *دیوان عشقی* از فارسی به کردی.

۲. ترجمهٔ *حدیقهٔ خسروی* از فارسی به کردی.

۳. جمع‌آوری و چاپ *دیوان صیدی اورامی*.

۴. چاپ *دیوان شاهۆ*.

۵. چاپ *دیوان شایق*.

۶. *فرهنگ زبان اورامی به سۆرانی*.

کاردوخی در سنهٔ ۱۹۸۲م. برابر با سال ۱۴۰۲ هـ ق به علت بیماری روده و اثناعشر، در سلیمانیه دار فانی را وداع گفت و در مقبرهٔ گردی‌سێوان به خاک سپرده شد.

اینک قطعاتی از اشعار کاردوخی:

هەرتۆنی وەشیم، وەطەن! هەرووش بی   جەدەردو بەلاو دیلی بێبەش‌بی
یاگێوتەر دلگیر پێسەو تۆ نیا   بەهەشت وێنەی تۆ ئەر نەبۆ نیا

---

۱. **کاردۆخ:** نام اولین قبیله‌ای است که در ازمنهٔ باستانی در سرزمین کردستان رحل اقامت افکنده‌اند.

دڵ گـــــەرسەعات بۆ بێ‌ریـــــاو درۆ پـــــەی ئـــازادی تۆ دەنگێ بـــەرز چڕو
دەخـــیل هـــەی کـــوردا! گـیانم فـداتـا چـــــەمێـــو گێــلەندێ وەر وەدمـــاتا
وەطـــەن! «کـاردوخی» فـامش لاشـیەن
پـــەی تۆ عــــاشقیش جـەحەد بـەرشیەن

***

بەناو شێخم کەچی رقمە لەشێخی لاری کەچ رەفتار بەخوێن کوردم کەچی دوژمن بە کوردی ظالمی زۆردار
سەرم رووت کرد لەداخی مێزەرو چەتفەی مەلایانە ئەوانەی رۆژ لەمزگۆتان، شەویش مەیخانە جێ‌یانە
بە وردی کاتێ‌سەیری کـردەوەی ئـینسانی لارمکـرد بەدڵ پەست‌بوموزو هەستام، لەلایان کۆچو بارم کرد
زبان‌وکـردەوەی ئـینسان ئـەبێ‌دووربێ‌هـەتامردن لەنـاپاکـی‌و درۆودەعـیەی‌ریـایی‌و فـتنەیی‌کـردن

یادی جەژنی نەورۆز

بۆیـــادی خۆشـــی جـەژنەکـەی نـەورۆز بۆ یـــادی «کـــاوە»ی نـــەبەردی دڵسۆز
کۆبـــــینەوە بـــا بـــەخوشی‌و شـــادی بۆ بـــــیرەوەری رۆژی ئـــــازادی

***

مـــــەهێڵـــــن دوژمـــــن گـــرەوباتەوە شـــەیطان ئـــاگـری شـەڕ خۆشکـاتەوە
ئـاشتی پـەروەربن، نـەک شـەڕ فـرۆش‌بـن ئـــیش‌کەن بوگـــەل‌و دایـم رو خۆش‌بـن

دەنگ گیتی *تازه*، شمارهٔ ۸، ص ۱۵۴ مسلسل. *مجلهٔ گلاویژ*.
یادداشتهای آقای محمد سراج‌الدینی دربارهٔ کاردوخی.

ملاعبدالمجید مدرس اصولی

ملا عبدالمجید مدرس اصولی دانشمندی از دیار کردستان سنندج که پس از فراگرفتن مقدماتی در وطن ـ همچون سایر طلاب علوم دینی ـ راه غربت را پیش گرفت و سالها در مناطق مختلف ایران و عراق به کسب دانش پرداخت. سرانجام در شهر کرکوک پس از مدتی تلمّذ نزد استاد علوم هیأت و ریاضی علی حکمت افندی سیاه‌منصوری به اخذ پایان‌نامهٔ تحصیلی نایل آمد و به سنندج بازگشت و اندکی بعد از آن در یکی از مساجد سنندج به نام «مزگته قووڵە» به سمت امامت و تدریس منصوب شد و همچنین مدتی در مدرسهٔ امامزاده پیرعمر نیز به تدریس علوم دینی اشتغال داشت.

مرحوم اصولی چه در امر تدریس و چه در شغل امامت بسیار موفق و جدی بود و می‌کوشید حتی‌المقدور در برنامه‌اش وقفه‌ای حاصل نشود. پس از تأسیس مدرسهٔ علوم دینی در سنندج به تدریس در آنجا دعوت شد و تا سال ۱۳۵۷ هـ ش عهده‌دار تدریس فقه و اصول هیأت در آنجا بود.

حدود هشتاد سال در کمال شرافت و تقوی و قناعت زندگی کرد و در سنهٔ ۱۴۰۲ هـ ق به لقای احدیت پیوست.

یادداشتهای نویسنده.

زاری سقزی

ملاعبدالکریم فرزند عبدالله، متخلص به «زاری»، به سال ۱۳۲۷ یا ۱۳۲۸ هـ ق در آبادی «ئال که‌لو» از توابع شهر سقز متولد شد و بعد از فراگرفتن مقدمات در سلک طلاب علوم دینی درآمد. پس از پایان تحصیلات در روستای عرب‌اوغلی بالا (از روستاهای سقز) اقامت گزید و ضمن مشغلت کشاورزی، تا آخر حیات امامت و ارشاد مسلمانان آنجا را وجههٔ همت قرار داد و در ۲۷ اردیبهشت ماه ۱۳۶۰ ش برابر با ۱۴۰۱ هـ ق درگذشت.

زاری انسانی با ذوق و ادب‌دوست بود و با شعر و شاعری پیوندی داشت.

از اشعار فارسی اوست:

دلی دارم بـه سـان بـوته در تـاب   وزو خـون مـی‌چکد، وز دیـده خـوناب
خـلیده خـار هـجران در رگ جـان   نشســته زاغ نـومیدی بـه بسـتان
لگـدکوب سـتم بـاشد وجـودم   نـمی‌دانـم از ایـن سـودا چـه سـودم
گـل عـمرم شـده پـژمرده از غـم   تـنم بـی‌حس بـه سـان مـرده از غـم
چـنان گشـتم زبـون و عـاقبت‌شوم   در ایـن ویـرانـه شد هـم‌لانه‌ام بـوم

چـنان آشـفته و زار و نـزارم
کـه بـر خـود نـام «زاری» مـی‌گذارم

یک قطعه کردی از زاری

له‌تـاریکی شـه‌وی هـیجرام‌و مـوحتاجی چـرای روتـم
له‌گه‌نجی ئاره‌زو دورو له‌گـه‌ڵ مـاری خـه‌مت جـوتم
هـه‌موکه‌س بـابزانێ چـاکـه وامـن‌گیری داوی تۆم
غولامی خاڵی موشکین‌و قه‌دی بـاریکی وه‌ک مـوتم
له‌سـایه‌ی ئـاوری عشـقی جـه‌ماڵی دڵرفـینی تۆ
هـه‌ماری نـه‌فت‌و گۆگـردو خـه‌زینه‌ی بـه‌رق‌و بـاروتم
ئه‌گه‌رچی ئاگری عشـقت بڵێسـه‌ی بـه‌رزه، سـوزانـه
مـنم ئـه‌مڕۆ سـه‌مه‌نده‌ر ئـاورم، هـیلانه نـاسوتم

لەئەورۆژەو موژەت تەدبیری قەتڵی عاشقانی کرد
منی بێدڵ خەریکی تەوصیەی تاشینی تابوتم
ئەگەر داوود تەوفێقی خودا بێتو نەکا یاری
ئەمن کەی پاڵەوانی مەعرەکەی مەیدانی جالوتم
گەدایی بێ‌پەناه و بێ‌کەس‌و گەردەن کەچە «زاری»
بەرەحمەت دەستی‌بگرە، ئەز غولامی دەست‌و بازوتم

یادداشتهای نویسنده.

ملابهاءالدین شادمان

ملابهاءالدین شادمان فرزند ملاعلی‌نقی سلطان‌العلما و نوهٔ ملامحمد مهدی دوم شیخ‌الاسلام سنندج که در آغاز جوانی غمی شهرت داشت و بعدها آن را به شادمان تغییر داد؛ در حدود سال ۱۳۲۶ هـ ق در سنندج تولد یافته است. او از خانواده‌های معروف کردستان است که بیش از یک قرن در سنندج سمت شیخ‌الاسلامی داشته و منشأ خدمت بوده‌اند و از میان آنان رجال برجستهٔ علمی و دینی و اجتماعی زیادی برخاسته‌اند. که در جلد اول این کتاب چند نفری از آنان را ذکر کرده‌ایم.

شادمان تحصیلات را در سنندج شروع کرد و پس از آن به کشور عراق رفت و در یکی دو شهر آنجا، از جمله کرکوک به کسب دانش مشغول شد. در حدود سال ۱۳۰۷ ش به سنندج بازگشت و در مدرسه و مسجد معروف به «عبداللهبیگ» نزد مرحوم شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی به تلمُّذ پرداخت و به سال ۱۳۱۰ ش به اخذ اجازهٔ افتا و تدریس از ایشان نایل گشت. پس از آن مدت دو سالی در مسجد صارم نظام سنندج ـ که اکنون آثاری از آن باقی نمانده است ـ سرگرم تدریس شد و متعاقب آن تأهل اختیار کرد؛ اما به جهاتی در حدود سال ۱۳۱۶ ش از آن خدمت دست کشید و در فرهنگ استخدام شد. سه چهار سالی در خارج شهر به انجام وظیفه مشغول بود و بعد از آن به شهر منتقل شد و سنواتی مدیریت یکی از دبستانها را به عهده داشت و پس از آن به دبیرستانها راه یافت و به تدریس عربی و فقه و ادبیات فارسی پرداخت.

مرحوم شادمان مرد فاضلی بود؛ هنگامی که در خدمت پدرم تحصیل می‌کرد مدت سه سال شاگرد او بودم و کتبی را در صرف و نحو و معانی و بیان در محضر وی فرا گرفتم و حقاً باید بگویم که اگر چیزی می‌دانم از پرتو تعلیم و نیروی تفهیم آن استاد فرجام بود که خدایش بیامرزاد.

آن مرحوم در زندگی ناملایمات زیادی دید؛ اما ایمانی قوی داشت و در مقابل شداید و لطمات روزگار شاکر و صابر بود. از شرکت در مجالس و محافل رسمی خودداری می‌کرد و طالب شهرت و

مقام نبود. عمری را به نیکنامی به سرآورد و در سالهای اخیر پس از بازنشستگی به مسافرت حجاز رفت. و سرانجام در بیستم بهمن ماه ۱۳۶۱ ش برابر با ۲۵ ربیع‌الاخر سنهٔ ۱۴۰۳ هـ ق درگذشت.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

جمیل ضیاءالدینی

شیخ محمدجمیل ضیاءالدینی فرزند شیخ محمدشریف بن شیخ محمدسلیم «سالم»بن شیخ احمد مردوخی، به سال ۱۳۰۴ هـ ش برابر با ۱۳۴۴ هـ ق در سنندج تولد یافت و در دو سالگی پدرش را از دست داد و تحت تربیت و تعلیم عمویش مرحوم شیخ احمد ضیاءالدینی قرار گرفت و تحصیلات خود را در مکاتب و مدارس دینی تا حدودی به انجام رسانید و پس از آن به استخدام فرهنگ در آمد و در نهایت نجابت و صداقت و پاکی و درستی تا روزی که بازنشسته شد، وظیفهٔ اداری خود را به نحو احسن انجام داد.

مرحوم ضیاءالدینی انسانی متدین و به فضایل اخلاقی آراسته و از رذایل نفسانی پیراسته بود؛ کمتر سخن می‌گفت و بیشتر گوش می‌داد؛ به ادبیات عشق می‌ورزید و خود نیز از ذوق شعری برخوردار بود و «جمیل» تخلص می‌کرد. آن مرحوم ۱۳ اسفند سال ۱۳۶۲ ش برابر با ماه جمادی‌الاخری سال ۱۴۰۴ هـ ق پس از یک مدت بیماری در سنندج درگذشت.

اینک اشعاری از این شاعر:

بگذشت روزهای نشاط و جوانیم — آمد زمان خستگی و ناتوانیم
غارت نمود رهزن پیری بضاعتم — نابود کرد محنت و غم شادمانیم
نه از امید هست خبر در دلم نه شوق — گویا بسر رسید دگر زندگانیم
چون می‌کشم ز سوز درون آه آتشین، — گویی که من دهانهٔ آتش‌فشانیم
خاکستری است موی سفیدم که جای ماند — از خرمن وجودم و سوز نهانیم
عمر عزیز رفته ز دستم چرا شوی — بیهوده مانع فزع و نوحه خوانیم
دروادی طلب اَرَنی گفته‌ام بسی — پاسخ نداده‌اند به جز لن ترانیم
آنجا رسید کارم کز عالم سبب — مقطوع شد توقع راحت رسانیم

قطع امید کرده‌ام از مردمان «جمیل»
تنها ز دوست منتظر مهربانیم

***

شد موسم بهار و دگر باره گل دمید — هنگام شادمانی و عیش و طرب رسید

بلبل ز یاد برد ز دیدار روی گل آن رنجها به بهمن و اسفند می‌کشید
بیچاره من که بی‌رخ دلدار مانده‌ام در گوشه‌ای ملول و پریشان و ناامید
باری طبیعتم به وصالت نکرد شاد هرگز دلم ز گلشن مهرت گلی نچید
جانا بیا که بی‌تو برفت از دلم قرار جانا بیا که جان ز فراقت به جان رسید
چون باشد ار «جمیل» شود همچو بلبلان
با صحبت تو شاد، پس از مدتی مدید

***

به یک نگاه ربودی ز دل شکیب و قرارم به جلوه‌ای بنمودی به چند درد دچارم
اگر به جانب گورم گذر کنی به وفایت پس از وفات صد آه از شکاف سینه برارم
قسم به مصحف رویت، قسم به کعبهٔ کویت که روزهای جدایی ز عمر خود نشمارم
قسم به ماه جمالت، قسم به دانهٔ خالت که بیش از این ز فراق رخت شکیب ندارم
در آرزوی وصال تو ای صفای دل من چو سیل گشته روان اشک از دو دیدهٔ تارم
هر آن عذاب که خواهی بده ولی به وفایت
«جمیل»وار به دست جدائیت مسپارم

***

ز یاد برد مَهَم رسم آشنایی را بنا نهاد دگربار بیوفایی را
برای یک نظر از جان خویش می‌گذرم ببین جسارت و تصمیم این فدایی را
طلوع اگر نکند آفتاب چهرهٔ او چگونه روز کنم این شب جدایی را
هر آن که گشت اسیر کمند گیسویش به عمر خویش نبیند دگر رهایی را
کنند چارهٔ هر درد را به درمانی چگونه چاره کنم درد بی‌دوایی را
توان مشاهده‌کردن ز یک نظر به رخت کمال زیب و فر صنعت خدایی را
نمی‌دهند گدایان کوی یار «جمیل»
به گنج روی جهان، کنج بینوایی را

مُنتخبی از یک قصیده که در سوگ درگذشت آیت‌الله مردوخ سروده است:

اگر چو ابر به دریاکنار می‌گریم مگیر خرده که بی‌اختیار می‌گریم
دم فراق لبیبی، لهیب سوزانی فکنده است به جان ز آن شرار می‌گریم
چو نقطه دایرهٔ غم احاطه کرده مرا ز بسته بودن راه فرار می‌گریم
نه از شکستگی‌استخوان، نه ریش جگر نه درد دیده، نه جسم فگار می‌گریم
ز تلخی لحظات فراق می‌نالم ز شدت الم هجر یار می‌گریم

ز محنتی که تحمل نمی‌کند آن را — به هیچ حیله دل بردبار می‌گریم
ز سوگ کوچ بزرگی زدودهٔ «مردوخ» — ز مرگ «آیت» والاتبار می‌گریم
ز درگذشت ابرمرد دانش و فرهنگ — یگانه نابغهٔ روزگار می‌گریم
به هر ورق که نظر می‌کنم ز آثارش، — که مانده است از او یادگار می‌گریم
بر آن خزینهٔ مملو ز جوهر دانش — که شد دفینهٔ خاک مزار می‌گریم
از این مصیبت عظمی که غرب ایران را — نموده است همه داغدار می‌گریم
چنانکه سنگ کند ناله از جدایی زرّ — ز هجر آن زرّ کامل عیار می‌گریم
چو رفت، شادی و محنت گرفت جای طرب — گذشت مستی و آمد خمار می‌گریم
از اینکه کرد غروب آفتاب طالع ما — به سال(سیصدوپنجاه و چهار)می‌گریم

«جمیل» گریه نیارد به مهر گردون را
از اینکه گریه نیاید به کار می‌گریم

و این هم ابیاتی است که در مرثیهٔ مرحوم استاد عبدالحمید بدیع‌الزمانی سروده است:

همه کوچ کردند یاران جانی — یکی در کهولت، یکی در جوانی
هم آنان که بودند در رنج و محنت — هم آنان که بودند در شادمانی
چو گشتند تیر اجل را نشانه — فتادند در حفرهٔ بی‌نشانی
بلی آن که زاده است از بطن حوا — شود دیر یا زود معدوم و فانی
اگر چون اناسیس باشد به ثروت — و گر مقتدر چون شهان کیانی
وگر سالها چون سکندر به عزت — کند در جهان شاهی و حکمرانی
چو مهلت بسر رفت، ممکن نباشد — که روزی فزونتر کند زندگانی
خوش آنان که کردند تا بود فرصت — به حسن عمل نام خود جاودانی
ز بذل زر و مال چون حاتم طی — ز انصاف و عدل انوشیروانی
ز امداد همنوع در روز سختی — ز خدمت به خلق آشکار و نهانی
ز تعلیم و تألیف آثار نیکو — بدانسان که کردی «بدیع‌الزمانی»
مهین اوستادی که بر چرخ دانش — چو خورشید بنمود پرتوفشانی
سرافراز مردی که در کشور ما — علم بود چون پرچم کاویانی
بگسترد بهر جوانان میهن — ز علم و ادب سفرهٔ میهمانی
کریمی که در خوان او بد فراهم — بدیع و عروض و بیان و معانی
حدیث و لغت، فقه و تفسیر و منطق — کلام و سخن‌سنجی و نکته‌دانی
به تصدیق ارباب دانش به هر فنّ — در این عصر او را نبوده است ثانی

«مهی»! ای سخنهات دریای معنی | کلامت چو آب روان در روانی
بر اوراق بی‌نقش سحر حلالت | فریبنده‌تر بد ز ارژنگ مانی
چرا دفن کردند در زیر خاکت؟ | نبودی اگر گوهر خسروانی
چو رست از قفس، مرغ جانت روان شد | به عرش برین از بلند آشیانی
میسر نشد آن که شایان قدرت | نماییم تجلیل یا قدردانی

روان ترا شاد سازیم بهتر
به ترتیل آیات سبع‌المثانی

این هم از قصیده‌ای است که در مرگ عارف و محدث وارسته شیخ نظام‌الدین غیاثی سروده است:

ز جورت فغان ای سپهر ستمگر | که با هم بسوزانی از خشک و از تر
گهی لاله رویانی از خون دلها | گهی کاسه پردازی از کاسهٔ سر
کنی بوم را منبر از طاق کسری | دهی گرگ را جای در کاخ قیصر
نه از فضل پرسی نه از جاه و منصب | نه از زور ترسی نه از جیش و لشکر
تو آنی که رحمی نکردی به زهرا | تو آنی که شرمی نکردی ز حیدر
چه جای شکایت که از ما گرفتی | «نظام» سعید آن چراغ منوّر
عزیزی که می‌گشت در محضر او | مشام از شمیم حقیقت معطر
ز بس کرد آیات قرآن تلاوت | ز بس کرد اقوال پیغمبر از بر،
کلامش کلام خدا بود اغلب | حدیثش احادیث پیغمبر اکثر
از آن گل کنون گشته گلزار خالی | نمانده است در گلشن آن رونق و فر
دریغا که بگذشت ایام فرصت | دریغا که بستند آن حجره را در
دریغا که دیگر برای محبان | فیوض حضورش نگردد میسر
آیا گشته در جنگ بر نفس غالب | ولی گشته تسلیم حکم مقدّر
تو را ارجعی گفت امروز باری | به خلوتگه قدس خوانده است داور
بزن بر بساط جهان پشت پا را | به سوی سماوات بگشای شهپر
در آن حجرهٔ تنگ تا کی ریاضت؟ | تفرجگهت باغ فردوس بهتر
غذایی ترا باید از شاخ طوبی | شرابی ترا باید از حوض کوثر

تعجب مکن گر «جمیل» از فراقت
کند مویه بر خاک یا خاک بر سر

مسمطی چهار مصرعی به کردی سورانی از مرحوم ضیاءالدینی:

وەطەن! قوربانی شیرین جیلوەکەی وەختی بەهارت‌بم
وەطەن! حەیرانی صونعی دلّرفینی کردگارت‌بم
فدای روخساری ئارایش کراوی خۆش‌نگارت‌بم
بەلاگەردانی مەرزو بوومەکەی پرئیفتخارت‌بم
سەراسەر رەحمەت‌و لوطفی خودایە، خاکی زەرخێزت
فەرەح‌ئەنگیزە هاوێن‌و بەهارو فەصلّی‌پاییزت
ئەلّی موشکی تەتاری والەدەمدا بادی گول‌بێزت
بەقوربانی نەسیمی صافی بێ‌گەردو غوبارت‌بم
مەسەررەت بەخشی قەلبی خەستەیە سەیرانی کێوسارت
وەکوو طووبی‌و کەوثەر دلّبەرە ئەشجارو ئەنهارت
چ‌دلّگیرو قەشەنگە دەشت‌و کێوو باغ‌و گولّزارت
گرفتارو ئەسیری حوسنەکانی بێ‌شومارت بم
لەتەئثیری خەیانەت کردنی حوککامی ناپاکت
لەفیتنەو نابەکاری پربوە خاکی‌فەرەح‌ناکت
هەموو بێ‌دەس کراوە لاوەکانی چوست‌و و چالاکت
بلاّ باهەرخەریکی شیوەنی لەیل‌و نەهارت‌بم
وەطەن‌واچاکە بۆحفظت لەدوشمن سینە ئەسپەر کەم
بەجارێ خەوف‌و جوبن‌و ترس‌ونامەردی لەدلّ دەرکەم
بەخوێنی دوشمنت پەنجەم وەکوو یاقوتی ئەحمەر کەم
ئیتر غەفلەت بەسە، حەیفە هەتاکەی شەرمەسارت‌بم
ئیلاهی دایما ئاوو هەواکەت رۆح پەروەربێ
دەم‌و لێوی «جەمیل»ت پرگولاّوو شەهدو شەککەربێ
چراغی ئیفتخارو شەوکەت‌و فەررت مونەووەربێ
ئەتو دایم گولاّلەی نەوبەهارو من عوزارت‌بم

یادداشتهای نویسنده.

عارف یوسف زمانی

عارف یوسف‌زمانی فرزند مرحوم میرزا علی‌نقی خزّاز در سال ۱۲۹۹ شمسی در شهر سنندج به دنیا آمد و تحصیلات خود را در همین شهر به انجام رسانید و پس از آن وارد خدمت دولتی شد.

یوسف زمانی انسانی خداشناس، با ایمان و نیک‌نفس بود. اوقات بیکاری بیشتر به مطالعه می‌پرداخت. گاهی شعر می‌گفت و «عارف» تخلص می‌کرد و در آذرماه سال ۱۳۶۲ شمسی برابر با ماه صفر ۱۴۰۴ هـ ق از جهان فانی به دیار باقی شتافت.

از اشعار اوست:

به مادر گفتم آخر این خدا کیست؟ ‌ ‌ که هم در خانهٔ ما هست و هم نیست
تو گفتی مهربانتر از خدا نیست ‌ ‌ دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟ ‌ ‌ چرا آخر نمی‌گوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم ‌ ‌ تو را دیدم، خدایت را ندیدم
به من آهسته مادر گفت: فرزند! ‌ ‌ خدا را در دل خود جوی یک چند
خدا در رنگ و بوی گل نهان است ‌ ‌ بهار و باغ و راغ از وی نشان است
خدا در نیکی و پاکی است، فرزند ‌ ‌ بود در روشناییها خداوند
خدا بنهفته اندر جسم و جان است ‌ ‌ نه جسم است و نه جان، نور جهان است
خدا در عالم امکان نگنجد ‌ ‌ خدا در وهم ما انسان، نگنجد
خدا هر جا که می‌بینی در آنجاست ‌ ‌ ولی هر جای دیگر نیز پیداست
به دریا و به کوه و دشت و هامون ‌ ‌ به ناز لیلی و سودای مجنون
به سوز سینهٔ خلوت گزینان ‌ ‌ به حسن خط و خال نازنینان
به هر جا هست و فرمانش روان است ‌ ‌ که او فرمانروای این جهان است

به هر کاری دل خود با خدا دار
دل کس را ز بی‌مهری میازار

یادداشتهای نویسنده.

ملا حیدر فهیم اویهنگی

ملاحیدر فهیم فرزند ملانظام‌الدین به سال ۱۲۸۵ هـ ش در آبادی «ئەوێهەنگ» از روستاهای ژاورود استان‌کردستان تولد یافت و پس از سالها تحصیل در سنهٔ ۱۳۵۲ هـ ق در حوزهٔ تدریس شادروان شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی به اخذ اجازه نایل آمد و پس از آن به موطن خود عودت کرد و تا آخر حیات دارای سمت امامت و تدریس و افتا و عهده‌دار امور شرعی بود. وی در اواسط سال ۱۳۶۲ هـ ش برابر با ۱۴۰۴ هـ ق به دست یک عده ماجراجوی ناجوانمرد به شهادت رسید و در سنندج به خاک سپرده شد.

مرحوم فهیم انسانی بود فاضل، فقیه، اهل مطالعه و تحقیق، متدین و صالح، که با شرافت و

مناعت‌طبع زیست و از کسی توقع نداشت و از طریق کشاورزی و باغداری امرار معاش می‌کرد.
یادداشتهای نویسنده.

شامی کرماشانی

شاهمراد مشتاق مشهور و متخلص به «شامی» حدود سال ۱۳۰۰ هـ ش در شهر کرماشان تولد یافته است؛ سه ساله بوده به علت مرض آبله از هر دو چشم نابینا شده و از همان آغاز کودکی از دیدن دنیای روشن محروم گشته است. خود در این باره گوید:

هەنوز نەشناسوم چەپو راس دەست   دەست جەهاندار، جەهان بینم بەست

در همان ایام خردسالی مادرش درگذشته و در سن ۱۳ سالگی از نعمت وجود پدر نیز محروم شده و از آن به بعد یتیمی بوده است پریشان و سرگردان که زن عمویش به داد وی رسیده و او را به خانهٔ یکی از محترمین کرماشان به نام حاج‌امان‌الله معتضدی ــ که انسان خیری بوده ــ گسیل داشته و از آن تاریخ شامی تحت مراقبت و سرپرستی این شخص، بزرگ شده است.

شامی به مکتب نرفته و درسی نیاموخته است؛ اما استعداد و ذکاوت زیادی داشته و با علاقه و کنجکاوی و اشتیاق فراوان به کسانی که اشعاری از شعرای کرد زمزمه کرده‌اند، گوش فرا داده و به خاطر سپرده است؛ تا آنجا که به محض شنیدن مصرع اول یک بیت، نیمه دومش را خود از روی ذوق و قریحه دریافته است و اندک اندک برایش روشن شده که خود نیز دارای طبع و ذوق خدادادی است و می‌تواند شعر بگوید. بعدها خانهٔ مرحوم معتضدی را ترک کرده، به دنبال کسب و کار می‌رود و با اندک پولی که داشته به دستفروشی می‌پردازد.

ارتزاق شامی مدتها از همین ممر بوده و در نهایت عسرت و فقر و قناعت می‌زیسته است. در این اواخر با زحمت و تلاش فراوان خانهٔ محقری تحصیل می‌کند و از کرایهٔ یکی دو اتاق آن به زندگی خود سروسامانی می‌بخشد.

شامی اشعار زیادی داشته و چون کسی نبوده است آنها را برایش بنویسد بنا به گفتهٔ خودش فراموش کرده و از بین رفته است.

دیوان مختصری از این شاعر در پاییز سال ۱۳۶۲ هـ ش در تهران به چاپ رسید؛ اما متأسفانه چند روز پیش از آنکه دیوانش از طبع خارج شود، خود شاعر محروم و رنجدیده، بر اثر بیماری مزمن در کرماشان جهان فانی را وداع می‌گوید و به سرای باقی می‌شتابد؛ اواخر پاییز سال ۱۳۶۲ ش برابر با ۱۴۰۴ هـ ق.

اشعار شامی همه نغز و دلنشین است؛ با اینکه کتابی نخوانده و از محسنات شعری آگاه نبوده است، اما ناخودآگاه و تنها برحسب ذوق و مقتضای قریحه توانسته است چهرهٔ زیبای شعر خود را

با صنایعی چون تشبیه، استعاره، کنایه، طباق و تضاد، مراعاةالنظیر، ارسال‌المثل و... بیاراید. بویژه هنگامی که خواسته است از روی طنز سخن بگوید و یا از اوضاع ناروا و ناهنجار محیط زندگی شکوه کند، لطافت و ظرافت کلام را به حد اعجاب رسانیده به گونه‌ای که شنوندهٔ ناآشنا مشکل باور کند که این سخنان دلپذیر اثر طبع روشندلی عامی باشد.

و اینک اشعاری از این شاعر:

روزی کــه مـن بـیم وه‌مـادەر پـەیدا   قـەومان وەشـادی وەختـبـی بـون‌شەیدا

شــوکر خــوداوەنـد وەجـا ئـاوەردەن   جـەشنی وەشـادی مـن‌بەرپا کـەردەن

شەو یازدەهوم ساعەت کـەردەن خـوەش   نـاو بـەنده نـان«شـامی» سـتەم‌کەش

تـامن وارد بـیم وەی مـهنەت‌سەرا   وەی دونـیای پـورجـەور پورِ وەمـاجەرا

هـەنوز نـەشناسووم چـەپـو راس‌دەست   دەست جـەهاندار، جـەهان‌بینم بـەست

سێ‌سـالّونـیمه طـفلّ خـواروزار   مـادەرم وەدەرد سـەختی بـی‌دوچار

شـەش‌ماه تـەمام وەبـان جـابی   عـاقبەت دەوای دەردش فـەنابی

مـن مـەنەم ئـەڕای جـەفای زەمـانه   پـەی تـیر طـەعنەی خـیش‌و بـیگانه

له بـەعدەز دەسـالّ فـەوت مـادەرم

خـاک یـەتیمیش رشـیادەسەرم

*

کرانشینی

(۱)

بـەنده یـەی‌نەفەر کـرانشـینم

چـو عـەزیز مردی دایـم غـەمینم

نـەخارج مـەزەب نـەجوداس دیـنم

ئـەر دوعـات گیراس بکـەر نـفرینم

شـایەد لەی دونـیا دیـتر نـەمینم

راحـەت بـوم لەدەس کـرانشـینی

چـەبکەم وەدەس کـرانشـینی؟

داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲)

تو ای بزانـی، سـەگ وەحـالّم نـەو

ئـاسایش نـەیرم، نـەڕۆژو نـەشەو
صـوب تـائیوارە هـام لەتـەق‌و دەو
تا سەرمانگ بـای دوتـیکە ئـەسپەو
یـابەم فـروشم، یـانەمە گـرەو
ئـوشم کـراکـەم بـەڵکـە نـەمینی
چـەبکەم وەدەس کـرانشـینی؟
داد وەهەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

(۳)

ژنەم جاڕوکەش خـوەم قـاپچی دەرم
وەفەصلْ زمسـان وەفـر پـاکـەوکەرم
لەعـەیش و عـەزا چـو سـەماوەرم
خـوەیان چـو ئـاغاو بـەندە نـەوکەرم
ئەر مەنیان‌نەکەی، دەنە نـاو سـەرم
ئوشن: گوشت گەن ئەڕامـان سـینی
چـەبکەم وەدەس کـرانشـینی؟
داد وەهەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

(۴)

یەی هەفتە مینیت مانگ بچودەسەر
ژن صاحیومالْ دەس نـیەتە کـەمەر
وەژسـتی تـەمام تـیەتە پشت‌دەر
لەوەرپای هەڵسـم چوئاغاو نـەوکەر
وەژنـەم ئـوشم دەمکـەر سـەماوەر
خـوەم دەوم ئـەڕای مـیوەو شـیرینی
چـەبکەم وەدەس کـرانشـینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۵)

یەی کوڕی دیرن چو وەچکەی شەیطان
سوب لەخاو هەڵسی تیەتە ناو ئەیوان
وەجیبی پرڕیخ دەس وەتیرکەمان
خەیت ئەڕای قوری، خەیت ئەڕای ئیسکان
سیوڵ جافر گریتە نیشان
کەس جورئەتنەیری صەدای بایدەبان
بوشی جوانەمەرگ سەرم نەشکینی

چەبکەم وەدەس کرانشینی؟
داد وەهەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

(۶)

داراییم بیەسە چواردوێتو یەی‌کوڕ
دو پەتوی نیم‌دار، یەی‌جوفت لافەشڕ
یەی‌جوفت متەکای وەدەم‌قەیچی پڕ
سەرنیەدە بانی چو پارەئاجور
سەری گەن‌کەفی تیەدە خوڕە خوڕ
چوارجام روحی، یەی‌دانە سینی

چەبکەم وەدەس کرانشینی؟
داد وەهەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

(۷)

زانی چەن‌نەفەر هایمە یەی‌حەسار؟
من ئوشم پەنجا، توبوش: پەنجاوجوار
دریژو کوتا، کاردارو بی‌کار
سوب لەخەو هەڵسیت لەگوشەی حەسار
بیس‌نەفەر وساس، تەکداسە دیوار
حەڤدە ئەفتاوە نریاسە قەتار
بایەد پەی‌نەوبەت بلیت بسینی

چــــەبکەم وەدەس کـــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۸)

سەرشەو تاسوب هەر جیرەی دەر تـیەد
مەشەی غولام چوت، ئوساسەفەر تـیەد
کەلای فەرۆخخان لەدینەوەر تـیەد
ئوسا ئەمیرخان گەرد چوارخەر تـیەد
مــەرافــە دیــرن، ئـەردەر وازمـینی

چــــەبکەم وەدەس کـــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

(۹)

بـازوم وەغـوسە بـیەسە بـاڵ‌سـەگ
ئـیقباڵم پـەستتر وەئـیقباڵ سـەگ
هاتم وەی‌دونیا مـن وەسـاڵ سـەگ
هەر شەو نیەخەفم من وەقاڵ سەگ
نسم شەو ئوشم: خوەش وەحـاڵ سـەگ
نــەکــرامـاڵ‌دەیـد، نـەپاڵتـاو سینی

چــــەبکەم وەدەس کـــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۰)

جـەرگم سـوراخـە چـولانەی زەنـبور
بەسکە شـنەفتم قـصەی جـوراجـور
روحم دی خەستەس وەفەرمان زور
وەکــورەم ئــوشم: خــەر بــی‌شعور
سوب لەخەو هەڵسی، سورتت نەشور
لەی ئــــاو لولە فـــرە رشـــینی

چـــەبکەم وەدەس کــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۱)

ئـوشن هـەرڕۆژی دیـزه نـەیته دار
خوا ئەڕای شام‌بو، خوا ئەڕای نـەهار
خوا گوشت گاپیر، خـوا شک پـەروار
گوشت کوتانه‌کەی بوەیته دەر حەسار
یـواش بکـوتی، نـەڕمـنی دیـوار
لەنـاو حـەساریش ئـاجور نـەشکینی
چـــەبکەم وەدەس کــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۲)

وەهـەوڵ گـیانم نـەونه دوشـــمنم
شایەد نـەشیویت لانـەو مـەسکەنم
عەزیزم مـردویت، وەدەمـیان خـەنم
ئیمریکی ڕەقـصم، ئـینگلیسی ژەنـم
چو ئاغای ویگن، پـەنجاجور خـوەنم
ئـەر بکـەن نفرین ژن‌و فـەرزەنم
خوەمیش کومه‌کـکەم ئوشم: ئامینی
چـــەبکەم وەدەس کــــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۳)

بەس‌که کرادام لەی‌طەویڵـه چـوخەر
عومر وەبـەدبەختی هـاوردم وەسـەر
بـیمەسه مـونس چـەن‌گرو بـەشەر
لوڕ لەلۆرســـتان، کـورد لەدیـنەوەر

جافو هـەورامـی، لەکـو کـەمانگەر
فـارس تـارانـی، تـورک قـزوینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۴)

نەپەستو نـاکـەس، نـە نـادەرویشم
شـەرمەندە لەڕوی بـیگانەو خـیشم
نەکەس تیّەنەلام، نـەلای کـەس نـیشم
خوەیان هەرشەو چن، من کیشک کیشم
ئـەر دیـر دەرواکـەم، نـەمنە ڕیشـم
منیش رەگـنـەیرم چـو سـیفـزمینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۵)

یـەی‌شەو دونـەفەر بـینە مـیمانم
نـیم‌ساعت بـیشتر لەبـەرق سـوزانـم
سـوب بـینە ئـاگـر ڕشـیانە گـیانم
ئـاغای سـاحیّـومالّ وەگـەرد خـانم
ئـــاو پـــاشینەبان تـەپلّ ئـامانم
هـــەم لافـــەشرە دریـا وەشـانم
وتـن: تـا غـروب لەیـردا نـەمینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۶)

ئەڕای بەدبەختی‌و نیامەی‌و نـەهات
یـەی‌قەومی دیـریم، هـاتو لەدهـات

گاهەس بـناسی کـەیخودا بـەسات
یەی کەڵەشیری هـاوردوە سـەوقات
شەفەق ساحێـومالّ، هـەمدەنگـیدەرات
پـوپەکـەوبگری! بـەسکە قـولینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۷)

دوێکە چیم بگرم، ئوطاقیک لەجـای
وتـم بکـیشم، بـیلاّ دەنگـم نـای
کەمکەم چیم لەدەر ماڵ مەشەیموڕای
یـەی عـفریتی دیـم، وڕیـوارت نـای
دمـامەی جـادو نـیەرەسیت وەپـای
مــەر فـــولادزرە بـوتە قــەرینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۸)

چـوکاوڕ وەگـورگ، لەلی ڕەم کـردم
یـەییپا هـاتەوەر، سێپـا دور گـردم
وەهـــەوڵ گـیانم سلاّمـی کـردم
وت: کاری داشتی؟ ناو ئوطاق بـردم
وت: تـویسرکانیت؟ وتـم: نـەکـوردم
وت: کوردکوڕەیت؟ وتـم: هـەرسینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۱۹)

وت: چـەن‌نەفەرین؟ وتـم: دەنـەفەر

غــــەیرلە روبــابەو عــەمەماپەروەر
زوبەیدەو ملوک، نــوسرەت‌و کــیشوەر
نــیم‌تاج‌و تــاجی، عــیشرت و خــاوەر
کــورەبــوچکەلەو خــوەممو ژنـــی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۰)

چـــوپشی لەشــون بــوی پــیازداخ
یەی‌هفتە کردم مـاڵ‌وەمـاڵ سـوراخ
لە «سەنگ مەعدەن»، تا «چوارای ئوجاخ»
«تیمچە» و «چەنانی»، تـا «بـەرزەدەماخ»
کەس وەپیم نەیات، یەی‌دانە ئـوتاخ
وەدیــنت یــەسە، رەسـم هـاودینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۱)

یەی‌فەرشی داشتم، مینستە جل‌شاڵ
بــاب پــالان‌بــی ئەڕای یــابو ئـاڵ
چوارقیمەت‌خوەی هەر داومە حوماڵ
هەفتەی یەی کوچە، چوارروژ وەیەی‌ماڵ
شانزدە ماڵ‌گەردیم وەعـەرض یـەی‌ساڵ
دویکەدامـەشان عـەلی‌ئاغای دەلاڵ
وتم: یەیش بفروش، نیەتوام بـمینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۲)

سیّ‌مانگم پەس‌کەفت کرایەی خانی
یـەسە مـانگی‌تر هـات نـیشتە بـانی
باوڕوپیم نیەوت، خودا خـوەی زانـی
چشتی کەشک‌بەم مەجمەو قـازانـی
ئـــەوەیش دی‌نـــیەیلم ژنـــم‌بزانـــی
صوب هەڕاجی کەم نـیەتوام بـمینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۳)

کـــەس خـــەوەرنیە وەحـــالّ دەردم
گـوش کـەس‌نیە وەئـــاە سـەردم
چـل‌سالّ وەئـــیران زنـــدگی کـەردم
کـرای زەمـــین‌دەم وەبـــانی گـەردم
ڕۆزگـــار مـــوحتاج کـــرد وەنـــامەردم
نـــەرومی رومـــیم، نـــەچینی‌چینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۴)

قەلبم چوکورەی حەداد مـەدەی جـوش
لەدەس دونیاو خەڵک خـاک‌فـروش
دونیا زندانـە پـەی‌شەخص بـاهوش
ئـایەم نـەبایەد کـەمتربوت لەمـوش
ئەوەیش جـی‌دیری لەنـاو پڕوپـوش
مـوش‌نەکـرادەیـد، نـەکـراسینی
چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۵)

ئـوطاقی گـردم بـی‌بەرق‌و بی‌ئەو
دەروپەیکەر خویرد، چواردیوار خرەو
داغـــی پـیرم‌کـرد کـردمە قـولەو
روژ نـــیمەڕو وەلیـــم کـردوەشەو
دی چەتوای وەلیم؟ ئاسمان کـەو!
حـەق‌من تـاحەشر لەلات بـمینی

چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۶)

لەڕوژی‌ترسم ئـەجەڵ بـدەی زەنگ
عومرم تەواوبوت لەدونیای دورەنگ
پنهان بوم لەژیر خشت‌و خاک‌و سـەنگ
ژن صـاحێـومالّ وەبـیل‌و قـولّەنگ
قورِەقـورِکـونان، وەقـصەو جـەفەنگ
بـای کـرایـەی‌قەور لەلیم بسینی

چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۷)

ســـەرمانگ‌وەمانگ بـایتە دیـارم
وەبێـل هـەڵکـەنی سـەنگ مـەزارم
بکـەی شکـەنجەو زەجـرو ئـازارم
بـوشی کـرادەیت یـاپاسبان بـارم؟
مـــنیش لەئـەلحەد سـەرم دەرارم
داد بکـــەم‌هاوار، کـەفەن کـی‌سینی؟

چـــەبکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

(۲۸)

چو سەگ‌وڵگەرد، دەروەدەر وەخوەم
شەو تاسوب‌نەخەف، رەنج‌بیوەر وەخوەم
دڵگیر وەدونیای دون‌پەروەر وەخوەم
لەدەس صاحێومالْ خون‌جگەر وەخوەم
مشتی خاک نەیرم، خاک‌وەسەر وەخوەم
لەزیندەی ئایەم بی‌خەوەر وەخوەم
نیەزانم «شامی» دی تاکەی مینی؟
چەبکەم وەدەس کرانشینی؟
داد وەهەر کەس‌بەم، حەقم نیەسینی

وڵم‌کە!

پەریشانم، پەریشانم، وڵم‌کە!
دوچار دەرد پنهانم، وڵم‌کە!
وەدەردم ئاشناکردی نەکردی
ستەمگەر فکر دەرمانم، وڵم‌کە!
وڵم‌کە تانەوەیت کەس پەی وەدەردم
دوسیْ‌روژی کەمهمانم، وڵم‌کە!
نەکردکەس‌دەعوەتم خوّم بیمە مهمان
وەکار خوەم پەشیمانم، وڵم‌کە!
تەنم زانم نەصیب مورو مارە
نەمورم، نە «سلیمانم»، وڵم‌کە!
وەکام کەس نیەگەردد چەرخ تاسەر
نە دەرویشم نە سوڵطانم، وڵم‌کە!
وەواوەیلای دڵ هەرشەو ڕەوانە
سرشک غەم وەدامانم، وڵم‌کە!
خەرابم‌کرد خەرابات خەیاڵت
وەدەست‌چوود عەقل‌و ئیمانم، وڵم‌کە!
وەبادەی تەڵخ جام زندەگانی
دەمی مەستو غەزەڵ‌خوانم، وڵم‌کە!
وصەحرای خەیاڵ چون قەیس‌ثانی
توکردی ویل‌و وەیلانم، وڵم‌کە!
لەوەترسم بکیشد کار وەهاوار
نەکەی‌کەس گوش وەئەفغانم، وڵم‌کە!
وڵم‌کەید یا نەکەید رەحمی وەحاڵم؟
تەنم‌کردی وەزندانم وڵم‌کە!
وەئەرواح شەرەف سەوگەند کەدائم
مەلول مەرگ وجدانم، وڵم‌کە!
شەرەف‌کوشیادو وجدان جوانەمەرگ‌بی
وە بی‌وجدانی حەیرانم، وڵم‌کە!
وەکام دوشمەن بوەم ئەی‌دوس! شکایەت؟
کەدوس‌بی قاتڵ‌گیانم، وڵم‌کە!
وڵم کە! وڵ‌کەرت‌نیم صوب لەمەحشەر
توکردی خار دەورانم، وڵم‌کە!
تو کردی بی‌سەرو سامان «شامی»
وەمەولا خوەم قەشەنگ زانم، وڵم‌کە!

یک غزل دیگر از شامی: ز

دڵ وەزەنجیر فەراقت راه ئازادیش بەنه
کاردڵ هەردەم وەدوریت، دادو ئاه و شیوەنه

داد وەبەدعەهدی خوبان هەرکەسی دیریت وەلی
گوش گەردون ستەمگەر کەڕ وەفەریاد مەنه

دڵ وەفەریادو فوغان کرد خیش و بیگانە مەلول
بیوەفا! ئایا دڵ‌تۆ سەنگ‌سەخت، یا ئاهەنه

سەنگ‌ئومید وصاڵت شیشەیی صەبرم شکاند
بەرق شەمشیر فەراقت قاتڵ گیان‌و تەنه

خوەم‌عەجەب‌دیرم وەتاڵەی شوم کەچ‌بنیاد خوەم
میهرەبانی گەرد هەرکەس کەم، وەگەردم دوشمەنه

بی‌سەبەب سەرگەشتە مەجنون چی وەصحرای جنون
مەر نەزانست رەسم خوبان بی‌وەفایی کەردنه؟

تادەم مردن دەمادەم، دەم وەدیدار تۆدەم
تابزانی دڵ ئەسیر چاه غەم، چون بیژەنه

گیان وەچەنگاڵ فەراقی دەرنیەکەی «شامی» نەکە!
داد وەبەدعەهدی خوبان، مایەیی خون خوەردەنه

***

یەی شەو دڵگیربیم لەدونیای دورەنگ
وەگەرد تاڵەی ویم مەکەردم جەنگ

واتم: ئەی‌تاڵەی شووم کەچ‌بنیاد!
بەربادبای! عومرم تودای وەبەرباد

نیەزام ئەی‌تاڵەی تیرەی واژگون!
تاکەی سەرگەشتەم کەید وەدونیای دون؟

تاکەی تەقالا تاکەی بەردەڵ‌بەرد؟
تاکەی بکیشم وەدڵ ئاه سەرد؟

دڵ‌تاکەی بیزار لەزندە بوو؟
روح تاکەی خەستەی دەوەندگی بوو؟

تاکەی وەئەفسووس بسام دەس‌وەدەس؟
تاکەی بشنەوم ناخاس وەناکەس؟

بەدیم‌چەس گەردون بەدکرد وە گەردم؟
تاکەی خوێن دڵ مەدەی وەخوەردم؟

دادبکەم تاچەند، خوێن بخوەم، تاکی؟
تاکەی بکیشم ئاه پەی‌دەرپەی؟

تاکەی بارجەور مەنەی وەشانم؟
ئەیووب‌نیم وەی‌طەور کرد ئیمتحانم

رەنجم بی‌ئەمەر، سەودام بی‌سوودە
کەردەم نەکەردەو بوودم نابوودە

لەسەر دوراهەی زندگی گیرم
بەربادەو بی‌سوود نەقشەو تەدبیرم

نەمەرگم پەیداس، نە زندگانی
بەلاتەکلیفم لەی‌دونیای فانی

وەدەرد چەم‌خوەی؟ زندگی وەزەجر
نەدین، نەدونیا، نەعوقبا، نەئەجر

چەبووشم چەکرد گەردوون وەگەردم
یەی‌تەن موبتەلای هەزاران دەردم

مەرمن وەجوملەی نەوع بەشەرنیم؟
یەی‌دەم بی‌غوصەو بی‌دەردسەرنیم

بیەیدە بان‌سەر وەهەردودەسی
دادبکەی وەدەس جەور بی‌کەسی

قەوم قبلەس، وەلی قبلەی من چەفتەن
هەرچی قەوم‌دیرم دووروەلیم کەفتەن

قورئان لەعنەت‌کەی وەقەوم ظاڵم
کەس وەدڵسوزی نیەپرسی حاڵم

یارەب! وەحورمەت شاهەنشای شاهان نگەداری کەر وە بی‌پەناهان
پەنام هەر خوەدی هەر وەخوەد قەسەم وەذات بی‌عەیب «محمد»(ص) قەسەم
وئالْ‌ئەبا وپەنج‌تەن قەسەم وەدەر وەقەلعەی خەیبەرکەن قەسەم
وەشاه مظلووم، تشنەلەب قەسەم وسەقای شوجای بائەدەب قەسەم
وەسووزسینەو ئاه سەرد قەسەم وەشام تیرەورەنج‌و دەرد قەسەم
وەدەرد پنهان دەردەدار قەسەم وەشەرمەندەگی کولّفەت‌بار قەسەم
وەقەلب شیرین دلّ‌ناشاد قەسەم وەزور فەرهاد رەنج‌وەباد قەسەم
وەئەشک دیدەی نائومید قەسەم وەئاه پیران موسفید قەسەم
وەنەسیم‌صوب پیش‌ئەز خوەر قەسەم وصەوت‌قورئان روح‌پەروەر قەسەم
وەچەندین‌هەزار پەیغەمبەر قەسەم هەرخوەت داوەری وەداوەر قەسەم
وەرنەکەی دلّ‌سوز کی‌غەم‌خوارمەن؟ کی وەبیماری پەرەسدارمەن؟
مەریض بووم کام‌قەوم تیەده دیارم؟ کام‌دلّ مەسووزد وەحالّ زارم
دلّ وەزەمزەمەی زندگی سیره ئەجەلّ ئیمشەوباو، فەرداشەو دیره
وای لەبەدبەختی داد وەناکامی
دەردلّ فرەس، کووتاکە «شامی»!

***

خیش‌و بیگانه بزانن قاتل گیانم تونی باعث ئاەو فغان شام هجرانم تونی
بی‌سەبەب باران دیده دامن کەس تەڕ نەکرد مایەیی ئەشک عەیان‌و ئاه پنهانم تونی

فارسی از شامی:

من اگر أهل وفا یا بی‌وفا بودم، گذشت مدتی مهمان این محنت‌سرا بودم، گذشت
زاغ بودم در چمن، یا بلبل افسرده حال در گلستان جهان، گل یا گیا بودم، گذشت

در گذشته سنگ نمک را در هاون سنگی می‌کوبیدند تا به صورت پودر در آید و قابل استفاده شود. شامی در دو بیت به فارسی، خود را به قطعه سنگ نمک، هاون را به دنیا و دستهٔ هاون را به عذاب و رنج دنیا تشبیه کرده و چنین گفته است:

گر بر سر من سنگ بکوبی ای سنگ! از طالع خویشتن نگردم دلتنگ
سنگم، به سر سنگ جفا می‌کوبی ای سنگدل سست وفای همه رنگ

*

در ابیات ذیل، شامی غزلی از سعدی را تضمین کرده و ضمن آن از اوضاع و احوال سالهای پس از ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲، زبان به شکوه و شکایت گشوده است.

جمعی از ملت ما شیره‌کش و اهل حشیش   عده‌ای اهـل قـمارند، بـه دور از تشـویش
جمعی آسوده از این حادثه، برخی دلریش   خائنان گرگ‌صفت، ملت ایران چون میش
«هر کسی را هوسی در سر و کاری در پیش»
«من بـیچاره گـرفتار هـوای دل خـویش»
گفتم ای پیر وطـن! حـامی مـیهن بـاشی   در شب تـار چـو نـورافکـن روشـن بـاشی
مـا نگـفتیم کـه کت بستهٔ دشـمن بـاشی   تـــو زر نـــاب چـــرا در دل آهـــن بـــاشی
«هرگز اندیشه نکردم که تو با من باشی»
«چون بدست آمدی ای لقمهٔ از حوصله بیش؟»
جایت اول به دل ملت و اکـنون مـحبس   جـانشین تـو و یـاران تـو جـمعی نـاکس
جمعی از دشمن بیرون شده باز آمده پس   ای همای شرف آخر ز چه هستی به قفس
«زخم شمشیر غمت را ننهد مـرهم کس»
«تشت زرینم و پیوند نگیرم بـه سـریش»
تو که هم‌کیش من و هم‌وطن از آن مـنی   مـــایهٔ فـــخر مـــن و مـــلت ایـــران مـــنی
صد اسف بـی‌خبر از حـال پـریشان مـنی   بـــینم ار خـواب کـه در کـلبهٔ ویـران مـنی
«باور از بخت ندارم که تو مـهمان مـنی»
«خیمهٔ سلطنت آنگـاه فـضای درویش!؟»
تا که خون در رگ و پی دارم و در سینه نفس   دم ز عشـق تـو زنـم، بـاک نـدارم از کس
بی‌هوای تو چه سان برکشم از نای نـفس   دل غم دیـدهٔ مـن مـهر تـو را دارد و بس
«این توئی با من و غوغای رقیبان از پس؟»
«وین منم بی‌تو گرفته ره صحرا در پیش؟»
مهربانی تو از این خلق چه دیدی سعدی   این همه رنج و محن از چه کشیدی سعدی
چون مصدق تو مگر پرده دریدی سـعدی   یا چو شـامی سخن زور شـنیدی سـعدی
«تو به آرام دل خویش رسـیدی سـعدی»
«می‌خور و غم مخور از شنعت بیگانه و خویش»

چه‌پکه‌گولّ«دیوان شامی»، چاپ سروش، ۱۳۶۲.

ملاحسن خلیقی

عالم فرزانه ملاحسن خلیقی فرزند ملاعبدالخالق در حدود سنهٔ ۱۲۹۳ هـ ش تولد یافت و پس از رسیدن به حد رشد شروع به تحصیل کرد. بعد از فراگرفتن مقدمات، مدتی در زادگاه خـود ـ

دهکدهٔ ماسان ـ نزد والد ماجدش که فاضل متقی و آگاهی بود درس خواند و پس از آن به مدارس دیگر راه یافت؛ ایامی در قرای همجوار و آخرالامر در شهر سنندج هدف خود را با جدیت کامل دنبال نمود و از محضر دانشمندان و مدرسین بنام وقت استفاده کرد و به اخذ اجازه نایل آمد؛ آنگاه در چندین روستا از جمله سه‌رچی و ماسان به شغل تدریس و امامت و افتا پرداخت.

مرحوم خلیقی چند سالی قبل از وفات به شهر سنندج مهاجرت کرد و سرانجام در اردیبهشت ماه سال ۱۳۶۳ هـ ش برابر با ماه شعبان سنهٔ ۱۴۰۴ هـ ق بعد از یک مدت بیماری به سرای باقی شتافت.

خاطرات و یادداشتهای نویسنده.

یلماز گوینه‌ی

یلماز گوینه‌ی از مردم کردستان ترکیه، به سال ۱۹۳۷م. در روستای «یه‌نیجه» از آبادیهای منطقهٔ «ئه‌دنه» چشم به دنیا گشود. پدر و مادرش به علت فقر و بی‌چیزی ده‌نشینی را ترک گفته، به شهر ئه‌دنه کوچ کردند. یلماز تا سن ۱۴ سالگی اگر چه پادو مغازه‌داران بود، اما به محض فراغت از کار روزانه، به دستور پدرش به مدرسه می‌رفت، تا با خواندن و نوشتن آشنا شود و بعدها بتواند به حساب دخل و خرج دکان پنبه‌فروشی پدرش برسد. یلماز با تحمل رنج و مشقت زیاد بر اثر استعداد و هوش سرشار، در امر تحصیل موفقیت چشم‌گیری کسب کرد و ذوق نویسندگی، او را به سوی داستان‌نویسی کشانید.

سال ۱۹۵۲م. نخستین نوول وی در مجله بیرگوین ترکیه به چاپ رسید و در سنهٔ ۱۹۵۵م. داستانی دربارهٔ زن رعیتی که به مالک خود گفته بود: «چیزی نمانده است که قدرت و حاکمیت شما به پایان برسد» نوشت؛ انتشار آن موجب شد که نویسنده به زندان رفت و دادگاه او را به هفت سال و نیم زندان و دو سال و نیم تبعید محکوم کرد. یلماز پس از تحمل یک سال و نیم زندان و شش ماه تبعید آزاد شد.

سال ۱۹۵۸م.، در حالی که دانشجوی رشتهٔ اقتصاد استانبول بود، سناریوی فیلم **ئالآگه‌یک** (آهو) را نوشت و خود او در آن فیلم هنرپیشهٔ نقش اول بود؛ که باز دادگاهی شد؛ اما قبل از دستگیری متواری گشت.

سال ۱۹۶۱م. پلیس مخفیگاه او را پیدا کرده دستگیرش نمود و دوباره ۱۸ ماه در زندان بسر برد و در آنجا داستان **بینوایان مردند** را نوشت.

سال ۱۹۶۳م. در یکی از شرکتهای سینمایی استخدام شد تا از شهرهای ترکیه بازدید کند و مشاهدات خود را به صورت سناریو درآورد. یلماز ظرف پنج سال بیشتر از شصت فیلم تهیه کرد که

سناریونویس و هنرپیشهٔ آن فیلمها خود او بود و برخی از این فیلمها از قبیل: **آکاد** و **به نام قانون** موجب شهرت فوق‌العادهٔ او شد؛ تا آنجا که تودهٔ مردم او را «سلطان ستم چشیدهٔ سینما» لقب دادند.

سرانجام کارفرمای شرکتی که یلماز در آنجا کار می‌کرد از ترس اینکه مورد تهمت سیاسی واقع شده و چندین بار به زندان رفته است، او را از کار در شرکت خود جواب کرد. یلماز ناچار با خرج خود فیلم **عروس‌خان** را نوشت و کارگردانی کرد که سراسر این فیلم مربوط به وقایع و رویدادهای کردستان است و کیفیت پوشاک و راه و رسم زندگی کُردزبانان را به معرض نمایش می‌گذارد.

سال ۱۹۷۲م. به تهمت اینکه در خانهٔ خود مخالفان دولت را پناه داده و از آنها پذیرایی کرده است، تحویل زندان ارتش «سلیمیه» شد و در آن زندان چندین داستان از قبیل: **سلیمیه اوچله مه‌سی** و **سلیمیه مکتوبلاری** را نوشت و به خارج زندان فرستاد.

سال ۱۹۷۴م. ــ که تازه از زندان آزاد شده بود ــ به تهمت دست داشتن در قتل دادستانی ترک زبان به هجده سال حبس محکوم شد. در این زندان نیز چندین داستان و نمایشنامه به نامهای **سورو** (رمه) و **یول** (راه) و... نوشت؛ که به جرم یکی از آنها به ۱۸ سال حبس و پنج سال و اندی تبعید محکوم شد. در زندان نامه‌ای سرگشاده برای سینیور فرناندز هریرا سرپرست فستیوال سینمایی «فالادید» در اسپانیا فرستاد که به خاطر آن پنج سال دیگر بر مدت حبس او افزوده شد. اندکی بعد دادگاه او را به هفت مورد دیگر مجرم شناخت و روی‌هم مدت زندانی او به یک صد سال رسید. یلماز باز آرام ننشست و در زندان نمایشنامه‌هایی نوشت و برای هواخواهان خود در بیرون زندان فرستاد که از آنها فیلمهایی تهیه کردند؛ که یکی از آنها به نام **سورو** (رمه) در اروپا شهرت فراوانی پیدا کرد.

سال ۱۹۸۰م. یلماز از دادگاه تقاضای مرخصی چند روزه نمود که به خانه و زندگی خود سرکشی کند؛ با تقاضایش موافقت شد و از زندان بیرون آمد؛ اما او مستقیماً به پاریس رفت. دولتمردان ترک از فرار او سخت برآشفتند و نمایش فیلم و داستان و حتی نام او را در کشور ترکیه قدغن کردند.

سال ۱۹۸۲م. در فستیوال کان، فیلم **یول** یلماز برندهٔ جایزهٔ اول شد و روزنامه‌های جهان آزاد یلماز را مورد تقدیر و ستایش قرار دادند و او از چهره‌های شناخته شدهٔ جهان سینما شد.

سال ۱۹۸۳م. فیلم دیگری به نام **دیوار** در فرانسه تهیه کرد که بیش از پیش بر شهرت او افزود.

سرانجام یلماز در روز نهم سپتامبر سال ۱۹۸۴ میلادی برابر با ۱۳ ذی‌حجه سال ۱۴۰۴ هـ ق، در یکی از بیمارستانهای پاریس درگذشت. بنا به وصیت خود او جنازه‌اش را به انستیتوی کرد

انتقال دادند و تا روز چهاردهم همان ماه در آنجا نگاهداری شد و هزاران نفر از آشنایان و هنرمندان و هنردوستان برای تودیع همیشگی با او از جنازه‌اش دیدار کردند و به همسرش خانم فاتوش و یگانه دخترش تسلیت گفتند.

مسیو «ژاک لانگ» وزیر آموزش و پرورش فرانسه و همچنین تعدادی دیگر از رجال فرانسه نیز در آنجا حضور بهم رسانیدند. فرانسوا میتران رئیس جمهور وقت فرانسه ــ که آن هنگام در پاریس حضور نداشت ــ توسط همسرش تاج گلی را فرستاده بود. سفیر کبیر یونان در فرانسه به نمایندگی از طرف رئیس جمهور آن کشور و همچنین عدهٔ کثیری از شخصیتها و هنرمندان جهان سینما از قبیل پاتریک ژاسپین و نیز دبیر اول حزب سوسیالیست فرانسه، مسئول روابط خارجی فرانسه و همچنین رئیس اتحادیه کارگران حزب کمونیست آن کشور، نمایندگان احزاب کرد در کشورهای اروپایی و حدود بیست نفر نمایندهٔ تشکیلات ترک در اروپا در سوگ یلماز شرکت کردند و هزاران نامه و تلگراف به مناسبت درگذشت او به انستیتو رسید.

روز ۱۴ سپتامبر جنازه را از انستیتو به میدان ریپوبلیکو (جمهوریت) منتقل ساخته و از آنجا با بدرقهٔ عدهٔ کثیری به گورستان «پییرلاشیز» ــ که آرامگاه رجال بنام پاریس است ــ انتقال داده، به خاک سپردند. در این تشییع جنازه هزاران نفر از کارگران کرد و ترک نیز حضور داشتند و بر آرامگاه یلماز سرود تودیع خواندند.

مجلهٔ *هیوا*، سال ۱۹۸۵م. شمارهٔ ۳، چاپ پاریس، ص ۷ ـ ۱۳ و ص ۱۹۸ ـ ۲۰۱. مجلهٔ *پێشەنگ*، شمارهٔ ۱۵، ماه دسامبر، سال ۱۹۸۳.

دکتر محمدصدّیق مفتی‌زاده

همی گفتم: که خاقانی دریغاگوی من باشد　　دریغا! من شدم آخر دریغاگوی خاقانی

دکتر محمدصدیق مفتی‌زاده فرزند شادروان علامه ملاعبدالله مفتی دشه‌ای، به سال ۱۳۳۴ ه ق در قریهٔ «دشه» از قرای اورامان تولد یافت و در سن هشت‌سالگی بار ناطاقت بی‌پدری را به دوش کشید. از آن تاریخ تحت سرپرستی والده‌اش ــ که بانویی باتقوی، شرافتمند و باکمال بود ــ قرار گرفت و آموختن زبان پارسی و مقدمات صرف و نحو عربی را شروع کرد. پس از مدتی چون برادر بزرگش مرحوم ملاخالد مفتی در آن ایام در عراق می‌زیست، او هم بدانجا رفت و تحصیلات خود را در مدارس کردستان عراق ادامه داد و از علوم آلی و دینی و ادبیات عرب بهرهٔ کافی تحصیل کرد و از هر جهت به زیور کمال آراسته شد؛ آنگاه به سنندج برگشت و چند صباحی از محضر دانشمند عالی‌مقام برادر بزرگترش مرحوم ملامحمود مفتی استفاده کرد و به اخذ اجازه

نایل آمد.

نخستین باری که من با او آشنا شدم اواخر سال ۱۳۲۲ هـ ش بود و از همان برخورد اولیه چنان به یکدیگر انس گرفتیم، گویی سالهاست همدیگر را می‌شناسیم. از آن روز به بعد دیدار و مراودهٔ ما ادامه پیدا کرد و هر روز بیشتر از روز پیش به مصاحبت هم دل می‌بستیم؛ و بسا روزها را تا پاسی از شب به بحث و گفتگو و مطالعه مشغول بودیم.

اوایل زمستان سال ۱۳۲۳ ش تصمیم گرفتیم پایتخت کشورمان را ببینیم و برای خود شغل مناسبی دست و پا کنیم؛ در این مسافرت برادر کوچکتر وی دکتر عبدالرحمن مفتی‌زاده را نیز همراه داشتیم. سفر ما دو ماهی طول کشید. در این مدت دوستان تازه‌ای یافتیم و با تنی چند از رجال سرشناس علمی و ادبی برخورد و ملاقات کردیم و سرانجام هر سه به استخدام وزارت فرهنگ ــ آموزش و پرورش فعلی ــ درآمدیم. من با سمت دبیری به سنندج برگشتم و آقای دکتر عبدالرحمن در تهران به کار پرداخت و دکتر محمد صدیق به مهاباد اعزام شد.

بعدها آن مرحوم به یکی دو استان دیگر انتقال یافت و در حدود ۱۳۳۱ ش به تهران منتقل شد. از آن تاریخ تا وقتی که بازنشسته شد به تدریس خود در دبیرستانهای مرکز ادامه داد و به تدریج ضمن انجام خدمت موفق به اخذ لیسانس و دکترای الهیات شد.

دکتر مفتی‌زاده سالها از نویسندگان برنامهٔ رادیو کردی تهران بود و چند سالی هم در این اواخر تا آغاز انقلاب اخیر ایران در دانشگاه تهران هفته‌ای یکی دو ساعت سمت تدریس زبان کردی داشت. آن مرحوم به دو لهجه از زبان کردی (اورامی و سوّرانی) آشنایی داشت. مخصوصاً چون زبان مادری خود او اورامی بود، در ادبیات و دستور این رشته متبحّر و بلکه کم‌نظیر بود. مدتی به فرا گرفتن زبان انگلیسی پرداخت و موفقیت زیادی پیدا کرد. نثر فارسی را خوب می‌نوشت و با برخورداری از زبان و ادب عربی، مکتوباتش جلوهٔ خاصی داشت. به ادبیات کردی عشق می‌ورزید و در این سنوات اخیر بیشتر مطالعات وی روی زبان و ادب و فرهنگ کردی بود. آن مرحوم شاعر نیز بود و مدتی «محزون» تخلص می‌کرد. به لهجهٔ اورامی و سورانی شعر می‌گفت؛ اما به سرودن شعر فارسی کمتر علاقه نشان می‌داد. با این حال به فارسی نیز اشعاری سروده بود.

از کارهای مهم ادبی او: تصحیح و شرح *دیوان ملاعبدالرحیم معدومی مولوی* شاعر معروف کرد است که در این باره زحمت زیادی کشیده و تحقیقات استادانه‌ای به عمل آورده است. دیگر دستور جامعی برای زبان کردی؛ که هیچ کدام تاکنون به چاپ نرسیده است. به هر جهت او از مفاخر ادبی زبان کردی و دانشمندی پرمایه بود. متأسفانه اجل نابهنگام مهلت نداد که خدمات ارزندهٔ خود را نسبت به ادب کردی کامل کند و در شب سه‌شنبه ششم آذر ماه ۱۳۶۳ ش برابر با سوم ربیع‌الاول ۱۴۰۵ هـ ق بعد از یک مدت بیماری از این جهان به سرای باقی شتافت.

اینک چند نمونه از اشعار آن شادروان:

قطعه

ژیـان هـاتنه پـای کێـوێکـی سەختە | بڕیــنی ڕێگــای پرپێــچی بــەختە
لەهــەر پێــچێکـا چـەن‌هەزار پـلە | لەڕێگــــاتدایــە هــەتا ســەرملە
کــاتێ لەپـلەی دوایـی کـەوتیە سـەر | ئــەبێ لەدەرگــای ژیــان بـچیەدەر

یاددۆس (گۆرانی)

کەفتەبیم نـەگێج دەریای مەهجووری | مـەنالام جـەدەرد وەیشـوومەی دووری
دیم نامەی شیرین وەش مەضموونە کەت | یـاوا پـەی تـەسکین دڵ پڕهـوونەکـەت
دڵ وەڕووی زامـان کۆنـەو نۆش سـاوا | ئــەحیام کــەردەوە، یــانەت بۆئــاوا
ئــازیز! یـاد تۆ چـون رایـحەی گـوڵ | یا چون شۆر عیشق نـەئەعضای بـولبـوڵ
پەخشەن نەذەررات گۆشتو پێشەو هوون | چوون مەبۆ ساتێ دڵ بێ‌یادت، چوون؟

هــەرساتێ تــاوام ژیــو وەبێ‌وێـم
ئــانە، نـەمەندەن یـەقین یـادت پێـم

شەماڵ

شــەماڵ شــەوگەردا! ســەردیار مـاوا | دڵەی غـــەریبان وەشــنۆت ئــاوا
نــەهەر سـەربەرزێ سـەرتەرزێ وەردە | راز دەردەدار وەدڵدار بــــەردە
وەبۆی هـەرگوڵی دەمـاخ چـاخ کـەردە | وەشــنوێ کـاوان دڵ پـەرداخ کـەردە
سێــراو جــەصافی تـافەی شـەتاوان | سەرووەش جەنەشئەی شاخەی وەفـراوان
نــەتۆی چــین زوڵف یـاران ویـەردە | پەردەی شـەو نـەرووی سەحەر لابـەردە
ئــاشنا وەســیڕ مــابەین یــاران | حــەریف هــامراز جــەرگەی دڵداران
وسـەرگەردت بـم هـای شـەماڵ دەخیل | چــینە زیــاتەر مــازەم وەذەلیـل
خـەیلێـوەن قـیبلەم نـەچەم پێـوارەن | دڵ جــەزیندەگــی تــەمام بێــزارن
چۆن نـەدیەنەش چەم بـالآی نەمامش | نـەشنەفتەنش گۆش شـەکـەر کـلامش
چـەم ئـارزومەند سـورمەی پـالآشـەن | دڵم حـەسرەتمەند خـاڵ ئـالآشـەن
پــەی ئــەو ئـەراگـیڵ سـەردیارانـم | پـەی ئـەو سـەرگەردان شـار تـارانـم
پـەی ئـەو خـوەراکـم زوخـاوو دەردەن | پەی ئەو هـەمرازم هـەناسەی سـەردەن
فــەڵەک وەبــەختم مـەگـرەوو زارزار | مـەڕێـزنۆ ئـەسرین چـون هـەور وەهـار
فـدات‌بـام شـەمال! فـەریاد رەسیم‌کەر | ئـی عـەرضە هۆرگێـر وەلای ئـازیزبەر
واچـە: ئـەرصەدجار مـەینەتش کێشـان | خــاطرش وەنێش مــوژگانت ئێشـان

هـــانه «تـــاران»دا ویڵو ســەرگەردان — مەحرووم جەمەجلس جەرگەی هامفەردان
ویـــردش هـــەرئیدەن جـــەصوب تائێوار — ئـــەرێ هـــەی‌نازار مـــەحبووب دڵدار!
پـــەی چێش وەجـــارێ جـــەویرم بـــەردی — وەتۆز پـــــالاَت یـــادم نـــاوەردی
ئـــەر پـــەرساش ئـــازیز نـــازنین دڵبـــەر — بـــەو گشت دەردەوە چێشـــم کـــەردن‌سەر
واچــــە تــــا «مــەحزوون» گیانش باقیەن
خـــــاکســـــاری تۆ جـــــەلاش تــاقیەن

قیبلەم باوەس‌بۆ...

زووخـــاو دەروون ئـــیمشەو جۆش‌وەردەن — بـــنچینەی شـــادیم جـــەبێخ هۆرکـــەندەن
تـــــاقم جـــــەیاران، جـــفتم چـــەنی دەرد — چـــون وەڵگ نـــەمام رەنگـــم بـــیەن زەرد
ئـــــومێـــــد حـــەیات جـــەلام نـــمەندەن — صـــــەبرو قـــــەرارم نـــەدڵ هۆرکـــەندەن
جــــــەئومێـــــد وەصڵ یـــاران دڵســـەردم — هـــا وەخـــتەن شاد بۆ شـــەماڵ وەگـــەردم
خـــەیلێـــوەن پـــالاَت نـــەچەم پێـــوارەن — سۆمـــــای بـــــینایی تـــــاریک‌و تـــارەن
پـەردەی دڵ وەخـار دووریت بـیەن رێش — مـــەیاونۆ وەگـیان هـــەرساتێ صـــەد ئێش
ســــەرووەڵگ نــــەمام حــــەیاتم زەردەن — چـــونکە زووخـــاوی دەردی تۆی وەردەن
یـــــەچێش بـــــێ‌ئازیز بێ‌وەفــــایی تۆ — تـــاکـــەی بێ‌رەحـــمی‌و بێ‌پـــەروایـــی تۆ
نـــەکـــیانای پـــەرێـم نـــامەی شـــیرینت — وەیـــــــاد نـــــاوەردی تۆ دڵ‌خــــــەمنیت
من‌بەی گشت مەینت، بەی گشت دەردەوە — بـــــەی جۆش دەروون، ئــــاه ســـەردەوە
تۆ بـــەو ئـــیستغنای رەویـــەی مـــەحبووبی — مـــەن بـــەی ئـــیرادەت خـــوصووص قـــەلبی
ئـــەرجـــارێ چـــون مـــن وەیـــاد باوەری — شـــیوەی بـــزورگی وێت ئـــیظهار کـــەری،
پـــــەیڕەوی عـــــادەت یـــارانت کـــەردەن — بـــــــەندەنەوازیت وەجـــــا ئـــــاوەردەن
هـــــەرچـــەن ئـــیستغنا پـــەی‌تۆ عادەتەن — رەویـــەی چـــون مـــنیچ هـــەرئیرادەتـــەن
ئـــەگـــەر تـــەواضـــوع تۆ ئـــیظهار کـــەری — شێـــــوەی گـــەورەیی ویت جـــا بـــاوەری
قـــــیبلەم! بـــــاوەس‌بۆ بێ‌پـــــەروایـــی تۆ — بـــــاوەس بـــنالْم پـــەی جـــیایی تۆ
جـــــارێ رەحـــمێ خـــەیر وەدڵ بـــاوەرە — پـــــەردەی بێ‌مـــەیلی جـــەبەین لابـــەرە
بـــنویسە پـــەریم نـــامەی شـــیرین فـــەرد
بەڵ«مەحزوون» ساتێ خـەلاص بۆ جـەدەرد

*

یادداشتهای نویسنده.

جگەرخوێن

شیخ موسی فرزند حسن، متخلص به «جگەرخوێن» از اکراد منطقهٔ دکشوریان ــ از کردستان ترکیه ــ به سال ۱۹۰۳م. در روستای «هەسار» تولد یافته است. پدر و مادری ندار و کم‌بضاعت داشت. در آغاز کودکی پدرش مرد و او تحت سرپرستی خواهر بزرگش به نام آسیه قرار گرفت و ایام خردسالی را تا دوران بلوغ به چوپانی و کارگری سپری کرد؛ اما بعدها به دنبال تحصیل رفت و سالها در مساجد و مدارس، در سلک طلاب علوم دینی درس خواند؛ تا اینکه بهرهٔ کافی در این رشته به دست آورد و نزد یکی از مدرسین مشهور به نام ملاعبیدالله اجازه گرفت.

جگەرخوێن در ایام تحصیل مدتی را در کردستان عراق و کردستان ایران بسر برد و در نتیجه گذشته از لهجهٔ کرمانجی مادرزادی با لهجهٔ سورانی نیز تا حدودی آشنایی یافت.

پس از شکست قیام شیخ سعید پیران و مشاهدهٔ خیانت گروهی از طبقات مردم کرد و همکاری آنان با دولت ترکیه، برای تسکین آلام درونی خود به سرودن اشعار حماسی پرداخت و به دشمنان و خائنان قوم خود با زبان شعر به سختی حمله کرد و از مظالم مأمورین و مفاسد دستگاه‌های قضایی و اداری عثمانی به شدت انتقاد نمود و بعد از یک مدت آوارگی به سوریه رفت و در آنجا روزگاری با فقر و گرسنگی و دربدری و بیچارگی و تحمل انواع شکنجه و عذاب در گوشهٔ زندان دست به گریبان بود.

در سال ۱۹۷۸م. به کشور سوئد مهاجرت کرد و در آنجا مورد توجه و احترام قرار گرفت؛ اما چندان نپایید و در تاریخ ۲۲ اکتبر سال ۱۹۸۴م. برابر با سال ۱۴۰۵ هـ ق درگذشت. دوستان و یارانش جنازه‌اش را به قامیشلی سوریه عودت داده و با تجلیل شایان به خاک سپردند.

آثار نظم و نثر جگەرخوێن:

۱. *پریسکی‌وپێتی*؛ دیوان اشعار، چاپ دمشق، سال ۱۹۴۵ م.

۲. *جیم و گولپەری*، داستانی به نثر، چاپ دمشق، ۱۹۴۸ م.

۳. *سەوراێازادی*، دیوان اشعار، چاپ دمشق، سال ۱۹۵۴ م.

۴. *رشوێداری*، داستانی به نثر، چاپ دمشق، سال ۱۹۵۶ م.

۵. *گۆتناپێشی‌یان*، پند و امثال کردی، چاپ دمشق، سال ۱۹۵۷ م.

۶. *دستورازمانی کوردی*، چاپ بغداد، سال ۱۹۶۱ م.

۷. *فرهنگ کوردی ـ کوردی*، در دو جلد، چاپ بغداد، سال ۱۹۶۲ م.

۸. *کیم از؟*، دیوان اشعار، چاپ سال ۱۹۷۳ م.

۹. *میدیاوسالار*، داستانی به نثر، چاپ سال ۱۹۶۳ م.

۱۰. *روناک*، دیوان اشعار، چاپ سوئد، سال ۱۹۸۰ م.

۱۱. *زەندئاویستا*، دیوان اشعار، چاپ سوئد، سال ۱۹۸۱ م.

۱۲. *شەفەق*، دیوان شعر، چاپ سوئد، سال ۱۹۸۲ م.

۱۳. *هێڤی*، دیوان شعر، چاپ سوئد، سال ۱۹۸۳ م.

مأخوذ از یادداشتهای اُستاد شرفکندی (هەژار)، مستفاد از مجلهٔ پیشەنگ کردی، شمارهٔ ۱۱، چاپ سوریه. روزنامهٔ گەل به عربی، شمارهٔ ۱۳، سال ۱۹۸۵، چاپ سوریه.

سیدعلاءالدین سجادی کلجینی

سیدعلاءالدین فرزند سیدنجم‌الدین از سادات کلجی، به سال ۱۳۲۵ هـ ق در شهر سنندج دیده به جهان گشود. پس از یادگیری مقدماتی در زادگاه خود، راه غربت را پیش گرفت و با قدم سعی و کوشش به مدارس متعددی در شهرها و روستاهای کردستان ایران و عراق راه یافت و از هر دانشور شهره‌ای، به بهره‌ای رسید؛ سرانجام به بغداد رفت و محضر گروهی از فضلای آنجا را نیز درک کرد.

پس از اتمام تحصیل همانجا مقیم شد و تا پایان حیات (ماه ربیع‌الاول سال ۱۴۰۵ هـ ق)، خدمت به ادب کردی و اشاعهٔ آن را وجههٔ همت قرار داد و آثار ارزشمندی به زبان کردی منتشر ساخت که از جملهٔ آنهاست:

۱. *ئەدەبی کوردی ولێکۆڵینەوەلەئەدەب کوردی*.

۲. *رشتەی مرواری*، در هشت جزء.

۳. *مێژوی ئەدەبی کوردی*.

۴. *گەشتێک لە کوردوسانا*.

۵. *گۆڤاری گەلاوێژ*.

۶. *گوڤاری نزار*.

۷. *دەقە کانی ئەدەبی کوردی*.

مرحوم علاءالدین سجادی از اساتید ادب کردی و از اعضای مؤثر **کۆڕی زانیاری کورد** (فرهنگسرای ادبای کرد) در بغداد بود.

یادی سەجادی، دلێر سەجادی، بغداد، ۱۹۸۷، ص ۵. مقدمهٔ شرفنامهٔ هەژار. یادداشتهای نویسنده.

ملاعبدالله مدرس گرجی

ملاعبدالله مدرّس گرجی فرزند ملاعبدالکریم بن ملاعارف بن ملا شریف، متولد سال ۱۳۱۳ هـ.ق، فاضلی وارسته و انسانی به زیور فضل و کمال آراسته بود که پاک آمد و پاک رفت و از آغاز جوانی تا سنین ضعف و ناتوانی در کمال زهد و تقوی زیست. او در انجام اوامر خدا، عزمی راسخ و قدمی استوار داشت و در نشر احکام اسلامی و راهنمایی برادران دینی بدون چشمداشت مادی، در نهایت خلوص و فروتنی، ساعی و کوشا بود.

مرحوم ملاعبدالله هم تدریس می‌کرد و هم امام راتب مسجد ملاویسی در شهر سنندج بود و تا پایان زندگی این دو وظیفهٔ دینی و اجتماعی را به نحو احسن ادامه داد و سرانجام در سوم جمادی‌الاولی سال ۱۴۰۵ هـ.ق برابر با پنجم بهمن سال ۱۳۶۳ ش در شهر سنندج وفات یافت.

از آن مرحوم تألیفاتی بجا مانده است به این شرح:

۱. رساله‌ای در منطق به فارسی.
۲. *پیام به برادران دینی*.
۳. *کشف‌الغوایه* در رد شبهات.
۴. رساله‌ای به فارسی در حساب و جبر.
۵. رساله‌ای به فارسی دربارهٔ وجوب حجاب در اسلام.
۶. رساله‌ای در مناسک حج.
۷. *مولودنامهٔ کردی*.
۸. *تحقیق النُسخ* در رد معترضین نصاری.
و چند کتاب دیگر.

یادداشتهای نویسنده.

ملافیض‌الله مُرادی

ملافیض‌الله مرادی فرزند ابوالمحمد، متولد سال ۱۲۹۰ هـ.ش، فاضلی خُجسته‌سیر و عالم عاملی بود که عمری را در خدمت به طلاب علوم دینی و ارشاد مسلمانان سپری کرد؛ بیشتر با طبقات ضعفا و زحمتکشان مؤمن محشور بود. زندگی بسیار ساده‌ای داشت. در نهایت فروتنی و عزت‌نفس می‌زیست و از شهرت و مقام گریزان بود.

مرحوم مرادی از آغاز جوانی به دنبال کسب دانش در مدارس دینی کردستان ایران و عراق به گشت و گذار پرداخت و محضر استادان بسیاری چون شادروانان: ملاشریف بیّسارانی و سید عنایت‌الله هویه‌ای و ملامحمد صادق امامت اویّهنگی و ملامحمدباقر مدرس بالک و

ملامحمدسعید ڕەشەدێ و ملاسلیمان کانی میرانـی و مـلاعارف چـنگیانی و مـلاعبدالله عـرب مدرس سورداش و ملاعبدالله مدرس سلیمانیه‌ای را درک کرد؛ آنگاه به سنندج راه یافت و چندی در مسجد ملاجلال در خدمت استاد عالی‌منقبت مولانا محمد مدرس گرجی تلمّذ کرد و به اخذ اجازهٔ افتا و تدریس نایل شده پس از آن به زادگاه خود (بیّساران) بـازگشت و بـعد از یک سـال تدریس و امامت در آنجا، به روستای «کیّلانه» ـ از قُرای حومهٔ سنندج ـ نقل‌مکان کرد و ۹ سالی در آنجا ماندگار شد. سپس مدت ۲۰ سال در یکی دیگر از آبادیهای اطراف سنندج به نام «سارەو قامیش» وظایف دینی و اجتماعی خود را ادامه داد. آنگاه به سنندج قدم نهاد و تا پایان حـیات (مدت ۱۴ سال) از مدرسین و ائمهٔ بنام این شهرستان بود و سرانجام در شب جمعه ۲۸ تیرماه سال ۱۳۶۴ هـ ش برابر با سلخ شوال المکرم ۱۴۰۵ هـ ق وفات یافت. جنازه‌اش را بـا تـجلیل و احترام شایان به آبادی «سارەو قامیش» انتقال داده، در آنجا به خاک سپردند.

یادداشتهای نویسنده.

قەنات کوردۆ

قەنات‌کوردۆ به سال ۱۹۰۹م. در آبادی «سوزرێ» از روستاهای منطقهٔ فارس ترکیه ولادت یافته است. هنوز ده سال را تمام نکرده بود که خانواده‌اش همچون سایر اهالی آن آبادی در اثر بیدادگری و زورگویی مأمورین ترک و فشار زندگی مجبور به ترک وطن شدند و بعد از یک مدت سرگردانی و آوارگی خود را به ارمنستان رسانیدند. مدتی بعد پدر قەنات از آنـجا بـه گـرجسـتان مهاجرت کرد و در شهر تفلیس اقامت گزید و در آنجا پسرش قەنات را به مدرسه فرستاد.

در سنهٔ ۱۹۲۸م. قەنات به معیت ۲۸ محصل دیگر کرد برای ادامهٔ تحصیلات عالیه به شهر لنینگراد رفت و در دانشگاه ثبت‌نام نمود و مقارن همین ایام با همکاری عده‌ای از جوانان کرد، مجله‌ای را به زبان کردی منتشر ساخت.

قەنات کوردۆ پس از اخذ لیسانس، وارد دورهٔ دکتری شد و در ۱۹۴۱م. تز خود را با درجهٔ ممتاز ارائه داد.

به سال ۱۹۵۵م. در دانشکدهٔ زبانهای شرقی در دانشگاه لنینگراد به استادی پذیرفته شد و به سمت ریاست گروه ادب و زبان کردی در آن دانشکده تعیین گشت و سرانجام هجدهم نوامبر سال ۱۹۸۵م. برابر با پنجم ربیع‌الاول سال ۱۴۰۶ هـ ق زندگی را وداع گفت و با تشریفات شایانی در شهر لنینگراد به خاک سپرده شد.

آثار و تألیفات پروفسور قەنات کوردۆ:

۱. *دستور زبان کردی*، چاپ ایروان، سال ۱۹۵۶ م.

۲. فرهنگ *زبان کردی* برای محصلین دبستانی، چاپ مسکو، سال ۱۹۵۷.
۳. فرهنگ *کردی به روسی*، چاپ مسکو، سال ۱۹۶۱ م.
۴. دستور زبان به *لهجهٔ اکراد جنوبی و شمالی*، چاپ مسکو، سال ۱۹۷۸ م.
۵. ترجمهٔ داستان *سیفاحاجی* به روسی، چاپ مسکو، سال ۱۹۶۲ م.
۶. *افسانه‌هایی دربارهٔ رستم زال در میان اکراد*، به زبان روسی، چاپ مسکو، سال ۱۹۷۸ م.
۷. *زبان کردی*، چاپ فرانکفورت آلمان، سال ۱۹۸۱ م.
۸. *تاریخ ادبیات کرد*، در دو جلد، چاپ استکهلم، سال ۱۹۸۳ م.
۹. ترجمهٔ داستان کردی *دمدم‌قلا* به روسی.
۱۰. فرهنگ *کردی سۆرانی به روسی*، چاپ مسکو، سال ۱۹۸۳ م.
۱۱. مجموعه‌ای *از داستانهای فولکلور کردی*، چاپ بغداد، سال ۱۹۷۸ م.

گذشته از این تألیفات، مقالات و مباحث زیادی از قه‌نات کوردۆ در روزنامه‌ها و مجلات روسیه و بسیاری از کشورهای اروپا دربارهٔ ادب و تاریخ و زبان کرد انتشار یافته است.

مجلهٔ پێشه‌نگ، چاپ سوئد، شمارهٔ ۱۱، سال چهارم.

هێمن

سید محمدامین شیخ‌الاسلامی متخلص به «هێمن»، فرزند سیدحسن شیخ‌الاسلام مکری از تبار عارف و دانشمند معروف ملاجامی چۆری، در بهار سال ۱۳۰۰ شمسی برابر با سال ۱۳۴۰ هـ ق در یکی از روستاهای مهاباد به نام «لاچین» متولد شد. پس از یادگیری قرآن مجید و کتب مقدماتی فارسی و عربی، به مهاباد رفت و مدت چهار سال در خانقاه و مدرسهٔ جد مادریش شیخ یوسف برهان در سلک طلاب علوم دینی تحصیلات خود را ادامه داد و در همان ایام با «هه‌ژار» ــ که آنجا بسر می‌برد ــ همدرس و همصحبت شد و با او عقد اخوت و دوستی بست.

بعدها به دستور پدرش به آبادی «کولیجه» راه یافت و مدت چند سالی نزد ملااحمد فوزی درس خواند. در سنهٔ ۱۳۱۷ هـ ش به خانهٔ پدری در آبادی «شیلاناوێ» بازگشت. روزها به کار کشاورزی و زراعت می‌پرداخت و شبها تا دیر وقت به مطالعهٔ کتب ادبی ــ از فارسی و کردی ــ مشغول بود و هر ساله چندین بار به شهر مهاباد آمد و شد داشت؛ در این مسافرتها با رجال شعر و ادب آشنا شد و در جلسات ادبی جوانان با ذوق آن دیار شرکت جست و اندک اندک در اثر ابراز لیاقت و استعداد، مورد توجه شخصیتهای معروف مهاباد، مخصوصاً **قاضی محمد** قرار گرفت.

هێمن در این ایام جوانی برازنده و کارآمد و آگاه، و آشنا به رموز ادبیات کردی و شعرشناس بود و خود نیز شعر می‌گفت و اشعارش در میان جوانان طرفداران زیادی داشت. پدرش نیز اهل شعر و

شاعری بود؛ ولی دوست نداشت که فرزندش وقت خود را به سرودن شعر بگذراند؛ اما استعداد ذاتی و قریحهٔ خدادادی او را به راهی سوق داده بود که به سرچشمهٔ زلال ابداع و ابتکار در فنون شعر و شاعری منتهی شود و در سنین بالا اهلیت لقب «شاعر وطنی» را داشته باشد. او راه خود را پیش گرفته بود؛ هر لحظه با شوق و ذوق بیشتر، گامهای فراتر برمی‌داشت و عقب‌نشینی و انزواگزینی برای او محال و ممتنع بود.

هێمن در سال ۱۳۲۳ شمسی به عضویت شورای نویسندگان نشریهٔ *نیشتمان* درآمد، که به طور مخفیانه از سوی جمعی از ادبا و شعرای کرد علیه رژیم ستمشاهی انتشار می‌یافت. در سنهٔ ۱۳۴۴ ش پدرش دار فانی را وداع گفت و دو سال بعد از آن مادرش نیز ــ که دختر مرحوم شیخ یوسف برهان بود ــ درگذشت.

به سال ۱۳۴۷ ش به علت مشاهدهٔ اوضاع نامطلوب کشور و ستمهایی که از طرف رژیم شاه بر قوم ستمدیدهٔ کرد می‌رفت، خانه و زندگی را ترک گفت و سالها در بلاد غربت متواری و آواره بود. پس از پیروزی انقلاب ایران به وطن بازگشت و خدمات ادبی و اجتماعی و فرهنگی خود را از سر گرفت؛ که از جملهٔ آنها انتشار مجلهٔ *سروه* به زبان کردی است که در شهر ارومیه چاپ و توزیع می‌گردد.

استاد هێمن پس از ۶۵ سال زندگی، بر اثر سکتهٔ قلبی به تاریخ شب جمعه ۲۹ فروردین سال ۶۵ شمسی برابر با هشتم شعبان سال ۱۴۰۶ هـ ق درگذشت.

آثار چاپ شدهٔ هێمن:

۱. *تاریک و روون*، دیوان شعر.
۲. *ناڵه‌ی جودایی*، شعر.
۳. *پاشه روک*، مجموعهٔ مقالات و اشعار.
۴. بازنویس *تحفهٔ مظفریه* از رسم‌الخط لاتینی به کردی.
۵. مقدمهٔ رُمان *قه‌ڵای‌دمدم*، اثر عرب شامیلوف.
۶. *شازاده و گه‌دا*.
۷. *هه‌واری خاڵی*.

استاد عبدالرحمن شرفکندی (هه‌ژار) در سوگ دوست دیرین خود (هێمن) سوگنامهٔ سوزناکی به نثر و نظم کردی به رشتهٔ تحریر کشیده است که عیناً آن را نقل می‌کنیم:

«خه‌به‌ری مه‌رگی مام‌هێمن وه‌ها گێژو سڕی کردم؛ که هۆش‌و بیری شێواندم ده‌ماری هه‌ستی ته‌زاندم؛ جه‌رگ‌و هه‌ناوی سوتاندم؛ گیانی سیسی هه‌ڵکزاندم؛ ژانێکی ئه‌وه‌نده گران تزاوه‌ته ناخی گیانم، که زمانم له ده‌ربڕینی گۆناکاو له‌نگ‌و کۆڵه. هیچ وشه‌یه‌ک‌و رسته‌یه‌ک له‌م مه‌یدانه‌دا

شک‌نابه‌م که‌ئه‌م هه‌سته دڵ‌ته‌زێنه ئاشکرا کات.

هێمن به‌رله‌وه شاعیرابێ‌و ناوبانگ‌و ناوێک په‌یداکا، ئاواڵی گیانی گیانیم‌بو. لای ماموستایه‌کمان ده‌خوێند؛ سویندمان به‌سه‌ری یه‌کتربو؛ له‌ناوحوجره‌یه‌کدا ده‌ژیاین. به درێژی شه‌و هه‌تا خه‌و گێژو که‌لاله‌ی ده‌کردین، راز و نیازی ساویلکه‌و منداڵانه‌مان له‌لای یه‌کتری ده‌ردکاند. له‌درێژایی روژگاردا ده‌رس‌و ده‌ورو گه‌مه‌و گاڵته‌مان وێکرابو. به‌تیتوش لێک‌هه‌ڵنه‌ده‌بڕاین. هه‌رچه‌ند هێمن کچه‌زای شیخی بورهان و بابیشی شیخ‌الاسلام و له‌بنه‌ماڵه‌ی سه‌یدی چۆڕو مه‌لاجامی‌و به‌طایفه به‌ناویانگ‌و جێ‌به‌رزبو، منیش کوڕی مه‌لایه‌کی خۆماڵی‌و حه‌سه‌ن خاڵی بوم‌و له‌بابه‌ت ماڵ‌و حاڵه‌وه‌ش چه‌ندین‌پله له‌و که‌مترو نه‌وی تربوم، به‌داب‌و نه‌ریتی ئه‌وسا، ده‌بوایه ده‌عیه‌ی نه‌هێنێ من بدوێنێ‌و هه‌ر هاوده‌می نه‌جیم‌و نه‌جیم‌زادان بێ؛ به‌ڵام گڕی مه‌حه‌به‌تی دو تازه‌لاو بۆیه‌کتری هه‌مو له‌مپه‌رو به‌رگری په‌ڕاندبو؛ سوتاندبو.

هێمن منی له‌گش ئامۆزاو خالۆزاو که‌س‌و کاری خوشتر ده‌ویست؛ که‌دیاره منی هه‌ژاریش به‌یاری ئه‌و خۆم به‌به‌خته‌وه‌ر ده‌زانی‌و هه‌مو دلخۆشیم هه‌ر به‌وبو.

له‌و ده‌مه‌ش‌ڕا که له‌بستوی تازه‌لاوی به‌ودیوا چوین، منداڵی نه‌ماو گه‌وره‌بوین، بوینه هاوبیر له‌بیری ئازادی‌خوازی‌و ڕێبازی به‌ربه‌ره‌کانێ داگیرکه‌رانی ظاڵم‌و کوردچه‌وسێنه‌وه‌مان داپێش؛ ئه‌وناوی حه‌مه‌ده‌مینی کرده هێمن، منیش له‌ئاوره‌حمانیه‌وه ناوی هه‌ژاریم له‌خۆنا... هه‌ر شان‌به‌شان‌و پێ‌به‌پێ ڕێوه دچوین؛ پێکه‌وه‌بوین. شه‌وگار له‌به‌ر چرای نه‌وت له‌ژورێکدا ده‌مان‌نویسی؛ کوردیمان ده‌کرده شیعر؛ شیعرمان به کوردی ده‌گوت؛ هه‌ردوکمان به‌ره‌و روگه‌یه‌ک نویژمان ده‌کرد: به‌ره‌و په‌یکه‌ری ئازادی گه‌لی دیل‌و چاره‌ڕه‌شمان ـ که هه‌میشه له‌پێش چاوی خه‌یاڵمان‌بو ـ به‌جوته‌کڕنوشمان ده‌برد. شیعری خۆمان نیشانی یه‌کتری ده‌دا؛ بۆیه‌کتریمان چاک ده‌کرد. شیعرئی من بوایه‌یان‌ئه‌و، ده‌بو هه‌ردوک به‌دڵ په‌سه‌ندی بکه‌ین و ئه‌وسا روناکی ببینێ‌و نیشانی هه‌والانی ده‌ین. ئێره‌یی که‌ونه شاعیران لێره‌دا باوی نه‌مابو؛ لای‌من‌و هێمن فه‌وتابو. یه‌کدڵیمان، تێکه‌ڵیمان گه‌یشته پله‌و پایه‌یه‌ک وه‌ک دوجمک خۆمان‌و ناوه‌کانیشمان له‌زوربه‌ی خه‌ڵک ده‌گوڕا. توشی هه‌رکامێکمان ده‌بون بانگیان ده‌کرد:

هه‌ژار هێمن! هیمن‌هه‌ژار!

سه‌رده‌مایه‌ک له‌روژگاری ئازادی‌دا، ماموستا حه‌سه‌ن قزڵجێ‌و هێمن‌و من، هاومه‌نزڵی سێ‌براله‌بوین، شه‌وێکیان قزڵجی گوتی: کورینه! ئێستا زه‌مانه له‌م یه‌کتر گرتنه‌وی ئێمه که‌هێنده به‌یه‌کتر شادین، واله عه‌زره‌تان شه‌ق‌ده‌با؛ زۆر ده‌ترسم لێکمان بکاو ئاگامان له‌یه‌کتر ببڕێ. به‌ناشوکری خودا نه‌بێ قسه‌ی قزڵجی وه‌دیهات. دو که‌وتینه‌ده‌ربه‌ده‌ری‌و هێمن که‌وته کویره‌وه‌ری؛ وه‌ک‌تووی هه‌رزن بڵاوبوین. له‌مه‌ودای ده‌ربه‌ده‌ریم‌دا، ته‌نیا به‌یادی مام هێمن فرمێسکم

هەڵوەراندوە. بەڵێ خەمی کەس‌و کارو دوست‌و یارانم زۆربوە، بەڵام گریانم هەر تەنیا بۆ دوری هێمن هاتوە.

پاش چەندساڵێک لە کوردستانی بەردەستی عەرەبیشدا گەینەوەیەک. برینیدەردی دوریمان ساریژکراو صەبوریمان بەدیتنی یەکدی دەهات.

لەم ماوەی گەڕانەوەشدا مانی هێمن هێزی گیان‌و هەناوم‌بو.

هیندێک پتر لە نیوقەڕن بەژینی هێمن دڵخۆش‌بوم، دۆستایەیتمان‌قایم‌بو. قەد جارێکی بەقەد مثقالە ذەڕەیەک دڵمان لەیەکتر نەئێشا. لەزەمانی منداڵی‌و لاوی‌دا چۆن‌بوین بەسەری‌پیریش هەروابوین. بەڵام ئێستا بۆ یەکەم‌جاربەغیلی بەهێمن دەبەم، چۆن بەرلەمن خۆی لە دەردو داخ رزگار کردو منی هەژاری بەجێ هێشت. داخی گەورەو گرانی من هەر ئەوەیە کەتازە هۆمیدم نەما لەسەر دنیا بی‌بینمەوە. بەفەرمایشی مەولەوی: «دیدەنی دیدار کەفتە قیامەت».

لەخودا ئاواتە خوازم بەزوێکی زو ئەم‌دنیایە بێ‌هیمنە بەجی‌بێڵم. لەودنیا ــ کە رۆح‌ئازادە ــ بە مام هێمن بگەمەوەو دور لەچاوی چاونەزێرو ستەمکاران گیانمان بەدیتنی یەکتر شادو شوکر ببێتەوە. دنیا بۆمن لەپاش هێمن چڵە کایەکیش ناهێنێ.

کاک هێمن‌گیان! هێندە بزانە هەژار بێ‌تۆ باڵ‌شکاوە؛ مایەی دڵخۆشی نەماوە. چاوەنۆڕبە، بەهومێدم هەر بەو زوانە ژوانی پێک‌گەیشتنەوەمان لەبارەگای خوداوەندی دادگەر بێ».

شینی هەژاربۆهێمن

کاک‌هێمن، برای شیرینم! چاوان دەگێڕم، نات‌بینم
زل‌کوێران دەڵێن مردوە کۆچی یەکجاریت کردوە
دڵەی پڕکوڵی هەژارم گیانی بێ‌ئۆقرەو قەرارم
بە مەرگی تۆ باوەڕ ناکا چۆن بێ‌منی لەتۆیی خاکا؟
تۆ یەک هوگری منداڵیم هاوشلکی‌و هاو کرچو کاڵیم
هەمدەمی دەمانی لاویم تەواوکاری ناتەواویم
هاوهەنگاو لەڕێی خەباتا هاوبەش لەهات‌و نەهاتا
هەواڵ دڵداری کوردستان هاو پێشمەرگەی زێدپەرستان
هاو سرودخوێن بۆ ئازادی بۆ رزگاربۆن لە بێدادی
هاوسەنگەر دژی داگیرکەر ناموی خوێن مژی سەرەخەر
هاو قەطار لە دەربەدەری بە هەژاری‌و خاکەسەری
هاو قەڵم، هاوبیرو هاوهەست هاوزمان، هاودڵ‌و هام‌دەست
هەر یەکی‌بو هەژار هێمن منیش هەرتۆبوم، تۆش هەرمن

رۆژێک بوین دابەش لە دولەش دولەشی ماندوی بەختڕەش
پەیمان‌بو، بەجێم نەهێڵی وێڵم نەکەی لەشوێن خێڵی
باری خەم وێکڕا هەڵ بگرین دواجاریش پێکەوە بمرین
تۆی کوردی وا خاوەن بەڵێن چی تۆی کردە پەیمان شکێن؟
گەوی بەین‌و بەقات هەڵبوارد خۆت بەئاسودەیی ئەسپارد
لابـاری خەمخواریت لادا ئەویشت بەمل مندا دا
جارزبوی لەدنیای بێ‌فەڕ دنیای پڕلە دەزبڕی‌و گەڕ
دنیای وڕو گێژو کاسان گەوهەرو ئەمەگ نەناسان
دنیای بازاڕی نامەردان دنیای خەم‌و کوڵ‌و دەردان
خەڵەستی لەدەم هارو مار تەکیەوە لەو ژینی گەمار
ژیانی پڕژانی بێ‌دەرمان گەیشتیە هەواری هەرمان
بو ئەو کۆچەی بێ‌من کردت ئەو بەشە خۆشیەی تۆ بردت
زامی گیان‌و دڵ پڕسۆیە شین بۆ خۆمە، نەک بۆتۆیە
خۆزگە بەرلەتۆ دەمردم تۆ شیوەنت بۆ دەکردم
دورلەتۆ دڵ گۆمی خوێنم بەگازندەوە دەت دوێنم

منیش وەک‌تو قەڵسم لەژیان
«بۆچت جێ‌هێشتم؟ هێمن گیان!»[1]

***

اینک اشعاری از هێمن:

کوردم ئەمن

گەرچی توشی رەنجەڕۆیی‌و حەسرەت‌و دەردم ئەمن قەت لەدەس ئەم‌چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
ئاشقی چاوی کەژاڵ‌و گەردنی پڕخاڵ نیم ئاشقی کێوو تەلان‌و بەندەن‌و بەردم ئەمن
گەر لەبرسان‌و لەبەر بێ‌بەرگی ئیمڕۆ رەق هەڵێم نۆکەری بێگانە ناکەم، تالەسەر هەردم ئەمن

من لەزەنجیرو تەناف‌و دارو بەند باکم‌نیە
لەت‌لەتم‌کەن، بمکوژن، هێشتا دەڵێم کوردم ئەمن

۱. حروف این مصرع به حساب ابجد برابر با ۱۳۶۵ شمسی، سال درگذشت هێمن است.

فرمێسکی‌گەش

قەت لەدنیادا نـەبو بێـجگە لەنـاخۆشـی بـەشم   ماتو دامـاوو پـەشیوو بێکـەسو چارە ڕەشم
سەردەمێک ئاوارەبومو ماوەییێکیش دەس‌بەسەر   ئەمدی روی ئاسودەیی، هەر توشی گێرەو قەڕقەشم
دابی کوردی وایە کەس لاگیری لێ قەوماو نیە   بۆچی سەر کونەی بکەم، لێم‌زیزە یاری مـەهوەشم
تیغی بێ‌مەیلیو جەفای ئـەو نـازەنینە دڵ‌ڕەقـە   جەرگی لەت کردم بەجارێک ئەنجنیویە سینەشم
کوشتمیو شەش‌خانی ئومێدی لەمن گرتن حەریف   مۆرە هـەڵداوێـمو بێـهودە بـەهیوای دوشـەشم
نابینی زەردە لەسەر لێـوی کـەسێ لەم شـارەدا   گەر خەمو دەردی دڵی خومیان بەسەردا دابەشم
خۆشەویستی گۆشەکەی تەنیایی هەر ئەژنۆکەمە   بۆیـە ڕۆژو شـەو وەهـا گـرتومەتە نێـو بـاوەشم
نایەڵێ دوژمن بە رەنگە زەردەکەی من پێ کەنێ   تادەمی مردن ئەمن مەمنونی فرمێسکی گەشم

شاعیرێکـی راستو یـەکڕومو فـیداکـارو نـەبەز
کوردە موحتاجی محەک نیم زێڕی بێ‌غەڵو غەشم

ترۆپکی زرگاری

ڕێـــبوارێکـم ئـازاو بـەزیبکو زاکـون   دەبڕم چۆڵو چـــیاو پێ دەشتو بێـرون
بـەرهەڵستم دەکـەمهەپرون بـەهەپرون   دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بـەرەو ئـاسۆی رون
دەڕۆم دەڕۆم تـــا تـروپکـی رزگـــاربون
کـەندو کۆسپ هـەنگاوم پێ نـاکـاشل   بێـتە سـەرڕێـم هـەزاران گـابەردی زل
بـەهێـزی شـانو بـاهۆ پێ‌دەدەم تـل   دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بەرەو ئـاسۆی رون
دەڕۆم دەڕۆم تـــا تـروپکـی رزگـــاربون
پێـــــمگرتوە دەرچـــــــوم لە دارەدارە   ڕێـمگرتوە، ڕێگـای «قـاضی» و «ئـاوارە»
نـــامترسێـــنێ گـولله، پـەتک، سێـدارە   دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بـەرەو ئـاسۆی‌رون
دەڕۆم دەڕۆم تـــا تـروپکـی رزگـــاربون
بـــەو خـــوێـــناوەی لەو ڕێـبازە ڕژاوە   گـــوڵی ئـاڵی سـەربەستی کـورد رواوە
مـــــنیش بـــەدڵی پڕلە هـــیواو بڕواوە   دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بـەرو ئـاسۆی رون
دەڕۆم دەڕۆم تـــا تـروپکـی رزگـــاربون
نـــــارەومـــەوە لە داوەڵو تـــارمایی   زۆرم دیـــــوە بـــــولێڵو تـــاریکایی
دێـــنم بـــەو شـەوگارەڕەشـــە، دوایـــی   دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بەرەو ئـاسۆی‌رون
دەڕۆم دەڕۆم تـــاتروپکـــی رزگـــاربون
من پەروەردەی بن‌سێبەری ئەشکەوتم   گـەلێک جـاران لەچـاڵاوی رەش کـەوتم

هـاتمە دەرێ، هـەدام نـەدا، نـەسرەوتم دەڕۆم بـەرەو ئـاسۆ، بـەرەو ئـاسۆیڕون
دەڕۆم دەڕۆم تـــا تـرۆپکـی رزگـاربون

پەیامیڕانەگەیەندراو

پەیامیمن بەگوێیێ ئەم دڵبەرە نازدارە ڕاناگا نەسیم بێسیم دەبینێ، شلدەبێ، بەمکارە ڕاناگا
گوتی صەبرت هەبێ دووبارە دێمە دیتنت ئەمما لەکورتیدا تەمەن، وادیـارە بـەودیدارە ڕانـاگـا
وەکو پەروانە دەوری لێ دەدەن لاوانی خۆولاتی گـوڵی ئێـرە بـەژوانـی بـولبولی ئاوارە ڕانـاگـا
نەخۆشو دەردەدارو دڵبریندارم، پـەرستارێک بـــەحالّی ئـەمدڵە پڕژانو پڕئـازارە ڕانـاگـا
دەکەی ماچی دەمو لێوان ئەگەر هێزو گـورێکتبێ دەنا جوانێک بەدەردی ئاشقی بێچارە ڕانـاگـا
هەتا کۆمتر دەبێ پشتم پتر هەڵدەکشی مینیژۆپ ئیتر دەستم بەداوێنی کـچی ئـەمشارە ڕانـاگـا
دەبێ بولبول لەمن فێربێ غەزەڵخوێنی، بەڵام چبکەم
گـرفتارم، چـریکەم بـەوگوڵو گـوڵزارە ڕانـاگـا

ئارەقوتین

پێش ئـــەوەی گـزنگی هـەتاو تـــرۆپکـــی چـــیا بـنگێـوێ
پێش ئـــەوەی شـــنەیبەیانی بسکـــــی بـــەڕەزا بـــبزیوێ
پێش ئەوەی قـاسپەیخاسە کـەو لە زەردو مـــــادەنگ داتـــەوە
پێش ئـەوەی بـلبل بـخوێـنێ خـــونچە دەمـــی بکـــاتەوە
پێش ئـەوەی سیرەی هـەڵوێـان پـــەردەی بێدەنگـــی دادڕێ
پێش ئـەوەی چـورەپۆپـنەکـی بـــەرەو رونـــاکـــی هـەڵفڕێ
پێش ئـەوەی شـەمیسەرچـاکی ئـــاخر فـرمێسکـی هـەڵوەرێ
پێش ئـــەوەی گـژەبای تـوورە ژیـــلە مۆی پـــەپولە بـــەرێ
پێش ئـــەوەی لاوی بـەختەوەر دەم راگـــوێـزێ لەسـەرخـالّان
پێش ئـەوەی شـەوگەڕی دڵتـەڕ وەڕەزبێ لە مـــــالەو مـــالّان
پێش ئـەوەی بێـری شـلومل چـاوی خـەوالّوی هـەڵبێـنێ
پێش ئەوەی شوان مەڕی شەوێن وەگێڕی بــــەردا دەس بێـــنێ
پێش ئـــەوەی پۆلی نـەشمیلان شـــلشل داگـــەڕێـن بوکـانی
پێش ئـــەوەی سـەرکانیو دەراو ژاوەی بێلەپـــەری جـــوانـــی
پێش ئـەوەی حاجی سەلەمخۆر هـــەژارێک هــەلێنێ بـەتەماڵ
پێش ئـەوەی رێـچکە بـبەستن بۆمـــزگەوتێ شـــان بـەبەرماڵ
پێش ئـەوەی دەروێشـی چڵکـن پـــەنجەی خـەلیفەی کـوشیبێ

پێش ئەوەی شیخ وەک تارمایی | بـــەرەو خـــانە قـــاخوشیبێ
پێش ئـــەوەی گـــزیری بـەدفەڕ | لە دیـــــوەخان پـــارو بـــادا
پێش ئـــەوەی خـــاتونێک بـەناز | پـــەردەی کۆشکـــی ئـاغالادا

***

مـــن کـــاری خـــوم لەکـــاردیوە | مـــن جـــەرگی زەویـــم دریـــوە
مـــن شـــیڵـــەگـەم هـەڵبڕیـوە | مـــن یـــەکســـەریم ئـــاخنیوە
مـــــن ڕێـــــزەسواڵەم دانـــاوە | شـــــەغرەوویـــنجەم پێـــوەداوە
مـــن گـــاگێـــرەم تێـــر کـــراوە | یـــــا خۆیـــــانم وەرگێڕاوە
هـــــاوین‌و پـــــاییزو بـــەهار | هـــــەتاو لیێ نـــەداوم بێکـــار

***

مـــن جـــوتیارم، مـــن جـــوتیارم | مـــن لەگـــەڵ هـــەتاو هـــاوکارم
مـــن بـــەئارەق‌و ئـــەو بـــەتین | دامـــان‌ڕشـــتوە بـــناخەی ژیـــن
بـــاسکی مـــن‌و تـــیشکی ئـەوی | بـــــژیو دەســـتێـــنین لە زەوی
گـــەرجـــوتیار ئـــارەق نـــەڕێـــژێ | گـــــەرهەتاو تـــیشک نـــاوێـــژێ
دانـــیشتوی نـــاو کـــوشکو قـــەڵا | دەخۆن نـــــانی گـــــەڵاگـــــەڵا؟

***

بـــەڵام حـــەیف ئێســـتاش لێـــرە | مـــن بـــرسیم‌و کـــەسێک تێـــرە
نـــەقەت ئـــارەقی ئـــەسڕیـــوە | نـــەقەت گـــەوزی هـــەڵبرێـــوە
نـــــە مـــەچەکـــی جـــەمامبوە | نـــــە چۆڵەمـــــەی لەجێ‌چـــوە
نـــــە ئـــــەنگوستی ڕاگـــیراوە | نـــــە داسۆ لەچـــــاوی داوە
نـــــە دڵی پـــــیێ دڕدڕ بـــوە | نـــــە بـــن‌هەنگڵـــی خڕ بـــوە
نـــــە کـــــەفی دەردا بـــەکڵۆ | نـــــە پـــەنجەی دەری‌کـــرد دڵۆ
نـــــە دەســـتی پـــاشبارەی‌ناسی | نـــە ســـاوێکـــی دا لە داســـی
نـــــە بـــەگـــەرما داهێـــزاوە | نـــــە خـــــەوی لەچـــاوی زاوە
نـــــە بـــــەسەرمایە تـــەزیوە | نـــــە لەکـــای پـــاییز خـــزیوە
نـــە نـــوسەکـــەی پێـــوە نـوسا | نـــــە لەبـــەر بـــارانێ خـــوسا
نـــــەزوقمی بـــەسەردا بـــاری | نـــــە لەقـــوڕدا کـــەوت بـــاری
نـــــە دی شـــەوو شـــەونخونی | نـــــە چێشـــتی دەردی نـــەبونی

***

تـــاکـــەی وابـــم؟ تـاکـــەی وابـــم؟ دەس بـــــەتاڵ و رەنــــج بــــەبابم
تـــاکـــــەی رەنجی شـانو پـیلم بۆدوژمـــــــنبێ، بۆمـــــن دیــــلم؟
نــــــا نـــــا، تــــازە راپـــەڕیـــوم نــــــاتوانـــــن بـــدەن فـــریوم
ڕێــــــبازی شۆڕش بـــــــەرنادەم مــــــەودا بـــــەداگــــیرکەر نــــادەم
لەشـــــانو بـــــاهۆی خۆم رادی هــــــەڵگــــــرم ئــــاڵای ئــــازادی

مأخوذ از مقدمۀ *تاریک و روون*، دواویـن هێـمن و یادداشتهای نویسنده.

ملاعبدالرحمن طاهری

عالم وارسته و محبوب حاج ملاعبدالرحمن طاهری، مشهور به «حاجی ماموٚسا» فرزند ملاعبدالغفور، به سال ۱۳۰۴ شمسی در قریۀ «باغلوجه» از قرای شهرستان سقز به دنیا آمد و تحت سرپرستی و مراقبت پدرش پرورش یافت و در خدمت وی مقدمات صرف و نحو را آموخت. سپس در سال ۱۳۲۰ هـ ش به دارالعلم علوم دینی «تُرجان» رفت و مورد توجه و محبت استاد ملاعبدالحمید قدسی قرار گرفت و مدت سه سال و اندی از محضر وی بهره‌مند گردید. پس از آن در سال ۱۳۲۴ به قریۀ «گردیگلان» رفت و در حلقۀ درس ملاعبدالله سوتوئی نشست.

در همانجا بود که با مرحوم ملاعبدالکریم شاریکندی دوست و همدرس شد. این دو در کنار هم محضر استادانی چون ملامحمد امین قاجری در «قهرآباد سُفلی» و حاج ملاعلی ربّانی در «بغده‌کندی» را دریافتند. پس از آن ملاعبدالرحمن نزد ملاعلی ولزی در «حمامیان» رفت و مدتی بعد از آنجا به روستای «شێخلەر» نقل مکان کرد و در محضر ملاحسن شیخی تفسیر و حدیث و فقه را آموخت. در این زمان ــ که علوم اسلامی را به حد کافی فرا گرفته بود ــ طبق معمول دیگر طلاب آن نواحی، به ترجان بازگشت و به اخذ اجازه‌نامۀ افتاء و تدریس توفیق یافت.

ملاعبدالرحمن طاهری ابتدا در سال ۱۳۲۸ هـ ش به زادگاهش، روستای «باغلوجه» برگشت و به امامت و تدریس پرداخت. سپس در سال ۱۳۳۳ به روستای بزرگ و پرجمعیت «مەرخوز» رفت و ضمن سالها اقامت در آنجا به برکت نَفَس گرمش به راهنمایی و ارشاد مردم پرداخت و به علاوه با جدیّت و پشتکاری که داشت، موجب رونق و توسعۀ امر تدریس و تحصیل علوم دینی در آن سامان شد.

حاجی ماموٚسا طاهری این اواخر ــ که بیش از پیش مورد احترام و محبت مردم بود ــ به شهر بوکان رفت و آنجا تا پایان عمر، به عنوان مرجعی مورد اعتماد همگان، در حل مسائل دینی و رفع مشکلات مردم از هیچ کوششی فروگذار نکرد.

آنچه شخصیت حاجی ماموّسا را اعتلای ویژه‌ای بخشیده بود، مقدم بر مقام علمی، خصوصیات ارزشمند روحی و اخلاقی او بود. هرگز برخلاف باورش سخنی بر زبان نمی‌آورد و به صراحت و صداقت کلام شهرت داشت. اگر به راستی موضوعی پی می‌برد، در راه اثبات آن خوف و خطر نمی‌شناخت. در دوستی صدیق و استوار بود و زمانی که لازم می‌شد، در راه آن هر سختی و محرومیتی را به جان می‌خرید.

سیمایی بسیار نورانی و بشاش داشت که سرشار از محبت و صفا بود. زیاد سخن نمی‌گفت و هنگام صحبت، کلمات را آرام و دقیق بر زبان می‌آورد. کلامش نوازشگر گوشها و آرامبخش دلها بود و بزودی شنونده را مجذوب می‌کرد.

متواضع و بی‌ادعا بود؛ با جوانان و حتی کودکان چون دوستی یکرنگ می‌نشست و به سخنانشان گوش می‌داد. توجه چندانی به متاع دنیا نداشت و در نهایت سادگی می‌زیست؛ اما در عین حال اهل گوشه‌نشینی و انزواطلبی هم نبود. خانه‌اش همواره محفل دوستان و مأمن میهمانان و مسافران بود.

سرانجام وجود پربرکت حاجی ماموّسا طاهری را در آخرین روز فروردین سال ۱۳۶۶ هـ ش، سانحهٔ اتومبیل از ما گرفت. جنازهٔ وی توسط خیل دوستداران و ارادتمندانش ــ که از شهرهای مختلف کردستان گرد آمده بودند ــ با اندوه فراوان تشییع گشت و در بوکان به خاک سپرده شد.

این کوزه‌گر دهر چنین جام ظریف می‌سازد و باز بر زمین می‌زندش

روحش به رحمت ایزدی شادمان باد.

یادداشتهای نویسنده.

برهان‌الدّین حَمدی

عارف نیکنام و دانشمند والامقام استاد شیخ برهان‌الدین حمدی، فرزند خلف علامه عبدالحمید عرفان سنندجی[1] است، که به سال ۱۳۲۲ هـ ق / ۱۲۸۲ هـ ش، در شهر سنندج چشم به جهان گشود. نوجوانی دوازده ساله بود که پدر بزرگوارش روی در نقاب خاک کشید و او را در دنیای آشوب‌زدهٔ آن دوران تنها گذاشت؛ اما برهان‌الدین ــ که لذت و منزلت دانستن را دریافته بود ــ درصدد برآمد تا مقدماتی را که نزد پدر آموخته است، کامل کند. به همین جهت و به دلیل لیاقت ذاتی و توفیق خدادادی، با اشتیاق و پشتکار، کار تحصیل را نزد مدرسین مبرز آن روزگار ادامه داد و محضر استادانی چون ملا محمد صادق نیری، شیخ حبیب‌الله مدرس کاشتری و ملاعبدالعظیم

۱. برای اطلاع از شرح حال ایشان، به جلد دوم، صفحهٔ ۱۳۱ مراجعه شود.

مجتهد را دریافت و به مدد هوش و ذکاوت سرشار و حافظهٔ فوق‌العاده‌اش، متون بسیاری از کُتُب علمی چون: *جمع‌الجوامع* سبکی و شرح *عقاید* نسفی و *الفیهٔ* ابن‌مالک و *تلخیص* خطیب قزوینی و *مقامات* بدیع‌الزمان و بسیاری از متون مشکل از این دست را به تمام و کمال دریافت و از حفظ کرد. و روز به روز بر ذخایر ارزشمند دانستنیهایش افزود؛ تا آنجاکه چون به سن سی‌سالگی رسید، در بیشتر علوم آلی و غایی صاحبنظر بود و استادانش ــ که از جمله سرآمدان عصر خود بودند ــ او را به چشم دانشمندی جامع علوم می‌نگریستند و وجودش را ارج می‌نهادند.

استاد حمدی در سال ۱۳۱۲ هـ ش نزد مرحوم ملاصادق منبری نیری مُجاز گشت و دیگر استادان بر اجازه‌نامه‌اش مهر تأیید زدند. ابیات زیر را شادروان شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی، به عنوان تصدیق و تقریظ بر اجازه‌نامه‌اش نگاشته است؛ که نشان از عمق ارزش و اوج اعتبار مُجاز نزد معلمش دارد:

اِجـــازةٌ لا بِـــباطل　　بـــورِکَ فـــیها لقـــابِل
کَـــحَبَّةٍ فـــی قـــرار　　اَصـــابَها صـــوبُ وابِـــل
فَأَضْـــبَحَتْ ذاتَ شـــطاٍ　　تُـــنْبِتُ سَـــبْعَ سَـــنابِل
لِـــبارعٍ فـــی المـــعانی　　و جـــامعٍ لِلـــفضائِل
فـــتیً، ادیبٍ اریبٍ　　اَزْکـــیٰ ســـلیلِ الأفـــاضِل
شـــارحِ کُـــنهِ الخَـــفایا　　بُـــرهانِ دَعـــوی الفـــواضِـل
وَ نـــحنُ ایـــضاً أَجَـــزنا　　لهُ بِـــما هـــو اَهِـــل
مِـــن نشـــرِ طـــیبِ العـــلوم　　مَـــقاصِدَ او وســـائل
یـــجری لِســـانُ الحـــبیبِ　　و هـــو مـــن‌الله ســـائِل
بِأن یُـــفیضَ عـــلیه　　مـــن سُـــخْبِ جـــودٍ هـــواطل
مَـــناهِلَ البـــرکاتِ　　والفـــضلِ أوفـــی مـــناهِل
وَ اَنْ یَـــمُنَّ عـــلیه　　بـــحفظِه مِـــنْ غَـــوائِـل
یـــاربِّ فـــاغفِرْ ذنـــوباً　　آتـــیتُهنَّ ثَـــواقِـل

استاد مورد بحث ما پس از اخذ اجازه، مدتی به تدریس در یکی از مساجد سنندج مشغول شد؛ تا آنکه در سال ۱۳۱۵ هـ ش به استخدام وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش) درآمد و سی و اندی سال در دبیرستانهای سنندج تدریس کرد. دو سه‌سالی هم ریاست اوقاف استان کردستان را عهده داشت و در این پست منشاء خدمات ارزنده‌ای در جهت ترمیم و آبادانی مساجد و گسترش مدارس بود. مدتی نیز به درخواست مسئولین دانشگاه رازی، به تدریس زبان و ادبیات فارسی در دانشکدهٔ تربیت دبیر سنندج پرداخت.

در بیان مقام علمی و ارزنده‌تر از آن مرتبت اخلاقی این استاد جای سخن بسیار است. او عمری طولانی را با عشق به کسب دانش بیشتر و درک عمیق‌تر، به تحقیق و تَتَبُّع گذراند و این علاقه و پشتکار و آن هوش و حافظهٔ خداداد چون جمع شدند، چنین شخصیت علمی نادری به عرصهٔ ظهور آمد که بی‌مبالغه می‌توان گفت مادرِ دوران عالمی اینگونه جامع علوم معقول و منقول و مسلط بر دو دریای کران ناپیدای زبان و ادبیات فارسی و عرب را کمتر به خود دیده است.

اما به لحاظ ارزشهای والای انسانی و اخلاقی، بیشتر سخن را باید به ده دوازده سال آخر عمر استاد اختصاص داد. به آرامی از هر چه رنگ تعلق داشت فاصله گرفت و چشم امید و انتظارش را از دنیا و ارباب آن برداشت و نگاه عاشقانه‌اش را متوجه خالق بی‌نیاز کرد. این توجیه رحمانی چون در آن دل و درون آشنا راه یافت، چونان آبی زلال و حیاتبخش که به کشتزاری مستعد اما تشنه‌کام برسد، حیات و باروری با خود آورد و با حاصل مهربانی و تواضع و صفا و شجاعت به ثمر نشست.

این اواخر محضر استاد، کلاس درس استاد و کلام استاد حال و هوای دیگری داشت. یکپارچه محبت و ایمان و اخلاص بود که در دریایی از معرفت موج می‌زد.

با آنکه خدا او را فرزندی نداده بود، با شاگردان خود حق پدری را به تمام و کمال ادا می‌کرد. با جسم خسته و ناتوانش، در حالی که به سختی از جا بر می‌خاست، قیام به احترام میهمانان و شاگردان را هرگز ترک نکرد. در هفته جلسه‌ای را به شرح مثنوی می‌پرداخت و به باور استادانی که در آن جلسات حاضر می‌شدند، از جمله بزرگترین مولوی‌شناسان و مثنوی‌دانان بود. اغلب ابیات این گنجینهٔ عظیم را از حفظ داشت و بسیاری از نکات دشوارش را ـ که شرحهای موجود بلاحل گذاشته‌اند ـ با تسلط تمام حل می‌کرد. به امام محمد غزالی عشق می‌ورزید و با آثارش می‌زیست و کلمات قصارش را زینت‌بخش کلامش ساخته بود. در حضورش از فرط تواضع و بزرگ‌منشی، افراد عامی نیز به راحتی اظهارنظر می‌کردند و ای بسا که به سخنان و تحلیل‌هایشان با حوصله گوش می‌داد و خطا یا اشتباهشان را به حکیمانه‌ترین صورت تصحیح می‌کرد. هر چند پیرو و شیفتهٔ امام شافعی بود؛ اما تحقیق در مذاهب دیگر را تشویق می‌کرد و خود نیز در باب زکات مواردی را بنا به مذهب شافعی فتویٰ نمی‌داد. همچنین در مسائل مربوط به عصر حاضر، دید و وسعت نظر ویژه‌ای داشت. راستی که این بیت حافظ شیرین سخن وصف حالش بود:

همچو حافظ غریب در ره عشق   به مقامی رسیده‌ام که مپرس

این وجود عزیز و مبارک، سرانجام روز دوشنبه نهم آذرماه سال ۱۳۶۶ هـ ش فرمان گرفت و به دیدار خالق دانا و مهربانش شتافت.

آثار و تألیفات شیخ برهان‌الدین حمدی:

۱. ترجمهٔ *مشکوة‌الانوار* امام محمد غزالی.

۲. ترجمهٔ *الاربعین فی اصول‌الدین*، امام محمد غزالی.

۳. ترجمهٔ رسالات *حیّ‌بن یقظانِ* ابن سینا، شیخ شهاب‌الدّین سهروردی و ابن‌طفیل در یک جلد.

۴. *فلاسفه و خداشناسی*، شامل ترجمهٔ *رسالةالطیر* و *رسالهٔ فلسفهٔ نماز*، تألیف ابن‌سینا و کتاب *مرآةالفلسفه*، تألیف طنطاوی در یک جلد.

۵. ترجمهٔ *عقاید نسفی* تألیف سعد تفتازانی.

۶. ترجمهٔ قصاید سه‌گانهٔ *لامیةالعرب* شنفری، *لامیةالعجم* طغرایی و *لامیةالکرد* عرفان سنندجی (چاپ نشده).

۷. ترجمهٔ قصیده *بانت سُعاد* کعب‌بن زُهیر.

استاد طبع شعر نیز داشت و «حمدی» تخلص می‌کرد. اینک دو غزل از آن شادروان که در سنین جوانی سروده است:

بُتا خون شد دلم در آرزوی دیدن رویت به سر شد عُمر من یکباره در سودای گیسویت
گدای درگه تو گشته‌ام ای خسرو خوبان به لطف خویش بنواز و مرانم از سر کویت
اگرچه در مصاف شیرمردان شیردل باشم ولی گشتم به یک لحظه شکار چشم آهویت
سر آمد عُمر من در کسب دین و دانش و فرهنگ ولیکن جمله را تاراج برده چشم جادویت
سنندج بی‌نصیب از برق اگر باشد غمی نبود چو تابد در خیابانها فروغ روی نیکویت
بدینسان گر سوی بُستان خرامان بگذری یک دم سهی سروچمن گردد غلام قد دلجویت

از آن روزی که «حمدی» شد گرفتار غم عشقت
سیه شد روزگارش همچو زلف غالیه بویت

***

ندارد کس چنین یار جفاکاری که من دارم زند هر لحظه تیری بر دل غمدیدهٔ زارم
نخوانده در دبیرستان بجز درس ستمکاری نیاموزد دبیرش غیر کسر قلب افگارم
نباشد در فلک ماهی بدین خوبی و زیبایی نروید در چمن سروی چو رعنا قامت یارم
نگاه چشم مستش آفت جان و دل و دین است به دام چین زلفش دل‌پریشان و گرفتارم
بهای بوسه‌ای از آن لب لعل شکرریزش اگر جانی ستاند، من به صد جانش خریدارم
نماند در دل شیدایم آثار پریشانی شبی گر با سر زلفش به دمسازی به روز آرم
فقیه شهر نبود از اصول عاشقی آگاه ملامتها اگر گوید، ورا معذور می‌دارم
چو بینم روی آن مه، فارغ از خورشید گردونم وَگر زلفش ببویم، بی‌نیاز از مُشک تاتارم

غزلخوانی کنم «حمدی» چو بلبل بر گل رویش
ولی از گلشن حُسنش نصیبی نیست جُز خارم

در سوگ درگذشت این عالم فرزانه، مرحوم بابامردوخ روحانی دوست و همکار دیرینش قصیده‌ای سروده است که ابیاتی از آن را می‌خوانید:

شد از دار فنا افسوس راحل سوی دار بقا آن مرد مقبل
گُزین حبر ادب «برهان حمدی» مهین دانای دانشمند فاضل
فروزان اختر شهر سنندج چراغ انجمن، شمع محافل
کلید رمز ابیات نظامی کلام مولوی را حل مشکل
سخن‌سنجی چو استادان پیشین سخندانی چو سحبان ابن وائِل
پی درس مقامات حریری کجا دیگر شود راهی مُحصل
منت بودم یکی همکار چندی ندیدم در تو جز حُسن خصایل
تنی وارسته مشحون از محاسن به دور از وصمت ننگ رذایل
از آن گلزار رنگین معانی فراوان بهره‌ام گردید حاصل
دریغا رفتی و دیگر نباشد نظیرت بین اقران و اماثل
یقین دارم که اکنون کرده باشی به گلزار بهشت خُلد منزل
روانت شاد از دیدار پاکان قرین رحمت خلّاق عادل

یادنامهٔ استاد حمدی، دی ماه ۱۳۶۶. یادداشتهای نویسنده.

عبدالله مُفتی

عبدالله مفتی مشهور به «ئاغه» و متخلص به «رسته» فرزند ارشد مرحوم مولانا محمود مفتی است که در سال ۱۳۱۳ هـ ش در سنندج به دنیا آمد. او از همان کودکی بسیار مورد توجه و علاقهٔ والدین و اطرافیانش بود و به این جهت تحصیلات علوم قدیمه را در زادگاهش نزد پدر و شاگردان وی آغاز کرد. و آنگاه که جوانی رشید و برومند شد، به تهران رفت و در دانشگاه تهران در رشتهٔ الهیات و معارف اسلامی ادامهٔ تحصیل داد و موفق به اخذ لیسانس شد. سپس به سنندج بازگشت و در وزارت فرهنگ آن زمان (آموزش و پرورش فعلی) به عنوان دبیر استخدام شد و به تدریس زبان و ادبیات فارسی در دبیرستانهای این شهر پرداخت. دبیری محبوب و موفق بود و سالها در راه ارتقاءِ سطح فرهنگ و دانش جوانان شهرش صادقانه کوشید.

وی این اواخر، پس از بازنشستگی به کرج نقل‌مکان کرد و چند سالی را آنجا گذراند؛ تا آنکه در پاییز سال ۱۳۶۷ هـ ش در سن ۵۴ سالگی، ناگهانی سکته کرد و چند روز بعد در میان ناباوری و حسرت دوستان و آشنایان بدرود حیات گفت.

شادروان عبدالله مفتی، مؤمنی غیرتمند و با شهامت و ادیبی خوش‌ذوق و نکته‌پرداز بود و از

منش و خوی انسانی بهره‌ها داشت. کلاس درسش در عین جذابیت، سرشار از بهره بود و چنان با تسلط، ظرایف ادبی و مشکلات دستوری را به بیانی ساده و در فضایی دوستانه تفهیم می‌کرد که جای اشکال و سؤال باقی نمی‌گذاشت. مردمدار و میهمان‌نواز بود و حضورش به مجالس گرما و صفای ویژه‌ای می‌بخشید. تنی توانا و صورتی زیبا داشت و با این همه در عفت و پاکدامنی زبانزد بود. گاهی شعر می‌گفت و گفتیم که «رسته» تخلص می‌کرد. اشعارش نغز و شیرین است و حکایت از طبع لطیف و ذوق سرشار شاعر دارد. در اینجا دو نمونه از آن اشعار را می‌خوانیم.

منم

آن کـــه راه جـــنون گـــزیده مـــنم — روی لیـــلی دَمـــی نـــدیده مـــنم
وان کـــه از بـــاغ زنـــدگی هـــرگز — گُـــلی از آرزو نـــچیده مـــنم
از نگـــاه گـــلی بـــه گـــلزاری — خـــارها بـــر جگـــر خـــلیده مـــنم
مـــرغ بشکســـته بـــالی از لانـــه — پـــیش صـــیاد اگـــر پـــریده مـــنم
آن کـــه بـــا یـــاد غـــنچهٔ دهـــنی — تـــن ز حسرت چـو گـل دریده مـنم
بـــاخته شـــادمانی و لذت — بـــار مـــحنت بـــه جان خـریده مـنم
کـــام کس از شکـــر نگـــردد تـــلخ — تـــلخی از کـــام او چشـــیده مـــنم
در شب تـــار، واله، ســـرگردان — مـــانده، از کـــاروان بـــریده مـــنم
ســـخن عـــاقلان ز «رســـته» شـــنو — پـــند مـــجنون بـــه جـان شـنیده مـنم

کار

بـــاشد بـــنای مـــنزلت و افـــتخار کـــار — شـــاخ درخت زنـدگیت راست بـار کـار
تـــاریخ یـــادگار جـــهان و جـــهانیان — بـــاشد نـــتیجهٔ عـــمل و یـادگارِ کـار
هر صفحه‌اش عـیان کـند از بـهر عـالمی — کاقبال نـیست جز بـه بـر و در کـنارِ کـار
کاهل بود غریب به ملک و دیـار خـویش — مهجور نیست شخص در اقصی دیـارِ کـار
بدنامی و کسالت و خـواری ز تـنبلی است — بـــخشندهٔ بـــزرگی و روحِ وقـــار، کـــار
بیکار سُست و خـسته و خـمیازه‌کِش بـود — بیمار نـیست آن کـه مَـر اوراست یـار کـار
اُمـید مـحض کـی بـه کسـی داده اعـتلا — بـــاشد امـــید و نـــاجی امـیدوار، کـار
پـــیشانی گشـاده و عـــزم مـــتین بـــبین — پـــیش رجـال فـتح و ظـفر در حـصار کـار

ابیات زیر برگرفته از قصیدهٔ بلندی است که مرحوم بابا مردوخ روحانی (مؤلف این کتاب) در رثای وی سروده:

در خـزان بـرگ‌ریزان گـلستان نـاگـهان | تـندباد مـرگ کـند از بـیخ سـروراستان
پـور پـاکـان یـادگار مـفتی والامـقام | دیـدهٔ بـینای فـامیل و چـراغ خـاندان
«ئـاغه» عـبدالله مـفتی، بـندهٔ طاعتگزار | خاطرش مملو ز ایمان، نـام حـق ورد زبـان
در نـجابت در سخا در رادمـردی بـی‌قرین | در صـفا و خـلق و خـو هـمپایهٔ بگـذشتگان
نکته‌سنج و نکته‌دان و نکته‌بین و نکته‌گوی | خوش‌بیان نیکومنش، شیرین‌زبان شیوابیان
دشـمن بـی‌دینی و دنـیاپرستان و نـفاق | لیک بـا اربـاب مـعنی هـمره و هـمداستان
مـجلس آرا بـود و شـمع جـمع اربـاب ادب | رهـنمای نـوجوانـان بـود تـا بـودش تـوان
حیف از آن رُخسار زیبا و آن قد عرعر مثال | کاینچنین پژمرده گشت و شد اسیر خاکدان
ای دریـغ آن چـهرهٔ بشـاش و گـفتار نکـو | ای دریغ آن شـیوهٔ مـرضیّه و خـوی شـیان
بـهر تـاریخ وفـاتش خـامهٔ «شـیوا» نـوشت | «کرد عبدالله مفتی جای در صحن جنان»[۱]

بابامردوخ روحانی «شیوا»

عالم وارسته شادروان باباشیخ مردوخ روحانی متخلص به «شیوا»، نگارندهٔ این کتاب، فرزند مرحوم شیخ حبیب‌الله مدرس روحانی است که به سال ۱۲۹۹ هـ ش در قریهٔ کاشتر واقع در پنجاه کیلومتری جنوب غربی شهرستان سنندج متولد شد. وی را به نام جدش اسماعیل نام نهادند و باباشیخ خواندند.

باباشیخ تحت توجه و تربیت پدرش پرورش یافت و نخستین بار نـزد او الفبا را آمـوخت و قرائت قرآن را فرا گرفت و به برکت نفس گرم پدر، در اندک مدتی قرآن را ختم کرد.

در همین اوقات یکی از شاگردان تازه فـارغ‌التـحصیل شـدهٔ پـدرش، در حـجرهٔ مسجدی، مکتب‌خانه‌ای باز کرده و چند کودکی را به شاگردی پذیرفته بود. این معلم نوآموزان، استاد ادب و سخنور نامی مرحوم بدیع‌الزمان‌مهی سنندجی بود. باباشیخ نزد مهی خـوانـدن و نـوشتن زبـان فارسی را آموخت و پس از چندی به امر او قصاید برده و بانت سُعاد و یکی دو قصیدهٔ عربی دیگر را از حفظ کرد. متعاقب آن نزد یکی دیگر از شاگردان فاضل پدرش، شادروان بهاءالدین شادمان، به فراگیری مقدمات زبان عربی مشغول شد و کتابهای *شمس‌التصاریف* در علم صرف و *اظهار* و *کافیه* در علم نحو و چند کتاب دیگر را فرا گرفت. سپس *بوستان* سعدی را نزد مرحوم ملامحمد سعید دربندی آموخت. چند ماهی را هم به آموزش حساب و هندسه مشغول شد و کـلاسهای پنجم و ششم دبستان به مدرسه رفت و گواهی ششم ابتدایی گرفت و با آنکه خود میل داشت به

---

۱. این مصراع به حساب ابجد برابر است با ۱۳۶۷؛ سال درگذشت مرحوم عبدالله مفتی.

دبیرستان برود، به دلیل علاقهٔ پدرش، تحصیلات قدیمه را دنبال کرد.

مدتی به فراگیری شرح *الفیهٔ* سیوطی در نحو و *فتح‌المعین* در فقه و *رسالهٔ کبری* و شرح شمسیّه در منطق، نزد پدرش مشغول شد و سپس در سلک طلاب مدرس بزرگوار، مرحوم ملامحمد مدرس گرجی درآمد و کتابهای *فناری* و *گلنبوی برهان* در منطق، *گلنبوی آداب* در علم محاضره و قسمتی از شرح *تهذیب‌الکلام* را نزد ایشان خواند. در ضمن دروسی از کتاب *تشریح‌الافلاک* را پیش مرحوم ملاعبدالمجید اصولی قرائت کرد. در همین دوران، شبها نیز در محضر پدرش به خواندن شروح *تلخیص* علامه تفتازانی و منظومهٔ *نخبة‌الادب* در علم بدیع ــ که پدرش سروده بود ــ پرداخت و پس از فراغت از این دروس، به قرائت کتابهای *تحفة‌المحتاج* در فقه و *جمع‌الجوامع* در اصول‌الفقه مشغول شد.

در زمستان سال ۱۳۲۰ هـ ش پدرش به دیار آخرت شتافت و ناچار درسهای ناتمام را نزد دیگر اساتید فراگرفت و چند جلسه‌ای هم محضر مرحوم ملاعبدالعظیم مجتهد را دریافت و دروسی از *تفسیر بیضاوی* و یکی دو مبحث از همان کتاب *جمع‌الجوامع* را به طور سَماع استفاده کرد.

یک سال بعد یعنی زمستان سال ۱۳۲۱، از طرف استادان خود مجاز گشت و اجازه‌نامه‌اش را بزرگانی چون مرحوم مولانامحمدصادق منبری‌نیری، مرحوم مولانا محمود مفتی، مرحوم ملامحمد مدرس گرجی، مرحوم ملاعبدالعظیم مجتهد و مرحوم آیت‌الله مردوخ امضاء کردند.

مقارن همین ایام ازدواج کرد و به فکر یافتن شغل مناسبی راهی تهران شد و پس از آشنایی با دکتر محمود افشار ــ که آن زمان معاون وزیر فرهنگ (آموزش و پرورش) بود ــ مورد توجه و محبت بسیار وی قرار گرفت و از آن تاریخ یعنی اسفند سال ۱۳۲۳ هـ ش به عنوان دبیر به استخدام وزارت آموزش و پرورش درآمد.

در کتاب *خاطرات و یادداشتهایش*، از حقوقش در بدو استخدام، خاطره‌ای دارد که ذکر آن در اینجا بی‌مناسبت نیست. نقل می‌کند که به دلیل مشکلات مالی وزارت فرهنگ، حقوق ماهیانه‌اش را ۵۵ تومان تعیین می‌کنند که به نسبت مخارج آن زمان هم، بسیار اندک بوده است. در این باره ابیاتی می‌سراید و برای دکتر محمود افشار می‌فرستد، که دو بیت نخست آن چنین است:

کسی کو چو من بار محنت کشد به ناحق ز فرهنگ منت کشد
پی مبلغ نحس پنجاه‌وپنج شب و روز رنج و مشقت کشد

دکتر افشار نیز پاسخش را به مدد خواجه شیراز، ضمن چند بیت این گونه می‌نویسد:

صبا جوابی از من ببر ز روی کَرَم بدان چکامه که آوردی از خجسته دبیر
نمودم آنچه توانستمی ولی افسوس اگر موافق تدبیر من نشد تقدیر

نــصیحتی کــنمت از زبــان حــافظ مــن — هــر آنــچه نـاصح مُشفق بگـویدت بـپذیر
چــو قســمت ازلی بــی‌حضور مــا کــردند — گر اندکی نه به وفق رضاست خرده مگیر

باری مدت هشت سال به همان صورت دبیر پیمانی ادامه داد؛ تا آنکه در سال ۱۳۳۱ پس از اخذ لیسانس، رسمی شد و تا سال ۱۳۵۷، مدت ۳۴ سال عاشقانه بـرای رشـد و تـعالی فکـر و فرهنگ جوانان شهر و دیارش، خدمت کرد. در این فاصله شغلهای بـا درآمـد بـیشتر و بسـیار کم‌زحمت‌تر را بدو پیشنهاد کردند؛ اما او معلم بود و درس و کلاس را با هیچ چیز عوض نکرد.

در دوران طولانی تدریسش، نمونه‌های بارز از کار طاقت‌فرسا و بی‌توقع و نیز از افـتادگی و قناعت استثنایی وی فراوان است. برای مثال شبهای امتحان غالباً تا صبح بیدار بود و با استفاده از کاربُن، به تعداد دانش‌آموزان برگهٔ امتحانی تهیه می‌کرد؛ زیرا تا این اواخر دستگاههای تکثیر متداول نبودند و راه دیگری برای تکثیر اوراق نبود. از آن طرف هـم راضـی نـمی‌شد بـه روش معمول آن ایام، مُمتحنین در گوشه و کنار سالن امتحان، سؤالات را قـرائت کـنند و شـاگـردان بنویسند؛ چه اگر همکاری متن را اشتباه می‌خواند، نزد دیگران تحقیر می‌شد و به علاوه به آنهایی که می‌نوشتند ستم می‌رفت.

اما معلمی بخشی از کار و مسئولیت او بود. تهیهٔ حواشی مفید و مناسب بر آثار گـذشتگان، تألیف و ترجمهٔ آثار و منابع مورد نیاز دانش‌پژوهان در رشته‌های مختلف علوم اسلامی، تدوین و تألیف کتابهای دوره‌ای تعلیمات دینی از دبستان تـا دبـیرستان و بـالاخره جـمع‌آوری و تـدوین سرگذشت و احوال و آثار بزرگان علم و ادب و عرفان کُـرد و هـمچنین تـاریخچه و سـرگذشت خاندانها و رجال سیاسی کرد زبان، تحت عنوان *تاریخ مشاهیر کُـرد*، جـهت و بـعد دیگـر کـار و زندگیش بود.

مجموعهٔ *تاریخ مشاهیر کُرد* ــ که در حقیقت ارزنده‌ترین سند هویت فرهنگی و تاریخی قوم کرد است ــ به لحاظ دیگری نیز جایگاه ویژه‌ای دارد؛ که همانا آشکار ساختن پیوند توانـمند و دیرینهٔ اصالت و موجودیت ملت کرد با فکر و فرهنگ اسلامی است.

از بحث دربارهٔ کتاب *مشاهیر* بگذریم و سخن در اطراف شخصیت و اخلاقیات مؤلفش را نیز به دیگران بگذاریم؛ چه صاحب این قلم به دلیل فرزندی وی، مکان و مجالی شایسته برای ادای این وظیفه ندارد.

باری باباشیخ روحانی پس از بازنشستگی به تهران نقل مکان کرد و در صدد انتشار مجلدات کتاب *مشاهیر کرد* برآمد و دو جلد آن را منتشر کرد؛ اما بیماریِ سخت و فرسودگی جسم، امکان ادامهٔ کار ندادند و عاقبت در صبحگاه پنجشنبه بیست‌ونهم دیـماه سـال ۱۳۶۷ هـ‌.ش جـان بـه جان‌آفرین سپرد و به دیار باقی شتافت.

آثار و تألیفات مرحوم روحانی:

۱. چهارصد مسألهٔ حساب و هندسه.

۲. کتاب *الصُّغری* در منطق.

۳. *فرهنگ نوزاد*، ۳ جلد.

۴. *قارورةالصّحو*، شرحی است به عربی بر منظومهٔ *باکورةُالنحو* از مرحوم پدرش.

۵. *فرهنگ روحانی*، ترجمهٔ المنجد (ناقص).

۶. *دانش سرایش*، دربارهٔ عروض و قافیه.

۷. *مرآةالاسامی*، شرحی است به عربی بر کتاب وضع ملا ابوبکر پیررستمی.

۸. *الیمّ‌الغیث لِحدایق التوریث*، شرح و متن به نظم و نثر در باب فرایض فقهی به عربی.

۹. *ارمغان گرامی*، در شریعت اسلامی (ناتمام).

۱۰. *مَآدِبُ‌القوم بِمَآرِبِ‌الصّوم*، شرح و متن به نظم و نثر عربی.

۱۱. *اَحْسَنُ‌الاتحاف لِکِتابِ الاِعتِکاف*، شرح و متن به نظم و نثر عربی.

۱۲. *فَتاوی‌الاکراد*.

۱۳. *ابهی المِصباح لِبَیْت‌النّکاح* (ناتمام).

۱۴. *بدیع روحانی*، در علم بدیع.

۱۵. *اَسْهَلُ‌الوصول الی نظمِ لُبّ‌الاصول*، شرح و متن به نظم و نثر در علم اصول الفقه به عربی.

۱۶. *دریای گوهر*، ۳ جلد.

۱۷. شرح سبعهٔ مُعلّقه.

۱۸. شرح *لامیةالعرب* و *لامیةالعجم* و *لامیةالکرد* و قصاید *بَانَتْ سُعاد* و *بُرده* و قصیدهٔ جیمیهٔ *بدیع‌الزمانی* و قصیدهٔ *طنطرانیّه*.

۱۹. *شاهراه رهایی* به فارسی.

۲۰. شیوهٔ مسلمانی به فارسی.

۲۱. دورهٔ *تعلیمات دینی* برای دبستان و راهنمایی و دبیرستان.

۲۲. *آینهٔ درستکاری* در برابر آیین زشتکاری.

۲۳. مناظره با آثار و تألیفات آیت‌الله مردوخ.

۲۴. *صفوت روحانی در مناقب شیخ عبدالقادر گیلانی*. ترجمه از عربی به فارسی.

۲۵. *بدیع و قافیهٔ شیوا* برای دورهٔ دوم دبیرستانها.

۲۶. *تاریخ مشاهیر کرد*. ۴ جلد (ناتمام).

۲۷. *مناسک حج*.

۲۸. *خاطرات و یادداشتهای من*.
۲۹. دیوان اشعار.

مرحوم بابامردوخ روحانی در نثرنویسی سبک ویژه‌ای داشت؛ روان و بی‌تکلف می‌نوشت و با حداقل کلمات مفاهیم مورد نظرش را می‌پرداخت و القاء می‌کرد. نوشته‌هایش غالباً ساده و به دور از اطناب کلام و مُغلق‌نویسی است. در سرودن شعر نیز دست بالایی داشت و اشعار نغز و دل‌انگیز فراوان دارد. «شیوا» تخلص می‌کرد و زیبا می‌نوشت. اینک نمونه‌هایی از نثر و نظم شیوا:

«... زمستان سال ۲۳ شمسی فرا رسید؛ هوا به شدت سرد و برفی بود و من مدام به فکر کار و مشغلتی بودم. روزی دو نفر از دوستانم ــ که اتفاقاً آنها هم جویای کار بودند ــ به دیدنم آمدند. از هر دری سخنی گفتیم و در آخر تصمیم گرفتیم که به تهران برویم. البته قبل از هر چیز لازم بود هر کدام لباس مناسبی برای این سفر تهیه کنیم و گذشته از آن خرج سفر لازم داشتیم. آنها رفتند که برای خود پول و لباس دست و پا کنند و من هم به یکی دو جا مراجعت کردم. متأسفانه این هیأت سه نفره بعد از یک هفته، روی هم سیصدتومان پول داشتیم.... نزدیک غروب در حوالی طاق بستان پیاده‌مان کردند. آن شب در یک بیغوله‌ای که به نام مسافرخانه بود بیتوته کردیم و فردا صبح به کرماشان رفتیم. پس از یک دو روزی توقف و دیدار از دوستان و خویشانی که آنجا داشتیم و تهیهٔ مبلغی دیگر وجه، شبانه به طرف تهران راه افتادیم؛ طلوع صبح به مقصد رسیدیم. نه جایی بلد بودیم و نه کسی را می‌شناختیم. هوا بسیار سرد بود و ما سرپناهی می‌خواستیم که از رنج سرما و خستگی سفر بیاساییم. یکی از همسفران، ما را به مسافرخانه‌ای راهنمایی کرد. آنجا منزل گرفتیم و یکی دو ساعت استراحت کردیم تا خود را برای گشت و گذار در شهری که به هوای آن تحمل مشقت کرده بودیم، آماده سازیم...».

نقل از کتاب *خاطرات و یادداشتهای من*، ص ۱۰۴ و ۱۰۵.

در پاسخ دعوت یک دوست به زیارت خانهٔ خدا

دوست دارم چو تو من نیز به آنجا آیم — قدم از سر کنم و جانب بطحا آیم
بعد یک عمر گُنهکاری و نافرمانی — به امید کرم ایزد یکتا آیم
اندر آن بادیهٔ عشق به شوق درِ دوست — قدم سعی ز سر ساخته، پویا آیم
همچو مجنون پی لیلای مُراد ار آیم — من سودازده، دیوانه و شیدا آیم
دعوت عامِ «ولله علی‌الناس الحج» — اندر آن ساحت فرخنده پذیرا آیم
مَهْبَطِ وحی به مژگان ارادت روبم — بر درِ خانهٔ حق رفتگرآسا آیم
سُرمهٔ دیده کنم گردِ رهِ یثرب را — تا بدان صومعه با دیدهٔ بینا آیم

بـا رُخ زرد و کـتاب سـیه و مـوی سپید
جــانب صــاحب آن قُبّهٔ خـضرا آیـم

لیک مـن یک عـمل خـیر نـدارم کـانجا
بـه امـید کَـرَم و نُـزلِ مُـهَنّا آیـم

مـن تـبهکارم و وامـاندهٔ درگـاه خـدا
شـرم دارم کـه بـدانـجا بـه تـمنا آیـم

یـار من! صـاحب آن خـانه تـو را یـاور بـاد
تـو بـرو، مـن نـتوانـم کـه بدانـجا آیـم

شـاید ار عـمر وفـا کـرد و خـدا یـارم بـود
اگـر امـروز نشـد نـوبت فـردا آیـم

آیم آنجا کـه کـنم شـعر روان هـدیهٔ دوست
تا در این شیوه به حق شاعر «شیوا» آیـم

شاید از جـانب ایـزد بـه جـوابی زیـن‌سان:
«بـنده‌ام تـوبه قـبول است» مـنادیٰ آیـم

***

تـا کـی بـه هـوای نـفس حیوانی
مـحبوس تـن ایـن روان انسـانی

حـیف است بـه مـنجلاب بـنهُفتن
ایـن گـوهر شـاهوارِ نـورانـی

مَسـپار بـه نـفس اخـتیارت را
کـز گـرگ نـیامده‌ست چـوپانی

دیـویست نشسـته در کـمین نـفست
زنـهار مـجو ز دیـو دربـانی

مـی‌باش مـتین و بـا ادب ای دل
چندی که در این سراچه مهمانی

جـز ذات خـدای پـاک بـی‌همتا
کس را بـه جـهان مکُن ثناخوانی

آزرده مکـن پـرندهٔ جـان را
کـاندر قـفس تـن است زنـدانـی

از پـرورش روان تـوان گشـتن
ربّـانی و نـقشبند و گـیلانی

مـی‌کوش بـه امـر دیـن و دنـیایت
بگـریز ز سُسـتی و تـن‌آسانی

امـروز فـراهـم آر زادی را
فـردا چـه بـود بَـرِ پشـیمانی

روح است هـمیشگی پس از مُـردن
وان تـوشهٔ ایـن طـریق طـولانی

دعـوی مکـن و مَشو بـه خـود غـره
از سـر بـنه ایـن کـلاه هـامانی

افسـوس کشـاندی از ره غـفلت
مـعمورهٔ دل بـه سـوی ویـرانـی

شـایسته بـود کـه هـمره حسـرت
ریـزی قـطرات اشک رُمّـانی

شـاید کـه دهـد دوبـاره تـوفیقت
جـبران کـنی آنـچه هست نـقصانی

سـامان دهـی ایـن وجـود بـی‌سامان
آسـوده شـوی ز نـابسامانی

رو هـمچو نـصوح تـوبه کـن «شیوا»
تـا وارهـی از عـذاب وجـدانـی

***

تا کی به خواب غفلت، تا چند شور مستی
تا کی به فکر مـاندن، تـا چـند خـودپرستی

نـقدینهٔ جـوانـی دادی ز کـف چـه آسـان
و اینک به جای نیرو، جا کرده سخت سُستی

بـودی بـه فکـر دنـیا سـرگرم نـابکاری روزی کـه بُـد فـراهـم نـیروی تـندرستی
جـام جـم است ایـن دل اسرار مـی‌نماید با سنگ خودپرستی صد حیف کان شکستی
حـیف است کـز جـهالت انـدازد ابـن آدم خـود را ز اوج عـزت بـر خـاکـدان پستی
تأخیر اگرچه رفته است، تـا وقت بـاز بـاقی است
«شـیوا» پـی تـدارک بـایست پیشدستی

***

دیشب بـه یـاد عـهد جـوانـی گـریستم پـیری بـه خـواب کـرده نـهانی گـریستم
بـا اشک خـون ز حسـرت ایـن بـاغ زنـدگی بـر بـرگهای زرد خـزانـی گـریستم
بـر مـوی نـو سـپید شـده اشک ریـختم بـر قـامت نـژند کـمانی گـریستم
نـادیده نـقش خـنده بـه لبـهای زنـدگی جـانا چـنان کـه افـتد و دانـی گـریستم
خـوانـدم یک دو بـرگ ز طـومار سـرگذشت بـر عُـمر خـویش و هستی فـانی گـریستم
دیـدم کـه نـیست تـوشه و نـبود ذخیره‌ای بـر حـال زار مَـوطن ثـانی گـریستم
بر ایـن حـیات فـانی بـی‌بهره کـان گـذشت نـاگـاه هـمچو بـرق یـمانی گـریستم
عکسـی ز روزگـار جـوانـیم یـافتم بـا خـون بـر آن یگـانه نشانی گـریستم
کـردم نـظاره عـهد شـباب و زمـان شَـیب بـر ایـن حـیات تـلخ جـهانی گـریستم
دی همچو خود خـزان‌زده «شـیوا» کـبوتری
دیـدم شکسـته خـاطر و آنـی گـریستم

***

در رثای مرحوم باباشیخ مردوخ‌روحانی، شعرا و نویسندگان آشنا با ایشان، بـر نگـارندهٔ ایـن سطور منت گذاشتند و اشعار نغز و مقالات ارزنده‌ای را ــ که حاصل طبع روان و قلم پُرتوان ایشان بود ــ ارسال داشتند؛ که البته همهٔ آنها را تنها در یـادنامه‌ای بـه هـمین مـنظور مـی‌توان نـقل کرد ــ اما اکنون که چنین مجالی دست نداده است ــ ناچار با عرض پوزش منتخبی را در اینجا نقل می‌کنیم:

از استاد سید ابراهیم ستوده:

مگـر ز جـام غـم و رنـج و جـامهٔ آلام سـپهر سـفله‌نوازم نـداد جـامه و جـام
بـهار عـمر بـه سر شـد، ولیک بـی‌حاصل خـزان عُـمر درآمـد، ولیک بـا آلام
گذشت شور شـباب و رسید رخـوتِ شَـیب نه زیـن گـرفتم عـبرت، نـه زان بـدیدم کـام
دمـی فـراز شـباب و گـهی نشیب مشیب از این فـراز و نشیبم چـه بـهره جـز اوهـام
دریـغ و درد لگـدمال شـد نـهال شـباب بـه سُمّ اشـهب بـام از قـفای ادهـم شـام

رسید بر لب بام آفتاب عمر عزیز هلا وفا نکند آفتاب بر لب بام
گرفتم آنکه دهندم چو خضر آب بقا جز آتش غم هجران چه یابم از ایام
ز خضر پرس که جز مرگ دوستان عزیز چه حاصل آمدت از طول عمر بی‌فرجام
به زهر مرگ عزیزان در این سپنج‌سرای هزار بار مرا کشت دهر خون‌آشام
بسا غما که ز اعصاب دل گُسست توان بسا غما که ز اعصاب جان شکست قوام
ولیک این غم آخر، که آخرین غم باد چنان ز پای فکندم که طفل را سرسام
ز ما گرفت فلک اوستاد «شیوا» را که شیوه‌ای دگر افکند در مَقال و مقام
مهینه شاعر آزاده کز بلندی طبع در آستان کمالش عطارد است غلام
اگرچه دور زمان گوشمال می‌دادش به سان سنبله زیر خراس ازرق فام
ولی ز همت والا به نیم جو نگرفت حصید کاهکشان را به مزرع بهرام
مدام خون جگر خورد و رخ گشاد چو گل دمی چو خار نزد چنگ بر ردای لِئام
نه دام نام ببردش ز ره، نه دانهٔ نان که نیست طایر قدسی اسیر دانه و دام
ز چاه جاه مصون داشت پای یوسف نفس چنین کنند عزیزان مصر عزت و نام
اَیا فرشته سیر، قبله‌گاه روحانی! که آسمان سر پرخاش داشت با تو مدام
شدی که گنج کمال تو را بیابد باب؟ شدی که بدر جمال تو را ببیند مام؟
تو بدر بودی و بودند دیگران چو هلال خسوف روی نیارد مگر به بدر تمام
دمی رکاب مرادت نداد ابلق دهر بدان گُنه که زدی بر کمیت نفس لگام
هر آن که تیر صفت راست قامتی آموخت هماره خون جگر می‌خورد به سان حُسام
به جرم جوهر ذاتی ز کجرویّ فلک کتاره زجر کشد در سیاهچال نیام
رثای پخته‌گری چون تو بالالی چشم چه‌سان به رشتهٔ نظم آورد «ستودهٔ» خام
مگر فرزدق و حسّان و بوبصیر و زُهیر مگر سنائی و خاقانی و ظهیر و هُمام
سر از ثریٰ به در آرند و خامه بر گیرند سزای تو به رثایی رسا کنند اقدام
بدین بضاعت مُزجات با امید قبول صلا دهیم دعایی به قصد حُسن ختام
اگرچه دهر سیه کاسهٔ تُهی کیسه سرای سرسریت تیره کرد از اسقام
تو را سرای ابد دلپذیر و روشن باد به نور پاک پیمبر علیه الفُ سلام
هزار و چارصد و نُه ز هجرت نبوی هزار نغمهٔ شیوا به خلد کرد مقام

***

در رثای استاد محبوب و بزرگوار حضرت «بابا مردوخ روحانی» متخلص به «شیوا» که برگردن من حق بسیار داشتْ و از عهدهٔ رثایش بر نمی‌آیم. سید محمود گلشن کردستانی.

آتش غم بی‌تو تا در جان کردستان فتاد / آتش حسرت نه در ایران، که در کیهان فتاد
دردها درمان‌پذیرند، آوخ از فقدان تو / در سراپای وجودم درد بی‌درمان فتاد
سالها هر آتش سوزان تحمل کرده‌ام / چون کنم زین آتش غم، کان مرا در جان فتاد
شادمانیهای جان در بوتهٔ حسرت نشست / کامرانیهای دل در کورهٔ حرمان فتاد
سیل آب دیده‌ام را گشت عمان مشتری / تیرگی از دود آهم در دل کیوان فتاد
گرچه دانم در برت روحانیان بگرفته‌اند / بی‌تو«روحانی» جهان بر من چنان زندان فتاد
آسمان را دم به دم گوید دبیر از قول من / چون کنم؟ کان خامهٔ خلاق از جولان فتاد
آن مقامات منیع و آن مقالات بدیع / آن رسالات نو، آنسان از کف انسان فتاد

***

کیست شیوا؟ اوستادی رهنما و ره‌گُشا / بر سریرِ اَمنِ حق، از دولت قرآن فتاد
آن که از صبح ازل در گلشن آیین نشست / آن که تا شام ابد در جنّتِ ایمان فتاد
آن که در هر محفل بینش طلوع فیض بود / آن که در هر مجلس دانش گهرباران فتاد
آن که در مقیاس ایمان خود ترازوی کمال / آن که در معیار عرفان، عشق را میزان فتاد
آن که فضلش چون دم عیسی حیات‌انگیز بود / آن که علمش چون عصای موسی عمران فتاد
چون ز یزدان و پیمبر دور در دنیا نشد / درگلستانی چنان، چون مرغ‌خوش‌الحان فتاد
روضه‌ای خوشتر از آن جنت که می‌پنداشت دید / در بهشت عدن اندر مقدمش رضوان فتاد
بخ بخ ای بالانشینان! شیخ والا آمده / آنکه در باغ سخن چون مرغ صددستان فتاد
وه‌وه ای روحانیان! روحانی ما آمده / آن که از دامانِ فکرش لؤلؤ و مرجان فتاد
آن که با او در سر عاشق فزون شد شور عشق / آن که بی‌او در دل عالم غم نقصان فتاد
گوهر پاکی که باشد گوهری را آب چشم / جان شیرینی که محبوب دل جانان فتاد
پاکدامن زیست در دنیا و پاداشش نگر / در مقام عشق از آلودگی عریان فتاد

***

ترجمان شعر خود را دید و فریادی کشید / تا به «روحانی» در آنجا دیدهٔ «حسان»[1] فتاد
کرد بانگی دلکش و آغوش بگشاد از وفا / تا به «شیوا» از محبت دیدهٔ «سَحبان»[2] فتاد
«شیخ»[3] و «خواجه»[4] خیرمقدم گو به دیدار آمدند / یار ما در حلقهٔ مرغان خوش‌الحان فتاد
شد «خلیل احمد»[5] از پور خلف سرمست و شاد / همچو او در بزم جنت راستی نتوان فتاد

---

۱. شاعر معروف عرب.
۲. شاعر معروف عرب.
۳. سعدی.
۴.حافظ.
۵. واضع علم عروض.

خویش را وارسته از قید علایق دید دوست — گفتی از زندان درآمد شاد و در بُستان فتاد
در میانِ خلق هم جز در جناب حق نبود — رفت و مانند ملک در حضرت یزدان فتاد
رفت سوی عرش و چشم فرش در دنبال اوست — زین سفر هنگامه‌ای در گنبد گردان فتاد
ولوله از میزبان در عالم بالا گرفت — غُلغُله در محفل گردون از این مهمان فتاد
«حمدی»[1] آمد پیشباز یار یکدل حمدگو — شادی از دیرینه همدل در دل «برهان»[2] فتاد

راستی جانِ مشاهیر عزیز کُرد سوخت — چون شرار مرگ در جانِ دل ایران فتاد
بی‌سروسامان نگر یاران و شاگردان خویش — راستی از تیر گردون آن سر از سامان فتاد
راستی کلک شگفتی‌زا، تو را گردون شکست؟ — راستی را؟ خامه زان دست گهرافشان فتاد؟
دست و دامن نیستم کس را به جز تو ای مُراد — دستگیری کن مُریدی را که در خذلان فتاد
یاد از آن روزی که بودی نکته‌گوی تازیم — اشک شوقم زینت آب دبیرستان فتاد
از بهاری نکته‌ات، هر سو بهارستان عشق — از نگاری نکته‌ات، هر جا نگارستان فتاد
جای تو «جَنّاتُ تَجری تحتها الانهار» گشت — گرچه در دنیا به کُنجی، گنج در ویران فتاد

گرچه رفتی از جهان، زنده است یادت هر زمان — تو نمیری، مرد دانشمند جاویدان فتاد
صیت تو عالم بگیرد، نام تو پایا بود — کی نشان چون تویی در بوتهٔ نسیان فتاد
هر چه گوید «گلشن» از تو، کم ز وصفت گفته است — چون تو فرمان یافتی، آتش به کردستان فتاد

شیوەنی بابامەردوخی ڕۆحانی «شیوا». حسن صلاح «سۆران»:

کەمەردۆخی زەمانم چوو، دڵم غەرقی غەمە ئەمشەو
کەخۆری خاوەر ئاوابوو، سەما ئەکسەرتەمە تەمشەو
کەل وئاسۆ بەکوڵ دەگرین، دەڕێژن شەونمی ئەسرین
شەپۆلی ئەشکی «ئاویدەر» وەکوو جۆگەو چەمە ئەمشەو
سەرم وەک کێوی شاهۆیە لەدەوری هەوری غەم کۆیە
تەواوی مەینەتی دنیا لە سینەی من جەمە ئەمشەو
تەمی‌شەو چەشنی دەیجوورە، سنە بێ‌نوورە خاپورە
شەوستانی هونەرچۆڵە، پەپوولە بێ‌شەمە ئەمشەو

---

۱ و ۲. ستاد برهان‌الدین حمدی.

نەسیبی خەڵکی ئەم هەردە، هەموداخ و خەم وەدەردە
غەمین و ماتو ڕەشپۆشن، پەژارەی ئەعزەمە ئەمشەو
بەمەرگی ئەو دڵم خوێنە، دەڵێم ئەشعاری بێوێنە
لەشینی شیوەنی شیوا، شەپۆڕ و ماتەمە ئەمشەو
مەشاهیری گەلی کوردی، بەنێوبانگە بەجێوردی
ئەوەی خەڵکە زلووردی، چەمەرگێڕی ئەمە ئەمشەو
کتێبی کەنزی دەورانە، وەکوولاڕووسی سۆرانە
جیەی شانازی هەموانە، هەچی بێژم کەمە ئەمشەو

شیخ احمد حسامی نقشبندی

شیخ احمد مُلقب به نورالدّین، فرزند شیخ محمد بهاءالدّین و نوهٔ قطب‌الطریقه شیخ علی حسام‌الدّین نقشبندی است؛ که به سال ۱۳۰۰ هـ ش در روستای «گوڵپ» واقع در مرز ایران و عراق به دنیا آمد. شیخ احمد کودکی را تحت مراقبت و تربیت جدّش گذراند و زمانی که به سن رشد رسید، جوانی پرهیزکار، مهربان و با درایت بود. چون شیخ حسام‌الدین درگذشت، پسرش شیخ محمد بهاءالدین جانشینش شد و به اشارهٔ او، شیخ احمد در روستای «باغه‌کۆن» سکونت اختیار کرد و به ادارهٔ خانقاه و رسیدگی به امور مریدان و اطرافیان پرداخت.

به دلیل اوضاع نابسامان عراق در سالهای اخیر، شیخ احمد طی این سالها دوبار به ایران مهاجرت کرده است. این دو سفر بار اول در سال ۱۳۵۳ هـ ش در جریان جنگ داخلی آن کشور و آخرین بار در بهار سال ۱۳۶۷ پس از بمباران شیمیایی حلبجه اتفاق افتاد؛ که این سفر اخیر در ایران اقامت گزید تا آنکه در سال ۱۳۶۸ به بیماری سرطان مبتلا گشت و بر اثر آن مدتی بعد بدرود حیات گفت.

به طوری که نقل می‌کنند، شیخ احمد در میان هم‌مسلکان خود از نادر افرادی بوده است که بین فقیر و غنی تفاوت چندانی قائل نشده و در خانقاه و اقامتگاهش ـ برخلاف روش معمول ـ یک نوع غذا می‌پخته‌اند و مریدان و مقربان تغذیهٔ یکسانی داشته‌اند.

یادداشتهای نویسنده.

آوات (ئاوات)

سید محمد کامل امامی زنبیلی، فرزند سید عبدالحکیم بن سید عبدالکریم بن سید عبدالرحمن، متخلص به «ئاوات»، از سادات حسینی و از خانوادهٔ مشایخ مشهور زنبیل است که در

سال ۱۲۸۲ شمسی در قریهٔ زنبیل متولد شد و همانجا نزد پدر و عمویش الفبا و مقدمات را آموخت و سپس در سال ۱۲۹۱ در خدمت ملامحمود مشهور به «مه‌لاڕه‌شه» به تحصیل دروس ادبیات عربی و فارسی معمول آن روزگار پرداخت. دو سال بعد در معیّت برادر بزرگترش سیدمحمد نورانی، جهت ادامهٔ تحصیل نزد عمویشان حاج باباشیخ به روستای «جیمان» رفتند و دو سالی آنجا و یک سال و نیم هم در روستای دارالعلم (تُرجان) نزد ملاصادق واثق بالله به ادامهٔ تحصیل پرداختند. سپس با رفتن ملاعبدالله فهیمی به زنبیل، بدانجا بازگشتند و مدتی را که ملا عبدالله در زنبیل بود از محضرش به کسب علم اشتغال داشتند. پس از آن یک سالی را بی‌معلم گذراندند. عاقبت سیدکامل با همراهی استاد عباس حقیقی شاعر معروف کرد، به روستای «باغچه» از توابع مهاباد رفتند و در خدمت ملاسیدکریم مدرسی، تحصیل علوم اسلامی را ادامه دادند.

سیدکامل امامی در خاطراتش از این ایام بسیار به نیکی یاد می‌کند و شکوفایی ذهن و طبع شعریش را بیشتر در این دوران و تحت تأثیر همنشینی و همصحبتی استاد حقیقی می‌داند.

در سال ۱۳۰۹ به دلیل بیماری و ناتوانی پدرش، ناچار دست از تحصیل کشید و به زنبیل برگشت و به کار کشاورزی پرداخت و پس از مدتی همسر اختیار کرد. سیدکامل جهت امرار معاش، در روستاهای زیادی اقامت داشته و به این دلیل با فرهنگ عامه به خوبی آشنا بوده و یکی از موجبات غنای شعرش از حیث تعبیرات و اصطلاحات زبان کردی همین امر است. وی در اشعارش گاهی از جور حاکمان و مأموران حکومتی، دهان به شکایت می‌گشود و بانگ اعتراض سر می‌داد و مردم را به هوشیاری می‌خواند و ناخشنودی دولتیان را موجب می‌شد. تا آنجا که یک بار در سال ۱۳۲۵ بازداشت شد و حدود دو سال در زندانهای بوکان و سقز و ارومیه و مهاباد به سر بُرد.

سیدمحمد کامل امامی در روز پنجم شهریور ماه سال ۱۳۶۸ هـ ش بدرود حیات گفت. او مردی متدین، مهربان، متواضع، بسیار مهمان‌نواز، قانع و شریف بود. با وجودی که به دلیل نَسَب و موقعیت خانوادگیش می‌توانست مرفه و راحت گذران عمر کند، زندگی ساده و دور از تجملات را برگزید و برای تأمین معاش به کار سخت و توانفرسای کشاورزی سنتی پرداخت. شعر کردی و فارسی را نیکو می‌سرود و در اشعارش غالباً از خدا و رسولش، طبیعت زیبای کردستان، فقر و فاقهٔ مردم، ظلم و بیداد حاکمان و مالکان یاد کرده و گاهی غزلیات عارفانه و عاشقانه هم سروده است.

ئاوات در اشعارش گاهی «کامل» و «امامی» هم تخلص کرده است؛ اینک نمونه‌ای از اشعار او:

ده‌خولێمه وه له‌م ژیانه‌دا بێ ئامانج   دیتم که نه‌مان خاوه‌نی سه‌د ته‌خت و تانج
ئێستا به‌ژیانی خۆم گه‌شه‌دێ پاشان   ده‌گریم که ئه‌وه‌نده‌بۆ ژیام بێ قازانج

***

چه شود اگر به رحمت من بینوا نوازی — من اگر نیازمندم، تو کریم و بی‌نیازی
به چه رو روم به درگه؟ که بسی گناهکارم — من مبتلا و نادم، تو و عفو چاره‌سازی
بجز از در تو یارب! در سر فراز نبود — به هزار ترس آیم به امید سرفرازی
به درت برد امامی سر خود به شرمساری — مگر آرد و گذارد سر و رو به خاکبازی

***

در رثای عمویش حاج بابا شیخ سروده است:

خەزانی گوڵ

دەڵێن رۆیی لە نێومە گیانە ئەو زیبی گوڵستانە
بەڵام پیش چاوی دڵ هەر باقی‌یە، ئەوسەروی بوستانە
هەمو سەروی سەهی سەریان نەوی کرد باغەوان رۆیین
گوڵیش وا خۆی رنی، لایێ خەزان لایێ لە خۆدانە
خەزانی گوڵ بو، ئەی دڵ بۆ چی کەوتە هەڵبەزەولەرزە
بە تەشریف چونی ئەو بۆ جەننەتو لمەئو ایی جانانە
شەوی جومعە لە نیوەی ئاخری شەو ئەو دەمەی خالیق
دەکا ئاواڵە دەرکی رەحمەتی بۆ هەرچی ئینسانە
نزولە رەحمەتی بۆ توربەتی ئەو ساحێب ئیحسانە
وەکو رۆژ ئاشکرا بوبەو شەوە، ئەو رێژنە بارانە
سەبا قوربانی سروەت بم برۆ خێرا بە تەڕدەستی
سەلامی ئاگرینی من بەرە بو ئەو سولەیمانە
بڵێ سەر بێنە دەر لەو مەنزڵە پڕ فەیز و ئەنوارە
بزانە چۆن برازات بێ‌وجودت ماڵی وێرانە
هەچی تۆی دیبو قوربان خاوەنی عەقڵ و فەراسەت بو
ئەوا بێ‌هۆش و گۆش و بەخت و بەدبخت و پەرێشانە
عەجایب مەحشەرت هێناوە بۆ ئەم باقی ماوانەت
هەرایە، شین‌و قوڕ پێوانە، واوەیلایە، گریانە
هەمو رەشپۆشە عەرزوئاسمان، کێو و کەژ و سەحرا
سەدای ناڵین و هاوارە لە ماڵی خوێش و بێگانە
«ئیمامی» ماڵی کاول بو نەما هێزی شکا باڵی
لە تاو مامی وەکو بابی لە ژینی خۆی هەراسانە

بەهاری تازە

وا هـــات بـەهاری تـازە شـنەی بـای شـەماڵە دێ
نـــاقوسی ژیـــنی پڕ لە هـــیوای کـــیژ و کـاڵە دێ
قـــاسپەی کـــەوی بـــنارو کـــەژو کێـــو و یـاڵەدێ
کـــوتر لە ســـەر ڕەوەز بـــەگـمە و نـاڵە نـاڵە دێ
جـیکەی مەلە، هەرایە، وشەی باڵی داڵە دێ

***

شـــین بـــو زەویـــیو مێگـەلە مـەڕ ڕۆیـی بۆ لەوەڕ
پڕبـــو لە کـــارە کـــاڕی مـەڕی شـیوودەشت و دەر
شـوانـان کـە پـەنکی تـازەیی خۆیان دەکەن لەبەر
هـــەڵدێـنە نێـو هـەوارەوە کـیژان بـە جـلکی تـەڕ
بـارانـە، بـایە، گوڕڕە گوڕی هەوری تـاڵە دێ

***

ڕێک چـــیغو چـــادرن دەدرەوشـــن لەســـەر چـــیا
وەک خـــاڵی ڕەش دەچـن کـەلە سـەر ڕوومـەتێ درا
ڕنـدوو لە هـەرکوێ مـا کـولێ فـرمێسکـی هـەڵرژا
بـــەو بۆنـــی چـــابو خۆکـــوڵی دڵ تۆزێ دامـــرا
کـــاتی هـــەوارە، قـــیژەیی کـابانی مـاڵەدێ

***

دونـــیا وەکـــو بـەهەشتە سـەراسـەر بـووە گڵوک
خـــونچەکـە دەست نـەخوردەیە وا بۆتـە تـازە بـوک
هەر کەس گوڵێک بـە روح نـەکرێ پێـی دەڵێـن چروک
کـــاتی نـەماوە کـاکـە خـەم و ئـاهـ و نـوکە نـوک
کـیژان لەگـوڵ چـنین وبزەی چاوی کـاڵەدێ

***

تـــیپی گـــوڵان گـەیشتو وڵات بـو بـە زێـو و زەڕ
بـولبول بە جۆش و کـوڵ لە نێـوان شەو دەبـاتە سـەر
شـــەونم لە سـەرچڵـوێـی گـوڵان کـەوتبو بـە بـەر
نـــەرگس بـــە بـــەرگی زەردەوە هێـــناوییە خـەبەر

یــانی گــولاڵه ســوره لەخــوێــندا شــەلاڵەدێ

***

ئــەمنیش هــەژار و دڵ بــە خــەم و چــاوەڕێی پــەیام
کێـــهە پـــەیام، پـــەیامی رەفـــیقانی وەک بـــرام
پـــارامـــەوە لە خـــالیقی بـــون‌و نـــەبون، بـەلام
هـــەر وا بـــە داخـــەوە گــلەمە، هــەر نــەبو وەلام
وێــرانـە مـاڵ و حـاڵ و سـەدای کـوندە لاڵە دێ

***

خــوێــندی لە گــوێ سووانـەیی تـالاری سـەوزو سـور
وێـــرانـــی کـرد و تێـکـچو نـەما کۆشکـی پڕ سـرور
دەگرێ دلی هـــەژاری «ئـــیمامی» وەکـــو تـــەنور
دەگــری دەڕیـژێ خـوێـنی گـەشی دڵ لەخـوار و ژور
هـــەرکوێ دەچێ لە دوی ئـــەوان زاڵە زاڵەدێ

دیوان اشعار ثاوات. یادداشت استاد نافع مظهر.

شیخ مُحمَّد خالْ

شیخ محمد پسر شیخ علی، از خاندان مشهور خالْ است که در سال ۱۲۸۳ ه‍ ش چشم به جهان گشوده. پدران و نیاکان وی غالباً از علمای بزرگ و نامدار کردستان بوده‌اند که سالها به نشر علوم و معارف اسلامی در ایران و عراق اشتغال داشته‌اند. این خاندان در اوایل قرن دهم هجری، مدارس و کتابخانه‌های بزرگ و وسیعی را اداره می‌کرده‌اند. اولین مدرسهٔ آنان در روستای «چوڕ» واقع در بیست و چهار کیلومتری جنوب شهر مریوان قرار دارد که توسط ملا ابوبکر مصنف تأسیس گشته است. از دیگر مدارس آنان، مدرسهٔ واقع در «قەلاچوالان»، مرکز حکومت بابانیها بوده که همزمان با انتقال حکومت بابان به شهر سلیمانیه، به این شهر منتقل شده است.

محمد نُه ساله بود که پدرش را از دست داد و تحت سرپرستی پدربزرگش، حاج شیخ امین خالْ قرار گرفت و در مسجدی که خود وی مدرسش بود، به تحصیل پرداخت و *قرآن کریم* و پاره‌ای از کتابهای مقدماتی فارسی و عربی را نزد او فرا گرفت. سپس خود به مطالعهٔ کتابهایی چون *عوامل جرجانی* و *تصریف زنجانی* و *اظهار* مشغول شد. آنگاه به خدمت عالم پرهیزکار، مرحوم شیخ جلال قره‌داغی درآمد و *شرح کافیه* در نحو و *شرح شافیه* در صرف و *منظومهٔ کفایهٔ* ملاعبدالله بیتوشی در معانی حروف را پیش او آموخت. همچنین *رسالهٔ ادب* در فن مناظره، تألیف

اسماعیل گُلَنبوی و حاشیه‌های ابن‌القره‌داغی و ملاعبدالرحمن پینجوینی بر آن و کتابهای *فناری* و *عبدالله یزدی* و *گلنبوی برهان* با حواشی پینجوینی و ابن‌القره‌داغی در علم منطق و کتاب *شرح عقاید نسفی با حاشیهٔ خیالی* در علم عقاید و *جمع‌الجوامع* در اصول‌الفقه را در محضر دانشمندان بزرگ، مرحوم شیخ عمر مشهور به ابن‌القره‌داغی و بخش مهمی از کتاب *مُغنی‌المحتاج فی شرح المنهاج* در فقه شافعی و کتاب *تقریب‌المرام فی شرح تهذیب‌الکلام*، تألیف شیخ عبدالقادر مهاجر را در خدمت ملاحسین بسکندی تحصیل کرد.

در سال ۱۳۰۰ هـ ش حاج شیخ امین خال درگذشت و از طرف احمد توفیق‌بیگ، فرماندار وقت سلیمانیه، محمد ــ که آن زمان هجده سال داشت ــ جانشین پدربزرگش شد و به تدریس و تعلیم پرداخت. او در همین سال به تعمیر مدرسه همت گماشت و آن را به گونه‌ای شایسته مرمت کرد؛ آن طور که اکنون نیز از مراکز آباد دینی به شمار می‌رود.

شیخ محمد در این سالها با تفسیر *المنار* تألیف سید رشید رضا و آثار و تألیفات شیخ محمد عبدُه و نشریهٔ *عروة‌الوثقی* و برخی دیگر از کُتب معاصر آشنا شد و به قول خودش گمشده‌اش را یافت و دل بدانها سپرد. به دنبال آن از طریق نوشتار و گفتار با اقشار مردم ارتباط برقرار کرد و مقالات متنوعی را ــ که بیشتر به زبان کردی بودند ــ در جراید انتشار داد و دست به کار تألیفات ارزنده‌ای شد.

شیخ محمد در سال ۱۳۰۸ هـ ش به عنوان قاضی در دادگاه‌های عراق تعیین شد و بدین گونه مدت سی و هشت سال، در کنار تحقیق و تألیف، رسیدگی به اختلافات مردم و داوری در کار آنها را نیز به عهده داشت.

در سال ۱۳۳۳ هـ ش به مناسبت تألیف و انتشار کتابی دربارهٔ زندگی و احوال محمد فیضی‌الزّهاوی مفتی بغداد، به عنوان عضو علی‌البدل مجمع علمی عراق پذیرفته شد و در سال ۱۳۴۹ به معاونت مجمع علمی کُردی رسید و پس از انحلال این مجمع، به عنوان عضو اصلی مجمع علمی عراق برگزیده شد.

شیخ محمد خالّ سرانجام پس از ۸۵ سال زندگی پرثمر، در سال ۱۳۶۸ هـ ش بدرود حیات گفت. وی در میان دانشمندان معاصر کرد، از جملهٔ بزرگانی است که توانست منشاءِ خدمات ارزنده و شایان توجهی به فرهنگ و زبان و ادبیات مردمش باشد.

آثار و تألیفات شیخ محمدخالّ:

۱. *تفسیر خالّ* (کردی). جزء اوّل، ۲۱۸ صفحه، بغداد، انتشارات اسعد، ۱۹۶۹م.

جزءِ دوم، ۱۹۸ صفحه، سلیمانیه، انتشارات کامران، ۱۹۷۲م.

جزءِ سوم، ۲۲۴ صفحه، سلیمانیه، انتشارات زانکۆ، ۱۹۷۹م.

جزءِ چهارم، ۱۳۶ صفحه، سلیمانیه، انتشارات زانکۆ، ۱۹۸۱م.
۲. فرهنگ خالْ (کردی). جلد اول، ۳۳۸ صفحه، سلیمانیه، انتشارات کامران، ۱۹۶۰م.
جلد دوم، ۳۳۸ صفحه، سلیمانیه، انتشارات کامران، ۱۹۶۴م.
جلد سوم، ۵۱۱ صفحه، سلیمانیه، انتشارات کامران، ۱۹۷۶م.
۳. پەندی پێشینیان. جلد اول، ۱۹۲ صفحه، بغداد، انتشارات معارف، ۱۹۵۷م.
۴. مُفتی زَهاوی (کردی). ۱۴۰ صفحه، بغداد، انتشارات معارف، ۱۹۵۳م.
۵. البیتوشی (عربی). ۳۰۴ صفحه، بغداد، انتشارات معارف، ۱۹۵۷م.
۶. الشیخ معروف النودهی (عربی). ۲۲۸ صفحه، بغداد، انتشارات تمدن، ۱۹۶۱م.
۷. باباطاهر همدانی (کردی). انتشارات مجمع علمی کردی، ۱۹۷۷م.
۸. نالەی دەروون. ۲۴۰ صفحه، بغداد، انتشارات ارشاد، ۱۹۸۴م.
۹. مولودنامەی نواثر یا تاریخ پیامبر (کردی). ۳۳ صفحه، سلیمانیه، انتشارات ژیان، ۱۹۳۷م.
۱۰. فلسفهٔ آیین اسلام (کردی). ۶۱ صفحه، سلیمانیه، انتشارات ژیان، ۱۹۳۸م.
۱۱. تصحیح و شرح دیوان شیخ رضا طالبانی (کردی). انتشارات مجمع علمی عراق، ۱۹۸۹م.
۱۲. پیشوند و پسوند در زبان کُردی (کردی). انتشارات مجمع علمی کردی، ۱۹۷۴م.
۱۳. سیدجمال‌الدین افغانی (کردی). انتشارات مجمع علمی کردی، ۱۹۷۶م.
۱۴. ملامحمد خاکی (کردی). انتشارات مجمع علمی کردی، ۱۹۷۸م.

از این دانشمند تألیفات دیگری هم بر جای مانده است که تاکنون به چاپ نرسیده‌اند.

مرحوم خال نثر کردی را روان و زیبا می‌نوشت. برای نمونه مقالهٔ زیر از ایشان را ــ که در مجلهٔ گەلاوێژ درج شده است ــ نقل می‌کنیم:

من و چەمچەماڵ

ئەگێڕنەوە ئەڵێن: صاحیبی کوڕی‌عەببادی وەزیر، ڕۆژێ لە دیوانی خۆی بەتەنیا دائەنیشێ؛ لەبەر بێ‌هاودەمی نازانێ چی‌بکاو چۆن ڕابوێرێ. ئەمجار دەست ئەداتە قەڵەم بۆئەوەی کە هەروا هەرزەنووسی بکاو خۆی بخلافێنێ؛ ئیتر بەبێ‌ئەمە کەبیەوێ شتێکی تایبەتی بنووسێ، یا مەبەستێک بخاتە سەرکاغەز. وەزیر هەرلە خۆیەوە بەڕێکەوت ئەم عیبارەتە بەنووکی قەڵەمەکەیادێ‌و ئەنووسێ: «اَیُّهاالقاضی بِقُمْ! قَدْعَزَلْناکَ فَقُمْ». یانێ ئەی قاضی شاری «قُم» وا دەرمان کردی؛ ئیتر هەستە بڕۆ. وەزیر کە تەماشای عیبارەتەکەی خۆی ئەکا، وا دوقافیەی زۆرجوانی بۆهاتووە، مرخی لێ خۆش ئەکاو ئەڵێ: بەخوا حەیفە ئەم عیبارەتەجوانە فڕێ بدەم، واچاکە بینێرم‌بۆ قاضی شاری قُم و ئەوی‌پێ عەزلْ‌بکەم. کوتوپڕ وەزیر فەرمان ئەدا بەنوسین‌و

مۆرکردن‌و ناردنی بۆ قاضی قُم. بەلاّم قاضی پیاوێکی زۆر زیت‌و زرنگ‌و زیرەک‌و دانا ئەبی. لەگەلّ کاغەزەکەی‌پیّ ئەگاو ئەیخوێنێتەوە، کوتوپڕ تیّ‌ئەگاو ئەلّیّ: «والله ما عَزَلَتْنی الاّ هذه السجعةُ» یانیّ بەخوا هیچ شتێک منی بەدەرکردن نەدا، ئەم قافیەیە نەبیّ.

منیش کە بە قاضیەتی لە هەلّەبجەوە نێردرام بۆ چەمچەمالّ و قافیەی «شێخ محمد خالّ» و «چەمچەمالّ»م خوێندەوە، وتم یا حافظ! قافیەی پێشوو بوو بە بەهانە بۆ دەرکردنی قاضیەک؛ ئەم قافیەیەش نەبیّ بە بەهانەی دیلی من لە چەمچەمالّ!. بەلّیّ ئەم قافیەیەش منی ۵۲ مانگ‌و ۸ رۆژدیل و پابەندی چەمچەمالّ کرد. هەروەک پیرەمێرد لە «ژین»ی ژمارە ۷۴۸ دانوسیویەتی. ئەلّیّ:

دو قـــافیەمان، لیّبـــو و بـــە دوبـــالّ   خـالّ و چـەمچەمالّ بـەدرێـژی سـال

بەلّیّ لەوماوەدا چەن‌جاریّ ویستم کە خۆم رزگار کەم‌و گشتەکی هیوام دولانە بابدەم و کرژی بکەمەوە؛ بەلاّم هەرچەند خۆم بەدەست‌و بازویەکی بەهێز خەریکی بادانی ئەبووم بەلای‌راستا، قافیەکەی پێشوو، بەدەست‌و بازوێکی بەهێزتروشان و ملێکی ئەستوورتر، بـەلای چـەپا خـاوی ئەکردەوەو هەمو و جاریّ چاوی رەشیّ کالّ‌ئەکردەوەو و ریسەکەمی ئەکـردەوە بـە خـوری. تـا ئاخرەکەی خوا رزگاری کردم لە چەمچەمالّ و لە قافیەکەی؛ بەلاّم لەپاش چی؟ لەپاش ئەوەی کە کەتنی خۆی هەرکردو دەستی خۆی وەشاند. یاخوا هیچ کەسیّ نە تووشی قافیەی پێشو ببیّ‌و نە دوچاری قافیەی پاشوو. بەلاّم لە هەمووی خۆشتر ئەمەبو و کە لەرۆژی نەورۆزو لە یەکەم رۆژی بەهارا، گەیشتمەوە شاری سلێمانی و چاوم روون بوەوەبە چاوپیّ کەوتنی دۆستان و بینینی گولّ و گولّزار و لالەزار و چەم و چیمەن و چلّ‌و چنوورو چیاو چنارو کانی‌و کارێزو تاڤگەو رەزو سەوزەو باخ‌و دەشت‌و شاخ‌و گردی مامەیارەیەوە.

وەلّیّ بەڕاستی ژینی چەمچەمالّم هەرچەند درێژو ناخۆش بوو؛ بەلاّم پانیش بوو؛ گەلیّ شتی جوانم تیا نووسی و گەلیّ شتی ناتەواوم تیاتەواو کرد. هەر وەک گەلیّ شتی نووسراویشم تیا پوختە کرد. کەوابو من لە قافیەی خۆم بیّ‌بەهرە نـەبووم؛ بـەلاّم قـوڕ بـەسەر قـاضی «قُـم» بۆ خۆی‌و قافیەکەی.

شرح زندگانی شیخ محمدخال به قلم خودش. فـەرهەنگی ئەدیب و نووسەرانی کورد، مصطفی نریمان، ۱۹۸۴م. مجلۀ گەلاوێژ.

محمّد رسول شیرازی

محمدرسول شیرازی فرزند عبدالله، از فرهنگیان متدیّن و با دانش کردستان بود که در سال

۱۳۰۵ شمسی در شهر سقز تولد یافت و همانجا بزرگ شد و به تحصیل پرداخت. وی پس از اخذ لیسانس زبان و ادبیات انگلیسی، به زادگاهش بازگشت و سالها در راه ارتقاء سطح دانش و فرهنگ همشهریانش کوشید و عاقبت در تاریخ نوزدهم شهریور سال ۱۳۶۸ با جهان فانی وداع کرد.

مرحوم شیرازی را غالباً به واسطهٔ اخلاقیات والا و خوی انسانیش می‌شناختند و دوست می‌داشتند. از هوش و ذکاوت کافی و حافظه‌ای قوی برخوردار بود و علاوه بر کردی و فارسی، به زبان انگلیسی تسلط داشت و از جمله آثارش، ترجمهٔ کتاب *بنیاد جهان* اثر مک میلان به فارسی است. با زبان عربی نیز آشنایی داشت و به شرکت در جلسات ادبی و فرهنگی و نیز تفسیر و تدریس قرآن علاقه‌مند بود. همچنین طبع موزونی داشت و گاهی به کردی و فارسی شعر می‌گفت.

قطعهٔ زیر را استاد نافع مظهر در سوگ وی سروده است:

سلاو له رۆحت سەدجار شیرازی — خوا به لوتفی خۆی لێت ببێ ڕازی
ئەتۆ پسپۆڕو خاوەن قەڵەم بووی — بۆ هەمو وکەسێ شەریکی غەم بووی
وێنەو مانەندی ئەتۆ زور کەم‌بوو — تەواوی باشی لەتۆدا جەم بوو
ئەدیب و زاناو شاعیرو پیاوچاک — موسوڵمانێکی رۆشن بیرو پاک
عەلاقەی زۆرت بە شارەکەت بوو — دڵخۆشیت تەواو بە کارەکەت بوو

داخی گرانم بۆوا زوو مردی؟
بۆ بە جێت هێشتین بۆدنیاو دەردی؟

با کۆڕێ بگرین، بگرین زۆر بە کوڵ — وەک شینی بولبوڵ لەسەر پەڕەی گوڵ
بڵێین ماموٚسای مێهرەبانم رۆ — پیاوی بێ‌هەواو خوەش بەیانم رۆ
خۆشەویستەکەی شاری سەقز رۆ — غەمخۆری گەلی رووت‌و عاجز رۆ
زانای زۆر بەرزی نیشتمانم رۆ — رۆڵەی دڵسۆزی کوردسانم رۆ

رەفیقی رازو دڵنەوازیم رۆ
وەی شیرازیم رۆ، وەی شیرازیم رۆ

ئێمە بۆ خواین‌و بۆلای ئەو ئەچین — ئەگەر ڕاس‌ڕەوبین یا ئەگەر کەچین
گلکۆت جێی کەیف و شادمانی بێت — جێگات بەهەشتی جاویدانی بێت
وەک هەژار ئەڵێ بۆ مەرگی هێمن: — رۆیشتی‌و غەمت بەجێ هێشت بۆمن
پیرم، «شپرزە»م، بەسمە گفت‌وگۆ — منیش بەتەمام زوو بێم بۆلای تۆ

برگرفته از یادداشتهای استاد نافع مظهر.

ملا غفور دبّاغی

شاعر نکته‌سنج و خوش‌قریحه، ملاغفور دبّاغی مشهور به حافظ مهابادی، فرزند درویش عبدالله، به سال ۱۳۰۶ هـ ش در شهرستان سقز دیده به جهان گشود. پدرش دبّاغ بود و بنا به ضرورت شغلی به شهرستان بانه نقل‌مکان کرد. غفور هنوز کودکی بیش نبود که در آن شهر بیماری آبله شیوع یافت و او نیز مبتلا شد و پس از چندی بر اثر این بیماری دیدگانش نابینا شدند و به قول خودش، از آن روز به بعد رنگ خوشبختی را نیز به خود ندید.

باری چون به سن هفت سالگی رسید، پدرش وی را نزد میرزامحمدکریم نامی بُرد تا قرائت قرآن را بیاموزد. به این ترتیب تا سال ۱۳۲۰ هـ ش حدود نیمی از قرآن را حفظ کرد. در این ایّام ــ که مصادف با رسیدن آتش جنگ دوم جهانی به ایران بود ــ حکومت مرکزی دچار ضعف شد و در بانه محمدرشیدخان سر به شورش برداشت و منطقه را ناامنی فرا گرفت. درویش عبدالله به مهاباد نقل‌مکان کرد و آنجا نیز پسرش را به ملا احمد حاج بایزید سپرد تا دورهٔ حفظ و قرائت قرآن را کامل کند. به این ترتیب مجموعاً در مدت هشت سال، تمام سی جزء قرآن را از بر کرد. سپس به امر پدرش در خدمت ملاحسین مجدی به آموزش عروض و قافیه پرداخت و نزد حاج ملاخالد وحیدی مباحثی از شرع و همچنین در کلاس قاضی محمد خضری در اشنویه، درسهایی از شرح عقاید را فرا گرفت.

ملاغفور از سال ۱۳۳۰ هـ ش ضمن تحصیل علوم دینی، به شعر و شاعری علاقه‌مند شد و بیش از هر چیز دیگر اشعار شعرای نامدار کرد و فارس را به خاطر سپرد. در این سالها که اکثر اوقاتش را با طلبه‌های علوم دینی می‌گذراند، به کمک ایشان شعرهای بسیاری را از بر کرد و گاهگاهی نیز خود شعر می‌سرود و اشعار دیگران را تخمیس و تضمین می‌کرد. شعرهایش روان و بی‌تکلف بودند و به سرعت در دل شنونده می‌نشستند و اندک اندک این سروده‌ها دوستدارانی یافتند و برای صاحبشان کسب شهرتی کردند. اما شهرت و محبوبیت برای ملاغفور نان و آب نمی‌شد و درد فقر و تنگدستی را درمان نمی‌کرد. او علیرغم میل باطنی و به دلیل شدت نیاز ناچار بود که یا در توصیف و تعریف ثروتمندان شعر بگوید و پاداش ناچیزی بگیرد و یا در تلاش معاش، همراه با چند تن دیگر از نابینایان، به روستاهای دور و نزدیک برود و با جمع‌آوری زکات و خیرات مردم، مختصر توشه‌ای فراهم آورد و چند صباحی را بگذراند.

دگرگون شدن اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور عراق، پس از کودتای عبدالکریم قاسم در تابستان سال ۱۳۳۷ هـ ش، بر ملاغفور تأثیر زیادی گذاشت و از آن تاریخ در قالبهای جدی و طنز، شعرهای آبداری را در بیان مظالم اجتماعی و شکوه و شکایت از نابرابری سرود و به نوعی زبان حال قشرهای ستمدیده و محروم اجتماع شد.

ملاغفور در سال ۱۳۵۰ به یادگیری خط مخصوص نابینایان (خط بریل) همت کرد و آن را به خوبی فرا گرفت. او در عین حال سالهای بسیاری را به جمع‌آوری و در قالب شعر گنجاندن مَثَلها و مَتَلهای گذشتگان در زبان کردی پرداخت و مجموعهٔ باارزشی گردآورد که به دستور ساواک ضبط گردید و هرگز بدو بازگردانده نشد. بعدها با مراجعه به محفوظاتش مقداری از آنها را دوباره نوشت که اکنون موجود است و نمونه‌هایی از آن را در اینجا خواهیم آورد.

شاعر مورد بحث ما در این اواخر بین مردم مهاباد ارج و حرمتی یافته بود و در سایهٔ آن زندگی ساده‌ای را می‌گذراند. او سرانجام در بامداد یکشنبه ۲۹ مرداد سال ۱۳۶۹ هـ ش در شهر مهاباد بدرود حیات گفت. مردم این شهر جنازه‌اش را با احترام فراوان تا قبرستان بُداغ سلطان تشییع کردند و آنجا در کنار شاعر بلندآوازهٔ کُرد «هیّمن مهابادی» به خاک سپردند.

اینک اشعاری از ملاغفور:

در وصف مردم مهاباد

کانگه‌ی شه‌ره‌فو غیره‌تو ویژه‌دانه مه‌هاباد
چاوگه‌ی که‌ره‌مو هیممه‌تی مه‌ردانه مه‌هاباد
جێی حورمه‌تو ڕێزگرتنی میوانه مه‌هاباد
بو وژێنه‌ره‌وه‌ی رووتو هه‌ژارانه مه‌هاباد
ئاماده‌یی خزمه‌ت به غه‌ریبانه مه‌هاباد

سابلاغی سه‌تی ده‌ی له‌خه‌می بوون‌و نه‌بوونه
باقی‌دی شه‌ریکی خه‌می داماوو زه‌بوونه
خه‌ڵکێکی نیه‌ت پاکن‌و بیریان هه‌موو روونه
ئه‌م‌شاره له‌بۆ کاری به‌جێ بۆته نموونه
تاریفی له‌ناو خه‌لکی ولاتانه مه‌هاباد

لێ بووردن‌و ره‌حم‌و به‌زه‌یی لێره که‌باوه
میراته له پێشینه‌وه به‌م خه‌ڵکه براوه
ئازایه‌تیو غیره‌تو هیممه‌ت له‌خوداوه
هه‌ستێکه له‌پاڵ میلله‌تی ئه‌م‌شاره نراوه
دڵپاکی‌و بێباکی له‌خۆی جوانه مه‌هاباد

دڵیان پڕه سابلاغی له ئیخلاس‌و ئیراده‌ت
رووخۆش‌و گه‌شن بێ‌غه‌ره‌زن دوور له حه‌ساده‌ت
لایه‌نگری مزگه‌وت‌و ئه‌ویندارى عیباده‌ت

دینداری‌و تاعەت چووەتە ئەوپەڕی عادەت

سەرچاوەیی خواناسی‌و ئیمانە مەهاباد

لەم‌شارە بڕێک کاربەدەس‌و خێوی مەعاشن

بیستی لەسەتا خاوەنی سامان‌و قوماشن

داخم کە بەشی زۆرتری دەس کورت‌و لەپاشن

بۆ دەست‌ودڵ‌و خزمەتی خەڵکی هەموو باشن

ئەرکێکی گەلێ قورسی لەسەرشانە مەهاباد

دڵسۆزی بەرەی لارەمل‌و بێ‌دەسەڵاتن

یاریدەدەری خەڵکی رەش‌وڕووتی وڵاتن

ئەهلێکی بەشەردۆست‌و بەبەخشین‌و خەڵاتن

لای گشتی لەمەیدانی کەرەم، شەرمە هەڵاتن

چون مەرکەزی دەس گرتن‌و ئیحسانە مەهاباد

کەمیان لەخەمی سەرووەت‌و زۆرکردنی ماڵن

زوربەی تەشەنی مەعریفەت‌و کەسبی کەماڵن

لاگیری حەقن، دژبە خورافات‌و بەتاڵن

لێزان‌و بەبیرن لەقەڵەمدا هەموو قاڵن

لانەی گەلی بیرڕوون‌و بزۆزانە مەهاباد

شارێکی چخۆش‌دیمەن‌و جوان‌و بەحەشیمەت

لاوانی چخوێن‌شیرن‌و پیتۆڵ‌و بلیمەت

گەنجی هەموو گەنجینەیی هێژاو بەقیمەت

پیرانی پتەوبیرن‌و بۆئێمە غەنیمەت

زانستگەیی پسپۆڕو ئەدیبانە مەهاباد

من لێرە کەسێکم کە دەزانن هەموو ناوم

سی ساڵە لەناو میللەتی ئەم شارە ژیاوم

پیرم بەرواڵەت چل و نۆ ساڵی تەواوم

پێم‌وایە لەسایەی سەری دۆستانەوە لاوم

خۆشی بەگەلی هاودڵ‌و دۆستانە مەهاباد

***

پەری گیان!

ئەی تەختی هەنیت، تەختی سزادانە پەری گیان!
وەی چالّی چەنەت قوژینی زیندانە پەری گیان!
شمشیری بروّت پارەدەکا جەرگی ئەویندار
خنجێری موژەت قاتلّی لاوانە پەری گیان!
بسکت شەوەیە، ئالّیدلّە روومەتی ئالّت
ئەمخالّو خەتەت قابیزی سەدگیانە پەری گیان!
بەرگێکە براوە بەقەدو قامەتی شۆخت
ئەم جەورو جەفاو خەلّکی بەکوشتدانە پەری گیان!
چاومەستیو تەردەستیو عاشقکوژیو ناز
تەنازیو عەییاری لەتۆ جوانە پەری گیان!
چاوم‌نیە زۆر موستەحەقی خێرو زەکاتم
ماچێ بدە بەم کوێرە بەسەزمانە پەری گیان!

***

در شکایت از تنگدستی

لالووتە لەئێمە چەرخی گەردوون — پێحەیفە بژین بە بەختیاری
بەرگێکە بە بەژنی من براوە — قەرزاریو سەرکزیو هەژاری
دەستم بەدوعایە خەلّکی بمرێ — تا نانێ بخۆین لە تازیەداری
تف لەم بەشە، لەم ژیانە حافز — ئەونانە بکەی بەژەهری ماری
بێچاویە هۆی کزیو کەساسیت — سەرباری خەلّکبی، نالەباری
هەروابووە ژینی ئێمەمانان — تایبەت لە ولاتی کوردەواری
شاعیر کە ژیانی پڕ لەژانە — فەرقی چیە پاییزو بەهاری
کێ ژیرو بەبیرو هەستیارە — بەختی رەشە، تالّە رۆژگاری
ئەوخەلّکە تکایە لێم ببوورن — حەق نابێ لەهیچ کەسێ وەشاری

***

چند مثل و پند پیشینیان

وایان فەرمووە پیاوانی زانا — کۆسە چۆ بۆریش، سمێلّی دانا

*

بەوکەسە دەلّێن عاقلّو وشیار — دووجار لەجێیەک پێوەی نەدا مار

*

لەنێــو خــاس‌و عــام ئـەم‌قسە زۆرە　　مــالی خۆنــەخۆر، بۆ چــەکـمە بۆرە

*

چــرای مــەزڵوومــان دایـم بێ‌نــوورە　　ئـــاوی زاڵمـــان ســـەربەرەوژوورە

*

کێ بـــــەرزەفڕەو خۆبـــەزل‌زانـــە　　رۆژێ ئـــــەیهاڕێ ئـــاشی زەمـــانە

*

لەشـــارو لادێ ئـــەم نـــەقڵـە بـاوە　　گیای شین بە جێگـای سـەختەوە ماوە

*

قـەل ئـەڵێـن لاسـای کـەوی کـردەوە　　رۆیـــنەکــەی خۆشـی لەبـیر بـردەوە

*

جــارێکت خــواردم بــە سـندانت بێ　　دوجــارت خــواردم، نـوشی گـیانت بێ

*

بـــەکـــەم قـــایل‌بە تـــا زۆرت‌دەبێ　　هەشت‌بێ لە مشت‌بێ، نـەک نۆبێ نـەبێ

*

کــــەسێ نـەگـبەتی بێـتە سـەرشانی　　پـــــەڵۆڵەبـــــخوا دەشکێ ددانـــی

*

تـەماع سـوێـراوە، وەک ئـاو دەنـوێـنێ　　تـــابیخۆیـــتەوە تـــونیەتی دیـــنێ

***

نوعی تضمین اشعار بزرگان از سر طنز و مطایبه:

پـــادشاهی پســـر بـــە مکـــتب داد　　وتـــی تۆش کـەرنەبی وەکــوو فـەرهاد
لوح ســـــیمینش در کـــنار نـــهاد　　نـــەکـــوو قوڕی‌بکـا بـەشەق ئـوستاد
بـــر ســـر لوح او نـــوشته بـــه زر　　ژنـی چـی نێـرەکـەر! نـەکـەی‌زەڕەزەڕ
جـــور اســـتاد بـــه زمـــهر پـــدر　　خوێـندنت نـاوێ؟ چش بـەتوونی تـەتەر

***

دل مـــی‌رود ز دســـتم، صـــاحبدلان خـدا را
گازمان نەماوە چی‌بکەم؟ دەس ناکـەوێ لە شـارا
دردا کـــه راز پـــنهان خـواهـد شـد آشکـارا
پـارووی چـەوڕ مـەحاڵە، دەستت نـەبێ لەکـارا

ای صـــاحب کـــرامت شکـــرانـــهٔ سـلامت
سەرمامە وەختە قرِبـم، گـەرمیکە ئـەو حـەمامەت
روزی تـــــفقدی کــــن درویش بـــینوا را
تـــا دەمـــدەنێ قرِمدێ، چـــوارنـــانی نـانوا را
ده روز مـــهر گـــردون افسـانه است و افسـون
زەمـانە وای کـوتاوم خۆم نـاگرم لەسـەر قـوون
نـیکی بـه جـای یـاران فـرصت شـمار یـارا
پێـم خۆشـە یـارمەتیمدەن دوستـان لە کـاروبارا
در حلقهٔ گُل و مُل، خوش خوانـد دوش بـلبل
گوێ کپ کەنو مـەبیسن وەعـدەی بـەتاڵو زلزل
هـــاتالصـــبوحُ هـــبوا یـــا ایـــهاالسُکـارا
چیدی مەکـەن کـورِوکـاش لەنێـو پـەرێـزو جـارِا
آئـــینهٔ سکـــندر جـــام مـــی است بـــنگر
تا ئەسپی شێ لەوێ بێ، پیاو چۆن دەچێتە سەرکەر
تـــا بـــر تـــو عـرضه دارد احـوال مـلک دارا
تـەپڵـی کـەساسی دەکـوتن دارا لەگـەڵ نـەدارا
هـنگام تـنگدستی در عـیش کـوش و مستی
چەک بێمەحەل بکێشەتا پـووڵت دێـتە دەستی
کـــاین کـیمیای هسـتی قـارون کـند گـدا را
شـیرینە مـاڵی مـفتێ، خۆشـتر ئـەچی بـەزارا
حـافظ بـه خـود نـپوشید این خـرقهٔ مـی آلود
بینێـره بـەڵکو بـیشۆن لەمـاڵی سۆفـی مـەولوود
ای شـــیخ پـــاکـــدامـــن مـعذور دار مـا را
نـــەیبەیتە چـــەم قرِیدێ مـاسی لە روودبـارا

دیاری مەهاباد، چـاپ اول، فـروردین ۱۳۶۳. یـادداشتهای نویسنده.

شیخ عمادالدین مردوخی

مرحوم حاج شیخ عمادالدین مردوخی متخلص به «صبری»، در سال ۱۲۹۷ هـ ش در روستای

«دەژن» واقع در پنجاه‌کیلومتری جنوب غربی سنندج، حدفاصل مناطق بیلوار و اورامان دیده به جهان گشود. پدرش مرحوم شیخ احمد مردوخی است و این خانواده از شجرهٔ مشایخ مردوخی هستند.

در گذشته روستای دژن یکی از کانونهای تدریس و تحصیل علوم دینی و ادبی بوده است و بزرگانی چون شیخ محمد فخرالعلما (حیران)، شیخ نظام‌الدین (نظام‌العلماء) و شیخ امام‌الدین مردوخی ـ جدّ بزرگ صاحب این ترجمه ـ از آنجا برخاسته‌اند.

مرحوم شیخ عماد دوران صباوت را در زادگاهش گذراند و نزد پدرش قرائت قرآن و خدمت عمویش شیخ مسعود خطاط، زبان فارسی و گلستان و بوستان و همچنین فن خوشنویسی را آموخت. سپس مطابق معمول طالبان علم در آن روزگار، با تحمل مشکلات فراوان و فقر و قناعت، روستای خود را ترک کرد و مدت‌زمانی طولانی را به سیر و سفر و درک محضر استادان دانشمند دوران خود پرداخت و در نهایت برای تکمیل آموخته‌هایش به سنندج رفت و در حلقهٔ تدریس بزرگانی چون ملامحمد گرجی، ملامحمود مفتی و ملاعبدالعظیم مجتهد حاضر شد و سرانجام به تأیید همین استادان اجازهٔ افتا و تدریس گرفت و به تحصیلاتش خاتمه داد. آنگاه برای تدریس به روستاهای «کاشتر» و سپس «سیویه» ـ نزدیک زادگاهش ـ بازگشت و همانجا ازدواج کرد و در ضمن به کار و تلاش معاش پرداخت.

شیخ عماد در سال ۱۳۳۹ به سنندج رفت و با وجود علاقهٔ بسیارش به طبیعت و صفا و سادگی روستا و انزجار از زندگی ماشینی و تجملاتی، به دلیل نیاز فرزندان به مدرسه و تحصیل، در آن شهر اقامت گزید و تا پایان عمر آنجا ماند و ادارهٔ یکی از دفترخانه‌های این شهر را عهده‌دار شد.

در سال ۱۳۴۹ موفق به زیارت خانهٔ خدا گردید و شعری از آن سفر معنوی به یادگار دارد که دو بیت نخست آن چنین است:

دولت و اقبال من جانا ز سال پار بود   مقصدم بیت‌الحرام و کعبهٔ دلدار بود
ظاهراً منظور ما حج و طواف کعبه بود   لیک در باطن هدف، جلب رضای یار بود

متأسفانه شیخ عماد در آذرماه سال ۱۳۶۹ بر اثر تصادف با اتومبیل بشدت مصدوم شد و چند ماه بعد در حالی که برای ادامهٔ معالجه در یکی از بیمارستانهای تهران بستری شده بود، پس از یک عمل جراحی ناموفق دار فانی را وداع گفت.

مرحوم شیخ عماد مردوخی در حُسن اخلاق و صفای باطن و خلوص نیت زبانزد دوستان و آشنایان دور و نزدیک بود. به دور از خودخواهی و غرور، در نهایت سادگی و افتادگی می‌زیست و نسبت به دنیا و مظاهر آن کم توجه بود. قلبی آرام و مطمئن و روحی باصلابت و توانا داشت. زمانی که در بیمارستان بستری شد و با دردهای بسیار شدید ناشی از شکستگی هر دو پا دست به

گریان بود، ملاقات‌کنندگان را روحیه می‌داد و در عوض آه و ناله مزاح می‌کرد و خانواده‌اش را دلداری می‌بخشید.

طبع شعر داشت و شعرهایی به کردی و فارسی سروده است که بیشتر از جلوه و صفای طبیعت و یا درد دل محرومان و ستمدیدگان سخن دارد. اینک نمونه‌ای از اشعارش:

ئازیز جەوەشی شکیای سپای دەی — دەی بۆ وەشی‌کەین فرسەتەن سادەی
جاسوس وەهار جەهەر دیاردا — پەرێ موژدەی فەتح ئاماو دیاردا
پەیک وەش‌قودوم ئەوەڵ وەهاران — هۆرکەند جەڕیشە وەروی کۆساران
گەرد گەردەلول زمستان سەرد — سروەی وای شەماڵ تارومارش کەرد
هەور نەووەهار مەگرەوۆ بەزار — خەندە مەکەران باغات‌و گوڵزار
بەدەست قودرەت ربّ‌العالمین — فەرش زوموڕڕود وزیا روی زەمین
نەرگس بەوێنەی نیم‌نگای دڵبەر — جەگۆشەی سەحرا سەراوەرد وەبەر
وەنەوشەو سۆسەن شەوبۆو شەقایق — شەرح مەدان یەک یەک ڕەمز حەقایق
شەماڵ بەعەتری وەردی ڕوی دڵبەر — گوڵاوپاشی کەرد تەمام دەشت‌و دەر
چارشێو سفیدان چون قورس قەمەر — پەخشان بین جەسەر سەوزەی دەشت‌و دەر
جەدەور کناچان چواردە ساڵە — کوڕان چون ئەنجوم بەستشان هاڵە
شەوق گوڵان‌و دیبای زەردو سوور — سەرزەمین کەردەن یەکسەر شۆڵەی نوور
وادەی شادی‌و شۆر جوان‌و پیرەن — چون گۆشەی سەحرا وەش‌و دڵگیرەن
بوڵبوڵان جەوەسڵ گوڵان مەسرورەن — جوانان سەرمەس دڵان مەخمورەن
«عیماد» پەرێ‌تۆ حاڵش پەرێشەن — بێ‌تۆ تەماشای وەهار پەی چێشەن؟

به نقل از یادداشت آقای سعدی مردوخی و یادداشتهای نویسنده.

«هەژار» (هَژار)

نویسنده، محقق، مترجم و شاعر نامدار، استاد عبدالرحمن شرفکندی مشهور و متخلص به «هەژار»، به سال ۱۳۳۹ هـ ق مطابق با ۱۳۰۰ هـ ش در شهر مهاباد دیده به جهان گشود. پدرش مشهور به ملامحمدبۆر، مردی روحانی و متدین بود که از راه کسب و کار امرار معاش می‌کرد و زندگی ساده و فقیرانه‌ای داشت.

عبدالرحمن دوساله بود که دامان محبت مادرش را از دست داد و از همان آوان کودکی سختی و تلخی زندگی را تجربه کرد. زندگینامهٔ هەژار کتاب قطوری است به قلم خودش، که بسیار شیرین

و عبرت‌انگیز و نکته‌آموز است. ترجمهٔ آن کتاب مشروح در این مختصر نمی‌گنجد؛ ناچار به آن امید که در آینده‌ای نزدیک توفیق انتشار این یادگار ارزندهٔ استاد دست دهد و بزودی آن گنجینهٔ تجربیات و ادبیات در دسترس خیل علاقه‌مندان قرار گیرد، اکنون بسیار گذرا نظری بر آن می‌اندازیم:

با شروع پنج سالگی، نزد پدرش الفبا و قرائت قرآن را آغاز کرد و سپس مدتی به مکتبخانه رفت و از آنجا رهسپار خانقاه شیخ برهان شد و پس از فراگرفتن مقدمات، به روستاهای اطراف عزیمت کرد و در کلاس درس تنی چند از مدرسین علوم اسلامی آن زمان حاضر شد. او زمانی که پا به سن جوانی گذاشت، لذت دانستن را دریافته و عاشقانه به دنبال کسب علم بود. اما پدرش ناگهانی درگذشت و بار سنگین مسئولیت مراقبت و پرورش خواهر و برادران صغیرش را بر دوش او ــ که هفده سال بیشتر نداشت ــ نهاد؛ در حالی که از خود مختصری ملک و انبوهی قرض بر جای گذاشته بود. هه‌ژار ناچار درس و تحصیل را رها کرد و به کسب و کار روی آورد و با تلاش بسیار توانست سروسامانی بگیرد و به نان و نوایی برسد. زن گرفت و به قول خودش فرشتهٔ رحمتی به خانه بُرد که در سایه‌اش آرامش یافت و در کنارش سختی و خستگی کار روزانه را از یاد برد. اما ستارهٔ بلند بخت او بزودی افول کرد و پس از دو سال، دست اجل مونس دلسوزش را از وی گرفت.

با همهٔ مشکلات شهرنشینی، به مهاباد نقل‌مکان کرد، چرا که برادران، وقت مدرسه رفتنشان فرا رسیده بود و او به هیچ روی راضی نمی‌شد که بیسواد بمانند و از طرفی هم جز در شهر امکانی برای تحصیل ایشان وجود نداشت.

نیاز به امکانات بیشتر موجب شد که کسب و کارش را رونق بیشتری بدهد. هنگام برداشت محصول، از کشاورزان بوکان و روستاهای اطراف گندم و توتون می‌خرید و به تبریز می‌برد و می‌فروخت. همچنین گاو و گوسفند نیز معامله می‌کرد و به کار کشاورزیش هم می‌رسید. به این ترتیب پس از مدتی وضع مالیش خوب شد؛ در شهر خانه‌ای خرید و به سر و وضع بچه‌ها رسید. بار دیگر ازدواج کرد و این بار نیز زنی بسیار فداکار و مهربان نصیبش شد.

ناگفته نماند که با همهٔ گرفتاریها، علاقهٔ شدید عبدالرحمن جوان به زبان و ادبیات کردی چنان بود که تا آن سالها، بسیاری از دواوین شعرای کردزبان را خوانده بود و بیشتر آنها را از حفظ داشت. به علاوه از همان سنین نوجوانی در خود استعداد و توان شعر سرودن را می‌دید؛ اما مخالفتهای شدید پدرش، او را از شاعر شدن بازداشته بود. زمانی که پا به سن بیست سالگی گذاشت، سال ۱۳۲۰ هـ ش بود. اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور ایران و بویژه کردستان در این سالها را در بحث قاضی محمد به اختصار نوشته‌ایم. عبدالرحمن شرفکندی جزو نخستین کسانی بود که در جمعیت

تجدید حیات کردستان (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، یا ژ ـ ک) عضو شد. آنگاه بود که به خود اجازه داد شاعری را از سر گیرد و در بیان محرومیت مردم و بیداد شاهان و حاکمان شعر بگوید. تخلص «هەژار» را برگزید که به معنی درویش و بینواست و با خود عهد کرد که هیچ گاه به خاطر مال و مقام، دست به قلم نَبَرد و جز در راه مبارزه با ظلم و جهل شعر نگوید.

اشعار نغز و دل‌انگیز «هەژار» به زودی به دلها راه یافت و ورد زبان خاص و عام شد. از سوی قاضی محمد «شاعر ملی» لقب گرفت و نخستین دیوان اشعارش ـ که *ئاڵەکوک* نام داشت ـ چاپ و منتشر گردید و به زبان آذری نیز ترجمه شد و انتشار یافت. قاضی او را بسیار ارج می‌نهاد و چیزی نگذشت که در شمار دوستان و نزدیکان وی درآمد و در صحنه‌های سیاسی آن دوران فعالانه حضور پیدا کرد.

در یکی از مأموریتهایش که از سوی قاضی محمد در سقز به سر می‌برد و مشغول مذاکره با افسران ارتش بود؛ ناگهان همه چیز عوض شد و دستور بازداشتش رسید و محترمانه زندانی شد. در زندان سرهنگ غفاری از او خواست تا اظهار پشیمانی کند و جان سالم به در برد؛ نپذیرفت و اعلام کرد که آماده است تا در راه عقیده‌اش کشته شود. باری پس از دو ماه حبس در سقز، خواستند او را به مهاباد منتقل کنند که در فرصتی گریخت و پس از روزها پیاده‌روی در برف و سرما، از مرز عبور کرد و وارد خاک عراق شد.

داستان زندگی هەژار در عراق، سراسر حکایت تحمل فقر و محرومیت در عین آزادگی است. ماجرا پشت ماجرا و پر از فراز و نشیب. سالها با نام مستعار زیست و برای گذران زندگی، به انجام سخت‌ترین کارها دست زد. از کارگری و سرعملگی در بیابانهای گرم و سوزان جنوب و غرب عراق گرفته تا خدمتکاری منازل و حمل بارهای مردم. اما در این احوال نیز از مطالعه دست نکشید و همواره بخشی از مختصر دستمزدش را به خرید کتاب اختصاص می‌داد.

کار طاقت‌فرسا و سوءِ تغذیه بیمارش کرد و چون بیماریش به درازا کشید، مسلول شد و می‌رفت که از دست برود، که توسط جمعی از دوستدارانش به بیمارستانی در جبل لبنان انتقال یافت. این بیمارستان کتابخانهٔ بزرگی داشت؛ حاوی کتابهای ارزشمند بسیار به زبان عربی. هەژار دو سال و چند ماه در آنجا به سر برد و در این مدت بیشترین اوقاتش را به مطالعه گذراند و اطلاعات و معلوماتش را در زمینهٔ زبان و ادبیات و تاریخ عرب تکمیل کرد؛ طوری که چون بهبود یافت و به عراق بازگشت، به عضویت در مجمع علمی آن کشور درآمد و مجال یافت که به تحقیق و مطالعهٔ بیشتری بپردازد و به علاوه برخی از اشعار و مقالاتش را منتشر سازد.

از روزی که ایران را ترک کرده بود نه سال می‌گذشت و اکنون برای نخستین بار ظرف این مدت، امکانی فراهم آمده بود که زن و فرزندش را پیش خود بخواند؛ تا پس از سالها، در کنار هم

قدری بیاسایند. آن روزها پسرش شش ماه بیشتر نداشت و حال که نُه سال دارد پدرش را نمی‌شناسد. وانگهی چون علت غیبتش را درک نمی‌کند از او گریزان است. اما این تیرگی‌ها اندک اندک زدوده شدند و خانواده بار دیگر رنگ خوشبختی را به خود دید.

در آن سالها نوری سعید نخست‌وزیر عراق بود و حکومت پلیسی و فشار و سانسور بیداد می‌کرد. دیری نپایید که روحیهٔ ظلم‌ستیزی و قلم توانای هه‌ژار او را در شمار مخالفان حکومت درآورد و چون به هیچ روی حاضر به همکاری با دستگاه نشد، ناگزیر پیش از آنکه دستگیر شود، همسر و دو فرزندش را به یکی از دوستان سپرد و خود مخفیانه به کردستان سوریه گریخت. در آنجا یک سال دور و بی‌خبر از خانواده‌اش به سر برد و پس از این مدت موفق شد که ایشان را نیز نزد خود بخواند و به این گونه بار دیگر و در غربتی دیگر دور هم جمع شوند.

پس از سه سال اقامت هه‌ژار در کردستان سوریه، یعنی در تابستان سال ۱۹۵۸ میلادی، عبدالکریم قاسم در کشور عراق کودتا کرد و زمام امور را به دست گرفت. پس از چندی ملامصطفی بارزانی نیز از شوروی به عراق بازگشت و برابری حقوق کرد و عرب را در آن کشور مطرح کرد. هه‌ژار بی‌درنگ به عراق بازگشت و بدو پیوست. وی از این تاریخ به مدت هفده سال درکنار بارزانی بود و از نزدیکترین یاران و مشاوران او به حساب می‌آمد.

هه‌ژار در این دوره نیز به نوعی دیگر در فشار و سختی بود؛ از سویی کار دشوار و بی‌امان در تنگنایش می‌گذاشت و از دیگر سو، خیانتها و خودفروشیها و نامردمیهای بعضی آزارش می‌داد. اما او به هر حال و در هر شرایطی به آرمانش وفادار بود و در خدمت به آن هرگز تعلل نورزید. زمان صلح و آتش‌بس به مدد اشعار و نوشته‌هایش روشنگر افکار عمومی بود و هنگامی که جنگ درمی‌گرفت، روزها تفنگ در دست و شبها قلم بر کف، با زورگویی و بیدادگری مبارزه می‌کرد. تا آنکه در سال ۱۹۷۵ میلادی ـ به طوری که در بحث بارزانیان آمده است ـ نهضت کردستان عراق شکست خورد و شمار فراوانی از کردهای عراقی ناگزیر به ایران پناهنده شدند. به اصرار بارزانی، هه‌ژار نیز به ایران بازگشت و هم به شفاعت او ساواک پروندهٔ سی سال گذشته‌اش را دوباره نگشود. او را مانند دیگر پناهندگان در عظیمیهٔ کرج سکنی دادند و بدین ترتیب برای چندمین بار و این بار در سر پیری، باز زندگی را از صفر شروع کرد و برای تأمین معاش و گذران زندگیِ خود و فرزندانش، به تکاپو افتاد. در دانشگاه تهران ترجمهٔ مجموعهٔ قانون در طب، تألیف ابوعلی سینا را به او پیشنهاد کردند و قرار شد که اگر از عهدهٔ این کار برآمد، دستمزد مختصری بگیرد. با ترجمهٔ اولین کتاب از این اثر، در محافل علمی و ادبی راه پیدا کرد و به عضویت فرهنگستان زبان فارسی درآمد.

با پیروزی انقلاب در بهمن ماه سال ۱۳۵۷ هـ.ش مجال آن را یافت که در زمینهٔ کار مورد

علاقه‌اش، یعنی تحقیق دربارهٔ زبان و ادبیات کردی به فعالیت بپردازد. وی در این سالها از جنبهٔ ادبی و فرهنگی بیشترین استفاده را از عمر عزیزش برد و با تلاشی سخت و خستگی‌ناپذیر، بیشتر ساعات شبانه‌روز را به تحقیق و تألیف و ترجمه مشغول بود. و در سایهٔ این کار پیگیر، آثار ارزشمند و کم‌نظیری را در زمینه‌های مختلف علمی و ادبی و فرهنگی، از خود به یادگار گذاشت؛ که از جملهٔ آنها شرح دیوان اشعار شیخ احمد جزیری، ترجمهٔ دورهٔ کامل *قانون* ابن‌سینا در هفت مجلد، گردآوری فرهنگ جامع لغات کردی به کردی و فارسی، زندگینامهٔ خودش و بالاخرهٔ ترجمهٔ کامل قرآن کریم را می‌توان نام بُرد.

اما کار مداوم و بی‌خوابی بسیار و بی‌توجهی به تغذیهٔ صحیح و عدم مداوای اصولی، بیش از پیش جسمش را می‌گداخت و توانش را می‌کاست؛ تا آنکه سرانجام در روز پنجشنبه دوم اسفند ماه سال ۱۳۶۹ هـ ش، جان پاکش به جوار یار شتافت و بدرود حیات گفت.

جنازهٔ استاد را به مهاباد منتقل کردند و در حالی که شهر در ماتم نشسته بود و جمعیت انبوهی از دور و نزدیک برای وداع با وی گرد آمده بودند، با تجلیل بسیار تا گورستان بداغ‌سلطان مُشایعت شد و آنجا او را در حالی که سیلی از اشک بدرقهٔ راهش بود، در کنار هێمن و ملاغفور به خاک سپردند.

در رثای استاد هه‌ژار شعرهای سوزناک فراوان سروده‌اند که ذکر آنها در مجال این گفتار نیست و اینجا تنها به نقل سه بیت از استاد محمدقاضی، شاعر و مترجم نامدار اکتفا می‌کنیم؛ با این توضیح که در روز بزرگداشت شادروان استاد هه‌ژار در تهران، باران تندی باریدن گرفته بود و شاعر با ورود به مجلس، فی‌البداهه چنین سرود:

شگفت نیست اگر آسمان بگرید زار — ز داغ مرگ عزیزی بزرگ همچو «هه‌ژار»

هه‌ژار مرد شریف و بزرگوار که بود — حساب فضل و کمالش برون زِ حدّ شمار

نهاد داغ بزرگی به قلب ملت کُرد — پس از هزاران داغ این سپهر کج‌رفتار

داستان زندگی استادعبدالرحمن شرفکندی «هه‌ژار» حکایتی است که از سه جنبه جای تأمل دارد: نخست از نظر ادبی و فرهنگی.

هه‌ژار در ۲۴ سالگی از سوی قاضی محمد به عنوان شاعر ملی کُرد لقب گرفت که این خود نشانگر میزان استعداد و توانایی وی در آن سن و سال بود و اگر اشعارش را در مجموع از جملهٔ ارزشمندترین آثار منظوم در زبان و ادبیات کردی به حساب نیاوریم و آنها را در شمار بهترینها نگذاریم، شاید حق مطلب را ادا نکرده باشیم؛ اما نثر او بحث دیگری است. قلمش افقهای تازه‌ای را بر روی زبان و ادبیات کردی گشود و اهل فن خدمت وی را به این زبان تنها با آثار و خدمات

شیخ سعدی علیه‌الرحمه در مورد زبان فارسی مقایسه می‌کنند. نثر هه‌ژار در عین آنکه بسیار بی‌تکلف و روان است، به تناسب موضوع، وزن و آهنگی خاص دارد که حاکی از ذوق سرشار نویسنده و احاطهٔ فوق‌العادهٔ وی بر این زبان است.

همچنین در تاریخ ادبیات معاصر زبانهای فارسی و عربی هم، نام هه‌ژار نامی ناآشنا نیست. استاد پس از هزار سال، ـ چنانکه گفتیم ـ *قانون* ابن‌سینا را از آن عربی معماگونه، به فارسی روان و یکدستی ترجمه کرد و تحسین همگان را موجب گردید.

سخن در مورد تک تک آثار هه‌ژار فراوان است و اینها همه یک بعد از شخصیت او را نشان می‌دهد: بعد علمی و ادبی؛ در حالی که شاید مهمتر از آن جنبهٔ سیاسی و اجتماعی شخصیت اوست:

سَرِ نترسی داشت و به مدد اراده و پشتکارش، با قدرت و استحکامی ستودنی در صحنه‌های سیاسی دورانهای مختلف تاریخ معاصر کردستان، با وجود حساسیت و مخاطرهٔ بسیار، فعالانه حضور می‌یافت و خوف به دل راه نمی‌داد و سهل است که با وجود آن همه فقر و رنج و بیماری و آوارگی، هیچ گاه در دام مال و مقام نیفتاد و بر سر ارزشهای اعتقادیش معامله نکرد، بلکه تا آخر عمر در این راه دچار تردید و دودلی نیز نشد و قدم و قلمش را با سستی و کم‌کاری آشنا نساخت. این خصیصهٔ استاد ضمن آنکه موجب ابتلایش به انواع سختیها و گرفتاریها شده بود، پس از سالها، شهرت و محبوبیت ویژه‌ای را برایش به ارمغان آورده و او را یکی از محبوب‌ترین چهره‌ها نزد بزرگ و کوچک قومش گردانده بود.

اما همهٔ این امتیازها در مقایسه با اخلاقیات استاد، بی‌نمود بود؛ چرا که با آن همه ارج و منزلت علمی و فرهنگی و با آن موقعیت والای اجتماعی، کمترین نشانی از خودپسندی و غرور نداشت و برعکس هر چه قدمهای بزرگتری بر می‌داشت، خود را کوچکتر می‌یافت و به هر اندازه مقام علمی و ادبی و اجتماعیش بالاتر می‌رفت، خاکی‌تر می‌شد. اُستاد نه تنها به اخلاق بلکه مهمتر از آن به باور نیز متواضع بود. از دروغ و بی‌حقیقتی نفرت داشت و تملق و ریا و چاپلوسی را هم فرزندان خلف دروغ می‌نامید. ثروت و مال دنیا در نظرش قدر و قیمت زیادی نداشت و در اندیشهٔ بود و نبودش نبود.

باری، داستان زندگی هه‌ژار، حکایت وفاداری به محرومان و دشمنی با زورمداران است که نتیجه‌اش برای او عمری فقر و محرومیت و درد و رنجِ در غربت زیستن و در عین عشق به وطن داشتن، ناچار از آن گریختن بود. آنچنان دل در گرو حق نهاده و سر در راهش گذارده بود که در راه آن محاسبه نمی‌دانست و مصلحت نمی‌شناخت. دریایی از استعداد و توانایی و معلومات در وجودش گرد آمده بود و اگر اراده می‌کرد و چشمه‌ای از آن را در طریق عافیت‌طلبی مصرف

می‌نمود، بزودی به همه چیز می‌رسید؛ اما او هرگز به این «چیز»ها وقعی نمی‌نهاد و این توان استثنایی را در راه ظلم‌ستیزی و جدال با ارباب بی‌مروت زر و زور، طوری به خدمت گرفته بود که نامش، کلامش و پیامش همواره دل و دماغ آنان را آزرده می‌ساخت. و خود در حالی که گریزان از سایهٔ شوم استبداد، غالباً در دیار غربت، دست به گریبان با فقر و بیماری، برای امرار معاش ناچار به انجام کارهای سخت و طاقت‌فرسا بود، می‌سوخت و می‌ساخت و گردن برمی‌افراشت.

آثار و تألیفات استاد هه‌ژار:

۱. *ئاله‌کۆک*، دیوان اشعار، چاپ تبریز، سال ۱۳۲۴ هـ ش.

۲. *به‌یتی سه‌ره‌مه‌ڕو لاسایی سه‌گ‌ومانگه شه‌و*، منظومه‌ای شامل طنزهای اجتماعی، چاپ سوریه، ۱۹۵۷ میلادی.

۳. ترجمهٔ منظومهٔ *مه‌م‌وزین خانی* از کُردی کرمانجی به کردی سۆرانی، چاپ بغداد، ۱۹۶۰ میلادی.

تجدید چاپ به انضمام عین اشعار خانی با شرح لغات و اصطلاحات آن، چاپ ایتالیا، ۱۹۸۹ میلادی.

۴. *بۆکوردستان*، دیوان اشعار چاپ اول، عراق ۱۹۶۶ میلادی، چاپ چهارم، سوئد، ۱۹۸۸ میلادی.

۵. ترجمهٔ *رباعیات خیام* به کردی با حفظ قالب عروضی رباعی، چاپ اول، عراق، ۱۹۶۸ میلادی، چاپ سوم ایران، سروش ۱۳۷۰ هـ ش.

۶. ترجمهٔ شرفنامهٔ *بدلیسی* به کردی با افزودن مقدمات و تعلیقات، چاپ اول نجف، ۱۹۷۳ میلادی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۰ هـ ش.

۷. *هۆزی له‌بیر کراوی گاوان*، ترجمه از عربی به کردی، چاپ بغداد، ۱۹۷۳ میلادی.

۸. ترجمهٔ مجموعهٔ *قانون* در طب ابوعلی سینا، شامل ۵ کتاب که در ۷ مجلد انتشارات سروش منتشر کرده است.

۹. *یه‌ک له‌په‌نای خالّ وسیفری بێبڕانه‌وه*، ترجمهٔ *یک جلوش بینهایت صفرها*، اثر دکتر علی شریعتی از فارسی به کردی، چاپ تهران ۱۳۵۸ هـ ش.

۱۰. *ئاریّ برا، واڕابرا*، ترجمهٔ *آری این چنین بود برادر*، اثر دکترعلی شریعتی از فارسی به کردی، چاپ تهران، ۱۳۵۸ هـ ش.

۱۱. *عیرفان، به‌رامبه‌ری، ئازادی*، ترجمهٔ *عرفان، برابری، آزادی*، اثر دکترعلی شریعتی، چاپ تهران، سروش، ۱۳۵۹ هـ ش.

۱۲. *دایه! باوه! کێ‌خراوه؟*، ترجمهٔ *پدر! مادر! ما متهمیم*، اثر دکتر علی شریعتی، چاپ تهران، سروش، ۱۳۵۹ هـ ش.
۱۳. شرح *دیوان اشعار شیخ احمد جزیری* به کردی سۆرانی، چاپ تهران، سروش، ۱۳۶۱ هـ ش.
۱۴. ترجمهٔ *آثارالبلاد و اخبارالعباد* به فارسی، اثر زکریابن محمدبن محمود القزوینی، چاپ تهران، اندیشه، ۱۳۶۶ هـ ش.
۱۵. *فرهنگ جامع کردی به کردی و فارسی*، چاپ تهران، سروش، ۱۳۶۹ هـ ش.
۱۶. *پێنج ئەنگوست دەبنە یەک مست*، ترجمهٔ *پنج انگشت یک مشت است*، اثر بریژیت ونگوربورسکی از فارسی، چاپ تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۲ هـ ش. چاپ دوم، انتشارات تازه نگاه، تهران، ۱۳۸۰.
۱۷. *چێشتی مجێوڕ*، زندگینامهٔ هەژار به قلم خودش، کُردی، چاپ پاریس، ۱۹۹۷م.
۱۸. ترجمهٔ قرآن کریم به کردی، چاپ تهران، تازه نگاه ـ احسان، ۱۳۸۰.
۱۹. *مێژوی ئەردەڵان*، گردآوری، اقتباس و ترجمهٔ تواریخ موجود دربارهٔ خاندان اردلان، چاپ تهران، تازه نگاه، ۱۳۸۱.

آثار منتشر نشده:

۱. *تاریخ سلیمانیه*، ترجمه از عربی به فارسی.
۲. *روابط فرهنگی ایران و مصر*، ترجمه از عربی به فارسی.
۳. *فرهنگ فارسی به کردی*. (ترجمهٔ فرهنگ عمید).

نمونه‌هایی از نثر استاد:

الف) نثر احساسی

...زۆر بەسەرسامیەوە دەمڕوانی کەچۆن بە بروسکەی شیران‌و بارانی تیران، سۆڵاوی خوێنی گەشمان لەلەشمان هەڵنیشت و بەسێڵاوی زورداری‌و گزیکاری، بزیسک‌و تروسکەی مان‌و ژیانی ئەم‌کوردە بێ‌زیانە، وەک پەنگرو پێتی کوانوەکەی هەتاهەتایە کوژایەوەو تازە ببڕای ببڕای نەگەشایەوە... ...بەبارستایی چیابەرزەکانمان جەندەکی لاوانی خوێن گەرمی کوردی سەربەرزو ئازابوو کە بەتاوانی ئەوینی سەربەستی و لەسەرهەستی نیشتمان پەرستی، پەل‌پەل کرابوون‌و وەسەریەک نرابوون‌و لەگیشە درابوون... چەندسوڵتان‌و شاهەنشای ئێران و تووران بەفیزەوە خۆیان لەبەرچاوم ڕاناکە لە خۆڵی لەش‌و خوێنی گەشی کوڕە کوردان خشتیان پێژاوەو دام‌و دەزگای

زۆرداری‌و بەدکاری خۆیان پێ‌داناوە. کوردیان بەکورد بەکوشت‌داوەو ئەوی لەبەرمردن بەبەرماوە، بەبێ‌سڵ کردن دەمیان تێناوەو تونیایەتیان بەخوێنمان شکاوەو ورگیان بەگۆشت‌و پێشەمان هەڵمساوە.

نوقمی بیری ئەوبیرە پڕلەناسۆرانەبووم‌و ژیانی پڕژانی رابردووم‌و لێکدانەوەو بەراوەردی بەرپێوارو نادیاری رۆژگاری داهاتووم لێ‌ببوونە تارمایی‌و وەک شریتێکی سینەمایی بەبەر لیلایی چاوی تەڕوسورمدا رادەبردو هەنیسک‌و هەناسەی بەتەوژم پڕلەتاسە، ملیان بەملی یەکەوە نابوو؛ بەربینگیان لێ‌گرتبووم‌و پەلپیان پێ‌گرتبووم‌و بۆسەرکەوتن ملەیان دەکردو لەزو پەلەیان بوو.

ب) نثر حماسی

...نەکاو لەشکرێکی گەورەو گران‌و لەژمارە بەدەری خاچپەرستان، وەک لێشاو بەوناوەربوون‌و لەشکری سەلاحەددینیان دەناو خۆ گرت‌و دەرەتانیان بۆ نەهێشت‌و بووبەکوشت‌و کوشتارێک لەو رۆژەدا، باب ئاوڕی وەسەر کوڕی خۆی نەدەداوە. لەبەر تۆزی سواران، رۆژی رووناک‌و تاووساو، ببووە شەوەزەنگێکی ئەنگووست لەچاو. دەم‌و دۆخی شیران وەک راخوشینی ئەستێران دەبریسکانەوە. لیزمەی بارانی تیران وەک تەرزەی خاکەلێوە لەونیوە، کەی‌کەم ئیسەی کەم دایدابوو. لە هەر چوارکەنارانەوە، لەسونگەی خوێن‌بارانەوە، جۆی خوێن جۆخینی جەندەکی کوژراوانی گرتبوە بەرخۆی و رایدابوو. هەر گۆشتی تەڕبو و بەدەم دەبابانەوە زوێڵ دەبوون‌و هەروا گیان بوون‌و بەدەم هەنیسکانەوە دەردەچوون. هەتا رمبی حەیزەرانی هەژدەقەفی بەگەل دەلەرین، سەری سواران لەدەشتی شەڕگەی بەریندا، وەک سێوی باوەرێن دادەوەرین.

هەرچەندە سوارچاکانی فەرەنگ یەکجار زۆرو زۆر ئازاو لەشەڕدا نەهەنگ‌و خاوەن زۆریش بوون؛ بەلام لەشکری پەروەردەی دەستی سەلاحەددین ــ کە ترسان‌و هەلاتنیان بەوپەڕی شوورەیی‌و نەنگ دەزانی ــ کۆی کەمی خویان وەبەرچاو نەداو لەهەمو و لایەکەوە هەر گوڕڕەو هەرابوو؛ رۆژرۆژی کوڕانەو شەڕ شەڕی فەرەنگ‌و کوردانە. پیاو لاشەی لەناو گۆڕبێ، نەک بمێنێ‌و سەرشۆڕ بێ. کەس لەو هەنگامەیەدا خۆی نەوەشاردو لەجەنگ خۆی نەبوارد.

ج) طنز

... سا لەناو کۆمەڵگای وادا بیرو بڕوای تێکڕای ئاپۆرە وەک یەکە. لاوان، پیران، هاوساوجیران، ئاومال لە گوندلەهەواران، لە هەموو ئاوایی و شاران، خوێش‌و غەوارەو رەمەکی، دوکاندار، جووتکار، دەشتەکی؛ کەس کاری کەس دەربارەی باری دینداری بەکەم ناگرێ. کەس پلاروتەوس‌و توانج

لەسەر ئەم شوێن‌و ئاکارە هەموانیە دەکەس ناگرێ. لایان وایە ئەم دنیایە گشتی هەر ئەوەی تێدایە کە ئەوان پێوەی خەریکن. واتا لەئاوەزو فکرا هەموو پێکەوە شەریکن. لەدنیای بەدەر لە خۆیان، لە بیر و بڕوای نامۆیان، دوورو بێ‌ئاگاو تەریکن. هەزارساڵەو بگرە پتریش بەو بی‌خەبەریە دەژین‌و کەشکەک سەڵەواتیان دەوێ! هەزارو ئەوەندە ساڵە ئەم حەشامات‌و ئاپۆرە زۆرو بۆرە، وان لەم حاڵەو وان لەو چاڵەو لەوسەرپەت و سنگە ماون‌و بەم گوڵمێخە داکوتراون؛ تا مردوون‌و لەناو چوون‌و لەژێر پەردەی خاکا ون‌بوون، هەروا ژیاون‌و بەموو چیە نەگۆڕاون. بەتەماشن هەر وەهاش بن؛ گوڕانیان بەسەردا نەیە.

جا ئەم‌پێگە کە لە پێشدا کوێرەڕێ بوو، هێندەی پێدا هاتوون‌و چوون، بوەتە کاروانەڕێ هەراو. نە کۆسپێکە، نە کەندێکە، نە گیرێکە، نە بەندێکە. هەر زیپکیشیان وەبەر نایە. هیچ سڵ مەکە، بڕو دەشتە، دوامین قۆناغت بەهەشتە.

ئەگەر لە پرسەی حوسێن‌دا چەندفرمێسکێک هەڵوەرێنی، ئاخووند لە خۆت نەرەنجێنی، لە پیتاک‌دان نەبۆڵێنی، ئەوا چەندکوشکێک دەستێنی گشتی یاقووت‌و زمرووتە. ئەگەر شێخ‌و خەلیفەو دێوانە تێر کەی، ئەگەر نەوسی چنۆکی مفتەخۆر کوێر کەی، هەر لەم دیوەی بستووی ژیان چووی بەودیوا، رووباری هەنگوین و شیرەو باغی هەنارو هەنجیرەو حۆری زۆرەو کەیف‌و رابواردن مشەیە. ئەگەر لەشەقام کلابی و لەفەرمایشتی شێخ لابی، لەدنیا بەختەوەر نابی‌و لەولاش جێگات جەهەندەمە.

راستت‌دەوێ هەرکەس، هەرتیرە، هەر کۆمەڵ، ئاوەها بێ‌چەقەو بی‌گێچەڵ وەکوو کیسەڵ لەناو قاپێکی قەپات‌دا بێ‌خەم بژی و بیرو مژی بەگاڵەو هەرا تاڵ‌نەکاو سەری بەرپرس‌و پەرسقی لاپرەسەن‌و دژەبڕوایان قاڵ نەکا، هێند رەحەت‌و ئاسوودەیە دەبێ ئێرەیی‌پێ بەری و بێژی: ئای خۆزگە بەخۆی کات...

د) نظم و نثر کودکان

وەک ئەیزانین، هەموو دەسێ پێنج قامکی هەس:	تووتە، براتووتە، باڵابەرزە، قامکی شادە، قامکەگەورە.
هەبوو نەبوو، دوودەست هەبوو.	یەکێ شین بوو، یەکێ سوور.
قامکەکانی پەنجەی شین، دایم و دەرهەم لێک دووربوون؛	خۆپەسندو ناجوور بوون.

قامکەگەورەی ورگ زل،	تەوەزەل‌و تەپ‌و فل،	ئەیوت ئاشنا ناخوازم،	لە لاوازان جیاوازم.
خەنینی ئەهات شادە،	ئەیوت بەسیە ئیفادە،	تۆ ناوت ئەسپێ کوژە،	من ناوم دۆشاومژە.
نازدەکا باڵا بەرزە،	کێ وەک‌من جوانو و تەرزە؟	خشڵ‌و خەمڵ‌و لەرزانە،	شیاوی باڵابەرزانە.
براتووتە وەبۆڵە،	ئەنگوستیلەی لە کۆڵە،	ئێژێ: من دەوڵەمەندم،	ئیتر وەچی دەربەندم.

تووتەی پۆخەکەی پووتە، کورتە باڵایە رووتە، سەری دەبەرخۆی ناوە؛ لەمناوە بێکەس ماوە.

پێنجقامکی سوور لەولاوە، پاڵیان پێکەوە داوە، لەپەنای یەک وەک برا، گشتی قیتر اوەستاوە.

بەهەرەومز کاردەکەن، پێکەوە دار باردەکەن، بەهەر قامکێ شین دەگەن، شەپەلاغەی لێ دەدەن.

زلەی شینیان هاتەبەر، چتخوارگە ترش‌و چۆنەر؟ دایانە بەر پێلەقە، تا لیان بری نەقە.

باڵا بەرزیان لەمولاوە، لەبەریەک ئەکێشاوە، دوو لە خوار، دوو لە سەرێ، وەختابوو جیقی دەرێ.

براتووتە رووت کریا، ئەنگوستیلەکەی بریا، قیلیان دەرووی هەڵساوی، هەرمابووکونی چاوی.

تووتەکەشیان دوزیەوە، وەک‌تۆپ دەیانقۆزیەوە، ئەگریا: دالکە مردم، ولمکەن، من چەکردم؟

تووتەکەفتە سەر زەوین، ئەمجار سوورەکان رەوین، شینەکانی هاومالێ، دڵیان سووزیا وەحالێ.

وتیان: ئێمەی خۆپەسەن، خۆمان خۆمان کردەپەن، هەتا وا لێک بلاو بین، ئەشێ سەر بێکلاوبین.

لەمەولا یەکتر دەگرین، ئازا دەژین تا نەمرین، کۆریکیان بەست وەک برا، پەیمانی یەکبوون درا.

سوورە رەچاویان کردن، زوو شالاویان بۆ بردن، شینەکان وەقینەوە، پێشیان لێبر ینەوە.

دەسکرا بەگەف کردن، دەگەڵ خۆ بەسەف کردن.

شین خۆیان خڕکردەوە، ناولەپیان پرکردەوە، سازیان کرد مستەکۆڵە، بۆ ئەستاندنی تۆڵە.

هەروا سوورەو رادەکا، تۆزوخۆڵ بەبادەکا.

نەیانزانی پێنجئەنگوست، یەکتربگرن دەبنەمست، دەمی زوردار دەشکێنن، تۆڵەی خۆیان دەستێنن.

***

این هم اشعاری از استاد هەژار:

بەرەو موکوریان

شەوە، تاریکە، کش‌وماتە زەوی — کەوتەخەو کێوی، کەوی، دارو دەوی

توتەکو گۆین‌و کونْد وشیارن — رۆژ وچانیانە بەشەو پڕکارن

لەوهەموو جانەوەرەی وەردەکەوێ — نازنینیش هەیە لای‌لایی دەوێ

شنەبای وەردەگولاو ئەپژێنێ — پێی سپێراوە گەلا راژێنێ

خورخوری ئاوە لەبەفری سەرکەل — خۆش هەوای تێکەڵە زەنگی سەرگەل

سەگ بەدەم پرخەوە دەم‌دەم دەمرێ — لەخەوا دیویە گوزگ بەرخ ئەدرێ

بۆق لەسەر نوێنی قورین قیرەی‌دێ — سیسرە زێتاری شڕەو سیرەی‌دێ

جاروبارەش کەڵەشێر ئەخوێنێ — بانگ لەئەستێرە ئەکا بیدوێنێ

ئاگری شوان ئەگڕێ لەو دوورە — بووکی خێوی شەوی تارای سوورە

گەشن ئەستێرە چبەرزن، چنەوین — گشتی پێتوایە ئەوینداری زەوین

زۆر بەپارێزەوە هەست رادەگرن — بەهومێدێکەوە چاو دادەگرن

مـــانگ ئـــەوا تـــازە لەئـاسۆ دەردێ
کـــومەڵێ هـــەورە سـپیلکەی بـەردێ

وەک مـــــنداڵی کـــزی بـــابئاوارە
چـــاوەڕێ بـــوون وەگـــەڕێ دووبـــارە

وا ڕەوی مـــژ لەبـــەر ئـــەو پێـــوارە
گـــەش‌و روون بـــوونەوە بـەو دیـدارە

بـەلەزو هـەڵپـە هـەموو زۆر بـەدەوْن
هێـندێ پێش‌ڕەون‌و برێ دوائـەکـەوْن

گش بـــەرەوپیری ئـــەچن زوو بگـــەنێ
مانگ لەخۆشیان دەگـری‌و پێش‌دەکـەنێ

دیـــــمەنی روون‌و جگـــــەرسووتاوە
ئـــاگـــری دووری بـــەتین‌و تـــاوە

یـەک یـەکـی گـرتنە ئـامێز رووخۆش
هـــەوریە هـــەورو لەروویـــا رووپۆش

پـــاش گـەلێ مـاچو لەبـاوەش کـردن
تـیشکی زێـوینی لەسـەر بەش کـردن

چـاکو خۆشی لەگەڵ ئـەستێران کـرد
کـەوتە خۆ، بووکی زەمـینی جوان کـرد

ئـــاوی کـــانیاوێ کـــە وێـــنەنوێـنە
دڵی خۆی داوەتێ، دڵ بــــزوێـــنە

شـــەوەکـــی‌و بـولبولە ئـەچریکێـنێ
تـــا بـــەلاوک دڵی گـــوڵ بســـتێنێ

دەئـــەتۆش هـــەستە خـەیاڵی خـاوم
مـــن ئـــەگـــەر تۆمـنـەبێ زۆر دامــاوم

لەم هـــەژارخـــانەیە بـــمهێـنە دەرێ
بـــمبە دەشت‌و دەرێ بـمگێڕە سـەرێ

دەست‌و بـــردێ شـــنەبام بۆ زیـــن‌کە
جێـم دەگـەڵ خۆت لەهـەیف دابین‌کە

سـەیری خـاکـی مـوکوریم دێبـەدڵا
تـــا نـــەچوین خۆم‌و دڵ‌و تۆش بـەگلا

سـەرێ هـەڵبێـنمەوە لەو مـەڵبـەندە
گـەرچـی لەش دوورە لەوێ دڵ بـەندە

کوردم

بـرا زۆرسـەیرە زوو نـەمناسی، مـن هـەر زۆر لەزوو کـوردم
کەتۆ پێنج‌شەش کەڕەت گۆڕاوی، مـن بێ سێ‌ودوو کـوردم

لەتـەکـیە بـو یـە جێگـر، ڕێگـرو مێگـر لەبـن بـەرماڵ
ئـەمن لەوسـاوە جێوبـانم لەبـانی بێشکـەبوو کـوردم

عەجەم بووی، بوویە تورک و بوویە عارەب، ئێستە سەرشێواو
ئەمن بێ «گێلمەگێلم» و «کەشمەکەش»، بێ «چاشنو» کوردم

سپی بووی، بـوویە شین‌و بـوویە سـورو ئێسـتە رووزەردی
ئەمن یەکـرەنگ‌وروو وەک پیاوی خـاوەن ئـابڕوو کـوردم

کـەتۆ بۆ مـز لەنـاو مزگەوتی، کـوردستانە رووگـەی مـن
کەتۆ دەرویێشـی زەرگ‌و مـەرگی، مـن بێ هـایوهوو کـوردم

کەتۆ پـەل بۆ هـەمو جێـیەک ئـەکێشی، بێڕەگ‌و بـنجی
ئەمن گەر پەل‌پەلیشم کـەن، لەسـەر یـەکـرێگـەم‌و کـوردم

دڵت بۆ پـــاره پـــاره، بـــیر له لیـره گـیره، دەم بۆ دەم
سەراپا رەگبەرەگ ئێسقان بە ئێسقان، مو و بە مو و کوردم
کـەتۆ دەرپێت فڕێـداو چـاکـەتی چاکت دەبـەرخۆ کـرد
ئەمن شەرمم بـەخۆو، شـاییم بـەخۆمـە، جـل شڕو کـوردم
کـەتۆ گـیرفان پڕی، گـیرفان بڕی، مـن هـەر هـەژار مـاوم
کەتۆ خۆت دا بە خواردن، من لەگەڵ گـاڵو بـەڕوو کـوردم

***

در شرح آثار استاد، ترجمهٔ رباعیات خیام را به زبان کردی و با حفظ قالب رباعی دیدیم. اینک چند رباعی را به هر دو زبان می‌خوانیم:

از خیام:

آن قصر که جمشید در او جام گـرفت — آهـو بـچه کـرد و روبه آرام گـرفت
بـهرام کـه گـور مـی‌گرفتی هـمه عـمر — دیدی کـه چگـونه گـور بـهرام گـرفت

از هەژار:

لەوکۆشکو سـەرایـەدا کـەجەم جـامی گـرت
ڕێـــوی تـــرکیوە، مـــامز ئـارامـی گـرت
بارام کە هەمو و زەمانی خۆی گۆڕی دەگـرت
دیـــتت بـەچجۆرێ گۆڕێ بـارامـی گـرت

از خیام:

دی کـــوزه‌گـــری بـدیدم انـدر بـازار — بـــر پـاره گـلی لگـد هـمی زد بسـیار
وآن گـل بـه زبـان حـال بـا او مـی‌گفت — مـن هـمچو تـو بـوده‌ام، مـرا نـیکو دار

از هەژار:

دیـم گۆزەکـەرێک قـوڕی ئـەشیلا دوێـنێ
دەنگێکـم ئـەبیست، بـاوکە کـوڕی ئـەدوێـنێ
ڕۆڵەم بـــەزەییت بـــەبابی خۆتـــدا نـــایە
مـەمشێـلە بـەقەو، بـەهێـمنی پـامڵێ نێ

از خیام:

در کـــارگه کـــوزه‌گـــری رفـتم دوش — دیـدم دو هـزار کـوزه، گـویا و خـموش
هـر یک بـه زبـان حـال بـا مـن گـفتند — کـو کـوزه‌گـر و کـوزه‌خر و کـوزه‌فروش

از هەژار:

بۆ گۆزەکـرین دەچـوومە لای گۆزەکـەرێک
سەد گۆزە بەمن پێکەنی، هەریەک لەبـەرێک
ئێمەی وەکوو خۆت دەبەی! سبەینێ خۆشت
وەک ئێمە دەبـی بـەگۆزە لای بێخـەبەرێک

از خیام:

شـیخی بـه زنـی فـاحشه گـفتا: پستی	هـر دم تـو بـه دام دگـری پـا بسـتی
گـفتا: شـیخا! هـر آنچه گـفتی هستم	امـا تـو چـنانکه مـی‌نمایی هسـتی؟

از هەژار:

شێـخێ بـەژنێ خـراپـی گـوت: بێشـەرمی
بۆ هـەرچـی دەست بۆ بـەرێ، ساز و نـەرمی
پێ گـوت: بـەڵێ مـن وەکـوو دیـارم، هـەروام
تۆش داخۆ وەکـوو نـیشان‌دەدی دڵگـەرمی؟

از خیام:

این کوزه چو من عـاشق زاری بـودەست	در بـند سـر زلف نگـاری بـودەست
ایـن دسـته کـه بـر گـردن او مـی‌بینی	دستی است که بر گـردن یـاری بـودەست

از هەژار

ئـەم گۆزە وەکـوو مـن بـووە، دڵدارو هـەژار
جارێکی دڵی خـوش بـووە، سـەدجار خـەمبار
ئـەو هـەنگڵو دەسگـرەی لەمـلیا دیـوتە
دەسـتێ بـووە، زۆر خـراوەتـە سـەرملی یـار

چێشتی مجێور، زندگینامهٔ هەژار به قلم خودش. بۆ کوردستان، دیوان اشعار هەژار، چاپ چهارم، سوئد ۱۹۸۸ میلادی. مقدمه و متن *شەرەفنامە*، ترجمهٔ *شرفنامه بدلیسی* به کردی از هەژار، چاپ دوم، تهران ۱۳۶۰. *دایە! باوە! کێ خراوە؟*، ترجمهٔ *پدر! مادر! ما متهمیم* به کردی از هـەژار، چاپ اول، سروش ۱۳۵۹. پێـنج ئەنگوست دەبنە یەک مست، ترجمهٔ *پنج انگشت یک مشت است*، چاپ دوم، انتشارات تازه نگاه، *رباعیات خیام* و ترجمهٔ آن از هەژار، چاپ دوم، سروش ۱۳۷۰. یادداشتهای نویسنده.